414

भागवत महापुराण
(स्कंध १—६)

	Bhāgawata Mahāpurāna		Title
			Author
			Editor
	Skandhas 1 to 6		Year, Vols.
	(+ also 7th incomplete)		Publisher
414			Remarks

भगवती० ॥ॐभगवत्यैनमः॥ ॥सर्वचैतन्यरूपांतांविद्यामाद्यांचधीमहि॥ययाव्याप्तमिदंसर्वं
१ बुद्धिंयानःप्रचोदयात्॥१॥शौनकउवाच॥ ॥सूतसूतमहाभागधन्योसिपुरुषर्षभ॥य
दधीतास्त्वयासम्यक्पुराणसंहिताःशुभाः॥२॥अष्टादशपुराणानिकृष्णेनमुनिनानघ॥
कथितानिसुदिव्यानिपठितानित्वयाकिल॥३॥पंचलक्षणयुक्तानिसरहस्यानिमानद॥
त्वयाज्ञातानिसर्वाणिव्यासात्सत्यवतीसुतात्॥४॥अस्माकंपुण्ययोगेनप्राप्तस्त्वंक्षेत्र
मुत्तमं॥दिव्यंविश्वजनंपुण्यंकलिदोषविवर्जितं॥५॥समाजोमुनीनामत्रश्रोतुंकामा
स्तिपुण्यदां॥६॥पुराणसंहितांसूतब्रूहित्वंनःसमाहितः॥दीर्घायुर्भवसर्वज्ञतापत्रयविव
र्जितः॥कथयाद्यमहाभागपुराणंब्रह्मसंमितं॥७॥श्रोत्रेंद्रिययुताःसूतनराःस्वादविच राम·
क्षणाः॥नशृण्वंतिपुराणानिवंचिताविधिनाहिते॥८॥यथाजिह्वेंद्रियास्वादःषड्रसैःसम १

पद्यते॥तथाश्रोत्रेंद्रियाह्लादोवचोभिःसुधियांस्मृतः॥९॥अश्रोत्राःफणिनःकामंमुह्यंतिहित
नोगुणैःसकर्णायेनशृण्वंतितेप्यकर्णाःकथंनवै॥१०॥अतःसर्वेद्विजाःसौम्यश्रोतुंकामा
हिताः॥वर्तंतेनैमिषारण्येक्षेत्रेकलिभयार्दिताः॥११॥येनकेनाप्युपायेनकालातिवाहनंस्मृ
तं बुधैर्व्यसनैरिहमूर्खाणांज्ञानिनांशास्त्रचिंतनैः॥१२॥शास्त्राण्यपिविचित्राणिजल्पवा
दयुतानिच॥वितंडाछलयुक्तानिगर्वामर्षकराणिच॥१३॥त्रिविधानिपुराणानिशास्त्राणि
विविधानिच॥नानार्थवादयुक्तानिहेतुवंतिबृहंतिच॥१४॥सात्विकंतत्रवेदांतंमीमांसाराज
संस्मृतं॥नामसंन्यायशास्त्रंचहेतुवादाभियंत्रितं॥१५॥तथैवचपुराणानित्रिगुणानिक
थानकैः॥कथितानित्वयासौम्यपंचलक्षणवंतिच॥१६॥तत्रभागवतंपुण्यंपंचमंवेदसं
मतं॥कथितंयत्त्वयापूर्वंसर्वलक्षणसंयुतं॥१७॥उद्देशमात्रेणत्वयाकीर्तितंपरमाद्भुतं॥मु

भगवती० क्रिदं च मुमुक्षूणां कामदं धर्मदं तथा ॥१८॥ विच्चिरेणन दारम्याहि पुराणोत्तमामादरात् ॥ श्रोतुं भा॰ प्र॰ १
२ कामा द्विजाः सर्वे इदं भागवतं शुभं ॥१९॥ त्वं तु जानासि सर्वज्ञ पुराणसंहितां किल ॥ कृष्णेन र
क्तां गुरुणा चैकेनात् सम्यक् सत्त्वगुणाश्रयः ॥२०॥ श्रुतान्यन्यानि धर्मज्ञ त्वन्मुखान्निःसृता
नि च ॥ नैव तृप्तिं व्रजामो हि सुधापाने नरा यथा ॥२१॥ धिक् सुधां पिबतां सूत मुक्तिर्नैव कदा
चन ॥ पिबन् भागवतं सद्यो नरो मुच्येत संकटात् ॥२२॥ सुधापाननिमित्तेनः कृतापत्ताः सह
स्रशः ॥ न शान्तिमधिगच्छामः सूत सर्वात्मनाव यं ॥२३॥ मखानां हि फलं स्वर्गः स्वर्गात्प्रच्यवनं पु
नः ॥ एवं संसारचक्रेस्मिन् भ्रमणं हि निरंतरं ॥२४॥ विना ज्ञानेन सर्वज्ञ नैव मुक्तिः कदाचन ॥
भ्रमतां कालचक्रे च नराणां त्रिगुणात्मके ॥२५॥ अतः सर्वरसोपेतं पुण्यं भागवतं वद ॥ पावनं राम
मुक्तिदं गुह्यं मुमुक्षूणां सदा प्रियं ॥२६॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां सं २

हितायां प्रथमस्कंधे शौनकप्रश्नो नाम प्रथमोध्यायः ॥१॥ ॥सूत उवाच॥ ॥धन्योहम
स्म्यनुगृहीतोहं पावितोहं महात्मभिः ॥ यत्पृष्टं सुमहत्पुण्यं पुराणं वेदविश्रुतं ॥१॥ तदहं संप्रवक्ष्या
मि सर्वश्रुत्यर्थसंमतं ॥ रहस्यं सर्वशास्त्राणामागमानामनुत्तमं ॥२॥ नत्वायपिद्पंकजं
सुललितं मुक्तिप्रदं योगिनां ब्रह्माद्यैरभिसेवितं स्तुतिपरैर्ध्येयं मुनीन्द्रैः सदा वक्ष्याम्यद्य सुवि
स्तरं बकुरसं श्रीमत्पुराणोत्तमं भक्त्या सर्वरसालयं भगवतीनाम्ना प्रसिद्धं द्विजाः ॥३॥ या विद्ये
त्यभिधीयते श्रुतिपथे शक्तिः सदाद्या परा सर्वज्ञा भवबंधछित्तिनिपुणा सर्वाशये संस्थिता ॥
दुर्ज्ञेया सुदुरात्मभिश्च मुनिभिर्ध्यानास्पदं प्रापिता प्रत्यक्षं भवतीह सा भगवती बुद्धिप्रदा मे
स्तु वै ॥४॥ सृष्ट्वाखिलं जगदिदं सदसत्स्वरूपं शक्त्या स्वया त्रिगुणया परिपाति विश्वं ॥ संहृत्य
कल्पसमये रमते तथैका तां सर्वविश्वजननीं मनसा स्मरामि ॥५॥ ब्रह्मा स्रजत्यखिलमेत

इति प्रसिद्धं पौराणिकेष्वकथितं खलु वेदविद्भिः ॥ विष्णोस्तु नाभिकमले किल तस्य जन्म नेरु
क्तमेव सृजने न हि सः स्वतंत्रः ॥ ६ ॥ विष्णुस्तु शेषशयने स्वपितीति काले तन्नाभिपद्ममुकुले
खलु तस्य जन्म ॥ आधारतां किल गतात्र सकर्षणोस भोधीपतां स भगवान्न कथं मुरारिः ॥ ७ ॥
एकार्णवस्य सलिलं रसरूपमेवापात्रं विना नहि तरस्य स्थितिः कदापि ॥ यासर्वभूतविषये र
किलशक्तिरूपा तां सर्वविश्वजननीं शरणं गतोस्मि ॥ ८ ॥ योगनिद्रामिलीनं तं विष्णुं दृष्ट्वां
बुजे स्थितः ॥ अजस्य प्ट्वास्तवां देवीनाम हं शरणं व्रजे ॥ ९ ॥ तां ध्यात्वा सगुणां मायां मुक्तिदां
निर्गुणां तथा ॥ वक्षे पुराणमखिलं शृण्वंतु मुनयस्त्विह ॥ १० ॥ पुराणं पंचमं पुण्यं श्रीमद्भा
गवताभिधं ॥ अष्टादशसहस्राणि श्लोकास्तत्र सुसंस्कृताः ॥ ११ ॥ स्कंधा द्वादश एवास्तुः राम
क्रमेण विहिताः शुभाः ॥ द्वात्रिंशत्त्रिशतं पूर्णमध्यायाः परिकीर्तिताः ॥ १२ ॥ विंशतिः प्रथ ३

मेतत्र द्वितीये द्वादशैव हि ॥ त्रिंशच्चैव तृतीये तु चतुर्थे पंचविंशतिः ॥ १३ ॥ पंचत्रिंशत्तथाध्यायाः
पंचमे परिकीर्तिताः ॥ एकत्रिंशत्तु संप्रोक्ता षष्ठे चत्वारिंशच्च सप्तमे ॥ १४ ॥ अष्टमे तत्र सं
ख्या च पंचाशन्नवमे तथा ॥ त्रयोदश तु संप्रोक्ता दशमे मुनिना किल ॥ १५ ॥ तथा चैकाद
शे स्कंधे चत्रिंशच्चवमे तथा ॥ त्रयोदश तु संप्रोक्ता द्वादसरिकीर्तिताः ॥ विंशच्चैव तथाध्या
याः द्वादशे मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ एवं संख्या समाख्याता पुराणेस्मिन्महात्मना ॥ अष्टादशस
हस्री सा संख्या या परिकीर्तिता ॥ १७ ॥ ह्यार एप वासिनः ॥ ब्रह्मणात्र समादिष्टश्चक्रे दत्वाम
नो मयं ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणं ॥
१८ ॥ निर्गुणा या सदा नित्या व्यापका विकृता शिवा ॥ योगगम्याखिलाधारा तुरीया या च
संस्थिता ॥ १९ ॥ तस्यास्तु सात्विकी शक्ती राजसी नाम सी तथा ॥ महालक्ष्मी सरस्वती सोम

हाकालीनितास्त्रयः ॥२०॥ तासांनिसृष्टानां शक्तीनां देहोगीकारजन्मनः ॥ सृष्ट्यर्थं च समा
रंभातः सर्गः शास्त्रविशारदैः ॥२१॥ हरिद्रुहिणरुद्राणां समुत्पत्तिस्ततः स्मृता ॥ पालन
नोत्पत्तिनाशार्थं प्रतिसर्गः स्मृतो हि सः ॥२२॥ सोमसूर्योद्भवानां हि राज्ञां वंशप्रकीर्त्तनं ॥
हिरण्यकश्यपादीनां वंशास्ते परिकीर्त्तिताः ॥२३॥ स्वायंभुवप्रमुख्यानां मनूनां परिव
र्णनं ॥ कालसंख्या तथा तेषां तत्तन्मन्वंतराणि वै ॥२४॥ पंचलक्षणयुक्तानि भवंति मुनि
सत्तमाः ॥ सपादलक्षं च तथा भारतं मुनिना कृतं ॥२५॥ इतिहासमिति प्रोक्तं पंचमं वेद
संमतं ॥ ॥शौनक उवाच॥ ॥कानि तानि पुराणानि ब्रूहि सूत सविस्तरात् ॥ कति
संख्यानि सर्वज्ञ श्रोतुं कामा वयं त्विह ॥२६॥ कलिकालविभीतास्मन्नैमिषारण्यवासि
नः ॥ ब्रह्मणा त्वसमादिष्टा चक्रं दत्ता मनोमयं ॥२७॥२८॥२९॥ कथितं केन नः सर्वान् गच्छं

तु चक्रपृष्ठतः ॥ ननेमिः शीर्यते यत्र स देशः पावनः स्मृतः ॥३०॥ कलेस्तत्र प्रवेशो न कदाचित्सं
भविष्यति ॥ तावत्तिष्ठंतु तत्रैव यावत्सत्ययुगं पुनः ॥३१॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गृहीत्वा तत्क्र
यांगकं ॥ चालयन्निर्गतास्तूर्णं सर्वे देशविवक्षया ॥३२॥ भ्रामात्रे चालयच्चक्रे नेमिः शीर्णोन
पत्रपत ॥ तेनेदं नैमिषं प्रोक्तं क्षेत्रं परमपावनं ॥३३॥ कलिः प्रवेशो नैवात्र तस्मात्स्थानं कृतं
मया ॥ मुनिभिः सिद्धसंघैश्च कलिभीतैर्महात्मभिः ॥३४॥ पशुहीना कृता यज्ञाः पुरोडाशादि
भिः किल ॥ कालातिवाहनं कार्यं यावत्सत्ययुगागमः ॥३५॥ भाग्ययोगेन संप्राप्तस्त्वं चापि
सूत सर्वथा ॥ कथयाद्य पुराणं हि पावनं ब्रह्मसंमतं ॥३६॥ सूत शृणुध्वमृषयः सर्वे वक्ष्या तं मति
मानथ ॥ नित्यापारायणं नूनमेकचित्तास्तथैव च ॥३७॥ तं सूत नवदीर्घायुस्तापत्रयवि
वर्जितैः ॥ कथ्यपाद्यपुराणं हि पुण्यं भागवतं शिवं ॥३८॥ यत्र धर्मार्थकामानां वर्णनं विधिपूर्वकं

भा॰प्र॰ ५ विद्यां प्राप्य तथा मोक्षः कथितो मुनिना किल ॥३९॥ द्वैपायनेन मुनिना कथितं यच्च पावनं तत्प्रा अ॰२
मोक्ष्यं सूत कथां श्रुत्वा मनोरमां ॥४०॥ सकलगुणगणानामेकपात्रं पवित्रमखिलभुवन
मातुः शर्मदं यच्चरित्रं निखिलकलिधुराणां नाशहृत्कामदं च प्रकटय भगवानामयुक्तं पु
राणं ॥४१॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु संप्रवक्ष्यामि पुराणानि मुनीश्वराः ॥ यथाश्रुतानि तत्त्वे
न व्यासात्सत्यवतीसुतात् ॥१॥ मद्वयं भद्वयं चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयं ॥ अनापलिंगकूस्कं च पुरा
णानि पृथक् पृथक् ॥२॥ चतुर्दशसहस्रं च मत्स्यमाद्यं प्रकीर्तितं ॥ तथा नवसहस्रं तु मार्कं
डेयं महाद्भुतं ॥३॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पंचशतानि च ॥ भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्त
त्त्वदर्शिभिः ॥४॥ अष्टादशसहस्रं वै पुण्यं भागवतं किल ॥ तथा चायुतसंख्यातं पुराणं ब्रह्मसं राम ५
ज्ञितं ॥५॥ द्वादशैव सहस्राणि ब्रह्माण्डं च शताधिकं ॥ तथाष्टादशसाहस्रं ब्रह्मवैवर्त्तमुच्य

ते ॥६॥ अयुतं वामनाख्यं च वायव्यं षट्शताधिकं ॥ त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं परमामृतं ॥७॥
चतुर्विंशतिसाहस्रं वाराहं परमाद्भुतं ॥ षोडशैव सहस्राणि पुराणमग्निसंज्ञितं ॥८॥ पंचविंश
तिसाहस्रं नारदीयं परं मतं ॥ पंचपंचाशसाहस्रं पद्माख्यं विपुलं मतं ॥९॥ एकादशसहस्राणि
लिंगाख्यं चातिविस्तरं ॥ एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं हरिभाषितं ॥१०॥ सप्तदशैव साहस्रं
पुराणं कूर्मभाषितं ॥ एकाशीतिसहस्राणि स्कंदाख्यं परमाद्भुतं ॥११॥ पुराणसंख्या चाख्या
ता विस्तरेण मयानघ ॥ तथैवोपपुराणानि शृण्वंतु ऋषिसत्तमाः ॥१२॥ सनत्कुमारं प्रथमं
नारसिंहं ततः परं ॥ नारदीयं शिवं चैव दुर्वाससमनुत्तमं ॥१३॥ कापिलं मानवं पुण्यं तथा
चोशनसं स्मृतं ॥ वारुणं कालिकाख्यं च सांबं नंदिकृतं शुभं ॥१४॥ सौरं पाराशरं प्रोक्तं आ
दित्यं चातिविस्तरं ॥ माहेश्वरं भागवतं वासिष्ठं च सविस्तरं ॥१५॥ एतान्युपपुराणानि कथि

तानि माहात्म्यमिति ॥ अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः ॥ १६ ॥ भारताख्यानमखिलं चक्रे
तदुपबृंहितं ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु द्वापरे द्वापरे युगे ॥ १७ ॥ प्रादुः करोति धर्मार्थी पुराणानि यथा
विधि ॥ द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपेण सर्वदा ॥ १८ ॥ वेदमेकं सुबहुधा कुरुते हितकाम्यया
॥ अल्पबुद्धीनल्पायुषो विप्रान्ज्ञात्वा कलावथ ॥ १९ ॥ पुराणसंहितां पुण्यां कुरुते सौ युगे
युगे ॥ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनां न वेदश्रवणं स्मृतं ॥ २० ॥ तेषामेव हितार्थाय पुराणानि कृतानि
वै ॥ ॥ मन्वंतरे सप्तमेऽत्र शुभे वैवस्वताभिधे ॥ २१ ॥ अष्टाविंशतिमे प्राप्ते द्वापरे मुनिस
त्तमाः ॥ व्यासः सत्यवतीसूनुर्गुरुर्मे धर्मवित्तमः ॥ २२ ॥ एकोनत्रिंशे संप्राप्ते द्रौणिर्व्यासो
भविष्यति ॥ अतीतास्तु तथा व्यासाः सप्तविंशतिरेव च ॥ २३ ॥ पुराणसंहितास्तैस्तु कथिता
स्तु युगे युगे ॥ २४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रूहि सूत महाभाग व्यासाः पूर्वयुगोद्भवाः ॥ वक्त

रस्तु पुराणानां द्वापरे द्वापरे युगे ॥ २५ ॥ द्वापरे प्रथमे व्यस्ताः वेदाः स्वयं स्वयंभुवा ॥ प्रजापतिर्द्वि
तीये तु द्वापरे व्यासकार्यकृत् ॥ २६ ॥ तृतीये चोशना व्यासः चतुर्थे तु बृहस्पतिः ॥ पंचमे सविता
व्यासः षष्ठे मृत्युस्तु द्वापरे ॥ २७ ॥ अथर्वा सप्तमे प्राप्ते वशिष्ठश्चाष्टमे स्मृतः ॥ सारस्वतस्तु नवमे त्रि
धामा दशमे तथा ॥ २८ ॥ एकादशे तु त्रिवृतो भारद्वाजस्ततः परं ॥ त्रयोदशे चांतरिक्षो धर्मश्चा
पि चतुर्दशे ॥ २९ ॥ अत्रिरेकोनविंशे त्र्यारुणः पंचदशे षोडशे तु धनंजयः ॥ सप्तदशे मेधाति
थिर्व्रती ह्यष्टादशे तथा ॥ ३० ॥ अत्रिरेकोनविंशेऽथ गौतमस्तु ततः परं ॥ उत्तमश्चैकविंशेऽथ हर्य
त्मा परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥ वेणुर्वाजश्रवाश्चैव सोमो मुष्मायणस्तथा ॥ तृणबिंदुस्तथा व्यासो भा
र्गवस्तु ततः परं ॥ ३२ ॥ ततो शक्तिर्जातुकर्णः कृष्णद्वैपायनस्ततः ॥ अष्टाविंशावतिस्त्वेषु सर्व
पं कथिता या मया श्रुता ॥ ३३ ॥ कृष्णद्वैपायनात्प्राप्तं पुराणं तु मया श्रुतं ॥ श्रीमद्भागवतं पुण्यं सर्व

दुःखौघनाशनं ॥३४॥ कामदं मोक्षदं चैव वेदार्थपरिबृंहितं ॥ सर्वागमं भागवतं पुण्यं सर्वदुःखौ
घनाशनं ॥३४॥ कामदं मोक्षदं चैव वेदार्थपरिबृंहितं ॥ सर्वशास्त्ररसारामं मुमुक्षूणां सदाप्रियं ॥
॥३५॥ व्यासेनतत्कृताथशुभंपुराणंशुकायपुत्रायमहात्मनेयत् ॥ वैराग्ययुक्तायपवित्रवेवि
ज्ञायपौराणिसमुद्भवाय ॥३६॥ श्रुतंमयातत्रतथागृहीतंयथार्थवत्व्याससमुखात्मुनीन्द्राः ॥
पुराणगुह्यंसकलंसमस्तंनोगुरोःप्रसादात्करुणानिधेश्च ॥३७॥ सूतेनपृष्टःसकलंजगादपु
राणगुह्यंद्वैपायनस्तदा ॥ अयोनिजेनाद्भुतबुद्धिनावैश्रुतंमयातत्रमहाप्रभावं ॥३८॥ श्रीमद्भा
गवतामरांघ्रिपफलास्वादादरःसत्तमःसंसारार्णवदुर्विगाहसलिलंसंतर्तुकामःशुकः ॥ ना
नाख्यानरसालयंश्रुतिसमंप्रेम्णाश्रृणुयाद्भक्तिलनद्भुतानविमुच्यतेकलिभयादेवंविधःकः
क्षितौ ॥३९॥ पापीयानपिवेदधर्मरहितोस्वाचारहीनोन्तरागेव्याजेनापिशृणोतियःपरमि

दंश्रीमत्पुराणोत्तमं ॥ भुक्त्वाभोगकलापकंक्षितितलेचान्तेपदंवाञ्छितंप्राप्नोतिनिनसंशयंभगवति
नाम्नांकिन्नेसुदरं ॥४०॥ यानिर्गुणाहरिहरादिभिरप्यलभ्याविद्यासतांप्रियतमाथसमाधिगं
म्या ॥ सातस्यचित्तकुहरेप्रकरोतिवासंयःसंशृणोतिसततंचसतीपुराणं ॥४१॥ संप्राप्यमा
नुषभवंसकलांगयुक्तंपोतंभवार्णवजलोत्तरणायकामं ॥ संप्राप्यवाचकमहोनशृणोति
मूढोसावंचितोत्रविधिनासुखदंपुराणं ॥४२॥ संप्राप्यकर्णयुगलंपटुमानुषत्वेरागीशृणोति
सततंचपरापवादान् ॥ सर्वार्थदंरसनिधिंविमलंपुराणंनष्टोनुकिंनशृणुतेनुविमंदबुद्धिः ॥
४३॥ ॥इतिश्रीभगवतीपुराणेतृतीयोध्यायः ॥३॥ ॥ऋषयऊचुः ॥ ॥सौ
म्यव्यासस्यभार्यायांकस्यांजातःसुतःशुकः ॥ कथंवाकीदृशःकामंपाठितोयंसुसंहितां ॥१
अयोनिजःश्रुतःपूर्वंशुकोनाममहातपाः ॥ कथंनिजस्त्वयाप्रोक्तस्तथावारणिजःशुकः ॥ संदेहो

स्ति महात्म्यं त्वत्र कथयाद्य महामते ॥२॥ गर्भयोगीश्वरः पूर्वं शुको नाम महातपाः ॥ कथं च प
ठितं तेन पुराणं ब्रूहि विस्तरं ॥३॥ सूत उवाच ॥ पुरा सरस्वतीतीरे व्यासः सत्यवतीसुतः ॥
आश्रमे कलविंकौ तु दृष्ट्वा विस्मयतां गतः ॥४॥ जातमात्रं शिशुं नीडे मुक्तमंडान्मनोहरं ॥ ता
भ्यां संशुश्रूषमाणं पिच्छांकुरविराजितं ॥५॥ तौ तु भक्ष्यार्थमसक्तं मग्नौ श्रमपरायणौ ॥ शिशोश्च
चुंचुपुटे भक्ष्यं क्षिपंतौ च पुनः पुनः ॥६॥ अंगेनांगानि बालस्य घर्षयंतौ मुदान्वितौ ॥ चुंबंतौ च मु
खं प्रेम्णा कलविंकौ शिशोः शुभे ॥७॥ वीक्ष्य प्रेमाद्भुतं कर्म बालेभ्यश्चटकयोस्तथा ॥ व्यासश्चि
तातुरः कामं मनसा समचिंतयत् ॥८॥ तिर्यंचानामपि प्रेम पुत्रे समभिलक्ष्यते ॥ किं चित्रं य
न्मनुष्याणां सेवाफलमभीप्सतां ॥१०॥ अथवा वार्द्धके मामेष परिचर्यां करिष्यति ॥ पुत्रः पर
मधर्मिष्ठः पुण्यार्थं किल वर्तते ॥११॥ अर्जयित्वाथवा द्रव्यं पित्रोः समर्पयिष्यति ॥ अथवा

मे तेन कार्याणि करिष्यति यथाविधि ॥१२॥ कथं वा वंगपाश्चार्द्धं गत्वा संवितरिष्यति ॥ नीलो
त्सर्गं च विधिवन्मम करिष्यति बालकः ॥१३॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥ पुत्र ॥
संसारेत्र समाख्यानं मुख्यानामुत्तमं सुखं ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगः लालनं च विशेषतः ॥१४
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च । पुत्रादनंतरं नास्ति परलोकस्य साधनं ॥१५॥
मन्वादिभिश्च मुनिभिः धर्मशास्त्रेषु भाषितं । पुत्रवान्स्वर्गमाप्नोति निपुत्रस्तु कथं च ने
१६ ॥ दृष्टांतं तत्र प्रत्यक्षं चानुमानेन साधनं ॥ पुत्रवान्मुच्यते पापात् आमपाकं च शा
ष्वतं ॥१७॥ आतुरो मृत्युकालेपि भूमिशय्यागतो नरः ॥ करोति मनसा चिंतां दुःखितः पुत्रवर्जि
तः ॥१८॥ धनं मे विपुलं गेहे पात्राणि विविधानि च ॥ मंदिरं सुंदरं चेतत्कोस्य स्वामी भविष्यति ॥
१९॥ मृत्युकाले मनस्तस्य दुःखेन भ्रमते पतः ॥ अंते सेस्य दुर्गतिर्नूनं भ्रांतचित्तस्य सर्वदा ॥२०॥

ना.प्र. एवं बहुविधां चिंतां कृत्वा सत्यवतीसुतः॥ निश्वस्य बहुधा चोच्चैर्विमनाः संबभूव ह॥२१॥ क्रियार्थमि
९ न्नसामर्थ्यं कृत्वा सत्यवतीसुतः॥ निश्वस्य बहुधा चोच्चैर्विमनाः स तपसि निश्चयं॥ जगाम च तपस्क
र्तुं मेरुपर्वतसन्निधौ॥२२॥ मनसा चिंतयामास कं देवं समुपास्महे॥ वरप्रदाननिपुणं वांछित
थप्रदं तथा॥२३॥ विष्णुं रुद्रं सुरेंद्रं वा ब्रह्माणं वा दिवाकरं॥ गणेशं कार्त्तिकेयं वा पावकं वरुणं
तथा॥२४॥ एवं चिंतयतस्तस्य नारदो मुनिसत्तमः॥ यदृच्छया समायातो वीणापाणिः समाहितः
॥२५॥ एवं चिंतयतस्तस्य नारदो मुनिसत्तमः॥ तं दृष्ट्वा परमप्रीतो व्यासः सत्यवतीसुतः॥२६॥
कृत्वार्घमासनं दत्वा पप्रच्छ कुशलं मुनिः॥ कृत्वा कुशलप्रश्नं तु पप्रच्छ मुनिसत्तमः॥ चिंतातुरोसि
कस्मात्त्वं द्वैपायन वदस्व मे॥२७॥ व्यास उवाच॥ ॥अपुत्रस्य गतिर्नास्ति न सुखं मानसे तथा राम.
॥तदर्थं दुःखितश्चाहं चिंतयामि पुनः पुनः॥२८॥ तपसा तोषयाम्यद्य कं देवं वांछितप्रदं॥ इति ९

चिंतापरोस्म्यद्य त्वामहं शरणं गतः॥२९॥ सर्वज्ञोसि मुने त्वं वै कथयाशु कृपानिधे॥ कं देवं शरणं या
मि यो मे पुत्रं ददाति हि॥३०॥ सूत उवाच॥ ॥इति पृष्टस्तदा व्यासेन नारदो वेदवित्मुनिः॥ उवाच प
रमप्रीतः कृष्णं प्रति महामनाः॥३१॥ पाराशर्य महाभाग यत्त्वं पृच्छसि मामिह॥ तमेवार्थं पुरा पृ
ष्टः पित्रा मे मधुसूदनः॥३२॥ ध्यानस्थं च हरिं दृष्ट्वा पिता मे विस्मयं गतः॥ पप्रच्छ तं देवेशं श्री
नाथं जगतः पतिं॥३३॥ कौस्तुभोद्भासितं दिव्यं शंखचक्रगदाधरं॥ पीतांबरं चतुर्बाहुं श्रीवत्स
स्य चिह्नितोरसं॥३४॥ कारणं सर्वलोकानां देवदेवं जगद्गुरुं॥ वासुदेवं जगन्नाथं तप्यमानं
महत्तपः॥३५॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥देवदेव जगन्नाथ भूतभव्यभवत्प्रभो॥ तपश्चरसि कस्मा
त्त्वं ध्यायसि च जनार्दन॥३६॥ विस्मयोयं ममात्यर्थं त्वं सर्वजगतां प्रभुः॥ ध्यानयुक्तोसि देवेश
किं चित्रमतः परं॥३७॥ त्वन्नाभिकमलाज्जातः कर्ताहमखिलस्य च॥ त्वत्तः कोप्यधिकोप्यस्ति

देवो ब्रूहि रमापते ॥३८॥ जानाम्यहं जगन्नाथ त्वमादिः सर्वकारणं ॥ कर्त्ता पालयिता हन्तासि
समर्थः सर्वकार्यकृत् ॥३९॥ इच्छया ते महाराज सृजाम्यहमिदं जगत् ॥ हरः संहरते काले सोपि ते
वशगः सदा ॥४०॥ सूर्यो भ्रमति चाकाशे वायुर्वाति शुभाशुभः ॥ अग्निस्तपति पर्जन्यो वर्ष
ति च तदाज्ञया ॥४१॥ त्वं च ध्यायसि कं देवं संशयोयं महान्मम ॥ त्वत्परं नैव पश्यामि देवं वै भु
वनत्रये ॥४२॥ कृपां कृत्वा वदस्वाद्य भक्तोस्मीति वसुव्रत ॥ महतां नैव गोप्यं हि प्रियेपि किंचिदि
ति स्मृतिः ॥४३॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हरिराह प्रजापतिं ॥ शृणुष्वेकमना ब्रह्मन्प्रब्रवीमि मनो
गतं ॥४४॥ अहं त्वं शंकरश्चैव स्थितिसृष्ट्यन्तकारणं ॥ जानंति च जनाः सर्वे सदेवासुरमानु
षाः ॥४५॥ स्रष्टा त्वं पालकश्चाहं हरः संहारकारकः ॥ कृता केनेति संतर्कः क्रियते वेदपारगा राम॰
ः ॥४६॥ जगत्संजनने शक्तिस्त्वयि विन्यस्ति राजसी ॥ सात्विकी मयि रुद्रे च तामसी परिकी १०

र्त्तिता ॥४७॥ तया विरहितस्त्वं हि विद्येतत्कारणे प्रभुः ॥ नाहं पालयितुं शक्तः संहर्त्तुं नापि शंक
रः ॥४८॥ तदधीना वयं सर्वे वर्त्तामः सततं विभो ॥ प्रत्यक्षे च परोक्षे च दृष्टान्तं शृणु सुव्रत ॥४९
मम भार्या विरञ्चेहा महालक्ष्मीति विश्रुता ॥ स्वाधीनपतिका सा च तयाऽधीनो ह्यहं सदा ॥५०
कदाचित्कोपमायाति तुष्टिं याति कदाचन ॥ तुष्टायां सुखमस्यां च दुःखं रोषसमुद्भवे ॥५१॥
न मेस्ति चापरा भार्या कामिन्यातिप्रिये न च ॥ वशवर्ती सदैवाहं वर्त्तामि चतुरानन ॥५२॥
तथा त्वमपि साविन्याः पार्वत्याः शंकरस्तथा ॥ तच्चित्तवर्त्तिनः कामं वयं च वशवर्त्तिनः ॥५३
सर्वे वयं पराधीनाः प्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते ॥ परोक्षं शृणु वेदज्ञ यथावत्कथयामि ते ॥५४॥ स्व
पामि शेषपर्यंके परतंत्रो न संशयः ॥ तदधीनो तथान्निष्टे काले कालवशं गतः ॥५५॥ तप
श्चरामि सततं पराधीनो ह्यहं सदा ॥ कदाचित्सह लक्ष्म्या वै विहरामि यथासुखं ॥५६॥ क

ना·प्र· दाचिद्दानवैः सार्द्धं संग्रामं न करोम्यहं ॥ दारुणं देहदमनं सर्वलोकभयंकरं ॥५१॥ प्रत्यक्षं त
११ व धर्मज्ञ तस्मिन्नेकार्णवे तदा ॥ पंचवर्षसहस्राणि बाहुयुद्धं मया कृतं ॥५२॥ तौ कर्णमल
जौ दुष्टौ दानवौ मदगर्वितौ ॥ हंतुकामौ सुतपापौ निहतौ मधुकैटभौ ॥५३॥ तदा त्वया किं न ज्ञा
तं सर्वकारणमद्भुतं ॥ मत्स्यकच्छपमहाभागयत्त्वं छसि पुनः पुनः ॥५४॥ यदीच्छया रूपो भूत्वा क्वचि
दस्मिन्महार्णवे ॥ कच्छपः कोलसिंहश्च वामनश्च युगेयुगे ॥५५॥ कस्यापि न प्रियं लोके तिर्यक्यो
निषु जन्म यत् ॥ नाभवं स्वेच्छया कामं वाराहादिषु योनिषु ॥५६॥ विहाय लक्ष्म्याः सह संविहारं को
याति मत्स्यादिषु हीनयोनिषु ॥ शय्यां च मुक्त्वा गरुडासनस्थः करोति युद्धं विपुलं च तत्र ॥५७॥
पुरा पुरस्तेऽजनि शिरो मदीयं गतं धनुर्ज्याप्रबलेन क्वापि ॥ ततस्त्वया वाजिशिरोऽपि छित्वा संयोजि ११
तं शिर्ष्णि विवरेण तत्र ॥५८॥ हयाननोऽहं परिकीर्तितश्च प्रत्यक्षमेतत्र च लोककर्त्तः ॥ विडंबने राम·

यत्किल लोकमध्ये सहेत कोऽस्यात्मकरोहि यः स्यात् ॥५९॥ इति श्रीभगवती भागवते प्रथमस्कंधे
चतुर्थोध्यायः ॥४॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतास्माकं मनः कामं मग्नं संशयसागरे ॥ तयोक्तं महदा
श्चर्यं जगद्विस्मयकारकं ॥१॥ यन्मूर्धनि मधस्यापि गतं देहान्महात्मनः ॥ हयग्रीवास्तथा जातः स
र्वकर्त्ता जनार्दनः ॥२॥ वेदेपि स्तुतो नित्यं देवैर्देवाः सर्वैः परमाश्रयाः ॥ आदिदेवो जगन्नाथः सर्वकारण
कारणं ॥३॥ तस्याप्यहूनेश्छिन्नं दैवयोगात्कथं न तद् ॥ तत्सर्वं कथयाशु त्वं विस्तरेण महामते ॥४॥ सू
त उवाच ॥ ॥ श्रुणुध्वं तु मुनयः सर्वे सावधानाः समंततः ॥ चरितं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥५
कदाचिद्दारुणं युद्धं कृत्वा देवः सनातनः ॥ दशवर्षसहस्राणि परिश्रांतो जनार्दनः ॥६॥ समे देशे
श्च भेस्थानि कृत्वा पद्मासनं विभुः ॥ अवलंब्य धनुः सार्द्धं कंठदेशे धरास्थितं ॥७॥ दत्वा भारं धनुःको
ट्यां निद्रामापार माधवः ॥ श्रांतत्वाद्देवयोगत्वाज्जातस्तत्राति निद्रितः ॥८॥ तदा काले न कियता

भा॰प्र॰ देवाः सर्वे सवासवाः॥ ब्रह्मेशसहिताः सर्वे यज्ञं कर्तुं समुद्यताः॥९॥ गताः सर्वे तु वैकुंठं देव

१२ देवं जनार्दनं॥ देवकार्यार्थसिध्यर्थं मखानामधिपं प्रभुं॥१०॥ अदृष्ट्वा तं तदा तत्र ज्ञानदृष्ट्या वि

लोकयन्॥ यत्रास्ते भगवान्विष्णुर्जग्मुस्तत्र तदा सुराः॥११॥ ददृशुस्ते तदासीनं योगनिद्रावशं

गतं॥ विचेतनं विभुं विष्णुं तत्रासांचक्रिरे सुराः॥१२॥ स्थितेषु तेषु देवेषु निद्रासुप्ते जगत्प्रभो॥

चिंतामापुः सुराः सर्वे ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः॥१३॥ तानुवाच तदा शंभुर्निद्राभंगो ऽत्र दूषणं॥ का

र्यं चैव प्रकर्तव्यं किं कर्तव्यं सुरोत्तमाः॥ निद्राभंगः कथं कार्यः चिंतयंतु सुराः स्वयं॥१४॥ तमुवाच तदा

ब्रम्ही ब्रह्मणा प्रेरिता विना॥ भक्षणार्थं तदा तस्य धनुषोऽग्रं धरास्थितं॥ गुणभक्षणादेव भंगो निद्राभंगो न दूषणं

कार्यं चैव प्रकर्तव्यं यज्ञस्य सुरसत्तम॥१५॥ भक्षिते ऽग्रे पदा विस्फुरन्मिष्यति शरासनं॥ तदा निद्रावि

मुक्तोऽसौ देवो भविष्यति॥१७॥ देवकार्यं तदा सर्वं भविष्यति न संशयः॥ ब्रम्हीं च संदिदेशाथ देवदेवः १२

सनातनः॥१८॥ तमुवाच तदा सर्वं भविष्यति ब्रम्ही देवदेव रमापते॥ निद्राभंगं कथं देव करोमि

जगतो गुरोः॥१९॥ निद्राभंगः कथं छेदः दंपत्योः प्रीतिभेदकः शिशुमातृविभेदश्च ब्रह्महत्यासमं स्मृ

तं॥२०॥ तत्कथं देवदेवस्य करोमि सुखनाशनं॥ किं फलं भक्षणाद्देव येन पापं करोम्यहं॥२१॥

सर्वो हि स्वार्थवशो लोकः करोमि पातकं किल॥ तस्मादहं करिष्यामि स्वार्थे चेन्मम भक्षणे॥२२

ब्रम्होवाच॥ ॥वयं भागं करिष्यामिमखमध्ये यथा शृणु॥ तेन त्वं कुरु कार्यं नः विष्णुं बोधय

नाचिरं॥२३॥ होमकर्मणि पार्श्वे यद्धव्यं हानासं पतिष्यति॥ तं ते भागं विजानीहि कुरु कार्यं त्वरान्वि

तं॥२४॥ सूत उवाच॥ ॥इत्युक्ता ब्रह्मणा ब्रम्ही धनुषोऽग्रं त्वरान्विता॥ चखादसंस्थितं भूमौ

विमुक्ता ज्या तदाभवत्॥२५॥ विमुक्ता चापमग्रं चापं मुक्ता कोटिस्तथोत्तरा॥ शब्दः समभवत्

घोरस्तेन त्रस्ताः सुरास्तदा॥२६॥ ब्रह्मांडं क्षुभितं सर्वं वसुधा कंपिता पुनः॥ समुद्राश्च समुद्वि

भा॰ प्र॰ ग्रास्त्रेषु च जलं जंतव ॥ २७ ॥ ववुर्वातास्तथा चोग्राः पर्वताश्च चकंपिरे ॥ उल्कापाता महोत्पाता
१३ बभूवुर्दुःखदर्शिनः ॥ २८ ॥ दिशो घोरतराश्चासन् सूर्योप्यस्तं गतो यथा ॥ चिंतामापुः सुराः सर्वे
किं भविष्यति दुर्दिने ॥ २९ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य मूर्ध्नि छिन्नोः सकुंडलं ॥ गतं क्वापि समुकुटं देवदे
वस्य तापसः ॥ ३० ॥ अंधकारे तमो घोरे व्याप्ते ब्रह्मा हरस्तदा ॥ शिरोहीनं शरीरं च ददृशाते विलक्ष
णं ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा कबंधं विष्णोस्ते विस्मितासुरसत्तमाः ॥ चिंतासागरमग्नाश्च रुरुदुः शोककर्शिता
३२ ॥ हा नाथ किं प्रभो जातमसद्भुतममानुषं ॥ वेत्तासि सर्वदेवानां देवदेव सनातन ॥ ३३ ॥ मायेयं
कस्य देवस्य यातेयं शिरोहृतं ॥ अच्छेद्यस्त्वमभेद्योसि अमरोप्यसि सर्वदा ॥ ३४ ॥ एवं गते त्वयि विभो
नश्यंते च देवताः ॥ कीदृशास्त्वयि नः स्नेहः स्वार्थेनैव रुदामहे ॥ ३५ ॥ नायं विघ्नः कृतो दैत्यैर्न गंधर्वै राम॰
र्न राक्षसैः ॥ दैवैरेव कृतः स्वामिन् दूषणं कस्य मियते ॥ ३६ ॥ अपराधिनः सुराः सर्वे किं कुर्मः क्व व्रजा १३

म च ॥ शरणं नैव देवेशासुराणां मूढचेतसां ॥ ३७ ॥ न चैषा सात्विकी माया राजसी न च तामसी ॥ य
या छिन्नं शिरस्ते धमायेश स्य जगद्गुरोः ॥ ३८ ॥ क्रंदमानांस्तदा दृष्ट्वा देवान् शिवपुरोगमान् ॥ बृ
हस्पतिस्तदोवाच शाम्यन्न वेदवित्तमः ॥ ३९ ॥ रुदितेन महाभागाः क्रंदितेन तथापि किं ॥ उ
पायश्चात्र कर्तव्यः सर्वथा बुद्धिगोचराः ॥ ४० ॥ दैवं पुरुषकारश्च द्वावेव सदृशावुभौ ॥ उपायश्च
विधातव्यो दैवात्फलति सर्वथा ॥ ४१ ॥ इंद्र उवाच ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कालेनापादितं च यत्
॥ कालेन प्राप्यते चापि शुभं वाप्यशुभं पुनः ॥ ४२ ॥ दैवमेव परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं ॥ विष्णोरपि
शिरश्छिन्नं सुराणामपि पश्यतां ॥ ४३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हे देवा न सुरवदुःखांतं भोक्तव्ये नात्र संशयः ।
यथा कालवशात्कृत्तं शिरो मे शंभुना पुरा ॥ ४४ ॥ तथैव लिंगपातं च महादेवस्य शापतः ॥ तथै
वाद्य हरेस्तरुपितितं लवणांभसि ॥ ४५ ॥ सहस्रभगसंप्राप्तिः इंद्रस्यैव शचीपतेः स्वर्गाद्भ्रंशास्तु

भा॰ पु॰ १४ याबासः कमले मानसे सरे॥४६॥ एतेन दुःखसंभोक्तारः केन दुःखं न भुज्यते॥ संसारेस्मिन्म
हाभागास्तस्याच्छोकं भजंतु वै॥४७॥ चिंतयंतु महामायां विद्यां देवीं सनातनीं॥ सा विद्या स्मृति
नः कार्यं निर्गुणा प्रकृतिः पुरा॥४८॥ ब्रह्मविद्या जगद्धात्री सर्वेषां जननी तथा॥ यया सर्वमिदं व्याप्तं
त्रैलोक्यं सचराचरं॥४९॥ सूत उवाच॥ ॥इत्युक्तास्ते सुरास्ते ध्यानिमाना दिशा विदु॥ देहवेनच्छी
तान्यसुरकार्यार्थसिद्धये॥५०॥ ब्रह्मोवाच॥ स्तुवंतु परमां देवीं ब्रह्मविद्यां सनातनीं॥ गुणांगीर
च महामायां सर्वकार्यार्थसाधिनीं॥५१॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य देवाः सर्वांगसुंदराः॥ तुष्टुवुः शान्तिग
स्वांतं महामायां जगत्स्थितां॥५२॥ देवा ऊचुः॥ ॥नमो देवि महामाये विश्वोत्पत्तिकरे शिवे॥ नि
र्गुणे सर्वभूतेशे मातः शंकरकामदे॥५३॥ त्वं भूमिः सर्वभूतानां प्राणः प्राणवतां तथा॥ धीः राम॰
श्रीः कांतिः क्षमा शांतिः श्रद्धा मेधा धृतिः स्मृतिः॥५४॥ त्वमुद्गीथेर्धमात्रासि गायत्री व्याहृतिर १४

स्तथा॥ जया च विजया धात्री लज्जा कीर्तिस्पृहा दया॥५४॥ त्वमुद्गीथेर्धमात्रासि गायत्री व्याह
तिस्तथा॥ जया च विजया धात्री लज्जा कीर्तिः स्पृहा दया॥५५॥ त्वां संस्तुवाम भुवनत्रयसंविधान
दक्षां दयारसयुतां जननीं जनानां॥ विद्यां शिवां सकललोकहितां सदाद्रौ वाग्बीजवासनि
पुणां भवनाशकर्त्रीं॥५६॥ ब्रह्मा हरः शौरिरसहस्रनेत्रा वाग्वह्निसूर्यभुवनाधिनाथा
॥ते त्वत्कृताः किमिह देवमुख्याः मातस्त्वमेकास्यखिलं गमानां॥५७॥ सकलभुवनमेतत्कर्तु
कामा यदा त्वं सृजसि जननि देवा विष्णुरुद्राजमुख्यान्॥ स्थितिलयजननं तैः कारयस्येकरू
पा न खलु तव कथंचिद्देवि संसारलेशः॥५८॥ न ते रूपं चेदं सकलभुवने कोपि निपुणः न ना
मां संख्यां कथयितुमिह योग्योस्ति पुरुषः॥ अजाद्रीनामप्याकजितविभवा देवि मनसां
कथं पारावाराकजन्चतुरः स्यादितिमतिः॥५९॥ न देवानां कोपि भगवन्ति न वाद्यं च विभवं वि
जाना सेवास्मिन्निह भुवने कासि जननी॥ कथं चेदं विश्वं धरिवि जनयि चोकारणमहो न विभ

भा·म· म्रियमाणं चैवात्र निगमवचनं देवि विहितं ॥६०॥ निरीहा त्वं चास्मिन्निखिलजगतां कारणमहो न
१५ चित्रं किं चात्र भगवति मनो नो मथयति ॥६१॥ जनाजानासि त्वं किमपि ति विधास्येन द्विश्वमपर
सगुणा वापि सकलं न विघ्नो यं कश्चिद्विरचनकलातं त्र रथवा ॥६२॥ जनाजानासि त्वं किमिह जन
नी विक्षोः कहरणं न वा किं ज्ञाता विविदिषमिबलं चास्य सकलं ॥ न वा चाक्रीडे यं न व भगवति का
प्यज्ञजनता विमोहोपादेक निपुणगुणतामात्र रथवा ॥६३॥ उपेक्षं किं वा तव च सुरसमूहा
नि विषमं हरेम्ह धानां शंजनितमिदमाश्चर्यजनकं ॥ सुदुःखं मानः स्तव मसि च जननी छेद कुरा
ज्ञानजानीमो यापि विषय न विलंबः कथमसे ॥६४॥ सा ला दोषं सकलसुरसोसादितं देवि वि
ज्ञे किं वा विलीव मरजनितं दुःकृतं पातितं नो ॥ विश्लोवा किं सम रजनितः कोपि गवांति वेद्यः छे
त्तुंमानस्त्व वविजमितं नैव विघ्नो न भावे ॥६५॥ किं वा दैत्यैः समर विगतैस्तीर्थ देशो सुरं मेकर रामः
त्वो जाप्यस्व पजह वनं तोषिता देवि दक्षैः नो जानीमस्त्व वविजमितं सावगं मेभवानि द्रुष्टुं किं १५

वा विगतनिरसं वा सुरे वं विनोदः ॥६६॥ सिंधोः पुत्र्यारोपिता किं वा माद्येकस्मादेतां प्रेक्ष्ये सेना यडीनां ग
क्षंतव्यं ते स्वाशाया जापराधं चोत्थाप्येन मोदनां मा कुरु ॥६७॥ एते सुरास्त्वं सेतनं नमंति का जेश्रा
मुख्याः धूम्र पतिनम्र भावाः ॥ शोकार्णवान्तारय देवि देवान् दृष्ट्वाम्ब विद्धं सकलाधिनाथे ॥६८॥ ह
रेः कं गतं क्वापि न विप्रश्न माता नाम्नो स्त्र पायखलु जीवने घ्र ॥ प्रयेषा वुधाजीवनकर्म दृष्टा
त्वमेका जगज्जीवनेश्री भवानी ॥६९॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं स्तुता न हा देवी गुणातीता महेश्व
री ॥ दृसन्नापरमा माया वैदेत्सं गे स्वसामगैः ॥६९॥ वाचं न तो वाणी चाराय खाशारीरिणी ॥ दे
वान्मतिसुष्ट्रशाद्वाजनानंदकरी शुभा ॥७०॥ मा कुरुध्वं सुराश्चिंतां स्वस्वास्तिष्ठंतु चामराः ॥ स्व
ताहं निगमैः कामं संतुष्टास्मिन संशयः ॥७१॥ यः पुमान् मानुषे लोके स्तोष्यामामकीं शुभा
पठिष्यति सदा भक्त्या सकान्ति कामानवाप्स्यसि ॥७२॥ शृणोति वा स्तोत्रमिदं मदीयं भक्त्यान्वि
कालं सततं न रोयः ॥ विमुक्त दुःखः स भवेत्सुखी च वेदेकमेतत्त्वनु वेदतुल्यं ॥७३॥ शृणोति का

भा॰प्र॰ १६ रणं चान्यप्रकृतं चैव नंदरे ॥ अकारणं [illegible]कौ च संसारेऽत्र भवतीति ॥ ७४ ॥ तदर्धे त्वनयां विष्णुः संस्थि
तामतिकोपितां ॥ सहासवदनं वीक्ष्य तस्यास्तत्र मनोरमं ॥ ७५ ॥ तया ज्ञाता हरिर्नूनं मां हसति कथं त्विह
॥ विरूपं हरिणा दृष्टं मुखं मे केन हेतुना ॥ ७६ ॥ विना विकारेणा नाधकथं हास्यसंभवः ॥ सपत्नीवा
क्षतानि त्वमनोज्ञा वरवर्णिनी ॥ ७७ ॥ ततः कोपप्लुता जाता महालक्ष्मीः रामो गुणा ॥ तामसी तु त
दा शक्तिस्तस्या देहे समाविशत् ॥ ७८ ॥ केनचित् कालयोगेन देवकार्यार्थसिद्धये ॥ प्रविष्टा तामसी
शक्तिस्तस्या देहेऽतिदारुणा ॥ ७९ ॥ तामस्याविष्टदेहा सा चुकोपातिशयं तदा ॥ शनकैः समुवाच
त्वं पत त्वेदं शिरस्तव ॥ ८० ॥ स्त्रीस्वभावात् भाविनात्कालयोगाद्विरूपिणः ॥ अविचार्य पतिदारक्तः
तामसीशक्तियोगेन स्वसुखनाशनः ॥ ८१ ॥ सपत्नीसंभवं दुःखं वैधव्याद्धिकं त्विति ॥ विचिंत्य मनसे
त्युक्तः तामसीशक्तियोगतः ॥ ८२ ॥ अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता ॥ अशौचं निर्दयत्वं च राम॰
स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ ८३ ॥ सशीर्षं वासुदेवं च करोम्यद्य यथा पुरा ॥ शिरो स चापवेगेन विम १६

ग्रंलवणं बुधौ ॥ ८४ ॥ अन्यच्च कारणं किंचिद्वक्ष्ये ते सुरसत्तमाः ॥ भवतां च मत्कार्यं चेत विष्यति न
संशयः ॥ ८५ ॥ पुरा दैत्यो महाबाहुर्हयग्रीवो ति विश्रुतः ॥ तपश्चकार सरस्वत्यास्तीरे परमदारुणं
८६ ॥ जपन्नेकाक्षरं मंत्रं मायाबीजात्मकं मम ॥ निराहारो जितात्मा च सर्वभोगविवर्जितः
८७ ॥ ध्यायन्मां तामसीशक्तिं सर्वभूषणभूषितां ॥ एवं वर्षसहस्रं स तेपे चक्रे सुदारुणं ॥ ८८ ॥ त
दाहं तादृशं रूपं कृत्वा तत्र समागता ॥ दर्शने पुरतस्तस्य ध्यातं तेन च यादृशं ॥ ८९ ॥ सिंहोपरि स्थि
ता तत्र तमवोच दयान्विता ॥ वरं ब्रूहि महाभाग ददामि तव सुव्रत ॥ ९० ॥ इति श्रुत्वा वचो देव्यं दा
नवः प्रेमपूरितः ॥ प्रदक्षिणाप्रणामं च चकार त्वरितस्तदा ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वा रूपं मदीयं स प्रेमोत्फुल्लवि
लोचनः ॥ हर्षाश्रुपूर्णनयनस्तुष्टाव च समां तदा ॥ ९२ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ नमो देवि महामाये सृ
ष्टिस्थितिलयकारिणि ॥ भक्तानुग्रहचतुरे कामदे मोक्षदे शिवे ॥ ९३ ॥ धरापस्तेजः पवनः खं पंचानां च

भा॰प्र॰ कारणं ॥ त्वं गंधरसरूपाणां कारणं स्पर्शशब्दयोः ॥ घ्राणं च रसना चक्षुस्त्वक् श्रोत्रमिंद्रिया
१७ णि च ॥ कर्मेंद्रियाणि चान्यानि त्वत्तः सर्वं महेश्वरि ॥ ९५ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ किं तेऽभिलषितं ब्रूहि ददामि
वांछितं च यत् ॥ परितुष्टास्मि भक्त्या ते तपसा चाद्भुतेन च ॥ ९६ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ यथा मे मरणं
मातर्न भवेच्च तथा कुरु ॥ भवेयममरो योगी तथाजेयः सुरासुरैः ॥ ९७ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ जातस्य हि
ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ मर्यादा चेदृशी लोके भवेच्च कथमन्यथा ॥ ९८ ॥ एवं त्वं निश्चयं कृत्वा
मरणे राक्षसोत्तम ॥ वरं वरय चेष्टं ते विचार्य मनसा किल ॥ ९९ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ हयग्रीवाच्च मे
मृत्युर्नान्यस्माज्जगदंबिके ॥ इति मे वांछितं कामं पूरयस्व मनोगतं ॥ १०० ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ गृ
हं गच्छ महाभाग कुरु राज्यं यथासुखं ॥ हयग्रीवादृते मृत्युर्न ते नूनं भविष्यति ॥ १ ॥ इति दत्वा व राम॰
रं तस्मादंतर्धानं गता तदा ॥ मुदं याः परमिकां प्राप्य सोऽपि स्वभवनं गतः ॥ २ ॥ स घोपीडति दुष्टात्मा मु १७

नीन्देवांश्च सर्वशः ॥ न कोऽपि विद्यते तस्य हंता वै भुवनत्रये ॥ ३ ॥ तस्माच्छीर्षं हयस्याद्य समुद्धृत्य मनोहरं ॥
देहेऽत्र विशिरे शौरेः त्वष्टा संयोजयिष्यति ॥ ४ ॥ हयग्रीवोऽथ भगवान् हनिष्यति तमासुरं ॥ पापिष्ठं दानवं
क्रूरं देवानां हितकाम्यया ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं सुरांस्तदा भाष्य स्व
वाणी विरराम ह ॥ देवास्तदाति संतुष्टास्त्वमूचुर्वै विश्वकर्मणं ॥ ६ ॥ देवा ऊचुः ॥ कुरु कार्यं सुराणां
त्वं विष्णोः शीर्षाभियोजनं ॥ दानवं वरदप्तं तं हयग्रीवो हनिष्यति ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा
वचस्तेषां त्वष्टा चातित्वरान्वितः ॥ वाजिशीर्षं चकर्ताशु देवानां सुरसन्निधौ ॥ ८ ॥ विष्णोः शरीरे तेना
शु योजितं वाजिमस्तकं ॥ हयग्रीवो हरिर्जातो महामायाप्रसादतः ॥ ९ ॥ कियता तेन कालेन दानवो
मददर्पितः ॥ निहतस्तरसा संख्ये देवानां रिपुरोजसा ॥ १० ॥ य इदं शृणुयान्मर्त्य आख्यानं तत्तु विमा
नवाः ॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तास्ते भवंति न संशयः ॥ ११ ॥ महामायाचरित्रं च पवित्रं पापनाशनं ॥

भा.अ० पवतां श्रृण्वतां चैव सर्वसंपत्तिदायकं ॥१२॥ ॥इति श्रीभगवतीपुराणे हयग्रीवावतारकथनं ना
१८ म पंचमोध्यायः ॥५॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ सौम्य पृच्छत पापोक्तं शौरेर्युद्धं महार्णवे ॥ मधुकैटभयोः
सार्द्धं वर्षपंचसहस्रकं ॥१॥ कस्मात्तौ दानवौ जातौ तस्मिन्नेकार्णवे जले ॥ मधुकैटभनामे· सार्द्धं वि
पंचसहस्रकं ॥ कदा वीर्यैर्दुराधर्षौ देवैरपि सुदुर्जयौ ॥२॥ कथं नाम मरौ जातौ कथं च हरिणा हतौ
॥ तदाचक्ष्व महाभाग चरितं परमाद्भुतं ॥३॥ श्रोतुकामा वयं सर्वे तिं च वक्ता बकुक्ष्मतः ॥ दैवाच्चात्र
वसंजातः संयोगश्च तथा वयोः ॥४॥ मूर्खेण सह संयोगो विषादपि सुदुष्करः ॥ विज्ञेन सह सं
योगः सुधारससमः स्मृतः ॥५॥ जीवंति पशवः सर्वे खादंति मोहयंति च ॥ जानंति विषयज्ञानं वि
वाप सुखमद्भुतं ॥६॥ न तेषां सदसज्ज्ञानं विवेको न च मोक्षदः ॥ तेपि पशुसमाज्ञेयाः येषां न श्रव राम·
णादरः ॥७॥ मृगाद्याः पशवः केचिज्ज्ञानं ति श्रवणसुखं ॥ अश्रोत्राः फणिनश्चैव मुकुनादहि नि १८

पातिताः ॥८॥ पंचानामिंद्रियाणां वै श्रेष्ठं श्रवणसुखं ॥ दर्शनि ॥ श्रवणाद्धस्त विज्ञानं दर्शनाच्चि
त्तरंजनं ॥९॥ श्रवणं त्रिविधं प्रोक्तं सात्विकं राजसं तथा ॥ तामसं च महाभाग सुतोक्तं निश्चया
न्वितं ॥१०॥ सात्विकं वेदशास्त्रादि साहित्यं चैव राजसं ॥ तामसं युद्धवार्त्ता च परदोषप्रकाशकं ॥
११॥ सात्विकं त्रिविधं प्रोक्तं प्रज्ञाविद्भिर्विपश्चितैः उत्तमं मध्यमं चैव तथैवाधममित्युत ॥१२॥
उत्तमं मोक्षफलदं स्वर्गदं मध्यमं तथा ॥ अधमं भोगदं प्रोक्तं निरयांतोदितं बुधैः ॥१३॥ साहित्यं
त्रिविधं प्रोक्तं स्वीयापांचोत्तमं स्मृतं ॥ मध्यमं वारयोषायां परोढायां तथाधमं ॥१४॥ तामसं त्रिवि
धं प्रोक्तं विद्वद्भिः शास्त्रदर्शिभिः ॥ आततायिनि युद्धं यत्तदुत्तममुदाहृतं ॥१५॥ मध्यमं चापि वि
द्वेषात्पांडवानां यथारिभिः ॥ अधमं निर्निमित्तं तु विवादे कलहे यथा ॥१६॥ तदत्र श्रवणं सुखं
पुराणस्य महामते ॥ बुद्धिप्रवर्द्धनं पुण्यं ततः पापप्रणाशनं ॥१७॥ तदाख्याहि महाभागकथां

भा·प्र० पौराणिकींशुभां॥कृतांद्वैपायनासूवंसर्वार्थसाधनींद्विजा॥१८॥सूतउवाच॥ ॥पूर्वंधन्यामहा
१७ भागाधन्योहंपृथिवीतलेयेषांश्रवणबुद्धिश्चममापिकथनेखिला॥१९॥पुराचैकार्णवेजातेविलीं
नेभुवनत्रये।शेषपर्यंकसुप्तेचदेवदेवेजनार्दने॥२०॥विष्णुकर्णमलोद्भूतौदानवौमधुकैट
भौ॥महाबलौचजातौवैविवृद्धौसागरेजले॥२१॥क्रीडमानौस्थितौतत्रविचरेनामितस्ततः
तावेकदामहामायौक्रीडासक्तौषांमहार्णवे॥२२॥चिंतामवापतुश्चित्तेभ्रातराविवसंस्थितौ।
नाकारणंविनाकार्यंसर्वत्रैषापरंपरा॥२३॥आधेयंतुविनाधारंनतिष्ठतिकथंचन॥आधारा
धेयभावस्तुनभाविच्छिन्नगोचरः॥२४॥क्वतिष्ठतिजलंचेदंसुरूपंचसुविस्तरं॥केनसृष्टंकथं
जातमस्माभिर्वाजलेस्थितौ॥२५॥आवांवाकथमुत्पन्नौकेनवोसादिताविव॥पितरौक्वगतौज्ञाने राम·
नास्तिकामंतथावयोः॥२६॥सूतउवाच॥ ॥एवंचिंतयमानौतौनजग्मतुर्विनिश्चयं॥उवाचकैट १७

भस्तत्रमधुंपार्श्वेस्थितंजले॥२७॥कैटभउवाच॥ ॥मधोवामत्रसानित्याशक्तिःकापिमहाबला
॥वर्ततेभ्रातरचलाकारणंसाहिमेमता॥२८॥तयाकृतमिदंतोयंतदाधारंचतिष्ठति।सएवप
रमादेवीकारणंचतथावयोः॥२९॥एवंचिंतयमानौतौविंनौविष्टौपदासुरौ।तदाकाशेस्थितंता
भ्यांवाग्बीजंसुमनोहरं॥३०॥गृहीतंचततस्ताभ्यांतथाभ्यासोदृढःकृतः॥तदासौदामिदंदृ
ष्टागगनेसगुणाकिंताभ्यांखेचोच्छिनाशुभा॥३१॥ताभ्यांविचारितंतत्रमंत्रोयंनात्रसंशयः॥तत्
पाध्यानमिदंदृष्टंगगनेसगुणाकिल॥३२॥निराहारौजितात्मानौतन्मनस्कौसमाहितौ॥
बभूवतुर्विचिंतेवंजपध्यानपरायणौ॥३३॥एवंवर्षसहस्रंतुताभ्यांनप्तंमहत्तपः॥प्रसन्नापरमा
शक्तिर्जातासातपसातयोः॥३४॥खिन्नौतौदानवौदृष्ट्वातपसिकृतनिश्चयौ॥याननयोरनुग्रहा
र्थंवैवागुवाचाशरीरिणी॥३५॥वरंवांवांछितंदैत्यौब्रूतांपरमसुंदरं॥ददामिपरितुष्टास्मिसुवयो

भा॰प्र॰ स्त्व१सा किल ॥३६॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा च तां वाणीं दानवा वृत्र चतुस्त्वरा ॥ सेद्ध्वा पामरणां दे
१८ वी त्वं यदि हि सुव्रते ॥३७॥ वायुवाच ॥ ॥ वांछितं मरणं देवी ते न वनां मत्व सादरं ॥ अजेयो दे
व दैत्यैश्च नान्यैः तन्नात्र संशयः ॥३८॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति दत्त्वा वरो देव्या दानवो मदर्पितो ॥ च
क्रतुः सागरे क्रीडां याद्गणैस्समन्वितो ॥३९॥ कालेन कियता विप्रा दानवास्मोपदर्छया ॥ दृष्टः
प्रजापतिर्ब्रह्मा पद्मासनस्थितः प्रभुः ॥४०॥ दृष्ट्वा तो मुदिता वास्मां युद्धकामौ महाबलौ ॥ न मुंच तु
स्तदा त त्र युद्धं वां देहि सुव्रत ॥४१॥ नो चेत्समं परित्यज्य यथेष्टं गच्छ माचिरं ॥ यदि त्वं निर्बलश्च्वासि कथो
गपं स्थ समासनं ॥४२॥ वीरजोग्यमिदं स्थानं कातरो सि त्यजाशु वै ॥ तयो रिति वचः श्रुत्वा चिंतामाप
प्रजापतिः ॥४३॥ दृष्ट्वा च बलिनौ वीरौ किं करोमीति तापसः ॥ चिंताविष्टः तदा तस्थौ चिंतयन्मनसा तदा राम॰
॥४४॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे ब्रह्माचिंतानाम षष्ठोध्यायः ॥६॥ ॥ सूत उवा॰ १८

नो दृष्ट्वा बलिनौ ब्रह्मा नदीयायान्वचिंतयत् ॥ सामदानभिदादंडैश्च युद्धानृतान् सर्वतंत्रवित् ॥१॥
न जाने हं बलं नूनं तपपोस्मद्यथा तपं ॥ अज्ञाने तु बले कामं नैव युद्धं प्रशस्यते ॥२॥ स्तंति क
रोमि चेद्दैत्यौ दुष्टयो मदमत्तयोः ॥ प्रकाशितं भवेन्नूनं निर्बलत्वं मयास्वयं ॥३॥ वधिष्यति च मां ते
कौ निर्बलत्वे प्रकाशिते ॥ दीनं नैवाद्य पोगं वै मे दुःकार्यं मयाधुना ॥४॥ विष्णुं प्रबोधयाम्यद्य शेषे
सुप्तं जनार्दनं ॥ चतुर्भुजं महावीर्यं दुःखहा स भविष्यति ॥५॥ इति संचिंत्य मनसा पद्मनाल ग
तः कृजः ॥ जगाम शरणं विष्णो र्मनसा दुःखनाशनं ॥६॥ तुष्टाव बोधनार्थं तं श्लोकैः संबोधने
हरिं ॥ नारायणं जगन्नाथं निस्पृहं योगनिद्रया ॥७॥ दीनानाथ हरे विष्णो वामनो त्विष्टगाधम ॥
भक्तार्तिहद्धृषीकेश सर्वावास जगत्पते ॥८॥ अंतर्यामिन्नमेयात्मन्वासुदेव दयानिधे ॥ दुष्टानां
नाशने काम्य चित्र चक्रधरामर ॥९॥ सर्वज्ञ सर्वलोकेश सर्वशक्तिसमन्वितः ॥ अचिंत्यो त्विष्ट देवेश

ना॰प्र॰ दुःखनाशनपाहिमां॥१०॥विश्वंभरविशालाक्ष पुण्यश्रवणकीर्तन॥जगद्योनेर्निराकारसर्ग अ॰७
१९ स्थित्यंतकारक॥११॥इमौदैत्यौमहाराजहंतुंकामौमदोद्धतौ॥नजानास्यखिलाधारकथंमांसं
कटेगतं॥१२॥उपेक्ष्यसेत्रिदुःखार्त्तंपिदिमांशरणागतं॥पालकत्वंकृतेविष्णोगतंलक्ष्मास्वध
र्मकं॥१३॥एवंस्तुतोपिभगवाननबुबोधयदाहरिः॥योगनिद्रासमाक्रांतस्तदाब्रह्माप्यचिं
तयत्॥१४॥नूनंशक्तिसमाक्रांतोविष्णुर्निद्रावशंगतः॥जजागारनसर्वात्माकिंकरोम्यद्य
दुःखितः॥१५॥हंतुंकामावुभौप्राप्तौदानवौमदगर्वितौ॥किंकरोमिक्वगच्छामिनास्तिमेश
रणंक्वचित्॥१६॥इतिसंचिंत्यमनसानिश्चयंप्रतिपद्यच॥तुष्टावयोगनिद्रांतामेकाग्रहृदयः
स्थितः॥१७॥विचार्यमनसाप्येवंशक्तेरपारक्षणेक्षमा॥ययाथचेतनोविष्णुःकृतोस्तिस्पंदव राम
र्जितः॥१८॥वसुर्यथानजानातिगुणान्शाष्ट्यादिकानिह॥तथाहरिर्नजानातितिनिद्रामी १९

लितलोचनः॥१९॥नजहातिप्रियंतोनिद्रांमपावकुस्तनोप्यसौ॥मन्येनास्यवशोनिद्रानिद्रयायंवशी
कृतः॥२०॥योयस्यवशमापन्नःसतस्यकिंकरःकिल॥तस्मात्त्वयोगनिद्रेयंस्वामिनीमीयतेपरं॥
२१॥सिंधुजायावशोतस्याःयथास्वामीवशीकृतः॥नूनंजगदिदंसर्वंभगवत्याःवशेवशं॥२२॥अह
विष्णुस्तथाशंभुःसावित्रीचरमाप्युमा॥सर्वेवयवशोप्यस्याःनात्रकिंचिद्विचारणा॥२३॥हरिरर
प्यवशःशेतेयथान्योप्राकृतोजनः॥यथाभिभूतःकावान्नाकिलान्येषांमहात्मनां॥२४॥स्तौम्यद्य
योगनिद्रांवैयथासुप्तोजनार्दनः॥धाटपिष्पतिपुद्धेतवासुदेवःसनातनः॥२५॥इतिकृत्वामतिं
ब्रह्मापद्मनालस्थितस्तदा॥तुष्टावयोगनिद्रांतांविष्णोरंगेषुसंस्थितां॥२६॥यद्विष्णुरप्यखिल
लोकविवेककर्त्तानिद्रावशंचगमितःपुरुषोत्तमोद्य॥कोवेदतेजननिचेहविलासलीलांमूढोस्म्यहं
हरिरयंविवशश्चशेते॥२७॥इदृक्तयासकलभूतमनोनिवासेचेयत्त्वयाविबुधकोटिषुनिर्गु

भा॰प्र॰ णायाः॥ सांख्या वदंति प्रकृतिं पुरुषप्रियां त्वं चैतन्यभावरहितां जगतश्च कर्त्रीं॥२८॥ किं तादृशा
२० सिकथमत्र जगन्निवासश्चैतन्यतां विरहितो विहितः स्वपापं॥ नाद्यंतनोसि सगुणाविविधप्रका
रं नो वेत्ति कोपि तव कृत्स्न विधानयोगं॥२९॥ ध्यायंति यां मुनिगणा स्फटिकालमेव संध्येति नामप
रिकल्पयुगुणं भवानि॥ त्वं बुद्धिबोधकरणा जगतां सहासि श्रीश्चापि देवि सततं सुखदासुराणां।
३०॥ कीर्त्तिस्त्वथा मतिधृतिः किल कांतिरेव श्रद्धारतिश्च सकलेषु जनेषु मातः॥ नातः परं कि
लवितर्कशतैः प्रमाणं मा॥ त्वं मयापयदीह दुःखगणितं गतेन॥३१॥ त्वं चात्र सर्वजगतां जननीति स
त्वं निज्ञातुता वितनुता हरिणाप्रदिष्टः॥ त्वद्देवि वेद विदुषामपि दुर्विभाव्या वेदोपि नूनमखिलार्थ
तयानवेद॥३२॥ यस्मात्त्वदुद्भवरसौ श्रुतिनाम प्रापः प्रत्यक्षमेव सकलं तव कार्यमेतत्॥ कर रांम
स्ते चरित्रमखिलं नु विवेद धीमान्नाहं तु रिंचिभवो न सुरास्तथान्ये॥३३॥ ज्ञातुं क्षमाश्च मुन २०

यो न मम आत्मजाश्च कुर्वन्ति एवं महिमा तव सर्वलोके॥३४॥ यत्तेषु देवि तव नाम परिनोच्चरंति स्वाहे
ति वेदविदुषो हवनं ततेच॥ नमाप्नुवंति सततं मखभागधेयं देवास्त्वमेव विबुधेष्वपि हन्ति दासि॥३५
त्रांता वयं भगवति प्रथमं त्वया वै देवारिसंभवभयादधुनातथैव॥ भीतोस्मि देवि वरदे शरणं गतोस्मि
घोराद्भवाब्धिमनिरीक्ष्य मधुकैटभेभ्योच॥३५॥ नो वेत्ति विष्णुरधुना मम दुःखमेतत् जानेत्वया च विव
त्रीकृतदेहयष्टिः॥ मुंचामि देव मपवाजहि दानवे द्रोपद्रोभ्य नेतवकुरु घमहानुभावे॥३६॥ जाने र
तिपेनतवदे विपरं प्रभावं ध्यायंति नेहरिहरा नपि मंदचित्ताः॥ ज्ञातं मयाद्य जननि प्रकटं प्रभावं य
द्विष्णुरप्यतितरां विवशोद्य नेते॥३७॥ सिंधूद्भवापि नहरिं प्रतिबोधितुं वै त्वत्कापतिं नवशगानुग
मद्यशक्ता॥ मन्ये त्वया भगवति प्रसभं रमापि प्रस्वापिता न च बुबोध च लीकृते च॥३८॥ धन्यास्त
एव नु विनिक्षिपरास्तवांघ्रौ संत्यज्य देव भजनं त्वधिजीन भावाः॥ त्रीकृते च॥ कुर्वंति देवि भजनं

सनतंतिकामंत्त्वांत्वाथदेवजननीकिलकामधेनु॥३९॥धीःकांतिकीर्त्तिधृतिरिहमतिगनादयस्त्वा
मंविह्रोगतापरहितःक्वचशक्तयोपा॥ वंहीकृतोहरिरसौननुनिद्रयात्रचरात्वातवैकनगव
सतिमानवस्था॥४०॥त्वंशक्तिसर्वजगतामखिलप्रभावात्वंनिर्मितंचसकलंखलुभावमात्रं॥त्वंक्री
डासीतिरचितेसुरदेववृंदेनाट्यंयथाविहरतेस्वकृतेनटोवै॥४१॥विष्णुस्त्वयाप्रकटितःप्रथमंयुगा
दौदत्वाचशक्तिरमलाखलुपालनाय॥पातंचसर्वमखिलंविवशाकृतोद्यकुरुदयांपरिहरस्वमाद्यः
घस्त्वोचनवनथांवकरोषिनूनं॥४२॥मन्येचमांभगवतिक्वनुनाशितुंभवानित्वमीक्षसेमां॥४३॥
ज्ञातंमयानवविचेष्टितमद्भुतंवैकृत्वाखिलंजगदिनुचमीलसित्तिचेत्कुरुदयांपरिहरस्वमानः॥केसा
दिमौप्रकटितौकिलकामरूपौनोचेद्विहोरगादिदंरमसेस्वतंत्रा॥जीनेकरोषिसकलंकिलमांनचैवं
तुत्वमिच्छसिभवानिकिमत्रचित्रं॥४४॥कामंकुरुष्ववधनद्यममैवमातर्दुःखंममैवमरणेसकृदंविके १९

त्र॥कस्तेत्वपांपिविहितःप्रथमंयुगादौदैत्याहनोयमनइस्यपत्नोगारिष्टं॥४५॥त्वमिष्टदेवकुरु
रूपमनन्यभक्तंमांवाविमौजहियथेच्छसिबालकौजे॥नोचेत्प्रबोधयहरिंनिहतेदिमौयस्त्वस्याप्य
मेतदखिलंकिलकार्यजातं॥४६॥सूतउवाच॥ ॥एवंस्तुतातदादेवीतामसीतत्रवेधसा॥नि
स्सृत्यहरिदेहात्तुसंस्थितापार्श्वतस्तदा॥४७॥त्यक्त्वांगानिचसर्वाणिविष्णोरतुलतेजसः॥निर्ग
तायोगनिद्रासानाशायचतयोस्तदा॥४८॥विस्पंदितशरीरोसौपद्मजालोजनार्दनः॥धातापर
मकंप्राप्यमुदंदृष्ट्वाहरिंतथा॥४९॥ ॥इतिश्रीभवानीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेविष्णुप्र
बोधोनामपंचमोध्यायः॥५॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥संदेहोत्रमहाभागकथायांमहदद्भुतः॥
वेदशास्त्रपुराणेषुनिश्चितंनःसदाबुध॥१॥ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चत्रयोदेवाःसनातनाः॥रुद्रःसं
हरतेकालेत्रयएतेत्रकारणं॥२॥नातःपरतरंकिंचिद्ब्रह्मांडेस्मिन्महामते॥ब्रह्मासृजतिलोक

ना॰प्र॰ कान्ते विष्णुः पालयिता जगत्॥ रुद्रः संहरते काले त्रयो वै नात्र संशयः॥३॥ एकमूर्त्तिस्त्रयो देवा ब्रह्मा
२२ विष्णुमहेश्वराः॥ रजः सत्वतमोभिश्च संयुताः कार्यकारकाः॥४॥ तेषां मध्ये हरिः श्रेष्ठो माधवः पुरु
षोत्तमः॥ आदिदेवो जगन्नाथः समर्थः सर्वकर्मसु॥५॥ नान्यः कोपि समर्थोस्ति विष्णोरतुलकर्मणः
॥ स कथं स्वापितः स्वामी विवशो योगनिद्रया॥६॥ क्व गतं तस्य विज्ञानं जीवश्चोपि तं कुतः॥ संदे
होयं महाभाग कथयस्व यथाश्रुतं॥७॥ का सा शक्तिः परा मोक्षा यया विष्णुर्जितः प्रभुः॥ कुतो ल
ब्धा कथं तान्काकाशक्तिर्वद सुव्रत॥८॥ यस्मात्सर्वेश्वरो देवो वासुदेवो जगद्गुरुः॥ परमात्मा परानं
दः सच्चिदानंदरूपधृक्॥९॥ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च शास्ता विरजः सर्वगः शुचिः॥ स कथं निद्रयानीतः परतं
त्रः परात्परः॥१०॥ एतद्धस्य यन्निगूढ़ं तो हि संदेहो न परंतप॥ छिंधि ज्ञानासिनाऽसूत त्वया सत्त्विष्य महामते॥११ राम॰
सूत उवाच॥ ॥ कः संदेहे छिनत्त्वै लोके सचराचरे॥ मुह्यंति मुनयः कामं ब्रह्मपुत्राः सनातनाः॥१२ २२

नारदः कपिलश्चैव यस्मिन्मुनिसत्तमाः॥ किं ब्रवीमि महाभागाः दुर्घटेस्मिन्न विमन्वति॥१३॥ रुद्रः के
वेदेषु विष्णुकथितः सर्वगः सर्वपालकः॥ यतो विराडिदं सर्वमुत्पन्नं सचराचरं॥१४॥ तं सर्वे समुपास
ते मत्वा देवं परात्परं॥ नारायणं हृषिकेशं वासुदेवं जनार्दनं॥१५॥ तथा केचिन्महादेवं शंकरं लोक
शंकरं॥ त्रिनेत्रं पंचवक्त्रं च शूलपाणिं वृषध्वजं॥१६॥ तथा सर्वेषु देवेषु गीते नाम्नाथ त्र्यंबकं॥ क
पर्दिनं पंचवक्त्रं गौरीदेहार्द्धधारिणं॥१७॥ कैलाशवासनिरतं सर्वशक्तिसमन्वितं॥ भूतवृंदसह
तं देवं सपञ्ज्ञविघानकं॥१८॥ तथासूर्यं वेदविदः सायं प्रातर्दिने दिने॥ मध्यान्हे च महाभागाः स्तु
वंति विधिवत्सवे॥१९॥ तथा वेदेषु सर्वेषु संस्तुतो वेदवित्तमैः॥ इंद्रश्चापि त्रिलोकेशः वरुणश्च तथा
परः॥२०॥ यथा गंगा प्रवाहेश्चव कुर्मिः परिवर्त्तनि॥ तथैव सर्वदेवेषु वेदः प्रवर्त्तते ध्रुवं॥२१॥ श्री
रुपेश्चव प्रमाणानि परिगीतानि पंडितैः॥ प्रत्यक्षं चानुमानं च पंचरात्रं नैवत्तनीयकं॥२२॥ चत्वारि ये
वेतरेश्रौ वोचुरुपमानपुनानि च॥ अर्थापत्तिं पुनस्तेनं पंचमाकृ महादिषय॥२३॥ सततयोरार

भा॰प्र॰ णिकाश्चैव मवदंति मनीषिणः ॥ एतैः प्रमाणैर्ज्ञेयं ब्रह्म परमं च तत् ॥२४॥ वितर्कश्चात्र कर्तव्यो
२३ बुधाश्चैवागमेन च ॥ निश्चयात्मिकया बुद्ध्या विचार्यं च पुनः पुनः ॥२५॥ प्रत्यक्षं तत्र विज्ञानं चिंतं समति
मतां सदा ॥ दृष्टांतेनापि सततं शिष्टमार्गानुसारिणा ॥२६॥ विद्वांसोपि वदंत्येवं पुराणैः परिगीयते ॥ ब्र
ह्मणि सृष्टिशक्तिश्च हरौ पालनशक्त्यपि ॥२७॥ हरौ संहरशक्तिश्च सूर्ये प्रकाशकात् तथा ॥ धराधारण
शक्तिश्च शेषे कूर्मे तथैव च ॥२८॥ कासा शक्तिः परिज्ञेया सर्वस्मिन्या प्रतिष्ठिता ॥ दाहशक्तिस्तथाव
ह्नौ समीरे प्रेरणात्मिका ॥२९॥ शिवोपि शवतां याति कुंडलिन्या विवर्जितः ॥ शक्तिहीनस्तु यः कश्चिद
समर्थः स्मृतो बुधैः ॥३०॥ एवं सर्वत्र भूतेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंते ब्रह्मांडेस्मिन्महातयाः
३१॥ शक्तिहीनं तु नैव स्यात् वस्तुमात्रं चराचरे ॥ अशक्तश्चानुविजये गमने भोजने तथा ॥३२॥ एवं
सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते ॥ सोपास्या विबुधैः सम्यक् विचार्य सुधिया सदा ॥३३॥ विष्णौ च सा रा॰म॰
त्विकी शक्तिः तया हीनोप्यकार्यकृत् ॥ ब्रह्मणि राजसी शक्तिः तया हीनो ह्यसृष्टिकृत् ॥३४॥ शिवे वै च तामस २१

सी शक्तिस्तया संहारकारकः ॥ इत्यूह्य मनसा सर्वं विचार्यं च पुनः पुनः ॥३५॥ शक्तिः करोति ब्रह्मांडं सा
वै पालयतेखिलं ॥ इच्छया संहरत्येषा जगदेतच्चराचरं ॥३६॥ न विष्णुर्न हरः शक्रो न ब्रह्मा न च पावकः ॥
न सूर्यो वरुणः शक्तो स्वे स्वे कार्ये कथंचन ॥३७॥ तया युक्ता हि कुर्वंति स्वानि कार्याणि ते सुराः ॥ सैव
कारणरूपा च प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥३८॥ सगुणा निर्गुणा सा च द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ सगुणा रागि
भिः सेव्या निर्गुणा तु विरागिभिः ॥३९॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सा निरंकुशा ॥ ददाति वां
छितान्कामान् पूजिता विधिपूर्वकं ॥४०॥ न जानंति जना मूढास्तां सदा मिथ्या पृथक् पृथक्तामवत्र्यैयं
जानंत्यपि नराः केचिन्मोहयंत्यपराणि ति ॥४१॥ पंडिताः स्वोदरार्थं वै पाखंडानि पृथक् पृथक् ॥ प्र
वर्तयंति कलिना प्रेरिता मंदचेतसः ॥४२॥ कलावस्मिन्महाभागाः नानाभेदाः समुचिता ॥ नान्ये
युगे तथा धर्माः वेदबाह्याः कथंचन ॥४३॥ विष्णुश्चरस्तसा वुध्यं तपो वर्षाण्यनेकशः ॥ ब्रह्मा हरस्त
या देवाध्यायंतः कमपि ध्रुवं ॥४४॥ वांछया तेस्तया कामान्नेतेन यः सर्वदेवहि ॥ यजंति पक्षान्वि

भा॰ प्र॰ विधानं ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ॥४५॥ नैवै शक्तिं परां देवीं ब्रह्माख्यां परमात्मिकां ॥ ध्यायंति मनसा नित्यं
२४ नित्यां मत्वा सनातनीं ॥४६॥ तस्मात् शक्तिः सदा सेव्या प्रेक्षावद्भिः समंततः ॥ निश्चयः सर्वशास्त्रा
णां ज्ञातव्यो मुनिसत्तमाः ॥४७॥ कृष्णान्मयाप्तं चैतत्तु तेन तु नारदाच्छ्रुतं ॥ पितुः सकाशात्तेनापि
ब्रह्मणा विष्णुवाक्यतः ॥४८॥ नश्रोतव्यं न मंतव्यं मन्ये पांवचनं बुधैः ॥ शक्तिरेव सदा सेव्या विवुद्धिः
कृतनिश्चयैः ॥४९॥ प्रत्यक्षमपि दृश्यमशक्तस्य विचेष्टितं ॥ अतः सर्वेषु भूतेषु ज्ञातव्या शक्तिरेव हि
॥५०॥ ॥ इति श्रीभगवतीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे आराध्यविचारे अष्टमोध्यायः ॥८
सूत उवाच ॥ ॥ महाविनिर्गमिता निद्रा देहात्तस्य जगद्गुरोः ॥ नेत्रास्यनासिकाबाहुहृदयेभ्यस्तथो
रसः ॥१॥ निःसृत्य गगने तस्थौ तामसी शक्तिरुत्तमा ॥ उदतिष्ठज्जगन्नाथो जृंभमाणः पुनःपुनः ॥२॥
तदापश्यत्स्थितं तत्र भयत्रस्तं प्रजापतिं ॥ उवाच च महातेजा मेघगंभीरया गिरा ॥३॥ विष्णुरुवाच ॥ किं रामं॰
किमत्रासि भगवंस्तपस्त्यक्त्वा तु पद्मज ॥ कस्माच्चिंतातुरोसि त्वं भयाकुलितमानसः ॥४॥ ब्रह्मोवाच २४

त्वत्कर्णमलजौ देव दैत्यौ च मधुकैटभौ ॥ हंतुं मां समुपायातौ घोररूपौ महाबलौ ॥५॥ भयात्तयोः समायात
स्त्वत्समीपं जगत्पते ॥ त्राहि मां वासुदेवाद्य भयत्रस्तं विचेतनं ॥६॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तिष्ठात्र निर्भयो धात
स्तौ हनिष्याम्यहं किल ॥ मे योगमेत्य मूर्खौ तौ मत्समीपं गतावुभौ ॥७॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं वदति देवेशे
दानवौ तौ महाबलौ ॥ विचिन्वानाव जं चोभौ संप्राप्तौ मदगर्वितौ ॥८॥ निराधारौ जले तत्र संस्थितौ विग
तज्वरौ ॥ तावुचतुर्मदोन्मत्तौ ब्रह्माणं मुनिसत्तमाः ॥९॥ पलायित्वा समायातः किमस्य सन्निधाविहगपु
ंकुरुह हनिष्यामस्त्वामत्र पश्यतोस्य वै ॥१०॥ पश्चादेनं हनिष्यामि सर्पभोगोपरिस्थितं ॥ त्वमद्य कुरु
संग्रामं दासोस्मीति च वा वद ॥११॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णुस्तावुवाच जनार्दनः ॥ कुरुतां सम
रे कामं मया दानवपुंगवौ ॥१२॥ हरिष्यामि मदं चाहं युवयोर्भक्तियोः किल ॥ आगच्छतां महाभागौ श्रद्धा
चेद्वां महाबलौ ॥१३॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वा तद्वचनं तौ तु क्रोधव्याकुललोचनौ ॥ निराधारे जले

स्थौ चक्रोधयुक्तौ बभूवतो ॥१४॥ मधुश्च कुपितस्तत्र हरिणा सह संयुगं ॥ कर्तुं प्रवृत्तिनस्तूर्णं कै
टभस्तु तथा स्थितः ॥१५॥ बाहुयुद्धं तयोरासीत् मल्लयोरिव मत्तयोः अश्रांतं मधुकैटभस्तु संग्राम
मकरोत्तदा ॥१६॥ पुनर्मधुकैटभस्तु युयुधाते पुनः पुनः बाहुयुद्धेन रागांधौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
१७॥ क्षिप्तकस्तु तदा ब्रह्मादेवी चैवांतरिक्षगा ॥ न मम्लतुस्तदा तौ तु विष्णुस्तु ग्लानिमाप्तवान् ॥
१८॥ पंचवर्षसहस्राणि मया युद्धं कृतं किल ॥ हरिणा चिंतितं तत्र कारणं न योः ॥१९॥ पंचवर्षस
हस्राणि मया युद्धं कृतं किल ॥ न श्रांतौ दानवौ घोरौ श्रांतोहं च किमद्भुतं ॥२०॥ क्व गतं मे बलं शौर्यं
कस्मात्क्षेमावनाम मे वै ॥ किमत्र कारणं चिंत्यं विचार्य मनसा त्विह ॥२१॥ इति चिंतापरं दृष्ट्वा हरिं हर्षप
रावुभौ ॥ ऊचतुस्तं मदोन्मत्तौ मेघगंभीरनिःस्वनौ ॥२२॥ नो चेद्बलं हरे नेय श्रांतोसि मधुसूदन ॥ गंम.
ब्रूहि दासोस्मि वां नूनं कृत्वा त्विरसि चांजलिं ॥२३॥ न चेद्युद्धं कुरुष्व श्रांतोसि तथासि महामते ॥ २५

हत्वा त्वां निहनिष्यामः पुरुषं च चतुर्मुखं ॥२४॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वा तद्भाषितं विष्णुस्तयोः सम्यङ्महोद
धौ ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं सामपूर्वमना ॥२५॥ हरिरुवाच ॥ ॥ श्रांते भीते त्यक्तशस्त्रे पतिते बालके तथा
॥ प्रहरंति न वीरास्ते धर्म एषः सनातनः ॥२६॥ पंचवर्षसहस्राणि कृतं युद्धं मया त्विह ॥ एकोहं चेतरौ द्वौ
च बलिनौ सहशौ तथा ॥२७॥ कृतं विश्रमणं मध्ये युवाभ्यां च पुनः पुनः ॥ तथा विश्रमणं कृत्वा युध्येहं
वात्रसंशयः ॥२८॥ तिष्ठतां च युवां तावद्बलवंतौ मदोत्कटौ विश्रम्याहं करिष्यामि युद्धं यासपमा
गतः ॥२९॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य विश्रब्धौ दानवोत्तमौ ॥ संस्थितौ दूरतस्तत्र संग्रा
मे कृतनिश्चयौ ॥३०॥ अविदूरे च तौ दृष्ट्वा वासुदेवश्चतुर्भुजः ॥ दध्यौ च मनसा तत्र कारणं मरणे तयो
॥३१॥ चिंतनात्तज्ज्ञानमुत्पन्नं देवी दत्तवरावुभौ ॥ कामवांछितमरणौ मम्लेतु स्म कथं पुनः ॥३२॥ वृ
थामयाकृतं युद्धं श्रमोयं मे वृथा गतः ॥ करोम्यथ कथं युद्धमेवं ज्ञात्वा विनिश्चयं ॥३३॥ अकृते चेत् तथा

मा॰म॰ युद्धेकष्टमेनैगमिष्यतः॥विनाशाद्दुःखदौनित्यंदानवौवरदर्पितौ॥३४॥भगवत्सावरोदत्तस्तयोःसो
२६ पित्वद्दुर्घटः॥मरणंस्वेच्छयाकामंदुःस्थितोपिनवांछति॥३५॥शेषश्रमोपिदीनोपिनचमृत्योरितिकश्च
न॥कथंचेमौमदोन्मत्तौमर्तुकामौभविष्यतः॥३६॥नत्वधर्मरणंमायाविद्यांशक्तिंसुकामदां॥विनातद
पानमिथ्यंतिकामाःसम्यक्प्रसन्नया॥३७॥एवंचिंत्यमानस्तुगगनेसंस्थितांशिवां॥अपश्यत्भगवान्
विष्णुर्योगनिद्रांमनोहरां॥३८॥कृतांजलिर्महेमेयात्मातांचतुष्टावयोगवित्॥विनाशार्थंतयोस्तत्रवरदां
भुवनेश्वरीं॥३९॥विष्णुरुवाच॥ ॥नमोदेविमहामायेसृष्टिसंहारकारिणि॥अनादिनिधनेचंडिभु
क्तिमुक्तिप्रदेशिवे॥४०॥नतेरूपंविजानामिसगुणंनिर्गुणंतथा॥चरित्राणिकुतोदेविसंख्यातीतानि
यानिते॥४१॥अनुभूतंमयातेद्यप्रभावंचातिदुर्घटं॥यदहंनिद्रयालीनःसंजातोस्मिविचेतनः॥४२ रांम॰
ब्रह्मणाचातियत्नेनबोधितोपिपुनःपुनः॥परतंत्रस्तथासमाक्षींतोमोहनेयोगनिद्रया॥४३॥अचे २६

तनत्वौसंग्रामःसमावावन्त्वचांबिके॥तयायुक्तःप्रबुद्धोहंयुद्धंचबहुधाकृतं॥४४॥श्रांतोहंनचतौश्रांतौ
तथादत्तवरावुभौ॥ब्रह्माणंहंतुमायातौदानवौमदगर्वितौ॥आहूतौचमयाकामंद्वंद्वयुद्धायमानदे
४६॥कृतंयुद्धंमहाघोरंमयाताभ्यांमहार्णवे॥मरणेवरदानंतेतस्मोज्ञातंमहाद्भुतं॥४७॥ज्ञात्वाहंश
रणंप्राप्तस्त्वामद्यसुमनिमदां॥सहाय्यंकुरुमेमातःखिन्नोहंयुद्धकर्मणि॥४८॥दृप्तौतौवरदानेन
नववदेवान्निनाशने॥हंतुंमामुद्यतौपापौकिंकरोमिक्वयामिच॥४९॥सूतउवाच॥ ॥इत्युक्तासात
दादेवीस्मितपूर्वमुवाचह॥प्रणमंतंजगन्नाथंवासुदेवंसनातनं॥५०॥देवदेवहरेविष्णोकुरुयु
द्धंपुनःस्वयं॥वंचयित्वात्विमौशूरौहंतव्यौचविमोहितौ॥५१॥मोहयिष्याम्यहंनूनंदानवौव
क्रपाददृशा॥जहिनारायणाशुत्वंममसायाविमोहितौ॥५२॥सूतउवाच॥ ॥तच्छुत्वावच
नंविष्णुस्तस्याःप्रीतिरसान्वितं॥संग्रामस्थलमासाद्यतस्थौतत्रमहार्णवे॥५३॥तदायातौचतौ

भा॰ प्र॰
२७

वीरौ योद्धुं कामौ महाबलौ ॥ वीक्ष्य विष्णुं स्थितं तत्र हर्षयुक्तौ बभूवतुः ॥५४॥ तिष्ठ तिष्ठ महाभा
ग कुरु युद्धं चतुर्भुज ॥ दैवाधीनौ विदित्वाद्य नूनं जयपराजयौ ॥५५॥ सबलेस्मानिमापाति दैवा
ज्जयाति दुर्बलः ॥ सर्वथैव न कर्त्तव्यो हर्षशोकौ महात्मना ॥५६॥ पुरा त्वं बहवो दैत्या जिता दा
नवसूदन ॥ अधुना चावयोः सार्धं युध्यमानः पराजितः ॥५७॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तौ
महाबाहू युद्धाय समुपस्थितौ ॥ वीक्ष्य विष्णुर्जघानाशु मुष्टिनाद्भुतविक्रमः ॥५८॥ तावप्य
तिबलोन्मत्तौ जघ्नतुर्मुष्टिना हरिं ॥ एवं परस्परं जातं युद्धं परमदारुणं ॥५९॥ युध्यमानौ महा
वीर्यौ दृष्ट्वा नारायणस्तदा ॥ अपश्यत्सन्मुखं देव्याः कलादीनां दशां हरिः ॥६०॥ सूत उवाच
तं वीक्षितादृशं विष्णुं करुणारससंयुतं ॥ जहासातीव ताम्राक्षी वीक्ष्यमाणा तदासुरौ ॥६१॥ राम
तौ जघान कटाक्षैश्च कामबाणैरिवापरैः ॥ मंदस्मितयुतैः कामं प्रेमभावयुतैरनु ॥६२॥ दृष्ट्वा २७

ममुदतुः पापौ देव्या वक्रावलोकनं ॥ वक्राग्रे पतितं त्वा कामबाणातिपीडितौ ॥६३॥ वीक्ष्यमाणौ
स्थितौ तत्र तां देवीं विशदप्रभां ॥ हरिणापि च तद्दृष्टं देव्यास्तत्र चिकीर्षितं ॥६४॥ मोहितौ परिज्ञाय भ
गवान्कार्यवित्तमः ॥ उवाच तौ हसन्श्लक्ष्णां मेघगंभीरया गिरा ॥६५॥ वरं वरयतं वीरौ वां यो
भिवांछितस्तदा ॥ ददामि परमप्रीतो युद्धेन युवयोः किल ॥६६॥ दानवा बहवो दृष्टा युध्यमाना मया
पुरा ॥ युवयोः सदृशः कोपि न दृष्टो न च वै श्रुतः ॥६७॥ तस्मात्तुष्टोस्मि कामं वै निस्तुलेन बलेन
बलेन वै ॥ भ्रातरौ वांछितं कामं प्रयच्छामि महाबलौ ॥६८॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः
साभिमानौ स्मरातुरौ ॥ वीक्ष्यमाणौ महामायां जगदानंदकारिणीं ॥६९॥ तमूचतुश्च कामार्तौ
विष्णुं कमललोचनं ॥ त्वया वरो हरे रावां त्वं किं दातुमिहेच्छसि ॥७०॥ ददाव तुभ्यं देवेश दातारौ
नौ न याचकौ ॥ प्रार्थयस्व हृषीकेश मनोभिवांछितं वरं ॥७१॥ तुष्टोस्मि तव युद्धेन वासुदेवाद्भुते

भा॰ प्र॰ नवा ॥७२॥ सूत उवाच ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा हरिराह हसन्निव ॥ प्रार्थयामि महाभागौ दत्तु
२८ वांछितं वरं ॥७३॥ भवेतामद्य मे तुष्टौ मम वध्यावुभावपि ॥ नान्यद्वरं ममाभिलषितं वांछितं मया
७४॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोर्दानवौ चातिविस्मितौ ॥ वंचितावितिमन्वानौ तस्थतुः शोक
संयुतौ ॥७५॥ वीक्ष्य जलमयं सर्वं मिथस्तौ विवर्जितं ॥ विचार्य मनसा तौ तु विष्णुमूचतुर्दानवौ
॥७६॥ हरेरावां वरो दत्तस्त्वया प्राक् वै जनार्दन ॥ सत्यवागसि देवेश देहि वांछितं वरं ॥७७॥ निर्ज
ले विपुले देशे हन त्वं मधुसूदन ॥ वध्यावावां तवाशक्तौ त्वं सत्यवाग्भव माधव ॥७८॥ स्मृत्वा चक्रं त
दा विष्णुस्तावुवाच हसन् हरिः ॥ हन्म्यद्य वां महाभागौ निर्जले विपुले स्थले ॥७९॥ इत्युक्त्वा देव
देवेश ऊरू कृत्वातिविस्तरं ॥ दर्शयामास तौ तत्र निर्जलं च जलोपरि ॥८०॥ नास्त्यत्र दानवौ वारि शि राम॰
रसितुं चनामिति ॥ सत्यवागहमद्यैव भवावाव वपुर्वोस्तथा ॥८१॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य विचिंत्य मनसा २८

चनौ ॥ वर्धयामासतुर्देहं योजनानि सहस्रशः ॥८२॥ भगवान्द्विगुणं चक्रे जघनं विस्मितौ तदा ॥ शी
र्षे विदधतो तत्र जघने परमाद्भुते ॥८३॥ रथांगेन ततश्छिन्ने विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ जघनोपरि वेगेन प्रकृ
ष्टे शिरसी तयोः ॥८४॥ गतप्राणौ तदा जातौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ सागरो सकलो व्याप्तस्तदेव मेदसा नृप
॥८५॥ मेदिनीति ततो जाता नाम पृथ्व्याः समंततः ॥ अभक्ष्या मृत्तिका तेन कारणेन मुनीश्वराः ॥८६॥ इति
वः कथितं सर्वं यत्पृष्टो ऽस्मि विनिश्चयं ॥ महाविद्या महामाया सेवनीया सदा बुधैः ॥८७॥ समाराध्या पर
मा शक्तिः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ नातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये ॥८८॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वेदशास्त्रार्थ
निर्णयं ॥ पूजनीया पराशक्तिर्निर्गुणा सगुणाथवा ॥८९॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत पूर्वं त्वया प्रोक्तं व्यासेनामि
ततेजसा ॥ कृतं पुराणमखिलं शुकायाध्यापितं शुभं ॥१॥ ततः कस्मात्तु व्यासेन कथमुत्पादितः शुकः ॥ वि
स्तरं ब्रूहि सकलं पृच्छतां कृष्णतनस्त्वया ॥२॥ सूत उवाच ॥ प्रवक्ष्यामि शुकोत्पत्तिं व्यासात्सत्यवतीसुता

इति श्रीभा॰ महा॰ प्रथ॰ स्कं॰ सप्तमो॰ ७

भा०प्र० त॥ यथोत्पन्नः शुकः साक्षात् योगीनां प्रवरो मुनिः॥३॥ मेरुशृंगे महारम्ये व्यासः सत्यवतीसुतः॥ तपश्च
२९ चार सोत्युग्रं पुत्रार्थं कृतनिश्चयः॥४॥ जपन्नेकाक्षरं मंत्रं वाग्बीजं नारदाच्छ्रुतं॥ ध्यायन्परां महामायां पु
त्रकामस्तपोनिधिः॥५॥ अग्नेर्भूमेस्तथा वायोरंतरिक्षस्य चाप्ययं॥ वीर्येण संमितः पुत्रो मम भूयादि
ति स्पृहा॥६॥ अतिष्ठन्मारुताहारः शतं किल समाः प्रभुः॥ आराधयन्महादेवीं देवीं चैव सदाशिवां॥७॥
शक्तिः सर्वत्र पूज्येति विचार्य च पुनः पुनः॥ अशक्तो निंद्यते लोके शक्तस्तु परिपूज्यते॥८॥ तत्र पर्वतशृंगे वै
कर्णिकारवनावृते॥ क्रीडंति देवताः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः॥९॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चा
श्विनौ तथा॥ गंधर्वाप्सरसः सर्वे क्रीडंति स्वेच्छया किल॥१०॥ नारदः पर्वतश्चैव लोमशः कपिलस्तथा॥
वसंति मुनयस्तत्र ये चान्ये ब्रह्मवित्तमाः॥११॥ तत्र हेमगिरेः शृंगे संगीतध्वनिनादिते॥ तपश्चचार धर्मा राम·
त्मा व्यासः सत्यवतीसुतः॥१२॥ ततोस्य तेजसा विश्वं व्याप्तं सर्वं चराचरं॥ अग्निवर्णजटाजाता पाराशर्य २९

स्य धीमतः॥१३॥ ततोस्य तेजसा विश्वं व्याप्तं सर्वं चराचरं॥ अग्निवर्णजटाजाता पाराशर्यस्य धीमतः॥१३॥ आल
क्ष्य भयभीतोत्र शचीपतिः॥ किं करिष्यत्यसौ तस्मात्तपसीत्थं महामुनिः॥१४॥ जगाम त्वरितः शक्रो भयभीतः शत
क्रतुः॥ असकृत्त्राहि त्राहीति ब्रुवंस्तत्र दिवस्पतिः॥१५॥ तुरासाहं तथा दृष्ट्वा तपसस्तं श्रमातुरं॥ उ
वाच भगवान् रुद्रो मघवंतं तथास्थितं॥१६॥ शंकर उवाच॥ कथमिंद्राद्य भीतोसि किं दुःखं ते सुरेश्वर॥ अ
मर्षो नैव कर्त्तव्यो तापसेषु कदाचन॥१७॥ तपश्चरंति मुनयो ध्यायन्तः शक्तिसंयुतं॥ न ते ते परमिच्छंति ता
पसाः सर्वथैव हि॥१८॥ इत्युक्तवचनं शक्रः तमुवाच वृषध्वजं॥ कस्मात्तपति व्यासोयं कोर्थश्चास्य मनोग
तं॥१९॥ शिव उवाच॥ ॥पाराशर्यस्तु पुत्रार्थी तपश्चरति दुश्चरं॥ पूर्णं वर्षशतं जातं ददाम्यद्य
शुभं सुतं॥२०॥ ॥सूत उवाच॥ ॥इत्युक्त्वा वासवं रुद्रो दयामुदितमानसः॥ गत्वा तु स समीपं त
तमुवाच जगद्गुरुः॥२१॥ उत्तिष्ठ वासवीपुत्र पुत्रस्ते भविता शुभः॥ सर्वतेजोमयो ज्ञानी कीर्त्तिकर्त्ता

भा·प्र· तवानघ॥२२॥अखिलस्यजनस्यात्रवक्तात्वमसिसुव्रतः॥सर्वात्मविद्यानिपुणैःसात्विकैःसत्यविक्रम
३० ॥२३॥सूतउवाच॥ ॥तदाकर्ण्यवचःश्लक्ष्णंसहृद्वैपायनस्तदा॥सूनुपाणिंनमस्कृत्यजगामाश्रमम्
मात्मनः॥२४॥सगत्वाश्रममेवाशुवृद्धेवपुषिआतुरः॥अरणीसहितंगृह्यममंथाग्निचिकीर्षया॥२५॥मं
थानंकुर्वतस्तस्यचिंताविष्टेकुरुस्तदा॥प्रादुर्बभूवसहसासुतोऽस्यनोमहात्मनः॥२६॥मंथानारणिसं
योगात्मंथनात्स्वसमुद्भवःपावकस्यनवेदस्त्रदृष्टांतंपरमाद्भुतं॥२७॥कुत्रारणिसमाख्यातासाममाधनि
बुध्यते॥तरुणीरूपसंपन्नाकुलोत्पन्नापतिव्रता॥२८॥कथंकरोमिकांतांचपादयोःशृंखलासमा॥पु
त्रोसारतरक्षांचनित्यंपतिव्रतेस्थिरां॥२९॥पतिव्रतापिदक्षापिरूपवत्यपिकामिनी॥सदाबंधन
रूपावैस्वेच्छासुखविघातिनी॥३०॥शिवोपिवशगोनित्यंकामिनीपार्श्वयंत्रितः॥कथंकरोम्यहंचात्रदु
र्घटंवमहाश्रमं॥३१॥एवंचिंतयतस्तस्यघृताचीदिव्यरूपिणी॥प्राप्तादृष्टिपथंतत्रसमीपेगगने राम·
स्थिता॥३२॥तांदृष्ट्वाचपलापांगींसमीपस्थांवराप्सरां॥पंचबाणपरीतांगीतूर्णमासीत्स्थतव्रतः ३०

॥३३॥चिंतयामासचतदाकिंकरोम्यद्यसंकटे॥धर्मस्यपुरतःप्राप्तसेवैधीनावेकुरासदे॥३४॥अंगीकरोमिय
द्येनांवंचनार्थमिहागतां॥हसिष्यंतिमहात्मानस्तापसामांसुविक्लवं॥३५॥तपस्त्वामहाघोरंपूर्णं
वर्षशतंत्विह॥दृष्ट्वाप्सरांचविवशःकिंचनिंद्यास्पदंततः॥३६॥कामेनिंद्यापिभवितुपरिस्थात्तत्सुखं
॥गृहस्थाश्रमसंभूतंसुखदंपुत्रकामदं॥३७॥स्वर्गदंचतथासंतेज्ञानिनांमोक्षदंतथा॥नभविष्य
तितन्मेनमनयादेवकन्यया॥३८॥नारदाच्छ्रुतमयापूर्वंकृतमस्तिकथानकं॥यथोर्वशीवशोराजाप
राभूतःपुरूरवा॥३९॥ ॥इतिश्रीभगवतिभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेदशमोध्यायः॥१०
ऋषयऊचुः॥ ॥कोसौपुरुरवोराजाकोर्वशीदेवकन्यका॥कथंकष्टंचसंप्राप्तंतेनराज्ञाम
हात्मना॥१॥एतत्कथानकंब्रूहिलोमहर्षणजवाधुना॥श्रोतुंकामावयंसर्वेत्वत्मुखाच्च्युतंरसं
२॥अमृतादपिमिष्टानेवाणीसूतरसात्मिका॥नतृप्यामवयंसर्वेकथांदिव्यांमनोरमां॥३॥सूतउ·

शृणुध्वं मुनयः सर्वे कथां सुधारसायनां॥ वक्ष्यामि ह यथाबुध्या कृतं मासान्तरोत्तमात्॥४॥ गुरोस्त्र
दयिता भार्या तारानाम्ना निविक्रता॥ रूपयौवनयुक्ता सा चार्वंगी मदविह्वला॥५॥ गते कदाचिद्धीधाम यज
मानिनी॥ दृष्टा चन्द्रात्रिना सर्वरूपयौवनशालिनी॥६॥ कामातुरस्तदाजातश्चन्द्रस्तारामुखीं प्रति॥
सापि वीक्ष्य विधुं कामं जाता मदनपीडिता॥७॥ तावन्योन्यं प्रेमयुक्तौ बभूवतुः स्मरातुरौ॥ ताराशशी
मदोन्मत्तौ कामबाणप्रपीडितौ॥८॥ रमाते मदमत्तौ तौ परस्परस्पृहान्वितौ॥ दिनानि कतिचित्तत्र
जातानि रममाणयोः॥९॥ रमन्ते मदमत्तौ तौ बृहस्पतिकृदूरतौ तौ तारामानयितुं गृहं॥ प्रेषयामास
शिष्यं तु नायाता सा वशीकृता॥१०॥ पुनः पुनर्यदा शिष्यं परावर्तत्ययं क्रमा॥ बृहस्पतिस्तदा क्रुद्धः जगा
मस्वयमेव हि॥११॥ गत्वा सोमगृहं तत्र वाचस्पतिर्महामतिः॥ उवाच चन्द्रात्रिनं क्रुद्धः स्वपामानं मुदार
न्वितं॥१२॥ किं कृतं किल शीतांशो कर्म धर्मविगर्हितं॥ रक्षिता मम भार्या किं सुंदरी केन हेतुना॥१३॥ स

र्वदेवगुरुश्चाहं यजमानोसि मे विधा॥ गुरुभार्या कथं मूढ मुक्ता किं रक्षिता त्वया॥१४॥ ब्रह्महा हेमहारि
च सुरापो गुरुतल्पगः॥ महापातकिनश्चैते तत्संसर्गी च पंचमः॥१५॥ महापातकयुक्तस्त्वं दुराचारो
ति गर्वितः॥ न देवसदनार्होसि पदि भुक्तालयांगना॥१६॥ मुंचेमामसितापांगीं नयामि सदनं मम
॥ न चेद्दक्ष्यामि मंदात्मन् गुरुदारापहारणं॥१७॥ सूत उवाच॥ ॥ इत्येवं भाषमाणं तमुवाच रोहि
णीपतिः॥ गुरुं क्रोधसमायुक्तं कांताविरहदुःखितं॥१८॥ इंदुरुवाच॥ क्रोधं त्यज दुराराध्य ब्राह्मणाः
क्रोधवर्जिताः॥ पूज्या हि धर्मशास्त्रज्ञा वर्ज्जनीयास्ततोन्यथा॥१९॥ आगमिष्यति सा कामं गृहं ते वरव
र्णिनी॥ अद्यात्र संस्थिता बाला कांते हानिरिहानघ॥२०॥ इच्छया संस्थिता चात्र सुखकामार्थिनी हि
सा॥ दिनानि कतिचित्स्थित्वा स्वेच्छया चागमिष्यति॥२१॥ तथैवोढा हि तं पूर्वं धर्मशास्त्रे महामते॥ न
स्त्रीदुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा॥२२॥ नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहनकर्मणा॥ तस्मात्स्वज

भा॰ प्र॰ हिक्रोधंसांप्रतंगच्छमंदिरं॥२३॥इत्युक्तःशचीनाथेनगुरुरत्यंतदुःखितः॥जगामस्वगृहंतूर्णंचिंतावि
३२ ष्टःस्मरातुरः॥२४॥दिनानिकतिचित्तत्रस्थित्वाचिंतातुरोगुरुः॥ययावथगृहंतस्यत्वरितस्त्वोषधीपतेः
२५॥स्थितःकृतोनिषिद्धोसौद्वारदेशेरुषान्वितः॥तत्रजगामशर्मीस्तत्रचुकोपातिबृहस्पतिः॥२६
वायुवाचातिकोपार्तोद्वारदेशेस्थितोवहिः॥किंशेषेभवनेमंदपापाचारसुराधम॥२७॥देहिमेकामिनीं
पापिनोचेच्छापंददामिते॥करोमिभस्मसात्त्वंनददासिप्रियांमम॥२८॥सूतउवाच॥ ॥इत्यादी
नीतिक्रूराणिभाषमाणंबृहस्पतिं॥श्रुत्वाद्विजपतिर्शीघ्रंनिर्गतोवहिः॥२९॥तमुवाचहसन्सोमः
किंमंदवक्तुंभाषसे॥नतेयोग्यासितापांगीसर्वलक्षणसंयुता॥३०॥त्वमसद्वंशीकुरूपोत्वंगृहाणा
न्यांस्त्रियंद्विज॥भिक्षुकस्यगृहेयोग्यानेदृशीवरवर्णिनी॥३१॥रतिस्त्वस्सदृशोकांतनतापिःकिलत्वनि राम॰
ह्रत्निं॥नत्वंजानासिमंदात्मन्कामशास्त्रविनिर्णयं॥३२॥यथेष्टंगच्छदुर्बुद्धेनाहंदास्यामिकामिनीं॥ ३२

पच्छक्यंकुरुतेकांतौयथेच्छसितथाकुरु॥३४॥सूतउवाच॥ ॥इत्युक्तःशशिनाचेज्यःस्थितोसौपरम
माकुलः॥जगामतरसासम्यक्क्रोधयुक्तःशचीपतेः॥३५॥दृष्ट्वाशतक्रतुस्तत्रगुरुंदुःखातुरंस्थितंआ
सनाद्युत्थायपाद्यैःपूजयामाससुस्थितं॥३६॥पप्रच्छपरमोदारस्तंतथावस्थितंद्विजं॥काचिंतातेमहा
भागत्रोकार्त्तोसिकथंमुने॥३७॥केनापमानितोसित्वंममराज्येगुरुश्रमे॥त्वदधीनमिदंसर्वंसैन्यं
लोकाधिपैःसह॥३८॥विष्णुर्ब्रह्मातथाशंभुर्येचान्येदेवसत्तमाः॥करिष्यंतिसहायंतेकाचिंतावद
सांप्रतं॥३९॥गुरुरुवाच॥ ॥शशिनापहृताकांतातारामममसुलोचना॥नददातिसदुष्टात्मा
प्रार्थितोपिपुनःपुनः॥४०॥किंकरोमिसुरेशाद्यत्वमेवशरणंमम॥कुरुसाहाय्यंदेवेशदुःखितोस्मि
शतक्रतो॥४१॥इंद्रउवाच॥ ॥माशोकंगमधर्मज्ञदासोस्मितवसुव्रत॥आनयिष्याम्यहंतू
र्णंभार्यांतवमहामते॥४२॥प्रेषितेद्यमयादूतेनदास्यतिमहाकुले॥ततोयुद्धंकरिष्यामिदेवसैन्यैःस

मा व्रतः ॥४३॥ इत्याकर्ण्य स्वगुरुं शक्रो दूतं चक्रे विचक्षणं ॥ प्रेषयामास सोमाय शामितं क्षेशमद्भुतं ॥४४॥
स गत्वा शशिलोकं तु त्वरितः सुविचक्षणः ॥ उवाच विनयेनैव वचनं रोहिणीपतिं ॥४५॥ प्रेषितोऽहं महाभा
ग शक्रेणातीव विवक्षया ॥ कथितं प्रभुणा यच्च तद्ब्रवीमि महामते ॥४६॥ धर्मज्ञोऽसि महाबाहो नीतिं जा
नासि सुव्रत ॥ अत्रिः पिता ते धर्मात्मा न निंद्यं कर्तुमर्हसि ॥४७॥ त्वापरिरक्ष्यैः सर्वभूतैस्त्वया शक्तित्वतं
द्विजैः ॥ तदर्थे कलहः कामं त्वविता नात्र संशयः ॥४८॥ यथा तव तथा तस्य यत्नः स्वदाररक्षणे ॥ आ
त्मवत्सर्वभूतानि चिंतय त्वं सुधानिधे ॥४९॥ अष्टाविंशतिसंख्यातेकामिन्यो दक्षजाः शुभाः ॥ गुरोः प
त्नीं कथं मोहात्धर्तुमिच्छसि शीतगो ॥५०॥ स्वर्गेप्सरासक्त वर्त्तंते मेनकाद्याः मनोरमाः ॥ ईश्वराय दि
कुर्वंति जुगुप्सितं महत्तमाः ॥५१॥ भुंक्ष्व ताः स्वेच्छया कामं मुंच पत्नीं गुरोरपि ॥ प्रजास्तत्र तु वर्त्तंते तदा
धर्मक्षयो भवेत् ॥५२॥ तस्मात्त्वं च महाभाग गुरोः पत्नीमनिंदितां ॥ कलहस्त्वन्निमित्तोऽघसुराणां न ३३

भवेद्यथा ॥५३॥ सूत उवाच ॥ ॥ सोपसमगविचः श्रुत्वा किंचित्क्रोधसमाकुलः ॥ अंप्याप्रति वचः प्राह
शक्रदूतं प्रतिवादी ॥५४॥ इंदुरुवाच ॥ ॥ धर्मज्ञोऽसि महाभाग देवानामधिपः स्वयं ॥ पुरोधापि
च ते नाहं कस्तु वयोः सदृशामति ॥५५॥ परोपदेशे कुशलाः भवंति बहवो जनाः ॥ दुर्लभस्तु स्वयं कर्त्ता प्रा
प्येक मर्च सर्वदा ॥५६॥ बार्हस्पत्यस्त्वस्मेरितिं च शास्त्रं गृह्णंति मानवाः ॥ को विरोधोऽत्र देवेश कामायानां भ
जन्त्रियं ॥५७॥ स्वकीयं बलीनां सर्वं दुर्बलानां न किंचन ॥ स्वीया च परकीया च भ्रामोयं मंदचेतसां ॥५८
नारा मम्पनु रक्ता च यथा न तु तथा गुरौ ॥ कथं सा जामन्तु रक्तायमतो न्यायतस्त्वया ॥५९॥ गृहारंभ रक्ता
रक्तायां विरक्तायां कथं भवेत् ॥ विरक्तैषं तदा जाता च कमेनच कामिनी ॥६०॥ न दास्येहं वरारोहां ग
च्छ दूत वदस्व तं ॥ ईश्वरोऽसि सहस्राक्ष यदीच्छसि कुरुष्व तत् ॥६१॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तः शशिना दूतः
प्रस्थाय स्वपयायविधः ॥ इंद्रायाथ वदत्सर्वं यदुक्तं शशिनाऽथवा ॥६२॥ तुराषाडपि तच्छ्रुत्वा क्रोधयुक्तो ब

न्नवत्‌॥ सेनायोगं तदा चक्रे सहायार्थं गुरोर्विभुः॥६३॥ शुक्रस्तु विग्रहं ज्ञात्वा गुरुद्वेषात्समाययौ॥ साहाय्य
र्थेति तं चन्द्रमुवाच शशिनं पुनः॥६४॥ सहायं ते करिष्यामि मंत्रवान्नाम हामते॥ भविता यदि संग्राम
स्तव वैरेण मारिष॥६५॥ शंकरस्तु तदाकर्ण्य गुरुदाराभिमर्शनं॥ गुरुपुत्रं गुरुं मत्वा साहाय्यमक
रोत्तदा॥६६॥ संग्रामस्तु महानासीद्देवदानवयोस्तदा॥ बहूनि तत्र वर्षाणि तारकामय इत्यथ॥
६७॥ देवासुरकृतं युद्धं दृष्ट्वा तत्र पितामहः॥ हंसारूढो जगामाशु तं देशं लोकशान्तये॥६८॥ राकापतिं
प्रत्युः प्राह मुंच भार्यां गुरोः शशिन्॥ नो चेद्विष्णुं समाहूय करिष्यामि सुसंक्षयं॥६९॥ भृगुं निवारयामास
ब्रह्मा लोकपितामहः॥ किमन्यायमतिर्जातः संगृहे पापमहामते॥७०॥ निषेधयामास ततो गु
रुस्तमोषधिपतिं॥ मुंच भार्यां गुरोरद्य पित्राहं प्रेरितस्त्वया॥७१॥ सूत उवाच॥ ॥द्विजराजस्तु तच्छ्रु
त्वा न गोर्वचनमस्तुतं॥ ददावथ प्रियां भार्यां गुरोर्भगवतीं शुभां॥७२॥ प्राप्य भार्यां गुरुर्हृष्टः स्वगृहे

मुदितोऽपयौ॥ ततो देवास्तथा दैत्याः ययुः स्वानि गृहाणि च॥७३॥ ब्रह्मा स्वसदनं प्राप्तः कैलासं चापि
शंकरः॥ ततो देवास्तथा दैत्याः प्रययुः स्वानि गृहाणि च॥७३॥ ब्रह्मा स्वसदनं प्राप्तः कैलासं चापि शंकरः॥
बृहस्पतिः सुसंहृष्टः प्राप्य भार्यां मनोरमां॥७४॥ ततः काले तु कियता तारा सूतसुतं शुभं॥ सुदिने शुभ
नक्षत्रे तारापतिसमं सुतं॥७५॥ दृष्ट्वा पुत्रं गुरुर्जातं चकार विधिपूर्वकं॥ जातकर्मादिकं सर्वं प्रहृष्टेनांत
रात्मना॥७६॥ श्रुत्वा तं चंद्रमा जन्म पुत्रस्य मुनिसत्तमाः॥ दूतं च प्रेषयामास गुरुं प्रति महामतिः॥७७
न तेऽयं किल पुत्रोऽस्ति मम वीर्यसमुद्भवः॥ कथं त्वं कृतवान्कामं जातकर्मादिकं विधिं॥७८॥ तच्छ्रुत्वा व
चनं तस्य दूतस्य च बृहस्पतिः॥ उवाच मम पुत्रोऽयं सदृशो नात्र संशयः॥७९॥ पुनर्विवादः संजातः मि
लिता देवदानवाः॥ युद्धार्थमागतास्तेऽपि समाजः समजायत॥८०॥ तत्रागतः स्वयं ब्रह्मा शांतिका
मः प्रजापतिः॥ निवारयामास संरब्धे संस्थितान्युद्धदुर्मदान्॥८१॥ तारां पप्रच्छ धर्मात्मा कस्यायं त

तुजः शुभे ॥ सत्यं वद वरारोहे यथाक्लेशः स्वशाम्यति ॥ ६२ ॥ तमुवाचासितापांगी लज्जमाना त्वधोमुखी
॥ चंद्रस्येति त्रिनेत्रस्त्वं जगाद वरवर्णिनी ॥ ६३ ॥ जग्राह तं सुतं सोमः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ नाम चक्रे बुध
इति जगाम स्वगृहं पुनः ॥ ६४ ॥ ययौ ब्रह्मा स्वकं धाम सर्वे देवासुरास्तथा ॥ यथागतागतं सर्वैः सर्वशः प्रे
क्षकैर्जनैः ॥ ६५ ॥ कथितेयं बुधोत्पत्तिः गुरोः क्षेत्रे च सोमतः ॥ यथा श्रुता मया पूर्वं व्यासात्सत्यवतीसुता
त् ॥ ६६ ॥ ॥ इति श्रीभगवती भागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे बुधोत्पत्तिकथनं नामैकादशोध्यायः
११ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततः पुरूरवा जज्ञे इलायां कथयामि वः ॥ बुधपुत्रोतिधर्मात्मा यज्ञकृद्दानतत्प
रः ॥ १ ॥ सुद्युम्नो नाम भूपालः सत्यवादी जितेंद्रियः ॥ सैंधवं हयमारुह्य जगाम मृगयां वने ॥ २ ॥ युक्तः
कतिपयामात्यैः दंशितैश्चारुकुंडलः ॥ धनुराजगवं गृह्य चचार वनमद्भुतं ॥ ३ ॥ स भ्रमन्वनदेशेषु हन्य
मानो रुरून्मृगान् ॥ शशांश्च शूकरांश्चैव खड्गांश्च गवयांस्तथा ॥ ४ ॥ सामरान्महिषांश्चैव सरभान्व ३५

नकुकुटान् ॥ निघ्नन्मेध्यान्पशून्राजा कुमारवनमाविशत् ॥ ५ ॥ मेरोरधस्तले दिव्यं मंदारद्रुमराजि
तं ॥ अशोकलतिकाकीर्णं बकुलै रतिवासितं ॥ ६ ॥ शालैस्तालैस्तमालैश्च चंपकैः पनसैस्तथा ॥ आ
म्रनीपैर्मधुकैश्च माधवीमंडपावृतं ॥ ७ ॥ दाडिमैर्नालिकेरैश्च कदलीखंडमंडितं ॥ यूथिकामालतीपुष्प
सोमवल्लीसमाकुलं ॥ ८ ॥ कोकिलारावसंघुष्टं कुतुराजविराजितं ॥ वापीसरससमायुक्तं सरसीजलशी
तलं ॥ ९ ॥ हंसकारंडवाकीर्णं कीचकध्वनिनादितं ॥ भ्रमरालिरुतारावं वनं सर्वसुखप्रदं ॥ १० ॥ दृष्ट्वा
प्रमुदितो राजा सुद्युम्नः सैनिकैर्वृतः ॥ वृक्षान्सुपुष्पितान्वीक्ष्य कोकिलारावमंडितान् ॥ ११ ॥ प्रवि
ष्टस्तत्र राजर्षिः स्त्रीत्वमापन्नस्ततः ॥ अश्वोपि वडवा जाता चिंताविष्टः स भूपतिः ॥ १२ ॥ किमेतदि
ति चिंतार्त्तः श्चिंतयमानो पुनः पुनः ॥ दुःखं बहुतरं प्राप्तः सुद्युम्नो लज्जयान्वितः ॥ १३ ॥ किं करोमि कथं
यामि गृहं स्त्रीभावसंयुतः ॥ कथं राज्यं करिष्यामि केन वा वंचितोस्म्यहं ॥ १४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सू

भा.प्र.
३६

नाश्चर्यमिदं प्रोक्तं त्वया धन्यो महर्षिणा ॥ सुद्युम्नः स्त्रीत्वमापन्नो नृपतिर्देवसन्निभः ॥१५॥ किं तत्कारण
माचक्ष्व वने तत्र मनोहरे किं कृतं तेन राज्ञा च विस्तरं वद सुव्रत ॥१६॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकदा गिरिशं
द्रष्टुमृषयः सनकादयः ॥ दिशो वितिमिराभासः कुर्वंतः समुपागमन् ॥१७॥ तस्मिंश्च समये तत्र शंक
रः प्रमदायुतः ॥ क्रीडासक्तो महादेवो विवस्त्रा कामिनी शिवा ॥१८॥ उत्संगे संस्थिता भर्तुः रममाणा
मनोरमा ॥ तान् विलोक्यांबिका देवी विवस्त्रा व्रीडिता भृशं ॥१९॥ भर्तुरंकात् समुत्तीर्य वस्त्रमादाय
पर्यधात् ॥ लज्जाविष्टा स्थिता तत्र वेपमानेव मानिनी ॥२०॥ ऋषयोपि तयोर्वीक्ष्य प्रसंगं रममाणयोः
परिवृत्य ययुस्तूर्णं नरनारायणाश्रमं ॥२१॥ ऋषयोपि ययोर्वी ह्रीयुतां कामिनीं वीक्ष्य प्रोवाच भ
गवान् हरः ॥ कथं लज्जातुरासि त्वं सुखं ते प्रकरोम्यहं ॥२२॥ अद्यप्रभृति यो मोहात् पुमान् कोपि व राम.
रानने ॥ वनं च प्रविशेदेतत् स वै योषिद्भविष्यति ॥२३॥ इति शप्तं वनं तेन ये जानंति जनाः क्वचित् ॥ व ३६

र्जयंति हि ते कामं जानंतो दोषमुत्कटं ॥२४॥ सुद्युम्नस्तु तदज्ञानात् प्रविष्टः सचिवैः सह ॥ त
थैव स्त्रीत्वमापन्नस्तैः सहेति न संशयः ॥२५॥ चिंताविष्टः स राजर्षिः जगाम स्वगृहं ह्रिया ॥ विचचा
र बहिस्तस्माद्वनदेशादितस्ततः ॥२६॥ इलेति नाम संप्राप्तं स्त्रीत्वेनेन महात्मना ॥ विचरंस्तत्र
संप्राप्तो बुधः सोमसुतो युवा ॥२७॥ स्त्रीभिः परिवृतां तां तु दृष्ट्वा कांतां मनोरमां ॥ हावभावकलायु
क्तां चकमे भगवान् बुधः ॥२८॥ सापि तं चकमे कांतं बुधं सोमसुतं पतिं ॥ संयोगस्तत्र संजातस्त
योः प्रेमणा परस्परं ॥२९॥ स तस्यां जनयामास पुरूरवसमात्मजं ॥ इलायां सोमपुत्रस्तु च
क्रवर्तिनमुत्तमं ॥३०॥ सा प्रसूतसुता बाला चिंताविष्टा वने स्थिता ॥ सस्मार स्वकुलाचार्यं व
सिष्ठं मुनिसत्तमं ॥३१॥ साता तस्माद्दशां वीक्ष्य सुद्युम्नस्य दयान्वितः ॥ अतोषयन्महादेवं शं
करं लोकशंकरं ॥३२॥ तस्मै स भगवान् तुष्टः प्रददौ वांछितं वरं ॥ वसिष्ठः प्रार्थयामास पुंस्त्वं

राज्ञः प्रियस्य वै॥३३॥ शंकरस्य निजां वाचमृतां कुर्वन्नुवाच ह॥ मासं पुमान्स भविता मासं स्त्री नृपति
किल॥३४॥ इत्थं प्राप्य वरं राजा जगाम स्वगृहं पुनः॥ चक्रे राज्यं स धर्मात्मा वसिष्ठस्याप्यनुग्रहात्॥३५
स्त्रीत्वे तिष्ठति हर्म्येषु पुंस्त्वे राज्यं प्रशास्ति॥ प्रजास्तस्मिन्नसुव्यग्रास्तेनाभ्यनंदन्महीपतिं॥३६॥ काले
तु यौवनं प्राप्तः पुत्रः पुरुरवा परः॥ प्रतिष्ठानपतिस्तस्मै दत्वा राज्यं वनं गतः॥३७॥ गत्वा तस्मिन्वने रम्ये
नानाद्रुमसमाकुले॥ नारदान्मंत्रमासाद्य नवाक्षरमनुत्तमं॥३८॥ जजाप मंत्रमसर्थं प्रेमपूरित
मानसः॥ परितुष्टा तदा देवी सगुणा तामसी शिवा॥३९॥ सिंहारूढा स्थिता चाग्रे दिव्यरूपा मनोरमा
॥ वारुणीपानसंमत्ता मदाघूर्णितलोचना॥४०॥ दृष्ट्वा तां दिव्यरूपां च प्रेमव्याकुललोचनः॥ प्रण
म्य शिरसा प्रीतस्तुष्टाव जगदंबिकां॥४१॥ इल उवाच॥ दिव्यं च ते भगवति प्रथितं स्वरूपं दृष्टं म राम· ३७
या सकललोकहितानुरूपं॥ वंदे त्वदंघ्रिकमलं सुरसंघसेव्यं स्तुवंति न त्व मुनयश्च सुराश्च सर्वे॥४२

को वेत्ति ते विभवमस्मनतनुर्निकामं विस्मयो मे॥४३॥ विष्णुर्हरश्च द्रुहिणो मघवा रविश्च वित्तेश्वरा
वह्निवरुणाः पवनश्च सोमः॥ जानंति नैव वसवोपि हि ते प्रभावं जानन्कथं नवगुणानगुणा मनुष्याः
॥४४॥ जानाति विष्णुरमितद्युतिरंब साक्षात्त्वां सात्विकीमुदधिजां सकलार्थदां च॥ को राजसीं
हररूपां किल तामसीं त्वां वेदांबिके न तु पुनः खलु निर्गुणां त्वां॥४५॥ क्वाहं सुमंदमतिरप्रथित
प्रभावः क्वायं भवानि निपुणेमपि सुप्रसादः॥ जाने भवानि चरितं करुणासमेतं यत्सेवकान्दयपसे
त्वयि भावयुक्तान्॥४६॥ वृत्तस्त्वपाहरिसान निजेच्छया किं नैवाचरत्सपि प्रियं मधुसूदनस्ते॥ पा
दौ न वादिपूरुषः किल यावकेन कृत्वा करोति च करेण शुभौ च रक्तौ॥४७॥ वांछत्यसौ हरिरशोक
वदाति कामं पादाहतिं प्रमुदितः पुरुषः पुराणः॥ न त्वं करोषि कृपिता पमणते च पादौ द्रष्टायतिस्स
कलं देवनुतं स्मरारे॥४८॥ वक्षस्थले वसति देवि सदैव तस्य पर्यंकवत्सुचरिते विपुलेति सा मे॥

सौदामिनीवसुधने ननु भूषिते वः किं तेन वाहनमसौ जगदीश्वरोपि ॥४९॥ त्वं चेत्त्वदासि मधुसू
दामिनी वसुधने ननु भूषिते वः किं तेन वाहनमसौ जग ॥ न मं ब कोपा ज्ञानेवसोपि न बभौ किंत
त्क्षीहीनः ॥ प्रत्यक्षमेव पुरुषं स्वजनास्तजं निशं तं श्रियोक्षितमनी वशुरोश्च युक्तो ॥५०॥
ब्रह्मादयः सुरगणाः ननु किं युवत्योषा सन्तु पुरे वसु खदेन बल्ली विहारे ॥ मन्येत्वये वविहिताः
खलु ते पुमांसः किं वक्ष्यन्ति रनंतवीर्ये ॥५१॥ न त्वं पुमान्ननु पुमान्निति मे विकल्पो याकासि देवि स
गुणाः ननु निर्गुणा वा ॥ तां त्वां नमामि सन्त तं किल भावबुद्ध्यो वांछामि भक्तिरचलात्वयि मात
रंते ॥५२॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति स्तुत्वा महीपालो जगाम शरणं तदा ॥ परितुष्टा ददौ देवी तस्मा
योन्यमात्मनि ॥५३॥ सुद्युम्नस्तु ततः प्राप पदं परमकं स्थिरं ॥ तस्या देव्याः प्रसादेन दुर्लभं मुनिनापि
॥५४॥ ॥ इति श्रीभगवतिभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे सुद्युम्नस्तुति नाम द्वादशोध्याय

॥१३॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सुद्युम्ने तु दिवं याते राज्यं चक्रे पुरूरवाः ॥ सुगुणश्च सुरूपश्च प्रजारं
जनतत्परः ॥१॥ प्रतिष्ठाने पुरे रम्ये राज्यं सर्वनमस्कृतं ॥ चकार सर्वधर्मज्ञः प्रजारंजनतत्परः ॥२॥ मं
त्रः सुगुप्तस्तस्यासीत् सरत्र परज्ञानता यथा ॥ सदैवोत्साहशक्तिश्च प्रभुशक्तिस्तथोत्तमा ॥३॥ सामदाना
दयः सर्वे वशगास्तस्य भूपतेः ॥ वर्णाश्रमान् स्वधर्मस्थान् कुर्वन् राज्यं शशास ह ॥४॥ यज्ञांश्च विवि
धांश्चक्रे स राजा बहुदक्षिणान् ॥ दानानि च विचित्राणि ददावथ नराधिपः ॥५॥ तस्य रूपगुणौ
दार्यशील द्रविण विक्रमान् ॥ श्रुत्वोर्वशी भूनाचकमे तं नराधिपं ॥६॥ ब्रह्मशापाभितप्ता सा र
मानुषं लोकमास्थिता ॥ गुणिनं तं नृपं मत्वा वरयामास मानिनी ॥७॥ समयं चेह शंकृत्वा स्थिता नत्र वरांगना
॥ एतौ पुत्रकौ राजन्न्यसामि वतु मानद ॥८॥ घृतं मे भक्षणं नित्यं नान्यं नान्यत् किंचिन्नृपाशनं ॥ ने
क्षे त्वां च महाराज नग्नमन्यत्र मैथुनात् ॥९॥ भाषाबंधमिमं राजन्नृपाद्भिन्नं भविष्यति ॥ तदा त्यक्त्वा

गमिष्यामि तथ्यमेतद्ब्रवीम्यहं॥१०॥अंगीकृतं तदा राज्ञा कामिन्या भाषितं च यत्॥स्थिता सा प्रण
बंधे नृगायानुग्रहकाम्यया॥११॥रेमे तया स नृपो जो जीनो वर्षगणान्बहून्॥धर्मकर्मादि
कं त्यक्त्वा उर्वश्या सह मोहितः॥१२॥एकचित्तस्य संजातस्तन्मनस्को महीपतिः॥तत्र्वात्राक
तयाद्दीनः क्षणमप्यतिमोहितः॥१३॥एवं वर्षगणं नेतु स्वर्गस्थः पाकशासनः॥उर्वशीं
च गतां दृष्ट्वा गंधर्वानाह देवराट्॥१४॥उर्वशीमानयध्वं भो गंधर्वाः सर्व एव वै॥दलारणो
गृहादस्य नृपतेः समर्पकिल्ला॥१५॥उर्वशीरहितं स्थानं मदीयं नाति शोभते॥येन केनाप्युपाये
न तामानयतु कामिनीं॥१६॥इत्युक्तास्ते च गंधर्वा विश्वावसुपुरोगमाः॥ततो गत्वा महाराज्ञे तम
सिन्नसुपस्थितो॥१७॥जह्रुस्तावुरणौ देवा रममाणं विलोक्य तां॥चक्रंदतुस्तदा तौ तु हीयमा
णौ विहायसि॥१८॥उर्वशी तु दुःपाकर्ण्य क्रंदितं सुतयोरिव॥कुपितो वाच राजानं समपोपंक्त

नो मया॥१९॥नष्टाहं न वृविश्वासान्नद्धतौ चौरैर्ममोरणौ॥राजन्पुत्रसमौ मह्यं किं शेषे घस्त्रि मास
मः॥२०॥हतास्म्यहं कुनाथेन त्वया राजन्नना थवत्॥उरणौ मे गतौ चाद्य सदा प्राणप्रियौ मम॥२१॥इ
ति विलप्यमानां तां दृष्ट्वा राजा विमोहितः॥नग्न एव ययौ तूर्णं पृष्ठतः पृथिवीपतिः॥२२॥विद्युत्कान्ति
तान्ततो गंधर्वैर्निर्मिता वेश्मनि॥नग्न एव तया दृष्टो नृपतिर्गंतुकाम्यया॥२३॥सक्कोरूणौ गताः सर्वे गं
धर्वाः पथि पार्थिव॥नयोजग्माह तौ श्रांतो जगाम स्वगृहं प्रति॥२४॥तदोर्वशीं गतां दृष्ट्वा विललाप
पि दुःखितः॥नग्नं वीक्ष्य पतिं नारी गता सा वरवर्णिनी॥२५॥क्रंदन्नसदेवा देवेषु बन्नाम नृपतिः स्व
यं॥तच्चित्तो विक्लवः शोचन् विवशः काममोहितः॥२६॥भ्रमन् वै सकलां पृथ्वीं कुरुक्षेत्रे ददर्श ह
॥दृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः प्राह सूक्तं नृपोत्तम॥२७॥अये जाये तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि॥मां च त्वम्मा
न संक्रांतं वराङ्गे चाप्यनागसं॥२८॥संदेहो पंपनस त्र देवि दूरं हृतस्त्वया॥खादंत्येनं वृकाः काकाः स्व

भा॰ प्र॰ या सक्तं वरोरु यत् ॥२९॥ एवं विलपमानं तं राजानं प्राह चोर्वशी ॥ दुःखितं कृपणं श्रान्तं कामार्तं त्वविवे
६० कि नं नृपं ॥३०॥ उर्वश्युवाच ॥ ॥मूर्खोसि नृपशार्दूल ज्ञानं कुत्र गतं तव ॥ क्वापि सख्यं न वै स्त्रीणां वृ
काणामिव पार्थिव ॥३१॥ न विश्वासो हि कर्तव्यः स्त्रीषु चौरेषु पार्थिव ॥ गृहं गच्छ सुखं भुंक्ष्व मा विषादे म
नः कृथाः ॥३२॥ इत्येवं बोधितो राजा न विवेदाति मोहितः ॥ दुःखं च परमं प्राप्तः स्वैरिणी स्नेहयंत्रितः ॥३३॥
सूत उवाच ॥ ॥इति सर्वं समाख्यातमुर्वशीचरितं महत् ॥ वेदे विस्तारितं चैतत् संक्षेपात्कथितं म
या ॥३४॥ ॥इति सर्वं समाख्यानमुर्वशीचरितं मद्धूरति श्रीभगवतिभागवते महापुराणे प्रथ
मस्कंधे त्रयोदशोध्यायः ॥१३॥ सूत उवाच ॥ ॥दृष्ट्वा तामसितापांगीं व्यासश्चिंतापरोभवत् ॥
किं करोमि न मे योग्या देवकन्येयमप्सरा ॥१॥ एवं चिंतयमानं तं दृष्ट्वा व्यासं तदाप्सरा ॥ भयभीता तिसं राम॰
जाता शापं मां विसृजेदयं ॥२॥ सा कृत्वाथ शुकीरूपं निर्गता भयविह्वला ॥ कृष्णस्तु विस्मयं प्राप्तो विह ६०

गीं तां विलोकयन् ॥३॥ कामस्तु देहे व्यासस्य दर्शनादेव संगतः ॥ मनोतिविह्वलं जातं सर्वगात्रे
षु विस्तृतं ॥४॥ स तु धैर्येण महता निगृह्णन् हृच्छयं मुनिः ॥ न शशाक नियंतुं तत् व्यासस्यामितं
तेजयप्रविसृतं मनः ॥५॥ बहुशो गृह्यमाणं च घृताच्यां मोहितं मनः ॥ भाविवान्नानिवृत्तं तत् व्या
सस्यामिततेजसः ॥६॥ मंथानं कुर्वतस्तस्य मुनेरग्निचिकीर्षया ॥ अरण्यामेव सहसा तस्य शु
क्रमथापतत् ॥७॥ सोविचिंत्य तथा पातं ममंथारणिमेव च ॥ तस्माच्छुकः समुद्भूतो व्यासाकृति
मनोहरः ॥८॥ विस्मयं जनयन्बालः शुकस्तदारणीसुतः ॥ यथाध्वरे समिद्धोग्निर्भाति हव्यमुपात्त
वान् ॥९॥ व्यासस्तु सुतमालोक्य विस्मयं परमं गतः ॥ किमेतदिति संचिंत्य वरदानाच्छिवस्य च
॥१०॥ तेजोरूपः शुको जातः स्वरणीगर्भसंभवः ॥ द्वितीयोग्निरिवात्यर्थं दीप्यमानः स्वतेजसा
॥११॥ विलोकयामास तथा व्यासस्तं मुदितः शुकं ॥ दिव्येन तेजसा युक्तं गार्हपत्यमिवापरं ॥१२

भा० प्र०

४१

गंगानं स्नापयामास समागत्य गिरेस्तदा ॥ पुष्पवृष्टिः खे जाता नानाविधोरु पररिता तापसाः ॥१३॥ जा
तकर्मादिकं चक्रे व्यासस्तस्य महात्मनः ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥१४॥ जगुर्गंध
र्वपतयो मुदितास्ते दिदृक्षवः ॥ विश्वावसुर्नारदश्च तुंबरुः शुकसंभवे ॥१५॥ तुष्टुवुर्मुदिताः सर्वे दे
वा विद्याधरास्तदा ॥ दृष्ट्वा व्याससुतं दिव्यमरणीगर्भसंभवं ॥१६॥ अंतरिक्षात्पपातोर्व्यां दिव्यं दंडः कृ
ष्णाजिनं शुभं ॥ कमंडलुं तथा दिव्यं शुकस्यार्थे द्विजोत्तमाः ॥१७॥ सद्यः स ववृधे बालो जातमात्रोऽति
दीप्तिमान् ॥ तस्योपनयनं चक्रे व्यासः सर्वविधानवित् ॥१८॥ उत्पन्नमात्रं तं वेदाः सरहस्याः स
संग्रहाः ॥ उपतस्थुर्महात्मानं यथास्य पितरं तथा ॥१९॥ यथा दृष्टं शुकीरूपं घृताच्याः संभवे त
दा ॥ शुकेति नाम पुत्रस्य चकार मुनिसत्तमः ॥२०॥ बृहस्पतिमुपाध्यायं कृत्वा व्यासः सुतस्य च ॥
व्रतानि ब्रह्मचर्यस्य चकार विधिपूर्वकं ॥२१॥ सोऽधीत्य निखिलान्वेदान्सरहस्यान्ससंग्रहान् ॥ ध

र्मशास्त्राणि सर्वाणि कृत्वा गुरुकुले शुकः ॥२२॥ गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृत्तो मुनिस्तदा ॥
आजगाम पितुः पार्श्वं कृष्णद्वैपायनस्य च ॥२३॥ दृष्ट्वा व्यासः शुकं प्राप्तं प्रेम्णोत्थाय ससत्वरः ॥ आ
लिलिंग तथा घ्राय मूर्ध्नि तस्य चकार ह ॥२४॥ पप्रच्छ कुशलं व्यासस्तथा चाध्ययनं शुचिः ॥ आश्वास्य
स्थापयामास शुकं तत्राश्रमे शुभे ॥२५॥ दारकर्म ततो व्यासः शुकस्य परिचिंतयन् ॥ कन्यां मुनिसु
तां कां नाम मार्गयच्च इति वेगवान् ॥२६॥ शुकं प्राह सुतं व्यासः वेदोऽधीतस्त्वयानघ ॥ धर्मशास्त्राणि स
र्वाणि कुरु भार्यां महामते ॥२७॥ गार्हस्थ्यं च समासाद्य यज देवान्पितॄंस्तथा ॥ ऋणान्मोचय मां
पुत्र प्राप्य दारान्मनोरमां ॥२८॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥ तस्मात्पुत्र महाभाग कु
रु धन्यं गृहाश्रमं ॥२९॥ कृत्वा गृहाश्रमं पुत्र सुखिनं कुरु मां शुक ॥ आशा मे महती पुत्र पूरयस्व
महामते ॥३०॥ तपस्त्वा महाघोरं प्राप्तोऽसि त्वं मया निजः ॥ देवरूपो महाप्राज्ञ मा हि मां पितरं शु

३

भा॰भ॰ कः॥३१॥ ॥सूत उवाच॥ ॥इति वादिनमत्यासे व्यासे प्राह स्म कल्लदा॥ विरक्तः सोऽतिरिक्तं तं सार
४२ क्षालितरमात्मनः॥३२॥ तत्त्वेषं धृतपक्षं तं मया पुत्र शृंते समाः॥ प्राप्तस्त्वं चातिदुःखेन शिवस्याराध
नेन च॥३३॥ नार्थं किं रुमाद्या प्राज्ञ प्रार्थयितान्न भूपतिं॥ सुखं दुःखं महाप्राज्ञ प्राप्य यौवनमुत्तमं॥३४
श्रीशुक उवाच॥ ॥किं सुखं मानुषे लोके ब्रूहि तात निरामयं॥ दुःखविद्धं सुखं प्राज्ञा न वदंति सुखं कि
ल॥३५॥ स्त्रियं कृत्वा महाभाग भवामि तद्वशानुगः॥ सुखं किं परतंत्रस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः॥३६
कदाचिदपि मुच्येत लोहकाष्ठादियंत्रितः॥ पुत्रदारानिबद्धस्तु न विमुच्येत कर्हिचित्॥३७॥ विण्मूत्रसं
भवो देहो नारीणां तन्मयस्तथा॥ का प्रीतिस्तत्र विप्रेंद्र विबुधः कर्तुमिच्छति॥३८॥ अयोनिजोऽहं वि
प्रर्षे योनौ मे का रतिर्गतिः॥ न वांछाम्यहमप्येतद्योनावेव समुद्भवं॥३९॥ विट्सुखं किंनु वांछामि
स्वात्मसुखमव्ययं॥ आत्मारामाश्च मुनयो न भवंति तिलोलुपाः॥४०॥ प्रथमं पठिता वेदा मया ४२

विस्मारिताश्च ते॥ हिंसाप्राया पितेसर्वे कर्ममार्गप्रवर्त्तकाः॥४१॥ बृहस्पतिर्गुरुः प्राज्ञः सोऽपि भोगग
ह्रार्णवे॥ अविद्याग्रस्तहृदयः कथं तारयितुं क्षमः॥४२॥ रोगग्रस्तो यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः॥ त
था गुरुर्मुमुक्षो वै गृहस्थे यं विडंबना॥४३॥ कृत्वा प्रणामं गुरवे त्वत्समीपमुपागतः॥ त्राहि मां ज्ञानबो
धेन भीतं संसारसर्पतः॥४४॥ संसारेऽस्मिन्महाघोरे भ्रमणं भ्रमचक्रवत्॥ न च विश्रमणं कालेसूपरि
स्पेव दिवानिशं॥४५॥ किं सुखं तात संसारे सारे तत्त्वविचारणात्॥ मूढानां सुखबुद्धिस्तु विट्सु कीटसु
खं यथा॥४६॥ अधीत्य वेदशास्त्राणि संसारे रागिणश्च ये॥ तेभ्यः परो न मूर्खोस्ति सधर्मः श्वानसू
करैः॥४७॥ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य वेदशास्त्राण्यधीत्य च॥ बध्यते यदि संसारे को मुच्येत मानवः॥४८
नातः परतरं लोके कश्चिदाश्चर्यमद्भुतं॥ पुत्रदारगृहासक्तः पंडितः परिगीयते॥४९॥ न बध्यते यः
संसारे नरो मायागुणैस्त्रिभिः॥ स विद्वान्स च मेधावी शास्त्रपारंगतो हि सः॥५०॥ किं वृथाध्ययने

ना॰ प्र॰ नात्रदृढबंधकेरेणच॥ पत्नित्वंतदेवाशुमोचयेद्वंधबंधनात्॥५१॥ गृहान्निपुरुषंयस्मात्तग्र
४३ हंतेनप्रकीर्त्तितं॥ क्रमुरवंबंधनागारेतेननीतोस्म्यहंपितः॥५२॥ तेवुधामंदमतयोविधिनावंचि
ताश्चये॥ येप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बंधंविशंत्युत॥५३॥ व्यासउवाच॥ ॥नगृहंबंधनागारंबंधने
मनकारणं॥ मनसायोविनिर्मुक्तोगृहस्थोपिविमुच्यते॥५४॥ न्यायागतधनंकुर्वन्वेदोक्तंविधि
वत्क्रमात्॥ गृहस्थोपिविमुच्येतश्राद्धकृत्सत्यवाक्शुचिः॥५५॥ ब्रह्मचारीयतिश्चैववानप्रस्थो
व्रतेस्थितः॥ गृहस्थंसमुपासंतेमध्याह्नातिक्रमेसदा॥५६॥ जलान्नपानदानेनवाचासूनृत
यातथा॥ उपकुर्वंतिधर्मस्थागृहाश्रमनिवासिनः॥५७॥ गृहाश्रमात्परोधर्मोनदृष्टोनचवि
श्रुतः॥ वसिष्ठादिभिराचार्यैर्ज्ञानिभिःसमुपाश्रितः॥५८॥ किमसाध्यंमहाभागवेदोक्तानिच
कुर्वतः॥ स्वर्गोमोक्षःसुजन्मवायद्यदिच्छतितद्भवेत्॥५९॥ आश्रमादाश्रमंगच्छेदितिधर्मविदो ४३

विदुः॥ तस्मादग्निंसमाधायकुरुकर्माणियत्नतः॥६०॥ देवानृषीन्मनुष्यांश्चसंतर्प्यविधिव
त्सुत॥ पुत्रमुत्पाद्यधर्मज्ञसंयोज्यचगृहाश्रमे॥६१॥ सर्वंत्यक्त्वागृहंवनंगत्वाकर्त्रासितपसुव्रत॥ वा
नप्रस्थाश्रमंकृत्वासंन्यासंचततःपरं॥६२॥ इंद्रियाणिमहाभागमादकानिसुनिश्चितं॥ त्वदारस्स
दुरंतानिपंचैवमनसासह॥६३॥ तस्मादरण्यंकुर्वीततज्जयायमहामते॥ वार्द्धकेतपआतिष्ठेदि
तिशास्त्रोदितंवचः॥६४॥ विश्वामित्रोमहाभागतपःकृत्वातिदुश्चरं॥ त्रीणिवर्षसहस्राणिनिरा
हारोजितेंद्रियः॥६५॥ मोहितःसमहातेजामेनकायावनेस्थितः॥ शकुंतलासमुत्पन्नापुत्रीत
द्वीर्यजाशुभा॥६६॥ दृष्ट्वादाससुतांकालींपितामम्परात्परः॥ कामबाणाहतःकामंतांजग्राहो
पस्थितः॥६७॥ ब्रह्मापिदुहितादृष्ट्वापंचबाणप्रपीडितः॥ धावमानस्तुरुद्रेणनिर्भिन्नःस्थितिश्च
निवारितः॥६८॥ तस्मात्त्वमपिकल्याणकुरुमेवचनंहितं॥ कुलजांकन्यकांगृह्य वेदमार्गसमाश्र

भा॰प्रा॰ य॥६९॥इतिश्रीभगवतीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ ॥श्रीशुकउवाच॥
४४ नाहंगृहंकरिष्यामिदुःखदंसर्वदापितः॥वागुरासदृशंयानिसंबंधनंसर्वदेहिनां॥१॥धनचिंतातुरा
णांहिकसुखंनादृशंचते॥स्वजनैःखलुपीड्यंतेनिर्धनोलोलुपोजनः॥२॥इंद्रोपिनसुखीतादृक्श
दृशोभिक्षुर्निःस्पृहः॥कोनस्यादिहसंसारेत्रिलोकीविभवेसति॥३॥तपंतंतापसंदृष्ट्वामघवादुःखि
तोभवत्॥विघ्नान्बहुविधान्तस्यप्रकरोतिदिवस्पतिः॥४॥ब्रह्मापिनसुखीविद्वन्लक्ष्मीमाप्यम
नोरमां॥खेदंप्राप्नोतिसततंसंग्रामेश्चसुरैःसह॥५॥करोतिविपुलान्यत्नान्तपश्चरतिदुश्चरं॥
रमापतिरपिश्रीमान्कस्यास्तिविपुलंसुखं॥६॥शंकरोपिसदादुःखीभवत्येवचवेद्म्यहं॥यादृ
द्रतःप्रमद्यारुष्टयाचैवचोमया॥७॥कदाचिन्नसुखीतेनधनवानपिलोलुपः॥निर्धनस्तुकथंतां राम॰
तसुखमाप्नोतिमानवः॥८॥जानन्नपिमहाभागगणपुत्रंमोवीर्यसंभवे॥निपातोस्तिमहाघोरेसंसा ४४

रेदुःखदेसदा॥९॥जन्मदुःखंजरादुःखंदुःखंचमरणेतथा॥गर्भवासेपुनर्दुःखंविष्टामूत्रान्वयेपिच॥
१०॥तस्मादतिशयंदुःखंतृष्णालोभसमुद्भवं॥याञ्चायापरमंदुःखंमरणादपिमानद॥११॥प्रतिग्रह
धनाविप्रानबुद्धिबलजीविनः॥पराशायरमंदुःखंमरणंचदिनेदिने॥१२॥पठितासकलान्वेदान्शा
स्त्राणिचसमंततः॥गत्वाचधनिनांकार्यस्कितिःसवर्त्मनाबुधैः॥१३॥एकोदरस्यकाचिंतापत्रमू
लफलादिभिः॥येनकेनाप्युपायेनसंतुष्टस्यप्रपूर्यते॥१४॥भार्यापुत्रास्तथापौत्राःकुटुंबेविपुलेसति
॥पूरणार्थंमहदुःखंकसुखंपितरञ्जुनं॥१५॥योगशास्त्रंवदविभोज्ञानशास्त्रंसुखकरं॥कर्मकां
डेखिलेतातनरमेहृंकदाचन॥१६॥वदकर्मक्षयोपायंप्रारब्धंसंचितंतथा॥वर्त्तमानंपथान
त्रेपच्चविधंकर्मभूजनतः॥१७॥जलूकेवसदानारीरुधिरंपिबतीनिवै॥मूर्खस्तेनविसर्वस्वंकथ्ये
जानातिमोहितोभावचेष्टितैः॥१८॥भोगेवीर्यंधनंपूर्वंमनःकुटिलभाषणैः॥कोनाहरतिसर्वस्वं

कस्तेन स्याद्दशोपरः ॥१९॥ निद्रासुखविनाशार्थं सुखस्फिष्टारसंग्रहं ॥ विनिर्मितास्स्वयंधात्रा दुःखा
यन सुखाय च ॥२०॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवंविधानि वाक्यानि श्रुत्वा व्यासः शुकस्य च ॥ सम्प्राप मह
तीं चिंतां किं करोमीति संश्रयं ॥२१॥ सुश्राव अश्रूणि व्यासस्य लोचने दुःखजानि च ॥ वेपथुश्च श
रीरे भूत्तस्यानि प्रायमनस्तथा ॥२२॥ शोचंतं पितरं दृष्ट्वा दीनं शोकपरिप्लुतं जहासारणिजः साहवि
स्मयोत्फुल्ललोचनः ॥२३॥ अहो माया बलं चोग्रं यन्मोहयति पंडितं ॥ वेदान्तस्य च कर्तारं सर्वज्ञं वेद
संमतं ॥२४॥ न जाने का च सा माया किंस्वरूपा च दुःकजा ॥ या मोहयति विद्वांसं व्यासं सत्यवती सु
तं ॥२५॥ पुराणानां प्रवक्तारं निर्मातारं भारतस्य च ॥ विभागकर्त्ता वेदानां सोपि मोहमुपागतः ॥
२६॥ तां यामि शरणं देवीं या मोहयति वै जगत् ॥ ब्रह्मा विष्णुं हरादींश्च कथान्येषां च कीदृशी ॥२७॥ को
प्यास्ति त्रिषु लोकेषु यो न मुह्यति मायया ॥ यन्मोहं गमिताः पूर्वं विष्णुब्रह्महरादयः ॥२८॥ अहो बलम

हो वीर्यं देव्याः खलु विनिर्णितं ॥ मोयाधे वा वक्रोद्दृष्ट्वा व्यासं सर्वज्ञमीश्वरं ॥२९॥ विष्वंशो संभवो व्यासः इति
पौराणिका जगुः ॥ सोपि मोहार्णवे मग्नो नग्नयो तो वणिक् यथा ॥३०॥ अश्रुपातं करोत्यद्य विवशः प्रा
कृतो यथा ॥ अहो माया बलं चैतद्दुःस्त्यजं पंडितैरपि ॥३१॥ कोहं कोहं कथं त्वेहं कीदृशोयं भ्रमः किल
॥ पंचभूतात्मके देहे पिता पुत्रेति वासना ॥३२॥ बलिष्टा खलु मायेयं मायिनामपि मोहिनी ॥ यया
भिभूतो कृष्णोपि करोति रोदनं द्विजः ॥३३॥ सूत उवाच ॥ ॥ तां नता मनसा देवीं सर्वकामफलप्रदां
॥ मायां च परमां देवीं ब्रह्मादीनां तथेश्वरीं ॥३४॥ पितरं प्राह दीनं तं शोकार्णवपरिप्लुतं ॥ अरणी सं
भवो व्यासे हेतुमद्वचनं शुभं ॥३५॥ पाराशर्य महाभाग सर्वेषां बोधदः स्वयं ॥ किं शोकं कुरुषे स्वामि
न्यथाज्ञः प्राकृतो नरः ॥३६॥ अद्याहं तव पुत्रोयं न जाने पूर्वजन्मनि ॥ कोहं कस्त्वं महाभाग विभ्रमो
हानि यं महामते ॥३७॥ क्षुधा निवृत्ति भक्षेण न पुत्र दर्शनेन च ॥ पिपासा जलपानेन याति नैवात्मजेक्षे

कुरुषे यत्प्रबुद्धस्त्वमा विषादे मनः कृपाः ॥ मोहजालमिदं मत्वा मुंच शोकं महामते ॥३८॥ ण त्व॥३९

घ्राण सुखं सुगंधेन कर्णजं श्रवणेन च ॥ स्त्री सुखं तु स्त्रिया नूनं पुत्रोहं किं करोम्यहं ॥४०॥ अजिग

न्नै न पुत्रोपि ह स्निग्धं न्नाप्नुभुजे ॥ पञ्चकामाप यज्ञार्थं हन्तो मोल्पेन सर्वथा ॥४१॥ सुखानां साधनं

द्रव्यं सुखसमन्वयं धनं ॥ धनमर्जयतो नश्चेत पुत्रोहं किं करोमि ते ॥४२॥ मां प्रबोधय बुध्या त्वं

दृष्टोसि महामते ॥ यथा मुच्येइ मस्तं त गर्भवासभयान्मुने ॥४३॥ दुर्लभं मानुषं जन्म कर्मभूमा वि

हानघ ॥ तत्रापि ब्राह्मणत्वं वै दुर्लभं चोत्तमे कुले ॥४४॥ वद्धोइ मिति मे बुद्धिनोपसर्प निवित्ततः ॥

संसारवासनाजाले नाक्लिष्टं हृद्धिगामिना ॥४५॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्तु तदा व्यासः पुत्रेणा

मितबुद्धिना ॥ प्रत्युवाच शुकं शांतं चतुर्थाश्रमं मानसं ॥४६॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पठ पुत्र महाभा

गमपा भागवतं शुभं ॥ कृतं न चाति विस्तीर्णं पुराणं वेदसंमतं ॥४७॥ स्कंधा द्वादश यत्रैव पंचलक्ष

ण संयुतं ॥ सर्वेषां च पुराणानां भूषणं मे मतं शुभं ॥४८॥ सद्यस्तत्त्वविज्ञानं कृत मात्रेण जायते

न भागवतेनेह तेपठस्व महामते ॥४९॥ वटपत्रशायानाय विष्णवे बालरूपिणे ॥ पादांगुष्ठं मुखे क्षि

प्त्वा रममाणाय जिष्णवे ॥५०॥ कोहं कस्मात्समुत्पन्नः कार्पनिकारणादते ॥ केनास्मि बालभावेन नि

र्मितोहं चिदात्मना ॥५१॥ किमर्थं केन द्रव्येन कथं जानामि चाखिलं ॥ इत्येवं चिंतमानाय मुकुंदा

य महात्मने ॥५२॥ श्लोकार्द्धेन तदा प्रोक्तं भगवत्साखिलार्थदं ॥ सर्वं खल्विदमेवाहं नान्यदस्ति सना

तनं ॥५३॥ तद्धृतं विष्णुना पूर्वं सविज्ञानं मनस्यपि ॥ केनोक्ता वागियं सत्या चिंतयाने न चे

तसा ॥५३॥ कथं वेद्मि प्रवक्तास्याः वाचः पुंस्त्री नपुंसकं ॥ इति चिंता प्रपन्ने न धृतं भागवतं हृदि

५४॥ पुनः पुनः कृतात्मासे तस्मिन्नेवास्त चेतसा ॥ वटपत्रे शयानः सन् नूनं चिंतासमन्वितः ॥५५॥

तदा च सा तिकीर्णाकिः प्रादुरासच्चतुर्भुजा ॥ शंखचक्रगदापद्मवरायुधधारिणी वा ॥५६॥ दिव्यां

भा॰प्र॰ वरधरा देवी दिव्यभूषणभूषिता॥ संयुता सह शक्तिभिश्च सखीभिः स्वप्रभूतिभिः॥५७॥ प्रादुर्बभूव तस्या
५१ ग्रे विष्णोरमिततेजसः॥ मंदहास्य प्रयुंजाना महालक्ष्मीः शुभानना॥५८॥ सूत उवाच॥ ॥तां तथा
संस्थितां दृष्ट्वा हरिः कमललोचनः॥ विस्मितः सलिले तस्मिन्निराधारां मनोरमां॥५९॥ रतिर्भूति
स्तथा बुद्धिर्मतिः कीर्तिः स्मृतिर्धृतिः॥ श्रद्धा मेधा स्वधा स्वाहा क्षुधा निद्रा दया गतिः॥६०॥ तुष्टिः पुष्टिः
क्षमा लज्जा जृंभा तंद्रा च शक्तयः॥ संस्थिता पार्श्वे महालक्ष्म्याः पृथक् पृथक्॥६१॥
वरायुधधराः सर्वाः नानाभूषणभूषिता॥ मंदारमालाकलिता मुक्ताहारविराजिता॥६२॥ तां
दृष्ट्वा ताश्च संवीक्ष्य तस्मिन्नेकार्णवे जले॥ विस्मयाविष्टहृदयः संबभूव जनार्दनः॥६३॥ चिंतया
मास सर्वात्मा मायां दृष्ट्वाति विस्तरां॥ कुतो भूताः स्त्रियः सर्वाः कुतोऽहं वटपल्लवे॥६४॥ अस्मि राम॰
न्नेकार्णवे घोरे न्यग्रोधः कथमुच्छ्रितः॥ केनाहं स्थापितोऽस्म्यत्र शिशुं कृत्वा शुभाकृतिं॥६६॥ म ५१

मेयं जननी नो वा माया वा कापि दुर्विदा॥ दर्शनं केनचिल्लब्धं केनचिन्नैव हेतुना॥६७॥ किं मया चात्र
वक्तव्यं गंतव्यं वा न वा क्वचित्॥ मौनमाधाय तिष्ठेऽहं बालभावादतंद्रितः॥६८॥ ॥इति श्रीभ
गवती भागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः॥१५॥ व्यास उवाच॥ ॥दृष्ट्वा तं
विस्मितं देवं शयानं वटपत्रके॥ उवाच सस्मितं वाक्यं विष्णो किं विस्मितोऽसि॥१॥ महाश
क्त्याः प्रभावेन तव महं चापरास्तथा॥ भवंत्येव महालयेषु यथा भूत्वा पुनः पुनः॥२॥ निर्गुणा सा परा श
क्ति सगुणस्त्वं तथाप्यहं॥ सात्त्विकः सात्त्विकी चाहं मे नाम वा विभूतयः॥३॥ तन्नाभिकमलाद्ब्रह्मा
भविष्यति प्रजापतिः॥ कर्ता हि सर्वलोकस्य रजोगुणसमुद्भवः॥४॥ स तत्त्वा तपस्तापं पुष्क
न्न प्राप्य शक्तिमनुत्तमां॥ राजसीं रक्तवर्णां च करिष्यति जगत्त्रयं॥५॥ स गुणा संचभूतान्यस्मु
सोद्य महामतिः॥ इंद्रियाणींद्रियेशांश्च मनः पूर्वान्सुसंहितान्॥६॥ करिष्यति ततः सर्गं तेन क

ना.प्र. त्त्वमसि उच्यते ॥ विश्वस्यास्य महाभाग त्वं वै पालयिता तथा ॥ ७ ॥ न त्वं क्वचोर्मिभिर्देवेश क्रोधाद्यैर्न वि
४८ ष्यति ॥ तपः कृत्वा महाघोरं प्राप्य त्वं किं तु नाम सी ॥ ८ ॥ कस्मात्तेऽमोपि संहृत्य निविष्पति महामते ॥ ते
नाहं त्वामुपायातास्मि ति कीर्त्तमवेहि मां ॥ ९ ॥ त्वाम्पेइं लक्ष्मीपरं त्वासदाहं मधुसूदन ॥ हृदये ते कृता
वासा नवामि सततं कि जा ॥ १० ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ श्लोकस्यार्थमयापूर्वं श्रुतं देवि स्फुटाक्षरं ॥ तत्के
नोक्तं वरारोहे रहस्यं परमं शिवं ॥ ११ ॥ तन्मे ब्रूहि वरारोहे संशयोपीयं वरानने ॥ निर्द्वन्द्वो हि यथाद्व्यं त
स्मरामि पुनः पुनः ॥ १२ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा महालक्ष्मीसितानना ॥ उवाच प
रयामीसा वचनं चारुहासिनी ॥ १३ ॥ महालक्ष्मी उवाच ॥ ॥ शृणु शौरे वचो मह्यं सगुणाहं च तत्तुनि
॥ तां च जानामि जानामि निर्गुणां सगुणत्रयां ॥ १४ ॥ त्वं जानीहि महाभाग तया यत्स्वीकृतं ॥ पु राम.
राणं भागवतं विद्धि वेदसारं श्रुताक्षरं ॥ १५ ॥ कल्पं चमहंतीमन्ये दे व्यासः त्वा नूनि सूदन ॥ पयायाप्रोक्तं परं ४८

गुह्यं हि तायतवसुव्रत ॥ १६ ॥ रक्षणीयं सदा चित्तेन विख्याप्यं कदाचन ॥ सारं च सर्वशास्त्राणां महा
विद्याप्रकाशनं ॥ १७ ॥ नातः परं वेद्मि तत्त्वं वर्त्तते भुवनत्रये ॥ प्रियोसि त्वं खलु देवास्ते न ते ख्यातं तव च
१८ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचो देव्याः महालक्ष्म्याश्चतुर्भुजः ॥ दधार हृदये नित्यं समत्वात्मंत्रम
नुत्तमं ॥ १९ ॥ कालेन कियता पुत्र तन्नाभिकमलोद्भवः ॥ ब्रह्मा देसमयात्रस्तो जगाम शरणं हरेः
२० ॥ ततः कृत्वा महद्युद्धं हत्वा तौ मधुकैटभौ ॥ जजाप भगवान् विष्णुः श्लोकार्द्धं विशदाक्षरं ॥ २१ ॥ ज
पंतं वासुदेवं च दृष्ट्वा देवः प्रजापतिः ॥ अपृच्छत्परमप्रीतः कंजजः कमलापतिं ॥ २२ ॥ किं त्वं जपसि देवेश
तत्त्वः कोप्यधिकोस्ति वै ॥ यं स्मृत्वा पुंडरीकाक्ष प्रीतोसि जगदीश्वर ॥ २३ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ मयि त्व
यि च पार्श्वक्तिः क्रियाकरणलक्षणा ॥ विचारय महाभाग सा का भगवती शिवा ॥ २४ ॥ यस्याधारे जगत्
सर्वं तिष्ठत्यत्र महार्णवे ॥ सा कापि वर्त्तते शक्तिरप्रमेया सनातनी ॥ २५ ॥ यावै विसृज्यते विश्वं जगदेतच्च

राचरं ॥ सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवविमुक्तये ॥ २६ ॥ सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ॥ संसा
रबंधहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ॥ २७ ॥ अहं त्वमृषिजं विश्वं तस्माच्छिद्धि किं संभवं ॥ विधिब्रह्मन्न संदेहः कृ
त्स्नं यः सर्वथानघः ॥ २८ ॥ श्लोकार्धेन तया प्रोक्तं तद्वै भागवतं किल ॥ विस्तारं भविता तस्येच्छया परादौ यु
गे तथा ॥ २९ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ब्रह्मणा संगृहीतं च विष्णोर्मुखपंकजात् ॥ नारदाय च तेनोक्तं
पुत्रायामितबुद्धये ॥ ३० ॥ नारदेन तथा मह्यं दत्तं हि मुनिना पुरा ॥ मया कृतमिदं पूर्णं द्वादशस्कंध
विस्तरं ॥ ३१ ॥ तस्मात्त्वं महाभाग पुराणं ब्रह्मसंमतं ॥ पंचलक्षणसंयुक्तं देवाश्चरितमुत्तमं ॥ ३२
तत्वज्ञानरसोपेतं सर्वेषामुत्तमोत्तमं ॥ धर्मशास्त्रसमं पुण्यं वेदार्थेनोपबृंहितं ॥ ३३ ॥ वृत्रासुरवधो
पेतं नानाख्यानकथायुतं ब्रह्मविद्यानिधिं पूर्णं संसारार्णवतारकं ॥ ३४ ॥ गृहाण त्वं महाभाग योग्यो
सि मतिमत्तरः ॥ पुण्यं भागवतं नाम पुराणं पुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ अष्टादश सहस्राणां श्लोकानां कुरु संग्र ४९

हं ॥ अज्ञाननाशनं दिव्यं ज्ञानभास्करबोधकं ॥ ३६ ॥ सुखदं शांतिदं धन्यं दीर्घायुष्यकरं शिवं ॥ श्रव
तां पठतां चेदं पुत्रपौत्रविवर्धकं ॥ ३७ ॥ शिष्योयं मम धर्मात्मा लोमहर्षणसंभवः ॥ पठिष्यति तवासार
र्द्धं पुराणसंहितां शुभां ॥ ३८ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तेन पुत्राय मह्यं च कथितं किल ॥ मया गृहीतं त
त्सर्वं पुराणं चातिविस्तरं ॥ ३९ ॥ शुकोधीत्य पुराणं तु स्थितो व्यासाश्रमे शुभे ॥ न लेभे शर्म धर्मात्मा ब्रह्मा
त्मज इवापरः ॥ ४० ॥ एकांतसेवी विकलः शून्य इव लक्ष्यते ॥ नासक्तभोजनासक्तो नोपवासरतस्तथा ॥
४१ ॥ चिंताविष्टं शुकं दृष्ट्वा व्यासः प्राह सुतं प्रति ॥ किं पुत्र चिंत्यसे नित्यं कस्माद्विग्नोसि मानद ॥ ४२ ॥ नाध्यय
न मनाः सर्वं मृगेण स्त्रस्तवाधनः ॥ का चिंता वर्तते पुत्र मयि पितरि तिष्ठति ॥ ४३ ॥ सुखं भुंक्ष्व यथाकामं मु
च शोकं मनोगतं ॥ ज्ञाने चिंतय यत्रात्मोक्तं विज्ञानेन मनस्विनं कुरु ॥ ४४ ॥ न ते मनः सिद्धेच्छांति चेत्सामप्रसु
व्रत ॥ गच्छ त्वं मिथिलां पुत्र पालितां जनकेन ह ॥ ४५ ॥ स ते मोहं महाभाग नाशयिष्यति भूपतिः ॥ जनको

भा·प्र· ५० नामधर्मात्मा विदेहः सत्यसागरः ॥४६॥ तं गत्वा नृपतिं पुत्र संदेहं स्वं निवर्तय ॥ वर्णाश्रमाणां धर्मांस्त्वं
पृच्छ पुत्र यथातथं ॥४७॥ जीवन्मुक्तः स राजर्षिर्ब्रह्मज्ञानमतिः शुचिः ॥ तथ्यवक्तातियोगज्ञो यो
गी योगप्रियः सदा ॥४८॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य व्यासस्यामिततेजसः ॥ प्रत्युवाच
महात्मासौ शुकश्चारणिसंभवः ॥४९॥ दंभोयं किल धर्मज्ञ भाति चित्ते ममाधुना ॥ जीवन्मुक्तो विदेह
श्च राज्यं शास्ति सुतान्वितः ॥५०॥ वंध्यापुत्र इवाभाति राजासौ जनकः पितः ॥ कुर्वन् राज्यं विदेहः किं सं
देहोयं ममाद्भुतः ॥५१॥ द्रष्टुमिच्छाम्यहं भूपं विदेहं नृपसत्तमं ॥ कथं तिष्ठति संसारे पद्मपत्रमिवांभ
सि ॥५२॥ संदेहोयं महान् तात हृदये परिवर्तते ॥ मोक्षः किं वदतां श्रेष्ठ सौगतानामिवापरः ॥५३॥ कथं
मुक्तममुक्तं स्यात् कृतं चाकृतं कथं ॥ व्यवहारः कथं त्याज्य इंद्रियाणां महामते ॥५४॥ माता पुत्री तथा राम·
भार्या भगिनी कुलटा तथा ॥ भेदाभेदः कथं तस्याः समत्वेन मुक्तता कथं ॥५५॥ कटुक्षारं तथा तिक्तं क ५०

षायं मिष्टमेव च ॥ जिह्वा यदि विजानाति मुक्तो भोगाननुत्तमान् ॥५५॥ शीतोष्णसुखदुःखादिपरि
ज्ञानं यदा भवेत् ॥ मुक्तता कीदृशी तात संदेहोयं ममाद्भुतः ॥५६॥ शत्रुमित्रपरिज्ञानं वैरं प्रीतिकं
सदा ॥ व्यवहारे परे निष्टं कथं न कुरुते नृप ॥५७॥ चौरं वा तापसं वापि समानं मन्यते कथं ॥ अस
मा यदि बुद्धिः स्यात् मुक्तता तर्हि कीदृशी ॥५८॥ दृष्टपूर्वो न मे कश्चित् जीवन्मुक्तश्च भूपतिः ॥ मायायं म
हातीतः गृही मुक्तः परंतप ॥५९॥ दिदृक्षा महती जाता त्वत्तः तं नृपतिं तथा ॥ संदेहविनिवृत्त्यर्थं
गच्छामि मिथिलां प्रति ॥६०॥ ॥ इति श्रीभगवति भागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे षोडशोध्यायः
१६॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा पितरं पुत्रः पादयोः पतितः शुकः ॥ बद्धांजलिरुवाचेदं गंतुका
मो महामनाः ॥१॥ आपृच्छे त्वां महाभाग यदुक्तं वचनं मया ॥ वैदेहीं नृपं द्रष्टुमिच्छामि पालितां ज
नकेन तु ॥२॥ विना दंडं कथं राज्यं करोति जनकः किल ॥ धर्मेण वर्तते लोको दंडश्चेन्न भवेद्भुवि

भा॰प्र॰ ३॥धर्मस्य कारणं देहो मन्वादिप्रणितः सदा॥स कथं वर्त्तते राजा संतापोयं महान्मम॥४॥
५१ ममामाता लियं वै ध्यानच्छान्तिविच्छिन्नं॥न मामिलां महाभाग गच्छामि च परंतप॥५॥सू
तउवाच॥ ॥नंदद्रष्टागंतुकामं च शुकं सत्यवतीसुतः॥आलिंग्योवाच पुत्रं तं ज्ञानिनं निःस्पृहं
दृढं॥६॥व्यासउवाच॥ ॥स्वस्त्यस्तु शुक दीर्घायुर्भव पुत्र महामते॥सत्यां वाचं प्रदत्वा मे गच्छचाश्च
यथासुखं॥७॥आगंतव्यं पुनर्गत्वा ममाश्रममनुत्तमं॥नकुत्रापि च स्थातव्यं त्वया पुत्र कथंचन॥
॥८॥सुखं जीवाम्यहं पुत्र दृष्ट्वा ते मुखपंकजं॥अपश्यन्दुःखमाप्नोति प्राणस्त्वमसि मे सुत॥९॥द
ष्ट्वा तं जनकं पुत्र संदेहं विनिवर्त्य च॥अत्रागत्य सुखं तिष्ठ वेदाध्ययनतत्परः॥१०॥सूतउवाच॥ ॥
इत्युक्तः सोभिवाद्याथ पितरं चैव प्रदक्षिणं॥चलितस्त्वरसातीव धनुर्मुक्तः शरो यथा॥११॥संपश्यन् राम
विविधान्देशान्लोकांश्च वित्तधर्मिणः॥वनानि पादपांश्चैव क्षेत्राणि च फलानि च॥१२॥तापसा ५१

न्तप्यमानांश्च याजकान्दीक्षपालितान्॥योगाभ्यासरतान्योगीन्वानप्रस्थान्वनौकसः॥१३॥
शैवान्पाशुपतांश्चैव सौरांश्च शाक्तिकांस्तथा॥वीक्ष्य नानाविधान्धर्मान्जगामातिसविस्म
यः॥१४॥वर्षद्वयेन मेरुं च समुत्तीर्य महामतिः॥हिमाचलं च वर्षेण जगाम मिथिलां प्रति॥१५॥प्र
विष्टो मिथिलामध्ये पश्यन्नृपमनुत्तमं॥प्रजाश्च सुखिताः सर्वसदाचाराः सुसंस्थिताः॥१६॥
क्षत्त्रा निवारितस्तत्र कस्त्वं समागतः कुतः॥किं ते कार्यं वदस्वेति पृष्टस्तेन च चाब्रवीत्॥१७॥
निःसृत्य नगरद्वारात्संस्थितः स्थाणुरिवाचलः॥विस्मितोतिहसन्तत्र स्थो कथं नोवाच किंचन॥१८
प्रतिहारउवाच॥ ॥ब्रूहि मूकोसि किं ब्रह्मन्किमर्थं त्वमुपागतः॥चलनं च विना कार्यं न भवेदि
ति मे मतिः॥१९॥राजाज्ञया प्रवेष्टव्यं नगरेस्मिन्सदा द्विज॥अज्ञातकुलशीलस्य प्रवेशो ना
त्र सर्वथा॥२०॥तेजवानासि विद्वान्त्वं ब्रह्मण्यो वेदवित्तम॥कुलं कार्यं च मे ब्रूहि यथेष्टं गच्छमा

नरः ॥२१॥ शुक उवाच ॥ ॥ यदर्थमिमागतोस्म्यत्र तन्मां त्वं वचनान्नृप ॥ विदेहनगरं द्रष्टुं वैरोप
न्न दुर्लभं ॥२२॥ मोहोयं मम दुर्बुद्धेः पद्भ्यां ध्यं गिरिद्वयं ॥ राजानं द्रष्टुकामोहं पर्यटन्समुपागतः ॥२३
वंचितोहं त्वयं पित्रा दूषणं कस्य दीयते ॥ भ्रामितोहं महाभाग कर्मणा बाधरानले ॥२४॥ नाशाय
पुरुषस्येह परिश्रमणकारणं ॥ सा मे नास्ति तथाप्यत्र संयोक्तोस्मि श्रमाकिल ॥२५॥ निराशस्य
सुखं नित्यं यदि मोहे न मकृति ॥ निराशोहं महाभाग मग्नोस्मि मोहसागरे ॥२६॥ क्रमेण मिथिला
केयं पश्चाच्च समुपागतः ॥ परिश्रमफलं किं मे वंचितो विधिना किल ॥२७॥ प्रारब्धं किल भोक्तव्यं
शुभं वाप्यशुभं तथा ॥ उद्यमस्तत्परो नूनं कारयत्येव सर्वथा ॥२८॥ नतीर्थं नैव दैवोत्र यदर्थमिह मेश्र
मः ॥ श्रमवेत्रे पुरे त्वातो विदेहो नामनृपतिः ॥२९॥ इत्युक्त्वा विरराम सौ ध्यानंभूतः स्थितः
शुकः ॥ ज्ञातोसि प्रतिहारेण ज्ञानी कश्चिद्द्विजोत्तमः ॥३०॥ इत्युक्त्वा विरराम सौ ध्यानंभूतः ५२

स्थितः मानपूर्वमुवाचासौ तं क्षत्ता संस्थितं मुनिं ॥ गच्छ सोयत्र ते कार्यं यथेष्टं द्विजसत्तम ॥३१॥ अ
पराधं मया तेद्य यन्निवारितवानहं ॥ तत्क्षन्तव्यं महाभाग विमुक्तं नास्ति मावृतं ॥३२॥ शुक
उवाच ॥ ॥ किं ते त्र दुःक्त तं क्षत्रः परतंत्रोसि सर्वदा ॥ भुकार्ये प्रेकृत्स्नत्वं सेवकेन यथोचितं
३३ ॥ न नृपं दूषणं चात्र यदहं रक्षितस्त्वया ॥ चौरशत्रुपरित्राणं कर्त्तव्यं सर्वथा नृपे ॥३४॥ ममैव
सर्वथा दोषं यदहं समुपागतः ॥ गमनं परगेहे यत्तल्लघुतायाश्च कारणं ॥३५॥ प्रतिहार उवाच
॥ ॥ किं सुखं द्विज दुःखं किं कार्यं सुखमिच्छता कः शत्रुर्हितकर्त्ता कः ब्रूहि सर्वं ममाद्य ते ॥३६॥ शुक
उवाच ॥ ॥ द्वैविध्यं सर्वलोकेषु सर्वत्र द्विविधो जनः ॥ रागी चैव विरागी च तयोश्चित्तं द्विधा पुनः
३७॥ रागी तु द्विविधः प्रोक्तो मूर्खश्च चतुरस्तथा ॥ चातुर्यं द्विविधं तत्र शास्त्रजं मतिजं तथा ॥३८॥ म
तिस्तु द्विविधा लोके युक्तायुक्तेति सर्वथा ॥३९॥ प्रतिहार उवाच ॥ ॥ यदुक्तं भवता विद्वन्नार्थ

सोऽहं द्विजोत्तम भगवन्सर्वं विस्तरेण यथार्थवित्सत्तम ॥४०॥ शुक उवाच ॥ ॥ रागी यस्त्वत्र
संसारे स रागी प्रोच्यते ध्रुवं ॥ दुःखं बहुविधं तत्र सुखं च विविधं पुनः ॥४१॥ धनं प्राप्य सुतान्दा
रान्मानत्वं पूजनं तथा ॥ तदप्राप्य महद्दुःखं भवत्येव क्षणे क्षणे ॥४२॥ कार्यं तस्य सदोपा
यः कर्तव्यः सुखसाधने ॥ तस्यारातिः स विज्ञेयो सुखे विघ्नं करोति यः ॥४३॥ सुखोत्साहप्रदो मि
त्रं रागयुक्तस्य सर्वदा ॥ चतुरो नैव मुह्येत मूर्खः सर्वत्र मुह्यति ॥४४॥ विरक्तस्य च मुक्तस्य सु
खमेकान्तसेवनं ॥ आत्मानुचिंतनं चैव वेदान्तस्य विचिंतनं ॥४५॥ दुःखं तदितरं सर्वं संसारकथ
नादिकं ॥ शत्रवो बहवस्तस्य विज्ञस्याप्यनुमिच्छत ॥४६॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च प्रमादो व्रात्र
वः किं न बन्धुः संतोष एवास्य नान्योस्ति भुवनत्रये ॥४७॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य
मैत्रावतं ज्ञानिनं द्विजाः क्षत्ता प्रवेशयामास कक्षां चातिमनोरमां ॥४८॥ नगरं वीक्ष्यमाणः सन्नै

विध्यजनसंकुलं ॥ नानाविपणिरथ्याढ्यं क्रयतत्परं ॥४९॥ रागद्वेषयुतं कामक्रोधलोभमोहाः
कुलं तथा ॥ विवदं जनाकीर्णं सुपूर्णमिह तत्परं ॥५०॥ पश्यन्स विविधान्लोकान्प्रसर
न्राजमंदिरं ॥ प्राप्तः परमतेजस्वी द्वितीय इव भास्करः ॥५१॥ निवारितश्च तत्रैव प्रतिहारेण का
ष्ठजः ॥ तत्रैव स्थितो द्वारि मोक्षमेवानुचिंतयन् ॥५२॥ छाया पामा तपे चैव समदर्शी महामना
ध्यानं ध्यानस्थैकांते स्थितः स्थाणुरिवाचलः ॥५३॥ तं मुहूर्तादिवागम्य राज्ञो मंत्री कृतांज
लिः ॥ प्रवेशयत्ततः कक्षां द्वितीयां राजवेश्मनः ॥५४॥ तत्र दिव्यं वनं रम्यं पुष्पितं दिव्यपा
दपं ॥ महोद्यानं दर्शयित्वा कृत्वा चातिथिसत्क्रियां ॥५५॥ वारमुख्याः स्त्रियस्तत्र राजसेवाप
रायणाः ॥ गीतवादित्रकुशला कामशास्त्रविशारदाः ॥५६॥ ताश्चादिश्य च सेवार्थं शुकस्य सं
चिंत्य मंत्री निर्गतस्सदनात्तस्मात् व्यासपुत्रः स्थितस्तदा ॥५७॥ पूजितः परया भक्त्या ताभिस्त्री

भा॰प्र॰ भिर्यथाविधि॥ देशकालोपपन्नेन धनेनेनयथार्हतः॥५८॥ कृतवान्समहात्मासशुकःपरमधर्म
५४ वित्॥ सुरम्यंदर्शयामाससुरंगनाःकाममोहिताः॥५९॥ सपुत्रोवारूपवान्कांतोमृदुभाषीमनोर
मः॥ दृष्ट्वातामुमुक्षुःसर्वानिंचकाममिवापरं॥६०॥ जितेंद्रियंमुनिंमत्वासर्वाःपर्यचरंस्तथा॥ आर
णेयस्तुशुभात्मामानभावमकल्पयत्॥६१॥ आत्मारामोजितक्रोधोनहृष्यतिनतप्यति॥ पश्य
न्नासांविकारांश्चस्वस्थएवसतत्त्ववित्॥६२॥ तस्मैदाप्यांसुरम्यांचदत्वानृपिःसुसंस्कृतां
परार्ध्यास्तरणांरम्यांनानोपस्करसंवृतां॥६३॥ सकृत्वापादशौचंचकुशपाणिरतंद्रितः॥ उपा
स्यपश्चिमांसंध्यांनममेवान्वपद्यत॥६४॥ याममेकंस्थितोध्यानेसुष्वापतदनंतरं॥ सुप्त्वायाम
चयंतत्रचोदतिष्ठत्ततःपरं॥६५॥ पाश्चात्यंसंयामिनीयामंध्यानमेवान्वपद्यत॥ स्नात्वाप्रातःक्रि
यांकृत्वापुनरास्तेसमाहितः॥६६॥ ॥इतिश्रीभगवतीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेस ५४

प्तदशोऽध्यायः॥१७॥ ॥सूतउवाच॥ ॥श्रुत्वागतंराजामंत्रिभिःसहितःशुचिः॥
पुरोपुरोहितंकृत्वागुरुपुत्रंसमभ्ययात्॥१॥ कृत्वार्हणंनृपःसम्यक्दत्वासनमनुत्तमं॥
पप्रच्छकुशलंगांचविनिवेद्यपयस्विनीं॥२॥ सचतांनृपपूजांवैमत्वागृह्ययथाविधिः॥ पप्रच्छ
कुशलंराज्ञेस्वंनिवेद्यनिरामयं॥३॥ कृत्वाकुशलसंप्रश्नंसोपविष्टःसुखासने॥ शुकंव्यासमुनें
द्रांतंपर्यप्रच्छतपार्थिवः॥४॥ किंनिमित्तंमहाभागनिःस्पृहस्यचमांप्रति॥ जातंयागमनंब्रूहिका
र्यंतन्मुनिसत्तम॥५॥ शुकउवाच॥ ॥व्यासेनोक्तोमहाराजकुरुदारपरिग्रहं॥ सर्वेषामाश्रमा
णांचगृहस्थाश्रमउत्तमं॥६॥ मयानांगीकृतंवाक्यंमत्वाबंधंगुरोरपि॥ नबंधोस्तीतितेनो
क्तोनाहंतत्कृतवान्मुने॥७॥ इतिसंदिग्धमनसंमत्वामांमुनिसत्तमः॥ उवाचवचनंतथ्यं
मिथिलांगच्छमाशुच॥८॥ याज्योस्तिजनकस्तत्रजीवन्मुक्तोनराधिपः॥ विदेहोलोकविदितः

पानिराज्यमकंटकं॥९॥कुर्वन्राज्यंतथा राजा मायापाशैर्नबध्यते॥ त्वं बिभ्यसि कथं पुत्र वनस्थ
स्त्रिः परंतप॥१०॥पश्यतं नृप शास्त्रदृष्टिं यन्मोहं च मनो गतं॥कुरु दारान्महाभाग पृष्टवान्नृप
तिं च तं॥११॥संदेहो मे मनो जातः कथयिष्यामि पार्थिव॥तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मामेहि नरसत्तमुत
न॥१२॥संप्राप्तो हं महाराज त्वत्सुरे हितराज्ञया॥मोक्षकामोस्मि राजेंद्र ब्रूहि कृत्यं ममानघ॥१३
तपस्तीर्थं प्रव्रज्या वा स्वाध्यायस्तीर्थसेवनं॥ज्ञानं वा वद राजेंद्र मोक्षं प्रति च कारणं॥१४॥जनक
उवाच॥ ॥शृणु विप्रेण कर्तव्यं मोक्षमार्गाश्रितेन यत्॥उपनीतो वसेद्दादौ वेदाभ्यासाय वै गुरुं
॥१५॥अधीत्य वेदान्वेदं वा दत्वा च गुरुदक्षिणां समावर्त्तस्त्वग्ग्रहस्थे सदाश्चनिवसेन्मुनिः॥१६॥
न्यायवृत्तिरसंतोषी निराशो गतकिल्बिषः अग्निहोत्रादिकर्माणि कुर्वाणः सततं वाक्शुचिः
॥१७॥पुत्रपौत्रान्समुत्पाद्य वानप्रस्थाश्रमं वसेत्॥तपसा चेंद्रियान्जित्वा नार्यं पुत्रे निवेश्य च॥१८

रो
सर्वेनग्निं पथान्यायमात्मन्यासे न्यास्य यथोक्तधर्मवित्॥वसेत्तुर्याश्रमे गंतस्तु वैराग्य संभवे॥१९॥विर
क्तस्याधिकारोस्ति सन्यासे न्यायतोक्तचित्॥वेदवाक्यमिदं तथ्यं सत्यं चैव द्विजोत्तम॥२०॥मुका
श्चत्वारिंशद्वै संस्कारा वेदबोधिनाः चत्वारिंशद्गृहस्थस्योक्तास्त्रमहात्मभिः॥२१॥अष्टौ च
मुक्तिकामस्य प्रोक्ताः शमदमादयः अभ्रमाद्यश्रमं गच्छेदिति शिष्टानुशासनं॥२२॥शुक उ०
उत्पन्ने हृदि वैराग्ये ज्ञानविज्ञान संभवे॥अवश्यमेव वस्तव्यं आश्रमेषु वनेषु च॥२३॥जनक उ
इंद्रियाणि बलिष्ठानि मनसु क्तानि मानद॥अपक्कस्य प्रकुर्वंति विकारांस्तान्मनेक्त॥२४॥
भोजनेच्छा सुखेच्छा च शय्येच्छा न्याश्च कामन॥यतीभूत्वा कथं कुर्याद्विकारे समुपस्थिते॥२५॥दु
र्जरं वासनाजालं न शांतिमुपयाति वै॥अतस्तच्छमनायापि क्रमणं च परिसिजेत्॥२६॥ऊर्ध्वं
सुप्तोपतस्सेवनशयानोपतनस्सधः॥परिक्रिज्य परिक्रिष्टो समागंतिन नेतेनरः॥२७॥यथापि पिलि

श्राम॰ कामं ज्ञाश्वारवांसमधिरोहति ॥ शनैः शनैः फले याति सुखेन मंदगापि वै ॥ २८ ॥ विहगस्तरसाप्याति
५६ विघ्नशंकातुतस्य वै ॥ श्रांता विश्रम्य विश्रम्य सुखं याति पिपीलिका ॥ २९ ॥ मनस्कप्रवशंकाममजेय
मक्रतात्मभिः ॥ अतः क्रमेणजेतव्य माश्रमानुक्रमेण च ॥ ३० ॥ गृहस्थाश्रमसंस्थोपि शांतः सुमतिरा
त्मवान् ॥ न जहर्षेन्न च नयेछ्या लाभे समो भवेत् ॥ ३१ ॥ विहितं कर्म कुर्वाण न स्सृजन्विहितं चयत्न
॥ आत्मलाभे सुसंतुष्टो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ यथाहं राज्यसंस्थोपि जीवन्मुक्तो यथानघ ॥ विच
रामि यथाकामं न मां किंचित्स्य बाध्यते ॥ ३३ ॥ भुंजानो विविधान् भोगान् कुर्वन् कार्याण्यनेकशः ॥ न
लिप्यामि यथाहं त्वं तथा मुक्तो भवानघ ॥ ३४ ॥ कथ्यते खलु पद्मस्य मदरूप बध्यते कुतः ॥ दृश्यानि प्रपं
चभूतानि गुणास्तेषां तथा पुनः ॥ ३५ ॥ आत्मगम्योनुमानेन न प्रत्यक्षः कदाचन ॥ स कथं बध्यते ब्रह्मन्नि
र्विकारो निरंजनः ॥ ३६ ॥ मन एव सुखदुःखानां कारणं विद्धि बुद्धितः ॥ निर्मले चक्रते तस्मिन्सर्वं भवति ५६

निर्मलं ॥ ३७ ॥ भ्रमन् सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः ॥ अक्षालितं मनो यावत्तावत्सर्वं निरर्थकं ॥ ३८ ॥ न
देहो न च जीवात्मा नेन्द्रियाणि परंतप ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ॥ ३९ ॥ शुद्धो मुक्तः सदैवा
त्मा न वै बध्येत कर्हिचित् ॥ बंधमोक्षौ मनःसंस्थौ तस्मिन् शांते प्रशाम्यति ॥ ४० ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनभेदाः
सर्वे मनोगताः ॥ एकात्मत्वे कथं भेदः स भवेत् द्वैतदर्शनात् ॥ ४१ ॥ शत्रुर्मित्रं जीवो ब्रह्म सदा चैव नात्र का
र्यविचारणा ॥ भेदबुद्धिस्तु संसारे वर्तमाने प्रवर्तते ॥ ४२ ॥ अविद्येयं महाभाग विद्या च तन्निवर्तनी ॥ अ
विद्याविनाशात् कथं विद्यां च वेत्ति वै ॥ ४३ ॥ विद्याविद्येच विज्ञेये सर्वदैव विचक्षणैः ॥ विना तपेन छाया
पाः ज्ञापते च कथं सुखं ॥ ४४ ॥ गुणा गुणेषु वर्त्तन्ते भूतानि च तथैव हि ॥ इंद्रियाणीन्द्रियेष्वेव को दोषस्त
त्र चात्मनः ॥ ४५ ॥ मर्यादारक्षार्थं कृताः वेदेषु सत्क्रियाः ॥ अन्यथा धर्मनाशः स्यात् सौगतानामिवान
घ ॥ ४६ ॥ धर्मनाशे विनष्टो भूत्कमचार विवर्जितः ॥ अतो वेदोपदिष्टेन मार्गेण गच्छतां शुभं ॥ ४७ ॥

भा॰ प्र॰ शुकउवाच ॥ ॥ संदेहोवर्त्ततेराजन्निवृत्तिमेतिमेकिल ॥ भवताकथितंपत्र्वत्त्रश्रण्वतोमेनराधिप ॥
५७ ४९ ॥ वेदधर्मेतुहिंसास्यादधर्मविज्ञाहिसा ॥ कथंमुक्तिप्रदोधर्मवेदोक्तोवनन्नृपते ॥ ५० ॥ प्रत्यक्षे
णत्वनाचारोसोमपानेनराधिप ॥ पशूनांहिंसनंतद्वन्नभक्षणंचामिषस्यच ॥ ५१ ॥ सुत्रामणौन
थाप्रोक्तः प्रत्यक्षेणसुराग्रहः ॥ द्यूतक्रीडातथाप्रोक्ताज्ञासानांचविक्रेयनः ॥ ५२ ॥ नात्रचित्रमरौ
तिसास्त्रोक्तःप्रत्यक्षेणसुराग्रहः ॥ धूत्स्वासवंजायतेराजसत्तम ॥ अग्निहोत्रंगवालंभस्तथावैगो
सवःस्मृतः ॥ ५३ ॥ पुराश्रुतंपुराणेषुरंतिदेवोनृपोत्तमः ॥ गोसवाविहितास्तेननवहश्वसदक्षिणाः
५४ ॥ चर्मणांपर्वतेजातेविंध्याचजसमःपुनः ॥ मेद्यंबुप्लावनाज्जातानानदीचर्मणवतीशुभा ॥ ५५ ॥
सोपिराजादिवंयातोकीर्त्तिस्याखिलाभुवि ॥ एवंधर्मेषुवेदेषुनमेबुद्धिःप्रवर्त्तते ॥ ५६ ॥ स्त्रीसं
गेचतथाभोगेसुखमाप्नोतिमानवः ॥ अज्ञानेदुःखमत्यर्थंञोवत्तुंक्तःकथंभवेत् ॥ ५७ ॥ जनर ५७

कउवाच ॥ ॥ हिंसापरेषुप्रत्यक्षासाहिंसापरिकीर्त्तिता ॥ उपाधियोगतोहिंसानास्त्यपेतिवि
निर्णयः ॥ ५८ ॥ यथाइंधनसंयोगादग्नौधूमःप्रवर्त्तते ॥ तद्वियोगात्तथातस्मिन्निर्धूमत्वंविभाति
वै ॥ ५९ ॥ अहिंसाचतथाविद्धिवेदोक्तामुनिसत्तम ॥ रागिणांसाविहिंसैवनिस्पृहाणांनसात
था ॥ ६० ॥ रागेक्कंतंचयत्कर्मतथाहंकारसंभवं ॥ अकृतंवेदविदांसाःप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ६१ ॥
इतिश्रीभगवतीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ शुकउवाच
॥ संदेहोयंमहाराजवर्त्ततेहृदयेमम ॥ मायामध्येवर्त्तमानःसकथंनिस्पृहोभवेत् ॥ १ ॥ शा
स्त्रज्ञानंचसंप्राप्यनित्यानित्यविचारणं ॥ त्यजतेनमनोमोहंकथंमुच्येतसोनरः ॥ २ ॥ अंत
र्गततमःछेत्तुंशास्त्रबोधोहिनक्षमः ॥ यथानन्दप्रतिमःकृतपादीपवन्तिया ॥ ३ ॥ अद्रो
हःसर्वभूतेषुकर्त्तव्यःसर्वदाबुधैः ॥ सकथंराजशार्दूलगृहस्थस्यभवेत्तथा ॥ ४ ॥ वित्तेषि

भा.प्र.
५८

णा न ते त्रांता न तथा राजन् सुरवैरिणः॥ जपैर्वैरिणा च संग्रामे जीवन्मुक्तः कथं भवान्॥५॥ चौरेषु र
चौरबुद्धिस्ते साधुबुद्धिस्तु तापसे॥ स्वपरत्वं गतं नास्ति विदेह त्वं कथं नृप॥६॥ कटुतीक्ष्णकषाया
म्लरसान् वेत्सि शुभाशुभान्॥ शुभेषु रमते चित्तं नाशुभेषु तथा नृप॥७॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च तव
राजन् भवंति हि॥ अवस्थात्रयधा कालं तुरीये सि कथं नृप॥८॥ गजाश्वरथपादाता सर्वे चैव त्वागाम
म॥ स्वाम्यहं चैव सर्वेषां मन्यसे त्वं न मन्यसे त्वं न मन्यसे॥९॥ मिष्टमश्नासि दा राजन् समुद्दिप्तो विमनावि
षे॥ मानापमानं च तथा सपेसि मदकन्नन्दपोत्तम॥१०॥ विमुक्तस्त्वं भवे राजन् समलोष्टाश्मकांचनः॥ एका
त्मबुद्धिः सर्वत्र हितकृत्सर्वबंधुषु॥११॥ न मे परमने चित्तं गृहदारादिषु नृप॥ एकाकी निस्पृहो सर्वेचरे
ह मिति मे मतिः॥१२॥ निःसंगो निर्ममः शांतोऽपन्नमूलफलाशनः॥ मृगवद्विचरिष्यामि निर्द्वंद्वो निःपरिग्र राम
हः॥१३॥ किं मे गृहेण वित्तेन भार्यया वा सुरूपया॥ निःसंगमनसः कामगुणातीतस्य पार्थिव॥१४॥ चिंतंतेविवि ५८

धाकारं नानारागसमाकुलं॥ दंभोयं खलु मे भाति विमुक्तोसीति भाषसे॥१५॥ कदाचिद्धर्मजा चिंता
निश्चिंतोसि कदा नृप॥१६॥ वैराग्यं न साधयेमुनयो मिताहारा जितव्रताः॥ तेपि मुह्यंति संसारे जानन्मि
थ्येति सर्वथा॥१७॥ तव वंशसमुद्भवानां विदेहाइति भूपते॥ रौढिकं नाम जानीहि नान्यथेति कदाचन॥१८
विद्याधरो यथा मूर्खो जन्मांधस्तु दिवाकरः॥ लक्ष्मीधरो दरिद्री च नामैतेषां निरर्थकं॥१९॥ तव वंशो
द्भवाः पूर्वे श्रृणु ताराजन्म यथा नृप॥ विदेहा इति विख्याता नामतः कर्मतो न ते॥२०॥ निमिर्नाम भवद्रा
जा पूर्वं तव कुले नृप॥ यज्ञार्थं स तु राजर्षिर्वसिष्ठं स्वगुरुं मुनिं॥२१॥ निमंत्रयामास यदा तदोवाच न
पं मुनिः॥ निमंत्रितोस्मि यज्ञार्थं देवेंद्रेणाधुना किल॥२२॥ कृत्वा तस्य मखं पूर्णं करिष्यामि तवापि
वै॥ तावत्कुरु धराजेंद्र संभारं तु शनैः शनैः॥२३॥ इत्युक्त्वा निर्ययौ सोथ महेंद्रयजने मुनिः॥ निमि
रन्यं गुरुं कृत्वा चकार मखमुत्तमं॥२४॥ तच्छ्रुत्वा कुपितोत्यर्थं वसिष्ठो नृपतिं पुनः॥ शशाप च ततः

भा.प्र० देहस्ते गुरुलोपकः ॥२५॥ राज्ञापि तं शुकं पृष्ठं तदा पिच्चप्रतिलिति ॥ अन्योन्यं तत्रापास्य निवेतौ तौ विवचमयाश्रु
५९ तं ॥२६॥ विदेहो यदि राजेंद्र कथं ज्ञातो गुरुः स्वयं ॥ विनोदं वमे चित्रे विभाति नृप सत्तम ॥२७॥ जनक
उवाच ॥ ॥ सत्यमुक्तं त्वया तात मिथ्या किंचिदिदं मतं ॥ तथापि शृणु विप्रेंद्र गुरुर्मे सिसु पूजितः
२८ ॥ पितुः संगं परित्यज्य वनं गंतुं त्वमिच्छसि ॥ मृगैः सह सुसंबंधो भविता ते न संशयः ॥२९॥ महा
भूतानि सर्वत्र निःसंगः कथं भविष्यसि ॥ आहारार्थं सदा चिंता निश्चिंतः स्यात्कथं मुने ॥३०॥ दंडाजिन
कृता चिंता यथा तव वनेपि च ॥ तथैव राज्यचिंता मे चिंतया न स्ववा न वा ॥३१॥ विकल्पोपहतस्त्वं वै दू
रदेशमुपागतः ॥ न मे विकल्पसंदेहो निर्विकल्पोस्मि सर्वदा ॥३२॥ सुखं स्वपामि विप्राहं सुखं भुंजामि
सर्वदा ॥ न बद्धोस्मीति बुध्याहं सर्वदैव सुखी मुने ॥३३॥ त्वं तु दुःखी सदैवासि बद्धोहमिति शंकया ॥ इति रा.म.
शंकां परित्यज्य सुखी भव समाहितः ॥३४॥ देहोयं मम बद्धोयं न ममेति विमुक्तता ॥ तथा गृहं न मे ५९

राज्यं न ममेति च निश्चयः ॥३५॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शुकः प्रीतमना भवत् ॥ आपृच्छ्य तं जगामा
शु व्यासाश्रममनुत्तमं ॥३६॥ आगच्छंतं शुकं दृष्ट्वा व्यासोपि सुखमाप्तवान् ॥ आलिंग्याघ्राय पप्रच्छ कुशलं
च पुनः पुनः ॥३७॥ स्थितस्तत्राश्रमे रम्ये पितुः पार्श्वे समाहितः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशा
रदः ॥३८॥ जनकस्य दशां दृष्ट्वा राज्यस्थस्य महात्मनः ॥ स निर्वृतिं परां प्राप्य पितुराश्रमसंस्थितः ॥
३९॥ पितॄणां सुभगा कन्या पीवरी नाम सुंदरी ॥ शुकश्चकार पत्नीं तां योगमार्गस्थितोपि हि ॥४०
स तस्यां जनयामास पुत्रांश्चतुर एव च ॥ कृष्णं गौरप्रभं चैव भूरिं देवश्रुतं तथा ॥४१॥ कन्यां
कृत्वीं सुसाध्व्यां सुपुत्रः प्रतापवान् ॥ ददौ विभ्राजपुत्राय त्वणुहाय महात्मने ॥४२॥ अणुहस्य सुतः
श्रीमान् ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ ब्रह्मज्ञः पृथिवीपालः शुककन्यासमुद्भवः ॥४३॥ कालेन कियता तत्र
नारदस्योपदेशतः ॥ ज्ञानं परकं प्राप्य योगमार्गमनुत्तमं ॥४४॥ कैलासशिखरे रम्ये त्यक्त्वा संगं पितुः शु

भा॰प्र॰ कः॥ ध्यानमास्थाय विपुलं स्थितः संगपरासुखः॥४५॥ उत्तमानगिरेः शृंगात्सिद्धिं च परमां गतः॥
६० आकाशगो महातेजा विराजते यथा रविः॥४६॥ गिरेः शृंगं द्विधा जातं शुकोत्पतपीनेन तदा॥ उत्साता
बहवो जाताः शुकस्याकाशगो भवत्॥४७॥ अंतरिक्षे यथा वायुः स्तूयमानः सुरर्षिभिः॥ तेजसा तिविरा
जन्वै द्वितीय इव भास्करः॥४८॥ व्यासस्तु विरहाक्रांतः क्रंदन् पुत्रेति चासकृत्॥ गिरेः शृंगे गतस्तत्र
शुको पथा स्थितो भवत्॥४९॥ क्रंदमानं तथा व्यासं मतादीनं समाकुलं॥ गता सर्वगतः साक्षी प्रति
शब्द महात्मना॥५०॥ तदाद्यापि गिरेः शृंगे प्रतिशब्दः स्फुटो भवत्॥ रुदंतं तं समालक्ष्य व्यासं शोक
समन्वितं॥५१॥ पुत्र पुत्रेति भाषंतं विरहेण परिप्लुतं॥ शिवस्तत्र समागत्य पाराशर्यं प्रबोधयत्॥५२
मा शोकं कुरु व्यासाद्य पुत्रस्ते योगवित्तमः॥ परमां गतिमापन्नो दुर्लभां चाकृतात्मभिः॥५३॥ तस्य शोको रामः
न कर्तव्यो भवता स वै द्विजा नता॥ कीर्तिस्ते विपुला जाता तेन पुत्रेण चानघ॥५४॥ व्यास उ॰॥ न शोको यार ६०

ति देवेश किं करोमि जगत्पते॥ अतृप्ते लोचने मेद्य पुत्रदर्शनलालसे॥५५॥ श्रीमहादेव उवाच॥ ॥
छायां पुत्रसमां पार्श्वस्थां सुमनोहरां॥ तां वीक्ष्य मुनिशार्दूल शोकं जहि परंतप॥५६॥ सूत उवा॰
तदा ददर्श व्यासस्तु छायां पुत्रस्य सुप्रभां॥ दत्वा वरं हरस्तस्मै तत्रैवांतरधीयत॥५७॥ अंतर्हिते महादे
वे व्यासः स्वाश्रममभ्यगात्॥ शुकस्य विरहेणाति तप्तः परमदुःखितः॥५८॥ ॥इति श्रीभगवति भा
गवते महापुराणे प्रथमस्कंधे शुकांतर्धानं नाम एकोनविंशोध्यायः॥१९॥ ऋषय ऊचुः॥ ॥शुक र
स्तु परमां सिद्धिं प्राप्तवान् देवसंमतः॥ किं चकार ततो व्यासस्तन्नो ब्रूहि सविस्तरं॥१॥ सूत उवाच॥ ॥शि
ष्या व्यासस्य ये व्यासन् वेदव्यासपरायणाः॥ आज्ञामादाय ते सर्वे गताः पूर्वं महीतले॥२॥ असितो देव
लश्चैव वैशंपायन एव च॥ जैमिनिश्च सुमंतुश्च गताः सर्वे महातपाः॥३॥ तानागतान्न वीक्ष्य पुत्रं च लो
कांतरितमप्युत॥ व्यासः शोकसमाक्रांतो गमनायाकरोन्मतिं॥४॥ सस्मार मनसा व्यासः तां निषादसु

भा॰ प्र॰ तां श्रुत्वा॥ मातरं जाह्नवीतीरे शुकं शोकसमन्वितां॥५॥ स्मृतमात्रस्तु वै व्यासस्त्यक्त्वा तं पर्वतोत्तमं॥ आज
६१ गाम महातेजा जन्मस्थानं स्वकं मुनिः॥६॥ द्वीपं प्राप्य पप्रच्छ क्व गता सा वरानना॥ निषादास्तं समाच
ख्युर्दत्वा राज्ञे पिकन्यका॥७॥ सरस्वत्यास्तटे रम्ये चकाराश्रममंडलं॥ व्यासस्तत्र समायुक्तस्तत्रैवास
समाहितः॥८॥ सत्यवत्यां सुतौ जातौ शंतनोरमितद्युतेः॥ मत्वा तं भ्रातरौ व्यासः सुखमाप वने स्थितः
॥९॥ चित्रांगदः प्रथमजो रूपवान् दर्शनोत्तमः॥ बभूव नृपतेः पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः॥१०॥ विचित्र चि
वीर्यनामासौ द्वितीयः समजायत॥ सोपि सर्वगुणोपेतः शंतनोः सुखवर्धनः॥११॥ गांगेयः प्रथमस्त
स्य महावीरो बलाधिकः॥ तथैव तौ सुतौ जातौ सत्यवत्या महाबलौ॥१२॥ शंतनुस्तान् सुतान् वीक्ष्य स
र्वलक्षणसंयुतान्॥ अमंस्त कृपणमात्मानं देवादीनां महामनाः॥१३॥ अथ कालेन कियता शं राम
तनुः कालपर्यये॥ तत्याज देहं धर्मात्मा देही जीर्णमिवांबरं॥१४॥ कालधर्मं गते राज्ञि भीष्मश्चक्रे ६१

विधानतः॥ प्रेतकार्याणि सर्वाणि दानानि विविधानि च॥१५॥ चित्रांगदं ततो राज्ये स्था प
पयामास धर्मवित्॥ स्वयं न कृतवान् राज्यं तस्माद्देवव्रतो भवेत्॥१६॥ चित्रांगदस्तु वीर्येण मत्तः परदुः
खदः॥ बभूव बलवान् वीरः सत्यवत्यास्थितः शुचिः॥१७॥ अथैकदा महाबाहुः सैन्येन महता वृतः॥
प्रचचार वनोद्देशे पश्यन् वध्यान् मृगान् रुरून्॥१८॥ चित्रांगदस्तु गंधर्वो दृष्ट्वा तं मार्गगं नृपं॥ उत्तरे
निकटं भूमेर्विमानवरसंस्थितः॥१९॥ तत्राभूच्च महद्युद्धं तयोः सदृशनामयोः॥ कुरुक्षेत्रे महास्थाने
त्रीणि वर्षाणि तापसाः॥२०॥ सेंद्रलोकमवापाशु गंधर्वेण हतो रणे॥ भीष्मः कृत्वा चकाराशु चौर्ध्वदे
हिकमेव तत्॥२१॥ गांगेयः कृतशोकस्तु मंत्रिभिः परिवारितः॥ विचित्रवीर्यं राज्ये वै स्थापयामास धर
र्मवित्॥२२॥ कृताभिषेकः सचिवैः क्षिप्तैर्वेदविदोत्तमैः॥ राज्यं चकार धर्मात्मा भीष्मस्यानुमते स्थि
तः॥२३॥ सत्यवत्यपि संतुष्टा बभूव वरवर्णिनी॥ व्यासोपि भ्रातरं श्रुत्वा राज्ये पोषितं मुदितोऽभवत्

॥२४॥ यौवनं परमं प्राप्य स सत्यवत्यासुतः शुभः ॥ चकार चिंतां भीष्मोपि विवाहार्थं कनीयसः ॥२५॥
काशिराजसुतास्तिस्रः सर्वलक्षणसंयुताः ॥ तेन राज्ञा विवाहार्थं स्थापिताश्च स्वयंवरे ॥२६॥ राजा
नो राजपुत्राश्च समाहूताः सहस्रशः इच्छास्वयंवरार्थं वै पूज्यमानाः ॥ समागताः ॥२७॥ तत्र भीः
ष्मो महातेजास्ताजहार बलेन वै ॥ निर्भर्त्स्य राजकं सर्वं रथेनैकेन वीर्यवान् ॥२८॥ स जित्वा पार्थि
वान्सर्वान्ताश्चादाय महारथः ॥ बाहुवीर्येण तेजस्वी ह्याससाद गजाह्वयं ॥२९॥ मातृवद्भगि
नीवच्च चिंतयन् पुत्रिवत्किल ॥ तिस्रः समानयामास कन्याः कमललोचनाः ॥३०॥ सत्यवत्यै निवेद्याशु
द्विजानाहूय सत्वरः ॥ दैवज्ञान्वेदविदुषः पर्यपृच्छत् शुभं दिनं ॥३१॥ कृत्वा विवाहसंभारं यदा तं भ्रात
रं निजं ॥ विचित्रवीर्यं धर्मिष्ठं विवाहयति सोपदा ॥३२॥ तदा ज्येष्ठाप्युवाचेदं कन्या वा जान्हवीसुतं ॥ राम·
॥ लज्जमाना सीतापांगी तिसृणां चारुलोचना ॥३३॥ गांगपुत्र कुरुश्रेष्ठ धर्मज्ञ कुलदीपक ॥ हरि

मया स्वयंवरे शाल्वो वृतोस्ति मनसा नृप ॥३४॥ वृताहं तेन राज्ञा वै चित्ते प्रेमसमाकुले ॥ यथा योग्यं
कुरुष्वाद्य कुलस्याचरितस्य च ॥३५॥ तेनाहं हृतपूर्वास्मि त्वं च धर्मभृतां वरः ॥ बलवानसि गांगेय
यदिच्छसि तथा कुरु ॥३६॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तया तत्र कन्यया कुलनंदनः ॥ अपृच्छत् ब्रा
ह्मणान् वृद्धान् मातरं सचिवांस्तथा ॥३७॥ सर्वेषां मतमाज्ञाय गांगेयो धर्मवित्तमः ॥ गच्छेति कं
न्यकां प्राह यथारुचि वरानने ॥३८॥ विसर्जिता तु सा तेन गता शाल्वनिकेतनं ॥ उवाच तं वरारोहा रा
जानं मनसेप्सितं ॥३९॥ विनिर्मुक्तास्मि भीष्मेण त्वन्मनस्केति धर्मतः ॥ आगतास्मि महाराज गृहा
णाद्य करं मम ॥४०॥ धर्मपत्नीं न वांछंतं भवामि नृपसत्तम ॥ चिंतितोसि मया पूर्वं त्वया हं नात्र संशयः ॥४१॥ शाल्व उवाच ॥ ॥ गृहीतां त्वं वरारोहे भीष्मेण पश्यतो मम ॥ रथे च स्थापिता तेन न
गृह्णीष्ये करं तव ॥४२॥ परोद्धिष्टां च कः कन्यां गृह्णाति मतिमान्नरः ॥ अतोहं न ग्रहिष्यामि सत्का

भीष्मे करं तव रणमास्य वन्॥४३॥ रुदंती विलपंती सा सक्ता नेन महात्मना॥ पुनर्भीष्मं समागत्य रु
दती चेदमब्रवीत्॥४४॥ त्वाल्वो मुक्ता तपावीर न गृह्णाति करेण मां॥ त्वं गृहाण महाभाग मरिष्याम्य
न्यथा ह्यहं॥४५॥ ॥भीष्म उवाच॥ ॥अन्यचित्तां कथं त्वां वै गृह्णामि वरवर्णिनी॥ पितरं स्वं वरारोहे व्र
ज शीघ्रं निराकुला॥४६॥ तथोक्ता वाथ भीष्मेण जगाम वनमेव हा॥ तपश्चकार विजने तीर्थे परमपा
वने॥४७॥ क्षेमार्थे चातिरूपाढ्ये तस्य राज्ञो बभूवतुः॥ अंबां अंबालिकां चाथ काशिराजसुते शुभे
॥४८॥ राजा विचित्रवीर्योसौ ताभ्यां सह महाबलः॥ रेमे नाना विहारैश्च गृहे चोपवने तथा॥४९॥ वर्षा
णि नव राजेंद्र कुर्वन् क्रीडां मनोरमां॥ प्राप्तो सौ मरणं भूपो गृहीतो राजयक्ष्मणा॥५०॥ मृते पुत्रे नि
दुःखान्नजाता स सवती तदा॥ कारयामास पुत्रस्य प्रेतकार्याणि मंत्रिभिः॥५१॥ भीष्ममाह तदा कांतेव
चनं चातिदुःखिता॥ राज्यं कुरु महाभाग पितुस्ते शांतनोः सुत॥५२॥ भ्रातृभार्ये गृहाण त्वं वंशं च परि

रक्षयः॥ यथा न नाशमायाति पातेवं शामि सत्तम॥५३॥ भीष्म उवाच॥ ॥संश्रुति मे श्रुता मातः पित्र्यर्थे
पामया कृत॥ नाहं राज्यं करिष्यामि न चापि दारसंग्रहं॥५४॥ तथा मिं तातुरा काली कथं वंशो भवेदिति
॥ नास सादसुखं नत्र समुत्सन्नेह राजके॥५५॥ गांगेयस्तामुवाचेदं मा चिंतां कुरु मामिनि॥ पुत्रं वि
चित्रवीर्यस्य क्षेत्रजं चोपपादय॥५६॥ कुलीनं द्विजमाहूय वध्वा सह नियोजय॥ नात्र दोषोस्ति वेदेपि
कुलरक्षाविधौ किल॥५७॥ गोलकं सुतमुत्पाद्य राज्ये देहि सुचिस्मिते॥ अहं च पालयिष्यामि तस्य शा
सनमेव हा॥५८॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य काली तं स्वसुतं मुनिं॥ जगाम मनसा व्यासं द्वैपायनमकल्मषं॥
५९॥ स्मृतमात्रस्ततो व्यास राजगाम स तापसः॥ कृत्वा च प्रेममात्रेय संस्थितो धीमान् मुनि॥६०॥ भी
ष्मेण पूजितः कामं सत्यवत्या च मानितः॥ तस्थौ तत्र महातेजा विधूमोग्निरिवापरः॥६१॥ तमुवाच मुनिं माता
पुत्रमुत्पादयाधुना॥ क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य सुंदरं तव वीर्यजं॥६२॥ व्यासः श्रुत्वा वचो मातुरासवाक्यमम

स्थितः ॥इत्युक्त्वा च स्थितस्तत्र ऋतुकालमचिंतयत् ॥६३॥ अंबिका च यदा जाता नारी ऋतुमती तदा ॥ संगं
प्राप्य मुनेः पुत्रमसूतांधं महाबलं ॥६४॥ जन्मांधं च सुतं मत्वा दुःखिता सत्यवत्यपि ॥ द्वितीयं च वधूं प्राह पु
त्रमुत्पादयाशु वै ॥६५॥ ऋतुकालेथ संप्राप्ते व्यासेन सहसंगता ॥ तथा चांबालिका राज्ञी गर्भं नारी द
धार ह ॥६६॥ सोपि पांडुः सुतो जातो राजयोग्यो न संशयः ॥ पुत्रार्थे प्रेरयामास वर्षांते च पुनर्वधूं ॥ ६७
आहूय च ततो व्यासं संप्रार्थ्य मुनिसत्तमं ॥ प्रेषयामास राज्ञी सा शयनागारमुत्तमं ॥६८॥ नागता च
वधूस्तत्र प्रेष्या संप्रेषिता तया ॥ तस्यां च विदुरो जातः दास्यां धर्मांशतः शुभः ॥६९॥ एवं व्यासेन ते पुत्राः
धृतराष्ट्रादयस्त्रयः ॥ उत्पादिता महावीरा वंशरक्षणहेतवे ॥७०॥ एतद्वः सर्वमाख्यातं तस्य वंशसमु
द्भवं ॥ व्यासेन रक्षितो वंशो भ्रातुर्धर्मविदानघाः ॥७१॥ ॥इतिश्रीभगवतीभागवते महापुराणेअष्टा
दशसाहस्र्यां संहितायां प्रथमस्कंधे विंशोध्यायः ॥२०॥ ॥ प्रथमस्कंधः समाप्तः ॥ शुभंभवतु

भा॰दे॰ ॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐनमः श्रीभगवत्यै॥ ॥याविम्भुं विततोतिपालयति यासंहर्त्रिकल्पक्ष
१ येब्रह्माणंचहरिंहरंचमनजैरुत्पादयत्रीत्रिगुणैः॥ सावित्रीचरमाभुमांचतनुजांदत्वाथतेभ्यःस्व
यक्रीडत्यापरस्पतिर्हृत्रूपमेवसंकल्पतांनौमिविश्वेश्वरीं॥१॥ यैर्नश्रुतंभागवतंपुराणंनाराधि
तायैः प्रकृतिःपुराणः॥ प्राप्तंनतत्त्वंगुरुवक्त्रपद्मात्तेषांवृथाजन्मगतंनराणां॥२॥ पुराणान्यन्या
निहरीहरकथाकलापकलितानिकविःकृत्वासौत्रिगुणविरचितानिबुद्धिविभवेनगुणाती
तंस्फीतंगुणैरसविलाससंयुतकंचपुराणश्रेष्ठंविरतिगुतिपरंचकारकिलकृष्णः॥३॥ श्रुत्वा
भागवतंपुराणंमुच्यतेभवसंकटात्। पंचलक्षणसंयुक्तंविद्याविलसितान्वितं॥४॥ ॥ऋषयऊ
चुः॥ ॥आश्चर्यकरमेतत्तेवचनंहेतुगर्भकं॥ संदेहोत्रसमुत्पन्नः सर्वेषांनस्तपस्विनां॥५॥ मा १
ताव्याससस्यमेधाविन्नाम्नासत्यवतीतिच॥ विवाहितापुराराज्ञानारीत्वंतनुनाकथं॥६॥ कस्य

पुत्रीकथंव्यासःसुतोभवत्। क्वस्थितासाकथंराज्ञापुनःशंतनुनावृता॥७॥ तयापुत्रौवरौजातौतत्त्वं
कथयसुव्रत। विस्तरेणमहाभागकथांपरमपावनीं॥८॥ उत्पत्तिंवदव्याससस्यसत्यवत्यास्तथापुनः॥
श्रोतुकामावयंसर्वेऋषयः संशितव्रताः॥९॥ ॥सूतउवाच॥ ॥प्रणम्यपरमंशक्तिंचतुर्वर्गप्रदायि
नीं॥ आदिशक्तिंवदिष्यामिकथांपौराणिकींशुभां॥१०॥ यस्योच्चारणमात्रेणसिद्धिर्भवतिशाश्वती
॥वाग्जेनापिहिबीजस्यवाग्भवस्याविशेषतः॥११॥ सम्यक्समर्चितासर्वैः सर्वकामार्थसिद्धये॥ स
र्वव्यापसर्वग्यादेवीवांछितार्थप्रदायिनी॥१२॥ राजोपरिचरोनामधार्मिकःसत्यसंगरः॥ चेदिदेशा
पतिः श्रीमान्ब्रह्मवाद्विजपूजकः॥१३॥ तपसातस्यतुष्टेनविमानंस्फाटिकंशुभं। दत्तमिंद्रेणनृ
तस्मैस्वगमंचातिसुंदरं॥१४॥ तेनारूढस्तुसर्वत्रयातिदिव्येननृपतिः॥ नभूमावुपरिस्थोसौते
नोपरिचरोवसुः॥१५॥ विख्यातः सर्वलोकेषुधर्मनित्यः सनृपतिः॥ तस्यभार्याविराटोहागिरिका

भा॰ द्वि॰
२

नामसुंदरी॥१६॥पुत्राश्चास्यमहावीर्याःपंचासन्नमितौजसः॥ पृथग्देशेषुराजानःस्थापितास्ते
नतनुजाः॥१७॥ वसोस्तुपत्नीगिरिकाकामार्त्ताकालेन्यबोधयत्॥ऋतुकालमनुप्राप्तस्नातापुंसवनेशु
चिः॥१८॥तदहःपितरश्चैनमूचुर्जहिमृगानिति।तच्छ्रुत्वाचिंतयामाससन्नायमितुमंतितथा॥१९॥
पितृवाक्यंगुरुंमत्वाकर्तव्यमितिनिश्चितः।चचारमृगयांराजागिरिकांमनसास्मरन्॥२०॥व
नेस्थितस्यराजर्षेश्चित्तेसस्मारभामिनीं॥वटपत्रेतुतद्राजास्कन्नमात्रंसमाक्षिपत्॥२१॥अती
वरूपसंपन्नांसाक्षात्श्रियमिवापरां।तस्यरेतःप्रचस्कंदस्मरतस्तांचकामिनीं॥२२॥इदंहथाप
रिस्कंन्नरेतोवैनत्ववेत्कथं।ऋतुंकालंचविज्ञायामितंचक्रेनृपस्तदा॥२३॥अमोघंसर्वथावीर्यं
ममवैतन्नसंशयः॥प्रियायैप्रेषयाम्येतदितिबुद्धिमकल्पयत्॥२४॥शुक्रप्रस्थापनेकालंम
हिष्याश्चसमीक्ष्यसः॥अभिमंत्र्याथतद्वीर्यंवटपर्णपुटेकृतं॥२५॥ पार्श्वस्थंश्येनमाज्ञाप्य २

जोवाचद्विजं॥प्रति॥गृहाणेदंमहाभागगच्छशीघ्रंगृहंमम॥२६॥मत्प्रियायार्थमिदंसौम्यगृहाणत्वय
द्विजोत्तमः॥गिरिकायैप्रयच्छाशुऋतुःस्यात्साद्यनघवै॥२७॥ ॥सूतउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाप्रददौपर्णंसे
नायनयसत्तमः॥सगृहीत्वोत्पपाताशुगगनंगतिवित्तमः॥२८॥गच्छंतंगगनेश्येनंधृत्वाचंचुपुटे
पुटं।तमपश्यत्तथायांतंखगंश्येनस्तथापरः॥२९॥आमिषंसतुविज्ञायतूर्णंमभ्यद्रवत्खगं॥तुंड
युद्धंमथाकाशेतावुभौसंप्रचक्रतुः॥३०॥युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापियमुनांभसि॥खगौतौनि
गतौकामंपुटकेपतितेतदा॥३१॥ एकस्मिन्समयेकेचिदद्रिकानामचाप्सरा॥ब्राह्मणंसम
तुधाप्तासंध्यावंदनतत्परं॥३२॥कुर्वतीजलकेलिंसाजलेमग्नाचचारसा॥जग्राहचरणंना
री॥द्विजस्यवरवर्णिनी॥३३॥प्राणायामपरःसोथदृष्ट्वातांकामचारिणीं॥शशापभवमत्स्यी
त्वंध्यानविघ्नकरीयथा॥३४॥सातुशापात्मुनिमुख्येनबभूवयमुनाचरी॥शफरीरूपसंपन्ना

भा॰ दि॰ त्यद्रिकाचवराप्सरा॥३४॥श्येनपादपरिभ्रष्टंतच्छुक्रमथवासवं॥जग्राहत्वरसोपेत्यसाद्रि
कामत्स्यरूपिणी॥३५॥अथकालेनकियतामत्सींतांमत्स्यजीविनः॥संप्राप्तेदशमेमासिबौ
२ दाम्नातिमनोरमं॥३६॥उदरंविददारास्तस्याश्चमत्स्यजीविनः॥युग्मंविनिसृतंतस्मादुदरा
न्मानुषाकृति॥३७॥बालःकुमारःसुभगस्तथाकन्याशुभानना॥दृष्ट्वाश्चर्यमिदंसोथविस्म
यंपरमंगतः॥३८॥राज्ञेनिवेदयामासपुत्रीपुत्रौझषोद्भवौ॥राजापिविस्मयाविष्टोसुतंज
ग्राहतंशुभं॥३९॥मत्स्योनामराजासीद्धार्मिकःसत्यसंगरः॥वसुपुत्रोमहातेजापित्रासं
गृहीतःशिशुः॥४०॥बालिकांवसुनादत्तांतरसाजलजीविने॥नाम्नाकालीतिविख्याता राम॰
तथामत्स्योदरीतिच॥४१॥मत्स्यगंधेतिनाम्नावैगुणेनसमजायत॥विवर्द्धमानादासस्यगृ २
हेसावासवीशुभा॥४२॥ऋषयऊचुः॥अद्रिकामुनिनाशापात्मत्सीजातावराप्सरा॥वि

दारिताचदासेनमृताचभक्षितापुनः॥४३॥किंबभूवमहामत्सीरप्सरायावदस्वतत्॥शाप
स्यांतंकथंसूतकथंस्वर्गमवापसा॥४४॥सूतउवाच॥स्नाययदासामुनिनाविस्मितासं
बभूवहा।स्तुतिंचकारविप्रस्यदीनेवरुदतीतदा॥४५॥दयावान्ब्राह्मणःप्राहतांतदारुद
तींस्त्रियं।माशोकंकुरुकल्याणिशापांततेवदाम्यहं॥४६॥मत्क्रोधशापयोगेनमत्स्ययो
निंगताशुभेमानुषौजनयित्वात्वंशापमोक्षमवाप्ससि॥४७॥इत्युक्त्वातेनसाशापमत्सीदे
हंनदीजले।बालकौजनयित्वासामृतामुक्ताचशापतः॥४८॥संत्यज्यमत्स्यरूपंसादी
व्यंरूपमवाप्यच।जगामतरसास्वर्गंशापांतेवरवर्णिनी॥४९॥एवंसायवसोपुत्रीम
त्स्यगंधावरानना।पुत्रीचपाल्यमानाचदासगेहेव्यवर्द्धत॥५०॥मत्स्यगंधातदाजाताकि
शोरीचातिसुप्रभा॥तस्यकार्याणिकुर्वाणावासवीचातिसुप्रभा॥५१॥ ॥इतिश्री

भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे मत्स्यगंधोत्पत्तिर्नाम प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥
भा०द्वि एकदा तीर्थयात्रायां व्रजन्पराशरो मुनिः ॥ आजगाम महातेजाः कालिंद्यास्तटमुत्तमं ॥ १ ॥ नि
ध षादं महाधर्मात्मा कुर्वंतं भोजनं तदा ॥ प्रापयस्वापरं पारं कालिंद्या उडुपेन मां ॥ २ ॥ दासः श्रु
त्वा मुनेर्वाक्यं कुर्वाणो भोजनं तटे ॥ उवाच तां सुतां बालां मत्स्यगंधां मनोरमां ॥ ३ ॥ उडुपेन
मुनिं बाले परं पारं नय स्वहं ॥ गंतुकामोस्ति धर्मात्मा तापसोयं शुचिस्मिते ॥ ४ ॥ इत्यु
क्ता सा तदा पित्रा मत्स्यगंधाथ वासवी ॥ उडुपे मुनिमासीनं संवाहयत भामिनी ॥ ५ ॥ व्र
जन्सूर्यसुतातोये भावित्वाद्दैवयोगतः ॥ कामार्त्तस्तु मुनिर्जातो दृष्ट्वा तां चारुलोचनां ॥ ६ ॥
गृहीतुकामः स मुनिर्दृष्ट्वांकुरितयौवनां ॥ दक्षिणेन करेणाथ तस्याः स्पृष्टा दक्षिणे करे ॥ ७ ॥ त ध
माह मसितापांगी स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ कुलस्य सदृशं वः ॥ किं श्रुतस्य तपसश्च किं ॥ ८ ॥

त्वं वै वशिष्ठदायादः कुलशीलसमन्वितः ॥ किं चिकीर्षसि सर्मज्ञ मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ९ ॥ दु
र्लभं मानुषो जन्म भुवि ब्राह्मण सत्तम ॥ तत्रापि दुर्लभं मन्ये ब्राह्मणत्वं विशेषतः ॥ १० ॥ कुलेन
शीलेन तथा श्रुतेन द्विजोत्तमस्त्वं किल धार्मविज्ञः ॥ अनार्यभावं कथमद्य यासि विप्रेंद्र मां वी
क्ष्पचमीनगंधां ॥ ११ ॥ मदीये शरीरे द्विजो मोहबुद्धे शुभं किं समालोक्य पाणिं गृहीतुं समीपं
समायासि कामातुरस्त्वं कथं नाभिजानासि धर्मं स्वकीयं ॥ १२ ॥ अहो मंदबुद्धिर्द्विजोयं गृही
ष्यनूजले मग्न एवा घमां वै गृहीत्वा ॥ मनोजाकुलं पंचबाणातिविद्धं न कोपीह शक्तः प्रतीपं
हि कर्तुं ॥ १३ ॥ इति संचिंत्य सा बाला तमुवाच मुनिं मृदु ॥ धैर्यं कुरु महाभाग परं नयामि वै
॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पराशरस्तु तच्छ्रुत्वा वचनं हितपूर्वकं ॥ करं त्यक्त्वा स्थितस्तत्र
सिंधोः पारं गतः पुनः ॥ १५ ॥ मत्स्यगंधां समग्राह मुनिः कामातुरस्तदा ॥ वेपमाना तिसाक

न्यातमुवाच पुरःस्थितं ॥१६॥ दुर्गंधाहं मुनिश्रेष्ठ कथं त्वं नोपलक्षसे । समानरूपयोः कामं
संयोगस्तु सुखावहः ॥१७॥ तेन सा तपसा कृत्वा क्षणमात्रेण कामिनी । कृता योजनगंधा सा
रूपा च वरानना ॥१८॥ मृगनाभिसुगंधिं तां कृत्वा कांतां मनोहरां । गृहीतुकामं मुनिं प्राह ना
म्ना सत्यवती कृता ॥१९॥ मुने पश्यति लोकोयं पिता मे च तटे स्थितः ॥ पशुधर्मे न मे प्रीतिं ज
नयत्यतिदारुणं ॥२०॥ प्रतीक्षस्व मुनिश्रेष्ठ यावद्भवति यामिनी । रात्रौ व्यवाय उद्दिष्टो दिवा
न मानुषस्य हि ॥२१॥ दिवासंगे महान्दोषः पश्यंति किल मानवाः ॥ कामं यच्छ महाबुद्धे लोक
निंदाकरा सदा ॥२२॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः युक्तमुक्तमुदारधीः ॥ नीहारं कल्पयामास शी
घ्रं तपोबलेन वै ॥२३॥ नीहारे च समुत्पन्ने तटेऽतितमसावृते । कामिनी तं मुनिं प्राह मृदुपूर्व
मिदं वचः ॥२४॥ कन्याहं द्विजशार्दूल भुक्त्वा गंतासि कामतः ॥ अमोघवीर्यस्त्वं ब्रह्मन् का ग ५

तिर्मे भवेदिति ॥२५॥ पितरं किं ब्रवीम्यद्य सगर्भा चेद्भवाम्यहं । त्वं गमिष्यसि भुक्त्वा मां किं करो
मि वद स्वतः ॥२६॥ पराशर उवाच ॥ कांतेद्य मत्प्रियं कृत्वा कन्यैव त्वं भविष्यसि । वृणीष्व वचनं
भीरु यं त्वमिच्छसि भामिनी ॥२७॥ ॥ सत्यवत्युवाच ॥ ॥ यथा मे पितरौ लोको न जानाति च मा
नद । कन्याव्रतं न मे हन्यात्तथा कुरु द्विजोत्तम ॥२८॥ पुत्रश्च त्वत्समः कामं वेदद्भुततेजवान् ॥
गंधोयं सर्वदा मम स्याद्यौवनं च नवं नवं ॥२९॥ ॥ पराशर उ॥ ॥ शृणु सुंदरि पुत्रस्ते विष्णुरा
संभवः शुचिः ॥ भविष्यति च विख्यातः त्रैलोक्ये वरवर्णिनि ॥३०॥ केनचित्कारणेनाहं जात
ः कामातुरस्त्वयि । कदाचिन्न च संमोहो भूतपूर्व वरानने ॥३१॥ दृष्ट्वा चाप्सरसां रूपं सदा
हं धैर्यमावहं । दैवयोगेन वीक्ष्य त्वां कामस्य वशगोभवं ॥३२॥ तत्किंचित्कारणं विद्धि दैवं हि
दुरतिक्रमं ॥ दृष्ट्वा त्वां चातिदुर्गंधामगमं मोहमाप्नुयत् ॥३३॥ पुराणकर्ता पुत्रस्ते भविष्यति

वराननेः॥ वेदविभागकर्त्ताचख्यातस्त्रिभुवनत्रये॥३४॥ ॥सूतउवाच॥ इत्युक्त्वातांवरारोहां
भा॰द्वि॰ तांभुक्त्वासमुनिसत्तमः॥ जगामतरसास्नात्वाकालिंदीसलिलेमुनिः॥३५॥ सापिसत्यवती
६ जातासद्योगर्भवतीसती॥ सुषुवेयमुनाद्वीपेपुत्रंकाममिवापरं॥३६॥ जातमात्रस्तुतेज
स्वीतामुवाचस्वमातरं। तवस्येवमनःकृत्वाविद्धिंत्राम्यातिवीर्यवान्॥३७॥ गच्छमातर्यथाकामं
गच्छाम्यहमतःपरं। तपःकर्त्तुंमहाभागेदर्शयिष्यामिवैस्मृतः॥३८॥ मातर्यदाभवेत्कार्यंत
वकिंचिदनुत्तमं। स्मर्त्तव्योहंतदाशीघ्रमाग — — मितेंतिकं॥३९॥ तपस्यद्यगमिष्यामि
स्वस्तिमातास्तुखंवत्सा। इत्युक्त्वानिर्ययौव्यासःसापिपित्रोंतिकंगति॥४०॥ द्वीपेन्यस्तस्त
याबालस्तस्माद्द्वैपायनोभवत्। जातमात्रोजगामाशुवृद्धिंविह्वंत्रायोगतः॥४१॥ तीर्थेतीर्थे ६
कृतस्नानश्चचारतपमुत्तमं॥ एवंद्वैपायनोयज्ञेसत्यवत्यांपराशरात्॥४२॥ चकारवेदशा

खाश्चप्राप्तंज्ञात्वायुगंकलिं। वेदविस्तारकरणात्व्यासनामाभवन्मुनिः॥४३॥ चक्रेपुराणसं
हितांमहाभारतमुत्तमं॥ शिष्यानध्यापयामासवेदान्कृत्वाविभागशः॥४४॥ सुमंतंजैमिनिं
पैलंवैशंपायनमेवच। असितंदेवलंश्चैवशुकंचैवस्वमात्मजं॥४५॥ ॥सूतउवाच॥ एतच्च
कथितंसर्वंकारणंमुनिसत्तमाः॥ सत्यवत्याश्चव्यासस्यसमुत्पत्तिंतथाशुभां॥४६॥ संशयो
त्रनकर्त्तव्योसंभवेमुनिसत्तमाः॥ महतांचरितेचैवगुणग्राह्यामुनेरिति॥४७॥ कारणाच्च
समुत्पत्तिःसत्यवत्याःकृषोदरे॥ परासरेणसंयोगःपुनःशांतनुनातथा॥४८॥ अन्यथातुम
नेश्चित्तंकथंकामाकुलंभवेत्। अनार्यजुष्टंधर्मस्सकृतवान्सकथंमुनिः॥४९॥ सकारणे
यमुत्पत्तिःकथिताश्चर्यकारिणी। श्रुत्वापापविनिर्मुक्तोनरोभवतिकश्चनः॥५०॥ यएत
त्सुचमाख्यानंशृणोतिमतिमान्नरः॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिसुखीभवतिसर्वदा॥५१॥ ॥

भा॰द्वि॰ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेव्यासोत्पत्तिर्नामद्वितीयोध्यायः॥ ॥२॥ ॥ऋषयऊचुः
॥उत्पत्तिस्तुत्वयाप्रोक्ताव्यासस्यामिततेजसा॥ सत्यवत्यास्तथासूतविस्तरेणत्वयानघ॥१॥तया
७ प्येकस्तुसंदेहोचित्तेस्माकंसुसंस्थितः॥ ननिवर्त्ततिसर्वज्ञकथितेनतवाधुना॥२॥माताव्यास
स्ययाप्रोक्तानाम्नासत्यवतीशुभा॥ साकथंनृपतिप्राप्ताशंतनुंधर्मवित्तमं॥३॥निषादपुत्री
सकथंवृतवान्नृपतिःस्वयंधर्मिष्टः पौरवोराजाकुलहीनामसंवृतां॥४॥शंतनोःप्रथमाप
त्नीकाप्रसूतकथयाधुना॥ भीष्मःपुत्रोयमेधावीवसोरंशः कथंपुनः॥५॥त्वयाप्रोक्तंपुरासू
तराजाचित्रांगदःकृतः॥ सत्यवत्याःसुतोवीरोभीष्मेणामिततेजसा॥६॥चित्रांगदेहतेवी
रेकृतस्तदनुजस्तथा॥ विचित्रवीर्यनामासौसत्यवत्याःसुतोनृपः॥७॥ज्येष्ठेभीष्मेस्थितेपूर्वे ७
धर्मिष्टेरूपवत्यपि॥ कनीयान्सकथंराज्येस्थापितस्तेनजानता॥८॥मृतेविचित्रवीर्येतुस

त्यवत्यतिदुःखिताबधूभ्यांगोलकौपुत्रौजनयामाससाकथं॥९॥कथंराज्यंनभीष्मायदत्तौ
सावरवर्णिनी॥ नकृतस्तुकथंतेनवीरेणदारसंग्रहः॥१०॥अधर्मस्तुकृतःकस्माद्व्यासेनामि
ततेजसा॥ भ्रातुर्ज्येष्टस्यभार्यायांपुत्रावुत्पादिताविति॥११॥पुराणकर्त्ताधर्मात्मासकथंकृत
वानिदं॥ सेवनंपरदाराणांभ्रातुश्चैवविशेषतः॥१२॥जगुप्सितमिदंकर्मसकथंकृतवान्मु
निः॥शिष्टाचारकथंसूतवेदानुमितिकारकः॥१३॥व्यासशिष्योसिमेधावीसंदेहंछेत्तुमर्ह
सिश्रोतुकामावयंसर्वेधर्मस्तत्रेकृतक्षणाः॥१४॥ ॥सूतउवाच॥ ॥इक्ष्वाकुवंशप्रभवोरा
जामहाभिषःपुरा॥ सत्यवान्धर्मशीलश्चचक्रवर्तीनृपोत्तमः॥१५॥अश्वमेधसहस्रेणवा
जपेयशतेनच॥ तोषयामाससदेवेंद्रंस्वर्गंप्रापमहामतिः॥१६॥एकदाब्रह्मसदनंगतोराजाम
हाभिषः॥सुरासुर्वेसमाजग्मुःसेवनार्थंप्रजापतिं॥१७॥तत्रगंगासमायातास्त्रीरूपधारि

णीनदी॥ नानारूपगणरत्नाभातीवगणर्यंप्रजापति॥१८॥ तस्यावासः समूहूतंमारुतेनतरस्विन
भा॰ द्वि॰ ॥ अधोमुखाः सुराः सर्वेह्यतन्वीक्ष्यचतांतथा॥१९॥ राजामहाभिषस्तांतुनिःशंकः समपश्य
८ त॥ सापितंप्रेमसंयुक्तंनृपत्तानवतीनदी॥२०॥ दृष्ट्वातौप्रेमसंयुक्तौनिर्लज्जौकाममोहितौ
॥ ब्रह्माचुकोपतौतूर्णंसत्रापचरुषान्वितः॥२१॥ मर्त्यलोकेषुभूपालजन्मप्राप्यपुनर्दि
वंपुण्येनमहताकृत्वात्वमवाप्स्यसिसर्वथा॥२२॥ गंगांतथोक्तवान्ब्रह्मावीक्ष्यप्रेमवतीं
नृपे विमनस्कौतुतौतूर्णंब्रह्मशापचरुषान्वितः॥२३॥ मर्त्यलोकेषुभूपालजन्मप्राप्यपुनर्दि
वंपुण्येनमहताकृत्वानिस्तौब्रह्मणोंतिकात्॥२३॥ सनृपान्चिंतयित्वाथभूलोकेध
र्मतत्परान्प्रतीपंचिंतयामासपितरंपुरुवत्सलं॥२४॥ एतस्मिन्समयेचाष्टौवसवस्त्री ८
समन्विताः॥ वशिष्ठस्याश्रमंप्राप्तारममाणायथेच्छया॥२५॥ पृथ्व्यादीनांवसूनांचमध्येको

वसुरुत्तमः॥ द्यौर्नामतस्यभार्याचददर्शनंदिनींचगां॥२६॥ दृष्ट्वापतिंपप्रच्छासौकस्येयंधेनुरु
त्तमा॥ द्यौस्तामाहवशिष्ठस्यगौरियंशृणुसुंदरि॥२७॥ ततश्रुत्वासुंदरीप्राहमर्त्यलोकेस्तिमे
सा॥ उशीनरस्यराजर्षेः पुत्रीपरमशोभना॥२८॥ दुग्धमस्यापिबेद्यस्तुनारीवापुरुषोपवा॥
अयुतायुर्भवेन्नूनंसदैवागतयौवनः॥२९॥ तस्याहेतोर्महाभागसवत्सांगांमनोस्मितां॥ आन
यस्वामरश्रेष्ठनंदिनींकामदां॥३०॥ यावदस्याःपयःपीत्वासखीममसदैवहिमानुषेषुभवत्ये
काजरारोगविवर्जिता॥३१॥ ततश्रुत्वावचनंतस्याःद्यौर्जहारचनंदिनीं॥ अवमन्यमुनिंदांतंपृ
थ्वादिभिःमहानघाः॥३२॥ हृतायामथनंदिन्यांवशिष्ठस्तुमहातपाः॥ आजगामाश्रमपदंफ
लान्यादायसत्वरः॥३३॥ नापश्यतयदाधेनुंसवत्सांस्वाश्रमेमुनिः॥ मृगयामासतेजस्वीवेषुगव्ह
रेष्वपि॥३४॥ नासादितायदाधेनुश्चुकोपातिशयंमुनिः॥ मृगयामासतेजस्वीवनेषुगव्हरेष

पि।वारुणिरपिविज्ञायध्यानेनवसुभिर्हृतां॥३५॥वसुभिर्मेहृताधेनुर्यस्मान्मांवावमन्यवै।त
स्मात्सर्वेजनिष्यंतिमानुषेषुनसंशयः॥३६॥एवंसशापधर्मात्मावसूंस्तान्वारुणिस्स्वयं।शाप्ता
विमनसःसर्वेययुर्दुःखान्वितास्ततः॥३७॥शापास्मइतिजानंतऋषिंतमुपचक्रमुः॥प्रसादयंत
स्तमृषिंवसवःशरणंगताः॥३८॥मुनिस्तानाहधर्मात्मावसून्दीनान्पुरःस्थितान्।अनुसंवत्स
रात्सर्वेशापमोक्षमवाप्स्यथ॥३९॥येनेयंविहृताधेनुर्नंदिनीममवःस्वमं।तदसौमानुषेदेहे
दीर्घकालंवसिष्यति॥४०॥तेशप्तापथिगच्छंतीगंगांदृष्ट्वासरिद्वरां।ऊचुस्तांप्रणतास्सर्वेशापं
चिंतातुरांनदीं॥४१॥प्रविशामोवयंदेविकथंदेवामृताशनाः।मानुषाणांचजठरेचिंतेयं
महतीहिनः॥४२॥तस्मात्त्वंमानुषीभूत्वाजनयास्मान्सरिद्वरे।शांतनुनामराजर्षिस्तस्यभार्या
भवानघे॥४३॥जाताञ्जातान्जलेचास्मान्क्षिक्षिपस्वसुरापगे।एवंशापविनिर्मोक्षोभविताना

त्रसंशयः॥४४॥तथेत्युक्त्वास्थतेसर्वेजग्मुर्लोकंस्वकंपुनः॥गंगापिनिर्गतादेवीचिंतयमानापुनः
पुनः॥४५॥महाभिषस्तुनृपोजातःप्रतीपस्यसुतस्तदा।शांतनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासागरः॥४६॥
प्रतीपस्तुसुतंदृष्ट्वासुरूपंप्राप्तयौवनं।इदमाहमहातेजाप्राप्तकालंसुतंप्रति॥४७॥पुराहंतप
सायुक्तोगंगातीरेवसंसुत।आधियानःस्तुतिकामंसूर्यस्यामिततेजसः॥४८॥तदाचसलिला
त्स्मान्निसृतावरवर्णिनी।दक्षिणंशालसंकाशमूरुंमेभेजेशुभानना॥४९॥अंकेस्थितास्त्रि
यंचाहमपृच्छंकिंवरानने।ममोरावास्थितासित्वंकिमर्थंदक्षिणेशिवे॥५०॥सातमाहवरारो
हापत्यर्थंराजसत्तमं।स्थितास्म्यंकुरुश्रेष्ठकामयान्त्वांभजस्वमां॥५१॥तामवाचमहवेदंरू
पयौवनशालिनीं।स्नुषाणांहंपरस्त्रियंकामारूढेयंचालोलोचने॥५२॥स्थितादक्षिणमू
रुमेत्वमाश्लिष्यचभामिनी।अपत्यानांस्नुषाणांचस्यांविद्धिशुचिस्मिते॥५३॥स्नुषामेभवक

भा०द्वि०

त्याणिजातेपुत्रेतिवांछिते। भविष्यतिचमेपुत्रोतवपुण्यान्नसंशयः॥५४॥ तथेत्युक्त्वागतासा
वैकामिनी।दिव्यदर्शना॥ अहंचापिगृहंप्राप्तश्चिंतयन्नूतांस्त्रियंपुनः॥५५॥ यदोपयातिसाबा
१० लावांवनेचारुहासिनी॥ कामयानवरारोहातांभजेथामनोरमां॥५६॥ नदृष्टात्तकासिमत्रि
योगान्नराधिपः॥ धर्मपत्नीचतांकृत्वाभवितात्वंसुखीकिल॥५७॥ सूतउवाच॥ एवंसंदिश्य
तंपुत्रंनृपतिःप्रीतिमानसः॥ दत्वाराज्यश्रियंसर्वांवनंराजाविवेशह॥५८॥ तत्रापिचतप
स्तप्त्वासमाराध्यजनार्दनं॥ जगामस्वर्गंराजासौदेहंत्यक्त्वावनेनृपः॥५९॥ राज्यप्रापमहाते राम०
जास्तंतनुःसार्वभौमिकं॥ प्रजांवैपालयामासधर्मदंडोमहापतिः॥६०॥ इतिश्रीभागवते १०
महापुराणेद्वितीयस्कंधेनंतीयोध्यायः॥ सूतउवाच॥ प्रतीपेथदिवंयातेशंतनुःसत्य
विक्रमः॥ बभूवमृगयाशीलोनिघ्नन्वन्यान्मृगान्नृपः॥१॥ सकदाचिद्वनेघोरेगंगातीरे

चरन्नृपः॥ ददर्शमृगनेत्रावाक्षींसुंदरींचारुभूषणां॥२॥ दृष्ट्वानृपतिर्मेनेपित्रोक्तेयंवरानना॥
रूपयौवनसंपन्नासाक्षाल्लक्ष्मीरिवापरा॥३॥ पिबन्मुखांबुजंतस्यानतृप्तिमगवन्नृपः॥ हृष्टरो
मामनोजेनव्याप्तचित्तइवाभवत्॥४॥ सापिमहाभिषंमत्वाप्रेमयुक्ताबभूवह॥ किंचिन्मंदस्मि
तंकृत्वातस्यावग्रेनृपस्यच॥५॥ वीक्ष्यतामसितापांगीराजाप्रीतमनानृपः॥ उवाचमधुरंवाक्यं
सांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा॥६॥ देवीवात्वंचवामोरुमानुषीवावरानने॥ गंधर्वीवाथयक्षीवाना
गकन्याप्सरापिवा॥७॥ यासिकासिवरारोहेभार्यामेभवसुंदरि॥ प्रेमयुक्तोस्मितेवत्सेधर्मप
त्नीभवाद्यमे॥८॥ सूतउ॥ राजातंनाभिजानातिगंगेयमितिनिश्चयं॥ महाभिषंसमुत्प
न्नंनृपंजानातिजाह्नवी॥९॥ पूर्वप्रेमसमायोगात्कृत्वाचंमैनृपसत्तं॥ उवाचनारीराजानंस्मि
तंपूर्वमिदंवचः॥१०॥ स्त्र्युवाच॥ जानामित्वांनृपश्रेष्ठप्रतीपतनयंनृपं॥ काकानवांछति

ना०दि चार्वंगी तु वितस्त्रं हृद्यां पतिं ॥११॥ वाग्बंधेन नृपश्रेष्ठ वरिष्यामि पतिं किल। शृणु मे समयं राज
न्वृणोमि त्वां नृपोत्तम ॥१२॥ यच्च कुर्यामहं कार्यं शुभं वा यदि वाऽशुभं ॥ न निषेध्या त्वया राज
११ न्न वक्तव्या तथाऽप्रियं ॥१३॥ यदा वै त्वं नृपश्रेष्ठ न करिष्यसि मे वचः। तदा मुक्त्वा गमिष्यामि य
थेष्टं देव्रामारिष ॥१४॥ स्मृत्वा जन्म वसूनां सा प्रार्थनापूर्वकं हृदि। प्रेमं महाभिषं साऽथ वि
चिंत्यैव च जाह्नवी ॥१५॥ तथेत्युक्त्वा यदा तां स चकार नृपतिं पतिं॥ एवं वृता नृपेणाथ गंग
मानुषरूपिणी। नृपस्य मंदिरं प्राप्ता सुभगा वरवर्णिनी ॥१७॥ नृपतिस्तां समादाय चक्रीडोपव
नेशुभे। सापि तं रमयामास सम्राजं वैहर्विवरांगना ॥१८॥ न बुबोध नृपः क्रीडन्नागतान्वर्षगणा ११
न्याः सतया मृगनया वाक्ष्या ताच्या यातक्रतुयथा ॥१९॥ सा सर्वगुणसंपन्ना सोपि कामवि
चक्षणः। रेमाते मंदिरे दिव्ये रमानारायणाविव ॥२०॥ एवं गच्छति काले सा दधार नृपतेस्त

दा। गर्भं गंगा वसुं पुत्रं सुषवे चारुलोचनं ॥२१॥ जातमात्रं सुतं तं तु चिक्षेपांभसि जाह्नवी। स्व
कीये च नृपः पश्यन्नोवाच प्रियमप्रियं ॥२२॥ परित्यागाद्भयाद्राजा दुःखितोपि न चोक्तवान्
। शुभं वाप्यशुभं वापि मौनमाधाय संस्थितः ॥२३॥ द्वितीयोपि तथा क्षिप्तो जातमात्रोऽम्भसि
प्रियः। तृतीयोथ चतुर्थश्च पंचमो षष्ठ एव च ॥२४॥ सप्तमे वा हि ते पुत्रे राजा चिंतातुरोऽभवत्
॥ किं करोम्यद्य वंशो मे कथं स्यात्सुस्थिरो भुवि ॥२५॥ सप्त पुत्रा हृता नूनामनया पापरूपया
॥ निवारयामि यद्येवं त्यक्त्वा यास्यति सर्वथा ॥२६॥ अष्टमोयं सुसंप्राप्तो गर्भे मे मनसि स्थितः॥
न वारयामि चेदस्य सर्वथेयं जले क्षिपेत् ॥२७॥ भविता वा न वा चाग्रे संतायेयं ममाद्भुतः॥ संत
वेपि च दुष्टेयं रक्षयेत्वा न रक्षयेत् ॥२८॥ एवं संज्ञायिते कार्ये किं कर्तव्यं मयाधुना। वंशस्य रक्ष
णार्थं वै यत्नः कार्यः परो भवत् ॥२९॥ एवं कृते यदा याति पुत्रं दत्वा मनोहरं। विकृते यं तदा तु सु

भा०द्वि० नतिष्ठतुमेगृहे॥३०॥विचार्यमनसाप्येवंस्थितःपार्थिवसत्तमः॥प्रसूतिसमयेजातस्तदाष्टोर
ष्टमोवसुः॥३१॥मुनेर्येनहृताधेनुर्नंदिनीस्त्रीजितेनह॥तंदृष्ट्वानृपतिःपुत्रंतामुवाचपतन्प
१२ दे॥३२॥दासोस्मितवतन्वंगिप्रार्थयामिशुचिस्मिते॥पुत्रमेकंत्वमेतस्यदेहिजीवंतमद्यमे
॥३३॥हिंसितासप्तपुत्रामेकरभोरुत्वयाशुभाः॥अष्टमंरक्षसुश्रोणिपतामितवपादयोः॥
३४॥अन्यद्वैप्रार्थितंतेद्यददामिदुर्लभंयदि॥वंशोमेरक्षणीयोद्यत्वयापरमशोभने॥३५॥
अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गेवेदविदोविदुः॥तस्माद्यवरारोहाप्रार्थयाम्यष्टमंसुतं॥३६॥इ
त्युक्त्वापिगृहीत्वातंयदागंतुंसमुत्सुका॥तदातिकुपितोराजातामुवाचातिदुःखितः॥३७॥पापि
ष्ठेकिंकरोष्यद्यनिरयान्नबिभेषिकिं॥कासिक्षियाचरणात्वंपुत्रीपापरतासदा॥३८॥यथेष्टं
गच्छवातिष्ठपुत्रोमेम्रियतामिह॥किंकरोमित्वयापापेवंशांतकरयानया॥३९॥एवंवदतिनृ

पालेसागृहीत्वासुतंशिशुं॥इत्युवाचनृपंगच्छन्वचनंकोपसंयुता॥४०॥॥स्त्र्युवाच॥॥पुत्रका
मवचस्त्वेयंपालयामिमहावने॥समयोमेगमिष्यामिवचनेमन्ययाकृते॥४१॥गंगामांत्वंविजानि
हिदेवकार्यार्थमागतां॥वसवस्तुपुराशप्तावशिष्ठेनमहात्मना॥४२॥व्रजंतुमानुषींयोनिंते
ऽपिचिंतातुरास्तुमां॥दृष्ट्वेदंप्रार्थयामासुःजननीनोभवानघे॥तेभ्योदत्त्वावरंजातापत्नीतेनृप
सत्तम॥देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंजानीहिसंभवोमम॥४४॥सप्ततेवसवःपुत्राःमुक्ताःशापाद्वृषे
स्तुते॥एकोयंकियंतंकालंतवपुत्रोभविष्यति॥४५॥गंगादत्तमिमंपुत्रंगृहाणशंतनोस्व
यं॥वसुदेवंविदित्वेनंसुखंतुष्टस्तुतोद्भवं॥४६॥गांगेयोयंमहाभागभविष्यतिबलाधिकः
॥अद्यतत्रनयाम्येनंयत्रत्वंवैमयावृतः॥४७॥दास्यामियौवनप्राप्तंपालयित्वामहीपते॥नमा
त्ररहितःपुत्रोजीवेन्नचसुखीभवेत्॥४८॥इत्युक्त्वांतर्दधेगंगातंगृहीत्वाचबालकं॥राजाचा

भा·द्वि·

१३

तीव्रदुःखार्त्तः संस्थितो निजमंदिरे ॥४९॥ नार्या विरहजं दुःखं तथा पुत्रस्य चाद्भुतं । सर्वदा चिंतत
न्नास्त राज्यं कुर्वन्नू महीपतिः ॥५०॥ एवं गच्छति काले या नृपतिर्मृगयां गतः । निघ्नन्मृगगणा
न्वाराहान्महिषान्वनसूकरान् ॥५१॥ गंगातीरमनुप्राप्तः स राजा त्वं तनुस्तदा । नदीं स्तोकज
लां दृष्ट्वा विस्मितः स महीपतिः ॥५२॥ तत्रापश्यत्कुमारं तं मुंचंतं विशिखान्बहून् । आत्म
व्यचमहच्चापं क्रीडंतं सरितस्तटे ॥५३॥ तं वीक्ष्य विस्मितो राजा न प्रत्यायत किंचन । नोपलेने
स्मृतिं नृपः पुत्रोयं मम वा न वा ॥५४॥ दृष्ट्वाप्यमानुषं कर्म बाणेषु लघुहस्ततां । विद्यां चाप्र
तिमां रूपं देवदेवस्य सन्निभं ॥५५॥ पप्रच्छ विस्मितो राजा कस्य पुत्रोसि चानघ । नोवाच किं
चद्वीरः सोंतु चादृष्टिलीमुखान्नथ ॥५६॥ अंतर्धानं गतः सोथ राजा चिंतातुरोभवत् । कोयं मम ॥१३॥
सुतो वास्यात् । किं करोमि व्रजामि किं ॥५६॥ गंगां तुष्टाव नृपाल स्थित्वा तत्र समाहितः । दर्श

नं सा ददावाय चारुरूपा यथा पुरा ॥५७॥ दृष्ट्वा तां चारुसर्वांगीं बभाषे नृपतिः स्वयं । कोयं गंगे ग
तो बालो मम त्वं दर्शयाधुना ॥५८॥ गंगोवाच ॥ पुत्रोयं तव राजेंद्र रक्षितश्चाष्टमो वसुः । दत्ता
मि सुखदस्तेस्तु गांगेयोयं महामुने ॥५९॥ कीर्त्तिकर्त्ता कुलस्यास्य जनिता तव सुव्रतः । याचि
तस्त्वखिलान्वेदान् धनुर्वेदं च शाश्वतं ॥६०॥ वसिष्ठस्याश्रमे दिव्ये संस्थितोयं सुतस्तव । सर्व
विद्याविधानज्ञः सर्वार्थकुशलः शुचिः ॥६१॥ यद्वेद जामदग्न्योसौ तद्वेदायं सुतस्तव । गृहा
ण गच्छ राजेंद्र सुखी भव नराधिप ॥६२॥ इत्युक्त्वांतर्दधे गंगा दत्वा पुत्रं नृपाय वै । नृपतिस्तु सु
दायुक्तो बभूवातिसुखान्वितः ॥६३॥ समालिंग्य सुतं राजा समाघ्राय स मस्तकं । समारोप्य
रथे पुत्रं स्वपुरं संप्रचक्रमे ॥६४॥ गत्वा गजाह्वयं राजा चकारोत्सवमुत्तमं । दैवज्ञं च समाहूय
पप्रच्छ स शुभं दिनं ॥६५॥ समाहूय प्रजाः सर्वाः सचिवान्सर्वतः शुभान् । यौवराज्येथ गांगे

भा०द्वि
१५ यं स्थापयामास पार्थिवः ।।६६।। ज्ञात्वा तं युवराजानं पुत्रं सर्वगुणान्वितं ।। सुखमास स धर्मात्मा न स
स्मार च जाह्नवी ।।६७।। ।।सूत उवाच।। ।। एतद्वः कथितं सर्वं कारणं वसुशापजं। गांगेयस्य — चोत्प
त्तिं तात व्यासं संभवं तथा ।।६८।। गंगावतरणं पुण्यं वसूनां संभवं तथा यः शृणोति नरः पापान्मुच्य
ते नात्र संशयः ।।६९।। पुण्यं पवित्रमाख्यानं कथितं मुनिसत्तमाः ।। यथा मया श्रुतं व्यासात्पुरा
णं वेदसंमतं ।।७०।। श्रीमद्भागवतं पुण्यं नानाख्यानकथान्वितं। द्वैपायनमुखोद्भूतं पंचलक्ष
णसंयुतं ।।७१।। शृण्वतां सर्वपापघ्नं श्रुतिदं सुखदं तथा ।। इतिहासमिदं पुण्यं कीर्तितं मुनिस
त्तमा ।।७२।। ।। इति श्रीभागवते महापुराणेष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयस्कंधे गंगा
वसुषाऽत्पत्तिर्नाम चतुर्थोध्यायः ।।४।। ।। ऋषय ऊचुः ।। वसूनां संभवः सूत कथितः १५
शापकारणात्। गांगेयस्य — चोत्पत्तिः कथिता लोमहर्षणे ।।१।। माता व्यासस्य धर्मात्मा नाम्ना

सत्यवती सती। कथं शंतनुना प्राप्ता भार्या गंधवती किल ।।२।। तन्ममाचक्ष्व विस्तारं दाशपुत्री कथं
हृता। राजा धर्मवरिष्ठेन संशयं छिंधि सुव्रत ।।३।। ।।सूत उवाच।। ।। शंतनुनाम राजर्षिर्मृगयाभिर
तः सदा वनं जगाम निघ्नन्वै मृगांश्च महिषान्रुरून् ।।४।। चत्वार्यैव तु वर्षाणि पुत्रेण सह भूपति
।। रममाणः सुखं प्राप कुमारेण यथा हरः ।।५।। एकदा विक्षिपन्बाणान्विहनखड्गश्च कारान् ।।
स कदाचिद्वनं प्राप्तः कालिंदीं सरितां वरां ।।६।। महीपतिरनिर्दिष्टं पमाजिघ्रंधमुत्तमं। तस्य प्र
भावमन्विछन्संचचार वनं तदा ।।७।। न मंदारस्य गंधोयं नायं मृगमदस्य च। चंपकस्य न माल
त्या न केतकामनोहरं ।।८।। अननुभूतपूर्वोयं वाति गंधवहः शुभः ।। कुतोयमेति वायुर्वै मम
घ्राणविमोहनः ।।९।। ।। इति संचिंत्यमानोसौ बभ्राम वनमंडलं। मोहितो गंधलोभेन शंत
नुः पवनानुगः ।।१०।। स ददर्श नदीतीरे संस्थितां चारुलोचनां ।। शृंगाररहितां कांतां सुस्थि

ना० द्वि तांमलिनांबरां॥११॥ दृष्ट्वातामसितापांगीं विस्मितः समहीपतिः॥ अस्यादेहस्यगंधोयमिति
संजातनिश्चयः॥१२॥ तदङ्गंतद्रूपमतीवसुंदरं। तथैवगंधोयमखिललोकसंमतः॥ वयश्चतां
१५ दृष्ट्वनवयौवनस्थंदृष्ट्वैवराजाकिलविस्मितोभवत्॥१३॥ केयंकुतोवासमुपागताधुनादेवां
गनावाकिमुमानुषानवा॥ गंधर्वपुत्री किलनागकन्यकाजानामिचैनांकथमद्य कामिनी॥
१४॥ संचिंत्यचैवंमनसानृपोसौनानिश्चयंप्राप्ययदाततस्तां।गंगांस्मरन्कामवशंगतोथ।प
प्रच्छकांतांतटसंस्थितांच॥१५॥ कासित्वंप्रियेकस्यसुतासिकस्मादिहस्थितात्वंविजनेवरोरु॥
एकाकिनीकिंवदचारुनेत्रे विवाहितावात्वविवाहितासि॥१६॥ संजातकामोहमरालनेत्रेत्वां
वीक्ष्यकांतांचमनोज्ञगंधां। ब्रूहिप्रियेयासिचिकीर्षसित्वंकिंचेतिसर्वंममविस्तरेण॥१७॥ इ १५
त्येवमुक्तासुदती। नृपेणप्रोवाचतंसास्मितमंबुजेक्षणा। दासस्यपुत्रींत्वमवेहिराजन्कन्यां

पितुःशासनसंस्थितांच॥१८॥ तरीमिमांधर्मनिमित्तमेवसंवाहयामिह्यजलेनृपेंद्र॥ पितागृहे
मेद्यगतोस्तिकामंसत्यंब्रवीम्यर्थपतेतवाग्रे॥१९॥ इत्येवमुक्त्वाविररामबालाकामातुरस्तांनृप
तिर्बभाषे। कुरुष्ववीरंकुरुमांपतित्वेवृथानगच्छत्वनुयौवनंते॥२०॥ नचास्तिपत्नीममवैद्वि
तीयात्वंधर्मपत्नीभवमेमृगाक्षि। दासोस्मितेहंवरागःसदैवमनोभवस्तापयतिप्रियेमां॥२१॥
गताप्रियामांपरिकृत्यगंगानान्यावृताहंविधुरोस्मिकांते। त्वांवीक्ष्यसर्वप्रियवातिरम्यांम
नोतिजातंविवशंमदीयं॥२२॥ श्रुत्वामतास्वादरसंनृपस्यवचोतिरम्यंखलुदासकन्या॥
उवाचतंसात्विकभावयुक्ताकृत्वाविधेयंनृपतिंसुगंधा॥२३॥ यथाद्यराजन्मपितत्तथैवम
न्येहमत्यंततथ्यं॥ वचस्त्वनास्मिन्स्वतंत्रात्वमवेहिकामंदातापितातांकिलप्रार्थयाशु॥२४
॥ नास्वैरिणीहास्म्यपिदासपुत्रीपितुर्वशोहंसततंचरामि। सचेद्ददातिप्रथितःपितामेग

हाणपाणिंवरांगास्मितेहं॥२५॥ मनोभवस्त्वांनपकिंऽनोतियथापुनर्मांनिश्चयौवनंचाऽनो
भा०द्वि० तितथापिहिरक्षणीयाधृतिकुलाचारपरंपरासु॥२६॥ ॥सूतउ०॥ ॥इत्याकर्ण्यवचस्तस्यानृ
१६ पतिःकाममोहितः॥ गतोदासपतेर्गेहंयाचनार्थंसुलोचनां॥२७॥ दृष्ट्वानृपतिमायांतंदासो
ऽतिविस्मयंगतः॥ कृत्वार्थमासनंदत्वाकृतांजलिरभाषत॥२८॥ सोस्मितवनृपालकृतार्थो
हंतवागमे। आज्ञांदेहिमहाराजयदर्थमिहागमः॥२९॥ राजोवाच॥ पुत्रीतेह्यमयाद
ष्टाकालिंदीकूलसंस्थिता। देहिमेत्वंमहाभागधर्मपत्नींकरोम्यहं॥३०॥ सूतउवाच॥ कन्या
वरायदातव्याधर्मएषःसनातनः। विनाभाग्यंकथंराजन्त्वत्समोलभ्यतेपुनः॥३१॥ सत्येना
हंप्रदास्यामिप्रार्थितंकुरुषेयदि। समयःसर्वथापाल्यस्त्वयामयानृपते॥३२॥ राजोउ॥ १६
धर्मपत्नींकरिष्यामियत्त्वंप्रार्थयसेनथा। दातव्यंचेत्प्रदास्यामिनतदेयंकथंचन॥३३॥ अ

स्यापुत्रोमहाराजनृत्वदंतेपृथिवीपतिः॥ सर्वथाचाभिषेक्तव्योनान्यपुत्रस्तवेतिवै॥३४॥ ॥सू
तउ०॥ श्रुत्वावाक्यंतुदासस्यराजाचिंतातुरोभवत्॥ गांगेयंमनसाकृत्वानोवाचनृपतिस्तदा॥
३५॥ कामातुरोगृहंप्राप्तश्चिंताविष्टोमहीपतिः। नसस्नौनबुभोजाथनसुष्वापसदनंगतः॥३६
॥ चिंतातुरंतुतंदृष्ट्वापुत्रोदेवव्रतस्तदा। गत्वापप्रच्छभूपालंतदसंतोषकारणं॥३७॥ ऽर्क
यःकोस्तिशत्रुस्तंकरोमिवशगंतव। काचिंतानृपशार्दूलसत्यंवदनृपोत्तम॥३८॥ किंते
नजातेनसुतेनराजन्दुःखंनजानातिननात्रायेद्यस्त्राणंगृहीतुंसमुपागतोसौप्रागुज
न्मजंनात्रविचारणात्र॥३९॥ विमुच्यराज्यंरघुनंदनोपितातात्तयादाशरथिस्तुरामः॥
वनंगतोलक्ष्मणजानकीभ्यांसहैवशैलंकिलचित्रकूटं॥४०॥ सुतोहरिश्चंद्रनृपस्य—
योरोहितास्येतिप्रसिद्धनामा। क्रीतोथपित्राविपणेधृतश्चदासायितोविप्रगृहेतिनूनं

भा०द्वि०
१७
॥४१॥ तथाजिगर्त्तस्य सुतो वरिष्ठो नाम्नाः शुनःशेफ इति प्रसिद्धः॥ क्रीतस्तु पित्रा च यूपे
निबद्धः संमोचितो गाधिसुतेन पश्चात्॥४२॥ पिताज्ञया जामदग्न्येन पूर्वं छिन्नं शिरो
मातुरिति प्रसिद्धं॥ असत्यमप्याचरितं च तेन गुरोरनुज्ञा गरीसी कृता॥४३॥ इदं त्वदारी
रं तव भूप तेन क्षमोस्मि नूनं वद किं करोम्यहं। न शोचनीयं च मयि वर्त्तमाने प्यसाध्यमर्थं
प्रतिपादयाम्यहं॥४४॥ प्रब्रूहि राजंस्तव कास्ति चिंता निवारयाम्यद्य धनुर्गृहीत्वा। देहे
न मे चेच्चरितार्थता वा नवत्र मोघा ज्ञवता च्छिकीर्षा॥४५॥ धिक्तं सुतं यो पितुरीप्सिता
र्थं क्षमोपि—सन्नातिपादयेत। जातेन किं तेन सुतेन कामं किं यं न किं तात समुद्धवंति १७
॥४६॥ सूत उवाच॥ निशम्येति वचस्तस्य पुत्रस्य शंतनुर्नृपः॥ लज्जमानस्त्वमनसा त
माह सरितः सुतं॥४७॥ राजोवाच॥ चिंता मे महती पुत्र यत्त्वमेकोसि मे सुतः॥ शूरो

ति बलवान्मानी संग्रामेष्वपराङ्मुखः॥४८॥ एकामत्यस्य मे तात तद्धथेदं जीवितं किल॥
मृते त्वयि मृधे क्वापि किं करोमि निराश्रयः॥४९॥ एषा मे महती चिंता तेन दुःखितोस्म्य
हं॥ नान्या चिंतास्ति मे पुत्र यया तप्ये वदाम्यहं॥५०॥ सूत उवाच॥ तदाकर्ण्य पि गांगेयो मं
त्रिवृद्धान पृच्छत॥ न मां वदति भूपालो लज्जया च परिप्लुतः॥५१॥ चिंतावान्निमपस्या
घहद्वा यूयं विनिश्चयात्॥ सत्यं ब्रुवंतु मा सर्वं तत्करोमि निराकुलः॥५२॥ तच्छ्रुत्वा ते
नृपं गत्वा संविज्ञाय तु कारणं॥ शशंसुर्विदितार्थस्तु गांगेयस्तदचिंतयत्॥५३॥ स हि
तस्तैर्जगामाशु दाशस्य सदनं तदा॥ प्रेमपूर्वमुवाचेदं विनम्रो जाह्नवीसुतः॥५४॥ पित्रे
देहि सुतां तेद्य प्रार्थयामि सुमहामते॥ माता मे स्तु सुतेयं ते दासोस्म्यस्याः परंतपः॥५५॥ त्वं
गृहाण महाभाग पत्नीं कुरु नृपात्मजां॥ पुत्रोस्या न भवेद्राजा वर्त्तमाने त्वयीति वै॥५६॥

गांगेय उवाच ॥ मातेयं मम दासेयी राज्यं नैव करोम्यहं ॥ पुत्रोस्याः सर्वथा राज्यं करीष्यति
नसंशयः ॥ ५७ ॥ दाश उ० ॥ सत्यवाक्त्वं मया ज्ञात पुत्रस्ते बलवान्भवेत् । सोपि राज्यं बला
न्नूनमगृह्णादिति निश्चयः ॥ ५८ ॥ गांगेय उ० ॥ न दारग्रहणं नूनं करिष्यामि हि सर्वथा ॥ स
त्यमेव वचनं तात मया भीष्मव्रतं कृतं ॥ ५९ ॥ सूत उ० ॥ एवं कृतां प्रतिज्ञां तु निशम्य झषजीवक
॥ ददौ सत्यवतीं तस्मै राज्ञे सर्वांगशोभनां ॥ ६० ॥ अनेन विधिना तेन हृता सत्यवती प्रिया । न
जानामि परं जन्म व्यासस्य नृपसत्तम ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे पंच
मोध्यायः ॥ ५ ॥ सूत उ० ॥ एवं सत्यवती तेन हृता शंतनुना किल । द्वौ पुत्रौ च तया जातौ मृतौ
कालवशादपि ॥ १ ॥ व्यासवीर्यात्तु संजातो धृतराष्ट्रोंध एव च । मुनिं दृष्ट्वाथ कामिन्या नेत्रसंमी
लने कृते ॥ २ ॥ स्वेता रूपा यदा जाता दृष्ट्वा व्यासं नृपात्मजा । व्यासकोपात्समुत्पन्नः पांडुस्तेन न

संशयः ॥ ३ ॥ संतोषितस्तथा व्यासो दास्या स्या कामजादिभिः ॥ विदुरस्तु समुत्पन्नो धर्मांशः स
त्यवान्शुचिः ॥ ४ ॥ राज्ये संस्थापितः पांडुः कनीयानपि मंत्रिभिः ॥ अंधत्वाद्धृतराष्ट्रोसौ नाधि
कारविनिश्चितं ॥ ५ ॥ भीष्मस्यानुमते राज्यं प्राप्तः पांडुर्महाबलः ॥ विदुरोप्यतिमेधावी मंत्रिका
र्ये नियोजितः ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रस्य द्वे पत्नी गांधारी सौबली स्मृता ॥ द्वितीया च तथा वैश्या गाह
स्थ्ये सुप्रतिष्ठिता ॥ ७ ॥ पांडोरपि तथा पत्न्यौ द्वे प्रोक्ते वेदवादिभिः ॥ शूरसेनसुता कुंती माद्री
च मद्रदेशजा ॥ ८ ॥ गांधारी सुषुवे पुत्रशतं परमसुंदरं । वैश्याप्येकं सुतं कांतं युयुत्सुं सु
षुवे प्रियं ॥ ९ ॥ कुंती तु प्रथमं कन्यां सूर्यात्कर्णं मनोहरं ॥ सुषुवे पितृगेहस्था पश्चात्पांडु
परिग्रहः ॥ १० ॥ ॥ ऋषय उ० ॥ किमेतत्सूत चित्रं त्वं ॥ भाषसे मतिमत्तर जनितश्च सुत
कर्णः पांडुना सा विवाहिता ॥ ११ ॥ सूर्यात्कर्णः कथं जातः कन्यायां वद विस्तरात् । पुनः क

न्या कथं जाता पांडुना या विवाहिता ॥१२॥ सूत उ० ॥ सूरसेनसुता कुंती बालभावे यदा द्वि-
भा॰ द्वि॰ जा ॥ कुंतीभोजेन राज्ञा तु प्रार्थिता कन्यका शुभा ॥१३॥ कुंतीभोजेन सा बाला पुत्रित्वे परिक-
१९ ल्पिता ॥ सेवनार्थं च विप्रस्य विहिता चारुहासिनी ॥१४॥ दुर्वासास्तु मुनिः प्राप्तश्चातुर्मा-
स्ये स्थितो द्विजः ॥ परिचर्यां कृता कुंती मुनिस्तोषपरं गतः ॥१५॥ ददौ मंत्रं शुभं तस्यै येना-
हूतः सुरः स्वयं ॥ समायाति तथा कामं पूरयत्येव वांछितं ॥१६॥ गते मुनौ ततः कुंती निश्चया-
य गृहे स्थिता ॥ चिंतयामास मनसा कं सुरं समचिंतये ॥१७॥ उदितं तु तदा भानुं तया दृ-
ष्टो दिवाकरः ॥ मंत्रोच्चारं तथा कृत्वा आहूतस्तिग्मगुस्तदा ॥१८॥ मंडलान्मानुषं रूपं कृत्वा
त्वं चातिपेशलं ॥ अवतरत्तदाकाशात्समीपे तत्र मंदिरे ॥२०॥ दृष्ट्वा देवं समायांतं कुं- १९
ती जातं सुविस्मिता ॥ वेपमाना रजोदोषं प्राप्ता सद्य एव भामिनी ॥२१॥ कृत्वांजलिं स्थिता

सूर्यं बभाषे चारुलोचना ॥ सुप्रीता दर्शनेनाद्य गच्छ त्वं निजमंदिरं ॥२२॥ ॥ सूर्य उ० ॥ आहूतो-
स्मि कथं सुभ्रु त्वया मंत्रबलेन वै ॥ न मां भजसि कस्मात्त्वं समाहूय पुरोगतं ॥२३॥ कामार्तोस्मि
सितापांगि भज मां भावसंयुतं ॥ मंत्रेणाधीनतां प्राप्तं मामवमानय मानिनि ॥२४॥ कुंत्युवाच
॥ कन्यास्म्यहं तु धर्मज्ञ सर्वसाक्षिन्नमाम्यहं ॥ तवास्म्यहं सुदुर्वाच्या कुले कामं कृपानिधे ॥२५॥
सूर्य उवाच ॥ ॥ लज्जा मे महती चाद्य यदि गच्छाम्यहं वृथा ॥ हास्यतां सर्वदेवानां चागवनात्र सं-
शयः ॥२६॥ वक्ष्यामि तं द्विजं चाद्य येन मंत्रः समर्पितः ॥ तव वा पितरं कांते नोचेन्मां त्वं भवि-
ष्यसि ॥२७॥ कन्याधर्मं ते स्यात् न त्वा स्यं जनाः किल ॥ मत्समस्तु तथा पुत्रो भविता ते वरान-
ने ॥२८॥ इत्युक्त्वा तरणिः कुंतीं तन्मनस्कां सुलज्जितां ॥ भुक्त्वा जगाम देवेशः वरं दत्त्वातिवांछि-
तं ॥२९॥ गर्भं दधार सुश्रोणी सुगुप्ते मंदिरे स्थिता ॥ धात्री वेद प्रिया चैका न माता न कस्तथा ॥

॥३०॥ गुप्तसद्मनि पुत्रस्तु जातश्चातिमनोहरः॥ कवचेनातिरम्येण कुंडलाभ्यां समन्वितः॥
भा० द्वि ३१॥ द्वितीय इव सूर्यस्तु कुमार इव चापरः॥ करे कृत्वाथ धात्रेयी तामुवाच सुलज्जिता॥३२॥
२० का चिंता करभोरु त्वां बाधते ह्यस्थिता स्म्यहं। मंजूषायां सुतं धृत्वा नयाम्यहमतंद्रिता॥३३॥ व
ने सरित्प्रवाहे वा त्यक्त्वा सुबालकं तव। आगमिष्याम्यहं नूनं यथा न वेद कश्चन॥३४॥ मंजू
षायां सुतं कुंती मुंचती चातीदुःखिता रुरोदातीव चिंतार्ता किं यं दृक्ष्येत्यहं पुनः॥३५॥ समा
लिंग्य सुतं कुंती विलप्यापातिदुःखिता। किं करोमि सुतात्वां हि त्यजे त्वां प्राणवल्लभं॥३६॥
मंदभाग्या त्यजामि त्वां सर्वलक्षणसंयुतं। रक्षणीयः कुलाचारः पराधीनं च जीवनं॥३७॥ राम०
पातु त्वां सगुणागुणा भगवती सर्वेश्वरी चांबिका सत्वं यं सैव ददाति विश्वजननी कात्यायनी २०
कामदा। दृक्ष्ये दं सुखपंकजं सुललितं प्राणप्रिया हं कदा त्यक्त्वा त्वां विजने वने रविजनोऽ

ह्यवशा स्वैरिणी॥३८॥ पूर्वस्मिन्नपि जन्मनि त्रिजगतां माता न वाराधिता न ध्यातं पदपंकजं
सुखकरं देव्याः शिवाया स्थिरं। तेनाहं सुतदुर्भगास्मि सततं त्यक्त्वा पुनस्त्वां वने तप्यामि
प्रियपातकं स्मृतवती बुध्वा कृतं यत्स्वयं॥३९॥ ॥सूत उ०॥ इत्युक्त्वा तं सुतं कुंती मंजूषायां
धृतं क्षिप्त्वा धात्री हस्ते ददौ गीता जनदर्शनिस्तदा॥४०॥ सामुक्त्वा यमुनातोये मंजूषां तरसा
सखी। कुंत्याः समीपमागम्य समाश्वासयदाशु तां॥४१॥ स्नाता स्वस्थाऽतदा कुंती पितृवेश्म
नि संस्थिता। मंजूषा वहमाना च प्राप्ता चाधिरथेन ह॥४२॥ राधासूतस्य भार्यैव तथा सोपा
लितः सुतः कर्णेन्नू हलयान्वीर पालितः सूतसद्मनि॥४३॥ कुंती विवाहिता कन्या पांडुना
सा स्वयंवरे। माद्री चैव सुता नाना यमिद्र राजसुता शुभा॥४४॥ मृगया रममाणस्तु वने पांडुम
हाबलः। जघान मृगरूपेण रममाणं मुनिं वने॥४५॥ शप्तस्तेन तदा पांडुः शोकसमन्वि

त॥त्यक्त्वा राज्यं वने वासं चकार नृप दुःखितः॥४५॥शप्तस्तेन तदा पांडुः मुनिना कुपितेन च
आ॰दि॰ ॥स्त्रीसंगं यदि कर्त्तासि तदा ते मरणं ध्रुवं॥४६॥इति शप्तस्तु मुनिना पांडुः शोकसमन्वित
२१ :त्यक्त्वा राज्यं वने वासं चकार नृप दुःखितः॥४७॥कुंती माद्री च भार्ये द्वे जग्मतुः सह संगते॥
सर्वे नार्यस्सती धर्मसंश्रिते मुनिसत्तमः॥४८॥गंगातीरे स्थितः पांडुर्मुनिनामाश्रमे भुव
।शृण्वानो धर्मशास्त्राणि चकार दुष्करं तपः॥४९॥कथायां वर्त्तमानायां कदाचिद्धर्मसं
श्रितां॥अशृणोद्वचनं राजा सुपुष्टं मुनिभाषितं॥५०॥अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च
नैव चा येन केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत्॥५१॥औरसः पुत्रिकापुत्रः क्षेत्रजो गोलक
स्तथा।कुंडः सहोढः कानीनः क्रीडाः प्राप्तस्तु यावने॥५२॥दत्तः केनापि चारण्याधनया २१
हीसुताः स्मृताः॥उत्तरोत्तरतः पुत्रा निकृष्टा इति निर्णयः॥५३॥इत्याकर्ण्य तदा प्राह कुंती

कमललोचनां।सुतमुत्पादयाशु त्वं मुनिं गत्वा तपोन्वितं॥५४॥ममातयान दोषस्ते पुरारा
ज्ञा महात्मना॥वशिष्ठाज्जनितः पुत्रो ह्यकृतपे तत्तु मया॥५५॥तं कुंती वचनं प्राह मम पुत्रो
स्ति कामदः॥दत्त्वा दुर्वाससा पूर्वं सिद्धिदः सर्वथा प्रभो॥५६॥निमंत्रयेहं यं देवं मंत्रेणानेन पा
र्थिवा आगमे सर्वथा सो वै मम पार्श्वे नियंत्रितः॥५७॥तत्तु वाक्येन मातत्र स्मृत्वा धर्मं सुरोत्तमं
।संगम्य सुषुवे पुत्रं प्रथमं च युधिष्ठिरं॥५८॥वायोर्वृकोदरं पुत्रं जिष्णुं चैव शतक्रतोः॥वर्षे
वर्षे त्रयः पुत्राः कुंत्या जाता महाबलाः॥५९॥माद्री प्राह पतिं मंत्रो न मेस्ति कुरुसत्तमः॥किं
करोमि महाराज दुःखेनाप्याययेम प्रभो॥६०॥प्रार्थिता पतिना कुंती ददौ मंत्रं दयान्विता॥एक
पुत्रप्रबंधेन माद्री पतिमते स्थिता॥६१॥स्मृत्वा तदाश्विनौ देवौ मद्रराजसुता सुतौ।नकुलः
सहदेवश्च सुषुवे वर्णिनी॥६२॥एवं ते पांडवाः पंच क्षेत्रोत्पन्नाः सुरात्मजाः॥वर्षं वर्षांतिरेजा

तावनेतस्मिन्द्विजोत्तमः॥६३॥एकस्मिन्समयेपांडुर्मद्रींदृष्ट्वाथनिर्जने॥आश्रमेचाति
ना॰द्वि॰ कामार्त्तोजिघ्राहगतवैस्मृतः॥६४॥मामामामेतिबहुधानिषिद्धोपितयानृपः॥आलि
२२ लिंगप्रियांदैवात्पपातधरणीतले॥६५॥यथावृक्षगतावह्नीछिन्नेपततिवैद्रुमे॥त
थासापतिताबालाकुर्वतीब——कुः॥६६॥प्रत्यागतातदाकुंतीरुदतीबालकास्तथा
मुनयश्चमहाभागाःकृत्वाकलाहलंमहत्॥६७॥मृतंपांडुंतदासर्वेमुनयःसंस्थितव्रा
ताः॥सहाग्निनिर्विधिंकृत्वागंगातीरेददाहवै॥६८॥कृतंसहैवगमनंमाद्र्यांदत्वासुतौ
शिशू॥कुंत्यैधर्मंदूपस्कृत्यसतीनांसत्यकामया॥६९॥जलदानादिकंकृत्वामुनयस्तत्र सम॰
वासिनः॥पंचपुत्रयुतांकुंतींमुनयोहस्तिनापुरं॥७०॥तांप्रापमाचसमानीतायगांगेयोवि २२
दुरस्तथा॥नागराधृतराष्ट्रस्यसर्वेतत्रसमाययुः॥७१॥प्रवृद्धचनदीजस्तांपुत्राकस्यवरा

ननौ॥पांडोःशापसमानायकुंतीदुःखान्वितातदा॥७२॥तमुवाचसुराणांवैपुत्राःकुरुकु
लोत्तम॥विश्वासार्थंसमाकृताःकुंत्यासर्वेसुरास्ततः॥७३॥आगत्यस्वेतदातैस्तुकथितंन
:सुताःकिंचभीष्मेणांगीकृतंवाक्यंदेवानांग्रहीतासुताः॥७४॥गतानागपुरेसर्वेतानादा
यसुतान्बंधुंभीष्मादयःप्रीतमनाःपालयामाससुरर्थतः॥७५॥एवंपार्थाःसमुत्पन्ना
गांगेयेनाथपालिताः॥बभूवुर्बलिनःसर्वेधनुर्वेदस्यपारगाः॥७६॥इतिश्रीभागवते
महापुराणेद्वितीयस्कंधेपांडवउत्पत्तिर्नामषष्ठोध्यायः॥६॥सूतउ॰॥पंचानांद्रुपदी
भार्यासामान्यासाधवीतथा॥पंचपुत्रास्तुतस्यास्तुःपंचेभ्योतीवसुंदराः॥१॥अर्जुनस्यत
थाभार्याकृष्णस्यभगनीशुभा॥सुभद्रायाहृताकांताजिष्णुनाहरिसंमते॥२॥तस्यांजातो
महावीर्योनिहतोसौरणाजिरे॥अभिमन्युर्हतास्तत्रद्रौपद्याश्चसुताःकिल॥३॥अभि

भा०द्वि मत्स्योदराभार्यावैराटीचातिसुंदरा॥कुंत्यांतेसुषुवेपुत्रंमृतंबाणाग्निनाश्रिमुं॥४॥जीवितः
२२ सतुकृष्णेनजाणिनेयस्सुतःस्वयं॥द्रौणिबाणाग्निनिर्दग्धःप्रतापेनाच्युतेनच॥५॥परिक्षी
णेषुवंशेषुजातोयस्मात्वरःसुतः॥तेनपरिक्षितोनामाविख्यातःपृथिवीतले॥६॥निहते
षुचपुत्रेषुधृतराष्ट्रोतिदुःखितः॥संस्थोपांडवेराज्येवैभीमवाग्बाणपीडितः॥७॥गांधा
रीचतथाकुंतिपुत्रशोकातुरान्नरा॥सेवांतयोर्दिवारात्रंचकाराश्रियुधिष्ठिरः॥८॥विदु
रोप्यातिधर्मात्माप्रज्ञाचक्षुंप्रबोधयन्॥युधिष्ठिरस्यानुमतेत्त्रानपार्श्वेव्यतिष्ठतः॥९॥
धर्मपुत्रोतिधर्मात्माचकारसेवनंपितुः॥पुत्रशोकोद्भवंदुःखंतस्यविस्मारयन्निव॥
१०॥यथाशृणोतिवृद्धोसौतथाभीमोतिरोषितः॥वाग्बाणेनाहनत्तंतुश्रावयन्त्संस्थि २२
तान्जनान्॥११॥मयापुत्राहताःसर्वेदुष्टस्यांधस्यतेरणे॥दुःशासनस्यरुधिरंपीतंहृष्टे

तथाभवान्॥१२॥अंधोयांतुजनेपिंडंमयादत्तंगतत्रपः॥ध्वांक्षवत्भ्वानवच्चापिवृथास्य
जीवितंजनाः॥१३॥एवंविधानरोक्ष्याणिश्रावयत्यनुवासरं॥आश्वासयतिधर्मात्मामूर्खो
यमितिचब्रुवन्॥१४॥अष्टादशैववर्षाणिस्थित्वातत्रातिदुःखितः॥धृतराष्ट्रोवनेयानं
प्रार्थयामासधर्मजं॥१५॥अजाचतधर्मपुत्रंधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥पुत्रेभ्योहंददाम्यद्य
निर्वापंविपूर्वकं॥१६॥वृकोदरेणसर्वेषांकृतंयत्रोर्ध्वदेहिकं॥नकृतंममपुत्राणांपूर्ववै
रमनुस्मरन्॥१७॥ददामिचेद्धनंमत्यंकृत्वाचैवोर्ध्वदेहिकं॥गमिष्येहंवनेतप्तुंतपःस्व
र्गफलप्रदं॥१८॥एकांतेविदुरेणोक्तोराजाधर्मसुतःशुचिः॥धनंदातुमनश्चक्रेधृतरा
ष्ट्रायचार्थिने॥१९॥समाहूयानुजान्सर्वानुवाचपृथ्वीपतिः॥धनंदद्योमहाभागाःपित्रे
निर्वापकामुके॥२०॥तच्छ्रुत्वावचनंभ्रातुर्भेष्टस्यामितविक्रमः॥तंहसन्नाहहासेन

मा०द्वि०

२४

मारुतिः कुपितोब्रवीत्॥२१॥ त्वद्धर्मत्रितेनार्यदुःखं प्राप्ता वने वयं॥ द्रौपदी च महाभासा
समानीता दुरात्मना॥२२॥ विराटस्य वने वासः प्रसादात्तव सुव्रत॥ सदा त्वं च कृतं सर्वैर्मत्स्य
स्यामित्रविक्रमैः॥२४॥ देविता त्वं न चोत्स्येष्ट त्वेवं यं वदस्व वः कथं॥ रूपकारो विराटस्य हत्वा त्र
पस्य मागधं॥२५॥ बृहन्नडा कथं जिष्णुस्त्वेव द्वालस्य नर्त्तकः॥ कृत्वा पेयम हाबाहो योषाया
वासवात्मज॥२६॥ गांडीवग्रोज्जिनौ हस्तौ कंकणैर्नो जिनौ मातुषं वपुसं प्राप्य क्लीडः खं
स्यात्रतः परे॥२७॥ दृष्ट्वा वेणीकृतां मूर्ध्नि कज्जलं लोचने तथा॥ अर्जुनस्य महाराजः खि
तोहं तदा भवं॥२८॥ अचिंतयं कुधा चित्ते कर्णचार्यस्य सर्वथा॥ असिंग्रही त्वा तरसा वे
ण्यहं नान्यया सुखं॥२९॥ अदृष्ट्वा लां महीपाल निक्षिप्ताग्निम हागृहे॥ दग्धुकामस्य पापा
त्मानिर्दग्धो सौ पुरोचन॥३०॥ कीचका निहताः सर्वे तामपृष्ट्वा जनाधिप॥ न तथा न हत्वा २५

पूर्वमस्माया धृतराष्ट्रजाः॥३१॥ मूर्षत्वं तव राजेंद्र गंधर्वैस्त्वमोचिताः॥ दुर्योधनादयः का
मं भ्रात्रवो निगडीकृताः॥३२॥ दुर्योधनहिताया द्यधनं दातुं त्वमिच्छसि नाहं ददे महीपाल स
र्वथा तव वैरितः॥३३॥ इत्युक्त्वा निर्गते भीमे नृपः परिहृतो नृपः॥ ददौ वित्तं सुवकं स्वं धृत
राष्ट्राय धर्मजः॥३४॥ कारयामास विधिवत् पुत्राणां चौर्ध्वदेहिकं॥ ददौ दानानि विप्रेभ्यो
धृतराष्ट्रो विकासुतः॥३५॥ कृत्वौर्ध्वदेहिकं सर्वं गांधारी सहितो नृपः॥ विवेश वनं तू
र्णं कुंत्या च विदुरेण च॥३६॥ संजयः परिचर्यार्थं निर्गतो सौ महामतेः॥ पुत्रैर्विचार्यमाण
पि सूरसेन सुतागता॥३७॥ विलपन् भीमसेनोपि तथान्ये बांधवाः किल गंगातीरात्पराव
त्य ययुः सर्वे गजाह्वयं॥३८॥ ते गत्वा जाह्नवीतीरे स्नातपूताश्रमं शुभं॥ कृत्वा पर्णकु
टीं तत्र स्तेपुस्तपसमाहिताः॥३९॥ गते वर्षाणि षट् तेषां यदा जाता नितापसाः॥ युधि

भा॰ द्वि॰ ष्ठिरस्तुविरहाद्दनुज्ञानिदमब्रवीत्॥४०॥स्वप्नेदृष्टामयाकुंतीऽवृत्तावनसंस्थिता॥म
२५ नोमेतपतेद्रष्टुंमातरौपितरंतथा॥४१॥विदुरंचमहात्मानंसंजयंचमहामतिं॥रोचते
यदिवंसर्वान्व्रजामइतिमेमतिः॥४२॥ततस्तेभ्रातरःसर्वेसुभद्राद्रौपदीतथावैरा
टीमहाभागातथानागरिकोजनाः॥४३॥जग्मुःसर्वेजनैःसार्द्धंपांडवादर्शनोत्सुकाः॥
ज्ञातयूपाश्रमंप्राप्यददृशुःसर्वएववने॥४४॥विदुरोनयदादृष्टःपृष्टंधर्मसुतेनवै॥क्वास
स्तेविदुरोधीरानूतमाहद्वंबिकासुतः॥४५॥विरक्तश्चरतेस्नात्वानिरीहोनिःपरिग्रहः॥
कृत्वाप्येकांतसंवासीनध्यायतःसनातनं॥४६॥गंगांगच्छन्नदितीयेकिवनेराजायुधि
ष्ठिरः॥ददर्शविदुरंक्षामंतमसासंसितव्रतं॥४७॥दृष्टोवाचमहीपालोवदेहंत्वांयु २५
धिष्ठिरः॥तस्योक्त्वाथविदुरंस्थाणुभूतइवानघ॥४८॥क्षणेनविदुरदेहान्निःसृतंते

जचाद्भुतं॥लीनंयुधिष्ठिरस्यास्येधर्मांशात्वात्परस्परं॥४९॥क्षत्राजहौतदाप्राणंस्तत्रोचाभि
युधिष्ठिर॥दाहार्थंतस्यदेहस्यकृतवानुद्यमंनृप॥५०॥श्रुएवतस्तुतदाराज्ञोवागुवाचा
चारीरिणी॥विरक्तोयंनदाहोयियेष्टंगच्छनृपते॥५१॥श्रुत्वातांभ्रातरःसर्वेसस्तुगंगा
जलेमले॥गत्वानिवेदयामासधृतराष्ट्रायविस्तरात्॥५२॥शुश्रोचचांबिकाःसुनुःकुं
तीचसौबलीतथा॥स्थितास्तत्राश्रमेसर्वेपांडवानागरैःसह॥५३॥तत्रसत्यवतीसुनु
र्नारदश्चसमागतः॥मुनयोन्येमहात्मानश्चागताधर्मनंदनः॥५४॥कुंतीप्राहतदाव्या
ससंस्थितश्चुत्वंनदृश्नंकृष्णकर्णस्तुपुत्रोमेजातमात्रस्तुवीक्षितः॥५५॥मनोमेतप्य
तेत्यर्थंदर्शयस्वंतपोधन॥समर्थोसिमहाभागकुरुमेवांछितंविभो॥५६॥॥गांधारी
रुवाच॥॥दुर्योधनरणेगच्छन्वीक्षितोमेमयामुने॥तंदर्शयमुनिश्रेष्टपुत्रमेनसहानु

जं॥५७॥ सुभद्रउवाच॥ अभिमन्युं महावीरं प्राणादप्यधिकं प्रियं। द्रष्टुकामास्मि स
र्वज्ञ दर्शयाद्य तपोधन॥५८॥ सूत उवाच॥ एवं विधानि वाक्यानि श्रुत्वा सत्यवतीसुत
॥ प्राणायामं ततः कृत्वा दध्यौ देवीं सनातनीं॥५९॥ संध्याकाले प्रसंप्राप्ते गंगायां मुनि
सत्तमः॥ सर्वांस्तांश्च समाहूय युधिष्ठिरपुरोगमान्॥६०॥ तुष्टाव विश्वजननीं स्नात्वा पु
ण्ये सरिज्जले। प्रकृतिं पुरुषाराध्यां सगुणां निर्गुणां तथा॥६१॥ यथा न ब्रह्मा न च विष्णु
रीश्वरो न वासवो नैव जलाधिपस्तथा। न वित्तपो नैव यमश्च पावकः॥६२॥ तदासि देवि त्व
महं नमामि तां॥६२॥ जलं न वायुर्न धरा न चांबरं गुणा न तेषां न च वेंद्रियाण्यहं। मनो न
बुद्धिर्न च तिग्मगुः न्नाग्नि तदासि देवि त्वमहं नमामि तां॥६३॥ इदं जीवल्लोकं समाधाय चि
त्ते गुणैर्लिंगकोशस्य नीत्वा समाधौ। स्थिता कल्पकालेन यस्याप्तत्राम कोप्यस्ति वेत्तां

विकेतें गितस्य॥६४॥ प्रार्थयत्येष मां लोको मृतानां दर्शनं पुनः॥ नाहं क्षमोस्मि मातस्त्वं द
र्शयाशु जनान्मृतान्॥६५॥ सूत उ॥ एवं स्तुता तदा देवी माया विश्वेश्वरी शुभा॥ स्वर्गाद्
रूय सर्वान्वै दर्शयामास पार्थिवान्॥६६॥ दृष्ट्वा कुंती च गांधारी सुभद्रा च विराटजा॥ पांडवाशु
मुदः सर्वे वीक्ष्य प्रत्यागतान्सकान्॥६७॥ पुनर्विसर्जिताः सर्वे व्यासेनामिततेजसा॥
स्मृत्वा देवीं महामायामिंद्रजालमिवायतं॥६८॥ तदा प्रतस्थुः सर्वे पांडवा मुनयस्तथा
।राजानागपुरं प्राप्तकुर्वन्व्यासकथां पथि॥६९॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कं
धे सप्तमोध्यायः॥७॥ सूत उवाच॥ ततो वर्षेत्रितीये च धृतराष्ट्रः सनृपतिः॥ दावाग्नि
ना वने दग्धः सभार्यः कुंतीसंयुतः॥१॥ संजयस्तीर्थयात्रायां गतस्त्यक्त्वा महीपतिः॥ श्रु
त्वा युधिष्ठिरो राजा नारदात् दुःखमाप्तवान्॥२॥ षट्त्रिंशे गते वर्षे कौरवाणां क्षयात्पुनः

भा०दि प्रभासेयादवाःसर्वेविप्रशापात्क्षयंगताः॥३॥तेपीत्वामदिरांमत्ताहत्वायुद्धंपरस्परं।क्षयंप्रा
प्तामहात्मानःपश्यतोरामकृष्णयोः॥४॥देहंतत्याजरामस्तुकृष्णःकमललोचनः॥व्याधबा
२७ णाहतःशापंपालयन्भगवान्हरिः॥५॥वसुदेवस्तुतच्छ्रुत्वादेहत्यागंहरेस्तथा।जहौप्राणा
न्सुचार्तस्त्वाहारवत्यांमहामतिः॥६॥संस्कारंलम्भयामासपापघ्नस्यमहात्मनः।तंपत्न्योनु
ययुःसर्वाःवसुदेवमहामतिं॥७॥अर्जुनस्तुततस्त्वत्रभासेचातिदुःखितः।संस्कारंतत्रस
र्वेषांयथायोग्यंचकारह॥८॥समीक्ष्यापिहरेर्देहंकृत्वाकाष्ठस्यसंचयं।अष्टाभिःसहप
त्नीभिर्दाहयामासचार्जुनः॥९॥देहंरामस्यरेवत्यासहदृष्ट्वाविनावसौ।अर्जुनोद्वार
कामेत्यपुरान्निःकासयर्जुनः॥१०॥पुरीसावासुदेवस्यसमुद्रेणैवप्लाविता।अर्जुनस २७
र्वलोकान्गृहीत्वानिर्गतस्तदा॥११॥इंद्रप्रस्थेसमागम्यवज्रोराजाकृतस्तदा।हस्तप

न्तमार्गेचौराभीरैश्चलुंठिता॥१२॥धनंसर्वंगृहीतंचनिस्तेजश्चार्जुनोऽभवत्॥१२॥इंद्रप्र
स्थेसमागम्यवज्रोराजाकृतस्तदा।अनिरुद्धसुतःश्रीमान्पार्थेनामिततेजसा॥१३॥व्यासा
यकथितंदुःखंतेनोक्तोसौमहारथ।पुनर्यदाहरिस्त्वंचभविताऽसिमहामते॥१४॥तदातेजस्त
वाप्यंभविष्यतिपुनर्युगे।तच्छ्रुत्वावचनंपार्थोगत्वानागपुरेऽर्जुनः॥१५॥दुःखितोधर्मराजा
नंवृत्तांतंसर्वमब्रवीत्॥देहत्यागंहरेःश्रुत्वायादवानांक्षयंगतं।गमनायमतिंचक्रेराजा
हिमाचलंप्रति॥१६॥षट्त्रिंशद्वार्षिकंराज्येस्थापयित्वोत्तरासुतं।निर्जगामवनंराजाद्रौप
द्याभ्रातृभिःसह॥१७॥षट्त्रिंशच्चवर्षाणिकृत्वाराज्यंगजाह्वये।गत्वाहिमाचलेषट्तेज
हुःप्राणान्पृथासुताः॥१८॥परिक्षिदपिराजर्षिःप्रजाःसर्वाःधार्मिकः।अपालयच्चरा
ज्येद्वाषष्टिवर्षाण्यपंतंद्वितः॥१९॥वभूवमृगयायातोजगामवचनंमहत्।विद्धंमृगंविचि

भा॰दे॰ न्वानोमध्याह्नेनृपतिस्स्वयं॥२०॥त्रिषितश्चपरिश्रांतः क्षुधितश्चोत्तरासुतः॥तथाधर्मेण
२८ तप्तश्चददर्शमुनिमंतिके॥२१॥ध्यानस्थंतंमुनिंराजाजलंपप्रच्छ चातुरः॥नोवाचकिंचि
मौनस्थश्चुकोपनृपतिस्तदा॥२२॥मृतंसर्पंतदादायधनुःकोट्याक्षुधातुरः॥कलिनावि
ष्टचित्तस्तुकंठेतस्यनिवेशायत्॥२३॥आरोपितेतथासर्पेनोवाचमुनिसत्तमः॥नाकु
ञ्चत्तपसायुक्तोराजाथस्वगृहं ——॥२४॥मित्राण्याक्रुतस्यपुत्रोतितेजस्वीमविजातोम
हातपाः॥शृंगीततोयस्य श्रावक्रीडमानोवनांतिके॥२५॥मित्राण्याक्रुश्चतंपुत्रंपितुकं राम॰
ठेतवाधुनालग्नितोस्तिमृतःसर्पःकेनापीतिमुनिश्वरः॥२६॥तेषांतद्वचनंश्रुत्वाचु
कोपातिशायंतदा॥सशापन्नृपतिक्रुद्धोःगृहीत्वायकरेजलं॥२७॥पितुःकंठेधमेयेन २८
मृतःसर्पोनिवेशितः॥तंधक्षत्वप्पसोमास्तक्षकःसप्तमेहनि॥२८॥इतिशापस्तदाते

नराजाश्रुत्वास्यवैपितिः॥पुत्रंतंनिवेद्यवेगेनराज्ञेशापंनिवेदयत्॥२९॥मुनेःशिष्योथराजा
नंसमुपेत्यगृहेस्थितं॥शापनिवेदयामासमुनिपुत्रेणचार्पितं॥३०॥अनिमन्तुसुश्रु
त्वाशापंदत्तंद्विजेनवै॥अविचार्यमविज्ञायमंत्रेहत्वानुवाचह॥३१॥शप्तोहंद्विजपुत्रे
णममदोषादसंशयं॥किंविधेयंमयामात्याउपायचिंत्यतामहः॥३२॥मन्तुःकिलानुनिवा
येविवदंतिवेदवादिनः॥यत्नस्तथापिशास्त्रोक्तःकर्त्तव्यस्सर्वथाबुधैः॥३३॥उपाय
वादिनःकेचिन्त्रवदंतिमनीषिणः॥वित्तोपायेनसिद्ध्यंतिकार्याणिनतरस्यवै॥३४॥
मणिमंत्रौषधीनांवैप्रभावाःखलुदुर्विदाः॥ननवंतिचकिंतैस्तुमतिमद्भिःसुधाधितै
॥३५॥सर्पदष्टापुराजायमुने.॥संजीवितामृताः॥दत्वाईन्त्रायुषःस्तेनमुनिनासाव
राप्सरा॥३६॥नावितव्येनविश्वासःकर्त्तव्यःसर्वथाबुधैः॥प्रत्यक्षंतत्रदृष्टांतंपरुपंतु

भा॰द्वि॰ सचिवाकिल॥३७॥कोपिदिविपृथिव्यांवाहृष्टःपेतपुरुषःक्वचित्॥दैवेमतिंसमाधायस्थि
२९ स्थितिनिरुद्यमः॥३८॥विरक्तस्तुयतिर्भूत्वाभिक्षार्थंयातिसर्वथा॥गृहस्थानांगृहेकाम
मासक्तोवाथवान्यथा॥३९॥यदृच्छयोपपन्नंवाक्षिप्तंकेनापिवामुखे॥उद्यमेनविनाचा
स्याऽदरेसंविन्नोल्कथं॥४०॥विहितेप्युद्यमेकार्यंयदासिद्धंनयातिचेत्॥तदादैवानिधे
स्थ्यंनेचित्रमालंबयेद्बुधः॥४१॥॥मंत्रिणऊवाच॥॥कोमुनिर्येनदत्तार्द्धमायुषोःजीविता
प्रिया॥कथंमृतामहाराजतन्नोब्रूहिसविस्तरं॥४२॥राजोवाच॥॥भृगोर्भार्यावरारोहा
पुलोमानाममुंदरी॥तस्यांतुच्यवनोनाममुनिर्जातोतिविश्रुतः॥४३॥च्यवनस्यतुभार्या २९
तीयासुकन्यानाममुंदरी॥तस्यांजज्ञेसुतःश्रीमान्प्रमतिर्विश्रुतः॥४४॥प्रमतेस्तुप्रि
याभार्याघृताचीनामविश्रुता॥रुरुर्नामसुतोजातस्तस्यांपरमतापसः॥४५॥तस्मिन्नस

मयेकश्चित्स्थूलकेशइतिस्मृतः॥मुनिःपरमतेजस्वीधर्मात्मासत्यसंमतः॥४६॥तस्मिंश्च
समयेमात्याःमेनकाचवराप्सरा॥गंधर्वविश्वावसोःप्राप्यनिर्गतावरवर्णिनी॥४७॥स्थूलके
शाश्रमेगत्वाविससर्जवराप्सरा॥कन्यकांचनदीतीरेसर्वलोकातिसुंदरी॥४८॥दृष्ट्वाना
थांतदाकन्यांजग्राहमुनिसत्तमः॥पुपोषस्थूलकेशःसुनामप्रमद्वराकृता॥४९॥साका
लेयौवनंप्राप्तासर्वलक्षणसंयुता॥रुरुर्दृष्ट्वाचतांबालांकामबाणार्दितोभवत्॥५०॥
॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः॥८॥॥राजोवाच०॥॥कामा
र्त्तःसमुनिर्गत्वारुरुःसुप्तोनिजाश्रमे॥पितापृष्ट्वादीनंतंकिंरुरोविमनासिवै॥१॥सत
माहातिकामार्त्तःस्थूलकेशस्यचाश्रमे॥कन्याप्रमद्वरानामसामेभार्यान्निवेदिति॥२॥
सगत्वाप्रमतिस्तूर्णंस्थूलकेशमहामुनिं॥प्रसादप्रमुखंकृत्वाययाचेमांवराननां॥३॥द

ना०द्वि० दैवाचस्थूलकेशाः प्रदास्यामिशुभेहनि।विवाहार्थंचसंभारंरचयामासतुर्वने॥४॥प्रमति
स्थूलकेशश्चविवाहार्थंसमुद्यमौ॥बभूवतुर्महात्मानौसमीपस्थौतपोवने॥५॥तस्मि
३० न्नवसरेकन्यारममाणांगृहांगणे।सुप्तंपन्नगपादेनाक्रम्यसाचारुलोचना॥६॥दंष्ट्रा
निर्विषयुक्तानिर्दष्टासातत्क्षणान्मृता।अहिनाघोररूपेणसुंदरीसाप्रमद्वरा॥७॥
कोलाहलस्तदाजातोमृतांदृष्ट्वाप्रमद्वरां।मिलितामुनयःसर्वेचुक्रुशुः।शोकसंयुता॥८
॥भूमौतांपतितांयातितांदृष्ट्वातस्याःपितातिदुःखितः॥रुरोदविगतप्राणांदीप्यमानांस्व
तेजसा॥९॥रुरुश्रुत्वातदाक्रंदंदर्शनार्थमुपागतः॥ददर्शपतितांकांतांमजीवामिव
कामिनीं॥१०॥रुदंतंस्थूलकेशंचदृष्ट्वान्यान्ऋषिसत्तमान्।रुरुःस्थानाद्बहिर्गत्वारुरो ३०
दविरहाकुलः॥११॥अहोदैवेनसर्पोयंप्रेषितःपरमाद्भुतः।ममशर्मविघातायदुःख

हेतुरयंकिल॥१२॥किंकरोमिक्वगच्छामिमृतामत्प्राणवल्लभा।नवैजीवितुमिच्छामिवियुक्तः
प्रिययानया॥१३॥नालिंगितावरारोहानमयाचुंबितामुखे।नप्राणिग्रहणंप्राप्तंमंदभाग्ये
नसर्वथा॥१४॥लाजाहोमस्तथाचाग्नौनकृतस्तुनयासह।मानुषंधिगिदंकामंगच्छेत्तपम
मासवः॥१५॥दुःखितस्यनयैमृत्युर्वांछितःसमुपैतिवैः।सुखंतर्हिकथंदिव्यंप्राप्यतेतु
विवांछितं॥१६॥प्रपतामिह्रदेघोरेपावकेप्रविशाम्यहं।विषमग्निजलेपाशांस्त्यक्त्वाप्राणं
स्त्यजाम्यहं॥१७॥विलप्यैवंरुरुस्तत्रविचार्यमनसापुनः॥उपायंचिंतयामासस्थितस्त
स्मिन्नदीतटे॥१८॥मरणात्किंफलंमेस्यादात्महत्यादुरत्ययां।दुःखितश्चपितामेस्याज्जन
नीचापिदुःखिता॥१९॥दैवस्तुष्टोनवेत्कामंदृष्ट्वामांत्यक्तजीवितं।सर्पप्रमुदितश्चान्यान्त
क्षयेत्नात्रसंशयः॥२०॥उपकारःप्रियायाःकपरलोकेनवेदपि।मृतेमय्यात्मघातेनविर

मा॰ द्वि॰ हायीद्विनेन च॥२१॥ विमृश्यैवं रुरुस्तत्र स्नात्वाचम्य शुचिस्थितः॥ परलोकेपि याप्तिन मे
स्याद्यात्मघातनि। एतदर्थेम्नितं मां वैनवेदो यामृतापुनः॥२२॥ विमृश्यैवं रुरुस्तत्र स्नात्वाचम्य
३१ शुचिस्थितः॥ अब्रवीद्वचनं त्वं जलं प्राणवसो मुनिः॥२३॥ यन्मयाप्युकृतं किंचित्कृतं देवा
र्चनादिकं गुरवः पूजिता नक्राकृ जपंतपः कृतं॥२४॥ अधीतास्त्वखिला वेदा गायत्री सं
स्मृता यदि रविराराधितस्तेन संजीवतम मप्रिया॥२५॥ यदि जीवेन्न मे कांतात्यजे प्राणान
हं ततः॥ इत्युक्त्वा ततः कलं न्यमौ विक्षेपाराध्यदेवताः॥२६॥ राजोवाच॥ ॥एवं विलपतस्त
स्य तायांपिंडेः। खितस्य चा देवदूतस्तदानेत्यवाक्यमाह रुरुं ततः॥२७॥ ॥देवदूत उ॥ ॥
माकार्षीः साहसं विप्र कथं जीवेन्मृता प्रिया गतायुरेषा सुश्रोणी गंधर्वाप्सरसः सुता॥ ३१
२८॥ अन्यां कामय चार्वंगीं नेयं विवाहिता त्वया किं त्वरोदिषि दुर्बुधे कामी तिस्तेन यास

हा॥२९॥ ॥रुरुरुवाच॥ ॥देवदूत न चान्यां वै वरिष्याम्यहमंगनां॥ यदि जीवेन्न जीवेद्धा मन्त्र
यं चाधुना मया॥३०॥ ॥राजोवाच॥ ॥ विदित्वाति हर्षं तस्य देवदूतो दयान्वितः॥ उवाच व
चनं तथ्यं सत्यं चातिमनोहरं॥३१॥ उपायं कुरु विप्रेंद्र विहितं यत्सुरैः पुरा॥ आयुषोर्धप्र
दानेन जीवयाशु प्रमद्वरां॥३२॥ ॥रुरुरुवाच॥ ॥ आयुषोर्धं प्रयच्छामि कन्यायै नात्र संश
यः॥ अद्य प्रत्याहृतप्राणश्चोत्तिष्ठतु मम प्रिये॥३३॥ ॥ राजोवाच॥ ॥ विश्वावसुस्तदा
तत्र विमानेन समागतः॥ ज्ञात्वा पुत्रीं मृतां चाशु स्वर्गलोकात्प्रमद्वरां॥३४॥ ततो गंधर्व
राजश्च देवदूतश्च मंत्रिणः॥ धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रतिभाषितां॥३५॥ धर्मराज रुरो
ः पत्नी सुताश्चि विश्वावसोस्तथा। मृता प्रमद्वरा कन्या दष्टा सर्पेण चाधुना॥३६॥ सा रुरोरायु
षोर्द्धेन मर्त्त्यकामस्य सूर्यज। समुत्तिष्ठतु सा कांता मन्यसे यदि सुव्रत॥३७॥ ॥धर्म उवाच

भा०द्वि० एविश्वावसुसुताकन्यादेवदत्तयदिच्छसि।तन्निष्टत्वार्द्धेनरुरुर्गत्वात्वमर्पय॥३८॥एवमुक्तेथ
तौगत्वाजीवयामासतुश्चतां॥उदतिष्ठच्चसानारीततःसुप्तोत्थितेवच॥३९॥रुरुश्चातिवसं
३२ तुष्टस्तांप्राप्यचारुलोचनां।गतोविश्वावसुस्स्वर्गंजीवयित्वाप्रमद्वरां॥४०॥उपायस्तुप्रक
र्तव्यःसर्वथानृपसत्तमः॥मणिमंत्रौषधीभिश्चविधिवत्प्राणे॥४१॥इत्युक्त्वासचिवान्रा
जाकल्पयित्वाथरक्षकान्।कारयित्वाथप्रासादंसाप्तभौमिकमुत्तमं॥४२॥आरुरोहोत्त
रसूनुःसचिवैःसहतत्क्षणं।मणिमंत्रधराःशूराःस्थापितास्तत्ररक्षणे॥४३॥प्रेषयामास राम०
भूपालोमुनिंगौरमुखंततः॥प्रसादार्थंसकलस्यक्षमस्वेतिपुनःपुनः॥४४॥ब्राह्मणान्सिद्ध
मंत्रज्ञान्रक्षणार्थमितस्ततः।मंत्रीपुत्रास्थितस्तत्रस्थापयामाससर्वतः॥४५॥नकश्चि ३२
दारुहेत्तत्रप्रसादेचातिरक्षिते।वचोपिनाश्चिरंतत्रप्रवेशोविनिवार्यते॥४६॥भक्षभोज्यादि

कंराजातत्रस्थैवाकरोन्नृपः॥मंत्रिभिःसहसंमंत्र्यगणयन्दिवसानपि॥४७॥भक्षभोज्यादिकं
राजातत्रस्थैवचकारसः॥स्नानसंध्यादिकंकर्मतत्रैवनिवर्त्यच॥४८॥राजकार्याणिसर्वाणित
त्रस्थैकरोन्नृपः॥मंत्रिभिःसहसंमंत्र्यगणयन्दिवसानपि॥४९॥कश्चित्तत्रकश्यपोनामब्राह्म
णोमंत्रवित्तमः॥शुश्रावचतथाशापंप्राप्तंराज्ञामहात्मना॥५०॥सधनार्थीद्विजश्रेष्ठःकश्यप
:समचिंतयत्।व्रजामितत्रयत्रासौशप्तोराजाद्विजेनह॥५१॥इतिहत्वामतिंविप्रःस्वगृहान्निर्ग
तःपथि।कश्यपोमंत्रविद्विद्वान्धनार्थीमुनिसत्तमः॥५२॥॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वि
तीयस्कंधेनवमोध्यायः॥॥९॥सूतउ॥॥तस्मिन्नेवदिनेनागस्तक्षकस्तंनृपोत्तमं।शापंता
त्वागृहान्नूर्णंनिस्सृतःपन्नगोत्तमः॥१॥वृद्धब्राह्मणवेषेणतक्षकश्चप्रधक्ष्यति।तत्राहंत्वरि
तोयातिकिंचका॥पथिनिर्गतः॥कश्यपस्त्वकश्यपंमार्गेव्रजंतंनृपंतिप्रति॥२॥तमपृच्छत्स्वयंन

गोसौब्राह्मणंमंत्रवादिनंघ्नन्वात्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षसि॥३॥कश्यपउवाच॥
भा० द्वि० परिक्षिन्नृपतिश्रेष्ठंतक्षकश्वप्रधक्ष्यति।तत्राहंत्वरितोयामिनृपंकर्तुमपज्वरं॥४॥मंत्री
३३ स्तिममविप्रेंद्रविषनाशाकरः।किलजीवयिष्याम्यहंतंवैमृतमप्यधुनाद्विज॥५॥तक्षकउ०॥
अहंसपन्नगोब्रह्मन्तंधक्ष्यामिमहीपतिं।निवर्त्तस्वनशक्तस्त्वंमयादष्टंचिकित्सितुं॥
६॥कश्यपउ०॥अहंहंनृपतिंदष्टंत्वयानागमंद्विजेनवै।जीवयिष्याम्यहंदेहंकामंमंत्रब
लेनवै॥७॥तक्षकउ०॥यदित्वंजीवितुंयासिमयादष्टंनृपोत्तमं।मंत्रशक्तिंचतेविप्रदर्शयाद्य
ममानया॥८॥धक्ष्याम्येनंचन्यग्रोधंजीवितुंकुरुवाद्यवापरंमंत्रबलंतेद्रष्टुकामोस्मिसां
प्रतं॥९॥कश्यपउवाच॥दशनागेंद्रन्यग्रोधंविषदंष्ट्राग्निरद्यवै।जीवयिष्येत्वयादष्टंदग्धं ३३
वापन्नगोत्तमं॥१०॥सूतउवाच॥अदशत्पन्नगोवृक्षंभस्मसाचचकारतं।उवाचकश्य

पंनृपजीवयैनंद्विजोत्तम॥११॥दृष्ट्वाभस्मीकृतंवृक्षंपन्नगेनविषाग्निना।सर्वंभस्मसमाहृत्य
कश्यपोवाक्यमब्रवीत्॥१२॥पश्यमंत्रबलंमेद्यन्यग्रोधंपन्नगोत्तम।जीवयाम्यद्यवृक्षंवैपश्य
तस्तेमहाविषं॥१३॥इत्युक्त्वाजलमादायकश्यपोमंत्रवित्तमः।विषेचभस्मराशिंतंमंत्रिते
नैववारिणा॥१४॥तद्वारिसेचनाज्जातोन्यग्रोधःपूर्ववत्पुनः।कश्यपोविस्मयंप्राप्तोदृष्ट्वा
तंजीवितंनगं॥१५॥तमाहकश्यपंनागःकिमर्थस्तेपरिश्रमः।संपादयामितंकामंब्रूहिवाड
ववांछितं॥१६॥कश्यपउ०॥वित्तार्थीनृपतिंक्षत्वानागसंयावदिच्छसिपार्थिवात्।ददा
मिस्वगृहंयाहिसकामोहंनवाम्यहं॥१६॥वित्तार्थीनृपतिंक्षत्वानागंपन्नगस्तिसतः॥गृ
हादहंचोपकर्तुंविद्ययान्नृपसत्तम॥१७॥तक्षकउवाच॥वित्तंगृहाणविप्रेंद्रयावदिच्छ
सिपार्थिवात्।ददामिस्वगृहंयाहिसकामोहंनवाम्यहंतः॥१८॥सूतउवाच॥तत्कृत्वा

ना०हि० वचनंतस्यकल्पपःपरपार्थिवात्॥चकारोहंमनसाकिंकरोमिपुनःपुनः॥१९॥धनंगृही
त्वायास्यामिगृहंमद्यतंद्रितः॥नविष्यतिनमेकीर्त्तिर्लोकेलोन्नसमाश्रयात्॥२०॥जीवि
३४ तेथनपश्रेष्टकीर्त्तिस्यादचलाममाधनावाप्तिश्चबहुधानवेत्सुएंपेचजीवनात्॥२१॥र
क्षणीयंयत्नःकामंधिग्धनंयत्नानान्नानं॥सर्वस्वंरघुनापूर्वंदत्तंविशायकीर्त्तये॥२२॥ह
रिश्चंद्रेणकर्णेनकीर्त्त्यर्थंबहुविस्तरं॥उपेक्षेहंकथंनृपंदत्तमानंविशास्त्रिना॥२३॥जीवि
तेघमयाराज्ञासुसर्वज्ञिनस्यचा॥अराजकेप्रजानाशोनविनानात्रसंशयः॥२४॥प्रजानाशा
त्पापंमेनविष्यतिमृतेनृपे॥अपकीर्त्तिश्चलोकेस्युधलोनाप्रविष्यति॥२५॥इतिसंचिंत्य
मनसाध्यानंकृत्वाध्यसकल्पपःगृहंययुःसधर्मात्माधनमादायतक्षकात्॥२६॥गतायु ३४
षंचनपतिंतातवानबुधिवत्तरआसन्नमृत्युंराजानंज्ञात्वाध्यानेनकल्पपः॥२७॥नि

वर्त्तेकिल्पपेसर्पःसप्तमेदिवसेनृपं॥हंतुकामोजगामाशुनगरंनागसाह्वयं॥२८॥सुश्राव
नगरस्यांतेप्रासादस्थंपरिरक्षितं॥मणिमंत्रौषधैकामंरक्षमाणमतंद्रितं॥२९॥चिंता
विष्टस्तदानागोविप्रशापनयाकुलः॥चिंतयामासयोगेनप्रविशेस्यगृहंकथं॥३०॥
वंचयामिकथंचैनंराजानंपापकारिणं॥विप्रशापादहंमूढंविप्रपीडाकिरंशठं॥३१॥
पांडवानांकुलेजातःकोपिनैतादृशोनवेत्तापसस्यागलेयेनमृतःसर्पोनिवेशि
तः॥३२॥न्नत्वाविगर्हितंकर्मज्ञानतःकालगतिंनृपः॥रक्षकान्नन्नवनेकृत्वाप्रासादम
त्रिगम्यच॥३३॥मृत्युंवंचितुंराजावर्त्ततेघनिराकुलः॥तंकथंधक्षायिष्यामिविप्रवा
क्येनप्रेरितः॥३४॥नजानातिचमंदात्मामरणंत्वनिवर्त्तनं॥तेनासोरक्षकान्स्थाप्यसो
धारूढोघमोद्यते॥३५॥यद्दिनेविहितोमृत्युर्देवेनामिततेजसासकथंपरिवर्त्तेतर

तैयत्रैस्तु कोटिभिः ॥३६॥ पांडवस्य च दायादो जानन्मृत्युं गतन्तपः ॥ न धर्मे मतिमा
भा॰ दि स्थाय स्थितः स्यान्निराकुलः ॥३७॥ दानं पुण्यादिकं राजा कर्तुमर्हति सर्वथा ॥ ध
३५ र्मेण हन्यते व्याधिर्यद्यायुः शाश्वतं भवेत् ॥३८॥ नो चेन्मृत्युविधिं कृत्वा स्नानदानादि
का क्रियाः ॥ मरणं सर्वलोकानां —— —— यान्यथा न भवेत् ॥३९॥ द्विजपीडाकृतं पापं प्र
थवास्य च नृपतेः ॥ विप्रशापस्तथा घोरस्त्वासन्ने मरणे किल ॥४०॥ न कोपि ब्राह्मणः
पार्श्वे य एवं प्रतिबोधयेत् ॥ वेधसा विहितो मृत्युरनिवार्यस्तु सर्वथा ॥४१॥ इति सं
चिंत्य सर्पेसौ स्वान्नागान्निकटे स्थितान् ॥ कृत्वा तापसवेषान्वै प्राहिणोत्सनुतं
गमान् ॥४२॥ फलमूलोदकं गृह्य राज्ञे नागोथ तक्षकः ॥ अपन्नृपत्कीटरूपेण फ ३५
लमध्ये य सूक्ष्मकः ॥४३॥ निर्गतास्ते तदा नागाः फलान्यादाय सत्वराः ॥ ते राजभवनं

प्राप्य स्थिताः प्रासाद संनिधौ ॥४४॥ रक्षकास्तापसान्दृष्ट्वा पप्रच्छुस्ताच्चिकीर्षितं ॥ ऊ
चुस्ते नृपतिं द्रष्टुं प्राप्तास्मोस्मि तपोवनात् ॥४५॥ अभीमन्युसुतं वीरं कृत्वाकं चारुदर्श
नं ॥ परिवर्द्धयितुं प्राप्तास्मा मंत्रैराथर्वणैः किल ॥४६॥ निवेदयंतु राजानं दर्शनार्थागतान्मु
नीन् ॥ कृत्वाभिषेकं यास्यामो दत्वाशिषान्फलानथा ॥४७॥ भारतानां कुले क्वापि क
दाचिदपि कदाचिदपि रक्षकाः ॥ न श्रुतं तापसानां तु राज्ञो रदर्शनं किल ॥४८॥ आ
गृहामो वयं तत्र यत्र राजा परीक्षितः ॥ आशीर्भिर्वर्द्धयीत्वैनं दत्त्वा तां प्रव्रजाम वै ॥४९
॥सूत उवाच॥ ॥इत्याकर्ण्य वचस्तेषां तापसानां तु रक्षकाः ॥ प्रसूचस्तान्द्विजान्म
त्वा निवेदनं नृपतेर्यथा ॥५०॥ नाद्य वो दर्शनं विप्रा राज्ञः स्यादिति मे मतिः ॥ श्वः सर्वता
पसैरत्र त्यागंतव्यं नृपालये ॥५१॥ अनारोहस्तु प्रासादो विप्राणां मुनिसत्तमाः ॥ वि

भा० द्वि०

पृष्टाः प्रणयाद्राज्ञा विहितोस्ति न संशयः ॥५१॥ तदोचुस्तानहिद्विजाः फलमूलजला
निचाशिषाग्निषेति राज्ञेघ्याहर्यंतु रक्षकाः ॥५२॥ तेगत्वान्नृपतिं प्रोचुस्तापसानागता
३६ न्नृजनाराज्ञोवाचानयध्वं वै फलमूलादिकं च यत् ॥५४॥ प्रयच्छध्वं तापसान्नूनं कार्यं प्रा
न रागमानं पुनः ॥ प्रणामं कथयध्वं मे नाथ संदर्शनं तथा ॥५५॥ तेगत्वाश्रममादायफ
लपुष्पादिकं च यत् । उपरिस्तुस्तथा राज्ञे विप्राशिषमितिब्रुवन् ॥५६॥ अर्पयित्वा
थ ते राज्ञे नागास्तापसरूपिणः ॥ निर्ययुर्नवनात्तस्मात्कृतंकार्यन् ॥५७॥ गतेपुना
गसर्वेषु विप्रवेषाहते सुचा फलानादाय राजासौ सचिवानिदमब्रवीत् ॥५८॥ ॥रा
जोवाच ॥ ॥ सुहृदो भक्षयं त्वैतान्फलानिष्टान्द्विजार्पितान् । अद्यहं चैकमेतद्वै फलं ३६
विप्रार्पितं महत् ॥५९॥ इत्युक्त्वा तान्फलान्दत्वा सुहृद्भ्यः श्रोत्तरासुतः । करेकृत्वा फ

लं पक्कं ददारनृपतिः स्वयं ॥६०॥ विदारितफले राज्ञा तत्र कृमिरभूदणुसूक्ष्मलयन
स्ताम्रो हृष्टो नृपतिनास्वयं ॥६१॥ तं दृष्ट्वा नृपतिः प्राह सचिवान्विस्मितानथा अस्तमन्ये
तिसविषादद्यमानमहीपति ॥६२॥ अंगीकरोमितं शापं कृपिकोमां दशत्वयं । एवमुक्त्वा
स राजेन्द्रो ग्रीवायां सन्निवेशयत् ॥६३॥ सत्त्रस्तंयातेदिवानाथेधतः कंठेयकीटकः । तक्ष
कस्तु तदा जातः कालरूपो भयानकः ॥६४॥ राजा संवेष्टितस्तेन दृष्ट्वापि महीपतिः ॥
मंत्रिणो विस्मयं प्रापारुरुदुर्भृत्याः खिता ॥६५॥ घोररूपमहीं वीक्ष्य ऽऽवुस्तेभया
द्दिताः ॥ चुक्रुशू रक्षकाः सर्वे हाहाकारो महानभूत् ॥६६॥ वेष्टितो भोगिभोगेन विन
ष्टबलपौरुषः ॥ नोवाच नृपतिः किंचित्स चचाल नोत्तरासुतः ॥६७॥ उच्छ्रिताग्निशिखा
घोराविष्टजा तक्षकाननात् । प्रजज्वालानृपं चाशु गप्राणं चकार ह ॥६८॥ हताशुजी

भा० द्वि० वितं राजंस्तक्षकं गगने गतः॥ सीमंतमिव कुर्वाणं ददृशुश्च जना दिवि॥ ९९॥ स पपात
३७ गतप्राणो राजा दग्धश्च वह्निना॥ चुक्रुशुश्च जनाः सर्वे मृतं दृष्ट्वा नराधिपं॥ १००॥ ॥ इति श्री
भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे परीक्षित्स्वर्गगमनं नाम दशमोध्यायः॥ १०॥ ॥ सू
त उ०॥ गतप्राणं तु राजानं बालपुत्रं समीक्ष्य च॥ चक्रुर्मे मंत्रिणः सर्वाः परलोक
स्य सत्क्रिया॥ १॥ गंगातीरे समानीय दग्धदेहं महीपतिं गुरादिभिः संयुक्तां चितां त
माधिरोपयत्॥ २॥ दुर्मरणेन मृतस्यापि चक्रुश्चैवोर्ध्वदेहिकीं॥ क्रियां पुरोहितास्तस्य
वेदमंत्रैर्विधानतः॥ ३॥ ददुर्दानानि विप्रेभ्यो गाः सुवर्णं यथोचितं॥ अन्नं वस्त्रवि ३७
धिं तत्र वस्त्राणि विविधानि च॥ ४॥ शुभे मुहूर्ते सुतं बालं प्रजानां प्रीतिवर्द्धनं॥
सिंहासने शुभे तत्र मंत्रिणः सन्निवेशयन्॥ ५॥ पुरजानपदा लोकाश्चक्रुस्तं नृपतिं

शिशुं॥ जन्मेजयनामानं राजलक्षणसंयुतं॥ ६॥ धात्रेयी शिक्षयामास राजचिह्नानि स
र्वशः॥ दिने दिने वर्द्धमानः स बभूव महामतिः॥ ७॥ प्राप्ते चैकादशे वर्षे तस्य कुलपु
रोहितः॥ उपवीतं ददौ विप्रो जग्राह स यथाक्रमं॥ ८॥ धनुर्वेदं कृपः पूर्णं ददावस्मै सुसं
स्कृतं॥ अर्जुनाय यथा द्रोणः कर्णाय भार्गवो यथा॥ ९॥ स प्राप्तविद्यो बलवान्बभूव दु
रतिक्रमः धनुर्वेदे तथा वेदे पारगः परमार्थवित्॥ १०॥ धर्मज्ञः शास्त्रार्थकुशलः सत्यवादि
जितेंद्रियः॥ चकार राज्यं धर्मात्मा पुरा धर्मसुतो यथा॥ ११॥ ततः सुवर्णवर्मा क्षोणिराजा का
शिपतेः किल॥ वपुष्टमां सुतां कन्यां ददौ पारिक्षिताय च॥ १२॥ स तां प्राप्य सितापांगीं मु
मुदे जनमेजयः॥ काशिराजसुतां कान्तां सुभद्रामिव चार्जुनः॥ १३॥ विजहार महीपा
लो वनेषूपवनेषु च॥ तया कमलपत्राक्ष्या शच्या शतक्रतुर्यथा॥ १४॥ प्रजास्तस्य सुसं

भा०दि० तुष्टा बभूवुः सुखलालिताः ॥ मंत्रिणः कर्म कुर्वाणाः चक्रुः कार्याणि सर्वशः ॥१५॥ एत
स्मिन्नेव काले तु मुनिरुत्तंकनामकः ॥ तक्षकेन परिक्लिष्टो हस्तिनापुरमभ्यगात् ॥१६॥
३८ वैरस्यापचितिं कर्तुं तक्षकस्य च वैरिणः ॥ परीक्षितसुतं मत्वा तं नृपं समुपागतः ॥१७॥
जनमेजयस्तु तं दृष्ट्वा ब्राह्मणं संशितव्रतं ॥ अभ्युत्थाय ददौ तस्मिन् कांचनं शुभ्रमास
नं ॥१८॥ स चकारार्हणं तस्य गां ददावथ पार्थिवः ॥ सुखोपविष्टं पप्रच्छ तस्यागमनका
रणं ॥१९॥ ॥ राजोवाच ॥ पावितोहं द्विजश्रेष्ठ दर्शनेन महीयसा ॥ आज्ञां देहि
द्विजश्रेष्ठ किं करोमि हितं तव ॥२०॥ ॥ उत्तंक उवाच ॥ ॥ शृणुवानासि राजेंद्र किं ब्रवीमि
तवाधुना ॥ नयाचितुं महाराज त्वामहं समुपागतः ॥२१॥ कार्याकार्यं न जानासि समये ३८
नृपसत्तम ॥ अकर्तव्यं करोषि त्वं कर्तव्यं न करोषि वै ॥२२॥ किं त्वां संप्रार्थयाम्यद्य गता

मर्षं निरुद्य मे ॥ अवैरत्वममंत्रत्वं बालचेष्टासमन्वितं ॥२३॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ किं वैरं न
मया ज्ञातं न किं प्रतिकृतं मया ॥ तद्वदस्व महाभाग करोमि यदनंतरं ॥२४॥ ॥ उत्तंक उ० ॥
पिता ते निहितो नृप तक्षकेण दुरात्मना ॥ मंत्रिणस्ते समाहूय पृच्छस्व मरणं पितुः ॥२५॥
सूत उवाच ॥ ॥ श्रापोत्र कारणं श्रुत्वा राजा प्राह मुनिं स्थितं ॥ तक्षकस्यात्र को दोषो ब्रूहि
मे मुनिसत्तम ॥२६॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा पप्रच्छ मुनिसत्तमान् ॥ ऊचुस्ते द्विजशापेन
दष्टः सर्पेण वै मृतः ॥२७॥ उत्तंक उ० ॥ ॥ तक्षकेन धनं दत्वा कश्यपः संनिवारितः ॥ न स किं
तक्षको वैरी पितुर्हा तव नृपते ॥२८॥ भार्या रुरोः पुरा नृप दष्टा सर्पेण सा मृता ॥ अविवा
हिता मुनिना जीविता च पुनः प्रिया ॥२९॥ रुरुणा यत्कृतं तत्र प्रतिज्ञा चातिदारुणा ॥ य
यं सर्पं प्रपश्येहं तं तं हन्म्यायुधेन वै ॥३०॥ एवं कृत्वा प्रतिज्ञां सः शस्त्रपाणी रुरुः सदाव्य

भा॰ दि॰ चरन्नथापि वा राजन्निघ्नन्सर्पानयतस्ततः॥३१॥एकदासवनेघोरंडुण्डुभंवयसान्वितं॥
अपश्यद्डुण्डुभंहन्तुंतंसमुपाययौ॥३२॥अभ्यघ्नक्षपितोविप्रस्तमुवाचाथडुण्डुभ
३९ ः॥नापराध्यामितेविप्रकस्मान्मामभ्यहंदिवि॥३३॥॥रुरुरुवा॥॥प्राणप्रियामेदयि
तदष्टासर्प्पेणयामृता॥प्रतिज्ञेयंतदासर्प्पडुःखितेनमयाकृता॥३४॥॥डुण्डुभउवाच॥
नाहंदंशामितेन्येवदशन्तिभुजगोत्तमा॥शरीरसमयोगेननमांहिंसितुमर्हसि॥३५
॥उत्तंकउ॥॥श्रुत्वातांमानुषींवाणींसर्पेणोक्तांमनोहरां॥रुरुःपप्रच्छकोसित्वंकस्मा
डुण्डुभतांगतः॥३६॥सर्पउवाच॥॥ब्राह्मणोहंपुराविप्रसखामेखगमाभिधाविप्रोध
र्मितांश्रेष्ठःसत्यवादीजितेंद्रियः॥३७॥समयावंचितोमौर्ख्यात्सर्पंकृत्वाचतार्णवं ३९
न्नयंचशापितोत्यर्थमग्निहोत्रगृहेस्थितः॥३८॥तेनक्रोधेनशप्ताहंविकलेनातिवे

पता॥सर्पोभवमंदबुद्धेयेनाहंभीषितस्त्वया॥३९॥मयाप्रसादितोत्यर्थंमित्रेणासौद्विजो
त्तमः॥मामुवाचाप्यतिक्रोधान्नुकिंचिच्छान्तिमवाप्यच॥४०॥रुरुस्तेमोचितारूपंनवि
ष्यतिमहावने॥भ्रमतेक्रुत्सुतोनूनंमितिमांसोब्रवीद्वचः॥४१॥सोहंसर्पोरुरुस्त्वंचशृणु
मेपरमंवचः॥अहिंसापरमोधर्मोविप्राणांनात्रसंशयः॥४२॥दयासर्वत्रकर्त्तव्याब्रा
ह्मणेनविजानता॥यस्माद्न्यत्रविद्वेद्नहिंसायास्तकीत्वया॥४३॥॥उत्तंकउवाच॥॥स
र्पोनिर्विनिर्मुक्तोब्राह्मणोसौरुरुर्गतः॥श्रुत्वातस्यवचस्पापांतंपरित्यज्यचाहिंसनं॥
४४॥तेनाविवाहितावालामृतासंजीवितापुनः॥कदनंसर्वसर्पाणांकृतेवैरमनुस्म
रन्॥४५॥तंतुवैरंसमुत्सृज्यवर्त्तसेपन्नगेष्वयं॥विमन्युर्नरतश्रेष्ठपित्रघातकरेषुवै
॥४६॥अंतरिक्षेमतस्मातःस्नानदानविवर्जितः॥तस्योद्धारंचराजेंद्रकुरुहत्वाक्षपन्न

गान्॥४७॥पितृवैरंनजानेद्यजीवन्नेवमृतोह्निसः॥दुर्गतिस्तेपितुर्यस्माद्यावत्तावत्तान्न
भा०द्वि० हनिष्यति॥४८॥त्वंवामखमिषंकृत्वाकुरुयत्नंनृपोत्तमः॥सर्पसत्रंमहापितुर्वैरमनु
६७ स्मरन्॥४९॥सूतउवाच॥ ॥इतितस्यवचःश्रुत्वाराजाजन्मेजयस्तदा॥नेत्राभ्याम
श्रुपातंचकारातीवदुःखितः॥५०॥धिग्जन्मममंदबुधेर्वृथामानकरस्यवैपितायस्य
गतिंघोरांप्राप्तःपन्नगपीडितः॥५१॥अद्याहंमखमारभ्यकरोम्युपचितिंपितुःकृत्वा
सर्पान्संदिग्धदीप्यमानेविभावसौ॥५२॥आहूयमंत्रिणःशीघ्रमानेविनाशयो॥ राम०
सर्वान्राजावचमब्रवीत्॥मंडपंरचयंत्वद्यराजस्यंतंमनोहरं॥५३॥देवीयज्ञस्तुक
र्तव्योमयाद्यसचिवाकिलतत्॥तदंगत्वेविधेयोवैसर्पसत्रःसुविस्तरः॥५४॥कुर्वंतु ६०
यज्ञसंभारंयथामुनिसत्तमः॥गंगातीरेशुभांभूमिंमापयित्वाद्विजोत्तमैः॥५५॥तक्ष

कस्तुपश्चस्तत्रहोतोत्रंकोमहामुनिः॥शीघ्रमाहूयतांविप्राःसर्वज्ञादेवपारगाः॥५६
॥सूतउवाच॥ ॥मंत्रिणस्तुतदाकर्ण्यनृपवाक्यंविचक्षणाः॥चक्रुश्चसर्वसंभारंदेवय
ज्ञस्यविस्तृतं॥५७॥हवनेवर्तमानेतुसर्पाणांतक्षकोगतः॥इंद्रंप्रतिभयाविष्टस्त्राही
तिचाब्रुवन्॥५८॥मघवातंसमाश्वास्यस्वासनेसंविनिरूपच॥ददावभयमत्यर्थंनि
र्भयोभवचेतिवै॥५९॥तमिंद्रशरणंज्ञात्वामुनिर्दत्ताभयंतथा॥उत्तंकोह्वाह्वयत्तंवै
इंद्रंकृत्वानिमंत्रणंसह॥६०॥अस्तंतस्तदातक्षकेणजायावरकुलोद्भवः॥आस्तीको
नामधर्मात्माजरत्कारुसुतोमुनिः॥६१॥तत्रागत्यमुनिर्बालस्तुष्टावातीवतंमखं॥रा
जातमर्चयामासदृष्ट्वाबालंसुपंडितं॥६२॥अर्चयित्वानृपस्तंतुछंदयामासवांछिते
॥सतुवव्रेमहाभागयज्ञोयंविरमत्विति॥६३॥सत्यबद्धोनृपस्तेनप्रार्थितश्चतथापुनः

भा०द्वि० ॥होमंनिवर्त्तयामाससर्पाणांमुनिवाक्यतः॥६४॥भारतंश्रावयामासवैशंपायनविस्त
४१ रात्॥श्रुत्वापितृपतिःकामंनशांतिमगमज्जन्मिवान्॥६५॥व्यासंपप्रछनृपालनमे
शांतिःकथंमुने॥मनोतिदह्यतेमह्यंकिंकरोमिवदस्वमे॥६६॥पितामेऽन्नंगस्येवमृत
ःपार्थसुतात्मजः॥क्षत्रियाणांमहाभागसंग्रामेमरणंवरं॥६७॥रणेवरमरणेवागृहे
वाविधिपूर्वकं॥मरणंनपितुर्मेभूदंतरिमृतोऽवशः॥६८॥शांत्युपायंवदस्वात्रत्वंच
सत्यवतीसुतः॥यथास्वर्गंव्रजेदाशुपितामेऽगतिंगतः॥६९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेद्वितीयस्कंधेएकादशोध्यायः॥११॥ ॥सूतउवाच॥०॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंत
स्यव्यासःसत्यवतीसुतः॥उवाचवचनंतत्रसभायांनृपतिंचतं॥१॥ ॥व्यासउवाच॥ ४१
शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिपुराणंगुह्यमव्ययं॥पुण्यंभागवतंनामनानाख्यानयुतंशिवं

२॥अध्यापितंमयापूर्वंशुकायात्मसुतायवै॥श्रावयामिनृपाद्यत्वारहस्यंपरमंमम॥३॥
धर्मार्थिकाममोक्षाणांकारणंश्रवणात्किल॥आनंदंसुखदंनित्यंसर्वागमसमुद्धृतं॥४
॥जन्मेजयउ॥ ॥आस्तीकोयंसुतः॥कस्यविप्रार्थंकथमागतः॥प्रयोजनंकिमत्रास्य
सर्पाणांरक्षणेविभो॥५॥कथयैतन्महाभागविस्तरेणकथानकं॥पुराणंचतथास
र्वंविस्तराद्वदसुव्रत॥६॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥जरत्कारुमुनिःशांतोनचकारगृहाश्र
मं॥तेनदृष्टावनेगर्त्तेलंबमानाःस्वपूर्वजाः॥७॥तंतेसमाऊः कुरुपुत्रदारान्यथा
वेन्नःपरमाहित्तिर्भिः॥स्वर्गंव्रजामोखलुडःखमुक्ताःवयंसदाचारयुतेसुतेवै॥८॥
सतानुवाचाथकलत्रेसनामामयाचितांचातिवशानुगांच॥तदागृहारंभमहंक
रोमिब्रवीमितथ्यंननुपूर्वजावै॥९॥इत्युक्त्वातान्जरत्कारुर्गतोतीर्थानितिद्विज

भा॰दि॰ ॥ तद्दैवपन्नगाः स्वामामात्राश्रो निपतन्त्विति ॥ १० ॥ कश्यपस्य मुनेः पत्न्यौ कद्रूश्च विनता
४२ स्तथा ॥ दृष्ट्वादित्यरथे चाश्वावूचतुश्च परस्परं ॥ ११ ॥ किंवर्णोयं हयश्चेति परस्परमपृच्छ
तां ॥ श्वेतोयं विनता प्राह न तथेति च चापरा ॥ १२ ॥ दासत्वं पणयित्वा ते विवादं चक्रतुर्मु
नेगृहं प्राप्तेप्सुभे ते तु कृत्वा विवदोनं मिथः ॥ १३ ॥ कद्रूश्च स्वसुतानाह सर्वान्सर्पान्विषस्पि
तान् ॥ कर्बुरं कुरुत सूर्याश्वं मम वाक्यान्न मात्मजाः ॥ १४ ॥ नेति केचक्रुर्हयं सर्पाः कर्बु
रमिव जन्मजं ॥ वेष्टयित्वा स्पुटं तु मातुः प्रियचिकीर्षया ॥ १५ ॥ कद्रूश्च विनता तत्र ग
त्वा ददर्शतुर्हया कर्बुरं तं हरिं दृष्ट्वा विनता दास्यमन्वभूत् ॥ १७ ॥ एकस्मिन्समये कद्रूर्वि राम॰
नतां प्राह सस्मिता ॥ वह मां त्वरिता स्कंधे गंतव्यं भुवनांतरे ॥ १८ ॥ तदादीनमुखी जाता ४२
विनता चातिदुःखिता तदा ॥ जगाम गरुडः सुतस्तस्मान्महाबलः ॥ १९ ॥ स दृष्ट्वा मातरं

दीनामपृच्छत्पन्नगाशनः ॥ मातः कथं सुदीनासि रुदिते व विज्ञासि मे ॥ २० ॥ जीवमाने म
यि सुते तथान्ये रविसारथौ ॥ दुःखिता त्वं ततो वाधिक जीवितं चारुलोचने ॥ २१ ॥ किं जाते
नाथ यादृ माता सुदुःखिता ॥ त्वं समे कारणं मातः करोमि विगतज्वरं ॥ २२ ॥ ॥ विनतोउ
वाच ॥ ॥ दास्यहं पुत्र तस्याः किं ब्रवीमि त्वां व्यथाकुला ॥ वह मां मा ब्रवीत्पद्य ते नास्मि दुः
खिता सुतः ॥ २३ ॥ ॥ गरुड उ ॥ ॥ वहिष्येहं किलेबाद्य यत्र मातं तु मुस्नकाः ॥ मा स्म शोकं कु
रु कल्याणि विज्ञोकां त्वं करोम्यहं ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा सोगतः सक्षी कद्रूः
पार्श्वं महाबलः ॥ उवाह तां स पुत्रां वै सिंधोः पारं जगाम च ॥ २५ ॥ गत्वा तां खगमः प्राह
ब्रूहि मातर्मम नोगतं ॥ कथं मुच्येत मे माता दासीत्वावाद संज्ञायं ॥ २६ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥
अमृतं मे वलोकात्त्वं बलादानीय मे सुतान् ॥ समर्पय सुताद्याशु मातरं मोचयाबलां ॥

भा० द्वि ॥२७॥ व्यास उवाच ॥ इति श्रुत्वा ययौ शीघ्रमिंद्रलोकं महाबलः ॥ सत्वा युद्धं जहारा
६२ शु सुधाकुंभं खगोत्तमः ॥२८॥ समानीयामृतं मात्रे वैनतेय समर्पयत् ॥ मोचिता वनि
ता तेन दास्या भावाद् संशयं ॥२९॥ अमृतं संजहारेंद्रो स्नातुं सर्पा यदागताः ॥ दासी भावा
द्विनिर्मुक्ता विनता विपतद्भवात् ॥३०॥ तत्रास्तीर्णाः कुशास्तैस्तु लीढास्तत्रांकुरैस्तत
॥ द्विजिह्वास्ते सुसंपन्नाः कुशास्वादेहतः कर्वतः ॥३१॥ मात्रा शप्तास्ततो नागाः वासुकिप्रमु
खाः शुचा ॥ ब्रह्माणं शरणं गत्वा ते होचुः शापजं भयं ॥३२॥ तानाह भगवान्ब्रह्मा जरत्का
रुर्महामुनिः ॥ वासुके भगिनीं तस्मै चार्पयिध्वं सनामकं ॥३३॥ तस्यां यो जायते पुत्रः स व
स्त्राता भविष्यति ॥ आस्तीक इति नामा सो भविता नात्र संशयः ॥३४॥ वासुकिस्तु त ६२
दाकर्ण्य विचरंतं ब्रह्मणः शिवं ॥ वनं गत्वा तु जां तस्मै ददौ विनयपूर्वकं ॥३५॥ स नामां

तां मुनिर्ज्ञात्वा जरत्कारुरुवाच तं ॥ अप्रियं मे यदा कुर्यात्तदा तां संत्यजाम्यहं ॥३६॥ वाग्बंधं
ता हृद्भ्रंशं कृत्वा जग्राह तां मुनिः स्वयं ॥ दत्वा च वासुकिः कामं भवनं स्वं जगाम ह ॥३७॥ कृत्वा पर्ण
कुटीं शुभ्रां जरत्कारुर्महावने ॥ तया सह सुखं प्राप परमं मानः परस्परं ॥३८॥ एकदा भोजनं कृ
त्वा सुप्तो सो मुनिसत्तमः ॥ भगिनी वासुकेस्तत्र संस्थिता वरवर्णिनी ॥३९॥ न प्रतिबोधि
तव्योहं त्वया कांते कथंचन ॥ इति श्रुत्वा सो गतो निद्रां मुनिः स्वां सुदती तदा ॥४०॥ रविर
स्तगिरिं प्राप्यः संध्याकालमुपस्थिते ॥ धर्मलोपभयाज्ज्ञीता जरत्कारी रचिंतयत ॥४१॥
नो चेत्प्रबोधयाम्येनं सं ॥ ध्याकालो वृथा व्रजेत् ॥ किं करोमि न मे वांति स्त्यजेन्मां बोधि
तः पुनः ॥४२॥ धर्मनाशाद्वरं त्यागस्तथापि मरणं वरं ॥ धर्महानिनराणां वै नरकाय
भवत्यत ॥४३॥ इति संचिंत्य सा बाला तं मुनिं प्रतिबोधयत् ॥ संध्याकालोयं संजातस्

भा॰म्हि॰ त्रिशेतिष्ठसुव्रता॥४४॥उत्थितोसौमुनिःकोपात्तामुवाचव्रजाम्यहं त्वंतुत्वान्नगृहंयाहि
निद्राविच्छेदकारिणि॥४५॥वेपमानाब्रवीद्वाक्यमित्युक्तामुनिनातदा॥भ्रात्रादत्ताय
४४ दर्थंतंकथंस्यादमितप्रभः॥४६॥मुनिराहजरत्कारुतदस्तीतिनिराकुलागतासामु
निनात्यक्तावासुकेःसदनंतदा॥४७॥पृष्टाभ्रात्राब्रवीद्वाक्यंयथोक्तंपतिनातदा॥
अस्तीत्युक्त्वाचहित्वामांगतोसौमुनिसत्तमः॥४८॥वासुकिस्तुतदाकर्ण्यसत्यवाङ्मु
निरित्युत॥विश्वासंचपरंकृत्वाभागिनींतांसमाश्वसत्॥४९॥ततःकालेनकिय
ताजातोसौमुनिबालकः॥आस्तिकइतिनामायंविख्यातःकुरुसत्तमः॥मातृपक्ष
स्यरक्षार्थंमुनिनाभावितात्मना॥५०॥तेनायंरक्षितोयज्ञस्तवपार्थिवसत्तमः॥५१ ४४
॥ज्ञव्यंकृतंमहाराजमानितोयंत्वयामुनिः॥यायावरकुलोत्पन्नोवासुकेर्भगिनीसुतः

॥५२॥स्वस्तिमेस्तुमहाबाहोभारतंसकलंश्रुतं॥दानानिबहुदत्तानिपूजिताःमुनयस्त
था॥५३॥कृतेनसुकृतेनाद्यपितातेस्वर्गतिंगतः॥पावितंचकुलंकृत्स्नंत्वयानृपतिसत्त
मः॥५४॥अंबायज्ञंसुविस्तीर्णंकुरुकुरुकुलोद्वह॥येनवैसकलासिद्धिस्तवस्याज्जन
मेजय॥५५॥पूजितापरयाभक्त्याशिवासकलकामदा॥कुलवृद्धिंकरोत्येवराज्यंचसु
स्थिरंसदा॥५६॥देवीमखंविधानेनकृत्वापार्थिवसत्तम॥श्रीमद्भागवतंनामपुराणं
परमंशृणु॥५७॥त्वामहंश्रावयिष्यामिकथांपरमपावनीं॥संसारतारणींदिव्यांना
नारससमावृतां॥५८॥नश्रोतव्यंपरंचास्मात्पुराणाद्विद्यतेभुवि॥नाराध्यंविद्यतेराज
न्देवीपादांबुजादृते॥५९॥तेसभाग्याःकृतप्रज्ञाधन्यास्तेनृपसत्तम॥येषांचित्तेसदादे
वीवसतीक्षेमसंकुले॥६०॥ड.खितास्तेद्यहृदयेतेभुविभारतभारत॥नाराधितामहाबा

भा॰ द्वि॰
६५

ह्रोयैर्जनैश्च समर्हाबिका॥ ८१॥ य इदं शृणुयान्नित्यं सर्वान्कामानप्नुयात्। भगवत्या समाख्या
तं पुराणं यदनुत्तमं॥ ८२॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे सदाराधनतत्पराः॥ वर्त्तंते सर्वदा राजन्
तां न सेवेत को जनाः॥ ८३॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहिता
यां द्वितीयस्कंधे श्रोतावक्ताप्रसंगो नाम द्वादशोध्यायः॥ ॥१२॥ ॥शुभं भवतु॥ ॥
इति द्वितीयस्कंध समाप्तं॥ ॥ श्रीभगवत्यै प्रसीदतु॥ ॥एतत्पुराणश्रवणात्पवना
त् शुभं भवतु॥ ॥ ॥ श्रीभगवती प्रसन्नोस्तु॥ ॥छ॥ ॥ ॥ ॥

राम॰
६५

भा॰३॰ श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीभगवत्यैनमः॥ ॥यांवेदाःप्रवदंत्यनादिनिधनांसम्य
१ क्ज्ञानंतितेदेवाविष्णुविरंचिरुद्रसहिताध्यायंतिचित्तेसदा॥यज्ञैर्यूपसमन्वि
तैरनुदिनंयुंजंतियांयाजकास्तांविद्यांसकलार्थदामकलितांवंदेभवानींमुदा॥
१॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥भगवन्भवताप्रोक्तंयज्ञमंबाविधिंमहत्॥साका
वाकथमुत्पन्नाकुत्रकस्माच्चकिंगुणः॥२॥कीदृशश्चमखस्तस्याःस्वरूपंकीदृशं
तथा॥विधानंविधिवद्ब्रूहिसर्वज्ञोसिदयानिधे॥३॥ब्रह्मांडस्यतथोत्पत्तिंवद
विस्तरतस्तथा॥यत्कृतंयादृशंब्रह्मन्नखिलंवेत्सिभूसुर॥४॥ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्च दाभ॰
त्रयोदेवामयाश्रुताः॥सृष्टिपालनसंहारकारकाःसगुणास्त्वमी॥५॥स्वतंत्रास्तेम १
हात्मानःपरासयवदस्वमे॥ततःकिंपरतंत्रास्तेवेत्तुमिच्छामिसांप्रतं॥६॥मृत्युधर्मा

नसेनोवासच्चिदानंदरूपिणः॥आधिभूतादिभिर्युक्ताभवादुःखैस्त्रिधात्मकैः॥७॥बा
लस्यवशगानोवातेसुरेशमहाबलाः॥कथंतेवैसमुत्पन्नाःकस्मादितिचसंशयाः॥८
हर्षशोकयुतानोवानिद्रालस्यसमन्विताः॥सप्तधातुमयास्तेषांदेहादेवान्यथामुने
॥९॥कैर्द्रव्यैर्निर्मितास्तेवैतत्वैःकैरिंद्रियैस्तथा॥भोगश्चकीदृशस्तेषांप्रमाणमायुषस्
तथा॥१०॥निवासस्थानमप्येषांविभूतिंचवदस्वमे॥श्रोतुमिच्छाम्यहंब्रह्मन्विस्त
रेणकथामिमां॥११॥व्यासउ॥दुर्गमःप्रश्नभारोयंत्वयाराजन्कृतोधुना॥ब्रह्मादीनांस
मुत्पत्तिःकस्मादितिमहामते॥१२॥एतदेवमयापूर्वंपृष्टोसौनारदोमुनिः॥विस्मितःप्र
त्युवाचेदंसुस्थितःश्रृणुभूतले॥१३॥कस्मिंश्चित्समयेचाहंगंगातीरस्थितंमुनिं॥अप
श्यन्नारदंशांतंसर्वज्ञंवेदमुत्तमं॥१४॥दृष्ट्वाहंमुदितोगत्वापादयोरपतन्मुने॥तेनाज्ञ

ना॰ वृ॰ तःसमीपेस्यसंविश्यनृविष्टरासने॥१५॥कृत्वाकुशलवार्त्तांवैतेनमप्रच्छद्विधेःसुतं॥मु
स्थितोजाह्नवीतीरेनिर्जनेसूक्ष्मवालुके॥१६॥मुनेनिविततस्याद्यब्रह्मांडस्यमहामु
२ ने॥कःकर्त्तापिरमःश्रेष्ठोस्तन्मेब्रूहिविधानतः॥१७॥कस्मादेतत्समुत्पन्नंब्रह्मांडंमुनि
सत्तम॥अनित्यंवाथनित्यंवातदाचक्ष्वद्विजोत्तम॥१८॥एककर्त्तृकमन्यद्वाबहुकर्त्तृ
कमन्यथा॥अकर्त्तृकंनकार्यस्याद्विरोधोयविभातिमे॥१९॥इतिसंदेहसंदेहोममनंमा
तारयाधुना॥विकल्पकोटिकुर्वाणंसंसारेस्मिन्प्रविस्तरे॥२०॥स्तुवंतिकेचिद्विश्वेशं
मत्वाकारणकारणं॥सदाशिवंमहादेवंप्रलयोत्पत्तिवर्जितं॥२१॥आत्मारामंसुरेशं राम॰
चनिर्गुणंनिर्मलंपरं॥संसारतारकंनित्यंसृष्टिस्थिति—कारणं॥२२॥अन्येविष्णुंस्तु २
वंत्येवसर्वेषांप्रभुमीश्वरं॥परमानंदमव्यक्तंसर्वशक्तिसमन्वितं॥२३॥मुक्तिदंभुक्तिद

णंतंसर्वादिंसर्वतोमुखं॥व्यापकंविततंविश्वमनाद्यनिधनंहरिं॥२४॥धातारंचतथाचा
न्येप्रब्रुवंतिसृष्टिकारणं॥पद्मजंवेदकर्त्तारंसर्वभूतप्रवर्त्तकं॥२५॥चतुर्मुखंसुरेशानंना
भिपद्मोद्भवंविभुं॥स्रष्टारंसर्वलोकानांसत्यलोकनिवासिनं॥२६॥दिनेशंप्रवदंत्यन्येस
र्वेशंवेदवादिनः॥स्तुवंतिचैवगायत्र्यासायंप्रातरतंद्रिताः॥२७॥यजंतिचतथाप्यन्येवा
सवंचशतक्रतुं॥सहस्राक्षंदेवदेवंसर्वेषांप्रभुमुल्वणं॥२८॥यज्ञाधीशंसुराधीशंत्रि
लोकेशंशचीपतिं॥यज्ञानांचैवभोक्तारंसोमपंसोमपप्रियं॥२९॥हेरंबंगजवक्त्रं
चसर्वकार्यप्रसाधकं॥स्मरणात्सिद्धिदंकामंकामगंकामदंपरं॥३०॥वरुणंचतथा
सोमंपावकंपवनंतथा॥यमंकुवेरंधनदंगणाधीशंतथापरे॥३१॥भवानींकेचना
चार्याःप्रवदंत्यखिलार्थदां॥आदिमायांमहाशक्तिंप्रकृतिंपुरुषानुगां॥३२॥ब्रह्मैक

तां समापन्नां सृष्टिस्थित्यंतकारिणीं॥ मातरं सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां तथैव च॥३३॥ अना
दिनिधनां पूर्णां व्यापकां सर्वजंतुषु॥ ईश्वरीं सर्वलोकानां निर्गुणां सगुणां शिवां॥३४
वैष्णवीं शांकरीं ब्राह्मीं वासवीं वारुणीं तथा॥ वाराहीं नारसिंहीं च महालक्ष्मीं तथाद्भुतां
३५॥ वेदमातरमेकां च विद्यां भवतरीं स्थितां॥ सर्वदुःखविहंत्रीं च स्मरणात्सर्वकामदां॥३६
मोक्षदां च मुमुक्षूणां कामदां च फलार्थिनां॥ त्रिगुणातीतरूपा च गुणविस्तारकारकां
३७॥ निर्गुणां सगुणां तस्मात्तां ध्यायंति फलार्थिनः॥ निरंजनं निराकारं निर्लेपं निर्गुणं
किल॥३८॥ स्वरूपं व्यापकं ब्रह्म प्रवदंति मुनीश्वराः॥ वेदोपनिषदे प्रोक्तस्तेजोमय
इति कश्चित्॥ सहस्रशीर्षपुरुषः सहस्रनयनस्तथा॥ सहस्रकरजिह्वश्च तथा सह
स्रपादिति॥४०॥ विष्णोः पदमथाराध्य परमं समुदाहृतं॥४१॥ विराटं विरजं शांतं प्र

वदंति मनीषिणः॥ पुरुषोत्तमं तथान्येषां प्रब्रुवंति पुराविदः॥४२॥ नकोपीति वदं
त्यन्ये प्रभुरीशः कदाचन॥ अनीश्वरमिदं सर्वं ब्रह्मांडमिति केचन॥४३॥ न कदा
नीदृशं च जगदेतद्विचिंतितं॥ सदैव देवमनीशं च स्वभावोत्यं सदेहदं॥४४॥ अक
र्तासौ पुमान्प्रोक्तः प्रकृतिस्तु तथाचला॥ एवं वदंति सांख्याश्च मुनयः कपिलाद
यः॥४५॥ एते संदेहसंदोहाः प्रभवंति तथापते॥ विकल्पोपहतं चेतः किं करोमि
पितामह॥४६॥ धर्मविवक्षायां न मनो मे स्थिरं भवत्॥ को धर्मः कीदृशो धर्मश्चि
कं नैवोपलभ्यते॥४७॥ देवाः सत्वगुणोत्पन्नाः सत्यधर्मव्यवस्थिताः॥ पीड्यंते दा
नवैः पापैः क्व तत्र धर्मव्यवस्थितिः॥४८॥ धर्मस्थिताः सदाचाराः पांडवा मम पूर्व
जाः॥ दुःखं नक्रविधं प्राप्तास्तत्र धर्मस्य का स्थितिः॥४९॥ अतो महद्भयं तात न वेप

भा.तृ. तेतीवसंशयोस्ति ॥ कुरुनिःसंशयंचेतःसमर्थोसिमहामते ॥५०॥ त्राहिसंसारवार्धेस्त्वं
४ ज्ञानपोतेनमांमुने ॥ मग्नंतेचोत्मनंतंचमग्नंमोहजलाविले ॥५२॥ ॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेराज्ञाप्रश्नकृतेप्रथमोऽध्यायः ॥१॥ व्यासउवाच ॥
श्टणुराजन्प्रवक्ष्यामियत्त्वापृच्छसिमांप्रति ॥ किंब्रवीमिविमग्नोहंज्ञानवान्नसं
शयः ॥१॥ वेदशास्त्राःपुराणानिवेदांतंभारतंतथा ॥ कृत्वासंमोहसंमूढोभवंराज
न्मनस्यपि ॥२॥ तपस्तप्तंमयाघोरंशंकरःपरितोषितः ॥ शुकंलब्ध्वासुतंपश्चाद्वि
मग्नःशोकसागरे ॥३॥ त्यक्त्वामांनिर्गतःसोपितच्छोकाद्विमारते ॥ पुत्रंसमाग रा.भ.
तःपार्थमातरंदृष्टुमुत्सुकः ॥४॥ धृतराष्ट्रस्तथापांडुर्विदुरश्चमहामतिः ॥ उत्पादिता ४
स्त्रयःपुत्राःक्षेत्रेवैचित्रवीर्यके ॥५॥ धृतराष्ट्रस्तथापांडुर्विदुरश्चमहामायायांपति

तोनृपाःपुत्रानुत्पाद्यतानथ ॥ संग्रामेभारतेयुद्धेदुःखंज्ञातंमयाधुना ॥६॥ पुराणेषु
मयाप्रोक्तंविष्णोश्चसंस्तवंक्वचित ॥ क्वचिच्छंकरस्याथक्वचिद्देव्याःकृतस्तवं ॥७
क्वचिदिंद्रःक्वचिद्वह्निःक्वचित्सूर्यःप्रजापतिः ॥ क्वचिच्चापिपरंब्रह्मनिर्गुणंनिष्कलं
परं ॥८॥ इदमित्थमविज्ञायकृतंसर्वमयानघ ॥ वितर्कविततावेवविमग्नोहंतदानृप
॥९॥ ततश्चिंतापरोसर्थविकल्पज्ञातसंकुलः ॥ स्वाश्रमेसंस्थितश्चाहंविविक्तेविज
नेनृप ॥१०॥ तदाब्रह्मात्मजःश्रीमान्नारदोमुनिसत्तमः ॥ चरन्तीर्थान्समायातः
संस्थितश्चममाश्रमे ॥११॥ पूजयित्वामुनिसम्यक्तमपृच्छमहंतदा ॥ पल्याद्य
महाबाहोदृष्टोहंकुरुसत्तम ॥१२॥ दृष्ट्वानस्वस्मिहानागमयादृष्टोमुनीश्वरः ॥ उ
वाचमांविधेःपुत्रःप्रहसन्निवभारत ॥१३॥ नारदउ ॥ व्यासकिंतेब्रवीम्यद्यपुरायसंश

ना·तं·
५

योमम॥उत्पन्नोहृदयेसर्वःसंदेहासारपीडितः॥१४॥गत्वाहंपितरंस्थानेब्रह्माणम
मितौजसं॥अपृछंत्वयासृष्टंव्यासाद्यब्रह्ममुत्तमं॥१५॥पितःकुतःसमुत्पन्नंब्र
ह्मांडमखिलंविभो॥नवत्कृतंनवासम्यक्किंवाविष्णुकृतंत्विदं॥१६॥रुद्रकृतंवा
विश्वात्मन्ब्रूहिसत्यंजगत्पते॥आराधनीयःकःकोत्रसर्वोत्कृष्टश्चकःप्रभुः॥१७॥
तत्सर्वंवदमेब्रह्मन्संदेहान्छिंधिचानघ॥ततोस्म्यहंयत्संसारेदुःखरूपमृतोप
मे॥१८॥संदेहादोलितंचेतोनमेश्यामतिकुत्रचित्॥नतीर्थेषुनदेवेषुसाध
नेष्वितरेषुच॥१९॥अविज्ञायपरंतत्वंकुतःशांतिःपितामह॥विकीर्णंबहुधा
चित्तंनैकत्रस्थिरतांव्रजेत्॥२०॥किंस्मरामियजेकंवाकंभजाम्यर्चयाम्यहं॥
स्तौमिकंनाभिजानामिदेवंसर्वेश्वरेश्वरं॥२१॥इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंब्रह्मालोक

पितामह॥मयासत्यवतीसूतोब्रह्मन्नारंसुदुस्तरं॥२२॥ब्रह्मोवाच॥किंब्रवी
मिसुताद्याहंदुर्बोधंब्रह्ममुत्तमं॥कृतंत्वयामहाभागविष्णोरपिसुनिश्चयात्
२३॥रागीकोपिनजानातिसंसारेस्मिन्महामते॥विगतारागोविजानातिनि
रीहश्चविमत्सरः॥२४॥एकार्णवेपुराजातेनष्टेस्थावरजंगमे॥भूतमात्रेसमु
द्भूतःकमलादहमात्मभूः॥२५॥नापश्यंतरणिंसोपिनवह्निर्नचपर्वता
न्॥कर्णिकायांसमासीनःस्थितामकरवंतदा॥२६॥कस्मादहंसमुद्भूतःस
लिलेस्मिन्महार्णवे॥कोमेत्राताप्रभुःकर्तासिंहत्रविधासुगात्ययै॥२७॥नचेन्द्र
विंधितेस्वष्टायदाधारंजलत्विदं॥पंकजकथमुत्पन्नंप्रसिधरूढियोगयोः॥
२८॥पश्याम्यद्यास्यपर्यंतंमूलंवैपंकजस्यच॥नविष्यतिधरातत्रमूलेनास्य

ना॰त॰ त्रसंशयः॥२९॥उत्तरन्सलिलेतत्रयावद्वर्षसहस्रकं॥तपस्तपतिचाकाशेवा
गभूदशरीरिणी॥३०॥ततोमयातपस्तप्तंतपस्येवर्षसहस्रकं॥सृजेतिपुनरुद्भूता
६ वाणीतत्रश्रुतामया॥३१॥विमूढोहंतदाकर्ण्यकिंसृजामिकरोमिकिं॥तदादै
त्यातिकेघोरौदारुणौमधुकैटभौ॥३२॥ताभ्यांविभीषितश्चाहंमुधायमकरा
लये॥ततोहंनालमालंब्यवारिमध्यमवातरं॥३३॥व्रजन्तत्रमयादृष्टःपुरुषः
परमाद्भुतः॥मेघश्यामशरीरस्तुपीतवासाश्चतुर्भुजः॥३४॥शंखचक्रगदाप
द्माद्यायुधैस्तुविराजितः॥कौस्तुभोद्भासितोरस्कःश्रीवत्सांकविराजितः॥३५
तमद्राक्षमहंविष्णुंशेषपर्यंकशायिनं॥योगनिद्रासमाक्रांतात्मविस्पंदिन राम॰
मच्युतं॥३६॥शयानंतंसमालोक्यभोगिभोगोपरिस्थितं॥चिंतामेमाद्भुताजाता ६

किंकरोमीतिनारद॥३७॥स्तुत्वाहंतुतदादेवींस्तुतानिद्रास्वरूपिणी॥देहान्निर्ग
तसादेवीगगनेसंस्थिताशिवा॥३८॥अवितर्क्यशरीरासादिव्याभरणमंडिता
विष्णोर्देहंविहायाशुविरराजनभस्थिता॥३९॥उदतिष्ठदमेयात्मातयामुक्तोज
नार्दनः॥पंचवर्षसहस्राणिकृतवान्युद्धमच्युतं॥४०॥तदाविलोकितौदैत्यौह
रिणाविनिपातितौ॥उत्संगविपुलंकृत्वातत्रैवनिहतौचतौ॥४१॥रुद्रस्तत्रैव
संप्राप्तोयत्रवासंस्थितावुभौ॥त्रिभिःसंवीक्षितास्माभिःखस्थादेवीमनोहरा॥
४२॥संस्तुतापरमाशक्तिःसोवाचास्मानवस्थितान्॥कृपावलोकनैःकृत्वापा
वनैर्मुदितानथ॥४३॥देव्युवाच॥काजेशाःस्वानिकेतानिवसध्वंविगतज्वराः॥
प्रजाश्चतुर्विधाःसर्वाःसृजध्वंस्वविभूतिभिः॥४४॥काजेशाःस्वानिकार्याणिकु

रुध्वसमतंडिताः॥ सृष्टिस्थितिविनाशानि निहतौ मधुकैटभौ॥४५॥ कृत्वा स्वानि
निकेतानि वसध्वं विगतज्वराः॥ प्रजाश्चतुर्विधाः सर्वाः सृजध्वं स्वविभूतिभिः॥४६
ब्रह्मोवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः पेशलं सुखदं मृदु॥ अब्रूम तामशक्ताः स्म
कथं कुर्मस्त्विमाः प्रजाः॥४७॥ न मही वितता मातः सर्वत्र विततं जलं॥ नच
निगुणाश्चापि तन्मात्राणींद्रियाणि च॥४८॥ तदाकर्ण्य वचोऽस्माकं शिवा जाता
स्मितानना॥ तदैवागतं तत्र विमानं गगनाद्भुतं॥४९॥ सोवाचास्मिन्सुरा
कामं विशध्वं गतसाध्वसाः॥ विमाने ब्रह्मविष्ण्वीशा दर्शयाम्यद्य चाद्भुतं॥५०॥
तन्निशम्य वचस्तस्यास्तानिस्तुक्तापुनर्वचः॥ समारुह्योपविष्टाः स्म विमाने र ७
त्नमंडिते॥५१॥ मुक्ताधामसुसंवीते किंकिणीजालशब्दिते॥ सुरसद्मनिभे रमे

वयं तत्राविशंकिताः॥५२॥ सोपविष्टांस्ततो दृष्ट्वा देवस्मान्विजितेंद्रियान्॥ स्वश
क्त्या तद्विमानं वै नोदयामास चांबरे॥५३॥ ॥इतिश्रीभागवते महापुराणे तृतीय
स्कंधे द्वितीयोऽध्यायः॥२॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥विमानं मनवेगेन यातं स्थानांतरं ततं
न जलं तत्र पश्यामि विस्मितोस्मो वयं तदा॥१॥ वृक्षाः फलफलारम्याः कोकिला
रवमंडिताः॥ मही महीधराः कामं वनान्युपवनानि च॥२॥ नार्यश्च पुरुषाश्चैव प
शवश्च सरिद्वराः॥ वाप्यः कूपास्तडागाश्च पल्वलानि च निर्झराः॥३॥ पुरतो नगरं
रम्यं दिव्यप्राकारमंडितं॥ इदुशालासमायुक्तं प्राज्यहर्म्यविराजितं॥४॥ ज्ञात्वा नि
त्नात तदा जाता चित्तेनः स्वेसलत्पुरं॥ सर्गोयमितिकेनासौ निर्मितोस्मि दुरत्य
यः॥५॥ तदा विनिर्गतो राजा पुरस्तस्मात्सुमंडितात्॥ वेदराज इवाक्षोभ्यो नर

वात्यवनेस्थितः॥६॥विमानस्थावयंतत्रवीक्षमाणास्तदद्भुतं॥राजानंदेवसंका
भा·तृ· शंव्रजंतंमृगयावने॥७॥अस्माभिःसास्थिताहृष्ट्वाविमानोपरिचांबिकाक्षणा
८ च्चचालगगनेविमानंपवनेरितं॥८॥मुकुंदाधोन्नतःश्चामेदेशेचान्यमनोहरे॥त
दनंचवनंतत्रदृष्टमस्माभिरुत्तमं॥९॥पारिजाततरोछायांसंश्रितासुरभिस्थि
ता॥चतुर्दंतोगजस्तस्याःसमीपेसमवस्थिता॥१०॥अप्सरसांतुवृंदानिमेन
काद्यनिमानिच॥क्रीडंतिविविधैर्भावैर्गाननृत्यसमन्वितैः॥११॥गंधर्वाःशात
क्रतुस्तत्रपुलोम्याःसहितःप्रभुः॥वयंसुविस्मिताश्वासन्दृष्ट्वात्रिविष्टपंत
दा॥१३॥यादःपतिंकुबेरंचयमंसूर्यंविभावसुं॥देवांस्तुविस्मिताश्वासन्वयं ८
तत्रसुरास्थितान्॥१४॥विमानंतुमुकुंदार्धश्चचालितंतरसागतं॥ब्रह्मलोकत

दादिव्यंसर्वदेवनमस्कृतं॥१५॥तत्रब्रह्माणमालोक्यवस्थितोहरकेशवो॥मान्
चतुश्चतुर्वक्त्रैःकोयंब्रह्मसनातनः॥१६॥सन्नायांतत्रदेवाश्चदेवाःसांगाःस्वरू
पिणः॥सागराःसरितश्चैवपर्वताःपन्नगोरगाः॥१७॥तावदोचमहंनैवजानेसृ
ष्टिपतिंपतिं॥कोहंकोयंकिमर्थंवात्रमोयंममचेश्वरो॥१८॥क्षणादथविमानं
तच्चचालाशुमनोजवं॥कैलासशिखरेप्रासंरम्ययक्षगणान्विते॥१९॥मंदार
वाटिकारम्यकीरकोकिलकूजिते॥वीणामुरजवाद्यैश्चस्वरनादिसुखदेशिवं॥२०
यदाप्राप्तंविमानंतत्रदेवसदनाद्भुतात्॥निर्गतोभगवान्शंभुर्वृषारूढस्त्रि
लोचनः॥२१॥पंचाननोदशभुजःसोमसोमार्धशेखरः॥व्याघ्रचर्मपरीधानो
गजचर्मोत्तरीयकः॥२२॥पार्श्वस्थितोमहावीरोषडाननगजाननौ॥शिवेन

सहपुत्रौ द्वौ व्रजपाणौ विरेजतुः॥२३॥ नंदीप्रभृतयः सर्वे गणाः पार्श्ववराश्च ते॥ ज
यशब्दप्रयुंजाना व्रजंति शिवदृष्टगाः॥२४॥ तं वीक्ष्य शंकरं चान्ये विस्मितास्तत्र
नारद॥ नाब्रूमः सदृशं याविष्टास्तत्र तत्रैव संमुने॥२५॥ क्षणात्सभाजिरे श्रृंगाद्वि
मानं वातरंहसा॥ वैकुंठसदनं प्राप्तं रमारमणमंदिरे॥२६॥ अत्र संन्यासा विश्रु
तिश्च तत्र दृष्टा मया श्रुता॥ विसस्मये तदा विष्णुर्दृष्ट्वा तत्सुरमुत्तमं॥२७॥ सदनान्नि
र्ययौ तावद्धरिः कमललोचनः॥ अतसीकुसुमाभासः पीतवासाश्चतुर्भुजः॥
२८॥ द्विजराजाधिरूढश्च दिव्याभरणभूषितः॥ वीज्यमानस्तदा लक्ष्म्या कामि
न्याश्चामरैः शुभैः॥२९॥ तं वीक्ष्य विस्मिताः सर्वे वयं विष्णुसनातनं॥ पश्यरंनि १
रीक्ष्य ततः स्थिता तस्मिन्वरासने॥३०॥ ततश्चचाल तरसा विमानं वातरंहसा॥ स

मुरोर्येयसंभ्राते मिष्टवारिर्महोर्मिवान्॥३१॥ यदोगणसमाकीर्णश्चिलशीचि
विराजितः॥ हंसकारंडवाकीर्णः सुधासिंधुरिवापरः॥३२॥ तत्र मणिमयो द्वीपो
नानास्त्र विराजितः॥ मंदारपारिजाताद्यैः पादपैरतिशोभितः॥३३॥ नाना
स्तरणसंयुक्तो दिव्यमंडपसंयुतः॥ मुक्तादामपरिक्षिप्तो नानारत्नविरा
जितः॥३४॥ दृष्टोऽस्माभिर्विमानस्थैर्दूरतः परिमंडितः॥ नानास्तरणसंछन्नैर्
द्रजातसमन्वितः॥३५॥ पर्यंकप्रवरे तस्मिन्नुपविष्टवराननाः॥ रक्तांबरध
रा दिव्यरक्तमाल्यानुलेपना॥३६॥ सुरक्तनयना कांता विद्युद्विसुसंस्थि
ता॥ सुचारुवदना सकुंदनच्छदविराजिता॥३७॥ रमाकोट्यधिका कांता सूर्य
विंबनिभानना॥ अदृष्टपूर्वा दृष्टा सा सुंदरी स्थितरूपिणी॥३८॥ दृष्ट्वा तां विस्मिताः

भा॰त्रृ॰ सर्वेविघ्नंतत्रस्थिताभवत्॥केयंकांताचकिंनामानजानीमोत्रसंस्थिताः॥३९॥सह
स्रनयनारामासहस्रकरसंयुता॥सहस्रवदनारम्याभातिदूरात्सुसंज्ञया॥४०॥ना
१० सुरानापिगंधर्वीनेयंदेवांगनाकिल इतिसंशयसंमग्नास्तत्रनारदसंस्थिताः॥४१
तदासौभगवान्विष्णुर्दृष्ट्वातांचारुहासिनीं उवाचाथास्वविज्ञानात्तल्लत्वामन
सिनिश्चयं॥४२॥एषाभगवतीदेवीसर्वेषांकारणंहिनः॥महाविद्यामहामायापूर्णा
प्रकृतिरव्यया॥४३॥दुराराध्यामहादेवीयोगगम्यादुरत्यया॥इच्छापरात्मनःकामं
नित्यानित्यस्वरूपिणी॥४४॥एषासंहृत्यसकलंविश्वंक्रीडतिसंक्षये॥लिंगानि १०
सर्वजीवानांस्वशरीरेनिवेश्यच॥४५॥दुराराध्यात्वभाग्यैश्चदेवीविश्वेश्वरीशिवा॥ राम
वेदगर्भाविशालाक्षीसर्वेषामादिरीश्वरी॥४६॥सर्वबीजमयीत्येषाराजतेसांप्रतंसुरा

विभूतयःस्थिताःपार्श्वेपश्यतांकोटिशःक्रमात्॥४७॥दिव्याभरणभूषाढ्यादिव्यगंधा
नुलेपना॥परिचर्यापराःसर्वाःपश्यतांब्रह्मशंकरौ॥४८॥धन्यावयंमहाभागाःकृतकृ
त्याःसुसांप्रतं॥यदत्रदर्शनंप्राप्तंभगवत्याःस्वयंत्विदं॥४९॥तपस्तप्तंपुरायत्रैस्तस्येदं
फलमुपस्थितं॥अन्यथादर्शनंकुत्रभवेदस्मान्सुरागिणः॥५०॥पश्यंतिपुण्यपुंजांये
येचदांतास्तपस्विनः॥रागिणोनैवपश्यंतिदेवींभगवतींशिवां॥५१॥मूलप्रकृतिरेवैषा
सदापुरुषसंगता॥ब्रह्मांडंदर्शयत्येषाकृत्वावैपरमात्मने॥५२॥द्रष्टासौदृश्यमखिलं
ब्रह्मांडेदेवतासुरे॥तस्यैषाकारणंभूनमायासर्वेश्वरीशिवा॥५३॥क्वाहंक्वाथकासुराःसर्वे
रमाद्याःसुरयोषितः॥लक्षांशेनतुलामस्यानभवामःकथंचन॥५४॥कामनोजननीप्य
षाश्वरेताप्रवदाम्यहं॥अनुभूतंमयापूर्वंप्रत्यभिज्ञासमुत्थिता॥५५॥सेषावरांगना

भा॰तृ॰ कामंयाहष्टोवेमहार्णवे॥बालभावेमयादेवीवालयंतीवमांमुदा॥५६॥छायानांवटपत्रेषु
११ पर्यंकेसुस्थितेदृढे॥पादांगुष्ठकरेकृत्वानिवेश्यमुखपंकजे॥५७॥लेलिहंतंचक्रीडंतमने
केबालचेष्टितै॥रममाणंकोमलांगंवटपत्रपुटेस्थिरे॥५८॥दोलयंतीचबालत्वान्मा
येस्त्रिता॥सेयंसुनिश्चितंज्ञातंमेदृष्टानादिवा॥५९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेतृतीयस्कंधेतृतीयोध्यायः॥३॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥इत्युक्त्वाभगवान्विष्णुःपुनराहज
नार्दनः॥वयंगच्छामपार्श्वेस्याःक्षणमंतःपुनःपुनः॥१॥वरदेयंमहामायादास्यत्येषा
वरान्हिनः॥स्तुवामसंनिधिंप्राप्यानिर्भयाश्चरणांतिके॥२॥यदिनिवारयिष्यंतिद्वा
रस्थाःपरिचारिकाः॥पठिष्यामचतत्रस्याःस्तुतिंदेव्याःसमाहिताः॥३॥ब्रह्मोवाच॥इत्यु
क्तोहरिणावांचसुप्रहृष्टौसुसंस्थितौ॥जातौप्रमुदितौकामंनिकेटगमनायच॥४॥

तमित्युक्त्वाहरिःसर्वेविमानात्त्वरितास्त्रयः॥उत्तीर्यनिर्गताद्वारिशंकमानामनः
स्वयं॥५॥द्वारस्थान्वीक्ष्यनःसर्वान्देवीभगवतीतदा॥स्मितंकृत्वाचकारास्तुत्री
नस्त्रीरूपधारिणः॥६॥वयंयुवतयोजातास्सुरूपाश्चासभूषणाः॥विस्मयंपरमंप्राप्ता
गतास्तत्सन्निधिंपुनः॥७॥साहष्ट्वानःस्थितान्तत्रस्त्रीरूपान्चरणांतिके॥अलोक
यतचार्वांगीप्रेमसंपूर्णयादृशा॥८॥पश्यामतांमहामायांपुरतःसंस्थितावयं॥पर
स्परंवलोकंतःस्त्रीरूपाश्चारुभूषणाः॥९॥पादपीठेक्षमाणानानामणिविभूषि
ते॥सूर्यकोटिप्रतीकाशांस्थितास्तत्रवयंत्रयः॥१०॥काश्चिद्रक्तांबरास्तत्रसहचर्य
सहस्रशः॥नीलांबरावरानार्यस्तथापीतांबरान्विताः॥११॥देव्यःसर्वाःशुभाका
राविचित्रांवरभूषणाः॥विरेजुःपार्श्वतस्तस्याःपरिचर्यापराःकिल॥१२॥जगुश्चन

नृत्यंत्यान्याःपुनःपानानिचांगनाः॥ वीणामृजवाद्यानिवादयंत्योमुदान्विताः॥१४
ब्रह्माणमखिलंसर्वंतत्रस्थावरजंगमं॥ अहंविष्णुश्चरुद्रश्चवायुरग्निर्यमोरविः॥१५
शीतगुस्त्वष्टाकुबेरःपाकशासनः॥ पर्वताःसागरानद्योगंधर्वाप्सरसस्तथा॥१६॥वि
श्वावसुश्चित्रकेतुश्चेतचित्रांगदस्तथा॥ नारदस्तुंबरुश्चैवहाहाहूहूस्तथैवच॥१७॥
अश्विनौवसवःसाध्याःसिद्धाश्चपितरस्तथा॥ नागाशेषादयःसर्वेकिंनरोरगराक्ष
सा॥१८॥ वैकुंठब्रह्मसदनंकैलासःपर्वतोत्तमः॥ सर्वंतदखिलंदृष्टंनखमध्यस्थितंच
नः॥१९॥ मत्कर्णपंकजंतत्रस्थितोहंचतुराननः॥ शेषशायीजगन्नाथस्तथाचम
धुकैटभौ॥२०॥ एवंदृष्टंमयातत्रपादपद्मेनखेस्थितं॥ विस्मितोहंततोवीक्ष्यकिमे
तदितिशंकितः॥२१॥ विष्णुश्चविस्मयाविष्टःशंकरश्चतथास्थितः॥ तांतदामेनिरेदे

वींवयंविश्वस्यमातरं॥२२॥ ततोवर्षशतंपूर्णंव्यतिक्रांतंप्रपश्यतः॥ सुधासिंधौस्थिते
द्वीपेविहारंविविधंतदा॥ सख्यस्तत्रतदानत्रमेनिरेस्मानवस्थितान्॥ दिव्यप्रमुदिताका
रानानाभरणमंडिताः॥२४॥ वयमप्यतिरम्यत्वाद्बभूवमिविमोहिताः प्रहृष्टमनसः
सर्वेपश्यन्भावान्मनोरमान्॥२५॥ एकदातांमहामायांदेवींभगवतींशिवां॥ तुष्टा
वभगवान्विष्णुर्युवतीभावसंगतः॥२६॥ श्रीभगवानुवाच॥ ॥नमोदेव्यैप्रकृत्यै
चविधात्र्यैसततंनमः॥ कल्याण्यैकामदायैचसिद्ध्यैवृद्ध्यैनमोनमः॥२७॥ ज्ञातं
मयाखिलमिदंत्वयिसन्निविष्टंत्वत्तोस्यसंभवलयावपिमातरद्य॥ शक्तिश्चते
स्यकरणेविततप्रभावाज्ञाताधुनासकललोकमयासिनूनं॥२८॥ त्वत्तोत्थभ
वविरंचिरमाधवकार्यैत्वय्येवयामिविलयंप्रभवामकाले॥ त्वंसर्वदासिप्रकृतिः

परमासि वा स्वालीलाविहारा चतुरा पुरुषप्रसंगे ॥ विस्तार्यते समखिलं सदसद्वि
कारं संदर्शयिस्य विकलं पुरुषाय काले ॥ तत्त्वैश्च षोडशभिरेव च सप्तभिश्च भासे
इन्द्रजालमिव देवि किलरंजनाय ॥३०॥ नत्वामृते किमपि वस्तुगतं विभाति व्याप्ये
व सर्वमखिलं त्वतवस्थितासि ॥३१॥ शक्तिं विना व्यवकृतो पुरुषोप्यशक्तो वंभ
एमते जननि बुधिमतो जनेन ॥३२॥ प्रीणासि विश्वमखिलं सततं प्रभावैः स्वैस्तेज
सा च विततं प्रकटी करोषि ॥ अत्स्येव देवि तरसा किल कल्पकाले को वेद मातश्चरितं
तव वैभवस्य ॥३२॥ त्राता वयं जननि ते मधुकैटभाभ्यां लोकाश्च ते सुवितताः स्व
लुदर्शितावै ॥ नीतास्सुखस्य भुवने परमां च कोटिं यद्दर्शनं तव भवानि महाप्रभावं ॥
३३॥ नाहं भवो न च विरंचि न वेद मातः को न्यो विदामचरितं तव दुर्विभाव्यं ॥ कानीह

संति भुवनानि महाप्रपंचेत्यस्मिन्भवानि चरिते रचनायकलापे ॥३४॥ अस्माभि
रत्र भुवने हरिरन्य एव दृष्टः शिवो थ कुहिणः प्रथितः प्रभावः ॥ चान्येषु किं भुवनेष
पि ते हि चान्ये किं किमत्र देवि विततं तव सुप्रभावं ॥३५॥ याचेंबते ंघ्रिकमलं प्रणि
पत्य कामं चित्ते सदा वसतु मे तव रूपमेतम् नानापि वक्रकुहरे सततं तवैव संदर्शनं
तव पदांबुजयोः सदैव ॥३६॥ भृत्याय यस्ति सततं मयि भाविनीयं त्वं स्वामिनीति म
नसा ननु चिंतयामि ॥ एषावयोरविरताकिल देवि भूयाद्व्याप्तिः सदैव जननीसु
तयोरिवार्ये ॥३७॥ किं देव्यहं प्रकरोमि भवान्न चाहं नक्किन्नवाणगेता वरदेसुत
त्र ॥ त्वं वेत्सि सर्वमखिलं भुवनप्रपंचं यद्युक्तमाचर भवानि तवेंगितस्य ॥३८॥ ब्रह्मा
सृजत्यवति विष्णुरुमापतिश्च संहारकः दितिजनेषु पराप्रसिद्धिः ॥ किं सत्यमेतदपि

देवितवेत्वयावैकर्तुंसमावयंजगतवशक्तियुक्ताः॥३९॥धात्रीधरायमदेवकि
मद्यतास्तीत्याधारशक्तिरखिलंतववैविभर्ति॥सूर्योपिभातितवदेविप्रभासुतो
सोत्वंसर्वमेतदखिलंविरजाकिनासि॥४०॥ब्रह्माहमीशरमराःकिलतेप्रभावा
त्सर्वेवयंचजननवामिहरावयाम॥केन्येसुराःशतमखप्रमुखाश्चनित्यानित्या
त्वमेवजननीपुरुषःपुराणः॥४१॥त्वंचेद्भवानिदयसेपुरुषंपुराणंजानेहम
द्यतवसंनिधिगःसदैव॥नोचेदहंविभुरनादिरनीहईशोविश्वस्मिधीरितिस
दाममबंधनाख्याः॥४२॥विद्यात्वमेवननुबुधिमतांनराणांशक्तिस्त्वमेवकि
लशक्तिमतांसदैव॥त्वंकीर्तिरत्तिकमलाचसमस्तरूपामुक्तिप्रदाविरतिरे
वतमद्यलोके॥४३॥गायत्र्यसिप्रथमवेदकलात्वमेवस्वाहास्वाहाभगवतीप्रण

वेर्धमात्रा॥आम्नायरेवविहितोनिगमोभवत्यासंजीवनायसततंसुरपूर्वजानां॥
मोक्षार्थमेवरचयस्यखिलप्रपंचतेषांगताश्चविततेननुजीवभावं॥अंशाश्चना
दिनिधनस्यकिलानयस्यपूर्णार्णवस्यविततादियथातरंगाः॥४५॥जीवोयदापरिदि
वेदतवेवकत्यंत्वंसिहरस्यखिल॥मेतदितिप्रसिद्धः॥नाहंनटीवरचितंविततेथरंगे
कार्येकृतेविरतिमेतिप्रथितप्रभावा॥४६॥ज्ञातात्वमेवममभोहनयाद्भवाब्धौघो
रेविकेसततमेतिमहात्रिदेच॥रागादिभिर्विरचितेविततेकिलांतेषामेववासहिवक्र
ऽःकरेचकाले॥४७॥नमोदेविमहामायेनमामिचरणेतव॥सदाज्ञानप्रकाशंमे
देहिसर्वार्थदेशिवे॥४८॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेचतुर्थोऽध्याय
॥४॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥इत्युक्त्वाविरतेविष्णौदेवदेवजनार्दने॥उवाचशंकरःसर्वः

प्रणतःपुरतःस्थितः॥१॥शिवउवाच॥ ॥यदिहरिस्तवदेविभावजस्तदुपसन्नएवत
ना.त. वोद्भवः॥किमहमत्रतवोद्भवः॥किमहमत्रतवोद्भवसंगुणःसकललोकविधौ
१५ चतुराशिवे॥२॥त्वमसिभूःसलिलंपवनस्तथाखमपियेचगुणाश्चतथापुनः
जननितानिपुनःकरणानिचत्वमसिबुद्धिमनोप्यथहंकृतिः॥३॥नचविदंति
वदंतिचयेन्यथाहरिहराजकृतंनिखिलंजगत्तवकृतास्त्रयएवसदैवहिविरचयं
तिजगत्सचराचरं॥४॥अवनिवायुखवह्निजलादिभिःसविषयैःसगुणैश्चजगद्भवे
त् यदितदाकथमम्बनतत्स्फुटंभवनवतीतितवाबकलामृते॥५॥नवसिसर्वमि १५
दंसचराचरंत्वमजविष्णुशिवाकृतिकल्पितं॥विविधवेषविलासकुतूहलैर्विरम
सेरमसेस्वयथारुचि॥६॥सकललोकसमस्तसुरहंहरिःकमलजश्चनवामयदांबि

के॥तवपदांबुजपांसुपरिग्रहंसमधिगम्यतदानतुचाक्रिमः॥७॥यदिदयार्द्रमनो
सिसदांबिकेकथमहंविहितश्चतमोगुणः॥कमलजश्चरजोगुणसंभवःसुविहितः
किलसत्वगुणोहरिः॥८॥यदिनतेविषमामतिरंबिके॥कथमिदंबहुधाविहितंज
गत्॥सचिवभूपतिभृत्यजनावृतंबहुधनैरधनैश्चसमाकुलं॥९॥तवगुणास्त्र
यएवसदाक्षमाःप्रकटनावनसंहरणेषुवै॥हरिरहंद्रुहिणश्चकृतास्त्वयापुनरि
दंत्रितयंकिलकारणं॥१०॥परिचितानिमयाहरिणातथाकमलजेनविमानग
तेनवै॥पथिगतैर्भुवनानिकृतानिवाकथयकेनभवानिनवानिच ११ सृजसि
पासिजगज्जगदंबिकेसकलयास्यपहंस्यसिनासितुं॥रमयसीहपतिंपुरुषंस
दातवगतिंनहिविद्मवयंशिवे १२ जननिदेहपदांबुजसेवनंयुवतिभावगता

नपिनः सदा ॥ पुरुषतामधिगम्य पदांबुजाद्विरहिताः फलमेमसुखं स्फुटं ॥ २३ ॥ न
भा·तृ· रुचिरस्ति ममांबपदांबुजं तव विहाय शिवेन्नवनेषजं ॥ निवसितुं नरदेवमवाप्य
१६ च त्रिभुवनस्य पतित्वमवाप्य वै २४ सुहृतिरेव न नास्ति सनागपि युतिभावमवाप्य
तवांतिके ॥ पुरुषताफसुखाय न वस्म जं तव पदं न यदा हृदा गोचरं ॥ २५ ॥ त्रिभुव
ने भुवनन्वियमंबिके ममसरेव हि कीर्तिरनाविला ॥ युवतिभावमवाप्य पदां
बुजं परिचितं नवसंसृतिनाशनं ॥ २६ ॥ भुवि विहाय तवांतिकसेवनं कस्इवां
छति राज्यमकंटकं ॥ त्रुटिथुगाधिकतां किल यात्यसौ न निकटं यदि तेंघ्रिसरोरुहं
२७ ॥ तपसि ये निरता मुनयो मलास्तव विहाय पदांबुजपूजनं जननि ते विधिते वि
धिना किल वंचिताः परिभवे विभवोपरिकल्पिताः ॥ २८ ॥ न तपसा न दमेन समा

धितान च तथा विहितैः क्रतुभिर्यथा ॥ तव पदाब्जपरागनिषेवणाद्भवति मुक्ति
रजे नवभीतिनः ॥ १९ ॥ करुहया दयसे यदि देवि मां कथय मंत्रमनामिविलम
भुतं ॥ समभवत् भजपन्मुरिवनोत्यहं सुविस्तरे हि नवा एवमनत्ययं ॥ २० ॥ प्र
थमजन्मनि बाधिगतं मया तदधुनान विभाति नवाक्षरं ॥ कुपक कामदमद्यभवा
एवाज्ञ ननितारपतारकं ॥ २१ ॥ ब्रह्मोउ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा देवी शिवेनाद्भुततेज
सा ॥ उच्चाचारांबिकामंत्रं प्रस्फुटं च नवाक्षरं ॥ २२ ॥ तं गृहीत्वा महादेवः परां मुद
मवापह ॥ प्रणम्य चरणौ देव्यास्तत्रैवावस्थितः शिवः ॥ २३ ॥ जपन्नवाक्षरं मंत्र
कामदं मोक्षदं तथा ॥ अवोचत्तां महामायां संस्थितोहं पदांतिके ॥ २४ ॥ नवेहा
स्त्वांमंबे कलयितुमिहा सम्यपटवो यतस्तेनोभुस्त्वां सकेलज नधात्री मद्विकलां

भा·वृ· स्वाहामेवादानेसकलमुखहो मेसुविदितां वदंता सर्वज्ञाजननिखलुजातास्त्रिभु
वने॥२६॥ कस्त्वाहिंश्वकरोमिसर्वमखिलंब्रह्मांडमत्सृष्टंको मोस्तीह चराचरेत्रिभु
१९ वनेमत्तः समर्थः पुमान्॥ धन्योस्म्यत्र न संशयः किलसदाब्रह्मास्मिलोकाति
१७ गोमम्नोहंनवसागरे प्रवृतितेगर्वाभिवेशादिति॥२७॥ अद्याहं तव पादपंक
जपरागोहानगर्वेण वै धन्योस्मीतियथार्थवादनिपुणोजातः प्रसादाच्च ते॥ या
चेत्वांनकरोमीति नाथ चतुरामुक्तिप्रदा चेश्वरी कृत्वा मां कृतमहाभिनिगडं त्व
द्भक्तिमुक्तं कुरु॥२८॥ अनोहंनजातोस्मिकस्त्वंकिमर्थंस्यास्यरोजा दमेयेत्वहाविकु
तेहि॥ तवाज्ञाकरः किं करोस्मीति नूनं शिवेपाहि मां मोहमग्नं भवाब्धौ॥२९॥ नजा १७
नातियेमानवास्ते वदंति प्रभुं मां तवाद्यं चरित्रं पवित्रं॥ यजंति हयेयाजकाः स्वर्गका

मानतेते विज्ञावं विदंत्वेवकामं॥३०॥ त्वया निर्मितोहं विधित्वे विहारं विकर्तुं चतु
र्धीविधायादिसर्गे॥ अहं वेद्मि को मो विवेकादिमाये क्षमस्वापराधं त्वहंकारजं मे॥३१॥
श्रमं ये प्रधायोगमार्गे प्रवृत्ताः प्रकुर्वंति मूढाः समाधौ॥ स्थितो वै नजानंति ते नाम नामो
त्तघद्दंता समुच्चारितं जातु मातुर्निमेषं॥३२॥ क्विचारे परेत्वत्संख्याविधानेपरेमोहिता
नामतेसंविहाय॥ नकिं ते विमूढा भवाब्धौ भवानित्वमेवासिसंहारमुक्तिप्रदा वै॥३३
परं तत्वविज्ञानमाद्यैकनैर्यैरजेच्चानुभूतं त्यजंत्येव ते किं॥ निमेषार्धमात्रं पवित्रं प
वित्रंहि वाचां विकाराः किरिसादिनामं॥३४॥ न किं त्वं समर्थासि विश्वं विधातुं दृढो
वास्तु सर्वं च तुधाविनिकां॥ विनोदार्थमेवं विधिं मां विधायादिसर्गे किमेवं करोषी
तिकामं॥३५॥ हरिः पालकः किं त्वया सो मधोर्वातथा कैटभाद्दक्षितः सिंधुमध्ये हरः

भा॰ तृ॰ संभूतःकिंत्वयासौनकालेकथंमेत्तुवोमध्यदेशात्समजातः ॥३६॥ नतेजन्मकृत्वा
पिदृष्टंश्रुतंवाक्कुतःसंभवस्तेनकोपी ॥ इवेद ॥ किलाद्यासिशक्तिस्त्वमेकानवानिसु
१० तंत्रैःसमस्तैरितीवोदितासि ॥३७॥ त्वयासंयुतोहंविकर्तुंसमर्थोहरिःपालितु
वैत्वयासंयुतःस्यात् ॥ हरःसंप्रहर्तुंलयेवेहःसमानाद्यसर्वेत्वयाविप्रमुक्ताः ॥३८॥
यथाहंहरिःशंकरःकिंतथान्येनजातानसंतीहतोवाक्नविष्पत् ॥ नमुत्वंतिकेस्मि
न्नत्वावात्यंतचित्तेविनोदेविवादास्यदेव्याशयोनां ॥३९॥३९ अकर्त्ताग्रुणैरूप
एवाद्यदेवोनिरीहोनिरूपाधिरेवाकलहस्यः ॥ तथापीश्वरस्तेविताएविनोदंसु
संपश्यतीत्याकरंवैविधिज्ञाः ॥४०॥ दृष्ट्वादृश्यविभेदेस्मिन्प्राकृतंवैपुमान्परः
नान्यःकोपितृतीयोस्तिभ्रमेयंसुविचारिता ॥४१॥ नमिथ्यावेदवाक्यंवैकस्मनी

यंकदाचन ॥ विरोधोयंममात्यंतंविज्ञातिवरदेशिवे ॥४२॥ एकमेवाद्वितीयं
यद्ब्रह्मवेदावदंतिवै ॥ साकिंत्वंवाप्यसौवाकिंसंदेहंविनिवर्त्तते ॥४३॥ निःसंशयं
नमेचेतःप्रभवत्यविशंकितं ॥ द्वित्वैकत्वविचारेस्मिन्विमग्नंसुस्थकंमनः ॥४४॥ स्व
मुखेनाद्यसंदेहंछेत्तुमर्हसिमामकं ॥ पुण्ययोगाच्चप्राप्तेयंसन्नातिस्तवपादयोः ॥४५
पुमानसित्वंस्त्रीवासिवदविस्तरतोमम   ज्ञात्वाहंपरमांशांतिगतोऽस्मिभवसाग
रे ॥४६॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचमोध्यायः ॥५॥ ब्रह्मोवाच ॥
इतिपृष्टामयादेवीविनयावनतेनच ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमाद्याभगवतीहिमां
॥१॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सदैकत्वंनभेदोस्तिसर्वदैवममैनयोः ॥ योसौसाहमहंयो
सौभेदोस्तिमतिविभ्रमात् ॥२॥ आवयोरंतरंसूक्ष्मंयोवेदमतिमान्हिसःवि

मुक्तः स तु संसारान्मुच्यते नात्र संशयः॥३॥ एक एवाद्वितीयं ब्रह्मैव लक्षणं सनात
न॥ द्वैतभावं पुनर्याति काले उत्पत्तिसंज्ञके॥ यथा दीपातपोपाधेर्योगात्संजायते
द्विधा॥ छायेवादर्शमध्ये वा प्रतिबिंबं तथावयोः॥५॥ भेद उत्पत्तिकाले वै सर्गा
र्थं प्रभवत्यज॥ दृष्टादृश्यविभेदोयं द्वैविध्ये तिनान्यथा॥६॥ नाहं स्त्री न पुमान्
वाहं न क्लीवं सर्गसंक्षये॥ सर्गे सति विभेदः स्यात्कल्पितोयं धिया पुनः॥७॥ अहं बु
द्धिरहंकारस्त्री श्रद्धा धृतिः कीर्तिर्मतिः॥ श्रद्धा मेधा दया लज्जा क्षुधा तृष्णा तथा क्ष
मा॥ कान्तिः शान्तिः पिपासा च निद्रा तन्द्रा जरा जरा॥ विद्याविद्यास्पृहा वाञ्छा शक्ति
श्चाशक्तिरेव च॥९॥ वसा मज्जा च त्वक्चाहं दृष्टिर्वागनृता मृता॥ परा मध्या च प
श्यन्ति नाड्योहं विविधाश्च या॥१०॥ किं नाहं पश्य संसारे मद्विरक्तं किमस्ति हि॥ स

र्वमेवाहमित्येवं निश्चयं विद्धि पद्मज॥११॥ एतैर्मे निखिलै रूपैर्विहीनं किं वद स्वमे॥
तस्मादहं विधे चास्मिन्सर्गे वितता भवेत्॥१२॥ नूनं सर्वेषु देवेषु नानानामधरा ह्य
हं॥ भवामि शक्तिरूपेण करोमि च पराक्रमं॥१३॥ ऐन्द्री ब्राह्मी तथा रौद्री वाराही वै
ष्णवी शिवा॥ वारुणी चाथ कौबेरी नारसिंही च वासवी॥१४॥ उत्पन्नेषु च कार्ये
षु देवेषु प्रविशाम्यहं॥ करोमि सर्वकार्याणि निमित्तं तं विधाय वै १५ जले शी
ता तथा वह्नौ तपो ज्योतिर्दिवाकरे॥ निशानाथे हिमा कामं प्रभवामि यथा यथा
१६॥ मया त्यक्तं विधे नूनं स्पन्दितुं न क्षमं भवेत्॥ जीवजातं च संसारे निश्चयोयं
ब्रुवे त्वयि॥१७॥ अशक्तः शंकरो हन्तुं दैत्यान्किल मयोज्झितः॥ शक्तिहीनं नरं ब्रूते
लोकश्चैवातिदुर्बलं॥१८॥ अशक्तं प्रोच्यते लोके नारुद्रः कोपि कथ्यते॥ पति

ना॰ त॰ तःस्खलितोनीतःश्रांतरात्तुवशागतः॥२०॥तद्विधिकारणंशक्तिर्ययात्वंचमितृक्ष
२० या॥भविताचयदायुक्तःशक्ताकल्पतिराखिलं॥२१॥तथाहरिस्तथाशंभुस्तथैश्वे
षविनावस्तु॥शचीसूर्ययमस्त्वष्टावरुणःपवनस्तथा॥२२॥तथाशेषस्तथाकूर्मो
येन्येसर्वेचदिग्गजाः॥मधुकावैसमयाश्रित्यानिकार्याणिसाधितुं॥२४॥जलंपि
बामिसकलंसंहरामिविनावसुं॥पवनस्तेनयाम्याहंयद्दिक्षामोतथावरं॥२५॥
ततानांचैवसर्वेषांकदापिकमलोद्भव॥अन्यंतान्नावसंदेहःकर्त्तव्योवैनतद्भवे
त्॥२६॥कदाचित्त्यागभावःस्यात्स्वधंसाभावएववा॥मृत्पिंडेचकपालेषुघटाभावो
यथातथा॥२७॥अद्यात्रपृथिवीनास्तिकगतेनविचारणे॥संजाताइतिविज्ञेयाः
स्तस्यास्तुपरमाणवः॥२८॥व्याप्ततंक्षणिकंस्त्र्यंनित्यानित्यंचकर्त्तुकं॥आत्मस्र्

तत:

योगजंचैवसहजेदैविवर्जितं॥२९॥गृह्णाणाजमहत्तत्वमहंकारस्ततुद्भवः॥सर्वा
णिभूतानिरचयत्वंयथापुरा॥३०॥ब्रजंतुस्थानिधिष्ण्यानिविरंच्यनिवसंतुच॥
स्थानिस्थानिचकार्याणिकुर्वंतुदेवेनाविना॥३१॥गृहाणमांविधेशक्तिंसुरूपचा
रुहासिनी॥महासरस्वतीनाम्नारजोगुणसमुद्भवां॥३२॥श्वेतांबरधरांदिव्यां
दिव्यभूषणभूषितां॥वरटासनसमारूढांक्रीडार्थंसहचारिणीं॥३३॥एषासह
चरीनित्यंभविष्यतिवरांगना॥मावमंस्थाविभूतिमेमत्वापूज्यतमांप्रियां॥गच्छ
त्वमनयासार्धंसत्यलोकंसमाश्रुवे॥बीजाच्चतुर्विधंसर्वंसमुत्पादयसांप्रतं॥३५॥
लिंगकोशाण्डजीवेस्तैःसहिताःकर्मभिस्तथा॥वर्त्ततेसंस्थिताःकालेताःकुरुत्वंपु
यापुरा॥३६॥कालकर्मस्वभावाख्यैःकारणैःसकलंजगत्॥स्वभावयगुणैःसर्वं

ना॰ त॰ पूर्ववत्सचराचरं॥ माननीयस्त्वया विष्णु पूजनीयस्तु सर्वदा॥ सत्वगुणप्रधानत्वाद
धिकः सतः सदा॥३८॥ यदा यदा हि कार्यं वैः नविष्यति दुरत्ययं॥ करिष्यसि पृथिव्यां
२१ वैश्चावतारं तदा हरिः॥३९॥ तिर्यग्योन्यां वयान्यत्र मानुषीं तनुमाश्रितः॥ दानवा
नां विनाशं वै करिष्यति जनार्दनः॥४०॥ नवीयं ते सहायश्च नविष्यति महाबल
सन्तुत्पाद्य सुरान्सर्वान्विहरस्व यथासुखं॥४१॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या नाना
यज्ञैः सदक्षिणैः॥ यजिष्यंति विधानेन सर्वान्वः सुसमाहितान्॥४२॥ मन्त्रामो
च्चारणात्सर्वे मखेषु सकलेषु च॥ सदा तृप्ताश्च संतुष्टा न्नविष्यथ सुराः किल॥४३ २१
शिवश्च माननीयो वै सर्वथायं तमोगुणः॥ सत्वकार्येषु सर्वेषु पूजनीयः प्रयत्न
तः॥४४॥ तदा पुनः सुराणां वै न्नयं दैत्याद्भविष्यति॥ शक्तयो मे तदा लंते हरि[illegible]ति

सुविग्रहाः॥४५॥ वाराही वैष्णवी गौरी नारसिंही शची शिवा॥ एताश्चान्याश्च का
र्याणि कुरु कमलसंनवः॥४६॥ नवाक्षरमिदं मंत्रं बीजध्यानयुतं सदा॥ जप
न्सर्वाणि कर्माणि कुरु कमलसंनव॥४७॥ मंत्राणामुत्तमो यं वै त्वं जानीहि म
हामते॥ हृदये ते सदा धार्यः सर्वकार्यार्थसिद्धये॥४८॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥इत्युक्त्वा मां
जगन्माता हरिं प्राह सुचिस्मिता॥ विष्णो त्वं निगृह्णेमां महालक्ष्मीं मनोहरां॥
४९॥ सदा वक्षस्थलस्था नेनविता नात्र संशयः॥ क्रीडार्थं ते मया दत्ता शक्तिः स
र्वार्थदा शिवा॥५०॥ त्वयेयं तावमंतव्या माननीया च सर्वदा॥ लक्ष्मीनारायणाख्यो
यं योगो वापि दितो मया॥५१॥ जीवतार्थं कृता पश्चादेवानां सर्वथा मया॥ अवि
रोधेन सततं न्नवितव्यं त्रिभिः सदा॥५२॥ त्वं च ब्रह्मा शिवस्त्वेते देवा मनु गुणसंन

पान्या:
मा.त० वा:॥ पूज्यास्य सर्वेषां न विष्यथ न संशयं॥५३॥ ये विघ्नं द्वंकरिष्यंति मानवा मूढचे
तसः॥ निरयं ते गमिष्यंति विघ्नेन नात्र संशयः॥५४॥ यो हरिः स शिवः साक्षाद्यः
२२ शिवः स स्वयं हरिः॥ एतयोर्भेदमातिष्ठन्नरकायान्नवेन्नरः॥५५॥ तथैव द्रुहिणोत्ते
यो नात्र कार्या विचारणा॥ अपरो गुणभेदोस्ति शृणु विष्णो ब्रवीमि ते॥५६॥ मु
ख्यः सत्वगुणस्तेस्तु परमात्मनिचिंतने॥ गौणत्वेप्यवरोस्यातां रजोगुणतमो
गुणौ॥५७॥ लक्ष्म्या सह विकारेषु नानाभेदेषु सर्वदा॥ रजोगुणयुतो भूत्वा विह
रस्वानया सह॥५८॥ दैत्यानां यातने काले तमोगुण पुनः सदा॥ विनाशं घो
ररूपाणां कर्त्तवितं मयाकृतः॥५९॥ गृहाणेदं महाभाग वाग्बीजं परमं मम
कामराजं द्वितीयं वै मायाबीजं तृतीयकं॥६०॥ मंत्रोयं त्वं रमाकांत मद्दत्तः परमा

यदि:॥ गृहीत्वा प्रजपन्नित्यं विहरस्व यथासुखं॥६१॥ नते मृत्युर्भयं विष्णो न काल
ब्रम्नवं नयं॥ यावदयं विहारो मे न विष्याति सुनिश्चितः॥६२॥ संहरिष्याम्यहं स
र्वं यदा विश्वचराचरं॥ नवितोपि तदा नूनं मयि लीनो न विष्यथ॥६३॥ स्मर्त
व्योयं सदा मंत्रः कामहेशेमा सहस्रथा॥ उभौथे न च संत्यक्तः कर्त्तव्यःस्तु न मि
छता॥६४॥ कारयित्वा च वैकुंठं निवासाय पुरुषोत्तमं॥ विहरस्व यथाकामं चिं
तयन् पुरुषं परं॥६५॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥इत्युक्त्वा वासुदेवे सा त्रिगुणा प्रकृतिः परा॥
निर्गुणाच्चाकरं देवं ममोचदमृतं वचः॥६६॥ देव्युवाच॥ गृहाण हर गौरीत्वं महाका
लीमनोहरं॥ कैलाशं कारयित्वा च विहरस्व यथासुखं॥६७॥ मुख्यस्तमोगुण
स्तेस्तु गौणौ सत्वरजोगुणौ॥ विहारासुरनाशार्थे रजोगुणतमोगुणौ॥६८

ना.तं. तपस्तप्तुं तथा कर्तुं स्मरणं परमात्मनः ॥ परमसत्वगुणः शंभो गृहीतव्यः सदानघ
६९ ॥ सर्वथा त्रिगुणायुक्तं सृष्टिस्थित्यंतकारणं का ॥ एभिर्विहीनसंसारे वस्तु नै
२३ वास्ति कुत्रचित् ॥ ७० ॥ वस्तुमात्रं तु यद्दृश्यं संसारे त्रिगुणं हि तत् ॥ दृश्यं च नि
र्गुणं लोके न भूतं न भविष्यति ॥ ७१ ॥ निर्गुणः परमात्मासौ न तु दृश्यः कदाचन ॥
सगुणा कारणत्वाद्वै निर्गुणा पुरुषांतिके ॥ ७२ ॥ सगुणा निर्गुणा चाहं समये
शंकरानघ ॥ सदाहं कारणं शंभो न च कार्यं कदाचन ॥ स ७३ ॥ महत्तत्वं महं
कारो गुणाः शब्दादयस्तथा ॥ कार्यं च कारणं चैव सप्त एते परस्परं ॥ ७४ ॥ महद्
भूतस्त्वहंकारस्तेनाहंकारणं शिव ॥ अहंकारश्च मे कार्यं त्रिगुणेसौ प्रतिष्ठि
तः ॥ ७५ ॥ अहंकारान्महत्तत्वं बुद्धिः सा परिकीर्तिता ॥ कार्यत्वं च महत्तत्वमहं

कारो हि कारणं ॥ ७६ ॥ तन्मात्राणि त्वहंकारादुत्पद्यंते सदैव हि ॥ कारणं पंचभू
तानां तानि सर्वसमुद्भवे ॥ ७७ ॥ कर्मेंद्रियाणि पंचैव ज्ञानेंद्रियाणि पंच वै ॥ महा
भूतानि पंचैव मनः षोडश एव च ॥ ७८ ॥ कार्यं न कारणं चैव गणोयं षोडशात्मकं
परमात्मा पुमानाद्यो न कार्यं न च कारणं ॥ ७९ ॥ एवं समुद्भवः शंभो सर्वेषामादिसं
भवे ॥ संक्षेपेण मया प्रोक्तस्तव तत्र समुद्भवः ॥ ८० ॥ व्रजंत्वद्य विमानेन कार्यार्थि
ममरोत्तमाः ॥ स्मरणाद्दर्शनं तुभ्यं दास्येहं विषमे स्थिते ॥ ८१ ॥ स्मर्तव्याहं सदा देवाः
परमात्मा सनातनः ॥ चोभयोः स्मरणादेव कार्यसिद्धिरसंशयं ॥ ८२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्युक्त्वा विससर्जास्मान्दत्वा शक्तीः सुसंस्कृताः ॥ विष्णवे थ महालक्ष्मीं महा
कालीं शिवाय च ॥ ८३ ॥ महासरस्वतीं मह्यं स्थानात्तस्माद्विसर्जिताः ॥ स्थानांत

रंसमासाद्यसंजाताःपुरुषावयं॥८४॥चिंतयंतःस्वरूपंतत्परभावंपरमाद्भुतं॥विमानं
तत्समासाद्यसंभूतास्तत्रवैत्रयः॥८५॥नदीपोतोनदेवीसासुधासिंधुस्तथैवच॥पु
नर्दृष्टंविमानंवैतत्रास्माभिर्नचान्यच॥८६॥आसाद्यतस्मिन्विततेविमानेशशा
वयंपंकजसंनिधिंच॥महार्णवेयत्रहतौउरस्यौमुरारिणातौमधुकैटभाख्यौ॥
८७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीस्कंधेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥ब्रह्मोउ॥
एवंभगवतीसादेवीमयादृष्टाथविस्तृता॥शिवेनापिमहाभागाशाशाप्ताद्भ्यःपृथक्
पृथक्॥१॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इत्याकर्ण्यपितुर्वाक्यंनारदोमुनिसत्तम॥पप्रच्छपर
मप्रीतःप्रजापतिमिदंवचः॥२॥नारदउ॥ ॥पुमानाद्योविनाशीयोनिर्गुणोच्युतर
व्ययः॥दृष्टश्चैवानुभूतश्चतद्वदस्वपितामह॥३॥त्रिगुणीत्विताशक्तिनिर्गुणाकीद

त्रीपितः॥तस्याःस्वरूपंमेब्रूहिपुरुषस्यचपद्मज॥४॥यदर्थंचमयातपाहृष्टाभि
धामहात्मानस्तापसागतमन्यवः॥५॥परमात्मानसंप्राप्तोमयासौदृष्टिगोचरः॥पु
नःपुनस्तपस्तीव्रंकृतंतत्रप्रजापते॥६॥भवतासगुणाशक्तिर्दृष्टातातमनोरमा॥
निर्गुणानिर्गुणश्चैवकीदृशौतौवदस्वमे॥७॥व्यासउवाच॥ ॥इतिपृष्टःपितातेन
नारदेनप्रजापतिः॥उवाचवचनंतथ्यंस्मितपूर्वंपितामहः॥८॥ब्रह्मोवाच॥नि
र्गुणस्यमुनेरूपंनभवेदृष्टिगोचरं॥दृश्यंचनश्वरंयस्माद्रूपंदृश्यतेकथं॥९॥नि
र्गुणादुर्गमाशक्तिर्निर्गुणश्चतथापुमान्॥ज्ञानगम्यस्तुयोगीनांभावनीयाश्चतेज
स्ता॥१०॥अनादिनिधनौविद्धिसदाप्रकृतिपूरुषौ॥विश्वासेनाधिगम्यौतौनावि
श्वासेनकर्हिचित्॥११॥चैतन्यंसर्वभूतेषुयत्तद्विद्धिपरात्मकं॥तेजःसर्वत्रगंनि

त्वंन्नाविष्णुसकलेषुच॥१२॥ तंचतांचमहात्मानागव्यापकौविधिसत्तमौ॥ तासांविहीनंसं
सारेकिंचिद्वस्तुनविद्यते॥१३॥ तौविचित्यौसदादेहेमिश्रीभूतौसहाव्ययौ॥ एकरूपो
चिदात्मानौनिर्गुणौनिर्मलावुभौ॥१४॥ याशक्तिःपरमात्मासौयोसौसापरमात्म
ता॥ अंतरंनैतयोःकोपिसूक्ष्मंवेदत्वनारद॥१५॥ अधीत्यसर्वशास्त्राणिवेदाःसांगाश्च
नारद॥ नजानातितयोःसूक्ष्मंअंतरंविरतिंविना॥१६॥ अहंकारस्ततःसर्वविश्वस्याव
रजंगमं॥ कथंनइहितंपुत्रमवेत्कल्मशातैरपि॥१७॥ निर्गुणंसगुणःपुत्रकथंपश्य
तिचक्षुषा॥ सगुणेनमहाबद्धेचेतसासंविचारय॥१८॥ पित्तेनाछादितानिजिह्वाच
क्षुश्चमुनिसत्तम॥ कटुपीतंविजानातिरसंरूपंनतत्तथा॥१९॥ गुणैःसमावृतंचे
तःकथंपश्यतिचक्षुषा॥ सगुणेनमहाबुद्धेचेतसासंविचारय॥२०॥ गुणैःसमावृतं

चेतःकथंजानामिनिर्गुणं॥ अहंकारोद्भवंतच्चतद्विहीनंकथंभवेत्॥२१॥ यावन्नगु
णविच्छेदस्तावत्तद्दर्शनंकुतः॥ तंपश्यतितदाचित्तेयदाहंकारवर्जितः॥२२॥ नारद
उ॥ ॥ स्वरूपंदेवदेवस्यत्रयाणांमेतिविस्तरात्॥ गुणानांयस्वरूपोस्तित्वहंकारस्त्वि
रूपकः॥२२॥ सात्विकोराजसश्चैवतामसस्तथापरः॥ भिन्नेहेनस्वरूपाणिवद
स्वपुरुषोत्तमः॥२३॥ यत्ज्ञात्वाप्रविमुच्येहंज्ञानंतद्वदमेप्रभो॥ गुणानांलक्षणान्यद्य
विततानिविनागशः॥२४॥ ब्रह्माउ॥ ॥त्रयाणांशक्तयस्तिस्रःप्रब्रवीमितवानघ॥
ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिर्द्रव्यशक्तिस्तथापरा॥२५॥ सात्विकस्यज्ञानशक्तिराजस
सक्रियात्मिका॥ द्रव्यशक्तिस्तामसस्यतिस्रश्चकथितास्तव॥२६॥ तेषांकार्याणिवक्ष्या
मिश्रृणुनारदतत्वतः॥ तामसाद्द्रव्यशक्तेश्चशब्दस्पर्शरससमुद्भवः॥२७॥ रूपरसश्चगंध

ना॰त॰ श्चतन्मात्राणिप्रचक्षते॥शब्दैकगुणमाकाशंवायुस्पर्शगुणस्तथा॥२८॥स्वरूपैकगुणो
२६ ग्निश्चजलंरसगुणात्मकं॥पृथ्वीगंधगुणाज्ञेयासूक्ष्माण्येतानिनारद॥२९॥स्तैतामि
लितातुद्रव्यशक्तियुतानिवै॥तामसाहंकारजोयंसर्गस्सदनुवृत्तिकः॥३०॥राज
सात्त्वक्रियाशक्तेरुत्पन्नानिशृणुष्वह॥श्रोत्रंत्वक्चक्षुरसनाघ्राणंचैवचपंचमं॥३१
ज्ञानेंद्रियाणिचैतानितथाकर्मेंद्रियाणिच॥वाक्पाणिपादपायुश्चगुह्यंतानिचपंच
वै॥३२॥प्राणोपानस्तथाव्यानस्समानोदानवायवः॥पंचक्रियाभिर्मिलितैर्वराजसःसर्गउ
च्यते॥३३॥साधनानिकिलैतानिक्रियाशक्तिकृतानिच॥उपादानंकिलैतेषांचि
दनुवृत्तिरुच्यते॥३४॥ज्ञानशक्तिसमायुक्तासात्विकात्तुसमुद्भवः॥दिशोवायुश्च
सूर्यश्चवरुणश्चाश्विनाविति॥३५॥ज्ञानेंद्रियाणांपंचानांपंचाधिष्ठादेवताः॥च

न्द्रोब्रह्मातथारुद्रःक्षेत्रज्ञश्चचतुर्थकः॥३६॥इत्यंतःकारणस्यास्यनूनंचतुष्टयस्य
च॥चत्वार्येवतथोक्तायाःकिलाधिष्ठातृदेवताः॥३७॥मनसासहचैतानिनूनंपंच
दशैवतु॥सात्विकस्यतुसर्गोयंसाधकाख्यःप्रकीर्तितः॥३८॥तथानंदानुवृत्तिश्च
स्युपादानंप्रचक्षते॥साधकस्यचसाध्यत्वाच्चादिरूपपरात्मनः॥३९॥शरीरंसू
क्ष्ममेवेदंपुरुषस्यप्रकीर्तितं॥मनश्चैवशरीरंवैसूत्रमित्ययमेववै॥३०॥स्थूलंश
रीरंवक्ष्यामियत्तस्यपरमात्मनः॥शृणुनारदयत्नेनयच्छ्रुत्वाप्रविमुच्यते॥३१॥त
न्मात्राणिपुरोक्तानिभूतसूक्ष्माणियानिवै॥पंचीकृत्यचतान्येवपंचभूतसमुद्भ
वः॥३२॥पंचीकरणभेदोयंशृणुसंक्षेपतःकिल॥प्रथमंरसतन्मात्रमुपादायम
नस्यपि॥३३॥कल्पयेच्चतथातद्वैयथाभवतिचोदकं॥शिष्टानांचैवभूतानामंशा

भा॰तृ॰ भुक्त्वा पृथक्पृथक्॥३४॥ उदकेमिश्रयेच्चांशान्भुक्तेरसमयेतदा॥ भूतंविभागे
चास्यदेहेचैतन्येचप्रवेशिते॥३५॥ चैतन्यस्यप्रवेशात्तुतदाहमितिसंभवः॥ इतीयमा
२१ नेतेनैवविशेषेणाभिमानतः॥३६॥ आदिनारायणोदेवोभगवानितिवोच्यते॥ धनी
भूतेषभूतानांविभागेस्यष्टतांगते॥३७॥ पृथिव्याप्यगुणेश्चैत्यंएकैकगुणवर्धितः
आकाशस्यगुणश्चैकः शब्दएवनचापरः॥३८॥ शब्दस्पर्शौचवायोर्वैद्वौगुणौपरि
कीर्तितौ॥ अग्नेःशब्दस्पर्शश्चरूपमेवंत्रयोगुणाः॥३९॥ शब्दस्पर्शरूपरसा
श्चत्वार्येवसमीरणे॥ स्पर्शशब्दपरसोरूपंगंधश्चपृथिवीगुणाः॥४०॥ एवंमिलित
योगैश्चब्रह्मांडोत्पत्तिरुच्यते॥ सर्वेजीवानिमिलित्वैवब्रह्मांडांशसमुद्भवः॥४१॥
चतुराशीतिलक्षाश्चप्रोक्तावैजीवजातयः॥ तानिस्थूलशरीराणिमिलित्वासर्व
मेवहि॥४२॥ विराडित्युच्यतेब्रह्मन्स्थूलंरूपंपरात्मनः॥ ज्ञातव्यंकथितंसर्वंमया
तेमुनिसत्तम॥४३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसृष्टिनिरूपणेस
प्तमोऽध्यायः॥७॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥सर्गोयंकथितस्तातयत्पृष्टोत्वयाधुना॥ गुणानां
रूपसंस्थांवैशृणुष्वेकाग्रमानसः॥१॥ सत्त्वंप्रीत्यात्मकंज्ञेयंसुखात्प्रीतिसमुद्भवः॥
आर्जवंचतथासत्यंशौचंश्रद्धाक्षमाधृतिः॥२॥ अनुकंपातथालज्जाशांतिःसंतो
षएवच॥ एतैःसत्त्वप्रतीतिश्चजायतेनिश्चलासदा॥३॥ श्वेतवर्णस्तथासत्त्वंधर्मे
प्रीतिकरंसदा॥ सच्छ्रद्धोमादकंनिमसच्छ्रद्धानिवारकं॥४॥ सात्त्विकीराजसी
चैवतामसीचतथापरा॥ श्रद्धातुत्रिविधाप्रोक्तामुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ रक्तव
र्णंरजःप्रोक्तमप्रीत्यात्मकमद्भुतं॥ अप्रीतिर्दुःखयोगत्वाद्भवेत्येतत्सुनिश्चितं॥६॥

ना॰पु॰ प्रद्वेषोथतथाद्रोहोमत्सरःस्तंभएवच॥उत्कंठाचतथानिंदाश्रधातत्रचराजसी॥७
मानमदस्तथागर्वोरजसाकिलजायते॥प्रत्येतव्यंजनस्तैतैर्लक्षणैश्चविचक्षणैः॥८॥कृ
२८ ष्णवर्णंतमःशोकंमोहश्चविषादकृत॥आलस्यंचतथाज्ञाननिद्रादैन्यंभयंतथा
९॥विषादश्चैवकार्पण्यंकौटिल्यंरोषएवच॥वैषम्यंचातिनास्तिक्यंपरदोषानु
दर्शनं॥१०॥प्रत्येतव्यंतमश्चैतैर्लक्षणैःसर्वथाबुधैः॥तामस्याश्रधयायुक्तंपर
तापोपपादकं॥११॥सत्वंप्रकाशायीतमंनियंतव्यंरजसदा॥संहर्तव्यंतपःकामं
जनेनतपमिच्छता॥१२॥अन्योन्यमिथुनाश्चैतेविरुध्यंतिपरस्परं तथान्योन्याश्रया २८
ःसर्वेनतिष्टंतिनराश्रयाः॥१३॥सत्वंनकेवलंक्वत्रनरजोनतमस्तथा॥मिलिताश्च
सदासेवंतिनान्योन्याश्रयाःस्मृताः॥१४॥अन्योन्यमिथुनाच्चैवविस्तरंकथयाम्यहं

श्रृणुनारदयज्ज्ञात्वामुच्यतेभवबंधनात्॥१५॥संदेहोत्रनकर्तव्योज्ञात्वैतुक्रंम
यावचः॥ज्ञातंतदनुभूतंयत्परिज्ञानंकलेसति॥१६॥श्रवणाद्दर्शनाच्चैवसंप
र्कात्त्वमहामते॥सत्संगाच्चानुभवाच्चैवपरिज्ञानंनजायते॥१७॥कृतंतीर्थपिवि
त्रैचश्रथोत्पन्नाचराजसी॥निर्गतस्तत्रतीर्थेवैदृष्टंसर्वंयथाश्रुतं॥१८॥स्नातस्त
त्रकृतंकृत्संदर्शनंचराजसं॥स्थितस्तत्रकियत्कालंरजोगुणसमावृतः॥१९॥
रागद्वेषान्ननिर्मुक्तःकामक्रोधसमावृत॥पुनरेवगृहंप्राप्तोयथापूर्वंतथास्थि
तः॥२०॥श्रुतंचनानुभूतंवैतेनतीर्थंनरोत्तम॥नप्राप्तंचफलंयस्मात्कृतंवि
धिनारद॥२१॥निःपापत्वंफलंविधितीर्थस्यतिसत्तम॥कृषेःफलंयथालोके
निष्पन्नात्तस्यतत्क्षणं॥२२॥पापंदेहेविकारायेकामक्रोधादयोपरे॥लोभो

ना॰ त॰ मोहस्तथा तृष्णा द्वेषो रागस्तथा मदः ॥२३॥ असूयेर्ष्या क्षमा शांतिः पापान्येतानि
नारद ॥ निर्निर्गतानि देहात्तु तावत् पापयुतो नरः ॥२४॥ कृतेतीर्थे यदेतानि देहा
२९ न्न निर्गतानि चेत्तु ॥ निःफलः श्रमएवैक कर्षकस्य यथा तथा ॥२५॥ श्रमेणापी दि
तश्री रंकस्ता न्नूमिः सुदुर्घटा ॥ वृषबीज महर्घं च विहिता वर्त्तिरूहा रुता ॥२६॥ अ
होरात्रं परिक्लिष्टो रक्षणार्थं सकार्मुकः ॥ मालेसु मस्तु हेमंते वने व्याघ्रान्तरा ॥२७॥
तेक्षितं शालन्नेस्स वं निराशाश्च पुनः कृतः ॥ तद्वत्तीर्थश्रमं पुत्र कष्टदं तफलप्रदं ॥२८
सत्वसमुत्कटं जातं प्रवृद्धं शास्त्र दर्शनात् ॥ वैराग्यं तत्फलं ज्ञातं मया र्थेषु च नारद
॥२९॥ तत्र थानिर्न्नवत्येव रजस्तमसु नेस्तुते ॥ रजस्तूत्कटता शातं प्रवृद्धं चातिदेष
तः ॥३०॥ तत्र दानिनवत्येव तमस्सुनेस्तुत ॥ तमस्तथोत्कटं नूता प्रवृद्धं मोह

योगतः ॥३१॥ तस्सत्वरजंसी चोन्ने संगस्यानिनवत्यपि ॥ वित्तरंकपया म्यद्य यु
थानिन्नवतीतिवै ॥३२॥ यदा सत्वं प्रवृद्धं वै मतिधर्मे स्थिता तदा ॥ न चिंतयति चार्थं
तु रजस्तमससमुद्भवं ॥३३॥ अर्थमत्वसमुद्भूतं गृह्णाति च न चान्यथा अनायास
कृतं चार्थं धर्मे पात्रे च वांछति ॥३४॥ सात्विके षेवन्नागेषु कामं वै कुरुते सदा ॥
राजसेषु नमोन्नार्थी तामसेषु पुनः कथं ॥३५॥ एवं जित्वा रजः पूर्वं ततश्च तमसो ज
यः ॥ चेत्सत्वं केवलं पुत्र तदा न वर्तिनि मर्जं ॥३६॥ यदा रजः प्रवृद्धो वै तस्काथमर्
ज्ञनालनान् ॥ अन्यथा कृतेधर्मनिश्चयधां जाप्यतु राजसी ॥३७॥ राजसा दर्थसिंह
धिस्तथा भोगस्तु राजसः ॥ सत्वं विनिर्जितं तेन तमसश्चापि निग्रहः ॥३८॥ यद्यातमो
विद्दधंस्यादुत्कटं संबन्नूवह ॥ तथा वेदेन विश्वासो धर्मशास्त्रे तथापिनः ॥३९॥ श्र

धांचतामसीश्चाप्यकरोतिचधनात्ययं॥ मोहंसर्वत्रकुरुतेनशांतिमधिगच्छति॥
४०॥ जित्वासत्वंरजश्चैवक्रोधनोदुर्मतिःशठः॥ वर्त्ततेकामचारात्मभावेषुवितथेषुच
४१॥ एकंसत्वंनभवतिरजश्चैकंतमस्तथा॥ सहामाश्रित्यवर्त्तंतेगुणामिथुनधर्मि
णः॥४२॥ रजोविनानसत्वंस्यात्रजःसत्वंविनाक्वचित्॥ तमोविनानतेत्वेमौव
र्त्ततेपुरुषर्षभ॥४३॥ तमस्ताभ्यांविहीनंतुकेवलंनकदाचन॥ सर्वेमिथुनधर्मे
णगुणाःकार्यांतरेणवै॥४४॥ अन्योन्यसंश्रिताःसर्वेतिष्ठंतिनवियोजिताः॥ अ
न्योन्यजननकाश्चैवयतःप्रसवधर्मिणः॥४५॥ कदाचित्सत्वरजसीतमसीजनय
त्युत कदाचित्तुरजःसत्वतमसीजनयत्यपि॥४६॥ कदाचित्तुतमःसत्वरजसीज
नयत्युत॥ जनयंत्येवतेन्योन्यंमृत्पिंडश्चघटंयथा४७॥ बुद्धिस्थास्तेगुणाःकार्यं

बोधयंतिपरस्परं॥ देवदत्तविष्णुमित्रयज्ञदत्तादयोतथा॥४८॥ यथास्त्रीपुरुष
श्चैवमिथुनौचपरस्परं॥ तथागुणाःसमायांतिस्त्रीभावंपरस्परं॥४९॥ रजसो
मिथुनंसत्वंसत्वस्यमिथुनंरजः॥ उभेचसत्वरजसीतमसोमिथुनंविदुः॥५०॥ ना
रदउ॥ ॥इत्येतत्कथितंपित्रागुणरूपमनुत्तमं॥ श्रुत्वाप्यतद्ध एवाहंतमपृच्छंपि
तामहं॥५१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः॥८॥ना
रदउ॥ ॥गुणानांलक्षणंतातभवताकथितंकिल॥ नतृप्तोस्मिपिबन्मिष्टंत्वन्मु
खात्कथितंरसं॥१॥ गुणानांसुपरिज्ञानंयथावदनुवर्णय॥ यच्छ्रुत्वापरमांशांति
मधिगच्छामिचेतसि॥२॥ व्यासउ॥ ॥इतिपृष्टस्तुपुत्रेणनारदेनमहात्मना॥ उ
वाचचजगत्कर्त्तारजोगुणसमुद्भवः॥३॥ ब्रह्मोवाच॥ शृणुनारदवक्ष्यामिगुणानांपरि

वर्णनं॥ सम्यक्त्वाहं विजानामि यथामति ब्रवीमि ते॥४॥ सत्वं निःकेवलं नैव क्वचा
भा॰तं॰ पि परिलक्ष्यते॥ मिश्रभावात्तु तेषां वै मिश्रत्वं प्रतिभाति वै॥५॥ यथा काचिद्वरा ना
२१ री सर्वभूषणभूषिता॥ हावभावयुता कामं भर्तुः प्रीतिकरा भवेत्॥६॥ माता पि
त्रोस्तथा सैव बंधुवर्गस्य प्रीतिदा॥ दुःखमोहं सपत्नीषु जनयत्यपि सैव हि॥७
एवं सत्वेन तेनैव स्त्रीत्वमायादिनं त च॥ रजसस्तमसश्चैव जनिता हृत्तिरन्यथा
८॥ रजसा स्त्रीकृते नैव तमसा च तथा पुनः॥ अन्योन्यस्य समायोगादन्यथा प्रति
भाति वै॥९॥ अवस्थानां स्वभावेषु न वै जात्यंतराणि च॥ जस्त्वं ते विपरीतानि
ना नियोगाच्छक्नुवन्ति च॥१०॥ यथा रूपवती नारी यौवनेन विभूषिता॥ लज्जा
माधुर्ययुक्ता च तथा विनयसंयुता॥११॥ कामशास्त्रविधिज्ञा च धर्मशास्त्रेपि

संमता॥ भर्तुः प्रीतिकरात्यर्थं सपत्नीनां च दुःखदा॥१२॥ मोहदाश्च स्वभावस्या सत
स्यैस्तुच्यते जनैः॥ तया सत्वं किंक्वर्णिमन्यभावं विजानाति वै॥१३॥ यथा च क्षत्रियः
शूरो सर्वायुधधरः सुतः॥ संनधो भ्रूहितश्चैव निघ्नं चौरांश्च शत्रवान्॥१४॥ ते
न सा स्त्री स्वभावस्था रजोरूपा विजानाति वै॥ चौरे रूपकुतानां च साधूनां तु खदा
भवेत्॥१५॥ दुःखामूढा च दस्यूनां सेव सेना तथा गुणाः॥ विपरीतवृत्तीति वै जं
नयंति स्वभावतः॥१६॥ यथा च दुर्दिनं जातं महामेघवृतं घनं॥ विद्युत्स्तनित
संयुक्तं तिमिरेणावगुंठितं॥१७॥ संचित्तन्न मिनप्रवर्षन् वै तमोरूपं सुदारुणं॥
तदेव कर्षुकाणां वै तथैवार्ती दुर्दिनं॥१८॥ बीजोपस्कर युक्तानां सुखदं प्रत्नं वै सुत
स्यष्टकुन्नगृहाणां वै दुर्भगानां विशेषतः॥१९॥ तृणकाष्ठविहीनानां दुःखदं ग

हमेधिनां॥ शोषितानर्तकीणां वैमोहदं प्रभवत्यपि॥२०॥ सत्वावस्था गुणाः स
र्वे विपरीतानि जानाति वै॥ लक्षणानि पुनस्तेषां शृणु पुत्र ब्रवीम्यहं॥२१॥ लघु प्रका
शकं सत्वं निर्मलं विशदं सदा॥ यदांगानि लघून्येव विशदानीन्द्रियाणि च॥२२॥
निर्मलं च तथा चेतो गृह्णाति विषयानिजान्॥ तदा सत्वं शरीरे वै मंतव्यं च समु
त्कटं॥२३॥ उत्तेजकमत्यर्थं चलं चैव रजः पुनः॥ यदा तदुत्कटं जातं देहे यस्य च
कस्यचित्॥२४॥ कलिं मृगयते कर्तुं गंतुं ग्रामांतरं तथा॥ चलच्चित्तस्य सोत्सर्थं विवा
देचोद्यतस्तथा॥२५॥ गुरुवरणकं कामं तयो भवति तद्यथा॥ यदांगानि गुरूण्या
श्रुयभन्नवं त्याहतानि च॥२६॥ तदा तमः प्रवृद्धं वै ज्ञातव्यं सर्वथा बुधैः॥ इंद्रियाणा
वृतान्येव गृह्णाति विषयानिव॥२७॥ नारद उ॥ विभिन्नलक्षणाः प्रोक्ता गुणास्त्र

यपितामह॥ कथमेकत्र संस्थास्ते कार्यं कुर्वंति वद स्वमे॥२९॥ ब्रह्मो उ॥ शृणु पु
त्र वक्ष्यामि गुणास्ते दीपवत्त्रयः॥ प्रदीपस्तु यथा कार्यं करोत्यर्थं वदर्शनं॥३०॥ वर्ति
स्तैलं तथा वह्निस्त्रिविरुधाश्च परस्परं॥ एकत्रस्थाः पदार्थानां प्रकुर्वंति प्रकाशनं॥
३१॥ विरुधं हि तथा तैलमग्निना सह संगतं॥ तैलं वर्त्तिर्विरोधी च पावकेपि परस्प
रे॥ एकत्रस्था॥३२॥ तथा सत्वादयः कार्यं पुरुषार्थं सह स्थिताः॥ विरुधाश्चापि कु
र्वंति त्रयस्ते मिलिताः किल॥३३॥ नारद उ॥ ॥ एवं प्रकृतिजाः प्रोक्ताः गुणाः सत्य
वतीसुत॥ विश्वस्य कारणं ते वै मया पूर्वं यदा कृतं॥३४॥ ॥ व्यास उ॥ ॥ इत्युक्ते
नारदेनाथ मम सर्वं सविस्तरं॥ गुणानां लक्षणं सर्वं कार्यं चैव विभागशः॥३५
आराध्या परमा शक्तिर्यया सर्वमिदं ततं॥ सगुणा निर्गुणा चैव कार्यार्थे देस दैवहि

ना·तं· ३६॥ अकर्त्तापुरुषःपूर्णोनिरीहःपरमोऽव्ययः॥ करोत्येषामहामायाविश्वंसदसदात्म
कं॥३७॥ ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रःसूर्यश्चंद्रःशचीपतिः॥ अश्विनौवसवस्त्वष्टाकुवेरोया
३३ दसांपतिः॥३८॥ वह्निर्वायुस्तथापूषासेनानीचविनायकः॥ सर्वेशक्तियुताःशक्ताः
कर्तुंकार्याणिस्वानिच॥३९॥ अन्यथातेप्यशक्तावैप्रस्पंदितुमपीश्वराः॥ साएव
कारणंराजन्जगतःपरमेश्वरी॥४०॥ समाराधयतांनृपकुरुयज्ञंनराधिपः॥ पू
जनंपरयाशक्त्यातस्याएवविधानतः॥४१॥ महालक्ष्मींमहाकालींतथामहासरस्व
तीं॥ ईश्वरींसर्वभूतानांसर्वकारणकारणं॥४२॥ सर्वकामार्थदांशांतांसुखसे
व्यांदयान्वितां॥ नामोच्चारणमात्रेणवांछितार्थप्रदांशिवां॥४३॥ देवैराराधितां
पूर्वंब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः॥ मोक्षकामैश्चमुनिभिस्तापसैर्विजितात्मभिः॥४४॥ अ

स्पष्टमपियन्नामप्रसंगेनापिभाषितं॥ ददातिवांछितानर्थान्दुर्लभानपिसर्वथा
४५॥ ऐऐनयाब्रुवांस्तेनदृष्ट्वाव्याघ्रादिकंवने॥ बिंदुहीनमपीसुक्तंवांछितंप्रददाति
वै॥४६॥ तत्रसत्यव्रतस्यैवदृष्टांतंनृपसत्तम॥ प्रत्यक्षमेवचास्माकंमुनीनांभावितात्म
नां॥४७॥ ब्राह्मणानांसमाजेषुतस्योदाहरणंबुधैः॥ कथ्यमानंमयाराजन्श्रुतंसर्व
सविस्तरं॥४८॥ अनक्षरोमहामूर्खोनाम्नासत्यव्रतोद्विजः॥ श्रुत्वाक्षरंकोलमु
खात्समुच्चार्यस्वयंततः॥४९॥ बिंदुहीनप्रसंगेनजातोसौविबुधोत्तमः॥ ऐकारोच्चा
रणाद्देवीतुष्टाभगवतीतदा॥५०॥ चकारकविराजानंदयार्द्रापरमेश्वरी॥ त्रैलोक्ये
विश्रुतस्त्वासीत्कविःसत्यव्रतोद्विजः॥५१॥ अनाराध्यमहाकालींशुष्काऽस्मामहे
श्वरी॥ अतस्त्वांनृपशार्दूलप्रब्रवीमिपुनःपुनः॥५२॥ यज्ञंकुरुमहाराजविधिनेक

थयाम्यहं ॥५३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेनवमोऽध्यायः॥९॥जन
मेजयउ॰॥ ॥कोसौसत्यव्रतोनामब्राह्मणोद्विजसत्तमः॥कस्मिन्देशेसमुत्पन्नःकी
दृशश्चवदस्वमे॥कथंतेनश्रुतःशब्दःकथमुच्चरितःपुनः॥सिद्धिश्चकीदृशीजाताता
स्यमूर्खस्यतत्क्षणात्॥२॥कथंतुष्टाभवानीसासर्वज्ञासर्वसंस्थिता॥विस्तरेण
वदस्वाद्यकथामेतामनोरमां॥३॥सूतउ॰॥ ॥इतिपृष्टस्तदाराज्ञाव्यासःसत्यवती
सुतः॥उवाचपरमोदारंवचनंरसवच्छुचिः॥४॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥शृणुराजन्प्रव
क्ष्यामिकथांपौराणिकींशुभां॥श्रुतांमुनिसमाजेषुमयापूर्वंकुरूद्वह॥५॥एकदा
हंकुरुश्रेष्ठकुर्वन्तीर्थाटनंशुचिः॥संप्राप्तोनैमिषारण्यंपावनंमुनिसेवितं॥६॥प्र
णम्याहंमुनीन्सर्वान्स्थितस्तत्रवराश्रमे॥विधिपुत्रास्तुयात्रासन्जीवन्मुक्तामहा

व्रताः॥७॥कथाप्रसंगएवासीत्तत्रविप्रसमागमे॥जमदग्निस्तुपप्रच्छमुनीनेवं
समास्थितः॥८॥जमदग्निरुवाच॥ ॥संदेहोस्तिमहाभागममचित्तेतिमानुषा
ःसमाजेत्रमुनीनांवैनिःसंदेहोभवाम्यहं॥९॥ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चयमोवावरु
णोनलः॥कुबेरःपवनस्त्वष्टासेनानीश्चगणाधिपः॥१०॥सूर्योश्विनौभगःपूषा
निशानाथोग्रहास्तथा॥आराधनीयतमःकोत्रवांछितार्थफलप्रदः॥११॥सुख
सेव्यश्चसततमाशुतोषश्चमानदः॥ब्रुवंतुमुनयःशीघ्रंसर्वज्ञाःसंशितव्रताः॥१२॥
एवंपृष्टेकृतेतत्रलोमशःप्रब्रवीत्तदा॥शृणुसत्यवतीसूनोयत्पृष्टंवैत्वयाधुना॥
१३॥सेवनीयतमाशक्तिःसर्वेषांशुभमिच्छतां॥पराप्रकृतिराद्याचसर्वगासर्व
दाशिवा॥१४॥देवानांजननीसैवब्रह्मादीनांमहात्मनां॥आदिप्रकृतिमूलं

ना॰त॰ सा संसारपारयत्र्यर्णवे ॥१५॥ स्मृता चोच्चारिता देवी ददाति किं च वांछितं ॥ सर्वदेवा
दीजिह्वा सा वरदा नायसेव्यता ॥१६॥ इतिहासं प्रवक्ष्यामि श्रेष्ठ एवं तु मुनयः श्रुतं ॥ स्व
३५ रोच्चारणाद्देव यथा प्राप्तं द्विजेन वै ॥१७॥ कोशलेषु द्विजः कश्चिद्देवदत्तेति वि
श्रुतः ॥ अनपत्यश्चकारेष्टिं पुत्रीयां विश्रुतः ॥ अनपत्यश्चकारेष्टिं पुत्रीयां विधि
पूर्वकं ॥१८॥ तमसातीरमासाद्य कृत्वा मंडपमुत्तमं ॥ द्विजानाकार्य तद्ज्ञान् सूत्र
कर्मविशारदान् ॥१९॥ कृत्वा वेदीं विधानेन स्थापयित्वा विभावसूनू ॥ पुत्रेष्टिविधि
वत्तत्र चकार द्विजसत्तम ॥२०॥ ब्रह्माणं कल्पयामास सुहोत्रं विमुनिसत्तमं ॥ अध्वर्यं
याज्ञवल्क्यं च होतारं च बृहस्पतिः ॥२१॥ प्रस्तोतारं तथा कांएवं उद्गातारं च गोभिलं ॥ र
थंतरमगायन स्वरितेन समन्वितं ॥२२॥ सभ्यान्नत्वा मुनीन् कृत्वा विधिवद्वरदे वत्

उद्गाता सामगः श्रेष्ठः सप्तस्वरसमन्वितं ॥ रथंतरमगायनं स्वरितेन समन्वितं ॥२३॥
तदास्य स्वरभंगोऽभूच्छ्वासे कृते मुहुर्मुहुः ॥ देवदत्तश्चुकोपाथ गोभिलं प्रत्युवाच ह ॥
२४॥ मूर्खोसि मुनिमुख्याद्य स्वरभंगस्त्वया कृतः ॥ काम्यकर्मणि पुत्रार्थं पुत्रार्थयज
तश्च मे ॥२५॥ गोभिलस्तु तदोवाच देवदत्तं सुकोपितः ॥ मूर्खस्ते भविता पुत्रः श
ब्दविवर्जितः ॥२६॥ नवमे शरीरं तु श्वासोच्छ्वासस्तु दुर्ग्रहः ॥ नात्र मे दूषणं किं
चित्स्वरभंगे महामते ॥२७॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गोभिलस्य महात्मनः शापाद्भी
तो देवदत्तस्तमुवाचाथ दुःखितः ॥२८॥ कथं क्रुध्यसि विप्रेंद्र कथं शप्तस्त्वयाप्यहं ॥
अपुत्रोहं सुतप्तस्तु पुनः शापयुतः कृतः ॥२९॥ स्वल्पेपराधे विप्रेंद्र वृथा मयि नि
रागसि ॥ अक्रोधता हि मुनयो भवंति सुखदाः सदा ॥३०॥ मूर्खपुत्राद पुत्रत्व वरं

वेदविदोविदुः॥ तथापिब्राह्मणोमूर्खःसर्वेषांनिंद्य एवहि॥३२॥ पशुवच्छूद्रवच्चैव
नयोग्यःसर्वकर्मसु॥ किंकरोमिहिपुत्रेणमूर्खेणद्विजसत्तम॥३३॥ यथाशूद्र
स्तथामूर्खब्राह्मणोवेदवर्जितः॥ राज्ञाशूद्रसमोज्ञेयोनियोज्यसर्वकर्मसु॥३४
कर्षकस्तुद्विजःकार्योब्राह्मणोवेदवर्जितः॥ राज्ञाशूद्रसमुक्तेयोनियोज्यःसर्वक
र्मसु॥३४॥ कर्षकिस्तुद्विजेःकार्योब्राह्मणोवेदवर्जितः॥ करदःशूद्रवच्चैवमतश्च
सचतुर्नुजः॥३५॥ नासनंपितृकार्येषुदेवकार्येषुब्राह्मणः॥ मूर्खसमुपवेश्यैवका
र्यस्यफलमिच्छता॥३६॥ विनाविप्रेणकर्तव्यंश्राधंकुशाचटेनवै॥ नतुमूर्खेणवि
प्रेणश्राधंकार्यंकदाचन॥३७॥ आहारादधिकंचान्यनदातव्यमपंडिते॥ दाता
नर्कमवाप्नोतिगृहीतानुविशेषतः॥३८॥ धिक्राज्यंतस्यराज्ञोवैयस्यदेशेबुधाज

मु

नाः॥ पूज्यंतेब्राह्मणामूर्खाहीनमानादिकैरपि॥३९॥ मूर्खस्यचविप्रस्ययस्यान्नमुदरे
गतं॥ पच्यंतेनरकेघोरेसर्वेवितस्यपूर्वजाः॥४०॥ आसनेपूजनेदानेयस्यभेदोनचाप्य
पि॥ मुर्खपंडितयोर्देशोसत्याज्योविबुधेनवा॥४१॥ मुर्खायत्रसुगर्विष्टादानमानपरिग्र
हैः॥ तस्मिन्देशेनवास्तव्यंपंडितेनकथंचन॥४२॥ असतामुपकारायदुर्जनानांवि
भूतयः पिचुमंदःफलाढ्योपिकाकैरेवोपभुज्यते॥४३॥ उक्त्वात्वंवेदविद्विप्रोवेदाभ्या
संकरोतिवै॥ पूर्वजास्तस्यक्रीडंतिस्वर्गेःप्रमुदिताकिल॥४४॥ गोभिलातःकिमुक्तं
वैत्वयावेदविदुत्तम॥ संसारेमूर्खपुत्रत्वंमरणादपिगर्हितं॥४५॥ कृपांकुरुमहाभा
गत्रणपस्यानुनुग्रहंप्रति॥ दीनोधरणशाक्नोस्मिपतामितवपादयोः॥४६॥ ॥लोम
शउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाद्विजस्तुपतितस्तस्यपादयोः॥ सुबन्दीनमनासमर्थकृपणः

मा॰त॰ साश्रुलोचनः॥४७॥गोत्तिलस्यद्वयोस्तत्रादृष्ट्वातंदीनचेतसं॥सएणंकोपान्मझं
तोवैयापिष्टः कल्पकोपना॥४८॥जलंस्वन्नावतः शीतपावकातपयोगतः॥उष्णं
३१ नवतितद्वीर्यंविधुक्तं शिशिरंनवेत्॥४९॥ दयावान्गोत्तिलस्तत्राहदेवदत्तंसुदुः
खितः॥मूर्खोपितावसुतस्तेवैविद्वानपिभविष्यति॥५०॥इतिदत्तवरः सोथमुदितो
नृपतिर्न्नषत्तिः॥इष्टिंसमाप्यविप्रान्वैविससर्जयथाविधि ५१ कालेनकियता
तस्यभार्यारूपवतीसती॥गर्भंदधारकालेसारोहिणीरोहिणीसमा॥५२॥गर्भा
धानादिकंकर्मचकारविधिवद्द्विजः॥पुंसवनंविधानेनशुंगाकरकंतथा॥५३॥सी
मंतोन्नयनंचैवकृत्वावेदविधानतः॥दृष्टेशानानिमुदितामत्वेष्टिसफलंनरः ५४
शुभेह्निसुषुवेपुत्रंरोहिणीरोहिणीसुते॥दिनेक्षनेशुभेत्सर्थंजातकर्मचकारसः

५५॥चंद्रदर्शनिकंकृत्वात्कृत्वानामचकारसः॥उतथ्यइतिपुत्रस्यकृतंनामपुरा
विदा॥५६॥सचाष्टमेतथावर्षेशुभेनेशुभवासरे॥तस्योपनयनंकार्यंचकार
विधिवत्पिता॥५७॥वेदमध्यापयामासगुरुस्तंवैव्रतेस्थितं॥नोच्चचारतथोत
थ्यः संस्थितोमुग्धवत्तदा॥५८॥बहुधाप्यापितःपित्रानदधारमतिंशठः॥मू
ढवत्तिष्ठतेतस्यर्थंशुशोचचपितातदा॥५९॥एवंकुर्वन्सदातस्यासंजातोद्वाद
शवार्षिकः॥नविवेदद्विजः कर्तुंसंध्यावंदनकोविधिः॥६०॥मूर्खोमूर्खइतिलोके
शुगतावार्तातिविस्तरं॥ब्राह्मणेषुचसर्वेषुतापसेष्वितरेषुचा॥६१॥जडःसलो
केस्तत्रविप्रयत्रतत्रगतंवने॥पितामातानिनिंद्राथमूर्खेतिव्रतिनस्पयिन॥६२
निंदतोयजनैःकामपिभ्रस्यामथबांधवै॥वैराग्यमगमद्विप्रोजगामवेन

भा.तृ. मण्यसौ ॥६३॥ अंधोवरस्तथा पंगुर्न मूर्खस्तु बुधैः सुतः ॥ इत्युक्तोसौ पितृन्मां वै विवेश
३८ कातनजं प्रति ॥६४॥ गंगातीरेस्थितेस्थाने कृत्वा जसमनुत्तमं ॥ वन्यांवृत्तिंचसं
कल्प्यस्थितस्तत्र समाहितः ॥६५॥ नियमंच परं कृत्वा नासत्यं प्रब्रवीम्यहं ॥ स्थित
स्तत्राश्रमेरण्ये ब्रह्मचर्यव्रतो हि सः ॥६६॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृती
यस्कंधे दशमोध्याय ॥१०॥ ॥जोमदाउ॥ ॥न वेदाध्ययनं किंचिज्जानाति निजप
स्तथा ॥ ध्यानं न देवतानां च न चैवाराधनं तथा ॥१॥ नासनं वेद विप्रोसौ प्राणा
यामं तथा पुनः ॥ प्रत्याहारं तु नो वेद भूतशुद्धिं च धारणं ॥२॥ न मंत्रकीलकं जाप्यं
गायत्रीं न विवेद सः ॥ शौचस्नानविधिं चैव तथा मनकं पुनः ॥३॥ प्राणाग्निहोत्रं नो
वेद बलिहरनं न चातिथि ॥ संध्यासमिधहोमश्च न विवेद तथा मुनिः ॥४॥ सोकरो

स्यातरुत्या पयत्किंचिद्दंतधावनं ॥ स्नानं च मूर्खवत्तत्र गंगायां मंत्रवर्जितं ॥५॥
फलमाहारयवन्यानि मध्याह्नेतियदृच्छया ॥ न ज्ञानं स्वपरिज्ञानं नग्नानातिरा
मस्तथा ॥६॥ सत्यं ब्रूते स्थितस्तत्र नानृतं वदते पुनः ॥७॥ जनैः सत्यतपानामकृतं
तस्यद्विजस्य वै ॥७॥ नाहितं कस्यचित्कुर्यान्न तथापि हितं कचित् ॥ सुखं स्वपति
तत्रैव नित्यं चिंतयन्निति ॥८॥ कदा मे मरणं भावि दुःखं जीवामि कानने ॥
जीवितं धिक्सुमुखस्य तरसा मरणं वरं ॥९॥ दैवेनाहं कृतो मूर्खो नान्योत्रका
रणमया ॥ प्राप्य चैवोत्तमं जन्म वृथा जातं ममाधुना ॥१०॥ यथा वंध्या सुरूपा
च यथा वा निष्फलो द्रुमः ॥ अदुग्धदोहा धेनुश्च तथाहं निःफलः कृतः ॥११॥ किं
विनिंद्यहं दैवं नूनं कर्म ममेदृशं ॥ नहत्तं पुस्तकं तत्वा ब्राह्मणाय महात्मने

१२॥ नवै विद्या मया दत्ता पूर्वजन्मनि निर्मला॥ तेनाहं कर्मयोगेन शागे स्थितवद्वि
जाधमः॥१३॥ नच तीर्थं तपस्तप्तं सेवितो नच माधवः॥ द्विजा नासत्कृता नाहं जा
तोस्मिन् जनने किल॥१४॥ वर्त्तंति मुनिपुत्राश्च वेदशास्त्रार्थपारगाः॥ अहं तु मू
र्खः संजातो दैवयोगेन केनचित्॥१५॥ नजानामि तपस्तप्तुं किं करोमि सुसाधनं
मिथ्यायं मंत्रसंकल्पो न मे भाग्यस्तु नं किंज॥१६॥ दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमन
र्थकं॥ कदर्थाश्रमकृतं कार्यं दैवाद्भवति सर्वथा॥१७॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च शक्रा
द्याः किल देवताः॥ कालस्य वशगाः सर्वे कालो हि दुरतिक्रमः॥१८॥ एवं विचार्य वि
तर्कास्तु कवर्णोऽहर्निशं द्विजः॥ स्थितस्तत्राश्रमे तीरे जाह्नव्याः पावनेस्थले॥१९
विरक्तः संतु संजातः स्थितस्तत्राश्रमे द्विजः॥ कालातिवाहनं शांतश्चकार विजने

वने॥२०॥ एवं स्थितः स तु वने विमलोदके॥ वैवर्षाणि तत्र नवपंच गतानि काम॥
नाराधनं च जपनं च न वेद मंत्र कालातिवाहनमसौ कृतवान् वने वै॥२१॥ जाना
ति तस्य विततं व्रतमेव लोकः सत्यं वदत्ययमुनिः किल नाम जातं जातेति कीर्त्ति
सकलेषु जनेषु कामं सत्यव्रतोयमनिशं न मृषाभिलाषी २२ तत्रैकदाति
मृगयां रममाण एव प्राप्तो निषादनिरागे धृतचापबाणः॥ क्रीडन्वने ति
विपुले यमतुल्यदेहः क्रूरातिहननकर्मणि चातिदक्षः॥२३॥ तेनातिकष्टेन
शरेण विधः कोलः किरातेन धनुर्धरेण॥ पलायमानोऽन्ययौ तस्य मुनेः समी
पं विह्वलो जगाम॥२४॥ विकंपयमानो रुधिरार्द्रदेहो यदा जगामाश्रममंडलं
वै॥ कोलस्तदातीव दयार्द्रभावं प्राप्तो मुनिस्तं प्रसमीक्ष्य दीनं॥२५॥ अथ व्रजंतरु

ना.त.
४०

धिराद्दिदं दृष्ट्वा मुनिः शूकरमाशुविद्धं॥ दयाभिवेशाद्ध्रतिकंपमानः सारस्वतं वी
जमथोच्चचार॥२६॥ अज्ञातपूर्वं च तथाश्रुतं च स्वैवास्यसुखे वै समुपागतं च॥ न
ज्ञातवान्बीजमसौ विमूढो मम क्रोशो के समुनिर्महात्मा॥२७॥ कोलः प्रविश्याश्र
ममंडलं तत्स्थितो निकुंजे प्रविलीय गूढे॥ अथाततमार्गोहि वनिर्विवेपमानः शा
रपीडितत्वात्॥२८॥ ततः क्षणाद्व्याकरणां तकष्टं चापं दधानोतिकराजदेहः॥
प्राग्रस्तदंते परिमृग्यमाणो निषादराजः किल काल एव॥२९॥ दृष्ट्वा मुनिं तत्रस्थि
तं महांतं सत्यव्रतं नाम प्रसिद्धमेव प्रणम्य व्याधः प्रमुखे स्थितो सोपप्रच्छ कोलः
क गतो द्विजेश॥३०॥ जानामि ते हं सुव्रतं प्रसिद्धं तेनाद्य पृच्छे मम बाणविद्धः॥ क्षु
धार्दितं मे सकलं कुटुंबं बिभर्तुकामः किल चागतोस्मि॥३१॥ वृत्तिर्ममैषा विहि

ता विधात्रा नान्यास्ति विप्रेंद्र सत्यं ब्रवीमि॥ नित्यंममैवेह कुटुंबमंजसा केनाप्युपाये
नशुनास्मिन्नेन॥३२॥ सत्यं वदस्वाद्य सत्यव्रतोसि क्षुधातुरं वीक्ष्य मम पोष्यवर्गं॥ क्वासौ
गतः शूकरबाणविद्धः पृच्छाम्यहं वाडव ब्रूहि तूर्णं॥३३॥ तनेति पृष्टः स मुनिर्महात्मा
वितर्कमग्नः प्रबभूव कामं ब्रवीमि किं मेद्य व्रतं विनष्टं न दृष्टं सुचरितेन किं वै॥३४॥
गतोत्र कोलः शरविद्धदेहः कथं ब्रवीम्यद्य मृषामृषा वा॥ क्षुधार्दितोयं परिपृच्छते त्वद्
ह्याह निष्पलं शूकरं वै॥३५॥ सत्यं न सत्यं खलु यत्र हिंसा दयान्वितं चानृतमेव सत्यं
हितं नराणां भवतीह येन तदेव सत्यं हि तथान्यथैव॥३६॥ निहतं कथं चाद्य दयो
रपि स्यात्तदुत्तरं किं न यथामृषावचः॥ विचारयन्वाडवधर्मसंकटे न प्राप्य वक्तुं वच
नं यदा सौ॥३७॥ बाणाहतं वीक्ष्य दयान्वितेन कोलं तदंते समुपागतं च यत्॥ तेन

प्रसन्नातिबीजेनदेवीविद्यांकुरापांप्रददौचतस्मै ॥३८॥ बीजोच्चारणमात्रेणविद्याप्र
ना.त. स्फुरिताखिला ॥ वाल्मिकिश्चयथापूर्वंतथासोत्यन्नवत्कविः ॥३९॥ तमुवाचद्विजो
४९ व्याधंसन्मुखस्थंधनुर्द्धरं। सत्यकामस्तुधर्मात्माश्लोकमेकंदयापरः ॥४०॥ यापश्य
तिनसाब्रूतेयाब्रूतेसानपश्यति ॥ अहोव्याधस्वकार्यार्थी किंपृच्छसिपुनःपुनः ॥४१
॥ उक्तस्तुतदातेनगतोसौपश्चगृहापुनः ॥ निराशःस्वकरेतस्मिन्नत्याहृत्सनि
जालये ॥४२॥ आलस्यस्तुकविर्जातःप्राचेतसःश्वापरः ॥ प्रसिद्धःसर्वलोकेषु
नाम्नासत्यतपाद्विजः ॥४३॥ सारस्वतंततोबीजंजजापविधिपूर्वकं ॥ पंडितंश्चा
तिविख्यातोद्विजोसोधरणीतले ॥४४॥ प्रतिपर्वस्तुगायंतिब्राह्मणायद्यशःस
दा ॥ आख्यानंचातिविख्यातंएवंस्तुवंतिमुनयः किल ॥४५॥ तच्छुत्वासजनंत

स्यसमागम्यतदाश्रमे ॥ येनत्यक्तःपुरातेनगृहंनीतोतिमानतः ॥४६॥ तस्माद्य
जन्सदासेव्यापूजनीयाचभक्तितः ॥ आदिशक्तिःपरादेवीजगतांहितसाध
ना ॥४७॥ तस्यायज्ञंमहाराजकुरुवैदविधानतः ॥ सर्वकामप्रवदंनिसंस्तुनिमि
ःकथितंपुरा ॥४८॥ स्मृतासंपूजिताभक्त्याध्याताचोद्धरीतास्तुता ॥ ददाति
वांछितानर्थान्कामदातेनकाम्यते ॥४९॥ अनुमन्यभिदंराजन्कर्त्तव्यंस
र्वथाबुधैः ॥ दृष्ट्वारोगयुतान्दीनान्क्षुधितान्निर्धनान्नृणान् ॥५०॥ जना
नार्त्तांस्तथामूर्खान्पीडितान्वैरिभिःसदा ॥ दासानाज्ञाकरान्क्षुद्रान्विक
लाविकलानथ ॥५१॥ अक्षमान्भोजनेभोगेसदाचानिर्जितेंद्रियान् ॥ तृष्णा
धिकान्दराक्रांश्चसदाधिपरिपीडितान् ॥५२॥ तथाविनवसंपन्नान्पुत्रपो

त्रसमन्वितान्॥ पट्टदेहान्सदाभोगैःसंयुतान्वेदवादितान्॥५३॥ राजलक्ष्मीयुता
न्शूरान्वशीकृतजनानथ॥ स्वजनैरवियुक्तांश्च सर्वलक्षणलक्षितान्॥५४॥ व्य
तिरेकात्तथान्यांश्च चिंतितव्यं विचक्षणैः॥ एभिर्नपूजितादेवी सर्वार्थफलदा शिवा॥
५५॥ समाराधिता च तथा पुंभिरेभिः सदांबिका॥ यतो भीसुखिनः सर्वे संसारेस्मि
न्नसंशयं॥५६॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥इति राजन्श्रुतं तत्र मया मुनिसमागमे॥
लोमशास्यमुखात्कामं देवीमाहात्म्यमुत्तमं॥ इति संचिंत्य राजेंद्र कर्त्तव्यं च सदार्च
नं॥ भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ॥५७॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे
तृतीयस्कंधे देवीमाहात्म्ये एकादशोध्यायः॥११॥ ॥जनमेजय उ०॥ ॥तद्यज्ञविधिं
सम्यक्देव्यास्तस्याः समंततः॥ कथाकरोम्यहं स्वामिन्यथाशक्तिरतंद्रितः॥१॥

पूजाविधिं च मंत्रांश्च होमश्च द्रव्यमसंशयं॥ ब्राह्मणाः कति संख्याश्च दक्षिणाश्च त
थापुनः॥२॥ व्यास उवाच॥ ॥शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि देव्या यज्ञं विधानतः॥ त्रिवि
धं तु सदा ज्ञेयं विधिदृष्टेन कर्मणा॥३॥ सात्विकं राजसं चैव तामसं च तथापरं॥ मु
नीनं सात्विकं शाक्तं नृपाणां राजसं स्मृतं॥४॥ तामसं राक्षसानां वै ज्ञानीनां च गु
णोज्झितं॥ विमुक्तानां ज्ञानमयं विस्तरात्प्रब्रवीमि ते॥५॥ देशः कालस्तथा द्रव्यं मं
त्राश्च ब्राह्मणास्तथा॥ श्रद्धा च सात्वकी यत्र तं यज्ञं सात्विकं विदुः॥६॥ द्रव्यशुद्धिः क्रि
याशुद्धिर्मंत्रशुद्धिश्च भूमिप॥ न वेद्यातितदा पूर्णं नवति नान्यथा विदुः॥७॥ अ
न्यायोपार्जितेनैव द्रव्येण सुकृतं कृतं॥ न कीर्तिरिहलोके च परलोके च तत्फलं॥८॥
तस्मान्न्यायार्जितेनैव कर्त्तव्यं सुकृतं सदा॥ यशसे परलोकाय भवत्येव सुखाय च॥

ना.त. ९॥ तस्मात्प्रत्यक्षं तव राजेन्द्र पांडवैस्तु मखः कृतः॥ राजसूयः क्रतुवरः समाप्तवरदक्षि
णः॥१०॥ यत्र प्रेरयिता कृष्णो यादवेंद्रो महामनाः॥ ब्राह्मणाः पूर्णविद्याश्च नारदा
४३ दयस्तथा॥११॥ कृतो यज्ञस्तु संपूर्णं मासमात्रेण पांडवैः॥ प्राप्तं महत्तरं कष्टं वनवासश्च
दारुणः॥१२॥ पीडनं चैव पांचाल्यास्तथा द्यूते पराजयः॥ वनवासे महत्कष्टं क्वगतं म
खपंकजं॥१३॥ दासत्वं च विराटस्य कृतं सर्वैर्महात्मभिः॥ कीचकेन परिक्लिष्टा द्रौप
दी च प्रमद्वरा॥१४॥ आशीर्वादा द्विजातीनां क्वगताः शुद्धचेतसां॥ भक्तिर्वा वासुदे
वस्य क्वगता तत्र संकटे॥१५॥ न रक्षिता तदा बाला केनापि द्रुपदात्मजा॥ प्राप्ता
केशग्रहं काले साध्वी वरवर्णिनी॥१६॥ किमत्र चिंतनीयं वै धर्मवैगुण्यकारणं
केशा वसति देवेशो धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे॥१७॥ भवितव्यमिति प्रोक्ते निःफलं स्यात्तदा

गमं॥ वेदमंत्राश्चस्तथा मेवेति तथा॥ सुरमांधतं॥१८॥ साधनं निःफलं सर्वमुपायश्च
निरर्थक॥ भवितव्यं नदत्येव वचनं प्रतिपादिते॥१९॥ आगमोप्यर्थवादः स्यात्क्रि
यासर्वा निरर्थकाः॥ स्वर्गार्थं च तपो व्यर्थं व्रणधर्मश्चैव तथा॥२०॥ शास्त्रप्रमाणं
व्यर्थं स्याद्भवितव्येद्दीरते॥ उभयं चापि मंतव्यं दैवं चोपायमेव च॥२१॥ भवेत्कर्म
णि चेत्क्वचिद्विपरीतायय दान्नवेत्॥ वैगुण्यं कल्पयं चैव तत्र प्राज्ञैर्विचिंत्य वै॥२२
तत्तु बहुविधं प्रोक्तं विद्वद्भिः कर्मकारिभिः॥ कर्तृभेदान्मंत्रभेदाद्द्रव्यभेदात्तथा
पुनः॥२३॥ यथा मघवता पूर्वं विश्वरूपहतो गुरुः॥ विपरीतं कृतं तेन कर्म मात
सुखाय वै॥२४॥ देवेभ्यो दानवेभ्यस्तु स्वस्त्युक्ता पुनःपुनः॥ असुरा मातृपक्षीया
भवंतेषां च रक्षणं॥२५॥ दैत्यान्दृष्ट्वाति संपुष्टान्चुकोप मघवा तदा॥ शिरांसि

 तस्यवज्रेणचिच्छेदतरसाहरिः॥२६॥क्रियावैगुण्यमत्रैवकर्तृनेशाद्संशयं॥नोदे
त्संचालराजावैवैरेणपित्रताक्रिया॥२७॥नारवाजविनाशायपुत्रस्योसादना
 यत्र॥धृष्टद्युम्नःसमुत्पन्नोवेदीमध्याच्चद्रौपदी॥२८॥पुराहत्रारथेनापित्रतापुत्रेष्टि
स्तुमुत्ता॥अमुत्रेणसुतातस्यचत्वारःसमपद्यत॥२९॥अतःक्रियाकृतायुक्ता
सिद्धिदासर्वथानवेत॥अयुक्ताविपरीतास्यासर्वथान्यपसत्तमः॥३०॥पांड
वानांयथायज्ञेकिंचिद्वैगुण्ययोगतः॥विपरीतंफलंप्राप्तंनिर्जितास्तेदुरोदरे
३१॥सत्यवादीसदाराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥द्रौपदीचतथासाध्वीतथास्ते
प्यनुजाःशुभा॥३२॥कुद्रव्ययोगाद्वैगुण्यंसमुत्पन्नंमखेयवा॥सानिमा
तत्वताह्यापिदूषणांसमुपस्थितं॥३३॥सात्विकस्तुमहाराजदुर्जनोवैमखः

स्मृतः॥वैखानसानांमुनीनांविहितोसोमहामखः॥३४॥सात्विकंनोजनंचैव
नित्यंकुर्वंतितापसा॥न्यायार्जितंचवस्त्रंचतथाद्रव्यंसुसंस्कृतं॥३५॥पुरोडा
शपरानित्यंवियूपामंत्रपूर्वकाः॥श्रद्धाधिकामखाराजन्सात्विकाःपरमान्न
ताः॥३६॥राजसाद्रव्यबहुलाःसयूपाश्चसुसंस्कृताः॥क्षत्रियाणांविशांचैव
सानिमानाश्चैवमखाः॥३७॥तामसादानवानांवैसक्रोधामदवर्द्धिकाः॥साम
र्षःसस्पृहाःक्रूरामखाःप्रोक्तामहात्मभिः॥मुनीनांमोक्षकामानांविरक्तानां
महात्मनां॥मानसस्तुमतोयोगःसर्वसाधनसंयुतः॥३९॥अन्येषुसर्वयज्ञे
षुकिंचिन्न्यूनंभवेदपि॥द्रव्येणश्रद्धयावापिक्रिययाब्राह्मणैस्तथा॥४०॥दे
शकालपृथक्द्रव्यसाधनैःसकलैस्तथा॥नान्येनवंतिपूर्णावैयथानवतिमा

ना॰ तृ॰ नसः॥४१॥ प्रथमं तु मनः शोध्यं कर्त्तव्यं गुणवर्जितं॥ शुद्धे मनसि देहो वै शुद्ध एव न संश
यः॥४२॥ प्रथमं तु मनः शोध्यं कर्त्तव्यं गुरुणा च इंद्रियार्थपतिसक्तं यथा जातं मनः शु
चि॥ तदा तस्य मखस्यासौ अग्नवेदाधिकारवान्॥४३॥ तदासौ मंडपं कृत्वा वक्र
४५ योजनविस्तरं स्तंभैश्च विपुलैः स्नन्दोणैः यज्ञीयद्रुमसंभवैः॥४४॥ वेदीं च विशदां तत्र
मनसा परिकल्प्य च॥ अग्न्यधोपि तथा स्थाप्या विधिवन्मनसा किल॥४५॥ ब्राह्म
णानां च वरणं तथैव प्रतिपाद्य च॥ ब्रह्माध्वर्युस्तथा होता प्रस्तोता विधिपूर्वकः॥
४६॥ उद्गाता प्रतिहर्त्ता च मनसा स्थाप्ये यथाविधि॥ ऋत्विजो याः प्रयत्नेन मनसैव द्वि
जोत्तमाः॥४७॥ प्राणोपानस्तथा व्यानः समोदानौ न एव च॥ पावकाः पंच एवैते स्था
प्या वेद्यां विधानतः॥४८॥ गार्हपत्यस्तदा प्राणोपानो त्वाहवनीयकः॥ दक्षिणाग्नि

स्तथा व्यानः समानश्चावसथ्यकः॥४९॥ सभ्योदानः स्मृता ह्येते पावकाः परमो
त्कटाः॥ इष्टश्च मनसा त्मा च निर्गुणः परमः शुचिः॥५०॥ मन एव तदा होता यजमानस्त
थैव तु॥ यज्ञाधिदेवता ब्रह्म निर्गुणं यत्सनातनं॥५१॥ फलदा निर्गुणा शक्तिः सदा नि
र्वेददा शिवा। ब्रह्मविद्याखिलाधारा व्याप्य सर्वत्र संस्थिता॥५२॥ राजन्नेवं कृतो य
ज्ञो मोक्षदो नात्र संशयः॥ अन्ये यज्ञाः सकामास्तु भवन्ति त्वयोन्मुखाः॥५३॥ अग्नि
ष्टोमेन विधिवत्स्वर्गकामो यजेदिति॥ वेदानुशासनं चैतत्प्रवदंति मनीषिणः॥५४
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशंति च यथामति॥ तस्मात्तु मानसः श्रेष्ठो यज्ञो पवर्गद एव
सः॥५५॥ न राज्ञा साधितुं योग्यो मखो सौ नृपसत्तम॥ तामसस्त्वततः पूर्वं सर्पयज्ञ
स्त्वया धुना॥५६॥ वैरं निर्वाहितं राजन्तक्षकस्य दुरात्मनः॥ तत्कृते निहताः सर्पास्त्व

ना॰त॰ याम्नोकोटिशः परे ॥५७॥ देवीयज्ञंकुरुष्वाद्य विततं विधिपूर्वकं ॥ विष्णुना यः कृतः
पूर्वंमृष्टाहोनृपसत्तमः ॥५८॥ तथानंकुरुराजेंद्र विधिं तेप्रब्रवीम्यहं ॥ ब्राह्मणाः
४६ संतिराजेंद्र विधिज्ञा वेदवित्तमाः ॥५९॥ देवीबीजविधानज्ञा मंत्रमार्गविचक्ष
णाः ॥ याजकास्तेत्र विष्यंतियजमानस्त्वमेव हि ॥६०॥ तेतायज्ञंविधानेनदत्वापु
ण्यं मखार्जितं ॥ समुद्धरमहाराज पितरं दुर्गतिंगतं ॥६१॥ विप्रावमानजं पापं द
घटंनकृतसाधनं ॥ तथैवशापजो दोषः प्राप्तः पित्रा तवा ॥६२॥ तथाउमरिएंप्राप्त
सर्पदृष्टेनतुनुजा ॥ अंतरालेतराले तथा मृत्युर्नभूमौकुशंस्तरे ॥६३॥ नसंग्रा
मेनगंगायास्नानदानादिवर्जितं ॥ मरणंतेपितुस्तत्रसोधेजातंकुरुद्वह ॥६४ ४६
करणानिचसर्वाणिनरकस्यनृपोत्तम ॥ तत्रैककारणं तस्यनजातंचोतिदु

र्लभं ॥६५॥ यत्रयत्रस्थितः प्राणीजातलाकालंसमागतं ॥ साधनामनावेपिह्यव
हश्चातिसंकटे ॥६६॥ यदानिर्वेदमायातिमनसानिर्मलेनवै ॥ पंचभूतात्मकोदे
होममकिंचात्रदुःखदं ॥ तपलब्धयथाकामंमुक्तोहंनिर्गुणोव्ययः ॥ नाशात्मका
नितत्वानितत्रकापरिवेदना ॥६८॥ ब्रह्मैवाहंनसंसारीमहामुक्तः सनातनः ॥ देहे
नममसंबंधः कर्मणाप्रतिघातिनः ॥६९॥ तानिसर्वाणितुक्तानिष्टुतानिचेत
राणिचे ॥ मनुष्यदेहयोगेनसुखदुःखानुसाधनात् ॥७०॥ विमुक्तोतिनयाघोर
दस्मात्संसारसंकटात् ॥ इत्येवंचिंसमानस्तुस्नानदानविवर्जितः ॥७१॥ मरणंचे
दवाप्नोतिसमुत्पेज्जन्मदुःखदः ॥ एषाकाष्ठापराश्रेष्ठाक्रायामिनामपिमोहिनी ॥७
पितातेनपराहल्लिस्कलाराणपंडिजरितः ॥ देहममत्वेतवान्ननिर्वेदमवा

भा·त·
६१

भवान्॥७३॥देहोयंममनिर्गुणोराज्यमिदंत्यक्तं॥एको कथंजीवाम्यहंकामंमंत्रज्ञा
नानयतुवै॥७४॥ऊर्षिध्यो मणयश्चैवयंत्रपरमंकतथा॥रोहणंतथासोधेत्तत
वान्नपतिस्तदा॥७५॥नस्नानंनतत्दानंविष्णोःस्मरणंकृतं॥नमूमोरायनंचैव
देवंमत्वापरंतथा॥७६॥मयामोहात्णंवैदेवंमत्वापरंतथा॥५घोरेमृतःसेधेहि
नाहतः॥त्यक्त्वापापंकलेर्येगात्रापमस्यावमानजं॥७७॥अवश्यमेवनरकमे
वेराच्चरणेनवित्॥तस्मात्त्वंपितरंपापात्समुद्धरन्पोत्तम॥७८॥सूतउवाच॥इति
श्रुत्वावचनंतस्यव्यासस्यामिततेजसः॥साश्रुकंठोतिदुःखार्तोबभूवजनमेज
यः॥७९॥ धिगिदंजीवितंमेद्यपिताहिनरकेस्थितः॥तत्करोमियथादेवस्वर्गंया
सुत्तरामुतः॥८०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वादशोध्यायः॥१२

श्री

राजोवाच॥ ॥का॥हरिणाचकथंयज्ञःकृतःपूर्वंपितामह॥भगत्कारणरूपेणविष्णुना
प्रभविष्णुना॥१॥केसहायास्तत्रासन्ब्राह्मणाःकेमहामते॥ऋत्विजोवेदतत्वज्ञा
स्तन्मेब्रूहिपरंतप॥२॥पश्चात्करोम्यहंयज्ञंविधिदृष्टेनकर्मणा॥श्रुत्वाविष्णुस्त
द्येयागःमत्रिकायाःसमाहितः॥३॥ ॥व्यासउ॥ ॥राजन्शृणुमहाभागविस्तरंप
रमाद्भुतं॥यथाभगवतायागःकृतश्चविधिपूर्वकः॥४॥विसर्जितास्ततोदे
व्यादत्वाशक्तीश्वतास्त्वयः॥काजवगाःपुरुषाजा ताविमानवरंसंस्थिताः॥५
प्राप्तामहार्णवंघोरंत्रयस्तेविबुधोत्तमा॥चक्रस्याभामिवासार्धंसमुत्ताघ
धरांस्थिरां॥६॥आधारशक्तिरचनामुक्तादेव्यास्वयंततः॥तदाधारास्थिरा
जाताधरामेदःसमन्विता॥७॥मधुकैटभयोर्मेदसंयोगात्मेदिनीस्मृता॥धार

ना॰नृ॰ णाच धराशोकाष्टधा विस्तारयोगतः॥८॥ महीचापि महीयत्वात् धृतासात्रोषय
मस्तके॥ गिरयश्च कृताः सर्वधारणार्थं त्रविस्तराः॥९॥ लोहकीला यथा काष्टे तथा
४८ ते गिरयः कृताः॥ महीधरा महाराज प्रोच्यते विबुधैर्जनैः॥१०॥ जातरूपमयो मेरु
र्बक्षयोजनविस्तरः॥ कृतो मणिमयैः शृंगैः शोभितः परमाद्भुतः॥११॥ मरीचि
र्नारदोत्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः॥ दक्षो वसिष्ठ इत्येते ब्रह्मणः कथिताः सु
ताः॥१२॥ मरीचेः कश्यपो जातो दक्षकन्यास्त्रयोदश॥ ताभ्यो देवाश्च दैत्याश्च
समुत्पन्ना ह्यनेकशः॥१३॥ ततस्तु काश्यपी सृष्टिः प्रवृत्ता चातिविस्तरा मनु
ष्यपशुसर्पाद्दिजातिभेदैरनेकधा॥१४॥ ब्रह्मणश्चार्द्धदेहात्तु मनुः स्वायंभुवो
भवत्॥ शतरूपा तथा नारी संजाता वामभागतः॥१५॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ

सुतौ तस्यां बभूवतुः॥ तिस्रः कन्या वरारोहा ह्यभवन्नतिसुंदरीः॥१६॥ एवं सृष्टिं
समुत्पाद्य भगवान् कमलोद्भवः॥ चकार ब्रह्मलोकं च मेरुशृंगे मनोहरं॥१७॥
वैकुंठं भगवान् विष्णू रमारमणमुत्तमं॥ क्रीडास्थानं सुरम्यं च सर्वलोकोपरिस्थि
तं॥१८॥ शिवोपि परमं स्थानं कैलाशं च चकार ह॥ समुत्पाद्य भूतगणं विजहार य
थारुचि॥१९॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं मेरुशिखरे परिकल्पितं॥ तत्र स्थानं सुरेंद्रस्य नानार
त्नविराजितं॥२०॥ समुद्रमथनात् प्राप्तः पारिजातस्तरूत्तमः॥ चतुर्दंतस्तथा नागः काम
धेनुश्च दामहा॥२१॥ उच्चैःश्रवास्तथाश्वो वै रंभाद्याश्चाप्सरस्तथा॥ इंद्रेणोपात्तम
खिलं जातं वै स्वर्गभूषणं॥२२॥ धन्वंतरिश्च रमा श्च सागराच्च समुद्भवौ॥ स्वर्गेस्थि
तौ विराजंते देवौ देवगणैर्वृता॥२३॥ एवं सृष्टिः समुत्पन्ना त्रिविधा नृपसत्तम॥ देव

तिर्यग्मनुष्यादिभेदैर्विविधकल्पिता॥२४॥ अंडजाः स्वेदजाश्चैव चोद्भिजाश्च जरायुजाः
किलैः॥ चतुर्भेदैः समुत्पन्ना जीवाः कर्मयुताः किलः॥२५॥ एवं सृष्टिं समुत्पाद्य ब्रह्मवि
ष्णुमहेश्वराः॥ विहारं स्वेषु स्थानेषु चक्रुः सर्वे यथेप्सितं॥२६॥ एवं प्रवर्त्तिते सर्गे भ
गवान्नतुरच्युत॥ महालक्ष्म्या समं तत्र चक्रीडच्युतवने स्वके॥२७॥ एकस्मिन्समये
विष्णुर्वैकुंठे संस्थितः प्रभुः॥ सुधासिंधुस्थितं द्वीपं सस्मार रमणीमंडितं॥२८॥ य
त्र दृष्टा महामाया मंत्रश्वासादितः स्तुमनः॥ स्मृत्वा तां परमां शक्तिं स्वीभावं गमितो
यया॥२९॥ यज्ञं कर्त्तुं मनश्चक्रे अंबकाया रमापतिः उक्तौ यच्च वनात्तस्मात्समा
ह्वयमहेश्वरं॥३०॥ ब्रह्माणं वरुणं शक्रं कुबेरं पावकं यमं॥ वसिष्ठं कश्यपं दक्षं वाम
देवं बृहस्पतिं॥३१॥ संभारं कल्पयामास यज्ञार्थं चातिविस्तरं॥ मंडपं वितितं तत्र कार

यामास वेदीं चैव सुसंमतां॥३२॥ प्रजपन्ब्राह्मणान्देव्या बीजसमन्वितान्॥ जुहा
वाग्नौ हविः काम विधिवत्परिकल्पितं॥३४॥ ततोतिचितते होमे वायुर्वाचाशरी
रिणी॥ विष्णुं तदा समाभाष्य सुस्वरा मधुराक्षरा॥३५॥ विष्णोत्वमसि देवानां ह
रेश्वेष्ठतमः सदा॥ मान्यश्च पूजनीयश्च समर्थश्च सुरेष्वपि॥३६॥ सर्वत्वामर्चयिष्यं
ति ब्रह्माद्याश्च सवासवाः॥ न विष्यंति विना त्वां मानवा नु विभावत॥३७॥
वरदस्त्वं च सर्वेषां भविता मानवेषु वै॥ कामदः सर्वदेवानां परमः परमेश्वर॥३८
सर्वयज्ञेषु मुख्यस्त्वं पूर्वैश्वर्याग्निके॥ त्वां जनाः पूजयिष्यंति वरदस्त्वं भविष्यति
३९॥ आयिष्यंति देवा नादानवैरतिपीडिताः॥ शरणं त्वं च सर्वेषां भविता सुसत्त
म॥४०॥ पुराणेषु सर्वेषु वेदेषु विततेषु च॥ त्वमेव पूज्यतमः कामं कांतिश्च भविष्य

ति॥३९॥ अयिष्यंति देवा नाशानैवेरतिपीडिताः॥ शरणं त्वं च सर्वेषां भविता पुरुषोत्त
म॥४०॥ पुराणेषु सर्वेषु वेदेषु विततेषु च॥ त्वं वै सूक्ष्मतमः कामं कार्त्तितश्चैव विश्वसि
४१॥ यदायदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भूतले॥ तदांशेनावतीर्याशु कर्त्तव्यं धर्मरक्ष
णं॥४२॥ अवताराः सुविख्याताः पृथिव्यां तव मापते ये भविष्यंति धरावां यांवै॥ मा
ननीया महात्मनां॥४३॥ अवतारेषु सर्वेषु नानाम्ना निजु माधव॥ विख्यातः सर्वलो
केषु भविता मधुसूदन॥४४॥ अवतारेषु सर्वेषु शक्तिस्ते सहचारिणी॥ भविष्यति
मम्मांशेषु सर्वकार्यप्रसाधनी॥४५॥ वाराही नारसिंही च नामभेदैरनेकधा॥ ना
नायुधाः शुभाकाराः सर्वाभरणमंडिता॥४६॥ तान्नियुक्तः सदा विष्णो सुरकार्या
णि साधु च॥ साधयिष्यति सामर्थ्यान्मिस्तवरदानतः॥४७॥ तास्त्वयानावमंत

व्याः सर्वदा गर्वलेशतः॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन मानीयाश्च सर्वथा॥४८॥ नूनं
ताभ्यारतेरवंडेशाक्रयः सर्वकामदाः॥ भविष्यंति मनुष्याणां पूजिताः प्रतिमा
सु च॥४९॥ तासां तव च देवेशाकीर्त्तिः स्याद्दखिलेष्वपि॥ समस्वपि चद्वीपेषु
विख्यातस्तु विमंडजे॥५०॥ तांश्च त्वां वै महानागमानवास्तु विमंडले॥ अर्च
यिष्यंति वांछार्थसकामः सततं हरे॥५१॥ अर्चास्तु चोपहारैश्च नानानावस
मन्वितान्॥ पूजयिष्यंति वेदोक्तैर्मंत्रैरागमजैस्तथा॥५२॥ महिमा तवन्न
जे कि स्वर्गे च मधुसूदन॥ पूजनाद्दर्शनाद्देव वृद्धिमेष्यति माधव॥५३॥ व्यास
उ॥ ॥इति हत्वा वरान्वाणी विरराम खसंभवा॥ भगवानपि प्रीतात्मा त्वब
वद्बुवणादिव॥५४॥ समाप्य विधिवद्यज्ञं भगवान्हरीश्वरः॥ विसर्जयि

भा·तृ· त्वादेवान्वैब्रह्मपुत्रान्मुनीनथ॥५५॥जगामानुचरैःसार्द्धंवैकुंठंगरुडध्वजः॥
स्वानिस्वानिचधिष्ण्यानिययुःसर्वेसुरास्ततः॥५६॥मुनयोविस्मिताःसर्वेकुर्वंतस्तांपरस्प
५१ रं॥ययुःप्रमुदिताःकामंस्वाश्रमान्पावनान्भुवि॥५७॥कृत्वावाणींपरमविज्ञातांव्योम
जांप्रोत्तमांसर्वेषांवैप्रवृत्तिविषयेनकिंचावश्यजातः॥चक्रुःसर्वेसुरस्तुनिगणाःपू
जनंनकियुक्तास्तस्याःकामंनिखिलफलदंचागमोक्तंमुनीशः॥ ॥इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदेवीमाहात्म्येत्रयोदशोध्यायः॥ ॥जनमेजयउ०॥ ॥
श्रुतोवैहरिणाक्लिष्टोयज्ञोविस्तरतोद्विजः॥महिमानंतथावाण्यावदविस्तरत
स्तथा॥१॥श्रुत्वादेव्याश्चरित्रंवैकमरवमनुत्तमम्॥प्रसादात्तवविप्रेंद्रनवाम्मपि
चपावनः॥२॥व्यासउ०॥ ॥शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिदेव्याश्चरितमुत्तमं॥इति

हासंपुराणंचकथयाम्यविस्तरं॥३॥कोशलेषुनृपश्रेष्ठःसूर्यवंशसमुद्भवः॥पुष्यपु
त्रोमहातेजाध्रुवसंधिरितिस्मृतः॥४॥ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चान्येतथाज
नाः॥स्वांस्वांवृत्तिंसमास्थायतस्मिन्वर्तयंतिवै॥धर्मात्मासर्वसंधिश्चवर्णाश्रमहि
तेरतः॥अयोध्यायांसमृद्धायांराज्यंचक्रेशुचिव्रतः॥६॥नचौराःपिशुनाधूर्त्तास्ति
स्यराज्येनकुत्रचित्॥दंभाःकृतघ्नामूर्खाश्चवसंतिमानवाःकिल॥७॥एवंवैवर्त्तमा
नस्यनृपस्यकुरुसत्तम॥द्वेपत्न्यौरूपसंपन्नेत्वासतुःकामभोगदे॥८॥मनोरमाध
र्मपत्नीसुरूपातिविचक्षणा॥लीलावतीद्वितीयाचसापिरूपगुणान्विता॥९॥वि
जहारसपत्नीभ्यांगृहेषुपवनेषुच॥क्रीडागिरौदीर्घिकासुसौधेषुविविधेषुच॥१०
विमनोरमासुतेकालेसुषुवेपुत्रमुत्तमं॥सुदर्शनाभिधंराजन्सर्वलक्षणसंयुतं॥

११॥लीलावत्यपिप्रथमंमासमेकेनश्रामनी॥सुषुवेसुंदरंपुत्रंशुभेनूक्षदिनेतथा॥१२॥
चकारनृपतिस्तत्रजातकर्मादिकद्वयोः॥ददौदानानिविप्रेभ्यापुत्रजन्मप्रमोदितः॥
१३॥प्रीतिस्तयोःसमाराजाचकारसुतयोर्नृपा॥एवपितृपतिश्चक्रेसोहार्दंधंतरंतदा
१४॥चूडाकर्मतयोःसम्यक्चकारनृपसत्तमः॥यथाविन्नवमेवासौप्रीतियुक्तःपरं
तपः॥१५॥ततचूडौसुतौकामंजक्रतुर्नृपतर्मनः॥क्रीडमानावुभौकांतौलोकाना
मनुरंजकौ॥१६॥तयोःसुदर्शनोज्येष्ठोलीलावत्याःसुतःशुभः॥शत्रुजित्संज्ञकःका
मंचातुवाक्योवभूवह॥१७॥नृपतिपतिःप्रीतिजनकोमंजुवाक्चारुदर्शनः॥प्र
जानांवक्षभःसोभूत्तथामंत्रिजनेवै॥१८॥तस्मिन्यथानृपःप्रीतिंचकारगुणगायो
गतः॥मदंज्ञावामंदनावेनतथावैसुदर्शने॥१९॥एवंगच्छतिकालेतुध्रुवसंधिर्नृ

पोत्तमः॥जगामवनमध्येसोमृगयाभिरतःसदा॥२०॥निघ्नमृगान्रुरून्पंक
न्सूकरान्गवयान्शशान्॥महिषान्शरभान्खड्गान्वक्रीडनृपसवने॥२१॥
क्रीडमानेनृपेतत्रवनेघोरेतिदारुणे॥उदतिष्ठन्निकुंजात्तुसिंहःपरमकोपनः॥२२
राज्ञाशिलीमुखेनादौविद्धःक्रोधवशंगतः॥दृष्ट्वाग्रेनृपतिंसिंहोननादमेघनिःस्व
नः॥२३॥ललाचोर्ध्वसलांगूलंप्रसारितवृहत्सटः॥हंतुंनृपतिमाकांक्षन्नुत्पपाता
तिकोपनः॥२४॥नृपतिस्तंसमालक्ष्यदधारासिंकरेतदा॥वामेचर्मसहामोयस्थि
तःसिंहइवापरः॥२५॥सैनिकास्तस्ययेसर्वतेपिबाणान्पृथक्॥अमुंचन्कुपि
ताःकामंसिंहोपरिरुषान्विताः॥२६॥हाहाकारोमहानासीत्संप्रहारस्सुदारुणः
उत्पपाततनःसिंहोनृपस्योपरिदारुणः॥२७॥तंपतंतंसमालोक्यखड्गेनाभिद्र

नत्रृप॥ सोपि क्रूरैर्नखाग्रैश्च जघान नृपतिं रुषा॥ सोपि क्रूरैर्नखाग्रैश्च जघानन्न
पतिं रुषा॥२८॥ स नखैर्गहतो राजा पपात च ममार वै॥ चक्रुशुः सैनिकास्तंतु निज
मुर्विद्रिखैस्तदा॥२९॥ मृतः सिंहोपि तत्रैव नृपतिश्च तथा मृतः॥ सैनिकैर्मंत्रि
मुख्येभ्यस्तत्रागत्य निवेदितः॥३०॥ परलोकक्रियां सर्वां वसिष्ठो विधिपूर्वकां॥ का
रयामास तस्यैवं परलोकसुखावहं॥३१॥ परलोकगतं नृपं कृत्वा ते मंत्रिसत्तमाः॥
संस्कारं लंघयामासुर्गत्वा तत्र वनांतिके॥३२॥ प्रजाध्यक्षास्तथा चैव वसिष्ठश्च महा
मुनिः॥ सुदर्शनं नृपं कर्तुं मंत्रं चक्रुः परस्परं॥ धर्मपत्नीसुतः ज्ञातः सुरूपश्च सुल
क्षणः॥ अयं नृपासनार्हश्च ब्रुवन्मंत्रिसत्तमाः॥३४॥ वसिष्ठोपि तथैवाह योग्यो
यं नृपते सुतः॥ बालोपि धर्मपत्नीजो नृपासनमिहार्हसि॥३५॥ स्तेतमंत्रे मंत्रि

दृधेर्युधाजिन्नाम पार्थिवः॥ तत्राजगाम तरसा श्रुत्वा तुज्जयनीपतिः॥३६॥ रोहित्र
प्रियकाम्यया॥३७॥ वीरसेनस्तथायात सुदर्शनहितेछया॥ कलिंगाधिपतिश्चैव म
नोरमापिता नृपः॥३८॥ उभौ तौ सैन्यसंयुक्तौ नृपौ साकेतसंस्थितौ॥ चक्रतुर्मंत्रि सुतंयोद्धये
मुख्यैस्तैर्मंत्रराज्यस्य कारणात्॥३९॥ युधाजित्तानथापृछत् ज्येष्ठः कः राजपुत्रो
तु ज्येष्ठो वै न कनीयान् कदाचन॥४०॥ वीरसेनोपि तत्राह धर्मपत्नीसुतः किल॥ ए
ज्यार्हः स यथा राजन् नृराज्ञस्त्वेष्यो मया श्रुतं॥४१॥ युधाजित्तु नरो हे ज्येष्ठोयं वय
या गुणैः॥ राजलक्षणसंयुक्तो न तथायं सुदर्शनिः॥४२॥ अस्मिन्नेव सुदर्शनं कर्तुं म
त्रिवरा नृपं॥ वसिष्ठश्च महातेजा वामदेवस्तथैव च॥४३॥ विवाहो तत्र संपन्नो नृपयो
स्तत्र युध्यतोः॥ कः संदेह मया कर्तुं क्षमः स्यादिति संकटे॥४४॥ युधाजिन्मंत्रिणः

प्राहयूयं स्वार्थपराः किल ॥ सुहृज्जनिं नृपंत्वत्तामंदनोक्तं स्वयं खलु ॥४५॥ युष्माकं
तु विचारोयं मया ज्ञातस्तथेंगितैः ॥ शत्रुजित्सबलस्तस्मात्त्वमतो देनृपासने ॥४६॥
मयि जीवति कः कुर्यात्कनीयां सन्नृपं किल ॥ सत्काज्येष्टं गुणाढ्यं च सेनाबलस
मन्वितं ॥४७॥ नूनं युद्धं करिष्यामि तेन नवद्यस्य मेहनि ॥ दानं यथा च विधाया नी
तिज्ञास्त्वेषु न्नाषितं ॥४८॥ वीरसेनस्तु तच्छुत्वा युधाजितमनागत ॥ वालौ द्वौ स
हजात्रशौ कोन्ये होत्र किंचसप्रणः ॥४९॥ एवं विवदमानौ तौ संजातौ नृपती सहा ॥
ध्वजाः प्रस्तलयश्चैव नृत्युर्व्यग्रमानसाः ॥५०॥ समाजग्मुश्च सामंताः ससैन्याः क्रो
धातलराः ॥ विग्रहं चान्तिकास्तंतः परस्परमतंद्रिताः ॥५१॥ निषादा राजयुस्तत्र शृंग
वेरपुराज्ञया ॥ राजद्रव्यमयाद्वेतुंमृतं श्रुत्वा महीपतिं ॥५२॥ पुत्रौ च बालकौ श्रु

त्वा विग्रहं च परस्परं ॥ चौराश्च समाजग्मुर्देशाद्देशांतरादपि ॥५३॥ संमर्दस्तत्र सं
जातः कलहे समुपस्थिते ॥ युधाजिद्वीरसेनश्च महायुद्धं बभूवतुः ॥५४॥ ॥इति श्री
भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ ॥व्यास उ॰॥ ॥संजये
चसतितत्र नृपयो राहवाय समुपागतयोस्तयोः ॥ क्रोधलोभवसयोः समंततः
संबभूवतुमलस्तु विमर्दः ॥१॥ संस्थितस्तु सपरेद्युतः २ चास पार्थिवः ॥ पृथुलबा
क्रयुधाजित ॥ संयुतः स्वबलवाहनादिभिराहवाय त्वतनिश्चयो नृपः ॥२॥ वीर
सेनरपि सैन्यसंयुतः क्षात्रधर्ममनुसृत्य संयुगे ॥ पुत्रिकात्मजमचिंत्य पार्थिवः
संस्थितः सुपतेः समतेजाः ॥३॥ सबाणवृष्टिं विससर्ज पार्थिवो युधाजितं वीरस
रणे स्थितं च ॥ गिरिं तडित्वानिव तोयवृष्टिं क्रोधान्वितः सत्यपराक्रमोसौ ॥४॥ तं

वीरसेनो विशिखैः शिलाशितैः समरांगणे दास्तमुक्तिरनिशंगैः॥ चिछेदबाणै
श्शिलीमुखान सोतैनैव मुक्तान निवेगपातिनः॥५॥ गजरथतुरगाणां संबन्ध
वातिभुक्तं सुरनरमुनिसंघैर्वीक्षितं चातिघोरं॥ विततविहगवृंदैराहतं व्योममा
र्गे पिशितुकामैः काकगृध्रादिभिश्च॥६॥ तत्राद्भुतास्तत सिंधुरुवाहधारादेहे
भ्य एव जगवीरतुरंगमाणां॥ त्रासावहा नयनमार्गगता नराणां पापात्मनां
विजमार्गन्निवेव कामं॥७॥ कीर्णा तितत्र पुलिने नरमस्तका निकेशावृता निश्च
तिनां तितथैव सिंधौ॥ तुंबीफलानि विहितानि व तंतुकामैर्बालैर्यथा रविसुता
मनवेश्च नूनं॥८॥ वीरं मृतं तु विगतं पतितं रथाद्वै गृध्रपला इसुपरिभ्रमतीति
मन्ये॥ जीवोप्यसौ निजशरीरमवेक्ष्य कामं कांक्षत्यहो ति विवशोपि पुनः प्रवे
ष्टुं॥९॥ आनोइतोपित्तवं सुविमानरूढः॥ स्वांके स्थितां सुरवधूं प्रवदत्यनीष्टं॥
पश्याधुना मम शरीरमिदं पृथिव्यां बाणाहतं निपतितं करुणो रुकांतं॥१०॥ ए
को हतस्तु रिपुणागत एव व्योम्नि देवांगना समधिगम्य युता विमाने॥ तावन्न
प्रियाकृतवदिहमुमपश्य देहं जयात तं ब्रास रणे स्त्री द्वैस्तदा रुणे॥११॥ निहतः सपप
तोव्यान्तिमूर्छो महीपतिः॥ पलायंत बलं सर्वं निगतं च चतुर्दिशं॥१२॥ मनोर
मा हतं श्रुत्वा पितरं रणमूर्द्धनि॥ नयत्रस्ता प्यसंजाता पितुर्वैरं मनुस्मरन्॥
१८॥ हनिष्यति युधाजिद्वै पुत्रं मम दुराशयः॥ राज्यलोभेन पापात्मा सेति चिंता
परा भवत्॥१९॥ किं करोमि क्व गच्छामि पिता मे निहतो रणे॥ नतोचापि मृतो दै
वपुत्रोयं मम बालकः॥२०॥ लोभोनीतीव च पापीष्टस्तेन कातवशीकृतः॥ किं न कु

यान्नराविष्टःपापंपार्थिवसत्तम॥२१॥पितरंमातरंभ्रातॄन्गुरून्स्वसुरबांधवान्॥
हंतिलोभसमाविष्टोजातोनात्रविचारणा॥२२॥अभक्ष्यभक्षणंलोभादगम्या
गमनंतथा करोतिकिललुब्धात्माधर्मत्यागंतथापुनः॥२३॥नसहायोऽस्तिमेकु
श्चिन्नगरेऽत्रमहाबलः यशोधारस्थिताचाहंपालयामिसुतंशिशुं॥२४॥हते
पुत्रेनृपेणाद्यकिंकरिष्याम्यहंपुनः॥नमेत्रास्तिभुवनेयेनासंस्थितानिह॥२५॥
सहवैरस्युताकामंसत्वीसर्वदाभवेत्॥लीलावतीतमेपुत्रेभविष्यतिदयावती
२६॥युधाजितिसमायातेनमेनिःसारणंभवेत्॥ज्ञात्वाबालंसुतंसोद्यकारागृ
हंनयिष्यति॥२७॥श्रूयतेहिपुरेरेणभ्रातुर्गर्भगतंसुतं॥हतितंसतथापश्चात्ता
स्तसमसमधा॥२८॥प्रविश्यमउदरंमातुःकरेल्लालभकंपतिं॥एकोनपंचाशदपि

मरुतास्तेत्यभवन्दिवि॥२९॥सपत्नैर्गरलंदत्तंसपत्न्यानृपभार्यया॥गर्भनाशा
र्थमुद्दिश्यपुरैतद्वैश्रुतंमया॥३०॥जातस्तुबालकःपश्चाद्देहेविषयुतःशिशुः॥ते
नासौसगरोनामविख्यातोभुविमंडले॥३१॥जीवमानेथभर्त्तरिकैकेय्यानृपभा
र्यया॥रामःप्रव्राजितोज्येष्ठोमृतोदशरथोनृपः॥३२॥मंत्रिणस्त्ववशाःकामंयेमेपु
त्रंसुदर्शनं॥राजानंकर्त्तुकामावैयुधाजिद्वशगाश्चते॥३३॥नमेभ्रातातथाशू
रोयामेबंधात्त्वमुच्यते॥मद्दुःकष्टंचसंप्राप्तंमयाद्यदैवयोगतः॥३४॥उद्यमःसर्व
थांकार्यःसिद्धिर्दैवादजायत॥उपायंपुत्ररक्षार्थंकरोम्यद्यत्वरान्विताः॥३५॥इति
संचिंत्यसाबालाविदल्लंचातिमानिनं॥निपुणंसर्वकार्येषुचाप्तंमंत्रवरोत्तमं॥
॥३६॥समाकारयतमेकांतेप्रोवाचातीवदुःखिता॥गृहीत्वाबालकंहस्तेरुदंतीदी

ना·तं· नमानसा॥३७॥ पिता मे निहतः संख्ये पुत्रोयं बालकस्तथा॥ सुधाजिद्बलवान्रा
जा किं विधेयं वदस्व मे॥३८॥ तामुवाच वि[illegible]ता मात्र कस्त्या त्वमेव वै॥ गमि
५१ ष्यामो वने कामवारारण्यां पुनः किल॥३९॥ तत्र मे मातुलः श्रीमान्वर्त्तते बल
वत्तरः॥ सुबाकुरिति विख्यातो रक्षिता स न विष्यति॥४०॥ सुधाजिद्दर्शनोत्कं गतस्य
नानगराद्बहिः॥ निर्गत्य रथमारुह्य गंतव्यं नात्र संशयः॥४१॥ इत्युक्ता तेन सा राज्ञी
गत्वा लीलावती प्रती॥ उवाच पितरं द्रष्टुं गच्छाम्यद्य सुलोचने॥४२॥ इत्युक्त्वा रथ
मारुह्य सैरंध्री संयुता तदा॥ विदग्धेन च संयुक्ता निःसृता नगराद्बहिः॥४३॥ त्र
स्ता जीता निजपणा पितुः शोकसमाकुला॥ दृष्ट्वा सुधाजितं भूपं पितरं गतजीवितं
४४॥ त्यक्त्वा रथं त्वरायुक्ता वेपमाना भयाकुला॥ दिनद्वयेन संप्राप्ता राज्ञी ना

गीरथातटं॥४५॥ रुदंती सुतमादाय चारुवस्त्रा मनोरमा॥ निर्ययौ जाह्नवीती
रे सैरंध्रीकरलंबिना॥४६॥ निषादैर्लुंठिता तत्र गृहीतं वसु रत्नं बलं॥ रथाश्चापि गृ
हीतास्ते निर्गताद्दस्यवः शगः॥४७॥ आरुह्य च नयाशीघ्रमुडुपे तेनयाकुला॥
तीर्त्वा तु भागीरथीं पुण्यां ययुश्चित्रकूटपर्वतं॥४८॥ नारदाश्रमं प्राप्ता ज्वलायेव
ज्वरातुरा॥ संवीतस्ता तापसांस्तत्र सुंभा मुनिर्भयात्तदा॥४९॥ मुनिना सा ततः
दृष्टा कासि कास्य परिग्रहः॥ कष्टेनाथ त्र कथं प्राप्ता सत्यं ब्रूहि शुचिस्मिते॥५०॥
देवी वा मानुषी वासि बालपुत्रा वने कथं॥ राज्यभ्रष्टेव वा मोहं नासि त्वं कमलेक्ष
णे॥ एवं सा मुनिना दृष्टा तो वाच वरवर्णिनी॥ रुदंती दुःखसंतप्ता विदग्धं च समा
दिशत्॥५१॥ विदग्धस्तमुवाचेदं ध्रुवसंधिर्नृपोत्तमः॥ तस्य भार्या धर्मपत्नी नाम्ना

सुदर्शनोत्ययं॥५३॥सिंहेननिहतोराजासूर्यवंशीमहाबलः॥पुत्रोयंनृपतेस्तस्यनाम्नासुद
र्शनोत्ययं॥५४॥युधाजिद्वसुरस्तस्यतेनयुद्धंकृतंमहत्॥तत्रासौनिहतोराजावीरसे
नोमहाबलः॥५५॥अस्यापितातिधर्मात्मादौहित्रार्थंमृतोरणे॥युधाजिद्भयसंत्रस्ता
संप्राप्ताविजनेमुने॥५६॥त्वामिवशरणंप्राप्ताबालपुत्रानृप॥त्रातात्वमहाभागत
मस्यामुनिसत्तमः॥५७॥आर्त्तस्यरक्षणेपुण्यंयज्ञाधिकमुदाहृतं॥भयत्रस्तस्यदीन
स्यविशेषफलदंस्मृतं॥५८॥ऋषिरुवाच॥ ॥निर्भयावसकल्याणिपुत्रंपालय
सुव्रते॥नतेभयंविशालाक्षिकर्त्तव्यंशत्रुसंभवं॥५९॥पालयस्वसुतंकांतंराजाते
यंभविष्यति॥नात्रदुःखंतथाशोकंकदाचित्त्वंभविष्यसि॥६०॥व्यासउ॥इत्युक्तामु
निनाराज्ञीस्वस्थासासंबभूवह॥उटजेमुनिनादत्तेवीतशोकातदावसत्॥६१॥से

रंध्रीसहितातत्रविदल्लेनचसंयुता॥सुदर्शनंपालयानान्यवसच्चमनोरमा॥६२॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसुदर्शनोपाख्यानेपंचदशोध्यायः॥व्यासउ
वाच॥युधाजित्वथसंग्रामात्कृत्वायोध्यांमहाबलः॥मनोरमांचपप्रच्छसुदर्शनजिघां
सया॥१॥सेवकान्प्रेषयामासक्वगतेतिमुदान्वितः॥सुदिनेथदौहित्रंस्थापयामास
चासने॥२॥मंत्रिनिश्चवसिष्टेनमंत्रैराथर्वणैःशुभैः॥अभिषिक्तस्तुसोवर्णैःकलशै
र्जलपूरितैः॥३॥भेरीशंखनिनादैश्चतूर्याणांचाथनिःस्वनैः॥उत्सवस्तुनगर्यांवैसं
बभूवकुरुद्वह॥४॥नृत्यगीतैर्वेदपाठैर्वंदिनांस्तुतिनिस्वनैः॥अयोध्यायमुदितेवास
जयशब्दैःसुमंगलैः॥५॥हृष्टपुष्टजनाकीर्णास्तुतिवादित्रनिस्वना॥नवेतस्मिन्मही
पालेपू— बभौनूतनाइव॥६॥केचित्साधुजनायेवैचक्रुःशोकंगृहेस्थिताः॥सुदर्शने

विचिंत्यायकगतो सौ नृपात्मजः॥७॥ मनोरमा च साध्वी साक्कगता सुतसंयुता॥
पितास्या निहतः संख्ये राज्यलोभेन वैरिणा॥८॥ इत्येवं चिंतयामास साध्वसः सम वु
द्धयः॥ कुर्वन् दुःखं स्थितास्तत्र शत्रुजिद्दशवर्त्तितः॥९॥ युधाजिदपि दौहित्रं स्थाप
यित्वा विधानतः॥ राज्यं च मंत्रिसात्कृत्वा चलितः स्वां पुरीं प्रति॥१०॥ ज्ञात्वा सुदर्श
नं तत्र मुनीनामाश्रमे स्थितं॥ हंतुकामो जगामाशु शृंगवेरपुराधिपं॥११॥ श्रुत्वा
मनोरमा तत्र बभूवातिसुदुःखिता॥ आगछंतं बालपुत्रा नयात्ससैन्यसंयुतः॥१२
तमुवाचातिशोकार्त्ता मुनिं सा अश्रुविलोचना॥ किं करोमि क्व गच्छामि युधाजित्समु
पागतः॥१३॥ पिता मे निहतो नेन दौहित्रो नृपतिः कृतः॥ सुतं मे हंतुकामो त्र समा
याति बलान्वितः॥१४॥ पुरा श्रुतं मया स्वामिन् पांडवा वै वने स्थिताः॥ मुनीनामा

श्रमे पुण्ये पांचाल्या सहितास्तदा॥१५॥ गतास्ते मृगयां पार्थाः भ्रातरः पंच एव ते॥ मु
नीनामाश्रमे पुण्ये पांचाल्य। द्रौपदी संस्थिता तत्र मुनीनामाश्रमे शुभे॥१७॥ धौ
म्यो त्रिर्गालवः कौत्सो जाबालिर्गौतमो भृगु च्यवनो वीतिहोत्रश्च कण्वश्चैवकेतुच
१८। याज्ञवल्क्यः सुमंतुश्च यज्ञदत्तोथ वत्सकः॥ नारायणः कुहोडश्च यवक्रीयज्ञकृत्
क्रतुः॥१९॥ एते चान्ये च मुनयो नारदाजादयः श्रुताः वेदवागयुताः सर्वे संस्थिता
आश्रमे स्थिताः॥२०॥ दासीभिः सहिता तत्र याज्ञसेनी स्थिता मुने॥ आश्रमे चारुस
र्वांगी निर्भया मुनिसंवृते॥२१॥ पार्था मृगास्त्वा वस्त्रया ताश्च वनाद्वनं॥ धनुर्बाणधरा
वीराः पंचैव शत्रुतापनाः॥ तावत्सिंधुपतिः श्रीमानागतो बलसंयुतः॥ आगत
स्त्वाश्रमान्त्या संश्रुत्वा वनिगमध्वनिं॥२३॥ श्रुत्वा वेदध्वनिं राजा मुनीनां भावितात्म

ना·तृ· नां॥उत्तराररथानूर्णंदिरनाकांक्षयान्नृपः॥२४॥पदातिरगमत्तत्रनृत्यद्धयसमन्वि
तः॥वेदपाठयुतान्वीक्ष्यमुनीनाश्रमसंस्थितः॥२५॥कृतांजलिपुटःस्वामिन्संस्थितो
६० जयद्रथः॥आसनेमुनिनिर्दिष्टेनृपतिःसविवेशह॥२६॥तत्रोपविष्टराजानंदृष्ट्वा
कामाःस्त्रियस्तदा॥आयषुमुनिनामाप्तुकोपामित्यन्नुवन्नरः॥२७॥तासांमध्येव
रारोहायाज्ञसेनीसमागता॥जयद्रथेनदृष्टासारूपेणश्रीरिवापरा॥२८॥तांविलो
क्यासितापांगीदेवकन्यामिवापरां पप्रच्छनृपतिर्धौम्यंकेयंश्यामावरानना॥२९॥
नायकिस्यसुताकस्यनाम्नाकावरवर्णिनी॥रूपलावण्यसंयुक्ताशचीवसुधागता
३०॥वकुलवनमध्यस्थापारिजातलतायथा राक्षसीवृंदगानूनंरंभेवाभातिभावि
नी॥३१॥सत्यंवदमहाभागकस्येयंवल्लभाबला॥राजपत्नीवचाभातिनेयंमुनिवधू

द्विजः॥३२॥ ॥धौम्यउ॥ ॥पांडवानांप्रियाभार्याद्रौपदीशुभलक्षणा॥पांचालीसिंधु
राजेंद्रवसत्यत्रवराश्रमे॥३३॥जयद्रथउ॥ ॥कगताःपांडवाःपंचशूराःसंयतिविश्रुताः॥
वसंत्यत्रवनेवीरावीतशोकावमहाबला॥३४॥धौम्यउ॥मृगयार्थंगताःपंचपांड
वारथसंस्थिताः॥आगमिष्यंतिमध्याह्नेमृगानादायपार्थिव॥३५॥तत्श्रुत्वाव
चनंतस्यउदतिष्ठत्ससोनृपः॥द्रौपदीसंनिधौगत्वाप्रणम्येदमुवाचह॥३६॥कुश
लंतेवरारोहेकगताःपतयस्तव॥एकादशगताम्यद्यवर्षाणिचवनेकिल॥३७॥
द्रौपदीतंतदोवाचस्वस्तिस्तेस्तुनृपात्मज॥विश्रमस्वाश्रमामासेयावदायांति
पांडवा॥३८॥कस्यचिन्नैवविश्वासःकर्तव्यःसर्वथाबुधैः॥ऊर्ध्वनुड़ःस्वमबान्ना
तियावदायांपांडवाःदृष्टांततत्रैववजिः॥३९॥वेरोचनःसुतःश्रीमान्धर्मिष्टःसा

धसंमतः॥ यज्ञकर्त्ता निदाता च सत्यसंधिश्च भूमिपः॥४०॥ नाधर्मे निरतः क्वापि प्र
ह्लादस्य च पौत्रकः॥ एकोनसप्ततयज्ञान्वै स चकार सदक्षिणान्॥४१॥ सत्त्वमूर्त्तिः स
दा विष्णुः सेव्यः सयोगिनामपि॥ निर्विकारोपि भगवान्देवकार्यार्थसिद्धये॥४२॥
कश्यपाच्च समुद्भूतो विष्णुः कपटवामनः॥ राज्यं छलेन हृतवान्महीं चैव ससाग
रां॥४३॥ सोपि वत्सलवाग्जाता बलिर्वैरोचनिस्तदा॥ कपटं कृतवान्विष्णुरिं
द्रार्थे विस्मयाकुलं॥४४॥ अन्यः किं न करोत्येवं कृतं चेत्सत्त्वमूर्त्तिना॥ वामनं रूपमा
स्थाय पक्षपातं चिकीर्षिता॥४५॥ न च विश्वामित्रस्तं हि कदाचित्केन चित्तथा॥ लो
भेन कृतसिद्धश्च मित्रकी हत्या पलतं नयं॥४६॥ लोभाहताः प्रकुर्वंति पापानि त्राणि
नः किल॥ परलोकाद्भयं नास्तिकस्य चित्त हि चित्तु ते॥४७॥ मनसा कर्मणा वाचा

परस्वाहरणहेतुतः॥ प्रपतंति नराः सम्यक् लोभोपहतचेतसः॥४८॥ दिवानारा अथ संत
तं वांछंति च धनं तराः॥ न देवाश्च तत्कुर्वंतो समर्थादातुमंजसा॥४९॥ अन्नस्याभा
वे तं वित्तं प्रदंति मनीषिणः॥ प्राणिज्ञानाम प्रदाने न चौर्येणाभिवर्जनं वा॥५०॥ विक्र
यार्थं गृहीला च धान्यवस्त्राणि कंबकं॥ देवार्च्यितवैश्यो महर्घमन्नवेदिति॥५१॥
नात्र किं परवित्तेच्छा वणिज्येन तपोधन॥ महर्घकालेसं प्राप्ते महर्घं चापि कांक्ष
ति॥५२॥ एवं हि प्राणिनः सर्वे परस्वादानतत्पराः॥ वर्त्तंते सततं ब्रह्मन्क्रियासु कौ
टिल्याः पुनः॥५३॥ वृथा तीर्थं वृथा स्नानं वृथाध्ययनमेव च॥ लोभमोहाहतानां वै
कृतं तदकृतं भवेत्॥५४॥ तस्मादेनं महाभाग विसर्जय गृहं प्रति॥ स पुत्रो हं वसि
ष्ठामि जानकीव द्विजोत्तम॥५५॥ इत्युक्त्वा सो मुनिस्तावत्कृत्वा युधाजितं

पं॥ उक्तास्तवचनंराजन्नारब्धाजःप्रतापवान्॥५६॥ गच्छराजन्यथाकामंस्वपुरं
नृपसत्तम॥ नाहंमनोरमांस्मतिबालपुत्रांनिदुःखिता॥५७॥ युधाजिदुवाच॥
मुनेमुंचहठंसौम्यविसर्जयमनोरमां॥ तत्रयास्याम्यहंमुक्त्वानेष्याम्यद्यबला
त्तुनः॥५८॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥नयस्वहित्वाकिलैतेबलेनाद्यममाश्रमात्॥ विश्वा
मित्रोयथाधेनुंवशिष्ठस्यमुनेःपरा॥५९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कं
धेषोडशोध्यायः॥ ॥व्यासउ॥ ॥इत्याकर्ण्यवचस्तस्यमुनेरुज्जयनीपतिः॥
मंत्रिवृद्धंसमाकर्ण्यपप्रच्छहितंहितः॥१॥ किंकर्त्तव्यंमहाबुद्धेमयाद्यवसुव्रत॥ बला
न्नयामितांकांमंत्रसपुत्रांचारुभाषिणीं॥२॥ रिपुरल्पोपिनोपेक्ष्यःसर्वथाशुभ
मिच्छता॥ राजयक्ष्मेवसंवृद्धोमृत्यवेपरिकल्पते॥३॥ नात्रसैन्यंनयोद्धास्तियोमां

न्निवारयेन्नयत॥ गृहीत्वाद्यमित्रंतंदौहित्रस्यरिपुंकिल॥४॥ निकंटकंनवश
ज्यंयतात्म्यद्यबलाद्दृढं॥ इंतसुहृद्दर्शनेनूनंनिर्नयोसौनवेदिति॥५॥ प्रधानउ॥ ॥
साहसंहितकर्त्तव्यंश्रुतंराजन्मुनेर्वचः॥ विश्वामित्रस्यदृष्टांतंकथितंतेनमारिष॥
६॥ पुरागाधिसुतःश्रीमान्विश्वामित्रोतिविश्रुतः॥ विचरन्सनृपःश्रेष्ठवसिष्ठा
श्रममन्वगात्॥७॥ नमस्कृत्यापतंराजाविश्वामित्रःप्रतापवान्॥ उपविष्टोनृप
विष्टेश्रेष्ठमुनिनादत्तविष्टरः॥८॥ निमंत्रितोवसिष्ठेनभोजनायमहात्मना॥ ससै
न्यश्चास्थितोराजागाधिपुत्रोमहायशाः॥९॥ नंदिन्यापादितंसर्वंभक्ष्यभोज्यादि
षड्रसं॥ भुक्तंराजाससैन्येनवांछितंतत्रभोजनं॥१०॥ ज्ञातापनच्चनंदिन्याःपरि
ज्ञायासपार्थिवः॥ ययाचेनंदिनींराजावसिष्ठंमुनिसत्तमं॥११॥ विश्वामित्रउ॥

मुनेधेनुसहस्रंतेघटोध्नीनांददाम्यहं॥ नंदिनींदेहिमेधेनुंप्रार्थयामिपरंतप॥
१२॥ वसिष्ठउ॥ ॥होमधेनुरियंराजन्नददामिकथंचन॥ सहस्रंचापिधेनूनांतव
सन्तुनितिष्ठतु॥१३॥ ॥विश्वामित्रउ॥ ॥अयुतंवापिलक्षंवाददामिमनवांछि
तं॥ देहिमेनंदिनींसाधोगृहीष्यामिबलात्त्वथ॥१४॥ ॥वसिष्ठउ॥ ॥कामंगृ
हाणनृपतेबालाद्वाद्ययथारुचि॥ नाहंदास्यामितेराजन्स्वेच्छयानंदिनींगृहा
न्॥१५॥ ततःश्रुत्वानृपतिर्निर्गत्वानाहिहेत्रामहाबलात्॥ नयध्वंनंदिनींधेनुंब
लाद्दद्यस्तुसंस्थिताः॥१६॥ तेन्नृत्याजगृह्यऊर्ध्वंतुहठेहाकृष्ययंत्रितां॥ नीयमानामु
निंप्राहसुरभीसाश्रुलोचना॥१७॥ मुनेत्यजसिमांकस्मात्कर्षन्त्यद्यसुसंत्रितां
मुनिस्तांप्रत्युवाचेदंत्यजेनाहंसदुग्धदे॥१८॥ बलान्नयतिराजासौपूजितोद्यमयाश्रमे

किंकरोमिनचेन्तामित्यक्तुंत्वांमनसाकिल॥१९॥ इत्युक्तामुनिनाधेनुःक्रोधयुक्ताब
भूवह॥ हंभारवंचकाराशुक्रूरत्वाद्दुंसुदारुणं॥२०॥ उद्भूतास्तत्रदेहात्तुदैत्याघोरत
रात्तदा॥ सायुधास्तिष्ठतिष्ठेतिब्रुवंतःकवचावृताः॥२१॥ सैन्यंसर्वंहतंतैस्तुनंदिनी
प्रतिमोचिता॥ एकाकीनिर्गतोराजाविश्वामित्रोतिदुःखितः॥२२॥ हतश्चायोरिति
नात्मानंनिंदन्क्षात्रंबलंमुहुः॥ ब्राह्मंबलंदुराराध्यंमत्वातपसिसंस्थितः॥२३॥ त
स्यावर्जनिवर्षाणितपोघोरंमहावने॥ क्षपितभापगाधेयःस्वक्त्वाक्षात्रंविधिंपुनः
२४॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रमात्वथावैरमद्भुतं॥ कलानाशाकरंनूनंतापसेसहसंयुगं॥
२५॥ मुनिंनत्वाव्रजाद्यत्वंसमाश्वास्यतपोधनं॥ सुहृन्नोपिराजेंद्रतिष्ठतत्रयथा
सुखं॥२६॥ वालोयंनिर्दनःकिंतेकरिष्यतिनृपाहितं॥ इत्यातेनवेरजाबोधमनाथेउ

ना·तृ· बलिनिशिरो॥२७॥ दयासर्वत्रकर्त्तव्यादेवाधीनमिदंजगत्॥ ईप्सियाकिंनृपश्रेष्ठय
ज्ञाव्यंतद्भविष्यति॥२८॥ वज्रंतृणायतेराजन्दैवयोगान्नसंशयः॥ तृणंवज्रायते
६४ क्वापिसमयेदैवयोगतः॥२९॥ शशकोहंतिशार्दूलंमशकोवैयथागजं॥ साहसंमु
चमेधाविन्कुरुमेवचनंहितं॥३०॥ ॥कासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्ययुधाजिन्नृ
पसत्तम॥ प्रणम्यतंमुनिंमूर्ध्नाजिगामस्वपुरंनृप॥३१॥ मनोरमापिस्वस्थानूराश्र
मेतत्रसंस्थिता॥ पालयामासपुत्रंतंसुदर्शनमनंदिता॥३२॥ दिनेदिनेकुमारोसौ
जगामपचयंनत॥ मुनिबालगतःक्रीडन्निर्भयःसर्वतःशिशुः॥३३॥ एकस्मिन्स
मयेतत्रविदल्लंसमुपागतं॥ क्लीवेतिमुनिपुत्रस्तमामंत्रयत्तत्रहतिके॥३४॥ सुदर्शनस्तुत
च्छ्रुत्वादधारैकाक्षरंस्फुटं॥ अनुस्वारयुतंतत्रप्रोवाचातिपुनःपुनः॥३५॥ बीजंवैकाम

राजाख्यंगृहीतंमनसातदा॥ जजापबालकोत्यर्थंधृत्वाचेतसिसादरं॥३६॥ नाविवियो
गात्महाराजकामराजाख्यमद्भुतं॥ स्वभावाद्देवदत्तेनचगृहीतंबालकेनवै॥३७॥ तदासौपं
चमेवर्षेप्राप्यमंत्रमनुत्तमं॥ ऋषिछंदविहीनंचध्यानन्यासविवर्जितं॥३८॥ जजपन्म
नसानित्यंक्रीडतात्रस्वपत्यपि॥ विसस्मारनतंमंत्रंज्ञात्वासारमितिस्वयं॥३९॥ धनुर्वे
दंतथासांगंनीतिशास्त्रंसमंततः॥ अभ्यस्तासकलाविद्यातेनमंत्रबलादिव॥४०॥ वर्षे
चैकादशेप्राप्तेकुमारोसौनृपात्मजः॥ मुनिनाचोपनीतोथवेदमध्यापितस्तथा॥४१॥
कदाचित्सोपिचत्यक्तंदेव्यारूपंददर्शहि॥ स्फाँबरंरक्तवर्णंरक्तसर्वांगभूषणं॥४२॥
गरुडीवाहनस्थांचवैष्णवींशक्तिमद्भुतं॥ दृष्ट्वाप्रसन्नहृदयःसंबभूवनृपात्मजः॥४३॥ व
नेतस्मिन्स्थितःसोथसर्वविद्यार्थतत्त्ववित्॥ मातरंसेवमानस्तुद्विजदारनदीतटे॥४४

शशासनं च संशास्य विशिरखाश्वशिलामिता ॥ तूर्णीरकवचं तस्मै दत्तं चाविकियावने ॥४५
एतस्मिन्समये पुत्री काशिराजस्य सुप्रिया ॥ नाम्ना शशिकला दिव्या सर्वलक्षणसं
युता ॥४६॥ शुश्राव नृपपुत्रं तं वनस्थं च सुदर्शनं ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं स्मरं कामभिवापरं ॥
४७॥ वंदीजनमुखाच्छ्रुत्वा राजपुत्रं मसंमतं ॥ चकमे मनसा तं वै वरं वरयितुं धिया ॥४८॥
स्वप्ने तस्याः समागम्य जगदंबा निशांतरे उवाच वचनं चेदं समाश्वास्य सुसंस्थितां ॥४९
वरं वरय सुश्रोणि मम भक्तं सुदर्शनं ॥ सर्वकामप्रदं तेस्तु वचनान्मम मानिनी ॥५०॥
व्यास उ० ॥ एवं शशिकला दृष्ट्वा स्वप्ने रूपं मनोहरं ॥ अंबायाः वचनं स्मृत्वा जहर्ष भृश
मानिनी ॥५१॥ उत्थिता सा मुदा युक्ता पृष्टा मात्रा पुनः पुनः ॥ प्रमोदकारणं बाला नो
वाचातित्रपान्विता ॥५२॥ जहासमुस्मापन्ना स्मृत्वा स्वप्नं मुहुर्मुहुः ॥ सखी प्राह

तस्यास्तां वै स्वप्नवृत्तं सविस्तरं ॥५३॥ कदाचिच्चाविहारार्थं शशामाचोपवनं शुभं ॥ सखीयुक्ता
विशालाक्षी चंपकैरुपशोभितं ॥५४॥ पुष्पाणि विचिन्वती श्यामा चंपकाधः स्थिताब
ला ॥ अपश्यद्ब्राह्मणं मार्गे आगच्छंतं त्वरान्वितं ॥५५॥ तं प्रणम्याह द्विजं श्यामा कलभाषे
मधुरं वचः ॥ कुतो हे ब्रह्मन्महाभाग कृतमागमनं त्वया ॥५६॥ द्विज उ० ॥ भारद्वाजा
श्रमाद्वत्से नूनमागमनं मम ॥ जन्मांतकार्ययोगेन किं पृच्छसि वदस्व मे ॥५७॥ शशि
कलोवाच ॥ तत्राश्रमे महाभाग वर्णनीयं किमस्ति वै ॥ लोकातिगविशेषेण प्रेक्षणी
यतमं किल ॥५८॥ ब्राह्मण उ० ॥ ध्रुवसंधिसुतः श्रीमान्नाम्नास्ते सुदर्शनो नृपः ॥ य
थार्थनामा सुश्रोणि वर्त्तते पुरुषोत्तमः ॥५९॥ तस्यालोचनमत्रत्वं निःफलं किल
भूतले ॥ न दृष्टो येन वामोरु कुमारस्तु सुदर्शनः ॥६०॥ एकत्र निहिता धात्रा गुणास

वेसिसृत्तता॥ गुणानामाकरं द्रष्टुं मन्ये तेनैव कौतुकात्॥ ६१॥ नवयोग्यः कुमारोसौ
नर्णां नावितुमर्हति॥ योगोयंविहितोप्यामीन्मणिकांचनयोरिव॥ ६२॥ ॥ इति श्रीभा
गवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तदशोध्यायः॥ ॥ व्यासउ॥ श्रुतातद्वचनंरूपामाप्रेम
युक्ताबभूवह॥ प्रतस्थेब्राह्मणस्तस्मात्स्थानादुक्त्वासमाहितः॥ १॥ सातुपूर्वानुरागा
द्वैमग्ना प्रेमार्णवेबला॥ कामबाणाहतेवासग्गतेतस्मिन्द्विजोत्तमे॥ २॥ मरालोचनाप्रा
ह सखीं छंदानुवर्त्तिनीं॥ विकारजसमुत्पन्नं देहे हे यच्छुवणादनु॥ ३॥ अज्ञातरसविज्ञानां
कुमारीकुलसंभवां॥ दुनोतिमदनः पापः किंकरोमिक्वयामिच॥ ४॥ स्वप्ने सुवामया
दृष्टः पंचबाणइवापरः॥ नपतेमदनोत्सर्थनिरहाकुलितंमउ॥ ५॥ चंदनंदेहलग्नंमेवि
षवज्ञाति नामिनि॥ स्त्रग्मितियंसर्पवच्चैव चंद्रपाश्चवक्रवित्॥ ६॥ नहर्म्येनवनेरा
मेदीपिकायांनपर्वते॥ नदिवानिरामायां चनसुखंसुखसाधनेः॥ ७॥ नशय्या
नचतां बूलंनगीतंनचवादनं॥ प्रीणनायनमेकिंचित्रमृतेतस्मिन्सुलोचने॥ ८॥ प्रया
म्यवनेतत्रयत्रासौवर्त्तते शठः॥ नीतास्मिकुलज्जाया: परंतत्रपितुस्तथा॥ ९॥ स्व
यंवरः पितामेद्य नकरोतिकरोमिकिं॥ दास्यासिराजपुत्रस्यकामंसुदर्शनस्य वै॥
१०॥ सत्येनेपृथिवीपालाः शतश: संततर्द्धय:॥ वरणीयानमेतेद्य राजहीनोप्यसौ
मतः॥ ११॥ व्यासउ॥ ॥ एकाकी निर्द्धनः श्चैव बलहीनः सुदर्शनः वनवासीफलाहा
रस्तस्याश्रित्तेसुसंस्थितः॥ १२॥ वाग्बीजजपजासिद्धिस्तस्यैवासमुपस्थिता॥
सोपिध्यानपरोमंत्रंजजापमंत्रमुत्तमं॥ १३॥ स्वप्नेपश्यस्मसौदेवीं विष्णुमायामखं
डितां॥ विश्वमातरमव्यक्तां सर्वसंपत्करांशिवां॥ १४॥ शृंगवेरपुराध्यक्षो निषादः

समुपेत्य तं॥ दृष्टो रथवरं तस्मै सर्वोपस्करसंयुतं॥१५॥ चतुर्भिस्तुरगैर्युक्तं पताकाव
रमंडितं॥ जैत्रं राजसुतं ज्ञात्वा नत्वा चोपायनं तदा॥१६॥ सोपि जग्राह तं प्रीत्या मित्रं त
नसुसंस्थितं॥ वन्यैर्मूलफलैः सम्यक्तत्तातिथ्यं चकार वै॥१७॥ दत्वा रथं गते तस्मिन्नि
षादाधिपतौ तदा॥ मुनयः प्रीतियुक्तास्ते तमूचुस्तापसाश्रिताः॥१८॥ राजपुत्र ध्रु
वं राज्यं प्राप्स्यसि त्वं न सर्वथा॥ स्वल्पैरहोभिरव्यग्रः प्रतापात्तत्र संशयः॥१९॥ प्र
सन्ना तेंबिका देवी वरदा विघ्ननाशिनी॥ सहायस्ते सुसंपन्ना मा चिंतां कुरु सुव्रत॥
२०॥ मनोरमां तथोचुस्ते मुनयः संशितव्रताः॥ पुत्रस्ते ह्यचिराद्राज्ञी न भविष्यति सु
चिस्मिते॥२१॥ सा तानुवाच तद्वोस्तु सत्फलं॥ दासोयं भवतां विप्राः किंत्र सदुपा
सनात्॥२२॥ न सैन्यं सचिवाः कोशो न सहायाश्च केचन केन योगेन पुत्रो मे राज्यं

प्राप्नुमिहार्हति॥२३॥ आशीर्वादिस्म वो नूनं पुत्रोयं मे महीपतिः॥ भविष्यति न सं
देहो भवतां मंत्रवित्तमाः॥२४॥ व्यास उ॰॥ ॥ रथारूढः समेधावी यत्र याति सुदर्शनः
अक्षौहिणीसमावृत्तस्तत्राति स्वतेजसा॥२५॥ प्रतापो मंत्रबीजस्य नान्यः कश्च
न नृपते॥ स्वन्यावाजपतस्तस्य प्रीतियुक्तस्य सर्वथा॥२६॥ संप्राप्य गुरो बीजं का
म राजास्य मद्भुतं॥ जपध्यानपरः शांतः सर्वाकामानवाप्नुयात्॥२७॥ न तदस्ति
पृथिव्यां वा दिवि प्राप्यं सुदुर्लभं॥ प्रसन्नायां शिवायां यदप्राप्यं नृपसत्तम॥२८
ते मंदभाग्यास्ति दुर्भाग्या रोगैस्ते समुपद्रुताः॥ येषां चित्ते न विश्वासो न भवेदंबार्चनादिषु
२९॥ या माता सर्वदेवानां युगादौ परिकीर्तिता॥ आदिमातेति विख्याता नाम्ना
तेन कुरूद्वह॥३०॥ बुद्धिः कीर्तिर्धृतिर्लक्ष्मीः शक्तिः श्रद्धा मतिः स्मृतिः॥ सर्वेषां प्रा

णिनांसा वै प्रत्यक्षं च निदर्शनं ॥३१॥ न जानंति नरा मे वै मोहिता मायया किल
न जानंति कुतर्कज्ञा देवीं विश्वेश्वरीं शिवां ॥३२॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा शंभुर्वासवो वरु
णो यमः ॥ वायुरग्निः कुबेरश्च त्वष्टा पूषाश्विनौ भगः ॥३३॥ आदित्या वसवो रुद्रा वि
श्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ सर्वे ध्यायंति तां देवीं सृष्टिस्थित्यंतकारिणीं ॥३४॥ को न सेवेत विद्वा
न्वै तां शक्तिं परमात्मिकां ॥ सुदर्शनेन सा ज्ञाता देवी सर्वार्थदा शिवा ॥३५॥ ब्रह्मै
व सा विदुः पापा विद्याविद्यास्वरूपिणी ॥ योगगम्या परा शक्तिर्मुमुक्षूणां च
वल्लभा ॥३६॥ सुदर्शनस्तु स्वदेवीमनसा परिचिंतयन् ॥ सत्यलात्तात्परं प्राप सुखं
वै कामते स्थितः ॥३७॥ परमात्मनरूपं को वेत्तुमर्हति मां विना ॥ या सृष्टिं त्रिवि
धां कृत्वा दर्शयत्यखिलात्मने ॥३८॥ सापित्राशिकेलात्मथकामबाणनृपाद्धिमा

नानोपचारैशातशं दधार दुःखितं वपुः ॥३९॥ तात्त्ववतस्याः पित्ता ज्ञात्वा कन्यां पु—
वरार्थिनीं ॥ सुबाहुः कारयामास स्वयंवरमतंद्रितः ॥४०॥ स्वयंवरस्तु त्रिविधो विद्व
द्भिः परिकीर्तितः ॥ राज्ञां विवाहयोग्यो नान्येषां कथितः किल ॥४१॥ इच्छास्वयंवरश्चै
को द्वितीय ——— मेथ ॥ यथा रामेण भग्नं वै त्र्यंबकं च सरासनं ॥४२॥ तृतीयः शौ
र्यशुल्कश्च शूराणां परिकीर्तितः ॥ इच्छास्वयंवरं तत्र चकार नृपसत्तमः ॥४३॥
शिल्पिभिः कारिता मंचाः शुभ्रैरास्तरणैर्युताः ॥ तथास्त्र विविकारास्तु क्लिप्तमान
ध्यमंडप ॥४४॥ एवं कृते तु संभारे विवाहार्थं सुविस्तरे ॥ सखीं शशिकला प्राह दुः
ःखिता चारुलोचना ॥४५॥ चयि मे मातरं ब्रूहि त्वमेकांते वचो मम ॥ मया वृतः
पतिश्चित्ते ध्रुवसंधिसुतः प्रियः ॥४६॥ नान्यं वरं वरिष्यामि स्मृतं वै सुदर्शनं ॥

समेनत्वान्नृपसुतो नगवत्या प्रतिष्ठितः॥४७॥ व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वासासुसंगत्वामा
तरंप्राहसत्वरा॥वैदर्भीविजनेवाक्यमधुरंमन्मभाषिणी॥४८॥पुत्रीतेदुःखितामा
धितांप्राहमन्मुखेनयन्॥शृणुत्वंकुरुकल्याणितद्धितंत्वरिताधुना॥४९॥भा
रद्वाजाश्रमेपुण्येध्रुवसंधिसुतोस्तियः॥समेनत्वावृतोस्वेतेनान्यंनृपहणोम्यहं॥
५०॥व्यासउ॥ ॥राज्ञातद्वचनंश्रुत्वापत्यौगृहसमागते॥निवेदयामासतदापु
त्रीवाक्यंयथातथा॥५१॥तच्छ्रुत्वावचनंराजाविस्मितःप्राहसन्मुखम्॥जायाम्प्रतिवाच
वैदर्भीस्वबालःसुतत्वंप्रावचे॥५२॥सुभ्रुजानासिबालोसौराज्यान्निःकामतोवने
एकाकीसहमात्रावैवसतेनिर्जनेवने॥५३॥तत्कृतेनिहतोराजावीरसेनोयुधा
जिता सकथंनिर्द्धनोजामातायोग्योस्तिचारुलोचने॥५४॥ब्रूहिपुत्रीततोवाच्यंक

दाचितिहितं॥आगमिष्यंतिराजानःस्थितिमंतःस्वयंवर॥५५॥ ॥इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेअष्टादशोध्यायः॥१९॥व्यासउ॥नत्वासानिहिताबा
लापुत्रीतत्वाकसंस्थिता॥१॥किंब्रूषेसुदतिप्राज्ञेविप्रियंममभाषितंपितातेः
मामातिवाकेनानेसुव्रतः॥२॥सुदर्शनोऽनभिज्ञोराज्यभ्रष्टोनिराश्रयः॥बलको
शविहीनश्चपरित्यक्तश्चबांधवैः॥३॥मात्रासहवनेभ्राष्टःफलमूलाशनःकृशः
नतेयोग्योवरोयतैवनवासीचदुर्लगः॥४॥राजपुत्राःततःशतशोरूपवंतःसुसंम
ताः॥तवाइपुत्रिसंस्मसेराजाचिन्हैरलंकृताः॥भ्रातास्यकन्तेकांतःसुरामंको
राजेपुवे॥करोतिरूपसंपन्नःसर्वलक्षणसंयुतः॥६॥अन्यंचकारणंसुश्रो
णुयच्चमयाश्रुतं॥युताजित्सततंतस्यवधकामोस्तिभूमिपः॥७॥दौहित्रः

ना॰रु॰ स्थापितःस्तेनराज्येस्नात्वानिःसंगरं॥ वीरसेनंनृपंहत्वासंमंत्र्यसचिवैःसह॥ ८॥ भा
७० रद्वाजाश्रमेप्राप्तोहंतुकामःसुदर्शनं॥ मुनिनावारितःपश्चाज्जगामनिजमंदिरं
९॥ शशिकलाउवाच॥ मातर्मयावृतःकामंवनस्थोपिनृपात्मजः॥ त्वयातिववते
वासंकरिष्यामिपतिव्रता॥ १०॥ भर्तृशुश्रूषणंस्त्रीणांस्वर्गदंमोक्षदंतथा॥ अकैत
वकृतंनंसुखदंभवतीतिवै॥ भगवत्यासमादिष्टंस्वप्नेवरमनुत्तमं॥ तमृतेहंकथं
चान्यंसंश्रयामिनृपात्मजं॥ १२॥ मच्चित्तभित्तौलिखितोभगवत्यासुदर्शनः॥ तं
विहायप्रियंकांतंकरिष्येहंनवापरं॥ १३॥ ॥ व्यासउ०॥ ॥ भत्सिंदृष्ट्वाथवैदर्भस्तथा
तीवनिद्वयानैः॥ भर्तारंसर्वमाचष्टपुत्र्योक्तंवचनंस्फुटं॥ १४॥ विवाहदिवसादर्वा
गासंस्थितसमन्वितं॥ द्विजंत्र्यशशिकलातत्रप्रेषयामाससत्वरं॥ १५॥ यथाभवेद्धता

नोवैतथागच्छसुदर्शनं॥ भारद्वाजाश्रमेब्रूहिमद्वाक्यात्त्वरसाविभो॥ १६॥ पित्रामेसंभृ
तःकामंमदर्थेत्रस्वयंवरः आगमिष्यंतिराजानोबलयुक्ताह्यनेकशः॥ १७॥ म
यात्वंवैवृतश्चित्तेसर्वथाशीतिपूर्वकं॥ भगवत्यासमादिष्टःस्वप्नेममपुरोपमः
१८॥ विषमग्निकृतांशेवाप्रपतामिह्यार्णवे॥ वरयेत्वहतेनान्यंपितृभ्यांप्रेरि
तापिवा॥ १९॥ मनसाकर्मणावाचावृतस्त्वंवैमयावर भगवत्याप्रसादेनश
मावाम्यांभविष्यति॥ २०॥ आगतव्यंत्वयात्रैवदैवंकृत्वापरंबलं॥ यदधीनंजग
सर्ववर्तसिचराचरं २१ भगवत्यायदादिष्टंनतन्मिथ्याभविष्यति॥ यद्वशेदेव
ताःसर्वेवर्तंतीतिमयाश्रुतं॥ २२॥ वक्तव्योसौत्वयाब्रह्मन्नेकांतेवैनृपात्मजः॥ य
थाभवतिमेकार्यंतत्कर्तव्यंत्वयानघ॥ २३॥ इत्युक्त्वादक्षिणांदत्वामुनिमापारि

ना·टृ तत्तया॥ गत्वासंवेदयामास तत्रचाप्यागतो द्विजः॥२४॥ सुदर्शनस्तु ततज्ञात्वा निश्च
यंगमनेतदा॥ चकारमुनिना तेन प्रेरितः परमादरात्॥२५॥ व्यास उ०॥ ॥नमयोमा
९२ द्यतं पुत्रं तमुवाच मनोरमा॥ वेपमानातिदुःखार्त्ता त्रासिसाश्रुलोचना॥२६॥ पुत्र
गन्तासि तत्र चाद्य समाजे न्यून्नतां किल॥ एकाकी त्वं तदवैरस्य किं विचिं तसस्वयंवरे॥२७॥ यु
धाजित्तुकामस्त्वां समेष्यति महीपतिः॥ नतेद्यस्ति सहायो वैरतस्मात्मा त्वजपुत्रक॥
२८॥ एकपुत्रास्मि दीनास्मि तवधारा निराश्रया॥ नार्हसि त्वं महाभाग निराशां कर्तु
मद्यमां॥२९॥ पितामे निहतो येन सोपि तत्रागतो नृपः॥ एकाकिनं गतं पुत्र यु
धाजित्वेहनि ष्यति॥३०॥ सुदर्शन उ०॥ भवितव्यं भवत्येव नात्र कार्या विचारणा॥ आ
देशाच्च जगन्मातुर्गच्छाम्यद्य स्वयंवरं॥३१॥ माशोकं कुरु कल्याणि क्षत्रियासि वरान

ने॥ नबिभेमि प्रसादेन भगवत्या निरन्तरं॥३२॥ व्यास उ०॥ ॥इत्युक्त्वा रथमारुह्य गंतुका
मं सुदर्शनं॥ दृष्ट्वा मनोरमापुत्रमाशीर्भिश्चान्वमोदयन्॥३३॥ अग्रतस्तांबिका पातु पृ
ष्टपद्मविलोचना॥ पार्वती पार्श्वयोः पातु शिवा सर्वत्र सांप्रतं॥३४॥ वाराही विष
मे मार्गे दुर्गे देवी तु कर्हिचित्॥ कालिका कलहे घोरे पातु त्वां परमेश्वरी॥३५॥ मं
डपे तत्र मातंगी तथा सौम्या स्वयंवरे॥ भवानी भूपमध्ये तु पातु त्वां भवमोचनी॥३६
गिरिजा गिरिदुर्गेषु चामुंडा चत्वरेषु च॥ कामगा कानने ह्येव रक्षतु त्वां सनातनी॥
३७॥ विवादे वैष्णवी शक्तिरेवतात्वां रघूद्वह॥ भैरवी च रणे सौम्य शत्रूणां वैसमा
गमे॥३८॥ व्यास उ०॥ ॥इत्युक्त्वा तं तदा माता वेपमाना भयाकुला॥ उवाचाहं त्व
यासार्धमागमिष्यामि सर्वथा॥३९॥ निमिषार्धं विना त्वां वै नाहं स्थातुमिहोत्सहे

ना॰न॰ सहैव नयमां वत्स यत्र ते गमने मतिः॥४०॥ इत्युक्त्वा निःसृता माता धात्रेया संयुता
—॥ विप्रैर्दत्ताशिषः सर्वे निर्ययुर्हर्षसंयुता॥४१॥ वाराणस्यां ततः प्राप्तो रथेनैके
७२ नराधवः॥ ज्ञातः सुबाहुना तत्र पूजितश्चार्हणादिभिः॥४२॥ निवासार्थं गृहं द
त्तमन्नपानादिकं तथा॥ सेवकाश्च मनुप्राप्ताः परिचर्यार्थिसंस्तवे॥४३॥ मिलि
तास्त्वथ राजानो नानादेशाधिपाः किल युधाजिदपि संप्राप्तो दौहित्रेण समन्वि
तः॥४३॥ करूषाधिपतिश्चैव तथा मद्रेश्वरो नृपः॥ सिंधुराजस्तथा वीरो योधाम
हिष्मतीपतिः॥४४॥ पांचालाः पार्वतीयश्च कामरूपति वीर्यवान्॥ कर्णाटिश्च
नदेशीयो वैदर्भश्च महाबलः॥४५॥ एते चान्ये च बहवो स्वयंवर दिदृक्षया॥ मिलि
तास्तत्र राजानो वरवारणसंयुता॥४६॥ अक्षौहिण्यस्त्रिषष्टिश्च मिलिताः संख्य

यातदा॥ सुदर्शनो नृपसुतः आगतोस्ति निराकुलः॥४८॥ अन्योन्यं नृपपुत्रास्ते
इत्यूचुर्मिलितास्तदा॥ वेष्टिता नगरी सा तु सैन्यैः सर्वत्र संस्थितैः॥४९॥ सुदर्श
नो नृपसुतः आगतोस्ति निराकुलः॥ एकाकी रथमारुह्य मात्रा सह महामतिः
५०॥ विवाहार्थमिहायातः काकुत्स्थः किं नु सांप्रतं॥ एतान् राजसुतान् त्यक्त्वा स
सैन्यान्सायुधानथ॥ किमेनं राजपुत्री सा वरीष्यति महीभुजः॥५१॥ युधाजिल
थ राजर्षीस्तानुवाच महीपतीन्॥ अहमेनं हनिष्यामि कन्यार्थे नात्र संशयः॥
५३॥ केरलाधिपतिः प्राह तं तदा नीतिवित्तम॥ नात्र युद्धं प्रकर्तव्यं राजन्निच्छास्व
यंवरे॥५४॥ बलेन हरणं नास्ति तात्र शुल्कः स्वयंवरः॥ कन्येच्छया त्र वरणं विवाहः
कीदृशा स्त्विह॥५५॥ अन्यायेन त्वया पूर्वमिसो राज्याद्विवासितः॥ दौहित्राय

पितंराज्यंबलेननृपसत्तम।।५६।।काकुत्स्थोयंमहाभागकोशलाधिपतेःसुतः।।क
थमेनंहनिष्येत्वंराजपुत्रंनिरागसं।।५६।।लिप्ससेतत्फलंतूर्णमनयस्यनृपोत्तम
:।।नास्त्यास्तिकश्चिदायुष्मान्जगतोस्यजगत्पति।।५७।।धर्मंजयतिनातिधर्मंस
त्यंजयतिनानृतं।।मानयंकुरुराजेंतन्मपापयमतिंकिल।।५८।।दौहित्रस्तव
संत्राघःसोपिरूपसमन्वितः।।राज्ययुक्तस्तथाश्रीमान्कथयंतंनकरिष्यति।
अन्येराजसुताकामंवर्त्ततेबलवत्तराः।।कंवास्वयंवरेकन्यास्वीकरिष्यतिसांप्र
तं।।५९।।वृतेतयाविवादंकःप्रवदंतीमहीभुजः।।परस्परंविरोधोत्रनकर्त्त
व्योविजानता।।६०।। ।।इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेशशि
कलास्वयंवरेएकोनविंशोध्यायः।। ।।व्यासउ०।। ।।इतिवादिनिभूपालेके

जि

रलाधिपतौतदा।।प्रत्युवाचमहाभागयुधाजित्पार्थिवः।।१।।योग्येषुवर्त्तमानेषुक
न्यारत्नंकिमर्हति।।अयोग्योर्हतिनृपालन्यायोयंतवरोचते।।२।।नीतिरियंमहीपा
लयद्भाषितवानिह।।समाजेपार्थिवानांवैसत्यवाग्विजितेंद्रियः।।३।।भागसिंह
स्यगोमायुनोक्तुमर्हतिवाकथं।।तथासुदर्शनोद्येवकन्यारत्नंकिमर्हति।।४।।ब
लंवेदैवविप्राणांनृभुजांचापजंबलं।।किमन्यायंमहाराजब्रवीष्यहमिहाधुना
।।५।।बलमुक्तंसदाराज्ञांविवाहेपरिकीर्त्तितं।।बलवान्प्रतिगृह्णातितनाबलस्तुक
दाचन।।६।।तस्मादद्यपणंत्वानीतिरत्रविधीयतां।।अन्यथाकलहःकामंभवि
ष्यतिमहीभुजां।।७।।व्यासउ०।। ।।एवंवादिसंहृत्तेराज्ञांतपरस्परं।।आहूतस्तुसभा
मध्येसुबाहुर्नृपसत्तमः।।८।।समाहूयनृपाःसर्वेतमूचुस्तत्वदर्शिनः।।राजवी

भा.त.
७४

तिष्ठत्वयाकार्यविवाहेत्रसमाहितः॥१९॥ किंतेचिकीर्षितंराजन्नत्रत्वंसमाहितः
पुत्र्याःप्रदानंकस्मैतेरोचतेनृपचेतसि॥२०॥ सुबाहुरुउ॥ पुत्र्यामेमनसाकामंवृतः
सुदर्शनःकिल॥ मयानिवारितात्यर्थंनसामन्यतिमेव॥२१॥ किंकरोमिनृपाद्याहं
नवशोमेसुताधुना॥ सुदर्शनस्तथैकाकीसंप्राप्तोस्तिनिराकुलः॥२२॥ व्यासउ॥
संमंत्र्यनृभुजाःसर्वेसमाहूयसुदर्शनं॥ ऊचुस्सत्वागतंशांतमेकाकिनमतंद्रितं॥
२३॥ राजन्नत्रमहाभागकेनाहूतोसिसुव्रत॥ एकाकीयःसमायातःसमाजेनृपतामि
ह॥२४॥ नतेसैन्यंनसचिवाःनकोशोनमहद्बलं॥ किंविवायस्समायातस्तत्वंब्रूहिम
हामते॥२५॥ युद्धकामानृपतयोवर्ततेत्रसमागमे कन्यार्थंसैन्यसंपन्नाःकिंत्वंक
र्तुमिहेच्छसि॥२६॥ भ्रातातेसबलःशूरःसंप्राप्तोस्तिजिघांसया॥ युधाजिच्चमहाबा

हुःसहायंकर्तुमागतः॥२७॥ गच्छवातिष्ठराजेंद्रयथातथ्यमुदाहृतं॥ तमित्राणिनै
सौसहार्दाःनृपाश्चरक्षकास्तथा॥२ त्वयिसैन्यविहीनेद्ययथेष्टंकुरुसुव्रत॥२८॥ सुद
र्शनउ॥ नबलंनसहायोमेनकोशोदुर्गसंश्रयः॥ नमित्राणिनसौहार्दाःनृपाश्चर
क्षकास्तथा॥२९॥ अत्रस्वयंवरंश्रुत्वाद्रष्टुकामस्समागतः॥ स्वप्नेदेव्याःप्रे
रितोस्मिभगवत्यानसंशयं॥३०॥ नामच्चिकीर्षितंमेद्यमाएंजगदीश्वरी॥ त
याययद्विहितंतच्चनविताद्यनसंशयं॥३१॥ नशत्रुरस्तिसंसारेकोप्यत्रजगती
श्वरा॥ सर्वत्रपश्यतोमेद्यभवानींजगदंबिकां॥३२॥ यःकरिष्यतिशत्रुत्वंमया
सहनृपात्मजः॥ शास्तातस्यमहाविद्यानाहंजानामिशत्रुतां॥३३॥ यद्भाविन
वितातद्वैनान्यथानृपसत्तमाः॥ कोचिंतातत्रप्रकर्तव्यादैवाधीनोस्मिसर्वदा॥

२४॥ देवदैत्यमनुष्येषु सर्वस्मिन्नेतेषु सर्वदा॥ सर्वेषां तत्कृता शक्तिर्न्नित्यथा नृपसत्त
माः॥ २५॥ सा यच्चिकीर्षितं नूनं तं करोति नराधिपाः॥ निर्द्धनं वा नरं कामं कांचि
तां वेत शम मम॥ २६॥ तां मृते परमां शक्तिं ब्रह्मविष्णुहरादयः॥ न शक्ताः स्यंदितुं दे
वाः का चिंता मेतदा नृप॥ २७॥ अशक्तो वा सशक्तो वा यशा हतादृशस्त्वहं॥ तदास
या नृपाद्येव संग्रामस्मिन्स्वयंवरे॥ २८॥ सा यदिच्छति तत्कुर्यान्मम किंचितमनेनवै
नाशक्तं का च कर्त्तव्या सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं॥ २९॥ जयेपराजये लज्जा न मे ह्यत्र
पिपार्थिवाः॥ जगत्सा तदेवास्तु तदधीनोस्मि सर्वदा॥ ३०॥ ॥व्यास उ०॥ ॥इ
ति तस्य तदा कर्ण्य वचनं राजसत्तमाः॥ ऊचुः परस्परं प्रेक्ष्य निश्चयज्ञा नराधिपा
॥ ३१॥ राजोवाच॥ ॥सत्यमुक्तं त्वया साधो न मिथ्या कर्हिचिद्भवेत्॥ तथापु

त्रः पतीना यस्त्वां हंतु परिकांक्षति॥ वधं तेन दृश्याविष्टास्त्वा ब्रवीम हामते॥ यदु
क्तं त त्वया कार्यं विचार्य मनसानघ॥ सुदर्शन उ०॥ सत्यमुक्तं भवद्भिश्च नृपाः सुकैः
सहृज्जनैः॥ किं ब्रवीमि पुनर्वाक्यं युक्तान्नृपती सत्तमः॥ ३४॥ न मृत्युः केन चिज्ज्ञा
व्यः कस्य चित्का कदाचन॥ दैवाधीनमिदं विश्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ ३५॥ स्वव
शोयं न जीवोस्ति स्वकर्मवशगः सदा॥ तत्कर्म त्रिविधं प्रोक्तं विद्वद्भिस्तत्त्वदर्शिभि
॥ ३६॥ संचितं वर्त्तमानं च प्रारब्धं तु तृतीयकं॥ कालकर्मस्वभावैश्च ततः सर्वमिदं
जगत्॥ ३७॥ न दैवो मानुषं हंतुं शक्तः कालागमं॥ विनाहतानि मित्रमात्रं वै दंति
काले सनातनः॥ ३८॥ यथापि ताम निहितः सिंहेना मित्रकरानि॥ तथा माताम
हो प्येवं युधेयु धाजिनाहताः॥ ३९॥ यत्र कोटिपु कुर्वाणो हत्यते दैवयोगतः॥

जीवेद्वर्षसहस्राणि रत्नेन विना नरः ॥४०॥ नाहं बिभेमि धर्मिष्ठा कदाचिच्च युधाजि
तः ॥ दैवमेव परं मत्वा सुस्थितास्मि सदा नृपाः ॥४१॥ स्मरणं सततं नित्यं भगवत्याः क
रोम्यहं ॥ विश्वस्य जननी देवी कल्याणं सा करिष्यति ॥४२॥ पूर्वार्जितं हि लोकस्य भु
क्तव्यं शुभाशुभं ॥ स्वकृतस्य च भोगे च कीदृक्शोको विजानतां ॥४३॥ स्वकर्मभो
गयोगेन प्राप्य दुःखमचेतनः ॥ निमित्तकारणे वैरं करोत्यल्पमतिः किल ॥४४॥ नत
थाहं विजानामि वैरं शोकं भयं तथा ॥ निःशंकमिह संततः समाजे नूनृतां खलु ॥
४५॥ एकाकी दृष्टकामोहं स्वयंवरमनुत्तमं ॥ भविष्यति च यज्ञांशं प्राप्तोस्मि चण्डि
काज्ञया ॥४६॥ भगवती प्रमाणं मे नाहं जानामि सर्वथा ॥ तत्कृतं च सुखं दुःखं भवि
ष्यति न चान्यथा ॥४७॥ युधाजित्सुखमाप्नोति न मे वैरं नृपोत्तमः ॥ यः करिष्यति वै

रं चे प्राप्नोतु फलं तथा ॥४८॥ व्यास उ॥ ॥ इत्युक्तास्ते तथा तेन संतुष्टा नृनुमास्ता ॥
स्थिता ॥ सोपि स्वमाश्रमं प्राप्य सुस्थितः संबभूव ह ॥४९॥ अपरेह्नि शुभे काले नृ
पाः संमंत्रितास्तदा ॥ सुबाहुना नृपेणाथ रचितेषु स्वमंडपे ॥५०॥ दिव्यास्तरणयु
क्तेषु मंचेषु रचितेषु च ॥ उपविष्टाश्च राजानस्तु नालंकरणार्चिताः ॥५१॥ दिव्यवेष
धराः कामं विमाने थमरा इव ॥ दीप्यमानाः स्थितास्तत्र स्वयंवरदिदृक्षया ॥५२॥ इति
चिंतापराः सर्वे कदा कन्यागमिष्यति ॥ कीदृक्रूपा शशिकला भविष्यति मनोरमा
॥५३॥ कं वा स्वयंवरे प्यत्र स्रजा संभूषयेदिह ॥ विवाहो वै नृपाणां च भविता नात्र संशयः
५४॥ इत्येवं चिंतयानास्ते नृपा मंचेषु संस्थिताः ॥ वादित्रघोषः सुमहानुत्थितो नृपमंड
पे ॥५५॥ अथ काशीपतिः प्राह सुतां स्नातां स्वलंकृतां ॥ मधुकमाला संयुक्तां क्षौम

वासातिन्भूषितां॥५६॥ विवाहोपस्करैर्युक्तां दिव्यां सिंधुतोपमां॥ चिंतांपरांमु
वसनांस्मितपूर्वमिदंवचः॥५७॥ उत्तिष्ठपुत्रिसुनसे करोत्कलाशुभस्वनं॥ व्रजमं
डपमध्येघसमाजंपश्यमनुजां॥५८॥ गुणवान्रूपसंपन्नः कुलीनश्चनृपोत्तमः॥
तववित्तेवसेद्यस्तुतंवृणुघसुमध्यमे॥५९॥ देवांदेशाधिपाः सर्वमंचेषुरचितेषु
च॥ संविष्टापश्यतन्वंगिवरयस्वयथारुचि॥६०॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥तंतथाभाष
माणंहिपितरंमितभाषिणी॥ उवाचवचनंबालाललितंधर्मसंयुतं॥६१॥ शशि
कलाउवाच॥ ॥नाहंदृष्टिपथंराजागमिष्यामिपितःकिल॥ एकएवतरोनार्या
निरीक्ष्यःस्यान्नचान्यथा॥६२॥ सतीत्वंनिगतंतस्याःयापश्यतिबहूनथ॥ संक
ल्पयंतितेसर्वेदृष्ट्वामेभविताल्विति॥६४॥ स्वयंवरस्त्वजंघन्यो यदागच्छतिमंडपे॥

ति

सामान्यासातदाजाताकुलटेवापरावधुनथ॥ ~~संकल्पयंतितेसर्वेदृष्ट्वामेनर्वि~~
तास्त्विति॥६५॥ वारस्त्रीविपणिंगत्वायथावीक्षनराःस्थितान्॥ गुणागुणपरि
ज्ञानंकरोमिनिजमानसे॥६६॥ नैकाभावाहिसावेश्यायथापश्यतिकामुकं॥
तथाहंमंडपेगत्वाकुर्वेवारस्त्रियाकृतं॥६७॥ वृधैरेतैःकृतधर्मंनकरिष्यामिसां
प्रतं॥ एकपत्नीव्रतंकामंचरिष्येइंध्यतव्रता॥६८॥ सामान्याप्रथमंभूत्वाभूत्वासंक
ल्पनंबहु॥ स्वत्वनाप्यलिखितंचैकवरणेमिकथमद्यवै॥६९॥ सुदर्शनोमयापूर्व
वृतःसर्वात्मनापितः॥ नमृतेनान्यथाकर्तुमिच्छामिनृपसत्तम॥७०॥ विवाहविधि
नादेहिकस्मादानंशुभेदिने॥ सुदर्शनायनृपतेयदिच्छसिप्रियंमम॥७१॥ ॥इति
श्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविंशोध्यायः॥२०॥ व्यासउवाच॥ सुबहुरपि

ना.नृ. तछ्रुत्वासुक्तमुक्तंतयातदा॥चिंताविष्टोभ्रमंचेष्टुदृष्टकामामहाबला:॥१॥किंब्र
वीमिनृपेभ्योहंसुतानायातिसांप्रतं॥तथापिकोपसंयुक्ता:हन्युर्मांदुष्टबुधय:
१८ २॥नमेसैन्यबलंतादृक्नदुर्गबिलमद्भुतं॥येनाहंनृपतीन्सर्वान्प्रसत्याद्दिहुमिहो
त्सहे॥३॥सुदर्शनस्तथैकाकीत्यहायोधन:शिशु:॥किंकरोमिविमग्नोहंसर्व
थादु:खसागरे॥५॥इतिचिंतापरोराजाजगामनृपसन्निधौ॥प्रणम्यैतानुवा
चाथप्रश्रयावनतोनृपा॥६॥किंकरोमिनृपा:कामंनैतिमेमंदपंसुता॥वक्रश:
प्रेर्यमाणापिमामात्राचमध्येयोतु॥७॥मूर्ध्नापिताभिपादेषुराज्ञांदासोस्मिसांप्र
तं॥पूजादिकंगृहीत्वाद्यव्रजंतुसदतानिवा॥८॥ददामिबकुरत्नानिवस्त्राणिच
गजारथा:॥गृहीत्वद्रूपांकृत्वाव्रजंतुभवतांस्तुत॥९॥नवक्षेमेसुताबाजाखेदि

तान्नियतेयदि॥तदामेस्यान्महदु:खंतेनचिंतातुरोस्म्यहं॥१०॥भगवंत:करुणा
वंतोमहद्भाग्यमहौजस:॥किमनयादुहित्रामेमदयादुर्विनीतया॥११॥भ्रनुया
त्योस्मिव:कामंदासोयमितिसर्वथा॥सुतासुतेवमंतव्यानवद्भि:सर्वथामम॥
१२॥व्यास उ॥ ॥इतितस्यवच:श्रुत्वानोचु:केचननृमिपा॥युधाजित्क्रोधता
म्राक्ष:तमुवाचरुषान्वित:॥१३॥राजन्मूर्खोसिकिंब्रूषेकृत्वाकार्यंसुनिंदितं॥स्व
यंवर:कथंमोहात्त्वचित:संशयेसति॥१४॥मिलिताभूभुज:सर्वेत्वयाकृता:
स्वयंवरे॥कथमद्यनृपागंतुंयोग्यास्तेस्वगृहान्प्रति॥१५॥अवमान्यनृपान्सर्वा
न्त्वंकिंसुदर्शनायवै॥दातुमिच्छतुसिपुत्रीमुकिमनायत:परं॥१६॥विचार्य
पुरुषेणादौकार्यंसुप्रमिछुता॥आरब्धव्यंत्वयातत्तुकृतंराजन्विजानता॥१७

ना·त· एतान्विहायनृपतीन्बलवाहनसंयुतान्॥जामातरंसुदर्शनंकर्त्तुमिच्छसिसांप्रतं
७९ १८॥अहंत्वांहन्मिपापिष्टपश्चात्सुदर्शनंतथा॥दौहित्रायद्वितीयमेकस्मादास्यामीति
विनिश्चयः॥१९॥मयितिष्टतिकोन्योस्तियःकन्यांवर्त्तुमिच्छति॥सुदर्शनःकियान
ह्यनिर्धनोनिर्बलःशिशुः॥२०॥नारदाजाश्रमेपूर्वंमयामुक्तोमुनिकृते॥नाद्यहंमो
चयिष्यामिसर्वथाजीवितःशिशुः॥२१॥तस्मात्त्वंसुविचार्याथपुत्र्याश्चार्य्ययास
ह॥दौहित्रायप्रियांकन्यांदेहितेसुष्टुमेसदा॥२२॥संबंधीभवमेराजन्सदा
योग्योसिसदातव॥उत्तमाश्रयःप्रकर्त्तव्यःसर्वदाशुभमिच्छता॥२३॥सुदर्शनायद
त्वात्वंपुत्रींप्राणप्रियांशुभां॥एकाकिनेह्यराज्यायकिंसुखंप्राप्तुमिच्छसि॥२४॥
कुलंवित्तंबलंरूपंराज्यंदुर्गंसुहृज्जनं॥दृष्ट्वाकन्याप्रदातव्यानान्यथासुखमृच्छति॥२५

परिचिंतयधर्मंत्वंराजनीतिंचशाश्वतीं॥कुरुकार्यंयथायोग्यंमाकृथामतिमन्यथा॥
सुहृदोसिममात्यर्थंहितंतेप्रब्रवीम्यहं॥समानयसुतांराजन्मंडपेतांसखीवृतां॥
२७॥सुदर्शनेमृतेचान्यंवरिष्यतियदाप्यसौ॥विग्रहोमेतदानस्यात्विवाहेस्तुतेवै
प्सितः॥२८॥अन्येनृपतयःसर्वेकुलीनाःसबलासमाः॥विरोधःकीदृशस्तत्रवृणो
त्विहनृपोत्तमं॥२९॥अन्यथाहंहरिष्यामिबलात्कन्यांशुभाननां॥माविरोधंसुदुःसा
ध्यंगच्छपार्थिवसत्तमः॥३०॥युधाजितासमादिष्टःसुबाहुःशोकसंयुतः॥निःश्वस
न्भवनंगत्वाभार्यांप्राहसुचाहतं॥पुत्रींब्रूहिसुधर्मज्ञेकलहेसमुपस्थिते॥किंकर्त्त
व्यंमयावक्तेसाचदृशोस्मिसुलोचने॥३२॥ ॥व्यासउ॥ ॥साश्रुत्वापतिवाक्यंतुग
त्वाप्राहसुतांतिकं॥वत्सेराजातिदुःखार्त्तःपितातेह्यापिवर्त्तते॥३३॥त्वदर्थेविग्रहः

कामसमुत्सन्नोद्यनृतुजां ।। अन्यंवरयश्रोणिसुदर्शनमृतेनृपं ।। ३४ ।। यदिसुद
 र्शनंवत्सेहगत्वंवैवरिष्यसि ।। युधाजित्तंचमांचैवहनिष्यतिबलान्वितः ।। ३५ ।।
 त्वांहरिष्यतिराजासौबलमत्तःप्रतापवान् ।। यद्द्वितीयस्तेपतिःपश्चाद्भविताकलहे
सति ।। ३६ ।। तस्मात्सुदर्शनंसत्कावरयात्वंनृपोत्तमं ।। सुखमिच्छसिचेन्मत्वंतु
न्यंवामृगलोचने ।। ३७ ।। हगयित्वानृपंचान्यमंगीकुरुशुभानने ।। ३८ ।। कन्याउ
।। सत्यमुक्तंनृपश्रेष्ठजानामिचव्रतंमम ।। नान्यंवृणोमिनृपालेसुदर्शनमृते
कंचित् ।। ३९ ।। क्लीबोपियदिराजेंद्रनृपेस्मःकिलकातरः ।। सुदर्शनायदत्तामांवि
सर्जयस्वगृहाद्बहि ।। ४० ।। समारोप्यरथेसेमांनिर्गमिष्यतिनेपुरात् ।। भवितव्यंतुय
श्चैवभविष्यतिनचान्यथा ।। ४१ ।। तत्रचिंतात्वयाकार्याभवितव्येनृपोत्तम ।। यद्भा

वितद्भवत्येवसर्वथानात्रसंशयः ।। ४२ ।। सुबाहुरुवाच ।। नपुत्रीसाहसंकार्यमभि
ज्ञैःकदाचन ।। बहुभिर्नविरोद्धव्यमितिवेदविदोविदुः ।। ४३ ।। कथंत्वांविसृजाम्यद्य
दत्वासुदर्शनायैव राजानोवैरसंयुक्ताःकिंवाकुर्युरसांप्रतं ।। ४४ ।। यःकरोतिचते
वक्षेसंकंपणंसंविधाम्यहं ।। जनकेनयथापूर्वंकृतःसीतास्वयंवरे ।। ४५ ।। नैवंधनुर्य
ज्ञातेनहृतंकृत्वापणंतदा ।। तदाहमतिमान्कार्यंकरोम्यतिदुरासदं ।। ४६ ।। विवा
दोयेनराज्ञावैकृतेमतिरामंव्रजेत् ।। पालयिष्यतियःकामंसमेनत्र्ताभविष्यति ।।
४७ ।। सुदर्शनंस्तथात्योवायःकरिष्यतिकार्यतिं ।। पालयित्वापणंत्वांवैवरिष्यति
चसर्वथा ।। ४८ ।। एवंकृतेनृपाणांतुविवादःशमितोभवेत् ।। सुखेनाहंविवाहंवैक
रोमिविधिपूर्वकं ।। ४९ ।। कन्याउवाच ।। संदेहेनैवमज्ञानिमूर्खकृत्यमिदंपति ।।

भा.तृ. मयासुदर्शनः पूर्ववृतश्चेतसितान्यथा॥५०॥ कारणं पुण्यपापानां मन एव महीपते॥ म
नसा विधृतं त्यक्त्वा कथमन्यं वृणोम्यहं॥५१॥ कृते पणे महाराज सर्वेषां वशगात्यहं॥ ए
८१ का पाजयिता ह्येवा बहवोत्र वंति चेत्॥५२॥ किं कर्तव्यं तदा तात विवादे समुप
स्थिते॥ संशयाधिष्ठिते कार्ये मतिं नाहं करोम्युत॥५३॥ मा चिंतां गम राजेंद्र दे
हि सुदर्शनाय मां॥ विवाहविधिना कृत्वा संविधास्यति चंडिका॥५४॥ यन्नाम
कीर्तनादेव दुःखौघा विलयं व्रजेत्॥ तां स्मृत्वा परमां शक्तिं कुरु कार्यमतंद्रितः
॥५५॥ गत्वा वद नृपेभ्यस्त्वं कृतांजलिपुटो ह्यवे॥ आगंतव्यं च श्वः सर्वैरिह भूपैः स्वयं
वरे॥५६॥ इत्युक्त्वा विसृज त्वं भोः सर्वं नृपतिमंडलं॥ विवाहं कुरु रात्रौ मे वेदोक्त
विधिना नृप॥५७॥ पारिबर्हं यथायोग्यं दत्वा तस्मै विसर्जय॥ गमिष्यति गृहीत्वा

मां ध्रुवसंधिसुतः किल॥५८॥ कदाचित्ते नृपाः क्रुद्धाः संग्रामं कर्तुमुद्यताः॥ भविष्यं
ति तदा देवी सहायं न करिष्यति॥५९॥ सो वै राजसुतैस्तैस्तु संग्रामं विधास्यति॥ दैव
योगात्मृते तस्मिन्मरिष्याम्यहमप्युत॥६०॥ स्वस्ति तस्तु गृहे तिष्ठ दत्वा तां सह सैनिके
: एकैवाहं गमिष्यामि तेन सार्धं शिवाज्ञया॥६१॥ व्यास उ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा रा
जासौ कृतनिश्चय॥ मतिं चक्रे तथा कर्तुं विश्वासं प्रतिपद्य च॥६२॥ ॥इति श्रीभा
गवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकविंशोऽध्यायः॥२१॥ व्यास उ॥ श्रुत्वा सुतावा
क्यमनिंदितात्मा नृपांश्च गत्वा नृपतिर्जगाद॥ व्रजंतु कामं शिबिराणि भूपाः श्वो वा
विवाहः किल संविवस्ते॥१॥ कृत्वाणि पेयानि समर्पितानि गत्वा तु सर्वे मयि सुप्र
सन्नाः॥ श्वो नाविकार्यं किल मंडपेत्र समेत्य सर्वैरिह संविधेयं॥२॥ नायाति पुत्री

ना.त० किलमंडपेद्यकरोमिकिंन्नृपतयोत्रकामं॥ प्रातःसमाख्यास्यसुतांनयिष्येगच्छंतुतत्
स्मान्निवराणिन्नृपाः॥३॥ नतिग्रहोक्तो किलबालके पुत्र्यो विधेयासनत्वंपत्नो
८२ विधायतान्यात्तरिहानयिष्येसुतांतुगच्छंतुनृपायथेष्टं॥४॥ इत्थापणंवापरिचि
न्त्यःचित्तेप्रातःकरिष्याथसप्रचार॥ सर्वैःसमेत्यात्रनृपैःसमेतैःस्वयंवरंसार्वमितेनरें
द्रः॥५॥ श्रुत्वानृपास्तेवितथंविदित्वावचोययुःस्वानिनिकेतनानि॥ विधायपा
श्चेनगरस्यरक्षांचक्रुःक्रियामध्यदिनोचिताश्च॥६॥ सुवाकुरस्यार्थजनैःसमेतश्च
कारकार्याणिवैवाहिकानि॥ पुण्याहमुमात्यगृहंसुगुप्तंपुरोहितैर्वेदविदांवरिष्ठैः॥
७॥ स्नानादिकंकर्मविरायसत्वाविवाहनूपाकरणंतथैव॥ आनाय्यवेदीरचितंगृहंवैत
स्याईशानंनृमिपतिश्चकार॥८॥ सविष्टरेचाचमनीयमर्घवस्त्रद्वयंगावमचक्रुडलेह॥ सम

र्पतस्मैविधिवन्नृपेन्द्रणोक्षसुतांदातुमदीनसत्वा॥९॥ साप्यग्रहीत्सर्वमदीनचेताश्च
श्रामचिंताथमनोरमाया॥ दृष्ट्वासुनंतंनृपपूजितंचकन्यांचवारांनिधिपुत्रितु
ल्यांमेनेतदात्मानमनर्घमेव॥१०॥ सुपूजितंन्नृपणवस्त्रदानेवरायसचिवाक्तहा
नीनिलुब्धतंकौतुकमंडपंचमुदान्विताबीतनयाश्चसर्वे॥११॥ समाततन्नृपाविधि
वद्विधिज्ञाःस्त्रियश्चतांराजसुतांसुयाने॥ आरोप्यनिन्यवरसंनिधानंचतुष्कयुक्ते
किलमंडपेवै॥१२॥ अग्निंसमाधायपुरोहितोसौकृत्वायथावच्चवेद्यंतराले॥ आ
कायतौतत्रकौतुकौतुवधुवरौप्रेमयुतौतुकामं॥१३॥ लाजाविसर्गंविधिवद्वि
धायकृतारानेचाप्यपदक्षिणंच॥ तौचक्रतुस्तत्रयथोक्तंचसर्वविधानंकुल
गोत्रजंच॥१४॥ रातद्वयंचाश्वयुतंरथानांसुन्दूपितंचापिविभूषितंच॥ ददौनृपेंद्र

ना॰दृ॰ सुसुदर्शनायसुपूजितंपारिबर्हंविवाहे ॥१५॥ महोत्कटाद्दैमविभूषितंचगजाःगिरिशृं
गसमानदेहाः ॥ शतंसपादंनृपसूनवेसौददावथप्रेमयुतानृपेङ्गः ॥१६॥ दासीशतंकांच
८३ नभूषितंचकरेणुकानांचशतंसुचारु ॥ समंययामासवरायराजाविवाहकालेमुदितोति
वेलं ॥१७॥ विसर्जयित्वासवरंसमेकंसवयुधेसंन्दृतमूर्जितंच ॥ रत्नानिवासांसितथा
जिनानिदिव्यानिविचित्राणितथाबिकानि ॥१८॥ ददौपुनःपदगृहाणितस्मैरम्याणि
दीर्घाणिविचित्रतानि ॥ सिंधूद्भवानांतुरगोत्तमानांमदात्कटानांसहितंसुरम्यं ॥१९
क्रमेलकानांचशतंत्रयंवैयत्तादिशकटारुढंसुचारु ॥ शतद्वयंवैश्यकटोत्तमानांतस्मै
ददौधान्यरसेप्रपूरितं ॥२०॥ मनोरमांचापिप्रणम्यराजाजगादवाक्यंविहितांजलि
पुटः ॥ दासोस्मितेराजसुतेतिकामकरोमिकिंब्रूहिसखिःसुतायाः ॥२१॥ तमाहवा

क्यंचमनोरमासास्वस्तुसुतेनृपकुलस्यवृद्धिः ॥ समानितांहंममसूनुरेवब्रवीम्य
हंकिंसुकृतंतंते ॥२२॥ नंददिपुत्रीनृपमाधवीवात्वत्वामिकिंताचजनंचकामं ॥ सुमे
रुतुल्यस्तुसुतोसतोमेसंविधिनानृपतयानिकाम ॥२३॥ अहोतिचित्रंनृपतेचरित्रं
परंपवित्रंचब्रवीमिकिंतत् ॥ स्वराज्यनष्टायसुतायमेयद्दत्तात्वयापूज्यसुतावरिष्ट
२४॥ वनाधिवासायकिलाधनायपितुर्विहीनायविसैन्यकाय ॥ सर्वान्निमान्भूमी
पतीन्विहायफलाशनायाप्युटजाश्रयाय ॥२५॥ समानवित्तेषुकुलेचदद्याति
पुत्रींमुदितश्चनृपः ॥ नकोपिमल्लुत्रसमर्थहीनेगुणान्वितरूपवतीचदद्यात् ॥२६॥ वै
रनुःसर्वैःसहसंविधायनृपैःप्रकामंबलसंयुतैश्च ॥ सुदर्शनायाथसुतापितातोकिंव
एयामीदृर्यंत्वदीयं ॥२७॥ निशम्यवाक्यानिनृपःप्रहृष्टःकृतांजलिर्वाक्यमुवाचनृपः ॥

गृहाणराज्यंममसुखसिद्धंनवामिसेनापतिरद्यचाहं।।नोचेत्तदर्द्धंप्रतिगृह्यचात्रसु
तान्वितोराज्यफलानिभुंक्ष्व।।विहायवाराणसीतन्निवासंवनेपुरेनमतंममेति।।२९
नृपालुसत्त्वरुषान्वितावैगत्वाकरिष्यामिप्रथमंतुसाम।।ततःपरंद्वावपरावुपा
येनोचेत्ततोयुद्धमहंकरिष्ये।।३०।।जयाजयौदेववशौतथापिधर्मंजयानैवकृतस्मध
र्मे।।तेषांकिलाधर्मवदेरतानांकथंनुविष्यत्यनुचिंतितंवै।।३१।।आकर्ण्यतद्भाषितम
र्थवत्तुजगादवाक्यंहिसंबंधिनंतं।।मनोरमामानमवाप्यतस्मात्सर्वात्मिनामोदयुता
भमन्ता।।३२।।राजन्नहिंवंतेस्तुकुरुधराप्तस्त्वसुतैःसमेत्यः।।सुतोपिमेप्राप्यसाकेतपु
र्यंयदाकरिद्रापिप्रकरिष्यतीह।।३३।।विसर्ज्ययास्मात्स्वपुरंजगामकामंशिवंनवा
नीकिलसंविधास्यति।।नकापिचिंताममनृपवर्त्तते।।तांचिंतयन्मातरमंबिका

वै।।दोषागताविविधवाक्यपदैरसालैरन्योन्यभाषणपदैरसालैरन्योन्यभाषणप
दैरमृतोपमैश्च।।ज्ञात्वानृपाःसमधिगम्यकृतंविवाहंरोषान्विताःनगरबाह्यगतात
थोचुः।।३५।।अद्यैवतंनृपकलंककरंचहत्वाबालेतथैवकिलतेनविवाहयोग्यं।।
गृह्णीमतांशशिकलांनृपतेश्चलक्ष्मींलक्ष्मीमवाप्यकथमहोत्रव्रजामदेशान्।।
३६।।श्रुत्वैवंतुनृपनिनदाःकिलवाद्यमानाःशंखस्वनाननिनदंतिमृदंगनादाः।।गी
तध्वनिंचविहितंनिगमस्वनंचमन्यामहेनृपतिनात्रकृतोविवाहः।।३७।।अस्मात्
ताथ्यवचनेविधिवच्चकारवैवाहिकंविधिमसौखलुतांविधाय।।कर्त्तव्यमद्यकिम
होप्रविविचिंत्येयत्तुनृपाःपरस्परमितीवसमर्थ्यतथोचुः।।३८।।एवंवदत्सुनृपतीध्वथ
कन्यकामाःकृत्वाविवाहविधिमप्रतिमप्रभावः।।नृपान्निमंत्रयितुमस्तुजग

मस्तु राजा काशीपतिः प्रमुदितः प्रथिते प्रजाते ॥३९॥ आगन्तुं तं च तं दृष्ट्वा नृपा
ः काशीपतिं तदा ॥ नोचुः किंचिदपि प्राय मौनमाधाय संस्थिताः ॥४०॥ स गत्वा
प्रणिपत्याह कृतांजलिरिदं वचः ॥ आगतं मं नृपैः सेवे भोजनार्थं गृहे मम ॥४१॥ त
न्निशम्य वचस्तं नृपाः क्रोधपरिप्लुताः ॥ प्रत्युचुस्तं तु कवेत्यस्मानिस्त्वं गृहं व्रज ॥४२
कन्यायासौ हृतो नृपाः किं करोमि हिताहितं ॥ नवद्भिस्तु शमः कार्यमहं तादिद
यालवः ॥४३॥ कुरु कार्याणि शेषाणि यथेष्टं सुखं तं तत ॥ नृपाः सर्वे प्रयांतु स्व
स्थानि स्वानि गृहाणि वै ॥४४॥ सुबाहुरपि तच्छ्रुत्वा जगाम शंकितो गृहं ॥ किं करि
ष्यंति संविग्नः प्राणत्यागविनश्यापि ॥४५॥ गते तस्मिन्महीपालाश्चक्रुश्च समयं पु
नः ॥ रुध्यामा पर्थेग्रहीष्यामः कन्या हर्त्वा सुदर्शनं ॥४६॥ केचनोचुः किमस्माकं हृतं

तं तेन नृपेण वै ॥ दृष्ट्वा तु कौतुकं कामं गमिष्यामः यथागतं ॥४७॥ इत्युक्त्वा ते नृपाः
सर्वे मार्गमावृत्य संस्थिताः ॥ चकारोत्तरकार्याणि सुबाहुस्तु गृहं गतः ॥४८॥ ॥इ
ति श्री भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे द्वाविंशोध्यायः ॥ ॥ व्यास उ॥ ॥ तस्मिन्गते र
गोत्मानि विधाय विधिवत्तदा ॥ वासराणि षट् राजा भोजयामास सत्कृतित
॥१॥ एवं विवाहकार्याणि कृत्वा सर्वाणि पार्थिवः ॥ पारिबर्हं ददत्वा थापं च पक्ष सचि
वैः सह ॥२॥ इति स्तु कथिता श्रुत्वा मार्गरोधनकं कृतं ॥ बभूव तिमनाराजा सुबा
हुरमितद्युतिः ॥३॥ सुदर्शनं सदावाच सस्मुरक्षाशितव्रतः ॥ अस्मानिविसर्जयाशु
त्वं गमिष्यामोत्यशंकिताः ॥४॥ भारद्वाजाश्रमं पुण्यं गत्वा तत्र समाहिताः ॥ निवासा
य विचारो वै कर्तव्यः सर्वथा नृप ॥५॥ नृपेभ्यश्च न कर्तव्यं भयं किंचित्त्वयानघ ॥ ज

गत्वा तान्वानिमे सहायं वै करिष्यति ॥६॥ व्यास उ० ॥ तस्येति मतमाज्ञाय यजा
मातुर्नृपसत्तम ॥ विससर्ज धनं दत्वा वरस्थे सह सत्वरः ॥७॥ बजेन महता युक्तो य
युरत्नृपोत्तम ॥ सुदर्शनोथ तत्रैव चचाल पथि निर्भयः ॥८॥ रथैः परिवृतश्शूरो सदा
रा रेथसंस्थितः ॥ छत्रं दृष्ट्वा सैन्यामित्रपाणां रघुनंदन ॥९॥ सुबाहुरपितान्वीक्ष्य चिंता
विष्टो बभूव ह ॥ रिद्धिवस्तु शिवां चित्ते जगाम शरणं प्रदां ॥१०॥ जज्ञापैकाक्षरं मंत्रं का
मराजमनुत्तमं ॥ निर्भयो वीतशोकश्च पत्न्या सह नवोढया ॥११॥ ततः सर्वे महीपाला
स्तत्राकलाइलं तदा उत्थिता सैन्यसंयुक्ताः हर्तुकामास्तु कन्यकां ॥१२॥ काशिराजसु
तान्दृष्ट्वा युद्धकामो बभूव ह ॥ निवारितस्तदा तेर्थ राघवेण जिगीषता ॥१३॥ शत्रुजि
त्तुमुसंहृत्तः स्थितस्तत्र जिघांसया ॥ युधाजित्समुद्दिष्टः संरब्धे कनीयांसं सुदर्शनं ॥

१४॥ केचिद्नृपा नृपाजास्तत्र सहाया बभूवह ॥ केचिच्च प्रेक्षकाः तस्तु सहानीका दि
दृक्षवः ॥१५॥ तत्रातिनिनदः संगाः मेर्यश्वानकदुंदुभिः ॥ सुबाहुश्च नृपाणां च प
रस्परं जिघांसतां ॥१६॥ युधाजिदग्रतो गत्वा सुदर्शनमुपस्थितः ॥ शत्रुजित्सहितः
कामं हंतुं भ्रातरमानुज ॥१७॥ परस्परं तु बाणांस्ते मुमुचुः क्रोधमूर्छिताः ॥ संमर्दः सुम
हांस्तत्र संवृत्तः समागमे ॥१८॥ काशीपस्तु तदा तूर्णं सैन्येन बहुनावृतः ॥ सहाया
र्थं जगामाशु जामातरमनंदितं ॥१९॥ एवं प्रवृत्ते संग्रामे दारुणे लोमहर्षणे ॥ प्रादुर्बभू
व सहसा देवी सिंहोपरि स्थिता ॥२०॥ नानायुधधरा रम्या वरभूषणभूषिता ॥ दिव्यां
बरपरीधाना मंदारस्रक संयुता ॥२१॥ तां दृष्ट्वा तेथ नृपा जनाः विस्मयं परमं गताः ॥ के
यं सिंहसमारूढाकुतो वेति समुत्थिता ॥२२॥ दर्शनिस्तु तां वीक्ष्य सुबाहुमिति र

ना·त· ब्रवीत् ॥ पश्य राजन्महामायामागतां दिव्यदर्शनां ॥२३॥ अनुग्रहाय मे नूनं प्राप्ता
८१ दुर्गा दयान्विता ॥ निर्भयोऽहं महाराज जातोस्मि दर्शनाद्धि वै ॥२४॥ सुबाहुः सुदर्श
१ नस्तु तामालोक्य वराननां ॥ प्रणामं चक्रतुः कामं मुदितौ दर्शनेन वै ॥२५॥ ननाद
च तदा च तदा सिंहो गजास्त्रस्ताश्चकंपिरे ॥ ववुर्वाताति घोराश्च दिशाश्चायं सुदारु
णाः ॥२६॥ सुदर्शनस्तदा प्राह निजसेनापतिं प्रति ॥ मार्गे व्रजं तु तरसा नृपानाम
यतः शुभे ॥२७॥ किं करिष्यंति राजानः कुपिता दुष्टचेतसः ॥ रक्षणार्थं सुसंप्राप्ता
देवी भगवती हि नः ॥२८॥ निरातंकैश्च गंतव्यं मार्गेस्मिन्नृपसंकुले ॥ स्मृता म
या महामाया रक्षार्थं समुपागता ॥२९॥ तच्छ्रुत्वा वचनं सेनानिर्ययौ निर्भया
पथि ॥ युधाजित्तु सुसंक्रुद्धः स्तानुवाच महीपतीन् ॥३०॥ किं स्थितास्तनया संत्र

स्ता यात्ययं कन्यकान्वितः ॥ अवमन्य च तः सर्वान्बलहीनो बलाधिकान् ॥३१॥ किं
नीताः कामिनी दृष्ट्वा सिंहस्योपरि संस्थितां ॥ नोपेक्ष्योयं महाराजा हंतव्योत्र समाहि
ते ॥३२॥ हत्वैनं संग्रहीष्यामः कन्यां चारुविभूषणां ॥ नायं केशरिणा सार्थं हंतुमर्
हति जंबुकः ॥३३॥ इत्युक्त्वा सैन्यसंयुक्तः शत्रुजित्सहितस्तथा ॥ युद्धकामः सुसंप्राप्तो
युधाजित्क्रोधसंवृतः ॥३४॥ मुमोच विशिखांस्तीक्ष्णान्हेमपुंखाञ्छिलाशितान् ॥ बला
त्कृष्य कर्णांतकं नरिपरिमार्जितान् ॥३५॥ हंतुकामः स दुर्मेधाः सुदर्शनरथोपरि ॥ सुद
र्शनस्तु तान्बाणांश्चिच्छेद पततः क्षणात् ॥३६॥ एवं युद्धे प्रवृत्ते था क्रुद्धा प्रचंडिका
त्यंतं ॥ दुर्गादेवी मुमोचाथ बाणान्युधाजितं प्रति ॥३७॥ नानारूपास्तदा जाता
नानायुधधरा शिवा ॥ संग्रामस्तु महानास्तत्र चकार जगदंबिका ॥३८॥ शत्रुजित्त्रि

भा॰ त॰ हतस्तत्र युधाजिदिति पार्थिव ॥ पतितौ रथाभ्यां तु जयशब्दस्तदाभवत् ॥ ३९ ॥
विस्मयं परमं प्राप्ता नृपाः सर्वे विलोक्य तत् ॥ निधनं मातुलस्याथ भागिनेयसंयु-
८८ गे ॥ ४० ॥ सुबाहुरपि तद्दृष्ट्वा निधनं संयुगे तयोः ॥ तुष्टाव परमप्रीतो दुर्गां दुर्गतिना-
१ शिनीं ॥ ४१ ॥ सुबाहुकृत ॥ ॥ नमो देव्यै जगद्धात्र्यै विश्वेश्यै शिवे विश्ववंदिता ॥ दुर्गायै भ-
गवत्यै ते कामदायै नमो नमः ॥ ४२ ॥ नमः शिवायै शान्त्यै ते विद्यायै मोक्षदे नमः ॥
विश्वव्याप्त्यै जगन्मातर्जगद्धात्र्यै नमः शिवे ॥ ४३ ॥ नाहं गतिं तव धिया परिचिंत- त
न्वै जानामि देवि सगुणः किल निर्गुणायाः किं स्तौमि विश्वजननि प्रकटप्रभावां
भक्तार्तिनाशनपरां परमां च शक्तिं ॥ ४४ ॥ वाग्देवता त्वमसि देवि तथैव बुद्धिर्वि-
द्या मतिश्च गतिरप्यसि सर्वजंतोः ॥ त्वां स्तौमि किं त्वमसि सर्वमनोनियंत्री स्तौषि

स्वयं हि सततं खलु चात्मरूपं ॥ ४५ ॥ ब्रह्मा हरिश्च मुनिरप्यनिशं स्तुवंस्त्वां तातं तं गनाः सुर-
राः किल ते गुणानां ॥ कोऽहं विमूढमतिरेव गुणैर्वृतो वै वक्तुं क्षमस्तव चरित्रमहो-
त्तमहोऽप्रसिद्धं ॥ ४६ ॥ सत्संगतिः किमकरोन्मम कामप्रासंगिकापि विहिता नु विचार्य-
सिद्धिः ॥ जामातुरस्य विहितेन समेन शांत तवाद्भुतमिदं तव दर्शनं वै ॥ ४७ ॥ ब्रह्मापि
वांछति सदैव हरो हरिश्च सेंद्राः सुरास्तु मुनयो विदितार्थतत्त्वाः ॥ यद्दर्शनं जननि तेऽद्य मया
दुरापं प्राप्तं विनातपमखादि निसाधनेन ॥ ४८ ॥ काहं सुमंदमतिरस्तु तवावलोकं के-
र नवानी न वनेषु जन्महीतीयं ॥ ज्ञातासि तेन सततं किल देवि मे त्वं भक्तानुकंपनपरा म-
रवग्रपूज्या ॥ किं वर्णयामि तव चित्रमिदं चरित्रं यद्रक्षितो हि नातिनय तस्तु सुदर्शनोयं ॥ भ्रा-
तुर्हतोस्तु बलिनोतर सालयाद्य भक्तानुकंपि रचितं नो पवित्रं ॥ ५० ॥ नाश्चर्यमेतदिति दे-

विविचारितेर्थेत्वं पासि सर्वमखिलं स्थिरजंगमं वै॥ ज्ञातस्त्वयाद्य विनिहत्य युधाजितो
सोपापान्निवार्य गमितः किल देवलोकं॥५१॥ जानेत्वयाद्य विनिहत्य रिपुद्वयं वै सं॥र
क्षितोयमधुनाद्य संधिसुतुः॥ बीजस्य तस्य महिमातमिह्यातिदीक्षं कर्तुं न वा निरचितं
त्वयैतत्॥५२॥ नोचेत्कथं सपरिगृह्य सुतां मदीयां बालः सुदर्शनरिपोघ॥ जित्वा
ब्रजेकृशालवानवलः सली लं विजं न ते जननि नेत्रसपाकटाक्षा॥५२॥ ह्याकासिज
न्ममरणादिनयं विहर्तुं किं चित्रमत्र किल भक्तजनस्य कामं॥ त्वं गीयसे जननी भ
क्तजनैश्च भावापापेत्तपाविरहिता सगुणागुणा च॥५३॥ त्वद्दर्शनादहमहो सुकृती
क्षताथोस्मि देवि नुनु वने खलु धन्यजन्मा॥ बीजं न तेन न जनं किल वेद्मि मातर्ज्ञा
तत्त्वचाद्य महिमा नकरम्भनावः॥५४॥ व्यास उ०॥ एवं स्तुता तदा देवी प्रसन्नवदना

शिवा॥ उवाच तं नृपं देवी वरं वरय सुव्रत॥५५॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे त
तीयस्कंधे त्रयोविंशोध्यायः॥ व्यास उ०॥ ॥इत्युक्तो नृपतिर्देव्या हर्षोत्फुल्लविलोच
नः॥ साश्रुकंठः प्रणम्याग्रे तामुवाच दयापरां॥१॥ सुबाहु उ०॥ ॥दुर्गे देवि नमस्तु
भ्यं महामाये मरार्चिते॥ किं वरं प्रार्थयाम्यद्य प्राप्तं जन्मफलं मया॥२॥ एकतो देवओ
कश्च राज्यं भूमंडलस्य च॥ एकतो दर्शनं ते वै न च तुल्यं कदाचन॥३॥ दर्शनादधिकं किं
चित्रिषु लोकेषु नास्ति वै॥ कं वरं देवि याचेहं कृतार्थोस्मि धरातले॥४॥ एतदिच्छाम्यहं
मातर्याचितुं वांछितं वरं॥ भवभक्तिर्मदा मेस्तु निश्चलाप्यनपायिनी॥५॥ नगरेत्र त्व
या मातः स्थातव्यं सर्वदा शिवे॥ दुर्गादेवीति नाम्ना वै त्वं शक्तिरिह संस्थिता॥६॥ रक्षा
त्वया च कर्तव्या वाराणस्यास्त्वयांबिके॥ यावत्पुरी भवेद्भूमौ सुप्रतिष्ठा सुसंस्थिता॥७॥

तथात्ररक्षाकर्त्तव्यासर्वदानगरस्यहि॥ यथासुदर्शनस्त्रातोरिपुसंघाद्भयान्मया।८
तावत्त्वयात्रस्थातव्यंदुर्गेदेविकृपानिधे॥ वरोयंममतेदेयःकिमन्यत्प्रार्थयाम्यहं॥
९॥ चिंतितासकलान्कामान्देहिदेवीदयानिधे॥ अनशणंविनाशंचकुरुलोकस्यस
र्वदा॥१०॥ ॥व्यासउ॥ ॥इतिसंप्रार्थितादेवीदुर्गादुर्गार्त्तिनाशिनी॥ तमुवाचनृपं
तत्रसुबाहुसंस्थितंपुरं॥११॥ ॥दुर्गोवाच॥ ॥राजन्सदानिवासोमेमुक्तिपु
र्यांनिविष्यति॥ रक्षार्थंसर्वलोकानांयावत्तिष्ठतिमेदिनी॥१२॥ अथसुदर्शनस्तत्र
समागम्यमुदान्वितः॥ चरणम्यपरयानत्वातुष्टावजगदंबिकां॥१३॥ अहोत्वपातेकथ
याम्यहंकिंत्वातत्त्वयाम्यकिंनभक्तिहीनः॥ भक्तानुकंपाखलुयुक्तमेतदनेकरक्षाकिमु
नात्रचित्रं॥१४॥ त्वंदेवीसर्वंसृजसीतिविश्वंकृत्तंमयापालयसिप्रकामंत्वमसिसंहार

कालेहिसर्वंनतेत्रचित्रंममरक्षणंमे॥१५॥ करोमिकिंमेवददेविकार्यंकिंवात्र
जामीत्यनुमोदयाशु॥ कार्येविमूढोस्मितवाज्ञयाहंगच्छामितिष्ठेविहरामिकामं
१६॥ व्यासउ॥ ॥तंतथाविज्ञापमानंतुदेवीप्राहदयान्विता॥ गच्छायोध्यांमम
हाभागकुरुराज्यंकुलोचिता॥१७॥ स्मरणीयासदाहंतेपूजनीयाप्रयत्नतः॥ तावि
धास्याम्यहंनित्यंराज्येतेनृपसत्तमः॥१८॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांचविशेषतः॥
ममपूजाप्रकर्त्तव्याबलिदानविधानतः॥१९॥ अर्चामदीयानगरेस्थापनीयात्वया
नघ॥ पूजनीयाप्रयत्नेनत्रिकालंभक्तिपूर्वकं॥२०॥ शरत्कालेमहापूजाकर्त्तव्याममम
सर्वदा॥ नवरात्रिमखेराजन्विधिवत्सरिकल्पया॥२१॥ चैत्रेश्विनेतथाषाढेका
यमहोत्सव॥ नवरात्रेमहाराजपूजाविशेषतः॥२२॥ तत्पक्षचतुर्दश्यांममप्रीति

भा॰ तृ॰ ८१ विशेषतः ।। २२ ।। कृष्णपक्षचतुर्दश्यां मम भक्तिर्विशेषतः ।। २२ ।। कृष्णपक्षचतुर्दश्यां
कर्त्तव्या नृपशार्दूल तथाष्टम्यां सदा बुधैः ।। २३ ।। व्यास उ० ।। इत्युक्त्वांतर्हिता देवी दुर्गा दुर्गति-
नाशिनी ।। ततो सुदर्शनेनाथस्तु ता चक्रे विस्तरं ।। २४ ।। अंतर्हितां तु तां दृष्ट्वा राजान
सर्व एव ते ।। प्रणम्य सुसमागम्य यथा शक्रं सुरास्तथा ।। २५ ।। सुबाहुरपि तं नत्वा स्थितः श्र-
ग्रे मुदान्वितः ।। ऊचुः सर्वे महीपाला अयोध्याधिपतिं तदा ।। २६ ।। त्वमस्माकं प्रभुः श्री-
मा सेवकास्ते वयं सदा ।। कुरु राज्यमयोध्यायां पालयास्मान्नृपोत्तम ।। २७ ।। त्वत्प्रसा-
दान्महाराज दृष्टा विश्वेश्वरी शिवा ।। आदिशक्तिर्भवानी सा चतुर्वर्गफलप्रदा ।। ३० ।।
धन्यस्त्वं कृतकृत्योसि बहुपुण्यो धरातले ।। यस्मात्वत्कृते देवी प्रादुर्भूता सनातनी
३१ ।। न जानीमो वयं सर्वे प्रभावं नृपसत्तम ।। चंडिकायास्तमोयुक्ता मायया मोहिता

सदा ।। ३२ ।। धनदारासुतादीनां चिंतने निरताः सदा ।। मग्ना मोहार्णवे घोरे काम-
क्रोधझषाकुले ।। ३३ ।। पृच्छामस्त्वां महाभाग सर्वज्ञोसि महामते ।। केयं शक्ति
कुतो जाता किंप्रभावा वदस्व नः ।। ३४ ।। भवसागरसंसारे साधवो ति दयापराः ।। त-
स्मात्वं वद काकुत्स्थ देवीमाहात्म्यमुत्तमं ।। ३५ ।। यत्प्रभावा च सा देवी यत्स्वरूपा य-
दुद्भवा ।। तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामस्त्वं ब्रूहि नृवरोत्तम ।। ३६ ।। व्यास उ० ।। इति पृष्टस्त-
दा तैस्तु ध्रुवसंधिसुतो नृपः ।। सा चिंत्य मनसा देवीं स्तोतुं वाचमुदान्वितः ।। ३७ ।।
सुदर्शन उ० ।। किं ब्रवीमि महीपालाः जगत्पालनतत्पराः ।। त्रिगुणा निर्गुणा
या सा तस्याश्चरित्रमुत्तमं ।। ३८ ।। ब्रह्मादयो न जानंति सेशाः सुरगणास्तथा ।। स-
र्वस्याद्या महालक्ष्मीर्वैष्णवी शक्तिरुत्तमा ।। ३९ ।। सात्विकीयं महीपालाः जगत्पा

लनतत्परा॥ सृजने या रजोरूपा सत्वरूपा च पालने॥ संहारे च तमोरूपा त्रिगु
णा सा सदा मता॥४०॥ निर्गुणा परमा शक्तिः सर्वकामफलप्रदा॥ सर्वेषां कारणं
सा हि ब्रह्मादीनां नृपोत्तमाः॥४१॥ निर्गुणा सर्वथा ज्ञातुमशक्या योगिभिर्नृपाः॥ सु
गुणा सुखसेव्या सा चिंतनीया सदा बुधैः॥४२॥ ॥राजान ऊ॥ ॥बाल एव त्वं प्रा
प्तस्त्वं तु राजन्भयातुरः॥ कथं ज्ञाता त्वया देवी वैस्नवी शक्तिः शाश्वती॥४३॥ उपा
सिता कथं सेव पूजिता च कथं त्वया॥ प्रसन्ना सहायं ते च कारलरिता गता॥४४॥
सुदर्शन उवाच॥ ॥बालनावान्मया प्राप्तं बीजं तस्याः सुसंमतं॥ तं स्मरामि नि
पन्निसं कामराजाभिधं नृपाः॥४५॥ ऋषिभिः कथ्यमाना सा मया ज्ञाता विका
शिवा॥ स्मरामि तां दिवारात्रं भक्त्या परमया परां॥४६॥ व्यास उवाच॥ तन्निशम्य

वचस्तस्या राजानो भक्तितत्पराः॥ तां मत्वा परमां शक्तिं निर्ययुः स्वगृहान्प्रति॥४७॥
सुबाहुरगमत्कान्यां तमापृच्छ्य सुदर्शनं॥ सुदर्शनोपि धर्मात्मा निर्जगाम सुकोश
लान्॥४८॥ मंत्रिणस्तु नृपं कृत्वा हतं शत्रुजितं मृधे॥ जितं सुदर्शनं चैव बभूवुः
क्षेमसंयुताः॥४९॥ आगच्छं तं नृपं कृत्वा तं साकेतनिवासिनः उपायनान्यपा
दाय प्रययुः सन्मुखं जनाः॥५०॥ तथा जनतः सर्वे नानोपायनपाणयः॥ ध्रु
वसंधिसुतं मत्वा मुदिताः प्रययुः प्रजाः॥५१॥ नवोढासंयुतः सोथ प्राप्यायोध्यां सु
दर्शनः॥ संमान्य सर्वलोकांश्च ययो राजनिवेशनं॥५२॥ वंदिभिः स्तूयमानस्तु व
र्धमानश्च मंत्रिभिः॥ कन्याभिः कीर्यमाणश्च लाजैः सुमनसैस्तथा॥५३॥ ॥इति
श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे चतुर्दशोध्यायः॥ ॥व्यास उ॥ ॥गत्वा यो

मा॰तृ॰ ध्यां नृपश्रेष्ठो गृहं राज्ञः सुपूजितं ॥ शत्रुजिन्मातरं प्राह पुत्रशोकसंकुलां ॥१॥ मात
र्मया न ते पुत्रः संग्रामे निहतः किल ॥ न पिता ते युधाजिच्च शापेते चरणे तथा ॥२॥ दुर्गाधा
९३ तो हतो मरणेनापरो धौममात्रवे ॥ अवश्यं नाविज्ञो वेषु प्रतिकारो न विद्यते ॥३॥ नशो
कोत्र त्वया कार्यो मृतपुत्रस्य मानिनि ॥ स्वकर्मवशगो जीवस्तु क्लेशान्भोगान् सुखासुखान्
ध ॥ दासोस्मी तव नो मातर्यथा मम मनोरमा ॥ तथा त्वमपि धर्मज्ञे नेदास्ति मनाग
पि ॥ अवश्यमेव लोकव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ तस्मान्न शोचितव्यं वै सुखं दुःखं क
धिका दाचन ॥६॥ दुःखं दुःखाश्मरेयस्तु सुखपश्येत्सुखाधिकान् ॥ आत्मानं हर्षशोकाभ्यां शत्रु
भ्यामिव नार्पयेत् ॥७॥ दैवाधीनमिदं सर्वं नात्माधीनं कदाचन ॥ न शोकेन तदात्मानं शो
षयेमतिमान्नरः ॥८॥ यथा दारुमयी योषा नदाही नाप्रवेष्टते ॥ तदा स्वकर्मवशगो दे

ही सर्वत्र वर्तते ॥९॥ अहं वगतो मातर्नन्निवं दुःखमानसः ॥ चिंतयन्स्वकृतं कर्म
लोकक्षमिति चेतसि ॥१०॥ मृतो माता महो देवविधुरा जननी मम ॥ त्वया तु रागृ
हीत्वा मां निर्गता गहनं वनं ॥११॥ लुंठिता तस्करैर्मार्गे वस्त्रहीना तथा कृता ॥ पार्थ
यं च कृतं सर्वं बालपुत्रा निराश्रया ॥१२॥ माता गृहीत्वा मां प्राप्ता भारद्वाजाश्रमं प्रि
वं ॥ वित्तस्नेहीयं सहायात स्तथा धात्रेयिका बला ॥१३॥ मुनिभिर्मुनिपत्नीभिर्दयायु
क्तैः समंततः ॥ पोषिता फलनीवारैर्वयं तत्र वराश्रमे ॥१४॥ दुःखं न मे तदा त्वासी
सुखं नाद्य धनागमे ॥ न वैरं न च मात्सर्यं मम चित्तेस्ति कर्हिचित् ॥१५॥ नीवारमन्न
एा श्रेष्ठं राजभोगात्परं तपे ॥ तदाशीन रकं याति न नीवाराशनः क्वचित् ॥१६॥ धर्म
स्याचरणं कार्यं पुरुषेण विजानता ॥ संजितेंद्रियवर्गेव यथा न नरकं व्रजेत् ॥१७॥ मा

मा.त. तुष्यंदुर्लभंमातस्त्वंउस्मिन्नारतेनघे॥आहारादिसुखंनूनंनवेन्नवसुियेनिधु॥१८॥
९४ प्राप्यमानुषदेहंवैकर्त्तव्यंधर्मसाधनं॥स्वर्गमोक्षप्रदंनृणांदुर्लभंचान्ययोनिधु॥१९
व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासातदातेनलीलावत्सतिलक्षिता॥पुत्रशोकंपरित्यज्यतन्मा
हाक्षविलोचना॥२०॥सापराधास्मिपुत्राहंत्वतापित्रायुधाजिता॥हत्वामातामदं
तत्रकृतंराज्यंतुयेनवै॥२१॥नतंवारयितुंशक्तातदाहंनसुतोनम॥यत्कृतंतच्चतेनै
वनापराधोस्तिमेसुत॥२२॥जित्वेहत्वाविलोक्येवपित्रापूर्वंविवासितं॥मनोरमांतथा
दृष्ट्वात्रपामेमहतीसुत॥२३॥तोमृतौस्वकृतेनैवकारणंत्वंतयोर्नच॥नाहंशोचामितौ
कामंतथाशोचामितत्कृतं॥२४॥पुत्रस्त्वमसिकल्याणभगिनीमेमनोरमा॥नक्रोधोन
शोकोमेत्वयिपुत्रमनागपि॥२५॥कुरुराज्यंमहाभागप्रजाःपालयसुव्रतः॥त्वग

वत्याप्रसादेनप्राप्तमेतदकंटकं॥२६॥ ॥व्यासउ॥ ॥तदाकर्ण्यवचोमातुर्गत्वातां
नृपनंदनः॥जगामतद्वनंरम्यंयत्रपूर्वंमनोरमा॥२७॥न्यवसत्तत्रगत्वातुसवनाक्त
यंमन्त्रिणः॥दैवज्ञानथपप्रच्छमुहूर्त्तंदिवसंशुभं॥२८॥सिंहासनंतथाहैमंकारयित्वाम
हत्॥पुरोहितानथसंपूज्यतदोवाचसुदर्शनः॥२९॥प्रासादंपुरमध्येवैचण्डिकायाःसु
संस्थितं॥शिल्पिभिःकारयत्वाशुदिव्यस्थानविराजितं॥३०॥अंबिकायास्तथाचित्रका
रयंतुमनोहरं॥सिंहासनेस्मिन्नद्यदेवींपूजयिष्येसदाप्यहं॥३१॥स्थापयित्वासनेदेवीधर्मा
र्थकाममोक्षदं॥राज्यंपरवयात्करिष्यामियथारामादिभिःकृतं॥३२॥पूजनीयासदादेवी
सर्वैर्नागरिकैर्जनैः माननीयाशक्तिःसर्वकामार्थसिद्धिदं॥३३॥इत्युक्त्वामंत्रिणस्ते
तुचक्रुर्वैराजशासनं॥प्रासादंकारयामासुःशिल्पिभिःसुमनोहरं॥३४॥प्रतिमांका

भा॰तृ॰ रचयित्वाथमुहूर्तेथशुभेदिने॥द्विजानाहूयवेदज्ञान्स्थापयामासभूपतिः॥३५॥हवनं
९५ विधिवत्कृत्वापूजयित्वाथदेवतान्॥प्रासादेप्रतिमांदिव्यांस्थापयामाससोन्वय॥३६॥उ
त्सवस्तत्रसंवृत्तोवादित्राणांचनिस्वनैः ब्राह्मणानांवेदघोषैर्गीतैस्तुहिविधैर्नृप॥३७॥
व्यासउवाच॥ ॥प्रतिष्ठाप्यशिवांदेवींविधिवद्देववादिनि:॥पूजांनानाविधांराजाच
कारातिविधानतः॥३८॥कृत्वापूजाविधिंराजाराज्यंप्राप्यस्वपैत्रकं॥विख्यातायांवि
कादेवीकोशलेषुबभूवह॥३९॥राज्यंप्राप्ययःसर्वसामंतकनृपानथ॥वशेचक्रेति
धर्मिष्ठःसधर्मविजयीनृप॥४०॥यथारामस्यराज्येभूद्दिलीपस्यरघोर्यथा प्रजानांवै
सुखंतद्वत्तस्यराज्येतथाभवत्॥धर्मोवर्णाश्रमाणांचचतुष्पादभवत्तदा॥नाधर्मेरमतेचि
त्तंकेषामपिमहीतले ४२॥ग्रामेग्रामेचप्रासादाश्चक्रुःसर्वजनाधिपः॥देव्याःपूजात

दाशीलाकोशलेषुप्रवर्त्तिता॥४३॥सुबाहुरपिकाश्यांतुदुर्गायाःप्रतिमांशुभां॥कारयित्वा
प्रासादेवैस्थापयामासभक्तितः॥४४॥वाराणस्यांजनाःसर्वेप्रेमभक्तिपरायणाः॥पूजां
चक्रुर्विधानेनयथाविश्वेश्वरंह॥४५॥विख्यातासाबभूवाथदुर्गादेवीधरातले देशेदेशे
महाराजतस्याःभक्तिरवर्द्धत॥४६॥सर्वत्रभारतेलोकेसर्ववर्णेषुसर्वथा॥भजनीया
भवानीतुसर्वेषामभवत्तदा॥४७॥शाक्ताभक्तिरताःसर्वेशाणेभस्माभवत्तथा॥आगमो
क्तैस्तथामंत्रैर्जपध्यानपरायणाः॥४८॥नवरात्रेषुसर्वेषुचक्रुःसर्वेविधानतः॥अ
र्चनंहवनंयागंदेव्याभक्तिपराजनाः॥४९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीय
स्कंधेपंचविंशोध्यायः॥ ॥जनमेजयउ॥ ॥नवरात्रेतुसंप्राप्तेकिंकर्त्तव्यंद्विजोत्तम॥
विधानंविधिवद्ब्रूहिशरत्कालेविशेषतः॥१॥किंफलंकीदृशस्तत्रविधिःकार्योमहा

ना॰ त॰
९६

मते ॥ व्रतंविस्तरतोब्रह्मन्वदमेकृपयाविभो ॥२॥ व्यासउवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि
नवरात्रिव्रतंशुभं शरत्कालेविशेषेणकर्तव्यंविधिपूर्वकं ॥३॥ वसंतेचप्रकर्तव्यंत
थैवप्रेमपूर्वकं ॥ द्वावृतूयमदंष्ट्राख्यौसर्वजनेषुवै ॥४॥ द्वावेवसुमहाघोरावृतूरो
गकरौनृणां ॥ वसंतशरदावेवजननाशकरावुभौ ॥५॥ तस्मात्तयोःप्रकर्तव्यंचंडि
कापूजनंबुधैः ॥ चैत्रेश्विनेशुभेमासेभक्तिपूर्वंनराधिप ॥ अमावास्यांचसंप्राप्य
संभारंकल्पयेच्छुभं ॥ हविष्यान्नाशनंकार्यमेकभक्तंतुतद्दिने ॥८॥ मंडपश्चप्रकर्त
व्यःसमेदेशेशुभेस्थले ॥ हस्तषोडशमानेनस्तंभध्वजसमन्वितः ॥९॥ गौरमृद्गोम
याभ्यांचलेपनंकारयेत्ततः ॥ तन्मध्येवेदिकाशुभ्राकर्तव्याचसमास्थिरा ॥१०॥
चतुर्हस्ताचहस्तोच्छ्रापीठार्थस्थानमुत्तमं ॥ तोरणानिविचित्राणिवितानंचप्रकल्प

येत् ॥११॥ रात्रौद्विजानथामंत्र्यदेवीतत्वविशारदान् ॥ आचारनिरतान्दांतान्वे
दवेदांगपारगान् ॥१२॥ प्रतिपद्दिवसेकार्यंप्रातःस्नानंविधानतः ॥ नद्यांनदेतडा
गेवावाप्यांकूपेगृहेथवा ॥१३॥ प्रातर्नित्यंपुरःकृत्वाद्विजानांवरणंततः ॥ अर्घ्यपाद्या
दिकर्तव्यंमंत्रपूर्वकं ॥१४॥ वस्त्रालंकरणादीनिदेयानिचस्वशक्तितः ॥ वित्तशाठ्यंन
कर्तव्यंवित्तेसतिकदाचित ॥१५॥ विप्रैसंतोषितैःकार्यंसंपूर्णंसर्वथाभवेत् ॥ नव
पंचत्रयश्चैवद्व्यथवात्राद्विजास्मृताः ॥१६॥ वरयेद्ब्राह्मणंशांतंपारायणकृतेतदा
स्वस्तिवाचनकंकार्यंवेदमंत्रविधानतः ॥१७॥ वेद्यांसिंहासनंस्थाप्यंक्षौमवस्त्रसम
न्वितं ॥ तत्रस्थाप्यांबिकांदेवीचतुर्हस्तायुधान्विता ॥ रत्नभूषणसंयुक्तामुक्ताहारवि
राजिता ॥ दिव्यांबरधरासौम्यासर्वलक्षणसंयुता ॥१९॥ शंखचक्रगदापद्मधरासिं

हासनाशिवा॥ अष्टादशभुजा वापि तिष्ठाव्यासनातनी॥२०॥ अथवानिवेतथा यंत्रंन
र्णमंत्रसंयुतं॥ स्थापयेत्पीठपूजार्थं कलशं तत्र यास्यतिः॥ पंचपल्लवसंयुक्तं वेदमंत्रै
स्तु संस्कृतं॥ सुतीर्थजलसंपूर्णं हेमरत्नसमन्वितं॥२२॥ पार्श्वपूजासस्तारान्परि
कल्पसमंततः॥ गीतवादित्रनिर्घोषात्कारयेन्मंगलायवै॥२३॥ तिथौहस्तान्विता
यांचनंदायां पूजनं वरं॥ प्रथमे दिवसे राजन्विधिवत्कामदं नृणां॥२४॥ नियमं प्रथमं
कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् उपवासेन नक्तेन चैकभक्तेन वा पुनः॥२५॥ करिष्या
मि व्रतं मातर्नवरात्रिमनुत्तमं॥ संपूर्णं कुरु मे देवी जगदंबे ममाखिलं॥२६॥ यथाश
क्त्याप्रकर्तव्यं नियमं व्रतहेतवे॥ पश्चात्पूजा प्रकर्तव्या विधिवन्मंत्रपूर्वकं॥२७॥ चंदना
गुरुकर्पूरैः कुसुमैश्च समंततः॥ मंदारक्करमाशोकचंपकैः करवीरकैः॥२८॥ मा

लतीमल्लिकापुष्पैस्तथा बिल्वदलैः शुभैः॥ पूजयेज्जगतां धात्रीं धूपैर्दीपैर्विधान
तः॥२९॥ फलैर्नानाविधैरर्घः प्रदातव्यस्ततुर्ज्ञवैः॥ नालिकेरैर्मातुलिंगैर्दाडिमैः क
दलीफलैः॥३०॥ नारिंगैः पनसैश्चैव तथा पूगफलैः शुभैः॥ पूजयेज्जगतां धात्रीं धू
पैर्दीपैर्विधानतः॥ देवी दुर्गतिनाशिनी॥३१॥ अर्घदानं प्रकर्तव्यं भक्तिपूर्वं नरा
धिपः॥३१॥ नैवेद्यानि विचित्राणि सर्वान्नि संयुतानि च॥ ओदनं पायसं चैव पूपैश्च व
टकास्तथा॥३२॥ मांसान्नं तथैक कुर्वंति ते कार्यं पशुहिंसनं महिषाजवराहाणां च
लिदानं विशिष्यते॥३३॥ देव्याग्रे निहता यांति पशवः स्वर्गमव्ययं॥ न हिंसा पशुजा
तत्र निघ्नतां तत्कृतं ततः॥३४॥ अहिंसा याज्ञिकी प्रोक्ता सर्वशास्त्रविनिर्णयः॥ देवतार्थे
विशस्तानां पशूनां स्वर्गतिर्ध्रुवा॥३५॥ होमार्थं तत्र कर्तव्यं कुंडं चैव त्रिकोणकं॥ स्थंडि

ना.त. लंवाश्चकर्त्तव्यंत्रिकोणंमानतः॥३६॥त्रिकालंपूजनंनित्यंनानाद्रव्यैर्मनोहरैः॥गीत
९८ वादित्रनृत्यैश्चकर्त्तव्यश्चमहोत्सवः॥३७॥नित्यंभूमौचशयनंकुमारीणांचपूजनं॥व
स्त्रालंकरणैर्दिव्यैर्भोजनैश्चसुगंधकैः॥३८॥एकैकांपूजयेन्नित्यमेकवृद्ध्यातथापुनः॥
द्विगुणंत्रिगुणंवापिप्रत्येकंनवकंचवा॥३९॥वित्तस्यानुसारेणकर्त्तव्यंपूजनंकि
लं वित्तशाठ्यंनकर्त्तव्यंराजन्शक्तिमखेसदा॥४०॥एकवर्षानकर्त्तव्याकन्यापूजावि
धौनृप॥परमज्ञातुभोगानांगंधादीनांचबालिका॥४१॥कुमारिकाचसाप्रोक्ताद्विव
र्षायाभवेदिह॥त्रिमूर्त्तिनीत्रिवर्षाचकल्याणीचतुराब्दिका॥४२॥रोहिणीपंचवर्षाचका
लिकाषट्वार्षिकी॥चंडिकासप्तवर्षाचअष्टवर्षाचशांभवी॥४३॥नववर्षाभवेद्दुर्गा
सुभद्रादशवार्षिकी॥अतऊर्द्ध्वंनकर्त्तव्यासर्वकार्येविगर्हिता॥४४॥एभिश्चनामभि

पूजाकर्त्तव्याविधिसंयुता॥तासांफलानिवक्ष्यामिनवानांपूजनेसदा॥४५॥
कुमारीपूजिताकुर्याद्दुःखदारिद्र्यनाशनं शत्रुक्षयंधनायुष्यबलवृद्धिकरोतिवै॥
४६॥त्रिमूर्त्तिपूजनादायुस्त्रिवर्गस्यफलंभवेत्॥धनधान्यागमश्चैवपुत्रपौत्रादि
वृद्धिच॥४७॥विद्यार्थीविजयार्थीचराज्यार्थीयश्चैवपार्थिव सुखार्थीपूजयेन्नित्यंक
ल्याणींसर्वकामदं ४८ कालिकांशत्रुनाशार्थंपूजयेद्भक्तिपूर्वकं॥ऐश्वर्यधनका
मश्चचंडिकांपरिपूजयेत्॥४९॥पूजयेच्छांभवींनित्यंनृपसंमोहनायच॥दुःख
दारिद्र्यनाशायसंग्रामेविजयायच॥५०॥क्रूरशत्रुविनाशार्थंतथोग्रकर्मसाध
ने दुर्गांचपूजयेद्भक्त्यापरलोकसुखायच॥५१॥वांछितार्थस्यसिद्ध्यर्थंसुभद्रांपू
जयेत्सदा॥रोहिणीरोगनाशायपूजयेद्भक्तिपूर्विकां॥५२॥श्रीरस्त्वितिचमंत्रेणपूज

भा॰त॰ ये विधिवन्नरः॥ श्रीसूक्तमंत्रैरथवा बीजमंत्रैरथापि वा॥५३॥ कुमारस्य च तत्वानि या
९९ सृजत्यपि लीलया॥ कादीनपि च देवांस्तां कुमारीं पूजयाम्यहं॥५४॥ कल्याणका
रिणीं नित्यं भक्तानां पूजिता निशं॥ पूजयामि च तां भक्त्या कल्याणीं सर्वकामदां॥
५५॥ सत्वादिभिस्त्रिमूर्त्तिर्या तैर्हि नानास्वरूपिणी॥ त्रिकालव्यापिनी शक्तिस्त्रिमू
र्त्तिं पूजयाम्यहं॥५६॥ रोहयंती च बीजानि प्राग्जन्मसंचितानि वै या देवी सर्वभू
तानां रोहिणीं पूजयाम्यहं॥५७॥ कालि कालियते सर्वं ब्रह्मांडं सचराचरं॥ क
ल्पांतसमये या तां कालिकां पूजयाम्यहं॥५८॥ चंडिकां चंडरूपां च चंडमुंडविनाशि
नीं॥ चंडपापहरिणीं तां चंडिकां पूजयाम्यहं ५९ अकारणात्समुत्पत्तिर्यन्मूर्त्तैः
परिकीर्त्तिता यस्यास्तां सुखदां देवीं शांभवीं पूजयाम्यहं॥६०॥ दुर्गात्त्रायति भक्तं

या सदा दुर्गतिनाशिनी॥ दुर्ज्ञेया सर्वदेवानां तां दुर्गां पूजयाम्यहं॥६१॥ सुभद्राणि च
भक्तानां कुरुते पूजिता सदा॥ अभद्रनाशिनीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं॥६२॥ एभिर्मं
त्रैः पूजनीया भक्त्याहं कन्यकास्त्विमा॥ वस्त्रालंकरणैर्माल्यैर्गंधैरुच्चावचैरपि॥६३॥ ॥इ
ति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षड्विंशोऽध्यायः॥ व्यास उ॥ हीनांगीं वर्जयेत्क
न्यां कुष्टयुक्तां व्रणांकितां॥ गंधस्फुटितगात्रां च विशालकुलसंभवां॥१॥ जात्यंधां
केकरां काणीं कुरूपां तनुरोमशां॥ संत्यजेद्रोगिणीं कन्यां रक्तपुष्पव्रणांकितां॥२॥
क्षामां गर्भसमुद्भूतां गोलकां कन्यकोद्भवां॥ वर्जनीयाः सदा चैताः कन्याः पूजादिकर्मसु॥
अरोगिणीं सुरूपांगीं सुंदरीं व्रणवर्जितां॥ एकवंशसमुद्भूतां कन्यां सम्यक् प्रपूजये
त्॥४॥ ब्राह्मणी सर्वकार्येषु जयार्थे नृपवंशजा॥ लाभार्थे वैश्यवंशोत्था मता वा शूद्रवंशजा

भा·त·
१००

जां॥ नान्यैर्वैश्यैर्ब्राह्मणैर्ब्रह्मजाः पूजा राजन्यैर्भक्तिसत्तमाः॥ वैश्यैस्त्रिवर्णैर्जा पूजा
शूद्रैश्चतारणं वच॥६॥ काकारूपिणीं चैवं गोछायथायोग्यं प्रपूजयेत्॥ नवरात्रिवि
धानेन भक्तिपूर्वं सदैव हि॥७॥ अशक्तश्चेति नित्यपूजां कर्तुं च नवरात्रिके॥ अष्ट
म्यां तु विशेषेण कर्तव्यं पूजनं सदा॥८॥ तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी
प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह॥९॥ अतोऽष्टम्यां विशेषेण पूजनीया
प्रयत्नतः॥ नानाविधोपहारैश्च तोषयेज्जगदीश्वरी॥१०॥ पायसैरामिषैर्हो
मैर्ब्राह्मणानां च भोजनैः॥ फलपुष्पोपहारैश्च तोषयेज्जगदीश्वरीं॥११॥ उपवा
सेष्वशक्तानां नवरात्रिव्रते पुनः॥ उपोषणत्रयं प्रोक्तं यथोक्तफलदं नृप॥१२॥ स
प्तम्यां च तथाष्टम्यां भक्तिभावतः त्रिरात्रकरणात्सर्वफलं भवति पूजनाद्॥१३॥

पूजाभिश्चैव होमैश्च कुमारीपूजनैस्तथा॥ संपूर्णं तद्व्रतं प्रोक्तं विप्राणां चैव भोजनैः॥१४
व्रतानि यानि यादानानि तीर्थानि विधानि च॥ नवरात्रव्रतस्यास्य नैव तुल्यानि भूतले
१५॥ धनधान्यप्रदं नित्यं सुखसंतानवृद्धिदं॥ आयुरारोग्यदं चैव स्वर्गदं मोक्षदं तथा॥१६॥ वि
द्यार्थी वा धनार्थी वा पुत्रार्थी यो भवेन्नरः॥ तेनेदं विधिवत्कार्यं व्रतं सौभाग्यदं शिवं॥१७
विद्यार्थी सर्वविद्यां वै प्राप्नोति व्रतसाधनात्॥ राज्यभ्रष्टो नृपो राज्यं समवाप्नोति सर्वथा
१८॥ राजयक्ष्मादिकाः सर्वव्याधयः कर्मसंभवाः॥ व्रतेन नाशमायांति तमः सूर्योदये य
था॥१९॥ पूर्वजन्मनि यैर्नूनं न कृतं व्रतमुत्तमं॥ ते व्याधिनो दरिद्राश्च भवंति पुत्रवर्जि
ताः॥२०॥ वंध्या वा या भवेन्नारी विधवा धनवर्जिता॥ तयानुमितिकर्तव्या न कृतं त
व्रतं त्विति॥२१॥ नवरात्रिव्रतं लोके न कृतं येन भूतले॥ सकथं विभवं प्राप्य मोदते त्रत

या दिवि॥२२॥रक्तचंदनसंयुक्तैः कोमलैर्बिल्वपत्रकैः॥ भवानी पूजिता येन स भ
वेन्नृपतिः क्षितौ॥२३॥ नाराधिता येन शिवा सनातनी दुःखार्तिहा सिद्धिकरा जग
द्धरा॥ दुःखार्तिहा सिद्धिकरा जगद्धरा॥ दुःखान्वितः शत्रुयुतश्च भूतले॥ नूनं दरिद्री भ
वतीह मानवः॥२४॥ यां विष्णुरीशो हरपद्मजस्तथा वह्निः कुबेरो वरुणो दिवाकरः
ध्यायंति सर्वे विशदं तदंघ्रिं तां किं मनुष्या न भजंति चंडिकां॥२५॥ स्वाहा स्वधाना
मयुगानुभावतस्तृप्यंति देवाः पितरस्तथैव॥ यज्ञेषु सर्वेषु समुद्धरंति॥ यन्नाम
युग्मं क्षितिनिर्मुनीशाः॥२६॥ यस्याज्ञया सृजति विश्वमिदं प्रजेशो विष्णुः शरीरग्रह
णं नरति युगेषु॥ नूनं करोति शिवभस्मधरः सदैव तिष्ठत्यतस्तां न भजंते नु कथं म
नुष्याः॥२७॥ नैकोऽस्ति सर्वभुवनेषु तया विहीनो देवो नरोऽथ विहगो किल पन्नगो वा॥

गंधर्वराक्षसपिशाचनगाश्च नूनं यः स्पंदितुं भवति वात्तमयात्रकामं॥२८॥ तां न सेवे
त कस्मात् चंडीं सर्वकामार्थदां शिवां॥ व्रतं तस्या न कः कुर्याद्वांछन् संसारजं सुखं॥२९॥ म
हापातकसंयुक्तो नवरात्रव्रतं चरेत्॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र किंचिद्विचारणा॥३०
पुरा कश्चिद्वणिग्दीनो धनहीनः सुदुःखितः॥ कुटुंबी वासवत्कश्चित्कोशले नृपसत्त
म॥३१॥ अपत्यानि बहून्यस्य जातानि क्षुत्पीडितानि च॥ नक्तं किंचित्तु सायाह्ने प्राप्नुयुस्त
स्य च बालकाः॥३२॥ भुंक्ते न कार्यकर्तास्यो परस्याथ बुभुक्षितः॥ कुटुंबभरणं तत्र च
कारातिनिराकुलः॥३३॥ सदा धर्मरतः शांतः सदाचारश्च सत्यवाक्॥ अक्रोधनश्च
धृतिमानविवहस्यानुसूयकः॥३४॥ संपूजन्देवता नित्यं पितॄंश्चाप्यतिथींस्तथा॥ भु
जानो पोष्यवर्ग्येषु स तदा नो जनं वणिक्॥३५॥ एवं गच्छति काले वै सुशीलो नाम

भा·तृ· तोगुणैः॥दरिद्रेणोद्विग्नंतंपप्रछातिसुसंस्थितः॥३६॥ ॥सुशीलउवाच॥नोनृदेव
नृपात्तत्वावदस्वाद्य महामते कथंदरिद्रनाशःस्यादितिमेनिश्चयेनवै॥३७॥धनेष
१०२ णानमेचास्तिधनीस्यामितिमानद॥कुटुंबभरणार्थंवैपृछामित्वांद्विजोत्तम॥३८॥पुत्री
सुतस्तुमेबालोनजानार्थरुदतिभृशं॥तावन्मात्रंगृहेनान्नंमुष्टिमेकांददाम्यहं॥३९॥विस
र्जितःपितुर्गेहेरुदन्बालोमयालद॥मनोमेदह्यतेतस्यकिंकरोमिधनंविना॥४०॥वि
वाहोस्तिसुतायामेनास्तिवित्तंकरोमिकिं दशवर्षाधिकास्तुदानकालोपियात्कलं
॥४१॥ तेनशोचामिविप्रेंद्रसर्वज्ञोसिदयानिधे॥तपोदानंव्रतंकिंचिद्ब्रूहिमंत्रंजपंत
था॥४२॥येनाहंपोष्यवर्गस्यकरोमिभरणंद्विज॥तावन्मेस्याद्धनंशांतिनाधिकंचा
र्थयेकिल॥४३॥त्वत्प्रसादात्कुटुंबंमेसुखितंभवतुद्विज॥तत्कुरुष्वमहाभागज्ञा

नेनपरिचिंत्यच॥४४॥ ॥व्यासउ॥ ॥इतिपृष्टस्तदातेनब्राह्मणःसंशितव्रतः॥
उवाचपरमप्रीतस्तंवैश्यंनृपसत्तम॥४५॥वैश्यवर्यकुरुष्वाद्यनवरात्रिव्रतंशुभं
पूजनंभगवत्याश्चहवनंविप्रभोजनं॥४६॥यथाशक्त्योपवासांश्चत्रिकालपूजनं
तथा॥स्तुतिपाठांश्चविविधान्श्रीसूक्तादिकानपि॥४७॥वेदपारायणंशस्तंजप
होमादिकंतथा कुरुष्वाद्ययथाशक्तितवकार्यंनविष्यति॥४८॥एतस्मादपरंकिं
चिद्व्रतंनास्तिधरातले॥नवरात्र्यधिकंवैश्यपावनंसुखदंतथा॥४९॥ज्ञानदंमोक्षदं
चैवसुखसंतानदंतथा॥शत्रुनाशकरंकामंनवरात्रिव्रतंसदा॥५०॥राज्यभ्रष्टेनरा
मेणसीताविरहितेनच॥विधिवत्पूजितादेवीनवरात्रिव्रतेनच॥५१॥कृष्यमूके
गिरिशृंगेरामेननृपसत्तम॥किंष्किंधायांस्ततंचैतद्व्रतंदुःखातुरेणतु॥५२

सततेनातिरामेणसीताविरहवाह्निना॥ विधिवत्पूजितादेवीनवरात्रिव्रतेनवै॥५३
तेनप्राप्ताथवैदेहीकृत्वासेतुंमहार्णवे॥ हत्वामंदोदरीनाथंकुंभकर्णंमहाबलं॥
५४॥ मेघनादंसुतंहत्वाकृत्वान्नृपंविभीषणं॥ अयोध्यायांसमागत्यप्राप्तंरामेणा
मिततेजसा॥५६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तविंशोध्यायः॥
२७॥ ॥जनमेजयउ॥ ॥कथंरामेणतच्चीर्णंव्रतंदेव्याःसुखप्रदं॥ राज्यभ्रष्टःकथं
सोयंकथंसीताहृतापुनः॥१॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥राजादशरथःश्रीमानयोध्या
धिपतिःपुरा॥ सूर्यवंशधरश्चासीद्देवब्राह्मणपूजकः॥२॥ वृद्धावस्थासुतस्या
न्नूचत्वारश्चसुताःकिल विष्णुतेजसमुद्भूताः पदार्थाइवपार्थिव॥ तेषांरामसु
ज्येष्ठोभूद्भरतस्तत्समोनुजः॥ लक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नःसदृशागुणरूपतः॥४॥ कौश

ल्यायाःसुतोरामःकैकेय्याभरतस्ततः॥ सुमित्रातनयौजातौयमलौद्वौमनोहरौ॥५॥ते
जातावैकिशोराश्चधनुर्बाणधराःकिल॥ सूनवःकृतसंस्काराराज्ञोनृपतेःसुखवर्द्धका
ः॥ कौशिकेनतदागत्यप्रार्थितोरघुनंदनः॥ राघवंमखरक्षार्थमूनषोडशवार्षिकं॥
७॥ तस्मैसोयंददौरामंकौशिकायसलक्ष्मणं॥ तौसमेत्यमुनिंमार्गेजग्मतुश्चारुद
र्शनौ॥८॥ ताडकानिहतामार्गेराक्षसीघोरदर्शना॥ रामेणैकेनबाणेनमुनीनां
दुःखदासदा॥९॥ यज्ञरक्षाकृतातत्रसुबाहुर्निःशरवः॥ मारीचोथमृतप्रायो
निक्षिप्तोबाणवेगतः॥१०॥ एवंकृतंमहत्कर्मयज्ञस्यपरिरक्षणं गतास्तेमिथि
लांसर्वेरामलक्ष्मणकौशिकाः॥११॥ अहिल्यामोचिताशापान्निःपापासाकृता
व्रजा जनकस्यनगरंतोजग्मतुर्मुनिनासह॥१२॥ बभंजशिवधनुर्यंसज

नकेनपणीकृतं॥उपयेमेततः सीतांजनकींचरमांशजां॥१३॥ लक्ष्मणायददौ
राजापुत्रींकन्यांतथोर्मिलां॥कुशध्वजसुतेकन्येभरतशत्रुघ्नयोःपतुः॥१४॥एवं
दारक्रियास्तेषांभ्रातृणांचाभवन्नृप॥चतुर्णांमिथिलायांतुयथाविधिविधानतः
१५॥राज्ययोग्येसुतेदृष्ट्वाराजादशरथस्तदा॥राघवाणुरंदातुंमनश्चक्रेगृहाय्वे॥
१६॥तन्नारंविहितदृष्ट्वाकैकेयीपूर्वकल्पितौ॥वरौसंप्रार्थयामासभरतेरिंवरोवति
नं॥१७॥राज्यंसुतायमेकेकेनभरतायमहात्मने रामायवनवासांश्चचतुर्दशस
मास्तथा॥१८॥रामस्तुवचनात्तस्याः सीतालक्ष्मणसंयुता॥जगामदंडकारण्यं
राक्षसैरुपसेवितं॥१९॥राजादशरथः पुत्रविरहेणप्रपीडितः॥जहौप्राणान
मेयात्मापूर्वशापादसत्यजात्॥२०॥भरतःपितरंदृष्ट्वामृतंमातृप्रकृतेभवे॥

नजग्राहमृधंराज्यंभ्रातुःप्रियचिकीर्षया॥२१॥पंचवट्यांवसन्रामोरावणावरजां
वने॥शूर्पणखांविरूपांवैचकारातिस्मरातुरां॥२२॥खरादयस्तुतांदृष्ट्वाछिन्ननासां
निशाचराः॥चक्रुःसंग्राममतुलंरामेणामिततेजसा॥२३॥खरादयस्तुतांदृष्ट्वाछिन्न
नासांनिशाचराः॥चक्रुःसंग्राममतुलंसजघानखरादींश्चदैत्यानपिबलान्वितान्
मुनीनांहितमन्विछन्रामः सत्यपराक्रमः॥२४॥गत्वाशूर्पणखालंकांखरदूषण
घातनं॥दुःखिताकथयामासरावणायचराघवात्॥२५॥सोपिश्रुत्वाविनाशंतंस्वा
नांक्रोधवशः खलः॥जगामरथमारुह्यमारीचस्याश्रमंतदा॥२६॥गत्वाहेममृगं
गंतुंप्रेषयामासरावणः॥सीताप्रलोभनार्थंवैमायाविमनसंभवं॥२७॥सोथ
हेममृगोभूत्वासीतादृष्टिपथंगतः॥मायावीचातिचित्रांगश्चरन्पवसमंतिके॥

रा॰त॰
१०५

२८॥ तंदृष्ट्वाजानकीप्राहराघवंदैवनोदिता॥ रमणीयामृगंकांतेतिस्वाधीनपतिका
यथा॥२९॥ अविचार्यापिरामोपितत्रसंस्थाप्यलक्ष्मणं॥ मत्वारंधनुरादाययया
वेगपदानुगः॥३०॥ मारीचोपिहरिंदृष्ट्वामायाकोटिविशारदः॥ दृश्यादृश्योबभू
वाथजगामचवनाद्वनं॥३१॥ गत्वादूरतरंरामःक्रोधाकृष्यशरासनः॥ जघानचा
तितीक्ष्णेनशरेणकृत्रिमंमृगं॥ सहतोबलवान्तत्रचुक्रोशात्स्वरादुःखितः॥
लक्ष्मणोहंहतोस्मीतिमायावीतस्करःखलः॥३३॥ सत्राक्ष्यस्तुमलस्तावज्जानकी
संस्कृतस्वरा॥ राघवस्येतिसामत्वादीनादेवरमब्रवीत्॥३४॥ गच्छलक्ष्मणतूर्णंत्वं
हतोसौरघुनंदनः॥ त्वामाकयतिसौमित्रेसाहाय्यंकुरुसत्वरः॥३५॥ तत्राह
लक्ष्मणःसीतांसीतांरामवधाहृति॥ नाहंगच्छेयमुक्त्वात्वामेकाकिनींहिहाश्रमे

३६॥ आज्ञामेराघवस्यात्रतिष्ठेत्वजनकात्मजे॥ तदतिक्रमभीतोहंनत्यजामितवां
तिकं॥३७॥ अन्तवेरावयंदुष्टैर्वसेमायाविनिःकलं॥ त्यक्त्वांत्वांनाधिगच्छामिपदमे
कंशुचिस्मिते॥३८॥ कुरुधैर्यंनमेश्रेष्ठहंतुकोपिक्षमःक्षितौ॥ नाहंत्यक्त्वागमिष्या
मिविलंघ्यरामभाषितं॥३९॥ व्यासउ॰॥ रुदतीसुदतीप्राहतंतदाविधिनोदिता
अक्रूरावचनंक्रूरंलक्ष्मणंशुभलक्ष्मणं॥४०॥ अहंजानामिसौमित्रेसानुरा
गंत्वमांप्रति॥ प्रेरितंभरतेनैवमदर्थेसहसंगतं॥४१॥ नाहंतथाविधानारी
स्वैरिणीकुडकायतु॥ मृतेरामेपतिंत्वांवैकर्तुमिच्छामिकाम॥४२॥ नागमिष्य
तिचेद्रामोजीवितंसत्यजाम्यहं॥ विनातेननजीवामिविधुरादुःखितान्वहं॥ गच्छ
तातिष्ठसौमित्रेनजानेहंतवेप्सितं॥ कृगतंतेघसौडाद्येजेष्ठेथमरतेखिलं॥४४

ना·नृ· व्यासउवाच॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याः लक्ष्मणोदीनमानसः॥ रुद्धकंठोगिराप्रोवाचतां
तदाजनकात्मजां॥४५॥ किमीदृक्षितिजेवाक्यमयिक्रूरतरंकिल॥ किंचिदनिष्टं
१०६ तेन्याविचिंतयामिधियाप्यहं॥४६॥ विधिनाप्रेरितान्नूनमयित्वंदारुणंवचः॥ अ
कल्याणमहंमन्येजातुममचेतनघ॥४७॥ वाग्बाणैस्तुहितोयामित्यक्त्वात्वांरघु
नंदनं॥ अग्रजस्यपदंपश्यन्नरोशाकात्तःपृथिवीपते॥४८॥ गतेथलक्ष्मणेतत्रराव
णःकपटाकृतिः॥ भिक्षुवेषंततःकृत्वाप्रविवेशतदाश्रमं॥४९॥ जानकीतंय
तिंमत्वार्थमितमादरात्॥ जैवंसमर्पयामासरावणायदुरात्मने॥५०॥ तांप
प्रच्छसदुष्टात्मानर्मपूर्वंमृदुःस्वरः॥ कासित्वंपद्मपत्राक्षीवनेचैकाकिनीप्रिये॥५१
५१॥ पिताकस्तेथवाभ्रातारुक्वराकःकपतिःस्तव॥ मृदेनैकाकिनीचात्रमुक्तासिवर

वर्णिनी॥५२॥ निर्जनेत्रवनेकित्वंसौधाइववससिप्रिये॥ उटजेमुनिपत्नीवक
न्यासमप्रभा॥५३॥ व्यासउवाच॥ ॥इतितस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचविदेहजा॥ द्वि
जदेहंयतिंज्ञात्वामदोदर्याःपतिंतदा॥५४॥ राजादशरथःश्रीमांश्चत्वारस्तस्यवै
सुताः॥ तेषांज्येष्ठःपतिर्मेत्रवनेवसतिराघवः॥५५॥ विवासितोस्तिकैकेय्याःते
नृपतिनावने चतुर्दशसमारामवसतेत्रसलक्ष्मणः॥५६॥ जनकस्यसुताचाहं
सीतानाम्नातिविश्रुता॥ त्र्यंबकंवैधनुःकामंरामेणहिहृतानया॥५७॥ रामबाहु
बलेनात्रवसामोनिर्जनेवने॥ कांचनंमृगमालोक्यहंतुमेपतिनिर्गतिः॥५८॥
लक्ष्मणोपिपुनःश्रुत्वाशब्दंवात्तुगतोधुना॥ तयोवाक्यबलाद्दत्रनिर्भयाहंव
सामिवै॥५९॥ यथेदंकथितंसर्ववृत्तांतंवनवासजं॥ कथयत्वंमहानागतंवा

गमनकारणं ॥६०॥ युवासि त्वं सुरूपासि कस्मात्त्वं वर्जितं त्वया ॥ नवागत्यसहृणां
तं करिष्यति यथाविधि ॥६१॥ आश्रमोत्र वने घोरे शून्ये त्वं राक्षसे कुले ॥ सत्यं ब्रू
हि पतिर्मेद्य मृगं हत्वा गमिष्यति ~~तवागत्यस्य हर्म्यं तं करिष्यति यथाविधि~~
रावण उ॥ ॥लंकेशोहं महाराजा श्रीमान्मंदोदरीपतिः ॥ त्वत्कृतेत्रागतमेतन्मे रूपं
चाद्यैव छद्मना ॥६३॥ आगतोहं वरारोहे नगवत्साश्रितोत्र वै ॥ जनस्थाने हतौ
भ्रातरौ मे खरदूषणौ ॥६४॥ अंगीकुरु नृपं मां त्वं त्यक्त्वा तं तापसं पतिं ॥ हृत
राज्यं गतश्रीकं निर्बलं वनवासिनं ॥६५॥ पट्टराज्ञी भव त्वं वै मंदोदर्योपरि स्फुटं ॥ दा
सोस्मि तव तन्वंगि स्वामिनी भव भामिनि ॥६६॥ जेताहं सर्वलोकानां पतामि
पादयोस्तव ॥ करं गृहाण मद्यत्तं सनाथं कुरु जानकि ॥६७॥ पिता तेयाचितः पूर्वं

मया वै त्वत्कृते खलु ॥ न दत्ता जनकेन त्वं पणबंधमिषेण ह ॥६८॥ रुद्रचापभया
नाहं संप्राप्तस्तु स्वयंवरे मनो मे संस्थितं तावच्छ्रुत्वा त्वां विरहातुरं ॥६९॥ वनेत्र
संस्थितां श्रुत्वा पूर्वानुरागमोहितः ॥ आगतोस्म्यसितापांगि सफलं कुरु मे श्रमं
॥७०॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे अष्टाविंशतितमोध्यायः ॥ व्यास
उ॥ तदाकर्ण्य वचो निर्लज्जं जानकी भयविह्वला ॥ विषमा नास्थिरं कृत्वा मनो वाच दशा
ननं ॥१॥ पौलस्त्य किमसद्वाक्यं त्वमात्थ स्मरमोहितः नाहं स्वैरिण्यनार्या वै जनन
कस्य कुलोद्भवा ॥२॥ गच्छ कामं दशग्रीव रामस्त्वां निहनिष्यति ॥ मत्कृते मरणं ते
त्र भविष्यति न संशयः ॥३॥ इत्युक्त्वा पर्णशालायां गता सा वह्निसंनिधौ ॥ गच्छ ग
च्छेति वदती रावणं लोकरावणं ॥४॥ सोथ त्यक्त्वा निजगामोटजमंतिके ॥ बलात्

भा·त· ग्राहतां बालां रुदतीं नयविकलां ॥५॥ रामरामेति क्रंदंतिलक्ष्मणेति मुहुर्मुहुः ॥ गृही
१०८ त्वा निर्गतः पापो रथमारोप्य सत्वरः ॥६॥ गच्छता रुणा पुत्रेण मार्गे रुद्धो जटायुषा ॥
संग्रामो नूनं महानासीद्स्तयोस्तत्र वनांतरे ॥७॥ हत्वा तं जानकीं गृह्य गतो सौ राक्ष
साधिप ॥ लंकायां क्रंदती सीता कुररीवदुरात्मना ॥८॥ अशोकवनिकायां सा
स्थापिता राक्षसीवृता ॥ स्वव्रतान्न विचलिता सामदानादिभिः किल ॥९॥ रामो
न पि तं मृगं हत्वा मांसमादाय विनिर्वृतः ॥ आयांतं लक्ष्मणं वीक्ष्य किल तं तेनुज्ञासमं ॥१०
एकाकिनीं प्रियां हित्वा किमर्थं त्वमिहागतः ॥ श्रुत्वा स्वनं तु पापस्य राघवस्त्वब्र
वीदिदं ॥११॥ सौमित्रिस्त्वब्रवीद्वाक्यं बाणाहत भ्रमो ॥ जानक्या इमिहायातः का
लयोगान्न संशयः ॥१२॥ तदा तौ पर्णशालायां गत्वा वीक्ष्य ति दुःखितौ ॥ जानकात्वे

षणे यत्नकं तु समुद्यतावुभौ ॥१३॥ मार्गमाणौ तु संप्राप्तौ यत्र सो पतितः खगः जटा
युर्हतशेषस्तु पतितः पृथिवीतले ॥१४॥ तेनोक्तं रावणेनाद्य हृता सा जनकात्म
जा ॥ मयावरुद्धः पापात्मा पातितोहं मृधे पुनः ॥१५॥ इत्युक्त्वासौ गतप्राणः संस्तु
तो राघवेण वै ॥ तस्योर्ध्वदैहिकं कर्म राघवो निर्गतो ततः ॥१६॥ कबंधं घातयित्वा सौ प्रा
प्य पंपां सो चयन्मनुः वचनात्तस्य हरिणा सख्यं चक्रेथ राघव ॥१७॥ हत्वा च वालि
नं वीरं किष्किंध्या राज्यमुत्तमं ॥ सुग्रीवाय ददौ रामः कृतसख्यो मयार्थितः १८ त
त्रैव वार्षिकान्मासांस्तस्थौ लक्ष्मणसंयुतः ॥ चिंतयन्जानकीं चित्ते हृतां दशशि
रेण वै ॥१९॥ लक्ष्मणं प्राह रामस्तु सीताविरहपीडितः सौमित्रे कैकयसुता
जाता पूर्णमनोरथा ॥२०॥ नष्टा हा जानकी नूनं नाहं जीवामि तां विना ॥ न गमि

ष्याम्ययोध्यायां मृते जनकनंदनी ॥२१॥ गतं राज्यं वने वासो मृतस्तातो हृता प्रिया
रा. च. पीडयन्मां सदुष्टात्मा दैवोऽयं किं करिष्यति ॥२२॥ दुर्ज्ञेयं नवितव्यं हि प्राणिनां नर
१०९ तानुज आवयोः का गतिः का मन्नविष्यति सुखदुःखदा ॥२३॥ प्राप्य जन्मम
नोर्वंशे राजपुत्रावुभौ किल ॥ वनेति दुःखनो कारो जातो पूर्वेत्र तेन वै ॥२४
त्यक्त्वात्वमपि नो गात्वमेकया सह विनिर्गतः देवयोगाच्च सौमित्रे मग्नोस्मि
दुःखसागरे ॥२५॥ सुदुष्टदुःखतरत्ययं ॥ कोप्यस्मत्कुले पूर्वं मत्समो दुःखनाम्बर
:अकिंचनो हमः का मन्तमृतो नन्नविष्यति ॥२५॥ किं करोम्यद्य सौमित्रे मग्नो
स्मि दुःखसागरे ॥ न चास्ति तरणोपायो त्यस्त हायस्य मे किल ॥२७॥ न वन्न
न बलं वीरत्वमेकः सहचारकः ॥ कोपं कस्मिन्करग मध्यनोगेस्मिन्स्वत्ततेतुज

२८॥ गतं इस्त्वगतं राज्यं कृपणादिंशमनोपमं ॥ वनेसम्तु संप्राप्तः को वेद विधि
निर्मितं ॥२९॥ बालजाबानुवैदेही चलिता चावयोसह नीता दैवेन दुष्टेन श्रा
माडुःखतरां दिशां ॥३०॥ लंकेशस्य गृहे रामा कथं दुःखान्नविष्यति ॥ पतिव्र
तासुशीला च मयि प्रीतियुता त्वरां ॥३१॥ न सा लक्ष्मणवैदेही या तस्य वशगा
भवेत् ॥ स्वैरिणी ववरा रोहा कथं वा जनकात्मजा ॥३२॥ लमेत्वा एणनियं नूनं मै
थिली भरतानुज ॥ न रावणस्य वशगा भवेदिति सुनिश्चितं ॥३३॥ मृता चेज्जा न
कीवीरप्राणान्त्यार्दं विमर्मिह ॥ लतेता मसितापांगी किमेवद्देन लक्ष्मणः ॥३४॥
एवं विलपमानं तं रामं कमललोचनं ॥ लक्ष्मणः प्राह धर्मात्मा सौवलतया गिरा ॥३५
धैर्यं कुरु महाबाहो त्यक्त्वा तरतामिह ॥ आनयिष्यामि वैदेहीं हत्वाहं राक्षसाधमं ॥३६

भा.तृ. आपदिसंपदितुल्याधीराभवंतितेधीरा॥ अल्पधियस्तुविपत्काष्टेतिष्ठाविभ
वे॥३७॥ संयोगाविप्रयोगश्चदैवाधीनाश्चदेवता॥ शोकस्तुकीदृशस्तत्रदेहीनाल
११० वशोकचित्॥३८॥ राज्यद्यथावनेवासोवैदेह्याहरणंयथा॥ तथाकालेनसमीची
नंसंयोगोपिभविष्यति॥३९॥ प्रारब्धंसुखदुःखानांभोगान्निवर्तनंध्रुवं॥ नान्यथा
जानकीजानेतस्माच्छोकंत्यजाधुना॥४०॥ वानराःसंततिंभूयांसोगमिष्यंतिचतु
र्दिशं॥ सिधिंजनकनंदिन्याः आनयिष्यंतितेकिल॥४१॥ ज्ञात्वामार्गंस्थितिंतत्र
गत्वालत्वापराक्रमं॥ हत्वातंपापकर्माणमानयिष्यामिमैथिलीं॥४२॥ ससैन्यंनर
त्वापिसमाक्रयमहानुजं॥ हनिष्यामोवयंशत्रुंकिंशोचसिनृपात्मज॥४३॥ रघु
नैकेनरथेनेवजितासर्वादिशःपुरा॥ तद्वंशजःकथंशोकंकर्तुमर्हसिराघव॥४४

एकोहंसकलाञ्जेतुंसमर्थोस्मिसुरानसुरान्॥ किंपुनस्त्वत्सहायोवैरावणंक्षुद्रकं
टकं॥४५॥ जनकवासमानीयंसाह्याय्येरघुनंदन॥ हनिष्यामिदुराचारंरावणं
सुरकंटकं॥४६॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखं चक्रनेमिरिवैकांतंनभ
वेद्रघुनंदन॥४७॥ मतोतिक्रांतरंयस्यसुखादुःखसमुद्भवे॥ सशोकसागरेमग्नोन
सुखीस्यात्कदाचन॥४८॥ इंद्रेणव्यसनंप्राप्तंपुरावैरघुनंदन॥ नघुषःस्थापितोदे
वःसर्वैर्मघवतःपदे॥४९॥ स्थितःपंकजमध्येसोवज्रभृगिणानपि। अज्ञातवासम
घवान्नीतस्तस्कानिजंपदं॥५०॥ पुनःप्राप्तंनिजंस्थानंकालेविपरिवर्त्तति। नघु
षःपतितोभूमौशापादजगराकृतिः॥५१॥ इंद्राणीकामयानस्तुब्राह्मणानवमन्य
च अगस्तिकोपात्संजातःसर्पदेहापमहीपति॥५२॥ तस्माच्छोकोनकर्तव्यो

सनेसतिराघव॥ उद्यमे चित्तमास्थाय स्थातव्यं वै विपश्यता॥५३॥ सर्वज्ञोसि
महाभाग समर्थोसि जगत्पते॥ किं शास्तस्त्वात्यर्थं करुषे शोकमात्मनि॥५४॥
व्यासउ॥ ॥इति लक्ष्मणवाक्येन बोधितो रघुनंदनः॥ समाधाय मनः कामं बभूव
विगतज्वरः॥५५॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकोनत्रिंशोध्याय
ः॥ व्यासउ॥ ॥एवं तौ संविदं कृत्वा यावत्तूष्णीं बभूवतुः॥ आजगाम तदाकाशादक
स्मान्नारदो मुनिः॥१॥ रणयन्महतीं वीणां स्वरसंग्रामसुतं प्रियां॥ गायन्बृहद्रथंत
रैसामनीस्वरितः स्वरैः॥२॥ दृष्ट्वा तं राघवोत्थाय ददावथहर्षोत्तमं॥ आसनं चार्घ्य
पाद्यं च कृतवान्नमितद्युति॥३॥ पूजां परमिकां कृत्वा कृतांजलिरुपस्थितः॥ उपवि
ष्टः समीपे तु स्तत्रज्ञो मुनिना हरिः॥४॥ उपविष्टं तदा रामं सानुजं खिन्नमानसं॥ प

प्रच्छ नारदः प्रीत्या कुशलं मुनिसत्तमः॥५॥ कथं राघवशोकाय यथा वै प्राकृतो नरः॥ दृ
तां सीतां च जानामि रावणेन दुरात्मना॥६॥ सुरसंभ्रमतश्चाहं कृतवान्जनकात्मजा
पौलस्त्येन हृतां मोहान्मरणं स्वमजानता॥७॥ तव जन्म च काकुत्स्थ पौलस्त्यनिध
नाय वै मैथिली हरणं नूनं मतद्देयं नराधिप॥८॥ पूर्वजन्मनि वैदेही मुनिपुत्री त
पस्विनी॥ रावणेन वने दृष्टा तपस्यंती शुचिस्मिता॥९॥ प्रार्थिता रावणेनासौ भ
वभार्येतिमानकि॥ तिरस्कृतस्तया पापः प्राक्तां जग्राह करबलात्॥१०॥ सत्याप्तंत हा
रामरावणं तापसीन्तद्वा॥ कुपितात्मस्कुमिक्ष्वंति देहं स्वं सम्यगृक्षिपितं॥११॥ दुरात्मन
वनार्थं नविष्यामि धरातले॥ अयोनिजा वरा नारी त्यक्त्वा देहं महावपि॥१२॥ सेयं र
मांसमंभूता महीतातेन स्वसा॥ विनाशार्थं कुलस्यैव व्याजीव संगसत्तमात्॥१३॥ त

ना॰तं॰ वजन्म च काकुत्स्थ तस्य नाशाय चामरैः॥ प्रार्थितस्य हरेरंशात् जनं वंशोप्यजन्म च॥१४
कुरुष्वैर्यं महाबाहो तत्र सा वर्तते वशा॥ सती धर्मरता सीता त्वां ध्यायंती दिवानिशं॥
११२ १५॥ कामधेनोपयः पात्रे न त्वा मघवता स्वयं॥ पानार्थं प्रेषितं तस्यास्तस्मितं चामृतं त
या॥१६॥ सुरभीपयपानास्या क्षुत्तृट्दुःखवर्जिता॥ जाता कमलपत्राक्षी वर्तते वी
क्षिता मया॥१७॥ उपायं कथयाम्यद्य तस्य नाशाय राघव॥ व्रतं कुरुष्व श्रीमन्नश्वि
नेमासि सांप्रतं॥१८॥ नवरात्रोपवासं च भगवत्याः प्रपूजनं॥ सर्वसिद्धिकरं राम
जपहोमविधानतः॥२०॥ मेध्यैश्च पशुभिर्देव्या बलिर्दत्तो विशंसितैः॥ तन्मांसह
वनं कृत्वा सुशक्तस्त्वं भविष्यसि॥२१॥ सुखिना राम कर्तव्यं नवरात्रिव्रतं शुभं॥ वि
शेषेण च कर्तव्यं पुंसा कष्टगते नवै॥२२॥ विश्वामित्रेण काकुत्स्थ कृतमेतन्न संश

यः॥ भृगुणाथ वसिष्ठेन कश्यपेन तथानघ॥२३॥ गुरुणा कृतदारेण कृतमेत
न्महाव्रतं तस्मात्त्वं कुरु राजेंद्र रावणस्य वधाय च॥२४॥ इंद्रेण वृत्रनाशाय कृतं व्र
तमनुत्तमं॥ त्रिपुरस्य विनाशाय त्रिनेत्रेनापि पुरा कृतं॥२५॥ हरिणा मधुनाशाय कृतं त
मेरौ महामते॥ विधिवत्कुरु काकुत्स्थ व्रतमेतदतंद्रितः॥२६॥ ॥ राम उवाच॥ का देवी
किं प्रभावा सा कुतो जाता किमाह्वया॥ व्रतं किं विधिवद्ब्रूहि सर्वज्ञोसि दयानिधे॥
२७॥ ॥ नारद उ॥ ॥ शृणु राम सदा नित्या शक्तिराद्या सनातनी॥ सर्वकामप्रदा
देवी पूजिता दुःखनाशिनी॥२८॥ कारणं सर्वजंतूनां ब्रह्मादीनां कुरूद्वह॥ तया वि
ना न कोप्यस्ति स्पंदितुं हि क्षमो भवेत्॥२९॥ विष्णोः पालनशक्तिः सा कर्तृशक्तिः
पितुर्मम॥ रुद्रस्य नाशशक्तिः सा मान्या शक्तिर्यास्ति वै॥३०॥ यच्च किंचित्क्वचि

भो॰ तं॰
११३

दृष्टस्सदसद्भुवनत्रये ॥ तस्य सर्वस्य सा शक्तिस्त्वस्योत्पत्तिः कुतो भवेत् ॥ ३१ ॥ न ब्रह्मा
न च हरिर्विष्णुर्न रुद्रो न दिवाकरः ॥ न चेंद्राद्याः सुराः सर्वे न धराधराः ॥ ३२ ॥ तदा सा प्रकृ
तिः पूर्णा पूरुषेण परेण वै ॥ संयुता विरहस्येव युगादौ निर्गुणा शिवा ॥ ३३ ॥ सा च भूत्वा स
गुणा पश्चात्करोति भुवनत्रयं ॥ पूर्वं ससर्ज ब्रह्मादीन् हत्वा शक्तीः सर्वशः ॥ ३४ ॥ तां ज्ञा
त्वा मुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ सा विद्या परमा ज्ञेया वेदाद्या वेदकारिणी ॥ ३५
असंख्यातानि नामानि तस्या ब्रह्मादिभिः किल ॥ गुणकर्मविधानैस्तु कल्पितानि किं
ब्रुवे ॥ ३६ ॥ अकारादिक्षकारांतैः स्वरैर्वर्णैस्तु योजितैः ॥ असंख्यातानि नामानि भवति
रघुनंदन ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीराम उ॰ ॥ ॥ विधिं मे ब्रूहि विप्रर्षे व्रतस्यास्य समासतः करोम्यद्यैव
श्रद्धावान्देव्याः पूजनकं तथा ॥ ३८ ॥ नारद उ॰ ॥ ॥ पीठ्वतला समे स्थाने संस्थाप्य जग

द्देविकां उपवासान्नवैव त्वं कुरु राम विधानतः ॥ ३९ ॥ आचार्योहं भविष्यामि कर्म
ण्यस्मिन् महीपते ॥ देवकार्यविधानार्थं उद्यतोहं करोम्यहं ॥ ४० ॥ व्यास उ॰ ॥ तच्छ्रु
त्वा वचनं सत्यं मत्वा रामः प्रतापवान् ॥ कारयित्वाथ भवनं पीठं स्थापयित्वांबिकां शि
वां ॥ ४१ ॥ विधिवत्पूजनं तस्याश्चकार व्रतवान्हरिः ॥ संप्राप्ते चाश्विने मासि सितस्मिन्ना
रिवेरेलदा ॥ ४२ ॥ उपवासपरो रामः कृतवान्व्रतमुत्तमं ॥ होमं च विधिवच्चक्रे बलि
दानं च पूजनं ॥ भ्रातरौ चक्रतुः प्रेम्णा व्रतं नारदप्रेरितौ ॥ ४३ ॥ अष्टम्यां मध्यरात्रे
तु देवी भगवती शिवा ॥ सिंहारूढा ददौ तत्र दर्शनं प्रतिपूजिता ॥ ४४ ॥ गिरिशृंगे स्थि
ता वाच राघवं सानुजं गिरा ॥ मेघगंभीरया चेदं भक्तिभावेन तोषिता ४५ देव्युवा
च ॥ ॥ राम राम महाबाहो तुष्टास्म्यद्य व्रतेन ते ॥ प्रार्थयस्व वरं कामं यत्ते मनसि वर्त्त

ते॥४६॥नारायणांशसंभूतस्त्वंवंशेमानवेनघे॥रावणस्यवधायैवप्रार्थितस्त्वम
रैरसि॥४७॥पुरामासीतनुंकृत्वाहत्वाघोरंचराक्षसं॥त्वयावैरक्षितावेदासुराणांहि
तमिछता॥४८॥भूत्वापौत्रीसुतःपूर्वंधृतवान्मंदरंगिरिं॥अकूपारप्रमंथानंकृ
त्वादेवानपोषयत्॥४९॥कोलरूपंपुराकृत्वादशनाग्रेणमेदिनीः॥धृतवानसित्वं
रामहिरण्याक्षंजघानह॥५०॥नारसिंहींतनुंकृत्वाहिरण्यकशपुंपुरा॥शक्रार्दं
समरेजित्वाहतवानसिराघव॥५१॥वामनंवपुरास्थायपुराछलितवान्बलिं॥भूत्वेंद्र
स्यानुजःकामदेवकार्यप्रसाधकः॥५२॥जमदग्निसुतस्त्वंवैविष्णोरंशेनसंगतः कृतांतं
क्षत्रियाणांतुदानंभूमिमदादजः॥५३॥तथेदानींचकाकुस्थजातोदशरथात्मजः प्रार्थि
तस्तुसुरैःसर्वैरावणेनातिपीडितैः॥५४॥कपयस्तेसहायावैदेवांशाबलवत्तराः॥त्त

विष्यतिनसंदेहःकर्तव्योत्रत्वयानघ॥५६॥वसंतेमेव्रतंकार्यंत्वयानवातिश्रद्धया॥हत्वा
तंरावणंपापंकुरुराज्यंयथासुखं॥५७॥एकादशसहस्राणिवर्षाणिपृथिवीतले॥कृत्वा
राज्यंरघुश्रेष्ठगंतासित्रिदिवंपुनः॥५८॥ ॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वांतर्दधेदेवीरामस्तुप्रीतमा
नसः॥समाप्यतद्व्रतंचक्रेप्रयाणंदशमीदिने॥५९॥विजयापूजनंकृत्वादत्वादानान्यने
कशः॥नारदस्तुव्रतस्यैसोसमुद्रान्निमुखोहरिः॥६०॥कपिपतिबलयुक्तःसानुजःश्री
पतिश्चप्रकटपरमशक्त्याप्रेरितःपूर्णकामः॥उदधितटगतोसौसेतुबंधंविधायप्रइनर
मरशत्रुंरावणंगीतकीर्त्तिं॥६१॥यःशृणोतिनरोनित्यमाख्यानंचरितमुत्तमं॥सभुक्त्वावि
पुलान्भोगान्प्राप्नोतिपरमंपदं॥६२॥संत्यन्यानिपुराणानिविस्तराणिजन्मेजय॥
श्रीमद्भागवतस्यास्यनतुल्यानीतिमेमतिः॥६३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेकृती

यस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांश्रीरामचरित्रेनवरात्रिव्रतकथनंनामत्रिंशोध्या
यः॥३०॥ ॥समाप्तोयंतृतीयस्कंधः॥ ॥श्रीरामायनमः॥ ॥शुभंभवतु॥ ॥

भा० कु श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐनमःश्रीचंडिकायै॥ ॥ब्रह्मानैवयदाहरिश्चगिरिजा॥
जानिन्नसूर्यःशशीनासिद्धिश्चमिदंतदादिसदसद्रूपंचतुर्दशीकिति॥यात्वेकाविह
१ रतेनसहितामुक्तात्मनात्विच्छयावंदेतांपरमात्मनःपरकलांमायांशिवांसुंदरीं॥१
॥जनमेजयउवाच॥ ॥वासवेयमुनिश्रेष्ठसर्वज्ञाननिधेनघ॥पृछामित्वामहं
स्वामिन्नस्मत्कुलविद्दकिः॥२॥शूरसेनसुतःश्रीमान्वसुदेवःप्रतापवान्॥कृतं
मयाहरिर्यस्यपुत्रत्वमवाप्तवान्॥३॥देवानामपिपूज्योसौद्योनाम्नानकदुंदु
भिः॥४॥कारागारेकथंसंबंधःकंसस्यधमतिस्तराः॥देवक्यानार्ययासार्थंकिमा राम
गःकृतवानसौ॥५॥देवक्याषट्बालानांविनाशःश्चकृतपुनः॥तेनकंसेनकेत्याहि १
ययातिकुलजेनच॥६॥कारागारेकथंजन्मंवासुदेवस्यवैहरेः॥गोकुलेचकथं

नीतोभगवान्सात्वतांपतिः॥७॥तौजन्मानंतरंकस्मात्पितरौनिगडेस्थितौ॥दे
वकीवसुदेवस्यकृष्णस्यामिततेजसः॥८॥कथंनामोचितौबंधात्पितरौहरिणा
मुने॥जगत्कर्तुंसमर्थेनस्थितोयत्रोहरेविभुः॥९॥प्राक्तनंकिंतयोःकर्मदुर्वि
ज्ञेयंमहात्मनोः॥जन्मतोवासुदेवस्ययन्नाशंनागमत्किल॥१०॥नंदपुत्रीच
काबालाकंसेनयाविपोथिता॥शिलायांनिर्गताव्योम्निजातात्वष्टभुजामता
॥११॥गार्हस्थ्यंचहरेर्ब्रूहिबहुभार्यस्यचानघ॥कार्याणितत्कृतान्येवदेहत्यागंचत
स्यवै॥१२॥किंचिदंत्याश्रुतंयत्तु मनोदयतीवमे॥चरितंवासुदेवस्यत्वमाख्या
हियथातथं॥१३॥नरनारायणौदेवौधर्मपुत्रौमहात्मनौ॥तपश्चेरतुरुत्तमौ॥ये
मुनिबहुवर्षाणिपुण्येचबदरिकाश्रमे॥१४॥निराहारौजितात्मानौनिस्पृहौजि

गा·च· तपश्चरणे॥ विष्णोरंशौ समाख्यातौ भवता मुनिसत्तम॥१५॥ तयोरंशावतारौ हि जिष्णु
कृष्णौ महाबलौ॥ प्रसिद्धौ मुनिभिः प्रोक्तौ सर्वज्ञैर्नारदादिभिः॥१६॥ विद्यमानशरीरौ
२ तौ कथं देहांतरं गतौ॥ नरनारायणौ देवौ पुनः कृष्णार्जुनौ कथं॥१७॥ यौ चक्रतुस्त
पश्चोग्रं मुक्त्यर्थं मुनिसत्तमौ॥ तौ कथं प्रापतुर्देहौ क्षात्रयोनौ महातपौ॥१८॥ शूद्रः
स्वधर्मनिष्ठस्तु मृतो वैश्यत्वमाप्नुयात्॥ वैश्यः स्वधर्मनिष्ठस्तु देहांते क्षत्रियो भवेत्
१९॥ क्षत्रियस्तु शुभाचारो मृतो वै ब्राह्मणो भवेत्॥ ब्राह्मणो निस्पृहः शांतवीतरा
गो विमुच्यते॥२०॥ विपरीतमिदं भाति नरनारायणौ भवतु॥ तपसा शोषितात्मानौ राम०
क्षत्रियौ तौ बभूवतु॥२१॥ केन तौ कर्मणा शांतौ जातौ शापेन वा पुनः॥ ब्राह्मणात्क्ष २
त्रयोनौ कारणं वद तन्मुने॥२२॥ यादवानां विनाशं च ब्रह्मशापादिति श्रुतं॥ ब्रह्मण्या

पि हि गांधार्याः शापेनैव कलक्षयं॥२३॥ प्रद्युम्नहरणं चैव शंबरेण कथंन्नतं॥ वर्त्त
माने वासुदेवे देवदेवे जनार्द्दने॥२४॥ पुत्रस्य सूतिकागेहाद्धरणं चातिदुर्घटं॥ द्वार
कादुर्गमध्याद्धि हरिवेश्माद्दुरत्ययात्॥२५॥ न ज्ञातं वासुदेवेन तत्कथं दिव्यचक्षुषा
संदेहोयं महान्मह्यं निःसंदेहं कुरु प्रभो॥२६॥ पत्न्यश्च वासुदेवस्य दस्युभिर्लुंठिताः कृ
ताः॥ स्वर्गं गते देवदेवे तत्कथं मुनिसत्तम॥२७॥ संशयोन्योस्ति मे ब्रह्मन् चित्तं दोल
नकारकः॥ विष्णोरंशसमुत्पन्नः शौरिर्भूभारहारकृत्॥२८॥ स कथं मथुराराज्यं जया
त्त्यक्त्वा जनार्द्दनः॥ द्वारवत्यां गतः साधो ससैन्यः ससुहृज्जनः॥२९॥ अवतारो
हरेः प्रोक्तो भूभारहरणाय वै॥ पापात्मानं विनाशाय धर्मसंरक्षणाय च॥३०॥ तत्क
थं वासुदेवेन चौरास्ते न निपातिताः॥ ये हृता वासुदेवस्य पत्न्यः संलुंठितास्तथा॥३१

मा॰च॰ त्तेनास्तेकिंनविज्ञातासर्वज्ञेनसतापुनः॥भीष्मद्रोणवधःकामंनृपारहरणेमतः॥
३३॥पितामहात्मानःयेचपांडवाधर्मतत्पराः॥कृष्णभक्ताःसदाचारायुधिष्ठिरपुरंग
३ मः॥३४॥तेगत्वाराजसूयंचयज्ञराजंविधानतः॥दक्षिणाविविधादत्वाब्राह्मणेभ्यो
तिभावतः॥३४॥पुण्यपुंजादिदेवांशाःवासुदेवाश्रितामुने॥घोरदुःखंकथंप्रोक्ताः
कगतंमुक्तंचयत्॥३५॥किंतत्पापंमहारौद्रंयेनतेपीडितात्वरं॥द्रौपदीचमहा
भागवेदीमध्यात्समुत्थिता॥३६॥रमांशाजाचसाध्वीचपतिभक्तिपरातथा॥साक
थंदुःखमतुलंप्राप्ताघोरंपुनःपुनः॥३७॥दुःशासनेनसाकेशेगृहीत्वापीडितात्वरं॥ राम॰
रजस्वलासभायांतुनीतानीतैकवाससा॥३८॥विराटनगरेदासीजातामत्स्यस्यसापु
नः॥धर्षिताकीचकेनाथरुदंतीकुररीयथा॥३९॥हृताजयद्रथेनाथक्रंदमानातिदुःखि ३

ता॥मोचितांपांडवैःपश्चात्बलवद्भिर्महात्मभिः॥४०॥पूर्वजन्मकृतंकिंतत्पातकंयेन
साध्वी॥दुःखान्यनेकविधान्याप्ताकथयाद्यमहामते॥४१॥राजसूयंक्रतुवरंकृत्वाते
ममपूर्वजाः॥दुःखंमहत्तरंप्राप्ताःसद्यैवहरिमानसाः॥४२॥पूर्वजन्मकृतंतैयैतत्तेनग
तंदानयाजनैः॥देवांशानांकथंतेषांमत्रायोयमभूदिह॥४३॥सदाचारैस्तुकौंते
यैःभीष्मद्रोणादयोहताः॥कुलेनधनलोभार्थंजानताक्ष्वरंजगत्॥४४॥प्रेरितावासु
देवेनपापेघोरेमहात्मना॥कुटंबक्षयजेनस्मिन्हरिणापरमात्मना॥४५॥वरंभि
क्षाटनंसाधोनीवारैर्जीवनंवरं॥पोष्यान्हत्वातिभोगाढ्यैर्विराज्येनजीवनंवरं॥४६॥उ
च्छिन्नस्तुत्वयावंशोरक्षितामुनिसत्तमः॥समुत्पाद्यसुतान्नासुगोलकान्मातरास
नात्॥४७॥सोल्पेनैवचकालेनक्षयंनीतःस्वकैःकिल॥पितामेकुलतंतुस्तुहरि

भा॰च॰ णारक्षितःपुनः॥४८॥ सोपुत्रमेकुलेजातोविराटतनयासुतः॥ तापसस्यगलेसर्पंन्य
स्तवान्कथमद्भुतं॥४९॥ नैकोपिब्राह्मणंद्वेष्टिक्षत्रियःसत्कुलोद्भवः॥ तापसंमौनसं
४ युक्तंपित्राकिंतत्कृतंमुने॥५०॥ एतैरन्यैश्चसंदेहैर्विकलंमेमनोधुना॥ स्थिरंकुरु
पितःसाधोसर्वज्ञोसिदयानिधे॥५१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेज
न्मेजयप्रश्नोनामप्रथमोध्यायः॥ ॥१॥ सूतउवाच॥ ॥एवंपृष्टःपुराणज्ञोव्यासः
सत्यवतीसुतः॥ परिक्षितसुतंशांतंततोवैजनमेजयं॥ राजन्किंकथयाम्येतत्कर्म
णांगहनागतिः॥ दुर्ज्ञेयोकिलजःदेवानांमानवानांचकाकथा॥२॥ यदासमुत्थितंचै राम॰
तद्ब्रह्मांडंत्रिगुणात्मकं॥ कर्मणैवसमुत्पत्तिःसर्वेषांनात्रसंशयः॥३॥ अनादिनिधना ४
ःजीवाकर्मबीजसमुद्भवाः॥ नानायोनिषुजायंतेम्रियंतेचपुनःपुनः॥४॥ नकर्म

णाविनादेहसंयोगोवैकदाचनः॥ शुभाशुभैस्तथामिश्रैःकर्मभिर्वेष्टितंत्विदं॥५॥ त्रि
विधानिहितान्यबुधास्तत्वविदश्चये॥ संचितानिविचित्राणिप्रारब्धानितथापुनः
॥६॥ वर्त्तमानानिदेहेस्मिंस्त्रैविध्यंकर्मणाकिल॥ ब्रह्मादीनांचसर्वेषांतद्वशत्वंनराधि
प॥७॥ सुखंदुःखंजरामृत्युर्हर्षशोकादयस्तथा॥ कामक्रोधश्चलोभश्चसर्वेदेहगता
गुणाः॥८॥ दैवाधीनाश्चसर्वेषांप्रभवंतिनराधिप॥ रागद्वेषादयोभावाःस्वर्गेपिप्र
भवंतिहि॥९॥ देवानांमानवानांचतिर्यंचानांतथापुनः॥ विकाराःसर्वएवैतेदेहे
नसहसंगताः॥१०॥ पूर्ववैरानुयोगेनस्नेहयोगेनवापुनः॥ उत्पत्तिःसर्वजंतूनां
विनाकर्मनविद्यते॥११॥ कर्मणाभ्रमतेसूर्यःशशांकःक्षयरोगवान्॥ कपालीचत
थारुद्रःकर्मणैवनसंशयः॥१२॥ अनादिनिधनंचैतत्कारणंनृपसत्तम॥ तेनेदंशाश्व

ना॰ च॰ तं सर्वं गच्छ स्थावरजंगमं ॥१३॥ नित्यानित्यविचारेत्र विमग्ना मुनयः सदा ॥ न जानंति किमेत
द्धि नित्यं वानित्यमेव च ॥१४॥ मायायां विद्यमानायां जगन्नित्यं प्रतीयते ॥ कार्यनाशः
५ कथं वा च अकारणे सति सर्वथा ॥१५॥ माया नित्या कारणं च सर्वेषां सर्वदा किल ॥ क
र्मबीजमतो नित्यं चिंतनीयं सदा बुधैः ॥१६॥ अत्र मत्यैव जगत्सर्वं कर्मतंतुनियंत्रितं
नानायोनिषु राजेंद्र चोत्तमाधममासु च ॥१७॥ इच्छया चेद्भवेज्जन्म विष्णोरमिततेज
सः ॥ युगे युगे घनेकासु योनिषु जगदात्मनः ॥१८॥ त्यक्त्वा वैकुंठसंवासं सुखभोगान
नेकशः ॥ विण्मूत्रमंदिरे वासं स्वतंत्रः कोपि वांछति ॥१९॥ पुष्पावचयलीलां च जलके
लिं सुखासनं ॥ त्यक्त्वा गर्भगृहे वासं को पि वांछति पंडितः ॥२०॥ तूलीतूलपटीं दिव्यां रा ५
य्यां पुष्पावनिर्मितां ॥ त्यक्त्वाधो मुखवासं वै को निवांछति पंडितः ॥२१॥ गीतनृत्यं च वा

द्यं च नानाभावसमन्वितं ॥ मुक्त्वा को नरके वासं मनसापि विचिंतयेत् ॥२२॥ सिंधुजात
तडागवानां रसं त्यक्त्वा सुदुस्तजं ॥ विण्मूत्ररसपानं च क इच्छेत्सक्तिमान्नरः ॥२३॥ गर्भवासा
त्परं नास्ति नरकं भुवनत्रये ॥ तद्भीत्याश्च प्रकुर्वंति मुनयस्तपउग्रकं ॥२४॥ हित्वा भोगं
श्च राज्यं च वने यांति मनस्विनः ॥ यद्भीतास्तु विमूढात्मा कः सेवितुमिहेच्छसि ॥२५॥ ग
र्भे तु दंतिल्लमयो जागराग्निस्तपस्तथा ॥ वपासंवेष्टनं क्रूरं किं सुखं तत्र भूपते ॥२६॥ व
रं कारागृहे वासो बंधनं निगडैर्दृढैः ॥ क्षणमात्रं न तु क्षणं गर्भवासः कदाचन ॥२७॥
गर्भवासे महद्दुःखं दशमाससनिवासतः ॥ तथा निःसरणे दुःखं योनियंत्रेति दारुणे ॥
२८॥ बालभावे तथा दुःखं मूकाज्ञभावसंयुते ॥ क्षुत्तृड्पीडावेदनाशक्ते परतंत्रेति कातरे
२९॥ क्षुधितो रुदतो बाला माता चिंतातुरा तदा ॥ भेषजं पातुमिच्छति ज्ञात्वा व्याधिव्य

भा॰च॰ यांहृतां॥३०॥नानाविधानिदुःखानिबाल—— भवंतिवै॥किंसुखंविविधाहृष्ट्वाजन्म
वांछंतिचेछया॥३१॥संग्राममभरैःसार्द्धंसुखंत्यक्त्वानिरंतरं॥कर्तुमिछेच्चकोमूढःश्रम
६ दंसुखनाशनं॥३२॥सर्वथैवनृपश्रेष्ठसर्वेब्रह्मादयःसुराः॥भुक्तंकर्मविपाकेनशश्व
वंतिसुखासुखं॥३३॥अवश्यमेवभोक्तव्यंभुक्तंकर्मशुभाशुभं॥देहवद्भिर्नृभिर्देवैस्ति
र्यग्भिश्चनृपोत्तम॥३४॥देवंहिपरमंविद्धिनृपालिंघ्यंसुरासुरैः॥अवश्यमेवभोक्तव्यं
सर्वथाशाकृतंकिल॥३५॥तपसादानयज्ञैश्चमानवइंद्रतांव्रजेत्॥क्षीणपुण्य
श्चशक्रोपितत्यैवनसंशयः॥३६॥रामावतारयोगेवैदेवावानरतांगताः॥तेवैतस्य राम॰
सहायार्थंगोपयादवतांगताः॥३७॥एवंयुगेयुगेविष्णुरवतारानेकशः॥करोतिध ६
र्मरक्षार्थंब्राह्मणाप्रेरितोऽनृश॥३८॥पुनःपुनःहरेरेवंनानायोनिषुपार्थिव॥अवतारा

भवंत्यन्येरथचक्रवदद्भुता॥३९॥दैत्यानांहननंकर्मकर्त्तव्यंहरिणास्वयं॥अंशांशेन
पृथिव्यांवैलब्ध्वाजन्ममहात्मना॥४०॥तदहंसंप्रवक्ष्यामिलक्ष्मजन्मकथांशुभां॥
यथासभगवान्विष्णुरवतीर्णोयदोःकुले ४१॥कश्यपस्यमुनेरंशोवसुदेवःप्रताप
वान्॥गोवृत्तिरभवद्राजन्पूर्वशापप्रभावतः॥४२॥कश्यपस्यचद्वेपत्न्यौशापादत्र
महीतले॥अदितिःसुरभिश्चैवमानुषत्वंगतेत्पुरे॥४३॥देवकीरोहिणीत्वेतुसमुत्प
न्नेशातस्तथा॥वरुणेनचसाशप्तोवैदत्तःकोपादितेःकृतं॥४४॥ ॥राजोवाच॥ ॥
किंकृतंकश्यपेनागयेनशप्तोमहानृषिः॥सभार्यःसकथंजातस्तद्वदस्वमहामतो॥४५
कथंवैभगवान्विष्णुस्तत्रजातोयदोःकुले॥योसौवैकुंठनिलयोरमापतिःस्वयं
स्थितः॥४६॥निदेशात्कस्यभगवान्वर्त्ततेमनुरव्ययः॥नारायणःसुरश्रेष्ठोयु

गादिः सर्वधारकः ॥४७॥ स कथं सदनं त्यक्त्वा परवानिव मानुषे ॥ करोति जननं क
स्मात्तत्र मे संशयो महान् ॥४८॥ प्राप्य मानुषदेहं तु करोति च विडंबनं ॥ नानावि
धा तत्र मानुषे जन्मनीति वै ॥४९॥ कामक्रोधौ हर्षशोकौ वैरं प्रीतिश्च कर्हिचित् ॥
सुखं दुःखं भयं नृणां दैन्यमार्जवमेव च ॥५०॥ दुःकृतं सुकृतं चैव वंचनं हननं तथा ॥
शोचनं ज्वलनं तापो विमर्शश्च विकत्थनं ॥५१॥ लोभो दंभस्तथा मर्षः कपटं शोचनं
तथा ॥ एते चान्ये तथा भावा मानुष्ये किं न जायते ॥५२॥ स कथं भगवान्विष्णुः
त्यक्त्वा सुखमनुष्यरं ॥ करोति मानुषं जन्म भावैरेतैरभिद्रुतं ॥५३॥ किं सुखं मानु
षं प्राप्य भुवि जन्मतया स्वयं ॥ यत्नेन हरिः साक्षाज्जन्म वा संकरोति वै ॥५४॥ ग
र्भे दुःखं जन्म दुःखं बाल्ये च तथा पुनः ॥ यौवने कामजं दुःखं गार्हस्थ्येपि महत्तरं ॥५५

एतान्दुःखात्समन्नाय मानुषे द्विजसत्तमः ॥ कथं सल्लतवान्विष्णुरवतारान्पुनः पुनः
५६॥ श्रीमद्रामावतारे हि हरिणा ब्रह्मयोनिना ॥ दुःखं महत्तरं प्राप्य वनवासे बहु
समाः ॥५७॥ सीताविरहजं चैव संग्रामे च तथा पुनः ॥ कांतापातालगमनात्सुनू
तं महात्मना ॥५८॥ तथा कृष्णावतारे वै जन्म रक्षागृहे पुनः ॥ गोकुले गमनं चैव ग
वां चारणमित्यत ॥५९॥ कंसस्य हननं कष्टात्तद्द्वारकागमनं पुनः ॥ नानासंसार
दुःखानि भुक्तवाञ्जगवान्किल ॥६०॥ स्वेच्छया कः परिस्मरन्योक्तुं दुःखानि ज्ञानवान् ॥
संदेहं छिंदि सर्वज्ञ मम चित्तप्रसन्नये ॥६१॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कं
धे द्वितीयोध्यायः ॥२॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कारणानि बहून्यत्र राजन्नवतरणे किल ॥
सर्वेषां चैव देवानां मंत्रीरेव हि कारणात् ॥ वसुदेवावतारस्य कारणं शृणु तत्त्वतः ॥ देवका

श्चैवरोहिण्याःत्वापात्तुवरुणस्यवै॥२॥एकदाकश्यपःश्रीमान्यज्ञार्थंवरुणस्यह॥ज

हारयज्ञियागावःपयोदाःसुरभीसमाः॥३॥अदितिःसुरभिश्चैवभार्येद्वेतस्यसुप्रिये
तस्याःप्रियार्थंतेनाद्यरक्षितागाःपयोयुताः॥४॥वरुणस्तुततोगत्वाब्रह्माणंजगत
प्रभुं॥प्रणम्योवाचदीनात्मास्वदुःखंविनयान्वितः॥५॥स्वामिन्मेकश्यपेनाहृ
तागावोबलेनवै॥यज्ञार्थंरक्षिताकामंनददातिबलान्वितः॥६॥किंकरोमिमहाभा
गमत्तोसौनददातिह॥शापोमयाविसृष्टोस्मैगोपालोभवमानुषे॥७॥भार्येद्वेसह
तेनैवभवतांचातिदुःखिते॥यथावत्साःरुदंत्यत्रमातृहीनातिदुःखिताः॥८॥तेनादि
तिर्मृतवत्साभविष्यतिधरातले॥कारागारनिवासाचतेनापिसहदुःखिता॥९॥
व्यासउवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्ययादोनाथस्यपद्मभूः॥समाहूयमुनिंस्थानेतमु

वाचप्रजापतिः॥१०॥कस्मात्त्वयामहाभागलोकपालस्यधेनवः॥हृतापुनर्नदत्ताश्चकि
मन्यायंकरोषिवै॥११॥जानन्नयंमहाभागपरवित्तापहारणे॥कृतवान्कथमन्यायंसर्व
ज्ञोसिमहामते॥१२॥अहोलोभस्यमहिमामहतोपिनमुंचति॥लोभंनरकद्वारंनूनंपाप
करमसंमतं॥१३॥कश्यपोपिनतंत्यक्तुंसमर्थःकिंकरोम्यहं॥सर्वदैवाधिकस्तस्माल्लो
भोवैकल्पितोमया॥१४॥धन्यास्तेमुनयःकामंजितोयैर्लोभएवच॥वैखानसैःसमपा
रैःप्रतिग्रहपराङ्मुखैः॥१५॥संसारेबलवान्शत्रुर्लोभोमध्यचरःसदा॥कश्यपोपिदुरा
चारःकृतस्तेनदुरात्मना॥१६॥ब्रह्मापितंशशापाथकश्यपंमुनिसत्तमं॥मयहिरक्ष
णार्थंहिपौत्रंपरमवल्लभं॥१७॥अंशेनत्वंपृथिव्यांवैप्राप्यजन्मयदोःकुले॥भार्याभ्यां
संयुतस्तत्रगोपालत्वंकरिष्यसि॥१८॥व्यासउवाच॥एवंशप्तःकश्यपोसौकरुणेनाथ

भा॰च॰ ब्रह्मणा॥ अंशांवतरणार्थायभूभारहरणायच॥१९॥ तथादित्यादितिःशप्ताशोकसंतप्तया
९ भृशं॥ जाताजाताविनश्येरन्तवपुत्रास्तुसप्तवै॥२०॥ जनमेजयउ॰॥ ॥कस्माद्दित्याचभ
गनीशप्तेयंजननीमुने॥ कारणंवदशापेतुशोकेतुमुनिसत्तम॥२१॥ ॥सूतउवाच॥ पा
रिक्षितेनपृष्टस्तुव्यासःसत्यवतीसुतः॥ राजानंप्रत्युवाचेदंकारणंसुसमाहितः॥२२॥
व्यासउवाच॥ ॥राजन्दक्षसुतेद्वेतुदितिश्चादितिरुत्तमा॥ कश्यपस्यप्रियेभार्येबभूवतु
सुसंमते॥२३॥ अदित्यामघवापुत्रोयदाभूदतिवीर्यवान्॥ तदातेसदृशंपुत्रंचकमेदि
तिश्चेतसा॥२४॥ पतिमाहसिताऽपांगीपुत्रंमेदेहिमानद॥ इंद्रतुल्यबलंवीरंधर्मिष्टंवीर्य राम॰
वत्तरं॥२५॥ तामुवाचमुनिःकांतेस्वस्थापयोव्रतंकुरु॥ व्रतांतेतेभविताताशतक्रतुःस
मःसुतः॥२६॥ सातथेतिप्रतिश्रुत्यचकारव्रतमुत्तमं॥ निषक्तंमुनिनागर्भंबिभ्राणासु ९

मनोहरं॥२७॥ भूमौनकारशयनंपयोव्रतपरायणा॥ पवित्राधारणायुक्ताबभूववरव
र्णिनी॥२८॥ एवंजातःसुसंपूर्णोयदागर्भोतितेजवान्॥ शुभ्रभेसातिदीप्तांगीदृष्टादित्या
तिशोभना॥२९॥ वीक्ष्यतामसीतापांगीसपत्नीभावमास्थिता॥ अदितिश्चिंतयामा
सकिंकरोमितिदुःखिता॥३०॥ मघवासदृशःपुत्रोभविष्यतिनसंशयः॥ दित्यास्तदामम
सुतोतेजहीनोभवेत्किल॥३१॥ इतिचिंतापरापुत्रमिंद्रंप्रोवाचमानिनी॥ शत्रुस्तेद्य
समुत्पन्नोदितिगर्भेतितेजवान्॥३२॥ उपायंकुरुनाशायशत्रोरद्यविचिंत्यच॥ उत्पि
त्सुरेवहंतव्योशत्रुःशत्रुनिबर्हणा॥३५॥ राजयक्ष्मेवसंवृद्धोपरःपरमदुर्जयः॥ तस्मा
दंकुरितंजत्याबुद्धिमानदितंकिल॥३६॥ लोहशंकुरिवात्तिशोहृदयेममगर्भवै॥ येनके
नाप्युपायेनघातयाद्यशतक्रतो॥३७॥ सामदानविभेदेनबलेनापिहिंसतय॥ दित्या

गर्भमिहानागममचेदिच्छसिप्रियं॥३८॥व्यासउवाच॥ ॥श्रुत्वामातुर्वचःशक्रोविविं
क्तमनसाततः॥जगामापरमातुःससमीपममराधिपः॥३९॥ववंदेविनयात्पादौदित्या
:पापमतिर्नृप॥प्रोवाचविनयेनासौमधुरंविषगर्भितं॥४०॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥मा
तस्त्वंव्रतयुक्तासिक्षीणदेहातिदुर्बला॥सेवार्थमिहसंप्राप्तःकिंकरोमिवदस्वमे॥४१
चरणसंवाहनंतेहंकरिष्यामिपतिव्रते॥गुरुशुश्रूषणात्पुण्यंलभेक्रुननिचाक्षयं॥४२
तमेएवमपिभिन्नेदोस्तितवादित्याःशपेकिल॥इत्युक्त्वाचरणौस्पृष्ट्वासंवाहनपरोभव
त्॥४३॥संवाहनसुखंप्राप्यनिशमापसुलोचना॥श्रांताव्रतकृशासुप्ताविश्रब्धापर
मासती॥४४॥तांनिशावशमापन्नांविलोक्यसशतक्रतुः॥रूपंकृत्वातिसूक्ष्मंचवज्र
पाणिःसमाहितः॥४५॥उदरंप्रविवेशाशुतस्यायोगबलेनवै॥गर्भंचकर्तवज्रेणस

प्तधापविनातदा॥४६॥रुरोदचतदाबालोवज्रेणनिहतस्तथा॥मारुदेतिशनैर्वा
क्यमुवाचमघवाशुक्रः॥४७॥शकलानिपुनःसप्तसप्तधाकर्तितानिच॥जाताश्चैकोन
पंचाशन्मरुतश्चाभवन्नृप॥४८॥तदाप्रबुद्धासुदतिज्ञात्वागर्भंतथाकृतं॥इंद्रेणछ
लरूपेणचुकोपभृशदुःखिता॥४९॥भगनीत्वंतुसाबुध्वाशशापाथदितिस्तदा॥
अदितिंमघवंतंचसत्यव्रतपरायणा॥५०॥यथामेकृंतितोगर्भस्तवपुत्रेणछद्म
ना॥तथास्यन्नृंशमायातुराज्यंत्रुवनस्यतु॥५१॥यथागुप्तेनपापेनगर्भोस्तुशा
तितोमम॥तथायंत्रष्टराज्यस्तुगुप्तवासंकरोतुवै॥५२॥अदितिःपापचारिणीय
थामेघातितःशिशुः॥तस्याःपुत्रास्तुनष्टंतुजाताजाताःपुनः॥५३॥कारागारेवस
त्वेषापुत्रशोकातुराभृशं॥इहजन्मनिवान्यवामृतापत्याभविष्यति॥५४॥व्यासउ

भा·च· वाच॥ ॥इत्युक्तस्तु तदा भक्त्या शापं मरीचिनंदनः॥ उवाच प्रश्रयोपेतं वचनं भ्रामय
११ न्निव॥५५॥ मा कोपं कुरु कल्याणि पुत्रास्ते बलवत्तराः॥ भविष्यंति सुराः कामं मरु
तो मघवा सखा॥५६॥ शापोयं तव वामोरु चाष्टाविंशे द्वापरे॥ अंशेन मानुषं ज
न्म प्राप्य भुंजति भामिनी॥५७॥ वरुणेनापि दत्तोस्ति शापः संतापितेन च॥ उभयोः
शापयोगेन मानुषीयं भविष्यति॥५८॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥पतिनाश्वासिता देवी
संतुष्टा सा भवत्तदा॥ नोवाच विप्रियं किंचित्ततः सा वरवर्णिनी॥५९॥ इति ते कथि
तं राजन्पूर्वशापस्य कारणं॥ अदितिर्देवकी जाता स्वांशेन नृपसत्तम॥६०॥ ॥इति
श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे तृतीयोध्यायः॥ ॥राजोवाच॥ ॥विस्मितोस्मि राम०
महाभाग श्रुत्वाख्यातं महाद्भुतं॥ संसारोयं पापरूपः कथं मुच्येहि बंधनात्॥१॥ क ११

श्यपस्यापि दायादस्त्रिलोकीविभवे सति॥ भगवानीदृशं कर्म कथमेवं जुगुप्सितं॥२
गर्भे प्रविश्य बालस्य हननं दारुणं किल॥ सेवामिषेण मातुश्च वंचनं परमाद्भुतं॥३॥
शास्ता धर्मस्य गोप्ता च त्रिलोक्याः परिरप्सुत॥ भगवानीदृशं कर्म कोन कुर्यादसांप्रतं॥
४॥ पितामहा मे संग्रामे कुरुक्षेत्रेतिदारुणं॥ भगवंतः किमाश्चर्यं दृष्टा तेत्र जगद्गुरोः
५॥ भीष्मद्रोणकृपः कर्णो धर्मांशो यो युधिष्ठिरः॥ सर्वे विरोधमनसो वासुदेव प्रणो
दितः॥६॥ असारतां विजानंतः संसारस्य सुमेधसः॥ देवांशाश्च कथं चक्रुर्निंदितं
धर्मतत्पराः॥७॥ क्वास्ता धर्मस्य विप्रेंद्र प्रमाणं किं विनिश्चितं॥ चलचित्तोस्मि संजातः
श्रुत्वा चैतत्कथानकं॥८॥ आप्तवाक्यं प्रमाणं चेदाप्तः कः पुरुषः परः॥ देहवान्विषया
सक्तो रागी भवति सर्वथा॥९॥ रागाद्द्वेषो भवेन्नूनं नमर्थनाशाह संशयं॥ द्वेषादसत्य

वचनंवक्तव्यंस्वार्थसिध्दये॥२०॥जरासंधविनाशार्थंहरिणासत्यमूर्त्तिना॥छलेनर
चितंरूपंब्राह्मणस्यविजानता॥२१॥कीदृशोयंक्रतोयज्ञःकिमर्थःशमवर्जितःप
रलोकफलार्थंवायशसेवान्यथाकिमु॥२२॥निशम्यानृपतिंइत्याकर्त्तव्यंसुनृतंपरि
धर्मस्यप्रथमःपादःसत्यंतत्किंमृषावचः॥२४॥द्वितीयस्तुतथाशौचंदयापादस्तृती
यकं॥दानंपादश्चतुर्थश्चपुराणज्ञावदंतिवै॥२५॥तैर्विहीनःकथंधर्मस्तिष्ठेदिहसु
संमतः॥धर्महीनंकृतंकर्मकिंथंतत्फलदंभवेत्॥२६॥धर्मेस्थिरामतिःकापिक
स्यापिनप्रतीयते॥छलाचार्योयदाविष्णुःशास्तासर्वजगत्प्रभुः॥२७॥येनवामन
रूपेणवंचितोसौबलिर्नृपः॥विद्वत्तरोदातयज्ञस्यवेदाज्ञाप्रतिपालकः २८ धर्मिष्टो
दानशीलश्चसत्यवादीजितेंद्रियः॥स्थानात्भ्रंसितःकस्माद्विष्णुनाप्रभविष्णुना॥२९

जितंकेनद्वयोःसत्यमबलिनावामनेनवापि॥छलकर्त्तुर्विदाताबावासंदेहोत्रमहान्मम॥३०
वंचितावंचिंचिंतेनसत्यंवदद्विजोत्तम॥पुराणकर्त्तासिधर्मज्ञश्चमहामतिः॥३१॥
व्यासउवाच॥ ॥जितंवैबलिनाराजन्दत्तायेनत्रिमेदनी॥त्रिविक्रमापिनाप्राप्तायःप्र
र्थितोवामनोभवत्॥३२॥छलस्येदफलंराजन्वामनत्वंनराधिप॥प्राप्तंचहरिणा
भूयोद्वारपालत्वमेववै॥३३॥सत्यादन्यतरंनास्तिमूलंधर्मस्यपार्थिव॥दुःसाध्यंदे
हिनांराजन्सत्यंसर्वात्मना किल॥३४॥मायाबलवतीभूपत्रिगुणाबहुरूपिणी॥
ययेदंनिर्मितंविश्वंगुणैःशाबलितंत्रिभिः॥३५॥वैषानसाश्चमुनयोनिःसंगानिः
परिग्रहाः॥सत्ययुक्ताभवंत्यत्रवीतरागागताक्रमाः॥३७॥दृष्टांतदत्तनिाययनि
र्मितास्तेचतादृशाः॥अन्यथावंशाबलितंगुणैरेभिस्त्रिभिर्नृप॥३८॥नेकवाक्यंपुरा

मा॰च॰ णेषुनृपसत्तम॥धर्मशास्त्रेषुचांगेषुसगुणैरचितेष्विह॥२९॥सगुणःसगुणंकुर्या
१२ न्निर्गुणोनकरोतिवै॥गुणास्तेमिश्रितासर्वेनष्टश्चावसंगताः॥३०॥निर्विलीके
स्थिरेधर्मेमतिःकस्यापिनस्थिरा॥भवेद्भवेमहाराजमाययामोहितस्यवै॥३१॥इं
द्रियाणिप्रमाथीनितदासक्तंमनस्तदा॥करोतिविविधान्भावान्गुणैस्तैःप्रेरितं
त्रं॥३२॥ब्रह्मादिस्तंबपर्यंताःप्राणिनःस्थिरजंगमाः॥सर्वेमायावशाराजन्स्मा
तुक्रीडतितैरिह॥३३॥सर्वान्वैमोहयत्येषाविकुर्वत्यनिशंजनान्॥नसिध्रोतान्ब
लिवद्दन्त्कायवान्कथुकोयथा॥३४॥इंद्रियाणिचितयानोनप्राप्नोतियथानरः॥ १२
तदर्थंतुलमादत्तेलालापिप्रवर्त्तते॥३५॥कामक्रोधश्चलोभश्चवैरिणोबलवत्तराः
तत्यात्तत्सनजानंतिप्राणिनस्तद्वशंगताः॥३६॥विनवसत्यहंकारःप्रबलःप्रभवत्य

पि॥अहंकाराद्भवेन्मोहोमोहान्मरणमेवच॥३७॥संकल्पाबहवस्तत्रविकल्पाःभवं
तिच॥ईर्ष्यासूयातथाद्वेषःप्रादुर्भवतिचेतसि॥३८॥आशातृष्णातथादैन्यंदंभोधर्म
मतिस्तथा॥प्राणिनांप्रभवंत्येतेसर्वामोहसमुद्भवाः॥३९॥यज्ञदानानितीर्थानि
व्रतानिनियमस्तथा॥अहंकारान्निभूतस्तुकरोतिपुरुषोन्वहं॥४१॥अहंभावकृतंत
सर्वंभवेद्राजञ्छोचवत्॥रागाद्यैर्नोकृतंकर्मसर्वांगशुद्धिवर्जितं॥४१॥प्रथमंद
व्यशुद्धिश्चदृष्टाविबुधैःकिल॥अशेद्रेणार्जितंद्रव्यंप्रशस्तंधर्मकर्मणि॥४२॥द्रो
हार्जितेनद्रव्येणयत्करोतिशुभंनरः॥विपरीतंभवेत्तत्तुफलकालेनृपोत्तम॥४३॥
मनोनितिनिर्मलंयस्यसम्यक्फलंतदाभवेत्॥तस्मिन्विकारयुक्तेतुतथापिफलंनभ
वेत्॥४४॥कर्त्तारिःकर्मणांसर्वेआचार्यऋत्विजादयः॥स्फस्तोविशुद्धमनसस्तदापूर्णंन

भा॰च॰ वैफल्यं॥४६॥देशकालक्रियाद्रव्यकर्तॄणांशुद्धतायदि।मंत्राणांचतदापूर्णंकर्मणांफ
२४ लमश्नुते॥४७॥ स्वार्थासक्तःपुमांस्तातनविंदतिशुभाशुभं॥ देवाधीनःसदाकुर्यात्स
पमेवनसुन्नतं॥४८॥प्राजापत्याःसुराःसर्वेत्यसुराश्चतदुद्भवाः॥ सदैवस्वार्थनिर
ताःपरस्परविरोधिनः॥४९॥सत्वोद्भवानांवैरंचेत्परस्परविरोधिनः॥तिर्यंचानांचकि
चित्रंजातिवैरसमुद्भवे॥५०॥सत्वोद्भवासुराःपूर्वमुक्तावेदेषुमानुषाः॥ रजोद्भवा
तिर्यंचाश्चतामसाःपरिकीर्तिताः॥५१॥अहंकारसमुद्भूतःसंसारोयंयतोनृप॥राग
द्वेषविहीनस्तुसकथंभवतितीवै॥५२॥सदाद्रोहपरादेवाःतपविघ्नकराःस्तथा॥अ राम॰
संतुष्टाद्वेषपराः परस्परविरोधिनः॥५३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे २४
चतुर्थोध्यायः॥४॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥अथकिंबहुनोक्तेनसंसारेस्मिन्नृपोत्तम॥

धर्मात्माद्रोहबुद्धिस्तुकश्चिद्भवतिकर्हिचित्॥रागद्वेषावृतंविश्वंसर्वंस्थावरजंगमं॥आ
द्येयुगेपिराजेंद्रकिमद्यकलिदूषिते॥२॥देवाःसेर्ष्याः—— द्रोहाच्छलकर्मरताःसदा
मानुष्याणांचतिर्यंचाकावार्तानृपगण्यते॥३॥द्रोहपरद्रोहपरोभवेदितिसमानता
अद्रोहिणितथाशांतेविद्वेषःखलतास्मृता॥४॥यःकश्चित्तापसःशांतोजपध्यान
परायणः॥भवेत्तस्यतपोविघ्नंमघवाप्रकरोत्यलं॥५॥ सतांसत्ययुगःसाक्षात्सर्व
देवासतांकलिः मध्यमोमध्यमानांतुक्रियायोगाद्युगोस्मृतो॥६॥कश्चित्कदापि
भवतिसत्यधर्मानुवर्तकाः अन्यथान्ययुगानांवैसर्वेधर्मरतानराः॥७॥वासना
कारणंराजन्सर्वत्रधर्मसंस्थितौ॥तस्यांवैमलिनायांतुधर्मोपिमलिनोभवेत्
८॥तत्राहंकथयिष्यामिवासनाकारणंनृप॥मलिनावासनाकार्यंविनाशयतिसर्वथा

णा॥ ब्रह्मणाहृदयाज्जातःपुत्रोधर्मइतिस्मृतः॥ ब्राह्मणसत्यसंपन्नःवेदव्रतरतःसदा॥१०॥
 दक्षस्यदुहितारस्तेनव्रतादशमहाव्रत॥ विवाहविधिनासम्यक्मुनिनागृहधर्मिणा॥११॥
तास्वजनयत्पुत्रान्धर्मःसत्यवतांवरः॥ हरिंकृष्णंनरंचैवतथानारायणंनृप॥१२॥ यो
गाभ्यासरतौनित्यंहरिकृष्णौबभूवतुः॥ नरनारायणौचैवचेरतुस्तपउत्तमौ॥१३॥ प्राले
याद्रिंसमागम्यतीर्थेवदरिकाश्रमे॥ अतप्यतांतपःसौम्यौपुराणावृषिसत्तमौ॥१४॥
गृणंतौतत्परंब्रह्मगंगायाविपुलेतटे॥ हरेरंशौस्थितौतत्रनरनारायणावृषी॥१५॥ पू
र्णंवर्षसहस्रंतुचक्रातेतपउत्तमं॥ तापितंचजगत्सर्वंतपसासचराचरं॥१६॥ नरना
रायणाभ्यांचशक्रःक्षोभंतदाययौ॥ चिंताविष्टःसहस्राक्षोमनसासमकल्पयत्॥१७
विघ्नंकथंकरोम्यद्यमुनयोस्तपसिद्धुतं॥ उत्पाद्यकामक्रोधंवालोभंवाप्यतिदारुणं॥१८

इत्युद्दिश्यसहस्राक्षःसमारुह्यगजोत्तमं॥ विघ्नकामस्तुतरसाजगामगंधमादनं॥२०॥
गत्वातत्राश्रमेपुण्येपतावपश्यच्छतक्रतुः॥ तपसादीप्तदेहौतुभास्कराविवचोदितौ॥२१
ब्रह्माविष्णुकिमेतौवैप्रगटौवाविभावसु॥ धर्मपुत्रावृषीवेतौतपसाकिंकरिष्यतः॥२२
इतिसंचिंत्यतौदृष्ट्वातदोवाचशचीपतिः॥ किंवांकार्यंमहाभागौब्रूतांधर्मसुतौकिल॥२३
ददामिवांछितंवांयद्वरंवरयतामृषी॥ अदेयमपिसर्वगोस्मितुष्टोस्मितपसाकिल २४
॥व्यासउवाच॥ ॥एवंपुनःपुनःशक्रस्तावुवाचपुरःस्थितः नोचतुस्तावृषीध्यानंसं
स्थितौएकचेतसौ॥२५॥ ततोसमोहनीमायांचकारनयदांहषः॥ वृकान्व्याघ्रांश्च
सर्पान्वैसमुत्पाद्यविभीषयन्॥२६॥ वर्षंवातंतथावह्निंसमुत्पाद्यपुनःपुनःभीष
यामासतौशक्रोमायांकृत्वाविमोहिनीं॥२७॥ नचलौनवशंनीतौनतौधर्मसुतौमुनी

भा॰ च॰ नरनारायणौदृष्ट्वाशक्रःस्वर्भुवनंगतः॥२८॥वरदानात्वबुद्धौनन्ज्ञातौवशितायुतः
व्याघ्रसिंहादिभिःक्रांतौचलितौनासनात्कात्॥२९॥नतयोर्ध्याननंगंवैकर्तुं
१६ कोपिक्षमोभवत्॥इंद्रोपिसदनंगत्वाचिंतयामासदुःखितः॥३०॥चालितौनय
लोभात्त्यांनेमौमुनिवरोत्तमौ चिंतयानौमहाविद्यामादिशक्तिंसनातनीं॥३१॥ई
श्वरींसर्वलोकानांपरांप्रकृतिमद्भुतां॥ध्यायंतंकःक्षमोलोकेबद्धमायादिरष्टु
ता॥३२॥यन्मूलाःसकलामायादेवासुरकृताःकिल॥ताःकथंबाधितुंशक्तास्तां
ध्यायंतमकल्मषं॥३३॥वाग्बीजंकामराजंचमायाबीजंतृतीयकं॥चित्तेयस्य १६
भवेत्तंतुनकोपिबाधितुंक्षमः॥३४॥मामयामोहितःशक्रोभूयःकामंप्रतिक्रियां॥
कर्तुंकामवसंतौतुसमाहूयाब्रवीद्वचः॥३५॥तौदेवींहृदयेन्यस्त्वास्थितौस्याएषुसमोह

नौ॥विश्वस्यजननीचास्यकस्तौचालयितुंक्षमः॥३६॥मनोभववसंतेनरत्यायुक्तो
व्रजाधुना॥अप्सरोभिःसमायुक्तोनरगंधमादनं॥३७॥नरनारायणौतत्रपुराऋषी
चसत्तमौ कुरुतस्तपएकांतौस्थितौबदरिकाश्रमे॥३८॥गत्वातत्रसमीपेतुत
योर्मन्मथगणैः चित्तंकामातुरंकामंकुरुकार्यंममाधुना॥३९॥मोहयोच्चाटयैतौ
त्वंविशिखैस्ताडयाशुच॥वशीकुरुमहाभागमुनीधर्मसुतावपि४०कोस्मिन्
जगवकुक्षोदेवोदैत्योप्यमानवः॥यस्तेबाणवशंकामनोपैतिन्नराताडितः॥४१॥
ब्रह्मोहंगिरिजानाथश्चंद्रोवह्निर्विमोहिताः॥गणनाकानयोःकामत्वद्बाणानां
पराक्रमे॥४२॥अप्सरांगणोयंतेसहायार्थंमयेरितः॥आगमिष्यंतितत्रै
वरंभादीनांमनोरमः॥४३॥एकाकिनोत्तमारंभाहरामितववांछितं॥कार्यं

भा॰ च॰ साधयितुंक्षमा॥त्वमेकःक्षमःसोकामिमिलितैःकिंकरिष्यति॥४४॥नयंमेतपसःकाम
१७ सहायस्त्वंसदैव॥कुरुकार्यमिहानागइहामितववांछितं॥४५॥प्रलोभितोमयात्यर्थ
वरदानेस्तपस्विनौ॥स्थानान्नचलितौशांतौव्रथायांमेगतःश्रमः॥४६॥तथावैमाय
त्वानीचिनौतपसोन्तरं॥तथापिनोच्छितास्थानाद्वैरक्षापरौनतौ॥४७॥व्यास
उवाच॥इतितस्यवचश्रुत्वाशक्रंप्राहमनोरमाः॥वासवाद्यकरिष्यामिकार्यंतवम
नेप्सितं॥४॥यदिविष्णुंमहेशंवाशक्रंप्राहमनोरमाः॥वासवाद्यकरिष्यामिकार्यंतवम
नेप्सितं॥४८॥यदिविष्णुंमहेशंवाब्रह्माणंवादिवाकरं॥ध्यायतस्तौतदास्माकंम १७
विताबशगोमुनि॥४९॥देवीचेन्महाशक्तिसंश्रितौभक्तिपूर्वकं॥नतदाममबाणा
नां—बरंतापसोकिल॥५०॥देवीभक्तेवशीकर्तुंनाहंशक्तःकदाचन॥कामरागेमहा

बीजंचिंतयानंमनस्यलं॥५१॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥गच्छंत्वद्यमहानागाःसर्वेतत्रसमुद्यताः
कार्यंममेतिदुःसाध्यंकर्तुंहीनमनुत्तमं॥५२॥व्यासउ॰॥ ॥इतितेनसमादिष्टाययुःस
र्वेसमुद्यताः॥यत्रतौधर्मपुत्रौद्वौतपातेदुस्करंतपः॥५३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेचतुर्थस्कंधेपंचमोध्यायः॥५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥प्रथमंतत्रसंप्राप्तोवसं
तोपर्वतोत्तमे॥पुताःपादपासर्वेद्विरेफालिविराजिताः॥१॥चूताश्चबकुलारम्यास्ति
लकाःकिंसुकाःसुमाः॥शालास्तालास्तमालाश्चमधुकाःपुष्पितावभुः॥२॥बभू
वुःकोकिलालापाःवृक्षाग्रेषुमनोहराः॥वल्योपिपुष्पिताःसर्वाशालालिंगुर्नगोत्त
मान्॥३॥प्राणिनःस्वासुजायासुप्रेमयुक्ताःस्मरातुराः॥बभूवुश्चातिमत्ताश्चक्री
डासक्ताःपरस्परं॥ववुर्मंदाःसुगंधाश्चसुस्पर्शादक्षिणानिलाः॥इंद्रियाणिप्रमाथी

भा॰च॰ निमुनीनामपिचासवान्॥५॥ रतियुक्तस्ततःकामःपूरयन्पंचमार्गणान्॥ चकारत्वरित
१८ स्तत्रवासंबदरिकाश्रमे॥६॥ रंभातिलोत्तमाद्याश्चगत्वातत्रवराश्रमे॥ गेयंचक्रुस्सुगी
तज्ञाःस्वरतानसमन्वितं॥७॥ तच्छ्रुत्वामधुरंगीतंकोकिलानांचकूजितं॥ भ्रमरा
लिविरावंचप्रबुद्धौतौमुनीश्वरौ॥८॥ ऋतुराजमकालेतुदृष्ट्वातिपुष्पितंवनं॥ जा
तौचिंतापरौतत्रनरनारायणावृषी॥९॥ किमद्यशिशिरापायःसंवृत्तःसमयंविना॥
प्राणिनोविकलाःसर्वेलक्ष्यंतेतिस्मरातुराः॥१०॥ कालधर्मविपर्यासःकथमद्यदुरा
सदः॥ नरनारायणःप्राहविस्मयोत्फुल्ललोचनः॥११॥ ॥श्रीनारायणउवाच॥ पश्य
भ्रातरिमेवृक्षाःपुष्पिताःप्रतिभातिमे॥ कोकिलालापसंघुष्टाभ्रमराराजिराजिताः॥ यम०
१२॥ शिशिरंनाममातंगंनिवार्यनखरैःखरैः॥ वसंतकेसरीप्राप्तःपलाशकुसुमैर्मुने॥१३ १८

रक्ताशोकतरातन्वीदेवर्षेकिंशुकांघ्रिका॥ नीलाशोककचाश्यामाविकाशिकमला
नना॥१४॥ नीलेंदीवरनेत्राचब्रलसन्बिल्वफलस्तनी॥ प्रोत्फुल्लकुंददशनामंजरीक
र्णशोभिता॥१५॥ बंधुजीवाधराशुभ्रासिंधुवारनखाद्भुता पुंस्कोकिलस्वनापुण्या
त्यकध्वजवसनाशुभा॥१६॥ बर्हिवृंदकलापाचसारसस्वननूपुरा॥ प्राग्वंशरसनाबल
न्मत्तहंसगतिस्तथा १७॥ पुत्रजीवांशुकान्यस्तरोमराजीविराजिता॥ वसंतलक्ष्मीःसं
प्राप्ताब्रह्मन्बदरिकाश्रमे॥१८॥ अकालेकिमियंप्राप्ताविस्मयोयंममाधुना॥ तपवि
घ्नकरान्नूनंदेवर्षेपरिचिंतयं॥१९॥ श्रूयतेसुरनारीणांगानंध्यानविनाशनं॥ श्राव
योत्तपन्नंगाथंत्ततमघवतःकिलः॥२०॥ ऋतुराज्ञान्यथाकालेगीतंचात्रमनोहरं॥ वि
घ्नोविहितोजातिनीतेनासुरशत्रुणा॥२१॥ वाताःसुगंधाःशीताश्चसमुपेतिमनोहराः॥ ना

न्यंकारणमस्तीहत्वातक्रतुल्लतंविना॥२२॥इतिब्रवतिविप्राग्र्येदेवेनारायणेविभौ॥सर्व
दृष्टिपथंप्राप्ताःमन्मथप्रमुखास्तदा॥२३॥ददर्शभगवान्सर्वान्नरोनारायणस्तथा॥विस्म
याविष्टमनसौबभूवतुर्मुनीश्वरौ॥२४॥मन्मथंमेनिकांचैवरंभांतिलोत्तमांतथा॥पुष्प
गंधांसुकेशींचमहाश्वेतामनोरमां॥२५॥प्रमद्वरांघृताचींचगीतज्ञांस्वरसंभुतां॥चंद्रांन
नीरसोमींचकोकिलापममंडितां॥२६॥विद्युन्मालांबुजाक्षींचतथाकांचनमालिनीं
एताश्चान्यावरारोहाहष्टातान्मांतदांतिके॥२७॥ताश्चाष्टौसहस्राणिपंचाशदधिका
निच॥वीक्ष्यतौविस्मितौस्यातांकामसैन्यसुविस्तरं॥२८॥प्रणम्याग्रेस्थिताःसर्वाःकामि
न्याःकामसंयुता॥दिव्याभरणभूषाढ्यादिव्यमाल्योपशोभिताः॥२९॥जगुःकाश्चिक
गानंताःप्रथिव्यामतिदुर्लभं॥तानस्थानयुतंदिव्यंमन्मथादिविवर्द्धनं॥३०॥शुश्रूवभ

गवान्विष्णुःनरोनारायणस्तथा॥श्रुत्वाप्योवाचतास्तत्रप्रीत्यानारायणोमुनि॥३१॥आ
स्यतांसुखमत्रैवकरोम्यातिथ्यमद्भुतं॥भवंतोतिथिधर्मेणप्राप्ताःस्वर्गात्सुमध्यमाः॥३२
व्यासउवाच॥ ॥साभिमानस्तुसंजातस्तदानारायणोमुनिः॥इंद्रेणप्रेषितानूनंतप
विघ्नचिकीर्षया॥३३॥वराकाःकाइमाःसर्वाःसृजाम्यद्यनवाकिल॥एतास्तोदिव्यरू
पाश्चदर्शयामासकेवलं॥३४॥इतिसंचिंत्यमनसाकरेणोरुंप्रताड्यवै॥तरसोत्पाद
यामासनारीसर्वाधिकांश्रिया॥३५॥नारायणोरुसंभूताउर्वशीनामतःस्मृता॥
ददृशुस्ताःस्थितास्तत्रविस्मयंययुः॥३६॥तासांचपरिचर्यार्थंतावत्यश्चातिसुंद
री॥प्रादुश्चकारतरसातपसामुनिसत्तमाः॥३७॥गायंत्यश्चहसंत्यश्चनानोपायनपा
णयः॥प्रणेमुस्तंमुनिंसर्वाःस्थिताःप्रांजलीपुरः॥३८॥तांवीक्ष्यविभ्रमकरांतपसां

भा॰च॰ विभूतिं देवांगनाः स्मरहनाः सुसुकर्महीनाः ॥ ऊचतुस्तौ प्रमुदिताननपद्मशोभौ रो—
२० कमोद्गसितचारुतरोरुवेषाः ॥३९॥ किं कर्म वां स्तुतितपःसामहात्म्यं धैर्यं तथाविध
मपीह निरीक्ष्य चास्मान् ॥ ज्ञातौ युवां नरहरेः किल चांशजातौ देवौ मुनी सुतपसां नि
धिरात्ममूर्ती ॥४०॥ सेवानिमित्तमिह नो गमनं निकामं कामं हरेस्तु प्रतिसाधितु
मेव नूनं ॥ नाग्यनकेन युवयोः किल दर्शनं वा संपादितं ह्यविदितैः खलु संचितं तत् ॥४१॥
देवौ स्वमानिजजनैर्विहितौ युवाभ्यां मस्मद्विधे किल लतागसि रागयुक्ते ॥ कुर्वंति ने
व विबुधास्तपसो व्ययं वै शापेन तुच्छफलदेन महानुभावाः ॥४२॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥ एम॰
इत्थं निशम्य वचनं सुरकामिनीनां तावूचतुर्मुनिवरौ विनयाननानां । प्रीतौ प्रसन्नवद २०
नौ जितकामक्रोधौ धर्मात्मजौ स्मयनिवेदवतानिरोधौ ॥४३॥ नरनारायण उवाच ॥

कुर्वं तु वांछितान् कामान् दद्वः प्रीणितौ हि वां ॥ यांतु स्वर्गगृहीतेमा मुर्वशी चारुलो
चनां ॥४४॥ उपायनमियं बाला यच्छं त्वद्य मनोहरा ॥ दत्तावाभ्यां मघवतः प्रीणनायोरु
संभवा ॥४५॥ स्वस्त्यस्तु सर्वदेवेभ्यो यथेष्टं व्रजं तु वै ॥ न कस्यापि तपोविघ्नकर्तव्यः म
तः परं ॥४६॥ देव्युवाच ॥ ॥क्व गच्छामो महाभाग प्राप्तास्ते पादपंकजं ॥ नारायण सुर
श्रेष्ठ भक्त्या परमया मुदा ॥४७॥ वांछितं चेद्वरं नाथ ददासि मधुसूदन ॥ तुष्टः कमलप
त्राक्ष ब्रवीमो ह्यमनेस्थितं ॥४८॥ पतित्वां नवदेवेश वयं पन्नः परंतप ॥ त्वं वामः प्रीति
युक्तास्त्वां सेवितुं जगदीश्वरं ॥४९॥ त्वया होमादिता नार्यः संत्येताश्चारुलोचनाः
तास्त्वां तिपतिमहाराज वांछंति प्रेमसंस्थिताः ॥५०॥ उर्वशी यत्तथा यातु स्वर्गं वै च
वदाज्ञया ॥ स्त्रीणां षोडशसाहस्रं तिष्ठत्वत्र शताधिकं ॥५१॥ सेवां ते वा करिष्यामः

दयोर्वतापसोन्नमो॥ वांछितंदेहिदेवेशसत्यवामवमाधव॥५२॥ आशान्नंगोहिना
रीणांहिंसनंपरीकीर्त्तितं॥ कामार्त्तांश्चैवमुनिभिर्हमन्तिस्तत्वदर्शिभिः॥५३॥ नान्ययो
ग्यादिदृशाताः स्वर्गात्प्रेमपरिप्लुता॥ त्वक्कुनाईसिदेवेशसमर्थोसिजगत्पते॥५४॥
नारायणउ॥ ॥पूर्णंवर्षसहस्रंतुतपस्तप्तंमयात्रवै॥ जितेंद्रियेणचार्वंग्यःकथंसंग
करोम्यहं॥५५॥ नेछाकामसुखेकश्चित्स्वधर्मविनाशके॥ पशूनामपिसाधर्म्मेरमतेम
तिमान्कथं॥५६॥ ॥अप्सराउ॥ ॥शब्दादीनांचपंचानांमध्येस्पर्शसुखंपरं आनंदरस
तुल्यंवैनान्यमस्तिसुखंकिल॥५७॥ अतोस्माकंमहाभागवचनंकुरुसर्वथा॥ निर्जरंस
वसासाद्यरसस्वर्गंधमादने॥५८॥ यदिवांछसिस्वर्गंत्वंनाधिकंगंधमादनात्॥ रमस्वात्र
शुभेस्थानेप्राप्यसर्वाःसुरांगना॥५९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे २१

षष्ठोध्यायः॥६॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इत्याकर्ण्यवचस्तासांधर्मपुत्रःप्रतापवान्॥ वि
मर्शमकरोच्चित्तेकिंकर्तव्यमितिस्तदा॥१॥ संगःसर्वात्मनात्याज्योनारीणांचविशेष
तः॥ गतंजितेंद्रियत्वंमेस्पर्शयदिकरोमिवै॥२॥ हास्याहंमुनिवृंदेषुभविष्याम्यह्य
संगमात्॥ अहंकारादिदंप्राप्तंदुःखंनात्रविचारणा॥३॥ मूलंधर्मविनाशस्यप्रथ
मंयत्तदहंकृतिः॥ मूलंसंसारवृक्षस्ययतःप्रोक्तंमहात्मभिः॥४॥ त्यक्त्वामौनंसमाधाय
नष्टितोहंसमागतं॥ अस्मरणंगणंकामंतेनासंदुःखभाजनं॥५॥ उत्पादिताचूता
वंत्योनार्यस्तपोव्ययेनवै॥ तास्तुमांबाधितुंदक्षाःप्रमदोत्तमाः॥६॥ ऊर्णनाभिरि
वात्मीयजालेनस्वकृतेनवै॥ बद्धोस्मिसुदृढेनात्रकिंकर्तव्यमतःपरं॥७॥ रागपंथोरसं
मुत्सृज्यदंडयामिकिलाधुना॥ ममानृष्टावृजिष्यंतिसर्वांस्नमनोरथा॥८॥ मुक्तोहं

ना·च· स्वशिष्यामिविज्ञेनेपरमंतप॥ क्रोधमुत्पादयित्वाद्यनृत्यामिसुंदरीगणं॥९॥ व्यास
२२ उवाच॥ ॥इतिसंचिंत्यमनसामुनिर्नारायणस्तदा॥ विमृश्यमिकरोच्चित्तेसुखोपाद
नसाधनं॥१०॥ द्वितीयोयंमहाशत्रुःक्रोधःसंतापकारकः॥ कामादप्यधिकोलोभो
लोभादपिचदारुणः॥११॥ क्रोधाभिभूतःकुरुतेहिंसांप्राणिविघातिनीं॥ दुःख
दांसर्वभूतानांनरका — दधिकां॥१२॥ यथाग्निर्घर्षणाज्जातःपादपंप्रदहेत्तथा
देहोत्पन्नस्तुक्रोधोवैदेहंदहतिदारुणः॥१३॥ व्यासउ॥ ॥इतिसंचिंत्यमानंतंज्ञात
रंहीनमानसं॥ उवाचवचनंतथ्यंनरोधर्मसुतोनुजः॥१४॥ नरउ॥ नारायणमहा २२
भागकोपंयच्छमहामते॥ शांतभावंसमाश्रित्यत्यजाहंकारमद्भुतं॥१५॥ पुराहंका
रदोषेणतपोनष्टंकिलावयोः॥ संग्रामंचकृतंघोरमावाभ्यांमसुरेणच॥१६॥ दिव्यं

वर्षसहस्रंतुप्रह्लादेनमहाद्भुतं॥ दुःखदंकुतरंजातंतत्रावाभ्यांसुरोत्तम॥१७॥ तस्मात्क्रो
धंपरित्यज्यशांतोभवमुनीश्वर॥ शांतत्वंतपसोमूलंमुनिभिःपरिकीर्तितं॥१८॥ जन
मेजयउ॥ संशयोयंमुनिश्रेष्ठप्रह्लादेनमहात्मना॥ विष्णुभक्तेनचांतेनकथंयुद्धंकृ
तंपुरा॥१९॥ कृतंतुसोकथंयुद्धंनरनारायणर्षी॥ तापसौधर्मपुत्रौद्वौसुशांतमन
सावुभौ॥२०॥ समागमःकथंजातस्तयोस्तस्यचकुरुच॥ संग्रामस्तुकथंताभ्यांकृतंस्ते
नमहात्मना॥२१॥ प्रह्लादोप्यतिधर्मात्माज्ञानवान्विष्णुतत्परः॥ नरनारायणौचापिताप
सौसत्वसंस्थितौ॥२२॥ तेनताभ्यांसमुद्भूतंवैरंपदिपरस्परं॥ तदातपसिधर्मेचस्रमए
वहिकेवलः॥२३॥ कपतेःकश्रमःस्वामिन्पुरासत्ययुगेपिचेत्॥ ताहशोनर्जितंचित्तं
क्रोधाहंकारसंवृतं॥२४॥ नक्केशोनचमात्सर्यमहंकारांकुरंविना॥ अहंकारात्समुत्

भा॰च॰ न्ताः कामक्रोधादयः किल ॥२५॥ वर्षकोटिसहस्रं तु तपस्तप्त्वातिदारुणं ॥ अहंकारां
कुरे जाते व्यर्थं भवति सर्वथा ॥२६॥ अहंकारांकुरस्याग्रे तथा पुण्यं न तिष्ठति ॥२६॥ य
२३ था सूर्योदये स्याग्रे तमोघो नैव तिष्ठति ॥२७॥ ब्रह्मादेपि महाभाग हरिणा समयुद्धत
तदा व्यर्थं भूतं सर्वं मुक्तं किल भूतले ॥२८॥ नरनारायणौ शांतौ विहाय परमं तपः
कृतवंतौ यदा युद्धं क्रमः मुक्तं पुनः ॥२९॥ इद्वौ सकलसंपन्नौ रजेयो यदि मानवैः
मादृशानां च का वार्ता मुने हंकारसंजये ॥३०॥ अहंकारं परित्यक्तः कोप्यस्मिन्नुव
नत्रये ॥ भूतो न विता नैव भविता नापि सर्वथा ॥३१॥ मुच्यते लोहनिगडैर्बद्धः काष्ठमयै २३
स्तथा ॥ अहंकारनिबद्धस्तु न कदाचित्प्रमुच्यते ॥३२॥ अहंकाराद्धृतं सर्वं जगत्स्थाव
रजंगमं ॥ भ्रमत्येव हि संसारे जन्ममृत्युजरामये ॥३३॥ ब्रह्मज्ञानं कुतस्तात संसारे

स्मिन हंद्वते ॥ मतंगमिमांसकामां वैसंततं त्वातिसुद्दृत ॥३४॥ महांतोपि मदाह्यत्ता सर्वज्ञा
तत्ववेदिनः ॥ मादृशानां कला विप्र का कथा मुनिसत्तम ॥३५॥ व्यास उवाच ॥ कार्यं
वैकारणाद्भिन्नं कथं भवति नारत ॥ कटकं कुंडलं चैव सुवर्णसदृशं भवेत् ॥३६॥ अ
हंकारोद्भवं सर्वं ब्रह्मांडं सचराचरं ॥ पटतंतुवत्संप्रोतं तद्वियुक्तं कथं भवेत् ॥३७॥ माया
गुणैस्त्रिभिः सर्वं रचितं स्थिरजंगमं ॥ तद्गुणं तत्समं नूनं का तत्र परिकल्पना ॥३८॥ ब्र
ह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्तेप्यहंकारमोहिताः ॥ नमं त्वस्मिन्महाभाग संसारे नृपसत्तम ॥३९
वशिष्टनारदाद्याश्च मुनयो ज्ञानिनः परं ॥ तेपि मोहाभिभूताश्च संसरंति पुनः पुनः ॥४०
नकोप्यतिनृपश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु देहभृत् ॥ एभिर्मायागुणैर्मुक्तिः शांतश्चासुखे स्थि
तः ॥ कामक्रोधस्तथा लोभो मोहाहंकारसंभवः ॥ न मुंचति नरं सर्वे देहवंतं नृपोत्तम ॥

भा॰च॰ ४२॥ अधिवेदशास्त्राणि पुराणानि विचिंत्य च॥ त्ततातीर्थदिनं दानं ध्यानं चैव सुरार्चनं
२४ ४३॥ करोति विषयासक्तः सर्वं कुंजरशौचवत्॥ तेन विचार्यते पूर्वं त्वत्त्वं मोहमदाश्रि
तः॥४४॥ कृतयुगेऽप्यत्रेतायां द्वापरे कुरुनंदन॥ अनादि— न धर्मोऽस्ति का कथाद्यक
लौ पुनः॥४५॥ स देवस्य ईर्ष्यासदा द्वेषो लोभामर्षौ च सर्वदा॥ एवं विधोऽस्ति संसारे ना
त्रकार्यविचारणा॥४६॥ साधवो विरजाः कोऽपि भवति गतमत्सरा जितक्रोधा जिता
मर्षा दृष्टांतं दर्शनायते॥४७॥ ॥राजोवाच॥ ॥ते धन्यास्तु तत्पुण्यास्ते पि मोहमदवर्जि
ता॥ जितेंद्रिया सदाचारा जितं तैर्भुवनत्रयं॥४८॥ दुनोति पातकं स्मृत्वा पितुर्मे ह्यात्म राम॰
नः॥ कृतं तत्तपस्विनः कंठे मृतः सर्पोऽप्यगं विना॥४९॥ अतस्त्वप्येमुनिश्रेष्ठ जनिता किं
ममायतः॥ न जाने बुद्धिसंमोहात् किं वा कार्यं न विष्यति॥५०॥ मधुपश्यति मूढात्मा प्रपा २४

तं नैव पश्यति॥ करोति निंदितं कर्म नरकान्न बिभेति च॥५१॥ कथं युद्धं पुरा वृत्तं वि
स्तराद्वद सत्तम॥ शक्रादेन यथा चोग्रं नरनारायणेन वै॥५२॥ शक्रादस्तु कथं शांतो
पातालादैत्यसत्तमः॥ सारस्वते महातीर्थे पुण्ये वदरिकाश्रमे॥५३॥ नरनारायणौ शां
तौ तापसौ मुनिसत्तमौ॥ तत्र तौ तथा युद्धं इंतु कामौ परस्परौ॥५४॥ वैरं न भवति वि
त्तार्थदारार्थं वा परस्परं॥ इषणार्हिलोकस्मात् चक्रतुः युद्धनं महत्॥५५॥ शक्रादे
पि च धर्मात्मा ज्ञात्वा देवो सनातनौ॥ कथं चक्रतवान् युद्धं नरनारायणौ मुनि॥५६
एतद्विस्तरतो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि कारणं॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च यत् जातं युद्धं परस्परं
॥५७॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे सप्तमोध्यायः॥७॥ ॥सूत उ॥
इति पृष्टस्तदा विप्रा राज्ञा पारिक्षितेन वै॥ उवाच विस्तरात्सर्वं व्यासः सत्यवतीसुतः॥१॥

ना॰च॰ जन्मेजयोपिधर्मात्मानिर्वेदंपरमंगतः॥ पितुर्दुश्चरितंश्रुत्वावैराटीतनयस्यवै॥३॥ पुन्ना
२५ मानरकाद्यस्मात्त्रायतेपितरंस्वकं॥ पुत्रेतिनामस्यार्थस्यात्तेनतस्यमुनीश्वराः॥४॥
तस्यैवोद्धरणार्थंसश्चकारसुतंनृप॥ विशावमानपापेनयमलोकंगतस्यवै॥४॥ स
र्पदष्टंनृपंश्रुत्वाहर्म्योपरिमृतंतथा॥ विप्रशापादुत्तरेयंस्नानदानविवर्जितं॥५॥ पि
तुर्गतिंनिशम्यासौनिर्वेदंगतवान्नृप॥ पारिक्षितोमहात्मागसंतप्तोजयविकलः॥६
पप्रच्छाप्यमुनिंव्यासंगृहाणतममनिंदितं॥ नरनारायणस्येमांकथांपरमविस्तरां॥७
॥व्यासउ॥ एकदानिहतेरौद्रेहिरण्यकशिपौनृप॥ अभिषिक्तस्तथाराज्येप्रल्हादोना २५
मतत्सुतः॥८॥ तस्मिन्शासतिदैत्येंद्रेदेवब्राह्मणपूजके॥ मखान्भूम्यांनृपतयोयजंते
विधिवत्तदा॥९॥ ब्राह्मणाश्चतपोधर्मंतीर्थयात्राश्चकुर्वते॥ वैश्यश्चस्वात्मवृत्तिस्थाः शू

द्राश्चशुश्रूषणेरताः॥१०॥ नृसिंहेनचपातालेस्थापितःसोथदैत्यराट्॥ राज्यंचकारतत्रै
वपालयन्दानवानपि॥११॥ कदाचिद्भृगुपुत्रोथंच्यवनोनामहायशाः॥ जगामनर्मदां
स्नातुंतीर्थंवैव्याहतीश्वरं॥१२॥ रेवांमहानदींदृष्ट्वातत्रस्नातुमवातरत्॥ उत्तरंतंचजग्रा
हनागःकेकरलोहितः॥१३॥ गृहीत्वानीयमानस्तुपातालेमुनिसत्तम॥ सस्मारमनसा
विष्णुंदेवदेवंजनार्दनं॥१४॥ संस्मृत्येपुंडरीकाक्षेनिर्विषोभून्महोरगः॥ नश्राप्यच्यव
नोदुःखंनीयमानोरसातलं॥१५॥ द्विजिह्वेनमुनिस्त्यक्तोनिर्विषेणातिशंकिना॥ ना
गोपथंमुनिःक्रुद्धःशापसोयंमहानिति॥१६॥ चचारनागकन्याभिःपूजितोमुंनि
सत्तम विचरन्सविवेशाथदानवानांपुरंमहत्॥ कदाचिद्भृगुपुत्रंतंविचरंतंपुरोत्तमे॥
ददर्शदैत्यराजासौप्रल्हादोधर्मवत्सल॥१८॥ दृष्ट्वातंपूजयामाससमुनिंमतिमत्तया॥

भा.७. पप्रच्छ कारणं किं ते पातालागमने वद ॥१९॥ प्रेषितोऽसि किमिंद्रेण सत्यं ब्रूहि द्विजो
२६ त्तम ॥ सदैव वैरयुक्तेन ममराज्यादिहेतया ॥२०॥ च्यवन उवाच ॥ किं मे मघवता रा
जन्यदहं तेन प्रेषितः ॥ दूतः कार्यं प्रकुर्वाणः आगमं च पुरे तव ॥२१॥ विद्धि मां त्व
गुपुत्र त्वं स्वतंत्रं धर्मतत्परं ॥ मा शंकां कुरु दैत्येंद्र वासव प्रेषितस्य वै ॥२२॥ स्नानार्थं न
र्मदां प्राप्तः पुण्यतीर्थं नृपोत्तम ॥ नद्यामेवावतीर्णोऽहं गृहीतश्च महाहिना ॥२३॥ जा
तो सोनिर्विषः सर्पो विष्णो संस्मरणाद्दिव ॥ मुक्तोऽहं तेन नागेन प्रभावात्स्मरणस्य वै ॥
२४॥ अत्रागतेन राजेंद्र प्राप्तं मे तव दर्शनं ॥ विष्णुभक्तोऽसि दैत्येंद्र तद्भक्तं मां विजानय ॥
२५॥ व्यास उवाच ॥ तन्निशम्य वचस्तस्य हिरण्यकशिपोः सुतः पप्रच्छ परया प्री राम॰
त्या तीर्थानि विविधानि च ॥२६॥ प्रह्लाद उ० ॥ पृथिव्यां कानि तीर्थानि पुण्यानि मु २६

निसत्तम ॥ पाताले च तथाकाशे तानि नो वद विस्तरात् ॥२७॥ च्यवन उ० ॥ मनोवाका
यशुद्धानां राजन्तीर्थं पदे पदे ॥ तथा मलिनचित्तानां गंगापि कीकटाधिका ॥२८॥
प्रथमं चेन्मनः शुद्धं जातं पापविवर्जितं ॥ ततस्तीर्थानि सर्वाणि पावनानि भवंति वै ॥
गंगातीरे हि सर्वत्र वसंति नगराणि च ॥ व्रजाश्चैवाकराग्रामाः खर्वाः खेटास्तथापरे ॥३०
निषादानां निवासाश्च कैवर्तानां तथा परे ॥ हूणानां च खसानां च म्लेच्छानां दैत्यसत्त
म ॥३१॥ पिबंती सर्वदा गांगं जलं ब्रह्मोपसंपदा ॥ स्नानं कुर्वंति दैतेंद्र त्रिकालं स्वेच्छया
जनाः ॥३२॥ तत्रैकापि विशुद्धात्मा न भवत्येव मारिष ॥ किं बलं तर्हि तीर्थस्य विषयो
पहतात्मसु ३३ कारणं मन एवात्र नान्यं राजन्विचिंतय ॥ मनसः शुद्धिकर्तव्या सततं
शुद्धिमिच्छता ॥३४॥ तीर्थवासी जनस्तापी भवेत्तत्र विचेष्टनात् ॥ तत्रैवाचरितं पापं

भा·च· तोनंतायकल्पते॥३५॥यथेंद्रवारणंपङ्कंमिष्टंनैवोपजायते॥भावदुष्टास्तथातीर्थको
२७ टिस्नातोनशुध्यति॥३६॥प्रथमंमनसःशुद्धिःकर्त्तव्याशुभमिच्छता॥शुद्धेमनसिद्रव्यस्य
शुद्धिर्भवतिनान्यथा॥३७॥तथैवाचारशुद्धिःस्यात्ततस्तीर्थंप्रसिध्यति॥अन्यथातु
कृतंसर्वंव्यर्थंभवतितत्क्षणात्॥३८॥असत्यंनैववक्तव्यंपरद्रव्यंचवर्जयेत्॥हीनव
र्णस्यसंसर्गंतीर्थदानसहात्यजेत्॥भूतानुकंपनंचैवकर्त्तव्यंकर्मणाधिया॥४०
यदिपृच्छसिराजेंद्रतीर्थंवक्ष्याम्यनुत्तमं॥प्रथमंनैमिषंपुण्यंचक्रतीर्थंचपुष्करं॥४१
अन्येषांचैवतीर्थानांसंख्यानास्तिमहीतले॥पावनानिचस्थानानिबहूनिनृपस
त्तम॥४२॥व्यासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंराजानैमिषंगंतुमुद्यतः॥नोदयामासदैत्या २७
न्वैहर्षनिर्भरमानसः॥४३॥प्रह्लादउ॥ ॥उत्तिष्ठन्तुमहानागागमिष्यामोवयंनैमिषं

द्रष्टामःपुंडरीकाक्षंपीतवाससमच्युतं॥४४॥व्यासउ॥इत्युक्ताविष्णुभक्तेनसर्वैर्दै
श्वरैस्तथा॥तेनैवसहपातालान्निर्ययुःपरयामुदा॥४५॥तेसमेत्यचदैतेयादानवा
श्चमहाबलाः॥नैमिषारण्यमासाद्यस्नानंचक्रुर्मुदान्विताः॥४६॥प्रह्लादस्तत्रती
र्थेषुचरन्दैत्यैःसमन्वितः॥सरस्वतींमहापुण्यांददर्शविमलोदकां॥४७॥तीर्थेत
त्रनृपश्रेष्ठप्रह्लादस्यमहात्मनः॥प्रसन्नसंजातंस्नात्वासारस्वतेजले॥४८॥विधि
वत्तत्रदैत्येंद्रःस्नानदानादिकंशुभं॥चकाराविप्रसन्नात्मातीर्थेपरमपावने॥
४९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेअष्टमोध्यायः॥८॥ ॥व्यास
उवाच॥ ॥कृत्वातीर्थविधिंतत्रहिरण्यकशिपोःसुतः॥निग्रोधंसुमहच्छायमपश्य
त्सुरतस्तदा॥१॥ददर्शबाणानपरान्सुखेनग्रात्यरस्परं॥गृध्रपक्षयुतांस्तीक्ष्णान्

भा॰च॰ शिलाधौतान्महोज्ज्वलान्॥२॥ चिंतयामास मनसा कस्येमौ विशिषास्त्विह॥ ऋषी
णामाश्रमेपुण्येतीर्थेपरमपावने॥३॥ एवंचिंतयतातेनदृष्टाजिनधरौमुनी॥ स
२८ मुन्नतजटाभारौहृष्टौधर्मसुतौतदा॥४॥ तस्मिंश्चहेमश्रृंगेधनुषीलक्षणान्विते॥ शा
र्ङ्गमाजगवंचैवतथाक्षय्यौमहेषुधी॥५॥ ध्यानस्थौतौमहाभागौनरनारायणावृषी
दृष्ट्वाक्रोधवशंयातस्तदैत्यानामधिपस्तदा॥६॥ कोधारकेक्षणस्तौतुशैवावाचापुरुषा
लकाः॥ किंत्ववस्थांरनारथ्वोदंभोधर्मविनाशकः॥७॥ नश्रुतंनैवदृष्टंचसंसारेस्मिन्क
दाचन॥ तपसश्चरणंतीर्थंचतथाचापस्यधारणं॥८॥ विरोधोयंयुगेचाद्येकथंमु राम॰
क्तःकलिप्रियः॥ ब्राह्मणस्यंतपोयुक्तंतत्रकिंचापधारणं॥९॥ क्वजटाधरणंदेहे २८
क्वेषुधीचविडंबनं॥ कथमाचरणंयुक्तंयुवयोर्दंभवेषयोः॥१०॥ व्यासउवाच॥ इ

तितस्यवचःश्रुत्वानरप्रोवाचभारत॥ कातेत्रचिंतादैत्येंद्रआवयोस्तपसिदृया
११॥ युद्धेतपसिसामर्थ्यंकिंकरिष्यसित्वंपुनः॥ गच्छमार्गेयथाकामंकस्मात्त्वंविक
त्थसे॥१२॥ ब्राह्मंतेजदुराराध्यंनत्वंवेदविमोहितः॥ विप्रवचनिकत्वंथाप्राणिभिः
सुखमिच्छुभिः॥१३॥ ॥प्रल्हादउ॥ ॥ तापसौमंदबुद्धीहमृषावांगर्वमोहितौ॥ म
यितिष्ठतिदैत्येंद्रेधर्मसेतुप्रवर्तके॥१४॥ नयुक्तमेततीर्थेस्मिन्धर्माचरणंपुनः॥ का
त्राक्तिस्तवयुद्धेस्तिदर्शयाद्यप्रपंचक॥१५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥ तदाकर्ण्यवचस्तस्य
नरस्तंप्रत्युवाचह॥ कुरुयुद्धंमयासार्धंयदितेमतिरीदृशी॥१६॥ अद्यतेस्फोटयिष्या
मिमानंरक्षःकुलाधम॥ युद्धश्रद्धनतेपश्चाद्भविष्यतिकदाचन॥१७॥ व्यासउ॥ तन्निशा
म्यवचस्तस्यदैत्येयःकुपितस्तदा॥ प्रक्रातोबलवानत्रप्रतिज्ञामारुरोहसः॥१८॥ येन

भा॰च॰ केनाप्युपायेनजेष्यामितावुभावपि॥ नरनारायणौदांतौमृषातापसमानिनौ॥१९॥
व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वावचनंदैत्योप्रतिगृह्यशरासनं॥ आकृष्यतरसाचापंज्याशब्दंचच
२९ कारह॥२०॥ नरोपिधनुरादायबाणान्तीव्रान्शिलाशितान्॥ मुमोचबहुशःक्रोधा
त्वकादेपरिपार्थिव॥२१॥ तान्दैत्यराजस्तपनीयपुंखैश्छिच्छेदबाणैस्तरसामनीषी॥ स
मीक्ष्यछिन्नांश्चनरःपृषत्कानन्यान्मुमोचाशुरुषान्वितोवै॥२२॥ दैत्याधिपस्तानपि
तीव्रवेगैःछित्वाजघानोरसितंमुनींद्रं॥ नरोपितंपंचभिराशुगैश्चक्रुद्धोहनद्दैत्य
पतिंबाहुदेशे॥२३॥ सेंशःसुरास्तत्रतयोर्हियुद्धंद्रष्टुंविमानेगगनेस्थिताश्च॥ न
रस्यवीर्यंयुधिसंस्थितस्यतेतुष्टुवुर्दैत्यपतेश्चभूयः॥२४॥ ववर्षदैत्याधिपश्चात्तचा २९
पःशलीमुखानंबुधरोयथापः॥ गिरौनरश्चातिरुषान्वितोसौनरस्तदास्त्राणिमवा

पराजन्॥२५॥ अस्त्राणिनिर्गतंवीक्ष्यनरंतदासौनारायणःक्रोधयुतोबभूव॥ आदा
यशार्ङ्गंधनुरप्रमेयंमुमोचबाणान्किलहेमपुंखान्॥२६॥ बभूवयुद्धंतुमुल
तयोस्तुजयैषिणोःपार्थिवदेवदैत्ययोः॥ ववर्षुराकाशस्थिताःसुरास्तेपुष्पा
णिदिव्यानिप्रहृष्टचित्ताः॥२७॥ चुकोपदैत्याधिपतिर्हरौसमुमोचबाणानति
तीव्रवेगात्॥ चिच्छेदतान्धर्मसुतःसुतीक्ष्णैर्धनुर्विमुक्तैर्विशिखैस्तदाशु॥२८॥ त
तोनारायणंबाणैःप्रह्लादश्चातिकर्षितैः॥ ववर्षसुस्थितंधीरंधर्मपुत्रंसनातनं॥
२९॥ नारायणोपितंवेगान्मुक्तैर्बाणैःशिलाशितैः॥ ततोदतातीवप्रह्लादंदैत्या
नामधिपस्थितं॥३०॥ सन्निपातोबरेतत्रदिदृक्षूणांबभूवह॥ देवानांदानवानांचकु
र्वतांजयघोषणं॥३१॥ उभयोःशरवर्षेणच्छादितेगगनेतदा॥ दिवापिरात्रिसदृ

भा॰च॰ तांबभूवतिमिरंमहत् ॥३१॥ ऊचुःपरस्परंदेवादैत्यास्त्वावैतौविस्मिता ॥ अदृष्टपूर्वयु
द्धंवैवर्ततेसुदारुणं ॥३३॥ देवर्षयोऽप्यगंधर्वायक्षकिंनरपन्नगाः ॥ विद्याधराश्चारणाश्च
३० विस्मयंपरमंययुः ॥३४॥ नारदःपर्वतश्चैवप्रेक्षणार्थंस्थितौमुनिः ॥ नारदःपर्वतंप्रा
हनेदृष्टंचाद्यवृत्सुरा ॥३५॥ तारकासुरयुद्धंचतथाहत्वासुरस्यच ॥ मधुकैटभयोर्यु
द्धेहरिणाचदृष्टंस्मृतं ॥३६॥ प्रह्लादःप्रबलःशूरोयस्मान्नारायणेनच ॥ करोतिस
दृशंयुद्धंसिद्धेनाद्भुतकर्मणा ॥३७॥ ॥व्यासउ॥ ॥ दिनेदिनेतथारात्रौत्वत्वापुनःपुनः
चक्रतुःपरमंयुद्धंतौतदादैत्यतापसौ ॥३८॥ नारायणस्तुचिच्छेदप्रह्लादस्यशरास ३०
नं ॥ तस्यैकेनबाणेनसचान्यमाददेधनुः ॥३९॥ नारायणस्तुतरसामुक्त्वाचाम्नंशि
लीमुखं ॥ तदेवमध्यतस्याधंपंचिच्छेदलघुहस्तकः ॥४०॥ छिन्नंछिन्नंपुनःदैत्यस्तरसान्य

समादधे ॥ नारायणस्तुचिच्छेदविच्छिगैरास्तुकोपितः ॥४१॥ छिन्नेधनुषिदैत्येंद्रःपरि
घंसुसमादधे ॥ चिच्छेदपरिघंघोरंदृष्ट्वानिस्त्रांमंतांउयत् ॥४३॥ गदामादायदैत्येंद्र
सर्वयिसमयींदृढां ॥ जंतुदेत्योजघानाशुदेवंनारायणंरुषा ॥४४॥ गदयाश्चापि
---गिरिवत्संस्थितःस्थिरः ॥ धर्मपुत्रोतिबलवान्मुखोचाशुशिलीमुखान् ॥४५
गदांचिच्छेदभगवान्तदादैत्यपतेर्दृढां ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःप्रेक्षकागगनेस्थिताः ॥४६
ततःशक्तिसमादायप्रह्लादःपरवीरहा ॥ चिक्षेपतरसाक्रुद्धोबलान्नारायणोरसि ॥४७
तामापतंतीसंवीक्ष्यबाणेनैकेनधर्मजः ॥ सप्तधातुल्लतवानाशुसप्तभिस्तंजघानह ॥४८
हिर्यंवर्षसहस्रंतुतद्युद्धंपरमंतयोःजातंविस्मयदंराजन्सर्वेषांतत्रचाश्रमे ॥४९॥ तदाज
गामतरसापीतवासाचतुर्भुजः ॥ गदाधरोरमाकांतःशंखचक्रमहायुजः ॥५०॥ दृष्टातमा

गतंतत्रहिरण्यकशिपोःसुतः॥प्रणम्यपरयाभक्त्याप्रांजलिश्चेदमुवाचह॥५१॥प्रह्लादउ॥
देवदेवजगन्नाथभक्तवत्सलभूधर॥नकथंजिनवासानाबद्धमतौकथंजितौ॥५२॥संग्रा
मस्तुमयादेवःकृतःपूर्णशतंसमाः॥सुराणांनजितंकस्मादितिमेविस्मयोमहान्॥५३॥
विष्णुरुवाच॥ ॥सिद्धाविमौमहंशौचविस्मयःकोत्रमारिष॥तापसौचजितात्मानौन
रनारायणौजितौ॥५४॥गच्छत्वंवितलंराजन्गुरुभक्तिंसमाचर॥मास्मांकुरुविरोध
त्वंतापसाभ्यांमहामते॥५५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इत्याज्ञप्तःसुरारातिर्निर्ययौवसुरैःस
ह॥ नरनारायणौभूयस्तपस्युक्तौबभूवतुः॥५६॥इतितेकथितंराजन्प्रह्लादेनयथापु
राःकृतंचहरिणायुद्धंदेवविस्मयकारकं॥५७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थ
स्कंधेनवमोध्यायः॥९॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥संदेहोयंमहान्मेत्रपाराशर्यकथानके

नरनारायणौशांतौवैष्णवांशौतपोधनौ॥१॥तीर्थाश्रयौसत्वयुक्तौवन्याशनपरौसदा
धर्मपुत्रौमहात्मानौतापसौसत्यवक्तारौ॥२॥तौकथंरागसंयुक्तौजातौवीरास्पदंमु
नी॥ संग्रामंचक्रतुःकस्मात्त्यक्त्वातपउत्तमं॥३॥प्रह्लादेनसमंपूर्णदेववर्षशतंकि
लं॥ हित्वाशांतिसुखंयुद्धंकृतवंतौकथंमुनी॥४॥ईदृशौचेन्मनोजेतुंनशक्तौमुनिस
त्तमौ॥ साधारणानांकावार्ताशमोगुणसमुद्भवे॥५॥नराज्यार्थेनद्रव्यार्थेननारी
णांसमागमे॥ कथंतौचक्रतुर्युद्धंप्रह्लादेनसमंमुनी॥६॥कामनीकनकंकामंका
रणंविग्रहस्यवै॥ युद्धबुद्धिःकथंजातातयोश्चितविरक्तयोः॥७॥तथाविधंतपस्त
प्तंताभ्यांचकेनहेतुना॥ धनार्थंसुखभोगार्थंस्वर्गार्थंवापरंतप॥८॥कृतमत्कलकटंवा॥
तामांतपसर्वफलप्रदं॥मुनीभ्यांशांतचित्ताभ्यांप्राप्तंकिंफलमद्भुतं॥९॥ तपसापी

ना॰ च॰ द्वितीये हः संग्रामेण पुनस्तथा॥ दिव्यं वर्षशतं पूर्णं श्रमेणातिप्रपीडितः॥१०॥ नरा
न्नार्थे धनेवापि न दारा सुगृहेतुच॥ किमर्थं तु कृतं युद्धं ताभ्यां तेन महात्मना॥११॥ नि
३२ रीहः पुरुषः कस्माद्करोति कदनमीहवा॥ दुःखदं सर्वथा देहे जानन्धर्मं सनातनं॥१२॥
१२॥ स बुद्धिः सुखदानीह कर्माणि कुरुते सदा॥ न दुःखदानि धर्मज्ञा स्थितिरेषा स
नातनी॥१३॥ धर्मपुत्रौ हरेरंशौ सर्वज्ञौ सर्वपूजितौ॥ कृतवंतौ कथं युद्धं दुःखदं धर्म
नाशनं १४ त्यक्त्वा तपः समाधिं ता सुखरामां महत्फलं॥ संयुगं दारुणं ब्रह्मन्
मूर्खोपि नैव वांछति॥१५॥ स्वर्गान्महीपति॥ अहंकारेन वासा
पात्पातितः पृथ्वीतले॥१६॥ यज्ञोक्रशनकतुर्विधार्मिकः पृथिवीपतिः॥ राष्ट्रेण ब्रा ३२
रणमात्रेण पातितो वज्रपाणिना॥१७॥ अहंकारमृते युद्धं न भवत्येव निश्चयः॥ किं

फलं तेन कृतं तस्य मुनेः पुण्यविनाशनं॥१८॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥राजन्संसारमूलं
हि त्रिविधः परिकीर्तितः अहंकारस्तु सर्वज्ञ मुनिनिधर्मनिश्चये॥१९॥ स कथं तु
निनात्यक्तुं योगेपादेहवता किल॥ कारणेन विना कार्यं न भवत्येव निश्चय॥२०॥ त
पो दानं तथा यज्ञा सात्विका स्त्वभवंत्पति॥ राजसाह्यामहाराजो गत्तामसा कलहप्र
या॥२१॥ क्रियास्तस्मापि राजेंद्र नाहंकार विका क चित्॥
श्चय॥२२॥ अहंकारस्ततो बद्धो नान्यास्ति जगतीतले॥ तेनेदं रचितं वि
श्वं कथं तद्रहितं भवेत्॥२३॥ ब्रह्मविष्णुस्तथा रुद्र अहंकारयुताः सभी॥ अन्येषां चैव
का वार्ता मुनीनां वसुधाधिपः॥२४॥ अहंकाराहृतं विश्वं भ्रमत्येदं चराचरं॥ पुनर्जन्म
पुनर्मृत्यु सर्वं कर्मवशानुगं॥२५॥ देवतिर्यग्मनुष्याणां संसारेस्मिन्महीपते॥ रथांग

वदसर्वार्थिन्निमग्णं सर्वदास्मृतं ॥२६॥ विष्णोरप्यवताराणां संख्यां जानाति कः पु
मान् ॥ वितते स्मिन्संसारे तु उत्तमाधमयोनिषु ॥२७॥ नारायणो हरिः साक्षान्मात्स्यं
वपुरुपाश्रितः ॥ कामठं शौकरं चैव नारसिंहं वामनं ॥२८॥ युगेयुगे जगन्नाथ वा
सुदेवो जनार्दनः ॥ अवतारानसंख्यातान्करोति विधितंत्रितः ॥२९॥ वैवस्वते महा
राज सप्तमे भगवान्हरिः ॥ मन्वंतरेवतारान्वै चक्रे तान्शृणु तत्वतः ॥३०॥ भृगोश्शा
पान्महाभाग विष्णुर्देववरः प्रभुः ॥ अवतारानने कांस्तु ज्ञातवानखिलेश्वर ॥३१॥ ॥
राजोवाच ॥ ॥ संदेहो यं महाभाग हृदये मम जायते ॥ भृगुणा भगवान्विष्णुः कथं
शप्तः पितामह ॥ अथाप्यत्र मुनेस्तस्य विप्रियं कृतं मुने ॥ यशोषा भृगुणा शप्तो वि
ष्णुर्देवनमस्कृतः ॥३३॥ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कारणं प्रप

जं किल ॥ पुरा कश्यपदायादो हिरण्यकशिपुर्नृपः ॥३४॥ यदा तदासुरैः सार्द्धं ततं स
र्वं परस्परं ॥ भ्रतेस्मिन्जगत्सर्वं मव्याकुलम जायत ॥३५॥ हते तस्मिन्नृपे राजा प्रह्ला
दः समजायत ॥ पितुर्वैरं स्मरं स्तेनैव रोषेण परिपीडितः ॥३६॥ संग्राममकरोद्घोरं श
क्रेण सह भारत ॥ देवान्संपीडयामास प्रह्लादश्शत्रुकर्शनः ॥३७॥ संग्रामस्तु महा
घोरः शक्रप्रह्लादयोर्मिथः ॥ पूर्णं वर्षशतं राजन्लोकविस्मयकारकं ॥३८॥ दैवे
युद्धं ततं चोग्रं प्रह्लादस्तु पराजितः ॥ निर्वेदं परमं प्राप्तो ज्ञात्वा धर्मं सनातनं ॥३९॥
विरोचनसुतं राज्ये प्रतिष्ठाप्य बलिं नृपं ॥ जगाम स तपस्तप्तुं पर्वते गंधमादने ॥४०
प्राप्य राज्यं बलिः श्रीमान्देवैर्वैरं चकार ह ॥ ततः परस्परं युद्धं जातं परमदारुणं ॥४१
ततो सुरैर्जिता दैत्या इंद्रेणामिततेजसा ॥ विष्णोः सहाययुक्तेन राज्यभ्रष्टाः कृता

भा॰ च॰ नृप ॥ ४२ ॥ ततः पराजिता दैत्याः काव्यस्य शरणं गताः ॥ किं त्वं न कुरुषे ब्रह्मन्सहा
३५ यं नः प्रता ॥ ४३ ॥ स्थातुं न शक्नमो ह्यत्र प्रविशामो रसातलं ॥ यदि त्वं न सहायोसि त्रा
तुं मंत्रविदुत्तमः ॥ ४४ ॥ ॥ व्यासउ॰ ॥ ॥ इत्युक्तः सोब्रवीद्दैत्यान्काव्यः कारुणिको मु
निः ॥ माभैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन नो सुराः ॥ ४५ ॥ मंत्रैस्तथौषधीभिश्च स
हायं वः सदैव हि ॥ करिष्यामि ततो साहा भवंतु विगतज्वरा ॥ ४६ ॥ व्यासउ॰ ॥ ॥ त
तस्ते निर्भया जाता दैत्याः काव्यस्य संश्रयात् ॥ देवैः श्रुतं तु वृत्तांतं सर्वं चारमुखात्कि
ल ॥ ४७ ॥ ततः संमंत्र्य ते देवाः शक्राद्याश्च परस्परं ॥ मंत्रं चक्रुः सुसंविग्नाः काव्यमं
त्रप्रभावतः ॥ ४८ ॥ साधु गच्छामहे तूर्णं यावन्नाध्यापये न वै ॥ प्रसह्य हत्वा शिष्टां
स्तु पातालं प्रापयामहे ॥ ४९ ॥ दैत्याञ्जग्मुस्ततो देवाः सरब्धाः शस्त्रपाणयः ॥ जघ्नु

स्तान्विष्णुसहिता दानवान्हरिनोदिताः ॥ ५० ॥ वध्यमानास्तु ते दैत्याः संत्रस्ता भयपी
डिताः काव्यं शरणार्थिनो जग्मुः रक्ष रक्षेति चाब्रुवन् ॥ ५१ ॥ तान्तथा पीडितान्दृष्ट्वा दे
वैर्दैत्यान्महाबलान् ॥ माभैष्टेति वचः प्राह मंत्रौषधबलाद्विभुः ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा काव्यं
सुराः सर्वे त्यक्त्वा तान्प्रययुः किल ॥ स्वधाममतिमाधाय मुनेस्तत्त्वा महाबलं ॥ ५३ ॥ ॥
इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे दशमोध्यायः ॥ १० ॥ ॥ व्यासउ॰ ॥ ॥ तथा
गतेषु देवेषु काव्यस्तान्प्रत्युवाच ह ॥ ब्रह्मणा पूर्ववृत्तं कं यत् शृणुध्वं दानवोत्तमाः ॥ १
विष्णुर्दैत्यवधोद्युक्तो निहनिष्यति जनार्दनः ॥ वाराहं रूपमास्थाय हतः ॥ २ ॥ य
थान्नसिंहरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ तथा सर्वान्ततोत्साहो हनिष्यति न चान्य
था ॥ ३ ॥ नेमे मंत्रबलं सम्यक्प्रतिभाति यथा हरिं ॥ जेतुं यूयं समर्थास्मि मया त्रा

तासुरानथ॥४॥ तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं कियंतं दानवोत्तमाः॥ यावदहं महादेवं मंत्रार्थमु
पजामिवै॥५॥ प्राप्य मंत्रान्महादेवादागमिष्यामि संप्रतं॥ युष्मत्सतान्प्रदास्यामि
यथार्थं दानवोत्तमाः॥६॥ प्राप्य मंत्रान्महादेवात्समा दैत्या ऊचुः॥ पराजिताः कथं
स्थातुं पृथिव्यां मुनिसत्तम॥ त्वाकान्नवामहे नूतावत्कालं प्रतीक्षितुं॥७॥ ॥काव्य उ॥
निहताः बलिनः सर्वे किंचिच्छिष्टास्म दानवाः॥ नाद्य युक्तस्तु संग्रामो शममेव सुखा
वहं॥८॥ यावदहं मंत्रविद्यां गृहीत्वा समुपागमं॥ तावद्भवद्भिः स्थातव्यं तपोयुक्तै
:श्रमाचितैः॥९॥ सामदानादयः प्रोक्ता विबुद्धिः समयेसदा॥ देशकालबलं वीस
तथाशक्तित्रयं बुधैः॥१०॥ सेवाथ समयकायान्नांतु एणां श्रुतमिच्छत॥ स्वशक्त्युपचये
कालेहंतथा स्तेमानिभिनिः॥११॥ तदद्य विनयं मत्वा सामपूर्वं छलेन वै॥ तत्रध्वंस

निकेतेषु मदागमनकांक्षया॥१२॥ प्राप्य मंत्रान्महादेवादागमिष्यामि दानवाः युष्मा
महे पुनर्देवान्नव प्राप्स्यथैव जयं॥१३॥ इत्युक्त्वा दानवान्काव्यो जगाम तत्र तन्निश्चयः॥ म
हादेवं महाराज मंत्रार्थं मुनिसत्तम॥१४॥ दानवाः प्रेषयामासुः प्रह्लादं सुरसंनिधौ॥ स
त्यवादिनमव्यग्रं सुराणां प्रत्ययप्रदं॥१५॥ प्रह्लादस्तुरान्वाह न्यस्तशस्त्रा यावनतो नृप॥ अ
सुरैरावृतः तत्त्वचनेनमपूर्वकं॥१६॥ न त्वत्रासादयस वै निःसंनाहा रार्थे विना
देवाश्च तपश्चरिष्यामः संवृता वल्कलैर्वने॥१७॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्याभि
व्याहृतं तु तत्॥ ततो देवा न्यवर्तंत विज्वरा मुदितास्तते॥१८॥ न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु विनि
वृत्तास्तदासुराः॥ विस्रब्धाः स्वगृहान्गत्वा क्रीडासक्ताः सुसंस्थिताः॥१९॥ दैत्यास्ते
दंभमालंब्य तापसात्त्संयुताः॥ कश्यपस्याश्रमे वासं चक्रुः काममनेत्तु या॥२०

ना०च० काव्योगत्वाथकैलासंमहादेवंप्रणम्यच॥उवाचविभुनापृष्टःकिंतेकार्यमितिनृ
प॥२१॥मंत्रानिच्छाम्यहंदेवयेनसंतिबृहस्पतौ॥पराभवायदेवानांमसुराणांज
३६ यायच॥२२॥व्यासउ॥ ॥तत्श्रुत्वावचनंतस्यसर्वज्ञःशंकरःशिवः॥चिंतयामा
समनसाकिंकर्त्तव्यमितःपरं॥२३॥सुरेषुद्रोहबुध्यासौमंत्रार्थमिहसांप्रतं॥प्राप्तः
काव्योगुरुस्तेषांदैत्यानांविजयायच॥२४॥रक्षणीयामयादेवाइतिसंचिंत्यशंक
रः॥दुष्करंव्रतमत्यर्थंतमुवाचमहेश्वरः॥२५॥पूर्णंवर्षसहस्रंतुकणधूममवाक्
शिराः॥यदिपास्यसिभद्रंतेततोमंत्रानवाप्स्यसि॥२६॥इत्युक्तोसौप्रणम्येशंबा ३६
ढमित्यब्रवीद्वचः॥व्रतंचराम्यहंदेवत्वयाज्ञप्तःसुरेश्वर॥२७॥व्यासउ॥इत्युक्त्वाशं
करंकाव्यश्चकारव्रतमुत्तमं॥धूम्रपानरतःशांतोमंत्रार्थंकृतनिश्चयः॥२८॥ततो

देवाःपरिज्ञातान्नृत्वाकाव्यंव्रतेरतं॥दैत्यान्दंभयुतांश्चैवबभूवुर्मंत्रत
त्पराः॥२९॥विचार्यमनसःसर्वेसंग्रामायोद्यतान्नृप॥यद्युधनायुधास्तत्र
तेदानवोत्तमाः॥३०॥तानागतान्समीक्ष्याथसायुधान्दंशितांस्तथा॥श्चासंस्तेन
यसंविग्नादैत्यान्देवाकृतोद्यमान्॥३१॥उत्पेतुःसहसातेवैसंत्रस्ताभयकर्शिताः॥
चक्रवन्तंवचनंतथ्यंतेदेवान्बलदर्पितान्॥३२॥न्यस्तशस्त्रास्त्वनयेदत्तेश्चाचार्येव्रतमा
स्थिते॥दत्वाभयंतोत्यजतयसंग्रामात्तोजिघांसया॥३३॥सत्यंवःकृतंदेवाधर्मश्चश्रु
तिनोदितः॥न्यस्तशस्त्रास्त्वानहंतव्याभीतास्तशरणागताः॥देवाऊचुः॥नवद्भिःप्रोषितः
काव्योमंत्रार्थंकुहकेनवै॥तपोज्ञातंहियुष्माकंतेनयुद्धामहेद्भुतं॥३५॥सज्जाभवंतु
युद्धायसन्नद्धाःशस्त्रपाणयः॥शत्रुच्छिद्रेणहंतव्याएषधर्मःसनातनः॥३६॥व्यासउ॥

तच्छ्रुत्वावचनंदैत्याविचार्यचपरस्परं॥पलायनःपरास्तेवैनिर्गताभयविकलाः॥३७॥
तारणार्थंदानवाजग्मुस्तांस्तेकाव्यमातरं॥दृष्ट्वानीतान्सुसंत्रस्तानभयंचददावथ॥
३८॥ ॥काव्यमातोवाच॥ ॥नभेतव्यंनभेतव्यंभयंत्यजतदानवाः॥मत्संनिधौवर्ततांवो
नभीर्जीवितुमर्हति॥३९॥तच्छ्रुत्वावचनंदैत्याःस्थितातत्रगतव्यथाः॥निरायुधा
न्त्यसंत्रस्तांस्तत्राश्रममवेत्यसुराः॥४०॥देवास्तान्विद्रुतान्वीक्ष्यदानवांस्तेपदानुगाः॥अ
भिजग्मुःप्रसह्यतानविचार्यबलाबलं॥४१॥तत्रागत्यसुराःसर्वेहंतुंदैत्यान्समुद्य
ताः॥वारिताकाव्यमात्रापिजघ्नुस्तानाश्रमस्थितान्॥४२॥हन्यमानान्सुरैर्दृष्ट्वाका
व्यमाताऽतिकोपिता॥उवाचसर्वान्निर्निद्रान्तपसाप्रकरोम्यहं॥४३॥इत्युक्त्वाद्वेरि
तान्निद्रितानागत्यपपातह॥सेंद्रानिद्रावशंप्राप्तादेवामूकवत्स्थिताः॥४४॥इंद्रं

निद्राजितंदृष्ट्वादीनंविष्णुरभाषत॥मांत्वंप्रविशशक्रत्वंतेनयेत्वांचसरोत्तमः॥४५॥ए
वमुक्तस्ततोविष्णुंप्रविवेशपुरंदरः॥निर्भयोगतनिद्रश्चबभूवहरिरक्षिता॥४६॥र
क्षितंहरिणादृष्ट्वाशक्रंतत्रगतव्यथं॥काव्यमाताततःक्रुद्धाकेशवंवचनमब्रवीत्॥
४७॥मघवंस्त्वंदहाम्यद्यसविष्णुंवैतपोबलात्॥पश्यतांसर्वदेवानामीक्षस्वमेतपोब
लं॥४८॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वातुतयादेवौविद्धौविशेयोगविद्यया॥अभिभूतौमहात्मा
नौसंस्तब्धौतौबभूवतो॥४९॥विस्मितास्तुतदादेवादृष्ट्वातावतिबाधितौ॥चकम्पेक
लकलारावंचक्रुःसुदीनमानसाः॥५०॥क्रोशमानान्सुरान्दृष्ट्वाविष्णुःप्राहशचीपतिं॥
विशेषेणाभिभूतोस्मितवतेऽहंमधुसूदनः॥५१॥दहैनांतरसाविप्रायावन्नौनदहेत्स्वमो
तपसादर्पितांदुष्टांमाविचारयमाधव॥५२॥इत्युक्तोभगवान्विष्णुःशक्रेणव्यथितेन

भा·च· च॥ चक्रंसस्मारतरसाघृणांत्यक्त्वास्त्रीवधे॥५३॥ स्मृतमात्रंतुसंप्राप्तंचक्रंविष्णुव
शानुगं॥ दधारचक्रंकरेकेवधार्थंशक्रनोदितः॥५४॥ गृहीत्वातत्करेचक्रंशिरश्चि
३८ छेदरंहसा॥ हतांदृष्ट्वाचतांशक्रोमुदितश्चाभवत्तदा॥५५॥ देवाश्चातीवसंतुष्टाह
रिंजयेतिच॥ तुष्टुवुर्मुदिताःसर्वेसंजाताविगतज्वराः॥५६॥ इंद्रविष्णुतुसंजातौ
तत्क्षणाद्विगतव्यथौ॥ स्त्रीहत्यांशंकमानौतौभृगोःशापंदुरत्ययं॥५७॥ ॥इतिश्री
भागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकादशोध्यायः॥११॥ ॥व्यासउ॥ ॥तंदृष्ट्वास्त्री
वधंघोरंचुक्रोधभगवान्भृगुः॥ वेपमानोतिदुःखार्त्तःप्रोवाचमधुसूदनं॥१॥ ३८
भृगुरु॥ तंविष्णोजानतापंमहामते॥ स्त्रीवधंविप्रजायायाःकिंकरोमिजनार्द
न॥२॥ आख्यातस्त्वंसत्वगुणःब्रह्माचराजसःस्मृतः॥ तथासौतामसःशंभुविप

रीतंकथंकृतं॥३॥ तामसस्त्वंकथंजातःकृतंकर्मातिनिंदितं॥ अवध्यास्त्रीतापसी
चहताकस्माद्विरागसा॥४॥ शपामित्वांदुराचारंकिमन्यत्करोमिते॥ विधुरोहंकृ
तःपापदुरात्मन्शक्रकारणात्॥५॥ नशपेहंतथाशक्रंशपेत्वांमधुसूदन॥सदा
छलपरोसित्वंकूटयोनिदुराशयः॥ येचत्वांसात्विकंप्राहुस्तेमूर्खामुनयःकिल॥
तामसोसिदुराचारप्रत्यक्षंमेजनार्दन॥७॥ अवतारान्मृत्युलोकेत्वंचाप्स्यसिपाप
संभवान्॥ प्रायोगर्भभवंदुःखंभुंक्ष्वपापंजनार्दन॥८॥ व्यासउ॥ ततस्तेनाभि
शापेनतष्टेधर्मेपुनःपुनः॥ लोकस्यचहितार्थायजायतेमानुषेष्विह॥९॥ ॥रा
जोवाच॥ ॥भृगुणायहितातत्रचक्रेणामिततेजसा॥ गार्हस्थ्यंचपुनस्तस्यक
थंजातंमहात्मनः॥१०॥ व्यासउ॥ ॥इतिशप्त्वाहरिंरोषात्तदादध्यौशिरस्तरन्॥

ना॰ च॰
३९

कार्ये संयोज्मतस्तस्माद्भृगुश्चोवाच कार्यवित् ॥ ११ ॥ अद्य त्वां विष्णुना देवी हतां संजी
वयाम्यहं ॥ यदि त्वस्तो मया धर्मो ज्ञायते चरितोपि वा ॥ १२ ॥ तेन सत्येन जीव त्वं य
दि सत्यं ब्रवीम्यहं ॥ पश्यंतु देवताः सर्वमिमं तेजो बलं महत् ॥ १३ ॥ अद्भिस्तां प्रोक्ष्य संजी
तां जिजप्त्वेत सौ ब्रवीद्वच ॥ सत्यं शौचं तथा वेदा यदि मे तपसो बलं ॥ १४ ॥ मासउ
॥ अद्भिः सोप्रोक्षिता देवी सद्य संजीविता ॥ तदा उत्थिता परमप्रीता भृगोर्भार्या
शुचिस्मिता ॥ १५ ॥ ततस्तं सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव ॥ साधु साध्वीति तं
तावत्तु दुष्टुवुः सर्वतो दिशं ॥ १६ ॥ एवं संजीविता तेन भृगुणा वरवर्णिनी ॥ विस्मयं
परमं जग्मुर्देवाः सेंद्रा विलोकयत् ॥ १७ ॥ इंद्रस्तु रानथोवाच मुनिना जीविता सती
काव्यस्तत्स्वात तपो घोरं किं करिष्यति मंत्रवित् ॥ १८ ॥ मासउ ॥ ॥ गतानिंद्रसुरेर

स्यदेहात्तमगतं नृप ॥ स्मृत्वा काव्यस्य च व्रतं मंत्रार्थमति दारुणं ॥ १९ ॥ विमृस्यम
नसा वाक्ये जयंती स्वसुतां तदा ॥ उवाच कन्यां चार्वंगी स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ २० ॥ क
ष्टपुत्रि मया दत्ता काव्यायत्वं तपस्विने ॥ समाराधय तन्वंगी मत्कृते तं व्रतांकुल ॥ २१
उपचारैर्मुनिं तैस्तैः समाराध्यमनःप्रिये ॥ नयं मे इरतरस्मागत्वा तत्राश्रमे ॥ २२ ॥ सा
पितुर्वचनं श्रुत्वा तत्रागच्छन्मनोरमा ॥ तमपश्यद्विशालाक्षी पिबंतं धूममाश्रमे ॥
२३ ॥ तमदेहसमालोक स्मृत्वा वाक्यं पितुस्तदा ॥ कदलीमादाय वीजयोमास तं मु
निं ॥ २४ ॥ निर्मलं शीतलं वारि समानीय सुवासितं ॥ पानाय कल्पयामास भक्त्या
परमया लघु ॥ २५ ॥ छायां वस्त्रेण यंत्रैर्वा नाकरस्य समागते ॥ रचयामास तत्वं
गी स्वयं धर्मे स्थिता सती ॥ २६ ॥ फलान्याहाय दिव्यानि पक्वानि मधुराणि च ॥

ना०च० मुमोचाग्रेमुनेस्तस्यनक्षत्रार्थविहितानिच॥२७॥कृत्वाप्रादेशमात्रंचहरितास्तु
४० कसंनिभा॥दर्भाग्राग्रेथपुष्पाणिनिन्यमन्दृदये॥२८॥निश्चयंकल्पयामासमंत्रपञ्च स
वाचितं॥सुभ्रूर्मुनेश्चहस्ताच्चकारवीजनंदलैः॥२९॥हावभावादिकंकिंचिद्विकार
जननंचयत्॥नचकारजयंतीसाशापमुक्तानामुनेस्तदा॥३०॥स्तुतिंचकारतत्वज्ञो
गीर्भिस्तस्यमहात्मनः॥सुनाविरप्यनुकूलाभिःशीतिस्तुत्वाह्यनघा॥३१॥प्रबुद्धे
जलमाहृत्यदर्भाराचमनायच॥मनोनुकूलंसततंकुर्वतीसाप्यतिष्ठत॥३२॥ई
शोपिसेवकानत्रप्रेषयामासचातुरः॥प्रहर्त्तृत्वात्तुकामोवैमुनेस्तस्याजितात्मनः॥३३ राम०
एवंबहूनिवर्षाणिपरिचर्यपरायणा॥वसन्तिवत्॥निर्विकाराजितक्रोधाब्रह्म ४०
चर्यपरायणा॥३४॥पूर्णवर्षसहस्रेतुपरितुष्टोमहेश्वरः॥वरेणछंदयामासकार्यंत्र

तीतमनोहरः॥३५॥ ॥ईश्वरउवाच॥ ॥यत्तुकिंचिदपिब्रह्मन्विद्यतेऽनघनंदन॥प्रति
पश्यामितत्सर्वंतन्त्रवाच्यंचकस्यचित्॥३६॥सर्वाभिन्नाविनेनत्वंनविष्यातिनसंशयः
अवध्यःसर्वभूतानांप्रजेशश्चद्विजोत्तम॥३७॥ ॥व्यासउ०॥ ॥एवंदत्वावरांस्त्वंभूस्तत्रै
वांतरधीयत॥कामंत्रामथसंवीक्ष्यजयंतीवाक्यमब्रवीत्॥३८॥कासित्वंब्रूहिसुश्रोणि
कस्यकिंत्वंचिकीर्षितं॥किमर्थमिहसंप्राप्ताकार्यंवदवरोरुमे॥३९॥कावांछातेक
रोम्यद्यचकोरचंचलोचने॥प्रीतोस्मित्वत्कृतेनाद्यब्रूहिसत्यंशुचिस्मिते॥४०॥तपसा
तवभक्त्याचमनोमेप्रवणीकृतं॥वरंवरयसुश्रोणितुष्टोस्मिप्रददामिते॥४१॥व्यास
उ०॥एवमुक्त्वामुनिंप्राहजयंतीमुदितानना॥चिकीर्षितंमेभगवंस्तपसाज्ञातुमर्ह
सि॥४२॥काव्यउ०॥ ॥ज्ञानेनमयातथापित्वंब्रूहिकार्यंमनोस्थितं॥करोमिसर्वथाचे

भा·च· वद्धीतोस्मिपरिचर्यया॥४३॥ ॥जयंतीउ॥ ॥शक्रस्याहंसुताब्रह्मन्पित्रातुभ्यं
समर्पिता॥ जयंतीनामतस्माहंजयंतावरजामुने॥४४॥ सकामास्मित्वयिविभो
४१ वांछितंकुरुतेद्युना॥ रम्येत्वयामहाभागधर्मतःप्रीतिपूर्वकं॥४५॥शुक्रउ॥ ॥
मयासहत्वंसुश्रोणिदशवर्षाणिभामिनि॥ सर्वैर्भूतैरदृश्याचरमस्वेहयदृच्छ
या॥४६॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥एवमुक्त्वागृहंगत्वाजयंत्याःपाणिमुद्वहन् तया
सहावसद्देव्याहदशवर्षाणिभार्गवः॥४७॥ अदृश्यःसर्वभूतानांमाययासंवृतः
प्रभुः॥ दैत्यास्तमागतंश्रुत्वाकृतार्थंमंत्रसंयुतं॥४८॥ अभिजग्मुर्गृहंतस्यमुदि ७१
तास्तद्दिदृक्षवः॥ नापश्यन्रममानंतंजयंत्यासहसंवृतं॥४९॥ तदाविमनसःसर्वे
जातानष्टोद्यमाश्चते॥ चितापरातिदीनाश्चवीक्ष्यमाणाःपुनःपुनः॥५०॥ अदृष्ट्वा

तेमुसंवृत्तंप्रतिजग्मुर्यथागतं॥ स्वगृहान्दैत्यवर्यास्तेचिंताविष्टाभयातुराः॥५१॥ रम
माणंतथाज्ञात्वाशक्रःप्रोवाचतंगुरुं॥ बृहस्पतिंमहाभागंकिंकर्तव्यमितिस्मह॥५२
गच्छाद्यदानवान्ब्रह्मन्प्रलोभनसमायया॥ अस्माकंकुरुकार्यंत्वंबुद्ध्यासंचिंत्यमानदः
५३॥ तानुवाचगुरुःकामरूपःप्रच्छन्नमायया॥ तच्छ्रुत्वावचनंकाव्यंरममाणंसुसंवृ
तं॥ तच्छ्रुत्वावचनंकाव्यंरममाणंसुसंवृतं॥५४॥ ज्ञात्वातद्रूपमास्थाययदैत्यान्प्रति
ययौगुरुः॥ गत्वातत्रातिप्रीत्यासोत्यसुरान्समुपाकयत्॥५५॥ आगतास्तेसुराःस
र्वेदृष्टुःकाव्यमयतः॥५६॥ प्रणम्यसंस्थितासर्वेकाव्यंमत्वाश्रमोहिताः॥ नविदुस्ते
गुरोर्मायांकाव्यरूपविभाविनीं॥५७॥ तानुवाचगुरुःकामरूपःप्रच्छन्नमायया॥
स्वागतंममयाज्यानांश्रामोहंवोहितायवै॥५८॥ अहंचाध्यापयिष्यामिविद्याश्च

सातुयामया॥ तपसा तोषितो शंभो मंत्रया मपुरःसरा॥५९॥ तच्छ्रुत्वा भीतमनसो
जातास्ते दानवोत्तमाः॥ काव्यमत्वा छलं कार्यं जहर्षस्ते विमोहिताः॥६०॥ क्षणेमुक्त
मुदायुक्ता निरातंका गतव्यथा॥ देवेभ्यश्च भयं त्यक्त्वा तस्थुः सर्वे निरामया॥६१॥
इतिश्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वादशोध्यायः॥ ॥राजोवाच॥ ॥किंकृ
तं गुरूणा पश्चाद् भृगुरूपेण वर्त्तता॥ छलेनैव हि दैत्यानां पौरोहित्ये न धीमता॥१
गुरूणा मनिशं सर्वविद्यानिधिस्तथा॥ सुतांगिरस एवासौ सकथं छलकृन्मुनिः
॥२॥ धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु सत्यधर्मस्य कारणं॥ कथितं मुनिभिः कामं किं वा सा नोद
ना कृताः॥३॥ वाचस्पतिस्तथा मिथ्यावक्ता चेद्दानवान् प्रति॥ कः सत्यवक्ता संसा
रेस्मिन् विप्रा तिगृहाश्रमी॥४॥ आहाराद्धिकं भोज्यं ब्रह्मा उविनवेपिन॥ तदर्थं मु

नयो मिथ्या प्रवर्त्तंति कथं मुने॥५॥ शास्त्रप्रमाणं मुच्छेदं शिष्टाचार गतं न किं॥ छल
कर्मप्रवृत्तेवै विगीतत्वं प्रसेन चेत्॥६॥ देवाः सत्वसमुद्भूता राजसा मानवाः स्मृता॥
तिर्यंचस्तामसाः प्रोक्ता उत्पत्तौ मुनिभिः किल॥७॥ अमराणां गुरुः साक्षान्मिथ्यावा
दी स्वयं यदि॥ तदा कः सत्यवक्ता स्याद्राजसस्तामसः पुनः॥८॥ क्वास्थितिस्तत्र धर्मस्य
संदेहोयं महान्मम॥ का गतिः सर्वजंतूनां मिथ्यावादी जगत्त्रये॥९॥ हरिर्ब्रह्मा श
चीकांतस्तथान्ये सुरसत्तमाः॥ सर्वे छलविधौ दक्षा मनुष्याणां च का कथा॥१०॥
कामक्रोधाभिसंतप्ता लोभोपहतचेतसः॥ छलेरता सुराः सर्वे मुनयश्च तपोधना
॥११॥ वशिष्ठो वामदेवश्च विश्वामित्रो गुरुस्तथा॥ एते मायारताः कात्र गतिर्धर्मस्य
मानद॥ ॥१२॥ इंद्राग्निश्चंद्रमा वेधा परदाराभिलंपटाः॥ आमत्वं भुवने येषु स्थितं क

क्रमुनेवद॥१३॥ वचनंकस्यमंतव्यमुपदेशाधियानघ॥ सर्वेलोकानिवृत्ताश्चदेवा
श्चमुनयस्तथा॥१४॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥किंविष्णुःकिंशिवोब्रह्मामघवाकिंबृहस्प
ति॥ देहवान्वनवर्त्तेवविकारैःसंयुतःसदा॥१५॥ रागीविष्णुःशिवोरागीब्रह्मापिरा
गसंयुतः॥ रागवान्किमकृत्यंवैनकरोतिनराधिप॥१६॥ देहीदेहगुणैर्युक्तःकिं
चित्रंनृपतेत्रवै॥ निर्गुणःपरमात्मासौविदेहःपरमःपरः॥१७॥ देहवान्कोपि
चातुर्याद्धिदेहवान्लक्ष्यते॥ संशासेसंकटेसोपिगुणैःसंबाध्यतेकिल॥१८॥ कार
णाद्धितंकार्यंकथंनवक्तुमर्हसि॥ ब्रह्मादीनांचसर्वेषांगुणाएवहिकारणं॥१९
पंचविंशसमुद्भूतादेहास्तेषांनचान्यथा॥ कोलेमरणधर्मास्तिसदेहःकोत्रतेनृप
२०॥ परोपदेशवेलायांशिष्टाःसर्वेभवंतिवै॥ विस्मरंतिहिशिष्टत्वंस्वकार्येसमुप

स्थिते॥२१॥ कामःक्रोधस्तथालोभोमदोहंकारमत्सरः॥ देहवान्कःपरित्यक्तुमी
शोभवितीतातुन॥२२॥ संशोयंमहाराजसंदेहेवंविधःस्मृतः॥ नान्यथाप्रभव
त्येवस्तुनान्यजनमयःकिल॥२३॥ कदाचिद्भगवान्विष्णुस्तपश्चरतिदारुणं॥ क
दाचिद्विविधान्यज्ञान्वितनोतिसुराधिपः॥२४॥ कदाचित्तुरमारंगरंजितःपरमे
श्वरः॥ रमतेकिलवैकुंठेतद्वशस्तन्मयोविभुः॥२५॥ कदाचिद्दानवैःसार्द्धंयुद्धंप
रमदारुणं॥२६॥ करोतिकरुणासिंधुस्तद्बाणपीडितोभृशं॥२६॥ कदाचिज्जय
माप्नोतिदैवात्सोपिपराजयं॥ सुखदुःखाभिभूतोसौभवत्येवनसंशय॥२७॥ शे
षेशोतेकदाचिद्वैयोगनिद्रासमाहृतः॥ कालेजागर्तिविश्वात्मास्वभावशतिबो
धितः॥२८॥ एवंब्रह्माहरश्चैवमिंद्राद्याःयेसुरास्तथा॥ मुनयःस्वैःस्वैःनिर्माणैरामु

षोपिचरंतिहि ॥२९॥ आज्ञयानियतेसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ वर्त्ततेनात्रसंदेह
नृपकिंचित्कदापिच ॥३०॥ स्नात्तुषोंतेथब्रह्माद्याः स्वयंगच्छंतिपार्थिव ॥३॥ प्रभ
वंतिपुनर्विष्णुइरशक्राद्योध्यमी ॥३१॥ तस्मात्कामादिकान्जित्वा देहवान्प्रतिप
द्यते ॥ नात्रतेविस्मयःकार्यःकदाचिदपिपार्थिव ॥३२॥ संसारोयंसुसंदिग्धःकामः
क्रोधादिभिर्नृप ॥ दुर्लभस्तद्विनिर्मुक्तिः पुरुषः परमार्थवित् ॥३३॥ योविजेतिचसं
सारेसदात्मकरोत्यपि ॥ विमुक्तःसर्वसंगेभ्योविचरत्यविशंकितः ॥३४॥ तस्मादृइस्म
तेन्नायद्विाश्रिनागृहीतापुरा ॥ गुरुणात्वंजितानापतिथाम्रातुर्यवीयसः ॥ एवंसंसा
रचक्रेस्मिन्रागलोनादस्निर्वृतः ॥ गृहस्थाश्रममास्थायकथंमुक्तोभवेन्नरः ॥३६॥ ॥
राजोवाच ॥ ॥ किंकृतंगुरुणातत्रकाव्यरूपाहतेनच ॥ कदाप्तुकाःसमायातत्सन्मेब्रूहिपि

तामह ॥३७॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥ श्रृणुराजन्प्रवक्ष्यामियत्कृतंगुरुणातदा ॥ कृत्वा
कायस्वरूपंतुप्रच्छन्नेनमहात्मना ॥३८॥ गुरुणाबोधितादैत्यामत्वाकाव्यंस्वकंगु
रुं ॥ विश्वासंपरमंकृत्वाबभूवुःतन्मयास्तदा ॥३९॥ विद्यार्थंशरणंप्राप्तान्गुरुमत्वाति
मोहिताः ॥ गुरुणाविप्रलब्धास्तेलोभात्कोवानमुंचति ॥४०॥ दशवर्षात्मिकेकालेसं
पूर्णेसमयेतदा ॥ जयंत्यासहक्रीडन्वैकाव्योयाज्ञानचिंतयत् ॥४१॥ आरायाम
मार्यंतेपर्यंतःसंस्थिताःकिल ॥ गत्वातातात्वेप्रपश्येहंयाज्ञानतिजयातुरान् ॥४२
मादेवेभ्योजयंतेषामञ्जकानांनवेदिति ॥ संचिंत्यबुद्धिमान्स्याद्यजयंतीप्रत्युवा
चह ॥४३॥ देवयानीकिमायातीपुत्रीमेचारुलोचना ॥ समयस्त्वेदसंपूर्णोजातो
यंदशवार्षिकः ॥४४॥ तस्माद्गच्छाम्यहंदेवीद्रष्टुयाज्ञान्स्वमध्यमे ॥ पुनरेवागमि

भा०च० ब्यामतवांतिकमनुव्रतः॥४५॥ व्यासउ॥ तथेतितमुवाचाथजयंतीधर्मवित्तमः॥ य
९५ येष्टंगच्छधर्मज्ञन तेधर्मंविलोपयेत्॥४६॥ तच्छ्रुत्वावचनंकाव्योजगामत्वरितस्ततः॥
अपश्यन्महादानवानांसपार्श्वेवाचस्पतिंतदा॥४७॥ छद्मरूपधरंसौम्यंबोधयंतंछलेनत
नात्॥ जैन्यंधर्मंकृतंतचयज्ञदानपरंतथा॥४८॥ नोदैवरिपवःसत्यंब्रवीमिवतं
हितं॥ अहिंसापरमोधर्मोहंतव्याह्याततायिनः॥४९॥ द्विजैर्भोगरतैर्वेदेदर्शितंहिं
सनंपशोः॥ जिह्वास्वादपरैःकाममहिंसैवपरामता॥५०॥ एवंविधानिवाक्यानिवेद
निंदापराणिच॥ श्रुत्वाणंगुरुमाकर्ण्यविस्मितोसौभृगोःसुतः॥५१॥ चिंतयामास राम०
मनसामद्द्वेषीयंगुरुःकिल॥ वंचिताःकिलधूर्तेनयाम्यामिनात्रसंशयः॥५२॥ धिगे ९५
तंपापबीजंवैनरकाब्धितिमिंगिलं॥ गुरुरप्यनृतंब्रूतेप्रेरितोयेनपापना॥५३॥

प्रमाणंवचनंयस्यसोपिपाषंडप्रेरकः॥ गुरुःसुराणांसर्वेषांधर्मशास्त्रप्रवर्त्तकः
५४॥ किंकीनकुरुतेलोकेनतिलयोकृतमानसः॥ अन्योपिगुरुरप्येषजातःपाषंडपं
डितः॥५५॥ त्रैलूषचेष्टितंसर्वंपरिगृह्यद्विजोत्तमः॥ वंचयत्सनिशंमूढान्दैत्यामामा
त्मनाप्यसौ॥५६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशोध्यायः॥१३॥
व्यासउ॥ ॥इतिसंचिंत्यमनसातमुवाचहसन्निव॥ वंचितामस्वरूपेणदैत्याणांकिं
गुणाकिल॥१॥ अहंकाव्योगुरुस्त्वाहंदेवकार्यप्रसाधकः॥ अनेनवंचितायूयंमत्स्व
रूपेणताम्यानात्रसंशयः॥ मामप्यहंध्वंवचोस्यायदिंजोयंवैमदाकृतिः॥ अनुगच्छ
तमायात्यास्मननेनंहहस्यतिं॥ इत्याकर्ण्यविचस्तस्यदृष्ट्वातौसदृशौपुनः॥ विस्मयं
परंजग्मुःकोसौकोयमितिस्फुटं॥४॥ सतान्वीक्ष्यसुसंभ्रांतानगुरुर्वाक्यमुवा

भा·च· चह॥ गुरुर्वो हि सदैवाद्यो मद्रूपोयं बृहस्पतिः॥५॥ भ्रामितो वंचयितुं युष्मान्देवकार्यार्थ
४६ सिद्धये॥ मा विश्वासं वचस्यास्य कुरुध्वं दैत्यसत्तमाः॥६॥ शास्त्रा विद्या मया दत्ता युष्मा
नध्यापयामि तां॥ दैवेभ्यो विजयं नूनं करिष्यामि न संशयः॥७॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वा
क्यं काव्यरूपधरस्य ते॥ विश्वासं परमं जग्मुः काव्योयमिति निश्चयात्॥८॥ कामेन
बहुधा तं तु बोधिता किंचदानवाः॥ बुबुधुर्न गुरोर्मायामोहिताः कालपर्ययात्॥
९॥ एवं ते निश्चयं ज्ञात्वा ततो भार्गवमब्रुवन्॥ अयं नो गुरुर्धर्मात्मा बुद्धिदः स्वहि
तेरतः॥१०॥ दशवर्षाणि सततं मयं नत्याविना भार्गविः॥ गच्छ त्वं कुरु कोनासि नो
स्माकं गुरुरस्तु तः॥११॥ इत्युक्त्वा भार्गवं मूढा निर्भर्त्स्य च पुनः पुनः॥ जग्राहंगिर
सं प्रीत्या प्रणिपत्याभिवाद्य च॥१२॥ काव्यस्तु तन्मयान्दृष्ट्वा चुकोपाथ शशाप

च॥ दैत्यान्बोधितान्मत्वा गुरुणा चातिवंचितान्॥१३॥ यस्मान्मया बोधिता हि न
मां त्यजत मामकाः॥ तस्मात्त्वनष्टसंज्ञा वै पराभवं मवाप्स्यथ॥१४॥ मदुपेक्षाफलं का
मं स्वल्पे काले त्ववाप्स्यथ॥ तदास्य कपटं सर्वं परिज्ञातं भविष्यति॥१५॥ भ्यासत्त्वा इ
त्युक्त्वा सोऽजगामाशु भार्गवः क्रोधसंयुतः॥ बृहस्पतिर्मुदं प्राप्य तस्थौ तत्र समाहितः॥
१६॥ ततः शप्तान्नुरुष्टात्वा दैत्यान्भार्गवेण हि॥ जगाम तरसा त्यक्त्वा स्वरूपं संविधा
य च॥१७॥ गत्वोवाच तदा शक्रं कृतं कार्यं मया ध्रुवं॥ शप्ताश्शुक्रेण ते दैत्या मया त्य
क्ता पुनः पुनः॥१८॥ निराधाराः कृता नूनं यतध्वं सुरसत्तमाः॥ संग्रामार्थं महाभागा
शापदग्धास्तु तेऽधुना॥१९॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं मघवा मुदमापवान्॥ जहृषुश्च सु
राः सर्वे प्रतिपूज्य बृहस्पतिं॥२०॥ संग्रामाय मतिं चक्रुः प्रविचार्य मिथः पुनः॥ निर्य

ना॰च॰ पुर्मिलिताः सर्वेदानवाश्रिमुखाः सुराः॥२१॥ सुरान्समुद्यतान्ज्ञात्वा ततोद्योगान्महाब
४१ लान्॥ अंतर्हितं गुरुं चैव बभूवुश्चिंतयान्विताः॥२२॥ परस्परमथोचुस्ते वंचिता गुरुणा कि
ल॥ गतोसौ स्वगुरुपुत्रेण ज्ञानाद्दृष्ट्वा बृहस्पतिः॥२३॥ व्यामोहिता वयं नूनं काव्यरूपेण
तेन वै॥ नागवस्तुन्न शक्नुमो नांगीकारं — — व्यति॥२४॥ काव्योपमानितोस्माभिर्मोहि
तैस्तस्य मायया॥ शापद्योगमहात्मा च गतोसौ रुष्टमानसः॥२५॥ वंचयित्वा गतः पापो
गुरुः कपटपंडितः॥ न्नाटस्त्रीलंपटः पापी मलिनांतर्बहिः शुचिः॥२६॥ किं कुर्मः क
च गच्छामः कथं काव्यः प्रकोपितः॥ कुर्वामिहे सहायार्थं प्रसन्नं रुष्टमानसं॥२७॥ इति संचि
त्य ते सर्वे मिलिता नयकंपिताः॥ प्रह्लादं पुरतः कृत्वा जग्मुस्ते भार्गवं पुनः॥२८॥ प्रणेमु राम॰
श्च रेण तस्य मुनेर्मनिःस्पृतस्तदा॥ भार्गवस्तानुवाचाथ रोषसंकुललोचनः॥२९॥ मया ४७

प्रबोधिता यूयं मोहिता गुरुमायया॥ न गृहीतं वचो मत्यं तदायास्माद्धितं शुचि॥
३०॥ तत्र गच्छंतु संरुष्टा यत्रासौ कपटान्वितः॥ नं चकः सुरकार्यार्थी नाहं वो गुरुरव्ययः॥
३२॥ ॥व्यास उ०॥ ॥एवं कुर्वंतं शुक्रं तु वाष्पसंदिग्धया गिरा॥ प्रह्लादस्तं तदोवाच गृ
हीत्वा चरणौ नतः॥३३॥ ॥प्रह्लाद उ०॥ ॥भार्गवाद्य समायाता मामात्र कालस्तथातुरा
न्॥ त्यक्तुमर्हसि सर्वज्ञत्वं वंचितांस्तेन पाप्मना॥३४॥ गते त्वयि तु मंत्रार्थं शैघ्र्येन तु रात्म
ना॥ त्वद्वेषमधुरालापैर्वयं तेन प्रवंचिताः॥३५॥ अज्ञानजनितदोषेण नैव कुप्यति ज्ञात
वान्॥ सर्वज्ञस्त्वं विजानासि चित्तेन तः प्रणवणं त्वयि॥३६॥ ज्ञात्वा नस्तपसान्नावं स्वज
कोपं महामते॥ कुर्वंति मुनयः सर्वे क्षणकोपाहि ज्ञानिनः॥३७॥ जलं स्वभावतः शीतं
वह्नीतपसमागमात्॥ नवत्तुष्णं वियोगाच्च स्वभावमनुगच्छति॥३८॥ क्रोधस्त्वांडा

वरूपोवैत्यकव्यः सर्वथा बुधैः ॥ तस्माद्दोषं परित्यज्य प्रसादं कुरु सुव्रत ॥ ३९ ॥ यदि
न त्यजसे रोषं त्यजसे स्मान्सुदुःखितान् ॥ त्वया त्यक्ता महाप्राज्ञ गमिष्यामो रसातलं
४० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा भार्गवो ज्ञानचक्षुषा ॥ विलोक्य प्रम
ना तूला तातमुवाच हसन्निव ॥ ४१ ॥ न भेतव्यं न गंतव्यं वामवा वा रसातलं ॥ रक्षयिष्या
मि वो याम्यान्मंत्रैरवैतथैः किल ॥ ४२ ॥ हितं सत्यं ब्रवीम्यद्य शृणुध्वं तन्निश्चयं ॥ वच
नं मम धर्मज्ञाः श्रुतं यच्छ्रलणः पुरा ॥ ४३ ॥ अवश्यं भाविनो भावाः भवंतीति श्रुता
श्रुताः ॥ दैवं न चान्यथा कर्तुं त्वतः को पि रसातले ॥ ४४ ॥ अद्य मंदबला यूयं कालयो
गाद्रसंशयः ॥ दैवैर्जिताः सत्वं चापि पातालं प्रति यास्यथ ॥ ४५ ॥ प्राप्तः पेययि कालो
व इति ब्रह्मा भ्यभाषत ॥ भुक्तं राज्यं न वर्षाणां पूर्णं सर्वसमृद्धिमतः ॥ ४६ ॥ युगाख्या

दशसंपूर्णा दिवानाक्रम्य मूर्द्धनि ॥ दैवयोगाश्च युष्माभिर्भुक्तं त्रैलोक्यपूजितं ॥ ४७ ॥
सावर्णिके मनु राज्य पुनस्तुभ्यं भविष्यति ॥ पौत्रस्ते किल त्रैलोक्यं पुनर्भोक्ष्यति वै बलि
४८ ॥ यन्नु वामनरूपेण हृतं देवेन विष्णुना ॥ तद्दैवतेन ते पौत्रः श्रीको देवेन विष्णुना ॥
४९ ॥ हृतं तेमे बलं राज्यं देवानां तार्थसिद्धये ॥ त्वमिंशेभविता चायं स्थिते सावर्णिकेम
नौ ॥ ५० ॥ ॥ भार्गव उवाच ॥ ॥ इत्युक्तो हरिणा पौत्रस्तव प्रह्लाद सांप्रतं ॥ अदृश्यः
सर्वभूतानां गुप्तश्चरति भीतवत् ॥ ५१ ॥ एकदा वासवेनासौ दृष्टो गर्दभरूपधृक्
शून्यगृहे स्थितः कामं भयभीतः शतक्रतोः ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा च वज्रधातेन वासवेन ब
लिस्तदा ॥ किमद्य गार्दभं रूपं कृत्वा द्य संस्थितो सि वै ॥ ५३ ॥ भोक्ता त्वं सर्वलोकस्य क
त्वमिरवशातस्य च ॥ न लज्जा खररूपेण तव राक्षससत्तम ॥ ५४ ॥ बलिरुवाच ॥ लज्जा

भा॰च॰ केंद्रतद्देवं हि परं शोकं महात्मन्निः॥ देवाधीनं जगत्सर्वं कोऽत्र शोकः शतक्रतो॥५५॥ य
४९ था विष्णुर्महातेजाः कश्यपस्य सुतां गतः॥ तथाहं खररूपेण संस्थितः कालयोगतः॥५६
यथा त्वं कमले लीनः संस्थितो ब्रह्महत्यया॥ पीडितश्च तथाप्यस्थितोहं खररूपधृक्
५७॥ दैवाधीनस्य किं दुःखं सुखं दुःखसमुद्भवे॥ कालः करोति वै नूनं यद्दिष्टं तिथ्यथा त
था॥५८॥ नागव॰उ॰॥ ॥इति तौ बलिदेवेन्द्रौ कृत्वा संविदमद्भुतं॥ प्रबोधं प्रापतुः का
मं यथास्थानं वजग्मतुः॥५९॥ इति ते सर्वमाख्यातं मया दैवबलं किल॥ दैवाधी
नं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं॥६०॥ ॥इति श्री नागव्रतमहापुराणे चतुर्थस्कंधे ४९
चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥इति तस्य वचः श्रुत्वा नागविस्य महात्म
नः॥ प्रह्लादस्तु सं हृष्टो बभूव नृपनंदन॥१॥ ज्ञात्वा दैवं बलिष्ठं तु प्रह्लादस्तानुवा

च ह॥ कृतेपि युद्धे न जयो न विप्र तिकदाचन॥२॥ तदा ते तं पुनः प्रोचुर्दानवा मदद
र्पिताः॥ संग्रामस्तु न कर्तव्यो दैवं किं न विदामहे॥३॥ निरुद्यमानां दैवं हि प्रधानमसुराधि
प॥ केन दृष्टं क्व वा चास्ति कीदृशं केन निर्मितं॥ तस्माद्युद्धं करिष्यामो बलमास्थाय सांप्रतं
त्वं वाग्रे दैत्यवर्यत्वं सर्वज्ञोसि महामते॥५॥ इत्युक्तस्तैस्तदा राजन्प्रह्लादः प्रबलारिहा से
नानीश्च तदा कृत्वा देवान्थ समाक्रमत्॥६॥ तेपि तत्रागतान्दृष्ट्वा संग्रामे समुपस्थिता
न्॥ सर्वे संनद्धसंनाहा देवास्तान्समयोधयत्॥७॥ संग्रामस्तु तदा घोरः शक्रप्रह्लाद
योरभवत्॥ पूर्णं वर्षशतं तत्र मन्वयो विस्मयावह॥८॥ वर्त्तमाने महायुद्धे शक्रेण शत
पालिताः॥ जयमापुस्तदा दैत्याः प्रह्लादप्रमुखा नृप॥९॥ तं देवेशो गुरोर्वाक्यात्सर्वदुःख
विनाशनीं॥ संस्मार मनसा मायां प्रकृतिं परमां शिवां॥१०॥ इंद्र उवाच॥ जयदेवी महादे

ना·च· वीशूलधारिणिचांबिके ॥ शंखचक्रगदापद्मशार्ङ्गहस्तेजयप्रदे ॥११॥ मातःप्रसादसु
५० मुखीजवहीनसत्वात्त्रायस्वनोजननिदैत्यपराजितान्वै ॥ त्वंदेविनःशरणमाजिहतप्रमा
णंशक्रासिदुःखशमनेखिलवीर्ययुक्ता ॥१२॥ ध्यायंतियेपिसुखिनोनितरान्भवंतिदुःखा
न्विताविगतशोकभयास्तथान्ये ॥ मोक्षार्थिनःप्रशममाप्यविमुक्तसंगाःसंसारवारिधि
जलेप्रतरंतिसंतः ॥१३॥ त्वंदेविविश्वजननप्रथितप्रभावासंरक्षणार्थमुदितात्रिहरप्रता
त्रिसंहर्तुसर्वमखिलंकिलकालरूपाकोवेत्तितेत्रचरितंननुमंदबुधिः ॥१४॥ ब्रह्माहरश्च
हरिरप्यलकापतिश्चनाहमथोथवरुणोग्निसमीरणश्च ॥ ज्ञातुंक्षमस्तवचरित्रमहोमुनी ५०
नामत्यंतवेदितुमगोचरमागमेश्च ॥१५॥ धन्यास्तएवभक्तिपराश्चयेवैसंसारदुःखरहि
ताःसुखसिंधुमग्नाः ॥ येभक्तिभावरहिताःकिलदुःखपात्रंजातादरिद्रगहदुःखमहा

किलन्न ॥१६॥ येवीज्यमानासितचामरैश्चक्रीडंतिधन्याशिबिकाधिरूढाः ॥ तैःपूजिता
स्त्वंकिलपूर्वदेहेनानोपहारैरितिचिंतयामि ॥१७॥ येपूज्यमानावरणस्थाविलासिनीवृंद
परिहृताश्च ॥ समंतकेश्वोपनतेव्रजंतिमन्येहितैस्त्वंकिलपूजितासि ॥१८॥ व्यासउ० ॥ ए
वंस्तुतामथवृतादेवीविश्वेश्वरीतदा ॥ प्रादुर्बभूवतरसासिंहारूढाचतुर्भुजा ॥१९॥ शंखच
क्रगदापद्मबिभ्रतीचारुलोचना ॥ रक्तांबरधरादेवीदिव्यकुंडलभूषणा ॥२०॥ तानुवा
चसुरान्देवीप्रसन्नवदनागिरा ॥ जयंत्यजंतुमोदेवाःशंविधास्येकिलाधुना ॥२१॥ इ
त्युक्त्वासातदादेवीसिंहारूढासुविस्मिता ॥ जगामतरसातत्रयत्रदैत्यायदान्विताः ॥
२२॥ ब्रह्मादयमुखाःसर्वेदृष्ट्वादेवींपुरःस्थितां ॥ ऊचुःपरस्परंजाताकिंकर्तव्यमितिस्म
दा ॥२३॥ देवानांत्राणमिच्छतिसंप्राप्तचंडिकाकिल ॥ महिषांतकरीनूनंचंडमुंडवि

ना·च. नाशिनी॥२४॥निहनिष्यामितेसर्वान्निविका नात्रसंशयः॥ चक्रदृष्ट्वायथापूर्वंनिहतौ
५२ मधुकैटभौ॥२५॥ एवंचिंताराब्धौस्मब्रह्मास्तानुवाचह॥ योद्धव्यंवाथमंतव्यंपलाय्य
दानवोत्तमा॥२६॥ नमुचिस्तमुवाचायपलायनपरान्निह॥ हनिष्यतिजगन्माता रु
षिताकिलदेहिनि॥२७॥ तथाकुरुमहाराजयथादुःखंनजायते॥ ब्रह्मामोध्येवपाता
लंत्यक्त्वासुखमतिहृदं॥२८॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥स्तौमिदेवींमहामायांसृष्टिस्थित्यंतका
रिणीं॥ सर्वेषांजननींशक्तिंभक्तानामभयंकरीं॥२९॥ व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्त्वावि
ष्णुनक्रस्तुब्रह्माहःपरमा‾ वित्॥ तुष्टावजगतांधात्रींस्तंतांजजिष्णुरस्तदा॥३०॥न
मोदेवीमाहामायेसर्वेषांत्वंजननीत्वसि॥ कान्नेदत्तंबदेवेषुदैत्येषुस्वल्पतेयुक्त॥३१
त्वतःसर्वमिदंविश्वंस्थावरंजंगमंतथा॥ त्वमेनिमित्तमात्रात्तिकत्वरित्तवनि

र्मिताः॥३२॥मातुपुत्रेषुकोभेदःस्यान्देवेषुसुतेष्वपि॥ तथैवदेवेषुस्मसुनकर्त्तव्यस्त्वया
धुना॥३३॥याहृशामातःसुतास्तेदानवाःकिल॥यतस्त्वंविश्वजननीपुराणेषुप्रकी
र्त्तिता॥३४॥तेपिस्वार्थपरानूनंतथैववयमप्युत॥ नांतरंवैप्रपश्यामियेनभेदसमुद्भ
वः॥३५॥ धनदारासुतत्नोगेषुतेपिसक्ताद्दिवानिशं॥ वयंतथैवदेवेशिकोभेदोसुरदे
वयोः॥३६॥ तेपिकश्यपदायादावयंतत्संभवाःकिल॥ स्वाथीहिरोधसंभूतिर्जाता
मातास्तथावयोः॥३७॥ नतथाविहितंमातस्त्वयासर्वसमुद्भवोः॥ यथाविरोधरहिताः
भवामःसुरावयं॥३८॥ गुणव्यतिकरास्सर्वेसमुत्पन्नाःसुरासुराः॥ एकचित्ताभवे
युस्तेकथंमातगुणोद्भवाः॥३९॥ कामक्रोधश्चलोभश्चसर्वदेहेषुसंस्थिताः॥ वर्त्ततेस
र्वदातस्मात्कोविरोधीनवेक्षकः॥४०॥ विरोधोयंमियस्त्वयाकल्पितःकिलकौतुका

त॥ मन्यामहे विनोदं नन्नूनं युद्धदिदृक्षया॥४१॥ अन्यथा रवसुत्राणां विरोधः कीदृ
शोनघे॥ त्वं चेन्नेत्रसिंचा मुडे विक्षितं कलहं मिथः॥४२॥ जानामि धर्मं धर्मज्ञ वेत्ति चा
हं तत्क्रतुः॥ तथापि कलहोस्माकं नोगार्थं देवि सर्वथा॥४३॥ एकः कोपि न शास्त्रा
स्ति संसारे स्मिन् नानस्पृहः॥ स्पृहावतस्तु कः कर्तुं न म्पलेन वचनं बुधः॥४४॥ देवा
सुरैरयं सिंधुर्मथितः समयेन वै॥ विष्णुना विहितो नेदृक् सुधां हृत्वा छलेन वै॥४५
त्वया सोकल्पितः शौरिः पालकत्वे जगद्गुरुः॥ तेन लक्ष्मीः स्वयं नो नाद्य हिता वरसुं
दरी॥४६॥ ऐरावतस्तथेंद्रेण पारिजातोथ कामधुक्॥ उच्चैःश्रवा सुधा सर्वं गृहीतं वैष्णवे
च्छया॥४७॥ अनयं तादृशं त्वत्र ता ना तादृशास्तु साधवः॥ अन्यायिनोसुरा नूनं पश्य त्वं धर्म
लक्षणं॥४८॥ क्व धर्मः कीदृशो धर्मः कार्यत्वं क्व च साधुना॥ कथयामि च कस्याग्रे सिद्धं मे

मांसिकं मतं॥४९॥ तार्किका युक्तिवादज्ञा विवदंति धियाधिकाः॥ ब्रुवन्स कर्तृकं विश्वं वि
तंडाजल्पतत्पराः॥५०॥ कर्त्रा न वर्तते चेदस्मिन् संसारे विततेकिल॥ विरोधः कीदृशः स्तत्र
चेत्कर्मणि वै मिथः॥५१॥ वेदे तेन पथः कस्मात् छास्त्रा एष पितथा पुनः॥ नैकवाक्यं वचः
केषामपि वेदविदां पुनः॥५२॥ यतः स्वार्थपरं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ निस्पृहः कोपि
संसारे नास्ति वक्तुं न विश्यति॥५३॥ शिवा थगुरोर्जाया कृता जानन् बलादपि॥ गौतमस्य
तथेंद्रेण जानता धर्मनिश्चयं॥५४॥ गुरुणानुज जायां च तत्कामर्गर्भवती बलात्॥ राक्षोग
तो बालः कृतस्त्वंधस्तथा पुनः॥५५॥ विष्णुनाथ शिरश्छिन्नं राहोश्चक्रेण वै बलात्॥ अप
राधं विना कामं तद्दासत्ववतां विके॥५६॥ पौत्रे मे धर्मवान् तत्र शूरः सत्यव्रतपरायणः॥ यज्वा
दानपतिः शांतः सर्वज्ञः सर्वपूजकः॥५७॥ कृत्वा यवामनं रूपं हरिणा बलिर्वेदिना॥ बंधि

भा·तृ· तोसौबलिःसर्वंहृतंराज्यंभुवःकिल॥५८॥तथापिदेवाधर्मस्थाःप्रवदंतिमनीषिणः॥जयं
५२ तीचाडुवादांश्चधर्मवादाःक्षयंगताः॥५९॥एवंज्ञात्वाजगन्मातर्यथेच्छसितथाकुरु॥तच्छर
णंदानवाःसर्वेजहिवारक्षवापुनः॥६०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपंच
दशोध्यायः॥१५॥श्रीदेव्युवाच॥ ॥सर्वेगच्छंतुपातालंतत्रवासंयथेप्सितं॥कुरुध्वंदान
वाःसर्वेनिर्भयागतमन्यवः॥१॥कालःप्रतीक्ष्यतांभूयंकारणंसशुभाशुभे॥सुनिर्वे
दपराणांवैसुखंसर्वत्रसर्वदा॥२॥त्रैलोक्यस्ययशस्येपिनसुखंलोभचेतसां॥उद
जेपिसुखंपूर्णंनिःस्पृहाणांफलैरपि॥३॥तस्मात्यक्त्वामहीमेतांविग्रहंसद्यरसातलं
ममाज्ञापुरतःकृत्वासर्वेविगतकल्मषाः॥४॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंदेव्या
स्तथेत्युक्त्वारसातलं॥प्रणम्यदानवाःसर्वेगताशम्भानिरक्षिताः॥५॥अंतर्द्धितेततोदे
वीदेवाःस्वंभुवनंगताः॥त्यक्त्वावैरंस्थिताःसर्वेतितदादेवदानवाः॥६॥एतदाख्यानमखि
लंयःशृणोतिधृतव्रतः॥ससर्वदुःखनिर्मुक्तःप्रयातिपरमव्ययं॥७॥ ॥इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपंचदशोध्यायः॥१५॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥भृगुशापा
न्मुनिश्रेष्ठःहरेरद्भुतकर्मणः॥अवताराःकथंजाताःकस्मिन्मन्वंतरेविभो॥१॥विस्तारा
द्वदधर्मज्ञअवतारकथाहरेः॥पापनाशकरीब्रह्मन्शृण्वतांसर्वसुखावहाः॥२॥व्यास
उवाच॥ ॥शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिअवतारान्हरेर्यथा॥यस्मिन्मन्वंतरेजातायुगेयस्मि
न्नराधिप॥३॥येनरूपेणयत्कार्यंकृतंनारायणेनवै॥तत्सर्वंनृपवक्ष्यामिसंक्षेपेण
तवाधुना॥४॥धर्मस्यैवावतारोभूत्चाक्षुषेमनुसंभवे॥नरनारायणौपुत्रौयस्यख्या
तौमहीतले॥५॥अथवैवस्वतेस्मिन्प्रथमेहितीयेयुगे॥दत्तात्रेयावतारोत्रेः

मा·च०
५४ पुत्रत्वमगमद्धरिः॥६॥ब्रह्मविष्णुस्तथारुद्रस्त्रयोमीदेवसत्तमाः॥पुत्रत्वमद्भुतस्यात्रे
र्भार्यायाहृताः॥७॥अनुसूयात्रिपत्नी च सुत्रमासती॥यया संप्रार्थितादेवाःपुत्रत्वमग
मन्नयः॥८॥ब्रह्मा नृसोमरूपस्तु दत्तात्रेयो हरिःस्वयं॥दुर्वासा रुद्ररूपो सो पुत्रत्वं तेन
पेदिरे॥९॥नृसिंहावतरणं तु देवकार्यार्थसिद्धये॥चतुर्थेथयुगे जातं द्विधारूपमनो
हरं॥१०॥हिरण्यकशिपोः सम्यक्वधाय भगवान्हरिः॥चक्रे रूपं नारसिंहे देवानां वि
स्मयप्रदं॥११॥बलेर्नियमनार्थाय त्रेतायुगेथ सत्तमे॥चकार रूपं भगवान्वामनं क
श्यपान्मुने॥१२॥छलयित्वा मखे नृपं राज्यं जहार हः॥पातालेस्थापयामास बलिं वामन ५४
रूपधृक्॥१३॥युगे चैकोनविंशेथ त्रेताख्ये भगवान्हरिः॥जमदग्निसुतो जातो रामनामा
महाबलः॥१४॥क्षत्रियांतकरःस्वामि सत्यवादीजितेंद्रियः॥दत्तवान्मेदिनीं कृत्स्नां

कश्यपाय महात्मने॥१५॥यो वै परशुरामाख्यो हरेरद्भुतकर्मणः॥अवतारस्तु राजेंद्र
कथितः पापनाशनः॥१६॥त्रेतायुगे चतुर्विंशे रामो दशरथात्मजः॥हरिर्लीलाजयाना
थ रावणं लोकरावणं॥१७॥नरनारायणांशौ द्वौ जातौ भुवि महाबलौ॥अष्टाविंशेख्या
तौ द्वापरे मुनिशेखरिणौ॥१८॥धरानावतारार्थं जातौ कृष्णार्जुनौ भुवि॥चतवंतं महायुद्धं कु
रुक्षेत्रे दारुणं॥१९॥एवं युगे युगे राजन्नवतारा हरेः किल॥भवंति बहवः कामं कृत्वा
: प्रेरिताः नृपः॥२०॥अनंतरं रविलं सर्वं विश्वमेतच्चराचरं॥यये छति बलात्साहात्त्वामय
मनिचां नृपः॥२१॥पुरुषस्य प्रियार्थं सारवमत्यखिलं जगत्॥इष्टा सएव भगवानहस
मेतच्चराचरं॥२२॥सर्वादिः सर्वगश्चासौ हुर्मेयः परमव्ययः॥निरालंबो निराकारो
निस्पृहश्च परात्परः॥२४॥उपाधियोगाद्यथाछायाद्दत्वादन्याविभातिच॥उभिस्तु

गा॰च॰ कालयोगात्सानिद्राख्यातिविवासदा॥२४॥ साविष्णुंकुरुतेकामंसापाजतं॥ कल्पांतेसं
हरत्येवत्रिरूपाविष्णुमोहनी॥२५॥ तयायुक्तोःसृजद्ब्रह्माविष्णुपातितयान्वितः॥ रुद्रः
५५ संहरतेकामंतयासमिलितःशिवः॥२६॥ सावृष्णातिजगत्कृत्स्नंमायाशेनमोहितं॥
अहममेतिपाशेनसुदृढेननराधिप॥२७॥ योगिनमुक्तसंगाश्चमुक्तिकामामुमु
क्षवः॥ तामेवसमुपासंते देवींविश्वेश्वरींशिवां॥२८॥ विद्याविद्येतितस्यावैद्वेरूपेवि
द्धिपार्थिवः॥ विद्यायामुच्यतेजंतुर्बध्यतेचान्ययापुनः॥२९॥ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस
र्वेतस्यावशानुगाः॥ अवतारान्प्रकुर्वंतियंत्रिताइवदामभिः॥३०॥ कदाचिच्चसुखं
भुंक्तेवैकुंठेक्षीरसागरे॥ कदाचिच्चतपस्तीव्रंतीर्थेचरतिसुव्रतः॥३१॥ कदाचिच्छेतेशे
षेसौयोगनिद्रामुपाश्रितः नस्वतंत्रःकदाचिच्चभगवान्मधुसूदनः॥३२॥ तथाब्रह्मा

तथारुद्रस्तथेंद्रोवरुणोयमः॥ कुबेरोग्निःसमीरश्चतथान्येसत्तमाः॥३४॥ मुनयःस
नकाद्याश्चवसिष्ठाद्यास्तथापरे सर्वेवावशगानित्यंपंचाजीवनदस्यच॥३५॥ नसिद्धो
तायथागावोप्रचरंतिवशानुगाः॥ तथेमेदेवताःसर्वेकालपाशनियंत्रिता॥३६॥ ईर्ष
शोकादयोभावानिद्रातंद्रालसादयः॥ सर्वेषांसर्वराजन्देहिनांदेहसंयुताः॥३७॥
अमरानिर्जराश्चोक्तादेवाश्चार्थकाकारकैः॥ अभिधानतश्चार्थतोनतेमूलात्मृशाःक
चित्॥३८॥ उत्पत्तिःस्थितिवाख्याताचायेषांनिरंतरं॥ अमरातेकथंवाच्यानिर्जरा
श्चपुनःकथं॥३९॥ दुःखाभिभूतोमायंतेकालेयेविबुधोत्तम॥ कथंदेवाश्चवक्तव्या
:व्यसनेक्रीडनंकथं॥४०॥ संशयात्तुत्पत्तिनाशाश्चहृदयेमेस्मिन्संशयः॥ जलजा
नांचकीटानांमत्वाकांतातथापुनः॥४१॥ तद्रूपमानकथनेमासायुषोमराःस्मृता

भा॰च॰ ततोवर्षायुषश्चापि द्विशतवर्षायुषस्तथा॥मनुष्यादमरादेवास्तस्माद्ब्रह्मापरःस्मृतः॥
रुद्रस्ततोतथाविष्णुःक्रमशश्चोत्तरोत्तरं॥४३॥नूनंदेहवतोनाशोमृतस्योत्पत्तिरेवच॥
५८ चक्रवद्भ्रमणंराजन्सर्वेषांनात्रसंशयः॥४४॥मोहजालाहतोजंतुर्मुच्यतेनकदाच
न॥मायायांविद्यमानायांमोहजालंननश्यति॥४५॥उत्पत्तिस्तुकालतःसर्वे
षांनृपजायते॥तथैवनाशःकल्पांतेब्रह्मादीनांयथाक्रमं॥४६॥निमित्तंयत्तुय
न्नाशेसंघातेपतितंनृप॥नान्यथातद्भवेन्नूनंविधिनानिर्मितंतुयत्॥४७॥जन्म
मृत्युसुखंदुःखंनिर्मितंजन्मसंभवे॥तत्तथैवभवेत्कामंनान्यथेतिनिर्णयः॥४८॥ ५६
सर्वेषांसुखदौदेवौप्रत्यक्षौशशिभास्करौ॥ननश्यतितयोःपीडाविशरूसंभवाः॥४९
भास्करस्यसतोमंदःसुतश्चंद्रःकलंकवान्॥पश्यराजन्विधेस्तत्त्वदुर्वारमहतामपि॥

॥५०॥वेदकर्त्ताजगद्धाताबुद्धिदस्तुचतुर्मुखः॥सोपिविक्लवतांप्राप्तोदृष्ट्वापुत्रींसरस्वतीं
५१॥शिवस्यापिमृताभार्यासतीदग्धाकलेवरं॥सोऽभवद्दुःखसंतप्तःकामार्त्तश्चजनार्द्दि
त॥५२॥कामार्त्तेदग्धदेहस्तुकालिंद्यांपतितःशिवः॥सापिदग्धामजलातातत्रिदा
घवशान्नृप॥५३॥कामार्त्तोभ्रममाणस्त्ववनेसोपिभृगोर्वनं॥गतःशप्तोथभृगुणादृ
ष्ट्वाकामातुरंभृशं॥५४॥पतत्वद्यैवतेलिंगंनिर्लज्जाधर्मकामुक॥तरसापतितंतच्च
शिवस्यवचनान्मुने॥५५॥दुःखितोसौतपस्तप्त्वाशंकरोलोकशंकरः॥उपयेमे
गिरेःपुत्रींपार्वतींचातिसुंदरीं॥५६॥विष्णुःप्राप्यदेवकार्यंसंजातोदशधाःकिल॥
पपाचामृतवापींचदानवैर्निर्मितांमुदा॥५७॥इंद्रोपिवृत्रघाताद्भूताकस्मिंश्चसंसारे
सुखदुःखान्विताःकिल॥भवंतिप्राणिनःसर्वविधितंत्रनिःसर्वेविधितंत्रनियंत्रिता

भा॰च॰ ५९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषोडशोध्यायः॥१६॥ ॥जनमेजय
उ॰॥ ॥अप्सरास्तास्तथाख्यातानरनारायणाश्रमे॥ प्रतिनारायणंत्वांतंकामयानाःस्म
५७ रातुराः॥१॥शप्तुकामस्तराजातोमुनिनरायणश्रुता॥ निवारितोनरेणाथभ्रात्राध
र्मविदापुनः॥२॥किंकृतंमुनिनातेनप्रसन्नेनसमुपस्थिते तान्निःसंकलितेनाथका
मार्त्तानिर्ज्जितंमुने॥३॥शक्रेणप्रहितानिश्चसत्कृतानिश्चमानद॥ याचितेनविवा
हार्थंकिंकृतंतेनजिष्णुना॥४॥ तच्छ्रोतुमभिकांक्षामिचरितंतस्यपावनंनारायण
स्यमेब्रूहिविस्तरेणपितामह॥५॥ ॥व्यासउ॥ ॥शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिकथांतस्य
महात्मनः॥धर्मपुत्रस्यधर्मज्ञविस्तरेणवदामिते॥६॥शप्तुकामस्तुसंदृष्टोनरेणा
थयथाहरिः॥ वारितोसौसमाश्वास्यमुनिनारायणस्तदा॥७॥ शांतकोपस्तदोवा
चत्तास्तपस्वीमहामतिः॥स्मितपूर्वमिदंवाक्यमधुरंधर्मनंदन॥८॥अस्मिन्जन्मनि
चार्वंग्यःकृतसंकल्पश्चाप्यहं नकर्त्तव्योनकर्त्तव्यःसर्वथादारसंग्रहः॥९॥तस्माद्ग
च्छंतुत्रिदिवंकृपांकृत्वाममोपरि॥धर्मज्ञानप्रकुर्वंतिव्रतभंगंपरस्परं॥१०॥शृंगारेस्मि
न्नसेनूनंस्थायीभावोरतिःस्मृतः॥कथंकरोमिसंबंधनतदनावेसुलोचनाः॥११॥का
रणेनविनाकार्यंनभवपिनिश्चय॥कविभिःकथितंशास्त्रेस्थायीभावोरसःकिल
१२॥धर्मोहंचारुसर्वांग्यःसनाग्पोहंधरातले॥ प्रीतिपात्रेयतोपातोभवतीनाम
कृत्रिमं॥१३॥ भवतीभिःकृपांकृत्वारक्षणीयंव्रतंमम।विष्यामिमहाभागाःपतिरप्य
न्यजन्मनि॥१४॥अष्टाविंशोप्यरालात्तसेवापरस्मिन्धरातले॥देवानांकार्यसिध्यर्थं
संभविष्यामिसर्वथा॥१५॥तदाभवत्योमभार्याप्राप्यजन्मपृथक्॥ नृपतीनांसु

ना· च· ताः॥ न्नूत्वा पत्नीभावं गमिष्यथ॥२६॥ इत्याश्वास्य हरिस्तास्तु प्रतिकृत्य परिग्रहं॥ विस
र्जयन्स भगवान् जग्मुस्ता विस्मिताः॥ २७॥ एवं विसर्जितास्तेन गताः स्वर्गं तदाप्सराः॥
५८ शक्राय कथयामासुः कारणं सकलं तु नः॥२८॥ श्रुत्वाथ मघवा तासां मोहवृत्तांतं तस्य
विस्तरात्॥ तुष्टाव तं महात्मानं नारी दृष्ट्वा तथोर्वशीं॥२९॥ इंद्र उ॥ अहो धैर्यं मुनेः का
मं तथैव च तपोबलं॥ येनोर्वशी कृता बाला तथा न्याः परिकल्पिताः॥२०॥ इति स्तुत्वा
प्रसन्नात्मा बभूव सुरराट् तदा॥ नारायणोऽपि धर्मात्मा तपस्यभिरतोऽभवत्॥२१
इत्येतत्सर्वमाख्यातं मुने हेतोर्नमुक्तं नारायणस्य सकलं नरस्य च महाकृते॥
२२॥ तौ हि कृष्णार्जुनौ जातौ भूभारहरणाय च॥ अंशेन नरशार्दूल भृगोः शापवशा
दिह॥२३॥ ॥राजोवाच॥ ॥कृष्णावतारचरितं विस्तरेण वदस्व मे॥ संदेहो मम चि

त्तेत्ति तन्निवारय मानद॥२४॥ ययोः पुत्रत्वमापन्नो विष्ण्वंशे तौ महाबलौ देवकीव
सुदेवौ तौ दुःखभाजौ कथं मुने॥२५॥ कंसेन निगडैर्बद्धौ पीडितौ बहुवत्सरैः॥ ययोः
पुत्रो हरिः साक्षात्तपसा तौ भवत्॥२६॥ जातोऽसौ मथुरायां तु गोकुले स कथं गतः॥
कंसं हत्वा द्वारवत्यां निवासं कृतवान् कथं २७ कुलं च द्विजशापेन केशवस्य धरा
रुणं कथं नाशितवान् कृष्णस्तनौ स्यात् भगवानपि॥२८॥ भारावतरणं कृत्वा वासुदेव
सनातनः॥ देहं मुमोच तरसा जगाम च दिवं हरिः॥२९॥ पितृपर्यागतं देशं समृ
द्धं पावनं तथा॥ त्यक्त्वा नार्यंतरे देशे गतवान्स कथं हरे॥३०॥ पापिष्ठानां च जारे
ण व्याकुलानां भूचमेहनी॥ तेन ता वासुदेवेन पार्थेनामितकर्मणा॥२१॥ लुंठि
ता ये हरेः पत्न्यस्ते कथं च निवापिता॥ चौरा घोराः पिशाचाश्च दुष्टघुन्ताश्च

च. पार्थिवः॥३३॥सोमदत्तादयःसर्वेनिहतासंयुगेनृपाः॥तेषामुत्तारिलोनारस्त्रीराणांन
५९ हृतःकथं॥३४॥लक्ष्मपत्न्यःकथंदुःखंप्राप्ताःशांतेपतिव्रता॥संदेहोयंमुनिश्रेष्ठचित्ते
मेपरिकल्पितः॥३५॥वसुदेवस्तुधर्मात्मापुत्रदुःखेनपापिनः॥त्यक्तवान्सकथंप्राणान्त्र
पमृत्युंजगामह॥३६॥पांडवाधर्मसंयुक्ताःब्रह्मेचनिरताःसदा॥तेकथंदुःखनोकाशे
द्युत्रवन्मुनिसत्तम॥३७॥द्रौपदीचमहाभागासाकथंदुःखभागिनी॥वेदीमध्यात्त्वस
जातालक्ष्म्यंशासत्ववासती॥३८॥द्रौपदीच॥सनाथासमानीतारजोदोषसमन्वि
ता॥बलाद्दुःशासनेनाथकेशग्रहणकर्षिता॥३९॥पीडितारात्राथवनमध्यगतासती ५९
तथैवकीचकेनापितारुदतीन्त्रत्रं॥४०॥पुत्राःपंचैवतस्यास्तुनिहताशोणितागृहे॥सु
भद्रायासुतोयुद्धेवाएवनिपातितः॥४१॥तथाचदेवकीपुत्राःषट्कंसेननिषूदिता॥स

मर्थेनापिहरिणांदैवंद्विनान्यथाकथं॥४२॥यादवानांतथाशापेव्रनासेनिधनंपुनः॥
कलत्रयेतथातीव्रेतसत्रीमांचलुंगने॥४३॥विष्णुणाचेश्वरेणापिसाक्षान्नारायणेनव
उग्रसेनस्यसेवाविहासवस्मततंत्रता॥४४॥संदेहोयंमहान्मेद्यनरनारायणेमुने॥सर्व
जंतुसमानत्वंव्यवहारेनिरंतरं॥४५॥हर्षशोकादयोभावाःसर्वेषांसदृशाःकथं॥इश्व
रस्यहरेर्ममिनारावमप्यन्यथागतिः॥४६॥एतद्विस्तरतोब्रूहिब्रह्मस्यचरितंमहत्॥श्व
लोकिकंकिंहरिणात्ततंकार्यंमहीतले॥४७॥हताश्चायुद्धयेदैत्याःक्लेशेनमहतापुनः
कैश्वर्यशक्तिःप्रथिताहरिणामुनिसत्तम॥४८॥रुक्मिणीहरणेनूनंगृहीत्वाप्यपलाय
नं॥ततंह्विवासुदेवेनचौरवच्चरितंतदा॥४९॥मथुरामंडलंत्यक्त्वासमृद्धंकुलसंगतं
जरासंधभयात्तेनद्वारकागमनंततं॥५०॥तदर्केनापिनज्ञातोभगवान्हरिरीश्वरः॥

किंचतद्ब्रूहिमेब्रह्मन्कारणंतेनगोपने॥५१॥ एतेचान्येचबहवःसंदेहावासवीसुत॥
नारायाद्यमहाभागसर्वज्ञोसिद्विजोत्तमः॥५२॥गोप्यस्तथैकःसंदेहोहृदयान्नानिव
र्तते॥पंचाल्याःपंचभर्तृत्वंलोकेजुगुप्सितंनकिं॥५३॥सदाचारप्रमाणंहिप्रवदंति
मनीषिणः॥पशुधर्मःकथंतैस्तुसमर्थैरपिसंश्रितः॥५४॥भीष्मेणपितृतंकिंवादे
वरूपेणभूतले॥गोलकौतौसमुत्पाद्यकुलस्यरक्षणंमुने॥५५॥धिग्धर्मनिर्ण
यःकामंमुनिभिःपरिदर्शितः॥येनकेनाप्युपायेनपुत्रोत्पादनलक्षणः॥५६॥ ॥इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेसप्तदशोध्यायः॥१७॥ व्यासउवाच॥ ॥शृणुरा
जन्नवक्ष्यामिकृष्णस्यचरितंमहत्॥अवतारकारणंचदेव्याश्चरितमद्भुतं १ धरैकदा
भराक्रांतारुदंतीचातिकर्शिता॥गोरूपधारिणीदीनाभीतात्रिविष्टपंगता॥२॥पृष्टा

शक्रेणकिंतेद्यवर्ततेदुःखमेदिनि॥पीडितासिचकेनत्वंब्रूहिदुःखंवसुंधरे॥३॥त
च्छ्रुत्वासातदोवाचशृणुदेवेशमेखिलं॥भराक्रांतास्मिमानद॥४॥जरासंधोमहा
पापोमागधेषुगतिर्मम शिशुपालस्तथाचैद्यःकाशिराजःप्रतापवान्॥५॥रु
क्मीचबलवान्कंसोनरकश्चमहाबलः॥शाल्वसौभपतिःक्रूरःकेशीधेनुकवत्सका
६॥सर्वेधर्मविहीनाश्चपरस्परविरोधिनः॥पापाचारामदोन्मत्ताकालरूपाश्चपार्थिवाः
७॥तैरहंपीडिताशक्रभाराक्रांतास्मिविभो किंकरोमिक्वगच्छामिकचिंतामेमहती
स्थिता॥८॥पीडिताहंवराहेणविष्णुनाप्रभविष्णुना॥शक्रजानीहिहरिणादुःखाद्दुःखत
रान्वता॥९॥यतोहंदुष्टदैत्येनकश्यपस्यात्मजेनवै॥हृताहंहिरण्याक्षेणमग्नातस्मिन्म
हार्णवे १० नतदासूकररूपेणविष्णुनानिहतोप्यसौ॥उद्धृताहंवराहेणस्थापितास्म

ता॥११॥ नोचेद्रसातले स्वस्थाने वेहं तत्र हा किल॥ न शक्नोम्यहं देवेश दुष्टानां भार
मद्भुतं॥१२॥ अथैतद्दुःखसमाविष्टा विश्रान्ति मे कलि॥ तदाहं पीडिता शक्र गतास्म्यत्र
रसातलं॥१३॥ तस्मात्त्वं देवदेवेश दुःखरूपाण्यस्य च॥ पारदेऽनवनारं मेऽहर पादेन
मामिते॥१४॥ ॥इंद्र उवाच॥ ॥देवि किं ते करोम्यद्य ब्रह्माणं व्रज॥ अहं त्वत्रागमि
ष्यते दुःखं हरिष्यति॥१५॥ तच्छ्रुत्वा त्वरिता पृथ्वी ब्रह्मलोकं जगाम ह॥ शक्रोपि पृष्ठ
तः प्राप्तः सर्वदेवपुरःसरः॥१६॥ सुरं नीरुदमानां च दृष्ट्वोवाच प्रजापतिः॥ मही त्वा
त्वा महाराज ध्यानेन सस्मितं वच॥१७॥ कस्माद्रुदसि कल्याणि किं ते दुःखं वराधुना
पीडितासि च केन त्वं पापाचारेण भूभुज॥१८॥ धरोवाच॥ ॥कलिराया तिदुष्टोयं वि
नमितद्भयादहं॥ पापाचाराः स्वतंत्रं विष्यंति जगत्पते॥१९॥ राजानस्तु दुराचारा

परस्परविरोधिनः॥ चोरकर्मरताः सर्वे राक्षसाः पूर्ववैरिणः॥२०॥ तान्हत्वा नृपतीन्
नीरं हरमेकरुं शकः॥ पीडितास्मि महाराज सैन्यभारेण भूभुजां॥२१॥ ब्रह्मोवाच
॥नाहं शक्तस्तथा देवी नारायणचरणे तव॥ गच्छावः शरणं विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः॥२२
स ते भारापनोदं वै करिष्यति जनार्दनः॥ पूर्वं मयार्पिते कार्यं चिंतितं सुविचार्य च॥२३
मास उ॥ ॥इत्युक्त्वा वेदकर्त्तासौ पुरस्कृत्य सुरांश्च गां॥ जगाम विष्णुसदनं हंसारू
ढश्चतुर्मुखः॥ तत्र गत्वा सुरश्रेष्ठ देवदेवं जनार्दनं॥ तुष्टाव वेदवाक्यैश्च भक्तिप्रवणमा
नसः॥२५॥ सहस्रशीर्षा त्वमसि सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ त्वं वेदपुरुषः सर्वदेव स
नातनः॥२६॥ भूतं पूर्वं भविष्यं च वर्त्तमानं च यद्विभो॥ अमरत्वं त्वया दत्तमस्माकं च
रमापते॥२७॥ एतावान्महिमा तेस्ति न कोपि वेत्ति जगत्त्रये॥ त्वं कर्त्ता च विहर्त्ता च त्वं सा

स्रीगतिरीश्वरः॥२८॥ ॥व्यासउ॥ ॥इतिउितःप्रभुर्विष्णुःप्रसन्नोगरुडध्वजः॥स्वस्थानं
चदृष्ट्वादेवान्ब्रह्मादीन्दीनमानसान्॥२९॥पप्रच्छस्वागतंदेवान्प्रसन्नवदनोहरिः
ततस्वागमनंतेषांकारणंचविस्तरं॥३०॥तमुवाचाब्जजोनत्वाधराडःखंसविस्तरं॥
भारावतरणंविष्णोकर्तव्यंतेजनार्दन॥३१॥भुविजन्त्वावतारंत्वंह्यपरांशसतांगते॥
हत्वादुष्टनृपान्भूमेहिंरभारदयानिधे॥३२॥विष्णुरु॥ ॥नाहंस्वतंत्रएवात्रनब्रह्मा
नशिवस्तथा॥नेंद्राग्निर्नयमस्त्वष्टावरुणःपवनस्तथा॥३३॥योगमायावशोस
र्वमिदंस्थावरजंगमं॥ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंगुणसूत्रेणग्रंथितं॥३४॥यथारसाप्र
कृतिःकर्तुमिच्छतिपद्मज॥तथाकरोतिसततंवयंसर्वेचतद्वशाः॥३५॥यद्यहंस्यात्स्व
तंत्रोनचिंतयंतुधियाकिल॥कथंभवामिमत्स्योहंकश्यपोवामहार्णवे॥३६॥ति

र्यग्योनिषुकोभोगःकाकीर्त्तिःकिंसुखंपुनः॥किंगुणंकिंफलंतत्रसुरयोनिगत
स्यमे॥३७॥कोलोवायन्नृसिंहोवावामनोवाभवामिकिं॥जमदग्निसुतःकस्माद्भु
वेहंनृपांतत्क्षत्॥३८॥नृशिंसंवाकथंकर्मकृतवानस्मिभूतले॥ततनेत्रंकुंडहास्यम
पूरयेयंकथंपुनः॥३९॥तत्कथंजमदग्नेश्चपुत्रोभूत्वातुयियान्॥ब्राह्मणींतनुमाश्रि
त्यनिहन्मिनिर्दयःकिल॥४०॥रामोभूत्वापदैवेंद्रःप्रविशेदंडकंवनं॥पदातिश्चीर
वासाचजटावल्कलवान्मुनः॥४१॥असहायोह्यपाथेयोनिपादस्वनिर्जने॥कुर्व
न्नाखेटकंतत्रविचरामिगतत्रपः॥४२॥नवेदाहंमृगंहैमंमाययामोहितस्तदा॥
उटजेजानकींत्यक्त्वानिर्गतस्तत्सदानुगः॥४३॥लक्ष्मणोपिचतांत्यक्त्वानिर्गतोमम
हानुगः॥वारितोपिमयात्यर्थंमोहितःप्रकृतिगुणैः॥४४॥भिक्षुरूपंततःकृत्वाराव

णः कपटाश्रितिः ॥ जहरोगत्यतरसा जानकीं शोककर्शितां ॥ ४५ ॥ शोकदुःखान्वितेनेम
यारुदितं वदने वने ॥ सुग्रीवेण च मित्रत्वं तत्कार्यं वशान्मया ॥ ४६ ॥ अन्यायेन हतो
वाली पापं च न विचारितं ॥ सह यान्वानरान्कृत्वा लंकां प्रयांचलितः पुनः ॥ ४७ ॥ श्र
मेण बद्धो नासिंधौ सेतुबंधः कृतस्तथा ॥ युद्धं च दारुणं तत्र कृतं मे राक्षसैः सह ॥ ४८
बद्धोहं नागपाशेन्तु लक्ष्मणश्च ममानुजः ॥ विसंज्ञौ पतितौ दृष्ट्वा वानरा विस्मयंगताः
४९ ॥ गरुडेन तदागत्य मोचितौ भ्रातरौ किल ॥ चिंता मे महती जाता दैवः किं वा क
रिष्यति ॥ ५० ॥ कृतं राज्यं वने वासो मृतः स्तातः प्रिया हृताः युद्धे कष्टं दृढात्येव मय्येकिं ६३
वा करिष्यति ॥ ५१ ॥ प्रथमं तु महद्दुःखं राज्यं त्यक्त्वा वनाश्रयः ॥ राजपुत्रासमं नूनं
धनहीनस्य मे सुराः ॥ ५२ ॥ वराटका पि भिन्नामे न दत्ता वननिर्गमे ॥ पतति रसहायो

हं धनहीनश्च निर्गतिः ॥ ५३ ॥ चतुर्दशैव वर्षाणि नीतानि च तदा मया ॥ त्वावंधमपि रि
लज्ज्याधहृत्वा महावने ॥ ५४ ॥ दैवाद्युद्धे जयः प्राप्तो निहतोसौ दशाननः ॥ ब्रनी
ताच पुनः सीता प्राप्ता योध्या मया तथा ॥ ५५ ॥ वर्षाणि कतिचित्तत्र सुखं संसारसं
भवं ॥ प्राप्तं राज्यं च संपूर्णं कोशलानां निरामयं ॥ ५६ ॥ सुखं वै वर्त्तमानेन प्राप्तराज्ये न
वै तदा ॥ लोकापवादभीतेन नत्यक्ता सीता वने मया ॥ ५७ ॥ कांताविरहजं दुःखं पुनः प्रा
प्तं दुरासदं ॥ पातालं सा गता पश्चात्धरा जीता धरात्मजा ॥ ५८ ॥ एवं रामावतारे मे दुःखं
प्राप्तं निरंतरं ॥ परतंत्रेण तन्नूनं स्वतंत्रः को भवेत्तथा ॥ ५९ ॥ पश्चात्कालवशाद्रामः
स्वर्गं प्राप्त समन्वितः ॥ परतंत्रस्य का वार्त्ता विज्ञ्या विबुधेन वै ॥ ६० ॥ परतंत्रोस्म्यहं नू
नं पद्मयोनेन निशामय ॥ तयात्वमसि रुद्रश्च सर्वे चान्ये सुरोत्तमाः ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीमा

गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेअष्टादशोध्यायः॥ ॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वाभगवान्वि
ष्णुःपुनराहप्रजापतिं॥यद्ब्रवीषिवयंसर्वेतत्त्वंजानासिपद्मज॥१॥वयंमायावृताःका
मंनस्मरामिजगद्गुरुं॥परमंपुरुषंशांतंसच्चिदानंदमव्ययं॥२॥वयंमायावृताः
कामं॥अहंविष्णुरहंब्रह्माशिवोहमितिमोहिताः॥नजानीमोवयंधातर्यत्परंब्रह्म
सनातनं॥३॥यन्मायामोहितश्चाहंसदावर्तेमहात्मनः॥परवान्दारुपांचाली
मायिकस्ययथावशा॥४॥भवतापितथादृष्टाविभूतिस्तस्यचाद्भुता॥कल्पांतेर्णव
युक्तेनमयापिचसुधार्णवे॥५॥मणिद्वीपेचमंदारविटपाश्रममंडले॥समाजेतं
चदेवींतांश्रुतानिवचनानिच॥६॥तस्मात्तांपरमांशक्तिंस्मरंतुप्रसुराःशिवां॥
सर्वकामप्रदांमायांप्रकृतिंपरमात्मनः॥७॥व्यासउ॥इत्युक्त्वाहरिणादेवाब्रह्मा

द्याभुवनेश्वरीं॥सस्मरुर्मनसादेवींयोगमायांसनातनीं॥८॥स्मृतमात्रातदादेवी
प्रत्यक्षंदर्शनंददौ॥दृष्ट्वाप्रमुदितादेवास्तुष्टुवुस्तांसुदर्शनां॥९॥देवाऊचुः॥मातस्त्वमस्म
द्भुवनार्तिहरेप्रसीदशान्तोविधेहिकरुकार्यमिदंदयाद्रे॥भारंहरस्वविनिहत्यसुरा
रिवर्गंमह्यामहेश्वरिसतांकुरुशंभवानि॥१०॥कंसोजगोथयवनेंद्रसुतश्चकेशी
वाहीश्चथोबकबकीखरशाल्वमुख्या॥रुक्मीविदूरथद्विषःशिशुपालमुख्यान्हत्वाद्य
रस्वजगतीभरमाशुमातः॥११॥येविष्णुनावीनिहताःकिलशंकरेणयेवासवेन
समवेनसमरेवलवीयमिता॥तेषांबिकेतवकरांकुरदीमतेजैलक्ष्मीशशांकरशा
चीपतीनिर्भवानि॥१२॥यंत्वंभुजाक्षिदयसेनसुरान्कदाचिन्किंतेसमारणमुखे
पितारेःप्रहर्तुःशक्तिंविनाहरिहराजमुखाःसुराश्चतेनेश्वराविचलितुंतवतेजहीनाः

मा॰ च॰ १३॥ किंधारणविरहितःप्रभुरप्यनंतोधर्तुंधरांचरजनीशकलाविहीनः॥ प्रद्योतितुं
६५ रविरयीहकिलाग्रजश्चस्वाहोजितस्तुऊतमग्निरलंकिमत्र॥१४॥ इंद्रउ॥ ॥ वाचावि
नाविधिरलंनकर्तुमिहविश्वंकर्तुंहरिःकिमुरमारहितोथपातुं॥ संहर्तुमीशरुमया
जितरीश्वरःकिंतेताभिरेवसहिताःप्रभवःप्रजेशाः॥१५॥ धर्तुंपविनहिनवामिक
राचनाहमंबीश्वरोतवकलारहितस्त्रिलोक्याः॥ कर्तुंचनुत्वमनघेत्रतथाविह
र्तुंत्वंवैसमस्तविजनेश्वरिचासिनूनं॥१६॥ व्यासउ॥ ॥ एवंस्तुतातदादेवीतानाह
विबुधोत्तमान्॥ किंवःकार्यंकृवंत्तचकरोमिविगतज्वरा॥१७॥ असाध्यमपिलो ६५
केस्मिन्तत्करोमिसुरेप्सितं॥ शंसंतुभवतांत्वस्यधरायाचासुरोत्तमाः॥१८॥ देवा
ऊचुः॥ ॥ वसुधेयंनराक्रांतासंगोप्ताविबुधान्प्रति॥ रुदंतीवेपमानाचपीडिता

दुष्टनृभुजैः॥१९॥ भारापहरणंचास्याःकर्तव्यंभुवनेश्वरि॥ देवानामीप्सितंकार्य
मेतदेवाधुनाशिवे॥२०॥ घातितस्तुपुरामातस्त्वयामहिषरूपधृक्॥ दानवोति
बलाक्रांतस्तस्सहायाश्चकोटिशः॥२१॥ तथाशुंभोनिशुंभश्चरक्तबीजस्तथाप
रः॥ चंडमुंडौमहावीर्यौतथैवधूम्रलोचनः॥२२॥ दुर्मुखोदःसहश्चैवकरालश्चाति
वीर्यवान्॥ अन्येचबहवःक्रूरास्त्वयैवविनिपातिताः॥२३॥ तथैवाद्यसुरारीतंज
हिसर्वान्महीभुजः॥ भारंहरधरायाश्चउद्धरंभुभुजां॥२४॥ इत्युक्तासातदादेवीदे
वानहाविकाशिवा॥ संप्रहस्यासितापांगीमेघगंभीरयागिरा॥२५॥ श्रीदेव्युवा
च॥ ॥ मयेदंचिंतितंपूर्वमंशावतरणंसुराः भारावतरणंचैवयथावदुष्टभुभु
जां॥२६॥ व्यासउ॥ इत्युक्त्वासातदादेवी॥ ॥ सर्वेमयानिहंतव्याहेतांत्रायेमही

भुजा॥ मागधा मद्रा नागाः स्वराक्ता मंदतेजसा॥२७॥ भवद्भिरपि स्वरंशैरवतीर्य
धरातले॥ मत्सक्तियुक्तैः कर्तव्यम्भारावतरणं सुराः॥२८॥ कश्यपो दितिसंयुक्तः
शापाद्वै यादवशांपते॥ यादवानां कुले पूर्णे भविता नकदुंदुभिः॥३०॥ तथैव च
गुरुशापाद्भगवान्विष्णुरव्ययः॥ अंशेन भविता तत्र वसुदेवसुतो हरिः॥३१॥ तदा
हं भविष्यामि यशोदायां च गोकुले॥ कार्यं सर्वं करिष्यामि सुराणां सुरसत्तमाः
३२॥ कारागारे हरिं जातं प्रापयिष्यामि गोकुलं॥ शेषांशं देवकीगर्भात् संनयि
ष्यामि रोहिणी॥३३॥ मत्सकोपचिते स्वयं विष्णुः कर्त्ताय संक्षयं॥ दुष्टानां भूभु
जां कामं द्वापरांते सुनिश्चितं॥३४॥ इंद्रोप्यर्जुनिः साक्षात्करिष्यामि बलक्षयं॥ धर्मा
शोपि तथा राजा भविष्यति युधिष्ठिर॥३५॥ वायुरंशो भीमसेनस्त्वश्विनांशौ

यमावपि॥ वंशो रंसो ध्वगांगेयो करिष्यति बलक्षयं॥३६॥ व्रजंतु भुवनान्यथ ध
रां भवतु सुस्थिता॥ भारावतरणं नूनं करिष्यामि सुरोत्तमाः॥३७॥ क्षत्तानिमि
त्तमात्रात् तान् स्वराक्ताहतं संशयः॥ कुरुक्षेत्रे करिष्यामि क्षत्रियाणां च संह
यं॥३८॥ असूयेष्यामि तिस्तृष्णा ममता मुदितास्पृहा॥ जिगीषोन्मादिनी मोहा
श्चक्रयः संमता मम॥३९॥ ताभिः संयुताः सर्वे करिष्यंति जनक्षयं॥ परस्परं
मृधं कृत्वा क्षयं यास्यंति यादवाः॥४०॥ ब्राह्मणस्य च शापेन वंशच्छेदो भविष्यति
भगवानपि शापेन त्यक्ता नैजकलेवरं॥४१॥ भवंतोपि निजांशैश्च शाहायाः शार्ङ्ग
धन्वनाः॥ भवंतु सनारीका मथुरायां च गोकुले॥४२॥ व्यास उ॥ ॥इत्युक्त्वा
तद्दधे देवी योगमाया परात्मनः॥ सधरा देवताः सर्वे जग्मुस्ताभ्यालयानिव

॥४३॥धरापिसुस्थिताजातास्यावाक्येनतोषिता॥औषधीवीरुधोपेताःबभूवज
नमेजय॥४४॥प्रजाश्चसुखिताजातातान्हिज्ञायमहीस्थः॥संतुष्टामुनयःसर्वेबभूवु
र्ध्मितिसराः॥४५॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः॥
१९॥ ॥व्यासउ॥ ॥शृणुभारतवक्ष्यामिश्रीरामावतरणंयथा॥कृतस्तेनघनश्यामेचनंतं
योगमायया॥१॥यदुवंशेसमुत्पन्नोविष्णोरमिततेजसः॥भृगुशापबलेनच॥क्षिति
भारसमुत्तारनिमित्तमितिमेमतिः॥माययाविहितोयोगोवियोगोविष्णोजन्मधरात
ले॥३॥किंचित्रंनृपदेवीसाब्रह्माविष्णुहरामपि॥नर्तयित्यनिशंमायात्रिगुणाह्यपराक्रि ६७
मु॥४॥गर्भवाससमुत्थंयदुःखंविण्मूत्रवासजं॥विष्णोरापादितंसम्यक्यथाविग
तलिलया॥५॥पुरारामावतारेपिनिर्जरावानरान्नता॥विहितंतेयथाविष्णुदुःखपात्रं

न्नतः॥स्थितो॥६॥आरोग्यभंगतंदुःखंराज्यापहरणंतथा॥सीताविरहसंतप्तोरुरो
दश्रमातुरः॥१०॥योपृच्छत्पादपान्वृक्षगतानानकात्मना॥नदृष्टावाकृताकेन
कर्वत्यचतरायनः॥११॥लक्ष्मणाहंमरिष्यामिकांताविरहदुःखितः॥त्वंचापिम
द्दुःखेनमरिष्यतिवनेनुजः॥१२॥आवयोमरणंज्ञात्वामाताममनमरिष्यति॥शत्रु
घ्नोप्यतिदुःखार्तःकथंजीवितुमर्हति॥१३॥सुमित्राजीवितंत्यक्ष्यत्सुतव्यसनकर्शि
ता॥पूर्णकामाथकैकेयीजाता पुत्रसमन्विता॥१४॥किंकरोमिक्वगच्छामितदृशी
नंचजीवितं॥समाश्वासयमांदीनंप्रियंजनकनंदिनि॥एवंविलप्यमानेनरामेणामि
ततेजसा॥वनेवनेभ्रमताचबीक्षिताजनकात्मजा॥१७॥शरण्यःसर्वलोकानांरामः
कमललोचनः॥शरणंवानराणांसगतोमायाविमोहितः॥१८॥सहायातानराञ्क्र

त्वा बबंध वरुणालयं ॥ जघान रावणं वीरं कुंभकर्णं सहोदरं ॥ १९ ॥ आनीय च ततः सी
तां रामो दिव्यमकारयत् ॥ सर्वज्ञोपि धृतां मत्वा रावणेन दुरात्मना ॥ २० ॥ किं ब्रवीमि महा
राज योगमायाबलं तव ॥ यया विश्वमिदं सर्वं भ्रामितं भ्रमते किल ॥ २१ ॥ एवं नानाव
तारेत्र विष्णुः शापवशं गतः ॥ करोति विविधाश्चेष्टा दैवाधीनः सदैव हि ॥ २२ ॥ तथैव क
थयिष्यामि तस्यापि विचेष्टितं ॥ अत्रैवं मानुषे लोके देवकार्यार्थसिद्धये ॥ २३ ॥ कालिं
दीपुलिने रम्ये ह्यासीत्मधुवनं पुरा ॥ लवणो मधुपुत्रो भूद्दानवो बली ॥ २४ ॥ द्वि
जानां दुःखदः पापो वरदानेन गर्वितः ॥ निहतो सौ महाभाग लक्ष्मणस्यानुजेन वै ॥ २५
शत्रुघ्नेनाथ संग्रामे तं निहत्य मदोत्कटं ॥ वासिता मथुरा नाम पुरी परमशोभना ॥ २६
स तत्र पुष्कलाक्षौ द्वौ पुत्रौ शत्रुनिषूदनः ॥ निवेश्य राज्ये मतिमान्काले प्राप्ते दिवं

गतः ॥ २७ ॥ सूर्यवंशक्षये तां तु यादवाः प्रतिपेदिरे ॥ मथुरां मुक्तिदां साक्षात्ययया
तितनयाः नृपा ॥ २८ ॥ शूरसेनाभिधः शूरस्तत्राभून्मेदिनीपतिः ॥ मथुरां शूरसेनांश्च
बुभुजे विषयान्नृप ॥ २९ ॥ तत्रोत्पन्नः कश्यपांशः शापाद्वरुणस्य वै ॥ वसुदेव इति ख्यात
ः शूरसेनसुतस्तदा ॥ ३० ॥ वैश्यवृत्तिपरः सोभून्मृते पितरि माधव ॥ उग्रसेनो राजा सोभवं
कंसस्तस्यात्मजोभवत् ॥ ३१ ॥ अदितिर्देवकी जाता देवकस्य सुता तदा ॥ शापाद्वरुणस्या
थ कश्यपानुगता किल ॥ ३२ ॥ दत्ता सा वसुदेवाय देवकेन महात्मना ॥ विवाहे विततेत त्र
वाग्भूद्गगने तदा ॥ ३३ ॥ कंस कंस महाभाग देवकीगर्भसंभवः ॥ अष्टमस्तु सुतः श्रीमान्
तवाहंता भविष्यति ॥ ३३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं कंसो विस्मितो भून्महाबलः ॥ देववाचं च तां
मत्वा सत्यं चिंतामवापह ॥ ३४ ॥ किं करोमीति संचिंत्य विमर्शमकरोत्तदा ॥ निहन्मे

नं मममे मृत्युर्न्न वेदद्वेवसत्वरः ॥३५॥ उपायो नान्यथास्मिन्कार्ये मृत्यत्नयावहे ॥ इयं पितृ
ष्वसा पूज्या कार्थं हन्मीत्यचिंतयत् ॥३६॥ पुनर्मिमांसयामास मरणं मे पितृष्वसात् ॥ पा
पेनापि प्रकर्त्तव्या देहरक्षा विपश्चिता ॥ ३७॥ प्रायश्चित्तेन पापस्य शुद्धिर्भवति सर्वथा ॥ प्रा
णरक्षात्र कर्त्तव्या बुधैरप्येनसा सह ॥३८॥ विचिंत्य मनसा कंसः खड्गमादाय सत्वरः ज्या
इतां वरारोहां केशेष्वाकृष्य पापकृत् ॥३९॥ विकोशं खड्गमुद्यम्य हंतुकामा उराद्रावः ॥ पश्य
तां सर्वलोकानां नवोढानां चकर्ष ह ॥४०॥ हन्यमानां च तां दृष्ट्वा हाहाकारो महानभूत् ॥
वसुदेवानुगा वीरा युद्धायोद्यतकार्मुकाः ॥४१॥ मुंच मुंचेति प्रोवाच तं तदाद्भुतसाहसं ॥
कश्यमोचयत्वं च देवकी देवमातरं ॥४२॥ तच्छ्रुत्वमन्न्यवद्धोरं वीराणां च परस्परं ॥ वसुदे
वसहायानां वै कंसेन च महात्मना ॥४३॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे दारुणे लोमहर्षणे ॥ कंसं नि

वारयामासुर्वृद्धा ये यदुसत्तमाः ॥४४॥ पितृष्वसेयं च तेवीर पूजनीया च बालिका ॥ नेदं
तव्या त्वया वीर विवाहोत्सवसंगमे ॥४५॥ स्त्रीहत्या दुःसहा वीर ——— ॥ नूत
नाषितमात्रेण न कर्त्तव्या विजानता ॥४६॥ अंतर्हितेन केनापि शत्रुणा तव चास्यता
भाषितं नन्विदं किं वा नूनं मायाबलं किल ॥४७॥ यशोत्सवे विघ्नाताय व गृहस्य च ॥ श
त्रिणा रचिता णो गुप्ता माया विदा नृप ॥४८॥ विशेषाद्वीरमुख्यापि नूतभाषितभाषितः
पराभूत वियातार्थमुद्यमो यं त्वया नय ॥४९॥ पितृष्वसा न हंतव्या विवाहसमये पुनः
न वितथं महाराजन्नैवैतत्कथमन्यथा ॥५०॥ एवं निवार्यमाणोपि यदा सो न निवर्त्त
ते ॥ तदा तं वसुदेवोपि नीतिज्ञः प्रतिभाषत ॥५१॥ कंस्य सत्यं प्रवीम्यद्य सत्याधारं ज
गत्त्रयं ॥ दास्यामि देवकी पुत्रान् उत्पन्नान् तव सर्वशः ॥५२॥ जातं जातं सुतं तु स्म न

भा॰च॰ दहामिनृपोत्तम॥कुंभीपाकेमहाघोरेपतंतुपूर्वजाममम॥५३॥तच्छ्रुत्वावचनंशौरेर्यदिवा
येपुरास्थिता॥ऊचुस्तेत्वरिताःकंससाधुसाधुपुनःपुनः॥५४॥नमिथ्याभाषतेक्वापि
७० वसुदेवोमहामनाः॥कं[illegible]रांमुंचमहाभागस्त्रीहत्यापातकंतथा॥५५॥व्यासउ॰॥
एवंप्रबोधितोकंसोयदुवृद्धैर्महात्मभिः॥कोपंत्यक्त्वास्थितस्तत्रसत्यवाक्यानुमोदिता
:॥५६॥ततोदुंदुभयोनेदुर्वादित्राणिचसर्वशः॥जयशब्दस्तुसर्वेषामुत्पन्नस्तत्रसंसदि॥
५७॥विवाहकार्याणिततःपराणिसमाप्यसर्वाणिचशूरसूनुः॥जगामगेहंस्वजनानु
वृत्तोनवोढयावीनयस्तरस्वी॥५८॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदेवकी
विवाहोनामविंशोध्यायः॥२०॥ ॥व्यासउ॰॥ ॥अथकालेसुसंजातेदेवकीदेवरूपिणी
गर्भंदधारविधिवद्वसुदेवेनसंगता॥१॥पूर्णेथदशमेमासिसुषुवेसुतमुत्तमं॥रूपाव

यवसंपन्नंदेवकीप्रथमंयदा॥२॥तदाहवसुदेवस्तांसत्यवाक्यानुनोदितः॥भाविता
त्वमहाभागदेवकीदेवमातरं॥३॥वरोरुसमयोमेत्वंजानासिस्वसुतार्पणे॥मोचितात्वं
महाभागेशपथेनमयातदा॥४॥पुत्रोयंतेसुकेशांतेदास्यामिभ्रातृजेतव॥खलेकं
सेविनाशार्थंदेवैःकिंवाकरिष्यति॥५॥विचित्रकर्मणांपाकोदुर्ज्ञेयोप्राकृतात्मभिः
सर्वेषांकिलजीवानांकालपाशानुवर्तिनां॥६॥भोक्तव्यंस्वकृतंकर्मशुभंवायदिव
शुभं॥प्रारब्धंसर्वथैवात्रजीवेनविधिनिर्मितं॥७॥देवक्युवाच॥ ॥स्वामिन्पूर्वकृतं
कर्मभोक्तव्यंसर्वथानृभिः॥तीर्थैस्तपोभिर्दानैर्वाकिंनयातिक्षयंहितत्॥८॥लिपि
तंधर्मशास्त्रेषुप्रायश्चित्तंविधिंनृप॥पूर्वार्जितानांपापानांविनाशायमहात्मभिः
९॥ब्रह्महाहेमहारीचसुरापोगुरुतल्पगः॥द्वादशाब्दव्रतेचीर्णेशुद्धियांतिकृतागसः
१०॥मन्वादिभिर्यथोद्दिष्टंप्रायश्चित्तंविधानतः॥तथाकृत्वानरःपापान्मुच्यतेवानघ

ना·च· ११॥ विगीतवचनास्ते किं मुनयस्तत्वदर्शिनः॥ याज्ञवल्क्यादयः सर्वे धर्मशास्त्रप्रवर्तकाः
१२॥ नवितथ्यं नवक्तेव यद्युक्तं निश्चयः कृतो॥ आयुर्वेदस्तु मिथ्यैव मंत्रवादास्तथाखिलाः
७१ १३॥ उद्यमस्तु तथा सर्व एवं चैव देवनिर्मिता॥ नवितथ्यं नवैस्वप्रवृत्तिस्तु निरर्थका॥१४॥
अग्निष्टोमादिकं व्यर्थं नियतं स्वर्गसाधनं॥ यदा तथा प्रमाणं हि दृष्टे वा सत्सु नापितं॥
१५॥ वितथे तत्प्रमाणे तु धर्मेच्छिदः प्रवर्तते॥ उद्यमे च स्तते सिद्धेः प्रत्यक्षेणैव साध्यते॥१६
तस्मात्प्रकर्तव्य प्रपंचश्चित्तकल्पितः॥ यथायं बालकः स्वे मं प्राप्नोति मम पुत्रकः
१७॥ मिथ्या यदि प्रकर्तव्यं वचनं च श्चित्तकल्पितः॥ यतत्र्ह्षएणं किं चित्र वदंति मनी
षिणः॥१८॥ वसुदेव उ॥ निरामय महाभाग सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥ उद्यमः खलु कर्तव्य
फलं दैववशानुगं॥१९॥ त्रिविधानीह कर्माणि संसारे त्वपुराविदः॥ प्रवदंति हि जी
वानां पुराणे घागमेषु च॥२०॥ संचितानि च जीर्णानि प्रारब्धानि सुमध्यमे॥ वर्तमा

नानि वामोरु त्रैविध्यमिह कर्मणां॥२१॥ श्रुतानि कर्माणि बीजभूतानि यानि च॥ बहु
जन्मसमुद्भानि काले तिष्ठंति सर्वथा॥२२॥ पूर्वदेहं परित्यज्य जीवः कर्मवशानुगः॥ स्व
र्गं वा नरकं वापि प्राप्नोति स्वकृतेन वै॥२३॥ दिव्यं देहं च संप्राप्य यातनादेहमप्यथा॥ भुन
क्ति विविधान्भोगान्स्वर्गे वा॥२४॥ भोगांते च यदोत्पत्तिः समयस्तस्य जायते॥ लिंगदेहे
न सहितं जीव लिंगं च योजयेत्॥२५॥ तदैव संचितेभ्यश्च कर्मभ्यः कति चित्सुनः॥ यो
जयत्येव तं कालः कर्माणि प्राकृतनानि च॥२६॥ देहेनानेन भावेन स्वस्थानानि वा सुना
नि च॥ प्रारब्धानि च जीवेन भोक्तव्यानि सुलोचने॥२७॥ प्रायश्चित्तेन नश्यंति व
ना र्तमानानि भामिनि॥ संचितं थेवा स्तु यथार्थविहितेन च॥२८॥ प्रारब्धकर्मणां भो
गात्संक्षयो नान्यथा भवेत्॥ तेनायं ते कुमारो वै द्वेषः कंसाय सर्वथा॥२९॥ नमि
थ्यावाग्भविष्यामि लोकनं शामिहर्षितः॥ आनि सेचास्मिन्संसारे धर्मसारे महा

भा·च· त्मनां॥३०॥ देवाधीना हि सर्वेषां मरणं जननं तथा॥ तस्माच्छोको न कर्तव्यो देहनाशान्निर
र्थकः॥३१॥ सत्यं यस्य गतं कांते तथा तस्यैव जीवितं॥ इहलोको गतो यस्मात्परलोकः कुत
७२ स्ततः॥३२॥ अतो देहि सुतं सुभ्रु कंसाय प्रददाम्यहं॥ सत्यसंरक्षणाद्देवि श्रेयो नंचाभविष्य
ति॥३३॥ कर्तव्यं सुकृतं पुंभिः सुखेष्वसति प्रिये॥ ज्ञात्वा साधारणं नूनं कारणं विभव
कारणं स्य हि॥३४॥ दुःखसाधारणं पापं कथितं बुधैः॥ तथा पुण्यं सुखस्याद्धे वैरविञ्चिम
हात्मभिः॥३५॥ ॥व्यास उवाच॥ इत्युक्ते वनिता सा देवकी शोकसंयुता॥ ददौ पुत्र
प्रसूतं च वेपमाना मनस्विनी॥३६॥ वसुदेवोपि धर्मात्मा गृहीत्वा च शिशुं॥ जगा
म कंससदनं मार्गे लोकैरभिष्टुतः॥३७॥ लोका ऊचुः॥ ॥पश्यंतु वसुदेवं वै बा
लमादाय यात्यसौ॥ मृत्यवे दातुकामो यं सत्यवाग्नसूयकः॥ सफलं जीवितं चा
स्य धैर्यं पश्यंतु चाद्भुतं॥ यः पुत्रं याति कंसाय दातुं कालात्मने रिह॥३९॥ व्यास

उ॥ ॥इति संस्तूयमानस्तु शूरसूः कंसालयं नृप॥ ददावास्मै कुमारं तं जातमात्रममातु
षं॥४०॥ कंसोपि विस्मयं प्राप्तो दृष्ट्वा धैर्यं महात्मनः॥ गृहीत्वा बालकं प्राह स्मितपूर्वम
लाशयः॥४१॥ धन्यस्त्वं शूरपुत्राद्य ज्ञातः पुत्रसमर्पणात्॥ मम मृत्युर्न चायं वै गिरा
प्रोक्तस्तु चाष्टमः॥४२॥ नहंतव्यो मया कामं बालोयं यातु ते गृहं॥ अष्टमस्तु प्रदातव्यस्त्व
या पुत्रो महात्मने॥४३॥ इत्युक्त्वा वसुदेवाय ददावाप्सुखजः शिशुं॥ गच्छत्वयं गृहं ते
ममितिकारु सपार्थिव॥४४॥ तमादाय तदा शौरिर्जगाम स्वगृहं मुदा॥ कंसोपि सचि
वानाह वृथा किं घातये शिशुं॥४५॥ अष्टमाद्देवकीपुत्रान्मम मृत्युरुदाहृतः॥ अतः किं
प्रथमं बालं हत्वा पापं करोम्यहं॥४६॥ साधु साध्विति ते प्रोक्त्वा संस्थितामंत्रिसत्तमा
ः॥ विसर्जितास्तु कंसेन जग्मुस्ते स्वगृहान्प्रति॥४७॥ गते षु तेषु संप्राप्तो नारदो मुनिसत्त

म॥ अस्मत्स्थानाधर्षणाद्या हि विकारो गर्भसुतस्य वा॥४८॥ पप्रच्छ कंसराजं राजा तत्रागमन
कारणं॥ नारदस्तं तदोवाच स्मितपूर्वमिदं वचः॥४९॥ कंस कंस महाभाग गतोहं हेम
पर्वतं॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा मंत्रं चक्रुः समाहिताः॥५०॥ देवकी वसुदेवस्य भार्यायां सुरस
त्तम॥ वधार्थं तव विष्णुश्च जन्म चात्र करिष्यति॥५१॥ कंस उ॥ मया ह्यदेवकीपुत्रो व
सुदेवाय चार्पितः अष्टमं वै हनिष्येहं मृत्युर्मे देवभाषितं॥५२॥ नारद उ॥ न जानासि
नृपश्रेष्ठ राजनीतिमनुत्तमां॥ माया बलं च देवानां त्वं वेत्सि किं वदाम्यहं॥५२॥ रिपुर
ल्पोपि शूरेण नोपेक्ष्यः शुभमिच्छता॥ संख्यानक्रियायां तु सर्वे ते ह्यष्टमाः स्मृताः॥५३॥
मूर्खत्वमरिसंत्यागः सतोद्य ज्ञानता त्वया॥ इत्युक्त्वाशु गतः श्रीमान्नारदो देवदर्श
न॥५४॥ गतेथ नारदे कंसः समाकार्यामास शिशुं॥ पाषाणे पोथयामास सम्सुखं च

पञ्चमं रथीः॥५५॥ ॥इति श्री भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे एकविंशोध्यायः॥२१॥
जनमेजय उ॥ ॥किं कृतं पातकं तेन बालकेन पितामह॥ जातमात्रोपि निहतस्तथा तेन
दुरात्मना॥१॥ नारदोपि मुनिश्रेष्ठ ज्ञानवान्धर्मतत्परः॥ कथमेवंविधं पापं कृतवान्
ब्रह्मवित्तमः॥२॥ संशयोयं महान्मेत्र ब्रूहि सर्वं सविस्तरं॥ येन कर्मविपाकेन बालको
निधनं गतः॥३॥ कर्ता प्रेरयिता पैतुल्यपापौ स्मृतौ बुधैः स कथं प्रेरयामास स मुनिः कंसं
खलं तदा॥४॥ व्यास उ॥ ॥नारदः कौतुकप्रेक्षी सर्वदा कलहप्रियः॥ देवकार्यविधाता
च सर्वत्र भ्रमतत्सो॥५॥ न मिथ्याभाषणे बुद्धिर्मुनेस्तस्य कदाचन॥ सत्यवक्ता सुरा
णां स कर्तव्ये निरतः शुचिः॥६॥ एवं षड्बालकास्तेन जाता जन्म निपातिताः॥ षड्गर्भाः शा
पयोगेन संभूय मरणं गताः॥७॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तेषां च कारणं पुरा॥ स्वायंभु

वैंतरेपुत्राःमरीचेःषष्टमहाबलाः॥८॥वर्ण्ययांवेसन्नायर्यांमासनंथमविचक्षणाः।
ब्रह्माणंजहसुर्वीक्ष्यसुतांजनितुमुद्यतं॥ञ्शापतांस्तदाब्रह्मादैत्ययोनिंविशंतुभोः
कालनेमिसुताजातास्तेषडग्रजविश्रावर॥१०॥अवतारांतरेतुहिरण्यकश्यपासु
ता॥जातातेज्ञानसंयुक्ताःपूर्वशापभयान्नृप॥११॥तस्मिन्जन्मनिशांतास्तेतपश्चक्रुःसु
दारुणं॥तेषांप्रीतोभवद्ब्रह्मषड्जनाणांवरंददौ॥१२॥ब्रह्मोवाच॥शापाद्यूयंमयापूर्वं
क्रोधयुक्तेनपुत्रकाः॥तुष्टोस्म्यद्यमहाभागाब्रूतवोवांछितोवरः॥१३॥ ॥व्यासउ॥ ॥
तेतुश्रुत्वावचस्तस्यब्रह्मणःप्रीतमानसःब्रह्माणमब्रुवन्कामंसर्वेवैकार्यतत्पराः॥१४॥ ॥
गर्भजाऊचुः॥ ॥पितामहाद्यतुष्टोसिदेहिनोवांछितंवरं॥अवध्यादेवतैःसर्वैर्मानवैश्चमहोरगे
१५॥शापप्रहरणैश्चापिसिद्धिनोस्तुमहर्षिभिः॥गंधर्वसिद्धपतिभिर्वधोमाभूत्पितामहः

१६॥व्यासउ॥तानुवाचततोब्रह्मासर्वमेतद्भविष्यति॥वांछितंवोमहाभागसत्यमेव
नसंशयः॥१७॥दत्त्वावरंगतोब्रह्मामुदितास्तेतदाभवन्॥हिरण्यकशिपुःक्रुद्धोतानु
वाचकुरूद्वह॥१८॥यस्मान्मांविहायाद्यतोषितोवैपितामहः॥वरोयंप्रार्थितोस्मर्थेव
लवंतोभवामयत्॥१९॥मयिवस्त्याजितस्नेहःशत्रुभूतास्त्वजाम्यहं॥यूयंव्रजंतुपा
तालेषड्जाविख्यातान्भुवि॥२०॥पातालेनिद्रयाविष्टास्तिष्ठंतुबहुवत्सरान्॥तत
स्तुदेवकीगर्भेवर्षेपुनःपुनः॥२१॥पितावःकालनेमिस्तुतत्रकंसोभविष्यति॥स
एवजातमात्रान्वोभविष्यतिसुदारुणं॥२२॥व्यासउ॥एवंशशापतान्दैत्यस्तेनगर्भेजा
तापुनःपुनः॥जघानदेवकीपुत्रान्षड्जन्निद्रापनोदितः॥२३॥शेषांशःसप्तमेत
त्रदेवकीगर्भसंस्थितः॥विस्रंसितस्तुगर्भस्तौयोगेनयोगमायया॥२४॥तीतोचरे

हिण्यागर्भे स्थितासंकर्षणंबलात् ॥ पतितो पंचमे मासि लोके ख्यातिं गतस्तदा ॥२५॥ कं
सोपि ज्ञातवानत्र देवकीगर्भपातनं ॥ मुदं प्राप स दुष्टात्मा श्रुत्वा वार्तां सुखावहां ॥२६
अष्टमे देवकीगर्भे भगवान्सात्वतां पतिः ॥ उवास देवकार्यार्थं भारावतरणाय च ॥२७॥
राजोवाच ॥ ॥ कश्यपांशो वसुदेवः शेषांशश्च ततोऽभवत् ॥ हरेरंशस्तथा प्रोक्तो भवता मु
निसत्तम ॥२८॥ अन्येत च सुराणां वै जातांशाः केव संभवे ॥ भारावतरणार्थं वै कथिताः
प्रार्थनयानघ ॥२९॥ व्यास उवाच ॥ ॥ सुराणामसुराणां च वर्तमानेषु तेषु च ॥३०
योऽसौ धर्मसुतः श्रीमान्नारायण इति श्रुतः ॥ तस्यांशो वासुदेवस्तु विद्यमाने मुनौ
तदा ॥३१॥ नरस्तस्यानुजो यस्तु तस्यांशोऽर्जुन एव च ॥ युधिष्ठिरस्तु धर्मांशो वाय्वंशो भीम
स्सुत ॥३२॥ अश्विनांशौ तथा प्रोक्तौ माद्रीपुत्रौ महाबलौ सूर्यांशः कर्णविख्यातध

र्मांशो विदुरः स्मृतः ॥३३॥ द्रोणो बृहस्पतेरंशस्तत्सुतस्तु शिवांशजः ॥ समुद्रः शंतनुः प्रोक्त
गंगा भार्यामिता बुधैः ॥३४॥ देवकस्तु समाख्यातो गंधर्वपतिरागमे ॥ वसुर्भीष्मः विरा
टस्तु मरुद्गण इति स्मृतः ॥३५॥ अरिष्टायाः सुतो हंसो धृतराष्ट्रः प्रकीर्तितः ॥ मरुद्गणांश
प्रोक्तो कृतवर्मा तथा परः ॥३६॥ दुर्योधनः कलेरंशः शकुनिर्द्वापरः स्मृतः ॥ सोम
पुत्रः सुवर्चाख्यः सोभिमन्युरुदाहृतः ॥३७॥ पावकांशो धृष्टद्युम्नः शिखंडी राक्षस
स्तथा ॥ सनत्कुमारस्यांशस्तु प्रद्युम्नः परिकीर्तितः ॥३८॥ द्रुपदो ——— ——— द्रौप
दी च रमांशजा ॥ द्रौपदीतनयाः पंच विश्वेदेवांशजाः स्मृताः ॥३९॥ कुंती सिद्धिर्धृतिर्मा
द्री मतिर्गांधारराजजा ॥ कृष्णपत्न्यस्तथा सर्वा विश्वाप्सरसां गणोदिता ॥४०॥ हिर
ण्यकशिपोरंशः शिशुपाल उदाहृतः ॥ विप्रचित्तिर्जरासंधः शल्यः संह्लाद इत्यपि

भा॰च॰ ४१॥ कालनेमिस्तथा कंसः केशी हयशिरास्तथा॥ अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी गोकु
७६ ले हतः॥४२॥ अनुह्लादो धृष्टकेतुर्भगदत्तोथ बाष्कलं॥ लंबः प्रलंबः संजातः खरो
सौ धेनुकोभवत्॥ ४३॥ वाराहश्च किशोरश्च दैत्यौ परमदारुणौ॥ मल्लौ तावेव सं
जातौ ख्यातौ चाणूरमुष्टिकौ॥ ४४॥ दितिपुत्रस्तथारिष्टो गजः कुवलयाभिधः बली
पुत्री बकी ख्याता बकस्तस्यानुजः स्मृतः॥ ४५॥ यमो रुद्रस्तथा कामः क्रोधश्चैव
चतुर्थकः॥ तेषामंशैः सुसंजातः शौणपुत्रो महाबलः॥४६॥ अंशावतरणे पूर्वं मा
गधा ब्रह्मणः प्रभो॥ जाताः सर्वे सुरांशास्ते क्षितिभारावतारणे॥४७॥ एतत्ते कथि
तं राजन्नंशावतरणं किल॥ सुराणामसुराणां च पुराणेषु प्रकीर्तितः॥ ४८॥ यदा ७६
ब्रह्मादेवाः प्रार्थनार्थं हरिं गताः॥ हरिणा च तदा दत्तौ केशौ श्यामसितौ यतः॥ हरि

श्यामवर्णस्ततः कृष्णः श्वेतः संकर्षणस्तथा॥ भारावतरणार्थं तौ जातौ देवांशसंभ
वौ॥५०॥ अंशावतरणं चैतच्छृणोति भक्तिभावितः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते स्व
जनैर्वृतः॥५१॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वाविंशोध्यायः॥ व्यास उ
॥ हतेषु षट्सु पुत्रेषु देवक्या उग्रसेनजः॥ सप्तमे पतिते गर्भे वचनान्नारदस्य च॥१॥
अष्टमस्य च गर्भस्य रक्षणार्थमतन्द्रितः॥ प्रयत्नमकरोद्राजा मरणं स्वं विचिंतयन्
२॥ समये देवकीगर्भे प्रवेशमकरोद्धरिः॥ अंशेन वसुदेवेषु समागत्य यथाक्रमं
३॥ तदैव योगमाया च यशोदायां यथेच्छया॥ प्रवेशमकरोद्देवकार्यार्थसिद्धये
रोहिण्याः स्तनयो रामः गोकुले समजायत॥ यतः कंसभयात्तत्र संस्थिता सा च का
मिनी॥५॥ कारागारे ततः कंसो देवकीं देवसंयुतां॥ स्थापयामास रक्षार्थं से

वकासमकल्पयत्॥६॥ वसुदेवस्तु कामिन्याः प्रेमतंतुनियंत्रितः॥ पुत्रोत्पत्तिं च संचित्य
प्रविष्टः सह भार्यया॥७॥ देवकी गर्भगो विष्णुः देवकार्यार्थसिद्धये॥ संस्तुतोमरसंघैश्च व
र्द्धत यथाक्रमं॥८॥ संजाते दशमे तत्र मासे च श्रावणे शुभे॥ प्राजापत्यर्क्षयुक्ते च क
ष्णपक्षेष्टमीदिने॥९॥ कंसस्तु दानवान् सर्वान् उवाच भयविक्लवः॥ रक्षणीया यत्नवद्भि
श्च देवकीगर्भमंदिरे॥१०॥ अष्टमो देवकीगर्भः शत्रुर्मे प्रभविष्यति॥ रक्षणीयः प्रयत्ने
न मृत्युरूपः स बालकः॥११॥ हत्वैनं बालकं दैत्याः सुखं स्वप्स्यामि मंदिरे॥ निर्वृत्तिर्नि वि
ति नूनं नाशिते चाष्टमे सुते॥१२॥ खड्गप्रासधराः सर्वे तिष्ठंतु धृतकार्मुकाः॥ निशांतं श
विहीनाश्च सर्वे च निहितेक्षणाः॥१३॥ ॥व्यास उ०॥ ॥इत्यादिश्यासुरगणान् कंसोति
भयविक्लवः॥ मंदिरं स्वं जगामाशु न लेभे दानवः सुखं॥१४॥ निशीथे देवकी तत्र वसु

देवमुवाच ह॥ किं करोमि महाराज प्रसवावसरो मम॥१५॥ बहवो रक्षपालाश्च ति
ष्ठंत्यत्र भयानकाः॥ नंदपत्न्या मया सार्द्धं कृतोस्ति समयः पुरा॥१६॥ प्रेक्षणीयस्त्वया पु
त्रो मंदिरे मम मानिनि॥ पालयिष्याम्यहं तेत्र तवेति मनसा प्रिय॥१७॥ अपत्यं ते प्र
दास्यामि कंसस्य प्रत्ययाय वै॥ शोचमानां च मां वीक्ष्य नंदपत्नी सनाथता॥१८॥ किं क
र्त्तव्यं प्रभो वाद्य विषमे समुपस्थिते॥ व्रतयः संतते शौरे कथं कर्तुं क्षमो भवान्॥१९॥
दूरे तिष्ठस्व कांताद्य जन्मकाले ह्युरस्यया॥ पराहमसमुखं स्वामिन् शंका कष्टं किं करोम्यहं
२०॥ इत्युक्त्वा तं महाभागा देवकी देवसंमतं॥ बालकं सुषुवे तत्र निशीथे परमाद्भुतं॥
२१॥ तं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप देवकी बालकं शुभं॥ पतिं प्राह महाभागा हर्षेणाश्रुकले
वरा॥२२॥ पश्य पुत्रमुखं कांत उन्नगाहं हृष्टमना॥ अद्य ते कांजरूपे सौभाग्यं भविष्यति

ना॰ च॰ ञ्चानृजः॥२३॥ वसुदेवस्तुतछ्रुत्वातमादायकरेसुतं॥ अपत्यप्रदाननंतस्यसुतस्याद्भुत
१८ कर्मणा॥२४॥ वीक्ष्यपुत्रमुखंशौरिश्चिंताविष्टोबभूवह॥ किंकरोमिकथंतस्याद्ः
खमस्यशरीरके॥२५॥ एवंचिंतातुरेतस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी॥ वसुदेवंसमाभा
ष्यगगनेविशदाक्षरा॥२६॥ वसुदेवगृहीत्वैनंगोकुलंनयसत्वरः॥ रक्षपालाःकृता
ःसर्वेमयानिद्राविमोहिताः॥२७॥ विवृतानिकृतान्यद्यकपाटानिचशृंखलाःसुखे
नंनंदगेहेत्वंगोकुलंनयसत्वरः॥२८॥ तच्छ्रुत्वावसुदेवस्तुतस्मिन्कर्मणिसोद्यमःवि
हृतंद्वारमालोक्यबभूवतरसान्वपः॥२९॥ तमादाययथावाशुद्वारपालैकरक्षितः॥
कालिंदीतटमासाद्यपूरंदृष्ट्वासुविस्मितः॥३०॥ तदैवकटिदघ्नासाबभूवाशुसरिद्वरा॥
योगमायाप्रभावेनततारानकदुंदुभिः॥३१॥ गत्वाथगोकुलंशौरिर्निशीथेनिर्जनेपथि

नंदद्वारिस्थितःपश्यन्किंनुतिंपश्मुसंज्ञितां॥३२॥ तदैवतत्रसंजातायशोदागर्भसंभवा
योगमायांशजादेवीत्रिगुणादिव्यरूपिणी॥३३॥ नमस्त्वाबालिकांदिव्यांगृहीत्वाकं
रपंकजे॥ तत्रागत्यतदांदेवीसैरंध्रीरूपधारिणी॥३४॥ वसुदेवसुतंदत्वासैरंध्रीकरपं
कजे तामादाययौशीघ्रंबालिकांमुदितात्मयः॥३५॥ कारागारेततोगत्वादेवक्याःश
यनेसुतां॥ निक्षिप्यसंस्थितःपार्श्वेचिंताविष्टोभयातुरः॥३६॥ रुरोदसुस्वरंकन्यांत
दैवागतसंज्ञकाः॥ उत्तस्थुःसेवकायत्तःश्रुत्वातद्रुदितंनिशि॥३७॥ तमुचुर्नृपतिंगत्वा
त्वरितास्तेतिविह्वलाः॥ देवक्याःसुतोजातःशीघ्रमेहिमहामते॥३८॥ तदाकर्ण्यवच
स्तेषांशीघ्रंभोजपतिर्ययौ॥ प्राहत्वंद्वारमालोक्यवसुदेवमयाकंपत्॥३९॥ कंसउ
वाच॥ ॥ सुतमानयदेवक्याःवसुदेवमहामते॥ मृत्युमेंवाष्टमोगर्भस्तंनिहन्मरिपुं

हरिं॥४०॥ व्यास उवाच॥ श्रुत्वा कंसवचः शौरिर्निघिन्नल्लविलोचनः॥ तामादाय
सुतां पाणौ ददावश्रुरुदन्निव॥४१॥ दृष्ट्वाथ दारिकां राजा विस्मयं परमं गतः॥ देववा
णी वृथा जाता नारदस्य च भाषितं॥४२॥ वसुदेवः कथं कुर्याद्धित्वयं संकटे स्थितः॥ र
त्नपालास्तु मे सर्वे सावधानास्त्वशंघसः॥४३॥ कुतोत्र कंन्यका कामं क्व गतः ससुतः
ससुतः किल॥ संदेहोत्र न कर्तव्यः कालस्य विषमा गतिः॥४४॥ इति संचिंत्य तां बा
लां गृहीत्वा पादयोः खलः॥ पुपोथ च शिलापृष्टे निःत्रपः कुलपांसनः॥४५॥ साकरा
त्निसृता बाला ययावाकाशमंडलं॥ दिव्यरूपा तदा भूत्वा तमुवाच मृदुस्वरा॥४६॥
किं मया हतया पाप जातस्ते बलवान्रिपुः॥ हनिष्यति दुराराध्यः सर्वथा त्वां नरा
धमं॥४७॥ इत्युक्त्वा सा गता कंन्या गगनं कामगा शिवा   कंसस्तु विस्मयाविष्टो

गतो निजगृहं तदा॥४८॥ आनाय्य दानवान्सर्वानिदं वचनमब्रवीत्॥ बकधेनु
कवत्सादीन्क्रोधाविष्टो भयातुरः॥४९॥ गच्छंतु दानवाः सर्वे मम कार्यार्थसिद्धये॥
जातमात्राश्च हंतव्या बालका यत्र कुत्र च॥५०॥ पूतनैषा व्रजत्वाशु बालघ्नी नंदगो
कुलं॥ जातमात्रान्विनिघ्नंतु शिशूंस्तत्र ममाज्ञया॥५१॥ धेनुको वत्सकः केशी प्र
लंबो बक एव च॥ सर्वे तिष्टंतु तत्रैव मम कार्यचिकीर्षया॥५२॥ इत्याज्ञाप्यासुरा
न्कंसो ययौ निजगृहं खलः॥ चिंताविष्टो निदीनात्मा चिंतयन्वैरगं पुनः॥५३॥ ॥
इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोविंशोध्यायः॥२३॥ व्यास उ॥ ॥ प्रा
तर्नंदगृहे जातपुत्रजन्म महोत्सवः॥ किंवदंत्यायकंसेन श्रुतावान्नास्ति विस्तरात्॥१॥
जानाति वसुदेवस्य दारास्तत्र वसंति हि॥ पशवो हासवगस्य सर्वेति नंदगोकुले॥२॥

ना·च· तेनसंकाशमाविश्यगोकुलंप्रतिभारत॥नारदेनापितस्यैवकारणंकथितंपुरा॥३
८० गोकुलेयेचनंदाद्यास्तत्तत्रस्थसुरांशजाः॥देवकीवसुदेवाद्याःसर्वेतेयादवाःकिल
४॥इतिनारदवाक्येनबोधितोसौकुलाधमः॥जातःकोपान्वितोराजन्कंसःपरम
पापकृत्॥पूतनानिहतातत्रकृष्णेनामितकर्मणा॥बकोवत्सासुरश्चैवधेनुकश्चम
हाबलः॥६॥प्रलंबोनिहतस्तेनतथागोवर्द्धनोधृतः॥श्रुत्वातत्कंसस्तुमेनेम
रणमात्मनः॥७॥तथाविनिहतःकेशीज्ञात्वाकंसोतिदुर्मनाः॥धनुर्यागमिषेणाशुता
वानेतुंप्रचक्रमे॥८॥अक्रूरंप्रेषयामाससक्रूरंपापमतिस्तदा॥आनेतुंरामकृष्णौतुव
धायामितविक्रमौ॥९॥रथमारोप्यतौबालौगोकुलान्नंदिनीसुतः॥आगतोमथु
रायांतुकंसादेशकरःखलः॥१०॥तावागत्यतदातत्रधनुर्भंगंचकारह॥हत्वाथरजकं

कंकामंगजंचाणूरमुष्टिकं॥११॥सलंचतोसलंचैवहत्वारंगगतोहरिः॥जघानकंसं
देवेशःकेशेष्वाकृष्यलीलया॥१२॥पितरौमोचयित्वाथगतदुःखौचकारह॥उग्रसेना
यराज्यंतद्दत्त्वावैरिनिषूदनः॥१३॥वसुदेवस्तयोस्तत्रमौंजीबंधनपूर्वकं कारयामास
विधिवद्व्रतबंधमहात्मना॥१४॥उपनीतौतदातौतुगतौसांदीपनालयं॥विद्याःसर्व
समाप्यस्वमथुरामागतौपुनः॥१५॥जातौद्वादशवर्षीयौकृतविद्यौमहाबलौ॥मथु
रायांस्थितौवीरौसुतावानकदुंदुभेः॥१६॥मागधस्तुजरासंधोजामातृवधदुःखितः
कृत्वासैन्यसमायोगंमथुरामागमत्पुरीं॥१७॥सप्तदशवारांस्तुकृष्णेनाकृतबुद्धि
नाः॥जितःसंग्राममासाद्यमधुपुर्य्यांवसन्बली॥१८॥पश्चाच्चप्रेरितस्तेनसकाल
यवनाधिपः॥सर्वम्लेच्छाधिपःशूरोयादवानांभयंकरः॥१९॥कृत्वायवनस्मा

ना॰च॰ यांतंन्नक्षः सर्वान्नियंदुत्तमान्॥ आनाय्य वचनं तथ्यमुवाच मधुसूदनः॥२०॥ नयंबोत्रस
८२ मुत्पन्नं जरासंधान्महाबलात्॥ किं कर्तव्यं महाभागा यवनः समुपैति वै॥२१॥ स्वन्नूमि
रिति मन्वानो न न्हाति न्नयेन्नागः॥ शारण्यत्राणं प्रकर्तव्यं लक्ष्मो गेहं धनं बलं॥२२॥ सुखे
नस्थीयते यत्र स देशः खलु पेतकः॥ सदोद्वेगकरः कामं किं कर्तव्यः कुलोचितः॥
२३॥ नौलसागरसान्निध्ये स्थातव्यं सुखमिच्छता॥ यत्र वैस्तयनान्नूद्वियदे संश्र
योन्नवेत्॥२४॥ शेषशय्यां समाश्रित्य हरिः स्वपति सागरे॥ मन्ये शात्रुनयान्नी
तः केलाशो त्रिपुरार्द्दनः॥२५॥ तस्मात्तात्रैव स्थातव्यमस्माभिः शात्रुतापितैः॥
द्वारवत्यां गमिष्यामः सहिताः सर्व एव वै॥२६॥ कथिता गरुडेनाद्य द्वारवती पुरी॥ रै रमा
वताचलसान्निध्ये सिंधुकूले मनोहरा॥२७॥ आसन्नु॥ ॥तच्छ्रुत्वा वचनं पथ्यं सर्वे

यादवपुंगवाः॥ गमनाय मतिं चक्रुः सकुटुंबाः समंततः॥२८॥ सकटानि तथाष्ट्राणि वीथि
श्चमदीपास्तथा॥ धनपूर्णानि तत्त्वाते निर्ययुर्नगराद्बहिः॥२९॥ रामकृष्णो पुरस्कृत्य स
र्वे ते सपरिच्छदाः॥ अयेल्लत्वा प्रजाः सर्वाश्चेलुः सर्वे यदूत्तमाः॥३०॥ कतिचिद्दिवसैः प्राप्ता
पुरी द्वारवती किल॥ शाल्पिभिः कारयामास जीर्णोद्धारं हि माधवः॥३१॥ संस्थाप्य याद
वांस्तत्र तावुभौ बलकेशवौ॥ तरसा मधुरामेत्य संस्थितौ निर्जनां पुरीं॥३२॥ तदा तत्रैव
संप्राप्तो बलवान्यवनाधिपः ज्ञात्वा तमागतं तस्य निर्ययौ नगराद्बहिः॥३३॥ तं दृष्ट्वा पुरतो
यांतं नसंकमलोचनं॥ यवनोपि पदातिः सन्दृष्टो तो नुगतः खलः॥३४॥ पदानि
रमयद्दयेयवनस्य जनार्द्दनः॥ पीतांबरधरः श्रीमान्प्रहसन्मधुसूदनः॥३५॥ प्रसु
प्तो यत्र राजर्षिर्मुचुकुंदो महाबलः॥ प्रययौ भगवांस्तत्र सकालयवनो हरिः॥३६॥

तत्रैवांतर्दधेविष्णुर्मुचिकुंदसमीपतः॥दृष्टतोयवनःप्रासःसुसंसूपमपश्यतः॥३७
ना॰च॰ मन्वातंवासुदेवंसःपादेनाताडयन्नृपं॥प्रबुद्धःक्रोधरक्ताक्षस्तंददाहमहाबलः॥३८
८२ तंदग्ध्वामुचुकुंदोथददर्शकमलेक्षणं॥वासुदेवंचदेवेशंप्रणम्यप्रस्थितोवनं॥३९॥
जगामद्वारकांतस्माद्बलदेवसमन्वितः॥उग्रसेनंनृपंकृत्वाविजहारयथारुचिः॥४०
अहरद्रुक्मिणींकामंशिशुपालःस्वयंवरात्॥राक्षसेनविवाहेनचक्रेदारविधिंहरिः॥
४१॥ततोजांबूवतींसत्यांमित्रविंदांचनाग्निजीं॥कालिंदींलक्ष्मणांभद्रांतथानाग्नजि
तींशुभां॥४२॥पृथक्पृथग्विवाहैस्ताउपयेमेजनार्दनः॥अष्टावेवमहीपालपत्न्यःप्र
सन्नाजनार्दना॥४३॥असूतरुक्मिणीपुत्रंप्रद्युम्नंचारुदर्शनं जातकर्मादिकंतस्यचका
रमधुसूदनः॥४४॥हृतोसौसूतिकागेहात्संवत्सरेणबलीयसा॥नीतश्चस्वपुरंबाबो

लोमायावत्यैसमर्पितः॥४५॥वासुदेवोहृतंदृष्ट्वापुत्रंशोकसमन्वितः॥जगामशरणं
देव्याःभक्तियुक्तेनचेतसा॥४६॥ततोसौयोगमायायाश्चकारपरमांस्तुतिं॥वचोभिःप
रमोदारैःरक्षरैःसुस्वरैःशुभैः॥४७॥श्रीकृष्णउवाच॥ ॥मातर्मयातितपसापरितोषिता
त्वंप्राग्जन्मनिप्रणमनादिभिरर्चितासि॥धर्मात्मजेनबदरीवनखंडमध्येकिंविस्मृतं
जननिमेत्वयिभक्तिभावं॥४८॥सूतीगृहादपहृतःकिमुबालकोमेकेनापितेरुचिरं
यंखलुकौतुकाद्वा॥गर्वापहारकरणायमाद्यनूनंमन्यतचेत्किमथवाकृतकर्मदोष
:॥४९॥दुर्गेमहानितरांनगरीसुगुप्तातत्रापिमेतिसदनंकिलमध्यभागे॥ग्रंतःपु
रंचपिहितंननुसूतिगेहंबालोहृतःखलुसुतथापिममैवमेदोषात्॥५०॥नाहंगतःप
रपुनरेत्ययाहवाप्सुरत्नावतीचकुमारीकिलवीरवर्यैः॥मायातवैवजननिप्रगटप्र

भावायबालकः परिहृतः कुहकेनकेन॥५१॥ नोवेद्म्यहंजननितेचरितंसुगुप्तंकोदेवमं
तिरपिदेवदेहः॥ क्वासौगतोममसुतोनचवेद्मितोवाइत्यंविकेनवनिकातवकल्पितेयं
५२॥ चित्रंनतेत्रपुरजोममभ्रातृगर्भान्नीतस्त्वयाद्ददसमयेकिलमाययासौ॥ यंरोहिणी
हलधरंसुषुवेप्रसीदद्दरेस्थितापतिपरामिथुनंविनावै॥५३॥ सृष्टिंकरोषिविहिता
मनुपालनंच॥ नाशंतथैवपुनरप्यनिशंगुणैस्त्वं॥ कोवेदनेवचरितंदुरितांतकारि
प्रायेणसर्वमखिलंविहितंत्वयैतत्॥५४॥ उत्पाद्यपुत्रमननंनचनवंप्रमोहात्ताघुन
र्विरहजंकिलदुःखभारं॥ त्वंवेत्तनोसलिलतेखलुतेविहारंनोचेत्कथंममसुतापहृ
तिंवृथास्यात्॥५५॥ मातास्यरोतिकुररीवसुतेघबालेदुःखंत्वजनोतिममसाकिल
कंदमाना॥ नत्यंनदेविमिललितेतवनक्किनावादन्यत्कमेवशरणंनवपीडितानां॥५६

सीमासुखस्यसुतजन्मतथाविपत्तिर्दुःखस्यदेविभुवनेविबुधावदंति॥ तत्किंकरो
मिजननिप्रथमेप्रनष्टेपुत्रेममाद्यहृदयंस्फुटतीवमातः॥५७॥ यत्नंकरोमितवतुष्टि
करंव्रतंवाहरानंचपूजनमथाखिलदुःखहारं॥ अंबेसुतोत्रयदिजीवतिदर्शयाशुत्वं
वेत्समासकलशोकविनाशनाय॥५८॥ ॥व्यास उ०॥ ॥एवंस्तुतातदादेवीकृष्णेनामि
ततेजसा॥ प्रत्यक्षदर्शनाभूत्वातमुवाचजगद्गुरुं॥५९॥ ॥देव्युवाच॥ ॥शोकंमा
कुरुदेवेशशापोयंतेपुरातनः॥ तस्ययोगेनपुत्रस्तेशंबरेणहृतोबलात्॥६०॥ख
तस्लेषोडशेवर्षेहत्वातंशंबरंबलात्॥ आगमिष्यतिपुत्रस्तेमत्प्रसादान्नसंशयः॥६१॥
व्यास उ०॥ ॥इत्युक्त्वांतर्दधेदेवीचंडिकाचंडविक्रमा॥ भगवानपिपुत्रस्यशोकंसत्याज
वसुख॥६२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः॥ राजोवाच

ना॰ च॰ ॥ संदेहो मे मुनिश्रेष्ठ जायते वचनात्तव ॥ वैष्णवांशो भगवति दुःखोसन्निविनो भव ॥१॥ ना
८४ रायणांशसंभूतो वासुदेवोऽच्युतापवान् ॥ कथं स सूतिकागाराद्धृतो बालो हरेरपि ॥२॥
न मुष्णन्नगरेरम्यगुप्तेयसूतिकागृहे ॥ प्रविश्य तेन दैत्येन गृहीतोसौ कथं शिशुः ॥३॥ न
ज्ञातो वासुदेवेन चित्रमेतन्ममाद्भुतं ॥ जायते महदाश्चर्यं चित्ते सत्यवतीसुतः ॥४॥ ब्रू
हि तत्कारणं ब्रह्मन्नज्ञानं केशवेन तत् ॥ हरणं तत्र संस्थेन शिशोः सूतिकागृहात् ॥५
व्यास उ॰ ॥ ॥ मायावती राजन्नराणां मनमोहिनी ॥ त्वांबरी विश्रुता लोके को वा मोहं
न गच्छति ॥६॥ मानुषं जन्म संप्राप्य गुणाः सर्वेपि मानुषाः ॥ भवंति देहजाः काम
नैर्देवान्तथासुरा ॥७॥ क्षुत्तृट् निद्रा भयं तंद्रा व्यामोहः शोकसंशयः ॥ हर्षश्चैवाभि
मानश्च जरामरणमेव च ॥८॥ अज्ञानं ग्लानिरप्रीतिरीर्ष्यासूया मदः श्रमः ॥ एते देह

जवा भावाः प्रभवंति नराधिप ॥९॥ यथा हेममृगं रामस्तु बुबोध पुरो गतं ॥ जा
नकीहरणं चैव जटायुमरणं तथा १० अभिषेकदिने रामवनवासं न वेद च ॥ त
थान ज्ञातवान्कामं समुत्पाद्य मरणं पितुः ११ अज्ञवद्विचचाराशोपश्यमानो व
ने वने जानकीं न विवेद तथा रावणेन कृतां वनात् ॥१२॥ सहायान्वानरान्कृत्वा
हत्वा वालकसुतं बलात् ॥ प्रेषयामास सर्वां सुदिक्षु तान्कपिकुंजरान् ॥१३॥ सागरे सेतु
बंधं च कृत्वोत्तीर्य परं तटं ॥ संग्रामं कृतवान्घोरं दुःखं प्राप रणाजिरे ॥१४॥ बंधनं ना
गपाशेन प्राप रामो महाबलः ॥ गरुडान्मोक्षणं पश्चात्प्राप्तवान् रघुनंदनः ॥१५॥ अ
हनद्रावणं संख्ये कुंभकर्णं महाबलं ॥ मेघनादं निकुंभं च कपितो रघुनंदनः ॥१६॥ अ
दुष्यत्वं च जानकीमानविवेद जनार्दनः ॥ ॥ चरित्रं च कारयामास ज्वलितेऽग्नौ प्रवेशनं ॥१७

लोकापवादाच्च परमात्तत्याज च वने प्रियां॥ आत्मीयां दूषितां मत्वा सीतां दशरथात्मजः
१८॥ न ज्ञातौ स्वसुतौ तेन रामेण च कुशीलवौ॥ मुनिना कथितौ ज्ञातौ तौ महाबलौ॥
१९। पातालगमनं चैव जानन्मानवचज्ञातवान्॥ राघवः कोपसंयुक्तो धरां हंतुं समु
द्यतः॥२०॥ कालस्यागमनं चैव न विवेद खरांतकः॥ मानुषं देहमाश्रित्य चक्रे मानु
षचेष्टितं॥२१॥ तथैव वासुदेवोसौ मानुषं देहमाश्रितः॥ पुपोष मानुषान्भावान्
नात्र कार्या विचारणा॥२२॥ पूर्वकं मनयात्यात्र गोकुले यदुनंदनः। जरासंधभ
यात्पश्चाद्द्वारवत्यां गतो हरिः॥२३॥ अधर्मं कृतवान्लक्ष्म रुक्मिण्या हरणं च
यत्॥ शिशुपालहतायास्तु जानन्धर्मसनातनं॥२४॥ सुतोन्वबालकं त्वथ्यगा
बरेण कृतं बलात्॥ सुमोहज्ञानतातु तं हर्षशोकयुतस्ततः॥२५॥ सत्यनामात्र

यायस्तु युयुधे स्वगतिः किल॥ इंद्रेण पादपार्थे तु स्त्रीजितत्वं प्रकाशयन्॥२६॥ नहारक
त्य वृत्तेयः परान्न्यवशात क्रतुं॥ मानिनीभ्यो नरस्तार्थे हरिश्चक्रधरः प्रभुः॥२७॥ बध्वा
हस्तैर्हरिर्बाणा नारदाय ददौ पतिं॥ हत्वा यकनकं कृष्णमोचयामास तामिनी॥२८॥
इष्ट्वा पुत्रांस्तु रुक्मिण्याः प्रद्युम्नप्रमुखांस्तथा॥ जाम्बवत्यां विनायया चेसंतति
स्तुनो॥२९॥ ययौ पर्वतं कृष्णस्तपसि कृतनिश्चयः॥ उपमन्युमुनिर्यत्र शिवभ
क्तपरंतप॥३०॥ उपमन्युं गुरुं कृत्वा दीक्षां पाशुपतीं हरिः॥ जग्राह पुत्रकामस्तु मुंडी
दंडी बभूव ह॥३१॥ प्रथमं तत्र तपस्तेपे मासमेकं फलाशनः जजाप शिवमंत्रं तु ह
रध्यानपरो हरिः॥३२॥ द्वितीयं तु जलाहारं तिष्ठनेकपदा हरिः॥ तृतीयं वायुभक्षस्तु
पादांगुष्ठाग्रसंस्थितः॥३३॥ षष्ठेथ भगवान्रुद्रः प्रसन्नो भक्तिभावितः॥ दर्शनं च ह

दीतत्रसोमः सोमकलाधरः॥३४॥ आजगाम वृषारूढः सुरैरिंद्रादिभिर्वृतः॥ ब्रह्मावि
ष्णुयुतः साक्षात्यक्षगंधर्वसेवितः॥३५॥ संबोध्य वासुदेवं सच्छंकरस्तमुवाच ह॥ तु
ष्टोस्मि कृष्ण तपसा तपोयेन महामते॥३६॥ ददामि वांछितान्कामान्ब्रूहि यादवनं
दन॥ वरानष्टौ महाबाहो यथेष्टमनसेप्सितान्॥३७॥ ॥व्यास उ॥ ॥ तदृष्ट्वा शंक
रं तुष्टं भगवान्देवकीसुतः॥ पपात पादयोस्तस्य दंडवत्प्रेमसंयुतः॥३८॥ स्तुतिं च
कार देवेशो मेघगंभीरया गिरा॥ स्थितस्य पुरतः शंभोर्वासुदेवः सनातनः॥३९॥
श्रीकृष्ण उ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ सर्वभूतहिते रतः॥ विष्णवे योनेसुरारिघ्न नमस्ते लो
ककारक॥४०॥ नीलकंठ नमस्तुभ्यं त्रिशूलविधृते नमः॥ त्रैलजा वक्त्र नाना
थयज्ञप्रिय नमोस्तुते॥४१॥ धन्योहं कृतकार्योहं दृष्ट्वा त्वां सुव्रत॥ जन्म मे सफ

लं जातं त्वत्पादपंकजं॥४२॥ बद्धोहं स्त्रीमयैः पाशैः संसारेस्मिन्जगद्गुरो॥ शर
णं तेद्य संप्राप्तस्त्रातास्त्वं हि त्रिलोचनं॥४३॥ संप्राप्य मानुषं जन्म षष्ठो हं दुःखना
शन॥ त्राहि मां शरणं प्राप्तं भवभीतं भवाधुना॥४४॥ गर्भवासे महद्दुःखं वासं म
दनदाहक॥ जन्मतः कंसभयजमनुभूतं च गोकुले॥४५॥ जातोहं नंदगोपालो
वत्सवालाकरस्तथा॥ गोरजाकीर्णकेशास्तु भ्रमन्वृंदावने वने॥४६॥ म्लेछरा
जभयत्रस्तो गतो द्वारवतीं पुनः॥ तस्का पेत्र्यं स्रुतदेशा माथुरं मंडलं विभो ४७ म
यातिशापबधेनतस्मै दत्तं मया विभो॥ राज्यं सुपुष्टमपि च धर्मरिंद्वापरेण च॥
उग्रसेनस्य दासत्वं कर्तव्यं सर्वदा मया॥ राजासौ यादवानां वै रूढोतानः पूर्वजैः कि
ल॥४९॥ गार्हस्थ्यं दुःखदं शंभो स्त्रीवशात्वमखंडितं॥ पारतंत्र्यं सदा बंधो मोक्षः

स्वातन्त्र्यमित्यपि ॥५०॥ रुक्मिण्यास्तनयान् दृष्ट्वा नायिजां बुवतीमम ॥ प्रेरयामा
स पुत्रार्थं तपसे मदनांतक ॥५१॥ स कामेन मया तत्र तंतपः पुत्रार्थमिच्छवे ॥ लब्धा ब्रा
ह्मामिदेवेशा प्रार्थिता परमेश्वरा ॥५२॥ कस्त्वामाराध्य देवेशं मुक्तिं त्यक्त्वा वत्सलं ॥
प्रसन्नं याचते मूढः फलं तुच्छं विनाशि च ॥५३॥ सोहं मायाविमूढात्मा याचे पुत्रसु
खं विभो ॥ कामिन्याप्रेरितः शंभो मुक्तिदं त्वां जगत्प्रभो ॥५४॥ जातामिडुः स्वदंश
नो सुखं संसारजं शिव ॥ नाराधमागमस्तु यं तथापि विरतिर्न मे ॥५५॥ नागपात्रा
रायणांशोहं जातोस्मिन्महिमंडले ॥ नोक्तुं बक्रतरंडःखं मायापाशेन यंत्रितः ॥
५६॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तवंतं गोविंदं प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ पुत्रास्ते न भविता तात
बहवः शत्रुसूदन ॥५७॥ स्त्रीणां षोडशसाहस्रे न विष्यतिरातादिकं ॥ पुत्रा द
श दशातासु नविष्यंति महाबलाः ॥५८॥ इत्युक्तो परमामुवां कर प्रियदर्शनः
उवाच गिरिजा देवी प्रणतं मधुसूदनं ॥५९॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो संसारेस्मि
न्नराधिप ॥ गृहस्थ प्रवरो लोके न विष्यति न वा नि इ ॥६०॥ इतो वर्षशतांते पु
द्विजशापाद्धतानिना ॥ गांधार्याश्च तथा शापाद्विलाते कुलं तव ॥६१॥
परस्परं निहत्या जौ पुत्रास्ते रथमोहिता ॥ गमिष्यंति क्षयं सर्वे यादवाश्च तथा
परे ॥६२॥ सानुजस्त्वं तथा दृष्ट्वा त्यक्त्वा यास्यसि वै दिवं ॥ शोक मोहनकर्तव्यो
न वितव्यं प्रतिप्रभो ॥६३॥ अवश्यं भाविनां भावानां प्रतिकारो न विद्यते ॥ तं
त्व शोचो न कर्तव्यो नूनं ममतास दा ॥६४॥ अष्टावक्रस्य शापेन नार्यस्ते म

भा॰ च॰ धुसूदन ॥ चैरेभ्योगृहणंकृष्णगमिष्यंतिमतेत्वयि ॥ ६५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥
८८ इत्युक्त्वांतर्दधेशंभुःसोमःससुरमंडलः ॥ उपमन्युप्रणम्याथकृष्णोपिद्वारकां
ययौ ॥ ६६ ॥ एतत्तेकथितंराजन्मयाख्यानमनुत्तमं ॥ सर्वपापहरंपुंसांपुरा
णंपरमाद्भुतं ॥ ६७ ॥ यइदंशृणुयान्नित्यंपुराणंवेदसंमितं ॥ सर्वपापवि
निर्मुक्तोविष्णुलोकेमहीयते ॥ ६८ ॥ पंचमस्मिन्पुराणेतुस्कंधोयंवैचतुर्थ
क ॥ कथितःपरमाख्यानैर्हितःपावनैःकिल ॥ ६९ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ८८
एतन्मयाश्रुतंव्यासात्कथ्यमानंसविस्तरं ॥ पुराणंपंचमंनूनंश्रीमद्भागव

तान्विधं ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेष्टादशसाहस्र्यांसंहितायां
वैयासिक्यांचतुर्थस्कंधेकृष्णावतारचरितेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥
॥ ॥ समाप्तोयंचतुर्थस्कंधः ॥ ॥ शुभंभवतु ॥ ॥

भा.पं. श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐनमः श्रीचंडिकायै॥ ॥याविश्वजननीसगुणानिर्गुणा
चमनसान्निगम्यातांधीमहीसदा॥१॥ ऋषयऊचुः॥ ॥भवताकथितंसूतमहदा
१ ख्यानमुत्तमं॥ कृष्णस्यचरितंदिव्यंसर्वपातकनाशनं॥२॥ संदेहोत्रमहाभागवासु
देवकथानके॥ जायतेनप्रोच्यमानेविस्तरेणमहामते॥३॥ वनेगत्वातपस्तप्तंवासु
देवेनदुष्करं॥ विष्णोरंशावतारेणशिवस्याराधनंकृतं॥४॥ वरप्रदानंदेव्याश्चपार्व
त्यायत्कृतंपुनः॥ जगन्मातुश्चपूर्णयातदेवविस्मयोमम॥५॥ सूतउ॥ शृणुध्वं॥
कारणंतत्रमयाव्यासाच्छ्रुतंचतत्॥ प्रब्रवीमिमहाभागाःकथांकृष्णगुणाश्रितां॥ २
६॥ वृत्तांतंव्यासतःश्रुत्वावैराटीतनुजस्तदा॥ पुनःपप्रच्छमेधावीसंदेहंपरमंगतः॥७
जनमेजयउ॥ सम्यक्सत्यवतीसूनोश्रुतंपरंहिकारणं॥ तथापिमनसोवृत्तिश्च

लत्वंनमुंचति॥८॥ कृष्णेनाराधितःशंभुस्तपस्तप्त्वातिदारुणं॥ विस्मयोयंमहाभा
गदेवदेवेनविष्णुना॥९॥ यःसर्वात्माचसर्वेशःसर्वसिद्धिप्रदःप्रभुः॥ सकथंकृत
वान्घोरंतपःप्राकृतवद्धरिः॥१०॥ जगत्कर्तुंक्षमःकृष्णस्तथापालयितुंक्षमः संहर्तुम
पिकस्मात्सचकारदारुणंतपः॥११॥ व्यासउ॥ सत्यमुक्तंत्वयाराजन्वासुदेवोजना
र्दनः॥ समःसर्वेषुकार्येषुदेवानांदैत्यसूदनः॥१२॥ तथापिमानुषंदेहमाश्रितःपर
मेश्वरः॥ कृतवान्मानुषान्भावान्वर्णाश्रमसमाश्रितान्॥१३॥ वृद्धानांपूजनं
चैवगुरुपादाभिवंदनं॥ ब्राह्मणानांतथासेवादेवताराधनंतथा॥१४॥ शोकेशोका
भियोगश्चहर्षेहर्षस्त्वमुन्नति॥ दैन्यविस्मयवादाश्चस्त्रीषुकामोपसेवनं॥१५॥ कामः
क्रोधस्तथालोभःकालेकालेभवंतिते॥ यस्माद्गुणमयेदेहेनिर्गुणंतत्कथंभवेत्॥१६॥

सौबलीशापजाद्दोषात्तथाब्राह्मणशापजात्॥निधनंयादवानांचकस्मात्स्याद्दे
ना·पं· हमोचनं॥१७॥हरणंलुंठनंतद्वत्तस्त्रीनांनराधिप॥अर्जुनस्यास्त्रमोहश्चकी
२ बलंतस्करेषुच॥१८॥अनलंहरणेगेहात्प्रद्युम्नानिरुधयोः॥शांबरेणातिदुष्ट
नतथैवचित्रलेखया॥१९॥सत्राजितवधस्तानंनाचत्वस्थमंसदा॥एवंमा
नुषदेहेस्मिन्मानुषंखलुचेष्टितं॥२०॥विलोरसंगावतारेस्मिन्नारायणमुने
स्तथा॥अंशजेवासुदेवेत्रकिंचित्रंशिवसेवने॥अवताराइरेरेवंत्रजवंतिभुगे
युगे॥योगमायाप्रभावेननात्रकार्याविचारणा॥२२॥पानेत्रपत्तपरिचाजन २
नेनसम्यक्विश्वंसृजत्यवतिचातिनिगूढभावा॥सैवाकरोतिसततंद्रुहिण
च्युतेशान्तनानावतारगहनेपरिनृयमानान्॥२३॥सृतिश्रइाद्रजमसौष्पन

यायुक्तःसंगोपितश्चव्रजवनेपशुपालराजःसंनन्दितश्चमथुरांविनियोजितश्च
नीत्रापितश्चगमितःकिलशारवत्यां॥२४॥निर्मायषोडशसहस्रशताधिकास्ता
नार्याष्टसमिततराःस्वकलासमुत्थाः॥तासांविलासवशगस्तुविधायकामंरासी
कृतोहिभगवानननयाप्यनंत॥२५॥एकापिबंधनविधौयुवतीसमर्थापुंसोय
याहृदबलोहमयीवदाम॥किंनामषोडशसहस्रशताधिकाश्चस्त्रीस्त्रीकृतंमु
कमिवातिनिबंधयंति॥२६॥सात्राजितीवशगतेनमुहाचितेनगत्वासुरेंद्रभु
वनंहरिणातदानीं॥कृत्वामृधंनयवतांविदुतास्तरूणामीशःप्रियासदनभूष
णतांकृतश्च॥२७॥योनीमनांहिकृतवांछितस्तुःपालस्युलकजातन्विधिंनिखिल
धर्मकृतंविधिज्ञः॥२८॥जयाहृतांनिजबलेनचधमपित्नीकोसौविधिःपरकलत्रह

ना॰पं॰ रणाच्चजातः॥२८॥अहंकारवशःप्राणीकरोतिचस्तुनाःस्तुतं॥विमूढोमोहनालेन
तत्कृतेनाभिपातिता॥२९॥अहंकाराद्विसंजातमिदंस्थावरजंगमं॥मूलाधारिह
२ राहीनानुयात्प्रकृतिसंभवात्॥३०॥अहंकारस्तुसर्वेषांपरमंबंधनंस्मृतं॥तन्मुक्त
स्तस्तुविमुक्तोहिबंधस्तद्वशांगतः॥३१॥ननारीनधनंगेहंनपुत्रानसहोदराः॥बं
धनंप्राणिनांराजन्अहंकारस्तुबंधकः॥३२॥अहंकारपरित्यक्तोयदाभवति
पूरुषः॥कस्मात्सजेनिर्मोहोविश्वंविगतकल्मषः॥३३॥अहंकर्त्तामियाचेदकृतं
कार्यंविलीयसा॥करिष्यामिकरोम्येवंस्वयंबध्नातिप्राणभृत्॥३४॥कारणेनवि
नाकार्यंनसंभवतिकर्हिचित्॥यथानदृश्यतेजातोमृत्पिंडेनविनाघटः॥३५॥वि
ष्णुःपालयतेविश्वमहंकारसमन्वितः॥अन्यथासर्वचिंताढ्योकथंभक्तिप्रशांत

धीः॥३६॥अहंकारविमुक्तस्तुयदाभवतिमाधवः॥अवतारप्रवाहेषुकथंभक्तेष्टनाश
यः॥३७॥मूलंमोहस्याहंकारःसंसारस्तत्समुद्भवः॥अहंकारविहीनानांनमोहोनच
संसृतिः॥३८॥विविधस्त्रिपुराजेंद्रकाजेशादिषुसर्वदा॥अहंकारस्तदादेशोक्तोमुनि
भिस्तत्त्वदर्शिभिः॥३८॥त्रिविधःसप्रभोक्तःसात्विकोराजसस्तथा॥तामसस्तु
महाराजब्रह्माविष्णुहरादिषु॥३९॥सात्विकस्त्वथरौनित्यंकल्पनायोरमापतौ॥
छलेनदुष्टदैत्यानांकथंनाशंकरोत्यसौ॥४०॥मायाविमोहितामंदाप्रवदंतिमनी
षिणःकरोमिस्वेच्छयाविष्णुरवतारननेकशः॥४१॥मंदोपिदुःखगहनेगर्भवासा
निसंकटे॥नकरोतिमतिंविद्वान्कथंकुर्यात्सचक्रभृत्॥४२॥कौशल्यादेवकीगर्भे
विष्ठामूत्रसमाकुले॥स्वेच्छयासकथंवासंकुर्याद्विष्णुर्महीपते॥४३॥मायाब

लंन जानामि मूर्खाः पंडितमानिनः॥ तेप्येवं प्रवदंत्यद्य शास्त्रवशे मधुसूदनः॥४४॥ वै
कुंठसदनं त्यक्त्वा गर्भवासे सुखं न किं॥ चिंताकोटिसमुत्पाने दुःखदे तकसंमिते॥४५
स कथं भगवान्विष्णुः स्वतंत्रश्चैक जनार्दनः॥ गर्भवासरुचिः कस्मान्मोहितो वा न
मायया॥४६॥ जानीहि त्वं महाराज योगमायावशे जगत्॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं दे
वमानुषतिर्यगं॥४७॥ मायातता निबंधा वै ब्रह्माविष्णुहरादयः॥ भ्रमंति बंधमा
यांति लीलया चोर्णनाभिवत्॥४८॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कं
धे प्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥जनमेजय उ०॥ ॥योगमायाप्रभावो यं कथितस्त्वाति
विस्तरात्॥ ब्रूहि तच्चरितं स्वामिन् श्रोतुं कौतूहलं मम॥१॥ महामायाप्रभावं वै श्रो ४
तुं को नाभिवांछति॥ यो जानाति जगत्सर्वं तदुत्पन्नं चराचरं॥२॥ व्यास उ०॥ शृ

णु राजन्प्रवक्ष्यामि विस्तरेण महामते॥ सुधा या श्रोतुकामाय न ब्रूयात्सो निमंदधीः॥३
पुरा युधमभूद्घोरं देवदानवमेवयो॥ पृथिव्यां पृथिवीपाल महिषाख्ये महीपतौ॥४॥ म
हीपो नाम राजेंद्र चकार तमानद॥ गत्वा हेमगिरौ चोग्रं देवविस्मयकारकं॥५॥ व
र्षाणामयुतं पूर्णं तिष्ठवानशनः सुखं॥ तस्य तुष्टो महाराज ब्रह्मा लोकपितामहः
६॥ तत्र गत्वाब्रवीदाशु हंसारूढश्चतुर्मुखः॥ वरं वरय धर्मात्मन्ददामि तव वांछितं
७॥ महिषासुर उ०॥ अमरत्वं देवदेव वांछामि कृपिण प्रभो॥ यथा मृत्युर्न मे स्यात्तथा
कुरु पितामह॥८॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥उत्पन्नस्य ध्रुवं मृत्युर्मृतस्य जन्म सर्वथा॥ स
र्वथा मरणोत्पत्ती सर्वेषां प्राणिनां किल॥९॥ नाशः कालेन सर्वेषां प्राणिनां दैत्यपुं
गव॥ मही महीधराणां च समुद्राणां च सर्वथा॥१०॥ एकस्मात्परित्यज्य मरणस्य

महामते॥ ब्रूहि कारणं तन्मानुषात्ते मनसि शांतिर्वै॥११॥ महिषासुर उ॥ न दे
वान्मानुषाद्दैत्यान्मरणं न पितामह॥ पुंराशात्तच मे मृत्युर्योषा मां का हनिष्यति॥
१२॥ तस्मात्मो मरणं नूनं कामिन्यात्कुरु पद्मज॥ अबला हंतु मां हंतुं कथं शक्ता न वि
ष्यति॥१३॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ यदा कदापि दैत्येंद्र नाधस्तिन्मरणं ध्रुवं॥ न नरेभ्यो म
हाभाग मृतिस्ते महिषासुरः॥१४॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥ एवं दत्वा वरं तस्मै पद्मयोनि ब्र
ह्मा निजालयं सोपि दैत्यवरं प्राप्य निजस्थानं मुदान्वितः॥१५॥ ॥राजोवाच॥ म
हिषः कस्य पुत्रोसौ कथं जातो महाबलः॥ कथं च माहिषं रूपं प्राप्तं तेन महात्मनः
१६॥ ॥व्यास उ॥ ॥ दनोः पुत्रौ पुराराजन्विख्यातौ भुवि मंडले॥ रंभश्चैव करंभश्च
द्वावास्तां दानवोत्तमौ॥१७॥ तावपुत्रौ महाराजन्विख्यातौ भुवि मंडले॥ रंभश्चै

व करंभश्च द्वावास्तां दानवोत्तमौ॥१७॥ तावपुत्रौ महाराज पुत्रार्थं तेपतुस्तपः॥ ब
हून्वर्षगणान्काम्यं पुण्ये पंचनदे जले॥१८॥ करंभस्तु जले मग्नश्चकार परमं तपः॥ यक्ष
मालवटं प्राप्य करंभोग्निमसेवत॥१९॥ पंचाग्निसाधनासक्तः स्वकार परमं तपः॥
ज्ञात्वा शचीपतिर्दुःखमवाप दानवोद्यति॥२०॥ गत्वा पंचनदे तत्र ग्राहरूपं चका
रच॥ वासवस्तं करंभं तु जग्राह पादयोस्तदा॥२१॥ निजघान च तं दुष्टं करंभं बलसू
दन॥ भ्रातरं निहतं श्रुत्वा रंभः कोपपरं गतः॥२२॥ स्वशीर्षं पावके होतुमैच्छच्छित्वा
करेण ह॥ केशपाशं गृहीत्वाथ वामेन क्रोधसंयुतः॥२३॥ दक्षिणेन करेणोग्रं ग
हीत्वा खड्गमुज्वलं॥ चिच्छेद च तदा तावद्वह्निना प्रतिषेधितः॥ उक्तश्च दैत्य मूर्खोसि
स्वशीर्षं छेत्तुमिच्छसि॥ आत्मघात्याति दुःसाध्या कथं त्वं कर्तुमिच्छतः॥२४॥ वरं वरय न

इतेददामिचयथेप्सितं ॥२६॥ माम्रियस्वमृतेनाद्यकिंतेकार्यंभविष्यति ॥ चिंतयस्व
मृतस्येहकथानष्टाभविष्यति ॥२७॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥तछ्रुत्वावचनंरंभः पावक
स्यसुभाषितं ॥ ततोऽब्रवीद्वचोरंभस्त्यक्त्वाकेशकलापकं ॥२८॥ यदितुष्टोसिमेदेव
देहिमांवांछितंवरं ॥ त्रिलोक्यविजयीपुत्रःस्यान्मेपरबलार्दनः ॥२९॥ अजेयः
सर्वथासस्याद्देवदानवमानवैः ॥ कामरूपीमहावीर्यःसर्वलोकाभिवंदितः ॥३०॥ पा
वकस्तंतथेत्याहभविष्यतितवेप्सितं पुत्रंतवमहाबाहुमरणाद्विरमाधुना ॥३१
व्यासउ ॥ इत्युक्तोवह्निनारंभोवचनंचित्तरंजनं ॥ जगामयक्षयोवह्निदृष्टमालवटंप्रति
३२ ॥ यक्षैःपरिहतंस्थानंरमणीयंश्रियान्वितं दृष्ट्वाचक्रेतदाभावंमहिष्यांतदानवोत्त
मे ॥३३॥ मत्तायांरूपयुक्तायांविहायतांनरोत्तमा ॥ सासमागाच्चतरसाकामयंतीमु

दान्विता ॥३४॥ रंभोपिगमनंचक्रेभवितव्यप्रणोदितः ॥ सातुगर्भवतीजाताम
हिषीतस्यवीर्यतः ॥३५॥ तांगृहीत्वाथपातालंप्रविवेशमनोहरं ॥ महिषस्यार्थतार
क्षन्प्रियामृतुमतींकिलं ॥३६॥ कदाचिन्महिषश्चान्यःकामार्त्तस्तामुपाद्रवत् ॥
खड्गमाकृष्यतांहंतुंदानवःसमुपाद्रवत् ॥३७॥ रक्षार्थंतस्यगर्भस्यमहिषंसमताड
यत् ॥ सोपितंनिजयानाशुश्रृंगाभ्यांकाममोहितः ॥३८॥ ताडितस्तेनतीक्ष्णाभ्यांश्रृंगा
भ्यांहृदयेन्तरं ॥ भूमौपपाततरसाममारचविमूर्छितः ॥३९॥ मृतेभर्त्तरिसादीनाभा
र्यात्रीविद्रुतान्तरं ॥ वेगान्मालवटंप्राप्यमक्षाणांशरणंगता ॥४०॥ दृष्टस्तस्तुगतस्त
त्रमहिषःकामपीडितः ॥ कामयानस्तुतांकामंबलवीर्यमदोद्धतः ॥४१॥ रुदतीसा
भृशंदीनाहृष्ट्वापश्चैर्भयातुरा ॥ धावमानंचतंवीक्ष्यपक्षाःस्वातुंसमाययुः ॥४२॥ यु

धंसमन्ववहोरंयक्षाणांचहूपारिणा।।जारेणाताडितन्नूर्णंपपातधरणीतले।।४३।।मृतो
सौनमरोनामजातासौबजवत्तरः।।यक्षानाश्रित्यतस्थौसपालयान्स्वापदन्नृप।।
४४।।मृतंरंभंसमानीययक्षैस्तंपरमप्रियं।।चितामारोपयामासदग्धुंचैवमहाब
लैः।।४५।।महिषीसापतिंदृष्ट्वाचितामारोपितापतिं।।प्रवेष्टुंसामतिंचक्रेपतितास
हपावकं।।४६।।वार्यमाणापियक्षैःसाप्रविवेशाविनावसुं ज्वालामालाकुलंसा
ध्वीपतिमादायवल्लभं।।४७।।महिषस्तुचितामध्यात्समुत्तस्थौमहाबलः।।रंभोप्यन्य
वपुःकृत्वानिसृतःपुत्रवत्सलः।।४८।।रक्तबीजोप्यसौजातमहिषोपिमहाबलः।।अ
भिषिक्तस्तुराज्येसौहयारिरसुरोत्तमैः।।४९।।एवंसमहिषोजातःरक्तबीजस्यवीर्य
वान्।।अवध्यश्चसुरैर्दैत्यैर्मानवैश्चतपोत्तमः।।५०।। इत्येतत्कथितंराजन्जन्मत

स्यद्यारिणा।।वरप्रदानंचतथाप्रोक्तंसर्वंसविस्तरं।।५१।। ।।इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेपंचमस्कंधेमहिषासुरोत्पत्तिकथनंनामद्वितीयोऽध्यायः।।२।।व्यासउ०।।एवं
समहिषोनामदानवोबलदर्पितः।।प्राप्यराज्यंजगत्सर्वंवशेचक्रेमहाबलः।।१।।
पृथिवींपालयामाससागरांतांभुजार्जितां।।एकछत्रांनिरातंकांसर्वोपद्रववर्जि
तां।।२।।सेनानीश्चिक्षुरस्तस्यमहावीर्योमदोत्कटः।।धनाध्यक्षस्तथाताम्रःसेनापु
तपरिवृतः।।३।।असिलोमातथादैत्योबिडालाख्यश्चबाष्कलः।।त्रिनेत्रोथतथाकालबं
धकोबलदर्पितः।।४।।एतैःसैन्ययुताःसर्वेदानवामेदिनींतदा।।आक्रम्यसंस्थिताः
कामंपृथ्वींसागरमेखलां।।५।।करदाश्चकृताःसर्वेभूमिपालाःपुरातनाः।।निहता
येबलोद्धतास्तात्रधर्मविवस्थिताः।।६।।ब्राह्मणावशगाजातायज्ञभागसमर्पकाः।।

महिषस्यमहाराजनिखिलेक्षितिमंडले॥७॥एकतपत्रंतद्राज्यमकरोत्महिषासु
रः॥स्वर्गंजेतुमनश्चक्रेवरदानेनगर्वितः॥८॥प्रणिधिंप्रेषयामासहयारिस्तुशची
पति॥स्वसंदेशहरंशीघ्रंमितिसुक्त्वासंमदोत्कटं॥९॥गच्छवीरमहाबाहोदूतत्वंकुरु
मेनघ॥ब्रूहिशक्रेदिवंगत्वानिःशंकःसुरसंनिधौ॥१०॥मुंचस्वर्गंसहस्राक्षयथेष्टंग
छमाचिरं॥सेवांवाकुरुदेवेशमहिषस्यमहात्मनः॥११॥नसंघातयतेनूनंराजाश
रणागतंरिपुं॥तस्मात्त्वंशरणंयाहिमहिषस्यशचीपते॥१२॥नोचेद्वज्रंगृहाणा
शुयुधायवज्रसूदन॥पूर्वैर्जितोसिचास्माकंज्ञानामितवपौरुषं॥१३॥अदि
त्याज्ञारक्षितास्तेबलंतेसुरसत्तम॥युधस्ववज्रवाकामंयच्चतेरमतेमनः॥१४॥
व्यासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्यशक्रःक्रोधसमन्वितः॥उवाचतंप्रहस्याथस्मितपूर्वंव

चस्तथापरे॥१५॥नजानेहंसुमंदात्मन्नृपतिंमेमदर्पितं॥चिकित्सांसंकरिष्यामि
रोगस्यास्यप्रश्नोस्तव॥१६॥अतःपरंकरिष्यामिमूलस्यास्यनिकृंतनं॥गच्छजाल्म
ब्रूहिसर्वंतस्याग्रेममभाषितं॥शिष्टेदूतानहंतव्यातस्मात्त्वांविसृजाम्यहं॥१७॥यु
धेच्छाचेत्समागच्छत्वरितोमहिषीसुतं॥१८॥हयारेत्वद्बलंज्ञातंत्वयादत्तंजडाक
तिः॥शृंगाभ्यांतेकरिष्यामिसुहृदंशिरासनं॥१९॥दर्पस्तेगवलात्तेस्मिविदितंका
रणंमया॥विषाणेपरिच्छित्वात्तेसंहरिष्यामितद्बलं॥२०॥यवसेनातिपूर्णस्त्वं
जातोबलदर्पितः॥कुशलस्त्वंनहाघातेनयुद्धेमहिषाधम॥२१॥व्यासउ॥ ॥
इत्युक्तोसौसुरेंद्रेणदूतस्त्वरितएवच॥जगाममहिषंमत्तंप्रणम्यप्रत्युवाचह॥
२२॥ ॥दूतउ॥ ॥राजन्देवाधिपःकोपंनत्वाविगणयत्यसौ॥मन्यतेस्वब

संपूर्णंदेवसैन्यसमावृतः॥२३॥ यदुक्तंतेनदूतेनकथयब्रवीम्यहं॥ प्रियंसत्यंचव
क्तव्यंनत्वेषुपुरतःप्रभोः॥२४॥ केवलंचाप्रियंब्रूयांनतेकार्यंनवेदिति॥ परुषं
चनवक्तव्यंत्वेषुपुरतःप्रभो॥२५॥ असत्यंनैववक्तव्यंकदाचित्तुनमिठता
यथाविषमुखाद्वाचःप्रसरंतिविषोपमाः॥ तथामृत्यमुखान्नायनिःसरंतिक
र्यगिरः॥२६॥ यादृशानितिवाक्यानितेनोक्तानिमहीपते॥ तादृशानितमेजि
ह्वावक्तुमर्हतिकर्हिचित्॥२७॥ ॥व्यासउ०॥ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यहेतुगर्भंनृ
पात्मजः॥ क्रोधंकोपपरीतात्माबभूवमहिषासुरः॥२८॥ समाहूयाब्रवीद्दैत्यान्क्रो
धसंरक्तलोचनः॥ लांगूलंहस्तदेशेचछित्वातांमूत्वंपरिस्रवत्॥२९॥ ज्ञानौदैत्याःसु
रैन्द्रोसौमुधकोमास्तिसर्वथा॥ वनाव्योगंकुरुध्वंवैजेतव्योसौसुराधमः॥३०॥ म

स्त्रैकोनवेद्धूरःकोत्रिशोस्त्रेनथाविधाः॥ नबिभेम्येकतःकामंहनिष्याम्यद्यसर्वथा॥
३१॥ शूरःशांतेषयोनूनंनपस्त्रिषुबलाधिकः॥ बलकतातिकुटकोलंपटःपरदार
लुब्धकः॥३२॥ अप्सरानर्तनंमत्तस्तपविघ्नकरःखलः॥ छिद्रःप्रहरणःपापःनित्यंवि
श्वासघातकः॥३३॥ नमुचिर्निहतस्तेनछलानंधिकरात्मना॥ शपथान्विधाना
देपापानीतेनदुरात्मना॥३४॥ विष्णुस्तुकपटाचार्योकुहकःशपथाकरः॥ नाना
रूपधरःकामंछलज्ञोदंभपंडितः॥३५॥ कृत्वाकोलाकृतिर्येनहिरण्याक्षोनिपातितः
हिरण्यकशिपुर्येननृसिंहेनचघातितः॥३६॥ नाहंतस्यवशेनूनंनब्रह्मणस्तुतस्यना
रुद्रोवापिनमेशक्तःप्रतिकर्तुंरणांतिके॥३७॥ त्रिविष्टपंग्रहीष्यामिजित्वेंद्रंवरु
णंयमं॥ धनदंपावकंचैवचंद्रसूर्यौविजित्यच॥३८॥ यज्ञभागनहंसर्वेनविष्या
मिस्थास्तनैवगच्छामिदेवानांकुत्रकर्हिचित्॥३९॥ किंकरिष्यतिमेविष्णुरिंद्रोवाबलवत्तरः४

मोद्यसोपमाः॥ जित्वा देवसमूहंच विहरिष्यामदानवाः॥३९॥ नमेन्नयं सुरेभ्यश्च व
रदानं मनास्ति वै॥ मरणं न नरेभ्यश्च नारिमे किं करिष्यति॥४०॥ पातालतः पर्वते
भ्यः समाकृष्य वरान्वरान्॥ दानवान्मम सैन्येशान्कुर्वंतु त्वरिताश्च ये॥४१॥ ए
कोहं सर्वदेवेशान्विजेतुं दानवोत्तमः॥ रोजार्थं च समाकृष्य न यामि सुरसंगरे॥
४३॥ श्रृंगाभ्यां च खुराभ्यां वै हनिष्येहं सुरान्किल॥ नमेन्नयं सुरेभ्यश्च वरदानप्र
भावतः॥४४॥ अवध्योहं सुरगणैरसुरैर्मनिवैरपि॥ तस्मात्सज्जा भवंत्वद्य देवलो
कान्जयाय वै॥४५॥ जित्वासुरालयं दैत्या विहरिष्याम नंदने॥ मंदारकुसुमापी
डा देवयोषित्समन्विताः॥४६॥ कामधेनुपयोलिक्तासुधापानपयोदिता॥ देवगंध
र्वगीतादिनृत्यालस्य सुखान्विता॥४७॥ उर्वशी मेनका रंभा घृताची च तिलोत्तमाः

प्रमद्वरा महाश्वेता मिश्रकेशी मदोत्कटा॥४८॥ विप्रचित्तिश्च नृत्यन्ति गीसर
सैः सदा रंजयिष्यंती वसवर्तिनानासुरगणैर्मया॥४९॥ सर्वे सज्जा भवंत्वेवं रो
चंतां गमनं दिवि संग्रामार्थं सुरैः सार्धं कृत्वा मंगलमुत्तमं॥५०॥ रक्षणार्थं च सर्वे
षां भार्गवं मुनिसत्तमं समाकृष्य सुसंपूज्य स्थापयध्वं गुरुं परं॥५१॥ व्यास उ॥ इ
ति संदिश्य दैत्येशान्महिषः पापधीस्तदा॥ जगाम त्वरितो राजन्भवनं स्वमुदान्वितः
५२॥ ॥ इति श्री भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे महिषासुरसैन्योद्योगो नाम तृ
तीयोऽध्यायः॥३॥ ॥ व्यास उ॥ ॥ गते दूते सुरेंद्रोपि समाकृष्य सुरानथ॥ यमवा
युधनाध्यक्षवरुणानिंद्रमुख्यवान्॥१॥ महिषो नाम दैत्येंद्र रंभपुत्रो महाबलः॥
वरदर्पमिदोन्मत्तो मायाशतविचक्षणः॥२॥ तस्य दूतोद्य संप्राप्तः प्रेषितस्तेन सोसु

शः॥ स्वर्गकामेन लुब्धेन मामुवाचेदृशं वचः॥३॥ त्यज देवालयं शक्र यथेष्टं व्रज वास
व॥ सेवां वा कुरु दैत्यस्य महिषस्य महात्मनः॥४॥ दयावान् दानवेशोऽसौ सततं वृत्तिं
विधास्यति॥ न ते युद्धं त्वया कृत्यं तेषु न कुप्यति कदाचन॥५॥ नो चेद्युध्यस्व देवेश सेनायोगं
कुरु स्वयं गते मयि स दैत्येशस्त्वरितः समुपैष्यति॥६॥ इत्युक्त्वासौ गतो दूतो दानव
स्य दुरात्मनः॥ किं कर्तव्यमतः कार्यं चिंतयध्वं सुरोत्तमाः॥७॥ दुर्बलोऽपि न चोपेक्ष्यो
शत्रुर्बलवता सुराः॥ विशेषेण न कर्तव्यं बलवान्दर्पितः॥८॥ उद्यमः किल कर्त
व्यो यथाबुद्धि यथाबलं॥ दैवाधीनं न वेत्त्यूनं युद्धं वाप्यथ न तथा॥९॥ संधियोगो
न चाशक्तिः खले संधिर्निरर्थकः॥ सर्वथा साधुभिः कार्यो विचार्यो च पुनः पुनः॥१०॥
यानमप्यधुना नैव कर्तव्यं सहसा किल॥ प्रेषणीयाश्चराः शीघ्रगाः सुप्रवेशकाः॥

इंगितज्ञास्तथा तांश्च निःसंगा निःस्पृहाः किल सेनानियोगं च स्थानं बलसंख्यां यथा
र्थतः॥१२॥ वीराणां च परिज्ञानं कृत्वायान्तु त्वरान्विताः॥ ज्ञात्वा दैत्यपतेस्तस्य सैन्य
स्य च बलाबलं॥१३॥ करिष्यामस्ततस्तूर्णं यानं वाऽथ संग्रहः विचार्य खलु कर्तव्यं
कार्यं बुद्धिमता सदा॥१४॥ सहसा विहितं कार्यं दुःखदं सर्वथा भवेत्॥ तस्माद्विम
ृष्य कर्तव्यं सुखदं सर्वदा बुधैः॥१५॥ नात्र भेदविधिर्नापि दानं चैवेव सर्वथा॥ एक
चित्तेषु कार्येऽस्मिन् तस्माच्चाराः प्रजन्तु वै॥१६॥ ज्ञात्वा बलाबलं तेषां पश्चान्नीतिवि
चार्य च॥ विधेया विधिवज्ज्ञैस्तैस्तेषु कार्यपरेषु वै॥१७॥ अन्यथा विहितं कार्यं विपरी
तफलप्रदं॥ सर्वथा तद्भवेन्नूनं मज्जातमौषधं यथा॥१८॥ इति संचिंत्य ते सर्वे प्रणि
धिकार्यवेदितं॥ प्रेषयामासुर्देवेशः परिज्ञाताय पार्थिव॥१९॥ इतस्तु त्वरितोग

त्वा समागम्य सुराधिपं॥ निवेदयामास समाधिस्थं सर्वसैन्यबलाबलं॥२०॥ ज्ञात्वा
तद्वचनमुद्योगं तु राषाडेति विस्मितः। देवानतो द्रुतं तूर्णं समाहूय पुरोहितं॥२१
मंत्रं मंत्रविदां श्रेष्ठ चकार त्रिदशेश्वरः उवाचांगीरसं स्वस्थं समासीनवरास
ने॥२२॥ ॥इंद्र उ॥ ॥ भो भो देवगुरो विद्वन् किं कर्तव्यं वदस्व नः सर्वज्ञोसि समुल
त्रे कार्ये त्वं गतिरद्य वै॥२३॥ दानवो महिषो नाम महावीर्यमदोद्धतः॥ युद्धकामः स
मायाति बकुम्भिर्दानवोवृतः॥२४॥ तत्र प्रतिक्रिया कार्या त्वया मंत्रविदाधुना॥ ते
षां स्तु कलयात्वं मे विघ्नहर्तासि संमतः॥२५॥ ॥व्यास उ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं प्राह तु
रासाहं बृहस्पतिः। विचिंत्य मनसा कामं कार्यसाधनतत्परः॥२६॥ गुरुरुवाच॥ स्व
स्थो भव सुरेंद्र त्वं धैर्यमालंब्य मारिष॥ असनेच नमुत्सेन तां संधैर्यमास्थवो २७

भवितव्यं भवत्येव जानन्नेवं शतक्रतो॥ उद्यमः सर्वथा कार्यः यथा पौरुषमात्म
नः॥२८॥ मुनयोपि हि मुक्त्यर्थमुद्यमं कारताः सदा॥ दैवाधीनं जगज्जानन्तो
गध्यानपरायणाः॥३०॥ तस्मान्न दैवकर्तव्यो व्यवहारो दितो मम॥ सुखं न वतुमा
वान्नृः दैवकापरिवेदना॥३१॥ विना पुरुषकारेण कदाचित्सिद्धिमाप्नुयात्॥ अथ
वत्यं गुवत्कामं न तयाप्नुदमावहे॥३२॥ कृते पुरुषकारेपि यदि सिद्धिर्न जायते
न तत्र दूषणं तस्य दैवाधीने शरीरिणी॥३३॥ कार्यसिद्धिर्न सैन्येस्ति न मंत्रेण च
मंत्रेण नरैश्वनायुधैर्नैव दैवाधीने शरीरिणी॥ सुराधिप॥३४॥ बलवान्स्क्ले
शमाप्नोति निर्बलः सुखमश्नुते बुद्धिमान्क्षुधितः शेते निर्बुद्धिर्भोगवान्भवे॥
३५॥ कातरो जयमाप्नोति शूरो याति पराजयं॥ दैवाधीने त्र संसारे कामकाप

रिवेदना ॥३६॥ उद्यमेयोजयेन्नूनंभवितव्यंसुराधिप ॥ दुःखदेसुखदेवापितत्रतो
नविचिंतयेत् ॥३७॥ दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्सुखेपश्येत्सुखाधिकान् ॥ आत्मानं
हर्षशोकाभ्यांशत्रुभ्यामिवनार्पयेत् ॥३८॥ धैर्यमेवावगंतव्यंहर्षशोकोद्भवेबुधै
ः ॥ अधैर्येयादृशंदुःखंनतुधैर्येस्तितादृशं ॥३९॥ दुर्लभंसहनत्वंवैसमयेसुखदुः
खयो ॥ हर्षशोकोद्भवंयत्रनभवेद्बुधिनिश्चयात् ॥४०॥ किंदुःखंकस्यवादुःखं
निर्गुणोहंसदाव्ययः ॥ चतुर्विंशविरक्तोस्मिकिंमेदुःखंसुखंचकिं ॥४१॥ प्राणस्य
क्षुत्पिपासेद्वैमनसःशोकमूढने ॥ जरामृत्युशरीरस्यषडूर्मिरहितःशिवः ॥४२
शोकमोहौशरीरस्यगुणौकिंमेत्रचिंतने ॥ शरीरनाशमथवातत्संबंधीनवाप्य
हं ॥४३॥ सप्तैकषोडशादिभ्योविभिन्नोहंसदासुखी ॥ प्रकृतिविकृतिनाशःकिं
मेदुःखंकदापुनः ॥४४॥ इतिमत्वासुरैःसत्वंमनसाभवतिमम ॥ उपायःप्रथ
मोयंतेदुःखनाशेशतक्रतो ॥४५॥ ममतापरमंदुःखंनिर्ममत्वंपरंसुखं ॥ संतोषा
त्परंनास्तिसुखस्यानंशचीपते ॥४६॥ अथवायद्भिनज्ञानंमनस्त्वनाशनंकिल ॥
तदाविवेककर्त्तव्योभवितव्येसुराधिप ॥४७॥ काचिंतासुखदुःखेत्रयद्भावितद्भ
वन्विधे ॥ सुरैःसर्वैमहायेश्वबुध्यावानवसत्तमा ॥४९॥ सुखंसयायपुण्यस्यदुःपा
पस्यचमाशिषा ॥४९॥ तस्माद्दुःखत्तेयहर्षःकर्त्तव्यःसर्वथाबुधैः ॥५०॥ ॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेचतुर्थोध्यायः ॥१४॥ ॥व्यासउवाच ॥ ॥इतिश्रुत्वा
सहस्राक्षःपुनराहबृहस्पतिं ॥ युष्माभोगंकरिष्यामिहयारिनाशनाययवै ॥१॥ नोद्यमे
नविनाराज्यंनसुखंनचवैयशः ॥ निरुद्यमंप्रशंसंतिकातराःनचसोद्यमाः ॥२॥ प्रती

नांभूषणंज्ञानंसंतोषोहिद्विजन्मनां॥उत्तमंशत्रुहननंभूषणंभूतिमिछतां
३॥उद्यमेनहतंस्त्वष्टोनमुचिर्बलिरेवच॥तथैनंनिहनिष्यामिमहिषंमुनिसत्तम॥
४॥बलंदेवागरूत्वंमेवज्रमायुधमुत्तमं॥सहायाम्सुहरिर्नूनंतथोमापतिमव्ययः॥५
रक्षोघ्नान्पठमेसायोकरोम्यद्यसमुत्तमं॥सैन्यस्यास्तिनिवेशंचमहिषंप्रतिमान
दः॥६॥व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्तोदेवराजेनवाचस्पतिरुवाचतं॥सुरेंद्रंयुधसंर
कंस्मितपूर्वंवचस्तदा॥७॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥प्रेरयामिनचाहंत्वांनैवेनि
वारयाम्यहं॥संदिग्धेत्रजयेकामंयुद्धतश्चपराजये॥८॥मतेत्रहूषणं॥किंचिद्भ
वितव्येशचीपते॥सुखंवापदिवादुःखंविहितंचन्नविष्यति॥९॥नमयातत्त
रिज्ञानंताविद्धःखंममापिवै॥यज्ञायहिरण्यंप्रामंडःखंसर्वसुखापहं॥१०॥बु

धिमान्सर्वलोकेषुविदितोहंसुराधिप॥कगतामितदाबुधियदाज्ञायबिह
ताबलात्॥११॥तेनोपायस्तुकर्तव्योबुधिमद्भिःसदानरैः॥कार्यसिधिःसदा
नूनंदैवाधीनासुराधिप॥१२॥ ॥व्यासउ॥ ॥तछ्रुत्वावचनंसत्यंसुरोःसार्थं
शचीपतिः॥ब्रह्माणंशरणंगत्वानत्वावचनमब्रवीत्॥१३॥पितामहसुराध्यक्ष
दैत्योमहिषनंदनः॥ग्रहीतुकामाःस्वर्गमेवलोयोगंकरोत्यलं॥१४॥अनेच
दानवाःसर्वेतत्सैन्येसमुपस्थिताः॥योधुकामाःमहावीर्यासिवधिषुथविशारदा
॥१५॥तेनाहंचीतनमीतोस्मितवसकाशमिहागतः॥सर्वज्ञोसिमहाराजसाह्
य्यंकर्तुमिर्हसि॥१६॥ब्रह्मोवाच॥गच्छामीसर्वएवाद्यकैलाशंत्वरितावयं॥शंकरंपु
रतःकृत्वाविष्णुचवलिनांवरं॥१७॥ततोयुधंप्रकर्तव्यंसर्वैसुरगणैःसह॥मिलितामंत्र

माधायदेत्राकाजाविचिंत्यच॥१८॥ व्यासउवाच॥ ॥तंनिशम्यसहस्राक्षः कैला
सांनिर्जगामह॥ ब्रह्माणंपुरतः कृत्वालोकपालसमन्वितः॥१९॥ तुष्टावशंकरंग
त्वावृषमंत्रैर्महेश्वरं॥ प्रसन्नंपुरतः कृत्वाययौविष्णुपुरंप्रति॥२०॥ स्तुत्वातंदेवदेवेशं
कार्यंप्रोवाचवात्मनः॥ महिषात्तद्भयंचोग्रंवरदानमदोद्धतात्॥२१॥ तदाकर्ण्य
मयंतस्यविष्णुर्देवानुवाचह॥ करिष्यामोवयंयुधंहनिष्यामसुदुर्जयं॥२२॥ व्यास
उ॥ ॥इतितेनिश्चयंकृत्वाब्रह्माविष्णुमहेश्वराः॥ स्वानिस्वानिसमारुह्यविष्णुम्
रुह्यवाहन॥ शंकरोवृषमारूढोवृत्रहाऐरावतंस्थितः त्यवाहनानियमुसुराः॥ ब्रह्माहं
ससमारूढोविष्णुर्गरुडवाहनः॥ शंकरोवृषमारूढोयमोमहिषवाहनं॥२४॥ २५
कृत्वासैन्यसमायोगंयावत्तेनिर्ययुःसुराः तावद्दैत्यबलंप्राप्तंदृष्टंमहिषपालि

तं॥२५॥ तत्राभूत्तुमुलंयुधंदेवदानवसैन्ययोः॥ बाणैःखड्गैस्तथाप्रासैर्मुसलैश्चैवाति
दारुणैः॥२६॥ अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नुस्तेपरस्परं॥ गदाभिःपट्टिशैःशूलैश्चक्रैश्च
चाक्रितोमरैः॥२७॥ मुद्गरैर्भिंडिमालैश्च हलैश्चैवपरश्वधैः॥ एवंपरस्परंश्चैवयुधंचदारु
णंअभूत॥२८॥ सेनानीश्चिक्षुरस्तस्य गंगारूढोमहाबलः॥२९॥ मघवंतमुपागम्यज
धानपंचभिःशरैः॥ तुराषाडपितान्छित्वाबाणैर्बाणान्त्वरान्वितः॥३०॥ हृदयेचार्ध
चंद्रेणताडयामासतंकृतं॥ बाणाहतस्तुसेनानी प्राप्यमूर्छांगजोपरि॥३१॥ करिणं
वज्रघातेनसजघानकरेतदा॥ तद्भग्नाविहतोनागोनन्नसैन्यंजघानह॥३२॥ दृष्ट्वा
तदैत्यराट्क्रुधोबिडालाक्षमथाब्रवीत्॥ गच्छवीरमहाबाहोनहींद्रंमदगर्वितंवरु
णादीनपरान्देवाइत्वागच्छममांतिकं॥३३॥ व्यासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्यबिडाला

सो महाबल ।। आरुह्य वारणं मत्तं जगाम त्रिदशाधिपं ।। ३४ ।। वासवस्तं समायातं
दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः ।। जघान विशिखैस्तीक्ष्णै राज्ञी विषसमन्वितैः ।। ३५ ।। स
तु च्छित्वा शरांस्तूर्णं त्रिंशरैश्चापनिःसृतैः ।। पंचाशद्भिर्जघानाशु वासवं च
शिलीमुखैः ।। ३६ ।। तथेंद्रोपि च तान्बाणान्छित्वा कोपसमन्वितः ।। गदया ता
डयामास गजं तस्य करोपरि ।। ३७ ।। स करे निहतो नागश्चकारार्त्तस्वरं मुहुः
परिहृत्य पयावाशु दैत्यसैन्यं नयातुरः ।। ३८ ।। दानवस्तु गजं वीक्ष्य पराहृत्य ग
तरंगाण्यान् ।। समाविश्य रथे रम्ये जगामाशु रणे ।। ३९ ।। तुराषाडपि तं वीक्ष्य रथ
स्थं पुनरागतं ।। अहनद्विशिखैस्तीक्ष्णै राज्ञी विषसमप्रभैः ।। ४० ।। सोपि क्रो
धं चकारोग्रं बाणवृष्टिं महाबलः ।। बभूव तुमलं युधं तयोस्तत्र जयैषिणा

४१ ।। इंद्रस्तं बलिनं दृष्ट्वा कायानाकुलितेंद्रियः ।। जयंतमग्रतः कृत्वा सुयुधे तेन संयु
गे ।। ४२ ।। जयतस्तु शितैर्बाणै तं जघान स्तनांतरे ।। पंचभिश्च बलाकृष्टैरसुरं मद
गर्वितं ।। ४३ ।। स बाणाभिहतस्तावन्निपपात रथोपरि ।। अनिवात्यरथं स्तूतो नि
र्जगाम रणाजिरात् ।। ४४ ।। तस्मिन्विनिर्गते दैत्ये विडालाख्येथ मूर्छिते ।। जयश
ब्दो महानासीदुंदुभिनादश्च निःस्वनः ।। ४५ ।। सुराः प्रमुदिताः सर्वे तुष्टुवुस्तं शची
पतिं ।। जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणा ।। ४६ ।। सुकोपमहिषः कृत्वा जयप्र
हृष्टं सुरैः कृतं ।। प्रेषयामास तत्रैव तानं परमदारुणं ।। ४७ ।। ताम्रस्तु वरुणिः सर्वैस्स
मागम्य रणाजिरे ।। शरवृष्टिं चकाराशु तडित्वानिव सागरे ।। ४८ ।। वरुणः पाशमु
द्यम्य जगाम त्वरितस्तदा ।। यमश्च महिषारूढ दंडमादाय निर्ययौ ।। ४९ ।। तत्र यु

धमत्तद्घोरं देवदानवयोर्मिथः॥ बाणैः खड्गैश्च मुशलैः शक्तिभिश्च परश्वधैः॥५०॥ दंड
नाभिहतस्तात्र यमहस्तोद्यतेन च॥ न चचाल महाबाहुः संग्रामांगणतस्तदा॥५१
चापमाकृष्य वेगेन मुक्ता तीव्रांश्छलीमुखान्॥ दंशहीन हतत्तूर्णं तात्रस्तस्मिन्त्र
णाङ्गिरे॥५२॥ तेपि देवाः शरैर्हैमैर्निशितैश्च शिलाशितैः॥ प्रहरन्दानवं क्रुधा
स्तिष्ठतिष्ठेति चुक्रुशुः॥५३॥ विहतस्तैस्सुरैर्दैत्यो मूर्छामाप रणांगणे॥ हाहाकारे
महानासीद्दैत्यसैन्ये भयातुरे॥५४॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
देवासुरयुद्धे तावपराजयो नाम पंचमोध्यायः॥५॥ व्यास उ॥ तावत्रे घमूर्छिते दैत्ये
महिषः क्रोधसंयुतः॥ समुद्यम्य गदां गुर्वीं देवानुपजगाम ह॥१॥ तिष्ठंत्यग्रे सुराः स
र्वे हन्म्यहं गदया किल॥ सर्वे बलिभुजः काम बलहीनाः सदैव हि॥२॥ इत्युक्त्वेंद्र
गजारूढं संप्राप्य मदगर्वितः॥ जघान गदया तूर्णं बाहुमूले महाभुजः॥३॥ सोपि वज्रेण
घोरेण चिच्छेद सुगदां च तां॥ प्रहर्तुकामस्त्वरितो जगाम महिषं प्रति॥४॥ हयारिर
पि कोपेन खड्गमादाय सुप्रभं॥ ययाविंद्र महावीर्यः प्रहरिष्यन्निवांतकः॥५॥ ब
भूव च तयोर्युद्धं सर्वलोकभयावहं॥ आयुधैर्विविधैस्तत्र मुनिविस्मयकारकं॥
६॥ चकार सुतरां दैत्यो मायां मोहकरीं किल॥ शाम्बरीं सर्वलोकघ्नीं मुनीनाम
पि मोहिनीं॥७॥ कोटिशो महिषास्तत्र तद्रूपास्तत्पराक्रमाः॥ ददृशुः सायुधाः स
र्वे निघ्नंतो देववाहिनीं॥८॥ मघवा विस्मितस्तत्र दृष्ट्वा तांश्च हि सनिर्मितां॥ बभूवा
तित्रयो विद्येना माया मोहकरी किल॥९॥ वरुणोपि सुसंत्रस्तस्तथा धनपती रवि
त॥ यमोग्निः क्रतासानः सूर्यः शीतरश्मिर्भयातुरः॥१०॥ पलायनपराः सर्वेब

ना.पं. न्ते बुमोहिताः सुराः॥ ब्रह्माविष्णुमहेशाना स्मरणं चक्रुरुद्यता॥११॥ तत्राजग्मुश्च
१८ काजेशास्तमन्नाः सुरोत्तमाः॥ हंसतार्क्ष्यवृषारूढास्त्रातुकामावरायुधा॥१२॥
शौरीस्तां मोहनां दृष्ट्वा मायासुरविनाशनीं॥ चक्रंमुमोच तरसा सुदर्शनमथोज्ज्वलं
१३॥ तेजसा तस्य चक्रस्य मायासा विलयं गता॥ अशेषामोहजननी यथार्कस्योद
येतमः॥१४॥ नीलस्ततान्निहिषत्तत्र सृष्टिस्थित्यंतकारिणः॥ युधकामा समभ्यायप
रिघं समुपाद्रवत्॥१५॥ महिराक्षो महावीरसेनानी चतुरस्तथा॥ उग्रास्यश्चोग्र
वीर्यश्च ऽजुद्धुधिकामुकाः॥१६॥ असिलोमा त्रिनेत्रश्च बाष्कलो ऽधक एव च॥ ए
ते चान्ये च बहवो युधकामा विनिर्ययुः॥१७॥ संनद्धा धृतचापास्ते रथारूढा म
होद्धताः॥ परिवव्रुः सुरान्सर्वान्दिक्काइव सुवस्सकान्॥१८॥ बाणवृष्टिं ततश्चक्रु

र्दानवाबलगर्विताः॥ परिवव्रुः सुरान्सर्वान्वृकाइव सुवस्सकान्॥१९॥ अंधको
हरिमासाद्य पंचबाणाञ्शिलाशितान्॥ मुमोच विषसंदिग्धा कर्णाकृष्टान्महाबल
॥ वासुदेवोप्यसंप्राप्तान्विशिखैराशुगैस्तथा॥ चिच्छेद तान्पुनः पंचमुमोचारिपुना
शनः॥२१॥ तयोः परस्परं युधं बभूव हरिदैत्ययोः॥ बाणासिचक्रमुशलैर्गदाशक्ति
परश्वधैः॥२२॥ तत्केशांधकयोर्युधं तुमुलं लोमहर्षणं॥ बभूव दारुणं तत्र रवि
त्रिनेत्रयोस्तथा॥२३॥ गरुडं गदया हत्वा जघान हरिवाहनं॥ सगदां पातयित्वांगे
निश्वसन्नवतिष्टतः॥२४॥ शौरिस्तं दक्षिणेनाशु ऽइस्तेन परिसांत्वयान्॥ स्थिरंच
कार देवेशो वैनतेयं महाबलं॥२५॥ समाकर्ष्य धनुः शार्ङ्गं मुमोच विशिखानब
हून् अंधको परिकोपेन हंतुकामो जनार्दनं॥२६॥ दानवोपि च ताबाणा

नच्चिछेदस्वशरैःशितैः॥ पंचाशद्भिर्हरिंकोपान्महत्वारंसुदर्शनं॥२७॥ सोपिसुर
शनिंद्रान्तत्त्वकेनिंणवारयत्॥ ननर्दचमहानादंदेवान्संमोहयन्निव॥२८॥ दृष्ट्वा
निविफलंजातंचक्रंदेवस्यशार्ङ्गिणः॥ जग्मुःशोकंसुराःसर्वेजहृषुर्दानवास्तदा॥
२९॥ वासुदेवोपितरसाहृष्ट्वादेवान्कृचाहतान्॥ गदांकौमोदकींदृष्ट्वादानवंसमु
पाद्रवत्॥३०॥ तंतयानातिवेगेनमूर्ध्निमायाविनंहरिः॥ सगदाभिहितोमूर्ध्नि
निपपातातिमूर्छितः॥३१॥ तंतयापतितंवीक्ष्यहयारिरतिकोपनः॥ आजगाम
रमानाथमाकाशेपतिगर्जितैः॥३२॥ वासुदेवोपितंवीरंदृष्ट्वायांतंक्रुधान्वितं॥
चापथ्यानिनदंयंचकारंजयन्सुरान्॥३३॥ शरवृष्टिंचकाराशुभगवान्महिषो
परि॥ सोपिचिच्छेदबाणौघैस्तांक्षतागगनेरितान्॥३४॥ तयोर्युद्धंमहानासी

त्परस्परजयावहं॥ गदयाताडयामासकेशवस्तंशिरोपरि॥३५॥ सगंवीहायततो
दैत्याभुक्त्वाडिस्थितःपुनः॥ गृहीत्वापरिघंशीर्षेजघानमधुसूदनं॥३६॥ सगदा
निहतोमूर्ध्निपपातोर्व्यांसुमूर्छितः॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्येतस्यसुदारुणः॥
३७॥ परिघेणाहतस्तेनमूर्छामापजनार्दनः॥ मूर्छितंतंतयोत्याथजगामगरुडोग
णात्॥३८॥ पराहृतेजगन्नाथेदेवाइन्द्रपुरोगमाः॥ भयंप्रापुःसुदुःखार्ताश्चक्रुशुश्च
रणाजिरे॥३९॥ क्रंदमानान्सुरान्वीक्ष्यशंकरःशूलभृत्तदा॥ महिषंतर—नेत
घाहरद्रोषसंयुतः॥४०॥ सोपिशक्तिंमुमोचाथशंकरस्योरसिताडितः॥ तंजघा
नत्रिशूलेनकोपादरुणलोचनः॥४१॥ सोपिशक्तिंमुमोचाथशंकरस्योरसिर
दां॥ जगत्स्रष्टाचसद्दष्ट्वात्माकंपयित्वात्रिशूलकं॥४२॥ शंकरोपितदापीडनया

ना·प· योरसिताडितः॥ तंजघानत्रिशूलेनकोपादरुणलोचनः॥४३॥ संलग्नंशंकरंदृ
ष्ट्वामहिषेणदुरात्मना॥ आजगामहरिस्त्वावधित्वामूर्छांविहारजां॥४४॥ महिषस्तुत
२० दावीक्ष्यसंप्राप्तौहरिशंकरौ॥ युद्धकामौमहावीर्यौचक्रशूलधरौधरौ॥४५॥ कोपयु
क्तोबभूवासौदृष्ट्वातौसमुपागतौ जगामसन्मुखस्तावत्संग्रामायमहाभुज॥४६॥
महिषंवपुरास्थायधुन्वन्पुच्छंसकृद्भुवत्॥ धुन्वन्शृंगोमहाकायोदारुणोजलदो
यथा॥४७॥ शृंगाभ्यांपर्वतःशृंगान्विक्षेपत्वरमुत्कटान्॥ चकारनैरवंनादंस्माय
यन्नमरानपि॥४८॥ दृष्ट्वातौतंमहावीर्यंदानवंदेवसत्तमौ॥ चक्रतुर्बाणवृष्टिंवै
दानवोपरिदारुणं॥४९॥ कृत्वाणोबाणवृष्टिंतौदृष्ट्वाहरिहरौहरिः॥ चिक्षेपगिरि
शृंगंतुपुच्छेनावृत्यदारुणं॥५०॥ आपतंतंगिरिंवीक्ष्यभगवान्सात्वतांपतिः॥

विशिखैःशतधाचक्रेचक्रेणप्रजघानतं॥५१॥ हरिचक्राहतःसंख्येमूर्छामा
प्यदैत्याप्यसौ॥ उत्तस्थौचत्वरयातूर्णंमानुषंरूपमास्थितः॥५२॥ गदापाणिर्म
घोरोदानवःपर्वतोपमः॥ पेयतेननादेननादेनैवनाधयत्नमरानपि॥५३॥ तच्छ्रु
त्वाभगवान्विष्णुःपांचजन्यंसमुज्ज्वलं॥ पूरयामासतरसावादंष्ट्वातुखेदरं॥५४
तेनशब्देनशंखस्यनयन्नस्तायदानवाः॥ बभूवुर्मुदितादेवाःऋषयश्चतपोधनाः॥५५
॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेमहिषयुधोनामषष्ठोऽध्यायः॥६॥ व्यास
उ॥ ॥असुरान्महिषोदृष्ट्वाविषण्णमनसस्तदा॥ त्यक्त्वातन्मानुषंरूपंबभूवमृगराड
सौ॥१॥ कृत्वानादंमहाघोरंविस्तार्यचमहासटं॥ पपातसुरसेनायांत्रासयन्
खरनखैः॥२॥ गरुडंचनखाघातैःकृत्वारुधिरविप्लुतं॥ जघानवज्रजेविष्णु

 नखाघातेनकेसरी॥३॥वासुदेवोपितंदृष्ट्वाचक्रमुद्यम्यवेगवान्॥हंतुकामोद
 रिकामंययावाशुक्रुधान्वितः॥४॥यावद्धरीरिपुंवेगाच्चक्रेणापिजघानतं॥ताव
त्सोतिबलश्शृंगीश्शृंगाभ्यांम्पइनधरिं॥५॥वासुदेवोविषाणाभ्यांताडितोरातिवि
ह्वलः॥पलायनपरोवेगाज्जगामस्वभुवनंनिजं॥६॥गतिंदृष्ट्वाहरिंकामंशंकरो
पिभयान्वितः॥अवध्यंतंपरंमत्वाययौकैलाशपर्वतं॥७॥ब्रह्मापिचनिजं
धामत्वरितंप्रययौभयात्॥पयदावज्रमालंब्यतस्थावाजौमहाबलः॥८॥
वरुणःशक्तिमादायधैर्यमालंब्यसंस्थितः॥यमोपिदंडमादायययतःसमर
तत्परः॥९॥तथापक्षाधिपःकामंबभूवरणतत्परः॥पावकःशक्तिमादायत
त्रयुयुधमानसः॥१०॥नक्षत्राधिपतिःसूर्यःसमवेतौस्थितावुभौ॥वीक्ष्यतंदानवः

श्रेष्ठेयुधायकृतनिश्चयौ॥११॥एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धंदैत्यसैन्यंसमभ्यगात्॥विस
र्जन्बाणजालानिक्रूराहिसदृशानिच॥१२॥कृत्वाचमाहिषंरूपंनृपतिःसंस्थि
तस्तदा॥देवदानवयोधानांनिनादस्तुमलोभुवत्॥ध्याधानस्तलयातास्त्रमेघ
नादसमोभवत्॥संग्रामेसुमहाघोरेदेवदानवसेनयोः॥१४॥शृंगाभ्यांपर्वतःशृं
गात्॥प्रक्षिप्तेपमहाबलःजघानसुरसंघांश्चदानवोमदगर्वितः१५॥खुराघाते
स्तथादेवान्पुच्छस्यभ्रमणेनच॥सजघानरुषाविष्टोमहिषःपरमाद्भुतः॥१६॥ततो
देवासगंधर्वाभियमाजग्मुरद्भुताः॥मघवामहिषंदृष्ट्वापलायनपरोभवत्॥१७॥संग
रंसंपरित्यज्यगतेवीघ्रंशचीपतौ॥यमोधनाधिपःपाशीजग्मुःसर्वेभियातुराः॥१८
महिषोतिजयंमत्वाजगामस्वगृहंपुनः॥ऐरावणंगजंचाप्यसंक्रामिंद्रेणगछतः॥१९॥

तथैवोच्चैश्रवसश्च कामधेनुपयस्विनीं ॥ स्वसैन्यसंवृतस्तूर्णं स्वर्गं गंतुं मनो दधे ॥२०
ना·पं· तरसा देवसदनं गत्वा स महिषासुरः ॥ जयादसुरराज्यं वै स्वकं देवेन्द्रयातुरे ॥२१॥ आ
२२ सनेतदा रम्ये दानवः समुपाविशत् ॥ दानवास्तस्यापयामास देवानां स्थानकेषु च
२२॥ एवं वर्षशतं पूर्णं कृत्वा युद्धं सुदारुणं ॥ अवामेंद्रपदं कामं दानवो मदगर्वितः
२३॥ सुराः सर्वे हृतस्थाना भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ विविशुर्गिरिदुर्गाणि सिंहव्री
तान्मृगा इव ॥२४॥ बुभुजुर्यज्ञभागांस्ते दानवा मदगर्विताः निर्जिता निर्गता नाना
नाकालेन सर्वाणि पीडिताः ॥२५॥ एवं बहूनि वर्षाणि भ्रमतारिपुदासु च ॥ श्रां
ताः सर्वे सुरा राजन् ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥२६॥ प्रजापतिं जगन्नाथं रजोरूपं
चतुर्मुखं ॥ पद्मासनं वेदगर्भं सेवितं मुनिभिः स्वकैः ॥२७॥ परीचिप्रमुखैः शं

तेवेदवेदांगपारगैः ॥ तुष्टुवुर्नयनीतास्ते देवदेवं जगद्गुरुं ॥२८॥ त्राणस्य प्रश्रयो
पेताः कृतांजलिपुरःसराः ॥२९॥ देवा ऊचुः ॥ ॥धातः किमिति तेऽखिला त्रिदशप
सजन्म विश्वसृजा जनदयां करुषे सुरान्प्रत ॥ संपीडिता त्वणजिता नसुराधि
पेन स्थानात्प्रच्युतान् गिरिगुहाकृतसंनिवासान् ॥३०॥ पुत्रास्पिता किमपराध
कृतैः समेतांस्त्यजप्रीतिरहितः कुरुते तिरस्यान् ॥ यस्त्वं सुरांस्तवपदांबुजनक्ति
युक्तान्दैत्याहिताश्चकृपणान्यदुपेक्षसेऽद्य ॥३१॥ अमरभुवनराज्यं तेन भुक्तं नि
तांतमखकृतहविर्भागं ब्राह्मणैरार्दाति ॥ सुरतरुवरछायां सेवते सौ पुरारेसा ॥ ता
जलनिधिनिधिनूतां गामपि सेवते तं ॥३२॥ किं वोपणीयः सुरकार्यमिदं तं नाता
मिदेवेशासुरारिचेष्टितं ॥ ज्ञानेन सर्वं त्वमशेषकार्यवित्तस्मात्त्वमाते शरणं तास्म

पादयोः ॥३३॥ यत्रापि कुत्रापि गतान्सुरानसौ नानाचरित्रैः खलु पापमानसः ॥ पी
डांकरोत्येव दुराधविक्रमः ॥ त्राता सि देवेश विधेहि रक्षां विना तो चेद्वयं यामदवा
ग्निपीडिताः ॥ कंशांतिकर्त्तारिमनंतेजसं जानन्त्यजेशं सुखदं सुरेष्टदं धातारमाद्यं
परिमुच्य कं शिवं ॥३५॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति स्तुत्वा सुराः सर्वे प्रणेमुस्तं प्रजाप
तिं ॥ बध्वांजलिपुटा दीना विषण्णवदना भृशं ॥३६॥ तान्तथा पीडितान्दृष्ट्वा ब्रह्मा
लोकपितामहः ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा सुखं संजनयन्निव ॥३७॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
किं करोमि सुराः कामं दानवो वरदर्पितः ॥ स्त्रीवध्योसौ न पुंवध्यो विधेयं तत्र किं
तु नः ॥३८॥ गच्छामोद्य सुराः सर्वे कैलासपर्वतोत्तमं ॥ शंकरं पुरतः कृत्वा सर्व
कार्यविशारदं ॥३९॥ ततो व्रजाम वैकुंठं यत्र देवो जनार्दनः ॥ मिलित्वा देवकार्यं च विमृ

शामो विशेषतः ॥४०॥ इत्युक्त्वा हंसमारुह्य ब्रह्मा कार्यसमृद्धये ॥ देवांश्च पृष्ठतः
कृत्वा कैलासाभिमुखो ययौ ॥४१॥ तावच्छिवोपि तरसा ज्ञात्वा ध्यानेन पद्मजं ॥ आ
गच्छंतं सुरैः सार्धं निर्गतः स्वगृहाद्बहिः ॥४२॥ दृष्ट्वा परस्परं तौ तु कृताभिवादतौ भृशं
प्रणतौ च सुरैः सर्वैः संतुष्टौ संबभूवतुः ॥४३॥ आसनानि पृथग्दत्त्वा देवेभ्यो गिरि
जापतिः ॥ उपविष्टेषु तेष्ववनिषण्णो ह्यासने स्वके ॥४४॥ कृत्वा कुशलप्रश्नं तु ब्रह्माणं
वृषभध्वजः ॥ पप्रच्छ कारणं देवानां कैलासागमने विभुः ॥४५॥ शिव उ॰ ॥ किमत्रागम
नं ब्रह्मन्सदेवैः सहवासवैः ॥ भवता च महाभाग ब्रूहि तत्कारणं किल ॥४६॥ ब्रह्मा
उ॰ ॥ महिषेण सुरेशान पीडिताः स्वर्निवासिनः ॥ भ्रमंति गिरिदुर्गेषु नयनस्ताः स
वासवाः ॥४७॥ यज्ञभुग्महिषाज्जातास्तथान्ये सुरसत्तमाः ॥ पीडिता लोकपालाश्च मा

भा·पं· याद्य शरणंगताः॥४८॥ मयातेभ्युवनंशंभो प्रापिताः कार्यगौरवात्॥ यद्युक्तंतद्विध
२४ स्वाद्य सुरकार्यं सुरेश्वर॥४९॥ त्वमेवाग्रेसि सर्वेषां देवानां भूतभावन॥५०॥ व्यास उ
॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा शंकरः प्रहसन्निव॥ वचनं श्लक्ष्णया वाचा प्रोवाच पद्मजंप्र
ति॥५१॥ ॥शिव उ॥ ॥ नवैतत्सुकृतं कार्यं विरहानातुरा विभो॥ कार्यं सर्वं सुराणा
मैकिं कर्त्तव्यमतः परं॥५१॥ ईदृशो बलवान्शूरः सर्वदेवजयप्रदः॥ कामसमथविराना
रीतं हंतुं मदर्दर्पितं॥५२॥ नमे नायमनितेनाय सिंयाम गंतुमर्हसि॥ गत्वैवं ते महात्मा
गेयुस्तु विष्णुपुरं प्रति॥५३॥ मुदिताः शक्रनारदक्षा कार्यसिधिकरान्स्तुनात॥६०॥
बभुर्वाताः शुभाः शांताः सुगंधाश्च मनःशंसिनः॥ पक्षिणश्च शिवा वाचः प्रोचुः पाथि
सर्वशः॥६१॥ निर्मलं चाभवद्व्योम दिशश्च विमलास्तथा॥ गगने तत्र देवानां सर्वेषु

भमिवानवत्॥६२॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये सप्तमो
ध्यायः॥७॥ ॥व्यास उ॥ ॥ तरसा तेथ संप्राप्य वैकुंठं विष्णुवल्लभं॥ ददृशुः सर्वशोभा
द्यं दिव्यगृहविराजितं॥१॥ सरवापीसरिद्भिश्च संयुतं सुखदं शुभं॥ हंससारसचक्राक्
कनादिभिश्च विराजितं॥२॥ पंकजाशोककल्हारमंदारबकुलावृतैः॥ मल्लिकातिलका
तयुकैः कुरबकादिभिः॥३॥ कोकिलारावसन्नादैः शिखंडीनृत्यराजितैः॥ भ्रमराराव र
मैश्च विविधैरूपवनैर्युतं॥४॥ नंदनानंदनाधैश्च पार्श्वेन्वकितलरैः संस्तुवद्भिर्युतं भक्तै
रनन्यमनसिभिः॥५॥ प्रासादै रत्नखचितैः कांचनैश्चित्रमंडितैः॥ अभ्रलिहैर्विराजद्भिः
संयुतं शुभ्रमस्तकैः॥६॥ गायद्भिर्देवगंधर्वैर्नृत्यद्भिरप्सरोगणैः॥ रंजितं किंनरैः शाखन्
ककंकैमनोहरैः॥७॥ मुनिभिश्च तथा शांतैर्वेदपाठकृतादरैः॥ स्तुवद्भिः श्रुतिसूक्तैश्च

मंडितंसरनंहरेः॥ ८॥ मुनिभिश्चतथाशांतैर्वेदपारगकृतादरैः॥ स्तुवद्भिःश्रुतिसूक्तैश्चमं
डितंसरनंहरेः॥ तेचविष्णुगृहंप्राप्यद्वारपालैःशुभाकृतिः॥ वीक्षांचक्रेजयविजयौहेमप
ट्टिधरौस्थितौ॥ ९॥ गत्वैकोथहरिंताभ्यांनिवेदयसमागतान्॥ द्वारिस्थानब्रह्मरुद्रादी
न्विष्णुस्तनिलालसान्॥ ९॥ व्यासउ॥ ॥विज्ञप्तस्तद्वचःश्रुत्वागत्वाथविष्णुसन्नि
धौ॥ सर्वान्समागतान्देवान्ब्रह्मण्योवाचसत्वरः॥ १०॥ विजयउ॥ देवदेवमहाराजब्र
ह्माकांतसुरारिहन्॥ समागताःसुराःसर्वेद्वारितिष्टंतितेविभो॥ ११॥ ब्रह्माविष्णुस्त
थेंद्रश्चवरुणःपावकोथपः॥ स्तुवंतिदेवाःकेस्त्वांममराड्दर्शनार्थिनः॥ १२॥ व्यासउ
वाच॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंविष्णुर्विजयस्यरमापतिः॥ निर्जगामगृहात्तूर्णंसुरान्सम
धिकोत्सवः॥ १३॥ गत्वावीक्ष्यहरिर्देवान्द्वारिस्थाञ्छमकर्शितान्॥ प्रीतिप्रवणयाद

ष्ट्याप्रीणयामासदुःखितान्॥ १४॥ प्रणेमुस्तंसुराःसर्वेदिवदेवंजनार्दनं॥ तुष्टुवुश्चसुरा
रिघ्नंवाग्भिर्वेदविनिश्चितं॥ १५॥ देवाऊचुः॥ देवदेवजगन्नाथसृष्टिस्थित्यंतकारकः॥ दया
सिंधोमहाराजत्राहिनःशरणागतान्॥ १६॥ ॥विष्णुरु॥ ॥त्रिदशानुनिर्जराःसर्वेक्व
चालेकथयंतुवः॥ आगमनेषुकिमर्थंवैमिलितासमुपागताः॥ १७॥ चिंतातुराःकथंका
मंविषण्णादीनमानसाः॥ ——————— कार्यंकिंब्रूतसत्वरं॥ १८॥ देवाऊचु
ःमहिषेणमहाराजपीडिताःपापकर्मणा॥ असाध्येनातिदुष्टेनवरदत्तेनब्रह्मणः॥ १९॥
यज्ञभागानसौभुंक्तेब्राह्मणैःप्रतिपादितान्॥ अमरागिरिदुर्गेषुभ्रमंतितद्भयातुराः॥ वरदा
नेनधातुःसउग्रोयोमधुसूदन॥ तस्मात्त्वांशरणंप्राप्ताःविचार्यकार्यगौरवं॥ २१॥ समर्थो
सिरमानाथदैत्यमायाविशारदः॥ कुरुत्वस्यवधोपायंतस्यदानवमर्दन॥ २२॥ धात्राप्त

स्येवरोदैत्योयद्वध्यो नरैः किल ।। कास्त्रीत्वेवंविधबलायाद्स्मात्त्राणंरणे ।।२३।। उमा
मायाशाचीविद्याकासमर्थास्यघातने ।। महिषस्यातिदुष्टस्यवरदानबलादपि ।।२४।। वि
चिन्त्यबुध्यासर्वत्तमरणस्यास्यकारणं ।। कुरुकार्यंचदेवानांनकवक्सलन्नूक्षरा ।।२५।।
विष्णुव्यासउवाच ।। श्रुत्वातद्वचनंविष्णुस्तानुवाचहसन्निव ।। युयंकृतंपुरास्माभिस्त
थापिनन्तोप्यसौ ।।२६।। अद्यसर्वसुराणांवैतेजोशौरूपसंमता ।। सद्युताद्यावरारो
होयाद्स्यात्तरणेबला ।।२७।। हयारिंवरहसंचमायाशातविशारदं ।। हंतुयोग्यान्नवेत्रा
रीशाक्तेनिर्मिताहितः ।।२८।। मुंचंतुसर्वेतिमेंशाः स्त्रियोस्माकंतथापुनः ।। विसृजेयुततते
जोवागन्तेजोराशिर्नवेद्यथा ।।२९।। आयुधानिवयंदद्मः सर्वेरुद्रपुरोगमा ।। तस्यैसर्वा
णिदिव्यादिविस्फूर्जादीनियानिच ।।३०।। सर्वायुधवरानारीसर्वतेजसमन्विता ।। हनि

ष्यतिदुरात्मानंतंपापंमहिषगर्वितं ।।३१।। व्यासउ ।। ।। इत्युक्तवतिदेवेशाब्रह्मास्यवदना
त्ततः ।। उद्भवाममहत्तेजोराशींचातीवदुःसहं ।।३२।। रक्तवर्णंशुभाकारंपद्मरागम
णिप्रभं ।। किंचितत्कालंतयाचोर्मीमरीचीजालमंडितं ।।३३।। निःसृतंहरिणादेव
हरेणचमहात्मना ।। विस्मितोतोमहाराजबभूवतुसुरोत्तमौ ।।३४।। शंकरस्यशरीरा
त्तुनिस्सृतंमहदद्भुतं ।। मिश्रीवर्णमिहाभीमंदुर्दर्शंदारुणंमहत् ।।३५।। नयंकरंचदेवा
नांवैरिनांविस्मयप्रदं ।। घोररूपंगिरिप्रख्यंतमोगुणमिवापरं ।।३६।। ततोविष्णुश
रीरात्तुतेजोराशिमिवापरं ।। श्वेतंसत्वगुणोपेतंप्रादुरासीन्महाद्युतिं ।।३७।। ततःशक्रश
रीरात्तुविचित्ररूपंदुरासदं ।। आविरासीत्सुसंहतंतेजोसर्वगुणात्मकं ।।३८।। कुवेरयु
मवह्नीनांशरीरेभ्योसमंततः ।। निश्चक्रामहत्तेजोवरुणस्यतथैवच ।।३९।। अने

षांचैवदेवानांशरीरेभ्योतिभास्वरं॥ निर्गतंतन्महत्तेजोराशिराशीमहोज्वलः॥४०॥ ते
दृष्ट्वाविस्मिताःसर्वेदेवाविष्णुपुरोगमाः॥ तेजोराशिंमहादिव्यंहिमाचलमिवापरं॥
४१॥ पश्यतांतत्रदेवानांतेजःपुंजसमुद्भवां॥ बभूवातिवरानारीसुंदरीविस्मयप्रदा॥
४२॥ त्रिगुणासामहादेवीलक्ष्मीसर्वदेवशरीरजा॥ अष्टादशभुजारम्यात्रिवर्णावि
श्वमोहिनी॥४३॥ श्वेताननाकृष्णनेत्रासरक्ताधरपल्लवा॥ ताम्रपाणितलाकांता
दिव्यभूषणभूषिता॥४४॥ अष्टादशभुजादेवीसहस्रभुजमंडिता॥ संभूतासु
रनाशायतेजोराशिसमुद्भवा॥४५॥ ॥जनमेजयउ०॥ ॥कृष्णदेवमहाभाग
सर्वज्ञमुनिसत्तम॥ विस्तरंब्रूहितस्यात्वंशरीरस्यसमुद्भवं॥४६॥ एकीभूतंचसर्वे
षांतेजःकिंवापृथक्स्थितं॥ अंगानिचैवतस्यास्तुयस्यासर्वमयानिवा॥४७॥ विभ्रा

॥विभागेनजातान्यंगानिवानुकिं॥ मुखनासाक्षिनेत्रेनसर्वत्रैकत्रवानिवा॥४८
ब्रूहितद्विस्तरव्यासंशरीरांगसमुद्भवं॥ बभूवयस्यदेवस्यतेजसांगंयदद्भुतं॥४९॥
आयुधाभरणादीनीयानिदत्तानिजैर्यथा॥ तत्सर्वंश्रोतुकामोस्मित्वन्मुखांबुजनि
र्गतं॥५०॥ नहितृप्याम्यहंब्रह्मन्पिबन्सुधामयंरसं॥ चरितंचमहालक्ष्म्यास्त्वन्मु
खांभोजनिःसृतं॥५१॥ ॥सूतउ०॥ ॥इतितस्यवचःश्रुत्वाराज्ञःसत्यवतीसुतः॥उ
वाचमधुरंवाक्यंप्रीणयन्निवभूपतिं॥५२॥ व्यासउ०॥ शृणुराजन्मदाचारविस्त
रेणब्रवीमिते॥ याथातथ्येनतद्रूपंब्रह्मेशःकदाचन॥५३॥ सानित्यासर्वदे
वानांदेवकार्यार्थसिध्यये॥ नानारूपाणिकुरुतेजायतेकार्यगौरवात्॥५४॥ कथं
जानाम्यहंदेव्याःयद्रूपंयादृशंयतः॥ आचारंज्ञानमात्रंतदुत्पन्नेतिब्रवीमियत॥५५

मा·पं· यथा नटो रंगगतो नानारूपो भवत्यसौ॥ एकरूपस्वभावोपि लोकरंजनहेतवे॥५६॥ त
२८ थैषा देवकार्यार्थमरूपापि स्वलीलया॥ करोति बहुरूपाणि निर्गुणा सगुणानि च
॥५७॥ कार्यकर्मानुसारेण नामानि प्रभवंति हि॥ धात्वर्थगुणयुक्तानि गौणानि सु
बहून्यपि॥५८॥ तद्बुध्यनुसारेण प्रब्रवीमि नराधिप॥ यथा तेजःसमुद्भूतं रूपं त
स्या मनोहरं॥५९॥ शंकरस्य च यत्तेजस्तेन तन्मुखपंकजं॥ श्वेतवर्णं शुभाकारं
समजायत महत्तरं॥६०॥ केशाश्चासंस्तथा स्निग्धा याम्येन तेजसाभवन्॥ वक्रा
ग्राश्चातिदीर्घाश्च मेघवर्णा मनोहराः॥६१॥ नयनत्रितयं तस्या जज्ञे पावकतेजसा
कृष्णं रक्तं तथा श्वेतं वर्णत्रयविभूषितं॥६२॥ वक्रौ स्निग्धौ कृष्णवर्णौ संध्ययोस्ते २८
जसा भ्रुवौ॥ जातौ देव्याः सुतेजस्कौ कामस्य धनुषीव तौ॥६३॥ वायोश्च तेजसा श्र

वौ श्रवणे तौ बभूवतुः॥ नातिदीर्घौ नातिह्रस्वौ दोला विभ्रमनोभुवः॥६६॥ तिल
पुष्पसमाकारा नासिका सुमनोहरा॥ संजाता स्निग्धवर्णा वै धनदस्य च तेजसा॥६७॥ र
दनाः शिखरिणः श्लक्ष्णाः कुंदाग्रसदृशाः समाः॥ संजाताः सुघना राजन् प्राजापत्येन ते
जसा॥६८॥ अधरश्चातिरक्तोस्याः संजातो रुणतेजसा॥ उत्तरोष्ठस्तथा रम्यः कार्ति
केयस्य तेजसा॥६९॥ अष्टादश शुभाकारा बाहवो विष्णुतेजसा॥ वसूनां तेजसां
गुल्यो रक्तवर्णास्तथाभवन्॥७०॥ सौम्येन तेजसा जातं स्तनयोर्युग्ममुत्तमं॥ ऐंद्रेण
तथा मध्यं जातं त्रिवलिसंयुतं॥७१॥ जंघोरू वरुणस्याथ तेजसा संबभूवतुः॥
नितंबः सुशुभः संजातो विपुलस्तेजसा भुवः॥७२॥ एवं नारी शुभाकारा सुनासा सुरू
पा सुस्वरा भृशं॥ समुत्पन्ना तदा राजन् तेजोराशिसमुद्भवा॥७३॥ तां दृष्ट्वा सु

सर्वांगीसुदतीचारुलोचना॥मुमंचापुसुराः सर्वेमहिषेणप्रपीडिता॥७४॥विष्णुरुवा
हसुराः सर्वेभूषणान्यायुधानिच॥ अयच्छंतुसुभान्यस्यैदेवाः सर्पाणिसांप्रतं॥७५॥
स्वायुधेभ्यः समुत्पाद्यतेजयुक्तानिसत्वरं॥ समर्पयंतुसर्वेद्यदेव्यैनानायुधानिवै॥
७६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेवीप्रादुर्भावोनामाष्टमोध्यायः॥
८॥ व्यासउ॥ ॥देवाविष्णुवचःश्रुत्वासर्वेप्रमुदितास्तदा॥ददुस्तस्यैभूषणान्यायुधवस्त्रा
णिचायुधानिह॥ क्षीरोदश्चांबरेदिव्येददौसूक्ष्मेतथाजरे॥ निर्मलंचतथाहारंप्रीत
स्तस्यैसुमंडितं॥२॥ ददौचूडामणिंदिव्यंसूर्यकोटिसमप्रभं॥ कुंडलेचतथादिव्येक
टकानिशुभेशुभे॥३॥ केयूरान्कंकणान्दिव्याननानारत्नविराजितान्॥ ददावस्यैवरवि
श्वकर्माप्रसन्नेंद्रियमानसः॥४॥ नूपुरौसुस्वरौकांतौनिर्मलौरत्नभूषितौ॥ ददौस्सूर्य
प्रतीकाशौत्वष्टातस्यैस्वपादयोः॥५॥ तथाग्रैवेयकंरम्यंददावस्यैमहार्णवः॥ अंगु
लीयकरत्नानितेजवंतिनिसर्वशः॥६॥ अम्लानपंकजांमालांगंधाढ्यांभ्रमरानु
गां॥ तथैववैजयंतीचवरुणःसंप्रयच्छता॥७॥ हिमवानथसंतुष्टोरत्नानिविवि
धानिच॥ ददौचावाहनंसिंहंकनकाभंमनोहरं॥८॥ भूषणैर्भूषितादिव्यैसारसज
श्रुतांवरा॥ सिंहारूढावरारोहासर्वलक्षणसंयुता॥९॥ विष्णुश्चक्रात्समुत्पाद्य
दावस्यैरथांगकं॥ सहस्राइंसुदीप्तंचदेवारिशिरकृंतनं॥१०॥ शवत्रिशूलात्समुत्पा
द्यदांकरःशूलमुत्तमं॥ ददौदेव्यैसुरारीणांकृंतनंनयनाशनं॥११॥ वरुणस्तुप्रस
न्नात्माददौशंखंसमुज्वलं॥ घोषवंतंस्वनंरवानुसमुत्पाद्यसुमंगलं॥१२॥ हुता
शनस्तथाशक्तिंशतघ्नीसुमनोजवां॥ प्रयच्छतप्रसन्नात्मातस्यैदैत्यविनाशिनीं॥

ना॰ च॰
३०

१३॥ उकुधिंबाणपूर्णंचचापंचाद्भुतदर्शनं॥ मारुतोदत्तवान्तस्मैदुराकर्षंदुरात
मं॥१४॥ स्ववज्राद्वज्रमुत्पाद्यददाविशेतिदारुणं॥ घंटामैरावतान्नूर्णंसुराशंच॥
तिसुदरां॥१५॥ ददौदंडंयमःकामंकालदंडंसमुद्भवं॥ येनांतंसर्वभूतानांचकार
कालश्चागते॥१६॥ ब्रह्माकमंडलुंदिव्यंगंगावारिप्रपूरितं॥ ददावस्यैमुदासुक्तौवरु
णपाशमेवच॥१७॥ कालखड्गंतथाचर्मनियच्छतनराधिप॥ परस्तुंविश्वकर्माच
नीलामस्मैप्रयच्छत॥१८॥ धनदस्तुसुरापूर्णपानपात्रंसुवर्णजं॥ पंकजंवरुण
श्चादाद्दिव्यंहिव्यंमनोहरं॥१९॥ गदांकौमोदकींलक्ष्मीघंटाशतनिनादितां॥ अयात्तस्मै
प्रसन्नात्मासुरशत्रुविनाशनी॥२०॥ वरुणश्चाददत्पाशंतथानैवंचदंशनं॥ ददौ
दृष्ट्वासुसमक्रांतानिजरश्मीन्दिवाकरः॥२१॥ साप्युधानूषणैर्युक्तांदृष्ट्वातेविस्मयंग

ताः॥ तुष्टुवुस्तांसुरादेवीत्रैलोक्यमोहिनीशिवां॥२२॥ देवाऊचुः॥ नमःशिवायकल्या
ण्यैशांत्यैपुष्ट्यैनमोनमः॥ भगवत्यैनमोदेव्यैरुद्राण्यैसततंनमः॥२३॥ कालरात्र्यैतथे
शायैरुद्राण्यैतेननमोनमः॥२३॥ कालरात्र्यैतथेंशायैरुद्राण्यैनमोनमः॥ नमोसिद्ध्यै
नमोवृद्ध्यैनमोबुद्ध्यैःश्रुत्यैनमः॥२४॥ कल्याणंकुरुनोमातःत्राहिनःशत्रुतापनः ज
हिपापंहयारित्वंतेजसात्वेनमोहितं॥२५॥ त्वलंमायाविनंघोरंस्त्रीवध्यंवरदर्पितं
ऽःखवंसर्वदेवानांनानारूपधरंशठं॥२६॥ त्वमेवसर्वदेवानांशरणंभक्तवत्सले॥
पीडितानहानवेनाद्यत्राहिदेविनमोस्तुते॥२७॥ व्यासउ॥ एवंस्तुतातदादेवीसुरैस
र्वैःसुखप्रदा॥ तानुवाचमहामायास्मितपूर्वमिदंवचः॥२८॥ देव्युवाच॥ भयंत्यजत
गीर्वाणाःमहीषान्मंदचेतसा॥ हनिष्यामिरणेह्येववरदर्पविमोहितं॥२९॥ इत्यु

क्वासासुरान् देवी जहासीव सुस्वरं ॥ चित्रमेतद्धि संसारे त्वममोहकृतं महत् ॥ ३०॥
ब्रह्मा विष्णु महेशाद्याः सेंद्राश्चान्ये सुरास्तथा ॥ कंपयुक्ता न यत्र स्थावर्त्तन्ते महिषान् किल
३१॥ अहो देवबलं घोरं दुःखयं सुरसत्तमैः ॥ कालः कर्त्तास्ति दुःखानां सुखानां प्रभुरीश्व
रः ॥ ३२॥ सृष्टिपालन संहारे समर्थास्त्रिपि देवताः ॥ मुह्यन्ति केशासंतप्ता महिषेण
प्रपीडिताः ॥ ३३॥ इति कृत्वा स्मितं देवी साट्टहासं चकार ह ॥ उच्चैः शब्दं महाघोरं दान
वानां भयप्रदं ॥ ३४॥ चकंप वसुधा तत्र श्रुत्वा तद्धस्यमद्भुतं ॥ चेलुश्च पर्वताः सर्वे चुक्षो
भार्णववीचिवान् ॥ ३५॥ मेरुश्चचाल शब्देन दिशः सर्वाः प्रपूरिताः भयं जग्मुस्तदा श्रु
त्वा दानवाः तत्स्वनं महत् ॥ ३६॥ जय पाहीति देवास्तामूचुः परमहर्षिताः ॥ महिषोपि
स्वनं श्रुत्वा चुकोप मदगर्वितः ॥ ३७॥ किमेतदिति तान् दैत्यान् पप्रच्छ स नशंकितः ॥ गच्छं

तु त्वरितो हन्ता ज्ञातुं शब्दस्य संभवं ॥ ३८॥ कृतः केनाय मत्युग्रः शब्दः कर्णव्यथाकरः दे
वो वा दानवो वापि योनवेक्ष्य नकारकः ॥ ३९॥ गृहीत्वा तं दुरात्मानं मत्समीपं नयं तिह
हनिष्यामि दुराचारं गर्जंतं स्मयदुर्मदं ॥ ४०॥ क्षीणायुषमंदमतिं यथामि यमसादने
पराजिताः सुराः कामं न गर्जंति च यातुराः ॥ तासुसाममवेत्पाते कस्येदं मूढचेष्टितं
४१॥ त्वरितामामुपायां तु ज्ञात्वा शब्दस्य कारणं ॥ अहं गत्वा हनिष्यामि तं पापं वित
थाश्रमं ॥ ४२॥ ॥व्यास उ॥ ॥ इत्युक्तास्ते तथाहूता देवीं सर्वांगसुंदरीं ॥ अष्टादश भु
जां दिव्यां सर्वाभरणभूषितां ॥ ४३॥ सर्वलक्षणसंपन्नां वरायुधधरां शुभां ॥ दधतीं चष
कं हस्ते पिबंतीं च मुहुर्मधु ॥ ४४॥ संवीक्ष्य भयभीतास्ते जग्मुस्तस्मात् सुशंकिताः सकाशं
महिषस्याशु तमूचुः स्वनकारणं ॥ ४५॥ दूता ऊचुः ॥ देव दैत्येश्वर श्रीदा वर्त्तते का

चित्रांगना ॥ सर्वाभरणभूषणा नारी सर्वरत्नोपशोभिता ॥ ४६ ॥ न मानुषी नासुरी सा दिव्यरू
पमनोहरा ॥ सिंहारूढायुधधरा चाष्टहस्ता करावरा ॥ ४७ ॥ सा नाहंकुरुते नारी न हसते
मदगर्विता सुरापानरता कामं जानीते वराननर्तकी ॥ ४८ ॥ अंतरिक्षस्थिता देवास्तुवंति
चसुरान्विताः ॥ जयेति पाहि नश्चेति जहिशत्रूनिति प्रभो ॥ ४९ ॥ न जाने का वरारोहा
कस्य वा सा परिग्रहः ॥ किमर्थमागता वात्र किं चिकीर्षति सुंदरी ॥ ५० ॥ दृष्टुं नैव समर्था
स्म तत्तत्तेजःपरिधर्षिताः ॥ शृंगारवीरहास्याद्यरौद्राद्भुतरसान्विताः ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वैवंवि
धा नारी मसंज्ञाप्य समागताः ॥ वयं तदाज्ञया राजन् किं कर्त्तव्यमतःपरं ॥ ५२ ॥ म
हिष उ॰ ॥ गच्छ वीर मयादिष्टो मंत्रिश्रेष्ठ बलान्वितः ॥ सामादिभिरुपायैस्त्वं समानय
शुभाननां ॥ ५३ ॥ नायाति यदि सा नारी त्रिभिः सामादिभिस्त्विह ॥ हत्वा तां वरारोहां

त्वमानय ममांतिकं ॥ ५४ ॥ करोमि पट्टमहिषीं तामरालनुवांमुदा ॥ प्रीतियुक्ता समा
याति यदि मृगलोचना ॥ ५५ ॥ रसभंगं यथा नस्यात्तथा कुरु ममेप्सितं ॥ श्रवणान्मोहितो
स्म्यद्य तस्या रूपस्य मत्कथा ॥ ५६ ॥ व्यास उ॰ ॥ महिषस्य वचः श्रुत्वा पेशलं मंत्रिसं
त्तमः ॥ जगाम तरसा कामं गजाश्वरथसंयुता ॥ ५७ ॥ गत्वा तद्दूरतःस्थित्वा तामुवाच म
नस्विनीं ॥ विनयावनतः श्लक्ष्णं मंत्री मधुरया गिरा ॥ ५८ ॥ प्रधान उवाच ॥ कासि
त्वं मधुरालापे किमत्रागमनं कृतं ॥ पृच्छति त्वां महाभागे मन्मुखेन मम प्रभुः ॥ ५९ ॥
अजेता सर्वलोकानां मध्यवध्यस्तु नरैः किल ॥ ब्रह्मणो वरदानेन गर्वितस्त्वा सुलोचने ॥
६० ॥ दैत्येश्वरोसौ बलवान्कामरूपधरः प्रभुः ॥ श्रुत्वा त्वां सुसमायातां चारुवेषां मनो
हरां ॥ ६१ ॥ द्रष्टुमिच्छति राजा मे महिषो नाम पार्थिवः ॥ मानुषं रूपमास्थाय त्वमी

भा०पं० पंसमेष्यति ॥६२॥ यदि ते रुचिरापांगि कृपा चेन्मयि सुंदरि ॥ तर्ह्येहि मृतशावाक्षि समी
३३ पंतस्य धीमतः ॥६३॥ नो चेदिहानयाम्येनं राजानं भक्तितत्परं ॥ तथा करोमि तन्वंगि य
था ते मनसि प्सितं ॥६४॥ वरांगी सा न वाक्यार्थरूपसंश्रवणात्तव ॥ करभोरु वदाशु त्वं सं
विधेयं मया तथा ॥ वरांगी सा न तवात्मर्थरूपसंश्रवणात्तव ॥ ॥ इति श्रीभागवते म
हापुराणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये नवमोऽध्यायः ॥९॥ ॥ व्यास उ० ॥ ॥ इति तस्य वचः
श्रुत्वा महिषस्य प्रमदोत्तमा ॥ तमुवाच महाराज मेघगंभीरया गिरा ॥१॥ देव्युवाच ॥ ॥
मंत्रिवर्य सुराणां वै जननीं मां विधि त्वं किल ॥ महालक्ष्मीमिति ख्यातां सर्वदैत्यनिषूदि
नीं ॥२॥ प्रार्थिताहं सुरैः सर्वैर्महिषस्य वधाय च ॥ पीडितैर्दानवेंद्रेण यज्ञभागबहिःकृ
तैः ॥३॥ तस्मादिहागतास्म्यद्य तद्वधार्थं कृतोद्यमा ॥ एकाकिनी न सैन्येन संयुता मंत्रि

सत्तमाः ॥४॥ पत्लाहं सामपूर्वं वा त्वागतमाहरं ॥ उक्ता मधुरया वाचा तेन तुष्टास्मि ते
नघ ॥५॥ नो चेद्धन्मि हृद्दालं वैकालाग्निसमया किल ॥ कस्य प्रीतिकरं तस्मान्माधुर्यव
चसः खलु ॥ गच्छ तं महिषं पापं वद मद्वचनादिदं ॥ गच्छ पातालमधुना जीवितेच्छाय
दस्ति ते ॥७॥ कृतागसं दुरात्मानं देवस्तानु निहन्म्यहं ॥ मत्बाणास्तनदेहस्त्वं गंता स्वियम
सादनं ॥८॥ दयालुत्वं ममेद त्वं विदित्वा गच्छ सत्वरं ॥ हते त्वयि सुरास्ते वै स्वर्गं प्राप्स्य
ति सत्वरं ॥९॥ तस्मात्त्वं गच्छ स्वस्त्यक्वा मरिनीं च ससागरां ॥ पातालं त्वरसा मंद्याव
द्बाणा न मे पतन्ति ॥१०॥ युद्धेच्छा चेन्मनसि ते तर्ह्येहि सत्वरः किल ॥ वीरैर्महाबलैः सर्वै
र्नयामि यमसादनं ॥११॥ युगे युगे मया रूढ हतास्ते सहशः किल ॥ असंख्यातास्तथा
त्वां हि वधिष्यामि रणांगणे ॥१२॥ साफल्यं कुरु शस्त्राणां धारणे यः श्रममेवयत् ॥ त्वयु

धस्त्वमया सार्धं समरे स्मरपीडितः ॥१३॥ मा गर्वं कुरु दुष्टात्मन्नमेति ब्रह्मणो वरः ॥ स्त्री
वध्यत्वे त्वया मूढ पीडिताः सुरसत्तमाः ॥१४॥ कृतं मे वचनं धातुः तेनाहं त्वमुपागता ॥
स्त्रीरूपमतुलं कृत्वा सत्वं हंतुं कृतागसं ॥१५॥ यथेष्टं गच्छ वा मूढ पातालं पन्नगालयं
त्यक्त्वा नूः सुरसद्मानि जीवितेच्छाद्यस्ति ते ॥१६॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्त्वा समहादे
व्या मंत्रिश्रेष्ठो बलान्वितः ॥ प्रत्युवाच नितांबिन्या सौवचनं हेतुगर्वितं ॥१७॥ देवि स्त्री
डुलभं वाक्यं ब्रूषे त्वमदगर्विता ॥ क्वासौ क त्वं कथं युद्धं मन्संभाव्यमिदं किल ॥१८॥ ए
काकिनी पुनर्बाला प्रारब्धयौवनासृजा ॥ महिषो महाकायो डुर्विजेयं हि संगतं
१९॥ सैन्यं बहुविधं तस्य हस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ पदातिगणसंविद्धं नानायुधविरा
जितं ॥२०॥ कः श्रमः करिराजस्य मालतीपुष्पमर्दने ॥ मरणे तव वामोरु माहिषस्य त

थारणे ॥२१॥ यत्त्वा वै परुषं वाक्यं ब्रवीमि स्वल्पकं महं श्रृंगारे तद्विरुधस्यादसनं
गाद्विनेप्यहं ॥२२॥ राजास्माकं सुररिपुर्वर्त्तते त्वयि प्रीतिमान् ॥ साममेव मयावाक्यं
दानयुक्तं तथा वचः ॥२३॥ नोचेद्धन्म्यहमद्यैव बाणेन त्वां मृषावदां ॥ मिथ्याभिमा
न चतुरो रूपयौवनगर्वितां २४ स्वामीने मोहितः कृत्वा रूपं लावण्य वनातिगं ॥
तत्प्रियार्थं प्रियं कामं वक्ष्येऽत्वयि यन्मया ॥२५॥ राज्यं तव धनं सर्वं दासस्ते माहि
षः किल ॥ कुरु भावं विशालाक्षि त्यक्त्वा रोषमतिप्रदं ॥२६॥ पतामि पादयोस्ते
हे मत्त काकिनी वननामिनी ॥ पट्टराज्ञी महाराज्ञी भव नक्तिपरस्य ह ॥२७॥ त्रैलोक्य
विभवं सर्वं प्राप्स्यसि त्वमनाविलं ॥ सुखं संसारजं सर्वं महिषस्य परिग्रहात् ॥
८॥ देव्युवाच ॥ शृणु सचिव वक्ष्यामि वाक्यानां सत्त्वमुत्तमं ॥ शास्त्रदृष्टेन मार्गेण

चातुर्यमनुचिंत्य च ॥२९॥ मदीयस्य प्रधानस्त्वं मया ज्ञातं धिया किल ॥ पशुबु
द्धिस्त्वमावोसि वचनान्नवसां प्रतं ॥३०॥ मंत्रिणस्त्वादृशा यस्य स कथं बुधिमा
न्भवेत् ॥ उभयोः सदृशो योगः कृतो यं विधिना किल ॥३१॥ यदुक्तं स्त्री स्वभावो
सि तद्विचारय मूढ किं ॥ पुमानहं तत्स्वभावान्नवा पि चान्यथा कथं ॥३२॥ या
चितं मरणं पूर्वं त्रियस्त्व त्वनुणा यथा ॥ तथाहं सन्मूर्खो सौ नवीररस वि
क्रमः ॥३३॥ कामिन्या मरणं क्वापि वरति दंभ्रुर दुःखदं ॥ प्रार्थितं प्रभुणा तेन मा
हिषेण त्वबुधिना ॥ तस्मात्स्त्रीरूपमाधाय कार्यकर्तुमुपागता ॥ कथं बिभेमि त
द्वाक्यैर्धर्मशास्त्रविरोधकैः ॥३५॥ विपरीतं यदा दैवं तृणं वज्रसमं भवेत् ॥ विधिश्चे
त्सन्मुखः कामं कुलिशं तूलवत्तदा ॥३६॥ किं सत्यैरायुधैः किं वा प्रबचै दुर्गसेवया ॥

मरणं सांप्रतं यातः तत्र का बुधि चातुरी ॥३७॥ यदायं देहसंबंधः जीवस्याकालयो
गतः ॥ तदैव लिखितं सर्वं सुखं दुःखं तथा मृतिः ॥३८॥ यस्य येन प्रकारेण मरणं दैवनि
र्मितं ॥ तस्य तेनैव भवन यतनान्यथेति विनिर्णयः ॥३९॥ ब्रह्मादीनां यथाकालेनाज्ञो
त्पत्ति विनिर्मिते ॥ तथैव भवतः कामं किमन्येषां विचार्यते ॥४०॥ ये मत्तु धर्मिणस्ते
षां वरदानेन दर्पिता ॥ न मरिष्याम मन्यंते ते मूढा मंदचेतसः ॥४१॥ तस्माद्गच्छ नृपं
ब्रूहि वचनं मम सत्वरं ॥ यदाज्ञापयसे नूयस्तत्कर्तव्यं त्वया किल ॥४२॥ मघवा स
गमामो तिदेवा संतु हविर्भुजः ॥ यूयं प्रयातु पातालं यदि जीवितुमिच्छथ ॥४२॥ अ
न्यथा चेन्मति र्मंदम हिषस्य दुरात्मनः ॥ तद्युध्यस्व मया सार्धं मरणे यत्कृतादरः ॥४३
मन्यसे संगरे त्वमादेवा विष्णुपुरोगमाः ॥ देवं हि कारणं तत्र वरदानं प्रजापते ॥४४॥ बो

भा·पं· सउवाच ॥ ॥ इतिदेव्यावचःश्रुत्वाचिंतयामासदानवः ॥ किंकरोम्यनयायुद्धंग
च्छामिनृपसंन्निधौ ॥ किंतुकिं ॥ ४५ ॥ विवाहार्थमिहायातोराज्ञाकामातुरेणवै ॥ तत्क
२६ थंविरसंकृत्वागच्छामिनृपसंन्निधौ ॥ ४६ ॥ बुद्धिरियंसमीचीनायज्ञात्मिकलिंविना ॥
यथागतंतथाशीघ्रंराज्ञेनिवेदयाम्यहं ॥ ४७ ॥ सप्रमाणंपुनःकार्येराजामतिमतांवरः ॥
करिष्यतिविचार्यैवमन्त्रिवैर्निपुणैःसह ॥ ४८ ॥ सहसामनयायुधंकर्तव्यमनयामर
ज्ञयेपराजयेवापिसंकल्पेत्साधिपःकिल ॥ ४९ ॥ तस्मात्तैवगत्वाहंविज्ञप्स्येतंनराधि
पं ॥ यथाद्य ॥ निहितंदेव्यायथारुचिकरोतुसः ॥ ५० ॥ व्यासउ ॥ इतिसंचिंत्यमेधावीन्
गामनृपसंन्निधौ प्रणम्यतमुवाचेदंकृतांजलिरमात्मजः ॥ ५१ ॥ मंत्र्युवाच ॥ राजन्दे
वीवरारोहासिंहस्योपरिसंस्थिता ॥ च्छ्राष्टादशभुजारम्यावरायुधधरामरा ॥ ५२ ॥ साम

योक्तामहाराजमहिषंत्वजजन्मामिनी ॥ महिषीत्वंवराज्ञस्त्वंत्रैलोक्याधिपतेःप्रिया ॥ ५३
पट्टराज्ञीत्वमेवास्यभवितानात्रसंशयः ॥ मतवाज्ञाकरोराजावशवर्तीभविष्यति ॥
५४ ॥ त्रैलोक्यविभवंभुंक्ष्वचिरकालंवरानने महिषंपतिमासाद्ययोषितांसुनगान
वत् ५५ इतितद्वचनंश्रुत्वासास्मयावेशमोहिता ॥ मामुवाचविशालाक्षीस्मितपू
र्वमिदंवच ॥ ५६ ॥ माहिषीगर्भसंभूतपशूनामधमःस्मृतः बालिदास्याम्यहंदेवेसुरा
णांहितकाम्यया ॥ ५७ ॥ कामार्ताकामिनीलोकेमहिषीयापतिंभजेत् ॥ माहशीमंद
बुधेकिंपशुंत्वावंभजेत् ॥ ५८ ॥ महिषीमहिषंनाथंशृंगाराश्रंगसंयुतं ॥ कुरुतेकं
दमानाथेनाहंतस्यहरवीशराश ॥ ५९ ॥ करिष्येइंमृधेयुद्धंहनिष्येतांसुराप्रियं ॥ गच्छ
वादुष्टपातालेजीवितेच्छायदस्तिते ॥ ६० ॥ परुषंतुतयावाक्यमित्युक्तंनृपयुधया

भा·पं· तच्छ्रुत्वाहंसमायातःप्रविचिंत्यपुनःपुनः॥६१॥ दृष्ट्वारमनंगंविचिंत्यैवनतुयुद्धंमयाकृतं
३७ आज्ञांविनातवात्रतंकुर्मोहियथोद्यमं॥६२॥ सातीवचंचलानम्रावर्त्ततेनृपभामिनी
भावितव्यंनजानामिकिंवाभाविष्यति॥६३॥ कार्येस्मिंस्त्वद्भ्रमाणेनामंत्रोतीव
दुःसहः॥ युद्धंपलायनेश्रेयोनजानेहंविनिश्चयं॥६४॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेपंचमस्कंधेदेवीमाहात्म्येदशमोऽध्यायः॥१०॥ व्यासउ॥ ॥इतितस्यवचःश्रु
त्वामहिषोमहाविकलः॥ मंत्रिवृद्धान्समाहूयराजावचनमब्रवीत्॥१॥ राजोवाच॥
मंत्रिणःकिंचकर्त्तव्यंविमृश्यध्वंद्रुतमाचिरं आगतादेवविहितामायेयंशांबरी
चकिं ॥२॥ कार्येस्मिन्निपुणायूयमुपायेषुविचक्षणाःयानादिषुचकर्त्तव्यःकोत्रमुख्यं
ब्रुवंतुवै॥३॥ मंत्रिणऊचुः॥ सत्यंसदैववक्तव्यंप्रियंचनृपसत्तम॥ पथ्यौषधंनृणां

लोकेत्वप्रियंरोगनाशनं॥४॥ सत्यंचहितकृद्राजन्प्रियंचाहितकृद्भवेत्॥ हिताहि
तकरंनूनंविचार्यंविबुधैःकिल॥५॥ सत्यस्यश्रोतामंताचदुर्लभःपृथिवीपते॥ व
क्तापिदुर्लभःकामंबहवःस्वाऽभाषकाः॥६॥ कथंब्रूमोत्रनृपतेविचारेणमनेलिह
श्रुतंवाप्यश्रुतंवापिकोवेत्तिभुवनत्रये॥७॥ राजोवाच॥ ॥ स्वस्वमत्यनुसारेण
ब्रुवंत्वद्यपृथक्पृथक्॥ येषांहियादृशोभावःतच्छ्रुत्वाचिंतयाम्यहं॥८॥ बहूनाम
तमाज्ञायविचार्यचपुनःपुनः॥ यच्छ्रेयस्तदधिकर्त्तव्यंकार्याकार्यविचक्षणैः॥९॥
व्यासउ॥ तस्यैवंवचनंश्रुत्वाविरूपाक्षोमहाबलः॥ उवाचतरसावाक्यंरंजयन्पृ
थिवीपतिं॥१०॥ राजन्नारीवराकेयंसाब्रूतेमदगर्विता॥ बिभीषिकामात्रमिहंमंत
व्यंवचनंत्वया॥११॥ कोबिभेतिस्त्रियोवाक्यैर्दुरुक्तैरणदुर्मदः॥ अनंतंसाहसंचे

तिज्ञानन्नारीविचेष्टितं ॥१२॥ जित्वात्रिभुवनंराजन्नद्यकांतान्नयेन्नवै ॥ हीनते
प्ययशोनूनंवीरस्यभुवनेभवेत् ॥१३॥ तस्माद्याम्यहमेकाकीसुधायचंडिकांप्र
ति ॥ हनिष्येतांमहाराजनिर्नयोनवसांप्रतं ॥१४॥ सेनाहतोहंगत्वानाशस्त्रा
स्त्रैर्विविधैःकिल ॥ निपुद्धयामिदुर्वृत्तांचंडिकांचंडविक्रमाः ॥१५॥ बुधासर्पन
यैःपाशैरानयिष्येतवांतिकं ॥ वराग्गास्तुतदातेस्यासत्यराजन्वचूंमम ॥१६
व्यासउ ॥ विरूपाक्षवचःश्रुत्वाबुधरोवाक्यमब्रवीत् ॥ सत्यमुक्तंवचोराजन्न
विरूपाक्षेणधीमता ॥१७॥ ममापिवचनंमत्तदृणंश्रोतव्यंधीमतात्वया ॥ कामा
तुरैषासुदतीजल्पतीप्यनुमानतः ॥ भवत्येवंविधाकामंनायकारूपगर्विता ॥
नावधित्वावरोरुस्त्वांवरंवर्तुमिहेच्छति ॥१९॥ हावोयंमानिनांवैतेवेत्तिरसवि

न्नमाः ॥ वक्रोक्तिरेषाकामिन्याःप्रियंप्रतिपरायणं ॥२०॥ वेत्तिकोपिनरःकामंका
मशास्त्रविचक्षणः ॥ पंडकेनामबाणैस्त्वांवधिष्येरणमूर्धनि ॥२१॥ हेतुगर्भमिदं
वाक्यंज्ञातव्यंहेतुवित्तरैः ॥ बाणास्तुमानिनीनांवैस्मरनेत्रकटाक्षना ॥२२॥ पुष्पां
जलिमयाश्चान्येव्यर्थैश्ववचनैस्तथा कामशक्तिरत्नवाणानाप्रेरणेनयिपार्थिव ॥
२३॥ तादृशानांनदेवानांब्रह्मापस्तुपशोरिपां तथोक्तंनेत्रबाणैस्तेहनिष्येमंद
पार्थिवं ॥२४॥ विपरीतंपरिज्ञातंतेनारमविदाकिल ॥ पातयिष्यामिशय्यायांरणम
ध्यांपतिंनव ॥२५॥ विपरीतरथक्रीडाज्ञातव्यंभाषणंतुतत् ॥ करिष्येवीगतंप्राणंपडु
क्तंवचनंतथा २६ वीर्यंप्राणाःशतिज्ञोक्तंतद्विहीनंनचान्यथा ॥ व्यंगाधिक्येतुवाक्येवै
संपातुत्रमतानृप ॥२७॥ तद्विचारतोज्ञेयंरसग्रंथविचक्षणैः इतिज्ञात्वामहारा

जकर्त्तव्यंरससंयुतं॥ २८॥ सामदानद्वयंतस्यानान्योपायोस्तिनृपते॥ रुष्टावा
गर्विताबापिवन्नागावाकामिनीनवेत्त॥ २९॥ तादृशैर्मधुरैर्वाक्यैराजानपितवांति
कं॥ किंबकृक्तेनमेराजन्कर्त्तव्यावशवर्त्तिनी॥ ३०॥ गत्वामयाधुनेयंकिंकरिष्येव
शवर्त्तिनी॥ व्यासउ॥ इत्थंनिशम्यतद्वाक्यंतांप्रत्तत्वविचक्षणैः॥ ३१॥ उवाचवचनं
राजन्निशामयमयोदितं॥ हेतुमथमसंहितंरसयुक्तंनयान्वितं॥ ३२॥ नैषाका
मातुराबालानानुरक्ताविचक्षणा॥ नैववाक्यानिरम्याणितयोक्तानिचयानिह
३३॥ चित्रमत्रमहाबाहोयदेकावरवर्णिनी निरालंबासमायातिचित्ररूपामनोहरा
३४॥ स्पष्टादृष्टाभुजानारीकलानचवीक्षिता॥ केनापित्रिषुलोकेषुकारणंत्वरम
द्भुतं॥ ३५॥ आयुधान्यपितावंतिष्ठातानिबजानिच॥ विपरीतमिदंमन्येसर्वकाज

कृतंनृप॥ ३६॥ स्वप्नानिदुर्निमित्तानिमयादृष्टानिवैनिशि॥ तेनजानाम्यहंनूनंका
रणंकिंचदेवहि॥ ३७॥ कृष्णांबरधरानारीरुदतीचगृहांगणे॥ दृष्टास्वप्नेमयाकाले
चिंतितव्यंतदत्ययं॥ ३८॥ विकृताःपक्षिणोराज्ञोरोरूवंतिगृहेगृहे॥ उत्पाताविविधा
राजन्प्रभवंतिगृहेगृहे॥ ३९॥ तेनजानाम्यहंनूनंकारणंकिंचदेवहि॥ यत्त्वांप्रार्थ
यतेबालायुधायकृतनिश्चया॥ ४०॥ नैषास्तिमानुषीनोवागांधर्वानतथासुरी॥ देव
कृतेयत्नात्वमायामोहकरीविभो॥ ४१॥ कातरत्वंनकर्त्तव्यंममैतन्मतमित्यजं
कर्त्तव्यंसर्वथायुधंयत्नात्वंतत्रविष्पति॥ ४२॥ कोवेददैवकर्त्तव्यंसुखंवाप्यसुखंन
तथा॥ अवलंब्यधियाधैर्यंस्यात्तव्यंवैविचक्षणैः॥ ४३॥ जीवितंमरणंपुंसांदैवा
धीनंनराधिप॥ कोपिनैवान्यथाकर्त्तुंसमर्थोभुवनत्रये॥ ४४॥ महिषउ॥ गच्छतात्र

महात्मा गयुधाय कृतनिश्चयः ॥ तामाह्यवरारोहां जित्वाधर्मेण मानिनीं ॥४५
नत्रवेश्वरा गानारी मंयामे यदि सा तव ॥ हंतव्या नान्यथा कामं मानतीय प्रयत्नतः ॥४६
वीरस्त्वमसि सर्वज्ञः कामशास्त्रविशारदः ॥ येन केनाप्युपायेन तत्वा व्रस्वाणि
नी ॥४७॥ त्वरवीर महाबाहो सैन्येन महता वृतः ॥ तत्र गत्वा तया बुध्वा विचार्य
च पुनः पुनः ॥४८॥ किमर्थमागता चेयं ज्ञातव्यं तद्धि कारणं ॥ कामाद्वा वैर
वा न्व मायाकस्य प्रियमित्युत ॥४९॥ ज्ञात्वा तन्निश्चयं कृत्वा तस्या — — श्चिकीर्षितं ॥
पश्चाद्युधं त्र कर्तव्यं यथायोग्यं यथाबलं ॥५०॥ कातरत्वं न कर्तव्यं निश्चयित्वं तथा
न च ॥ यादृशं हि मनस्तस्याः कर्तव्यं तादृशं त्वया ॥५१॥ मास उ॥ इति तद्भाषितं
श्रुत्वा ताम्रः कालवशंगतः निर्गतः सैन्यसंयुक्तः प्रणम्य महिषं नृपं ॥५२॥ गत्व

न्वाग्रे गिरौ सा सौ शाकुनीन्वीस्वरारुणान् ॥ विस्मयं च भयं प्राप्य स समागत्य स्वकि
न् ॥५३॥ स गत्वा ना समालोक्य देवीं सिंहोपरिस्थितां ॥ स्तूयमानां सुरेंद्रैश्च वयुधवि
भूषितां ॥५४॥ स गत्वा तां समा तामुवाच विनीतः सन्वाक्यं मधुरया गिरा ॥ सामपू
र्वं समाश्रित्य विनयावनतः स्थितः ॥५५॥ देवि दैत्येश्वरः श्रृंगी त्वद्रूपगुणमोहितः ॥ स्पृ
हां करोति महिषीत्वमाणि ग्रहयाय वै ॥५६॥ त्रावं कुरु विश्रान्ता सा तस्मिन्नमरदु
र्जये ॥ तं पतिं प्राप्य मर्त्यांगी नंदने विहाराकृते ॥५७॥ सर्वांगसुंदरं देहं प्राप्य सर्वसुखा
स्पदं ॥ सुखं संवत्सि नायात्त्यं दुःखं हयमिति स्थितिः ॥५८॥ करें नो रुक्मिमर्थं ते गृहीता
नानायुधान्यलं ॥ पुष्पकंदुकयोग्याः स्ते कराः कमललोचना ॥५९॥ त्रुवाये विध
माने पि धनुषा किं प्रयोजनं ॥ कदन्नाधिशिखाः संति किं बाणैः प्रियं योजने ॥६०

संसारेदुःखदंयुधंनकर्त्तव्यंविजानता॥ लोभासक्ताःप्रकुर्वंतिसंग्रामंचपरस्परं॥६१॥
पुष्पैरपिनयोधव्यंकिंपुनर्निशितैःशरैः॥ भेदनंनिजगात्राणांकस्मैतन्नायतेमुदे॥६२
तस्मात्त्वमपितन्वंगीमत्साहंकर्त्तुमर्हसि॥ भर्त्तारंभजमेनाथंदेवदानवपूजितं॥६३॥ सते
त्रवांछितंसर्वंकरिष्यामिमनोरथं॥ त्वंपट्टमहिषीराज्ञःसर्वथानात्रसंशयः॥६४॥ वचनं
कुरुमेदेवीआप्स्यसिसुखमद्भुतं॥ संग्रामेजेयसंदेहःकष्टप्राप्यमसंशयः॥६५॥ जा
तासिराजनीतिस्त्वंयथावद्वरवर्णिनी॥ भुंक्ष्वराजसुखंपूर्णवर्षाणामयुतायुतं॥६६
पुत्रस्तेभविताकांतःसोपिराजाभविष्यति॥ यौवनेक्रीडयित्वातेवार्धुकेसुखमाप्स्
यसि ६७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेवीमाहात्म्येएकादशोध्यायः॥
११॥ व्यासउ॥ ॥तन्निशम्यवचस्तस्याभगवज्जगदंबिका॥ मेघगंभीरयावाचात

मुवाचहसन्निव॥१॥ श्रीदेव्युवाच॥ ॥गच्छजाल्मपतिंब्रूहिमुमूर्षुंमंदचेतसं॥ महि
षंचातिकामार्त्तंमूढंज्ञानविवर्जितं॥२॥ यथातेमहिषीमातामौनवयसन्नालिनी॥
नाहंतथाश्रृंगवतीलंबपुच्छामहोदरी॥३॥ नकामयेइंद्रदेवेंद्रंनैवविष्णुंनशंकरं॥ धन
दंवरुणंनैवब्रह्माणंनचपावकं॥४॥ एतान्देववरान्हित्वापशुंकेनगुणेनवै॥ वृणोम्य
हंतथालोकेगर्हणामेनवेदिति॥५॥ नाहंपतिंवरानारीवर्त्ततेमपतिःप्रभो सर्वक
र्त्तासर्वसाक्षीःपूर्णःपूर्णाशयःशिवः॥६॥ सर्ववासःसमःशांतःसर्वेदक्षवनावनः॥ तं
त्यक्त्वामहिषमंदंकथंसेवितुमुत्सहे॥७॥ रणमध्येयुधितंकामंकरोमियमवाहनं॥ अथ
वामनुगानौवैकरिष्येजलवाहकं॥८॥ जीवितेछास्तिचेत्सापगच्छपातालमाशुहा॥ सर्व
सैर्हीनवैयुक्तमन्यथाहन्मिसंगरे॥१०॥ कामंसहस्रसंयोगःसंसारेसुखदोभवेत्॥ स्वम

प्राड्ःखदंसोभूद्दज्ञानकृतदानव।।११।।मूर्खस्त्वमसियद्रूपेपतिमेत्त्वज्ञामिनी।।
काहंकमहिषःशृंगीसंबंधकीदृशोद्वयोः।।१२।।गच्छयुधस्ववाकामंइनिष्पेइस्ववां
धवं।।यज्ञनागंदेवलोकंत्यक्त्वातं सुसुखीभव।।१३।। ।।व्यासउ।। ।।इत्युक्त्वासात
दादेवीनगक्रंतिरामद्भुतं कंपात सद्दशानादंचक्रेदेत्यनयावहं १४ चकंपवसुधा
चेलुस्तेनसर्वेनन्नधरा।।गर्भाश्चदेत्यपत्नीनांविश्रंसुगर्जितःस्वनात्।।१५।।तास्त्वःश्रु
त्वाचतंशब्दंनयत्रत्त्वमनास्तदा।।पलायनंततःकृत्वाजगामममहिषांतकं।।१६।।नग
रेतस्ययेदैत्यात्तेपिचिंतामवाप्नुयात्।।बधरीकृतकर्णाश्चपलायनेनपरांङ्वित्।।१७।।
तद्दाकोधेनसिंहोपिनतादृशंशगुल्कर।।तेननादेनदैत्येयाभयाक्रंगुरधस्फुटं।।१८।।ता
न्तसमागतंदृष्ट्वादयारिरपिमोहितः।।चिंतयामासमसचिवैःकिंकर्तव्यमतःपरं।।१९।।दुर्गे

यद्वाकर्तव्यंयुधंनिगत्यवापुनः।।पलायनेकृतेश्रेयोनवेशादानवोत्तमः।।२०।।बुधिमं
तोऽत्रायर्थःसर्वशास्त्रविशारदाः।।मंत्रःखलुप्रकर्तव्यःसुगोसौकार्यसिधये।।२१।।मंत्रमू
लंस्मृतंराज्यंयदिगुप्तःस्यात्सुरक्षितः।।मंत्रिनिश्चसदाचारैर्विधेयःसर्वथाबुधैः।।२२।।
मंत्रभेदेविनाशःस्यात्राज्यस्यनृपतस्तथा।।तस्माद्भेदभयाद्गुप्तःकर्तव्योनृति
मिच्छता २३ तदत्रमंत्रभिर्वाच्यंवचनंहेतुमधितं।।कालदेशानुसारेणविचिंत्यनी
तिनिर्णयं २४ योषैषात्रसमायातापबलादेवनिर्मिता एकाकीननिरालंबका
रणंतद्धिचिंत्यतां २५ युधंप्रार्थयतेबालाकिमाश्चर्यमतःपरं श्रेयोत्रविपरीतं
वाकोवेत्तित्रिभुवनत्रये।।२६।।नवकुनांजयोप्यस्तिनैकस्यचपराजयः।।दैवाधीनौ
सदाज्ञेयौयुधेजयपराजयौ।।२७।।उपायवादिनःप्राहुर्देवंकिंकेनवीक्षितं।।अदृष्टमि

तिमन्त्रामत्रवदंतिमनीषिणः॥२८॥ तस्मत्वेपिप्रमाणं किंकांतराश्रावलंबनं॥ नमश्राय
जनानंदिदेवंकत्रापिमन्यते॥२९॥ उद्यमं दैवमेतौहि श्रूरकातरयोर्मतं॥ विचिंत्याद्धि
या सर्वंकर्तव्यंकार्यमाहरात्॥३०॥ इतिराज्ञोवचः श्रुत्वा हेतुगर्भंमहाशयं॥ विशालाक्षी
महाराजमित्युवाचकृतांजलिः॥३१॥ राजन्नेषाविशालाक्षीज्ञातव्यायन्नतः पुनः॥
किमर्थमिहसंप्राप्ताकुतः कस्यपरिग्रहं॥३२॥ मरणांतेपरित्राणायस्त्रियः सर्वान्ति
नासुरैः॥ प्रेषितापद्मपत्राक्षीसमुत्पाद्यस्वतेजसा॥३३॥ तेपिछन्नाः स्थिताः खेचरास
र्वेयुधदिदृक्षवः॥ समयेस्माः सहायास्तेनविष्यंतियुयुत्सवः॥३४॥ पुरुतः कामिनी
कृत्वातेवैविष्णुपुरोगमाः वधिष्यंतिननः सर्वान्त्वांसायुधेहनिष्यति॥३५॥ एत
च्चिकीर्षितंतेषांमयाख्यातंनराधिप॥ नभवितस्यनज्ञानंवर्ततेममसर्वथा॥३६॥ मोय

वंनचवायेतिनाहं वक्तुंक्षमः प्रभो॥ प्रमाणंत्वंमहाराजकार्येत्रदेवकृत्यये॥३७॥ त्व
दर्थेस्मान्निरानिधामर्त्यंश्यकार्यगौरवं॥ विहर्तव्यंत्वयासार्धमेषधर्मोनुजीविनां॥३८॥
विचारोत्रमहानस्तियदेषायोषितानृप॥ युधप्रार्थयतेस्मान्भिः ससैन्यैर्बलदर्पितः॥३९
उर्मुखउवाच॥ ॥ राजनयुधेजयोनाद्यभविताबेम्यहंकिंजा॥ पलायनंनकर्तव्यंयशोघ्ना
तिकरं नृणां॥४०॥ जित्वादेवान्रणेसर्वान्प्राप्यचानुत्तमंयशः॥ यशाजितभवत्येव
काचचिंताविपद्ययत॥४१॥ मरणेचयशः प्राप्तिर्जीवितमेतथासुखं॥ उभयंमन
साकृत्वाकर्तव्यंयुधमद्यवै॥४२॥ पलायनेयशोहानिः मरणंचायुषः क्षये॥ स्व
वश्यमेवसर्वस्मनाथान्येतुघकचिद्भवेत्॥ मन्त्रविप्राणिभिर्नूनंसर्वार्थाचायुषक्षये॥
तस्माद्धोकोनकर्तव्योजीवितेमरणेहृथा॥४५॥ आसत॥ उर्मुखस्यवचः श्रुत्वावा

ष्कलो वाक्यमब्रवीत्॥ प्रणतः प्रांजलिर्भूत्वा राजानं वाक्यकोविदः॥४६॥ राजन्
चिंता न कर्त्तव्या कार्येस्मिन्का नराधिपे॥ अहमेकोऽहनिष्यामि चंडीं चंचलोचनां॥
४७॥ उत्साहस्तु प्रकर्त्तव्यः स्थायी भावो रसस्य च॥ भयानको न वै हरी वीरस्य नृपसत्त
म॥४८॥ तस्मात्त्वत्कार्यमन्तुपकरिष्ये युधमद्भुतं नसिष्यामि नरेंद्रोहं चंडिका
यमसादनं ४९ नाविद्नेर्नियमादिंद्रात्कुवेराद्वरुणादपि॥ वायोर्वह्निस्तथा विष्णोः
शंकरात् शशिनो रवेः॥५०॥ एकाकिनी तथा नारी किं पुनर्मदगर्विता अहं तां
निहनिष्यामि विशिखैस्त्वं विलोकयि ते॥५१॥ पश्य बाहुबलं मे घ विद्रस्य पश्यासुरं
न वतात्रं नगं तत्त्वं संग्रामे पश्य नया समं॥५२॥ व्यास उ॥ एवं ब्रुवति राजेंद्र वाष्कले बल
गर्विते॥ प्रणम्य नृपतिं तत्र दुर्धरो वाक्यमब्रवीत्॥५३॥ दुर्धर उ॥ महिषोहं विजेष्यामि दे

वीं देवविनिर्मितां॥ अष्टादशभुजां रम्यां कारणाच्च समागतां॥५४॥ राजन्त्रासयितुं
त्वां वैमाययैषा निर्मिता सुरैः॥ बिभीषिकेयं विज्ञाय त्यज मोहं मनोगतं॥५५॥ राजनी
तिरियं राजन्मंत्रि रूपं तथा शृणु॥ सात्विका राजसाः केचित्तामसाश्च तथा परे॥५६॥
मंत्रिणस्त्रिविधा लोके भवंति दानवाधिप॥ सात्विका प्रभुकार्याणि साधयंति स्वशक्त
कितः॥५७॥ आत्मकृत्यं प्रकुर्वंति स्वामिकार्यविरोधितः॥ एकचित्ताधर्मपरा मंत्र
शास्त्रविशारदाः॥५८॥ राजसा भिन्नचित्ताश्च स्वकार्यनिरताः सदा॥ कदाचित्स्वा
मिकार्यं ते प्रकुर्वंति यदृच्छया॥५९॥ तामसा लोभनिरता स्वकार्ये निरताः सदा॥
प्रभुकार्यं विना स्वेव स्वकृत्यं साधयंति ते॥६०॥ समये ते विनिघ्नं ते परे स्तु परं वचि
ता॥ स्वच्छिद्रं शत्रुपक्षीयान् निदिशंति गृहे स्थिता॥६१॥ कार्यं नेदकरा नित्यं कोश

गुहासिवसद्दा।। संध्यामेव समुत्पन्नेनावयंतु हन्तुं सदा।।६२।। विश्वासस्तु न कर्तव्य
स्तेषां राजन्कदाचन।। विश्वासे कार्यहानिस्यात्तधिया नाशं संदेवहि।।६३।। खलाः
किं किं न कुर्वंति विश्वस्ता लोभतत्पराः।। तापसाः पापनिरताः बुधिहीनाः शठास्तथा
६४।। ।।तस्मात्कार्यं करिष्यामि गत्वाहं रणमस्तके।। चिंता त्वया न कर्तव्या सर्वथा नृ
पसत्तम।।६५।। गृहीत्वा तांऽराचारान्मारयिष्यामि सत्वरः।। पश्यमे चबलं धैर्यं प्रभुकार्यं
स्वशक्तितः।।६७।। ।।इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे द्वादशोध्यायः।।१२।।
व्यासउवाच।। ।।इत्युक्त्वातौ महाबाहू शूरौ बाष्कलदुर्मुखौ।। जग्मतुर्मदद्दिग्धांगौ
सर्वशास्त्रास्त्रकोविदौ।।१।। तौ गत्वा समरे देवीमूचतुर्वचनं तदा।। दानवौ च मदोन्म
त्तौ मेघगंभीरया गिरा।।२।। देवि देवाजिता तेन महिषेणदुरात्मना।। तं वरस्थवरा

रोहं सर्वदैत्याधिपं नृपं।।३।। स कृत्वा मानुषं रूपं सर्वलक्षणसंयुतं।।३।। नृपितं नृप
णेद्दैर्थैस्त्वामेष्यति रहः किल।।४।। त्रैलोक्याधिपः कामं त्वामेष्यति शुचिस्मितः म
हिषे परमं ज्ञात्वा वं कुरु कांते मनोगते।।५।। देव्युवाच।। जाल्म किं त्वं विजानासि नार्यहं का
मनोहिता।। मंदबुधिबलात्पर्यं ज जेयन्महिषं शठं।।६।। कुरूलं गुणैः शीलस्तुल्यै जनं
ति वेकुलस्त्रियः।। अधिकं वा रूपगुणैः पंचतुर्यत्त मादृशिः।।७।। कातु कामातुरा
नारीन जेत्पशुरूपिणं।। पशुनामधमं रूपं माहिषं देवरूपिणी।।८।। तं छतु माहि
षं तूर्णं नृपं बाष्कलदुर्मुखौ।। आइतत्तु वचो मत्थं गजत्तुल्म विषाणिनं।।९।। पाता
लं गच्छ वा मेत्वं संग्रामं कुरु वा मया।। रणे सह सहस्राक्षे निंत्यस्याद्दिति ध्रुवं।।
१०।। हत्वाहत्वा गमिष्यामि नान्यथागमनं मम।। इत्थं ज्ञात्वा यदुबुधे यथेच्छसि त

याकुरु॥१२॥ मामनिर्जित्य न्नूमागेतस्यानंतेकदाचन॥ भविष्यतिचतुष्पाद्दि
विवागिरिकंदरे॥१३॥ व्यासउ॥ ॥इत्युक्तौ तौतयादैत्यौ कोपाकुलितलोचनौ॥ध
४६ नुर्बाणधरौवीरौयुधकामौबभूवतुः॥१४॥ कृत्वातुविपुलंनादं देवीनिर्भयसंस्थि
ताभवचोनिश्चक्रतुस्तीव्रांबाणवृष्टिंकुरूद्वह॥१५॥ भगवत्यपिताराना घोरानमु
मोचदानवौप्रति॥ कृत्वातिमधुरंनादं देवकार्यार्थसिद्धये॥१६॥ तयोस्तुबाष्क
लस्तूर्णंसन्मुखोभूद्रणांगणे॥ दुर्मुखः प्रेक्षकस्तत्र देवीमभिमुखः स्थितः॥१७॥
तद्युद्धमभवद्घोरं देवीबाष्कलयोस्तदा॥ बाणासिपरिघाघातैर्भयदंमंदचेत
सा॥१८॥ ततः क्रुधाजगन्माता दृष्ट्वा तं युद्धदुर्मदं॥ जघानपंचभिर्बाणैः कर्ण
कृष्टैः शितैः॥१९॥ दानवोपिशरान्देव्याश्छिच्छेदनिशितैः शरैः॥ समभिताड

यामासदेवींसिंहोपरिस्थितां॥२०॥ सापितंदशभिस्तीक्ष्णैः सुपीतैः सायकैस्ततं
जघानतांछरांछित्वाजहासचमुहुर्मुहुः॥२१॥ आगच्छंतंगदापाणिंदानवंमदगर्वितं
चंडिकात्वगदाघातैः पातयामासभूतले॥२२॥ बाष्कलः पतितोभूमौमुहूर्तादुत्थितः पुनः॥
आजघानगदांगृह्य चंडिकांचंडविक्रमः॥२३॥ तमागच्छंतमाजौसदेवीशूलेनवक्षसि॥ज
घानबाष्कलंक्रुधापपातचममारसः॥२४॥ पतितेबाष्कलेसैन्येभग्नंतस्यदुरात्मनः॥ जयेति
चसुरादेवाश्चक्रुस्तुगगनेस्थिताः॥२५॥ तस्मिंश्चनिहतेवीरे — दुर्मुखोतिबलान्वितः॥ आज
गामरणेदेवीं क्रोधसंरक्तलोचनः॥२६॥ तिष्टतिष्टेतिबोलतिनाषमाणः पुनः पुनः॥ धनुर्बा
णधरः श्रीमान्रथस्थः कवचावृतः॥२७॥ तमागच्छंतमालोक्यदेवीशंखमवादयत्॥ को
पयन्दानवंकामंज्याघोषंचचकारह॥२८॥ सोपिबाणान्मुमोचाशुतीक्ष्णानाशीविषोप

मा॰ च॰ मान्॥ स्वबाणैरेतान्महामाया चिच्छेद च ननाद च॥२९॥ तयोः पुरस्सरं युद्धं बभूव तुमु
लं रणे॥ बाणशक्तिगदाघातैर्मुशलैस्तोमरैस्तथा॥३०॥ रणभूमौ तदा जाता रुधिरौघ
४७ वहा नदी॥ पतितानि तदा तीरे शिरांसि प्रबभौ तथा॥३१॥ यथा संतरणार्थाय यमकिं
कराय सैः तुंबीफलानि---- नवशिक्षापरैर्मुदा॥३२॥ रणभूमौ महाघोरा बभूवाती
व दुर्दशा॥ शरीरैः पतितैर्भूमौ खाद्यमानैर्वृकादिभिः॥३३॥ गोमायुसारमेयाश्च काकंका
कमयोमुखाः॥ गृध्राश्च श्येनाश्च खादंति शरीराणि दुरात्मनां॥३४॥ बभौ वायुश्च दुर्गंधो मृता
नां देहसंगतः॥ बभूव किलकिलाशब्दः खगानां मज्जनाशिणां॥३५॥ तदा चुकोप दुष्टात्मा दुर्मु
खं कालमोहितः देवीमुवाच दुर्गे त्वं कृत्वा चौर्यं करं युधं॥३६॥ गच्छ चंडि हनिष्यामि त्वाम
द्यैव मुखालये॥ दैत्यं वा नजवामोरु महिषं मदगर्वितं॥३७॥ श्रीदेव्युवाच॥ आसन्नः मर

णं कामं प्रलपस्यति मोहितः॥ अद्यैव त्वां हनिष्यामि यथायं वाक्यजो ज्वरः॥३८॥ गच्छ वा
तिष्ठ वा मन्दमरणं यदि रोचते॥ हत्वा त्वां वै वधिष्यामि हत्वा त्वां बालिशं शिशुं॥३९॥ त
छ्रुत्वा वचनं तस्या दुर्मुखो मन्युमुद्यत॥ मुमुच बाणवृष्टिं च चंडिकां प्रति दारुणां॥४०॥
सापि तां तरसा पित्वा बाणवृष्टिं शितैः शरैः॥ जघान दानवं क्रुधा वृत्रं वज्रधरो यथा॥४१॥
तयोः परस्परं युद्धं संजातं चातिकर्कशं॥ जयदं कातराणां च शूराणां बलवर्धनं॥४२॥ दे
वी चिच्छेद तरसा धनुस्तस्य करे स्थितं॥ तथैव पंचभिर्बाणैर्बभंज यमनुत्तमं॥४३॥ रथे
नष्टे महाबाहुः पदातिर्दुर्मु—स्तदा॥ गदां गृहीत्वा दुर्धर्षं जिगाम चंडिकां प्रति॥४४॥ चका
र च गदाघातं सिंहस्य मस्तके बलात्॥ न चचाल हरिः स्थानात् ताडितोपि महाबलः॥४५॥ चं
विका तं समालोक्य गदापाणिं पुरः स्थितं॥ खड्गेन चातिधारेण शिरश्छेद मौलिमत्॥४६॥ छि

भा·च·	नेच मल्लकेनाजौ पपात दुर्मुखो मृतः ॥ जयशब्दं तदा चक्रुर्हृषिता निर्जरांबरे ॥४७॥ दुं-
दुभ्यस्तदा देवी दुर्मुखे निहते मरा ॥ पुष्पवृष्टिं तदा चक्रुः जयशब्दं नभस्थिताः ॥४८॥ ऋष-
४८	यः सिद्धगंधर्वाः सविद्याधरकिंनराः ॥ जहर्षुस्तं हतं दृष्ट्वा दानवं रणमस्तके ॥४९॥ ॥ इ-
ति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ व्यास उ० ॥ दुर्मुखं निहतं
श्रुत्वा महिषः क्रोधमूर्छितः ॥ उवाच दानवान्सर्वान्किं जातमिति चासकृत् ॥१॥
निहतौ दानवौ शूरौ रणे दुर्मुखबाष्कलौ ॥ तस्मात्तत्परमाश्चर्यं पश्यंतु दैवचेष्टितं ॥२॥
कालोऽतिबलवान्कर्ता सततं सुखदुःखयोः ॥ नराणां परतंत्राणां पुण्यपापवियोगतः ॥
३॥ निहतौ दानवश्रेष्ठौ किं कर्तव्यमतः परं ॥ ब्रुवंतु मिलिताः सर्वे यद्युक्तं कार्यसंकटे ॥
४॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवं ब्रुवति राजेंद्रे महिषे तिबलान्विते ॥ चक्षुरस्त्वस्तु सेनानीत-

मुवाच बलान्वितः ॥५॥ राजन्नहं हनिष्यामि कां चिंतां त्वं विहंसने ॥ इत्युक्त्वा स्वबलैर्युक्त-
ः प्रययौ रथसंस्थितः ॥६॥ द्वितीयं पार्ष्णिरक्षं तु कृत्वा ताम्रं महाबलं ॥ महता सैन्यघोषेण
पूरयन्नगनं दिशः ॥७॥ तमागच्छंतमालोक्य देवी भगवती शिवा ॥ चकार शंखनादं
या घोषपरमाद्भुतं ॥८॥ तच्छ्रुत्वा तेन शब्देन ते च सर्वे सुरारयः ॥ किमेतदिति भाषंतो
उद्विग्नकंपिताः ॥९॥ चक्षुरस्तु तान्दृष्ट्वा पलायनपरान्नरान् ॥ उवाच ताब्रसं-
क्रुधः किं न यं वः समागतं ॥१०॥ अद्यैवाहं हनिष्यामि बाणैर्बालां मदोद्धतां ॥ तिष्ठत-
त्र भयं त्यक्त्वा दैत्याः समरमूर्धनि ॥११॥ इत्युक्त्वा दानवश्रेष्ठश्चापपाणिर्बलान्वितः ॥
आगत्य संगरे देवीमित्युवाच गतभयः ॥१२॥ किं गर्जसि विशालाक्षि त्रासयन्कातरा-
न्नरान् ॥ नाहं बिभेमि तन्वंगि श्रुत्वा तेद्य विचेष्टितं ॥१३॥ स्त्रीवधे दूषणं ज्ञात्वा तथवा

कीर्त्तिसंभवं॥गर्जमानामपित्वांवैसंग्रामेद्यनदन्म्यहं॥१४॥यथेष्टंगछरंभोरुयत्रतेर
मतेमनः॥मूर्खेवनासिमचित्तेरूपलावण्यसंयुता॥१५॥स्त्रीणांयुधकटाक्षैश्चतथा
हावैश्चसुंदरि॥नचास्त्रैर्विहितंकापिताहशीनांकदाचन॥१६॥पुष्पैरपिनयोध
व्यंकिंपुनर्निशितैःशरैः॥नचाहशीनांदेहेयुद्धनातिमालतीदलं॥१७॥धिग्जन्ममा
नुषेलोकेक्षात्रधर्मानुजीविनां॥लालयित्वाप्रियंदेहंकंतनीयंशितैःशरैः॥१८॥
तैलाभ्यंगैःपुष्पवातैर्मिष्टान्नभोजनैस्तथा॥पोषयित्वाप्रियंदेहंघातनीयंपरैशु
भिः॥१९॥देहंछित्वासिधाराभिर्धनुर्नक्रियतेनरः॥धिग्धनंदुःखदंपूर्वंपश्चात्किं
सुखदंभवेत्॥२०॥त्वमप्यसिशोवामोरुयुधमाकांक्षसेयथा सुखसंभोगजंत्य
क्त्वाकिंगुणंवेत्सिसंगरे॥२१॥खङ्गपातंगदाघातंभेदनंचत्रिशूलमुखैः॥मरणांते
तुसंस्कारंगोमायुश्वापकर्षणं॥२२॥कविभिःकथितंधूर्तैर्मुखिवर्तिप्रशंसनं॥रणे
मृतानास्वर्गोभिरर्थवादोस्तिनान्यथा॥२३॥तस्मात्त्वंवरारोहेयत्रतेरमतेमनः॥भ
जवान्नृपतिंनाथंद्वयाशिसुरमर्दनं॥२४॥व्यासउ०॥एवंब्रुवाणंदैत्येंद्रंशोवाचजगदं
बिका॥किंमृषाभाषसेमूढःबुधिमानिवपंडितः॥२५॥नीतिशास्त्रंनजानासि
विद्यांवान्वीक्षिकींतथा॥नसेवितास्त्वयावृद्धानधर्मेमतिरस्तिते॥२६॥मूर्खसेवा
परोयस्मात्तस्मात्त्वंमूर्खएवहि॥राजधर्मंनजानासिकिंब्रवीषिममाग्रतः॥२७॥
संग्रामेमहिषंहत्वाकृत्वारुधिरकर्दमं॥यशःस्थंभंस्थिरंकृत्वागमिष्यामियथासु
खं॥२९॥देवानांदुःखदातारंदानवंमंदगर्वितं॥हनिष्येहंदुराचारंयुधंकुरुस्थिरो
भव॥३०॥जीविताशास्तिचेन्मूढमहिषस्यतथातव॥तथागछंतुपातालंदानवास

र्वएवते॥३१॥मुमुखयिदिवश्चित्रेयुधंकुर्वंतुसंगताः॥सर्वनिर्वंवधिष्यामिनिश्च
योयंममाधुना॥३२॥व्यासउ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्यादानवोबलदर्पितः॥मुमोचबा
णवृष्टिंतांघनवृष्टिमिवापरां॥३३॥चिछेतदस्यसावाणान्नुत्सवाणैर्निशितैस्तदा॥
जघानतंतथाघोरैरात्रीविषसमैःशरैः॥३४॥युधंपरस्परंतत्रबभूवविस्मयप्रदं॥
गदयापातयामासतंतथाजगदंबिका॥३५॥मुर्छांप्राप्यसउत्थातोगदयाभिह
तोन्तरं॥मुहूर्त्तद्वयमात्रंतुरथोपस्थइवाचलः॥३६॥तंतथामूर्छितंदृष्ट्वाताम्रःपर
बलार्दनः॥आजगामरणेयोद्धुंचंडिकांप्रतिचापलात्॥३७॥आगछंतंतुतंवीक्ष्य
देवीप्राहहसन्निव॥एह्येहिदानवश्रेष्ठंयमलोकनयाम्यहं॥३८॥किंत्वबद्भिः
समायातैस्वजैश्चैवगतायुषैः॥महिषःकिंगृहेमूढःकरोतिजीवतोद्यमं॥३९॥किं
त्वबद्भिर्हतैमंदैममापिविफलःश्रमः॥अहंतेमहिषेपापेसुरशत्रौदुरात्मनि॥४०
तस्माद्यूयंगृहंगत्वामहिषंप्रेषयंत्विह॥परस्मात्मासोपिमंहात्मायादृशीतादृशीस्थि
तां॥४१॥ताम्रस्तद्वचनंश्रुत्वावाणवृष्टिंचकारह॥चंडिकांप्रतिकोपेनकर्णाकृष्ट
शरासनं॥बाणान्मुमोचतरसा
शरासनः॥४२॥भगवत्यपिक्रोधेनसमाकृष्यशरासनं॥बाणान्मुमोचतरसा
हंतुकामासुराहितं॥४३॥चिक्षुराज्ञोपिबलवान्मूर्छांत्यक्त्वोत्थितःपुमान्॥गृहीत्वा
सशरंचापंतस्थौतांसन्मुखःक्षणात्॥४४॥चिक्षुरास्तुश्चताम्रश्चद्वावप्यतिबलो
त्कटौ॥युयुधातेमहावीरौसहदेव्यारणांगणे॥४५॥कुपिताचमहामायाववर्षश
रसंतति॥चकारदानवानसर्वान्वाणजालततनुच्छदान्॥४६॥असुराःक्रोधसंमूढा
बभूवशरताडिताः॥चिक्षिपुःशस्त्रजालानिदेवींप्रतिकथान्विताः॥४७॥बभूवुःर

स्नातास्तत्र किंशुका इव पुष्पिताः॥ शिलीमुखहताः सर्वे वसंते च वने रणे॥४८॥ बभूव
तुमलं युधं ताम्रेण सह संयुगे॥ विस्मयं परमं जग्मु देवा ये प्रेक्षकाः स्थिताः॥४९॥ ता
म्रमुशलमादाय बोहजं दारुणं दृढं॥ जघान मस्तके सिंहं जहास च ननर्द च॥५०॥ न
र्दमानं तदा तं तु दृष्ट्वा देवी स्मयन्निव॥ खड्गेन शितधारेण चिछेद मस्तकं रुषा॥५१॥ छि
न्ने शिरसि ताम्रस्तु विशीर्षो मुशली बली॥ बभ्राम क्षणतामं तु पपात रणमस्त
के॥५२॥ पतितं तं तथा लोक्य चिक्षुरश्चो महाबलः खड्गमादाय तरसा दुद्राव चंडि
कां प्रति ५३ भगवत्यपि तं दृष्ट्वा खड्गपाणिमुपागतं॥ दानवं पंचनिर्बाणैर्जघान
तरसा रणे॥५५॥ एकेनापि तितं खड्गं संकटं द्वितीयेन तु॥ कंगच्चमस्तकं तस्य कृंति
तं सशिरस्त्रकं॥५६॥ एवं तौ निहतौ क्रूरौ राक्षसौ बलदुर्मदौ॥ भग्नं सैन्यं ततो तूर्णं हिद्रु

संत्रस्तमानसं॥५६॥ देवाश्च मुदिताः सर्वे दृष्ट्वा तौ निहतौ रणे॥ पुष्पवृष्टिं मुदा चक्रुर्ज
यशब्दं नभस्थिताः॥५७॥ ऋषयो देवगंधर्वा वैतालाः सिद्धचारणाः॥ ऊचुस्ते जय देवी
ति चांबिके ति पुनः पुनः॥५८॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये च
तुर्विंशोऽध्यायः॥२४॥ व्यास उ॥ ॥तौ तया निहतौ श्रुत्वा महिषो विस्मयान्वितः॥ प्रेषया
मास दैत्येयान्तद्वधार्थं महाबलान्॥१॥ असिलोमा बिडालाख्यप्रमुखान्युद्धदुर्म
दान्॥ सैन्येन महता युक्तान्सायुधान्सपरिच्छदान्॥२॥ तेत्र ददृशुर्देवीं सिंहस्योपरि
संस्थितां॥ अष्टादशभुजां दिव्यां खड्गखेटकधारिणीं॥३॥ असिलोमाग्रतो गत्वा ता
मुवाच हसन्निव॥ विनयावनतः शांतो देवीं दैत्यवधोद्यतां॥४॥ असिलोमा उ॥ ॥
देवि ब्रूहि वचः सत्यं किमर्थमिह सुंदरि॥ आगतासि किमर्थं वा हंसि दैत्यान्निरागसः॥५॥

ना·पं· कारणंकथयाद्यत्वंयासंधिकरोम्यहं॥कांचनंमणिरत्नानिनानाजनावरणानिच॥६॥
इच्छसिप्रददामित्वांगृहीत्वागच्छस्वालयं॥किमर्थंयुद्धकामासिदुःखसंतापवर्धनं॥७॥
५२ कथयंतिमहात्मानोयुद्धंसर्वसुखापहं॥कोमलेतीवतेदेहेयुष्मयातासहेच्छुरं॥८॥किम
र्थंशास्त्रसंतापानुसहसीतिविस्मये॥चातुर्यस्यफलंशांतिःसततंसुखसेवनं॥९॥त
त्किमर्थंदुःखहेतुंसंग्रामंकर्तुमुद्यतः॥संसारेत्रसुखंग्राह्यंदुःखंहेयमितिस्थितिः॥१०॥त
त्सुखंहिद्विविधंप्रोक्तंनित्यानित्यप्रभेदतः॥आत्मज्ञानसुखंनित्यमनित्यंभोगजंस्मृतं
११॥तामसात्मकतत्मास्मंदेवशास्त्रार्थचिंतकैः॥सौगतानांमतंचेत्त्वंस्वीकरोषिवरानने
१२॥तथापियौवनंप्राप्यभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान्॥परलोकस्यसंदेहाद्यदितेस्तिकुतोदार
१३॥सदाभोगपरानित्यंत्वयामितिकृतंजे॥अनित्यंयौवनंदेहेज्ञात्वेतिसुलभंचरेत्॥१४

इयाधर्मेणदेहोस्मिमत्स्यंप्राणाःपुनकीर्तिताः॥तस्मादेहंतथाप्राणारक्षणीयासदाबुधैः॥१५॥इ
परोपतापनकार्यंवर्जनीयंसदाबुधैः॥अविरोधेनकर्तव्यंधर्मार्थकामसेवनं॥१६॥त
स्मात्त्वमपिकल्याणिमतिंधर्मेसदाकुरु॥अपराधंविनादैत्यान्कस्मात्मारयसेविके
१६॥कारणंवदसुश्रोणिदानवानांवधेतव॥देव्युवाच॥त्वयादृष्टंमहाबाहोकिमर्थमि
इमागता॥तदहंसंभ्रमंत्रस्याभिहन्तुंचत्रयोमनं॥विचरामिसदादेवसर्वलोकेषुसर्वदा॥
१९॥वित्त्वायान्यायेचभूतानांपरंपालिविचराम्यहं॥२०॥नमेकदापिभोगेच्छानलोभो
नचवैरता॥धर्मार्थंविचराम्यद्यसंसारेसाधुरक्षणं॥२१॥व्रतमेतन्मुनियतपालया
मिचतत्सदा साधूनांरक्षणंकार्यंहंतव्यायेप्यसाधवः २२ महिषस्तुदुराचारोदेवा
न्वैहंतुमुद्यतः ज्ञात्वातदहंधार्थत्रोप्राप्तोस्मिरक्षसाधुना॥२३॥तंहनिष्येदुराचा
रंसुरत्रासंमहाबलं॥गच्छवातिष्ठवाकामंसत्यमेतदुदाहृतं॥२४॥श्रुत्वातंदुरात्मा

नंराजानंमहिषीसुतं॥किमन्यान्प्रेरयसेत्वंस्वयंयुधंकुरुष्वह॥२५॥संधिंचेत्कर्तुमि
च्छामिराज्ञस्त्वमयासह॥सर्वेगच्छंतुपातालंवैरंत्यक्त्वायथासुखं॥२६॥देवस्त्वंतुमत्किं
चिद्दत्तंजित्वारणेसुरान्॥तद्दत्वायांतुपातालंभक्त्याहेयचतिष्टति॥२७॥व्यासउ॥
तच्छ्रुत्वावचनंदेव्याःअसिलोमपुरःस्थितं॥बिडालाख्यंमहावीरंपप्रच्छचातिपूर्वकं।२८
असिलोमाउ॥ ॥श्रुतंतेद्यबिडालात्मन्वाक्यंकथितंचयत्॥एवंगतेकिंकर्तव्यंवि
ग्रहंसंधिमेववा॥२९॥बिडालाख्यउवाच॥ ॥संधिंचकामोस्तिनृपोऽभिमानिनीसुधे
चमृत्युनियतंहिजानन्॥हत्वाहतान्प्रेरयतेतथास्मान्दैवंहिकोतिक्रमितुंसमर्थः॥
३०॥दुःसाध्यएवास्तिहसेवकानांधर्मःसदामानविवर्जितानां॥आज्ञापराणांवश

वर्तिकानांपंचालिकामामिवसूत्रनेतात्॥३१॥गत्वाकथंतस्यपुरस्त्वयाचमया
पिवक्तव्यमिदंकठोरं॥गच्छंतुपातालमितश्चसर्वेदत्वाथरत्नानिधनंसुराणां॥३२॥
प्रियंहिवक्तव्यमिहसत्यमेवनचप्रियंस्यादहितंसुभाषितं॥सत्यंप्रियंवैनव
तीदृकामनमोनंततोबुधिमताविनिश्चितं ३३ नूनंतत्रनगंतव्यंहितंवावक्तुमार
रात्॥दृष्ट्वापिगतेराजाकोपयुक्तोनविष्यति॥३४॥इतिसंचिंत्यकर्तव्यंयुधंप्राण
स्यसंशये स्वामिकार्यपरंमत्वामरणंतएवतद्दा॥३५॥व्यासउ॥इतिसंचिंत्यमनौवीरौ
संस्थितौयुधतत्परौ॥धनुर्बाणधरौतत्रसज्जौरथसंस्थितौ॥३६॥अथसंतुबिडाला
ख्योसप्तबाणानमुमोचह असिलोमास्थितोह्येरेप्रेत्नकःपरपास्त्रवित्॥३७॥चिच्छेदतास्त
थाप्यामानंविकास्त्रंरेवतान्॥बिडालाख्यंत्रिभिर्बाणैजघानचशिलाशितैः॥३८॥

प्यबाणमथां दैत्यः पपात समरांगणे॥ मूर्छितो थममाराशु दानवो दैवयोगतः॥३९
विडालाख्यं हतं दृष्ट्वा रणे शक्तिशरोत्करैः॥ असिलोमा धनुःपाणिः संस्थितो युधतत्परः
४०॥ ऊर्ध्वसव्यकरं कृत्वा तामुवाच मिदं वचः॥ देवि जानामि मरणं दानवानां दुरात्मनां
४१॥ तथापि युद्धं कर्त्तव्यं पराधीनेन वै मया॥ महिषो मंदबुधिश्च न जानाति प्रियः॥
४२॥ तदग्रे नैव वक्तव्यं हितं चैवाप्रियं मया॥ मर्त्तव्यं वीरधर्मेषु युद्धं वाप्ययुद्धनं नेवतत्॥४३
दैवमेव परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं॥ पतंति दानवा तूर्णं तव बाणाहता भुवि॥४४॥
इत्युक्त्वा शरवृष्टिं स चकार दानवोत्तमा॥ देवी चिच्छेद तां बाणैर प्राप्तमंतरामिते॥४५॥
असिलोमा गदां गृह्य गुर्वीं लोहमयीं दृढां॥ दुद्राव चंडिकां कोपात् सिंहं मूर्ध्नि जघान च
४८॥ सिंहोपि च तथाघातैस्तं ददार भुजांतरे आगण्य गदाघातं तेन मुक्तं बलीयसा

४९॥ उत्पत्य तरसा दैत्य गदापाणिः सुदारुणः॥ सिंहमूर्ध्नि समारुह्य जघान गदयां
बिकां॥५०॥ तेन दत्तं प्रहारं तु वंचयित्वा विशांपते॥ खड्गेनासितधारेण चिच्छेद कंधरं ततः
रारः॥५१॥ छिन्ने शिरसि दैत्येंद्र पपात तरसा क्षितौ॥ हाहाकारो महानासीत् सैन्ये तस्य
दुरात्मनः॥ जय जयेति देवास्तां तुष्टुवुर्जगदंबिकां॥ देवदुंदुभयो नेदुः जगुश्च किंन
राय क्षाः॥५३॥ निहतौ दानवौ वीरौ पतितौ च रणांगणे॥ निहताः सैनिकाः सर्वे तत्र के
सरिणा बलात्॥५४॥ भक्षिताश्च तथा केचित् शिवाभिः शेषं तेरणं कृते॥५५॥ नष्टाः केचिद्धता
संग्राम दिशं प्रति दुःखिता॥५५॥ भुक्तश्चरुरुदुश्चैव चाहि चाहीति भुवन्॥ असिलो
मा बिडालाख्यौ निहतौ नृपसत्तम॥५६॥ अन्ये ये सैनिका राजन् सिंहेन भक्षिताश्च ते
एवं ब्रुवंतस्ते राज्ञे तदा च त्रुश्चैव रासं॥५७॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां महिषो दुर्मनास्तदा॥ ब

बभूव चिंताकुलितो विमना दुःखसंयुतः ॥ ५८ ॥ ॥ इति श्री भागवते महापुराणे पंचम
स्कंधे पंचदशो ऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ व्यास उ० ॥ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधयुक्तो नराधि
प ॥ दारुकं प्राह तरसा रथमानय मद्रुतं ॥ १ ॥ सहस्राश्वरसंयुक्तं पताकाध्वजभूषितं
आयुधैः संयुतं शुभ्रं सुचक्रं चारुकूजितं ॥ २ ॥ सूतोपि रथमारोप्य तमुवाच त्वरा
न्वितः ॥ राजन्रथोयमानीतो ह्यारोह इति भूपितः ॥ ३ ॥ सर्वायुधसमायुक्तः वरास्तर
णसंयुतः ॥ आनीतसद्रथं ज्ञात्वा दानवेंद्रो महाबलः ॥ ४ ॥ मानुषं देहमास्थाय संग्रा
मे गंतुमुद्यतः ॥ विचार्य मनसा चैतद्देवी मां प्रेक्ष्य दुर्मुखं ॥ ५ ॥ शृंगिणं महिषं क्रू
रं विमना सा न विष्यति ॥ नारीणां च प्रियं रूपं तथा चातुर्यमित्यपि ॥ ६ ॥ तस्माद्रू
पं च चातुर्यं कृत्वा यामि प्रियां प्रति ॥ यथा मां वीक्ष्य सा बाला प्रेमयुक्ता भवेदपि

७ ॥ तथा करोमि चातुर्यं मोहमायाति कामिनी ॥ इति संचिंत्य मनसा दानवेंद्रो महाब
लः ॥ ८ ॥ त्यक्त्वा तन्माहिषं रूपं बभूव पुरुषः शुभः ॥ सर्वायुधधरः श्रीमान्चारुभू
षणभूषितः ॥ ९ ॥ दिव्यांबरधरः कांतः पुष्पचापद्वापरः ॥ रथोविष्टः केयूरः
स्रग्वी बाणधनुर्धरः ॥ १० ॥ सेनापरिवृतो देवीं जगाम मदगर्वितः ॥ मनोज्ञं रूपमा
स्थाय मानिनीनां मनोहरं ॥ ११ ॥ तमागतं समालोक्य दैत्यानामधिपं तदा ॥ वृंदि
ः परिवृतं वीरैर्देवी शंखमवादयत् ॥ १२ ॥ स शंखनिनदं श्रुत्वा जनविस्मयकारकं ॥ स
मीपमेत्य देव्यास्तु तामुवाच हसन्निव ॥ १३ ॥ देवि संसारचक्रेस्मिन्नवर्त्मा तु जनः
किल ॥ नरो वाथ तथा नारी सुखं वांछति सर्वथा ॥ १४ ॥ सुखं संयोगजं नृणां नासं
योगे भवेदिह ॥ संयोगो बहुधा तत्र तत्त्वान्ब्रवीमि स्पष्ट एव ह ॥ १५ ॥ चेतनस्तु भीति

केशोत्थानुसमाचोस्थाननेकराः॥ तत्रप्रीतिनवानंदीकथयामिति॥१६॥ मातापु
त्रोस्तुपुत्रेसंयोगस्तत्रमः स्मृतः॥ भ्रातुभ्रातृतथायोगस्त्रिविधः परिकीर्तितः॥१७॥
लोनाद्नेदमवाप्नोतिलुब्धानांनामथाक्वचित्॥ मित्रेणमित्रसंयोगः त्रिविधः परि
कीर्तितः॥१८॥ उत्तमाधममध्येनमित्रस्तुबधानवेत्॥ नायिकानांतुसंयोगः स्मृ
तः स्वाभाविकोबुधैः॥१९॥ विचित्रंवृत्तिचित्रानांप्रसंगपरिवर्त्तिनां॥ अस्तुत्रमस्तु
संयोगः संसारेसुखदः सदा॥२०॥ नारीपुरुषयोः कांतेसमानवयरूपयोः॥ संसा
रसुखसीमासायसंयोगस्तुतुल्ययो॥२१॥ चातुर्यवियवेषाद्यैकुलशीलगुणैस्तथा॥
शृंगारोत्ररसेबालेनवानापुत्रमः स्मृतः॥२२॥ कारणंतस्यवामोरुस्थायीभावोरति
स्तथा॥ साचेत्वंकरुषेकांतेदृष्ट्वामायोवबोधतं॥२३॥ जेतारंदेववर्याणांनोकारं

सर्वसंपदां॥ नानाविधानिरूपाणिकरोमिस्वेछयाप्रिये॥२४॥ इंद्रादयः सुरास्सर्वे
संग्रामेविजितामया॥ रत्नानियानिदिव्यानिभुवनेत्तिमयाधुना॥२५॥ तुंह्यलंता
निसर्वाणियथेष्टंदेहिप्रायवा॥ पट्टराज्ञीनवाधत्वंहासोस्मितवसुंदरी॥२६॥ वैरंत
जेहदेवैस्तुतववाक्यान्नसंशयं॥ यथात्वंसुखमायातितथाहंकरवाणिवै॥२७॥
त्वमाज्ञांदेहिराज्ञ्याहीतथाहंप्रकरोम्यहं॥ चित्रमेतवरूपेणमोहितंचारुनासिकेणि
२८॥ आतुरोस्मिवरारोहेप्राप्तस्तेशरणंकिल॥ त्रपत्रंपाहिरंनोरुकामबाणैः प्र
पीडितं॥२९॥ धर्मणिमुत्तमोधर्मः शरणागतरक्षकः॥ त्वदीयोस्म्यसितापांगेसे
वकोहंकृशोदरि॥३०॥ मरणांतंवचनंसत्यंनमथाप्रकरोम्यहं॥ पाहिमेपतामित
त्वंगित्यक्त्वानानाबुधान्भुवि॥३१॥ दयांकुरुचित्राणजातितंतोस्मीकाममार्गणैः

ना॰ पं॰ जन्मप्रभृति चार्वंगि दैन्यं नाचरितं मया ॥ ३२ ॥ ब्रह्मादीनीश्वरान्त्वाप्पलयितद्विद
५७ धाम्यहं ॥ चरितं मम जानंति रणे ब्रह्मादयः सुराः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मादीनीश्वरान्त्वाप्पल
यितद्विद्धाम्यहं । चरितं मम जानंति रणे ब्रह्मादयः सुराः ॥ सोप्यहं तव दासोस्मि
मुखं पश्य गामिनी ॥ व्यास उ० ॥ इति ब्रुवाणं तं दैत्यं देवी भगवती शिवा ॥ ३४ ॥ प्रह
स्य सस्मितं वाक्यं बभाषे वरवर्णिनी ॥ ३५ ॥ देव्युवाच ॥ नाहं पुरुषमिच्छामि परमं
पुरुषं विना ॥ तस्येच्छास्म्यहं दैत्य सृजामि सकलं जगत् ॥ ३६ ॥ सोयं पश्यति विश्वा
त्मा तस्याहं प्रकृतिः शिवा ॥ तस्याजोकभनावेन चैतन्यं मयि शाश्वतं ॥ ३७ ॥ जडाहं
तस्य संयोगात्स्म भवामि सचेतना ॥ अयस्कांतस्य सान्निध्यादयः सचेतनं तथा ॥
३८ ॥ न चाम्य सुखवांछा मे कदाचिदपि जायते ॥ मूर्खस्त्वमसि मंदात्मन् यत्स्त्रीसं

गं प्रकांक्षसि ॥ ३९ ॥ नरस्य बंधनार्थाय शृंखला स्त्री प्रकीर्तिता ॥ लोहबधोपि मुच्येत
स्त्रीबधो नैव मुच्यते ॥ ४० ॥ किमिच्छसि च मंदात्मन् — — — — — — ॥ रामं कु
रु सुखाय त्वं रामा सुखमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ नारीसंगे महद्दुःखं जानन् किं त्वं विमु
ह्यसि ॥ भज वैरं सुरैः सार्धं यथेष्टं विचरन् वने ॥ ४२ ॥ पातालं गच्छ वा कामं जीविते
च्छा यदस्ति ते ॥ अथवा कुरु संग्रामं बलवानसि सांप्रतं ॥ ४३ ॥ प्रेषिताहं सुरैः स
र्वैः तव नाशाय दानव ॥ सत्यं ब्रवीमि येनाद्य त्वया वच्च नसौहृदं ॥ ४४ ॥ ज्ञातं तेन
प्रसन्नास्मि जीवने त्वाय यथासुखं ॥ हनिष्यामि महाबाहो त्वामहं नात्र संशय ॥
४५ ॥ व्यास उ० ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दानवः काममोहितः ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा
मधुरं वचनं मम ॥ ४६ ॥ बिभेम्यहं वरारोहे त्वां प्रहर्तुं वरानने ॥ कोमलां चारुस

वंगिनारीनरविमोहिनी॥४७॥जित्वाहरिहरादींश्चलोकपालांश्चसर्वशः॥किं
त्वयासहयुद्धंमेयुक्तंकमललोचने॥४८॥रोचतेयदिचार्वंगिविवाहंकुरुमांभज॥
नोचेद्गच्छयथेष्टंतेदेशंयस्मात्समागता॥४९॥नाहंतेप्रहरिष्यामियतोमैत्रीकृता
त्वया॥इतिमुक्तंश्रुत्वावाक्यंतस्माद्गच्छयथासुखं॥५०॥कांतोमेनामोनवेतत्तेहता
तांचारुलोचनां॥स्त्रीहत्याबालहत्याच————दुरत्यया॥५१॥गृहीतात्वा
गृहंनूनंगच्छाम्यद्यवरानने॥तथापिकिंफलंमेस्याद्बलाज्जोगसुखंकुतः॥५२॥ब्र
वीमिसुकेशित्वांविनयावनतोयतः॥पुरुषस्यसुखंनस्यात्कृतेकांतांसुयोषितां॥५३
तथैवहिनारीणांतस्माच्चपुरुषंविना॥संयोगेसुखसंभूतिर्वियोगेदुःखसंभवः॥
५४॥कांतासिरूपसंपन्नासर्वभूषणभूषिता॥चातुर्यतिलकंकिंनास्तियतोमांनभजसि

हो॥५५॥उपदिष्टंतवकेनेदंभोगानांपरिवर्जनं॥वंचितासिप्रियालापैर्वैरिणाकेनचि
त्वयि॥५६॥मुंचाग्रहमिमंकांतेकुरुकार्यंसुशोभनं॥सुखंतवममापिस्याद्विवाहेविहि
तंकिल॥५७॥विद्युल्लतामहाभातिसाविश्वाचमहात्मभूः॥रुशेनातिचपावसारा
च्यारातमरवत्तया॥५८॥कानारीपतिहीनाचसुखंप्राप्नोतिशाश्वतं॥येनत्वमसिता
पांमिनकरोतिपतिंश्रुत्वं॥५९॥कामःकाद्यगतःकांतेयस्त्वांबाणैःसुकोमलैः॥पच्चने
पांचभिःकामंनताडयतिमंदधीः॥मन्येहमिहकामोपिदयावान्त्वयिसुंदरि॥स्त्र
बलेतिचमन्वानोप्रेरयतिमार्गणान्॥मनोभवस्यवैरंवाकिमप्यस्तिमयासहातेन
चत्वप्पराणास्तिनमुंचतिशिलीमुखान्॥६२॥अथवामेहितंहैवैवारितोमोहधुजः
सुखविध्वंसिभिस्तेनत्वपिनप्रहरत्यपि॥६३॥सकामामन्मगरोवास्तिपश्चात्तापकरिष्य

इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये षोडशोध्यायः॥ १६॥ॐ
भा·पं· ति॥ मंदोदरीव तन्वंगि परित्यज्य भुजंनृपं॥६४॥ यतु क्रूरं पतिं त्यक्त्वा साच कारश
५९ ठंपतिं॥ कामार्त्ताच यदा जाता मोहेनातिसमाकुला॥६५॥ व्यास उवाच॥ इति श्रुत्वा
वचस्तस्या देवी पप्रच्छ दानवं॥ कासौ मंदोदरी नारी कोसौ त्यक्तो नृपस्तया॥१॥ शठः को
वा हृतः पश्चात्तन्मे ब्रूहि कथानकं॥ विस्तरेण यथा प्राप्तं दुःखं वनितया पुनः॥२॥ म
हिष उवाच॥ ॥ सिंहलो नाम देशोस्ति विख्यातः पृथिवीतले॥ यत्र पादपसंयुक्तो धन
धान्यसमन्वितः॥३॥ चंद्रसेनाभिधस्तत्र राजा धर्मपरायणः॥ न्यायदंडरतः शां
तः प्रजापालनतत्परः॥४॥ सत्यवादी मृदुः शूरः तितिक्षुः सत्यसंगरः॥ गुणज्ञश्च विस
र्वधर्मज्ञो धनुर्वेदे तितिक्षतः॥५॥ तस्य भार्या वरारोहा सुंदरी सुभगा शुभा॥ सदाचा
रातिसुमुखी पतिभक्तिपरायणा॥६॥ नाम्ना गुणवती कांता सर्वलक्षणसंयुता

सुषुवे प्रथमे गर्भे पुत्रीं साचातिसुंदरी॥७॥ पिता चातीव संतुष्टो पुत्रीं प्राप्य मनोरमां
मंदोदरीति नामास्याः पिता चक्रे मुदान्वितः॥८॥ इंदोः कलाइवात्यर्थं ववृधे सा दिने
दिने॥ दशवर्षा यदा जाता कन्या चातिमनोहरा॥९॥ वरार्थं नृपतिश्चिंतामवाप च दिने
दिने॥ कंबुदेशाधिपः शूरः सुधन्वा नाम पार्थिवः॥१०॥ तस्य पुत्रोतिमेधावी कंबुग्रीव
ति विश्रुतः॥ ब्राह्मणैः कथितो राज्ञे सुयुक्तो वरदः शुभः॥११॥ सर्वलक्षणसंपन्नः सर्ववि
द्यार्थपारगः॥ राजा पृष्टा तदा राज्ञी प्रोक्ता गुणवती प्रिया॥१२॥ कंबुग्रीवाय कन्यां सा
दास्यामि वरवर्णिनीं॥ सा तु पत्युर्वचः श्रुत्वा पुत्रीं पप्रच्छ सादरं॥१३॥ विवाहं ते पिता क
र्तुं कंबुग्रीवेण वांछति॥ तच्छ्रुत्वा मातरं प्राह वाक्यं मंदोदरी तदा॥१४॥ नाहं पतिं करि
ष्यामि नेच्छामस्ति परिग्रहे॥ कौमारं व्रतमास्थाय कालं नेष्यामि सर्वथा॥१५॥ स्वातं

श्रेणचरिष्यामितपस्वीत्वंसदैवहि ॥ पारतंत्र्यंपरंदुःखंमातःसंसारसागरे ॥१६॥ स्वातंत्र्यं
मोक्षमित्याहुःपंडिताःशास्त्रकोविदाः ॥ तस्मान्मुक्ताभविष्यामिपतिनानप्रयोजनं ॥१७
विवाहेवर्त्तमानेतुपावकस्यचसन्निधौ ॥ वक्तव्यंवचनंसम्यक्त्वदधीनास्मिसर्वदा ॥१८
तवव्रतेव्रतंमेस्याच्चित्तंचित्तानुवर्त्तिनं ॥ स्वश्रुर्देवृगणीनांदासत्वंश्वसुरालये ॥१९॥ प
तिचित्तानुवर्त्तित्वंदुःखाद्दुःखतरंस्मृतं ॥ जेष्ठानांजेष्ठपत्नीनांकर्त्तव्यंचानुशासनं ॥
२०॥ कदाचित्पतिरन्यांवाकामिनींनयतेयदि ॥ तदामहत्तरंदुःखंसपत्नीसंभवंभवेत् ॥२१
दासीवादासपत्नीवाकामार्त्तःसंश्रयेत्पतिः ॥ तदेदृशंज्ञात्वापतत्पसौख्येशास्त्रेवचनेवेहि
२२॥ संसारेकसुखंमातर्नारीणांचविशेषतः ॥ स्वभावात्परतंत्राणाममसारेस्वप्रधर्मिणि
२३॥ श्रुतंमयापुरामातर्जन्मानचरणात्मजः ॥ उत्तमःसर्वधर्मज्ञोध्रुवाह्वरजोनृपः ॥२४

पत्नींधर्मपरांसाध्वींपतिभक्तिपरायणां ॥ ह्यपराधंविनाकांतांत्यक्तवान्विपिनेप्रि
यां ॥२५॥ एवंविधानिदुःखानिविद्यमानेपतौभवेत् ॥ कालयोगंगतेनारीनत्रैरि
दुःखभाजनं ॥२६॥ वैधव्यंपरमंदुःखंशोकसंतापकारणं ॥ परोषितपतित्वेषितपति
त्वेपिदुःखंस्याद्धिकंगृहे ॥२७॥ कलहेविप्रलंभेचमरणंशोककृत्स्मृतं ॥ तस्मात्प
तिर्नकर्त्तव्यःसर्वथेतिमतिर्मम ॥२८॥ एवंप्रोक्तातदामातापतिशाहन्नृपात्मजा
नचवांछसिनत्वारिकौमारंव्रतधारिणी ॥२९॥ व्रतजाप्यपरानित्यंसंसारात्विमु
खासदा ॥ नकांक्षतिपतिंकर्त्तुंबकदोषविचक्षणा ॥३०॥ गार्गीयाभाषितंश्रुता
राजातथैवसंस्थितः विवाहोनकृतःपुत्र्याःज्ञात्वाभावविवर्जितां ॥३१॥ वर्त्तमाना
गृहेप्येवंपित्रामात्राचरक्षिता ॥ यौवनस्यांकुराजाताःनारीणांकामदीपकाः ॥३२

ना·पं· तथापि कामवश्या निःश्वेरिता पितुनः पुनः ।। चक्रमेन पतिं कर्तुं ज्ञानार्थ परिभाषितं
६१ ३३ ।। एकदोद्याने देसा विहर्तुं विकपादपे ।। जगाम सुमुखी प्रेम्णा सैरंध्रीगणसेविता ।। ३४
रेमे कुशोदरी तत्र पश्यन्त कुसुमिता लता ।। पुष्पाण्विचिन्वती रम्याणवयस्याभिः समा
वृता ।। ३५ ।। कोशलाधिपतिस्तत्र मार्गे दैववशान्नृप ।। आजगाम महावीरो वीरसेन इति
विश्रुतः ।। ३६ ।। एकाकी रथमारूढ कतिचित्सेवकैर्युतः ।। सैन्यं च पृष्ठतस्तस्य समायाति
शनैः शनैः ।। ३७ ।। दृष्टस्तत्र वयस्याभिर्ईरितः पार्थिवस्तदा ।। मंदो दृश्यै तथा प्रोक्तं समा
याति नरः पतिः ।। ३८ ।। रथारूढो महाबाहुरूपवान्मदनो परः ।। मन्ये हं नृपतिः कश्चित्त्वां सो
मार्गविशारदे हि ।। ३९ ।। एवं ब्रुवति तत्रासौ कोशलेन्द्रः समागतः ।। दृष्ट्वा तामसितापांगीं विस्मयं प्रा
प नृपतिः ।। ४० ।। समुत्तीर्य रथात्त्रीणि पप्रच्छ परिचारिकाः ।। केयं बाला विशालाक्षी कस्य पु

त्री वदाशु मे ।। ४१ ।। एवं दृष्ट्वा तु सैरंध्री तमुवाच सुचिस्मिता ।। प्रथमं ब्रूहि मे वीर पृष्ठामितां
सुलोचने ।। ४२ ।। कोसि त्वं किमिहायातः किं कार्यं वद सांप्रतं ।। इति पृष्टस्तु सैरिंध्र्या तामु
वाच महीपतिः ।। ४३ ।। कोशलो नाम देशोस्ति पृथिव्यां परमाद्भुतं ।। तस्य पालयिता चाहं
वीरसेनाभिधः प्रिये ।। ४४ ।। वाहिनी पृष्ठतः कामं समायाति चतुर्विधा ।। मार्गविशारदे
प्राप्तं विद्धि मां कोशलाधिपं ।। ४५ ।। ।। सैरंध्रीउवाच ।। ।। चंद्रसेन सुता राजन्नाम्ना मंदो
दरी किल ।। उद्याने रंतु कामेयं प्राप्ता कमललोचना ।। ४६ ।। श्रुत्वा तद्भाषितं राजा प्रत्यु
वाच प्रसाधिकां सैरंध्रि चतुरासि त्वं राजपुत्रीं प्रबोधय ।। ४७ ।। ककुत्स्थवंशजश्चाहं त्वय
ज्ञास्मि चारुलोचने ।। गांधर्वेण विवाहेन पतिं मां कुरु कामिनि ।। ४८ ।। न मे नायाति सु
श्रोणि वयसाद्भुतयौवनः ।। वांछामि रूपसंपन्नां सुकुलां कामिनीं किल ।। ४९ ।। त्व

भा·पं· भवाते पिता मत्वं विधिना दातुमर्हसि ॥ अनुकूलपतिश्चाइं न विप्सामि न संशयः ॥५०
६२ महिषउवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तत्र सैरंध्री प्राइतां तदा ॥ यद्दस्य मधुरं वाक्यं कामशास्त्र
विशारदा ॥५१॥ मंदोदरी नृपं श्रीमतः सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ रूपवान् वलवान् कांतो वय
सा त्वत्समः पुनः ॥५२॥ प्रीतिः परस्य नृपतिर्जातिस्त्वां वीक्ष्य चाधुना ॥ पिता पितेवि
शालाक्षि परितप्यति सर्वथा ॥५३॥ विवाहकालं तं ज्ञात्वा ज्ञात्वा वैराग्यसंयुतां ॥ र
होस्मा नाइ नृपतिर्विनिश्चस्य पुनः पुनः ॥५४॥ पुत्रीं प्रवोधयत्वेताः सैरंध्रः सेव्यने
रताः ॥ वक्तुं शक्ता वयं न त्वाहं गृधमरिता पुनः ॥५५॥ न तुष्टिश्च भूषणैस्त्रीणां परो धर्मो
ब्रवीन्मुनिः ॥ न नारिं सेवमाना वै नारीत्वगमिवाप्नुयात् ॥५६॥ तस्मात्कुरु विशाला
विवाहं विधिपूर्वकं ॥ मंदोदरीउ ॥ नाइं पतिं करिष्यामि चरिष्येतवनुत्तमं ॥५७॥ निवारय

नृपं वाले किं मां पश्यति निःस्पृयः ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ दुर्ज्ञेयो देविकामो सौ कालस्तु
दुरतिक्रमः ॥५८॥ तस्मान्मे वचनं पथ्यं कर्त्तुमर्हसि सुंदरि ॥ अन्यथा व्यसनं नूनं मा पते
हिति निश्चयः ॥५९॥ मंदोदरीउवाच ॥ यद्भवतु तद्भवतु दैवयोगादसंशयं ॥ न विवाह
करिष्येहं सर्वथा परिचारिके ॥६०॥ महिषउवाच ॥ इति तस्यास्तु निर्बंधं ज्ञात्वा प्राइत
पंजया ॥ गच्छ राजन् यथाकामं नेयं मिच्छा गति सत्पति ॥६१॥ नृपस्तु तद्वचनं श्रुत्वा निर्ग
तः सहसेनया ॥ कोशला नृविमना ज्ञात्वा कामिनी प्रति निःस्पृहः ॥६२॥ ॥ इति श्रीभा
गवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तदशोध्यायः ॥१७॥ महिषउ ॥ तस्यास्तु भगिनी क
न्या नाम्ना चेउमती शुभा ॥ विवाहयोग्या संजाता सुरूपा वरजायदा ॥१॥ तस्या विवा
हः संहृत संजातः स्वयंवरः ॥ राजानो बहुदेशीयाः संगतास्तत्र मंडपे ॥२॥ तयो

हतोनृपःकश्चिद्बलवान्रूपसंयुतः॥कुलशीलसमायुक्तःसर्वलक्षणसंयुतः॥३॥
तदाकामातुराजाताविदर्भीस्तनृपंतुसा॥चकमेदैवयोगात्तंशार्ङ्गंचानुयन्नृपितं॥४॥
पितरंप्राहतत्वंगीविवाहंकुरुमेपितः॥इच्छामेद्यसमुद्भूताद्दद्यामशाधिपंलिङ्॥
५॥चंद्रसेनोपितच्छ्रुत्वापुत्र्यायज्ञाषितंरहः॥प्रसन्नेनैवमनसातत्कार्यंतत्क्षणे
नवेत्॥६॥तमाहूयनृपंगेहेविवाहविधिनाददौ॥कन्यांमंदोदरींतस्मैपारिबर्ह
तथाबहु॥७॥चारुदेष्णोपितांप्राप्यसुंदरींमुदितोभवत्॥जगामस्वगृहंराजा
तांप्राप्यसहितःस्त्रिया॥८॥रेमेनृपतिशार्दूलःकामिन्यासहवासरान्॥कदा
चिद्दासपत्नीसरममाणोहरिःकिल॥९॥सैरंध्र्याकथितस्तस्यैतथादृष्टःपतिस्त
था॥उपालंभंददौतस्मैस्मितपूर्वंरुषान्विता॥१०॥कदाचिदपिसामामारहोरूपव
तीनृप॥क्रीडयन्लालयन्दृष्टःखिद्यंप्रापतदेवसा॥११॥नज्ञातोयंशठःपूर्वंयदादृष्टः
स्वयंवरे॥किंकृतंतुमयामोहाद्वंचिताहंनृपेणह॥१२॥किंकरोम्यद्यसंतापनिर्लज्जे
निष्ठुरेणशठे॥कापीतिरीदृशेपत्यौधिगद्यजीवितंमया॥१३॥अद्यप्रभृतिसंसारे
सुखंत्यक्तंमयाखलु॥पतिसंभोगजंसर्वंसंतोषोद्यमयाकृतः॥१४॥अकृत्वायत्कृ
तंकार्यंतस्मात्दुःखंममा॥देहत्यागंकरोम्यद्यदुर्लालीवदुरत्यया॥पितृगेहेप्रनाम्ना
स्तत्रापिनसुखंभवेत्॥१५॥हास्ययोग्यासखीनांतुभवेयंनात्रसंशयः॥तस्माद्वै
वसंवासोवैराग्ययुतयामया॥१६॥कर्तव्यःकालयोगेनत्यक्त्वाकामसुखंपुनः॥१७
॥मदिषउवाच॥ ॥इतिसंचिंत्यसानारीदुःखशोकपरायणा॥स्थितापरिगृहेहित्वा
सुखंसंसारजंततः॥१८॥तस्मात्त्वमपिकल्याणिमामनादृत्यसन्नृपतिं॥अन्यकोपुरुषं

मंदंकामान्नसंभ्रयिष्यसि ॥१९॥ वचनंकुरुमेपथ्यंतथ्यंतथाहितंतव ॥ अकृतापर
मंशोकंलिप्ससेनात्रसंशयः ॥२०॥ श्रीदेव्युवाच ॥ मंदात्मन्गच्छपातालंयुधंवाकु
रुसांप्रतं ॥ हत्वात्वामसुरान्सर्वान्गमिष्यामियथासुखं ॥२१॥ यदायदाहिसाधू
नांदुःखंभवतिदानवः ॥ तदातेषांचरक्षार्थंदेहंसंधारयाम्यहं ॥२२॥ अरूपाया
श्चमेरूपंमन्मायाश्चस्वजन्मच ॥ सुराणांरक्षणार्थायविधिदैत्यविनिश्चय ॥२३॥ स
त्यंब्रवीमिजानीहिप्रार्थिताहंसुरैःकिल ॥ तद्वधार्थंइयारेघहत्वात्वांगगनंमम ॥
२४॥ तस्माद्युधस्ववागच्छपातालमसुरालयं ॥ सर्वथात्वांहनिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवी
म्यहं ॥२५॥ व्यासउवाच ॥ ॥इत्युक्तःसदयादेव्याधनुरादायदानवः ॥ युधकामस्थि
तस्तत्रसंग्रामांगणभूमिषु ॥२६॥ मुमोचतरसाबाणान्कर्णाकृष्टाञ्शिलासितान् ॥ दे

वीचिच्छेदतान्बाणैःक्रोधान्मुक्तैरयोमुखैः ॥२७॥ तयोःपरस्परंयुधंसंबभूवभयप्रदं
देवानांदानवानांचपरस्परजयैषिणां ॥२८॥ मध्येदुर्धरआगत्यमुमोचशिलीमुखा
न् ॥ देवींप्रतिविषासक्तान्कोपयन्नतिदारुणान् ॥२९॥ ततोभगवतीक्रुधातंजघा
नशितैःशरैः ॥ दुर्धरस्तुपपातोर्व्यांगतासुर्गिरिशृंगवत् ॥३०॥ तंतथानिहतंदृष्ट्वात्रि
नेत्रःपरमास्त्रवित् ॥ आगत्यसप्तभिर्बाणैर्जघानपरमेश्वरीं ॥३१॥ अनागतां
स्तुचिच्छेददेवीतान्विशिखैःशरान् ॥ त्रिशूलेनत्रिनेत्रंतुजघानजगदंबिका ॥३२
अंधकस्त्वाजगामाशुहतंदृष्ट्वात्रिलोचनं ॥ गदयालोहमय्याशुसिंहंविव्याधमस्तके
३३॥ सिंहस्तुनखघातेनतंहत्वाबलवत्तरं ॥ चखादतरसामांसमंधकस्यरुषान्वितः ॥
३४॥ तान्रणेनिहतान्वीक्ष्यदानवाविस्मयंगतः ॥ चिक्षेपतरसाबाणानतितीक्ष्णान्

छित्वाशितान्॥३५॥द्विधाचक्रेशरान्देवीतानप्राप्तांश्छिलीमुखैः॥गदयाताडयामासदैत्यं
वक्षसिचांबिका॥३६॥सगदाभिहतोमूर्छामवाप्यामरबाधकः॥विधायपीडांपापात्मा
पुनरागत्यसत्वरः॥३७॥जघानगदयामासमूर्ध्निक्रोधसमन्वितः॥सिंहोपिनख
घातेनतंहहारमहासुरं॥३८॥विहायघोरंरूपंसोपिसिंहोबभूवह॥नखैर्विदा
रयामासदेवीसिंहंमहोत्कटं॥३९॥तंचकेसरिणंवीक्ष्यदेवीक्रुधात्वयोमुखैःश
रैर्वाकिरन्तीत्तैर्णैःक्रूरैराशीविषैरिव॥४०॥त्यक्त्वासोहरिरूपंतुगजोभूत्वामर
श्रवः॥शैलशृंगंकरेकृत्वाचिक्षेपचंडिकांप्रति॥४१॥आगच्छंतंगिरेःशृंगंदेवीचि
च्छेदतंशरैः॥चकारतिलशःखंडान्जहासजगदंबिका॥४२॥उत्पत्यचततःसिंह
स्तस्यमूर्ध्निव्यवस्थितः॥नखैर्विदारयामाससमहिषंगजरूपिणं॥४३॥विहायगजरू

पंचबभूवाष्टपदस्ततः॥हंतुकामोहरिंकोपाद्दारुणोबलवत्तरः॥४४॥तंवीक्ष्याष्टपदं
देवीखड्गेनरोषसंयुता॥उत्तमांगेजघानाशुसोपितांशरहस्तया॥४५॥तयोःपरस्परंयु
धंबभूवातिभयप्रदं॥माहिषंरूपमास्थायशृंगाभ्यांप्रहरंस्तदा॥४६॥पुच्छेनभ्रमणे
नाशुखुरघातैर्महासुरः॥ताडयामासतन्वांगींघोररूपोभयानक॥४७॥पुच्छेनपर्व
तशृंगान्गृहीत्वाभ्रामयन्बलात्॥क्षेपयामाससपापात्माप्रहसन्मुरयाशुह॥४८॥ता
मुवाचबलोन्मत्तोतिष्ठदेवीरणांगणे॥अद्याहंत्वांहनिष्यामिरूपयौवनभूषिता॥४९॥
मूर्खासिमदमत्ताद्ययन्मयासहसंगरं॥करोषिमोहितातीवमृषाबलवतीबला॥५०॥
हत्वातांनिहनिष्यामिदेवानकपटपंडितान्॥येतुनारीपुरःकृत्वायेतुमिच्छतिमांश
गः॥५१॥श्रीदेव्युवाच॥ ॥मार्गंकुरुमंदात्मन्नतिष्ठतिष्ठरणांगणे॥करिष्यामिनि

रातंकान्हत्वातांसुरसत्तमान् ।।५२।। पीत्वाद्यमाधवीमिष्टांशातयामिरणेधमा । दे
वानांदुःखदंपापंमुनीनांभयकारकं ।।५३।। ।। व्यासउ ।। ।। इत्युक्त्वाचखगेहेमगृही
त्वासुरयायुतां ।। पपौपुनःपुनःक्रोधाद्धंतुकामाद्ययारिकं ।।५४।। पीत्वाशक्त्वासवंमि
ष्टंशूलमादायसत्वरा ।। दुद्रावदानवंदेवीहर्षयन्दैवतागणान् ।। ५५ ।। देवास्तांतुष्टु
वुःप्रेम्णाचक्रुःकुसुमवृष्टयः ।। जयजयेतिप्रोचुर्वैदुंदुभीनांचनिस्वनं ।।५६।। ऋषय
ःसिद्धगंधर्वाःपिशाचोरगचारणाः ।। किंनराःप्रेक्षसंग्रामंमुदितागगनेस्थिताः ।।५७।। सोपि
नानाविधान्रूपान्कृत्वाकृत्वापुनःपुनः ।। मायामयान्नगधानासौदेवींकपटपंडितः ।।५८।।
चंडिकापिचतंपापंत्रिशूलेनबलान्विताः ताडयामासतीक्ष्णेनक्रोधाद्दारुणलोचना ।।५९
ताडितोसौपपातोर्व्यांमूर्छामापसुदुस्तकं ।। पुनरुत्थायचामुंडंपश्चांवेगाद्धताऽपतत् ।६०

विनिहत्यपदाघातैर्जहासचमुहुर्मुहुः ।। ररावदारुणंशब्दंदेवानांभयदारुणं ।।६१।। ततोदेवी
सहस्रारंसुनाभंचक्रमुत्तमं ।। करेकृत्वाजगादोच्चैस्तंस्थितंमहिषासुरं ।।६२।। पश्यचक्रम
हंपापघपतत्कंठनिकृंतनं ।। क्षणमात्रंस्थिरोभूत्वायमलोकंव्रजाधुना ।।६३।। इत्युक्त्वादा
रुणंचक्रंमुमोचजगदंबिका ।। शिरश्छिन्नंरथांगेनदानवस्यतदारणे ।।६४।। सुस्रावरु
धिरंचोष्णंकंठनालाद्गिरेर्यथा ।। गैरिकाद्यारुणंप्रौढंप्रवाहमिवनिर्झरं ।।६५।। कबंधस्त
स्यदैत्यस्यभ्रमन्वैपतितःक्षितौ ।। जयशब्दश्चदेवानांबभूवसुखवर्धनं ।।६६।। सिंहस्त्वतिब
लस्तत्रपलायनपरानथ ।। दानवान्भक्षयामासक्षुधार्त्तःइवसंगरे ।।६७।। मृतेचमहिषेक्रू
रेदानवाभयपीडिता ।। मृतशेषाश्चयेकेचित्पातालंतेययुर्नृप ।।६८।। आनंदंपरमंजग्मु
र्देवास्तस्मिन्निपातिते ।। मुनयोमानवाश्चैवयेचान्येसाधवःक्षितौ ।।६९।। चंडिकापिर

भा·पं· णं त्वक्त्वा सुमेरेदेशेप्यसंस्थिता ।। देवास्तत्र ययुः शीघ्रं स्तोतुकामा सुखप्रदां ।।३०।। ।।इ
६७ ति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे महिषासुरवधो नामाष्टादशोऽध्यायः ।।१८।। व्यास
उ० ।। अथ प्रमुदिताः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।। महिषं निहतं दृष्ट्वा तुष्टुवुर्जगदंबिकां ।।१।।
देवा ऊचुः ।। ।। ब्रह्मा सृजत्यवति विष्णुरिदं महेशः संहंति विश्वमखिलं तव ईश शक्त्या ।।
ईशा न नेपि प्रभवंति तया विहीना तेषां किमत्र जननि प्रथितं प्रभुत्वं ।।२।। कीर्त्तिर्मति
:स्मृतिगतिः करुणा दया त्वं श्रद्धा धृतिश्च वसुधा कमलालया त्वं ।। पुष्टिः कलाथ विज
या गिरिजा जया त्वं तुष्टिः प्रमा त्वमसि बुद्धिरुमा रमा च ।।३।। विद्या क्षमा जगति कांतिरपी
ह मेधा सर्वत्र मेव विदिता भुवनत्रयेस्मिन् ।।४।। आभिर्विना तव तु शक्तिभिराशु क
र्तुं को वा क्षमः प्रभवतीति विचारणीयं ।।५।। त्वं धारणा न खलु चेत्किल कूर्मनागौ धर्त्तुं क्ष
मौ कथमिलामपि तौ भवेतां ।। दृष्टिर्न चेत्त्वमसि वा गगने कथंचिद्दाधेयमेव किमतिष्ठति नै
वसात्तात् ।।६।। ये वै स्तुवंति मनुजा रमरान्विमूढा मायागुणैस्तव चतुरैरनुहिरीशविष्णु
ब्रह्मांस्तुवह्नियमवायुगणेशमुख्यान्नता मृते जननि ते प्रभवंति कार्ये ।।६।। जुह्वंति ये स
मतयो वित ते थय यज्ञे वह्नौ सुरान्सपदिश्च हविः समृधं ।। स्वाहा न चेत्त्वमसि ते कथमापु
रधात्तामेव किं न हि जयंति विचारणीयं ।।७।। भोगप्रदासि भवती ह चराचराणां स्वांशै
र्दिशासि खलु जीवनमेव नित्यं ।। स्वीयान्सुरान्जननि पोषयसीह युक्तं दैत्यानरान्
किमिति पालयसीति चित्रं ।।८।। जातं विरचितान्विपिने विनोदाद्धाः पूरणापगणित
स्यकसूक्ष्मदृक्त्वात् ।। नो छेदयंति पुरुषा निपुणाः कथंचित्तस्मात्त्वमप्यतिनरापरिपा
सि दैत्यान् ।।९।। यत्वैविहासि रणमूर्ध्नि शरैररातीन्देवांगनासुरतकेलिमतीन्वि

ना·पं· हिता॥ देहांतरेपिकरुणारसमाश्रितानातेषामनीप्सितमिदंपरिपूरणाय॥११॥ चि
६८ त्रंतमीयदसवोनहिसंत्यजंतिलक्ष्मिंतितेनरतनुजाः प्रथितप्रभावाः॥ येषांकृतेजन
नि देहनिबंधनंतेक्रीडारसंतवनचान्यतरोहिहेतु॥१२॥ प्राप्तेकलावहहदुष्टतरेकाले
नलांत्यजंतिमनुजाननुवंचितास्ते॥ धूर्तैःपुराणचतुरैर्हरिशंकराणांसेवापराश्च
विहितास्तवनिर्मितानां॥ जानंतुयस्तववगांतुचराचराहितांश्चयेवैभजंतिचुविभ्रा
वयुताःविनम्रान्॥ घूलाकरेसुविमलंखलुदीपकंतेरूपेपतंतिमनुजाविमले
तिघोरे॥१४॥ विद्यात्वमेवसुखदासुखदाप्यविद्यामातस्त्वमेवजननार्त्तिहरोनरा
णांमोक्षार्थिनिस्तुकलितांकिलमंदबुद्धीन्निनरागधितान्जननिमोगपरैस्तथान्ये॥१५
ब्रह्माहरश्चहरिरप्यनेवांत्राअरण्यपादांबुजंतवनमंतिसुरास्तथान्ये॥ तंवैनयेम

मतयोयतयोविहायत्वांतान्नमंतिसततंनरसागरेस्मिन्॥१६॥ चंडित्वदंघ्रिजल
जाब्जरजप्रसादेब्रह्माकरोतिसकलंभुवनंनवाब्धौ॥ शौरिश्चपातिखलुसंह
रतेहरस्तुतंसेवतेनमनुजस्त्विहदुर्मदांध॥१७॥ वाग्देवतात्वमसिनैवयदैवतेषां
केन्येब्रुवंतिमनुजाः सुविवेकराका॥ दासोहरिस्तुनगुणाकपितेनकामंमीनो
वन्नूवकमठः खलुसूकरस्तु॥१८॥ पश्चान्नृसिंहखरकःबलकुधरायातंसेवतांज
जनमृत्युनयंतांकिंस्यात्॥ वांनोपयातन्नुविलिंगमिदेवासिधशापेनतुनृपुप
तेविपिनेगतस्य॥ तंयेनराश्चविभजंतिकपालिनंतुतेकिंसुखंतनुगवतसम
माप्नुवंति॥२०॥ योन्मजजाननगणाधिपमेनिहेशात्वंवैभजंतिमनुजावितथ
प्रपन्नाः॥ ज्ञानंनियेनसकलार्थफलास्त्वत्कातांदेविविश्वजननीसुखसेव

ना.पं. नीयां ॥२१॥ चित्रं त्वया परिजनता पि दयाई जाता वान् हत्वा रणे सितशरैर्गमिता द्यु
६९ लुकं ॥ नो चेत्स्वकर्मनिचयेन तिमप्य दुःखाद् दुःखानि दुःखगतिपरापदसा विती
दं ॥२२॥ ब्रह्मा हरश्च हरिरच्युत गर्भजा वा ज्ञानंति तेपि विबुधा न तव प्रभावं ॥
केन्ये नवंति मनुजा विदितुं समर्थाः संमोहिता स्तव गुणैरपि तत्क्रमा वैः ॥२३॥
किं स्यंति तेपि मुनयस्तव दिव्य मंपादांबुजं न च नुजंति विमूढचित्ताः स्व
यंभ्रि सेवन पराः परमार्थतत्त्व ज्ञानं न तेः श्रुतिरा तैरपि वेदसारं ॥२४॥ दे
व्यास्त्रं वै न जंति मनुजा वितथप्रपन्नाः ॥ जानंति येन सकलार्थ फलां स्वराश्या तो
देवि विश्वजननीं मुखसेवनीयां ॥२१॥ चित्रं त्वया परिजनता पि दयाई जाता वान् हत्वा
रणे शितशरैर्गमिता द्युलुकं ॥ नो चेत्स्वकर्मनिचयेन निमग्न दुःखाद् दुःखानि दुः

यन्ये गुणास्तव नु विश्वयितप्रभावाः कुर्वन्ति ये ति विपुला जन नु भक्ति भावान् लोका
न्स्वबुधैरचितैर्विविधागमेषु विल्वीश भास्कर विभक्ति परानिधाय ॥२५॥ कुर्वंति ये
तव पदाद्विमुखान्नरान्स्वैरम्यागमे हरिहरार्चन युक्ति योगैः ॥ किं लंन कुप्यति दयाकु
रुच्छ्रव चित्रं नान्मो हमंत्र निपुणान् कथयस्य लं यतः ॥२६॥ तुर्ये युगे भवति चाति बल
युगस्य तुर्यस्य तेन कथिता न सहागमानि ॥ तांगोपयंति निपुणाः कवयः कलौ वै
तत्कलितान् सुरगणान धिसंस्तुवंतः ॥२७॥ ध्यायंति मुक्ति फलदां तु वियोगसिद्धाः
विद्यां परां च मुनयो खलु ज्ञानहृष्टाः नैवानुवर्तितजननीजरीतिदुःखधन्यास्त एव मनु
जास्त्वपरे विनष्टाः ॥२८॥ चित्तक्रिरस्ति परमात्मनि तैन सोपि व्यक्तं जगत्सु विदितः किल
च्छक्तिमानैः ॥२९॥ कोनस्त्वया विरहितः प्रभवत्प्रतुष्भिन् कर्तुं विहर्तुमपि संचलितुं

स्वच्छाक्षा ॥ तत्त्वानि चिद्विरहितानि जगद्विधातुं किं वा क्षमानि प्रभवंति तथा निका
मं ॥ ३० ॥ किं निंद्रियाणि गुणकर्मयुतानि चेत्र देवि त्वया विरहितानि फलं प्रदातुं
देवा मखेष्वपि कृतं मुनिभिः स्वधायां किं तृप्तिमेति विधिवत्त्वति पारितं च ॥ ३१ ॥ स्वा
हा न चेत्त्वमसि मंत्रनिमित्तभूता तस्मात्त्वमेव ननु पालयसीव विश्वं ॥ सर्वं त्वयेद
मखिलं नवाहो त्वं पासि देवि हरिहरानथ लोकपालान् ॥ ३२ ॥ कालोसि विश्वमपि
ते चरितं न वाद्या जानंति नैव मनुजाः क नु मंदभाग्याः ॥ हत्वासुरं महिषरूपधरं महो
ग्रमात स्त्वया सुरगणाः किल रक्षितायां ॥ ३३ ॥ का ते स्तुतिर्जननि मंदधियो विदाम वेदो
मतिं यथार्थतया विदुः किं ॥ कार्यं त्वतं जगति तो यसोऽद्रात्मा वैरी इतो ननु कनकंटकद
र्जिताख्य ॥ ३४ ॥ कीर्त्तिः कृता ननु जगत्सु कृपां विधेया स्मान्माहि विश्वजननि प्रथितप्र

भावा ॥ व्यास उ ॥ ॥ एवं स्तुता सुरैर्देवी तानुवाच मृदुस्वरा ॥ अन्यत्कार्यं वदः सा
ध्यं ब्रुवंतु सुरसत्तमाः ॥ ३५ ॥ यदा यदा हि देवानां कार्यं भवति चामराः स्मर्तव्या
हं तदा शीघ्रं नाशयिष्यामि चापदं ॥ ३६ ॥ देवा ऊचुः ॥ सर्वं कृतं त्वया देवी कार्यं नः
खलु सांप्रतं ॥ यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३७ ॥ स्मरिष्यामो वयं तुभ्यं
सदैव पदपंकजं ॥ चिंतयां च विशेषेण कर्तव्यं स्मरणं तव ॥ ३८ ॥ पापात्मा मदमाणे
तो सुरमानुषयोनिषु ॥ प्राप्य देहं सुदुःप्राप विस्मरेत्त्वां नराधमः ॥ ३९ ॥ मनसा कर्म
णा वाचा अम्ब नः सततं पुनः पुनः सुरदेवाप्यथवा दुःखेऽतं नः शरणमुत्तमं ॥ ४० ॥ पा
हि नः सततं देवि सर्वेभ्यस्त्ववरायुधैः अन्यथा शरणं नास्ति त्वत्पदांबुजरेणुतः ॥ ४१
व्यास उ ॥ एवं स्तुता सुरैर्देवी तत्रैवांतरधीयत ॥ विस्मयं परमं जग्मुर्देवास्तां वीक्ष्य

निरतिं॥४२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेव्यास्तुतिनामएकोनविं
शोऽध्यायः॥१९॥ ॥जनमेजयउ॥ ॥श्रुत्वाद्भुतंवीरमुनेप्रभावंदेव्याजगत्शांति
करंपरंच।अंतर्हितायांचतथात्रवास्यांचक्रुश्चकिंदेवपुरोगमाश्च॥१॥नतृप्ति
रस्तिद्विजवर्यमेऽद्यएवत्कथामृतंतेमुखपद्मजातं॥देव्याश्चरित्रंपरमं।पवित्रंउ
त्रापमेवाल्पपुण्यैर्नराणां॥२॥कस्तृप्तिमाप्नोतिकथामृतेनसंप्राप्यकर्णैतिपदुष्ट
धियां॥३॥स्थएवंतिप्रेमणाप्यहर्षोत्थकमणाधिक्ताननरान्द्येनपिबंतिसारं॥लीला
चरित्रंजनमंबिकायाःरत्नान्वितंदेवमहामुनीनां।संसारवार्धेश्चोतरणंनराणां
केमंदभाग्यानपिबंतिसौधुं॥४॥मुक्ताश्चयेचैवमुमुक्षवश्चसंसारिणोरोगयुताश्च ७१
केचित्।तेषांसदाश्रोत्रपुटैश्चपेयसर्वार्थदंवेदविदोवदंति॥५॥तद्वाविशेषेणमुने

नृपाणांधर्मार्थकामेषुसदारतानां॥मोक्षार्थिनःसाधुजनाःपिबंतिपेयंतदाख्या
नकथामृतंच॥६॥यैःपूजितापूर्वभवेभवानीकरवीरपुष्पैरथचंपकैश्च॥बिल्वी
दलैस्तेनुविभोगयुक्तानृपाभवंतीतिविचारणीयं॥७॥येभक्तिहीनासमवाप्यदे
हंतंमानुषंसारभूमिश्चभागोयेनार्चितातेधनधान्यहीनारोगान्वितासंततिवर्जि
ताश्च॥८॥भ्रमंतिनित्यंकिलदासभूताश्चाज्ञाकराःकेचनभारवाहा॥दिवा
निशंस्वार्थपरास्तथापिप्राप्नोतिनैवोदरपूर्तिमात्रं॥९॥अंधाश्चपंग्वाबधिराश्च
षंढाकुष्ठान्वितायेनुविदुःखनाजा।भवानुपानंकविनिर्विधेयंनाराधितास्ते
सततंभवानी॥१०॥येभोगराजान्वितऋद्धिपूर्णासंसेव्यमानापरैर्मनुष्यैः
दृश्यंतिसकलैर्विभवैःसमेतास्तैःपूजिताशक्तिरवंविचिंत्य॥११॥इत्थातमहि

षंपापंस्तुताः संविचिंतितं॥२२॥ हे पूजिताः सुरैः॥ कागतासा महालक्ष्मीः सर्वतेजसमु
द्भवा॥२३॥ कथितं ते महाभाग गतां तत्र्थं न मा श्रुता॥ स्वर्गे वा मृत्युलोके वा संस्थि
ता च वनेश्वरी॥२४॥ लयं गता वा तत्रैव वैकुंठे वा समाश्रिता॥ अथवा इमशैले
सा तत्र तीमे वदाधुना॥२५॥ व्यास उ॥ पूर्वं मया ते कथितं मणिद्वीपं मनोहरं॥
क्रीडास्थानं सदा देव्याः वक्षनं परमं स्मृतं॥२६॥ यत्र ब्रह्मा हरिः स्थाणुः स्त्रीत्वं वै ते
न पेदिरे॥ पुरुषत्वं पुनः प्राप्य स्वामिकार्याणि चक्रिरे॥२७॥ यः सुधासिंधुमध्ये
त्रिद्वीपः परमशोभनः॥ नानारूपैः सदा तत्र विहारं कुरुते बिका॥२८॥ स्तुता स
पूजिता देवैः सा तत्रैव गता शिवा॥ यत्र संक्रीडते नित्यमाद्यशक्तिः सनातना॥२९

देवास्तां निर्गतां वीक्ष्य देवीं सर्वेश्वरीं तथा॥ रविवंशोद्भवं चक्रुर्भूमिपालं महाब
लं॥३०॥ अयोध्याधिपतिं वीरं शत्रुघ्नं नाम पार्थिवं॥ सर्वलक्षणसंपन्नं महिष
स्यासने स्तुते॥३१॥ हत्वा राजं तदा तस्मै देवाः इंद्रपुरोगमाः॥ स्वकीयैर्वाहनैः स
र्वैर्जग्मुः स्वान्स्वानालयानिते॥३२॥ गतेषु तेषु देवेषु पृथिव्यां पृथिवीपते॥ धर्मरा
ज्यं बभूवाथ प्रजाश्च सुखिनास्तथा॥३३॥ पर्जन्यः कालवर्षी च धराधान्यगुणान्वि
ता॥ पादपाः फलपुष्पाढ्या बभूवुः सुखदाः सदा॥३४॥ गावश्च क्षीरसंपन्नाः घटो
घ्नीकामदा नृणां॥ नद्यः सुमार्गगाः स्वच्छाः स्वरासंयुता॥३५॥ ब्राह्मणा वेदवंतश्च
यज्ञकर्मरतास्तथा॥ क्षत्रियाः धर्मसंयुक्ताः दानाध्ययनतत्पराः॥३६॥ शस्त्रविद्यार
ता नित्यं प्रजारक्षणतत्पराः मायदंडधराः सर्वे राजानः शमसंयुताः॥३७॥ आकराथ
नदा नृणां व्रजा गोवृषसंयुताः॥ अविरोधस्तु भूतानां सर्वेषां सबभूव ह॥३८॥ पाति

ना॰पं॰ व्रतयुता नार्यः सुशीलाः सत्यसंयुता॥ पितृभक्तिपराः पुत्राश्चासन्धर्मपराय
णाः॥३९॥ न पाखंडं न चाधर्मं कुत्रापि पृथिवीतले॥ वर्णाश्रमाचाररतो यो कस्त
७२ त्र बभूव ह॥४०॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्यसत्तमाः॥ देवीभक्तिपराः
सर्वे संबभूवुर्धरातले॥४१॥ सर्वत्र यज्ञयूपाश्च मंडपाश्च मनोहराः॥ मखाः पूर्णा ध
नाढ्याश्चासन् ब्राह्मणैः क्षत्रियैः कृताः॥४२॥ वेदवादाः शास्त्रवादा नान्यवादान व
न्किल॥ कलहो नैव केषांचिन्न दैन्यं तापसंगतिः॥४३॥ सर्वत्र सुखिनो लोकाः
काले च मरणं तथा सुहृदां न वियोगश्च नापदश्च कदाचन॥४४॥ नानावृष्टिर्नदु ७२
र्भिक्षो न मारी दुःखदा नृणां॥ न रोगो न च मात्सर्यं न विरोधः परस्परं॥४५॥ सर्व
त्र सुखसंपन्ना नरानार्यः सुखान्विताः क्रीडंति मानवा नित्यं स्वर्गे देवगणा इव॥४६॥ न

चौरा नैव पाखंडा वंचका दंभकास्तथा॥ पिशुनाजंपरालब्धा न बभूवुस्तदा नृप॥४७
न वेदद्वेषिणः पापाः मानवाः पृथिवीतले॥ सर्वे धर्मरता नित्यं द्विजसेवापरायणा
४८॥ त्रिधात्वाऽस्ति धर्मस्य त्रिविधा ब्राह्मणास्तथा॥ सात्विका राजसाश्चैव तामसा
श्च तथापरे॥४९॥ सर्वे वेदविदो दक्षाः सात्विका वनवृत्तयः॥३॥ प्रतिग्रहविहीना
श्च दयाधर्मपरायणाः॥५०॥ यज्ञांस्ते सात्विकैरन्नैः कुर्वाणा धर्मतत्पराः॥ पुरोडाश्य
विधानैश्च न पशुभिः कदाचन॥५१॥ राजसा वेदविद्वांसः क्षत्रियाणां पुरोहिताः॥
षट्कर्मनिरताः सर्वे — — — मांसभक्षकाः॥५२॥ दानमध्ययनं चैव यजनं तु तृ
तीयकं॥ त्रिकर्मरसिकास्ते वै सात्विका ब्राह्मणा नृप॥५३॥ यजनं याजनं दानं त
थैव च प्रतिग्रहः॥ अध्ययनं तु वेदानां तथैवाध्यापनं च षट्॥५४॥ तामसाः क्रोधसं

भा·पं· युक्ता रागद्वेषपराः पुनः॥ राज्ञां कर्मकरा नित्यं किंचिल्लभ्यपने रता॥५५॥ महिषे निह
ते सर्वे सुखिनः संततियुताः॥ बभूवुर्यज्ञनिरता दानधर्मपरास्तथा॥५६॥ क्षत्रिया पा
७४ लनेयुक्ता वैश्या वाणिज्यवृत्तयः॥ कृषिवाणिज्यगोरक्षाकुशीदवृत्तयः परे॥५७॥ एवं
प्रमुदितो लोके महिषे विनिपातिते अनुद्वेगः प्रजानां वै संबभूव धनागमः॥५८
बहुक्षीराश्च गावो नद्यश्चैव बहूदकाः॥ वृक्षा बहुफलाश्चासन्मानवा रोग
वर्जिताः॥५९॥ नाधयो नेतयः क्वापि प्रजानां दुःखदायकाः॥ राजानो धर्मनि
ष्ठाश्च प्रजापालनतत्पराः॥६०॥ न निधनमुपयांति च प्राणिनस्तेप्यकालतः ७४
सकलं विभवायुक्ता रोगहीना सदैव॥ निगमविहितधर्मे तत्पराश्चंडिकायाश्च र
णसरसिजयोः सेवने मंत्रदक्षाः॥६१॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कं

धे विंशतितमोध्यायः॥२०॥ व्यास उ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीं
देव्याश्चरित्रसंयुक्तां सर्वार्थफलदां शुभां॥१॥ पुरा शुंभनिशुंभाख्यौ असुरौ भुवि मंड
ले॥ पातालाच्च समायातौ भ्रातरौ शुभदर्शनौ॥२॥ तौ प्राप्तौ यौवनावेव चेरतुस्त
प उत्तमं॥ अन्नोदकं परित्यज्य पुष्करे लोकपावने॥३॥ व्यास उवाच॥ ॥शृणु
राजन् प्रवक्ष्यामि देव्याश्चरितमुत्तमं॥ सुखदं सर्वजंतूनां सर्वपापप्रणाशनं॥
४॥ यथा शुंभो निशुंभश्च भ्रातरौ बलवत्तरौ॥ बभूवतुर्महावीरावबध्यौ पुरु
षेकिल॥५॥ बहुसेनावृतौ शूरौ देवानां दुःखदौ सदा॥ दुराचारौ महोत्सिक्तौ
बहुदानवसंयुतौ॥ ताडितौ बिकयानौ तु संग्रामे तीवदारुणे॥ देवानां च हि
तावपि सर्वैः परिजनैः सह॥७॥ चंडमुंडौ महाबाहू रक्तबीजोतिदारुणः धू

ना॰पं॰ म्रलोचननामाचनिहतास्तेरणांगणे॥८॥ तान्निहत्यसुराणांसाजहारत्नयम
द्भुतं॥ स्तुतासंपूजितादेवैर्गिरौहिमाचलेशुभे॥९॥ राजोवाच॥ कावसावसु
७५ रावाहौकथंतौबलिनांवरौ॥ केनसेस्थापिताबेहस्त्रीवध्यलंकृतौगतौ॥१०
तपसावरदानेनकस्यजातौमहाबलौ॥ कथंचनिहतौसर्वंकथयस्वसविस्त
रं॥११॥ व्यासउवाच॥ ॥शृणुराजन्कथांदिव्यांसर्वपापप्रणाशिनी॥ देव्या
श्चरित्रसंयुक्तांसर्वार्थफलदांशुभां॥१२॥ पुरास्तुत्ननिशुंभौवावसुरौसु
विमंडले पातालस्ववंशजाधीम्नातरौशुभदर्शनौ॥१३॥ तौशाक्तौयौवनौववचेरतु
स्तपमुत्तमं॥ त्यक्तोदकंपरित्यज्यपुष्करेलोकपावने॥१४॥ वर्षाणामयुतयाव ७५
योगविद्यापरायणौ॥ एकत्रैवासनंकृत्वातेपातेपरमंतप॥१५॥ तयोस्तुष्टो

नवब्रह्मासर्वलोकपितामह॥ तत्रागमच्चभगवान्नारुह्य वरदापति॥१६॥
तावुवाचजगत्कर्त्ताहिहा ध्यानपरौस्थितौ॥ उत्तिष्ठतौमहाभागौतुष्टोहंतपसा
किल॥१७॥ वांछितौवांवरौकांपंददामिब्रुवतामिह॥ कामदोहंसमायातोह
ह्यावांतपसोवलं१८॥ ॥व्यासउ॥ ॥इतिश्रुत्वावचस्तस्यप्रबुधौतौसमाधितः
प्रदक्षिणक्रियांकृत्वाप्रणामंचक्रतुस्तदा॥१९॥ दंडवत्प्रणिपातंचकृत्वातौडर्व
लाहली॥ ऊचतुर्मधुरंवाक्यंदीनंगद्गदयागिरा २० देवदेवदयासिंधोनकाना
मन्नयप्रद॥ अमरत्वंचनौब्रह्मन्देहितुष्टोसिचेद्विभो॥२१॥ मरणादपरंकिंचि
द्भयंनास्तिधरातले॥ तस्मात्भयाच्चसंत्रस्तौशुभाकंशरणंगतौ॥२२॥ त्राहितंदे
वदेवेशजगत्कर्त्तुःसमानिधे॥ परिस्फोटयविश्वालनस्सद्योमरणसंजंभये॥२३

ना.पं. ब्रह्माउ॥ किमिदं प्रार्थनीयं वा विपरीतं हि सर्वथा॥ अरेयं सर्वथा सर्वैः सर्वेषां तु
७६ वनत्रये॥२४॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च॥ मर्यादा विहिता लो
के पूर्वं विश्वकृता किल॥२५॥ मर्त्तव्यं सर्वथा सर्वैः प्राणिभिस्तत्र संशयः अ
न्यं प्रार्थयतां काम मद्दास्यामि यच्च वाञ्छितं॥२६॥ व्यासउ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य स
विमर्षश्च दानवो ऽउवाच तु प्रणिपत्याथ ब्रह्माणं पुरतः स्थितं॥२७॥ पुरुषैरम
रैर्दैत्यैर्मानवैर्मृगपक्षिभिः अवध्यत्वं कृपासिंधो देहि त्वं वाञ्छितो वरः॥२८॥ ना
री बलवती का स्त्री या नौ नाशं करिष्यसि॥ न बिभेमि स्त्रियं कामां त्रैलोक्ये सचराचरे॥
२९॥ अवध्योऽस्मातरस्यातां न वध्यो पंकजोद्भवं॥ न जयं स्त्रीजने मन्ये स्वभावादबला ७६
हि सा॥३०॥ व्यासउ॥ इति श्रुत्वा तपोरक्किं प्रददौ वाञ्छितं वरं॥ ब्रह्मा प्रसन्नमनसा ज

गामाथ स्वमालयं॥३१॥ गते तस्मिन् भवनं तस्मिन् दानवो स्वगृहं गतो॥ भृगुं पुरोहितं कृ
त्वा चक्रतुः पूजनं तदा॥३२॥ शुभे दिने सुनक्षत्रे ज्ञात्वा रूपमयं शुभं॥ कृत्वा सिंहा
सनं दिव्यं राज्याय ददतुर्मुनिः॥३३॥ शुभ्रनाया चाथ ज्येष्ठाय ददौ राज्यासनं शुभं॥
सेवनार्थं तिदैवाश्च संप्राप्ता दानवोत्तमा॥३४॥ चंडमुंडौ महावीरौ भ्रातरौ बलद
र्पितौ॥ संप्राप्तौ सैन्यसंयुक्तं रथवाजिगजान्वितौ॥३५॥ धूम्रलोचननामा च त
रूपं चंडविक्रमः॥ शुम्भं तं नृपतिं श्रुत्वा तदागाद्बलसंयुतः॥३६॥ रक्तबीजस्त
थाशूरो वरदानबलाधिकः॥ अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तस्तत्रैवागत्य संस्थितः॥३७
तस्यैकं कारणं राजन् संग्रामे युध्यतः सदा॥ देहाद्रुधिरसंपातस्तस्य शस्त्राहतस्य च
३८॥ जायते च यदा भूमावुत्पद्यन्ते त्वनेकशः॥ तादृशाः पुरुषाः क्रूरा बहवः श

ना·पं स्वपाणयः॥३६॥ संबभूवुस्तदाकारास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः॥ युद्धंचक्रुःपु
नस्तेवैपुरुषारक्तसंभवाः॥३७॥ अतःसोपिमहावीर्येसंग्रामेतीवदुर्जयः
७१ अवध्यःसर्वभूतानांरक्तबीजोमहासुरः॥३८॥ अन्येचबहवःशूराश्चतुरंगस
मन्विताः॥ शुंभंचनृपतिंमत्वाबभूवुस्तस्यसेवकाः॥३९॥ असंख्यातास्तदाजा
तासेनाशुंभनिशुंभयोः॥ पृथिव्याःसकलंराज्यंगृहीतंबलवत्तया॥४०॥ से
नायोगंततःकृत्वानिशुंभःपरवीरहा जगामतरसास्वर्गेशचीपतिजयाय च
४१॥ चकारासौमहद्युद्धंलोकपालैःसमंततः॥ वृत्रहावज्रपातेनताडया ७१
मासवक्षसि॥४२॥ सवज्राभिहतोभूमौपपाततदानवानुजः॥ भग्नंबलंत
दातस्यनिशुंभस्यमहात्मनः॥४३॥ भ्रातरंमूर्छितंश्रुत्वाशुंभःपरबला

र्दनः॥ तत्रागत्यसुरान्सर्वान्ताडयामाससायकैः॥४४॥ कृतंयुद्धंमहत्तेन
निशुंभेनाक्लिष्टकर्मणा॥ निर्जितास्तुसुराःसर्वेसेंद्राःपालाश्चसर्वशः॥४५॥ ऐं
द्रंपदंतदातेनगृहीतंबलवत्तया॥ कल्पपादपसंयुक्तंकामधेनुसमन्वितं॥४६
त्रैलोक्यंयज्ञभागाश्चहृतास्तेनमहात्मना॥ नंदनंचवनंप्राप्यमुदितोभून्महासुर
ः॥४७॥ सुधायाश्चैवपानेनसुखमापमहासुरः॥ कुबेरंसविनिर्जित्यतस्माद्धृतवांस्तं
तथास्वराज्यंचकारह॥४८॥ अधिकारंतथाभानोःशशिनश्चचकारह॥ यमंचै
वविनिर्जित्यजग्राहतत्पदंतथा॥४९॥ वरुणस्यतथाराज्यंचकारबलिकर्मच॥
वायोःकार्यंनिशुंभश्चचकारस्वबलान्वितः॥५०॥ ततोदेवाविनिर्धूताहृतरा
ज्याहृतश्रियः॥ संत्यज्यशासनास्सर्वेनिर्ययुर्गिरिगह्वरं॥५१॥ हृताधिकारास्तेसर्वे

वन्यमुनिर्जनेवने॥ निरालंबानिराधारानिस्तेजाश्चनिरायुधाः॥५२॥ विचेरुर
भा·पं· मराःसर्वपर्वतानांगुहासुच॥ लोकपालामहाराजदैवाधीनंसुखंकिल॥५३॥ बल
७८ वंतोमहाभागाबुद्धिज्ञानसंयुताः॥ कालेदुःखंतथादैन्यंप्राप्नुवंतिनराधिप॥५४
नप्राप्नुवन्सुखंक्वापिस्थानभ्रष्टाविचेतसः॥ लोकपालामहाराजदैवाधीनंसु
खंकिल॥५५॥ चित्रमेतन्महाराजकालस्यैवविचेष्टितं॥ यःकरोतिनरंतावद्रा
जानंभिक्षुकंबलं॥५६॥ दातारंयाचकंचैवबलवंतंतथाबलं॥ पंडितंविकलंकामं
शूरंचातीवकातरं॥५७॥ मखानांचशतंकृत्वाप्राप्येंद्रासनमुत्तमं॥ पुनर्दुःखतरंप्रा
प्तंकालस्यगतिरीदृशी॥५८॥ कालःकरोतिधर्मिष्ठंपुरुषंज्ञानसंयुतं॥ तमेवातीवपा
पिष्ठंज्ञानलेशविवर्जितं॥५९॥ नविस्मयोऽत्रकर्तव्यःसर्वथाकालचेष्टितं॥ ब्रह्मा

विष्णुहरादीनांप्रभवंतिविचेष्टितं॥ ब्रह्माविष्णुहरादीनांप्रभवंतिविचेष्टितं॥
६०॥ विष्णुर्जन्मअवाप्नोतिसूकरादिषुयोनिषु॥ हरःकपालीसंजातःकालेनैव
बलीयसा॥६१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभगवतीमाहात्म्ये
कविंशोध्यायः॥२१॥ ॥व्यासउ॥ ॥पराजिताःसुराःसर्वेराज्यंभुंक्तेमहासुरः॥ए
वंवर्षसहस्रंतुजगामनृपसत्तम॥१॥ भ्रष्टराज्यास्ततोदेवाश्चिंतामापुःसुदुस्तरां
गुरुंदुःखातुरास्तेतुपप्रच्छुरिदमादृताः॥२॥ किंकर्तव्यंगुरोब्रूहिसर्वज्ञस्त्वंमहामुनिः
उपायोऽस्तिमहाभागदुःखस्यविनिवृत्तये॥३॥ उपचारपरानूनंवेदमंत्राःमहाशयः
वांछितार्थकराःकामंसूत्रैःसलक्षिताःकिल॥४॥ इष्टयोविविधाप्रोक्ताःसर्वकामफ
लप्रदाः॥ ताःकुरुष्वमुनेसम्यक्त्वंज्ञानासिकृपानिधे॥५॥ विधिज्ञस्तुविनाशा

मा.च.
१९

ययथोद्दिष्टः सदागमेः॥ तं कुरुष्वाद्य विधिवद्यथा नो दुःखसंक्षये॥६॥ त्वं वेदांगिर
सां ह्येव तथा त्वं कर्तुमर्हसि॥ दानवानां विनाशाय यत्नं विचारय यथामति॥७॥ बृहस्प
तिरुवाच॥ ॥सर्वे मंत्राश्च वेदोक्ता दैवाधीनफलाः स्मृते॥ नस्वतंत्राः सुराधीश ज्ञातव्यं
कांतफलप्रदा॥८॥ मंत्राणां देव यूयं ते तु दुःखैकभाजनं॥ जातास्म कालयोगेन किं क
रोमि प्रसाधनं॥९॥ इंद्राग्निवरुणादीनां यजनं यज्ञकर्मसु तेयूयं विपदं प्राप्ता इत्थं
किं करोम्यहं॥१०॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो न विद्यते॥ उपायस्तत्र कर्तव्य इ
ति शिष्टानुशासनं॥११॥ दैवं हि बलवत्केचित्प्रवदंति मनीषिणः॥ उपायवादिनो दै
वं प्रवदंति निरर्थकं॥१२॥ दैवं चैवोपचारश्च द्वावेव संमतौ नृणां॥ केवलं दैवमाश्रि
त्य न स्थातव्यं कदाचन॥१३॥ उपायः सर्वथा कार्यो विचार्य स्वधिया पुनः॥ तस्मा

द्ब्रवीमि वः सर्वान्संविचार्य पुनः पुनः॥१४॥ पुरा भगवती तुष्टा जघान महिषासु
रं॥ युष्माभिस्तु स्तुता देवी वरदानं ददाव था॥१५॥ आपदं नाशयिष्यामि संस्म
ता वः सदैव हि॥ यदा यदा वो दैवेशा आपदो दैत्यसंभवाः॥१६॥ भवंतु त
दा कामं स्मर्तव्याहं सुरैः सह॥ स्मृताहं नाशयिष्यामि युष्माकं परमापदः॥१७॥ त
स्माद्धिमाचले गत्वा पर्वते सुमनोहरे॥ आराधनं चंडिकायाः कुरुध्वं मम पूर्वकं॥
१८॥ जानाम्यहं योगबलात्सा सन्नानविष्यति॥ दुःखस्यांतो ह्य युष्माकं दृश्यते ना
त्र संशयः॥१९॥ तस्मिन्शैले देवी तिष्ठति इष्ट मया श्रुतं॥ स्तुताः संपूजिता सद्यो
वांछितार्थं प्रदास्यति॥२१॥ निश्चयं परमं कृत्वा गच्छध्वं सो हिमाचलं॥ सुराः सर्वा
णि कार्याणि सा वः कामं विधास्यति॥२२॥ व्यास उ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवास्तेप्र

यथुर्गिरिं॥ हिमालयं महाराज देवीध्यानपरायणाः॥२३॥ नमश्चक्रुर्महामायां भक्त्या
नामन्नयप्रदां॥ तुष्टुवुस्तोत्रमंत्रैश्च भक्त्या परमया युताः॥२४॥ नमो देवि विश्वेश्वरेश्व
एनाथे सदानंदरूपे सुरानंददे ते॥ नमो दानवांतप्रदे दानवानामनेकार्थदे भक्ति
गम्यस्वरूपे॥२५॥ न ते नामसंख्या न ते रूपमीदृक्तया को पि वेदादि देवादि देवा
त्वमेवासि बुद्धिर्जरा पुष्टिस्तुष्टिः कांतिः शांतिसु विद्या लक्ष्मीर्गतिः कीर्त्तिर्मेधा त्वमे
वासि विश्वस्य बीजं पुराणं॥२७॥ यदा यैः स्वरूपैः करोषीह का सुराणां च तेभ्यो न
मोमोघशांत्ये॥ त्वमा योगनिद्राह्वया त्वं विविक्ता स्थिता सर्वजंतेषु या ते स्वरूपैः कृ
तं कार्यमादौ त्वया यत्सुरारेण्णा हतो मह्यारिमद्दांधोइयारिः द्वयाते सहादेवबर्गेषु
देवित्रासिधा पुराणेषु वेदेषु गीताः॥२९॥ किमत्रास्ति चित्रं पदं वास्तु तं संतु

दापालयेत् पोषयेत् सम्यगेव॥ किं त्वं जनित्री सुराणां सहायं कुरुष्वेक चित्तेन
कार्यं समग्रं॥३०॥ न वेत्ते — — — — — — — — वयं देवि जानीमहे विश्ववंद्ये। रूपा
पात्रमित्येवमत्ता तथास्मान् नयेष्मः सदा पाहि पातुं समर्थे॥३१॥ विना बाण
पातैर्विना वज्रयातैर्विना शूलखड्गैर्विना शक्तिदंडैः रिपून् हंतुमेवासि शक्ता वि
नोदाद्वयं विमहे विलहीयं चरित्रं॥३२॥ इदं ज्ञायते त्वं येव हंतीह मूढा न कार्यं विना
कारणं संभवेत्व॥ वयं कल्पयामो नुमानं प्रमाणं त्वमेवास्य कर्त्रास्यविश्वस्य मा
तः॥३३॥ अजः सृष्टिकर्त्ता हरिः पालयी ता हरो नाशकर्तेति सिधा पुराणे॥ किं त्व
त्प्रसूता स्वयं त्वत्सु गादौ त्वमेवासि सर्वस्य तेनेव माता॥३४॥ त्रिभिस्त्वं पुराराधि
तादेवि दत्ता त्वया शक्तिरुग्रा च तेभ्यः समग्रा॥ तया संभृता स्ते प्रकुर्वंति मातर्ज

ना॰पं॰ गत्वा लनोत्पत्तिसंहारमेव ॥३५॥ ते किं न मंदमतयो यनयो विमूढास्त्वां ये न विश्व
जननीं समुपासयंति ॥ विद्यां परां सकलकामप्रदां ते मुक्तिप्रदां विबुधवृंदपवंदि
८१ तां च ॥३६॥ ये वैष्णवाः पाशुपताश्च सौरा दंनाल्ल एव प्रतिजानाति नूनं ॥ ध्यातैला--
कमलां चलज्जां कांति स्थितिं कीर्तिमथापि पुष्टिं ॥३७॥ हरिहरादिभिरप्यसि सेवि
ता त्वमिह देववरैरसुरैस्तथा ॥ नु विन्नजंति न ये त्वधियो नरा जननि ते विधिना
खलु वंचिता ॥३८॥ हरिरमापदपंकजरंजनं -- रसेन करोति रसान्वितः ॥ त्रि
नयनोपि धरा धरजांघ्रिपंकजपरागनिषेवणतत्परः ॥३९॥ किमपरस्य नरस्य
कथानके त्वपदं न भजंति जगंति के ॥ विगतरागगृहाश्च दयास्तमां कलाध
यो मुनयोपि भजंति ते ॥४०॥ दैवितहं क्रिभजते न जनो रतायसंसारकूपप

तिताः पतिता किलामी ॥ तं कष्टगुल्मव्रणमाधियुता भवंति दारिद्र्यदैन्यसहिता
रहिताः सुखौघैः ॥४१॥ येकाष्टभारवहनेयवसावहा रे कार्यं भवंति निगुणा धन
हारहीता ॥ जानीमहे त्वमतिभिर्नवृद्धिसेवा पूर्वं भवे जननि तेन कृता कृतार्थे
४२॥ व्यासउ॥ ॥ एवं स्तुता सुरैः सर्वैरंबिका करुणान्विता ॥ प्रादुर्बभूव तरसा
रूपयोवनसंयुता ॥४३॥ दिव्यांबरधरा देवी दिव्यभूषणभूषिता ॥ दिव्यमाल्य
समायुक्ता दिव्यचंदनचर्चिता ॥४४॥ जगन्मोहनलावण्या सर्वजक्षणलक्षिता
अद्वितीयस्वरूपा सा देवानां दर्शनं गता ॥४५॥ जाकव्यांस्तातु कामाच निर्गता
गिरिगह्वरात् ॥ दिव्यरूपधरा देवी विश्वमोहनमोहिनी ॥४६॥ देवान्स्तुतिपरान्वी
ह मेघगंभीरया गिरा ॥ प्रेमपूर्वं स्मितं कृत्वा कोकिलामंजुवादिनी ॥४७॥ देवुवा

ना.पं. च॥ नोनो सुरवराः कात्र भवद्भिः स्तूयसे ग्रहं॥ किमर्थंस्तुतवः कार्यंचिंताविष्टाः कृतः
पुनः॥४८॥ ॥व्यासउ०॥ ॥तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्या मोहितं रूपसंपदा। प्रेमपूर्ण
८२ मनोत्साहास्ताम्बचुः सुरसत्तम॥४९॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥देवि त्वां स्तोमि विश्वेशि प्र
णताः स्मः कृपार्णवे॥ पाहिनः सर्वदुःखेभ्यः संविग्नान् दैत्यतापितान्॥५०॥ पुराव
या महामाये निहत्यासुरकंटकं॥ महिषं नो वरो दत्तः स्मर्तव्या ह्यसदापदि॥५१॥
स्मरणाद्दैत्यजां पीडां नाशयिष्याम्यसंशय॥ तेन त्वं संस्मृता देवि नूनमस्माभि
रित्यपि॥५२॥ स्तुंभनिसुंभनौ ताव सुरौ घोरदर्शनौ उत्पन्नौ विघ्नकर्त्तारावह
न्योपुरुषैः किल॥५३॥ देवास्त्वं हंक्तिजनेस्थिरताः सर्वदैवते। दानवैरतिबलै
र्विपदं सुनीताः तान्देवि दुःखरहितान्कुरु भक्तियुक्तान्सकलजन्तुवनरक्षादेविका

यत्नियाद्य॥५५॥ स्वकृतमिति विदित्वा चाविश्वमेतद्युगादौ जननि जगति पीडां हान
वादर्प्ययुक्तां॥ त्वबलमहसमेतास्ते त्वकर्वतिमातः॥५६॥ ॥इति श्री भागवते महापु
राणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये द्वाविंशोध्यायः॥२२॥ व्यासउ०॥ एवं स्तुता तदा देवी दै
:वान्नु निपीडितैः॥ स्वशरीरात्द्वितीयं तु रूपं प्रादुश्चकार ह॥१॥ पार्वत्यास्तु शरीरा
द्वै निःसृता चांबिकाद्भयः॥ कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु पम्यते॥२॥ निस्सृ
तायां तु तस्यां सा पार्वती तनुव्यत्ययात्॥ कृष्णरूपाथ संजाता कालिकासा प्रकीर्त्तिता
॥३॥ मिखीवर्णी महाघोरा दैत्यानां नयवर्धिनी॥ कालरात्रीति सा प्रोक्ता सर्वकाम
फलप्रदा॥४॥ अंबिकाया परं रूपं विरराजमनोहरं॥ सर्वभूषणसंयुक्तं लावण्य
गुणसंयुतं॥५॥ ततोंबिकातदा देवा निसुवाच हसन्निव॥ तिष्टन्तु निर्न्नयाद्येव इनि

ना.पं. ष्यामिरिपूनहं॥६॥कार्यंवस्सर्वथाकार्यंविहरिष्याम्यहंरणे॥निशुंभादींश्चधिष्यामि
युष्माकंसुरसहेतवे॥७॥इत्युक्त्वासातदादेवीसिंहारूढमदोत्कटा॥कालिकांपार्श्व
८२ तःकृत्वाजगामनगरंरिपो॥८॥सागत्वोपवनेतस्याबंबिकाकालिकान्विता॥ज
गावथकलंतत्रजगन्मोहनमोहनं॥९॥श्रुत्वातन्मधुरंगानमोहमीयुर्मृगाःखगाः
सुहंसचपरमंप्रापुरमरागगनेस्थिताः॥१०॥तस्मिन्नवसरेतत्रदानवौशुंभसेवकौ
चंडमुंडाभिधौघोरौरममाणौयदृच्छया॥११॥आगतौददृशातेतौतांतदादिव्यरू
पिणीं अंबिकांगानसंसक्तांकालिकांचपुरःस्थितां॥१२॥दृष्ट्वातांदिव्यरूपांचदान
वौविस्मयान्वितौ॥जग्मतुस्त्वरसापार्श्वंशुंभस्यनृपसत्तम॥१३॥तौगत्वातांसमा
सीनंदैत्यानामधिपंगृहे॥ऊचतुर्मधुरांवाणीप्रणम्यशिरसानृपं॥१४॥राजन्

हिमालयाकामंकामिनीकाममोहिनी॥संप्राप्तासिंहमारूढासर्वलक्षणसंयुता
१५॥नेदृशीदेवलोकेस्तिनगंधर्वपुरेस्तथा॥नदृष्टानश्रुताक्वापिप्रथिव्यांप्रमदो
त्तमा॥१६॥गानंचतादृशंराजन्करोतिजनरंजनं॥मृगास्तिष्ठंतितत्पार्श्वेमधुरस्वर
मोहिता॥१७॥ज्ञायतांकस्यपुत्रीयंकिमर्थमिहमागता॥गृह्यतांराजन्शार्दूलित
वयोग्यास्तिकामिनी॥१८॥ज्ञात्वानयगृहेनार्यंकिरुकमललोचनां निश्चयं
नास्तिसंसारेनारीत्वेवंविधाकिल॥१९॥देवानांसर्वरत्नानिगृहीतानित्वयानृ
प कस्मात्त्वेमांवरारोहांनगृह्णासिनृपोत्तम॥२०॥इंद्रस्यैरावतःश्रीमान्पारि
जातस्तरुस्तथा॥गृहीतोच्चैःश्रवाश्चापित्वयानृपरिवाहुतं॥२१॥कुवेरस्यनिधि
पद्मस्त्वयाराजन्समाहृतः छत्रंजलपतेःशुभ्रंगृहीतंतत्वयाबलात्॥२२॥पा

ना॰पं॰ त्वयापि निष्ठुरं तेन त्वातात वनृपोत्तम ॥ गृहीतो ऽसि हि गात्काऽयं वरुणस्य जितस्य च ॥२३
८४ अम्लानपंकजां मालां तुभ्यं जननिधिर्ददौ ॥ त्वया त्वं महाराज रत्नानि विविधानि
च ॥२४॥ मृत्योराक्रियमस्यापि दंडः परमदारुणः त्वयाहृतारुतः कामं किमन्यद्वर्णय
ते नृप ॥२५॥ कामधेनुर्गृहे तेद्य वर्त्तते सागरोद्भवा ॥ मेनकाद्या वरारोराजन्तवतिष्ट
ति चाप्सराः ॥२६॥ एवं सर्वाणि रत्नानि त्वयात्तानि बलादपि कस्मान्न गृह्यते कांता
रत्नमेषा वरांगना ॥२७॥ सर्वाणि ते गृहस्थानि रत्नानि विविधान्यपि ॥ अनया सं न
विष्यंति रत्नभूतानि नृपते ॥२९॥ त्रिषु लोकेषु दैत्येंद्र नेदृशी वर्त्तते प्रिया ॥ तस्मा
न्नामानयाशु त्वं कुरु भार्यां सुखाय वै ॥३०॥ व्यास उ० ॥ इति श्रुत्वा तयोर्वाक्यं मधु
रं मधुराक्षरं ॥ प्रसन्नवदनं प्राह शुंभः सुग्रीवमास्थितं ॥३१॥ गच्छ सुग्रीव दूतत्वं कुरु

कार्यविचक्षणः ॥ वक्तव्यं च तथा तत्र यथाभ्येति कृशोदरी ॥३२॥ उपायौ द्वौ प्रयोक्त
व्यौ कांतासु सुविचक्षणैः ॥ सामदानाविति प्राह शृंगाररसकोविदः ॥३३॥ नेदे प्रयु
ज्यमाने पि रसाभासस्तु जायते ॥ निग्रहे रसभंगः स्यात्तस्मात्तौ दूषितौ बुधैः ॥३४॥ सा
मदानं सुखैर्वाक्यैः श्लक्ष्णैर्नर्मयुतैस्तथा ॥ कानयानिवरोहतकामिनी कामपीडि
ता ॥३५॥ ॥ व्यास उ० ॥ ॥ सुग्रीवस्तु वचः श्रुत्वा शुंभेनोक्तं सुप्रियं पटु जगाम तरसा
तत्र यत्रास्ते जगदंबिका ३६ सोपत्य सुमुखीं कांतां सिंहस्योपरि संस्थितां ३ए
म्पमधुरं वाक्यं उवाच जगदंबिकां ॥३७॥ दूत उवाच ॥ वरोरु त्रिदशाराति शुंभः स
र्वांगसुंदरः ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शूरः सर्वजिद्राजते नृप ॥३८॥ तेनाहं प्रेषितः कामं त्व
त्सकाशं महात्मना ॥ त्वद्रूपश्रवणासक्तचित्तेनातिविहृयता ॥३९॥ वचनं तस्य तन्वं

ना·पं· गिष्टणुष्वे मधुरस्वरं॥ प्रणिपत्य यथाप्राह दैत्यानामधिपस्तथा॥४०॥ देवास्मया जि
ताः सर्वे त्रैलोक्याधिपतिस्त्वहं॥ यज्ञभागानहं कांते गृह्णामीह स्थितः सदा॥४१॥ कृ
८५ तसारा कृतान्नूनं द्यौमया रत्नवर्जिता॥ यानि रत्नानि देवानां तानि चाहृतवान
हं॥४२॥ लोकारं सर्वरत्नानां त्रिषु लोकेषु नाविभिन्नौ॥ वशानुगाः सुराः सर्वे
मम दैत्याश्च मानवाः॥४३॥ त्वद्गुणैः कर्णमागत्य प्रविश्य हृदयांतरं त्वदधीनां
कृतः कामं किं करोमि करोमि किं॥४४॥ यदाज्ञापय परं तो कृत करोमि वशानु
गं॥ दासोहं तव चार्वंगी रक्ष मां कामबाणतः॥४५॥ त्वं जमां त्वमरालास्तितवाधी
नं स्मराकुलं॥ त्रैलोक्यस्वामिनं मत्वा भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान्॥४६॥ तव चाज्ञाकरः
कांते न वामि मरणावधि॥ अवध्योस्मि वरारोहे सदेवासुरमानुषे॥४७॥ सदासो

नाग्यसंयुक्ता त्वद्विश्वासि वरानने॥ यत्र ते रमते चित्तं तत्र क्रीडस्व सुंदरं॥४८॥ यदा
ज्ञापयसि प्रेम्णा तद्ब्रूहि मधुरं वचः॥ शुंभनाम्नेरितं चैवं लापं गिरा श्रवीम्य हमाशु वै॥४९॥
व्यासउ॥ तद्दूतवचनं श्रुत्वा स्मितं कृत्वा सुपेशलं तं शाह मधुरं वाक्यं देवी देवार्थसा
धकं॥५०॥ ॥श्रीदेव्युवाच॥ ॥जानाम्यहं निशुंभं च शुंभं च चातिबलं नृपं॥ दा
तारं चातिशूरं च सुंदरं सन्मथाकृतिं॥५१॥ द्वात्रिंशल्लक्षणैर्युक्तमवध्यं सुरमान
वैः॥ ज्ञात्वा समागतास्म्यत्र द्रष्टुकामा महासुरं॥५२॥ रत्नं कनकमायाति स्वर्णेना
धिक दृश्यये॥ तथा इत्यलंतिं द्रष्टुं दूरादेवागतास्मि वै॥५३॥ दृष्टा मया सुराः सर्वे मान
वाश्च विमानवा॥ गंधर्वा राक्षसाश्चान्ये ये चातिप्रियदर्शनाः॥५४॥ सर्वे शुंभमया
न्नीता वेपमाना विचेतसः॥ श्रुत्वा शुंभगुणाः तत्र आगतास्म्यह दिदृक्षया॥५५॥

गच्छ दूत महाभाग ब्रूहि शुंभं महाबलं ॥ निशुंभं च श्लक्ष्णया वाचा वचनान्मम
५७॥ त्वां ज्ञात्वा बलिनां श्रेष्ठं रूपेण स्मरसुंदरं उदारं गुणिनं श्रेष्ठं सर्वविद्याविशा
रदं ॥ ५८ ॥ जेतारं सर्वदेवानां दक्षं चौर्य्यकलोद्भवं ॥ भोक्तारं सर्वरत्नानां स्वाधीनं
सबलोन्नतं ॥ ५९ ॥ पति कामास्म्यहं सत्यं न वयोग्या नराधिप स्वेच्छया नगरे त
त्र समायाता महामते ॥ ६० ॥ ममास्ति कारणं किंचिद्विवाहे राक्षसोत्तम ॥ बा
ला भावाहृतं किंचित्कृतं राजन्मया पुरा ॥ ६१ ॥ क्रीडंत्या च वयस्याभिः सह कांते
यहच्छया ॥ स्वदेहबलदर्पेण सखीनां श्र एव तो रहः ॥ ६२ ॥ मत्समात बलः शूरो
रणे मां जेष्यति स्फुटं ॥ तं वरिष्याम्यहं कामं ज्ञात्वा तस्य बलाबलं ॥ ६३ ॥ जहसुर्व
चनं श्रुत्वा सख्यो विस्मितमानसः ॥ किमेतया कृतं क्रूरं व्रतमद्भुतमाशु वै ॥ ६४ ॥ त

स्मात्त्वमपि राजेंद्र ज्ञात्वायमे दृढंव्रतं ॥ जित्वा मां समरे सद्यो वांछितं कुरु चात्म
नः ॥ ६५ ॥ त्वं वा तवानुजो भ्राता समेत्य समरांगणे ॥ जित्वा मां स्वबलेनात्र
विवाहं संविधीयतां ॥ ६६ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमा
हात्म्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स तथा
हसु विस्मितः ॥ किं ब्रूमे रुचिरापांगि स्त्रीस्वभावाद्धि साहसात् ॥ १ ॥ इंद्राद्या
निर्जिता येन देवा दैत्यास्तथा परे ॥ तं कथं समरे देवी जेतुमिच्छसि भामिनी ॥ २
त्रैलोक्ये तादृशो नास्ति यः शुंभं समरे जयेत् ॥ कालं कमलपत्राक्षि तस्याग्रे
युधि सांप्रतं ॥ ३ ॥ अविचार्य न वक्तव्यं वचनं कापि सुंदरि ॥ बलं स्वपरयोर्ज्ञात्वा
वक्तव्यं समयं तथा ॥ ४ ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शुंभस्त्वद्रूपेण मोहितः ॥ त्वां च प्रार्थ

मा॰मं॰ यतेराजाकुरुतस्यिमितंतथा॥५॥त्यक्त्वामूर्खस्त्विनावंत्वंसंमान्यवचनंमम॥नज
शुंभंनिशुंभंवाहितमेतद्ब्रवीमिते॥६॥शृंगारंसर्वथासर्वैःप्राणिभिःपरस्यामुदा॥
८७ सेवितमोमतिमान्निर्विनासुत्तमंयतः॥७॥मागमिष्यसिचेद्बालेसक्रुधःपृथिवी
पते॥बन्मानानाकरान्त्रेत्वबालान्नेष्यतिसांप्रतं॥८॥केशेषाकृष्यतेनूनंदान
वाबलदर्पिता॥त्वांनयिष्यंतिवामोरुतरसाशुंभसन्निधौ॥९॥स्वल्पनारस्त
तन्वंगीसाइसंसर्वथात्यज॥मानिताग्च्छतत्पार्श्वंपानपात्रंयतोसिवै॥१०॥
क्रयुधंनिशितैर्बाणैःकसुखंरतिसंगजं॥सारासारंपरिचिंत्यकरुमेवचनंहि
तं॥११॥हितायतवचार्वंगिब्रवीमिवचनंपटु॥नजशुंभंनिशुंभंवाप्राप्स्यसिप
रमंसुखं॥१२॥देव्युवाच॥ ॥सत्यंहतमहाज्ञागप्रवक्तुंनिपुणोह्यसि॥शुंभंनि

शुंभंजानामिबलवंताविनिश्चवं॥१३॥प्रतिज्ञामेकृताबाल्यादन्यथासाकथंभ
वेत्॥तस्माद्ब्रूहिनिशुंभंवाशुंभंवाबलिनांवरं॥१४॥विनायुधंनमेभर्ताभवि
ताकोपिसोहृढवात्॥जित्वामांतरसाकामंकरंगृह्णातुसांप्रतं॥१५॥युधेछया
समायातौविधिमामबलांनृप॥युधंदेहिसमर्थोसिवीरधर्मसमाचर॥१६॥वि
न्नेषिममनश्चलाचेद्गच्छपातालमाचिरं॥त्रिदिवंचधरांत्यक्त्वाजीवितेछायदन्ति
चेत्॥१७॥इतिदूतवचःश्रुत्वागत्वास्वपतिमाहरात्॥सविचार्यधियायुक्तंकरि
ष्यतिमहाबलः॥१८॥संसारेहतधर्मोयंयत्सत्यस्यापणंकिल॥राज्ञोपत्योच
धर्मज्ञतथात्वंकरुमाचिरं॥१९॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्तस्तुवचःश्रुत्वानीतिमं
द्वचसंयुतं॥हेतुमद्युक्तमगल्भंचविस्मितःप्रययौतदा॥२०॥गत्वादैत्यपतिं

मा॰पं॰ इतोविचार्यचपुनः॥ प्रणम्यपादयोःश्लक्ष्णंभृत्युवाचनृपंप्रति॥२१॥ राजन्नाज्ञा
करवाकंमृदुपूर्वंप्रियंवचः॥ सत्यंचापिप्रवक्तव्यंतेनचिंतापरोह्यहं॥२२॥ सत्यं
९८ प्रियंचराजेंद्रवचनंदुर्लभंकिल॥ अप्रियंवदताकामंराजाकुप्यतिसर्वदा
२३॥ साकाकुतःसमायाताकस्यावाकिंबलाबला॥ नज्ञानगोचरंराजन्किं
ब्रवीमिविचेष्टितं॥२४॥ युधकामामयादृष्टागर्विताकटुभाषिणी॥ तयायत्क
थितंसम्यक्तच्छृणुष्वमहामते॥२५॥ मयाबाल्यात्प्रतिज्ञेयंकृतापूर्वंविनोदतः॥ स
खीनांपुरएवतांकामंविवाहंप्रतिसर्वथा॥२६॥ योमांमृधेजयेत्तथादर्प्पंविविधु
नोतिवै॥ तस्माद्युधस्वधर्मज्ञोजित्वामांशाववंकुरु॥२७॥ तथेतिव्याहृतंराजन्
कृत्वाहंसमुपागतः॥ यथेच्छसिमहाराजतथाकुरुतदप्रियं॥२८॥ सायुधासिंह
वाहना॥ निश्चलावर्त्ततिसम्यक्युद्धोद्यतद्विधीयतां॥२९॥ व्यासउ॥ ॥ इत्या
कर्ण्यवचस्तस्यसुरथस्यनराधिपः॥ पप्रच्छभ्रातरंश्रेष्ठंसमीपस्थंमहाबलं॥३०
शुम्भउ॥ ॥ भ्रातःकिमत्रकर्त्तव्यंब्रूहिसत्यंमहामते॥ नार्येकायोद्धुकामास्ति
मामाकयतिसांप्रतं॥३१॥ अहंगमिष्येसंग्रामेत्वंवागच्छबलान्वितः॥ यथेच्छते
निशुंभाद्यतत्कर्त्तव्यंमयाकिल॥३२॥ निशुंभउ॥ ॥ नमयानत्वयावीरगंतमं
रणमूर्धिवै॥ प्रेषयस्वमहावीरंत्वरितंधूम्रलोचनः॥३३॥ सगत्वातांरणेजि
त्वागृहीत्वाचारुलोचनं आगमिष्यतिशुंभोत्रविवाहंसंविधीयतां॥३४॥
शुंभउवाच॥ ॥ धूम्रलोचनगच्छाशुसैन्येनमहतावृतः॥ गृहीत्वानयतांमुग्धां
स्ववीर्यदर्पमोहितां॥३५॥ देवोवादानवोवापिमनुष्योवामहाबलः॥ तत्पार्ष्णिया

ना·पं·
८९

हतांशाखोऽहंतव्यस्त्वरसात्वया॥३६॥ तस्माश्चविनिर्गिनी कालीहत्वातांगृह्यतांपुनः श्री
घ्रमत्रसमागच्छकृताकार्यमनुत्तमं॥३७॥ रक्षणीयात्वया साधुमुंचन्नश्रीघ्रंशिनीमु
खान्॥ यत्नेनमहतावीरमृडहेवांकुरुतोहरी॥३८॥ तस्सहायाश्च हंतव्यापेरणे
शस्त्रपाणय॥ सर्वथासानहंतव्यारक्षणीयांप्रयत्नतः॥३९॥ ॥व्यासउवाच॥इ
त्यादिष्टस्तदाराज्ञातरसाधूम्रलोचनः॥ वृणान्यष्टंतसैन्येनहतःशीघ्रंययौरणे॥
३९॥ सायुधानांसहस्त्रेणषष्ट्यायुतः तदा॥ सददर्शततोदेवींतुहिनाचलसं
स्थितां॥४०॥ दृष्ट्वातांमृगशावाक्षीं विनयेनसमन्वितः॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णं
हेतुमद्रसभूषितं॥४१॥ शृणुदेविमहाभागेशुंभस्त्वद्विरहातुरः॥ दूतंप्रेषितवान्पा
र्श्वेतवनीतिविशारदः॥४२॥ रसरूपंगतस्त्वयाविपिनःसामपूर्वंपिकःस्वरे॥ सेना

गत्यवचःप्रोक्तंविपरीतंवरानने॥४३॥ वचसातेनमेनकांचिंताविष्टमनाकुलःप्र
नूवरसमागम्यशुंभःकामविमोहितः॥४४॥ इतनतेनन्नात्तंहेतुगर्भवचस्त
व॥ योमांजयतिसंग्रामेयउक्तंकगिनंवचः॥४५॥ नज्ञातंतेनसंयामोऽहिविधा
खलुमानिनी॥ रतिजोस्याहजेंद्रेवपात्रभेदेविवक्षितः॥४६॥ रजितस्त्वयिवामो
रुराजुद्धस्याहजःस्मृतः॥ सुखदोप्रथमःकांतेदुःखदश्चापरयःस्मृतः॥४७॥ जाना
म्यहंवरारोहेन्नावर्तेमानसःकिज॥ रतिसंग्रामजावस्तेहृदयेपरिवर्तते॥४८॥ श्र
गितज्ञंविदित्वामालक्स्यकासंतराधिपं॥ प्रेषयामासशुंभोद्य बलेनमहताहृतं॥४९
चतुरापिमहाभागेशृणुमेवचनंमृडु॥ नजस्तुंशंत्रिलोकेचंदेवदर्पनिबर्हणं॥५०
मदूराज्ञीप्रियाभूत्वाशुंभस्यभोगामनुत्तमान्॥ जेष्यतिलांमहाबाहुःशुंभःकामव

भा·पं·
९०

र्थवित्॥५१॥ विचित्रान्कुरुहावांस्त्वां सोपि नाथ करिष्यति॥ भविष्यति कालि
केयं तत्र वै मम साक्षिणी॥५२॥ एवं संगरयोगेन पतिर्मे परमार्थवित्॥ जित्वा त्वां
सुखशय्यायां परिश्रांतां करिष्यति॥५३॥ रक्तदेहां नखाघातैर्दंतैश्च खंडिता
धरां॥ स्विन्नकेशं श्रमश्वासां स विधास्यति भूपतिः॥५४॥ नविता मानसः कामो
रतिस्तं यामजस्तव॥ स्थानि लब्ध एवास्ति स्वस्थः सर्वात्मना प्रिये॥५५॥ वचनं कु
रु मे पथ्यं हितं कृत्वा तिपेशलं॥ भजस्व त्वं नगं गरां ममत्वानिनीयासि मानिनी॥५६
मंदभाग्याश्च ते नूनं शस्त्रयुधप्रियाश्च ये॥ न तद्दृहासिकां ते तां सहास्मुरतवक्षना
श्रीकंक्कुरुराजानं पाह्यातविकाशितं॥ ककलंश्रीधुसेकेन तथा कुरु बकंकु
रु॥५७॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमहात्म्ये चतुर्विंशोध्यायः

२४॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥इत्युक्त्वा विरराम सौ वचनं धूम्रलोचनं॥ प्रत्युवाच त
दा काली प्रहस्य ललितं वचः॥१॥ विदूषकोसि जाल्म त्वं शैलूक इव नासि॥ इथा
मे स्यात्तथा चित्ते करोषि मधुरं वदन्॥२॥ बलवान्बलसंयुक्तः प्रेषितोसि दुरात्मना
हत्वा शुंभं निशुंभं च त्वां चान्यान्बलाधिपान्॥३॥ देवी कुथमारायातैव गमिष्यति
निजालयं॥ कासौ मंदमतिः शुंभं के चेबा विश्वमोहिनी॥४॥ नायुक्तः खलु संसारे
विवाहादि धिरे तयोः॥ सिंही किं त्यतिकामार्त्ता जंबूकं कुरुते पतिं॥५॥ करिणी गर्द्भं
ईवापि गवयं सुरभी तथा॥ गच्छ शुंभं निशुंभं च वद सत्यं वचो मम॥६॥ कुरु युद्धं न्वे
घा हि पाताले तरसाधुना॥७॥ व्यास उ॥ ॥ कालिकाया वचः श्रुत्वा स दैत्यो धूम्र
लोचनः॥ तामुवाच महाभाग क्रोधसंरक्तलोचनः॥८॥ दुर्दर्शे तां निहत्वाद्य सिं

हं च मद्गर्वितं ॥ गृहीत्वैनां गमिष्यामि राजानं त्र सहं किल ॥ ९ ॥ रसनंगं तया का
ली विज्ञेमि त्विह सांप्रतं ॥ नो चेत्त्वां निशितैर्बाणैर्हन्मि यकल हप्रिये ॥ १० ॥ कालि
कोवाच ॥ ॥ किं विकत्थसि मंदात्मन् नायं धर्मो धनुष्मतां ॥ स्वशक्त्या मुंच विशिखा
न् गंतासि यमसादनं ॥ ११ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं दैत्यः संगृह्य कार्मुकं
तथा ॥ कालिकां तं शरासारैश्छादयामास तिशिला शितैः ॥ १२ ॥ देवास्तु प्रेक्षकास्तत्र
गगने घनसंहता ॥ तस्थुर्जयिजयोत्सुकुर्देवी शक्रपुरोगमा ॥ १३ ॥ तयोः परस्परं
युद्धं प्रवृत्तं चातिदारुणं बाणखड्गगदाशक्तिमुशलादिनिसंकटः ॥ १४ ॥ का
लिका बाणघातैस्तु पूर्वं हत्वा खरानथा ॥ बभंजत्तदृथं रूढं जहास च मुमुक्ष च ॥ १५
स चान्यं रथमारूढः कोपेन प्रज्वलन्निव ॥ बाणवृष्टिं चकारोग्रां कालिकोपरि भारत

१६ ॥ सापि चिच्छेद तरसा तस्य बाणान्नसंगतान् ॥ मुमोच चान्यान्सुग्र वेगात् दानवो
परि कालिका ॥ १७ ॥ तैर्बाणैर्निहतास्तत्र पार्ष्णिग्राहाः सहस्रशः ॥ मुमोच चान्यान्सु
ग्रवेगात्तद्दानवो परि कालिका ॥ बभंज च रथं वेगान्सूतं हत्वारानपि ॥ १८ ॥ चिच्छेद
च धनुः सद्य सर्वलोकभयं दृढं ॥ चिच्छेद च धनुः सद्य बाणैरुरगसंनिभैः ॥ सुर
चक्रे सुराणां सा त्राणं खनादं तथाकरोत् ॥ २० ॥ विरथः परिघं गृह्य सर्वलोहमयं दृ
ढं ॥ आजगाम रथोपस्य कुपितो धूम्रलोचनः ॥ २१ ॥ वाचा निर्भर्त्सयन्कालीं
करालः कालसंनिभः ॥ अद्यैव त्वां हनिष्यामि कुरूपे पिंगलोचने ॥ २१ ॥ इत्यु
क्त्वा सहसागत्य परिघं क्षिपते यदा ॥ हुंकारेणैव तं भस्म चकार तरसांबिका ॥
२२ ॥ देवास्तं निहतं दृष्ट्वा दानवं धूम्रलोचनं ॥ मुमुचुः पुष्पवृष्टिं वै मुदिता गगने स्थि

ता॥२४॥रणभूमिस्तदाराजन्दारुणा समपद्यत॥ निहतैर्दानवैरश्वैः खरैरश्चवा
रणैस्तथा॥२५॥गृध्राः कंकाबराः श्येनाः वरकाजंबुकास्तथा॥ नंनतुश्चा क्रघुमे
तान्पतितान्रणभूमिषु॥२६॥अंबिका तद्रणस्थानं त्यक्त्वाक्रूरस्थलां तरे॥ग
त्वाचकारचाप्युग्रं शंखनादं भयप्रदं॥ तच्छ्रुत्वा हरन्नाद्दं तु शुंभः सद्मनि संस्थि
तः॥ दृष्ट्वा यदानवा भग्ना नागता रुधिरोक्षतान्॥२८॥छिन्नपादकरांकांश्चित्
मंचकारोपितानपि॥ नष्टदृष्टकटिग्रीवाक्रंदमानाननेकशः॥२९॥ वीक्ष्य शुं
भस्तु पप्रच्छ क्र गतो धूम्रलोचनः॥ क्रतं कालीकया कर्म रणभूमावमानुषं॥३०
कथं भग्नाः समायाता नानीता किं वरांगना॥ सैन्यं कुत्र गतं मंदाः कथयंतु यथोचि
तं॥३१॥ कस्यायं शंखनादो हि श्रूयते भयवर्द्धन॥ गणाऊचुः॥ बलं च पातितं

सर्वं निहतो धूम्रलोचनः॥ शंखनादोंबिकायास्तु गगनं व्याप्य राजते॥३२॥ हर्ष
दः सुरसंघानां दानवानां च शोककृत्॥३३॥ गदा निपातिताः सर्वे तेन केशरिणा वि
भो॥ रथनद्धाइयाः श्वेव बाणयाते विनाशिता॥३४॥ गगनस्थाः सुराः स्वकः पु
ष्पवृष्टिं मुदान्विताः॥ दृष्ट्वा भग्नबलं सर्वं घातितं धूम्रलोचनं॥३५॥ विनाशः सर्व
दैत्यानां दृश्यते पुरुषर्षभ विचार्यं कुरु राजेंद्र मंत्रिभिः सह मंत्रणं॥३६॥विस्म
योयं महाराज यदेका नगरे बिका॥ नवद्भिः सह युधा य संस्थिता सैन्यवर्जिता॥३७
भिन्नर्यैका किंनी बाला सिंहारूढा मदोत्कटा॥ चित्रमत्र महाराज न्त्रानते कुतमं
जसा॥३८॥ संधिर्वा विग्रहो वा यस्या नं निर्याणमेव वा॥ मंत्रयित्वा महाराज कुरु
कार्यं यथा रुचि॥३९॥ तयोस इव बलं नास्ति तथापि राज्ञुतापन॥ पार्ष्णिग्राहः सु

ना॰पं॰ राःसर्वेन्नविध्यंतिकिलायदि॥४०॥यक्षोरगाश्चगंधर्वाकिंनरामानुजास्तथा॥तं
१८३ सहायाश्चमंतव्यासमयेसुरतापन॥४१॥समयेतत्समीपस्थोयावतेहरिवं
करौ लोकपालाःसमीपेद्यवर्त्तिगगनेस्थिता॥४२॥अस्माकंमतिमान्नेनेत्रा
यतेसर्वथेदृशं॥अंबिकायासहायानानैककार्यकरावन॥४३॥एकानाशयि
तुंशक्ताजगत्सर्वंचराचरं॥काकथादानवानांतुसर्वेषामितिनिश्चयः॥४४॥इ
तिज्ञात्वामहानागयथारुचितथाकुरु॥हितंसत्यंमितंवाक्यंवक्तव्यंमनुयायि
त्विः॥४५॥ ॥व्यासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतेषांशुंभःपरबलार्दनः॥कनीयांसं
समानीयपप्रच्छरहसिस्थितः॥४६॥भ्रातस्त्वंकालिकाकामंनिहत्योधूम्रलोचनः
बलंचनाशितंसर्वंमित्येनाःसमागताः॥४७॥अंबिकाशंखनादंचैकरोतिमद

गर्विता॥ज्ञानिनांचैवदुर्ज्ञेयागतिःकालस्यसर्वथा॥४८॥तृणवज्जायतेनूनंवज्रं
चैवतृणायते॥बलवान्बलहीनःस्याद्दैवस्यगतिरीदृशी॥४९॥पृच्छामित्वांमहा
नागकिंकर्त्तव्यमतःपरं अनेनाप्यंबिकानूनंकारणादत्रचागता॥५०॥युक्तंप
लायनंवीरयुधंवावदसत्वर॥जयुज्येष्ठंविज्ञानामित्वामहंकार्यसंकटे॥५१॥
निशुंभउवाच॥नाद्यपलायनंयुक्तंनउग्रंग्रहणंतथा॥युद्धमेवपरंश्रेयःसर्वथै
वानपानयः॥५२॥ससैन्योहंगमिष्यामितरसालब्ध्वामिमां॥५३॥अथवा
बलवान्कामःकर्त्ताकिंवासईश्वरः॥मृतेमयित्वयाकार्यंविमृष्यचपुनःपुनः॥५४
इतितस्यवचःश्रुत्वाशुंभःप्रोवाचचानुजं॥तिष्ठत्वंचंडमुंडौद्वौगच्छतौबलसंयुतौ
५५॥शशाकंग्रहणात्वैनयुक्तंगजमोचनं॥चंडमुंडौमहावीरौतंहंतुंसर्वथा

भा·पं·
९४

त्तमौ ॥५६॥ इत्युक्त्वानंतरं शुंभः संज्ञाप्य च महाबलौ ॥ हंतुं तामबलां शीघ्रं निर्ल
ज्जां मदगर्वितां ॥५७॥ गच्छतां चंडमुंडौ द्वौ स्वसैन्यपरिवारितौ ॥ हंतुं तामबलां शी
घ्रं गम्यतां बलवत्तरौ ॥५८॥ उवाच वचनं राजा चंडमुंडौ पुरःस्थितौ ॥ गंतव्यं शी
घ्रं तत्र कर्तव्यं कार्यमुत्तमौ ॥५९॥ गृहीत्वा मह्नातां कालिकापिंगलोचना ॥
आगम्यतां महस्त्वागौ कृत्वा कार्यमहत्तरं ॥६०॥ सा नायाति गृहीतापि गर्विता सां
बिका यदि ॥ तथा बाणैर्महातीक्ष्णैर्हंतव्याहवमंडिता ॥६१॥ ॥इतिश्री भागवते
महापुराणे पंचमस्कंधे पंचविंशोध्यायः ॥२५॥ व्यास उवाच ॥ ॥इत्याज्ञप्तौ त
दा वीरौ चंडमुंडौ महाबलौ ॥ जग्मतुस्त्वरसैवाजौ सैन्येन महतावृतौ ॥१॥ दृष्ट्वा त
त्र स्थितां देवीं देवानां हितकारिणीं ॥ ऊचतुस्तौ महावीर्यौ बलसामान्वितां वच ॥२॥

बाले त्वं किं न जानासि शुंभं सुरबलार्दनं ॥ निशुंभं च महावीर्यं तुरासाहजयोधतं
३॥ त्वमेकासि वरारोहे कालिका सिंहसंयुता ॥ जेतुमिच्छसि दुर्बुद्धे शुंभं सर्वबला
न्वितं ॥४॥ मतिर्दःका ममेवास्ति नाथ नरो पिवा ॥ हैवास्त्वां प्रेरयंत्येव विनाशायत
वैवते ॥५॥ विमृष्य कुरु तन्वंगि कार्यं स्वपरयोर्बलं अष्टादशभुजलात्वं गर्वं चि
त्कुरुषे मृषा ॥६॥ किं बहुजैर्बकनिवर्थैरायुधैः ॥ किं श्रमपदे ॥ शुंभस्यासुरसं
घानां कर्तुः कार्यमनुत्तमं ॥७॥ शुंभः स्याग्रे सुराणां वै जेतुः समरशालिनः ॥ ऐ
रावणकरच्छेत्तुर्दंतदारणकारिणः ॥८॥ जयिनः सुरसंघानां कर्तुं कार्यमनुत्तमं
॥९॥ वृथा गर्वायसे कांते कुरु मे वचनं प्रियं ॥ हितं तव विशालाक्षि सुखदं दुःखना
शनं ॥१०॥ दुःखोत्तराणि कार्याणि त्याज्यानि हरतो बुधैः ॥ सुखांतानि च सेव्यानि

ना·पं· शास्त्रतत्वविशारदे॥ १०॥ चतुरापि कालापेपरयशुंभ्नवलंमहत्॥ प्रत्यक्षंसुरसं
८५ घानामर्द्दनाक्षमहोदयं॥ ११॥ अत्यक्तं च परित्यज्यस्थैवानुमतिः किल॥ संदेहस
हितेकार्येनविशंसः प्रवर्त्तते॥ १२॥ दृष्टिलग्नं सुखंहित्वा किंफलंनाविचिंतने॥ न
वतीनन्वत्येवमा विकार्यवरानने॥ १३॥ शत्रुः सुराणांपरमः शुंभः समरदुर्जयः तस्मा
त्वांप्रेरयत्यत्र देवादैत्येशपीडिता॥ १४॥ तेषांत्वंवचनैः स्निग्धैर्वंचितासिशुचिस्मिते
दुःखायत्वं देवानां शिवा स्वार्थस्य साधका॥ १५॥ कार्यमित्रं परित्यज्य धर्ममित्रंसमा
श्रयेत्॥ देवाः स्वार्थपराः कामं त्वामहं सत्यमब्रुवं॥ १६॥ नजंभुं नं सुरेशानं नेतारंचु
वनेश्वरं॥ चतुरंसुंदरंश्रूरंकामशास्त्रविशारदं॥ १७॥ ऐश्वर्यसर्वलोकानांत्रा
प्यमिशुंभ्नशासनात्॥ निश्चयंपरमंकृत्वा नर्त्तारंभज शोभनं॥ १७॥ ऐश्वर्यंसर्व

लोकानांप्राप्स्यसि शुंभशासनात्॥ निश्चयंपरमंकृत्वा नत्तारिंभजशोभने॥ १८
व्यासउ॥ इतितस्यवचः श्रुत्वा चंडस्यजगदंबिका मेघगंभीरनिनदंजगर्ज्जप्र
नरब्रवीत्॥ १९॥ गच्छजाल्ममृषा किंत्वं नाषसे वचनावचः त्यक्त्वाहरीहरींद्रश्च
शुंभंवककरंवंपतिं॥ २०॥ नमेकश्चित्पतिं कामं न कार्यं पतिना मम॥ स्वामिन्त्वं स
र्वभूतानामहमेवनिशामय॥ २१॥ शुंभ्नामेवहवोदृष्टा निशुंभाश्चसहस्रशः
घातिताश्चमया पूर्वं शतशो दैत्यदानवाः॥ ममाग्रेदेववृंदानि विनष्टानि युगेयुगे
नाश्यंयास्यंतिदेवानांपृथ्वा निश्चनरद्य वै॥ २३॥ कालएकागतः कामं दैत्यसंहारका
रकाः॥ वृथात्वंकुरुषे यत्नंरक्षणायात्मसंततिं॥ २४॥ कुरुयुद्धंवीरधर्मंरक्षणायोम
हामते॥ मरणंनाविदुस्ता ज्ञयशोरक्षमहात्मनिः॥ २५॥ किंतेकार्यंनिशुंभेनशुं

वा·पं.
७६

नचदुरात्मना ॥ वीरधर्मंपरंप्राप्यस्वर्गंहिस्वर्गंसुरालयं ॥२६॥ शुंभोनिशुंभश्चैवाने
येचान्येतवबांधवाः ॥ सर्वेतिवानुगाःकामंमागमिष्यंतिसांप्रतं ॥२७॥ क्रमशःस
र्वदैत्यानांकरिष्याम्यद्यसंक्षयं ॥ विषादंत्यजमंदात्मन्कुरुयुधंमयासह ॥२८॥ ला
महंनिहनिष्यामिन्मातरंतवसांप्रतं ॥ ततःशुंभंनिशुंभंचरक्तबीजंमदोत्कटं ॥२९
अन्यांश्चासुरान्सर्वान्हत्वाहंसमरांगणे गमिष्यामियथाकामंतिष्ठवागच्छवाशु
तं ॥३०॥ गच्छशुंभंतथापृष्टकुरुयुधंमयाधुना ॥ किंजल्पसिमृषावाक्यंसर्वथाकात
रप्रियं ॥३१॥ ॥व्यास उ॥ ॥ तयेत्थंप्रेरितोदैत्यश्चंडमुंडःक्रुधान्वितः ॥ ज्याशब्दंतरसा
घोरंचकारबलदर्पितः ॥३२॥ सापिशंखस्वनंचक्रेपूरयन्सकलादिशः ॥ सिंहोपिकुपि
तस्तावन्नादंसमकरोद्बली ॥३३॥ तेननादेननाकाद्याजहर्षुरमरास्तदा मुनयोयक्ष

गंधर्वाःसिद्धाःसाध्याश्चकिंनराः ॥३४॥ युधंपरस्परंतत्रजातंकातरभीतिदं ॥ चंडि
काचंडयोस्तीक्ष्णंबाणखड्गगदासिभिः ॥३५॥ चंडमुक्तांश्छरान्देवीचिछेदनिशि
तैःशरैः ॥ मुमोचपुनरुग्राश्चानंबिकापन्नगानिव ॥३६॥ गगनंछादितंतत्रसंध्या
मेविशिखैस्तदा शलभैरिवमेयांतेकर्षुकानांभयप्रदैः ॥३७॥ मुंडोपिसैनिकैः
साकंपपाततरसारणे ॥ मुमोचबाणवृष्टिंचक्रुद्धःपरमदारुणः ॥३८॥ बाण
जालंमहद्दृष्ट्वाक्रुधातत्रांबिकाभृशं कोपेनवदनंतस्याबभूवघनसंनिभं ॥३९
कदलीपुष्पनेत्रंचभ्रुकुटीकुटिलंतदा निःक्रांताचतदाकालीललाटात्फलका
ततः ॥४०॥ व्याघ्रचर्मांबराक्रूरागजचर्मोत्तरांबरं मुंडमालांधराघोराशुष्क
कसरोदरा ॥४१॥ खड्गपाशधरातीवभीषणाभयदायिनी ॥ खट्वांगधारिणी

ना॰पं रोशकाजरात्रिश्विापरा॥४२॥ विस्तीएविरनाजिव्हाचालनाद्भयदायिनी॥ विस्ता
८१ रजघनावेगात्क्रधनासुरसैनिकान्॥४३॥ करेत्तलामहावीरास्तरसाग्रहस्तमुकु
मुखेचिक्षेपदैत्यायायान्पिपेषदशनैः शनैः॥४४॥ गजान्घंटान्वितान्हस्तोगृही
त्वानिदधौमुखे॥ सारोहान्त्त्रसयित्वाजौसाट्टहासंचकारच॥४५॥ तथैवतुर
गानोष्ट्रान्रथान्सारथिसंयुतान्॥ निक्षिप्यवक्त्रेदशनैश्चर्वयंत्यतिरौद्रं॥४६
हन्यमानंबलंप्रेक्ष्यचंडमुंडमहासुरौ॥ छादयामासतुर्देवींबाणासारैरनंतरैः॥४७॥
चंडश्चंडकरप्रायंचक्रंचक्रधरायुधं॥ चिक्षेपतरसादेवीननादसमुरुर्मुहुः॥४८॥
नदंतंवीक्ष्यतंकालीरथांगंचरविप्रभं बाणेनैकेनचिछेदसुप्रभंतत्सुदर्शनं॥४९
तंजयान्नशरैस्तीक्ष्णैश्चंडचंडशिलाशितैः मूर्छितोसौपपातोर्व्यांदेवीबाणार्दितोभृशं

५०॥ पतितंभ्रातरंवीक्ष्यमुंडोडःखार्दितस्तदा॥ चकारशरवृष्टिंचकालिकोपरिकोपितः
५१॥ चंडिकामुंडनिर्मुक्तांशरवृष्टिंसुदारुणां॥ ईषिकास्त्रैर्बलान्मुक्तैश्चकारतिलशःक्षणा
त्॥५२॥ अर्धचंद्रेणबाणेनताडयामासतंपुनः पतितोसौमहावीर्योमेदिन्यांमद
वर्जितः॥५३॥ हाहाकारोमहानासीद्दानवानांबलेतदा॥ जहृषुरमराःसर्वेगगन
स्थागतव्यथा॥५४॥ विहायमूर्छांचंडस्तुसंगृह्यमहतींगदां॥ तरसाताडयामास
कालिकादक्षिणेभुजे॥५५॥ वंचयित्वागदायातंतंबबंधमहासुरं तरसाबाण
पाशेनमंत्रयुक्तेनकालिका॥५६॥ उत्थितस्तुतदामुंडोचंडंबधंमहाबलं॥ आ
जगामसुसन्नधःशक्तिंकलाकरेहरं॥५७॥ आगच्छंतंततःकालीदानवंवीक्ष्यस
त्वरं॥ बबंधतरसातंतुद्वितीयंभ्रातरंनृप॥५८॥ गृहीत्वातौमहावीर्यौचंडमु

भा॰ पं॰ डोशशाविव॥ कुर्वती विपुलं हासमाजगामांबिकां प्रति॥ ५९॥ आगत्य ताम
९८ थोवाच गृहाणेमौ पशू प्रिये॥ रणयज्ञार्थमानीतौ दानवौ रणदुर्जयौ॥ ६०॥
तावानीतौ तदा वीक्ष्य चंडमुंडौ वृकाविव॥ ६१॥ अंबिका कालिकां प्राह मिष्या
संयुतं वच॥ ६ न त्वं मा कुरु मा मुंच यथेच्छसि तथाथवा॥ देवानां कार्यसंसिद्धिः
कर्तव्या तरसा त्वया॥ ६२॥ ॥ व्यास उ॥ ॥ ~~न त्वं मा कुरु मा मुंच यथेच्छसि त~~
~~था थवा॥ देवानां कार्यसंसिद्धिः कर्तव्या तरसा त्वया॥ ६२॥ व्यास उ॥~~ इति तस्य
वचः श्रुत्वा कालि प्राह तां पुनः॥ हिंसा नैव करिष्यामि वधे मौ वध्यमागतौ॥ ६३
युधयज्ञेति विख्याते खड्गयूपे प्रतिष्ठिते॥ आलंभं च करिष्यामि यथा हिंसा न
जायते॥ ६४॥ इत्युक्त्वा सा तदा देवी खड्गेन शिरसी तयो॥ चकर्त तरसा काली प

पो च रुधिरं मुदा॥ ६५॥ एवं दैत्यौ हतौ दृष्ट्वा मुदितो वाच चांबिका॥ कृतं कार्यं सु
राणां ते ददाम्यद्य वरं शुभं॥ ६६॥ चंडमुंडौ हतौ यस्मात्तस्मात्ते नाम कालिके॥ चा
मुंडेति सुविख्यातं भविष्यति धरातले॥ ६७॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुरा
णे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये चंडमुंडवधो नाम षड्विंशोध्यायः॥ २६॥ व्यास
उ॥ हतौ तौ दानवौ दृष्ट्वा हतशेषाश्च सैनिकाः॥ पलायनं ततः कृत्वा जग्मुः सर्वे
नृपं प्रति॥ भिन्नांगा विशिखैः केचित्केचिच्छिन्नकरास्तथा॥ रुधिरं स्रावयंतश्च
रुदंतो निर्ययुः पुरे॥ २॥ गत्वा दैत्यपतिं सर्वे चक्रुर्बुंबारवं मुहुः॥ रक्ष रक्ष महाराज
नह्यपलद्य कालिका॥ ३॥ तया हतौ महावीरौ चंडमुंडौ सुरार्दनौ॥ भक्षिताः सेन
का सर्वे वयं भग्ना भयातुराः॥ ४॥ नीतिं दंत्वरणं स्यानं कालिकृतं कथा प्रभो॥ ५॥

मा॰पं॰ तितेगजवीरैस्थैश्चम्बैपदातिभिः॥५॥ शोणितौघवहाकुल्याछन्नामांसानिकर्द
मा॥ केशशैवालिनीनग्नरथवप्राविराजिता॥६॥ छिन्नबाकाशिमछाद्यापुंडातु
९९ विफलान्विता॥ नयदाकातराणांवैसुराणांप्रोदवर्धिनी॥७॥ कलेवरंत्वमहाराज
पातालंगच्छसत्वरः॥ क्रुधोदेवीत्वयंसद्यकरिष्यतिनसंशयः॥८॥ सिंहोपिनक्त
यत्याजौदानवान्हंतुमेश्वर॥ तथैवकालिकादेवीहंतिबाणैरनेकधा॥९॥ तस्मात्त
मपिराजेंद्रमरणायमृषामतिं॥ करोषिसहितोभ्रातुःशुंभेनकुशिलाशयः॥१०
किंकरिष्यतिनारीयंबाक्रूराकुलविनाशिनी॥ यस्यहेतोर्महाराजहंतुमिच्छसिबां
धवान्॥११॥ दैवाधीनौमहाराजलोकेजयपराजयौ॥ ज्ञात्वार्थायमहद्दुःखंबुधि
मान्नप्रकल्पयेत्॥१२॥ चित्रंपश्यविधेःकर्मयदिदधीनंजगद्विभो॥ निहताराक्ष

सः सर्वेस्त्रियायनैकयानया॥१३॥ जेतात्वंलोकपालानांसैन्ययुक्तोसिसांप्रतं॥
एकाप्रार्थयतेबालायुधायेतिसुसंभ्रमः॥१४॥ पुरात्वयातपस्तप्तंपुष्करेदेवता
पनं वरदानायसंप्राप्तोब्रह्मालोकपितामहः॥१५॥ धात्रोक्तस्त्वंमहाराजवरं
वरयसुव्रत॥ तदात्वयापरंत्वंचप्रार्थितंब्रह्मणःकिल॥१६॥ देवदैत्यमनुष्येभ्यन
नवेन्मरणंमम॥ सर्पकिंनरयक्षेभ्यःपुल्लिंगवाचकादपि॥१७॥ तस्मात्त्वंहंतु
कामैषाप्राप्तायोषिद्वराधमो॥ युधंकुरुत्वंराजेंद्रविचार्यवंधियाधुना॥१८॥ देवी
त्वेषामहामायाप्रकृतिंपरमामता॥ कल्पांतकालराजेंद्रसर्वसंहारकारिणी॥१९
उत्पादिनीचलोकानांदेवानामीश्वरीशिवा॥ त्रिगुणातामसीदेवीसर्वशक्तिस
मन्विता॥२०॥ अजयाचाक्षयानित्यासर्वज्ञाचसदोदिता वेदमाताचगायत्रीसं

मा·पं· ध्यासर्वसुरालया ॥२१॥ निर्गुणा सगुणा सिंधा सर्वसिद्धिप्रदाव्यया ॥ आनंदनंद
१०० दा गौरी देवानामभयप्रदा ॥२२॥ एवं ज्ञात्वा महाराज वैरं त्वं वत्स ज्ञातया ॥ शरणं
व्रज राजेंद्र देवी त्वां पालयिष्यति ॥२३॥ आज्ञाकरो न चेत्तस्याः संजीवयति जकुलं
हतशेषाश्च ये दैत्यास्ते भवंतु चिरायुषा ॥२४॥ व्यास उ॰ ॥ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा
शुंभः सुरबलार्दनः उवाच वचनं तथ्यं वीरवर्यगुणान्वितं ॥२५॥ ॥ शुंभ उ॰ ॥ ॥
मौनं कुर्वंतु भो मंदा यूयं भग्ना रणाजिरात् ॥ शीघ्रं गच्छंतु पातालं जीविताशाव
लीयसा ॥२६॥ देवाधीनं जगत्सर्वं का चिंता तत्र पामराः ॥ देवास्तथैव ब्रह्माद्या दे
वाधीना वयं यथा ॥२७॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रोपि यमोग्निर्वरुणस्तथा ॥ सूर्यश्चं
द्रस्तथा शक्रः सर्वे दैववशाः किल ॥२८॥ का चिंता तर्हि मे मंदा यद्भावि तद्भविष्यति ॥

उद्यमस्तादृशो नृणां यादृशी भवितव्यता ॥२९॥ सर्वथैवानिवार्येति न शोचंति बुधाः क
चित् स्वधर्मं न मुंचंतीह ज्ञातीमरणाद्भयात् ॥३०॥ सुखं दुःखं तथैवायुर्जीवि
तं मरणं नृणां कालेन भवति संग्रामे सर्वथा दैवनिर्मितं ॥३१॥ ब्रह्मा पतति काले स्व
विष्णुः पार्वतीपतिः ॥ नाशं गच्छंत्यायुषोंते सर्वे देवाः सवासवाः ॥३२॥ तथाह
मपि कालस्य वशगः सर्वथाधुना ॥ नाशं जयं वा गंतास्मि स्वधर्मपरिपालनात् ॥
३३॥ आगतोप्यनया कामं युद्धायाबलया किल ॥ पलायनपरो भूत्वा जीवेयं शर
दां शतं ॥३४॥ करिष्याम्यद्य संग्रामं यद्भावि तद्भविष्यति जयो वा मरणं वापि स्वी
करोमि यथा तथा ॥३५॥ दैवमप्यतिविक्रांता सा वदंत्युद्यमवादिनः ॥ युक्तियुक्तं च
वचस्तथ्यं येनात्यं त्यक्तुं नाशितुं ॥३६॥ उद्यमेन विना कामं न सिध्यंति मनोरथाः

कामान्तमस्मत्संतिपञ्चाग्यंतज्ञविष्यति॥३७॥ अदृष्टंनलवान्भूत्वा प्रवदंतिनपंडिताः
प्रमाणातत्रकिंदृष्टेस्मन्मतंप्रब्रुवंतुते॥३८॥ अदृष्टंक्वापिदृष्टस्यादेषामूर्खविनी
षिका॥ अबलंबलवातेषांदुःखमुमनेधारणा॥३९॥ चक्रीसमीपेसंविष्टासुस्थि
तापिष्टकारिणी॥उद्यमेनविनापिष्टंनन्नवत्येवनिश्चयः॥४०॥ उद्यमेचकृतेका
र्यसिधंयातीतिसर्वथा॥कदाचिद्विधाकाकतालीन्यायेननन्नवत्यपि॥४१॥ देशंका
लंचविज्ञायस्वबलंशत्रुजबलं॥ कृतंकार्यंनवत्येवहहस्मातिवचोयथा॥४२॥ त
स्मादहंकरिष्यामिसंग्रामंचसहानया॥ मरणंवाजयोवापिनवत्यात्रवृथाकथा॥
४३॥ व्यासउ॥ इतिनिश्चित्यदैत्येंद्रोरक्तबीजंमहासुरं॥प्रेषयामाससंग्राममसैमे
नमहताहृतं॥४४॥ शुंभउ॥ रक्तबीजमहाबाहोगच्छत्वंसमरांगणे करुयुधंम

हानागयथातेबलमाहितं॥४५॥ रक्तबीजउ॥ महाराजनतेकार्याचिंतास्व
ल्पतरापिवा॥ अहमेनांहनिष्यामिजित्वेमांसमरेबलात्॥४६॥ व्यासउ॥ इ
त्याज्ञाप्यकुरुश्रेष्ठरक्तबीजोमहासुरः॥ जगामरथमास्थायस्वसैन्यपरितः॥
४७॥ हस्त्यश्वरथपादातिवृंदैश्चपरिवेष्टितः॥ निर्जगामरथारूढोदेवीशैलोप
रिस्थिता॥४८॥ तमागच्छंतमालोक्यदेवीशंखमवादयत् नयदंसर्वदैत्यानांदे
वानांमोदवर्धनं॥४९॥ श्रुत्वाशंखस्वनंचोग्रंरक्तबीजोतिवेगवान्॥गत्वासमी
पेचामुंडांबनाषेवचनंमृदु॥५०॥ ॥रक्तबीजउ॥ ॥किमंनीषयसीबालेमत्वा
मांकातरंकिल शंखनादेनतत्वंगिवेत्सिकिंधूम्रलोचनं॥५१॥ रक्तबीजोस्मिता
नाम्नाहंलसकाशामिहागत॥ युधेच्छाचेत्तिकाजापेसज्जानवनयंनमे॥ पश्या

धमेवलंकांतेदृष्टायेकातरास्त्वया॥ पगितंवार्थविज्ञातंतद्भ्रोष्टीकृतायवा॥५५॥सा
हित्यतंत्रविज्ञानंचेदस्तितवसुंदरि॥ श्रृणुमेववचनंपथ्यंतथ्यंभ्रमितिहंहितं॥५६॥
रसानांचनवानांवैद्वावेवमुख्यतांगतौ॥ श्रृंगारशांतिचिरसौविद्धिकमनसत्तमासुच
५७॥ तयोःश्रृंगारएवादौनूपन्नावेप्रतिष्ठितः॥ वर्त्मतःसर्वदेवानांमनुष्याणांगरसं
सां॥५८॥ गंधर्वाणांचयक्षाणांकिंनराणांतथैवच पक्षिणांचसर्वेषांस्थावराणं
वरानने॥५९॥ विष्णुर्लक्ष्म्यामहालक्ष्म्यावैसावित्र्याचतुराननः॥ शचेंद्रःशैलसुतयाः
शंकरःसहशेरते॥६०॥ वल्ल्यावृक्षोमृगोमृग्याःकपोत्याचकपोतकः एवंसर्वेप्राण
न्तःसंयोगःरसिकाःस्त्रर्वं॥ अप्राप्तनोगविनवायेचाप्येकांतराःस्मृताः॥ नवंतिय
तयस्तेवैसा~~विक्र्याचतुराननः॥ शचेंद्रःशैलसुतयाःशंकरःसहशेरते॥~~ ६०॥

मूढोदैवेनवंचिता॥६२॥ असंसाररसाज्ञास्तेवंचितावंचनापरैः॥ मधुरालाप
निपुणैस्तैःप्रतीणचित्तारकैः॥६३॥ क्वज्ञानंक्वचवैराग्यंवर्त्तमानेमनोभवे॥ लोभेक्रो
धेचदुर्धर्षेमोहेमतिविनाशके॥६४॥ तस्मात्त्वमसिकल्याणिकुरुकांतमहाबलं
शुंभंसुराणांजेतारंनिशुंभंवामहाबलं॥६५॥ व्यासउ०॥ इत्युक्त्वास्कंधीनोसौविरर
मपुरःसरं श्रुत्वानहासचामुंडाकालिकाचांबिकानथा॥६६॥ ॥इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेपंचमस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥ व्यासउ०॥ ॥श्रुत्वाहास्यंततोदे
वीतत्सुवाचविशांपते॥ मेघगंभीरयावाचायुक्तियुक्तमिदंतदा॥१॥ पूर्वमेवमया
प्रोक्तंमंदात्मन्नकिंविकत्थसे॥ दूतस्याग्रेयथायोग्यंवचनंहितसंयुतं॥२॥ सदृशो
ममरूपेणबलेनविभवेनच॥ त्रिलोक्यांयदिकोपिस्यात्तंपतिंप्रवृणोम्यहं॥३॥ वृ

ना·पं हिंस्यं तं निशुंभं च प्रतिज्ञा मे पुरा कृता॥ तस्माद्युध्यस्व जित्वा मां विवाहं विवल्कुरुष्व
१०३ त्वं वै तदा त्वया शात तस्य कार्यसिध्यये॥ संग्रामं कुरु पातालं गच्छ वा पतिता सह॥५
व्यासउ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देव्याः स दैत्यो मर्षपूरितः॥ मुमोच तरसा बाणान् सिंहस्यो
परि दारुणान्॥६॥ अंबिकाचापनिर्मुक्तैः कणक्लिष्टैः शिलाशितैः॥ देवीबाण्या
हतः पापो मूर्छ्छ भिापरस्थोपरि॥७॥ पतिते रक्तबीजे तु हाहाकारो महानभूत्॥ से
निकास्तु कस्तुः सर्वे हा हतास्मेति विब्रुवन्॥८॥ ततो वु वा रवं श्रुत्वा शुंभः परमदारु
णं॥ उद्योगं सर्वसैन्यानां दैत्यानामादिदेश ह॥९॥ शुंभउ॥ निर्यांतु दानवाः सर्वे कां
बोजाः सबलैर्वृताः॥ अन्येप्यतिबलाः शूराः कालिकेया विशेषतः॥१०॥ व्यासउ॥
इत्याज्ञप्तं बलं सर्वं शुंभेन च चतुर्विधं निर्जगाम मराविष्टं देवी समरमंडले॥११॥ तमा

गच्छंतमालोक्य चंडिका दानवं बलं॥ घंटानादं चकाराशु ज्याघषं जयदं शुभं॥१२॥ आ
स्वनं शंखनादं च चकार जगदंबिका॥ तेन नादेन संजाता काली विस्तारितानना॥
१३॥ श्रुत्वा तं निनदं घोरं सिंहो देव्याश्च वाहनं जगर्ज सोपि बलवान् जयन् नय
मद्भुतं॥१४॥ तन्निनादमुपश्रुत्य दानवाः क्रोधमूर्छिताः॥ चिक्षिपुरायुधान्सर्वे
देवीं प्रति महाबलाः॥१५॥ तस्मिन्नेवायते युद्धे दारुणे लोमहर्षणे॥ ब्रह्मादीनां च
देवानां शक्तयश्चंडिकां ययुः॥१६॥ यस्य देवस्य यद्रूपं यत्नामयच्च वाहनं॥ ताद
ृग्रूपास्तदा देव्या प्रययुः समरांगणे॥१७॥ ब्रह्माणी वरदा रूढा साक्षसूत्रकमं
डलुः॥ आगता ब्रह्मणः शक्तिः ब्रह्माणीति प्रतिष्ठिता॥१८॥ वैष्णवी गरुडारूढी
शंखचक्रगदाधरा॥ पद्महस्ता समायाता पीतांबरविभूषिता॥१९॥ शांकरी च

ना·पं· हषारूढा शंखचक्रगदाधरा॥ चंशार्धधारिणी देवी तथा हि वलया शिवा॥१९॥ कौ
मारी मयूरारूढा शक्तिहस्ता वरानना॥ वज्रहस्ता तिन्द्रषाद्या संयामाभिमुखा
१०४ ययु॥२२॥ याम्या महिषमारूढा दंडहस्ता भयप्रदा॥ समायाता च संग्रामे यम
रूपा सुविस्मिता॥२३॥ वाराही शूकराकारारूढा प्रेतासना वृता॥ नारसिंही
नृसिंहस्य सदृशं बिभ्रती वपु॥२४॥ तथैव वारुणी शक्तिः कौवेरी च मदोत्कटा
एवंविधास्तदाकारा राययुः स्वबलैर्वृताः॥२५॥ आगतास्ताः समालोक्य देवी मुद
मवाप हा॥ स्वस्यामुमुदिरे देवा दैत्याश्च भयमाययुः॥२६॥ ताभिः परिवृतस्तत्र
करो लोकशंकरः समागम्य च संग्रामे चंडिकामित्युवाच ह॥२७॥ इत्यताम
सुराः शीघ्रं देवानां कार्यसिद्धये॥ शुंभं चैव निशुंभं च ये चान्ये दानवाः स्थिताः

२८॥ हत्वा दैत्यबलं सर्वं कृत्वा च निर्भयं जगत्॥ स्थानिस्थानि च धिष्ण्यानि समाग
छंतु शक्रयः॥२९॥ देवा पश्यन्तु जः संतुष्टा स्वर्णायजने रताः ब्राह्मणाः संतुसं
तुष्टाः सर्वे स्थावरजंगमाः॥३०॥ शम्यानु तथोत्पाता दृश्यन्ते तथा पुनः॥ घनाः
कालेप्रवर्षन्तु कृषिर्बहुफलास्तथा॥३१॥ ॥व्यास उ॥ ॥एवं ब्रुवति देवेशे शंकरे रि रो
नयंकर॥ चंडिकायाः शरीरात्तु निर्गता शक्तिरद्भुता॥३२॥ भीषणातिप्रचंडा च शि
वाशतनिनादिनी॥ घोररूपा च पंचास्यमित्युवाह सन्निवः॥३३॥ देवदेव ब्रजाशु
त्वं दैत्यानामधिपं प्रति॥ दूतत्वं कुरु कामारे ब्रूहि शुंभं स्मराकुलं॥ निशुंभं च मदो
त्सिक्तं वचनान्मम शंकर॥ मुक्त्वा त्रिविष्टपं यातु पूयं गच्छतु मा शुवे॥३५॥ देवाः स
र्वे तु स्वयां तु तु राषाड्ख्यासनं सुतं॥ भागो तु त्रिदिवस्थानं यज्ञभागांश्च देवता॥३६

ना·पं· देवदेवप्रजाश्चत्वंदैत्यानामधिपंप्रति॥ इतत्वंकुरुकामारेब्रूहिशुंभंमहासुरं॥३४
निशुंभंचमहोत्सिक्तंवचनान्ममशंकरं मुक्त्वात्रिविष्टपंयातुयूयंगच्छतुमाशुचे॥३५
१०५ देवाःस्वर्गसुखंपांतुतुराषाडस्तमनंतसं॥ प्राप्नोतुत्रिदिवंस्थानंयज्ञभागांश्चदेव
ता॥३६॥ जीवितेच्छायुष्माकंयदिकालंमहत्तरं तर्हिगच्छंतुतरसापातालंयत्रदा
नवाः॥३७॥ अथवाबलमास्थाययुद्धेच्छामरणायचेत्॥ तदागच्छंतुतृप्यंतुमच्छि
वाःपिशितेनवः॥३८॥ ॥व्यासउ०॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्याःशूलपाणिस्त्वरान्वि
तः॥ गत्वाहदैत्यराजानंशुंभंसंसदिसंस्थितं॥३९॥ ॥शिवउ०॥ ॥राजन्दूतोहमं
बायास्त्रिपुरांतकरोहरः॥ त्वत्सकाशमिहायातोहितकृत्तुनिवासिनं॥ त्यक्त्वास्वर्गं
तथाभूमिंयूयंगच्छंतुसत्वरं॥ संग्रामेवोहनिष्यामिसर्वानिवाहमाशुवै॥४१ ॥

व्यासउ०॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाशंकरस्यचदानवाः॥ बभूवुःक्रोधयुक्तास्तेप्रत्याया
ताश्चशूलभृत्॥४२॥ ययासौप्रेरितःशंभुर्दूतत्वेदानवान्प्रति॥ शिवदूतीतिवि
ख्याताजातात्रिभुवनेखिले॥४४॥ तेपिश्रुत्वावचोदेव्याःशंकरोक्तंसुदुष्करंसु
धायनिर्ययुश्शीघ्रंशिताःशस्त्रपाणयः॥४५॥ तरसारणमागत्यचंडिकांप्र
तिदानवाः॥ ववर्षुःशरजालानिरोषयुक्तासमंततः॥४६॥ देवीचिच्छेदतरसा
बाणैःशस्त्राण्यनेकशः॥ निर्जघानशरैस्तीक्ष्णैःकर्णाकृष्टैःशिलाशितैः॥
४७॥ कालिकाशूलपातेनत्वन्नादाशक्तिविदारितान् कुर्वतीव्यचरत्तत्रभक्षयं
तीचदानवान्॥४८॥ कमंडलुजलाक्षेपगतप्राणान्महाबलात्॥ ब्राह्मणीचा
करोत्तत्रदानवान्समरांगणे॥४९॥ माहेश्वरीवृषारूढात्रिशूलेनातिरंहसा॥

भा॰पं॰ जघानदानवान्संख्ये पातयामास भूतले ॥५०॥ वैष्णवी चक्रघातेन गदापातेन दा
१०६ नवान् ॥ गतप्राणांश्चकारोग्रा चोत्तमांगविवर्जितान् ॥५१॥ ऐंद्री वज्रप्रहारेण पात
यामास भूतले ऐरावणकराघातपीडितान्दैत्यपुंगवान् ॥५२॥ वाराही तु
उंडघातेन दंष्ट्राग्रघातनेन च ॥ जघान क्रोधनेयुक्ता शतशो दैत्यदानवान् ॥५३॥
नारसिंही नखैस्तीक्ष्णैर्दारितान्दैत्यपुंगवान् ॥ नदयंती चचाराशु ननाद च मु
हुर्मुहुः ॥५४॥ शिवदूती साट्टहासैः पातयामास भूतले ॥ तांश्चखादाथ चा
मुंडा कालिका च त्वरान्विता ॥५५॥ शिवसंस्था च कौमारी कराक्लिष्टैः शिली
मुखैः निजघान रणे शत्रून्देवानां च हिताय वै ॥५६॥ वारुणीपाशसंब
धान्दैत्यान्समरमस्तके पातयामास नष्टेष्टान्मूर्छितान्गतजीवितान् ॥५७

एवं मातृगणे जीवन्नतिवीर्यमदान्वितं मर्दितं दानवसैन्यं पलायनपरं त्वभू
त् ॥५८॥ बुबारवस्तु सुमहान्भूत्तत्र बलार्णवे ॥ पुष्पवृष्टिं ततो देवाश्चक्रुर्देव्या
गणोपरि ॥५९॥ तच्छ्रुत्वा निनदं घोरं जयशब्दं च दानवाः ॥ रक्तबीजस्तु कोपात्तु
दृष्ट्वा दैत्यान्पलायनः ॥६०॥ गर्जमानांस्तथा देवान्वीक्ष्य दैत्यो महाबलः रक्त
बीजोस्तु तेजस्वी रणमभ्याययौ तदा ॥६१॥ सायुधो रथसंविष्टः कुर्वन्नादम
द्भुतं ॥ आजगाम तदा देवीं क्रोधरक्तेक्षणोसुरः ॥६२॥ ॥इति श्रीभागवते म
हापुराणे पंचमस्कंधे रक्तबीजसंग्रामे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ ॥व्यास उ॥
वरदानमिदं तस्य दानवस्य शिवार्पितं ॥ अत्यद्भुतं नरेश त्वं शृणु तत्र ब्रवीम्यहं
२९॥ तस्य देहाद्रक्तबिंदुर्यदा पतति भूतले ॥ समुत्पतंति दैत्यास्तद्रूपास्तत्पराक्र

ना॰पं॰ मा॥२॥ असंख्यातामहावीर्यद्दानवारक्तसंभवाः॥ प्रनवंलितिरूपेण स्तोत्स्य
१०७ स्तुष्टुतोवरः॥३॥ सतेनवरदानेनदर्पितः क्रोधसंयुतः अस्यगात्ररसांसंख्येह
तुदेवीसकालिकां॥४॥ सदृष्ट्वा वैष्णवीशक्तिंगरुडोपृष्ठसंस्थितां शक्तानघा
नदैत्येंद्रस्तांच कमललोचनां॥५॥ गदयावारयामासशक्तिंसाशक्तिसंभुता
अताडयच्च चक्रेण रक्तबीजंमहासुरं॥६॥ रथांगाहतदेहात्तु बहुसुस्रावशोणि
तं वज्राहतगिरेःशृंगान्निर्जराश्वगैरिकात्॥७॥ यत्रयत्रतदाम्भोपतितारक्त
बिंदवा॥ समुत्पन्नास्तकाराः पुरुषाश्चसहस्रशः ऐंद्राणीचततोवेगात् वज्रेण नि
जघानतं॥ रक्तबीजंक्रुधाविष्टनिःससारचशोणितं॥८॥ ततस्तस्माद्दानवाजा
तारक्तबीजात्यनेकशः॥ तदीयाश्चितदाकाराःसायुधायुधदुर्दरा १० ब्रह्माणीब्रह्म

दंडेनक्रुपितात्यहनच्छरं॥ माहेश्वरीत्रिशूलेनदारयामासदानवं ११ नारसिं
हीनखाग्रेणतंविव्याधचमहासुरं॥ अहनत्तुंडघातेनक्रुधातरात्क्ष्साधमं॥१२
कौमारीचतथाशक्त्यावक्षस्यताडयच्छरं सोपिक्रुधोशराघाते ————
———॥१३॥ गदाशक्तिप्रहारेणछलाखंडंपृथक्पृथक्॥ शक्तैश्चैत्रशराया
तैर्विव्याधातिप्रकोपिता॥१४॥ तस्यशस्त्राणिचिछेदचंडिकास्वशरैःसितैः॥
जघानात्यैश्चविशिखैस्तंक्रुपितान्वशं १५ तस्यदेहात्तुसुस्रावरुधिरंबहु
धात्तुयत्॥ सन्नद्धैःसायुधैःकामंकर्वद्भिर्युधमद्भुतं॥१६॥ प्रहरंतश्चतानदृष्ट्वार
क्तबीजाननेकशः॥ जयन्तीतासुरास्तत्रविषण्णाशोककर्शिता॥१७॥ कथमद्यत्व
यंदेत्यागमिष्यंतिसहस्रशः॥ महाकायामहावीर्यादानवारक्तसंभवाः॥१८॥ एके

मा·पं· वचंडिकाकामेतथाकामेश्चमातरः॥ एतान्निहनिवाःसर्वेजितमन्याकष्टमेवतत्॥२०॥शुं
१०८ भोवाथनिशुंभोवासहसाबलसंवृतः॥ आगमिष्यतिसंग्रामेततःकिंस्यादहोन
यं॥२१॥ ॥व्यासउ॥ ॥चामुंडेकरुविस्तीर्णंविदनंत्वरिताकुतं मच्छस्त्रघातसंभू
तरुधिरंपिबसत्वरा॥२२॥ नत्वंकरुसुसंभूताम्हानवानद्यकामतः॥ इनि
ष्यामिरारैस्तीक्ष्णोगदासिमुशलैस्तथा॥२३॥ तथाकुरुविशालास्यपानंत
द्रुधिरस्यच॥ बिंदुमात्रंयथाभूम्यांनपतत्यपिसांप्रतं॥२४॥ भक्ष्यमाणास्त्व
यादैत्यानचोत्पत्स्यंतिचापरे॥ एवमेषांक्षयंनूनंभविष्यंतिनचान्यथा॥२५॥
ग्रातयिष्याम्यहंकामंत्वमश्निसत्वरारिपून्॥ पिबतीहतजःसर्वंयातनमानारिसं
तये॥२७॥ इत्यदैत्यक्षयंहत्वा राजंसुरालयं॥ इंद्रायसुस्थिरंसर्वंगमिष्यामिय

थासुखं॥२८॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्त्वांबिकयादेवीचामुंडाचंडविक्रमा॥ पपौचक्षत
जंसर्वंरक्तबीजशरीरज॥२९॥ अंबिकातंजघानाशुखड्गेनमुशलेनच॥ च
खाददेहराकलान्चामुंडातानृकशोदरी॥३०॥ सोपिक्रुधोगदाघातैश्चामुं
डांसमताडयन् तथापिचपपावाशुक्षतजंतमक्षयत्॥३१॥ येन्येरुधि
रजाःकूरारक्तबीजमहाबलाः तेपिनिपातिताःसर्वेनिहिताःगतशोणिताः
३२॥ कत्रिमाभक्षिताःसर्वेयस्तुस्वानाविकोसुराः॥ सोपिनिपातितोहत्वाख
ड्गेनातिविकंपिता ३३ रक्तबीजहतेशेषेयेचान्येदानवारणे पलायनंततः
कृत्वागतास्तेनयकंपिता॥३४॥ हाहतेतिभुवनस्तेशुंभंप्रोचुस्तुविकलाः॥ रु
धिररक्तदेहाश्चविगतास्राविचेतसः॥३५॥ राजन्नंबिकयारक्तबीजोसोवि

निपातितः॥ चामुंडा तस्य देहात्तु पपौ सर्वं च शोणितं॥३६॥ ये चान्ये दानवाः शू
रा वाहनेनाति रंहसा सिंहेन निहताः सर्वे काश्चाच्च भक्षिता परे॥३७॥ वयंलोक
थयितुं राजन्नागता युधि चेष्टितं॥ चरितं च तथा देव्याः संग्रामे परमाद्भुतं॥३८॥
अजेयेयं महाराज सर्वथा दैत्यदानवैः॥ गंधर्वासुरयक्षैश्च पन्नगोरगराक्षसै
ः॥३९॥ अन्यास्तत्र गता देव्यः इंशप्रमुखान्नृपं॥ युध्यमाना महाराज वाहनै
रायुधैर्युता॥४०॥ ताभिः सर्वं हतं सैन्यं दानवारायुधेः॥ रक्तबीजोपि राजेंद्र तर
सा विनिपातितः॥४१॥ एकापि ऽसह्या देवी किं पुनस्ताभिरन्विताः सिंहोपि हंति
संग्रामे रक्षसानमितप्रभः॥४२॥ अतो विचार्य सचिवैर्युक्तं तद्विधीयतां नवैर
मनया युक्तं संधिरेव सुखप्रदं॥४३॥ आश्चर्यमितदखिलं यन्नारी हंति राक्षसान्

रक्तबीजोपि निहतः पीतस्यास्तिशोणितं॥४४॥ अन्येपि पातिता दैत्याः संग्रामे
विकयानृप चामुंडया च मांसं वैन क्षितं सकलं रणे॥४५॥ वरं पातालगम
नं तस्याः सेवाथवा तदा॥ संग्रामं वा महाराज कार्यमेकया सह॥४६॥ न नारी
प्राकृता त्वेषा देवकार्यार्थसाधनी॥ मायेयं परमा देवी सिंहस्योपरिसंस्थिता
॥४७॥ व्यास उ॥ इति तेषां वचः सत्यं श्रुत्वा कालविमोहितः मुमूर्षुः प्रत्युवाचेदं
शुंभः प्रस्फुरिताधरः॥४८॥ ॥संजय उ॥ ॥देवीं गच्छं तु पातालं शरणं वा नमा
तुराः॥ हनिष्याम्यहमद्यैव तां तां ताश्च समुद्यतः॥४९॥ जित्वा सर्वान्सुरान्नो
कला राज्यं सुरालये॥ — — — — — — — हिमः पातालं प्रविवेशाह॥५०॥ निहत्य
पार्षदान्सर्वान् रक्तबीजमुखान् रणे॥ प्राणप्राणप्रयं गंतास्मि रथारूढो

रणाजिरे ॥५१॥ हत्वा तामागमिष्यामि नागमिष्याम्यतोन्यथा ॥ त्वं तु सेनायुतो
वीर पार्ष्णिग्राहो भवस्व मे ॥५२॥ त्राणं त्राणाय गन्तास्मि हित्वा स्वविपुलं यशः ॥ म
रणं त्वं निवार्यं वै प्राणिनां कालकल्पितं ॥५३॥ तद्भयात्कन्मनोपात्रं त्यजेयं य
शउज्वलं ॥ निशुंभोहं गमिष्यामि रथारूढो रणाजिरे ॥५४॥ हत्वा तामागमि
ष्यामि नागमिष्याम्यतोन्यथा ॥५५॥ त्वं तु सेनायुतो वीर पार्ष्णिग्राहो भवस्व मे ॥
तरसा तां शरैस्तीक्ष्णैर्नयिष्यामि यमालयं ॥ निशुंभ उवाच ॥ अहमद्य हनिष्यामि
गत्वा दुष्टां च कालिकां ॥ आगमिष्याम्यहं शीघ्रं गृहीत्वा तामथांबिकां ॥५६॥ मादि
ता कुरु राजेंद्र वराक्यास्तु कारणे ॥ केषा बाला धकमेवाद्भुतं यं विश्ववशंकरं ॥५७
त्वत्कीर्त्तिं विपुलां भ्रातर्नुत्सनो गानतुत्रमान् ॥ आनयिष्याम्यहं कामं मानिनां

मानसंयुतां ॥५८॥ मयि तिष्ठति ते राजन् न युक्तं गमनं रणे ॥ गत्वाहमानयिष्या
मि तवार्थे वै जयश्रियं ॥५९॥ व्यास उ० ॥ ॥ इत्युक्त्वा तरं —— — न्बलगर्वितः ॥ र
थमास्थाय विपुलं सन्नद्धः सबलावृतः ॥५९॥ जगाम नगरात्तूर्णं संगरे कृतमंग
लः ॥ संस्तुतो बंदिसूतैश्च सायुधः सपरिस्कर ॥६०॥ ॥ इति श्रीभागवते महापु
राणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ व्यास उ० ॥ निशुंभो
निश्चयं कृत्वा मरणाय जयाय वा ॥ सोद्यमः सबलः श्रीरणे देवीमुपाययौ ॥
१॥ तत्राजगाम शुंभोपि स्वबलेन समावृतः ॥ प्रेक्षकोऽभूद्रणे राज्ञा संग्रामरस
पंडिता ॥२॥ गगने संस्थिता देवास्तदा नपदलावृताः ॥ द्रष्टुकामास्तु संग्रामं सें
द्रयक्षगणास्तथा ॥३॥ निशुंभो थ रणे गत्वा धनुरादाय शार्ङ्गवं ॥ चकारवारह

ना.पं. हिंसः त्रीषयन्नू जगदंबिकां ॥४॥ मुंचंतं शरजालानि निशुंभं चंडिकारणे ॥ वी
१११ क्षाहायधनुः श्रेष्टं जहास सुस्वरं मुहुः ॥५॥ उवाच कालिकां देवी पश्यमूर्षतमे
तयो ॥ मरणायैवागतौ कामं मम समीपमिहाधुना ॥६॥ दृष्ट्वा दैत्यवधं घोरं रक्षवा
जात्ययं तथा ॥ जयाशां कुरुतस्त्वेतौ मोहितौ सुरमायया ॥७॥ आशा बलव
ती ह्येषा न जहाति नरं कचित् ॥ नष्टं कृतबलं नष्टं गनपश्यं विचेतसं ॥८॥ आ
शापाशनिबद्धौ ह्येतौ युद्धाय समुपागतौ ॥ निहंतमौ मया कामं शुंभं नि
शुंभकौ ॥९॥ आसन्नमरणावेतौ संत्राप्तौ देवमोहितौ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां
हनिष्याम्यहमासुवै ॥१०॥ व्यास उ॰ ॥ इत्युक्त्वा कालिकां चंडीकर्णाकृष्टशरोत्क
रैः ॥ छादयतयोः परस्परं युधं बभूवातिभयानकं ॥१२॥ केशरी केशबालानि

धुन्वानः सैन्यसागरं ॥ गाहयामास बलवान् सरसीं वारणो यथा ॥१३॥ नखैर्दंतै
र्ममर्दजीवो दानवान्पुरुतः स्थितान् ॥ चखाद कश्चिद्विशीर्णांगान्गजानिव मदो
त्कटान् ॥१४॥ एवं विमथ्यमाने तु सैन्ये केसरिणा तदा ॥ अन्यधावन्निशुंभो थावि
कृष्टकार्मुकः ॥१५॥ अन्येपि क्रुधा दैत्येशा देवीं हंतुमुपाययुः ॥ संदष्टदंतवसना
रक्तनेत्रा ह्यनेककराः ॥१६॥ तत्राजगाम तरसा शुंभः सैन्यसमाहतः ॥ निहत्य का
लिकां कोपात् गृहीतुं जगदंबिकां ॥१७॥ तत्रागत्य ददर्शाजी अंबिकां च पुरः स्थि
तौ ॥ रौद्ररससंयुक्तां कां तां शृंगाररासनासमिश्रितां ॥१८॥ तां वीक्ष्य विपुलापांगीं
त्रैलोक्यवरसुंदरीं ॥ सुचारुनयनां रम्यां कौधरक्ते क्षणां तथा ॥१९॥ विवाहेच्छां
परित्यज्य जयाशां दूरतस्तथा ॥ मरणे निश्चयं कृत्वा तस्यावाहितकार्मुकः ॥२०

भा·पं· तं दृष्ट्वा दानवं देवी स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ बभाषे मृ एवतां ते घांदैत्यानां रयामस्तके
२१॥ गच्छध्वं पामरा कामं पाताले वा जलार्णवे ॥ जीविताशां स्थिरां कृत्वा सत्क्षात्रे
११२ वायुधानि च ॥२२॥ अथवा मच्छरांघात कृतप्राणा रणाजिरे ॥ प्राप्य स्वर्गसुखं
सर्वक्रीडं तु विगतज्वरा ॥२३॥ कातरत्वं च शूरत्वं नन्न कर्मैव सर्वथा दृष्ट्वामृत्यु
यद्दानं वै यातु सर्वं यथासुखं ॥२४॥ व्यास उ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्या निशुंभो
मदगर्वितः ॥ निशितं खड्गमादाय चर्म चैवाष्टचंद्रकं ॥२५॥ धावमानस्तु तर
सा विनासिंहं मदोत्कटं ॥ जघान निबलान्मूर्ध्नि त्रामय जगदंबिका ॥२६॥ त
तो देवी स्वगदया वंचयित्वासिपातनं ॥ ताडयामास तं बाहोर्मूले परशुना तदा
२७॥ खड्गेन निहतः सोपि बाहुमूले महाबलः ॥ संस्तभ्य वेदनां तूर्यो जघान चं

डिकां तदा ॥२८॥ सापि घंटास्वनं घोरं चकारस्तनयद्दुत्तां ॥ पपौ पुनः पुनः पानं
निशुंभं हंतुमिच्छति ॥२९॥ एवं परस्परं युद्धं बभूवाति भयप्रदं ॥ देवानां दान
वानां च मुनीनां भावितात्मनां ॥३०॥ पलादाः पक्षिणः क्रूराः सारमेयाश्च जंबु
काः ॥ ननृतुश्चापि संतुष्टाः गृध्राः कंकाश्च वायसाः ॥३१॥ रणे नृत्यन्ति तूपिष्टाः प
तिताः सुरवर्मके ॥ रुधिरस्रावसंयुक्ता गजाश्वदेहसंकुला ॥३२॥ पतितान्दा
नवान्दृष्ट्वा निशुंभोतिरुषान्वितः घययौ चंडिकां तूर्णं गदामादाय दारुणं।
३३॥ सिंहं जघान गदया मासयसकसंमल्लके मदगर्वितः ॥ ब्रह्मल्पचस्मितं कृता
पुनर्देवीमताडयत् ॥३४॥ सापि तं कंपिताती वनिशुंभं पुरतः स्थितं ॥ प्रहरंतं
समीक्ष्याथ देवी वचनमब्रवीत् ॥३५॥ तिष्ठ मंद मतेतावत् यावत्खड्गमिदं

ना॰ पं॰
११३

तव॥श्रीवाद्यांत्रेरयामास्यगंतासियमसादनं॥३६॥ ॥ऋ॥सउवाच॥रस्युक्त्वात
रसादेवीप्रसार्यखड्गमाहितं॥चिछेदमस्तकंतस्यनिशुंभस्याशुवैष्णवी॥३७॥सछि
न्नमस्तकोदैत्याकबंधातीवदारुणः॥बभ्रामचगदापाणिस्त्रासयन्देवताग
णान्॥३८॥देवीतस्यशितैर्बाणैश्छिछेदचरणौकरौ पपातोव्यथितःपापोगता
सुःपर्वतोपमः॥३९॥तस्मिन्निपतितेदैत्येनिशुंभेन्नीमविक्रमे॥हाहाकारो
महानासीत्तसैन्येत्तयकंपिते॥४०॥त्यक्त्वायुधानिसर्वाणिसैनिकाःक्षतजाः
प्लुताः जग्मुर्बुबारवंसर्वेक्रुर्वाणाराजमंदिरं॥४१॥तानागतान्संप्रेक्ष्यशुंभः
शत्रुनिषूदनः पप्रच्छकनिशुंभोसौकथंयूयंपलायिताः ४२ तच्छ्रुत्वावचनंरा
ज्ञस्तेप्रोचुःप्रणताःनृपं॥राजन्तेनिहतोभ्राताशेतेसमरमूर्धनि॥४३॥

तयानिपातिताःशूराःयेचतेप्यनुजानुगाः॥वयंतांकथयितुंसर्वेरिवांतंसमुपा
गताः॥४४॥निशुंभोनिहतस्तत्रकामरूचंडिकयाधुना॥नहियुधस्यकालोद्यतव
राजन्रणांगणे॥४५॥नानारूपधरातीव्रमायायुद्धविशारदा॥विचित्रभूषणा
देवीसर्वायुधधराशुभा॥४६॥वृत्तंतस्मिन्स्थितादेवास्तांस्तुवंत्यकृतोभया॥कृत
कार्याच्चकवर्णावैष्णवीपरमाद्भुता॥४७॥देवकार्यसमुद्दिश्यकाप्ययंपरमां
गता॥इत्थंदैत्यकुलंनूनंघ्रातेतिपरिचिंतय॥४८॥नैषाप्राकृतापोषैवदेवी
शक्तिरनुत्तमा॥अचिंत्यचरिताकापिदुर्ज्ञेयादेवतैरपि॥४९॥गहनागुरुच
रिताकाला।रात्रीरिवापरा॥अपारापारगापूर्णासर्वलक्षणसंयुता॥५०
अतस्तेनचयद्दृष्टंतथैवानुमितिःकृता॥ गतनैविजयोराजन्नविमृष्यकुरु

संगरं॥५१॥ पलायनं परो धर्मः सर्वथा देहरक्षणं॥ रक्षिते किल देहेस्मिन् कालेस्मि
न्मुखतां गते॥५२॥ संग्रामे विजयो राजन्न भविता तेन संशयः॥ कालः करोति ब
लिनं समये निर्बलं क्वचित्॥५३॥ तं पुनः सबलं कृत्वा जयायोपस्थापितं हि॥ दा
तारं याचकं कालः करोति समये क्वचित्॥५४॥ भिक्षुकं धनदातारं करोति सम
यांतरे॥ विष्णुः कालवशो नूनं ब्रह्मा पार्वतीपतिः॥५५॥ इंद्राद्या निर्जराः सर्वे
काल एव प्रभुः स्वयं॥ तस्मात्कालं प्रतीक्षस्व विपरीतं तवाधुना॥५६॥ सन्मु
खं देवतानां च दैत्यानां नाशहेतुकं॥ एक एव गतिर्नास्ति कालः किल नृपते॥
५७॥ नानारूपधरः सोस्ति ज्ञातव्यं तस्य चेष्टितं॥ कदाचित्संभवो नृणां कदाचित्प्र
लयस्तथा॥५८॥ उत्पत्तिहेतुः कालोन्यः क्षयहेतुस्तथापरः॥ प्रसन्नं ते महारा

जदेवाः सर्वे सवासवाः॥५९॥ करदास्ते कृताः कामं कालेन सन्मुखेन च॥ तेनै
व विमुखेनाद्य बलिनो बलयासुराः॥६०॥ निहतानि तोहे कालः करोति वस्तु
नाम्तुनं॥ नैवात्र कारणं कालो नैव देवाः सवासवाः॥६१॥ यथा ते रोचते राजन्
यथा कुरु विमृश्य च॥ कालोयं नाशहेतुस्ते दानवानां तथा पुनः॥६२॥ त्वरय
तो गतः शक्रो नम्रः संरंभे निरायुधः॥ तथा विष्णुस्तथा रुद्रो वरुणो धनदो यम
॥६३॥ तथात्वमपि राजेंद्र वीक्ष्य कालबलं महत्॥ पातालं गच्छ तरसा जीव
न्नत्र मया क्षमसि॥६४॥ मृते त्वयि महाराज नश्चात्र वस्ते सुहृदान्विताः॥ मंगला
नि प्रगायंतो विहरिष्यंति सर्वतः॥६५॥ ॥इति श्री भागवते महापुराणे देवी
माहात्म्ये पंचम स्कंधे त्रिंशोध्यायः॥३०॥ व्यास उ॥ ॥ इति तेषां वचः श्रु

मा·पं· तान्शुंभोदैत्यपतिस्तदा॥उवाचसैनिकानास्तुकोपाकुलितलोचनः॥१॥शुं
नउ॥शाल्मा: किंबूतदुर्वाचिंकृत्वाजीवितुमुत्सहे॥निहत्यसचिवान्भ्रातॄन्नि
११५ र्लज्जोविचरामि किं॥२॥कालःकर्त्ताशुभानांवाशुभानांबलवत्तरः॥काचिंताम
मउर्वारैतस्मिन्नीशेव्यरूपके॥३॥यद्भवतुतद्भवतुयत्करोतिकरोतुतत्॥नमे
चिंतास्तिकुत्रापिमरणाज्जीवनात्तथा॥४॥सकालोप्यन्यथाकर्त्तुंनाविनोनेश
तेकिल॥नवर्षतिचपर्जन्योश्रावणेमासिसर्वथा॥५॥कदाचिन्मार्गशीर्षेवापौ
षेमाघेथफाल्गुने॥अकालवर्षतिवाशुकालस्यकिंबलंतदा॥६॥कालोनिमि
त्तमात्रंतुदैवंहिबलवत्तरं॥दैवेननिर्मितंसर्वंनान्यथाभवतीसदः॥७॥दैवमेव
परंमन्येधिक्पौरुषमनर्थकं॥जेतायःसर्वदेवानांनिशुंभोप्यतयाहतः॥८॥रक्त

बीजोमहाशूरःसोपिनाशंगतोयदा॥तदाहंकीर्तिमुत्सृज्यजीविताशांकरोमि
किं॥९॥प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्धद्वयसंमिते॥निधनंयातितरसाजगत्क
र्त्तास्वयंप्रभुः॥१०॥तथैववह्निगुणेकालेशंकरःशांतिमेतिच॥तथैववह्निगुणेवि
ष्णुर्मरणायोपकल्पते॥११॥चतुर्युगसहस्रेतुब्रह्मणोदिवसेकिल॥पतंतिम
नवःपंचनवचेंद्रास्तथापुनः॥१२॥काचिंतामरणेमूढाःनिश्चलेदैवनिर्मिते॥महीं
महीधराणांचनाशःसूर्यशशांकयोः॥१३॥जातस्यहिध्रुवंमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच
अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयःशशाःस्थिरं १४ रथंमेकल्पतांशीघ्रंगमिष्यामिर
णाजिरे जयोवामरणंवापिभवतुदैववशात्प्रतं॥१५॥इत्युक्त्वासैनिकान्शुंभोरथमा
स्थायसत्वरः॥प्रययावंबिकायत्रसंस्थिताहिमालये॥१६॥सैन्यंप्रचलितंतस्मा

गेतच्चतुर्विधं॥ हस्त्यश्वरथपादातिसंयुतं बहुसायुधं॥१७॥ तत्र गत्वा चलेत्तु
ङ्गः संस्थितां जगदंबिकां॥ त्रैलोक्यमोहिनीं कांतामपश्यत्स इमां स्थितां॥१८॥
सर्वाभरणभूषाढ्यां सर्वलोकसंयुतां॥ स्तूयमानां सुरैः खस्थैर्गंधर्वैर्यक्षकिंनरैः॥१९
पुष्पैः सुपूज्यमानांश्च मंदारः पारियाद्रवैः॥ कंकणिशंखनिर्ह्रादंघंटानादमनोह
रं॥२०॥ दृष्ट्वा तं मोहमगमच्छंभुः कामविमोहितः॥ पंचबाणहतः कामं मनसा स
मचिंतयत्॥२१॥ सुकुमारातितन्वंगी सद्यःप्रकटयौवना॥ चित्रमेतदसौ बाला
कामभावविवर्जिता॥२२॥ कामकांतासमा रूपे सर्वलक्षणलक्षिता॥ स्वविका
राकिमेतन्नुघ्नंति सर्वान्हि ह्यबलान्॥२३॥ किमुपायो मया ह्यद्य येन मे वशगा भवेत्॥
मंत्रायंत्रादरानाहीसाधनेनातियंत्रिता॥२४॥ सर्वमंत्रमयी ह्येषा मोहिनी म

दगर्विता॥ लध्यलसाकथंमेस्याद्वशगा वरवर्णिनी॥२५॥ पातालगमनं मेघ
नयुक्तं समरांगणात्॥ सामदानविभेदैश्च नेयं साध्या महाबला॥२६॥ किंक
रोमि क्व गच्छामि विषमे समुपस्थिते॥ मरणं नोत्तमं लघ्वस्त्रीकृतयशनाशक
न्॥२८॥ मरणं त्वृषिभिः प्रोक्तं संगरे मंगलास्पदं॥ यत्र समानबलयो युध्यत
युध्यतः किल॥२९॥ प्राप्तोयं दैवरचिता नारीनरत्नातोत्तमा नाम्नायास्मत्तु
जायेह सर्वथातिबलावला॥३०॥ वृथा किं साम वा क्वानि सांप्रतं तत्र वीर्य्यहं
हननायागता ह्येषा किं तु साम्राप्रसीदति॥३१॥ न दाने ह्यालितुं योग्या नो
नास्त्यत्र बुभुषिता॥ भेदस्तु विफलाः कामं सर्वदेववशानुगाः॥३२॥ सर्वथाम
रणं श्रेयो न संग्रामात्पलायनं॥ जयो वा मरणं वापि नवतेवस्थिरो भवं॥३३॥ अ

सउवाच॥ ॥इतिसंचिंत्यमनसाशुंभःसत्वान्वितोऽभवत्॥युद्धायसुस्थिरोभूत्वा
तामुवाचपुरस्थितां॥३४॥ कामंयुध्यस्वकांतेद्यश्रमायंतेपरिश्रमः॥ मूर्खासिकिल
नारीणांनायंधर्मःकदाचन॥३५॥ नारीणांलोचनेबाणाःभ्रुवौचैवशरासनं॥ हावा
न्यानिचशस्त्राणिपुमान्लक्ष्यंविचक्षणः॥३६॥ सन्नाहश्चांगरागोत्ररथश्चापिमनो
रथः॥ तूणंस्तारुण्यमतुलंहस्तीमानमदोत्कटः॥३७॥ मंदहलपितंनेरीचाहेनान
कदाचन युध्यमानावरानारीकर्कशोवाग्विहन्यते॥३८॥ अन्यास्त्रधारणंस्त्रीणांवि
डंबनमशंसकं लज्जैवभूषणंकांतेनचधार्यंकदाचन॥३९॥ स्तनौस्तंगोपनीयौवै
कथंयुद्धेरमर्षणे॥ किंमंदगमनंभूपागदामादायधावनं॥४०॥ बुद्धिराकालिका
नेत्रचामुंडापरनायका॥ चंडिकामंत्रमध्यस्थाजालनेसुस्वराशिवा॥४१॥ वाहनं

मृगराजस्तुवाहनंजलजस्वयत्॥ वीणावाद्यंपरित्यज्यघंटानादंकरोषियत्॥४२॥ रूप
यौवनयोःसर्वविरोधिवरवर्णिनी॥ यदितेसंगरेछास्तिकुरूपानवकामिनि॥४३॥
लंबोष्ठीकुनखीक्रूराध्वांक्षवर्णाविलोचना॥ लंबपादाकुदंतीचमार्जारनयनाकृ
तिः॥४४॥ ईदृशंरूपमास्थायतिष्ठयुद्धेस्थिराभव॥ कर्कशंवचनंब्रूहिततोयुद्धंक
रोम्यहं॥४५॥ ईदृशींसुदतींदृष्ट्वानमोपाणिःप्रसीदति॥ हंतुंलांमृगशावाक्षींका
मकांतोपमांमृधे॥४६॥ व्यासउ॥ इतिब्रुवाणंकामार्तंवीक्ष्यतंजगदंबिका॥ स्मि
तपूर्वमिदंवाक्यमुवाचनारतोत्तम॥४७॥ श्रीदेव्युवाच॥ किंविषीदसिमंदात्मन्
कामबाणविमोहितः प्रेत्लकांइस्थिताकामंनाहंलांयोद्धुमुत्सहे॥४८॥ चामुं
डायांवाक्रमतेनवयोग्यरणांगणे॥ प्रहरस्वयथाकामंनाहंलांयोद्धुमुत्सहे॥४९॥

ना·पं· चामुंडयावाक्रमतेतवयोऽयेरणांगणे॥ प्रहरस्वयथाकामं नाहत्वायोधुंदुम
हे॥५०॥ इत्युक्त्वाकालिकांप्राहदेवीमधुरयागिरा॥ जह्येनंकालिकेक्रूरेरुरूप
११८ प्रियमाधव॥५१॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाकालिकाकालप्रेरिताकालरूपि
णी॥ गदांप्रगल्भतरसाययावाजौकृतोद्यमा॥५२॥ तयोःपरस्परंयुधंवर्त्तवा
तित्रयानकं पश्यतांसर्वदेवानांमुनीनांचमहात्मनां॥५३॥ गदामुद्यम्यसं
नोथजंघातकालिकांरणे॥ कालिकादैत्यराजानंगदयाप्यहनद्दृढं॥५४॥ वनं
जास्यरथंचंडीगदयाकनकोज्वलं॥ खरान्हत्वाजघानाशुदारुकंदारुणस्वरा
५५॥ सपदातिर्गदांगुर्वींसमादायक्रुधान्वितः॥ कालिकांतुजयोर्मध्येप्रहसन्नह
नत्तदा॥५६॥ वंचयित्वागदापातंखड्गमादायसत्वरा॥ चिच्छेदास्यतनुजंसव्यंसायु

धंचंदनाचितं॥५७॥ सछिन्नबाहुर्विरथोगदापाणिःपरिप्लुतः॥ रुधिरेणसमागम्यका
लिकामहनत्तदा॥५८॥ कालीचकरवालेनतनुजंतस्याथदक्षिणं॥ चिच्छेदप्रहसनुग्र
मगदंकिलसांगदं॥५९॥ कर्त्तुंपादप्रहारंसकुपितःप्रययौजवात्॥ कालिविच्छे
दचरणौखड्गेनास्यलरान्वितः॥६०॥ सछिन्नकरपादोपितिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवत्॥
धावमानाययावाशुकालिकांत्रासयन्निव॥ तमागच्छंतमालोक्यकालिकाक
मलोपमं चकर्त्तमस्तकंकंगात्रुधिरौघवहंन्तरां॥६२॥ छिन्नोसौमस्तकेनूमो
पपातगिरिसन्निभः॥ प्राणाविनिर्ययुश्चैवतस्यदेहाठक्रम्पसत्वरं॥६३॥ गता
सुपतितेदैत्येहृष्टादेवाःसवासवाः॥ तुष्टुवुस्तांतदादे— चामुंडाकालिकांप्रति॥६४॥
ववुवतीःशिवास्तत्रदिवाश्चविमजान्तरं॥ ववृषुश्चाग्नयोहोमेप्रदक्षिणशिखा

भा॰पं॰ शुंभाः ॥६५॥ हतशेषाश्च ये दैत्याः प्रणम्य जगदंबिकां ॥ त्यक्त्वायुधानि ते सर्वे पातालं प्र
११९ ययुर्नृप ॥६६॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं देव्याश्चरितमुत्तमं ॥ शुंभादीनां वधं चैव सुराणां रक्ष
णं तथा ॥६७॥ एतदाख्यानकं रम्यं पठंति भुवि मानवाः ॥ शृण्वंति च सदा भक्त्या ते कृ
तार्था भवंति हि ॥६८॥ अपुत्रो लभते पुत्रान् निर्धनो ऽपि धनं बहु ॥ रोगी च मुच्यते
रोगात्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥६९॥ शत्रुतो न भयं तस्य य इदं चरितं शुभं ॥
शृणोति पठते नित्यं धनवान्जायते नरः ॥७०॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे
देवीमाहात्म्ये पंचमस्कंधे शुंभनिशुंभवधो नाम एकत्रिंशोध्यायः ॥३१॥ ॥जन
मेजय उ॥ महिमा वर्णितः सम्यक् चंडिकायास्त्वया मुने केन वाराधिता पूर्वं देवी
भगवती शिवा ॥१॥ प्रसन्ना कस्य वरदा केन प्राप्तं फलं महत् आराध्य कामदां देवीं कृ

पयस्व कृपानिधे ॥२॥ उपासनविधिं ब्रह्मन् तथा पूजाविधिं वद ॥ विस्तरेण महा
भाग मोहस्य चार्चाविधिं पुनः ॥३॥ ॥सूत उ॥ ॥इति नृपवचः श्रुत्वा प्रीतः सत्यवती
सुतः ॥ प्रत्युवाच नृपं कृत्स्नं महामायाप्रपूजनं ॥४॥ व्यास उ॥ ॥स्वारोचिषेंतरे पू
र्वं सुरथो नाम पार्थिवः ॥ बभूव परमोदारः प्रजापालनतत्परः ॥५॥ सत्यवादी
कर्मपरः ब्राह्मणानां च पूजकः ॥ गुरुभक्तिरतो यज्वा स्वदारगमने रतः ॥६॥ दान
शीलो विरोधी च धनुर्वेदैकपारगः ॥ एवं पालयतो राज्यं म्लेछाः पर्वतवासिनः ७
बलात्शत्रुत्वमापन्नाः सैन्यं कृत्वा चतुर्विधं ॥ हस्त्यश्वरथपादातिसहितास्ते म
दोत्कटाः ॥८॥ कोलाविध्वंसिनः प्राप्ताः पृथ्वीग्रहणतत्पराः ॥ सुरथः सैन्यमादाय स
न्मुखः समपद्यत ॥९॥ युद्धं समभवद्घोरं तस्य तैरतिदारुणैः ॥ म्लेछानां तु बहु

स्वल्पसैन्यस्त्वबलमद्भुतं ॥१०॥ तथापि तैर्जितं युद्धे देवा राजापराजितः ॥ भग्नः सैस्वपु
रं प्राप्य ततः सुरम्यं देवमंडितं ॥११॥ किंचित्कालं प्रतीक्षामि पश्चाद्युद्धं करोम्यहं ॥ चिं
तयामास मेधावी राजनीतिविचक्षणः ॥१२॥ प्रधानान् विमनान् दृष्ट्वा शत्रुप
क्षसमाश्रितान् ॥ स्थानं गृहीत्वा विपुलं परिखादुर्गमंडितं ॥ किंचित्कालं प्रतीक्षा
मि पश्चाद्युद्धवरं मतं ॥१३॥ मंत्रिणः शत्रुवशगा मंत्रयोग्या न ते किल ॥ किंक
रोमीति मनसा नृपतिः समचिंतयत् ॥१४॥ कदाचित्ते गृहीत्वा मां पापाचाराः
पराश्रिताः ॥ शत्रुभ्यो यत्प्रदास्यंति तदा किं वा न [illegible]विष्यति ॥१५॥ पापबुद्धिषु वि
श्वासो न कर्तव्यः कदाचन ॥ किं न ते वै प्रकुर्वंति ये लोभवशगा नराः ॥१६॥ भ्रा
तरं पितरं मित्रं सुहृदं बांधवं तथा ॥ गुरुं पूज्यं द्विजं द्वेष्टि लोभाविष्टः सदा नरः ॥१७

तस्मान्मया न कर्तव्यो विश्वासः सर्वथाधुना ॥ मंत्रिवर्गेति पापिष्ठे शत्रुपक्षस
माश्रिते ॥१८॥ इति संचिंत्य मनसा राजा परमदुर्मनाः ॥ एकाकी हयमारुह्य नि
र्जगाम पुरात्ततः ॥१९॥ असहायो महानित्यं गहनं वनमाश्रितः चिंतयामास मे
धावी क्व यामीति पुनः पुनः ॥२०॥ योजनत्रयमात्रे तु मुनेराश्रममुत्तमं ॥ ज्ञात्वा
जगाम नृपाजस्तापसस्य सुमेधसः ॥२१॥ वृक्षवृंदसमायुक्तं नदीपुलिनसंस्थि
तं ॥ निर्वैरस्वापदाकीर्णं कोकिलारावमंडितं ॥२२॥ शिष्याध्ययनशब्दाढ्यं बहु
मृगगणावृतं ॥ नीवारान्नं सुपक्वाढ्यं सुपुष्पफलपादपं ॥२३॥ होमधूमसुगं
धेन प्रीतिदं प्राणिनां सदा ॥ वेदध्वनिसमाक्रांतं स्वर्गादपि मनोहरं ॥२४॥ दृष्ट्वा
तमाश्रमं राजा वन्न्वा सो मुदान्वितः ॥ नयं सत्कामतिं चक्रे विश्रामाय हितो

ना॰पं॰ श्रये ॥२५॥ आमन्त्र्य पादपेश्वं तु जगाम विनयान्वितः ॥ दृष्ट्वा तं मुनिमासीनं शाल
छायासु संस्थितं ॥२६॥ मृगाजिनासनं शांतं तपसातिकृशं त्वृजुं ॥ अध्यायं तं शिष्यां
१२९ श्च वेदशास्त्रार्थदर्शिनं ॥२७॥ रहितं क्रोधलोभाद्यैर्ईर्षातीतं विमत्सरं ॥ आत्मज्ञानरतं
सत्यवादिनं ज्ञानसंयुतं ॥२८॥ तं वीक्ष्य नृपतिर्भूमौ प्रपात दंडवत्तदा ॥ तदर्येषु शुक
लापूर्णनियनः प्रेमसंयुतः ॥२९॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ नृ इत्येतमुवाच तदा मुनिः ॥ शिष्यो
हर्षेहर्षी तस्मै गुरुणा चोदितस्तदा ॥३०॥ उत्थाय नृपतिस्तस्यां समासीनस्तदा त
या ॥ अर्घपाद्यार्हणं च क्रे सुमेधा विधिपूर्वकं ॥३१॥ पप्रच्छात्र कुतः प्राप्तः कस्त्वं चिंता
परः कथं ॥ कथय स्व यथाकामं स्ववृत्तं कारणं लिह ॥३२॥ किमागमनकृत्यं तं ब्रूहि
कार्यं मनोगतं ॥ करिष्ये वांछितं काममसाध्यमपि यत्तव ॥३३॥ राजोवाच ॥ सुर

थो नाम राजाहं शत्रुभिश्च पराजितः ॥ त्यक्त्वा राज्यं गृहं नार्यं धनं ते शरणं गतः ॥३४
यदाज्ञापय मेधावी तदहं न्नक्षितत्परः ॥ करिष्यामि न मे त्राता त्वदन्यस्त्पृथिवीतले
३५॥ शत्रुभ्यो मे भयं घोरं शासोस्म्यघतवांतिकं ॥ त्रायस्व मुनिशार्दूल शरणागत
तवत्सल ॥३६॥ ऋषिरु ॥ निर्भयं वस राजेंद्र नात्र ते शत्रवः किल ॥ आगमिष्यंति
बलिनो निश्चयं तपसो बलात् ॥३७॥ नात्र हिंसा प्रकर्तव्या वनेस्मिन्तपोत्तमः
कर्तव्यं जीवनं कामं नीवारफलमूलकैः ॥३८॥ ॥व्यास उ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
निर्भयः सन्नृपस्तदा ॥ उवासाश्रम एवासौ फलमूलाशनः शुचिः ॥३९॥ कदाचि
त्स नृपस्तस्य वृक्षच्छायासमाश्रितः चिंतयामास चिंतार्त्तः गृह एव गता शयः
४०॥ राजं मे शत्रुभिः प्राप्तं म्लेछैः पापरतैर्महा ॥ पीडयिष्यंति लोकान्वै दुष्ट

ना॰पं॰ चाराऽघातहरिणः॥४१॥ गजाश्वतुरगाः सर्वे दुर्बला पल्लवर्जिताः॥ नविर्ष्यंति
१२२ मयासस्कात्यस्वथा शत्रुपीडिताः॥४२॥ सेवका मम सर्वे ते शत्रुणां वशवर्त्तिनः॥ दुः
खिताश्च नविष्यंति पालिता ये मया पुरा॥४३॥ धनं च मे दुराचारैरसद्व्ययकरैः परैः॥
धूतासवद्युजिष्याहिस्यानेषु चापि तं किल॥४४॥ कोशः क्षयं करिष्यंति व्यसनैः पाप
बुद्धयः॥ नपात्रदाननिपुणा लोभात्मंत्रिणोपि मे॥४५॥ इति चिंतापरो राजा हृत्तनृ
त्तस्थितोपरा॥ तत्राजगाम वैश्यस्तु कश्चिद्दारैर्निरस्ततः॥४६॥ नृपेण दृष्टः पार्थिवत
त्रापि वेशितः किल॥ पप्रच्छ तं नृपः कोसि कुत एवागतो वनं॥४७॥ कोसि कस्माद्य
दीनोसि हरिणः शोककंपीडितः॥ ब्रूहि सत्यं महात्मा गमैत्री सप्तमही मया॥४८॥
वासस्त॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञस्तमुवाच विशोत्तमः॥ उपविश्य पस्थिरो भूत्वा मत्वा मा

धुसमागमं॥४९॥ वैश्य उ॥ मित्राहं वैश्यजातीयः समाधिर्नाम विश्रुतः॥ धनवा
न्धर्मनिपुणः सत्यवागनुसूयकः॥५०॥ पुत्रदारैर्निरस्तोहं धनलुब्धैरसाधुभिः
कृपणेनिमिषं कृत्वा कलामायासुउस्त्यजं॥५१॥ स्वजनेन च संत्यक्त्वा प्राप्तो स्मि वन
मात्तुवै॥ कोसि त्वं कथमत्राद्य कथयस्व प्रियाधुना॥५२॥ राजोवाच॥ सुरथो नाम
राजाहं दस्युभिः पीडितो वनं॥ प्राप्तोस्मि गतराज्योत्र मंत्रिभिः परिभ्रंशितः॥५३॥ दिष्ट्या
त्वमित्रमित्रं मे मिलितो दैवयोगतः॥ सुखेन विहरिष्यावः वनेत्रस्मिन्नपादपे॥५४॥
शोकं त्यज महाबुधे स्वस्थो नव विशोत्तमः॥ अत्रैव च यथाकामं सुखं तिष्ठ मया सह॥
५५॥ वैश्य उवाच॥ ॥ न स्वस्थं मम मनो राजन्गृहचिंताकुलं नृप॥ कुटुंबं मे निरालं
बं मया हीनं सुदुःखितं॥५६॥ नविष्यति च चिंतार्त्तं व्याधिशोकोपतापितं॥ नार्द्दि

हे सुखं नो वा पुत्रदेहेनवा सुखं ॥५७॥ इति चिंतातुरं चेतो न मे शाम्यति भूमिप। कदा द्रक्ष्यसु
तं भार्यां गृहं स्वजनमेव च ॥५८॥ राजोवाच ॥ यैर्निरस्तोसि पुत्राद्यैरसद्वृत्तैः सुबाजिशैः ता
न्दृष्ट्वा किं सुखं तेद्य भविष्यति महामते ॥ हितकारी वरः शत्रुः दुःखदः सुहृदः कृतः ॥ तस्मा
त्स्थिरं मनः कृत्वा विहरस्व मया सह ॥६०॥ वैश्य उवाच ॥ मनो मे न स्थिरं राजन्भवत्य
दुःखितं ॥ चिंतयाक्रांतं स्वस्य दुस्त्यजस्य दुरात्मभिः ॥६१॥ नृपकाननमासाद्य सज्जनं तं
वरमाश्रवै ॥ विगुणं स्वजनं त्याज्यमिति शिष्टानुशासनं ॥६२॥ ममापि राज्यजं दुःखं दु
नोति किंच मानसं ॥ इछावोद्य मुनिं शांतं शोकनाशनमौषधं ॥६३॥ इति कृत्वा म
तिं तौ तु राजा वैश्यश्च जग्मतुः ॥ मुनिं सुविनयोपेतौ प्रष्टुं शोकस्य कारणं ॥६४॥ शा
न्तात्मानं प्रणिपत्याह राजा ऋषिमनुत्तमं ॥ आसीनं सम्यगासीनः शांतं शांतिमुपागतः ॥६५

इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे द्वात्रिंशोध्यायः ॥३२॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥
मुने वैश्योयमधुना वने मे मित्रतां गतः ॥ पुत्रदारैर्निरस्तोयं प्राप्तोपि मम सांप्र
तं ॥१॥ कुटुंबविरहेणासौ दुःखितोतीव दुर्मनाः ॥ न शांतिमुपयात्येष तथापि
मम सांप्रतं ॥२॥ गतराज्यस्य दुःखस्य न शोकार्तोस्मि महामते ॥ निःकारणं च मे
चिंता हृदयान्न निवर्तते ॥३॥ हया मे दुर्बलाः स्युः किं गजाः शत्रुवशं गताः ॥ भृत्यव
र्गस्तथा दुःखी भविष्यति च मां विना ॥४॥ कोशं क्षयं करिष्यंति रिपवोतिबलात्त्व
रणात् ॥ इत्येवं चिंतयानस्य न मे निशातनौ सुखं ॥५॥ जानाम्येतं जगन्मिथ्या स्वप्न
वत्सर्वमेव हि ॥ जानतोपि मनो भ्राम्यत्यस्थिरं च वतीति किं ॥६॥ कोहं के भ्रागजाः
के मीतंते मेस्ति सहोदराः ॥ न पुत्रा न च मित्राणि येषां दुःखं दुनोति मां ॥७॥ भ्रमोयमि

तिज्ञाना मि तथापि मम मानसः॥ मोहश्चैवोपसरति किं तत्कारणमद्भुतं॥ स्वामिं
त्वमसि सर्वज्ञः सर्वसंशयनाशकृत्॥ कारणं ब्रूहि मोहस्य मम मास्य च दयानिधे॥
९॥ व्यास उ॥ ॥इति पृष्टस्तदा राज्ञा सुमेधा मुनिसत्तमः॥ तमुवाच परं ज्ञानं शोक
मोहविनाशनं॥१०॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कारणं बंधमो
क्षयो॥ महामायेति विख्याता सर्वेषां प्राणिनामिह॥११॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानस्तु
राषाद्रूरुणोनिलः॥ सर्वे देवा मनुष्याश्च गंधर्वोरगराक्षसाः॥१२॥ वृक्षाश्च वीरुधो
वल्क पशवो मृगपक्षिणः॥ मायाधीनाश्च ते सर्वे ज्ञाजनं बंधमोक्षयोः॥१३॥ तया
सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ तद्वशो वर्त्तते नूनं मोहजालेन यंत्रितं॥१४॥
त्वं कियान्मानुषैकैकः क्षत्रियो स्त्वसामिलः॥ कथं ते परमं ज्ञानं सचेत्संसारनाशकृत

१५॥ ब्रह्मेशवासुदेवानां नंतरच्च न्नेपि पार्थिव॥ ते पि रागवशाः श्लोके भ्रमंति मोहि
तानया॥१६॥ पुरा सत्ययुगे राजन् विष्णुर्नारायणः स्वयं॥ श्वेतद्वीपं समाश्रित्य
चकार विपुलं तपः॥१७॥ वर्षाणामयुतं यावत् ब्रह्मविद्याप्रसत्तये॥ अनश्वरसु
खायासौ चिंतयानः स्वतः परं॥१८॥ एकस्मिन्निर्जने देशे ब्रह्मण्यपि परमाद्भुते॥ स्थि
तस्तपसि राजेंद्र मोहस्य विनिवर्त्तये॥१९॥ कदाचिद्वासुदेवोसौ स्थानांतरमतिद्व
रि॥ तस्माद्देहात्समुत्थाय जगामात्यद्भिदृक्षया॥२०॥ दृष्टमन्योन्यमेतानां कस्त्वं
कस्त्वमिति स्विह॥ ब्रह्मा प्रोवाच तं प्रायः कर्त्ताहं जगतः किल॥२१॥ विष्णुस्तमा
ह नो जात्वं जगत्कर्त्ताहमच्युतः॥ त्वं कियान्बलहीनो किं रजोगुणसमाश्रितः॥२२
मलाश्रितं हि मां विधि वासुदेवं सनातनं॥ मयात्वं रक्षितो धीवेकला युधं सुहारुणं॥२३

शरणं त्वं समायातदानवाभ्यां प्रपीडितः॥ मया तौ निहतौ कामं दानवौ मधुकैट
भौ॥२४॥ स कथं गर्वयसे मंदमोहयं त्यज मां प्रति॥ न मत्तोभ्यधिकः कश्चित्संसा
१२३ रेस्मिन्समाहिते॥२५॥ ऋषिरु॥ ॥ एवं विवदमानौ तौ ब्रह्माविष्णुपरस्परं॥ स्फु
रदोष्ठौ वेपमानौ लोहिताक्षौ बभूवतुः॥२६॥ प्रादुर्बभूव तरसा तयोर्विवदमान
योः॥ मध्ये लिंगं सुधाश्वेतं विस्तृतं दीर्घमद्भुतं॥२७॥ आकाशे तरसा तत्र वागु
वाचाशरीरिणी॥ तौ संबोध्य महाभागौ विवदंतौ परस्परं॥२८॥ ब्रह्मविष्णू विवा
दं मा कुरुतां वै परस्परं॥ लिंगस्यास्य परं पारमधस्तादुपरिध्रुवं॥२९॥ यो याति
युवयोर्मध्ये सः श्रेष्ठो वां सदैव हि॥ एकः प्रयातु पातालमाकाशमपरोधुना ३० १२३
प्रमाणमेव वः कार्यं त्यक्त्वा वादं निरर्थकं॥ अव्ययः सर्वथा कार्यः विवादेस्मिन्द्वयो
रिह॥३१॥ ऋषिरुवाच॥ तच्छ्रुत्वा वचनं दिव्यं संजातौ तौ कृतोद्यमौ॥ जग्मतुर्मातु
मयस्यं लिंगमद्भुतदर्शनं॥३२॥ पातालमगमद्विष्णुर्ब्रह्मा चाकाशमाशु वै॥ प
रिमातुं महल्लिंगं स्वमहत्वविवर्धये॥३३॥ विष्णुर्गत्वा कियद्देशं श्रांतः सवत्मिना
ततः॥ अप्राप्यांतं स लिंगस्य परिहृत्य ययौ स्थलं॥३४॥ ब्रह्मा गच्छंस्ततश्चोर्ध्वप
तितं केतकीदलं॥ त्रिवस्यमम्लकात्स्वाप्यपराहृत्तो मुदायुतः॥३५॥ आगत्य तरसा
ब्रह्मा विष्णुं केतकीदलं॥ दर्शयित्वा च वितथानवाचमदमोहितः॥३६॥ लिंगस्यम
कादे तन्मही तं केतकीदलं॥ अनिवाशायवानीतं तव चित्तप्रसन्नये॥३७॥ श्रुत्वा तद्ब्र
ह्मणो वाक्यं दृष्ट्वा च केतकीदलं॥ हरिस्तं प्रत्युवाचेदं साक्षी कः कथयाधुना॥३८॥ यथा
र्थवादी मेधावी सदाचारः शुचिः समः॥ साक्षी भवति सर्वत्र विवादे समुपस्थिते॥

३९॥ ब्रह्मोवाच॥ हरदेशान्समायाति साक्षीकः समयेधुना॥ यत्सत्यं तद्भवःकामं केतकी
कथयिष्यति॥ ४०॥ इत्युक्त्वा प्रेरिता मत्र ब्रह्मणा केतकी स्फुटं॥ वचनं प्राह तरसा शार्ङ्गि
णं संप्रबोध्य च॥ ४१॥ शिवमूर्ध्नि स्थितां ब्रह्मा गृहीत्वा मां समागतं॥ संदेहोत्र न कर्त्तव्य
स्त्वया विष्णोः कदाचन॥ ४२॥ मम वाक्यं प्रमाणं वै ज्ञापारं गतस्य हि॥ गृहीत्वा मां स
मायातः शिवस्तत्त्वैः समर्पितां॥ ४३॥ केतक्या वचनं श्रुत्वा हरीश इत्ययन्ति
व॥ महादेवः प्रमाणं ते यद्यसौ वचनं वदेत्॥ ऋषिरु॥ तदाकर्ण्य हरेर्वाक्यं महा
देवः सदाशिवः॥ कुपितः केतकी प्राह मिथ्यावादीति मा वद॥ ४५॥ गच्छतोम
ध्यते शाखा पतिता मस्तकान्मम॥ मिथ्याभिभाषणात्तस्मात्मया त्वं सर्वदैव हि॥
४६॥ ब्रह्मा लज्जापरो नत्वा ननाम मधुसूदनं॥ शिवेन केतकी त्यक्ता तस्मात्कुसुम

षु वै॥ ४९॥ एवं माया बलं विद्धि ज्ञानिनामपि मोहदं अन्येषां प्राणिनां राजन्का
वार्त्ता विस्मयं प्रति॥ ५०॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं सर्वदैव रमापतिः॥ दैत्यान्वंचयते
चास्तु त्यक्त्वा पापमनयं हरिः॥ ५१॥ अवतानकरोदेवनानायोनिषु माधवः तस्मात्
दसुखं प्राप्य दुःखं चैवाकरोद्विभुः॥ ५२॥ नूनं मयाबलं चैतन्माधवेपि जगद्गुरौ॥ स
र्वज्ञे देवदेवेशे का वार्त्तान्यस्य नृपते॥ ५३॥ ज्ञानिनामपि चेतांसि परमा प्रकृतिः कि
ल॥ बलादाकृष्य मोहाय प्रयच्छति महीपते॥ ५४॥ यया व्याप्तं जगत्सर्वं नगवसा
चराचरं॥ मोहदा ज्ञानदा सैव बंधमोक्षप्रदा सदा॥ ५५॥ राजोवाच॥ भगवन्ब्रूहि मे
तस्याः स्वरूपं बलमुत्तमं॥ उत्पत्तिं कारणं वापि स्थानं परमकं च यत्॥ ५६॥ ऋषि

भा.पं. रुवा क्व ॥ नचोद्भवति नाशश्च नृपतस्याः कदाचन॥ नित्यैव सा परा देवी कारणा
नां च कारणं ॥५७॥ वर्त्तते सर्वभूतेषु शक्तिः सर्वात्मना नृप॥ शववच्छक्तिहीन
१२५ स्तु प्राणी भवति सर्वथा ॥५८॥ चिच्छक्तिः सर्वभूतेषु रूपं तस्यास्तदेव हि॥ आविर्भ
वति राजन्वै देवानां कार्यसिद्धये ॥५९॥ यदा स्तुवंति तां देवा मनुजाश्च विशांपते
प्रादुर्भवति भक्तानां दुःखनाशाय चांबिका॥६०॥ देवाधीना न सा देवी नाना
शक्तिसमन्विता॥ आविर्भवति कार्यार्थे स्वेच्छया परमेश्वरी॥६०॥ देवाधीना न सा
देवी यथा सर्वे सुरा नृप॥ न कालवशगा नित्या पुरुषार्थप्रवर्त्तिनी॥६२॥ अकर्त्ता पु
रुषो द्रष्टा स दृश्यं सर्वमिदं जगत्॥ तस्यास्य जननी देवी सदसदात्मिका शिवा॥६२
पुरुषं रंजयत्येका कृत्वा ब्रह्मांडनायकं॥ रंजिते पुरुषे सर्वं संहरत्यतिरंहसा॥६३

तया निमित्तभूतास्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ कल्पिताः स्वस्वकार्येषु प्रेरिता लीलया
त्वमी॥६४॥ स्वांशांस्तेषु समारोप्य कृतास्ते बलवत्तराः॥ दत्ताश्च शक्तयस्तेभ्यः गीर्ल
क्ष्मीगिरिजास्तथा॥६५॥ तेषां ध्यायंति देवेशाः पूजयंति परां मुदा॥ ज्ञात्वा सर्वेश्वरीं
शक्तिं सृष्टिस्थित्यंतकारिणीं॥६६॥ तत्कृपादृष्टिपातेन मुदितास्ते सुरोत्तमाः शक्ति
वंतश्च कुर्वंति सृष्टिस्थितिविनाशनं॥६७॥ एतत्ते कथितं राजन्देवीमाहात्म्यमुत्तम
मम बुध्यनुसारेण नांतं जानामि भूपते॥६८॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पंच
मस्कंधे देवीमाहात्म्ये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥ व्यास उ॥ ॥भगवन्ब्रूहि मे सम्यक्
तस्याश्चाराधने विधिं॥ पूजाविधिं च मंत्रांश्च तथा होमविधिं वद॥१॥ ऋषिरु॥ शृणु
राजन्प्रवक्ष्यामि तस्याः पूजाविधिं शुभं॥ कामदं मोक्षदं तूर्णं ज्ञानदं दुःखनाशनं॥२॥

ना·पं· पूर्वस्नानविधिं कृत्वा शुचिं शुक्लांबरो नृप॥ आचम्य प्रयतः कुर्यात्स्तुनमायतनं गृ
हं॥३॥ तत्रोपलिप्तभूम्यां तु संस्थाप्यासनमुत्तमं॥ तत्रोपलिप्तभूम्यां तु संस्था
१२६ तत्रोपविश्य विधिवत्त्रिराचम्य मुदान्वितः॥४॥ पूजाद्रव्यं तु संस्थाप्य यथाशास्त्र
नुसारतः॥ प्राणायामं ततः कृत्वा भूतशुद्धिं विधाय च॥५॥ कुर्यात्प्राणप्रतिष्ठां तु
संसारंभोऽस्य मंत्रतः॥ कालज्ञानं ततः कृत्वा संकल्पं च यथाविधि॥६॥ शुभे ताम्र
मये पात्रे चंदनेन सितेन च॥ षट्कोणं विलिखेद्यंत्रं चाष्टकोणं ततो बहिः॥७॥
नवाक्षरस्य मंत्रस्य बीजानि विलिखेत्ततः॥ कृत्वा यंत्रे प्रतिष्ठां च वैरोकं संविधा
य च॥८॥ अर्चयित्वा क्रमात्पूजां मंत्रैः शिवोदितैः॥ पूजनं पृथिवीपाल भगवत्या
प्रयत्नतः॥९॥ कृत्वा च विधिवत्पूजां मामागमोक्तां समाहितः॥ जपेन्नवाक्षरं मंत्रमत

तंध्यानपूर्वकं॥१०॥ होमं दशांशतः कुर्यात्तद्दशांशेन तर्पणं॥ भोजनं ब्राह्मणा
नां च तद्दशांशेन कारयेत्॥११॥ शरत्काले विशेषेण कर्तव्यं पूजनं नृप॥ नवरा
त्रिव्रते चैव विधेयं विधिपूर्वकं॥१२॥ अश्विने च तथा चैत्रे शुक्लपक्षे नराधिप॥ नव
रात्रोपवासं वै कर्तव्यं शुभमिच्छता॥१३॥ होमस्तु विपुलः कार्यो जपमंत्रैः सुपाय
सैः॥ शर्कराघृतमिश्रैश्च मधुयुक्तैः सुसंस्कृतैः॥१४॥ छागमांसेन वा कार्यो
बिल्वपत्रैस्तथा शुभैः हयारिकुसुमै रक्तैस्तिलैश्च शर्करायुतैः॥१५॥ अष्टम्यां
च चतुर्दश्यां नवम्यां च विशेषतः॥ कर्तव्यं पूजनं देव्याः ब्राह्मणानां च भोजनं
१६॥ निर्धनो धनमाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्वसुनगां
वशवर्तिनः॥१७॥ राज्यभ्रष्टो नृपो राज्यं प्राप्नोति सार्वभौमिकं॥ शत्रुभिः पीडि

तो हंति रिपून्नाय त्रिसाद्दतः ॥१८॥ विद्यार्थी पूजनं यस्तु करोति नियतेंद्रियः ॥ स नवि
द्यांस्तु नां विद्यां विंदतो नात्र संशयः ॥१९॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा भक्तितत्प
रः ॥ पूजयेज्जगतां धात्रीं स सर्वसुखभाग्भवेत् ॥२०॥ नवरात्रिव्रतं कुर्यान्नरो नारी ग
णोऽव्ययः ॥ वांछितं फलमाप्नोति सर्वदा भक्तितत्परः ॥२१॥ अश्विने शुक्लपक्षे च नव
रात्रिव्रतं शुभं ॥ करोति भावसंयुक्तः सर्वकामानवाप्नुयात् ॥२२॥ विधिवन्मंडपं कृ
त्वा पूजास्थानं प्रकल्पयेत् ॥ कलशं स्थापयेत्तत्र वेदमंत्रविधानतः ॥२३॥ यंत्रं सुरु
चिरं कृत्वा स्थापयेत्कलशोपरि ॥ वापयित्वा यवान् चारु पार्श्वतः परिवर्तितात् ॥
२४॥ कृत्वोपरि वितानं च पुष्पमालासमावृतं ॥ धूपदीपसुसंयुक्तं कर्तव्यं चंडिकागृहं ॥
२५॥ त्रिकालं तत्र कर्तव्या पूजा शास्त्रानुसारतः ॥ वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं चंडिकायाः प्रपू

जने ॥२६॥ धूपैर्दीपैस्तु नैवेद्यैः फलपुष्पैरनेकशः ॥ गीतवाद्यैः स्तुतिपाठैर्वेदपारा
यणैस्तथा ॥२७॥ उत्सवस्तत्र कर्तव्यो नानावादित्रनिस्वनैः ॥ कन्यकानां पूजनं
च विधिस्तु विधिसंयुतः ॥२८॥ चंदनैर्भूषणैर्वस्त्रैर्नक्तैश्च विविधैस्तथा ॥ सुगंधतै
लमाल्यैश्च मनसो रुचिकारकैः ॥२९॥ एवं संपूजनं कृत्वा होमं पश्चाद्विधानतः ॥ अ
ष्टम्यां वा नवम्यां वा कारयेद्विधिपूर्वकं ॥३०॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र पारणाद्दश
मीदिने कर्तव्या शक्तितो दानं देयं भक्तिपरैर्नरैः ॥३१॥ एवं यः कुरुते भक्त्या नवरा
त्रिव्रतं नरः ॥ नारी वा सुधवा भक्त्या विधवा वा पतिव्रता ॥३२॥ इह लोके सुखं भोगान्प्रा
प्नोति मनवांछितान् ॥ देहांते परमं स्थानं प्राप्नोति व्रततत्परः ॥३३॥ जन्मांतरे वि
कांतभक्तिर्भवत्यव्यभिचारिणी ॥ जन्मोत्तमकुले प्राप्य सदाचारो भवेद्धि सः ॥३४॥

भा·पं· नवरात्रिव्रतंप्रोक्तंव्रतानामुत्तमंव्रतं॥ आराधनंशिवायास्तुसुखसौख्यकरंपरं॥
३५॥ अनेनविधिनाराजन्समाराधयचंडिकां॥ जित्वारिपून्स्वलितंप्राप्स्यतिराज्य
१२८ मुत्तमं॥३६॥ सुखंचपरमंभूपदेहेस्मिन्स्वगृहेपुनः॥ पुत्रदारान्समासाद्यलि
प्स्यसेनात्रसंशयः॥३७॥ वैश्यात्वमत्वमेवाद्यसमाराधयकामदां॥ देवीविश्वेश्वरीं
मायांसृष्टिसंहारकारिणीं॥३८॥ स्वजनानांचमान्यस्त्वंभविष्यतिगृहंगतः सुखसं
सारिकंप्राप्ययथाभिवांछितंपुनः॥३९॥ देवलोकेसुनिवासोभवितातेनसंशयः ना
राधिताभगवतीयैस्तैर्नरकभागिनः॥४०॥ इहलोकेतिदुःखार्तानानारोगैःप्र
पीडिताः भवंतिमानवाराजन्शत्रुभिश्चप्रतापिताः॥४१॥ निःकलत्रायपुत्राद्यत
स्मात्तातिव्रबुधाः॥ बिल्वीदलैःकरवीरैःशतपत्रैश्चचंपकैः॥४२॥ चर्चिताजगतां

त्रीयैस्तेतीवविलासिनः॥ भवंतिकृतपुण्यास्तेशक्तिभक्तिपरायणाः॥४३॥ धनवि
नवसुखाढ्यामानवामानवंतः सकलगुणगणानांभाजनंभारतीशाः॥ निगमपठि
तमंत्रैःपूजितायैर्भवानी नृपतितिलमुख्यास्तेभवंतीहलोके॥४४॥ ॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेदेवीमाहात्म्येपंचमस्कंधेचतुस्त्रिंशोध्यायः॥३४॥ व्यासउ॥ इ
तितस्यवचःश्रुत्वादुःखितौवैश्यपार्थिवौ॥ प्रणिपत्यमुनिंप्रीत्याप्रश्रयावन
तौभृशं॥१॥ हर्षोत्फुल्लनयनावूचतुर्वाक्यकोविदौ॥ कृतांजलिपुटौशांतौभ
क्तिप्रवणचेतसौ॥२॥ भगवन्पावितावस्मांतौदीनौसुखातिगौ॥ तत्रस्थौकिं
सरस्वत्यागंगयेवभगीरथ॥३॥ साधवःसंभवंतीहपरोपकृतितत्पराः अकृत्रि
मगुणारामाःसुखदाःसर्वदेहिनां॥४॥ पूर्वपुण्यप्रसंगेनप्राप्तोयमाश्रमःशुभः

तवावास्यांमहानागसर्वदुःखविनाशकं॥ नवंतिमानवान्नूनंवहवस्स्वार्थनिसं
राः॥ परार्थसाधनेरताःकेचित्कापिनवादृशा॥ ६॥ दुःखितोहंमुनिश्रेष्ठ त्वेवंत्वयायं
चातिदुःखितो॥ उभौसंसारसंतप्तौप्राप्तौतवाश्रमास्पदं॥ ७॥ दर्शनादेवतेविद्वन्
गतंदुःखमिहावयोः॥ देहजंमानसंवाक्यंश्रवणादेवसांप्रतं॥ ८॥ धन्यावावांकृ
तकृत्यौजातौसुक्तिसुधारसात्॥ पावितौभवतात्वत्रलन्कृपयाकरुणार्णव॥
९॥ गृहाणास्मत्करौसाधोनयपारंभवार्णवे॥ मन्त्रोपास्त्यांतावितिज्ञात्वामंत्रदा
नेनसांप्रतं॥ तपःकृत्वातिविपुलंसमाराध्यसुखप्रदं॥ संप्राप्यदर्शनंनृपोया
स्यावोनिजमंदिरं वदनात्तवसंप्राप्यदेवीमंत्रंनवाक्षरं॥ ११॥ स्मरणंवक्रसिस्यावोनि
राहारौधृतव्रतौ॥ आसउ॥ इतिसंतोदितस्तान्यांसुमेधामुनिसत्तम॥ ददौमंत्रमुत्तं

तास्यांध्यानंबीजपुरःसरं॥ १३॥ तौचप्राप्यमुनेर्मंत्रमंत्र्यंचगुरुदेवतौ॥ जग्मतुर्वै
श्यराजानौनदीतीरमनुत्तमं॥ १४॥ एकांतेविजनेस्थानेकृत्वासनपरिग्रहं॥ उपवि
ष्टौस्थिरचित्तौतावतीवकृतादरौ॥ १५॥ मंत्रजाप्यरतौत्रांतौफलाहारौजितव्रतौ॥
नित्यंतुमासिमेकांतौतत्रध्यानपरायणौ॥ १६॥ मंत्रजाप्यरतौशांतौफलाहारौजि
तव्रतौ॥ नित्यंतुमासिमेकांतौतत्रध्यानपरायणौ॥ १६॥ मंत्रजाप्यतयोर्मासित्र
तेनैवजाताप्रीतिरनुत्तमा॥ पदांबुजेभवान्यास्तुस्थिराबुद्धिस्तथाप्यजं॥ १७॥ क
दाचित्पादयोर्गत्वामुनेस्तस्यमहात्मनः॥ कृतप्रणामावागत्यतस्थतुस्तत्रकुशास
ने॥ १८॥ नान्यकार्यपरौक्वापिवभूवतुकदाचन॥ देवीध्यानपरौक्वापिवभूवतुकरा
चेमंजपमंत्ररतौसदा॥ १९॥ एवंजातेतदापूर्णेतत्रसंवत्सरेनृप॥ वभूवतुफलाहारंत्य

भा॰पं॰ रक्तापर्णाशिनं बुभौ ॥२०॥ वर्षमेकं तपस्तत्र चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ ॥ शुष्कपर्णाशिनौ दां
तौ जपध्यानपरायणौ ॥२१॥ पूर्णे वर्षद्वये जाते कदाचिद्दर्शनं च तौ ॥ प्रापतुः स्वप्नमध्ये
१३० तु जगदम्बा मनोहरं ॥२२॥ रक्ताम्बरधरां देवीं चारुभूषणभूषितां ॥ कदाचिन्नृपति
स्वप्नेनामपश्यन् चतुर्भुजां ॥२३॥ अष्टहस्तां भुजां देवीं तथैवाष्टभुजां क्वचित् ॥ समाधि
स्वप्नमध्ये तामपश्यन् चतुर्भुजिगदांबिकां ॥२४॥ वीक्ष्य स्वप्ने च तौ देवीं प्रीतियुक्तौ ब
भूवतुः ॥ जलाहारौ तृतीये तु स्थितौ संवत्सरे च तौ ॥२५॥ एवं वर्षत्रयं कृत्वा तपस्तौ वै
श्यपार्थिवौ ॥ चक्रतुस्तौ तदा चिंता चित्ते दर्शनलालसौ ॥२६॥ प्रत्यक्षदर्शनं देव्या
न प्राप्तं शोतिदनृणं ॥ देहत्यागं करिष्याव दुःखितौ न्वरामातुरौ ॥२७॥ इति संचिं
त्य मनसा राजा कुंडं चकार ह ॥ त्रिकोणं सुस्थिरं सौम्यं हस्तमात्रप्रमाणतः ॥२८॥

संस्थाप्य पावकं राजा तथा वैश्योतिप्रीतिमान् ॥ जुहावाग्नौ निजमांसं छित्वा छि
त्वा पुनः पुनः ॥२९॥ तथा वैश्योपि देहान्मांसं प्राक्षिपत् द्रगत् ॥ रुधिरेण बलिं चा
स्मै ददतुस्तौ कृतोद्यमौ ॥३०॥ तदा भगवती जाता प्रसन्ना दर्शने तयोः ॥ आह प्रीतिजरौ
चौ तौ दृष्ट्वा तौ दुःखितौ भृशं ॥३१॥ श्रीदेव्युवाच ॥ वरं वरयतो राजन् यत्ते मनसि वांछितं ॥
तुष्टाहं तपसानेन ह्यनेकोमितत्वमसौ मम ॥३२॥ वैश्य मा साहसं काप्र प्रसन्नाहं महामते
किं तदिष्टं हृदाम्बद्य प्रार्थयाशु मनोगतं ॥३३॥ व्यास उ० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा तामुवाच समु
हासितः देहि मेद्य निजं राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ॥३४॥ तमुवाच तदा देवी गच्छ राज
न् गृहं निजं शत्रवः क्षीणसत्त्वास्ते गमिष्यंति पराजिताः ॥३५॥ मंत्रिणस्ते समागत्य सं
पतिष्यंति पादयोः ॥ कुरु राज्यं महाभाग नगरे स्वे यथासुखं ॥३६॥ कृत्वा राज्यं तु

ना.पं. विपुलं वर्षाणामयुतं नृप ॥ देहांते जन्म संप्राप्य सूर्याच्च भविता मनुः ॥ ३७ ॥ व्यास उ
१३१ वाच ॥ वैश्यस्तामथ्युवाचेदं कृतांजलिपुटः शुचिः ॥ नमे गृहेण कार्यं वै न पुत्रेणध
नेन वा ॥ ३८ ॥ सर्वबंधकरं प्रोक्तं तेस्त्र नवत्रस्व रंस्फुटं ॥ ज्ञानं मे देहि विप्रार्द्रं मोहच्छेदं च बंध
नाशनं ॥ ३९ ॥ असारेस्मिन् संसारे मूढा मज्जंति पामराः ॥ पंडिता संतरंतीह तस्मात्वेत्ता
मि संसृतिं ॥ ४० ॥ व्यास उ० ॥ ॥ तदाकर्ण्य महामाया वैश्यमाह पुरस्थितं ॥ वैश्यवर्य
तव ज्ञानं भविष्यति न संशयः ॥ ४१ ॥ इति दत्वा वरं साक्षात् तत्रैवांतरधीयत ॥ तदै
व तस्य सचिवा अद्रन्निंगतायां तु राजा तं मुनिसत्तमं ॥ ४२ ॥ प्रणम्य हयमारु
ह्य गमनाय मनो दधे ॥ तदैव तस्य सचिवास्तत्रागत्य नृपं प्रजाः ॥ ४३ ॥ प्रणेमुर्विन
यो पेतास्तुष्टुवुः प्रांजलिः स्थिताः ॥ राजन्तवात्रवः सर्वे त्वस्मान्निहता रणे ॥ ४४ ॥ रा

ज्यं निःकंटकं नृप कुरुस्व पुरमास्थितः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा नत्वा तं मुनिसत्तमं
॥ ४५ ॥ आपृच्छ्य निर्ययौ सद्य मंत्रिभिः परिवारितः ॥ गत्वा प्राप्य निजं राज्यं दारान्
स्वजनबांधवान् ॥ ४६ ॥ बुभुजे पृथिवीं सर्वां ससागरोदधिमेखलां ॥ वैश्योपि ज्ञान
मासाद्य मुक्तसंगः परंतपः ॥ ४७ ॥ कालातिवाहनं तत्र चकार मुक्तबंधनः ॥ ती
र्थेषु विचरन् गायन् भगवत्या गुणानथ ॥ ४८ ॥ एतत्ते कथितं देव्याश्चरितं परमु
त्तमं ॥ आराधन फलं चापि यथावद्भूप वैश्ययोः ॥ देव्या नांदनमंत्रोक्तं प्रादुर्भावं
तथाद्भुतं ॥ एवं प्रभावा सा देवी भक्तानां सुखदा सदा ॥ ५० ॥ यः शृणोति नरो
नित्यमेतदाख्यानमुत्तमं ॥ स प्राप्नोति च सततं सुखसंसारमद्भुतं ॥ ५१ ॥ अखिला
र्थप्रदं नृणां सर्वधर्मसमाहृतं ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं परमं मतं ॥ ५२ ॥ ज्ञान

दंभोलहंवैवकीर्त्तिसुखदंतथा॥ पावनंश्रवणान्नूनमेतदाख्यानमद्भुतं॥ ५३॥ सूतउ॥
इतिजनमेजयेनासौपृष्टःसत्यवतीसुतः॥ उवाचसंहितांदिव्यांव्यासःसर्वार्थतत्व
वित्॥ ५४॥ चंडीतंचंडिकायास्तुशुंभदैत्यवधाश्रितं॥ कथयामासभगवान्कृष्णः
कारुणिकोमुनिः॥ ५५॥ इतितेकथितंसारंपुराणानांमुनीश्वर॥ श्रुतंव्यासान्म
यायत्तत्कृपयाभवतां किल॥ ५६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कं
धेदेवीचरित्रेपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥समाप्तोयंपंचमस्कंधः॥ ॥श्री॥ ॥

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ॐ नमः श्रीभगवत्यै॥ ॥यां ब्रह्मा मधुसूदनः पुर
रिपुस्त्वष्टा तुराषाड् विवस्वद्भिः प्रेतपतिर्धनाधिपवरुणौ वायुर्वसुश्चाश्विनौ
सेवंते सुरसत्तमा मुनिगणैर्युक्ताः शिवां सुंदरीं गायंति वासरं सुखकरीं तां
नौमि विश्वेश्वरीं॥१॥ एतद्वः कथितं विप्रा देव्याश्चरितमुत्तमं॥ भूयः किं श्रो
तुकामाः स्थ तद्वदंतु मुनीश्वराः॥ ऋषय ऊचुः॥ सूत सूत महाभाग मिष्टं ते व
चनामृतं॥ न तृप्ताः स्म वयं पीत्वा द्वैपायनकृतं शुभं॥३॥ पुनस्त्वां प्रष्टुमिच्छा
मः कथां पौराणिकीं शुभां॥ वेदेपि कथितां रम्यां प्रसिद्धां पापनाशिनीं॥
४॥ वृत्रासुर इति ख्यातस्त्वष्टुरात्मजवीर्यवान्॥ स कथं निहतः संख्ये वासवेन
महात्मना॥ त्वष्टा वै सुरपक्षीयस्तत्सुतो बलवत्तरः॥ शक्रेण घातितः कस्माद्

द्वयोर्निर्मदो बलः॥६॥ देवाः सत्त्वगुणोत्पन्ना मानुषा राजसोद्भवाः॥ तिर्यंचस्तामसा
ः प्रोक्ताः पुराणवादिभिः सदा॥७॥ विरोधोत्र महाञ्जातो नूनं शातमखेन ह॥ छ
लेन बलवान्वृत्रः शक्रेण विनिपातितः॥८॥ विष्णुः प्रेरयिता तत्र स तु सत्त्वधरः पर
॥ प्रविष्टः पविमध्ये सः प्रमना भगवान्प्रभुः॥९॥ संधिं विधाय सत्येन यंत्रितो
सौ महाबलः॥ हरिस्त्यां सत्यमुत्सृज्य छलेनेन निपातितः॥१०॥ ततमिंद्रेण ह
रिणा किमेतत्कृत साहसं॥ महांतो पि हि मोहेन वंचिताः पापबुद्धयः॥११॥ अ
न्यायवर्तिनो त्यर्थं भवंति सुतसत्तमाः॥ शिष्टाचारानुमानेन वेदः प्रामाण्यतां ग
ताः॥१२॥ एवं विशिष्टधर्मे प्रमाणं कीदृशं पुनः॥ हत्वा पवित्रं तु विश्वस्यं शक्रेण
छद्मना पुनः॥१३॥ प्राप्तं पापफलं नो वा ब्रह्महत्या समुद्भवं॥ सूत उ॥ शृण्वंतु मु

भा·ष· नयो वृत्रं वृत्रासुरवधाश्रयं ॥ यथेंद्रेण च संप्राप्तं दुःखं हत्यासमुद्भवं ॥१४॥ पारि
२ क्षितेन यत्पृष्टो व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ प्राह तं भगवान्कृष्णः कथां कर्णरसायनां
॥१५॥ ॥जनमेजय उवाच॥ ॥कथं वृत्रासुरः पूर्वं हतो मघवता मुने॥ सहा
यं विष्णुमासाद्य तु स नावलवत्तरः॥१६॥ ॥व्यास उ॥ ॥धन्योसि राजन्नवबुधि
रीदृशी जाता पुराणश्रवणेतिसादरा॥ पीतामृतं देववरास्तु सर्वथा पापेन वित्
ष्टा प्रभवंति वै पुनः॥ दिने दिने तेधिकप्रेमभावः कथासु राजन्महतीयकीर्ते॥ यदे २
कश्रोता भवरुणः श्रृणोति वक्ता तदा प्रीतिमवाप नूनं॥१८॥ युद्धं पुरा वासववृत्रयो
यंति वेदे प्रसिद्धं च तथा पुराणे॥ दुःखं सुरेंद्रेण तथैव प्राप्तं हत्वा रिपुं लाघुमवाप
मेव॥१९॥ चित्रं किमत्र नृपते मघवा हरीभ्यां यत्छद्मना च त्रिशिरा निहतोथ वृ

त्रः॥ मायाबलेन मुनयोपि विमोहितास्ते चक्रुर्न निंद्यमनिशं किल पापभीताः॥
२०॥ विष्णुः सदैव कपटेन जघान दैत्यान् सत्वात्ममूर्त्तिरपि मोहमवाप कामं॥ को मो
क्तुं भगवतीमनसा विजेतुं शक्तः समस्तजनमोहकरी भवानी॥२१॥ मत्स्या
दियोनिषु युगेषु युगेषु युगेषु सम्भवः संभवस्यापि यया विनियोजितोत्र॥ ना
रायणो नरसखो भगवाननंतो कार्यं करोति विहिताविहितं विहितं कदाचित्॥२२
देहं गृहं धनमिदं स्वजनं मदीयं पुत्राः कलत्रमिति मोहमुपेत्य सर्वे॥ पुण्यं करोत्य
घच पापचयं कदाचिन्मायागुणैरतिबलैर्विकलीकृतो यत्॥२३॥ न ज्ञातुमो
हवितिधारितुं क्षमो नरो न वेद्य परार्थवित्॥ विमोहितस्तैर्मुनिरेव मूजतो वर्षी
लतात्मा जगतीतले न्वरं॥२४॥ अथ तौ मायया विष्णुर्वासवो मोहितो न्वरं॥

ना·प· अथतौमाययाविष्णुर्वासवौमोहितौन्तरं ॥ जघ्नतुःछद्मनाहत्त्वंस्तायसाध
नतत्परौ ॥२२॥ तदहंसंप्रवक्ष्यामिवृत्तांतमवनीपते ॥ कारणंपूर्ववैरस्यह
३ त्रवासवयोर्मिथः ॥२६॥ त्वष्टाप्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठोमहातपाः ॥ देवानां
कार्यकर्त्ताचनिपुणोब्रह्मणःप्रियः ॥२७॥ सपुत्रंवैत्रिशिरसमिंद्रद्वेषात्किलो
त्सृजन् ॥ विश्वरूपेतिविख्यातंनाम्नारूपेणमोहनं ॥२८॥ त्रिभिःसवदनैःका
मंव्यरोचतमनोहरैः ॥ त्रीणित्रिन्नानिकार्याणिमुखैःसमकरोन्मुनिः ॥२९॥
वेदानेकेनसोधीतेसुरांचैकेनसोपिबत् ॥ तृतीयेनदिशःसर्वायुगपच्च
निरीक्षिते ॥३०॥ त्रिशिरास्त्यागमुत्सृज्यतपश्चकारदुश्चरं ॥ तपस्वीसमृदुर्दां २
तोधर्मनिवसमाश्रितः ॥३१॥ पंचाग्निसाधनंकालेपादपानानिवेशनं ॥ ज

लमध्येनिवासंचहेमंतेशिशिरेतथा ॥३२॥ निराहारोजितात्मासौसक्तःसर्व
परिग्रहः ॥ तपश्चचारमेधावीदुःखरंमंदबुद्धिभिः ॥३३॥ तंदृष्ट्वाचतपस्यंतंखेद
मापशचीपतिः ॥ विषादमगमत्तत्रशक्रोयंमात्रवेदितिः ॥३४॥ दृष्ट्वातस्यत
पोवीर्यंसत्यंचामिततेजसः ॥ चिंताचमहतीप्रापदनिशंपाकशासनः ॥३५
विवर्द्धमानस्त्रिशिरामामयंशातयिष्यति ॥ नोपेक्ष्यःसर्वथाशत्रुर्वर्द्धमानब
लोबुधैः ॥३६॥ तस्माद्पापकर्तव्यस्तपनाशायसांप्रतं ॥ कामस्तुतपसांश
त्रुःकामान्नश्यतिवैतपः ॥३७॥ तथैवाद्यप्रकर्त्तव्योयोगासक्तोभवेद्यथा ॥ इ
तिसंचिंत्यमनसाबुद्धिमान्बलमर्द्दनः ॥३८॥ आपयकोप्सरसस्त्वष्टुःपुत्रप्रलो
भने ॥ उर्वशीमेनिकारंभाघृताचीचतिलोत्तमा ॥३९॥ समाहूयाब्रवीत्त

ना·प·
४

कल्लाल्लं रारूपगर्विताः॥ प्रियंकुरुध्वमे सर्वाः कार्यं च समु स्थिते॥४०॥ इतोमे
घ महांश्च शत्रुस्तपस्पतिर्दुर्जयः॥ कार्यं कि कुरुत गच्छध्वं प्रलोभय॥४२॥ त्रिशिरस्योऽहं
महाभागास्तस्य ज्ञात्वा तपोबलं॥ बलवानासनं मेद्य गृहीष्यत्यखिलं वित॥
नयं मे समुपायातं त्रिशिरं नाशता बला॥ उपकुर्वंतु सहिताः कार्यं च समुपस्थि
ते॥४४॥ तच्छ्रुत्वा वचनं नार्यः किंचुर्नं लपरणाः॥ मा नयं क रु देवेन यानिष्पा
मः क्षोभनेन॥४५॥ यस्य थानस्पाद्भयं तस्मात्तथा कार्यं न शक्यते॥ नृत्यगीत
विहारैश्च मुनेस्तस्य प्रलोभनं॥४६॥ करिष्येरं कटा हंगते देश्चमोहयिता
मुनिविन्तो॥ लोलुपं वशमस्माकं करिष्या मुनिर्यंत्रितं॥४७॥ व्यास उ॥ इत्या
त्मापहरिं नार्यस्य युस्त्रिशिरसोंतिकं॥ कुर्वत्योविविधाज्ञावानज्ञास्त्रोत्रिं

तान पि॥४८॥ गायंत्यातान न्नेदांस्तानृत्यंत्यः पुरतो मुने॥ प्रलोभयितुं
ते चक्रुर्न नाना भावान्वरांगनाः॥४९॥ नापश्यन्स तपोराशिं रंग तानावि
डंबनं॥ इंद्रियाणि वशे कृत्वा जडमूकांधवत्स्थितः॥५०॥ दिनानि कति
चित्रस्युनार्यस्तत्राश्रमे वरे॥ कुर्वत्यो गान नृत्यादि त्रपं चानतिमोह हा
त॥५१॥ न च चालयद्धाकामं ध्यानात्त्रिशिरा मुनिः॥ पराहृत्य तदा
देव्यो पुनः शक्रमुपस्थिताः॥५२॥ त्रतांजलिपुटाः सर्वा देवराजमथा
ब्रुवन्॥ श्रांता हीना नयत्रस्ता विवर्णवदना नृपं॥५३॥ देवदेव महारा
ज सयत्नं परमं कृतं॥ न शक्या कोऽपराधः पर्यधेर्यं चालयितुं विभो॥५४॥ उ
पायोन्यः प्रकर्तव्यः सर्वथापाकशासनः॥ नास्माकं बलमेतस्मिन्तापसे वि

ना॰ष॰ जितेंद्रियैः॥५५॥द्दिष्टावयंनशशाःस्मयदत्तेनमहात्मना॥मुनिनावकितु
५ ल्पेनतपसाद्योतितेनच॥५६॥विसृज्याप्सरसःशक्रश्चिंतयामासमंदधीःत
स्यैवचवधोपायंपापबुद्धिरसांप्रतं॥५७॥विसृज्यलोकजज्ञांसस्तथाप्य
पन्नयंन्तरां॥चकारपापबुद्धिंतुतद्ध्यायमहीयते॥५८॥ ॥इतिश्रीनाग
वतेमहापुराणेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांषष्टस्कंधेप्रथमोध्यायः॥१
व्यासउ॥अथसलोमशमुपेत्यसुराधिपःसमधिगम्यगजासनसंस्थितः॥
त्रिशिरसंप्रतिदुष्टमतिस्तदामुनिमपश्यदमेयपराक्रमं॥१॥तमनि ५
वीक्ष्यदृढासनसंस्थितंजितगिरंसुसमाधिवशागतं॥रविविनावसुसन्निनमो
जसासुरपतिःपरमादमभ्यगात्॥२॥कथमसौविनिहंतुमहोमयामुनिर

पापमतिःपरमापदमभ्यगात्॥२॥कथमसौविनिहंतुमहोमयामुनिरपा
पमतिःकिलसंमतः॥रिपुरयंसुसमिद्धतपोबलःकथमुपेक्ष्यनिजासन
कामुकः॥३॥इतिविचिंत्यपविंपरमायुधंप्रतिमुमोचमुनिंतपसिस्थि
तं॥शशिदिवाकरसन्निभमाशुगंत्रिशिरसस्सुरसंघपतिःस्वयं॥४॥त
दनिघातःहतःसधरातलेकिलपपातममाचरतापसः॥शिखरिणःशिखि
रकलशाइवतंतमिवाद्भुतदर्शनं॥५॥तंनिहत्यमुदमापसुराधिपश्चुक
श्युमुनयस्तपसिस्थिताः॥हाहतेतिनृशंसमात्मस्वरास्तदाकि॥हतंशालम
खेनमहात्मना॥६॥विनापराधंतपसांनिधिंहतिःशचीपतिःपापपर
सोडरात्मा॥फलंकिलायंतरसाहतस्यचप्राप्नोतुपापस्यहननोद्भवस्य

७॥ तंनिहत्यतरसासुरराजनिजगामनिजमंदिरमाशु॥ सोहतोपिविरराज
महात्माजीवमानइवतेजसांनिधिः॥८॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौजीवंतमिव
वृत्रहा॥ चिंतापापतिस्वन्नागःकिंवाजीवेत्तवापुनः॥९॥ विमृश्यमन
सातीवतक्षाणंपुरतःस्थितं॥ मघवाब्रवीत्तंत्राहस्वकार्यसदृशंवचः॥१०
तक्षन्नच्छिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम॥ माजीवतुमहातेजाभाति
जीवन्निवस्फुटं॥११॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यतक्षोवाचविगर्हयन्॥१२॥ त
क्षोवाच॥ ॥ महास्कंधोयमत्यर्थंनातिपरशुर्नतरिष्यति॥ तस्मान्नाहंक
रिष्यामिकार्यमेतद्विगर्हितं॥१४॥ त्वयावैनिंदितंकर्मत्वंतंसद्भिर्विगर्हि
तं॥ अहंबिभेमिपापाद्वैमृतस्यमारणेपुनः॥ मृतोयंमुनिरधुनाशिरोनि

कृंतनेनकिं॥ भयंकिंतेत्रसंजातंपाकशासनब्रूहितत्॥१६॥ इंद्रउ॥ स
जीवइवदेहोयंभाभातिविशदाकृतिः॥ तस्माच्छिंधिमिमाजीवेन्मुनिःशत्रु
रयंमम॥१७॥ तक्षोउ॥ ॥ नायंत्रपसेमघवन्क्रूरेणानेनकर्मणा॥ ऋषि
पुत्रमिमंहत्वाब्रह्महत्याभयंनते॥१८॥ ॥ इंद्रउ॥ ॥ प्रायश्चित्तंकरि
ष्यामिपश्चात्पापक्षयायवै॥ शत्रुस्तुसर्वथावध्यःछलेनापिमहामते॥१९
तक्षोउ॥ ॥ त्वंलोभान्निहतःपापंकरोमिमघवन्निह॥ तंविनाहंकथंपाप
करोमिवदमेविभो॥२०॥ इंद्रउ॥ ॥ मखेषुखलुभागंतेकरिष्यामिसदैव
हि॥ शिरःपशोस्तुतेभागंयज्ञेदास्यंतिमानवाः॥२१॥ स्तुकेनानेनच्छिंधि
त्वंशिरांस्यस्यकुरुप्रियं॥ व्यासउ॥ एतच्छ्रुत्वामहेंद्रस्यवचस्तक्षामुदान्विताः

२१॥ शक्रेणानेन हि धृत्वं करेण त्रिशिरास्य च कन्तुमुद्यतेन ह ॥२२॥ छित्त्वा
त्रीणि शीर्षाणि पतितानि पदा भुवि ॥ तेभ्यस्तु पक्षिणः क्षिप्रं विनिःपे
तुः सहस्रशः ॥२३॥ कलविंकास्तित्तिरयस्तथैव च कपिंजलाः ॥ एष क
विनिःपेतुर्मुखतः सुरसा तदा ॥ ये न वेदानधीतेऽसौ सोमं चापि बनेत्
था ॥ तस्माद्वक्त्रात्किलापेतुः सद्य एव कपिंजलाः ॥ येन सर्वा दिशः काम
पिबन्निव निरीक्षते ॥ तस्मात्तु त्रिशिरास्तत्र निःसृतास्तिग्मतेजसः ॥ यत्तु
रापं तु तद्वक्त्रं तस्मात्तु चटकाः किलः ॥ विनिष्पेतुस्त्रिशिरस एवं ते विह
गा नृप ॥ एवं विनिःसृतान्दृष्ट्वा तेभ्यः शक्रस्तदा जडान् ॥ मुमोच ब्रह्मन
सा राजन् जगाम त्रिदिवं गतः ॥ गते शक्रेऽप्यतन्त्रापि स्वर्गं हंतसा ययौ

यज्ञभागं परं लब्ध्वा मुदमाप महीयते ॥२९॥ इंद्रो यस्त्वगृहं गत्वा हत्वा शत्रुं महा
बलं ॥ मेने कृतार्थमात्मानं ब्रह्महत्यामचिंतयन् ॥३०॥ तं श्रुत्वा निहतं त्वष्टा पुत्रं
परमधार्मिकं ॥ क्रुद्धः कोपातीव मनसा वचनं चेदमब्रवीत् ॥३१॥ अनागसं मुनिं य
स्मात्पुत्रं निहतवान्मम ॥ तस्मादुत्पादयिष्यामि तद्वधार्थं सुतं पुनः सुराः ॥ पश्यं
तु मे वीर्यं तपसश्च बलं तथा ॥ जानातु सर्वपापात्मा स्वकृतस्य फलं महत् ॥ इ
त्युक्त्वाग्निं जुहावाथ मंत्रैरथर्वणोदितैः ॥ पुत्रस्योत्पादनार्थाय त्वष्टा क्रोधस
माकुलः ॥ ज्वलते होमे तिमात्रं तु संदीप्ते च विभावसौ ॥ प्रादुर्बभूव तरसा पुरुषः पा
वकोपमः ॥ तं दृष्ट्वाथ सुतं त्वष्टा तेजोबलसमन्वितं ॥ वेगात्प्रकटितं वक्त्रे दीप्यमा
नमिवानलं ॥३५॥ उवाच वचनं त्वष्टा सुतं वीक्ष्य पुरः स्थितं ॥ इंद्रशत्रो विवर्धस्व

ष्मनावात्तपसो मम ॥ ३७ ॥ इत्युक्ते वचने त्वष्टा क्रोधप्रज्वलितेन च ॥ सोवर्द्धति दिवं
लब्ध्वा वेश्मा नरसमश्नुति ॥ ३८ ॥ जातस्तु पर्वताकारः कालमृत्युसमः स्वराट् ॥ किं
करोमीति तं प्राह पितरं परमातुरं ॥ कुरु मे नामकर्मार्घ्य कार्यं कथय सुव्रत ॥
चिंतातुरोसि कस्मात्त्वं ब्रूहि ते शोककारणं ॥ ४० ॥ नाशयाम्यद्य ते शोकमि
ति ब्रुत समाहिते ॥ तेन जातेन किं न्नूयः पिता न्नवति दुःखितः ॥ ४१ ॥ पिबामि
सागरं यद्य ग्रन्थयामि धराधरान् ॥ उद्यंतं वारयाम्यद्य तरणिं तिग्मतेजसं ॥
४२ ॥ हन्मीन्द्रं ससुरं सद्यो यमं वा इत्त संवृतं ॥ क्षिपामि सागरे सर्वं समुत्पा
द्य चनेह् इति ॥ ४३ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य त्वष्टा पुत्रस्य पेशलं ॥ त्वत्कवाचा
तिमुदितस्तं सुतं पर्वतोपमं ॥ ४४ ॥ वृजिनाशातु मद्धुना यस्मात्तुक्रोसि पुत्र

कः ॥ तस्मात्त्वं वृत्र इति ख्यातं नवनामन्न विष्यति ॥ ४५ ॥ भ्राता तव महात्मा
त्रिशिरा नाम तापसः ॥ त्रीणि तस्य च शीर्षाणि त्वद्भवत्किल ॥ ४६ ॥ वेदवे
दांगतत्त्वज्ञो सर्वविद्याविशारदः ॥ संस्थितस्तपसि प्राय त्रिलोकी विस्मयप्रदे ॥
४७ ॥ शक्रेण निहतः सोद्य वज्रपातेन सांप्रतं ॥ निरापराधः सहसा छिन्नान्य
स्तकानि च ॥ ४८ ॥ तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र जहि शक्रं कृतागसं ॥ ब्रह्महत्यायुतं
पापं निर्दयं दुर्मतिं शठ ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा तं तदा त्वष्टा पुत्रशोकसमाकुलः ॥ आ
युधानि च दिव्यानि चकार विविधानि सः ॥ ५० ॥ ददावस्मै सहस्राक्षवधाय
प्रबलानि च ॥ खड्गं शूलं गदां शक्तिं तोमरप्रमुखानि वै ॥ ५१ ॥ शार्ङ्गं धनुस्त

पाषाणाः परिघं महत्तरं तथा ॥ चक्रं दिव्यं सहस्रारं सुदर्शनसमप्रभं ॥ ५२ ॥ तू
णीरौ चाक्षय्यौ दिव्यौ कवचं चातिसुस्थिरं ॥ रथं मेघप्रतीकाशं दत्तं नारसहे
जयं ॥ ५३ ॥ युद्धोपकरणं सर्वं कृत्वा पुत्राय पार्थिव ॥ दत्वा सो प्रेरयामास
त्वष्टा क्रोधसमन्वितः ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ व्यास उ० ॥ ॥ ततस्तस्य यनो वृत्रः ब्राह्मणैर्वेदपार
गैः ॥ निर्जगाम रथारूढो हंतुं शक्रं महाबलं ॥ १ ॥ तदैव राक्षसाः क्रूराः पुरा
देवपराजिताः ॥ समाजग्मुश्च सेवार्थं वृत्रं ज्ञात्वा बलाधिकं ॥ २ ॥ इंद्रदूता
स्तु तं दृष्ट्वा युद्धाय निर्गतं रिपुं ॥ वेगादागत्य वृत्रांतं शशंसुस्तस्य चेष्टितं ॥ ३

दूता ऊ० ॥ स्वामिन् शीघ्रमिहायाति त्वष्ट्रो नाम रिपुस्तव ॥ बलवान् स्यंदनारू
ढस्त्वष्ट्रा चोत्साहितः किल ॥ अभिचारेण नाशार्थं तव क्रोधान्वितेन वै ॥ पु
त्रघातान्वितेन तु सहो राक्षसैर्युतः ॥ प्रयत्नं कुरु महाभाग शीघ्रमायाति
सांप्रतं ॥ मेरुमंदरसंकाशो घोररूपो निदारुणः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्रागता देव
गणास्तत्रा ॥ आगत्योचुः सुरपतिं स्पष्ट एवं तं हितभाषितं ॥ ७ ॥ गणा ऊचुः ॥ मे
घवन्तु निमित्तानि भवंति त्रिदशालये ॥ बहूनि भयशंसीनि पक्षिणां विरु
तानि च ॥ ८ ॥ चीचीकूचीति निनदाः कुर्वंति विहगा नरां ॥ वाहनानां च ने
त्रेभ्यो जलधाराः पतंत्यदः ॥ ९ ॥ काकागृध्रास्तथा सेनाः कंकाश्चैव रुदन्ति ख

ण॥ रुदंति विलपंतेऽशेषैरुलूका भवनोपरि॥१०॥ प्रपतंति ध्वजास्तूपं वातादि
कारणं विना॥ भ्रमंति महोत्पाता दिवि भूम्यंतरिक्षजाः॥११॥ श्रूयतेतिमहाश
ब्दो रुदंतीनां निशासु च॥ राक्षसीनां महाभाग भवनोपरि दारुणः॥१२॥ ल
म्बोदराधराना प्यभ्रमंति च गृहे गृहे॥ यांतु यांतु गृहात्तूर्णं क्रंदंतो विकृताननाः
॥१३॥ रात्रौ स्वप्नेषु कांतानां सुप्तानां निजमंदिरे केशान्लुनंति राक्षस्यो भ्रामयं
त्यान्तरं तु वाः॥१४॥ एवंविधानि दृश्यंते भूकंपाद्यास्तथा॥ गोमायवो रु
दंति स्म निशायां भवनांगणे॥१५॥ सरघानां च जालानि भवंति गृहांगणे॥
अंगप्रस्फुरणादीनि दुर्निमित्तानि सर्वशः॥१६॥ व्यास उवाच॥ इति तेषां वच

श्रुत्वा चिंतामाप सुरेश्वरः॥ बृहस्पतिं समाहूय पप्रच्छ च मनोगतं॥१७॥ इंद्र
उवाच॥ ब्रह्मन्किमुत घोराणि निमित्तानि भवंति वै॥ वाताश्च दारुणा वांति प्रपतंत्यु
ल्कास्तथा॥१८॥ सर्वज्ञोसि महाभाग समर्थो विघ्ननाशने॥ बुद्धिमांश्चास्तु तत्त्व
ज्ञो देवतानां गुरुस्तथा॥१९॥ कुरु शांतिविधानं त्वं शांत्युत्तमविधायिनीं॥ यथा
मे नश्येद्दुःखं तथा कार्यं विधीयतां॥२०॥ बृहस्पतिरुवाच॥ किं करोमि सहस्राक्ष
यत्त्वया दुःखितं कृतं॥ अनागसं मुनिं हत्वा किं फलं समुपार्जितं॥२१॥ अतस्त
वैष पापानां फलं भवति सर्वथा॥ विचार्य खलु कर्तव्यं कार्यं च मतिमत्तता॥
२२॥ परोपतापनं कर्म न कर्तव्यं कदाचन॥ न सुखं विंदते प्राणी परपीडापरा
यणः॥२३॥ मोहाल्लोभाद्ब्रह्महत्या कृता शक्र त्वयाधुना॥ तस्य पापस्य स

साफल्यमेतदुपागतं ॥ अवध्यः सर्वदेवानां जातो सोहं वृत्रसंज्ञकः ॥ हंतुं त्वां सम
ना॰पु॰ मायाति दानवैर्द्वक्रान्निर्वृतः ॥२५॥ आयुधानि च सर्वाणि वज्रतुल्यानि वासव
११ त्वष्टा दत्तानि दिव्यानि गृहीत्वा समुपस्थितः ॥२६॥ समागच्छति दुर्धर्षोस्थारूढः
शतापवान् ॥ अयं त्वं कुरु देवेंद्र यत्समंतु चर्चविष्यति ॥२७॥ कलाहलस्तदाना
तत्क्षाकवतिवाक्सतो ॥ पलायंति सुरगणा हा हतेति वचन्नेवां ॥२८॥ गंधर्वाः
किंनरा यक्षा मुनयश्च तपोधनाः ॥ तत्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं शक्रश्चिंतापराय
णः ॥२९॥ आज्ञापयामास तदा सेनायोगं च सेवकान् ॥ आनयध्वं च सूत्र रु
द्रान् अश्विनौ च दिवाकरान् ॥ पूषणं च भगं वायुं कुवेरं वरुणं यमं ॥ विमा
नेषु समारुह्य सायुधाः सुरसत्तमाः ॥ समागच्छंतु तरसा शत्रुरायाति सांप्र

तं ॥ इत्याज्ञाप्य सुरपतिः समारुह्य गजोत्तमं ॥३२॥ बृहस्पतिपुरोधाय निर्गतो
निजमंदिरात् ॥ तथैव त्रिदशाः सर्वे स्वं स्वं वाहनमास्थिताः निर्ययुः ॥३३॥ निर्ययुः
शस्त्रपाणयः ॥ वृत्रो पदानवैर्युक्तः संग्रामो मानसोत्तरं ॥ पर्वतं षट्रूपेतं र
म्यं पादपशोभितं ॥३४॥ इंद्रो प्यागतसंग्रामं चकार मानसोत्तरे ॥ पर्वते देवता
युक्तः वाचस्पतिपुरःसरः ॥ तत्रातूद्दारुणं युद्धं देवदानवयोस्तदा ॥३५॥ गदा
सिपरिघैः पाशैः बाणैः शक्तिपरश्वधैः ॥ मानुषेन प्रमाणेन संग्रामं शरदां श
तं ॥३६॥ बभूवं नयदं नृणाम् ऋषीणां भावितात्मनां ॥ वरुणः प्रथमं भग्नस्त
तो वायुगणाः किल ॥३७॥ यमोपि नावसुःशक्रः सर्वे ते निर्गता रणं ॥ प
लायनपरान् दृष्ट्वा देवानिंद्रपुरोगमान् ॥३८॥ वृत्रोपि पितरं आगाद्राश्रम

स्यंमुदान्वितं ॥ प्रणम्य प्राह त्वष्टारं पितः कार्यं मयाकृतं ॥ ३९ ॥ देवा विनिर्ज्जितास्स
 र्वे सेन्द्राः समरसंस्थिताः ॥ विकृतानि गताः कामं यथा सिंहान्मृगेतराः ॥ ४० ॥ इंद्रोपह
 तिरागमन्मया नीतो गजोत्तमः ॥ ऐरावणोयं तात गृहाण द्विरदोत्तमः ॥ ४१ ॥ नह
तातेमयातस्मादमुक्तं नीतमारणं ॥ आज्ञापय पितः कामं किं करोमि तवेप्सितं ॥ ४२
निर्जरा निर्गताः सर्वे नियनीताः श्रमातुराः ॥ इंद्रो ऐरावणं त्यक्त्वा त्वयनीतः पलायित
॥ ४३ ॥ व्यास उ ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा त्वष्टा प्राह मुदान्वितः ॥ पुत्रवानद्य जातोस्मि सफ
लं सममजीवितं ॥ ४४ ॥ त्वयाहं पावितः पुत्र गतो मे मानसो ज्वरः ॥ निष्फलं मेम
नोजातं दृष्ट्वा वीर्यं तवाद्भुतं ॥ ४५ ॥ शृणु वत्साम्यहं पुत्र हितं यन्निरामयः ॥ तपः
कुरु महाभाग सावधानः स्थिरासनः ॥ ४६ ॥ विश्वासो नैव कर्त्तव्यः केषांचित्पा

कशासनः ॥ शत्रुस्ते छलकर्त्तासौ नानाभेदविशारदः ॥ ४७ ॥ तपसा प्राप्यते लक्ष्मी
तपसा राज्यमनुत्तमं ॥ तपसा बलवृद्धिः स्यात् संग्रामे विजयस्तथा ॥ ४८ ॥ आराध्य
द्रुहिणं देवं लब्ध्वा वरमनुत्तमं ॥ जहि शक्रं दुराचारं ब्रह्महत्या समावृतं ॥ ४९ ॥ सा
वधानः स्थिरो भूत्वा धातारं समुपासय ॥ वांछितं ते वरं दाता संतुष्टस्तु चतुर्मु
खः ॥ ५० ॥ तोषयित्वा विरिंचं यो निब्रह्मणमसितौजसं ॥ अविद्यांचित्तमासा
द्य जहि शक्रं त्वनागसं ॥ ५१ ॥ वैरं मनसि मे पुत्र वर्त्तते सुतघातजं ॥ न शांति
मनुगच्छामि न स्वपामि सुखेन ह ॥ ५२ ॥ तापसो मे हतः पुत्रो निरागाः पाप
नायतः ॥ न विंदामि सुखं ह्यत्र तेनाहं दुरदुःखतः ॥ ५३ ॥ व्यास उ ॥ तदाकर्ण्य
पितुर्वाक्यं वृत्रः क्रोधयुतस्तदा ॥ आज्ञामादाय स्वपितुर्जगाम तपकाम्यया ॥ ५४

भा॰ष॰ गंधमादनमासाद्यपुण्यांदेवधुनींशुभां।।स्नात्वाकुशासनंलत्वासंस्थितश्चस्थि
रासनः।।५५।।त्यक्त्वान्नंवारिपानंचयोगाभ्यासपरायणः।।ध्यायन्विश्वसृजं
१३ चित्तेसोपविष्टःस्थिरासने।।५६।।मघवानंतपस्यंतंज्ञात्वाचिंतातुरोत्यन्तत।।
गंधर्वान्प्रेरयामासविघ्नार्थंपाकशासनः।।५७।।यक्षांश्चपन्नगान्सर्पान्किंन
रानमितौजसः।।विद्याधरानप्सरसःदेवहूतानेनेकशः।।५८।।उपायास्तैःकृ
तासम्यक्तपविघ्नायमायिभिः।।नचचालततोध्यानाच्छ्रेष्ठःपरमतापसः।।५९
।। ।।इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेवृत्रोपाख्यानेतृतीयोध्यायः।।३।।
व्यासउ।। ।।निर्वाल्लेपराभूत्वातपविघ्नकराःसुराः।।निराशाःकार्यसंसिध्यैतेद
ष्टाहृष्ट्वेतसं।।१।।जावर्षशतपूर्णेब्रह्मालोकपितामहः।।तत्राजगामतरसाहं
सारूढश्चतुर्मुखः।।२।।आगत्यतमुवाचेदंवत्सवृत्रपुत्रममाश्चसः।।त्यक्त्वाध्यानं
वरंब्रूहियदभिमतंववांछितं।।३।।तपसातेद्यतुष्टोस्मिलंदृष्ट्वाचातिकर्शि
तं।।वरंवरयभद्रंतेमनोभिलिखितंतव।।३।।व्यासउ।।वृत्रस्तवातिविश
दंप्रभुरतोनिशाम्यवाचंसुधासमरसांजगदेककर्तुः।संत्यज्यध्यानकलनां
सहसोदतिष्ठत्संजातहर्षनयनाश्रुकलाकलापः।।४।।पादौप्रणम्यशि
रसाप्रणयाद्विधातुर्बद्धांजलिःपुरतएवस्थितस्तुहृष्टःप्रोवाचतंसुवरदा
नतपस्याप्रसन्नंप्रेम्णागतिगजहगिराविनयेनतम्र।।५।।प्राप्तंमयासक
लदेवपदंयतोद्ययद्दर्शनंतवखुदुर्लभमाशुजातं।।वांछास्तिनाथमनसि
प्रवरणेदुरापांतांप्रब्रवीमिकमलासनवेद्मिनाथं।।७।।मत्स्कंधमानवतुम

ना.ष. किंजलोदकाष्टशुःष्कार्द्रैवस्तुनिचयैरपरैश्चशस्त्रैः॥वृद्धिंप्रयातुममवीर्यम
तीवयुद्धेकामंनवामिसमवैरमरैरजेयः॥७॥ व्यासउ॥ ॥इत्थंप्रार्थितोब्रह्मात
१४ माहप्रहसन्निव॥उत्तिष्ठगच्छभद्रंतेवांछितंसफलंमम॥८॥नशुष्केननचार्द्रेण
नपाषाणेनदारुणा॥नचविष्णुनितेमृत्युरितिसत्यंब्रवीम्यहं॥९॥इतिदत्वा
वरंब्रह्माजगामस्वभुवनंपरं॥वृत्रस्तुतंवरंलब्ध्वामुदितोस्वाश्रमेययौ॥१०॥रा
संसपितुर्त्यैतद्वरदानंमहामतिः॥त्वष्टापिमुदितःप्राहपुत्रंप्राप्तवरंतदा॥
११॥स्वस्तितेस्तुमहाभागजहिशक्रंरिपुंमम॥हत्वागच्छत्रिशिरसोहंतारंपा
पसंयुतं॥१२॥भवत्वंत्रिदशाधीशःसंग्रामविजयंरणे॥समाधिच्छिंधिवि
पुलंपुत्रनाशसमुद्भवं॥१३॥जीवितोवाकरणत्तपाहाभूरितेजनात॥

यायांपिंडदानेनत्रिशिराःपुत्रस्यपुत्रता॥१४॥तस्माद्भवममात्यंतंदुःखं
नाशितुमर्हसि॥त्रिशिरामच्चित्तात्तुनापसर्प्पतिकर्हिचित॥१५॥सुशी
लःसत्यवादीचतापसोवेदवित्तम॥अपराधंविनानेदैनेतःपापेनवु
द्धिना॥१६॥व्यासउवाच॥ ॥इतितस्यवचःश्रुत्वावृत्रःपरमदुर्जयः॥र
थमारुह्यतरसानिर्जगामपितुर्गृहात॥१७॥रणदुंदुभिनिर्घोषंशंखनादं
चमंगलं॥कारयित्वाप्रयाणेसचकारमदगर्वितः॥१८॥निर्ययौनय
संयुक्तःसेवकानितिसंकथन॥हत्वाद्यशक्रंगदीष्यामिसुरराज्यमकंट
कं॥१९॥इत्युक्त्वानिर्जगामाशुस्वसैन्यपरिवारितः॥महतासैन्यनादेन
नीषयन्नमरावतीं॥२०॥तमागच्छंतमाज्ञायतुराषाडपिसत्वरः॥सेना

योगं त्वयचत्नस्तः कारयामास नारत ॥२१॥ सवनिहत्य पतरसालोकपाला
ना॰प॰ नरिंदमः ॥ स्कंधावारगतो दिव्यमरोचत महाद्युतिः ॥२२॥ गृध्रव्यूहं ततः
कृत्वा संस्थितः पाकशासनः ॥ तत्राजगाम वेगात्तु वृत्रः परबलार्दनः ॥२३
१५ देवदानवयोस्तावत्संग्रामस्तुमुलोऽभवत् ॥ वृत्रवासवयोः संख्ये मनसा वि
जयैषिणो ॥२४॥ एवं परस्परं युद्धे संदीप्ते न्यपतेश्वरां ॥ आकुलं देवताञा
पुः दैत्याश्च परमां मुदं ॥२५॥ तोमरैर्भिंडिमालैश्च खङ्गैः परशुपट्टिशैः ॥ ज
घ्नुः परस्परं देवदैत्याः कामं वरायुधैः ॥ २६॥ एवं युद्धे वर्त्तमाने दारुणे लोमह
र्षणे ॥ शक्रं नयाद्र महसा वृत्रः क्रोधसमन्वितः ॥२७॥ अपावृत्य मुखे हि
त्वा स्थितो वृत्रः शतक्रतुमुदितो नृत्महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥२८॥ ग्र

स्ते शक्रे अथ वृत्रेण संजाता तारमराणां तदा ॥ चुक्रुशुः परमार्त्तास्ते हा शक्रेति मुहुः ॥
अपावृतमुखे शक्रं ज्ञात्वा सर्वे दिवौकसः ॥ बृहस्पतिं च शरणं मुचुर्दीनाव्य
थितचेतसः ॥ किं कर्त्तव्यं द्विजश्रेष्ठ त्वमस्माकं गुरुः परः ॥ शक्रेयस्तेस्तु वृ
त्रेण रक्षितो वदनांतरे   विना शक्रेण किं कुर्मः सर्वे हि न पराक्रमः ॥ अभि
चारं कुरु विप्रेंद्र त्वं शक्र मुक्तये ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ किं करोमि सुराः
कामं मुखमध्ये स्थितो वासवः ॥ वृत्रेणानादितो नैं इ तिष्ठत्योदरांतरे किल ॥
३३॥ व्यास उ ॥ ॥ देवाश्चिंतातुराः सर्वे शिरसाहं ततथा कृतं ॥ दृष्ट्वा विमृश्य ब
कुधा चक्रुर्यत्नं मुक्तये ॥३४॥ अमृजंत महात्मानस्तत्वं जृंभिकां रिपुनाशि
नीं ॥ ततो विजृंभमाणस्य व्यावृतास्यो बभूव ह ॥३६॥ विजृंभमाणस्य त

तोहन्तस्यास्मात्पावतात्॥ स्वांगंगात्मपिसंक्षिप्यनिःक्रांतोबलसूदनः॥३७
ततःप्रभृतिलोकेषुजंभिकाप्राणिसंस्थिता॥ जहर्षुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वा
विनिर्गतं॥३८॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतपोलोकत्रयप्रदं॥ वर्षाणामयुतंयाव
दारुणंलोमहर्षणं॥३९॥ एकतश्चसुराःसर्वेयुद्धायसमुपस्थिताः॥ एकतो
बलवान्वाहुःसंग्रामःसमवर्त्तत॥४०॥ यदाव्यवर्द्धतरणेवृत्रोवरमदाहृतः
पराजितस्तदाशक्रःस्तेनसाधतस्यधर्षितः॥४१॥ विव्यधेमघवाकामंत
तःप्राप्यपराजयं॥ विषादमगमन्देवादृष्ट्वाशक्रंपराजयं॥४२॥ जग्मुस्त
स्कारणंसर्वेदेवाश्चेंद्रपुरोगमाः॥ गृहीतंदेवसदनंवृत्रेणागलरंहसा॥४३
देवोद्यानानिसर्वाणिभुक्तंसोहानवोबलात्॥ एरावणोपिदैत्येनगृहीतो

सोगजोत्तमः॥४४॥ विमानानिचसर्वाणिगृहीतानिविशांपते॥ उच्चैःश्रवा
ह्यवरजातस्तस्यवैरोतदा॥४५॥ कामधेनुःपारिजातगणश्चाप्सरस्तत
था॥ गृहीतंरत्नमात्रंतुतेनत्वष्टासुतेनह॥४६॥ स्थानभ्रष्टाःसुराःसर्वेगिरि
दुर्गेषुसंस्थिताः॥ दुःखमापुःपरिभ्रष्टायज्ञभागान्सुरालयात्॥४७॥ वृत्रः
सुरपदंप्राप्यबभूवमदगर्वितः॥ त्वष्टापिवसुसर्वंप्राप्यमुमोदसुतसंयुतः
४८॥ अमंत्रयन्हितंदेवामुनिभिःसहसत्वरं॥ किंकर्तव्यमितिप्रायचिं
त्ययमोहिता॥४९॥ जग्मुःकैलासमचलंसुराःशक्रसमन्विताः॥ महादेव
त्रणास्माचुःभक्त्याप्रांजलयोग्रतः॥५०॥ देवदेवमहादेवकृपासिंधोमहेश्वरः
रक्षास्मांश्चयज्ञीतांतुवृत्रेणातिपराजितान्॥५१॥ गृहीतंदेवसदनंतेनदेव

वलीयसा ॥ किं कर्त्तव्यमतः शंभो ब्रूहि सत्यं शिवायतः ॥ शंभो ५२ ॥ किं कुर्मः
क्व गच्छामः स्यान्नष्टा रमापते ॥ नाधिगच्छाम दुःखस्य विनाशोपायमद्य
वै ॥ ५३ ॥ सहायं कुरु नूनं ते शरव्यथिता स्म कृपानिधे ॥ वृत्रं जहि महेशास्मिं के
वरदानबलान्वितो ॥ ५४ ॥ ॥ शिव उ ॥ ॥ ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा वयं सर्वे हरेः
क्षयं ॥ गत्वा समेत्य तं विष्णुं चिंतयामो वधोद्यमं ॥ ५५ ॥ स शक्रश्च छलज्ञ
श्च बलवान्बुद्धिमत्तरः ॥ शरण्यश्च दयाब्धिश्च वासुदेवो जनार्दन ॥ ५६
विना तं देवदेवेशं नार्थसिद्धिर्भविष्यति ॥ तस्मात्तत्र च गंतव्यं सर्वैः कार्यार्थ
सिद्धर्भविष्यति ॥ तस्मात्तत्र गंतव्यं सर्वैः कार्यार्थसिद्धये ॥ ५७ ॥ व्यास उ ॥ इ
ति संचिंत्य ते सर्वे ब्रह्मा शक्रः सशंकरः ॥ जग्मुर्विष्णोः क्षयं देवाः शरण्यं भक्तवत्स

लं ॥ ५८ ॥ गत्वा विष्णुपदं देवास्तुष्टुवुः परमेश्वरं ॥ हरिं पुरुषसूक्तेन वेदोक्तेन ज
गद्गुरुं ॥ ५९ ॥ प्रत्यक्षो भूज्जगन्नाथस्तैः स्तुतः कमलापतिः ॥ समान्यान् चतु
रान्विष्णुरित्युवाच पुरः स्थितः ॥ ६० ॥ किमागतास्म लोकेशाः हरब्रह्मास
मन्विताः ॥ कारणं कथयध्वं वः सर्वेषां सुरसत्तमाः ॥ ६१ ॥ व्यास उ ॥ इति
श्रुत्वा हरेर्वाक्यं नोचुर्देवा रमापतिं ॥ चिंताविष्टा स्थिताः सर्वे - - - -
स्तब्धोत्सुकाः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे चतुर्थोध्या
यः ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उ ॥ ॥ तथा चिंतातुरान्दृष्ट्वा विष्णुः सर्वार्थतत्ववित् ॥ प्रा
ह प्रेमयुक्तान माधवो मेदिनीपते ॥ १ ॥ विष्णुरु ॥ किं मौनमाश्रिता यूयं क्ष
वं तु कारणं सुराः ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्य मंदोपि न प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ देवा ऊचुः

ना.ध. किमज्ञानंतवविज्ञोत्रिषुलोकेषुवर्त्तते॥सर्व्वविद्भवान्कामंकिंहन्तुमिच्छसिपुनः
पुनः॥३॥त्वयापूर्व्वंबलिर्बद्धःशक्रोदेवाधिपःकृतः॥वामनेनपुरास्थायक्रांतं
१८ त्रिभुवनंपदैः॥४॥त्वयापूर्व्वंबलिर्बद्धःशक्रोदेवाधिपःकृतः॥वामनेनपुरा
स्थायक्रांतंत्रिभुवनंपदैः॥अमृतंचाहृतंविष्णोदैत्याश्चविनिपातिताः॥
त्वंप्रभुःसर्व्वदेवानांसर्व्वापद्विनाशन॥५॥विष्णुरुवाच॥नेतव्यंसुराःका
मंवेषुपायंशृणुसंमतं॥तद्धायप्रवक्ष्यामियेनसौख्यंभविष्यति॥६॥अ
वध्यःकरणीयोमेभवतांहितमात्मना॥बुध्याबलेनजेतव्योछलेनैवन
येनवा॥७॥उपायाःखलुचत्वारःकथितास्तत्वदर्शिभिः॥सामादयःसु
रश्रेष्ठयुष्मत्सुनाविशेषतः॥८॥ब्रह्मणास्यवरोदत्तस्तपसाराधितेनच॥

दुर्जयत्वंचसंप्राप्तंवरदानप्रभावतः॥९॥अजेयःसर्व्वभूतानांत्वष्ट्रासमुत्प
पादितः॥ततोबलेनदृप्तोऽसौसामापरपुरंजयः॥१०॥दुःसाध्योसौसुराः
कामंवितासामभ्रतारणं॥छलेनस्ववशमानीयहंतव्यःसर्व्वथारिपुः॥
११॥गच्छध्वंसर्षिगंधर्व्वायत्रासौबलवत्तरः॥सामतस्यप्रयुंजध्वंततःए
नंविजेष्यथ॥१२॥संगम्यशपथान्कृत्वाविश्वास्यसमयेनतं॥मित्रत्वंचस
माधायहंतव्यःप्रबलोरिपुः॥१३॥अहंवःसंप्रवेक्ष्यामिवज्रमस्यवरा
युधं॥सहायंचकरिष्यामिशक्रस्याहंसुरोत्तमाः॥१४॥समयंचप्रति
ज्ञाप्यसर्व्वथैवानुगम्यते॥मरणंविबुधास्तस्यनान्यथासंभविष्यति॥१५॥
गच्छध्वंमृषिभिःसार्द्धंगंधर्व्वैःकपटाःकृता॥इंद्रेणसहमित्रत्वंकुरुध्वंवाक्यरा

नतः॥१६॥ यदा मया तिविश्वासं तथा कार्यं प्रतारणं॥ गुप्तोहं संभवेष्यामि
माघ. पविसं छादितं हृदं॥१७॥ विश्वस्तं मघवा शत्रुं हनिष्यन् चान्यथा॥ विश्वास
१९ घातनं पापं कृत्वा शक्रस्तु दुष्टतः॥१८॥ सहायो थव वज्रेणं घातयिष्य
ति पापिनं॥ न दोषो त्र शत्रौ शत्रो रणाग्रमे वध कर्त्तव्यतः॥१९॥ नान्यथा व
ध्यवान्वध्यः स्वधर्मेण जायते॥ वामनं वपु माधाय मया प्रतारितो बलि
॥२०॥ कृत्वा च मोहिनी वेषं दैत्या सर्वेपि वंचिताः॥ भवंतः सहितां सर्वे
देवीं भगवतीं शिवां॥२१॥ गच्छध्वं शरणं भावैः स्तोत्रमंत्रैः सुरोत्तमाः॥ १९
सहायं योगमाया सा भवतां संविधास्यति॥२२॥ ध्यायाम्यहं सदा दे
वीं सात्विकीं शक्तिं परां॥ सिद्धिदां कामदां कामं दुरापामकृतात्मभि

॥२३॥ इष्टोपितां समाराध्य हनिष्यति रिपुं रणे॥ मोहिनी सा महामाया
मोहयिष्यति दानवं॥२४॥ मोहितो मायया शत्रुः सुखसाध्यो भविष्यति॥ त
स्मात्तं विश्वजननीं शक्तिं परमाद्भुताः॥२५॥ भजध्वं सात्विकैर्भावैः श
त्रुनाशाय सत्तमाः॥ पुरा मयापि संग्रामं कृत्वा परमदारुणं॥२६॥ पंचव
र्षसहस्राणि निहतो मधुकैटभौ॥ स्तुता तदा मया सम्यक्प्रसन्ना प्रकृतिः
परा॥ मोहितौ तौ तया दैत्यौ छलेन च मया हतौ॥ विप्रलब्धौ महाबाहू दा
नवौ मदगर्वितौ॥२८॥ तथा कुरुध्वं कृत्वा तं भजध्वं भावसंयुताः॥ सर्वथा
कार्यसिद्धिं सा करिष्यति सुरोत्तमाः॥२९॥ एवं ते हि मतयोः विष्णुना च
भविष्णुना॥ जग्मुस्ते मेरुशिखरं मंदारकुसुमंडितं॥३०॥ एकांते संस्थि

ना॰प॰ ताःदेवाःस्वलाध्यानंजपंततः॥तुष्टुवुर्जगतांधात्रींसृष्टिसंहारकारिणीं॥३१॥
देवाऊचुः॥ ॥देवीप्रसीदपरिपाहिसरान्त्रतमान्हतान्सुरेणसमरेपरिपी
२० डितांश्च॥हीनान्निनाशनपरेपरमोर्वतलेप्राप्तान्स्वदंकिंकमलविमलंसदे
वा॥३२॥त्वंसर्वविश्वजननीपरिपालयास्मिन्पुत्रानिवातिपतितान्रि
पुसंकटेस्मिं॥मातर्नतिस्तवविदितंभुवनत्रयेपिकस्मादुपेक्षसिसुरान
सुरावृतमान्॥३३॥त्रैलोक्यमेतदखिलंविहितंत्वयैवब्रह्माहरिःपशुप
तिस्तवदासनोस्थाः॥कृतिकार्यमखिलंस्ववशानतेतेन्द्रनेंगिचाप
लवशाविहरंतिकामं॥३४॥मानामसुतान्परित्रिवालरिपातिदीनंचित्रंकि २०
मित्रजननिप्रकटापराधान्॥कस्मान्नपालयसिदेविविनापराधेप्य

स्मान्स्वदंकिरारथान्करुणार्णवेद्य॥३५॥नूनंनवांकिन्नजनाम्नपरांव
यंतेनकिंविहायविसवेविहितार्इभावा॥ज्ञात्वेतिनाद्यपरिपासिलताप
राधान्पुत्रेनकुप्यतिकदापिजननित्रिकामं॥३६॥देषिननोत्रजननिप्र
समीक्ष्यचित्तेयत्तेविहायभवनंविजवेविमग्नाः॥मोहस्त्वयाविरचितःप्र
नवतमसोननस्मान्स्वेनावकरुणोद्यसेकथंन॥३७॥पूर्वंत्वयाजननि
दैत्यपतिबलिष्ठोव्यापादितोमहिषरूपधरःकिलाजौ त्र्यस्मकृतेसक
ललोकभयावहोसौह्येतंकथंनजयंदृविधुनासिमातः॥३८॥शुंभस्त
थातिबलवाननुजोनिशुंभस्त्वोत्रानरौतदातुगाम्यनिहतौच॥वृत्र
तथानहिखलंप्रबलंदयाद्यमंत्रंविमोहयतथानभवेद्ययासौ॥३९॥

त्वंपालयाद्यविबुधानसुरेणमानःसंतापितानतितरांचयविकलांग्र॥
ना·प० नान्योस्तिकोपिभुवनेषुसुरार्त्तिहंताराकस्तवांक्तिन्जनेधितवीर्यवी
२२ र्यः॥४०॥हंत्रेदयातवयदिव्यथितातथापिजत्वेनमास्तुजनदःखकरं
वरंच॥पापात्समुद्दरत्ववानिविशिखेषुनानं॥नूनंप्रयातिनिरयंत्वत
पापबुद्धि॥४१॥तेत्रापिताःसुरवनंविबुधारयोयेत्वतारणेविशिखे
किलपावितास्ते॥त्राताननकिंनिरयपातनयाहृयाश्यस्तत्ववोपित
नुकिंविनिहंसिहत्रं॥४२॥ज्ञानीमहेरिपुरतवसेवकोनपापेनपीड
यानितःकिलपापबुद्धिः॥यस्तावकस्त्विहत्ववेदमरानसौकिंत्वत्पाद
पंकजरतानतिपीडयेत्वा॥४३॥कर्मस्थकिंननिपूजनमप्यतेवैपुष्पा

दिकंनववितिर्मितमेवकामं॥हास्यास्पदंकिलभवामजननेषुकुर्वन्॥त
स्मात्भवानिचरणेप्रणतास्मनूनं॥४४॥धन्यास्तएवमनुजाभजतेपदंस्मा
पादांबुजांतवभवाब्धिजलेषुपोतं॥यंयोगिनोपिमनसासततंस्मरंति
मोक्षार्थिनोविगतरागविकारमोहा॥येयाज्ञिकाःसकलवेदविदोपिनूनं
त्वांसंस्मरंतिसततंकिलहोमकाले स्वाहांसुहृत्त्रिजननीचमखेषुराज्ञा
न्यः स्वधांपितृगणस्यतृप्तिहेतुं॥४५॥मेधासिकांतिरसिशांतिरपि
प्रसिद्धाबुद्धिस्त्वमेवविशदार्थकरानराणां॥सर्वत्वमेवविनवंभुवनत्र
येस्मिनत्वत्वादहासिजनतानतपयासदैव॥४६॥व्यासउ॥एवंस्तुता
सुरैर्देवीप्रत्यक्षासातदाभवत्॥चारुरूपधरातन्वीसर्वाभरणभूषिता

भा·ष· ४७॥ त्वरेणमुग्धां समालोक्य सुरा देवीं पुरःस्थितां॥ नाना इत्रणनं वाकिवः का
र्यं ब्रुवंतु नो॥४८॥ देवा ऊचुः॥ ॥ मोहयेनं रिपुं हत्वं देवानां चातिदुःखदं॥ य
२२ था विश्वसते देवान् तथा कुरु विमोहितं॥४९॥ व्यास उवाच॥ ॥ तथेत्युक्त्वा
भगवती तत्रैवांतरधीयत॥ स्थानि स्थानि च स्थानानि जग्मुर्देवा मुदान्वि
ता॥५०॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे वृत्रोपाख्याने पंचमोध्या
यः॥५॥ व्यास उवाच॥ ॥ एवं प्राप्ता वरा देवास्तपयंतं तपोधनाः॥ जग्मुः स
र्वे प्पसंमं त्रह व्रत्स्याश्रममनुत्तमं॥१॥ ददृशुस्तत्र ते वृत्रं ज्वलंतमिव तेजसा॥ ध २२
क्ष्यंतमिव त्रीन् लोकान् ग्रसंतमिव चामरान्॥२॥ ऋषयोथ ततस्ते स ह
तमूचुः प्रियं वचः॥ देवकार्यार्थसाम सुक्तं रसालकं॥३॥ ऋषय ऊचुः॥

वृत्र वृत्र महाभाग सर्वलोकभयंकर॥ व्याप्तं त्वयैतत्सकलं ब्रह्मांडमखिलं
किल॥४॥ शक्रेण तव वैरं यत्तत्किं सुखविघातकं युवयोदुःखदं काम
चिंता हृदिकरं परं॥५॥ न त्वं स्वपिषि संतुष्टो न चापि मघवा तथा॥ सुखं स्व
पिति चिंतार्तः उभयोर्वैरिजं भयं॥६॥ युवयोर्युध्यतः कालो व्यतीतस्तु महानिह
पीडितेच प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवा॥७॥ संसारे सुखं प्राप्य दुःखं हे
यमिति स्थितिः॥ न सुखं न च वैरस्य भवतीति विनिर्णयः॥८॥ संग्रामरसिकाः
शूराः प्रशंसंति न पंडिताः॥ सुखं स्मृत्वा च तुरा इंद्रियार्थविघातकं॥९॥ पुष्पै
रपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः॥ युद्धे विजयसंदेहो निश्चयं बाणताड
नं॥१०॥ दैवाधीनमिदं विश्वं तथा जयपराजयौ देवाधीनविति ज्ञात्वान

 योद्व्यं कदाचन॥११॥ कोलेयभोजनं स्वाध्यायायां शयनं तथा॥ परिच
 र्यापरान्नाय संसारे सुखसाधनं॥१२॥ किं सुखं सुरतः संरेषवाणदृष्टिन
यंकरे॥ खड्गपातातिरोइ चतथारातिसुखप्रदे॥१३॥ संग्राममरणात्स्वर्ग
सुखप्राप्तिरितिस्फुटं घलोन्ननपरं वाक्यं नोरनार्थनिरर्थकं॥१४॥ छित्वा
देहं व्यथां प्राप्य स्पृष्टं गात्रं कंककाकनिः॥ पश्चात्स्वर्गसुखावाप्तिः को वा वांछति
मंदधी॥१५॥ सख्यं भवतु तेहं वेश्याकेणसहनित्सदा॥ स्ववाप्स्यसि सुखं त्वं
च शक्रस्यापि निरंतरं॥१६॥ वयं च तापसाः सर्वे गांधर्वा विनिजाश्रमे॥ सु
खवासं गमिष्यामः शांतवैरधुनेववा॥१७॥ संग्रामे युवयोर्घोरैर्वर्तमाने दि
वानिशं॥ पीड्यते मुनयः कामं गंधर्वाः किंनरा नराः॥१८॥ सर्वेषां शांतिका
मा वां सख्यमिछुमहे वयं॥ मुनयस्त्वं च शक्रस्य श्रावं वंतु सुखं किल॥१९॥ म
धस्थात्र वयं हन्त्र युवयोः सख्यकारणे श पथं कारयित्वा च योजयामो मि
थः प्रियं॥२०॥ शक्रस्तु शपथान्कृत्वा यथोक्तांश्च तवाग्रतः॥ चित्तं ते प्रीति सं
युक्तं करिष्यति सुसांप्रतं॥२१॥ सत्याधारा धरा नूनं सत्येन च दिवाकरः तप
त्यं च यथा —— वायुः सत्येन वात्यथ॥२२॥ उद्वलानपि मयादिं मत्सत्येनैव वर्तु
चति॥ तस्मात्सत्येन सख्यं वां भवतु यथा सुखं॥२३॥ एकत्र शयनं क्रीडा
जलकेलिः सुरासनं॥ युवाभ्यां सर्वथा कार्यं कर्तव्यं सख्यमेव च॥२४॥ वा
स उ॥ ॥ महर्षिवचनं श्रुत्वा तानुवाच महामतिः॥ अवश्यं नगवंतो मेमा
निनीयास्तपस्विनः॥२५॥ भवंतो मुनयः कापि न मिथ्यावादिनो मतं॥ स

हाचारासुरं तान्न नविडः नकारणं॥२६॥ हतं वैरत्रांतेन तद्धेकामुकेनगत
घृणे॥ निर्लज्जे नैव कर्तव्यं सख्यं मतिमता सदा॥ निर्लज्जो यदुराचारी ब्रह्म
हा लंपटः शठः॥ न विश्वासस्तु कर्तव्यः सर्वथैव हि दुर्जने॥२७॥ भवंतो निपु
णाः कामं नरोहमतयः सदा॥ अनभिज्ञाः सुरांतत्वात्सरचित्राभिवादिनां
२९॥ मुनय ऊचुः॥ जंतुकः तस्यचोक्तो वेत्तु नाशुभस्य कर्मणः॥ यो हंत्वा
कुतः शांतिमाप्नुयात्स पचेतनः॥३०॥ विश्वासघातकं त्वरि नरकं यांति
निश्चयः॥ दुःखं च समवाप्नोति नूनं विश्वासघातकः॥३१॥ निःकृति ब्रह्म
घातीनां सुरामानां च निःकृति॥ विश्वासघातिनां नैव मित्रद्रोहकृतामपि
पि॥३२॥ समयं च हि सर्वत्र यथा तेचेत सिद्धं तं॥ तेनैव समयेनाद्य संधिस्या

न्नयो किल॥३३॥ इंद्र उ॥ न शुष्केण न चार्द्रेण नाश्मना न च दारुणा॥ न वज्रे
ण महाभाग न निशा न तथा॥३४॥ वध्योनेवयं विप्रेंद्रः शक्रस्य सह दैवतैः॥ ए
वं मे रोचते संधिः शक्रेण सह नान्यथा॥३५॥ व्यास उ॥ ऋषयस्ते तदा श्रुत्वा
दमित्येवमाहता॥ समयं श्रावयामासुस्तत्रानीय सुरेश्वरं॥३६॥ इंद्रोपि शप
थान्नत्र चकार विगतज्वरः॥ सोग्निकं पावकं कृत्वा मुनीनां सन्निधौ॥३७॥ इ
त्थं तु वचनैस्तस्य विश्वासमगमत्तदा॥ बभूव मित्रवच्छक्रे सह च यपिराय्यणः
॥३८॥ कदाचित्तं दनवेनेचोभौ कदाचिद्गंधमादने॥ कदाचिदुदधेस्तीरे मोद
मानौ विचेरतुः॥३९॥ एवं कृते च संधाने वृत्रः प्रमुदितोभवत्॥ शक्रोपि वधका
मः स तु पायावक चिंतयन्॥४०॥ संधान्वेषी समुद्विग्नः स्तदा सन्न घवा

एवंचिंतयतस्तस्यकालःसमभिवर्त्तत॥४१॥ विश्वासंपरमंप्राप्यहतःशक्रे
तिदारुणे॥ वृत्रस्यमरणोपायान्चिंतयन्सशचीपतिः॥४२॥ एवंकतिह

र्षाणिगतानिसमयेऽन्तरे॥४३॥ त्वष्टैकदासुतंप्राहविश्वरूपंकृतासने॥४४
पुत्रहस्त्रमहाभाग शृणुमेवचनंहितं॥ नविश्वासस्त्वकर्त्तव्यःकृतवैरेकथंच
न॥४५॥ तस्मात्त्वंत्रिषुलोकेषुनास्तिपुत्रश्रुतंमया॥ पक्षोपचवशानोपेतिध
र्मंपरिरक्षति॥४६॥ मघवान्कृतवैरस्तेसदाप्नुयःपरःपरैः॥ लोभेनोन्मत्तोदेव
परतःपरदुःखोऽस्यवान्वितः॥४७॥ परलंपटःसदापापबुद्धिःशतारकः॥ रंध्रा
न्वेषीछिद्रपरोमायावीमदगर्वितः॥४८॥ यःप्रविश्योदरेमातुर्गर्भच्छेदंचका
रह॥ सप्तसप्तपश्चात्तुलंदमानामनातुरः॥४९॥ तस्मात्तुत्वनकर्त्तव्योवि

श्वासोसकथंचनं॥ ततपापस्यकालज्ञांपुनःपुत्रप्रकुर्वतः॥५०॥ व्यासउ॥
एवंप्रबोधितोपित्रावचनैर्हेतुसंयुतैः॥ नबुबोधउपाहर्त्रेसुकर्त्रेतीव्रदारुणे
५१॥ ततःसंचिंत्यमघवावरदानंमहात्मनां॥ संध्येयंवर्त्ततेघोरानरात्रिर्दिव
सोनच॥५३॥ हंतव्योयंमयाचाद्यछलेनैवनसंशयः॥ एकाकीविजनेचा
त्रमंशासःसमयोन्वितः॥५४॥ तमात्मनाप्यसहस्वात्मःसस्मारहरिमव्ययं॥
तत्राजगामभगवानहरूपःपुरुषोत्तमः॥५५॥ वज्रमध्येप्रविश्यासौ
संस्थितोभगवान्हरिः॥ इंद्रोबुद्धिंचकाराशुतदावृत्रवधंप्रति॥५६॥ इति
संचिंत्यमनसाकथंहन्मिरिपुंरणे॥ अजेयंसर्वथासर्वैर्देवैश्चदानवैस्त
था॥५७॥ यदित्वंनहन्म्यवंचयित्वामहाबलं॥ नश्रेयोममनूनंस्यात्स

वधाद्रिपुरक्षणात् ॥५८॥ अब्धिफेनं तदापश्यत्समुद्रे पर्वतोपमं ॥ नायं शुष्को
न चार्द्रो यन्नवा स्वमिदं तथा ॥५९॥ अपां फेनं तदा शक्रो जग्राह क्रीडया यथा ॥ व
ज्रं तदाहतं तन्न चकार विष्णुसंयुतं ॥६०॥ केनाहतं पश्चिंतत्वा शक्रश्चित्ते पतं
त्रति ॥ हरिणा संयुतं हत्वे तथा यत्नतो घन ॥६१॥ तमाक्रय हरिः श्रेला हत्वं
निकटम्मा स्थितं ॥ जघान जलफेनेन वृत्रमत्रिव कोडते ॥६२॥ सहतो निपपा
तासु वज्राहत इवाचलः ॥ वासवस्तु प्रहृष्टात्मा वृत्रं वनिहतेत दा ॥६३॥ अथ
यष्टुं महेंद्रं तं मस्तु वविधैः स्तवैः ॥ हतशत्रुः प्रहृष्टात्मा वासवः सदैवतैः ॥६४
विष्णुं त्रिभुवनश्रेष्ठं पूजयामास वासवः ॥ ततो हते महावीर्ये वृत्रे देवभयंकरे ॥
६५॥ प्रववौ च शिवो वायुः प्रहृष्टदेवतास्तथा ॥ हते तस्मिन्न गंधर्वाश्च राक्ष

सकिंनरा ॥६६॥ हतं तं पतितं दृष्ट्वा विष्णुर्विष्णुपुरीं ययौ ॥ मनसा शंकमानस्तु त
स्य हत्याकृतं भयं ॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे षष्ठोध्यायः ॥६॥ वा
सउ ॥ ॥ इंद्रोपि भयसंत्रस्तो ययौ विष्णुपुरीं ततः ॥ मुनयो भयसंविग्ना स्तस्तवविड
तपिवै ॥२॥ किमस्माभिः कृतं पापं यद्वसो वंचितः किल ॥ मुनिशार्दूलहृथानानः
सुरेशस्य च संगमात् ॥३॥ अस्माकं वचनाद्वृत्र विश्वासमगमत्किल ॥ विश्वास
घातिनः संगात्तवयं विश्वासघातकाः ॥४॥ धिगियं मम तापापमूलमेव मनर्थक
त् ॥ यदस्माभिः छलेतात्रा पर्थिवो वंचितो सुरः ॥ मंत्रलबुद्धिदाता प्रेरकः पापका
रिणां ॥ पापात्मा गरसंभवेन्नूनं पत्तकृतातिथैव च ॥६॥ विष्णुनापि कृतं पापं यस्म
त्समात्सवाद ॥ वंचनाविश्वस्य येनासौ घातितः सत्वमूर्तिना ॥७॥ नूनं स्वार्थं प

रः प्राणी न पात्रां समाप्नुयात्॥ हरिणा हरिसंगेन सर्वथा दुःखतं तते॥ व्याघ्रादिवा
स्तां पदार्थानां शाकेव निधनं गतौ॥ प्रथमस्य तु रीपस्य त्रिषु लोकेषु नास्तिवै॥ ९॥ अ
र्थकामौ प्रवाहौ ह्येतौ सर्वेषु संमतौ प्रियौ॥ धर्माधर्मेतिवाग्वादे दुर्ज्ञेयं महतामपि॥ १०॥
मुनयोपि न सुस्वापमेवं तत्वा पुनः पुनः॥ जग्मुः स्वानाश्रमानेव विमनस्का हतोद्यम
११॥ दृष्ट्वा तं निहतं कृत्वा पुत्रमिंद्रेण भारत॥ रुरोद दुःखसंतप्तो निर्वेदमगम
मुनः॥ १२॥ यत्रासौ पतितस्तत्र गत्वा वीक्ष्य तथागतं॥ संस्कारं कारयामास विधिव
सारलौकिकं॥ १३॥ स्नात्वास्य सलिलं दत्वा चैवौर्ध्वदैहिकं॥ त्वाष्ट्रः पुत्रसंशोकार्तः पा
पिष्टं नित्र धातं॥ १४॥ यथा मे निहतः पुत्रः प्रलोभ्य च वापथे त्वया॥ तथैवेशोपि मह
दुःखं प्राप्नोतु दैवनिर्मितं॥ १५॥ इति शप्त्वा सुरेशानं त्वष्टा तापसमन्वितः मेरोः शिखि

रमास्थाय तपस्तेपे सुदुःस्तरं॥ १६॥ जनमेजय उ॰॥ हत्वा त्वाष्ट्रं सुरेशोथ कामव
स्थामवाप्तवान्॥ सुखं वा दुःखमेवाग्रे तन्मे ब्रूहि पितामह॥ १७॥ व्यास उ॰॥ किं पृच्छ
सि महाभाग संदेहकारणं त्वरं॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभेनोक्तव्यं कृतं क
र्म शुभाशुभं॥ १८॥ बलिष्ठैर्दुर्बलैर्वापि स्वल्पं वा बहु वा कृतं सर्वथैव हि भोक्तव्यं
सदेवासुरमानुषे॥ १९॥ शक्रायेत्य मतिर्दत्ता हरिणा हननं प्रातने॥ प्रविष्टोथप
विविष्णुः सहाय समपद्यत॥ २०॥ न चापदि सहायोत्र हासुरेवः कमंचन॥ स
मये स्वजनः सर्वः संसारेस्मिन्नराधिप॥ २१॥ दैवे विमुखतां प्राप्ते न कोप्यस्ति
सहायवान्॥ पिता माता तथा भार्या भ्राता वाथ सहोदरः॥ सेवको वापि मित्रं वा
पुत्रश्चैव तथौरसः॥ प्रतिकूले गते दैवे न कोप्येति सहायतां॥ २२॥ लोकाः पा

 पश्यपुण्यस्यकर्त्तान्निवर्तिसर्वथा॥ वृत्रंहत्वागतःस्वर्गंनिजस्तिजम्बुशचीपतिः॥
२४॥ शोभुत्त्वतंत्रिदशाःसर्वेब्रह्महत्याभुवंदाने॥ कोनामशापथाकृत्वासत्यंद
 त्वावचःपुनः॥२५॥ जिघांसतिसुविष्णुस्त्वंमुनिश्चप्रतारितं॥ वेदप्रमाणंमु
क्त्वस्त्रीत्वंतंसौगतंमतं॥२६॥ यद्वयंनिहतःशत्रुर्वंचयित्वातिसाहसात्॥ को
नामवचनंदत्वाविपरीतमथाचरेत्॥२७॥ विनाशाकंहरिंवापियथायंविनि
पातीतः॥ एवंविधाःकथाचान्यसमाजेषुजनवक्तृरां॥२८॥ शुभ्रावंशोपिवि
शाःस्वकीर्तिहानिकानिच॥ पस्यकीर्तिहानिकानिच॥ यस्याकीर्तिंहि
त्वालोकेधिकृतस्यैवकुजीवितं॥२९॥ यंदृष्ट्वापथिगछतंशत्रुःस्मेरमुखोभ
वेत्॥३०॥ इत्थंहैक्ष्वाकोपिराजर्षिःपातितःकीर्तिसंक्षये॥ सगरिस्ततपापो

सोपापत्क्किंनपात्यते॥३१॥ स्वल्पेपराधेपिनृपोययातिपतितःकिल॥
नृगःकर्कटतांप्राप्तोयुगानह्यादयैवतु॥३२॥ भृगुपत्नीशिरछेदात्तुभगवा
न्हरिरच्युतः॥ ब्रह्मशापात्समुत्पन्नोमोसंजातोमकरादिषु॥३३॥ विष्णुस्त्ववा
मनोभूत्वायाचनार्थंबलिगृहे॥ गतःकिमपरंदुःखंप्राप्नोतिदुःखतीनरः॥३४
रामोपिवनवासेषुसीताविरहजंबहु॥ दुःखंचप्राप्तवान्घोरंभृगुशापेन
भारत॥३५॥ तथैशोपिब्रह्महत्याकृतंप्राप्यमहद्भयं॥ नत्वाप्यंशापगेहेसौ
सर्वसिद्धिसमन्वितं॥३६॥ पुंजोमीतंपश्चात्तीर्णंदृष्ट्वाप्रोवाचवासवं॥ निस्वसं
तंभयचकितंनष्टसंज्ञंविचेतनं॥३७॥ किंवन्नोधुनयान्नोसिमृतस्त्वंदारुणेरि
पु॥ काचिंतावर्त्ततिकांततवशत्रुर्यनचिंतापरोभवान्॥३९॥ इंद्र॥ ॥

 नारातिर्बलवान्मेन्मित्रग्रांतिनिस्सुखं तथा ॥ ब्रह्महत्साऽन्यथा शक्तिर्बिनेमि
सततं गृहे ॥ ४०॥ नंदनं दुःखाकारं नामृतं नगरं तव ॥ गंधर्वाणां तथा गेयं न
 त्वमस्सरसां पुनः ॥ तत्वं सुखकरा नारी मा श्वसुरयोषितः ॥ न तथा कामधेनु
श्च देवद्रुमः सुखप्रदः ॥ ४२॥ किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे मम जायते इति
चिंतापरः कांते न लेभे सुखमात्मनि ॥ ४३॥ व्यास उ० ॥ ॥ इत्युक्त्वा वचनं शक्रः
प्रियं परमकातरं ॥ निर्जगाम गृहात्तस्माद्दैमानसं सुरसत्तमं ॥ ४४॥ पद्मनालप्र
विष्टोसौ न्ययात् शोककर्शितः ॥ नज्ञायत देवैस्तत्र निभृतश्चकल्पखे
: ॥ ४५॥ प्रतिष्ठितो वसत्सप्सु चेष्टमान इवोरगः ॥ असहायस्तु राधार्ह्वै चिं
तातो विकलेंद्रियः ॥ ४६॥ ततः प्रणष्टे देवेंद्रे ब्रह्महत्याभयार्दिते ॥ सुराश्चिं

तातुरा श्वासन्नुत्पाताभ्यानवन्तथा ॥ ४७॥ ऋषयः सिद्धगंधर्वानिर्गयोश्चा
नवद्रुतं अनके जगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥ ४८॥ अवर्षणं तदा जात
पृथिवी क्षीणवैभवा ॥ विच्छिन्नस्रोतसो नद्यः सरांस्यनुदकानि ते ॥ ४९॥
एवमराजके जाते देवता मुनयस्तथा ॥ विचार्य निहुषं चक्रु शक्रं सर्वे दिवौ
कसः ॥ ५०॥ सम्प्राप्य नहुषो राजा धर्मिष्ठोपि रजोबलात् ॥ बभूव विषया
सक्तः पंचबाणशराहतः ॥ ५१॥ अप्सरोभिर्वृतः क्रीडन्देवोद्यानेषु नार
त ॥ शक्रपत्नीगुणान्श्रुत्वा चकमेतां स पार्थिवः ॥ ५२॥ कथं नाहं किमि
न्द्राणी नोपगच्छति मां किल ॥ नवद्भिश्चामरैः सर्वैः कृतो हं वासवास्त्विह ॥ ५३
प्रेषयध्वं सुराः कामं सेवार्थं मम वेश्मनि ॥ प्रियं चेत्मम कर्तव्यं सर्वथा मुनयो

ना॰ष॰ पराः॥५४॥ अहमिंद्रोद्य देवानां लोकानां च तथेश्वरः॥ आगच्छतु शची मह्यं
क्षिप्रमद्य निवेशनं॥५५॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा देवर्षयस्तथा॥ गत्वा
३० चिंतातुराः प्रोचुः पुलोमी वचनं तास्ततः॥५६॥ इंद्रपत्नी दुराचारो नहुषस्त्वा
मिहेच्छति॥ कुपितोस्मानुवाचेदं प्रेषयध्वं शचीमिह॥५७॥ किं कुर्मस्त्वद
धीनाः स्म येनेशोयं कृतः किल॥ तच्छ्रुत्वा दुर्मना देवी बृहस्पतिमुवाच ह॥५८
रक्ष मां नहुषाद्ब्रह्मन्त्वदास्मि शरणं गता॥ बृहस्पतिरुवाच॥ ॥ या देवी
नहुषात्पापमोहितान्॥५९॥ नाहं त्वास्यामि तां वत्से त्यक्त्वा धर्मं सनातनं
शरणागतमार्तं च यो ददाति नराधम॥६०॥ स एवं नरकं याति यावदाहूत
संप्लवः॥ स्वस्थानवद्यपुण्याणि न त्यजामि कदाचन॥६१॥ ॥इति श्रीमा

गवते महापुराणे षष्ठस्कंधे वृत्रवधे सप्तमोध्यायः॥७॥ व्यास उ॥ नहुषस्त्व
थैतां श्रुत्वा गुरोस्तु शरणं गतां॥ चुक्रुधास्मरबाणार्त्तमंगिरसमात्मवे॥
१॥ देवानां हा गिरासूनुर्हंतव्योयं मया किल यदिंद्राणी गृहे मूढो रक्षतीति
मदाश्रुतं॥२॥ इति तं कुपितं दृष्ट्वा देवाः सर्षिपुरोगमाः॥ अब्रुवन्नहु
षं घोरं समाश्रयं विचक्षणा॥३॥ क्रोधं संहर राजेंद्र त्यज पापमतिं प्रभो॥
निंदितं धर्मशास्त्रेषु परदाराभिमर्शनं॥४॥ शक्रपत्नी सदा साध्वी जी
वमाने पतौ पुनः॥ कथमन्यं पतिं कुर्यस्सुन्नगाति पतिव्रता॥५॥ त्रिलो
कीशस्त्वमधुना त्राता त्वं धर्मस्य वै विभो॥ इहेंद्रधर्ममातिष्ठेत दानवेष्वत्र
जाध्रुवं॥६॥ सर्वथा प्रभुणा कार्यं शिष्टाचारस्य रक्षणं॥ यद्यदाचरते रा

जात्रजातमनुवर्त्तते ॥७॥ तस्मात्त्वया महाराज कर्त्तव्यं धर्मरक्षणं ॥ वारमु
ख्याश्च शालत्रां वर्त्तते त्वत्राची समाः ॥८॥ रतिस्तु कारणं प्रोक्तं शृंगारस्य म
हात्मभिः ॥ रसहानिर्बलात्कारकृते सुंदरि संगमे ॥ उभयोः सदृशं प्रेम यदि
पार्थिवसत्तम ॥ तदा वै सुखसंपत्तिरुभयो रुपजायते ॥१०॥ तस्माज्ज्ञाव
मिमं मुंच परदाराभिमर्शनं ॥ सज्जावक्र रुद्देवेंद्र पदं प्राप्तोसनुत्तमं ॥११॥
अधित्तयस्तु यापेन पुण्येन नाति वर्द्धनं ॥ तस्मात्तापं परित्यज्य सन्मतिं कु
रु पार्थिव ॥१२॥ नघुष उ ॥ ॥ गौतमस्य यदा नुक्ता हारा शक्रेण देवताः ॥ वा
चस्पते स्तु सोमेन भूयं कसंस्थिता स्तदा ॥१३॥ परोपदेशे कुशलाः भवं
ति नराः किल ॥ कर्त्तव्ये चैवोपदेष्टा वै दुर्लभाः पुरुषो भवेत् ॥१४॥ ना त्वार

छतु मा देवी हि नंस्या दकृतं हि वः ॥ एतस्याः परमं देवाः सुखमेवं भविष्यति
॥१६॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा श्चिंतनयस्तथा ॥ तमूचु श्चुभ्भा ति संत्रस्ता न
घुषं मदनातुरं ॥१७॥ इंद्राणीमानयिष्यामो सामपूर्वं तवांतिकं ॥ इत्युक्त्वा ते
तदा जग्मुर्बृहस्पतिनिकेतनं ॥१८॥ व्यास उ ॥ ते गत्वांगिरसः पुत्रं प्रोचुः
प्रांजलयः सुराः ॥ जातीमत्रारण्णं प्राप्ता मीद्रा णीतव वेश्मनि ॥१९॥ सा
देयान्नघुषा याद्य वासवो सौ क्षतो यतः ॥ वृणोत्वियं वरीहा पतित्वे वरव
र्णिनी ॥२०॥ बृहस्पतिः सुरानाह तच्छ्रुत्वा दारुणं वचः ॥ शचीनाहं त्यजिष्या
मि सतीं च शरणागतां ॥२१॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ उपायोन्यत्र कर्त्तव्यो ये
न सीदति न्यथा ॥ कोपसंयुक्तो नराधिपो भविष्यति ॥२२॥ बृहस्पतिरु

ना.ष. ॥ तत्र गत्वा शची नृपं पप्रच्छ लोभ्यवचसा नृपं ॥ करोतु समयं बाल पतिं ज्ञात्वा
३२ मृतं त्वजे ॥ २३ ॥ इंद्रे एरा जीवति मे कांते कथं नत्वं करोम्यहं ॥ अन्वेषणाय
गंतव्यं मया तस्य महात्मनः ॥ २४ ॥ इति सा समयं कृत्वा वंचयित्वा च नृप
तिं तत्तु राज्ञयने यत्नं करोतु मम वाक्यतः ॥ २५ ॥ व्यासउवाच ॥ इति संचिंतते
सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ नहुषसहिता जग्मुरिंद्राद्या दिवौकसः ॥ २६ ॥
तानागतान् समीक्ष्याय तदा तत्रिम वासवः ॥ जहर्ष चतुरश्चाधुकं तां वी
क्ष्य मुदितो ब्रवीत् ॥ अद्यासि त्वा सव:कांते न जनं मां चारुलोचने ॥ पति
त्वे सर्वलोकस्य पूज्योहं विहितः सुरैः ॥ २८ ॥ इत्युक्ता सा नृपं प्राह हरीयुक्ता वे
पतीन्तवरां ॥ वरमिच्छाम्यहं राजन्नत्वत्तः प्राप्तु सुरेश्वरः ॥ २७ ॥ अद्यासि त्वा

सव:कांतिर्नन मां चारुलोचने ॥ पतित्वे सर्वलोकस्य पूज्योहं विहितः सुरैः ॥
२९ ॥ इत्युक्ता सा नृपं प्राह हरीयुक्ता वेपतीन्तवरां ॥ वरमिच्छाम्यहं राजन्नत्वत्तः
प्राप्तुं सुरेश्वरः ॥ ३० ॥ किंचित्कालं प्रतीक्षस्व यावत्कर्तामि निर्णयं ॥ इंद्रो ली
ति नवा स्तीति संदेहे मे हृदि स्थितं ॥ ३१ ॥ ततस्त्वाहमुपस्थास्ये कृत्वा निश्च
यमात्मनि ॥ ३२ ॥ तर्हि विज्ञायते शक्रः प्राप्तः किं वा कवा गतः ॥ एवमुक्त
:स्तदा एषा नहुषः प्रीतिमानभूत् ॥ ३३ ॥ विसर्जयत तां देवीं तथेत्युक्ता
मुदान्वितः ॥ सा विसृष्टा नृपेणाशु गत्वा प्राह सुरात्मनी ॥ ३४ ॥ इत्थमागम
नेयत्नं कुरुतावल्लोद्यमाः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं देवा इंद्राण्यासर्वबुद्धि ॥
३५ ॥ मंत्रयामासुरेकाग्राः शक्रार्थं नृपसत्तमं ॥ ते गत्वा वैष्णवं धामतु

हुवुः परमेश्वरं॥ आदिदेवं जगन्नाथं शरण्यं वत्सलं॥३६॥ ऊचुश्चैनं समुद्विग्नाः
भा॰भ॰ वाक्यं वाक्यविशारदः॥ देवदेव सुरपतिः ब्रह्महत्याप्रपीडितः॥३७॥ अदृश्यः सर्वभू
२२ तानां क्वापि तिष्ठति वासवः॥ त्वष्ट्रीये निहते विप्रे ब्रह्महत्याहतः प्रभो॥३८॥ त्वं ग
तिस्तस्य भगवन् चास्माकं च तथैव हि॥ वाडिनः परमापन्नान्मोक्षं तस्य विनि
र्दिश॥३९॥ देवानां वचनं श्रुत्वा कातरं विष्णुरब्रवीत् यजतामश्वमेधं वै शक्रः
पापनिवारकं॥४०॥ पुण्येन हयमेधेन पावितः पाकशासनः पुनरेष्यति दे
वानामिंद्रत्वमकुतोभयः॥४१॥ इंद्राणी कुरुतां नित्यं भगवत्याः प्रपूजनं आ
राधनं शिवायास्तु सुखकारि भविष्यति॥४२॥ नहुषोपि जगन्मातुर्मायया
मोहितः किल॥ विनाशं स्वकृतेनाशु गमिष्यत्येव सासुराः॥ कृत्वैतच्चाश्वमेधे

नतुराषाडुपविवेशन॥ आश्वास्य चिरकालेन स्वमासनमनुत्तमं॥४४॥ ते तु श्रु
त्वा तु तां वाणीं विष्णोरमिततेजसः॥ जग्मुस्तं देशमनिशं यत्रास्ते पाकशास
नः॥४५॥ तमाश्वास्य सुराः शक्रं बृहस्पतिपुरोगमाः कारयामासुर्विधिवद
श्वमेधं महाक्रतुं॥४६॥ विभज्य ब्रह्महत्यां तु वृक्षेषु च नदीषु च॥ पर्वतेषु पृथि
व्यां च स्त्रीषु चैवाक्षिपद्विभुः॥४७॥ तां विसृज्य बभूवेशः विपाप्मा पाकशासनः
विज्वरः विज्वरः समभूयः कालाकांक्षी स्थितो जले॥४८॥ अदृश्यः सर्वभूतानां
पद्मनाले त्वतिष्ठत देवास्तु निर्गताः स्थाने च्छन्ता कार्यं तदद्भुतं॥४९॥ पुलो
मात्मजा गुरुं प्राह दुःखिता विरहातुरा॥ शतयज्ञोपि मे नाकिमहत्वस्य पुरंदरः ५०
कथं देवि प्रियं स्वामिन्नुपायं वद सत्वरं॥५१॥ बृहस्पतिरुवाच॥ तमाराधय देवेशं

नीं भगवतीं शिवां ॥ दर्शयिष्यति तेनायं देवी विगतकल्मषं ॥ ५२ ॥ आराधिता भ
गवती नघुषं वारयिष्यति ॥ मोहयित्वा नृपस्याना तानयिष्यति चैंबिका ॥ ५२ ॥ इ
त्युक्त्वा सा तदा तेन राजपत्नी सुमानसा ॥ जयार्द्रमंत्रं विधिवद्गुरोर्देव्याः सुसा
धनं ॥ ५३ ॥ विद्यां प्राप्य गुरोर्देवी देवीं त्रिभुवनेश्वरीं ॥ सम्यगाराधयामास वनितेषु
व्यार्चनैः शुभैः ॥ ५४ ॥ सत्कानेनैव संजाता तापसीवेषधारिणी ॥ चकार पूजनं
देव्याः प्रियदर्शनलालसा ॥ ५५ ॥ कालेन कियता तुष्टा तत्क्षणदर्शना भवत् ॥ सौ
म्यरूपधरा देवी वरदा हंसवाहनी ॥ ५६ ॥ तामुवाच प्रसन्नासा राजपत्नी सुमान
सा ॥ जयाहमंत्रं विधिवत्तोषिता ॥ मेयगंनार्द्राहेनमुद्यान्नुदतीन्नतां ॥ ५७
देव्युवाच ॥ ॥ वरं वरय सुश्रोणि वांछितं राजवल्लभे ॥ ददाम्यद्य प्रसन्नास्मि पूजि

तास्तु भक्तांत्वया ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वा सा तया देवी ता महत्प्रणता पुरः ॥ राजपत्नी भग
वतीं प्रसन्नां परमेश्वरीं ॥ ५९ ॥ वांछामि दर्शनं मातः पत्युः परमदुर्लभं ॥ नघुषाद्
यनाशं च स्वपदप्रापणं तथा ॥ ६० ॥ देव्युवाच ॥ ॥ त्वरा गच्छ मया सार्द्धं मानससर
सुत्तमं तत्र पश्यसि राजकत्वं दुःखितं नयविकुलं ॥ ६१ ॥ मोहयिष्यामि सज्जानं का
लेन कियता पुनः ॥ तस्मात्तव विशालाक्षि करोमि नत्वेप्सितं ॥ ६२ ॥ न्हदर्शयिष्या
मि नृपालं मोहितं त्रिदशासनात् ॥ इत्युक्त्वा तां गृहीत्वा सा राजपत्नीं त्वरान्वि
तां ॥ प्रापयामास सान्निध्यं स्वपत्युः परमेश्वरी ॥ ६३ ॥ सा दृष्ट्वा तं पतिं बालाभु
रेखांगुप्तसंस्थितं मुदिता भूरि देवी सं बभूव जानानि वांछितं ॥ ६४ ॥ ॥ इति
श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे द्वे नवधेराजकस्वर्नि नाम अष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

ना॰ प॰ व्यास उ॥ तां वीक्ष्य विपुलापांगीं रहः शोकसमन्वितां॥ आखंडलः प्रियां भार्यां वि
स्मितश्चाब्रवीत्तदा॥१॥ कथमत्रागता कांते कथं ज्ञातस्त्वयाप्यहं॥ दुर्ज्ञेयः सर्वभू
३५ तानां सखि स्मितमुखानने॥२॥ शच्युवाच॥ देव देव्याः प्रसादेन ज्ञातोसि ह्यत्र वासि नि
द्रुः पुनस्तस्याः प्रभावेन शापान्मुक्त्वा दिवस्पते॥ नहुषो नाम राजर्षिः स्थापितोत्र
वरासने॥ त्रिदशैर्मुनिभिश्चैव स मां बाधयते भृशं॥४॥ पतिं मां कुरु चार्वंगि तुरा
षाहं सुराधिपः॥ एवं वदति मां पापः किं करोमि बलार्दन॥५॥ इंद्र उ॥ कालाकां
क्षी वरारोहे संस्थितोस्मि यदृच्छया॥ तथा त्वमपि कल्याणि कुरुष्व सुस्थिरं मनः॥६
व्यास उ॥ ॥इत्युक्ता तेन सा देवी पतिना निमिता॥ तमुवाच निःश्वासैः नीवेप
मानातिदुःखिता॥७॥ कथं तिष्ठे महाभाग पापात्मा मां वशानुगां॥ करिष्यति

मदोन्मत्तो वरदानेन गर्वितो॥८॥ देवाश्च मुनयः सर्वे मामुचुस्तद्भयाकुलाः॥ तं
भजस्व वरारोहे देवराजं स्मरातुरं॥९॥ बृहस्पतिस्तु शत्रुघ्ने वाडवो बलवर्जितः
कथं मां रक्षितुं शक्तो नवे देवानुगः सदा॥१०॥ तस्माच्चिंतास्मि महती नाथ्यहं देववरा
वर्त्तिनी अनाथा किं करोम्येवं विपरीते विधौ प्रभो॥११॥ नास्मि हकुलटास्मानि
त्यचित्तातिपतिव्रता॥ नास्ति मे शरणं तत्र यो मां रक्षति दुःखितां॥१२॥ इंद्र उ॥
उपायं प्रब्रवीम्यद्य तं कुरुष्व वरानने॥ शीलं ते दुःस्थिते काले परित्राणं न विष्ण
ति॥१३॥ यत्नेन रक्षिता नारी न भवेत्तु पतिव्रता॥ उपायैः कोटिभिः कामं निमित्त
चित्तातिचंचला॥१४॥ शीलमेव हि नारीणां सदा रक्षति पापतः॥ तस्मात्त्वं शील
मास्थाय सुस्थिरा भव सुव्रते॥१५॥ यदा तां नहुषो राजा बलात्कर्षयेत्खल

ना.प. तदा तं समयं ज्ञात्वा गुप्तं वंचयन्नृपतिः ॥ एकांते तत्समीपे त्वं गत्वा वरस्व सुंदरी ॥
ऋषियानेन दीव्येन मानुषे हि जगत्स्तते ॥१७॥ एवं वरो तव श्रीता न विष्यामिती
३६ मेव्रतं ॥ निश्चयं मम राजेंद्र कर्त्तव्यं यदि मे हितं ॥१८॥ कामांधसो मुनीमानेयोज
यिष्यति पार्थिवः ॥ अवश्यं तापसो नूपं शापं दग्धं करिष्यति ॥१९॥ व्यास उ॥ इ
त्याख्याता ज्ञाची तेन जगाम नघुषं प्रति ॥ तथेत्युक्त्वा ति विश्वस्ता नावि कार्यं ततो
द्यमा ॥ महीपस्तां समालोक्य मुदितो वाक्यमब्रवीत् ॥ स्वागतं सत्यवचने त्वद
धीनोस्मि कामिनि ॥ दासोहं तव सत्येन मानितं वचनं त्वया ॥२१॥ यदागता समी
पे तु तुष्टोस्मि पिकभाषिणी ॥ नववीडा त्वया कार्यम्निकं मां नजसुस्मिते ॥ का
र्यं विशालाक्षि करिष्यामि तव प्रियं ॥२३॥ शचिरुवाच ॥ सर्वं कृतं त्वया कार्यं मम त्व

त्रिमवासव ॥ मनोरथोस्ति मे देव श्रुणुष्वैकं धनाविभो ॥२४॥ वांछितं कुरु क
ल्याण त्वद्दशाहम तःपरं ॥ ब्रवीमि मनसा स्माहं त्वं न कर्तुमिहार्हसि ॥२५॥ नघु
ष उ॥ त्वरिता ब्रूहि वंशस्ये करोमि तव वांछितं ॥ अलभ्यमपि दास्यामि तुभ्यं सु
श्रुवदस्व मां ॥२६॥ ॥शच्युवाच॥ ॥कथं ब्रवीमि राजेंद्र प्रत्ययो नास्ति मे त
व ॥ वचसा वार्थयाम्याहं ददासि न ददासि चेत् ॥२७॥ शपथं कुरु राजेंद्र पल
रोमि प्रियं तव ॥ पश्चाद्ब्रवीम्यहं राजन्नज्ञाला सत्येन यंत्रितं ॥२८॥ कृते मे मांछि
तेनूस दाते वशवर्तिनी ॥ न विष्यामि तु राजाधि सत्यमेतद्वचो मम ॥२९॥ श्च
वच्पेमेव कर्त्तव्यं वचनं तव सुंदरि ॥ शयामि सुकृतेनाहं यज्ञदानकृतेन वै ॥
३०॥ शच्युवाच ॥ इंद्रस्य हरयो वाहा गजश्चैवरथस्तथा ॥ गरुडो वासुदेव

ना.ष. स्वयमस्यमहिषस्तथा ॥३१॥ वृषभश्चः शंकरस्यापि ब्रह्मणो वरटापति ॥ मयूरो
कार्त्तिकेयस्य गजास्यस्तु चमूषकः ॥३२॥ इच्छाम्यहमपूर्वं वा हनं ते सुराधिप ॥
३७ यत्र विष्णोर्गरुडस्य ना सुराणां न रक्षसां ॥३३॥ वृहत्तुलाम हाराजमुनयः संश्रि
तव्रताः ॥ सर्वेन्द्रा विकयाराजन्नेतद्धि मम वांछितं ॥३४॥ सर्वदेवाधिकस्त्वं वेजा
नामिव सुधाधिप ॥ तेन से तेजसोऽद्दिवां छ्याम्यहमतंद्रिता ॥३५॥ व्यासउ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा शाकृष्यतत्तानदुर्वलिः ॥ उवाच व- नं नृपसंस्तुवन्वा
सवप्रियां ॥३६॥ नहुषउ॥ ॥ समस्तमुक्तं त्वया तन्विवाहनं रुचितं मम ॥ करि ३७
ष्यामि सुकेशांते वचनं तव सर्वथा ॥३७॥ नत्यल्पवीर्यो भविता यो वाहं कुरुते
मुनीन् ॥ अहमारुह्ययानेन तत्रामेष्यामि सुचिस्मिते ॥३८॥ व्यासउ॥ ॥इत्यु

क्तां तां सुसंतुष्टां विसर्ज्य च हरिप्रियां ॥ मुनीनात्मयसर्वांस्तानित्कवांच स्मयान्वित
॥३९॥ नहुषउ॥ ॥ अहमिन्द्रो द्यतो विप्राः सर्वशक्तिसमन्वितः ॥ कार्यमेकं भ
वंतु नवंतो विंगतस्मयाः ॥४०॥ इन्द्रासनं मया प्राप्तं नेन्द्राणी मामुपैति च ॥ श्र
कारिता च मां ब्रूते प्रेमपूर्वमिदं वचः ॥४१॥ मुनियानेन देवेन्द्र मामुपैहि सुराधि
प ॥ देवदेव महाराज मत्प्रियं कुरु मानद ॥ एतत्कार्यं मुनिश्रेष्ठा ममात्यंतदुरास
दं ॥ नवद्भिस्तु प्रकर्तव्यं सर्वथैव दयालुभिः ॥४३॥ मनो दहति मे कामः शक्र प
त्यां प्रवर्तितं ॥ नवंतः शरणं मेद्य कुरुध्वं कार्यमिच्छुतं ॥४४॥ व्यासउ॥ अग
स्तिप्रमुखास्तस्य श्रुत्वा वाक्यमतत्करं श्रृंगी चकार तं विलाकृपयापरमर्ष
यः ॥४५॥ श्रृंगीत्तस्तेयतशाक्यो मुनिर्निमित्तवदर्शिनः ॥ तुदं शापः नृपकामं पु

लोमीकृतमानसः॥४६॥ आरुह्य शिबिकां रम्यां संस्थितस्त्वरयान्वितः॥ वाहा
न्कृत्वा मुनीन्दिव्यान् सर्प सर्पेति चाब्रवीत्॥४७॥ कामार्त्तः स स्पृशन्मूढः पादेन मस्त
के मुनिं॥ अगस्तिं तापसश्रेष्ठं लोपामुद्रापतिं तदा॥४८॥ वातापिनाशकं वीरं
समुद्रस्यापि शोषकं॥ शकया ताडयामास पंचबाणशराहतः॥४९॥ इंद्राणी
गतचित्तो सौ सर्प सर्पेति चाब्रवन्मुनिं॥ तस्य शापं मुनिः क्रुद्धः शकाघातमनुस्म
रन्॥५०॥ सर्पो भव दुराचार त्वं न घोरवपुर्महान्॥ दशवर्षसहस्राणि सर्परूपध
रो भवान्॥५१॥ विचरिष्यसि वीर्येण पुनः स्वर्गमवाप्स्यसि॥ दृष्ट्वा युधिष्ठिरं नाम
तव मोक्षो भविष्यति॥५२॥ अगस्त्यान्मुनिवरान्श्रुत्वा धर्मपुत्रमुखात्ततः॥५३॥
व्यासउ॥ ॥ एवं शप्तः स राजर्षिः स्तुत्वा तं मुनिसत्तमं॥ स्वर्गात्पपात सद्यः सर्व

रूपधरो भवत्॥५४॥ बृहस्पतिस्ततो गत्वा तरसा मानसं प्रति॥ इंद्राय सर्ववृ
त्तांतं कथयामास विस्तरात्॥५५॥ बृहस्पतिस्ततो गत्वा तस्मा मानसं प्रत्युत्ताम
घवा शक्रः स्वर्गाच्च भवनात्स्वकं॥ मुदितात्मा महाराज स्थितस्तत्रैव वासवः॥५६॥
देवाश्च मुनयो दृष्ट्वा नहुषं पातितं भुवि॥ जग्मुः सर्वेपि तत्रैव यत्रेंद्रः सरसि स्थितः॥
५७॥ तमानीयासुराः सर्वे मुनिभिः सहितास्तदा॥ स्वर्गे संस्थापयामासुर्मनिपूर्वं
शचीपतिं॥५८॥ समागतं ततः शक्रं सुरा॥ संस्थाप्यासने विधिवद्दृष्टिषेकं दधु
ः शिवं ५९ इंद्रोपि स्वासनं ततः प्राप्य सह सुरालये॥ चक्रीडनंदने रम्ये काननेन
प्रेमयुक्तया॥६०॥ एवमिंद्रेण संप्राप्तं दुःखं परमदारुणं॥ हत्वा वृत्रासुरं कामं
विश्वरूपं महामुनिं॥६१॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं वृत्रासुरवधं प्रति॥ यत्पृष्टो हं त

भा·प· याराजन्कथानकमनुत्तमं॥६२॥यादृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमाप्नुयात्।
३९ अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभं॥६३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
षष्ठस्कंधेइंद्रमोक्षोनामनवमोध्यायः॥९॥ ॥जनमेजयउ०॥ ॥कथितंचरि
तंब्रह्मन्शक्रस्याद्भुतकर्मणः॥स्थानभ्रंशंतथादुःखप्राप्तिरुक्ताविशेषतः॥१
संदेहोत्रममाप्यस्तियच्छक्रोपिमहातपा॥देवाधिपत्यमाप्यपुःसहंदुःखमन्व
भूत्॥मखानांतुशतंकृत्वाप्राप्तंस्थानमनुत्तमं देवेशत्वंचसंप्राप्यभ्रष्टःस्था
नादसौकथं॥३॥तस्यापिकारणंप्रोक्तंब्रह्महत्यासमुद्भवं॥अत्यंतपातकंकृ
त्वादुःखितोभूच्छतक्रतुः॥४॥पूर्वजामेमुनिश्रेष्ठपांडवाःकृष्णसंश्रयाः॥सदा
चाराःसुशांताश्चद्विजभक्तिपरायणाः॥५॥देवतांशाःसमुद्भूताःदेवकल्पामहा

बला॥राजसूयमखंकृत्वासंपूर्णदक्षिणंक्रतुं॥६॥पूजयित्वाजगन्नाथंकृष्णंकमल
लोचनं॥दुःखाद्दुःखतरंप्राप्ताद्देवरूपाजितव्रता॥७॥नाद्भुतंपातकंतैस्तुकृतं
किंचिदिहप्रभो॥कथंतेपतिताब्रह्मन्नगाधेदुःखसागरे॥८॥द्रुपदीचमहाभाग
दिव्यरूपापतिव्रता॥वेदीमध्यात्समुत्पन्नादेवतांशात्व्ययोनिजा॥९॥कथमे
वंविधंदुःखमनुभूतं—थाद्विज॥सभायांवनवासेनविराटनगरेतथा॥१०॥की
चकेःक्लेशितासाध्वीकृष्णसेवापरायणाः॥रमांराजामहात्मासस्त्रीलाप
तिसंश्रया॥११॥अस्मिञ्जन्मनिनामित्रानकिंचिदुःकृतंकृतं॥मनसा
कर्मणावाचाज्ञानाद्ज्ञानतस्तथा॥१२॥किमत्रकारणंब्रूहिद्रुपदीदुःखभा
जनं जाताकृष्णपरासाध्वीद्विजसेवापरायणा॥१३॥केनकर्मविपाकेन

ना·प॰ पांचालीपांडवास्तथा ॥ दुःखानां भाजनं जाताः सर्वे सत्यव्रते स्थिताः ॥१८॥ उ
५० क्तं त्वया महाभाग पूर्वं कृष्णार्जुनाविमौ ॥ कारणादिह संजातौ नारायणावुभौ ॥
१६॥ अत्रापि च मुनिश्रेष्ठ संदेहोस्ति ममाद्भुतः ॥ वासुदेवांशसंभूतौ धर्मपुत्रौ
सुतापसौ ॥१७॥ प्राप्तज्ञानौ मुनी सम्यक् जन्मतस्तपसि स्थितौ ॥ गंगातीरे
जितात्मानौ विशाले बदरीवने ॥१८॥ किमर्थं तु तपस्तप्तं ताभ्यां तत्राश्रमोत्तमे शो
षयित्वा शरीरे वै मुनीभ्यां मुनिसत्तम ॥१९॥ एवंविधं तपस्तप्तं जातौ कृष्णार्जु
नौ भुवि केन कर्मविपाकेन गर्भवासमवापतुः ॥२०॥ ततः परं नृणां दुःखं सं
सारेस्मिन् परंतप ॥ विद्यते जठरे वासो विष्टामूत्रमये दृढे ॥२१॥ मासानां द
शकं पूर्णं स्यात्तत्र मुद्रितः किल ॥ निमिषार्द्धमपि स्यान्नात्रैव वह्निः शरणं ततः

केनात्र कारणेनेमौ नरनारायणौ मुनी ॥ गर्भवासं गतौ शांतौ सर्वेषामप्रियं
भृशं ॥ गर्भवासस्तथा जन्म तपस्य रतिमानवः ॥ तत्सुताभ्यामनुप्राप्तं तपस्तप्त्वा
तिदारुणं ॥२४॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं यदि जातौ निजेच्छया ॥ दैवाधीनौ क
थं चोक्तौ बभूवतुर्महाबलौ ॥२५॥ असंगतमिदं भाति सर्वं सत्यवतीसुत ना
रायणांशसंभूतौ दुःस्थितौ यद्बभूवतुः ॥२६॥ युधिष्ठिरस्तथा शोकः शापाद्भ
स्मीकृते स्वयं सकष्टं संप्रवृत्तस्तु कुकर्मणि दुरोदरे ॥२७॥ एतत्सर्वं समाच
क्ष्व कारणं करुणानिधे ॥ सर्वज्ञोसि मुनिश्रेष्ठ पुराणानां प्रवर्तकः ॥२८॥ ना
वाच्यं महतां किंचिच्छिष्ये च श्रद्धयान्विते ॥ तस्मात्कुरु महाभाग संदेहापनो
दनं ॥२९॥ सूत उ॰ ॥ इति पृष्टः स राज्ञा वै तदा सत्यवतीसुत ॥ तमाह अति प्र

ना·प· सन्नात्मायथामुक्रममुत्तरान्॥३०॥ व्यासउ॥ निबोधनृपतिश्रेष्ठकारणं परमा
४१ द्भुतं॥ कर्मणस्तु त्रिधा प्रोक्ता गतिस्तत्वविदां वरैः॥३१॥ संचितं वर्त्तमानं च प्रार
ब्धमिति तन्नेदृतः॥ अनेकजन्मसंजातं प्राक्तनं संचितं स्मृतं॥३२॥ सात्विकं रा
जसं कर्मतामसं त्रिविधं पुनः॥ शुभं वाप्यशुभं नृप संचितं वर्त्तकालिकं॥३३॥
अवश्यमेव नो क्षय्यं सुखं तं दुःखं तं तथा॥ जन्मजन्मनि जीवानां संचितानां
च कर्मणां॥३४॥ निःशेषस्तु क्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि॥ क्रियमाणं
च यत्कर्म वर्त्तमानं तदुच्यते॥३५॥ देहं प्राप्य शुभं वापि त्वशुभं वा समाचरेत्
संचितानां पुनर्मध्यात्समाहृत्य कियत्किल॥३६॥ देहारंभसमये च कालं प्रे
रयतीव तत्॥ प्रारब्धं कर्म विज्ञेयं भोगात्तस्य क्षयः स्मृतः॥३७॥ प्राणिनिः स्व

सुनो कर्मप्रारब्धं नात्र संशयः॥३८॥ पुराकृतानि राजेन्द्र त्वशुभानि शुभानि च
अवश्यमेव कर्माणि भोक्तव्यानीति निश्चयः॥ देवैर्मनुष्यैरसुरैर्यक्षगंधर्वपन्नगैः
॥३९॥ कर्मैव हि महाराज देहारंभस्य कारणं॥ कर्मक्षये जन्मनाशः प्राणिनां
नात्र संशयः॥४०॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र इंद्राद्याः सुरास्तथा॥ मानवा यक्ष
गंधर्वाः सर्वे कर्मवशाः किल॥४१॥ अन्यथा देहसंबंधः कथं भवति भूपते॥
कारणं यत्तु भोगस्य देहिनः सुखदुःखयोः॥४२॥ दुःखात्मकस्य भोगस्य
कारणं पातकं स्मृतं॥ सुखात्मकस्य पुण्यं वै सर्वेषां हि ताकिल॥४४॥ सु
कृतैस्तु सुरा राजन् भवंते हि मानवाः॥ पुण्यपापक्षये पुनस्ते वै नूतनं भवंति मा
नवाः॥४५॥ तथा नारायणो राजन्नरश्च धर्मजावुभौ॥ जातौ [illegible]

कामंमंशोनारायणस्यतो॥४६॥ पुराणपीतिकेयंवैमुनिभिः परिकीर्तिता।
ना.प. देवांशःसतुविज्ञेयोयोनविद्भिर्वाधिकः॥४७॥ नाऋषिःकुरुतेकाम्यनरु
४२ शोरुद्रमर्चति॥ नादेवांशोददात्यन्नंनाविष्णुःपृथिवीपतिः॥४८॥ इंद्रात्स्थैर्य
माद्विष्णोईनदादितिनृपते॥ यमात्तचपलात्पंचकोपंचैवपराक्रमं॥४९॥ आ
हारायक्रियतेनूनंशरीरमितिनिश्चयं॥ कथितोमुनिभिःसिद्धसततनावि
तात्मभिः॥५०॥ यःकश्चिद्बलवान्लोकेनाग्यवानथनोगवान्॥ विद्यावा
न्दानवान्वापिसदेवांशःप्रपद्यते॥५१॥ तथैवेतेसमाख्यातापांडवाःपृथिवी
पते॥ देवांशावासुदेवोपिनारायणसमप्रकृतिः॥५२॥ शरीरंप्राणिनांनूनं
भाजनंसुखदुःखयोः॥ शरीरीप्राप्नुकामंसुखदुःखमनंतरं॥५३॥ देहीनस्व

शःकोपिदैवाधीनःसदैवहि॥ जननंमरणंदुःखंसुखमाप्नोतिचावशः॥५४॥
पांडवास्तिवनेजाताःप्राप्तास्तुस्वगृहंपुनः॥ वनवासंपुनःप्राप्तावद्दुःखकरंप
रं॥५५॥ अर्जुनेननतस्तप्तंदुःकारंत्यजितेंद्रियैः॥ सतुष्टैस्तुसुरैर्दत्तंवरस्थानंपुनः
श्रुतं॥५६॥ नरदेहस्ततंपुण्यंपश्यगतंबहुवार्षिकं॥ नरदेहेतपस्तप्तंचोर्यंवार
रिकाश्रमे॥५७॥ नार्जुनस्यशरीरेतत्फलंदंसंबभूवह॥ प्राणिनांदेहसंबंधेगह
नाकर्मणोगतिः॥५८॥ दुर्ज्ञेयासर्वैर्मनिवानांतुकाकथा॥ वासुदेवोपिसंजातः
कारागारेतिसंकटे॥५९॥ नीतोसोवासुदेवेननंदगोपस्यगोकुलं॥ एकादशै
ववर्षाणिसंस्थितस्तत्रभारत॥६०॥ पुनःसमथुरांगत्वाजघानोग्रसुतंब
लात्॥ मोचयामासपितरौबंधनात्सदुःखितौ॥६१॥ उग्रसेनंचराजानंच

भा·षं· कारमात्मुरेपदे॥ जगामद्वारवत्यांसम्लेछराजन्तयालुनः॥ स्वर्वज्ञाविवशाक्क
ष्मिःभ्रतवान्घोरुषंमहत्॥६२॥ कृत्वाकार्याण्यनेकानिद्वारवत्यांजनार्दन
४३ देहंत्यक्त्वाप्रभासेतुसकुटंबोदिवंगतः॥६३॥ पुत्राःपौत्राश्चसुहृदोभ्रातरो
जामयस्तथा॥ भ्रासेयादवाःसर्वेविप्रशापात्क्षयंगता॥६४॥ एवंतेकथि
ताराजन्कर्मणांगहनागतिः वासुदेवोपिव्याधस्यबाणेननिधनंगतः॥६५
॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेदशमोध्यायः॥१०॥ जनमेजयउ
॥भारावतारणंयथपिकथितंजन्मकृष्णयोः॥ संशयोयंद्विजश्रेष्ठहृदयेमाधिति
ष्ठति॥१॥ पृथिवीगोस्वरूपेणब्रह्माणंशरणंगता॥ द्वापरांतेतिदीनात्तिपुरु
भारपीडिता॥२॥ वेधसाप्रार्थितोविष्णुःकमलापतिरीश्वरः भूभारोत्तारणा

र्थायदयतामेदिनींप्रति॥३॥ भगवन्भूभारतेखंडेदेवैःसहजनार्दनः॥ अवतर
स्वजगन्नाथवसुदेवगृहेविभो॥४॥ एवंसंप्रार्थितस्तैथाभगवान्देवकीसुतःब
भूवसहरामेणभूभारोत्तारणायवै॥५॥ कियदुत्तारितोभारोहत्वाउष्टनेककाः
ज्ञातासर्वेपुराचाराःनपापबुद्धीन्नृपाभिदः॥६॥ हतोभीष्मोहतोद्रोणोविराटो
द्रुपदस्तथा॥ बाल्हीकःसोमदत्तश्चकर्णोवैकर्तनस्तथा॥७॥ यैर्दुर्गितंधनंसर्वं
हताश्चतस्तयोपितः॥ युधिष्ठिरादयःदुष्टास्तेस्थितापृथिवीतले॥८॥ आभीरा
श्चकाम्लेछानिषादानिषादाःकोटिशःस्थिताः॥ भारावतारणंकिंतुकृतंतेन
हरिणाधीमता॥९॥ संदेहंमहांतभगवन्निवर्तितिचित्ततः॥ कृष्णावस्मिन्प्रजाःपुष्ट
:प्रपतःपापनिश्चयाः॥१०॥ व्यासउ॥ ॥राजन्नवस्मिन्युगेयादृक्प्रजाभव

तिकालतः नान्यथा मङ्गवेन्नूनं युगधर्मोत्र कारणं ॥ येधर्मरसिका नीवस्तेवै
ना·ध· सत्ययुगेभवत् ॥ धर्मार्थरसिकायेतु तेवैत्रेतायुगेभवत् धर्मार्थकामरसि
४४ काद्वापरेचाभवत्युगे ॥ अर्थकामपराः सर्वे कलावस्मिन्भवंति हि ॥ १३ ॥ युगध
र्मास्तु राजेंद्र नयांति विलयं पुनः ॥ कालकर्त्तास्तिधर्मस्यत्वधर्मस्यच वैपुनःध
राजोवाच ॥ येतु सत्ययुगे जीवा भवंति धर्मतत्पराः ॥ कुत्रते यमहाभागति
ष्ठंति पुण्यभागिनः ॥ १५ ॥ त्रेतायुगे द्वापरेवा येदानव्रतकारकाः वर्त्तंति
तेमुनिश्रेष्ठ कुत्रब्रूहि पितामह ॥ १६ ॥ कलावद्य दुराचाराः येवसंति गृहाणा
श्चाद्य युगे कयास्युतिपापिष्ठा वेदनिंदका १७ एतत्सर्वं समाचक्ष्वविस्तरेण
महामते ॥ सर्वथाश्रोतुकामोस्मि यदेतद्धर्मनिर्णयं ॥ १८ ॥ व्यास उ ॥ येवैकृ

तयुगे राजन्भवंति हि मानवाः स्वत्वा ते पुण्यकर्माणि देवलोकान्व्रजंति वै ॥
१९ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च नृपसत्तम ॥ स्वधर्मनिरतायांति लोका
न्कर्मजितान्किल ॥ २० ॥ सत्यं दया तथा दानं स्वदारगमनं तथा ॥ अद्रोहः सर्व
भूतेषु समता सर्वजंतुषु २१ एतत्साधारणं धर्मं कृत्वा सत्ययुगे पुनः ॥ स्वर्गं यांति
न रेवणाधर्मतो राजकाश्यप ॥ २२ ॥ तथा त्रेतायुगे राजन्द्वापरेथ युगे तथा ॥ कला
वस्मिन्युगे पापेन रकं यांति मानवा ॥ २३ ॥ तावत्तिष्ठंति ते तत्र यावत्साधकगप
र्ययः पुनश्च मानुषे लोके भवंति तु विमानवाः ॥ २४ ॥ यदा सत्ययुगस्याहिः कले
रंतस्य पार्थिव ॥ तदास्वर्गात्तु एपन्नतो जायंते किल मानवाः ॥ २५ ॥ यदा सत्ययुग
स्याहीः कलेरंतस्य पार्थिव तदास्वर्गात्तु रुपन्नतो जायंते किल मानवाः ॥ २५ ॥

ना·पं· महाकलियुगस्यादिः कलेरंतस्यपार्थिव॥ तदास्वर्गात्तुयेभ्रष्टास्तेजायंतेकिलमा
४५ नवाः॥२६॥ एवंकालसमाचारोनान्यथाभूतलेनघ॥ तस्मात्कलिरसत्कर्ता
तस्मिंस्तुतादृशीः प्रजाः॥२७॥ कदाचिद्दैवयोगात्तुप्राणिनांव्यत्ययोभवेत्॥ क
लौयेसाधवः किंचित्तेभवंतिहिद्वापरे॥२८॥ तथात्रेतायुगेकेचित्केचित्सत्ययुगे
तथा॥ दुष्टाः सत्ययुगेयेतुतेभवंतिकलावपि २९ स्वकर्मप्रभावेनप्राप्नोतिज
न्मतादृशं॥ पुनस्तुतादृशंकर्मकरोतियुगभावतः॥३०॥ जनमेजयउ॥ युगध
र्मान्महाभागब्रूहिसर्वानशेषतः॥ यस्मिन्वैयादृशोधर्मः ज्ञातुमिच्छामितत्तथा
३१॥ व्यासउ॥ निबोधनृपशार्दूलदृष्टांतंतेब्रवीम्यहं॥ साधूनामपिचेतांसियु
गभावाच्चलंतिवै॥३२॥ पितुर्यथातेराजेंद्रबुद्धिर्विप्रावहेलने॥ स्वतेवकालिना

कामंधर्मज्ञस्यमहात्मनः॥३३॥ अन्यथाक्षत्रियोराजाययातिकुलसंभवः॥ ता
पसस्यगलेसर्पंनृपकस्मादयोजयत्॥३४॥ सर्वथायुगबलंराजन्वेदितव्यंविजानता
प्रयत्नेनहिकर्तव्यंधार्मकर्मविशेषतः॥३५॥ नूनंसत्ययुगेराजन्ब्राह्मणावेदपा
रगाः स्वकर्मनिरताः कर्मनिरताः कामंसत्यशौचदयान्विताः॥३६॥ त्रय्याक्ष
कर्मनिरतास्तत्त्वज्ञानविशारदाः॥ धर्मवत्क्षत्रियास्तत्रप्रजारक्षणतत्परा
३७॥ वैश्यास्तुकृषिवाणिज्यगोसेवानिरतास्तदा॥ शूद्राः सेवापरास्तत्रपुण्येस
त्ययुगेनृप ३८ धर्मात्रेतायुगेकिंचिन्न्यूनाधर्मस्यसंस्थिति द्वापरेचविशे
षेणन्यूनासत्ययुगान्नृप॥३९॥ पूर्वंयेराक्षसाराजंस्तेकलौब्राह्मणाःस्मृताः
पाषंडनिरताः कामंभवंतिलोकवंचकाः॥४०॥ शूद्रसेवापराः केचिन्नानाध

मंत्रवर्त्तकाः॥ वेदनिंदाकराः क्रूराः धर्मविद्वेषतिवादुकाः॥४१॥ यथायथा कलिर्वृ
द्धिं याति राजंस्तथा तथा॥ धर्मस्य सत्यमूलस्य क्षयः सर्वात्मना न्नवत्॥४२॥ नैष्ठि
वन्ति यावैश्याः शूद्राश्च धर्मवर्जिताः॥ असत्यवासिनो पापास्तथा वर्णेतराः
कलौ॥४३॥ शूद्रधर्मरता विप्रा मूर्षाः प्रतिग्रहे रताः॥ भविष्यंति कलौ राजन्वृ
गेवृद्धिं गते किल॥४४॥ कामचाराः स्त्रियः कामलोभमोहसमन्विताः॥ मिथ्या
भिवादिनीः पापा सदा कैतवरता मिथः॥४५॥ स्वनर्तवित्तंका नित्यं मिथ्या भाषणे
पंडिताः॥ भवत्येवंविधा नार्यः पापिष्टाश्च कलौ युगे॥४६॥ आहारशुद्ध्या नृपते
चित्तशुद्धिस्तु जायते॥ शुद्धे चित्ते प्रकाशः स्यात् धर्मस्य नृपसत्तम॥४७॥ वृत्तिसंक
रदोषेण जायते धर्मसंकरः॥ धर्मस्य संकरे जाते नूनं स्याद्वर्णसंकरः॥४८॥ एवं

कलियुगे नृप सर्वधर्मविवर्जिते॥ चित्रं किमत्र नृपालाः परस्परविरोधिनः॥४९
यादवा धर्मनिरता द्वारकावासिनः पुनः॥ स्वैराः स्नेहयुक्ताश्च ज्ञानिनः कृष्णपा
लिताः॥५०॥ तेऽस्य निमित्त कलहं कृत्वा सर्वे परस्परं॥ कृत्वा युद्धमनयदिं ना
सेनिधनं गताः॥५१॥ न ज्ञातं वासुदेवेन कुटुंबकदनं महसौ त सहसा नाविभा
वत्तां पुरीं त्यक्त्वा विनिर्गता॥५२॥ प्लाविता च समुद्रेण द्वारिका नगरी पुनः॥
देहदाहार्जुनि नैवाविदत कृष्णरामयोः॥५३॥ देवैर्दैवैः सुदुर्ज्ञेयं किं पुनर्मानवै
र्भुवि॥ तदधीनं जगत्सर्वं संवादे सुरमानकं॥५४॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रश्च
द्रसूर्यौ विश्वावसु॥ वासवो वरुणः पूषा यमश्च धनदस्तथा॥५५॥ वसिष्ठो वाम
देवश्च नारदः कपिलः क्रतुः॥ सनकाद्याः ब्रह्मपुत्राः सर्वे दैववशाः किल॥५६॥

कामक्रोधस्तथालोभोविभ्रमोहर्षएवच॥ अहंकारश्चविद्वेषोह्यसूयाकलहस्तथा
५७॥ एतेचान्येवराजेंद्रभावादेहस्यदेहिनः॥ भवंतिदेहसंयुक्ताःसर्वेषांकाल
योगतः॥५८॥ येषाममीनदेहेषुनतेदेववरान्नृप॥ संकल्पश्चविकल्पश्चहर्ष
शोकौसविभ्रमौ॥५९॥ देहेयस्यनविद्यंतिसकिंनदेवयंत्रितः॥ विवशश्च
महाराजपरतंत्रःसदैवहि॥६०॥ रीतिरियंपुराणानांसर्वत्रनृपसत्तमः॥ देवा
नांव्रततीर्थानांदानानांसमयेस्तुतिः॥६१॥ निंदाचसमयेक्वापिनोहनाचवि
नीषिका॥ द्विविधोचार्थवादोहिस्तुतिनिंदात्मकोकिल॥६२॥ तथाजनविमुरु
शणांस्तुतिप्रोक्तामहात्मभिः॥ उपासनार्थमेतद्वैकारणंकथितंबुधैः॥६३॥ मे
दास्तथार्थवादाश्चभवंतिकलौयुगे॥ अन्येपाषंडधर्माश्चनतेन्येषुयुगेषु

वै॥६४॥ वेदधर्माःसत्ययुगेत्रेताद्वापरयोस्तथा॥ कलौपुराणधर्माश्चभं
वंतिनृपसर्वथा॥६५॥ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनांत्रयीनश्रुतिगोचरा॥ तेषामेव
हितार्थायपुराणसंहिताकृता॥६६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ट
स्कंधेएकादशोध्यायः॥११॥ ॥जनमेजयउ०॥ ॥तीर्थानितुविमुख्यानिब्रूहि
मेमुनिसत्तम॥ गम्यानिमानवैर्देविःक्षेत्राणिसरितस्तथा॥१॥ फलंचया
दृष्टंयत्रतीर्थेषुस्नानदानैःसरस्वती॥ नर्मदागंडकीसिंधुर्गोमतीतमसात
था॥३॥ कावेरीचंद्रभागाचपुण्यावेत्रवतीशुभा॥ चर्मण्वतीचसरयूस्तापी
साभ्रमतीशिवा॥४॥ एताश्चकथिताराजन्नन्याश्चशतशःपुनः॥ तासांस
मुद्रगाःपुण्याःस्वल्पपुण्यास्त्वसमुद्रगाः॥५॥ भवंतिहृष्टियोगेनग्राम्यवारि

ना·प· वक्षस्तथा॥ तासु स्नानं न कर्तव्यं कलिले सलिले सति॥६॥ गंगायां च सरस्वत्यां सा
ञ्जं दिनत्रयं बुधैः॥ स्नाने नैमित्तिके चैव न त्रयं बुधैः॥ स्नाने नैमित्तिके चैव न तु रो
४८ षः कदाचन॥७॥ पुष्करं च कुरुक्षेत्रं धर्मारण्यं सुपावनं॥ प्रभासं च प्रयागं च
नैमिषारण्यमेव च॥८॥ विख्यातं चार्बुदारण्यं शैलाश्च पावनास्तथा॥ श्रीशैल
श्च सुमेरुश्च पर्वतो गंधमादनः॥९॥ सरांसि चैव पुण्यानि मानसं सर्वविख्यातं
तथा बिंदुसरः श्रेष्ठं मच्छोदं नाम पावनं॥१०॥ आश्रमास्तु तथा पुण्या मुनीनां भा
वितात्मनां॥ विख्यातस्तु सदा पुण्यो ख्यातो बदरिकाश्रमः॥११॥ नरनाराय
णौ यत्र तेपाते तौ मुनी तपः॥ वामनाश्रमविख्यातः ज्ञातयूपाश्रमस्तथा॥
१२॥ येत्र यत्र तपस्तप्तं तस्यानाम्नाति विख्यतः॥ एवं पुण्यानि स्थानानि क्षि

संख्यातानि भूतले॥१३॥ मुनिभिः परिगीतानि पावनानि महीपते॥ तीर्थानि नृप
दानानि व्रतानि च मखास्तथा॥१४॥ तपांसि पुण्यकर्माणि सोपेक्षाणि महीपते॥
द्रव्यशुद्धिं क्रियाशुद्धिं मनःशुद्धिमुपेक्ष्य च॥१५॥ पावनानि हितार्थानि तपां
सि च व्रतानि च॥ कदाचिद्द्रव्यशुद्धिः स्यात् क्रियाशुद्धिः कदाचन॥१६॥ दुर्लभा म
नसः शुद्धिः सर्वेषां सर्वदा नृप॥ मनस्तु चंचलं कामं मनेकविषयाश्रितं॥१७॥ क
थं शुद्धं भवेद्राजन् नानाभावसमाश्रितं॥ कामक्रोधौ तथा लोभो ह्यहंकारो मद
स्तथा॥१८॥ सर्वे विघ्नकरा मत्या तेन पतीर्थव्रतेषु च॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं शौच
मिंद्रियनिग्रहः॥१९॥ स्वधर्मपालनं राजन् सर्वतीर्थफलप्रदं॥ नित्यकर्मपरि
त्यागात् नार्यसंसर्गदोषतः॥२०॥ सर्वतीर्थाधिश्रयणं पापमेवावशिष्यते॥ना

मा॰प॰ लयंति हि तीर्थानि सर्वथा देहजं मलं ।।२१।। मानसं क्षालितुं तानि समर्थानि नृप
राक्षानि यदि चेत्तानि गंगातीरनिवासिनः ।।२२।। मुनयो ह्येहसंसक्ताः कथं स्युर्वि
४९ जितात्मनः ।। वसिष्ठसदृशाः कामं विश्वामित्रादयः किल ।।२३।। रागद्वेषरताः सर्वे
कामक्रोधाकुलाः सदा ।। चित्तशुद्धिः परं तीर्थं गंगा हि स्रोतिपावनं ।।२४।। यदि
स्यादिह वियोगेन त्वा जयंत्यंतरं मलं ।। क्लिशेन तु सत्संगं कारणं तत्र भूपते ।।२५।। न
वेदा न च शास्त्राणि न व्रतानि न तपांसि नः ।। न मखा न च दानानि चित्तशुद्धेः सुका
रणं ।।२६।। वसिष्ठो ब्रह्मणः पुत्रो वेदविद्याविशारदः ।। रागद्वेषान्वितः कामं गं
गातीरकृताश्रमः ।।२७।। आडीबकं महायुद्धं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।। जातं निरर्थकं द्वे
षाद्देवानां विस्मयप्रदं ।।२८।। विश्वामित्रो बकः स्तत्र जातः परमतापसः ।। शापतः स

तु वशिष्ठेन हरिश्चंद्रस्य कारणात् ।।२९।। कौशिकेन वशिष्ठोपि शापादाडी देह
नाकृतः ।। शापादाडीबकौ जातौ तौ मुनि विशदव्रतौ ।।३०।। निवासं प्राप
तुः कामं नीडे मानसरोवरे ।। चक्रतु दारुणं युद्धं नखचंचुघताडनैः ।।३१।। व
र्षाणामयुतं यावत् क्राष्टमीक्रोधसंयुतौ ।। युयुधाते महोन्मत्तौ सिंहाविव पर
स्परं ।।३२।। ।। राजोवाच ।। ।। कथं तौ मुनिशार्दूलौ तापसौ धर्मतत्परौ ।। प
रस्परं वैरपरौ संजातौ केन हेतुना ।।३३।। शापपरस्परं केन कारणेन महामती
दत्तवंतौ निषः क्लेशकारकौ दुःखदौ नृणां ।।३४।। व्यास उवाच ।। हरिश्चंद्रो
नृपः श्रेष्ठस्त्रिशंकुतनुजः पुरा ।। वभूव रविवंशीयो रामचंद्रस्य पूर्वजः ।।३५
अनपत्यः स राजर्षिर्वरुणायाशं महाकेतुं प्रतिपन्ते पुत्रकामो नरमेधं उ

गा·प·
५०

रामदं॥३६॥बभूवसंतुष्टोहृष्टोभार्यासहोहरं॥ चकारविधिवत्कर्मस्वस्त्याक
रणपूर्वकं॥३८॥सुषुवेतनयंनारीसर्वलक्षणसंयुतं॥सुदंचापनृपस्तत्रपु
त्रेजातेविशांपते॥३९॥कृतवान्जातकर्मादिसंस्कारविधिमुत्तमं॥ददौहिर
ण्यगाःकामंब्राह्मणेभ्योविशेषतः॥४०॥जन्मोत्सवेतिसंवृत्तेतस्यपादसांप
तिः॥आजगाममहाराजविप्रवेषधरस्तदा॥४१॥पूजितःपार्थिवेनार्घ्यैर्दत्वाविधि
वदासनं॥कार्यमुद्दिश्यब्रवीद्वाक्यंवरुणोहमितिनृपतिं॥४२॥कुरुयज्ञंसुतं
लब्धापशुंपरमपावनं॥सत्यवाग्भवराजेंद्रसंकल्पस्तुत्वयाकृतः॥४३॥तच्छ्रुत्वा
वचनंराजाबभूवातिभयाकुलः॥संस्थंभ्याधिंनृपःप्राहवरुणंसंकृतांजलिः
४४॥ स्वामिन्करोमितंयज्ञंसर्वथाविधिपूर्वकं॥मयातेप्रतिज्ञातंनवानि

सत्यवागहं॥४५॥पूर्णेमासेविशुद्धेतधर्मपत्नीसुरोत्तम॥विशुद्धायांतुभार्या
यांकर्तव्यःसपशुर्मखः॥४६॥व्यासउ॥ ॥इत्युक्तेवचनेराज्ञावरुणःस्वगृहंग
तः॥राजाबभूवसंतुष्टःकिंचिच्चिंतातुरस्तथा॥४७॥पूर्णेमासेपुनःपाशीपरीक्षार्थं
नृपालये आजगामद्विजोभूत्वासुवेषःसुपुस्तकः॥४८॥ततोर्हणंसुखासीनं
नृपतिस्तंसुरोत्तमं॥उवाचविनयोपेतोहेतुगर्भंवचस्तदा॥४९॥असंस्कृतं
सुतंस्वामिन्पशुवध्यामितंकथं॥संस्कृत्यक्षत्रियंत्वत्वायजेहंयज्ञमुत्तमं॥५०॥
यत्स्मेयदिदेवत्वंतात्वादीनस्वसेवकं॥असंस्कृतस्यबालस्यनाधिकारोस्तिकु
चित्॥५१॥वरुणउ॥ वृतारयसिराजेंद्रइत्युक्त्वासमयंततः॥ऽःस्वजस्तवनानाभि
सुतस्नेहोत्यप्रवृत्तिणः॥५२॥गृहंव्रजामिनृपालवचनान्नवकोमत्तोते॥किंप

कालंप्रतीक्ष्यसांप्रमामिष्यामितिगद्दं॥५३॥नवितथ्यंत्वयातातत्तदास्यस्यविधायकं
अन्यथात्वयिमुंचामिकोपंशापसमन्वितं॥५४॥ ॥राजोवाच॥ ॥समावर्त्तक
मंतिसर्वथायादसांपते कृत्वापुत्रंपशुंयज्ञंयजिष्येविधिपूर्वकं॥५५॥मासउ॥
तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञोवरुणःप्रीतमानसः॥तथेत्युक्त्वाययौतूर्णंनृपस्तुसुस्थितोभवत्
५६॥रोहितास्यइतिख्यातःसुतस्तस्यविहद्विमान्॥संजातश्चतुरःसर्वविद्यानांच
विशारदः॥५७॥यज्ञस्यकारणंतेनज्ञातंसविस्तरं॥नयत्नीतस्ततःसोतिज्ञात्वा
मरणमात्मनः॥५८॥जगामजायनंवीरोगतोसौगिरिगह्वरे अगम्येन
पतेकांमस्थितस्तत्रस्नयातुरः॥५९॥प्रातेकालेथवरुणोयज्ञार्थीनृपतेर्गृहं॥
गत्वातमाहनृपाजंकुरुयज्ञंविशांपते॥६०॥चंस्त्वानवरुणोराजातमाह

व्यथितेंद्रियः॥किंकरोमिगतःक्वापिसुतोमेसुरसत्तम॥६१॥श्रुत्वातद्वचनंरा
ज्ञःकुपितोयादसांपतिः॥सशापतंनृपंकोपात्सत्यवादिनंमूर्ख॥६२॥जलोदरा
भिधोव्याधिर्देहेत्वचतुतेनृप॥यतःप्रतारितःश्राद्धंत्वयाकपटपंडित॥६३॥इ
तिशप्त्वाययोधामस्वकंपाशाधरस्तदा॥राजाचिंतातुरस्तस्थौभवनेव्याधिपी
डितः॥६४॥यदातिव्याधितोराजारोगेनशापजेनह॥तदासुश्रावपुत्रोपिपित
रंव्याधिपीडितं॥६५॥पांथिकःशापपुत्रोपिपितातेदुःखदुःखितः॥जलोदरं
विकारेणशापजेननृपात्मज॥६६॥धिग्मंदजीवितंतेद्यहथाजातस्यउमति
यत्स्वकापितरंदुःस्थंत्राहोसिगिरिगह्वरं॥६७॥किमेतेनशरीरेणप्राप्तंतेजन्म
नःफलं॥देहहंदुःखितंकृत्वास्थितोस्यत्रसुताधम॥६८॥आगत्यास्वाज्याःपितुः

ना.ष. कार्यसिपुत्रेणे तिसत्तमः ।। त्वदर्थे दुःखितो राजा कंदति व्याधिपीडितः ।।६९।। व्या
सउ ।। ।। तदाकर्ण्य वचस्तथ्यं पांथिकाद्धर्मसंयुतं ।। मनश्चक्रे मनो गंतुं द्रष्टुं तातं
५२ रुग्यातुरं ।।७०।। तदा विप्रवपुर्भूत्वा वासवस्तमुपागमत् ।। रहः प्राह हितं वाक्यं
दयावान् इव भारत ।।७१।। मूर्खोसि राजपुत्र त्वं गमयमातिंहपा ।। करोषि
पितरं त्वं न जानासि पितुर्मतिं ।।७२।। ।।इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कं
धे द्वादशोध्यायः ।।१२।। व्यासउ ।। ।। सोहं संस्तुतवान् राजा पूर्वं यत्कृतिको मख
:।। वरुणाय प्रजार्थे वै पुत्रं कृत्वा पशुं प्रिये ।।१।। गते त्वयि पिता कामं बद्धा भूपे
दृणाःपुनः ।। पशुं कृत्वा महाबुद्धे वधिष्यति व्यथातुरः ।।२।। इति निषेधितः पुत्रः
शक्रेणामिततेजसः ।। स्थितस्तत्रैव मायेशं मायया मोहितो नरः ।।३।। यदाय

दा पुनः श्रुत्वा पितरं रोगपीडितं ।। गमनाय मतिं चक्रे वासवः प्रतिषेधत ।।
हरिश्चंद्रोति दुःखार्त्तः पप्रच्छ गुरुमंतिके ।। स्थितं वसिष्ठमेकांते सर्वज्ञ
त्वं हितत्परं ।।५।। ।।राजोवाच ।। ।।भगवन् किं करोम्यद्य कातरोस्मि तथा कृत
श्चाहिमाऽदुःखसंतप्तं व्याधिनयातुरं ।।६।। वसिष्ठउ ।। ।। राजन्नुपायोस्ति रोग
नाशे प्रतिस्त्ववत्रियो दशविधाः पुत्राः कथितो धर्मसंग्रहे ।।७।। तस्मात्क्रीतं
सुतं कृत्वा जयस्त्वमखमुत्तमं ।। द्विजं दत्वा यथोद्दिष्टमानयः स्वद्विजातिजं ।।८।।
एवं कृते मखे भूप रोगनाशो भविष्यति ।। वरुणोपि प्रसन्नात्मा भविष्यति य
थासुखं ।।९।। व्यासउ ।। इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा प्रोवाच मंत्रिणं ।। अन्वेष
य महाबुद्धे विषये प्रतियत्नतः ।।१०।। कदाचित् लोभिलो भाथी दत्वाप्रिस्वसुतं

पिता॥ समानियधनं दत्वा यावत्प्रार्थयति प्रसौ॥११॥ सर्वार्थविसमाने यो यज्ञार्थे
द्विजबालकः॥ न कार्यस्त्रिपणा बुद्धिस्त्वया मत्कार्यहेतवे॥१२॥ प्रार्थितमस्त्वया
पुत्रः कस्यचिदितिवादिना॥ इत्थं एणं देहि यज्ञार्थकर्त्तव्यो सो पशुः किल॥१३॥ इ
ति संचोदितस्तेन सचिवः कार्यहेतवे॥ प्रार्थितव्यस्त्वया पुत्रः कस्यचिदितिवा
दिना॥१४॥ इत्थं एणं देहि यज्ञार्थकर्त्तव्यो सो पशुः किल॥ इति संचोदितसचिवः
कार्यहेतवे॥१५॥ अन्वेषयामास गुरोर्ग्रामे ग्रामे गृहे गृहे॥ एवमन्वेषयंस्तस्य
विषये कश्चिद्द्विजातुरः॥१६॥ निर्धनस्त्रिसुतश्चासीदजिगर्त्तेति नामतः॥ तस्य पुत्रं
शुनः सेफं मध्यमं मंत्रिसत्तमः॥१७॥ आनयामास मोहत्वार्थं प्रार्थितं धनं ततः॥ स
मानीय शुनः सेफं सचिवः कार्यतत्परः॥१८॥ राज्ञे निवेदयामास पशुर्यो यज्ञसिद्धि

जबालकं॥२१॥ प्रार्थयाम्यहमायुष्मन्सुखं ते हि भविष्यति॥ कंदत्ययं शुनः शे
फो कारुण्यान्मां तु नोत्यपि॥ दयावानृपराजेन्द्र कुरु मे वचनं नृप॥ परदेहस्य र
क्षार्थे स्वदेहं ये दयापराः॥२३॥ ददाति क्षत्रियाः कामं स्वर्गकामाः शुचिव्रताः
त्वं स्वदेहस्य रक्षार्थं हंसि द्विजसुतं बलात्॥२४॥ पापं मा कुरु राजेन्द्र दयावा
नेव बालके॥ सर्वेषां सदृशी प्रीतिर्देहे वेत्सि नृप स्वयं॥२५॥ मुंचैनं बालकं तस्मा
त्समानं यदि मे वचः॥ व्यासउ॥ ॥ अनादृत्य च तद्वाक्यं राजा रुखातुरो भृशं॥२६
न मुमोच मुनिस्तस्मै चुकोप प्रवीत्सुनः॥ उपदेशाद्ददौ मुनिः शुनः शेफाय कौशिक
॥२७॥ मंत्रयास धरः स्याथ दयावान्वेदवित्तमः॥ शुनः शेफो पि तं मंत्रं म सलं इंध
कर्षितः॥२८॥ सुतस्वरेण चुक्रोश सस्मरन्वरुणं न्नवा॥ स्तुवंतं मुनिपुत्रं तं

ना.ष. ज्ञात्वा यथार्थसंपति ॥२९॥ तत्रागत्य सुनःशेफमुमोचयदसंक्रमं ॥ रोगहीनं नृपं कृ
५४ त्वा वरुणस्य गृहं ययौ ॥३०॥ विश्वामित्रस्तु तं पुत्रं स्मृतवान्मोचितं मृतं ॥ नष्टं तं वच
नं राज्ञा कौशिकस्य महात्मनः ॥३१॥ रोषं दधार मनसा राज्ञोपरि समाधिजः ॥ ए
कस्मिन् समये राजा हयारूढो वनं गतः ॥३२॥ शूकरं हंतुकामस्तु मध्याह्ने कौशिकी
तटे ॥ दृष्ट्वा ब्राह्मणवेषेण विश्वामित्रेण वंचितः ॥३३॥ सर्वस्वं प्रार्थितं तस्य गृही
तं राज्यमद्भुतं ॥ पीडितोसौ हरिश्चंद्रो यजमानो यतो न्हरं ॥३४॥ वशिष्टकौशि
कं शशाप वने प्राप्तं यदृच्छया ॥ क्षत्रियाधम दुर्बुद्धे मम ब्राह्मणवेषधृक त ॥ बक
ध्यानपरो यस्मात्तस्मात्त्वं वै बको भव ॥३५॥ बकधर्म्मं तथा किं त्वं गर्वं वहसि दांभि
क ॥ कस्मात्त्वया नृपश्रेष्ठो यजमानो ममायसो ॥ अपराधं विना जाल्मगमितो दुः

खमद्भुतं ॥ बकध्यानपरो यस्मात्तस्मात्त्वं वै बको भव ॥३६॥ इति शप्तो वशिष्ठेन कौ
शिकः प्राह तं पुनः ॥ त्वमप्याडी भवाशु ष्मन् बकोहं यावदेव तु ॥३७॥ आसत्त ॥
एवं परस्परं दत्त्वा शापं तौ क्रोधपीडितौ ॥ अंडजौ तरसा जातौ सरस्याडीबकौ मु
नी ॥३८॥ एकस्मिन्मादपे नीडं कृत्वा सो बकरूपवान् विश्वामित्रः स्थितस्तत्र दि
व्यमानसरोवरे ॥३९॥ अन्यस्मिन्पादपे कृत्वा वसिष्ठो नीडमुत्तमं ॥ आडीरूपध
रस्तस्थावन्योन्यं द्वेषतत्परौ ॥४०॥ दिने दिने ततो संग्रामं चक्रतुः क्रोधसंयुतौ ॥
दुःखदं सर्वलोकानां क्रंदमानौ भृशोत्कटं ॥४१॥ चंचापक्षप्रहारैस्तु नखाघातै
परस्परं ॥ जघ्नतू रुधिरक्लिन्नौ किंशुकाविव पुष्पितौ ॥४२॥ एवं बहूनि वर्षाणि
पक्षिरूपधरौ मुनी ॥ स्थितौ तत्र महाराज न्यायपारीनयंस्थितौ ॥४३॥ राजो वा

च॥ कथं मुक्तौ मुनिश्रेष्टौ शापाद्वाशिष्टकौशिकौ॥ तन्ममाचक्ष्व विप्रर्षे परं कौतु
हलं हि मे॥ ४४॥ व्यास उवाच॥ ४४॥ सुषमा नाकुनौ हष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः त
त्राजगाम निमिषैः वृतः सर्वैर्दयापरः॥ ४५॥ तावाश्वास्य जगत्कर्त्ता निवार्य युध्य
तौ तदा॥ शापं संमोचयामास तयोः क्षिप्तं परस्परं॥ ४६॥ ततो जग्मुः सुराः सर्वे
स्वानि धिष्ण्यानि पन्नगाः सत्यलोकं जगामाशु हंसारूढः प्रतापवान्॥ ४७॥
विश्वामित्रोप्यगात्तूर्णं वसिष्टस्याश्रमं गतः॥ मिथः स्नेहं ततः कृत्वा प्राप्तावुपशमोप
देशतः॥ ४८॥ मित्रावरुणिनाप्येवं कृतं युद्धमकारणं॥ कौशिकेन समं नृप दुःख
दं च परस्परं॥ ४९॥ कोनाम मानवो लोके देवो वा दानवोपि वा॥ अहंकारज
यं कृत्वा सर्वदा सुखमाप्नुवेत॥ ५०॥ परयरमनृपालं कर्तव्यं धर्मसाधनं॥ तीर्थदा

नं जपो होमः स्वाध्यायं विप्रभोजनं॥ ५१॥ श्रद्धात्र विविधा प्रोक्ता सात्विकी राजसी
तथा॥ तामसी सर्वदेहेषु देहिनां धर्मकर्मसु॥ ५२॥ सात्विकी उत्तमा श्रद्धा यथो
क्ताफलदा सदा॥ तदर्धफलदा प्रोक्ता राजसा विधिसंयुता॥ ५३॥ तामसी त्वफ
ला राजन्ननुत्तकीर्तिकरी पुनः॥ कामक्रोधाभिभूतानां नां नृपसत्तम॥ ५४॥
इति श्रीभागवते महापुराणे षष्टस्कंधे त्रयोदशोध्यायः॥ १३॥ जनमेजय उ॥ मि
त्रावरुणिरित्युक्तं नाम तस्य मुनेः कथं॥ वसिष्टस्य महाराज ब्रह्मणस्तनुजस्य ह
किमसौ कर्मतो नाम प्राप्तवान्गुणतस्तथा॥ ब्रूहि मे वदतां श्रेष्ठ कारणं तस्य ना
मजं॥ २॥ व्यास उ॥ ॥ निबोध नृपतिश्रेष्ठ वसिष्ट ब्रह्मणः सुतः॥ निमिशापात्तु
तत्का पुनर्जातो महाकृतिः॥ ३॥ मित्रावरुणयोर्यस्मात्तस्मात्तन्नाम विश्रुतं॥

ना॰ प॰ मित्रावरुणिरित्यस्मिंल्लोके सर्वत्र पार्थिवः॥४॥ राजोवाच॥ ॥कस्मात्स म-
सधर्मात्मा राज्ञा ब्रह्मात्मजो मुनिः॥ चित्रमेतन्मुनिश्रेष्ठो राज्ञः शापोतिदारुणः
५६ ५॥ अनागसं मुनिं राजा किमसौ शप्तवान्मुने कारणं वद धर्मज्ञ तस्य शापस्य
मूलतः॥६॥ व्यास उ॰॥ ॥कारणं तु मया प्रोक्तं तव पूर्वं विनिश्चितं॥ संसारोयं
त्रिभिर्व्याप्तो राजन्मायागुणैः किल॥ धर्मकर्ता तु नृपा लालसपरं तु तापसाः
सर्वे तु गुणैर्विद्धा नो — लक्ष्ये वै हि ह॥८॥ कामक्रोधाभिभूतास्च राजानो मुनय-
स्तथा॥ नो नाहंकारसंसक्ता अस्वरं तिष्ठस्वरं तपः॥९॥ यतंति ह ते क्रियायज्ञात्
रजोगुणसमावृताः॥ ब्राह्मणास्तु तथा राजन्नन्को पि सत्वसंयुतः॥१०॥ अ-
पि गौ निमिः शप्तः स्तनयो मुनिः पुनः॥ दुःखाद्दुःखतरं प्राप्ता तु ना चपि

स्वभावतः॥११॥ द्रव्यशुद्धिः क्रियाशुद्धिर्मनसः शुद्धिसात्त्विकी॥ दुर्लभा प्राणि-
नां नृप संसारे त्रिगुणात्मके॥१२॥ इक्ष्वाकुकुलसंभूतो निमिर्नाम नराधिप
॥रूपवान्गुणसंपन्नो धर्मज्ञो लोकरंजकः॥१३॥ सत्यवादी दानपरो याज्ञ-
को ज्ञानवान्शुचिः॥ द्वादशात्मनवो धीमान्प्रजापालनतत्परः॥१४॥ पुरं
निवेशयामास गौतमाश्रमसंनिधौ॥ जयंतपुरसंज्ञं तु ब्राह्मणानां हिता-
यसः॥१५॥ बुद्धिस्तस्य समुत्पन्ना यजेयमिति राजसी॥ यज्ञेन बहुकालेन
दक्षिणा संयुतेन च॥१६॥ इक्ष्वाकुं पितरं दृष्ट्वा यज्ञकार्य पार्थिवः॥ कारयामा-
स संभारं यथादिष्टं महात्मभिः॥१७॥ भृगुमंगिरसं चैव वामदेवं च गौतमं॥ वसि-
ष्ठं च पुलस्त्यं च ऋचीकं पुलहं क्रतुं॥१८॥ मुनीनामंत्रयामास सर्वज्ञान्वेदपारगान्॥ प

भा·प·
५१

त्रवीद्याप्रवीणांश्च तापसान्वेदवित्तमान्॥१९॥ राजोवाच॥ निमिसंज्ञस्ततः संभा
रः संपूज्य गुरुमात्मनः॥ वसिष्ठं प्राह धर्मज्ञं विनयेन समन्वितः॥२०॥ यज्ञे हं मु
निश्रेष्ठ इलियाजेय स्वल्पनिधे॥ गुरुस्त्वं सर्ववेत्तासि कार्यमेकं कुरुष्व तं॥२१
यज्ञोपकरणं सर्वसमानीतं सुसंस्कृतं॥ पंचवर्षसहस्रांदीक्षां कर्तुमतिश्च मे
२२॥ तच्छ्रुत्वा सो निमेर्वाक्यं वसिष्ठः प्राह नृपतिं॥ इंद्रेणाहं हतः पूर्वं यज्ञार्थं नृपसत्त
मः॥२३॥ सदीक्षां गमिता देवः पंचवर्षशतात्मिकां॥ तस्मात्त्वमंतरं तावत्प्रतिपा
लय पार्थिव॥२४॥ इंद्रयज्ञे समाप्ते च तत्वा कार्ये दिवस्यसि आगमिष्यामि अहं रा
जन् तावत्त्वं प्रतिपालय॥२५॥ राजोवाच॥ मयानिमंत्रिताश्चान्ये मुनयो यज्ञकार
णात्॥ संभाराः संभृताः सर्वे पायया मिकथं पुरी॥२६॥ इक्ष्वाकुणां कुलेब्रह्मन्

गुरुस्त्वं वेदवित्तम॥ कथं त्यक्त्वाद्य मे कार्यमुद्यतो गंतुमुद्यवे॥२७॥ नते युक्तं द्विज
श्रेष्ठ यदुक्तं सम स्वं मम॥ किंबलं मे त्वयि प्राज्ञ लोना कलित चेतसि॥२८॥ निवा
रितोपि राज्ञा स जगाम इंद्रमखं गुरुः॥ राजापि विमना भूत्वा गौतमं समपूजयत्॥
२९॥ इयाज हिमवत्पार्श्वे सागरस्य समीपतः॥ दत्तिया बकुना हत्वा पंचवर्षश
तात्मके॥३०॥ विप्रेभ्यो मखवकर्माणि॥ निमिना पंचसाहस्त्रीदीक्षा तत्र कृता नृप
ऋत्विजः पूजिता कामं धनेर्गो भियुता पिता॥३१॥ शक्रयज्ञे समाप्ते तु पंचवर्ष
शतात्मके आजगाम वसिष्ठस्तु राज्ञः सत्रदिदृक्षया॥३२॥ आगत्य संस्थितस्त
त्र दर्शनार्थं नृपस्य च॥ तदा राजा प्रसुप्तस्तु निद्रयापहृतो नरः॥३३॥ नासौ प्र
बोधितो भृत्यैर्नागतस्तु मुनिं नृप॥ वसिष्ठस्य ततो मन्युः प्रादुर्भूतो वमाननात्

भा.ष. ३४ अदत्वानात्निमेस्तत्र चुकोप मुनिसत्तमः॥ शापं च दत्तवांस्तस्मै शरीरमनुव
५८ र्त्तांगतः॥३५॥ यस्मात्त्वं मां गुरुं त्यक्त्वा त्वन्यं गुरुमात्मनः॥ दीक्षितोसि बलान्मे
दमामवज्ञाय पार्थिवः॥३६॥ वारितोपि मया तस्माद्विदेहस्त्वं भविष्यसि॥ पत
त्वेशरीरं ते विदेहोनवन्नृपते॥३७॥ व्यासउवाच॥ ॥ इति तद्दारुणं श्रुत्वा राज्ञस्तु
परिचारकाः॥ सद्यः प्रबोधयामासु निमिं गुरुःप्रकोपितं॥३८॥ कुपितं तं समाग
त्य राजा विगतकल्मषः॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं हेतुगर्भं च युक्तिमत्॥ मम दोषो ना
स्ति धर्मज्ञ गतस्त्वं तु स्वया कुलं॥ हित्वा मां यजमानं वै प्रार्थितोपि मया भृशं॥
४०॥ न लज्जसे द्विजश्रेष्ठ त्यक्त्वा कर्म जुगुप्सितं॥ संतोषी ब्राह्मणः श्रेष्ठो जानन् ५८
धर्मस्य निश्चयं॥४१॥ पुत्रोसि ब्राह्मणः साक्षाद्वेदवेदांगवित्तम॥ नवेत्सि विप्र ध

र्मस्य गतिः सूक्ष्मां दुरासदां॥४२॥ आत्मदोषमविज्ञात्वा मां वृथा शप्तुमिच्छसि
त्यक्तस्तु मुख्यजैः क्रोधश्चांडालादधिको यतः॥४३॥ वृथा क्रोधपरीतेन म
यि शापः प्रपातितः॥ तवापि च पतत्वद्य देहोयं क्रोधसंयुतः॥४४॥ एवं श
प्तो मुनी राज्ञा राजा च मुनिना तथा॥ आप्य परस्परं शापं दुःखितौ तौ बभूव
तुः॥४५॥ वसिष्ठस्त्वति चिंतार्त्तो ब्रह्माणं शरणं गतः॥ निवेदयामास तदा
शापं नृपकृतं महत्॥४६॥ वसिष्ठ उवाच॥ ॥ राज्ञा शप्तोस्मि देहोयं पतत्व
त्वैति वै॥ किं करोमि पितः प्राप्तं कष्टं कायभयात्मकं॥४७॥ अन्यसमुत्पत्तौ
कारणं वद सांप्रतं॥ यथा मे देहसंयोगः पूर्ववत्सम पद्यत॥४८॥ त्वत्तोमतो वा
देहो मे प्राडुर्भवति तत्कुरु॥ समर्थोसि महाराज प्रसादं कर्तुमर्हसि॥४९॥ व

 शिष्टस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा प्रोवाच तं सुतं।। मित्रावरुणयोस्तेजस्त्वं प्रविश्य स्थिरो
 भव।।५०।। तस्मात्त्वयोनिजः कालेन विता नात्र संशयः।। पुनर्देहं समासाद्य धर्म
युक्तो भविष्यति।।५१।। सूतात्मा वेदवित्कामं सर्वज्ञः सर्वपूजितः।। एवमुक्तस्त
दा पित्रा प्रययौ वरुणालयं।।५२।। कृत्वा प्रदक्षिणं प्रीत्या प्रणम्य च पितामहं।।
विवेशासतयोर्देहौ मित्रावरुणयोः किलः।।५३।। जीवांशेन वशिष्ठोऽथत्यक्त्वा
देहमनुत्तमं।। कदाचिदुर्वशी राजन्नागता वरुणालयं।।५४।। यदृच्छयावरा
रोहा सखीगणसमावृताः दृष्ट्वा तावप्सरां दिव्यां रूपयौवनसंयुतां ५५
जातौ कामातुरौ दिव्यौ तामूचतुस्तदा नृप।। विवशौ वीक्ष्य चार्वंगीं देवकन्यां म
नोरमां।।५६।। आवां त्वमनवद्यांगि वरयस्व स्मराकुलौ।। विहरस्व यथाका

मस्थानेस्मिन्वरवर्णिनि।।५७।। तथोक्ता सा तदा देवी तास्मां तत्र स्थिताः —— ।।त
त्वा भावं स्थिरं देवी मित्रावरुणयोर्गृहे।।५८।। सा गृहीत्वा तयोर्भावं संस्थिता चा
रुदर्शना तयोस्तु पतितं वीर्यं कुंभे दैवाद्वनावजे।।५९।। तस्माज्जातौ मुनीरा
जन्द्वावेव। त्वातिमनोहरौ।। अगस्तिः प्रथमस्तत्र वसिष्ठश्चापरस्तथा।।६०।। मित्रा
वरुणयोस्तेजात्तापसावृषिसत्तमौ।। प्रथमस्तु वनं प्राप्तो बाल एव महातपाः६१
इक्ष्वाकुस्तु वसिष्ठं तं वव्रे बालं पुरोहितं।। वंशस्यास्य सुखार्थं वै पालयामास पा
र्थिव।।६२।। विशेषेण मुनिं ज्ञात्वा प्रीतियुक्तो बभूव ह।। एतत्ते सर्वमाख्यातं व
सिष्ठस्य च कारणं।।६३।। शापाद्देहान्तरप्राप्तिं मित्रावरुणयोः किलः।।६४।।
इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः।।१४।। जनमेजय उ।।

देहशापौ वसिष्ठस्य कथितास्त्वया किल ॥ निमिः कथं पुनर्देहं प्राप्तवानिति मे वद
॥१॥ व्यास उ० ॥ वसिष्ठेन च संप्राप्तः पुनर्देहो नराधिप ॥ निमिना न तथा प्राप्तो देहश्चा
पादनंतरं ॥२॥ यदा शप्तो वसिष्ठेन तदा तत्रालयाङ्गतौ ॥ ऋत्विजो ये वृता राज्ञा ते स
र्वे समचिंतयन् ॥३॥ किं कर्तव्यमहस्माभिः शापदग्धो महीपतिः ॥ अस्मिन्मखे त्वसंपू
र्णे दीक्षायुक्तश्च धार्मिकः ॥४॥ किं कर्म कार्यमेतद्वै विपरीतं विकलं किल ॥ अ
वश्यभाविना वत्स रक्षा कार्याः स्म निवारणे ॥५॥ मंत्रैर्बद्धविधेस्तत्र देहं तस्य म
हात्मनः ॥ पतितं धारयामासुः किंचित्स्वसनसंयुतं ॥६॥ गंधैर्माल्यैश्च विवि
धैः पूज्यमानं मुकुंदुभिः ॥ मंत्रशक्त्या प्रतिस्थंभ्य निर्विकारं सुपूजितं ॥७॥ त
थैव योजमासुर्यविहीनाः समाप्यते ॥ समाप्ते च क्रतौ तत्र देवाः सर्वे समागताः ॥

८॥ ऋत्विग्भिः संस्तुताः सर्वे सुप्रीतांश्च सवासवाः ॥ विज्ञप्ता मुनिभिस्तैर्वै निमेरात्मा नम
ब्रुवन् ॥९॥ प्रसन्नास्म महीपाल वरं वरय सुव्रत ॥ यज्ञेनानेन राजर्षे कतेजन्म
विधीयते ॥१०॥ देवदेहं न देहं वा यत्रेमनसि वांछितं ॥ दद्मः कामं सुरेशानेन
क्लोके यथासुखं ॥११॥ एवमुक्तो निमेरात्मा संतुष्टस्तानुवाच ह ॥ न देहे मन
वांछास्ति सर्वथैव विनश्वरे ॥१२॥ वसेयं सर्वसत्वानां दृष्टावे सुरसत्तमाः ॥ नेत्रेषु
सर्वभूतानां निवासस्ते सुरैः कृतः ॥१३॥ निमिषेषांतिचरस्तु तिलकं तेनैव देहिनः
तववामात्मनि मिषामानवापरावृत्तथा ॥१४॥ पतंगाश्च ततो विश्वेति पुनश्चानि
मिषाः सुरा ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मै देवास्तस्मात्मनेतदा ॥१५॥ आमंत्र्य च मुनींस्त
त्र जग्मुः सर्वे यथागतं ॥ गतेषु तेषु देवेषु मुनयस्तत्र संस्थिताः ॥१६॥ विचिंत्य

विधिवत्स्वर्गनिमेर्देहिसमाहरन्॥ अरणिं तत्र संस्थाप्य ममंथुर्मंत्रवित्तदा॥१७॥
मंत्रहोमैर्महात्मानः पुत्रहेतोर्निमेरथ॥ अरण्यां मथ्यमानायां पुत्रः प्रादुर
भूत्तदा॥१८॥ अरण्यमथनाज्जातस्तस्मान्मिथिरिति स्मृतः मंत्रहोमैर्महात्मा
नः पुत्रहेतोर्निमेरथ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तः साक्षान्निमिरिवापरः॥ अरणिम
थनाज्जातस्तस्मान्मिथिरिति स्मृतः॥१९॥ येनासौ जनकाज्जातो तेन जनकोऽभव
त्॥ नगरी निर्मिता तेन गंगातीरे मनोहरा॥२०॥ मिथिलेति सुविख्याता गोपु
राट्टालसंयुता॥ धनधान्यसमायुक्ता हट्टशाला विराजिता॥२१॥ वंशेऽस्मिन्ये
पि राजानस्ते सर्वे जनकाख्यया॥ विख्याता ज्ञानिनः कामं वैदेहाः परिकीर्तिताः
एतत्ते कथितं राजन्निमेराख्यानमुत्तमं॥ शापाद्यस्य विदेहत्वं विस्तरात्कथितं मया

२३॥ जनमेजय उ॥ भगवन्भवता प्रोक्तं निमिशापस्य कारणं॥ श्रुत्वा संदेहमापन्नं
मनो मेतीव चंचलं॥२४॥ वसिष्ठो ब्राह्मणश्रेष्ठो राज्ञश्चैव पुरोहितः॥ पुत्रोपमस्त
थापि राज्ञा शप्तः कथं मुनि॥२५॥ गुरुं च ब्राह्मणं ज्ञात्वा निमिना न कृता क्षमाः॥
यज्ञकर्मरतेनेत्थं कथं क्रोधमुपागतः॥२६॥ ज्ञात्वा धर्मस्य विज्ञानमिक्ष्वाकुसंभवः
कथं॥ क्रोधस्य वशमापन्नः शप्तवान्ब्राह्मणं गुरुं॥२७॥ व्यास उ॥ क्षमातिदु
र्लभा राजन्प्राणिनां रिजितात्मभिः॥ क्षमावान्दुर्लभो लोके सुसमर्थो विशेष
तः॥२८॥ सर्वसंगपरित्यागी मुनिर्भवतु तापसः॥ क्षुधानिद्राविजेता च यो
गाभ्यासे सुनिष्ठितः॥२९॥ कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहोऽहंकारश्चतुर्थकः॥ उ
ज्ञेया देहमध्यस्था रिपवः सर्वथा नृप॥ नभूतपूर्वः संसारे न चैव वर्ततेऽधुना॥ न

 वितानं पुमान्कश्चिद्योजयेत रिपूनिमान्॥३१॥ नस्वर्गेन च भूर्लोके ब्रह्मलोके
 हरेः पदे॥ कैलाशे नेदृशः कश्चिद्यो जयेत् रिपूनिमान्॥३२॥ मुनयो ब्रह्मपुत्रा
श्च तथान्ये तापसोत्तमाः॥ ते पि गुणत्रया विद्धाः किं पुनर्मानवा भुवि॥३३॥ क
पिलः सांख्यवेत्ता च योगात्मा सततं शुचिः॥ तेनापि दैवयोगाद्धि प्रदग्धाः सगरा
त्मजाः॥३४॥ तस्मादाजन्महंकारात्संजातं भुवनत्रयं॥ कार्यकारणभावात्तु त
द्विषु कथं भवेत्॥३५॥ ब्रह्मगुणत्रयाविष्टो विष्णुश्शंकरस्तथा॥ भव
वंति शरीरेषु तेषां भावाः पृथक् पृथक्॥३६॥ मानवानां च का वार्त्तास्मिल्लोके त
त्ववस्थितौ॥ गुणानां संकरो राजन् सर्वत्र सर्वदा स्थितः॥३७॥ कदाचित्स
त्ववृद्धिः स्यात्कदाचिद्रजसः क्वचित्॥ कदाचित्तमसो वृद्धिः समभावः कदाचन॥

३८॥ निर्गुणः परमात्मासौ निर्लेपः परमव्ययः॥ अलक्ष्यः सर्वसत्वानाम
प्रमेयः सनातनः॥३९॥ तथैव परमा शक्तिर्निर्गुणा ब्रह्मसंस्थिता॥ दुर्ज्ञेया
चाल्पमतिभिः सर्वभूतव्यवस्थिता॥४०॥ परमात्मनस्तथा शक्तेस्तयोरैक्यं
सदैव हि॥ तयोस्तु अंतरं सूक्ष्मं को वेत्ति भुवनत्रये॥४१॥ यो वेद स विमुक्तोऽस्मिन् सं
सारे त्रिगुणात्मके दुर्ज्ञेयं ज्ञानविज्ञानैर्ज्ञानं भवति कर्हिचित्॥४२॥ अको
धं शिक्षयत्यन्यान्को धनायेत पोधनाः॥ विवर्द्धनास्तु धनायैव यातु वर्हो प
देशिकः॥४३॥ ज्ञानं तु द्विविधं प्रोक्तं शास्त्रिकं प्रथमं स्मृतं॥ वेदशास्त्रार्थविज्ञा
नात्तच्चैव बुधैर्गतः॥४४॥ वितर्कास्तत्र बहवो भवंति मतिकल्पिताः कु
तर्ककल्पिताः केचित्सुतर्ककल्पिताः परे॥४५॥ वितर्कैर्विभ्रमोत्पत्तिर्विभ्र

भा.ष. माबुद्धिर्निश्चिता ॥ बुद्धिर्मिश्चात्मज्ञानेन नाशः प्राणिनां परिकीर्त्तिताः ॥४६॥ अनु
भवात्स्वं द्वितीयं ज्ञानं तदुच्यते नृप ॥ तत्त्वदर्शाप्यते तस्य वेत्तुः संगो यदा भ
६३ वेत् ॥४७॥ शास्त्रज्ञानान्न कार्यस्य सिद्धिर्भवति भारत ॥ तस्मात्सानुभवज्ञा
नं संभवति मानुषं ॥४८॥ अंतर्गतं तमः छेत्तुं शास्त्राद्बोधो हि न क्षमः ॥
यथा न नश्यति तमः कृतया दीपवार्त्तया ॥४९॥ तत्कर्म यन्न बंधाय सा
विद्या या विमुक्तये ॥ आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणं ५० शी
लं परहिता सक्तिरल्लुब्धको क्षमा धृती ॥ संतोषश्चेति विद्यायाः परिपाकोज्व
लं फलं ॥५१॥ विद्यया तपसा वापि योगाभ्यासेन वा नृपते कामादीनां वशा
नृणां नैव नाशः कदाचन ॥५२॥ मनस्तु चंचलं राजन्स्वभावादतिदुर्यहं

तद्वशाः सर्वथा प्राणी त्रिविधा भुवनत्रये ॥५३॥ कामक्रोधादयो भावा मन
जाः परिकीर्त्तिता ॥ ते तदा न भवंत्येव यदा वै निर्जितं मनः ॥५४॥ तस्मात्तु नि
मित्ता राजन्क्षमा विहिता मुनौ ॥ यथा ययातिना पूर्वं लता शुक्रे लता ग
सि ५५ भृगुपुत्रेण शप्ताऽपि ययातिर्नृपसत्तमः ॥ न च्छापमुनिकोपाक्त
तं राजा गृहीतवान् ॥५६॥ कश्चित्सोम्यो भवेत्कश्चित्क्रूरो भवति पार्थिवः
सत्त्वा वन्येऽत्र नृपते कस्य दोषोऽत्र कल्प्यते ॥५७॥ हे हया भार्गवान्पूर्वं धन
लोभात्सुरोहितात् ॥ ब्राह्मणान्मूलतः सर्वांस्तु हृदयन्तेऽर्दिताः ॥५८॥ ग
भनिर्लयं तेषां क्षत्रियाः कुपिताः भृशं पातकं दृष्टतः जलाब्रह्मह
त्या समुद्भवं ॥५९॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे पंचदशोऽध्याः

ना·प· प्रः॥१४॥ जनमेजय उ॥ कस्मिन्कुले समुत्पन्नाः क्षत्रिया हैहयाश्च ये॥ ब्रह्महत्या
मनादृत्य निजघ्नुर्भार्गवांश्च ये॥१॥ वैरस्य कारणं तेषां किमिह ब्रूहि पितामह॥ नि
६४ मित्तेन विना क्रोधं कथं कुर्वंति क्षत्रियाः॥२॥ वैरं पुरोहितैः सार्द्धं कस्मात्ते प्राप्त
जायत॥ नाल्पहेतुं हि तद्वैरं क्षत्रियाणां भविष्यति॥३॥ अन्यथा ब्राह्मणान्पू
ज्यान्कथं जघ्नुरनागसः॥ बाहुजा बलवंतोपि पापभीताः कथं नतु॥४॥ स्व
ल्पापराधे कोहन्याद्वाडव क्षत्रियर्षभः॥ संदेहोत्र मुनिश्रेष्ठ कारणं वक्तुम
र्हसि॥५॥ सूत उ॥ ॥ इति पृष्टस्तदा तेन राजा सत्यवतीसुतः॥ उवाच पर ६४
मः प्रीतः कथां संस्मृत्य चेतसा॥६॥ शृणु पारिक्षितेवार्त्तां क्षत्रियाणां पु
रातनीं॥ आश्चर्यकारिणीं सम्यक् विहितां च पुरा मया॥७॥ कार्तवीर्येति

नाम्नाभूद्धैहयः पृथिवीपतिः॥ सहस्रबाहुर्बलवान् अर्जुनो धर्मतत्परः॥८
दत्तात्रेयस्य शिष्योभूद्वतारो हरेरिव॥ सिद्धः सर्वार्थदः कामं भृगुणां याज्य एव
सः॥९॥ यज्वा परमधर्मिष्टः सदा दानपरायणः॥ ददौ वित्तं भृगुभ्यो सौ
क्रतुयज्ञाननेकशः॥१०॥ धनिनस्ते द्विजा जाता भार्गवा नृपदानतः॥ हय
रत्नसमृद्धा द्याः संजाताः पृथिव्यां भुविः॥११॥ स्वयाते नृपशार्दूले कार्तवी
र्ये महात्मनि॥ हैहया निर्द्धनाः जाताः कालेन महता नृपः॥१२॥ धनकार्यसमु
त्पन्ने हैहयानां कदाचन॥ याचितुं ते निजग्मुस्तान् भृगून्स्ते हैहया नृप॥१३
धनकार्यसमुत्पन्ने हैहयानां कदाचन॥ विनयं क्षत्रियाः कृत्वा ययाचुर्ना
र्गवोत्तमान्॥ न ददुस्ते ति लोभार्त्ता नास्तीति वादिनः॥१४॥ भूमौ च निदधुः के

चितं भगवो धनमुत्तमं॥ ददुः केचिद्द्विजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयं॥१५
ना·पु· ततास्थानांतरे द्रव्यं ब्राह्मणा भयविक्लवाः॥ तत्काश्च मानुषयुः सर्वे भृगव
६५ स्त्विष्म यान्विताः॥१६॥ जायांश्च दुःखितान्दृष्ट्वा नदंत्वे निमोहिताः॥ पाजधि
त्वागताः सर्वे गिदुर्गाननुपाश्रिताः॥१७॥ ततस्ते हैहयास्तात दुःखिताः कार्य
गौरवात्॥ भृगुणामाश्रमान्जग्मुर्द्रव्यार्थं क्षत्रियर्षभाः॥१८॥ भृगुंस्तु निर्ग
तान्वीक्ष्य सम्भ्रमान्त्यक्तान्गृहानथ॥ चखनुर्भूतलं तत्र द्रव्यार्थं हैहया भृशं
१९॥ कुपितास्ते गृहान्सर्वान्समुद्घाद्य यदृच्छया॥ ददृशुश्च खनुः सर्वं तत
लं भूरि द्रव्यमत्र॥२०॥ खनता विगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि॥ ददृशु
ः क्षत्रियाः सर्वे तद्वित्तं समकर्षिताः॥२१॥ निर्जिघ्य हैहयाः द्रव्यं ददृशु धन

लिप्सया॥ ब्राह्मणांश्च क्रुद्धाः सर्वे नीताश्च शरणं गताः॥२४॥ ययुस्ते गिरि
दुर्गांश्च यत्र वै भृगवः स्थिताः॥ आगमंदिनुत्तं तं तञ्चैरुद्धैवमहीमिमां॥
२५॥ भागान्भागान्भृगून्सर्वान्निजघ्नुर्निशितैः शरैः॥ आबालवृद्धानप
रान्नेवमन्यच्च पातकं॥२६॥ एवमुछाद्यमानेषु भार्गवेषु पतः स्नतः॥ हत्तु
गर्भाश्च नारीणां गृहीत्वा हैहया भृशं॥२७॥ रुरुदुः स्म ततः स्त्रियः कामं कुरुर्ध
रवदुःखिताः॥ गर्भांश्च कृंतितायासां क्षत्रियैः पापनिश्चयैः॥२८॥ अने
प्याक्रम्य तान्भृगून्भूतनयः तीर्थवासिनः॥ मुंचं तु क्षत्रियाः क्रोधं ब्राह्मणेषु
अपावहं॥२९॥ अयुक्तेन तदारब्धं स्वबुद्धिः कर्मगर्हितं॥ यज्जगाद्भृगुपत्नीनां
निहत्तुः क्षत्रियर्षभाः॥३०॥ अतुल्य पुण्यपापानामिहैव फलमाप्नुयात्

ना॰ब॰ तस्मात्कुगुप्सितंकर्मत्यक्तव्यंनृतिमिच्छता॥३१॥ नानाकर्हैहयाःक्रूरामुनी
नत्यद्दयापरान्॥ जघ्नंतःसाधवःसर्वेनार्थज्ञाःपापकर्मणां॥३२॥ एभिःकृतंध
६६ नंसर्वंपूर्वजानांमहात्मनां॥ वंचयित्वात्तुज्जातिर्धर्मागयात्वच्चैरैरिव॥३३॥ एते
प्रतारकाःदंभात्तापसावकवृत्तयः॥ उत्पन्नैश्चमहत्कर्मप्रार्थितंवितयान
नः॥३४॥ नदत्तुःप्रार्थितंविप्राःपादहद्यापियाचीताः॥ नास्तीतिवाहिनःत्त
ध्वाऽखिन्नानात्मयाजकान्॥३५॥ धनंप्राप्तंकार्तवीर्यदित्तितंकेनहेतुना॥
नत्तताःत्ततवःकिंतेदानंवार्थिपुत्रिवाः॥३६॥ नसंचितंभवेद्विप्रैस्तुधनंक्वापि
कदाचन॥ यतृष्णःविधिवद्देयंनोक्तव्यंचयथासुखं॥३७॥ इमैचौरत्वयंका
मंतथाराजत्वयंद्विजाः॥ वक्रिनयंमहाघोरंतथाधूर्तत्वयंमहत्॥३८॥ येन

केनाप्युपायेनधनंत्यजतिरक्षकं॥ अथवासौमृतोयातिद्रव्यंत्यक्त्वात्वस
गतिं॥३९॥ पादहव्यातथास्माभिःप्रार्थितंविनयान्वितैः॥३९॥ तथापिलो
नसंदिग्धैर्नदत्तंनःपुरोहितैः॥४०॥ दानंत्यागस्तथानाशोधनस्यगतिरीदृ
शी॥ दानत्योगोत्ततीनांचनाशःपापात्मनाकिल॥४१॥ नदातानचभोक्ता
त्रपणोगुप्सिततत्परः॥ राज्ञासौसर्वथादंड्योसंचकोदुःखभाग्नरः॥४२॥ त
स्माद्वयंगुरून्एतांत्वंचकान्ब्राह्मणाधमान्॥ हंतुंसमुद्यताःसर्वेनिक्रोधयं
महात्मभिः॥४३॥ व्यासउ॥ इत्युक्त्वाहेतुमहाकंपतानाभ्यास्यमुनीनथ॥ वि
चेरुश्चविचित्राणानाच्चगुदारानानेकशः॥ नयात्रस्त्रिगुपन्नस्तुहिमवंतंधरा
धरं॥ अपेहिरुदंतश्चवेपमानाःससाध्वसाः॥४४॥ नयात्रस्त्रिगुपन्नस्तु

हिमवंतं धराधरं ॥ प्रपेदिरे रुदंत्यश्च वेपमानाः भयातुराः ॥ ४५ ॥ एवं तैर्हैह
यैर्विप्राः पीडिता धनकामुकैः ॥ निहताश्च यथाकामं संरब्धैः पापकर्मभिः ॥ ४६
६९ लोभ एव हि प्राणीनां देहसंस्थो महारिपुः ॥ सर्वदुःखाकरं कामं दुःखदः प्राण
६७ नाशकः ॥ ४७ ॥ सर्वपापस्य मूलं हि सर्वदा लोभसंयान्विताः ॥ विरोधस्य द्विजवैरे
सर्वासि कारणं परं ॥ ४८ ॥ लोभात्त्यजंति धर्मं वै कुलधर्मं तथैव हि ॥ मातरं भ्रा
तरं हंति पितरं बांधवं तथा ॥ ४९ ॥ गुरुं मित्रं तथा भार्यां पुत्रं च भगिनीं तथा ॥
लोभाविष्टो न किं कुर्यात्कृत्यं पापमोहिताः ॥ ५० ॥ क्रोधात्कामादहंकाराल्लोभ
एव महारिपुः ॥ प्राणांस्त्यजति लोभेन किं पुनः स्यात् धनादिकं ॥ ५१ ॥ पूर्वजास्ते
महाराज धर्मज्ञाः सत्पथेस्थिताः ॥ पांडवाः कौरवाश्चैव लोभेन निधनं गताः ॥ ५२

यत्र भीष्मश्च द्रोणश्च कृपः कर्णश्च बाह्लिकः ॥ भीमसेनो धर्मपुत्रस्तथैवार्जुनके
शवौ ॥ ५३ ॥ तथापि युद्धमत्युग्रं कृतं तैश्च परस्परं ॥ कुरुबकदनं भूरि कृतं लोभात
रैरिह ॥ ५४ ॥ हतो द्रोणो हतो भीष्मस्तथैव पांडवात्मजाः ॥ भ्रातरः पितरः पुत्राः स
र्वे वै निहता रणे ॥ ५५ ॥ तस्माल्लोभाभिभूतश्च किं न कुर्यान्नरः किल ॥ हैहयैर्नि
हताः सर्वे भार्गवाः पापबुद्धिभिः ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
षोडशोध्यायः ॥ जनमेजय उ० ॥ ॥ कथं ताश्च स्त्रियः सर्वा भृगूणां दुःखसागरात्
मुक्ता वंशाः पुनस्तेषां ब्राह्मणानां स्थिरोऽभवत् ॥ १ ॥ हैहयैः किं कृतं कार्यं हत्वा
तान्ब्राह्मणानपि ॥ क्षत्रियैर्लोभसंयुक्तैः पापाचारैर्विशेषतः ॥ २ ॥ तत्त्वविस्तरात्
मे ब्रह्मन्नत्र एवत्तकथामृतं ॥ पावनं सुखदं नृणां परलोके फलप्रदं ॥ ३ ॥ श्री

मा॰प॰ सत॥ श्रुत्वा राजन्स्ववत्सा मिकथां पांपत्रणाशिनीं॥ यथा ख्रियस्तु ता मुक्ता दुःखात्र
स्माद्दुरत्ययात्॥४॥ हृतपत्न्योयदा राजन्हिमवंतं गिरिं गताः॥ नयत्रलातिनिम्नाश्च
१० हैहयैः पीडितान्हृशं॥५॥ काचित्रासांसन्नयो विद्या कामिनी चतुरान्हृशं॥ दुरंगैके
६८ णा दृष्ट्वा गर्भसाकुलहृदये॥६ पलायनपरा दृष्ट्वा क्षत्रियैर्ब्राह्मणी यदा॥ विकलाति
जसयुक्ता तदा तेडकुंबुन्हृशं॥७॥ गत्यंतां वध्यंतां नारीसमन्नयाति सत्वरा॥ इति
क्रवंतः संप्राप्ताः कामीनी खङ्गपाणयः॥८॥ सान्नयान्त्तितान्दृष्ट्वा रुरोदसमु ६८
पागतान्॥ गर्भस्थिरक्षणार्थं साचुक्रोश गतिर्वथाकुला॥९॥ रुदंतीमातरं क्ष
त्रादीनां त्राणाविवर्जितां॥ निराधारां कंदमानां क्षत्रीयैन्नरतापिता॥१०॥
गृहितामिवसिंहेन सगर्भां हरिणीं तथा॥ साश्रुनेत्रां वेपमानां कोपवालक

स्तदा॥११॥ निर्भोरु निर्जगामाशु गर्भः सूर्य इवा परः॥ पुस्फुरद्दृष्टीक्षत्रियाणां ते
जसा बालकः शुभः॥१२॥ दर्शनाद्बालकस्याशु सर्वे जाता विलोचनाः॥ वज्रमुगि
रिदुर्गे भुजस्तंभाश्च क्षत्रियाः॥१३॥ चिंतितं मनसा सर्वैः किमेतदिति सांप्रतं॥
सर्वेचत्तु विहीना यज्जाताः स्म बालदर्शनात्॥१४॥ ब्राह्मण्यास्तु प्रभावोयं सती
व्रतबलं महत्॥ तपो दैमो घसंकल्पाः किं करिष्यामदुःखिताः॥१५॥ इतिसंचि
त्य मनसा नेत्रहीना निराश्रयाः॥ ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्ईहयागतचेतसः॥१६
प्रणेमुस्तां नयत्रस्तां ततां जनिपुटाश्चते॥ ऊचुश्चैनां नयो विप्रां दृष्ट्वा यक्षत्रि
यर्षनाः॥१७॥ प्रसीदसुभगे मातः सेवकास्ते वयं किल॥ कृतापराधा रंनो रुक्ष
त्रियाः पापबुद्धयः॥१८॥ दर्शनात्तव लन्धांगिजाताः सर्वे विलोचनाः॥ सुरवंते

नैवपश्यामोजन्मांधाश्चनामिनी॥१९॥अद्भुतंतेतपोवीर्यंकिंकुर्वःपाप
कारिणः॥शरणंतेप्रपन्नास्मदेहिचक्षूंषिब्राह्मण॥२०॥अंधत्वंमरणाद्वरं
त्पांकर्तुंत्वमर्हसि॥पुनर्दृष्टिप्रदानेनसेवकान्कुरुनस्त्रियान्॥२१॥उपा
रम्भ्यचगर्तेमःसहिताःपापकर्मणः॥अतःपरंनकर्तव्यंमीदृशंकर्मकर्हि
चित्॥२२॥नागर्षिनांतुसर्वेषांसेवकाःस्मवयंकिल॥अज्ञानाद्यत्कृतंपापंत्वं
तत्क्षंतव्यंत्वयाधुना॥२३॥वैरंनातःपरंकापिस्मउनिःसहस्त्रियेः॥कर्तव्यंशाप
थैःसम्यकवर्तितव्यंतुहैहयः॥२४॥सपुत्रान्नवसुश्रोणीप्रणतास्मवयंचते॥
प्रसादंकुरुकल्याणितद्वेष्यामःकदाचन॥व्यासउ॥ ॥इतितेषांवचःश्रुत्वा
ब्राह्मणीविस्मयान्विता॥ ता[illegible]प्रणतान्दुःस्थानास्वास्थ्यगतलोचनान्॥

२६॥नमयागृहीताद्दृष्टीर्युष्माकंक्षत्रियःकिल॥नाहंरुषान्विताकामंकारणंश्रृ
णुताद्ययत्॥२७॥अयंवन्नागर्वोन्नमुरुजःकुपितोद्यवः चक्षूंष्यतेयुष्मा
कंस्थंभिताविरुषान्विताः॥२८॥स्वबंधून्निहतान्दृष्ट्वागर्भस्थानपिक्षत्रि
येः॥धर्मपरान्ननासस्त्वापसान्यनकामया॥२९॥गर्भानपियदाभूवंभृगुणां
घ्नतपुत्रकाः॥तदाधमूरुणागर्भोमयावर्षशतंधृतः॥३०॥षडंगश्चाखिलो
वेदोगृहीतोनेनचांजसा॥गर्भस्थेनापिबालेनभृगुवंशविवृद्धये॥३१॥सोयं
पितृवधात्नूनंक्रोधाद्वोहंतुमिच्छति॥तेजसायस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानि
वः॥३३॥तस्मात्त्वौर्वंसुतंमेद्ययाचध्वंविनयान्विताः॥प्रणिपातेनतुष्टोसौदृ
ष्टिंवःप्रतिमोक्ष्यति॥३४॥व्यासउ॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्याःहैहयास्तुष्टुवुः

श्रुतं॥ प्रणम्य विनयोपेता ऊचुस्तं मुनिसत्तमं॥३४॥ स संतुष्टो वचस्त्वा तथानुवा
च स्तुष्टः॥ गच्छध्वं स्वगृहान्नूनं पामयाच्चांतं चक्षवः॥३५॥ अवश्यभावनो भावानां
भवंति दैवनिर्मिताः॥ नात्र शोकः कर्तव्यः पुरुषेण विजानता॥३६॥ पूर्ववत्तद्दृष्टयः
सर्वे प्राप्नुवंतु यथासुखं॥ व्रजंतु विगतक्रोधा भवनानि यथासुखं॥३७॥ इति
तेन समादिष्टा हैहयाः पद्मलोचन॥ ऊर्वमामंत्र जग्मुस्ते गृहाणि च यथारुचि
३८॥ ब्राह्मणी तं सुतं दिव्यं गृहीत्वाश्रमं गता॥ पालयामास नृपाल तेजस्विन
तं दिता॥३९॥ एवं ते कथितं राजन्नृगुणां तु विनाशनं॥ लोभाविष्टा क्षत्रिये
यत्कृतं पातकं किल॥४०॥ जनमेजय उ॥ श्रुतं मया महत्कर्म क्षत्रियाणां च दा
रुणं॥ कारणं लोभ एवात्र दुःखरक्षो भयोत्सुसः॥४१॥ किंचित्प्रष्टुमिहेच्छामि

संशयं वासवीसुत॥ हैहयास्ते कथं नाम्ना ख्याता भुवि नृपात्मजा॥४२॥ यदोस्तु
यादवाः काम संभरता भारतास्तथा॥ हैहयास्ते कथं न। कोपि राजाभूत्तेषां वंशोद्भ
तिष्ठित॥४३॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि कारणं करुणानिधे॥ हैहयास्ते कथं जा
ताः क्षत्रियाः केन कर्मणा॥४४॥ ॥व्यास उ॥ ॥हैहयानां समुत्पत्तिं शृणु नृ
प विस्तरं॥ पुरातनीं सुपुण्यां च कथां पापप्रणाशनीं॥४५॥ कस्मिंश्चित्सम
ये नृप सूर्यपुत्रः सुलोचनः॥ रेवंतनामा विख्यातो रूपवानमितप्रभः॥४६॥
उच्चैःश्रवसमारुह्य हयरत्नं मनोहरं॥ जगाम विष्णुसदनं वैकुंठं भास्करात्मज
॥४७॥ भगवद्दर्शनाकांक्षी हया रूढोय वागतः॥ दूरतस्तु तदा दृष्टो लक्ष्म्यासौ
रविनंदन॥४८॥ रमा वीक्ष्य हयं दिव्यं भ्रातरं सागरोद्भवं॥ रूपेण विस्मिता

ना·ष· तस्य तस्थौ स्थंभितलोचना ॥४९॥ भगवानपि तं दृष्ट्वा हयारूढं मनोहरं ॥ आ
गच्छंतं रमां विष्णुः पप्रछप्रणयात्तनुः ॥५०॥ कोयमायाति चार्वंगी हयारूढइ
७१ वापरः ॥ स्मरस्तेनानुजः कामं मोहयन्भुवनत्रयं ॥५१॥ प्रेक्षमाया तदा लक्ष्मीश्चि
त्रा देवयोगतः ॥ नोवाच वचनं किंचित्पृष्टापि च पुनः पुनः ॥५२॥ व्यासक्त
वाश्वा ॥ ॥ अश्वासक्तमनां वीक्ष्य कामिनीमतिमोहितां ॥ पश्यंतीं तुरगं प्रेम्णा चं
चलाक्षीं चचंचलां ॥५३॥ तामाह भगवान्क्रुद्धः किं पश्यसि सुलोचने ॥ मोहि
तेव हरिं मां किं पृष्टा नैवाब्रवीषि से ॥५४॥ सर्वत्र रमसे यस्मात्कुमातस्मात्त्व
विष्यसि ॥ चंचलत्वाच्चलात्वं वै सर्वथैव न संशयः ॥५५॥ मानुता च यथा नारी
नूनं भवती नान्यथा ॥ तथा त्वं कपिकल्याणि स्थिरा नैव कदाचन ॥५६॥ त्वं

हयं मत्समीपस्था समीक्ष्य यद्विमोहिता ॥ वडवा भव वामोरु मर्त्यलोकेतिदारु
णे ॥५७॥ इति शप्ता रमादेवी हरिणा देवयोगतः ॥ रुरोद वेपमाना सा भयभी
ताति दुःखिता ॥५८॥ तमुवाच रमानाथं शंकिता चारुहासिनी ॥ प्रणम्य शि
रसा देवं स्वपतिं विनयान्विता ॥५९॥ देवदेव जगन्नाथ करुणाकर केशव ॥
स्वल्पेपराधे गोविंद कस्माच्छापं ददासि मे ॥६०॥ न कदाचिन्मया दृष्टः क्रोध
स्तवेदृशः प्रभो ॥ क्व गतस्ते मयि स्नेहः सहजो न तु नश्वरः ॥६१॥ वज्रपात
स्तु शत्रौ वै कर्त्तव्यो न सुहृज्जने ॥ सदाहं वरयोग्या ते शापयोग्या कथं ततः ॥
६२॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामि गोविंद पश्य नद्य तवाग्रतः ॥ कथं जीवे त्वया हीना वि
रहानलतापिता ॥६३॥ प्रसादं कुरु देवेश शापादस्मात्सुदारुणात् ॥ कदा

भा·ष· मोक्षेसमीपेतेभ्रान्तोमिसुखदुःखितो॥६४॥विष्णुरुवाच॥ ॥यदातेनवि
७२ तापुत्रहस्थिमामसमःप्रिये॥तदामांप्राप्स्यतत्वंगिसुखितात्वंनविष्यति॥
६५॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेलक्ष्मीशापोनामसप्तदशोध्या
यः॥१७॥ ॥जनमेजयउ॥ ॥इतिशप्ताभगवतासिंधुजाकालयोगतःकथ
वावडवाजातारेवंतेनचकिंकृतं॥१॥कस्मिन्देशेद्विजादेवीवडवारूपधारि
णी॥संस्थित्येकाकिणीबालापरेपिलसतिकायथा॥२॥कालंकियंतमायु
ष्मन्वियुक्तापतिनारमा॥संस्थितावनेरण्येकिंकृतंचतयापुनः॥३॥समा
गमंकदाप्राप्तावासुदेवस्यसिंधुजा॥पुत्रःकथंतयाप्राप्तोनारायणवियुक्त
या॥४॥एतद्वृत्तांतमार्येशाकथ्यस्वसविस्तरं॥श्रोतुकामोस्मिविप्रेंद्रकथांख्या

नमनुत्तमं॥५॥ ॥सूतउ॥ ॥इतिपृष्टस्तथाव्यासपरीक्षितसुतेनवै॥कथ
यामाससन्तोविप्राःकथामेतांसुविस्तरां॥६॥व्यासउ॥शृणुराजन्प्रवक्ष्या
मिकथांपौराणिकींशुभां॥पावनांसुखदांकर्णेविशदांरससंयुतां॥७॥
रेवंतसुरमांदृष्ट्वाभ्रांतांदेवेनकामिनी॥तयार्त्तःश्रययोदूरात्वरणम्यगतां
पतिं॥८॥पितुःसकाशंत्वरितावीक्ष्यकोपंजगत्पते॥निवेदयामासकथां
भास्करायसमापन्नां॥९॥दुःखितासारमादेवीप्रणम्यजगदीश्वरं॥भ्रा
ज्यामानुषंलोकंप्राप्ताकमललोचना॥१०॥सूर्यपत्न्यातपस्तप्तंयत्रपूर्वं
सुदारुणं॥तत्रैववसायथावाश्ववडवारूपधारिणी॥११॥कालिंदीतमसा
संगेसुपर्णाश्रमस्यचोत्तरे॥सर्वकामप्रदेस्थानेसुरम्यवनमंडिते॥१२॥तत्रस्थि

ना·ष· त्वा महादेवं शंकरं वांछितप्रदं ॥ दध्यौ चैकांतमनसा प्रज्वलिनं च स्वरोपरं ॥ १३ ॥ पं
९३ चाननं दशभुजं गौरीदेहार्द्धधारिणं ॥ तत्रैव कर्पूरगौरदेहान्नं नीलकंठं त्रिलोच
नं ॥ १४ ॥ व्याघ्राजिनधरं देवं गजचर्मोत्तरीयकं ॥ कपालमालाकलितं नाग
यज्ञोपवीतिनं ॥ १४ ॥ सागरस्य सुता कृत्वा हृदि रूपमनोहरं ॥ तस्मिंस्तीर्थे
रमा देवी चकार दुश्चरं तपः ॥ १५ ॥ ध्यायमाना महादेवं वैराग्यमास्थिता त्व
रां दिव्यं वर्षसहस्रं तु गतं तत्र महीपते ॥ १६ ॥ ततस्तु भीमो महादेवो वृषारूढ
स्त्रिलोचनः ॥ प्रत्यक्षोऽभून्महाराज तः पार्वतीसहितः प्रभुः ॥ १७ ॥ तत्रेमस
गणैः बुक्त्वामाह हरिवल्लभां ॥ तपस्यंतीं महाभोगां मामाक्षिनीरूपधारिणीं ॥
१८ ॥ किं तपस्यसि कल्याणि जगन्माता सर्वदं समे ॥ सर्वार्थदं पतिं त्यक्त्वा सर्वलोक

विधायकः ॥ १९ ॥ हरिं त्यक्त्वा कथं मां कस्मात्वोऽपि देवि जगत्पतिं ॥ वासुदेवं जगन्ना
थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ २० ॥ वेदोक्तं वचनं कामनारीणां पतिदेवता ॥ नान्य
स्मिन्सर्वथा भावः कार्ह विश्वया ॥ २१ ॥ पतिशुश्रूषणं धर्म एव सनातनः ॥ यास्त्वा
त्वाहशाः स्त्रियः सर्वथा श्रुतमित्युत ॥ २२ ॥ नारायणस्तु सर्वेषामेवाराध्यः सदैव हि
तं त्यक्त्वा देवदेवेशं किं माध्यायसि सिंधुजे ॥ २३ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ आशुतोष महे
शान समाहं पतिना शिव ॥ मां समुद्धर देवेश शापादस्माद्दयानिधे ॥ २४ ॥ इत्यु
क्तं हरिणा शंभो शापानुग्रहकारणं ॥ विज्ञप्तं मया कामं मदेन यायुक्तेन वि
स्तुना ॥ २५ ॥ यदा ते भविता पुत्रस्तदा शापस्य मोक्षणं ॥ न विष्णुति चवेकं गेवा
मत्केकमलालये ॥ २६ ॥ इत्युक्ताहं तपस्तप्तुमागता स्मि तपोवने ॥ आराधितो म

ना॰ष॰ यादेवत्वंसर्वर्षिवरदायकः॥२७॥ पतिसंगं विनी पुत्रं देवदेवत्वनेकथं॥ सतुतिष्ठ
तिवैकुंठे त्यक्त्वामांह्यनागसां॥२८॥ वरंमेदेहिदेवेशयदितुष्टोसिशंकरः॥ त
७४ वतस्यद्विधात्वावीनास्तिनूनंकदाचन॥२९॥ मयेतगौरिजाकांतं ज्ञातं फलकः सु
राहर॥ यस्त्वंसोपिपुनर्यासि सत्वंनास्त्यत्रसंशयः॥३०॥ ऐकत्वंचद्वयोर्ज्ञात्वा
मयातेस्मरणंकृतं॥ अन्यथाममदोषः स्यात्त्वामाराधयतः शिवः॥३१॥ शिव
उ॥ ॥कथंज्ञातंत्वयादेविममतस्यचसुंदरि॥ ऐकत्वं नावंद्वैरेनूनंसत्यमेवद
सिंधुजे॥३२॥ ऐकत्वंनजानंतिदेवाश्चमुनयस्तथा॥ ज्ञानिनोवेदतत्वज्ञाः
कृतकोपहताः किल॥३३॥ नकृता वासुदेवस्य निंदका बहवस्तथा॥ ज्ञानिनो
वेदतत्वज्ञाः कृतकोपहताः किल॥ विष्णुभक्तास्तुबहवोममनिंदापरायणाः॥३४॥

३४॥ नवंतिकालनावेनकलौदेवीविशेषतः॥ कथंज्ञातंत्वयाभद्रेदुर्ज्ञेयममतात्म
नि॥३५॥ सर्वथैवैकत्वं तु हरेममचदुर्लभं॥३६॥ व्यासउ॥ इतिसापृष्टंतुनाष्ट
ष्टातुष्टेनहरिवल्लभा॥ कर्त्तातंतस्यविज्ञानेप्रवक्तुमुपचक्रमे॥ शिवंप्रतिरमा
तत्रप्रसन्नवदनाम्बुजं॥३७॥ लक्ष्मीउवाच॥ एकदादेवदेवेशाविष्णुध्यानप
रोन्नवः॥ दृष्टोमयातपस्यंतपसासनास्थितोयदा॥३८॥ तदाहंविस्मितादेवत
नपृष्ठंस्यातिकिल॥ प्रबुद्धस्तुप्रसन्नेचज्ञात्वाविनयपूर्वकं॥३९॥ देवदेवज
गन्नाथयदाहंनिर्गताएर्णवात्॥ मथ्यमानात्सुरैर्दैत्यैःसर्वैर्ब्रह्मादिभिःप्रभो
४०॥ वीक्षिताश्चमयासर्वेपतिकामुकयातदा॥ दृतस्त्वंसर्वदेवेभ्यःश्रेष्ठोऽइ
तिमतिनिश्चयात्॥४१॥ त्वंकंध्यायसिसर्वेशसंशयोयंमहात्मनः॥ प्रिया

ना·ष· प्रियासि ते कैटभारे कथयस्व मनोगतं ॥४२॥ विष्णुरुवाच ॥ शृणु कांते प्रवक्ष्या
९५ मि यं ध्यायामि सुरोत्तमः ॥ आशुतोषं महेशानं गिरिजावल्लभं हरं ॥४३॥ कदा
चिद्देवदेवो मां ध्यायत्यमितविक्रमः ॥ ध्यायाम्यहं च देवेशं शंकरं त्रिपुरांतकं ॥४४
शिवस्याहं प्राणप्रियः शंकरस्तु तथा मम ॥ उभयोरंतरं नास्ति मिथः संसक्तमा
नसौ ॥४५॥ नरकं यांति ते नूनं ये द्विषंति महेश्वरं भक्ता मम विशालाक्षि सत्य
मेतद्ब्रवीम्यहं ॥४६॥ तथा कुरु महेशान यथा मे प्रियसंगमः ॥ व्यास उ ॥ इत्यु
क्तं देवदेवेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥४७॥ एकांते किल दृष्टेन मया शैलसुता
प्रियः ॥ तस्मात्त्वं वक्त्रं विशिष्टोत्त्वां ध्यातवती ह्यहं ॥ तथा कुरु महेशान
यथा मे प्रियसंगमः ॥४८॥ व्यास उ ॥ ॥ तस्मात्त्वां वक्त्रं विशिष्टोत्त्वां ध्यातव

ती ह्यहं ॥ तथा कुरु महेशान यथा मे प्रियसंगमः ॥४८॥ व्यास उ ॥ इति प्रियो
वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ तामाश्वास्य प्रियैर्वाक्यैः यथार्थैर्वाक्यकोविदः
४९॥ स्वस्थां त्वं वसुश्रोणि तुष्टोहं तपसा तव ॥ समागमं ते पतिना भविष्यति
न संशयः ॥५०॥ अत्रैव हयरूपेण भगवान् गदीश्वरः ॥ तामाश्वास्य प्रियै
र्वाक्यैर्यथार्थैर्वाक्यकोविदः ॥५१॥ आगमिष्यति ते कामं पूरितुं प्रेरितो मया ॥
तथाहं प्रेरयिष्यामि तं देवं मधुसूदनं ॥ यथासौ हयरूपेण त्वामेष्यति स्मरातुरः
५२॥ पुत्रस्ते भविता कामं नारायणसमन्वितो ॥ भविष्यति च भूपालः सर्वलो
कनमस्कृतः ॥५३॥ सुतं प्राप्य महाभागं त्वं तेन पतिना सह ॥ गंतासि देवि वै
कुंठं प्रिया तस्य भविष्यति ॥५४॥ एकवीरेति नाम्ना सो ख्यातिं यास्यति भू

भा·प· तले॥ तस्मात्तु हैहयो वंशो ह्यनुविख्यातरमेष्यति॥५५॥ व्यास उ॥ इति दत्वा वरं
देव्यै भगवान्शैलजापतिः॥ अंतर्दधे निगतः साक्षाद्रमया सहितः शिवः॥५६
७६ सापि तत्रैव चार्वंगी संस्थिता कमलासना॥ चलीत्समाराणस्तर्तारं हयरूपधरं
हरिं॥५७॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे लक्ष्मीवरप्राप्तिर्नामाष्टा
दशोध्यायः॥१८॥ व्यास उ॥ ॥तस्यै दत्वा वरं शंभुः कैलाशं त्वरितो ययौ॥
रम्यं देवगणैर्जुष्टं मरुतां निश्च मंडितं॥१॥ तत्र गत्वा चित्ररूपं गणकार्यवि
शारदं॥ प्रेषयामास वैकुंठे लक्ष्मीकार्यार्थसिद्धये॥२॥ चित्ररूप हरिं गत्वा ब्रू
हि त्वं वचनान्मम॥ यथा सौ दुःखिता पत्नी वियोगं मकरोद्भृशं॥३॥ इत्युक्तश्चि
त्ररूपोसौ स निर्जगाम लराधित॥ वैकुंठं परमं स्थानं वेदवेद्यगणैर्वृतं॥४

नानाद्रुमगणाकीर्णं वापीशतविराजितं॥ सजुष्टं हंसकारंडकोकिलामयूरा
दिभिः॥५॥ धवलगृहसंयुक्तं पताकाभिर्विराजितं॥ नृत्यगीतकलापूर्णं मंदार
द्रुमसंकुलं॥६॥ वकुलाशोकतिलकचंपकालिविमंडितं॥ कूजितं कूजितैर्विहं
गानां तु कर्णाह्लादकरं भृशं॥७॥ स वीक्ष्य भवनं विष्णोर्द्वास्थौ प्राह प्रणम्य च॥
जयविजयनामानौ वेत्रपाणी स्थितावुभौ ८ ज्ञो निवेदयतां शीघ्रं हरये पर
मात्मने हृतं प्राप्तं हरस्यात्र प्रेरितं शूलपाणिना॥९॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य जयः
परमबुद्धिमान्॥ गत्वा हरिं प्रणम्याह कृतांजलिपुटः पुरः॥१०॥ देवदेव रमाकांत
करुणाकर केशव॥ द्वारि तिष्ठति हूतो त्र शंकरस्य समागतः॥११॥ आज्ञापयस्व
वेष्टव्यो न वेति गरुडध्वजः॥ चित्ररूपनरोप्यस्ति नजाने कार्यगौरव॥१२॥ इत्याक

।पुजितं प्राह हरिः संज्ञातकारणं ॥ प्रवेशयान्नरुद्रस्य तत्वं समयसंस्थितं ॥ १३ ॥
इत्याज्ञप्तो जयस्तूर्णं गत्वा परमसाद्भुतं ॥ एहीत्याकारयामास जयः शंकरसेवकं ॥
१४ ॥ प्रवेशितो जयेनाथ चित्ररूपस्तथान्तति ॥ प्रणम्य हृष्टवद्विष्णुं पुरः स्ततांजलि
ःस्थितः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तं विस्मयं प्राप पन्नगवान्गरुडध्वजः ॥ चित्ररूपधरं शंभोः सेवकं
विनयान्वितं ॥ १६ ॥ पप्रच्छ तं विस्मितं तत्वा चित्ररूपं परमापति ॥ कुशलं देवदेव
स्य सकुटुंबस्य चानघ ॥ १७ ॥ कस्मात्वं प्रेषितोस्यत्र ब्रूहि कार्यं हरस्य किं ॥ अथवा
देवतानां च कार्यं किंचित्समुत्थितं ॥ १८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ किमज्ञातं तवास्तीह
संसारे गरुडध्वजः ॥ वर्तमानं त्रिकालज्ञं यदहं प्रब्रवीमि तयिप्रन्ते ॥ २० ॥ मधु
कमेतद्देवेशात्रायति कमलाजया ॥ तपस्तप्तिं कालिंदीतमसासंगमे विभो ॥

२१ ॥ हयीरूपधरा देवी सर्वार्थसिद्धिदायिनी ॥ ध्यातुं योग्या परगणौ मन्निवेयत्नकिंन
रैः ॥ २२ ॥ विना तया नरः कोपि सुखभागी भवेद्विभो ॥ तां सत्का पुंडरीकाक्ष भामि
नि किं सुखं हरे ॥ २३ ॥ दुर्बलोपि स्त्रियं पाति निर्धनोपि जगत्पते ॥ विनापराधं त्यक्त्वा वि
नो किं त्वया जगदीश्वरी ॥ २४ ॥ दुःखं प्राप्नोति संसारे यस्य नार्या जगद्गुरो ॥ धिक्कृत
स्य जीवितं लोके निंदितं त्वरिमंडले ॥ २५ ॥ सका मारिपवल्ले दृष्ट्वा ताडस्थितां न्रशं
त्वां वियुक्तं चरमयाहसिष्यंति दिवानिशं ॥ २६ ॥ रमां रमय देवेश त्वं संगतां
कुरु ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सुशीलां च सुरूपिणीं ॥ २७ ॥ सुस्थितो नवतां प्राप्य व
ध्वमां चारुहासिनीं ॥ कां ता विरहजं दुःखं स्मरात्सह मनातुरः ॥ २८ ॥ ममत्रायमि
ता विश्लोदन्नयन्नेसतीयस्य ॥ तरोहं दुःखं दुःखं भुक्ते वान कथं हरे ॥ २९ ॥ संसा

ना.प. रेस्मिन्नरःकोपिमान्नूनमस्य हयोपरः॥मनसाकरकंशोकमितिविरहपीडितः॥३०॥
७८ कालेनमहताश्राम्यामयागिरिसुतापुनः॥ तपस्तप्त्वातिदुसाध्यंरुध्वाकामारूपा
पुनः॥३१॥ हरेकिंसुखमायत्रंत्वयासंत्यज्यकामिनी॥ एकाकीतिष्टताकालेस
हस्त्रवत्सरात्मकं॥३२॥ गत्वाश्वस्यमहानागासमानघनिजालयं॥ मान्नूको
पीहसंसारेविमुक्तोरमयानया॥३३॥ ज्ञात्वातुरगरूपंत्वंमजताकमलालया॥
उत्साद्यपुत्रमापुष्मान्लामानयमुचिन्तिता॥३४॥ ॥व्यासउ०॥ हरिराकर्ण्य
तद्वाक्यंचित्ररूपस्यभारत॥ तथेत्युक्ताचतंदूतंप्रेषयामासशंकरं॥३५॥ गते
दूतेथभगवान्वैकुंठात्कामसंयुता॥ जगामतत्रत्वावाजिरूपमनोहरं॥३६
यत्रसावडवारूपंकृत्वातपतिसिंधुजा॥ विष्णुस्तंदेरामासाद्यतामपश्यदद्वयी

स्थितां॥३७॥ सापितंवीक्ष्यगोविंदंहयरूपधरंपतिं॥ ज्ञात्वावीक्ष्यस्थितासाध्वीवि
स्मितासाश्रुलोचना॥३८॥ तयोस्तुसंगमंस्तत्रप्रवृत्तोमन्मथार्त्तयोः॥ कालिंदी
तमसासंगेपावनेलोकविश्रुते॥३९॥ समभूत्सातदाजातावडवाहरिवल्लभा
सुषुवेसुंदरंबालंतत्रैवसगुणोत्तरं॥४०॥ तामाहभगवान्वाक्यंप्रहस्यसमया
श्रितं॥ सास्माघवाडवंदेहंपूर्वदेहोनवाधुना॥४१॥ गमिष्याकस्त्ववैकुंठमावां
त्वानिजंवपुः॥ तिष्टत्वत्रकुमारोयंत्वयाजातसुलोचने॥४२॥ लक्ष्मीउ०॥ सदे
इस्मन्नवंपुत्रंकथंहित्वाव्रजाम्यहं॥ स्नेहःसुदुःस्त्यजःकामंस्वात्मजस्यसुरर्षभ॥
४३॥ कागतिःस्यादमेयात्मन्बालकस्यनदीतटे॥ अनाथस्यासमर्थस्यविज
नेत्यततोरिह॥४४॥ अनाश्रयंसुतंत्यक्त्वाकथंगंतुंमनोमम॥ समर्थमह

भा.ष. यं स्वामिन्सद्यो नवति कातरं॥ ४५॥ दिव्यदेहौ ततो जातौ लक्ष्मीनारायणावु
भौ॥ विमानवरसंविष्टौ स्तूयमानौ सुरैर्दिवि॥ ४६॥ गंतुकामं पतिं प्राह कमला
१९ कमलापतिं॥ गृहाणेमं सुतं नाथ नाहं त्वाक्रास्मि लाजितं॥ ४७॥ प्राणप्रियोस्ति
मे पुत्रः कांत्या त्वत्सदृशः प्रभो॥ गृहीत्वैनं गमिष्यावो वैकुंठं मधुसूदन॥ ४८॥
हरिरुवाच॥ ॥ मा विषादं प्रिये कर्तुं त्वमर्हसि वरानने॥ तिष्ठत्वयं सुखेनात्र
रक्षामेव विहित्विह॥ ४९॥ कार्यं किमपि वामोरु वर्त्तते महदद्भुतं॥ निबोध कथ
याम्यद्य सुतस्मात्र विमोचने॥ ५०॥ तुर्वसुनामविख्यातो ययातिनतुजो द्युति
हरिवमेति पित्रास्यक्त तं नाम स्तुविश्रुतं॥ ५१॥ स राजा पुत्रकामो द्य तपस्तपति मा
वने॥ तीर्थे वर्षशतं जातं तस्य वैकुंठ तत्तपः॥ ५२॥ तस्यार्थं निर्मितो पुत्रो मया
यं कमलालये॥ तत्र गत्वा नृपं सुक्ष्रे प्रेरयिष्यामि साम्प्रतं॥ ५४॥ तस्मै दास्याम्यहं
पुत्रं पुत्रकामस्य कामिनी॥ गृहीत्वा गृहं राजा प्रापयिष्यति बालकं॥ ५५॥ व्या
सउ॥ ॥ इत्यां स्वास्य प्रियां पश्यां त्वत्वा रक्षां च बालके॥ विमानं वरमारुह्य प्रययौ
प्रियया सह॥ ५६॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे लक्ष्मीशापमोक्षोना
मएकविंशोध्यायः॥ २१॥ ॥ जनमेजय उ॥ ॥ संशयोयं महनत्र जातमात्रः
शिशुस्तथा॥ मुक्तः केन गृहीता सा वेकाकी विजने वने॥ १॥ का गतिस्तस्य बा
लस्य जाता सत्यवतीसुतः॥ व्याघ्रसिंहादिभिर्हिंस्रैर्गृहीतो नाति बालकः॥ २॥ व्या
सउ॥ ॥ लक्ष्मीनारायणौ तस्मात्स्थानाच्चचलितौ यदा॥ तदैव तत्र चंपाक्षः श्री
मानिति विद्याधरः किल॥ ३॥ विमानवरमारूढः कामिन्या सहितो नृप॥ मदनाल

ना.प. सयाकामंक्रीडमानोयदृछया॥४॥विलोक्यशिशुकंनूमांवेकाकिनमनुत्तमं॥देव
८० पुत्रप्रतीकाशंरममाणंयथासुखं॥५॥विमानात्तरसोत्तीर्यचंपकस्तंशिशुंजवा
त्॥जग्राहंचमुदंप्राप्यनिधिंप्राप्ययथाधनः॥६॥गृहीत्वाचंपकःशाद्दैवेतंमद
नोपमं॥मदनालसायैबालंज्ञात्मात्रंमनोहरं॥७॥सागृहीत्वाशिशुंप्रेम्णास
रोमांचासविस्मया॥सुखंचचुंबबालस्यवत्सलातुरुदयेव्हरं॥८॥आलिंगित
श्चुंबितस्तयासौप्रीतिपूर्वकं॥उत्संगेचकृतस्तन्व्यापुत्रभावेनचारत॥त
न तांकेतौसमारूढौविमानंदंपतीमुदि॥पतिंपप्रच्छचार्वंगीप्रहस्यमदनालसा॥
१०॥कस्यायंबालकःकांतलब्धःक्वेनचकानने॥पुत्रोयंममदेवेनदत्तस्त्वंवकं
पाणिना॥११॥ ॥चंपकउवाच॥ ॥प्रियेगत्वाद्यष्टद्वेयंशक्रंसर्वज्ञनामुवे॥दिवोवा

दानवोवापिगंधर्वोवाशिशुःकिल॥१२॥तेनाज्ञप्तःकरिष्यामिपुत्रंप्राप्तंवनाद
मुं॥अदृष्टानेवकर्तव्यंकार्यंकिंचित्मयाध्रुवं॥१३॥इत्युक्त्वातांगृहीत्वातंविमान
नाथचंपकः॥ययौशक्रपुरींतूर्णंहर्षोत्फुल्लविलोचनः॥१४॥प्रणम्यपादयोः
प्रीत्याचंपकस्तुशचीपतिं॥निवेद्यबालकंप्राहसतांजलिपुटःस्थितः॥१५॥दे
वदेवमयालब्धस्तीर्थेपरमपावने॥कालिंदीतमसासंगेबालकोयंस्मरप्रभः॥
१६॥कस्यायंशिशुकःकांतःकथंलब्धःशचीपते॥आज्ञाचेत्तवदेवेशाकरोमि
पालकंसुतं॥१७॥अतीवसुंदरोबालःप्रियायाममवल्लभः॥कर्दमस्तुसुतः
प्राप्तोधर्मशास्त्रेषुसर्वथा॥१८॥इंद्रउ॥पुत्रोयंवासुदेवस्यवाजिरूपधरस्य
हा॥हेहयोयंमहाभागलक्ष्म्यांजातःपरंतप॥१९॥उत्पादितोभगवताका

भा·ष· पार्थिंकिलबालकः॥ शतंनृपतयेनूनंजयातितनयायच॥२०॥ हरिणाप्रेरि
तःसोद्यराजापरमधार्मिकः॥ आगमिष्यतिपुत्रार्थंतीर्थेतस्मिन्मनोहरे॥
८२ २१॥ तावत्त्वंगच्छतत्रैवगृहीत्वाबालकंशुभं॥ यावन्नयातिनृपतिर्गृहीतुं
हरिप्रेरितः॥२२॥ गत्वातत्रविमुंचैनंविजनेमानयानघ॥ अदृष्ट्वाबालकं
राजादुःखितश्चनविष्यति॥२३॥ तस्माच्चंपकमुंचैनंराजाप्राप्नोतिपुत्रकं॥ ए
कवीरितिनाम्नायंख्यातःस्यात्पृथिवीतले॥२४॥ व्यासउवाच॥ इतितस्यवचःश्रु
त्वाचंपकस्त्वरयान्वितः॥ जगामपुत्रमादायस्थलेतस्मिन्महीपतिः॥२५॥ मु
मोचबालकंतत्रयत्रपूर्वंस्थितोर्भकंतु॥ आरुह्यस्वविमानेतुययौस्वाश्रम
मंडलं॥२६॥ तदैवकमलाकांतोलक्ष्म्यासहजगद्गुरुः॥ विमानवरमारुह्यैज

गामनृपतिंप्रति॥२७॥ दृष्टस्तदातेननृपेणविष्णुःसमुत्तरंस्तत्रविमानमु
ख्यात्नहर्षराजाहरिदर्शनेनपश्चात्तन्नृमोखलुदंडवच्च॥२८॥ उत्तिष्ठवत्सेतिह
रिःप्रतत्तमाश्वासयन्भूमिगतंस्वभक्तं॥ सोप्युत्सुकोवासुदेवंपुरस्थंतुष्टावप्री
त्यामुपरीक्षितोथदेवोहिदेवाखिललोकनाथ॥ त्वपानिधेलोकगुरोरमेश॥
मंदस्यमेतेकिलदर्शनंयत्सुदुर्लभंयोगिजनैरलभ्यं॥३०॥ योनिस्पृहास्तेवि
षयेरपेतातेषांत्वदीयंखलुदर्शनंस्यात्॥ आशापरोहंभगवान्नतयोग्योनते
दर्शनेदेवदेव॥३१॥ इतिस्तुतस्तेननृपेणविष्णुस्तमाहवाक्येनसुधोपमेन॥ह
णीध्वराजन्मनसेप्सितंतेददामितुष्टस्तपसातवेति॥३२॥ ततोनृपस्तंप्रणिप
त्ययादयोःप्रोवाचविष्णुंपुरतःस्थितंच॥ तपस्तुतंमहिमयास्तुतार्थंपुत्रंहृद

स्वास्मसमं मुरारे ॥ ३३ ॥ श्रुत्वा नृपप्रार्थितमादिदेवस्तमाह राजानममोघवाक:
यथाऽतिसूतो व्रज तत्र तीर्थे कलिंदकन्यातनसाव संगे ३४ मयाद्य पुत्रस्तु यथे
प्सितस्ते तत्रैव मुक्तोऽस्ति मम प्रभावः ॥ जन्म्यात्रसूतो मम वीर्यजन्मस्त्वं तत्त्ववार्थे
मगृहाण राजन् ॥ ३५ ॥ श्रुत्वा हरेर्वाक्यमतीव मृष्टं संतुष्टचित्तः प्रबभूव राजा
हरिस्तु दत्त्वेति वरं जगाम वैकुंठलोकं रमया युतश्च ॥ ३६ ॥ गते हरौ सोऽपि यया
तिसूनुर्ययाव तु ध्यातरथेन राजा ॥ प्रेमान्वितस्तत्सुतोऽस्ति यत्र वचो निशम्ये
ति जनार्दनस्य ॥ ३७ ॥ स तत्र गत्वाऽतिमनोहरं तं ददर्श बालं त्वनुविखेलमानं ॥ मु
खे निवेश्यैव करेण लत्वा स्वत्वांगुष्ठमनंतसत्व ॥ ३८ ॥ तं वीक्ष्य पुत्रं मदन
स्वरूपं नारायणांशं कमलाप्रसूतं हरिप्रसादं हरिविमत्तामा हर्षप्रफुल्लान

नपंकजोऽभूत् ॥ ३९ ॥ गृहीत्वा वेगात्करपंकजाभ्यां बभूव प्रेमार्णवमग्नदेहः ॥ मू
र्ध्न्युपाघ्राय मुदान्वितोऽसौ ननंद राजा सुतमालिलिंग्य ॥ ४० ॥ सुखं मीन्वाति
मनोहरं तमुवाच प्रेमोद्धरकंठरुद्धकंठः ॥ दत्तोऽसि देवेन जनार्दनेन मंत्राहिपु
न्नामऽः खाच्च नीतं ॥ ३१ ॥ तप्तं मया पुत्र तपस्त्वदार्थे मनुष्ठस्कर्वं वर्षशतं पूर्णं ॥ तेनै
व तुष्टेन रमाप्रियेण दत्तोऽसि संसारसुखोदयाय ॥ ४२ ॥ माता रमात्वां तनु
जं मदर्थेऽत्य त्वागता साऽहरिणा समेता ॥ धन्यास्तु सा यात्र हसंतमंके त्वां सुत
त्वां मुदिता ननास्यात् ॥ ४३ ॥ त्वमिव संसारसमुद्रनौका रूपः त्वं तः वैसी पुत्र
चरेण ॥ इत्येवमुक्त्वा नृपतिः सुतं तं मुदा समादाय ययौ गृहाय ॥ ४४ ॥ पुरीसमीपे
नृपमागतं तमाकर्ण्य सर्वे सचिवास्तु राज्ञः ययुः समीपे नृपतेश्च लोकाः ॥ सो

पायनास्तेसपुरोहिताश्च ॥४५॥ वंदीजना गायनकाश्च सूताः समाययुः
सन्मुखमाशु राज्ञ ॥ प्रमोदयुक्ता विद्याधरास्तथा मण्यांगनाः प्रेमपुरःस
रास्ताः ॥४६॥ नृपः पुरं प्राप्य पुरः समागतं जनं सखास्यवाक्यैश्च हृद्यास्तु
पूजितः पौरजनैत राजा विवेशपुत्रेण सुतो नगर्यां ॥४७॥ मार्गेषु लाजैः कु
सुमैः समंताद्विकीर्यमाणो नृपतिर्जगाम ॥ गृहं समृद्धं सचिवैः समेतः सु
तं समादाय मुदा करान्यां ॥४८॥ राज्ञी ददर्शावाथ सुतं मनोज्ञं सद्यः प्रसूतं
च मनोन्नवाभं ॥ राज्ञी गृहीत्वानिनवं प्रफुल्ल — — — — राजानमनिंदिता
सा ॥४९॥ राजन्कुलस्यैष सुतः सुजन्मा प्राप्तस्त्वया मन्मथतुल्यरूपः केन
प्रदत्तः कथयाशु कांत चेतो मदीयं द्रुतं त्वयेनेन ॥५०॥ नृपस्तां तदोवाच मुदा

न्वितो सौ प्रियेवासुदेवेन सुतोयमत्यं विशालनेत्रो वत्सलितः कमलासमुत्थो
जनार्दनांशोयमहीनसत्वः ॥५१॥ सा तं गृहीत्वा मुदमाप राज्ञी राजा चकारो
त्सवमद्भुतं च ॥ ददौ च दानानि किलयाचकेन्यो गीतानि वाद्यानि ननर्तुः समं
तात् ॥५२॥ ततो सवं नृपतिरात्मजस्य चकार नाम कवी रीति ख्यातं ॥ सुखं
च संप्राप्य मुदान्वितो सौ नमंद देवाधिपतुल्यवीर्यः ॥५३॥ इति सकल सुराणा
मीश्वरेणार्पितं तं सकलगुणगणाढ्यं पुत्रमासाद्य राजा विविध सुखविनोदै
नार्ययामास कमानो विहरतनिजगेहे शक्रतुल्यः प्रतापः ॥५४॥ ॥इति
श्री भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे विंशोध्यायः ॥२०॥ व्यास उ॰ ॥ जातक
र्मादिसंस्कारांश्चकार नृपतिस्तदा दिने दिने गमाप्स वृद्धिं बालः सुलालितः ॥१

ना.प.
८४

नृपः संसारजं प्राप्य सुखं पुत्रसमुद्भवं॥ स एव त्रयस्त्रिंशोत्सवं चमे नेतेन महात्मना
२॥ षष्ठेन प्राशनं तस्य कृत्वा मासि यथाविधि॥ तृतीयेथ तथा वर्षे चूडाकरण
मुत्तमं॥३॥ चकार ब्राह्मणान्नासौ संपूज्य भोजनैर्धनैः गोनिष्कविविधैर्दानै
र्याचकान्निरानपि॥४॥ वर्षे चैकादशे तस्य मौंजीनं धर्मकर्म वै॥ कारयि
त्वा धनुर्वेदमध्यापयत पार्थिवः॥५॥ अधीतवेदं पुत्रं तं राजधर्मविशारदं॥ दृ
ष्ट्वा तस्याभिषेकाय मतिं चक्रे जनाधिप॥६॥ पुष्यार्कयोगसंयुक्ते दिवसे नृप
सत्तम॥ कारयामास संभारानभिषेकार्थमादरात्॥७॥ द्विजानाहूय वेदज्ञा
न्सर्वशास्त्रविचक्षणान् अभिषेकं चकार॥ विधिवद्धात्मजस्य हा॥८॥ जल
मानाय्य तीर्थेभ्यः सागरेभ्यश्च पार्थिव॥ स्वयं चकार विधिवदभिषेकं महोद

ने॥९॥ धनं दत्वा च विप्रेभ्यो राज्यं पुत्रे निवेश्य सः॥ जगाम वनमेवाशु स्वयं की
मस्स नृपतिः॥१०॥ एकवीरं नृपं कृत्वा संस्थाप्य सचिवानथ॥ भार्यया सह भूपा
लश्च विवेशाथ वनं वशी॥११॥ मैनाकशिखरे राजा गत्वा तत्तीयमाश्रमं॥ नित्यं
पत्रफलाहारश्चकार दुश्चरं तपः॥ एवं स नृपतिः कृत्वा तिष्ठंते सह भार्यया॥ म
नोसौ वासवं लोकं गतः॥ पुण्येन कर्मणा॥१३॥ इंद्रलोकं पिता प्राप्तः इति श्रुत्वा
पहैहयः॥ चकार वेदनिर्दिष्टकर्म चैवार्द्धदैहिकं॥१४॥ कृत्वोत्तराः क्रियाः सर्वाः पि
तुः पार्थिवनंदन॥ राज्यं चकार मेधावी पित्राक्तं सुसंमतं॥१५॥ एकवीरोथ
धर्मज्ञः प्राप्य राज्यमनुत्तमं॥ बुभुजे विविधान्भोगान्सचिवैश्च सुमानित
ः॥१६॥ एकस्मिन्दिवसे राजा मंत्रैः पुत्रैः समन्वितः॥ जगाम जाह्नवीतीरे हया

मा·ष· रूढः प्रतापवान्॥१७॥ सपल्लवान्पादपान्रम्यान्कोकिलालापसंयुतान्॥पु
८५ ष्पितान्फलसंयुक्तान्षट्पदालिविराजितान्॥१८॥ मुनीनामाश्रमान्दिव्या
न्वेदध्वनिनिनादितान्॥ होमधूमावृताकाशान्मृगशावसमावृतान्॥१९॥
केशरान्शालिसंपक्वान्गोपीकाभिः सुरक्षितान्॥ प्रफुल्लपंकजारण्यान्
निकुंजांश्च मनोरमान्॥२०॥ प्रेक्षमाणः प्रियालांस्तु चंपकान्पनसद्रुमान्॥
वकुलान्तिलकान्नीपान्मंदारांश्च प्रफुल्लितान्॥२१॥ शालांस्तालांस्तमालां
श्चजंबूचूतकदंबकान्॥ सगत्वा क्वचित्तोये प्रफुल्लं शतपत्रकं॥२२॥ पंकजं
चातिगंधाढ्यमपश्यदवनीपतिः॥ तस्यैव जलजस्याथ पार्श्वे कमललोचनां॥
२३॥ कनकाभां सुकेशीं च कंबुग्रीवां कृशोदरीं॥ बिंबोष्ठीं सुदतीं किंचित्समुद्
स्तपयोधरां॥२४॥ सुनासां चारुसर्वांगीमपश्यत्कनकां नृप॥ रुदंतीं हा सखीत्यु
क्त्वा विकलां दुःखपीडितां॥२५॥ साश्रुनेत्रां कंपमानां विजने कुररीमिव॥ संबो
ध्य राजा पप्रच्छ कन्यकां शोककारणं॥२६॥ सुनसे ब्रूहि कासि त्वं कस्य पुत्री सु
मानने॥ गंधर्वदेवकन्या वा कथं रोदिषि सुंदरि॥२७॥ कथमेकाकिनी बाले
त्यक्ता केन पिकस्वरि॥ पतिस्ते क्व गतः कांते पिता वा ब्रूहि सांप्रतं॥२८॥ किं ते दुः
खमरालक्षुकरालकथमम्मांतिके करोमि दुःखनाशं ते सर्वथैव वरारोहे॥
२९॥ न राज्ये मम तन्वंगि पीडां कोपि करोत्यलं॥ न चायं चौरजं कांते न राक्ष
सजं भयं तथा॥३०॥ मयि शासति भूपाले नो स्यात्तादारुणं भुवि॥ न वंति व्याघ्र
सिंहेभ्यो न भयं कस्यचित्क्वचित्॥३१॥ वद वामोरु कस्मात्त्वं विलापं जाकवीत

ना·प· ले।।देवंचमानुषंकांतेव्रतमेतन्मयाकृतं।।३३।।विशाललोचनेब्रूहिकरोमि
८६ तवचिंतितं।।इत्युक्तेराज्ञासानारीप्रत्युवाचमृदुस्वना।।३४।।शृणुराजेंद्रवक्ष्या
मिशोकस्यकारणंमम।।रम्भानाममहाराजसंतानरहितात्वहं।।३५।।तस्य
भार्यासुविख्यातारुक्मरेखेतिनामतः।।सुरूपाचतुरासाध्वीसर्वलक्षणसं
युता।।३६।।अपुत्रादुःखिताकांतमित्युवाचपुनःपुनः।।किंजीवितेनमेना
थाधिगृहयाजीवितंमम।।३७।।वंध्यायाःसुखहीनायाअल्पपुण्यायाःधरात
ले।।इत्येवंभार्ययानृपःप्रेरितोमखमुत्तमं।।३८।।चकारब्राह्मणान्तत्र
यज्ञकर्मविधिस्तथा।।पुत्रकाम्येष्टिंनृपरिदृष्टावथयथोदितं।।४०।।इज्य
मानेघृतेतस्मिंपावकादुत्थितासुभानना।।आबभूवमहाभागाकन्यकासु

नलसया।।४१।।बिंबोष्ठीसुदतीसुभ्रुपूर्णचंद्रनिभानना।।कनकाभासुके
शीतारकपाणितलामृदु।।४२।।सुरक्तनयनातन्वीरक्तपादतलाकृशांऽ
ताशानासमुद्भूताहोत्रासागृहितातदा।।४३।।होताप्रोवाचराजानंगृहीत्वा
तांकन्यकांसुमध्यमां।।राजन्पुत्रींगृहाणेमांसर्वलक्षणसंयुतां।।४४।।एकाव
लीचसंभूताक्रयमानाहुताशनात्।।नाम्नात्वेकवलीलोकेख्यातापुत्रीभवि
ष्यती।।४५।।सुखिनोभवनृपालपुत्र्यापुत्रसमानया।।संतोषंकुरुराजेंद्र
नादेवेनविमृशुना।।४६।।होतुर्वाक्यंनृपःश्रुत्वादृष्ट्वातांकन्यकांशुभां।।जया
न्दपरमप्रीतोहोत्रादत्तांसुसंमतां।।४७।।गृहीत्वानृपतिस्तांतुहर्षेणपरमेणवरान
नां।।चाजाप्यरुक्मरेखायाईगृहाणसुतांगतिवो।।४८।।सातांकमलपत्राक्षी।

भाग. प्राप्यकन्यांमनोरमां॥ जहर्षमुदिताराज्ञीपुत्रंप्राप्ययथाद्भुतं॥४९॥ चकार
मंगलंकर्मजातकर्मादिकंशुभं॥ पुत्रजन्मसमुत्थंयत्तत्सर्वंविधिवत्ततः॥५०
८७ समाप्यचमखंराजाद्विजेभ्योदक्षिणांशुभां॥ दत्वाविसर्ज्यविप्रेशान्मुदंप्राप
महीपतिः॥५१॥ दिनेदिनेसितापांगीसवर्द्धयन्च्छरांबनै॥ मुदंचपरमाप्राप
नृपत्नायस्तुतान्विता॥५२॥ उत्सवःसदनेतस्यप्रवृत्तःसुतजन्मच॥ पुत्रीपुत्र
समालर्षबभूववबक्षनाकिल॥५३॥ राज्ञोमंत्रिसुतःचाहंसुबुद्धेर्मन्त्रिणस्तथात्तते
यशोवतीत्वमेनामसमानंवयसावयो॥५४॥ वयस्याहंकृताराज्ञाक्रीडनायत
यासह॥ सदासहचरीजाताप्रेमयुक्तादिवानिशिं॥५५॥ एकावलीयत्रपद्य
रुपंकजानिसुगंधिनि॥ तत्रसारमतेबालानान्यत्रसुखमाप्नुयात्॥५६॥ सु

दूरेजाह्नवीतीरेस्त्रवंतीकमलान्यपि॥ तत्रयातीरममाणामक्षमेतासखीयु
ता॥५७॥ मयानिवेदितंराज्ञेपुत्रीतिकमलाकरात्॥ प्रेक्षमाणातिदूरेसाक्रया
तिनिर्जनेवने॥५८॥ निषेधितानितेनासौगृहेत्वाजनाद्रायात्॥ कमला
न्वापयित्वाथपुष्पितानन्यमराहतान्॥५९॥ तथापिनिर्ययौबालाकमला
सक्तचेतसा॥ तदाराज्ञारक्षपालांप्रेरिताःशस्त्रपाणयः॥६०॥ एवंरक्षायुतात
त्रीमक्षमेतासखीहृता॥ क्रीडार्थंजाह्नवीतीयेनिसमायातिप्रातिक्वा॥६१॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकविंशोध्यायः॥ ॥२१॥ व्यासउवाच
नरुत्वायतत्त्वंगीचलितासखीसंयुता॥ चामरैर्वीज्यमानासारक्षिबकरक्षणे
केः॥१॥ सायुधैश्चातिसंनद्धैसहितावरवर्णिनी॥ क्रीडार्थमितराजेंद्रसंप्राप्ता

मालिनींस्तनां ॥२॥ अहमप्यनया सार्धं गंगातीरे समागता ॥ अप्सरोभिः समे
ना.प. ताच कमले क्रीडमानया ॥३॥ एकावली तथा चाहं जाते क्रीडापरे यदा ॥ सहैसे
८८ वतद्यातो दानवो बलसुतः ॥४॥ कालकेतुरिति ख्यातो राक्षसैर्बहुभिर्युतः ॥
परिघासिगदाचापबाणतोमरपाणिभिः ॥५॥ दृष्ट्वा चैकावली तेन रूपयौव
नशालिनी ॥ द्वितीया कामपत्नीव क्रीडमाना सुपंकजैः ॥६॥ मयोक्तैकावली ता
वलोक्य दैत्यसमागतः ॥ गच्छ वीरस्त्वपालानां मध्ये पंकजसोऽन्तने ॥७॥ विम्ब
स्यैवं सखी चाहं तरसैव गतेमयात् ॥ मध्ये वै सैनिकानां तु सायुधानां नृपा
त्मजां ॥८॥ कालकेतुसुता दृष्ट्वा मोहिनीं मन्मनातुरः ॥ गदां गृहीत्वा तु धा
वमानः समागतः ॥९॥ रुदन्तीं हरतः तत्ता जयाहं कुंजलोचनां ॥ त्रस्तां वेपथु

संयुक्ताः कंदमानां तु कृशोदरीं ॥१०॥ त्यजैनां मां गृहाणेति मया चाक्रोशितान्वः ॥
नमाजया ह्येकमात्रं तां गृहीत्वा विनिर्गतः ॥११॥ तिष्ठ तिष्ठेति नाथं तोरक्षकात्मं
हावलं ॥ चतिषिध्यतु संग्रामं चक्रे विस्मयकारणं ॥१२॥ तस्यापि राक्षसाः क्रूराः
सर्वतः शस्त्रपाणयः ॥ युयुधुः रक्षकैः सार्धं सामिं तत्तो द्यमाः ॥१३॥ संग्रामस्तु कार्ये
तदा जातः कालकेतुस्तता रणे ॥ निहत्य रक्षकान्सर्वान् गृहीत्वैनां महाबलः ॥
१४॥ युक्तो राक्षससैन्येन निर्जगाम पुरं प्रति ॥ वीक्ष्य तां रुदतीं बालां गृहीतां रा
क्षसेन तु ॥१५॥ पृष्ठतोहं गता तत्र नीता यत्र स स्वामममः ॥ विक्रोशंतीव यासा मां
पश्यतीति यदानुगा ॥१६॥ सापि मामागतां प्रेक्ष्य किंचित्स्वस्था च वत्तदा ॥ गता
हं तत्समीपे तु तामाश्वाश्य पुनः पुनः ॥१७॥ सामां प्राप्य तिङ्स्था तत्स्मिन्नस्मेद

मी·ष· समाकुला॥ कंठेगृहीत्वामांनृपरुरोद नराउःखिता॥१८॥स मामाहकालकेतुः
प्रीतिपूर्वमिदंवचः॥ समाश्वासयन्तीतांत्वंसखींचंचललोचनां॥१९॥ आश्रम
८९ माद्यनगरंदेवदर्शकसमंप्रिये॥ दासोस्मितवसख्या हिकस्मात्वंरुतिकातरा॥
२०॥ कथयैनांस्वंदीतेद्यत्वस्यात्रवस्तुशोचने इत्युक्त्वामांसखीपार्श्वेसमारो
प्यरथोत्तमे॥ २१॥ जगामतरसाहृष्टोपुरेतस्मिमनोहरे सैन्येनमहतायुक्तःप्रफ
ल्लवदनाबुजः॥२२॥ एकावलीतथामांर्चसंस्थाप्यधवलगृहे॥ राजसात्रगृह
स्तार्थंकल्पयामासकोटिशः॥२३॥ द्वितीयेदिवसेसोथमामुवाचरहोनृप॥ प्रबो ८९
धयसखींबालांशोचंतींविरहातुरां॥२४॥ पत्नीमेत्वंवसुश्रोणिभुक्ष्वत्वंतुयथेप्सि
तं॥ राज्यंत्वदीयंचसर्वस्वेसेवकोहंसदातव॥२५॥ पुनरुक्तंमयावाक्यंमक्लातन्त्रा

पितंस्वरं॥ नाहंत्वमाप्रियंवक्तुंमेनांकथयसत्वरं॥२६॥ इत्युक्तेवचनेउद्दामदनलुलित
मानसः॥उवाचविनयादेनांसखीत्वांमोदरीमिय॥२७॥कुशोदरीत्वयामंत्रोनि
क्षिप्तोस्तियमोपरि॥ तेनमेरुहृयंकांतेरुतमेवशतांगतं॥२८॥ तेनाहंतवदासो
धुनतोस्मीतिविस्मयः॥ नत्वमांकामबाणेनपीडितंविवशांनृशं॥२९॥ यौव
नेयातिरंभोरुचंचलंडुलत्तंतथा॥ सफलंकुरुकल्याणिपतिंत्वंमांपरिरभ्य च॥
३०॥ एकावल्युवाच॥ ॥पित्राहंकल्पितापूर्वंदातुंराज्ञस्तुयस्यवै॥ हैहयस्तुमहात्मा
गतोमयामनसावृतः॥३१॥ कथंत्यजामिकांतंतंस्त्रीधर्मंसनातनं॥ कन्याध
र्मंविहायाद्यवांछितंयस्त्वविनिश्चयः॥३२॥ यस्मैदद्यात्पिताकामंकन्यातंपरि
प्राप्नुयात्॥ परतंत्राहिसदाकन्यानस्वातंत्र्यंकदाचन॥३३॥ इत्युक्तोपितया

ना॰म॰ पापी विरराम न मोहितः॥ न मुमोच विशालाक्षी मां च याम्यैः स्थितां तया॥३४॥ पा
९० तालविवरे तस्य पुरं परमसंकटे॥ राक्षसैः रक्षितं दुर्गं मंडितं परिखावृतं॥३५॥ त
त्रैव तिष्ठति दुःखार्त्ता सखी मे प्राणवल्लभा॥ तेनाहं विरहेणात्र रारटामि सुदुःखि
ता॥३६॥ ॥एकवीर उवाच॥ ॥कथं त्वमत्र संप्राप्ता पुरात्तस्य दुरात्मनः॥ विस्मयो
मे महानत्र तत्त्वं ब्रूहि वरानने॥३७॥ त्वया च कथितं वाक्यं संदिग्धं भाति भामि
नि॥ हैहयार्थे कल्पिता सा पित्रेति मनसा मतं॥ हैहयो हं न चान्योस्ति नाम्नास्मिन्
पृथिवीपतिः॥ मदर्थे कथिता सा किं सखी तव सुलोचना॥३९॥ एतन्मे संशयं
सुछेत्तुमर्हसि भामिनी॥ अहं तामानयिष्यामि तं हत्वा राक्षसाधमं॥४०॥ स्था
नं दर्शय मे तस्य यस्मिन्नास्ते सुहृत्ते॥ राज्ञे निवेदितं किं वा तत्पित्रे वातिदुःखिते

४१॥ यस्यैव दत्ता पुत्री स किं जानाति तां हृतां॥ नोद्यमः किं कृतस्तेन तन्मोच
नहेतवे॥४२॥ वंदीकृतां सुतां ज्ञात्वा कथं तिष्ठति सुस्थिरः॥ असमर्थो नृपः किं
वा कारणं ब्रूहि सत्वरा॥४३॥ त्वया मे प्रकृतं चेतो गुणातुल्यात्म मानुषात्॥ सख्या
पंकजपत्राक्षि त्वत्तः कामवशं नृणां ४४ कदा पश्यामि तां कांतां मोचयित्वाति
संकटात्॥ इति मे हृदयं चाद्य करोत्यतिमनोरथं॥४५॥ ब्रूहि मे गमनोपायं कां
तं पुरे तस्यातिदुर्गमे॥ कथं त्वमागता तस्मात्संकटात्तत्र तद्वद॥४६॥ यशोवती
उ॥ बालभावान्मया मंत्रो भगवत्या विशांपते॥ प्राप्तस्तु ब्राह्मणाच्छ्रीमान्
सबीजध्यानपूर्वकः॥४७॥ तत्रैव स्थितया राजन्मया चित्ते विचारितं॥ आरा
धयामि सततं चंडविक्रमां॥४८॥ सा देवी सेविता कामं बंधमोक्षं करिष्यति

भा·ष· भक्तानुकंपिनीशक्तिःसमर्थासिवसाधे॥४९॥याविश्वंसृजतेराजन्पालयते
वसा पुनः॥कल्पांतेसंहरत्येवनिराकारानिराश्रया॥ ५०॥इतिसंचिंत्यमनसा
९२ देवींविश्वेश्वरींशिवां॥ध्यात्वारक्तांबरांसौम्यांसुरक्तनयनांशुचिं॥५१॥संस्म
त्यमनसारूपंमंत्रंजाप्यपरात्परं उपासितामयादेवीमासमेकंसमाधिना॥
५२॥स्वप्नेममसमायातिभक्तिभावेनतोषिता॥मामाहामृतयावाचाकिंसु
तासीतिचंडिका॥५३॥उत्तिष्ठ्याहितरसागंगातीरंमनोहरं॥आगमिष्यतितत्रो
हैहयोनृपपुंगवः॥५४॥एकवीरोमहाबाहुःसर्वशत्रुविमर्दनः॥सतेदुःखाविना
शंवैकरिष्यतिमहामतिः॥५५॥मासुतोविरहजन्यंतज्ज्ञानान्नविष्यतिह
त्वातंराक्षसंघोरंमोचयिष्यतिमानिनी॥५६॥एकावलीएकवीरःसर्वशास्त्र

विशारदः॥पश्यात्वोदयपतिःकार्योत्वयाराजसुतःशुभः॥५७॥प्रसन्नवदनाजा
ताश्रुत्वासाकमलेक्षणा॥विशेषेणचसंतुष्टामामुवाचशुचिस्मिता॥५९॥
कुलजत्वयुक्ताकुरुकार्यंममप्रिये॥सत्यवाक्सभगवतीसावामोक्षविधास्यति॥
६०॥इत्याज्ञप्तातयाहंसख्यावैभ्रमयुक्ताकुरुकार्यममप्रिये॥सत्यवाक्भगव
तीसावामोक्षंविधास्यतिय॥मलोपसरणंयुक्तंतस्मात्स्थानान्तरान्नृप॥६१॥
चलिताहंततश्शीघ्रंमहामायाप्रसादतः मार्गज्ञाशीघ्रगतिःमयाप्राप्तंनृपालज
६२॥इत्येतत्कथितंसर्वंकारणंममदुःखजं कःत्वंकस्यसुतश्चेतिवदवीरय
थातथं॥६३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेद्वाविंशोध्यायः॥
२२॥व्यासउ॥ ॥तस्यास्तुवचनंश्रुत्वारम्यापुत्रःप्रतापवान्॥प्रफुल्लवद

ना·ष· नांनोजस्तामुवाचविशांपते॥१॥नोरुयत्वयाप्रोक्तं हतातं विशदाक्षरं॥इह
९२ योहंचैकवीरनाम्नासिंधुसुतासुतः॥२॥मनोमेद्यत्वयान्नंपरतंत्रंतकिलः॥
किंकरोमिक्वगच्छामिविरहेणातिपीडितः॥३॥ययमंरूपमाख्यातंसर्वंजोका
तिगंत्वया॥तेनामेविकलंजातंकामबाणाहतंमनः॥४॥ततस्तस्यागुणाःप्रोक्ता
स्तेस्तुच्चित्रंपुनः यत्वयोक्तंपुनर्वाक्यंतेतन्मेविस्मयोमहान्॥५॥एकाकस्मात्वंचप्रो
क्तदानवाग्रेमयाहतः॥हिहयस्त्वंविनानान्यंवृणोमीतिविनिश्चयः॥६॥तेनवाक्येन
तत्वंगिन्द्रसोहमधुनाहतः॥७॥त्वयातस्याप्रुकेशंतेब्रूहिकिंकरवाणिवः॥७॥स्था
नंतस्यनजानामिराज्ञस्यस्यउरात्मनः॥ यदिमांत्वंविशालाक्षिलत्रप्रापयितुक्षमा
प्रापयाशुसखीतेसायत्रतिष्ठतिसुंदरी॥९॥हत्वातंराक्षसंक्रूरंमोचयिष्यामिमां
प्रतं॥विवशोकसंतप्तांराजपुत्रीतवप्रियां॥१०॥विमुक्तदुःखांत्वत्ताश्चस्थाप
यिष्यामितेपुरः॥पित्रेवाक्याःसहास्यामिकाममेकावलीमहं॥११॥पत्स्याद्दिवा
हंकर्त्तासीराजपुत्र्याःपरंतप॥एवंतेमनसःकामोममचापिप्रियंवदे॥१२॥नविष्ण
तिसुसंपूर्णसाधनेनत्वाधुना दर्शयाशुपुरंतस्यपश्यमेत्वंपराक्रमं॥१३॥यथा
हन्मिदुराचारंपरदारापहारकं॥तथाकुरुप्रयंचेनेशाक्तासिवरवर्तिनि १४ मा
र्गंदर्शयतस्याद्यपुरस्यदुर्गमिस्यच॥१५॥सत॥तंनिशम्यप्रियंवाक्यंमुदिताच
यशोवती तमुवाचरमापुत्रंगमनोपायमादरात्॥१६॥मंत्रंगृहाणराजेंद्रत्व
गवत्यास्तुसिद्धिदं॥दर्शयिष्यामितस्याद्यपुरंरास्नसपालितं॥१७॥सज्ञोनरम
हाराजगमनीयमयासह॥सैन्येनमहताप्रुक्तस्तत्रयुद्धंनविष्यति॥१८॥काल

ना.म. केतुर्महावीरो राक्षसैर्बलिभिर्वृतः॥ तस्मान्मे त्वं गृहीत्वालं व्रजतत्र मया सह॥
१९॥ सैन्येन महता युक्तस्तत्र युद्धं भविष्यति॥ रुरोधयिष्यामि तेमार्ग्यपुरं तस्य
९३ दुरात्मनः॥२०॥ हत्वा तं पापकर्माणं मोजयामस्तु सर्वी मम श्रुत्वा तद्वचनं वीर
मंत्रजग्राह सत्वरः॥२१॥ तया सह जगामाशु पुरं तस्य सुदुर्गमं॥ रक्षितं राक्षसै
र्घोरैः पाताल मिवपन्नगैः॥२२॥ यशोवत्यानुसैन्येन महता संयुतो नृपः॥
तमायांतं समालोक्य दूतास्तस्य त्वरातुराः॥ क्रोशंतो निययुः पार्श्वं कालके
तोस्त्वरान्वितः॥२३॥ तमूचुः सह सागत्वा राक्षसंकार्यमिताहितं॥ एकाव
ती समीपस्थं कुर्वंतं विनयान्वितं॥२४॥ दूता ऊचुः॥ जयंतो वा महाराज
का त्विं कियो यथवा सुकि॥ आगच्छति बलोन्मत्तो वाहिनी सहितः किल॥२५॥

संयतो नवराजेंद्र संग्राम समुपस्थितः॥ देवपुत्रेण युवसत्वजवाकमलेक्ष
ण॥२७॥ हतो हरक्षिसैन्यं तद्योजनत्रयमावृतः॥ सकोन्नव महीपालं डुंडु
भिघोषयाशु वै॥२८॥ कासत॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसः क्रोधमूर्छितः
राक्षसान्प्रेरयामास सायुधान्सबलान्वकान्॥२९॥ गच्छध्वं राक्षसाः सर्वे
सन्मुखाः शस्त्रपाणयः॥ तानाज्ञाय च॥ कालकेतुः पञ्चप्रणयान्वितः॥३०
एकावंती समीपस्था विवर्णा दुःखदुःखिता॥ कोयमायाति तन्वंगी पिता तेवा
परः पुमान्॥३१॥ तद्दृश्ये सैन्यसंयुक्तो हि समत्संस्करो गृहरि पिता ते यदि संग्रा
मेनेतुलां विरहातुरः॥३२॥ ज्ञात्वा ते पितरं सम्यक् संग्रामं न करोम्यहं॥ श्रा
टयित्वा गृहे पूजां रत्नैर्वस्त्रैर्हयैस्तु वै॥३३॥ करोमि तस्य चातिथ्यं रहेपा

ना॰ च॰ तमसर्वथा ॥ अस्मद्यद्रिसंग्रामात्त्वं हन्मि निशितैः शरैः ॥ ३४ ॥ आनीतः किल
कालेन मरणाय महात्मना ॥ तस्माद्द्रविशालिको यमालयं यास्यति मंदधीः ॥ ३५ ॥ अ
९४ ज्ञात्वा मां दुराधर्षं कामरूपं महाबलं ॥ ३६ ॥ एकावली उ॰ ॥ न जानेऽहं महाना
गको यमालयं यास्यति सत्वरः ॥ नैमित्तिकैर्दृष्टिं कोपि स्थितायास्तव बंधने ॥ ३७ ॥ ता
यं पितामेन मत्वा त्वां कोप्यन्योऽस्ति महाबलः ॥ किमर्थं निहत्वा यास्यति नाऽहं वेद
विनिश्चयं ॥ ३८ ॥ ॥ दैत्य उ॰ ॥ ॥ एवं वदत्समीहता च यस्या तेयशोवती ॥ स
मानीय च तं वीरमागमतिन्नतो ह्यमा ॥ ३९ ॥ इष्टगता सा सखी कांता ९४
विदग्धा कार्यनिश्चये ॥ नान्यः कोपि मन्मारातिर्येमि पत्नी वशे भवेत् ॥ ४० ॥
व्यास उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे दूतास्तत्रान्ये वै समागताः ॥ ते हि बुद्ध्वा रि

तान्नीताः कालकेतुं गृहे स्थितं ॥ ४१ ॥ किं स्वस्थोसि महाराज समीपे सैन्यमाग
तं ॥ निर्गच्छ नगरात्तूर्णं सैन्येन महता वृतः ॥ ४२ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा कालके
तुर्महाबलः ॥ रथमारुह्य त्वरितो निर्ययौ स्वपुराद्बहिः ॥ ४३ ॥ एकवीरोपि सं
नाह्य रुताः श्रुतापवानः ॥ आगतस्तत्र कामिन्याविरहेण समाकुलः ॥ ४४ ॥ युद्धं
तयोस्तु तत्राऽभवत्त्वासवयोरिव ॥ शस्त्रास्त्रैर्वज्रथा मुक्तैराहीपि तद्दिगंतरं ॥ ४५ ॥
वज्रमानितः पुत्रकातराणां त्वया वहे ग द्रयाताडयामास हैत्यं सिंधुसुतासुतः
४६ ॥ स म — पपात भौमौ वज्राहत इवाचलः ॥ पलायिता गताः सर्वे दैत्यसान्न
यपीडिताः ॥ ४७ ॥ यशोवती ततो गत्वा वेगादेकावलीं तदा ॥ उवाच मधुरां वा
णीं विस्मितां मुदितान्तरां ॥ ४८ ॥ एह्यागतो नृपसुते हैहयो हैमवोसेति पातितः ॥

भा. ष. एकवीरेणधीरेण युद्धं कृत्वासुरारुणं॥४९॥ स्कंधावारो प्यसौराजा तिष्ठदत्र
मातुरः॥ दर्शनं कांक्षमाणस्त्रीष्कन रूपगुणास्तवा॥५०॥ दृष्ट्वं तत्कटिलापांगी म
९५ नोज्वसमन्वयं॥ कथिता त्वंमया पूर्वं तस्याश्रेजा कवीतटे॥५१॥ पूर्वानुरागः सं
जातस्तेनासौविरहातुरः॥ वांछतित्वां चारुरूपां इंदुं नृपतिनंदन॥५२॥ सातस्या
श्चनं श्रुत्वागमनाय मनोरथे॥ लक्ष्मानाम्नृ शंसी त्याकौमारं त्वं राजा तया॥
५३॥ कथंतस्यसुखं दृष्ट्वं कुमारीत्यवशा नृशं॥ नीत्वा शिष्टमागत्तांतत्वा
चयशोवती॥५४॥ राजपुत्रिपिता प्यस्त्वामेनां दातुमिच्छति॥ एषापि लद्दशा
नूनं त्वविता संगमस्तवा॥५५॥ कालं क्षिप्त्वतुरां जेंद्र नयैनांपितुरंतिके॥ सविवा
हविधिं कृत्वा दास्यती विनिश्चयः॥५६॥ सतस्यावचनं तथ्यं सत्वा सैन्यसमन्वि

तः॥ समेतकामिनीस्वांतुययौतत्सितुराश्रमं॥५७॥ राजपुत्रीतथायातां श्रुत्वा
प्रेमसमन्वितः॥ ज्ञयोसन्मुखस्तूर्णं सन्निवेः परिवेष्टितः॥५८॥ बकुनिर्द्विसेह
ष्टप्युत्री सामलिनांवरा॥ यशोवती तु वृत्तांतं कथितं विस्तरात्सुनः॥५९॥ एकवीरं
मिलित्वासौ गृहमानीय चादरात्॥ पुण्येपक्रिकारयामास विवाहं विधिपूर्वकं॥६०
पारिबर्हं ततो दत्वा संपूज्य विधिवन्नरा॥ पुत्रीसेविक्रियामास यशोवता समन्वितः
६१॥ एवं विवाहे संवृत्ते रमापुत्रे मुदान्वितं गृहं प्राप्य बकुन्तेनागान् बुभुजे प्रिय
यासमं॥६२॥ बभूव तस्यां पुत्रस्तु कृतवीर्याभिधः किल॥ तत्सुतः कार्तवीर्यस्तु
वंशोऽयं कथितो मया॥६३॥ ॥इतिश्री भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे त्रयोविं
शोध्यायः॥२३॥ ॥राजोवाच॥ ॥भगवत्वन्मुखांभोजा श्रुतं दिव्यकथामृ

ना.प. तं॥ नतृप्तिमधिगच्छामिपिबन्सुधासमंगुरुः॥१॥ विचित्रमिदमाख्यातंकथितंन
९६ वतामम॥ हैहयानांसमुत्पत्तिंविस्तराद्विस्मयप्रदां॥२॥ परंकौतूहलंमेत्रयद्विष्णुः
कमलापतिः॥ देवदेवोजगन्नाथःसृष्टिस्थित्यंतकारकः॥३॥ सोप्यश्वत्वंसमापन्नो
भगवन्हारीरकृतः॥ परतंत्रःकथंजातःस्वतंत्रःपुरुषोत्तमः॥४॥ एतन्मेसंश
यंब्रह्मन्छेत्तुमर्हसिसांप्रतं॥ सर्वज्ञस्त्वंमुनिश्रेष्ठब्रूहितत्तातमद्भुतं॥५॥ व्या
सउ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिसंदेहस्यास्यनिर्णयं॥ यथाश्रुतंमयापूर्वंनार
दान्मुनिसत्तमात्॥ ब्रह्मणोमानसःपुत्रोनारदोनामतापसः॥ सर्वज्ञःसर्व
गःशांतःसर्वलोकप्रियःकविः॥७॥ सैकदामुनिश्रेष्ठोविचरन्पृथिवीमिमां
पादयन्महतींवीणांस्वरतानसमन्वितां॥८॥ बृहद्रथंतरादीनांसाम्नांभेदानने

कशः॥ गायनायत्रममृतंसंप्राप्तोसौममाश्रमं॥९॥ शम्याप्रासंमहातीर्थं
सरस्वत्याःसुपावनं निवासंमुनिमुख्यानांरामदंज्ञानदंतथा॥१०॥ तमागं
तमहंप्रेक्ष्यब्रह्मपुत्रंमहाद्युतिं अभ्युत्थायाददिकंसर्वंज्ञतकानर्चनादिकं॥
११॥ अर्घ्यपाद्यविधिंकृत्वातस्यासनस्थितस्यच उपविष्टःसमीपेहंमुनेरमि
ततेजसः॥१२॥ दृष्ट्वाविश्वसितंशांतंनारदंज्ञानपारदं॥ तमपृच्छमहंराजन्पत्न
शोहंत्वयाधुना १३ असारेस्मिन् संसारेप्राणिनांकिंसुखंमुने नपश्या
मिविनिश्चित्यकदाचित्कुत्रचित्कचित्॥१४॥ द्वीपेजातोजनन्याहंसंत्यक्त
स्तत्क्षणादपि॥ वनाश्रयोवनेवृद्धिंप्राप्तःकमंतुभारत॥१५॥ तपस्तामेम
यास्केचोग्रंपर्वतेवातवार्षिकं॥ पुत्रकामेनदेवेशंशंकरंसमुपासितः॥१६॥

ततोमयाष्टकःप्राप्तःपुत्रोज्ञानवतांवरः॥पाचितोसोमयासम्यक्वेदानांसारमा
दितः॥१७॥सतस्क्वामांगतःक्वापिरुदंतंविरहातुरः॥लोकाल्लोकांतरंसाधोक्व
नात्रवबोधितः॥१८॥ततोहंदुःखसंतप्तःस्तक्वामेरुंमहागिरिं॥मातरंमनसा
स्ततासंप्राप्तःकुरुजांगलं॥१९॥पुत्रस्नेहाहतितनरांतःत्रागःशोकसंयुतः॥
जनन्किप्येतिसंसारेमायापाशानियंत्रितः॥२०॥तांतुराज्ञाहृतांज्ञात्वामात
रंवासवीसुतां॥स्थितोत्रैवाश्रमंकृत्वासरस्वत्यास्तटेशुभे २१ शांतनुःस्वर्ग
तिंप्राप्तोविधुंराजनीस्थिता॥पुत्रदयसुताधीत्नीभीष्मेणतिपालिता॥२२॥
चित्रांगदःकृतोराजागंगापुत्रेणधीमता॥कालेनसोपिमित्रोतातःमृतःकामं
समच्छति॥२३॥ततःसत्यवतीमाताविमग्नाशोकसागरे॥चित्रांगदंमृतंपुत्रंरु

रोदन्तृशमातुरा॥२४॥संप्राप्तोहंमहाभागज्ञात्वातांदुःखितांसतीं॥अश्वासि
तामयात्यर्थंभीष्मेणचमहात्मना॥२५॥विचित्रवीर्यस्तत्परोयवीयान्पृथि
वीपतिः॥कृतोभीष्मेणत्वातावैस्त्रीराज्यविमुखेनह॥२६॥काशिराजसुतेर
म्येविजित्यपृथिवीपतिन्॥भीष्मेणानीयस्वबलानुजकेद्वेसमर्पिते॥सतस्व
लेशुभेकालेविवाहःपरिकल्पितः॥भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यतदाहंसुखितोभवं॥२८
पुनःसोपिमृतोभ्रातायक्ष्मणापीडितोचिरं॥अनपत्योयुवाधन्वीमातातमेदुःखि
ताभवत्॥काशिराजसुतेद्वेतुमृतंदृष्ट्वापतिंतदा॥पतिव्रताधर्मपरेनुगमिनौस
कल्पवत्तु॥३०॥तावुचतुःसतीश्वश्रूंरुदंतीभृशदुःखितां॥पतिनासहगामि
न्योत्रविष्यावोऽनुनाशोक॥३१॥पुत्रेणसहतेश्वश्रुःस्वर्गंगत्वाथनंदने॥विहर

ना. प. ष्यावदियेनपतिनासहितासदा॥ निवारितेतदामात्रावधूनस्यान्महोद्यमा
न्॥ स्नेहष्यावंसमाश्रित्यनीभ्रस्यकवनात्तदा॥ गांगेयेनचमात्रेमसंमंत्र्यच
९८ परस्परं कृत्वाद्देहिकंसर्वंसंस्मृतोहंगजाकये॥३४॥ स्मृतमात्रस्तुमात्रोवै
गतागताऽवंमनोगतं॥ तस्सैवागतश्चाहंनगरंनागसाक्हयं॥३५॥ प्रणम्यमा
तरंमूर्ध्नासंस्थितोथकृतांजलिः॥ तामक्रवंसुतश्चांगीपुत्रशोकेनकर्शितां॥३६
मामपिशोकसंततंकुर्वतींरुदितेनच॥ चिंतार्णविविमज्जंतीगंगापुत्रेण
संयुतां॥३७॥ मातस्त्वयाकिमाकृतोमनसाद्यतपस्विनि॥ आज्ञापयमह
त्कार्येयुक्तोस्मिकरवाणिकिं॥३८॥ त्वंमेतीर्थपरंमातर्हवश्चप्रथितःपरः॥ आगे
तश्चिंततिश्चात्रब्रूहितत्संतवाप्रियं॥३९॥ व्यासउ॥ इत्युक्त्वाहंस्थितस्तत्रमा

रंप्रयदामुने॥ तदासामामुवाचेदंपश्यतीभीष्ममंतिके॥४०॥ पुत्रेतेद्य
मृतोभ्रात्रापीडितोराजयक्ष्मणा॥ तेनाहंदुःखितातातवंशछेदभयाद्दि
हा॥४१॥ तस्मात्त्वमद्यमेधाविन्मयाकृतःसमाधिना॥ गांगेयस्यमतेनात्र
पारासर्य्यार्थसिद्धये॥४२॥ कुलंस्थापयनष्टंत्वंशंतनोर्ममकारणात्॥ र
क्षमांदुःखतःकृत्स्नंवंशछेदोद्भवाद्भुतं॥४३॥ काशिराजसुतेनार्यैभ्रातुस्तेत्र
यवीयसः॥ साधोविचित्रवीर्यास्यरूपयौवनभूषिते॥४४॥ तास्यांसंगम्य
मेधावीन्पुत्रोत्पादनकंकुरु॥ रक्षस्वभारतंवंशंनात्रदोषोस्तिकर्हिचित्
४५॥ व्यासउ॥ इतिमातुर्वचःश्रुत्वाजातश्चिंतातुरोप्यहं॥ लज्जयाकुलचि
त्तस्तामब्रुवंविनयान्वितः॥४६॥ मातःपापाधिकंकर्मपरदाराभिमर्शनं॥

ना·प· ज्ञात्वाधर्ममपीथं सम्यक्करोमिकथमादरात्।।४७।। तथायवीयसोभ्रातुर्भा
९९ र्याविधूप्रकीर्तिता।। मनिचारं कथं कुर्यामिधील्यनिगमानहं।।४८।। अनायेन
नकर्त्तव्यं सर्वथा कुलरक्षणं।। नतरंति हि संसारात्पितरः पापकारिणः।।४९।।लो
कानानुपदेष्टाहं पुराणानां प्रवर्त्तकः।। सकथं कुत्सितं कर्मज्ञात्वाकरवमद्भुतं।।
५०।। पुनरुक्तोथ्य इमात्रारुदंत्याच्चत्वां मंतिके।। पुत्रशोकातितप्तांग्याः वंशरक्ष
णकामया।।५१।। पाराशर्य्य नितेदोषो वचनान्मम पुत्रक।। गुरूणां वचनं त
थ्यं सदोषमपिमानवैः।।५२।। कर्त्तव्यमविचार्यैव शिष्टाचारक्रमागतः।। व
चनं कुरुमे पुत्र नते दोषो भमानद।।५३।। पुत्रस्य जननं क्रत्वासुखितां कुरु
मातरं।। विशेषेणतु संतप्तां मग्नां शोकार्णवे सुतं।।५४।। इतितां ब्रुवतीं श्रुत्वा

अंबिकाधर्मेण वितापुत्रो यतो नेत्रे निमीलिते।।

तदास्तुरन्द्रीसुत।। मामुवाच विशेषज्ञः सूक्ष्मधर्मस्य निर्णयी।।५५।। व्यासउ
।। इतितस्य वचः श्रुत्वा मातुश्च प्रार्थतथा।। निःशंको हं तदाजातः कार्ये तस्मिन्
जुगुप्सिते।।५६।। द्वैपायनविचारोत्र न कर्त्तव्यस्त्वयानघ।। मातुर्वचनमादाय
विहरस्व यथासुखं।।५७।। अंबिकायां प्रवृत्तो हमनुवत्सां सुदानिशि।। मयि
विमनसायां तु तापसे कुत्सिते भृशं।।५८।। शप्ता मया सासुश्रोणी प्रसंगे प्रथ
मेतदा।। भुत्तः पुत्र काशिराजासुते दरे।।५९।। द्वितीये के मुनिश्रेष्ठ षष्ठे मातुर
हः सुतः।। नविष्यस्य सुतः पुत्र काशिराजासुतोदरे।।६०।। मयोक्ता जननीत
व्रीडानतमुखेन ह।। विनेत्रो भविता पुत्रो मातः शापान्मभैव हि।।६१।। तदा ष्टं
त्वयात्पर्थं नीत यावचनं मम।। कथं पुत्र त्वयाज्ञाता वधूर्मम शुचिस्मिता।।६२

ना.ष. तदाहमकवंमातुःसकाशेप्रवलंवचः॥दृष्ट्वामांशयनागारेजटाचीरधरंमुनि॥
६३॥ नेत्रेनिमीलयामासवधूतैरूपगर्विता॥कुपितेनमयाप्रोक्तापुत्रस्तेंधोभ
१०० विष्यति॥६४॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः॥२४॥
व्यासउ॥ वासवीचकिताजाताश्रुत्वामेवाक्यमीदृशं॥दासेयीमासुवाचेदंपुत्रै
पेत्सुन्नमातुरा॥१॥ अंबालिकावधूश्चाकाशिराजसुतासुत॥ नार्याविचित्रवी
र्यस्यविधवाशोकसंयुता॥२॥सर्वलक्षणसंपन्नारूपयौवनशालिनी॥ तस्यां
जनयसंगंत्वंलत्वापुत्रंसुसंमतं॥३॥ नांधोराज्याधिकारीस्यात्तस्मात्पुत्रंमनोहरं
उत्पादयराजपुत्र्यांवचनान्मम॥४॥ इत्युक्तोहंतदामात्रास्थिततत्रगजाकये॥यात्र
ऋतुवतीजाताकाशीराजसुतामुने॥५॥एकांतेशयनागारेप्राप्तासामामस

न्निधौ॥लज्जमानासुकेशांतास्वक्षश्चवनात्तरा॥६॥दृष्ट्वामांजटिलंदांतंतापसं
रसवर्जितं॥सुस्वितवदनाजातापांडुराविमनानृशं॥७॥कुपितोहंतयादृष्ट्वाका
मिनींनिशिसंगतां॥वेपमानांस्थितांपार्श्वेत्यक्तवस्त्रामहंरुषा॥८॥दृष्ट्वामांध
दिगोवर्णपांडुवर्णसमावृता॥अतस्तेतनयःपांडुर्नविष्यतिसुमध्यमे॥९॥इत्यु
क्तातांनिवृत्तांतास्थितवत्यांबालिकायुतः॥उक्तातांनिशिनिर्यातस्थानमापृच्छ्य
मातरं १० ततस्तास्मांसुतौकालेप्रसूताबधपांडुरौ॥धृतराष्ट्रस्यपांडुश्चप्रथितौ
संबन्नूवतु॥११॥मातामेविमनाजातातादृशौवीक्ष्यतौसुतौ॥ संवत्सरस्यांतेमासा नत
क्यतदाब्रवीत्॥१२॥द्वैपायनसुतौजातौराज्ययोग्यौनतादृशौ॥अन्यंमनोहरं
पुत्रंसमुत्पादयमेप्रियं॥१३॥तथेतिसामयाप्रोक्तामुदितजननी तदा॥अवि

कांश्चार्थयामाससुतार्थंकालश्चागतो॥१४॥पुत्रिव्यासंसमालिंग्यपुत्रमुत्पादया
स्मुतं॥ कुरुवंशस्यकर्तारंराज्ययोग्यंवरानने॥१५॥ वधुलक्षान्विताकिंचिन्तोवाच
वचनंतदा॥ गतोहंशयनागारेमातुस्तद्वचनान्निशि॥१६॥ दासीविचित्रवीर्य
स्यरूपयौवनसंयुता॥ प्रेषितांबिकयातत्रविचित्राभरणैर्वरा॥१७॥ चंदनार
क्तदेहासापुष्पमालाविभूषिता॥ आयाताहावसंयुक्तासुकेशीहंसगामिनी॥१८
पर्यंकेमांसमाविश्यसंस्थिताप्रेमसंयुता॥ वसंतोहंतदातस्याःविलासेनातिवंभु
ने॥१९॥ रात्रौसंक्रीडितंप्रेम्णातयासहमयानघे॥ वरोदत्तःपुनस्तस्यैप्रसन्ने
नतुनारद॥२०॥ सुभगेभवितापुत्रःसर्वलक्षणसंयुतः॥ सुरूपःसर्वधर्मज्ञः
सत्यवादीशमेरतः॥२१॥ सततयाक्षितोजातस्तथानवीरसंमतात्॥ मायाब

द्धिंगतासाधोपरेस्नेत्रेनवेधपि॥२२॥ विस्मृतःस्नुकसंबंधीविरहःशोककारणं॥
दृष्ट्वात्रीनस्वसुतान्कामंवीर्यजान्वीरसंमतान्॥२३॥ मायाबलवतीब्रह्मन्दु
स्त्यजात्यक्ततात्मभिः॥ अरूपावनिरालंबाज्ञानिनामपिमोहिनी॥२४॥ मात
रिस्नेहसंबंधस्तथापुत्रेषुसंवृताः॥ नमेचित्तेववनेशांतिमधिगच्छेकराचन॥२५
दोलारूढंमनोमह्यंकदाचिद्धस्तिनापुरे॥ पुनःसरस्वतीतीरेनैवकत्र्यवस्थि
ति॥२६॥ कदाचिच्चिंतयन्ज्ञानंमानसेप्रतिभातिवै॥ क्षेमीपुत्राःक्षमोहंच
नमस्राद्धाइमितस्यमे॥२७॥ व्यभिचारोद्भवा किंमेसुखदाःसुसुताःकिलः॥मा
याबलवतिमोहंविनैवोतिहिमानसे॥२८॥ जानन्मोहांधकूपेस्मिन्पतितोहं
मृषामुने॥ इत्येकैकंवरहस्यापेकराचित्तुसमाहितः॥२९॥ राज्यंप्राप्तस्ततः

मा·ष पांडुर्बलवान्भीष्मसंमतः॥ तदासौविमनोजातंप्रसन्नंसुतकारणात्॥३०॥
कुंतीमाद्रीसुरूपेद्वेभार्येतस्यबभूवतुः॥ सूरसेनसुताकुंतीमद्रराजसुपरा॥
१०२ ३१॥ सत्राणपक्षिजतःशाप्यकामिनीद्वयसंयुत॥ पांडुर्निर्वेदमापन्नस्तस्काररा
ज्यंवनंगतः॥३२॥ तदामामाविशल्लोकःकृत्वापुत्रंवनेस्थितं॥ गतोहंतत्रय
त्रास्तेनारायन्निंसहसंस्थितः॥३३॥ तमास्थायस्ववनेपांडुपुत्रःशाघ्रोराजाक
य॥ धृतराष्ट्रंसमानम्नोप्यत्यगमंब्रह्मतातटे॥३४॥ क्षेत्रजास्तंचपुत्रांस्सःसमु
त्पाद्यवनाश्रमे॥ धर्मतोवायुतःशक्राद्दश्विभ्यांपंचपांडवान्॥ युधिष्ठिरोभी
मसेनस्तथैवार्जुनतेत्रयः॥ कुंतीपुत्राःसमाख्याताधर्मानिलसुरेशजाः॥
३६॥ नकुलसहदेवश्चमाद्रराजसुतासुतौ॥ कदाचित्तुरहोमाद्रीसमालिंमद्री

पतिः॥३७॥ मृतःशापात्तुमुनिभिःसंस्कृतोहुतभुग्मुखे॥ माद्रीतत्रसती
भूत्वाप्रविष्टापतिनासह॥३८॥ स्थितापुत्रयुताकुंतीद्विजितेजातवेदसि॥
मुनयःसुतसंयुक्ताशूरसेनसुतांतदा॥३९॥ दुःखितापतिहीनांतामानिना
गजाह्वये॥ समर्पिताथभीष्मायविदुरायमहात्मने॥४०॥ कृहंसुखात्मांपाडि
तःपरमात्मभिः॥ भीष्मेणपालिताःपुत्राःपांडोरितिविचिंत्यते॥४१॥ वि
दुरेणतथाभ्रात्राधृतराष्ट्रेणधीमता॥ दुर्योधनादयस्तस्यपुत्रास्तेपिसमा
नजाः॥४२॥ एकत्रस्थितिमापन्नाविरोधंचक्रुरद्भुतं॥ द्रोणाचार्यसंग्राम
स्तत्रीभीष्ममानित॥४३॥ अध्यापनात्पुत्राणांपुरतस्मिन्निवासितः॥ क
र्ण. कुंत्यापरित्यक्तोजातमात्रःशिशुर्यदा॥४४॥ सूतेनपालितोराधायां

तस्याधिरथेन हि ॥ दुर्योधनप्रियस्यासीत्कर्णस्सूरतमस्तथा ॥ ४४ ॥ परस्परं विरो
धोभूत्भीमदुर्योधनादिषु ॥ धृतराष्ट्रस्तु सचिंत्य केशं पुत्रेषु तेषु च ॥ ४६ ॥ निवा
संकल्पयामास पांडवानां महात्मनां ॥ विरोधशमनायेव नगरे वारणाह्वते ॥ ४७
दुर्योधनेन तत्रैव शोडाज्जतुगृहाणि वै ॥ कारापितानि दिव्यानि निश्रेष्यमितं पु
रोचनं ॥ ४८ ॥ कृत्वा जतुगृहं दग्धान्पांडवान्स्थयया सुत ॥ पौत्रस्त्वावन्मुनिश्रे
ष्ठ मस्योहं असनार्णवे ॥ ४९ ॥ शोकातुरस्तदांभस्त्यक्त्वनेपवयस्तहर्निशं ॥ दृष्टा
मयैकचक्रायां पांडवा दुःखकर्शिताः ॥ ५० ॥ ततस्तु हृष्टमना चाहं जातः पार्थ
न्विलोक्य वा ॥ प्रेरितास्ते मया तूर्णं द्रुपदस्य पुरं प्रति ॥ ५१ ॥ ते गतास्तत्र दुःखार्ता
विप्रवेषधराः स्तदा ॥ मृगचर्मपरीधानाः सभायां संस्थिता तदा ॥ ५२ ॥ तत्राप

राक्रमं जिष्णुः संजिता द्रुपदात्मजां ॥ ५३ ॥ चक्रुर्विवाहं मातिमा पंचैव मातृवा
क्यतः ॥ दृष्ट्वा विवाहं तेषां तु मुदितोहं स्तदां तदा ॥ ५४ ॥ ततो गजाह्वयं प्राप्यं
चाली सहिता मुनेः ॥ निवासं खांडवप्रस्थे धृतराष्ट्रेण कल्पितं ॥ ५५ ॥ पांडवा
नां द्विजश्रेष्ठ वासुदेवमतेन वै ॥ तर्पितः पावकस्तत्र जिष्णुना सह विष्णुना ॥ ५६
राजसूयः कृतो यज्ञस्तदाहं मुदितो भवं ॥ दृष्ट्वाथ विभवं तेषां तयो मयकृतां स
नां ॥ ५७ ॥ दुर्योधनातिसंतप्ताद्दुरोदरमथाकरोत ॥ द्यूते वै शकुनिरस्त
त्रस्य धर्मजः ॥ ५८ ॥ हृतराज्यधनं सर्वं याज्ञसेनी च क्लेशिता ॥ वने द्वादशव
र्षाणि पांडवास्ते विवाहिता ॥ ५९ ॥ पांचालीसहितास्तेन दुःखमेव जनितं मया
एवं नारद संसारे सुखदुःखात्मके ध्रुवं ॥ ६० ॥ विमस्तोहं भ्रमे एवं जानन्धर्म

ना·पु· सनातनं॥कोहंकस्यसुतास्मिमीकामाताकिंसुखंपुनः॥६१॥येनमेहृदयंमो
१५४ हान्नमतिचदिवानिशं॥किंकरोमिकगच्छामिसंतोषोनाधिगच्छति॥६२॥दो
लारूढंमनोमेद्यचंचलंनस्थिरंभवेत् सर्वज्ञोसिमहेष्टसंदेहंमेनिवर्तय॥६३॥
तथाकुरुयथाहंस्यांसुखिनोविगतज्वरः॥६४॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेषष्ठस्कंधेपंचविंशोध्यायः॥२५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इतितस्यवचःश्रु
त्वानारदःपरमार्थवित्॥मायाद्भुतस्मितंतत्त्वात्प्रष्टुतंमोहकारणं॥१॥ना
रदउ॥ ॥पाराशर्यपुराणज्ञःकिंपृच्छसिसुनिश्चयं॥ संसारेस्मिन्विनामोहं
कोपिनास्तिशरीरवान्॥२॥ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रःसनकाद्याःकपिलस्तथा॥
माययावेष्टिताःसर्वेभ्रमंतिभववर्त्मनि॥३॥ज्ञानिनंमानवंनोवेत्तिभ्रांतोहं

सर्वलोकवत्॥शृणुमेपूर्ववृत्तांतंतद्ब्रवीमिसुनिश्चितं॥४॥दुःखंमयायथा
पूर्वमनुभूतंमहत्तरं॥स्खलितेनचमोहेनमाययैवासवीसुतः॥५॥एक
दापर्वतश्चाहंदेवलोकान्महीतलं॥आगतौविलोकनार्थायनारतंस्वंद्रसुत
मं॥६॥भ्रमन्तःपृथिवींसहितौपश्यन्तौतीर्थान्यनेकशः॥पावनानिचस्थाना
मुनिनामाश्रमाःशुभाः॥७॥शपथंदेवलोकातुकृत्वापूर्वपरस्परं॥चलि
तौसमयंचेमंसंमंत्र्यनिश्चयेनवै॥८॥चित्तवृत्तिस्तुभक्त्याययस्यभवति
यादृशी॥श्रुतावाप्यश्रुतावापिनगोप्याकदाचनं॥९॥भोजनेछाधे
च्छावाहारेच्छावाभवेद्यदि॥यादृशीयस्यचित्तेतुकथनीयापरस्परं॥१०॥द्व
त्वावांसमयंतत्रावांस्वर्गाद्भूलोकमागतौ॥एकचित्तौमुनीतत्रविचरंतौय

घेत्तया॥ २१॥ एवंपर्यटन्चिरंस्लोकेशीश्रांतेसमुपागतः॥ संजयस्यपुरंरम्यंसंश्रा
श्रोनृपतेपुनः॥ २२॥ तेनसंपूजितौतत्राराजासमानितौच्चरं॥ स्थितौतत्र
गृहेतस्यचातुर्मास्यंमहात्मनः॥ २३॥ वार्षिकाश्चतुरोमासादुर्गमाःपथिसर्व
दा॥ तस्मादेकत्रविबुधैःस्थातव्यमितिनिश्चयः॥ २४॥ अष्टौमासान्नवेसेन्न
दृाकार्यवशाद्द्विजः॥ वर्षाकालेनगंतव्यंभवतामसुखमिच्छता॥ २५॥ इतिसंचिं
त्यसनमासंजयस्यगृहेतदा॥ संस्थितौमानितौराज्ञासत्तातिथ्यौमहात्मना
२६॥ दमयंतिविख्यातापुत्रीतस्यमहीतले ख्याताधापरिस्त्र्यर्थिंसुशीलासुंद
रीच्चरं॥ २७॥ विवेकज्ञाविशालात्वीराजपुत्रीक्लतोद्यमा॥ सेवनंसर्वकालेषुभर्
धाऽनयोरपि॥ २८॥ स्नानार्थमुदकंकालेभोजनंमिष्टमायतं॥ सुखवासंतथा

चान्यंयदिष्टंतद्ददातिसा॥ २९॥ मतान्निलिखितान्कामानुभवोरपिकन्यका॥
अंजनातत्रानत्रायादीन्वांछितान्पर्यकल्पयत्॥ ३०॥ एवंसंसेव्यमानौतुस्थितौ॰
राज्ञोगृहेकिल॥ वेदाध्ययनसंशीलावाचावेदव्रतेरतौ॥ ३१॥ अहंवीणांकरे
कृत्वासारयित्वास्वरोत्तमं॥ गायन्नंसामसुस्वादमगांकंपरिरमायतं॥ ३२॥ राज
पुत्रीतुतच्छ्रुत्वासामगानंमनोहरं॥ बभूवमयिरागपराप्रीतियुक्ताविशारदा॥
३३॥ दिनेदिनेनुरागोस्यामयिवृद्धिंगतःपरं॥ ममापिप्रीतियुक्तायांमनोजा
तंस्पृहापरं॥ ३४॥ ममपर्वतियोःकन्याभोजनादिषुकर्हिचित्॥ दधिमध्यंतथा
तक्रंपर्वतायप्रकल्पयत्॥ ३५॥ चक्रेराद्वंतरंकिंचित्सेवासंदरसान्वितं॥ स्ना
नायोदकंजलंमह्यंपर्वतायचशीतलं॥ दधिमध्यंतथातक्रंपर्वतायप्रकल्पयत्

२५॥ अकरोदंतरं किंचिन्मे सिवादं रसान्विता॥ स्नानापोद्धं जलं मत्यं पर्वताय
चस्रीतलं॥ दधिमत्यं तथा तक्रं पर्वताय प्रकल्पयन्॥२६॥ शयनास्तरणं सु
त्रं महर्थं परिकल्पयेत्॥ प्रीत्या परमया ह्यत्र पर्वताय नतादरं॥२७॥ विलो
कयति मां प्रेम्णा सुंदरीनच पर्वतं॥ ततोस्यास्ता दृशं दृष्ट्वा पर्वताप्रेमकारणं
२८॥ मनसा चिंतयामास किमेतदिति विस्मितः॥ पप्रच्छ मां रहः सम्यक्क
हिना रदस्य यथा॥२९॥ राजपुत्री त्वयि प्रेम करोति मुदिता भृशं दृश्यते न त्वनो
ज्ञानिस्नेहयुक्तो समंततः॥३०॥ न तथा मयि नेहोत्र संदेहं जनयत्यसौ॥ मन्य
ते त्वां पतिं कर्तुं सर्वथा संजनात्मजा॥३१॥ तवापि तादृशी तोवं जानामि लक्षणैर
हं॥ नेत्रवक्त्रविकारैश्च ज्ञायते प्रीतिकारणं॥३२॥ सत्यं वद न ते मिथ्या वक्तव्यं व

चनं मुने॥ स्वश्रुतेः मम यं तत्वा चलितौ संस्मराधुना॥३३॥ नारद उवाच॥ दृष्टोहं प
र्वतेनेदं कारणं तु हृग गद्गदा॥ तदाहं वचनं सत्यं पर्वतः कोपसंयुतः॥३४॥ मामु
वाच स तु ते वाक्यं धिग धिमेति वेपुनः॥ यथा मया यथा क्रूला वंचितोहं त्वयायतः॥
३५॥ नव वानरवक्त्रस्त्वं शापाच्च मम मित्रकं॥ इति शापस्तु तेनाहं कुपितेन म
हात्मना॥३६॥ सहसा त्वं च वक्त्रं शः शाखामृगमुखस्त्वदा॥ मयापि न त्वतात
स्मिन्नत्त मामाहन मातुले॥३७॥ सा पि शापा तिकोपान्वै मास्वर्गते गतिः किल॥
स्वस्वपराधेय स्मान्त्वां शापवानसि पर्वतः॥३८॥ तस्मात्त्वापि मं त्वं मृत्युलोके
स्थितिः सदा॥ पर्वतस्तु गतस्तस्मान्नगरान्विमनाश्च वां॥३९॥ अहं वानरवक्त्र
स्तु संजातस्तत्क्षणादपि॥ दृष्ट्वा मां हसितं क्रूरं राजपुत्री विचक्षणा॥४०॥ विमनीता

ना.प. वसंजातावीणाश्रवणलालसा॥४१॥ व्यास उ॰॥ ततः किमसौ वव्रे लग्नकथं शापो
१०७ निवर्त्तितः॥ मानुष्यास्य पुनर्जातो नवा ब्रूहि यथा विधि॥४२॥ पर्वतः क्व गतो स्य
संगमं युवयोरभूत् कदा कुत्र कथं सर्वं विस्तरेण वदस्व ह॥४३॥ नारद उ॰॥ किं
ब्रवीमि महामाया माया या स्मरितं महत्॥ दुःखितोहं नृशंसेन पर्वते रुषिते गते
४४॥ पुनः सेवापरास्तत्र राजपुत्रीमनोन्वगां॥ गतेथ पर्वते कामं स्थितस्तत्रैव स
द्मनि॥४५॥ अहं दुःखान्वितो दीनस्तथा वानरवक्त्रकः॥ विचारो मेभवच्चिंतार्त्तः
किमेतस्यादिति चिंतयन्॥४६॥ संजयोथ सुतां दृष्ट्वा किंचित्प्रकटयौवनां विवाहा
र्थं राजसुता नष्टकस्य चिंतनरा॥४७॥ विवाहकालः संप्राप्तः सुतयाः मम सांप्रतं॥
योग्यं वरं मम ब्रूहि राजपुत्रं सुसंमतं॥४८॥ रूपौदार्यगुणैर्युक्तं शूरं सत्कुलसंमतं॥

४८॥ रूपौदार्यगुणैर्युक्तं शूरं सत्कुलसंमतं॥ विवाहं विधिवत्सुत्राः करोमि कालजश्चा
गते॥४९॥ प्रधानस्तत्र ब्रवीद्राजन्नृराजपुत्रा ह्यनेकशः॥ वर्त्तंते तु विपुत्रास्ते यो
ग्याः सर्वगुणान्विताः॥५०॥ यस्मिन्रुचिस्ते राजेंद्र तमाकर्णय नृपात्मजं॥ देहि क
न्यां धने न्यूरिहि स्वस्वरथसंयुतं॥५१॥ नारद उ॰॥ ॥ पितुश्चिकीर्षितं ज्ञात्वा दमयं
ती तदान्तरं॥ धात्रीमुखेन वा कज्ञाव सुवा च रहः स्थितं॥५२॥ धात्र्यु॰॥ राजन्नष्ट
ण दमयंती पुत्री ते मामथाब्रवीत्॥ पितरं ब्रूहि धात्रेयि वक्त्वनाम मत्स्वरूपा स्थितं
५३॥ मया वृतोयं मेधावी नारदो महती सुतः॥ नोद्दिनमोहिता कामं नान्यं कोपि प्रि
योमम॥५४॥ कुरुसे वान्वितं तात विवाहं मुनिना सह॥ नान्यं करिष्ये धर्मज्ञ पति
च नारदं विना॥५५॥ मयाहं नादसिंधौ वैनक्रहीनतरसान्विते चत्वारे सुखसं

पूर्णेह्यस्याविवर्जिते॥५६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्टस्कंधेषड्विं
शोध्यायः॥ नारदउ॥ ॥तत्सुश्रावचनंश्रुत्वाराजाधात्रीमुखात्ततः॥ भार्यांमीवा
चकैकेयीसमीपस्थांतुलोचनां॥१॥ राजोवाच॥ मडुकंवचनंकांतेधात्रीतनुत
याश्रुतं इतोयंनारदःकामंमुनिवनिरक्रनाकः॥२॥ किमिदंचितितंपुत्र्यानु
दिहीनंविचेष्टितं॥ कथंमस्मैमयादेयाकन्यावरीमुखायसा॥३॥ कासौनि
लुकुरूपस्यातुकदमयंतीममात्मजा॥ विपरीतमिदंकार्यंनविधेयंकदाचन॥
४॥ तामेकांतेसुकेशांतीनिवारयहगछुता॥ युक्त्यामुनिरतांमुग्धांशास्त्रद
नुसारया॥५॥ नारदउ॥ केकेयीप्रेरितापत्यापुत्रीमाहरहःस्थितं॥ दमयंतीन
तेवाच्यमीदृशंवचनंपुनः॥६॥ घकलेरूपंमुनिःकासौवानरास्योधनःपुनः॥पु

कमुखंवचोश्रान्त्वंनायुक्तमितिनिश्चयः॥ वानरावानरवक्त्रेणकथंयुक्तात
वानघे॥ काशीतिक्रमितेपुंसिनविष्यतिशुचिस्मिते॥ वरस्तेराजपुत्रोस्तुमा
रुत्वंदृथाहवं॥ पितातत्रुःखमाप्नोतिश्रुत्वाधात्रीमुखाद्वचः॥९॥ तन्मांबु
बुलिहस्तेणकोमलांमानतीजनां॥ दृष्ट्वाकस्यमनःस्वेदंचतुरस्यनगछति॥
१०॥ दास्रोरकायतांवृत्नीदलानिकोमलानिका॥ ददातिनततणार्थायमूर्खोपि
धरणीतले॥११॥ वीक्ष्यत्वांकरसंलग्नांनारदस्यसमीपतः॥ विवाहेवर्तमाने
तुकस्यचितोनहत्यति॥१२॥ कमुखेनसमंवानानिरुचिननयनेदः श्राम
रणान्नुकथंकालःनयितव्यस्त्वयामुने॥१३॥ नारदउ॥ ॥इतिमातुर्वचः
श्रुत्वादमयंतीत्वरातुरं॥ मातरंप्राहतन्वंगीमयिसाक्षतनिश्चया॥१४॥ किं

ना.प्र. मुखेनचरूपेणमूर्खस्यचधनेनकिं॥ किंराज्येनविदग्धस्यरसमार्गविदस्य
च॥१५॥ हरिण्योपिवनेधन्यायानादमोहितान्तरं॥ गातुमाणान्त्यजंति
१०९ धिङ्मूर्खमिमंभवात्तुवि॥१६॥ नारदोवेत्तियोविद्यामातःसप्तस्वरात्मकां॥
तृतीयःकोपिनोवेदविवादस्मपुमान्किल॥१७॥ मूर्खेणसहसंवासोमरणं
तत्क्षणेक्षणे॥ रूपवान्धनवान्स्तान्योगुणहीनोनरःसदा॥१८॥ धिङ्मैत्री
मूर्खनृपालैस्तथागर्वसमन्विते॥ गुणज्ञेनिन्दकेश्रेष्ठावचनासुखदायिनी
॥१९॥ स्वरतोग्रामविकाशंमूर्छनातानमेदनाक्॥ दुर्लभःपुरुषश्चाष्टरस
ज्ञोदुर्लभोपिवै॥२०॥ यथानयतिकैलाशंनगंगानसरस्वती॥ स्वरगानंतु
येविदसवेदमानवोपिसन्॥२२॥ सप्तनेदंनयोवेदसपशुःसुरराडपि॥ मू

र्छनातानमार्गंतुश्रुत्वामोदंनयातियः॥२३॥ सपशुःसर्वथाज्ञेयोहरिणाः
परावस्तुकिं॥ वरंविषधरःसर्पःश्रुत्वादंमनोहरं॥२३॥ अश्रोत्रोपिमुदंया
तिधिक्सकर्णाश्चमानवाः॥ बालोपिसुस्वरंगेयंश्रुत्वामुदितमानसः॥२४॥
जायतेकिंतुतेवृद्धानजानंतिधिगस्तुतान्॥ पितामेकिंनजानातिनारदस्य
गुणान्वकान्॥२५॥ द्वितीयःसामगोनास्तित्रिषुलोकेषुतत्समः॥ तस्मादसौ
मयानूनंहृतःपूर्वसमागमात्॥२६॥ पश्चात्तदगपदवृत्तजातोवानरास्योगु
णाकरः॥ किंनराप्रियाःकस्यभवंतितुरगाननः॥ गानविद्यासमायुक्ताःकिं
मखेनवरेणहि॥ पतरंनूहिमेमातत्रतायंमुनिसत्तमः॥२७॥ वांछितंदेहिरा
जेंद्रनवशामिहृयामिह॥२९॥ नारद उ॥ ॥इतिपुत्र्यावचःश्रुत्वाराज्ञीरा

मा.प. तोन्यवेदयत्॥ आगाहं सुंदरी ज्ञात्वा सुतायानारदमेनौ॥ मुनिना साच सर्वज्ञे ह
तोसौमनमानया॥३१॥ नारदउ॥ ॥इतिसंनोदितो राज्ञा संजयः पृथिवीपतिः
११० चकारविधिवत्सर्वं विधिवैवाहिकं ततः॥३२॥ एवं दारग्रहं कृत्वा तुरगास्यः परंत
पः॥ स्थितस्तत्रैव मनसा दुःखमानेन॥ न्वहं॥३३॥ यथा॥ तेदराजसुतासेवार्थं
ममसंनिधौ॥ नवेयं दुःखसंतप्तस्तदाहं तुरगाननः॥३४॥ दमयंती तु मां वी
क्ष्य प्रफुल्लवदनांबुजा॥ शोकं तु रक वक्त्रत्वात् न चकार कदाचन॥३५॥ एवं ग
छति काले तु सह सापर्वतो मुनिः॥ कुर्वन्तीर्थान्यनेकानि दृष्टुं मां समुपाग
तः॥३६॥ मया तिमानितः सम्यक् पूजितश्च यथाविधिः॥ आसीनश्चासने दि
व्ये वीक्ष्य मां दुःखितोऽभ्यभूत्॥३७॥ ततदारं हयास्यं च दीनं चिंतातुरं नरं॥

दयावान् मामुवाचेदं पर्वतो मातुलं तदा॥३८॥ मया नारदकोपात्त्वं शप्तोसि
मुनिसत्तम॥ निःकृतिं तस्य शापस्य करोम्यद्य निरामय॥३९॥ नवतं चारु
वदनो मम पुण्येन मातुल॥ दृष्ट्वा राजसुता चित्ते लषा जाता ममाधुना॥४०॥ ना
रदउ॥ ॥मयास्य प्रवणं चित्ते कृतं तेन त्वास्या ना षितं॥ अनुग्रहः ततः सद्य
स्तस्य शापस्य तत्क्षणात्॥४१॥ नागिनो यतत्वाप्यस्तु गमनं सुरसद्मनि॥ शाप
स्यानुग्रहः का मंतृतो यं पर्वताधुना॥४२॥ नारदउ॥ ॥जातोहं चारुवदनो वच
नात्तव पर्वत॥ राजपुत्री सु संतुष्टा मातरं सा हसत्वरं॥४३॥ मातस्तु सुमुखो जा
तो जामाता ते महाकृतिः॥ वचनात्पर्वतस्याद्य तु कः शापो मुने रद॥४४॥ तच्छ्रु
त्वा वचनं राज्ञा कथितं नृपराजनि॥ ययौ दृष्टुं मुनिं तत्र संजयः प्रीतिमानसः॥

भा॰ष॰ ४५॥ धनं समर्पितं राज्ञा संतुष्टेन तदा महत्॥ मत्यं च भागिनेयाय पारिबर्हं महा
त्मना॥४६॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं वृत्तांतं यत्पुरातनं॥ मायया बलमाहात्म्यं त्वनु
१११ भूतं यथा मया॥४७॥ संसारेस्मिन्महाभाग मायागुणकृते नृते। न तुष्ट
तु सुखी नास्ति न भूतो न भविष्यति॥४८॥ कामः क्रोधस्तथा लोभो मत्सरो म
मता तथा॥ अहंकारो मदः केन जिताः सर्वे महाबलाः॥४९॥ सत्वं रजस्तमश्चै
व गुणास्त्रय इमे किल॥ कारणं प्राणिनां देहसंभवे सर्वथा मुने॥५०॥ कस्मिं
श्चित्समये व्यास वनेहं विष्णुना सह॥ गच्छन्नहास्य विनोदेन स्त्रीभावं गमितः कृ
णात्॥५१॥ राजपत्नीत्वमापन्नो मायाबलविमोहितः॥ पुत्राः प्रसूतास्तदा वै ग
हे तस्य नृपस्य ह॥५२॥ व्यास उ०॥ ॥संशयोयं महान् साधो श्रुत्वा ते वचनं कि

ल॥ कथं नारीत्वमापन्नस्त्वं मुने ज्ञानवान्परं॥५३॥ कथं च पुरुषो जातो ब्रू १
हि सर्वमशेषतः॥ कथं पुत्रास्त्वया जाताः कस्य राज्ञो गृहे जना॥५४॥ एतदाख्या
हि चरितं मायाया महदद्भुतं नोदितं च यथा सर्वमिह स्थावरजंगमं॥५५॥
न तृप्तिमधिगच्छामि सृष्ट्वैव तव कथामृतं॥ सर्वज्ञं प्राप्य तत्त्वं च संशयनाशनं॥ विंशति
५६॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे सप्तमोध्यायः॥२७॥ नारद उ०
॥ निशामय मुनिश्रेष्ठ गदतो मम सत्कथां॥ मायाबलं सुदुर्जेयं मुनिभिर्योगवि
त्तमैः॥१॥ मायया मोहितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतमज
याऽविनावया॥२॥ कदाचित्सत्यलोकाद्वै श्वेतद्वीपे मनोहरे गतोहं दर्श
नाकांक्षी हरेरद्भुतकर्मणः॥३॥ वादयन्महतीं वाणीं स्वरतानविभूषितां॥गा

मा॰ प॰ यत्रांगायमानासुसमस्वंस्वरान्वितं॥४॥ दृष्टोमयादेवदेवश्चक्रपाणिगदाधरः॥
११२ कौस्तुभेनाद्भासितोरस्कोमेघश्यामश्चतुर्भुजः॥५॥ पीतांबरपरीधानोमुकुटां
गदविराजितः॥ लक्ष्म्यासहविलासिन्याक्रीडमानोमुदान्वितः॥६॥ वीक्ष्यमांक
मलादेवीगतांतदन्तिकात्॥ सर्वलक्षणसंपन्नाचारुभूषणभूषिता॥
७॥ नारीणांप्रवराकांतारूपयौवनगर्विता॥ मयादृष्टोदेवदेवोवनमालीप्र
गल्भतुः॥८॥ नत्वन्देवदेवेशंपद्मनाभ्मामरारिहत्॥ कथंत्वमागतश्चामामाग
तंमंतिकात्॥९॥ नाहंविदोनवाधूर्तोतापसोहंजगद्गुरो॥ जितेंद्रियोजित
क्रोधोजितमायोजनार्दन॥१०॥ नारदउ॰॥ ॥निशम्यवचनंकिंचिद्गर्वयुक्तंज
नार्दनः॥ उवाचमांस्मितंकृत्वावीणावन्मधुरंगिरं॥११॥ विष्णुरु॰॥ ॥नारदे

वंविधानीतिनस्यात्त्वंकदाचन॥ पतिंविनान्यसान्निध्येकस्यचिद्योषयाक्व
चित्॥१२॥ मायासुदुर्जयाविद्वन्योगिभिर्जितमारुतैः॥ तासांविद्धिनिराहारैस्ता
पसैश्चजितेंद्रियैः॥१३॥ मायैषामुनिशार्दूलजयत्वयोक्तंवचोधुना॥ जितमा
योस्मिगीतज्ञनैवंवाच्यंकदाचन॥१४॥ नाहंशिवोनवाब्रह्माजेतुंतांप्रभवो
प्यजां मुनयःसनकाद्याश्चकस्त्वंकेत्यस्तुमोजयो॥१५॥ देवदेहनदेहंवाति
यक्देहमथापिवा॥ बिभ्रेद्यदिशरीरंयःसकथंतांजयेदजा॥१६॥ त्रिगुण
त्त्वाकथंमायांजेतुंशक्तःपुमान्भवेत्॥ वेदविद्योगविद्वापिसर्वज्ञोविजितेंद्रियः
१७॥ कालस्तुबलवान्कामंरूपहीनःस्वरूपवान्॥ तवत्रोवर्ततेदेहिविद्धनम्रू
र्थोथमध्यमः॥१८॥ कालःकरोतिधर्मज्ञःकदाचिद्धिकलंपुनः॥ स्वच्छावाल्के

ना॰ष॰ र्मतोवापिद्रष्टुमीहेयितस्यचेष्टितं।।१९।।नारदउ०।। ।।इत्युक्त्वाविरमतेविष्णुर्वहद्विस्मय
११३ मानसः।।तमब्रवंजगन्नाथंवासुदेवंसनातनं।।२०।। रमापतेकथंरूपामा
यासाकीदृशीपुनः।।कियद्बलाकसंस्थानाकस्याधारावदस्वमे।।२१।।इत्युक्ता
मोस्मितानारदंदर्शयिष्ठमहीधरः।।ज्ञातुमिच्छामितांसम्यक्प्रसादंकुरुमापते
२२।।विष्णुरु०।। ।।त्रिगुणासाखिलाधारासर्वाद्याःसर्वसंस्थिताः।।अजेयात्वने
करूपाचसर्वंव्याप्यास्थिताजगत्।।२३।।दिदृक्षायदितेचित्तेनारदारोहनंकु
रु।।गरुडेमत्समेतोद्यगच्छावोन्यत्रसांप्रतं।।२४।।दर्शयिष्यामितेमायांदुर्जया
मजितात्मभिः।।इत्युक्तांब्रह्मपुत्रस्त्वंमाम्बारेमनःतथा।।२५।।इत्युक्त्वादेवदेवा
मंसस्माखिनतासुतं।।स्मृतमात्रस्तुगरुडस्तदागाद्धरिसंनिधौ।।२६।।आग

तंगरुडंवीक्ष्यआरुरोहजनार्दनः।।समारोप्यचमांहृष्टोगमनायकृतादरः।।२७।।च
लितोविनतापुत्रोवैकुंठाद्वायुवेगवान्।।प्रेरितोयत्रतत्रस्थेनगंतकामेनकान
नं।।२८।।पश्यन्वनानिदिव्यानिसरांसिसरितस्तथा।।पुरग्रामाकराद्रींश्चज
ग्मतुर्भजगोकुलान्।।२९।।मुनीनामाश्रमान्रम्यान्देवाप्यश्चसुमहरा।।प
ल्वलानिविशालानिकृराःपंकजभूषिताः।।३०।।मृगाणांचवराहाणांवृंदा
न्युपन्नानेकशः।।गतौवयंकन्यकुब्जसमीपेगरुडासनौ।।३१।।तत्ररम्यंस
रोदिव्यंदृष्टंपंकजमंडितं।।हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितं।।३२।।ना
नावर्णैःप्रफुल्लैश्चपंकजैरुपरंजितं।।भ्रमरीमिष्टगुंजद्भिःगंधपूर्णनाविराजि
तं।।३३।।मामाहभगवान्विष्णुस्तडागंपरमाद्भुतं।।पश्यैतंसागरंतीरंमिष्टवा

रिविशेषतः॥३४॥ ॥श्रीभगवानुः॥ ॥पश्यनारद गंभीरं सरः सारसनादितं॥ स
र्वत्रपंकजैः छन्नं स्वच्छनीरप्रपूरितं॥३५॥ अत्रस्नात्वा गमिष्यावः कन्यकुब्जे पु
रोत्तमे॥ इत्युक्त्वा गरुडाद्भ्रष्टमामुत्तार्य स्थितास्तटे॥३६॥ विहस्य भगवांस्तत्र ज
ग्राहममतर्जनीं॥ स्नुवन्सरो वरं भूयस्तीरे मामनयत्प्रभुः॥३७॥ विश्राम्य तरुना
गेनु स्निग्धच्छाये मनोहरे॥ मामुवाच मुने स्नानं कुरु त्वं विमले जले॥३८॥ पश्चाद
हं करिष्यामि तडागेस्मिन् सुपावने॥ सामुक्तोथ मुने स्नानं धुनामि वचेतांसि
त्नेलानि निर्मलानि च॥३९॥ सुरम्याणि परागैस्तु पंकजानां विशेषतः॥ इत्युक्तो
हं भगवती मुक्तावीणां मृगाजिनं॥४०॥ स्नानाय प्रस्तीर्थी स्तीरगतः प्रेमसमन्वि-
तः॥ पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च शिखां बध्वा कुशाग्रहं॥४१॥ विहाय पौरुषं प्राप्तः स्त्रीत

मनुत्तमं॥ हरिर्गृहीत्वा वीणां मे तथा कृष्णाजिनं शुभं॥४२॥ आरुह्य गगनं तू
र्णं जिगाम स्वगृहं क्षणात्॥ ततोहं स्त्रीत्वमापन्नो चारुभूषणभूषितं॥४३॥ क्ष
णान्मम संजाता पूर्वदेहस्य विस्मृति॥ विस्मृतो सौ जगन्नाथो महती विस्मृता
पुनः॥४४॥ संप्राप्य मोहनी रूपं तडागान्निर्गती बहिः॥ अपश्यन्नलिनीं शुभ्रं स
रस्तद्विमलोदकं॥४५॥ किमेतदिति मनसा करवं विस्मयं मुहुः॥ एवं चिंतयमा
नस्य नारीरूपधरस्य मे॥४६॥ सहसा तत्र संप्राप्तस्तत्र तालध्वजो नृपः॥ गजाश्व र
थवृंदैः संवृतो रथसंस्थितः॥४७॥ युवा नृपगणैः सर्वैर्लीलो देवानिव मन्मथः॥ वी
क्ष्य मां नृपतिस्तत्र दिव्यभूषणभूषितां॥४८॥ राकाचंद्रमुखीं योषां विस्मयं प
रं गतः॥ पप्रच्छ कासि कल्याणि कस्य पुत्री सुरस्य वा॥४९॥ मानुषस्य च वा

भा॰ष॰ कातेगंधर्वस्योरगस्य च ॥ एकाकिनी कथं बाले रूपयौवनभूषिता ॥ ५० ॥ विवा
२२५ हिताथवा कन्या सत्यं वद सुलोचने ॥ किं पश्यसि सुकेशांते तडागेस्मिन्सुमध्य
मे ॥ चिकीर्षितं पिकालापे ब्रूहि मन्मथमोहिनी ॥ तुंगस्तनी गाम्भरालक्षिम्या
सहस्रशोदरी ॥ ५१ ॥ वांछिता मनसा नूनं त्वां मां पतिमुत्तमं ॥ ५२ ॥ ॥ इति
श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे अष्टादशोध्यायः ॥ ॥ नारद उ० ॥ ॥ इत्युक्तोहं
तदा तेन राज्ञा तालध्वजेन च ॥ विमृश्य मनसा सर्वं तमुवाच विशांपतिं ॥ १ ॥ राज
न्नाहं विजानामि पुत्री कस्येति निश्चयं ॥ पितरौ क च मे केन स्थापितात्र सरोवरे ॥
२ ॥ किं करोमि क गच्छामि कथं मे सुकृतं भवेत् ॥ निराधारास्मि राजेंद्र चिंतयामि ११५
चिकीर्षितं ॥ ३ ॥ दैवमेव परं जाना नास्ति पौरुषं मम ॥ धर्मज्ञोसि महीपाल यथे

च्छसि तथा ॥ ४ ॥ त्वाधीनास्म्यहं नृप न मे कोप्यस्ति पालकः ॥ न पिता न च मा
ता वा न स्थानं न च बांधवा ॥ ५ ॥ इत्युक्तो सौ मया राजा बभूव मदनातुरः ॥
मां निरीक्ष्य विशालाक्षी सेवका नित्यवाच ह ॥ ६ ॥ आनयध्वं नरयानं चतु
र्वाह्यं मनोहरं ॥ आरोहणार्थमस्यास्तु कौशेयांबरवेष्टितं ॥ ७ ॥ मृशास्तरणसं
युक्तं मुक्ताजालविभूषितं ॥ चतुरस्रं विशालं च सुवर्णरचितं शुभं ॥ ८ ॥ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा भृत्याः सत्वरगामिनः ॥ आनिन्युः शिबिकां दिव्यां मृदुवस्त्र
वेष्टितं ॥ आरुह्याहं नवा तस्यां तस्य प्रियचिकीर्षया ॥ मुदितो सौ गृहे नीत्वा मा
तदा पृथिवीपतिः ॥ १० ॥ तस्याहं वल्लभा जाता प्राणेभ्योपि गरियसी ॥ सौभाग्य
सुंदरीत्येवं नाम तत्र च मम कृतं ॥ ११ ॥ विवाहविधिना राजा मामुपयेमे शुभे दिने

मा॰ष॰ उपयेमे च मंत्रज्ञ कृतकौतुकसंनिधौ ततः ॥ १२ ॥ रममाणो मया सार्द्धं सुखमाप
११६ महीपतिः ॥ नानाभोगविलासैश्च कामशास्त्रादितैर्नवैः १३ राजकार्याणि
संत्यज्य क्रीडासक्तो दिवानिशं ॥ नासौ विवेद गच्छंतं काममकलारतः ॥ १४ ॥ उद्याने
षु च रम्येषु गृहेषु च ॥ हर्म्येषु गृहदोलेषु दीर्घिकासु वरासु च ॥ १५ ॥ वारुणी
मदमत्तोसौ विरहंकाननेच्छन्ने ॥ विस्मृत्य सर्वकार्याणि मदधीनो बभूव ह ॥
१६ ॥ व्यासाहं तेन संसक्ता क्रीडारसवशीकृता ॥ न स्मरामि पूर्वदेहं सुं नांवेत्तु
निजन्म च ॥ १७ ॥ मयायं पातियोषा हं राजपत्नी प्रिया सती ॥ पट्टराज्ञी विला ११६
सत्ता सफलं जीवितं मम ॥ १८ ॥ इति चिंतयती तस्मिन्प्रेमवशा दिवानिशं ॥
क्रीडासक्ता सुखाल्लब्धा सर्वत्रैव वशवर्तिनी ॥ १९ ॥ विस्मृतं वेदविज्ञानं ब्रह्मज्ञा

नं च वराश्रुतं ॥ धर्मशास्त्रं परिज्ञानं तदासक्तमनोभवं ॥ २० ॥ एवं विहर
तस्तत्र वर्षाणि द्वादशैव तु ॥ गतानि सुवृत्ता मं क्रीडासक्तस्य मे सुते ॥ २१ ॥ जा
ता गर्भवती चाहं नवेच्छीतमनाम्नरां ॥ संपूर्णे दशमे मासि पुत्रो जातस्ततो म
या ॥ २२ ॥ शुभेह्नि च शुभे नक्षत्रे लग्ने ताराबलान्विते ॥ बभूव नृपतेर्गेहे पुत्रज
न्ममहोत्सवः ॥ २३ ॥ राज्ञः परमसंतुष्टो बभूव सुतजन्मतः ॥ सूतकान्ते सुतं वी
क्ष्य राजा मुदमवाप ह ॥ २४ ॥ अहं नृमिपतस्त्वासं प्रियाभार्या परं तपः ॥ ततो
वर्षद्वयांते वै पुनर्गर्भो मिधृता ॥ २५ ॥ द्वितीयस्तु सुतो जातः सर्वलक्षणसंयुतः
सुधन्वेति सुतस्याथ नाम चक्रे नृपस्तदा ॥ २६ ॥ वीरवर्मेति ज्येष्ठस्य ब्राह्मणैः श्रेरि
तस्तदा ॥ एवं द्वादश पुत्राश्च प्रसूता नृपसंमताः ॥ २७ ॥ मोहितोहं तदा तेषां श्री

त्यापालनलालनैः॥ पुनरष्टसुताः काले काले जाताः स्वरूपिणः॥२८॥ गार्ह
स्थ्यं ततः संपूर्णं संपन्नं सुखसाधनं॥ तेषां दारक्रियाः काले कृता राज्ञा यथोचि
ता॥२९॥ स्नुषाभिश्च तथा पुत्रैः परिवारो महानभूत्॥ ततः पौत्रास्तु संभू
तास्तेपि क्रीडारसान्विताः॥३०॥ आसन्मानारसोपेतामोहवृद्धिकराः परं॥
कदाचित्सुखमैश्वर्यं कदाचिद्दुःखमद्भुतं॥३१॥ पुत्रेषु रोगजनितं देहसंता
पकारकं॥ परस्परं कदाचित्तु विरोधोभूदकारणः॥३२॥ पुत्राणां वा वधूनां
वा तेनु संतापसंभवः॥ सुखदुःखात्मके घोरे मिथ्यारूपकलेवरे॥३३॥ संक
ल्पजनितैस्तु दैर्मनोहमुनिसत्तम॥ विस्मृतं पूर्वविज्ञानं शास्त्रज्ञानं तथागतं
३४॥ योषात्वादविलीनोहं ग्रहकार्येषु सर्वथा॥ अहंकारस्तु संजातो ममामी

इवि वर्द्धकः॥ एते मे बलिनः पुत्राः स्नुषाः सत्कुलसंभवाः॥ एते पौत्रास्तु संत
क्रीडंति मम वेश्मसु॥३६॥ धन्याहं खलु नारीणां संसारेस्मिन्न हो नृपां॥ ना
रदोहं भगवता वंचिता मायया तदा॥३७॥ न कदाचिन्मयाप्येवं न चिंतं मन
साकिल॥ राजपत्नी शुभाचारा बहुपुत्रा पतिव्रता॥३८॥ धन्याहं किल सं
सारे लक्ष्वं मोहितोह्यहं॥ अथ कश्चिन्नृपः कामं दूरदेशाधिपो महान्॥३९
आरातित्वावमापन्नः पतिना सह मे तदा॥ हत्वा सैन्यसमायोगो रथैश्च वा
रणैर्युतं॥४०॥ आजगाम कन्यकुब्जे पुरे युद्धमचिंतयन्॥ वेष्टितं नगरं
तेन राज्ञा सैन्ययुतेन च॥४१॥ मम पुत्राश्च पौत्राश्च निर्गता नगरात्तदा॥
संग्रामस्तु महांस्तत्र संजातस्तैश्च तेन पुत्रकै॥४२॥ हता रणे सुताः सर्वे वैरिणा का

ना॰प जयोगतः॥ राजा त्वमस्तु संग्रामादागतः स्वगृहं पुनः॥४३॥ कृतं मया मृताः पुत्राः
११६ संग्रामे त्व दारुणे महत्वा मे सुतास्सो चानुगतो राजा बलान्वितः॥४४॥ केर
मात्य हं तत्र गता समरमंडले॥ दृष्ट्वा तान्पतितान्पुत्रान्पौत्रांश्च दुःखपीडिता॥४५
विलपाम्यहमायुष्मन्शोकसागरसंप्लवे हा पुत्राः क्व गता मे द्य हा हतास्मि
दुरात्मना॥४६॥ दैवेनातिबलिष्ठेन दुर्वारेणातिता पिता॥ एतस्मिन्नंतरे त
त्र भगवान्मधुसूदनः॥४७॥ नत्वा रूपं द्विजस्य हृद्यः परमतेजवान्॥ सुवासा
वेदविता मम समीपं समागतः॥४८॥ मामुवाचाति दीनासः कं त्वमानार
या जिरे॥ ब्राह्मण उवाच॥ किं विषीदसि तन्वंगी त्वमोयं त्र कदी लता॥ मोदनको
किंशा नापि पेति पुत्रा गृहात्मके॥ का त्वं कस्याः सुताः केमी चिंतयात्मग

तिं परां॥५०॥ उत्तिष्ठ रोदनं त्यक्त्वा सख्या नव सुलोचने॥ स्नानं कुरु जलदानं च
पुत्राणां कुरु कामिनी॥५१॥ परलोकगतानां च मर्यादारक्षणाय वै॥ कर्त
व्यं सर्वथा तीर्थे स्नात्वा गृहे कचित्॥५२॥ मृतानां किल बंधूनां धर्मशास्त्रस्य
निर्णयः॥५३॥ श्रीनारद उ॥ ॥ इत्युक्त्वा तेन विप्रेण वृद्धेनातिप्रबोधिता॥ उ
त्थिताहं नृपे याग्य युक्ता बंधुनिराकृता॥५४॥ अथ तो द्विजरूपेण भगवान्भूत
भावनः॥ चलिताहं गृहात्तूर्णं तीर्थं परमपावनं॥५५॥ हरिमंत्रिपयातत्र कुंती
र्थसरसि प्रभुः॥ नीताहं भगवान्विष्णु द्विजरूपी जनार्दन॥५६॥ स्नानं कुरु
तडागे स्मिन्पावनं गजगामिनी॥ त्यज शोकं पिकाला पपुत्राणां च निरर्थकं
५७॥ कोटिशस्ते मृताः पुत्रा जन्मजन्मसमुद्भवाः॥ पितरः पतयश्चैव भ्रात्रा म

भा.ष. यस्तथा॥५८॥ केषां दुःखं त्वया कार्यं त्वमेस्मिन्मनसोद्भवेत॥ वितथे सत्यसंदेहो
तापदेहे हि नाम्निना॥५९॥ ॥श्रीनारद उ॥ ॥इति तस्य वचः श्रुत्वा तीर्थे पुरुष
११७ संज्ञिके॥ प्रविष्टा स्नातुकामोहं प्रेरितस्तत्र विष्णुना॥६०॥ मज्जनो देव तत्तीर्थे
पुमान्जातस्तत्क्षणादपि॥ हरिर्वीणां करे कृत्वा स्थितस्तीरे स्वदेहवान्॥६१॥ उन्म
ज्जनं मया तीरे दृष्टः कमललोचनः॥ त्वत्सन्निधौ तदा जाता मम चित्ते द्विजोत्तम
हृ॥ चिंतितं च मया तत्र नारदोहं मिहागतः॥ हरिणा सह स्त्रीभावं च्याभामा
या विमोहितः॥६३॥ इति चिंतापरश्चाहं यदा जातस्तदा हरिः॥ मामाह नार
दागच्छ किं करोषि जले स्थितः॥६४॥ विस्मितोहं तदा स्मृत्वा स्त्रीभावं दारुणं
महत्॥ पुनः पुरुषभावं च संपन्नं केन हेतुना॥६५॥ ॥इति श्रीभागवते म

हापुराणे षष्ठस्कंधे नारदस्त्रीभावगतो नाम एकोनत्रिंशोध्यायः॥२९॥ नां
रद उ॥ मां दृष्ट्वा नारदं विप्र विस्मितो सो महीपतिः॥ क्व गतां मम मन्त्या यासीत्कं
तोयं मुनिसत्तम॥१॥ विललाप नृपस्तत्र हा प्रियेति मुहुर्मुहुः॥ क्व गता मां
परित्यज्य विलपंति वियोगिनं॥२॥ विना त्वां विपुलश्रोणि वृथा मे जीवि
तं गृहं॥ राजीवकमलपत्राक्षि किं करोमि शुचिस्मिते॥३॥ न प्राणा मे वहिर्यां
ति विरहेण तवाधुना गता वै प्रीतिधर्मस्तु त्वां मृते प्राणधारणात्॥४॥
विलापामि विशालाक्षि देहि प्रत्युत्तरं प्रिये क्व गतास्म मयी प्रीतिर्यत्रि
वमथ संगमे॥५॥ विमग्ना किं जले सुभ्रू रक्षिता मत्स्यकच्छपैः॥ गृहीता वरु
णेनाद्य मम दुर्भाग्ययोगतः॥६॥ धन्यासि चारु सर्वांगि यात्वं पुत्रैः समा

ना·घ· गता ॥ अकृत्रिमस्तु पुत्रे पुत्रस्नेहस्तेमितभाषिणी ॥ ७ ॥ न युक्तमधुना यन्मां विहाय त्रि
दिवं गताः ॥ ६ ॥ धन्यासि विलपंतं पतिं दीनं पुत्रस्नेहेन यंत्रिता ॥ ८ ॥ जनयं मे गतं का
११८ ते पुत्रास्त्वं श्राणवक्षता ॥ तथापि मरणं नास्ति दुःखितस्य मृत्युप्रिये ॥ ९ ॥ किं क
रोमि क्व गच्छामि नास्ति रामा महीतले ॥ रामाविरहजं दुःखं जानाति रघुनंदनः
१० ॥ विधिना निष्ठुरेणात्र विपरीतं कृतं भुवि ॥ दंपत्योर्मरणं भिन्नं सर्वेषाम
मचिंतयोः ॥ ११ ॥ उपकारस्तु नारीणां मुनिभिर्विहितः किलः ॥ यदुक्तं धर्मशा राम०
स्त्रेषु ज्वलनं पतिसह ॥ १२ ॥ एवं विलपमानं तं राजानं भगवान्हरिः ॥ निवार
यामास तदा वचनैर्युक्तिभिः जितैः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ किं विषीदसि राजेंद्र कृत ११८
तां तिप्रियांगना ॥ न श्रुतं किल यायास्य न सतां विबुधाश्रयः ॥ १४ ॥ कामाकल्लक

संयोगो वियोगः कीदृशास्तव ॥ प्रवाहरूपे संसारे नृणां नांतरतमिव ॥ १५ ॥ गृहे गच्छ नृप
श्रेष्ठ वृथा ते रुदितेन किं ॥ संयोगश्च वियोगश्च दैवाधीनः सदा नृणां ॥ १६ ॥ श्रीनयास
हते राजन्संयोगस्त्विह संवृतः ॥ नुकालया विरागाला हि सुंदरी तनुमध्यमा ॥ १७ ॥
न दृष्टौ पितरावस्यास्त्वया प्राप्ता सरोवरे ॥ काकतालीप्रसंगेन यदृच्छातस्तथाग
तं ॥ १८ ॥ मा शोकं कुरु राजेंद्र कालो हि दुरतिक्रमः ॥ कालयोगं समासाद्य पुत्र
भोगान्गृहे यथा ॥ १९ ॥ यथागता -- सा तु तथैव वरवर्णिनी यथापूर्वं तथात्र
गच्छ कार्यं कुरु प्रभो ॥ २० ॥ रुदितेन तवाद्यैव नागमिष्यति कामिनी ॥ वृथा रोदसि
दुष्टोपयोगयुक्तोसि वाधुना ॥ २१ ॥ भोगः कालवशाद्देति तथैव प्रतियाति च ॥ ना
त्र शोकस्तु कर्तव्यो निःफलेन वर्त्मनि ॥ २२ ॥ नैकत्र सुखसंयोगो दुःखयो

ना॰ष॰ गोदुःखयोगस्तुनेकसः॥ घटिकायंत्रवत्कामंत्रमणंसुखदुःखयोः॥२३॥ मनःस्त
११९ त्वास्थिरंनृपकुरुराज्यंयथासुखं॥ अथमत्सहायादनन्नंसेवयसांप्रतं॥२४॥ दुर्ल
भोमानुषोदेहोप्राणीनांक्षणभंगुरः॥ तस्मिन्नात्मैवकर्तव्यंसर्वथैवात्मसाधनं
२५॥ त्रिकोपस्थसंराजन्पश्वयोगिषुवर्त्तते॥ ज्ञानंमानुषदेहादेनान्यंचपशुकयो
निषु॥२६॥ तस्माज्जगृहंत्यक्त्वाशोकंकांतासमुद्भवं॥ मायेयंखलुदेवस्यय
यासंमोहितं॥२७॥ ॥नारदउ॥ ॥इत्युक्तोहरिणाराजाप्रणम्यकमलापतिं॥
गत्वास्नानविधिंसम्यक्जगामनिजमंदिरं॥२८॥ दत्त्वाराज्यंपौत्रायप्राप्यनिर्वेद
मद्भुतं॥ वनंजगामसनृपालस्त्वात्मज्ञानमवापच॥२९॥ गतेराजन्यहंवीक्ष्यजगत्कर्त्तं
मधोक्षजं॥ नमस्कृत्यजगन्नाथंहसंतंमांपुनःपुनः॥३०॥ वंचितोहंत्वयादेवज्ञानं

मायाबलेनतव॥ स्मरामिचरितंसर्वंस्त्रीदेहेयत्कृतंमया॥३१॥ ब्रूहिमेदेवदेवेशत्वद्विहो
हंसरोवरे॥ विगतोपूर्वविज्ञानस्त्वत्तोदेवकथंहरे॥३२॥ योषिदेहंसमासाद्यमो
हितोहंजगद्गुरो॥ पतिंप्राप्यनृपश्रेष्ठंपुलोमीवासवंयथा॥३३॥ मनस्तदेवतच्चित्तंदे
हःसैवपुरातनः॥ लिंगंतदेवदेवेशस्मृतेर्नाशःकथंहरे॥३४॥ विस्मयोयंमहान्मेत्र
ज्ञाननाशंप्रतिप्रभो॥ कथयाद्यरमाकांतकारणंपरमंचयत्॥३५॥ नारीदे
हंमयाप्राप्यभुक्ताभोगाह्यनेकशः॥ सुरापानंकृतंनित्यंविधिहीनंचभोज
नं॥३६॥ मयादेवनज्ञातंनारदोहमितिस्फुटं॥ जानाम्यद्ययथासर्वंविवेकं
नतथातदा॥३७॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥पश्यनारदमायाबीविलासोयंमहा
मते॥ देहांतरेतथाप्राप्तेसंदेहःकीदृशःपुनः॥३८॥ सुप्तोनरोनजानातिन

भा·ष· शृणोतियथामृतः॥पुनःप्रबुद्धोजानातिसर्वज्ञानमशेषतः॥३९॥निद्रया
१२० चालितेचित्तेभवंतिस्वप्नसंभवाः॥नानाविधामनोभेदामंदत्वाद्यनेकशः
॥४०॥गजोमांहंतुमायातिनराक्रास्मिपलायते॥किंकरोमिनयेस्थानं
यत्रगच्छामिसत्वरः॥४१॥मृतंपितामहंस्वप्नेपश्यतिस्वगृहागतं॥संयो
गस्तेनवार्त्ताचभोजनंसहमन्यते॥४२॥प्रबुद्धस्तुजानातिभ्रमोयमिति
निश्चयं॥तथातथैवविज्ञेयोमायादुर्गमःकिल॥४३॥नाहंनारदजाना
मियारंपरमदुर्घटं॥गुणानांकिलमायायाःनेशःशंभुर्नमेपिता॥४४॥कोमा
ज्ञातुंसमर्थोन्नूनंमानवोमंदधीपुनः॥मायागुणपरिज्ञानंनकस्यापिभवेदिह
४५॥गुणत्रययुतंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं॥विनागुणैर्नसंसारोवर्त्ततेकिंचि

दप्यदः॥४६॥अहंसत्वप्रधानोस्मिरजस्तमसमन्वितः॥नकदाचिद्विहीं
नोभवामिभुवनेश्वरः॥४७॥तथाब्रह्मापितातेत्ररजोमुख्यःप्रकीर्त्तितः॥त
मःसत्वसमायुक्तोनतान्यामुषितःकिल॥४८॥शिवस्तथास्तमोमुख्योर
जःसत्वसमावृतः॥गुणत्रयविहीनस्तुनात्रकोपिमयाश्रुतः॥४८॥त
स्मान्मोहोनकर्तव्यःसंसारेस्मिन्मुनीश्वर॥मायाविर्मितिसारेपरमदुर्घटे॥
४९॥दृष्टामायात्वयाद्यैवभुक्ताभोगास्त्वनेकशः॥किंपृच्छसिमहाभागत
स्याश्चरितमद्भुतं॥५०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेत्रिंशोध्या
यः॥व्यासउ॥ ॥निशम्यमहाबुद्धीवीमिकिंरादात्तरं माहात्म्यंखलुमा
यायानारदात्तुयथाश्रुतं॥१॥मयापुनर्मुनिःपृष्टोनारदःसर्ववित्तमः॥

गी·घ· श्रुत्वा कथां मुनेस्तस्य नारिहहसमुद्भवां ॥२॥ ब्रूहि नारदपश्चात् किं कथितं हरि
णा तदा ॥ एकगतश्चक्रगत्राथो भवतासह माधवः ॥३॥ नारद उ॥ इत्युक्त्वा भग
१२१ वानंतस्मिंस्तडागे तिमनोहरे ॥ आरुह्य गरुडं गंतुं वैकुंठे च मनोरथे ॥४॥ मा
मुवाच रमाकांत यथेष्टं गच्छ नारद ॥ एहि वास मल्लोकं त्वं यथा रुचिस्तथा कु
रु ॥ ५॥ ब्रह्मलोकं गतश्चाहं माप्रच्छ मधुसूदनं ॥ भगवांनपि देवेशस्तत्क्षणाद्ग
रुडासनः ॥६॥ वैकुंठमगमत्तूर्णं ममादिश्य यथासुखं ॥ ततो हं पितृसदनं
गतो याते जनार्दने ॥७॥ चिंतयन् सकलं दुःखं सुखं च परमद्भुतं ॥ गत्वा प्रणम्य
पितरं स्थितो यावत्पुरः पितुः ॥८॥ तावत्तद्दृष्ट्वा मुनिपित्रा वीक्ष्य चिंतातुरं तु मां ॥ ब्र
ह्मा उ॥ एकगतो सि महाभाग कस्मा चिंतातुरः सुतः ॥ स्वस्थो नैवाद्य पश्यामि म
नस्त्वन्निमग्नम ॥१०॥ केनापि वंचितो सि त्वं दृष्टं वा किंचिदद्भुतं ॥ विघ्नं गत
विज्ञानं पश्यामि त्वां कथं सुतः ॥११॥ श्रीनारद उ॥ इति दृष्टस्तदा पित्रा हस्यां सु
सुपवेश्य च ॥ तमब्रवं स्वसंवृत्तं मायावल समुद्भवं ॥१२॥ प्रबोधितो तेनैवं ब्र
ह्मणा प्यामृते तच्च ॥ पुनः स्मरो वरे स्नात्वा जातो हं नारदः पितः ॥१३॥ किमेतत्का
रणं ब्रह्मन्मनो ऽभ्रमगमत्तदा ॥ विस्मृतं पूर्वविज्ञानं तन्मयस्त्वरसात्ततः ॥१४॥
एतन्मायाबलं ब्रह्मन्ज्ञाने हं डरलयं ॥ ज्ञानहाकरं ना तमूर्जं मोहस्याविस्कुटं ॥
१५॥ अनुभूतं मया सम्यक् ज्ञातं सर्वत्रिनाशनं ॥ कथं जयो पितस्तस्य तमुपायं
वदस्व मे ॥१६॥ नारद उ॥ इति दृष्टस्तदा पित्रा हस्यां सुमुपवेश्य च ॥ तमब्र
वं स्वसंवृत्तं मायाबलसमुद्भवं ॥ विज्ञानो सौ मया धाता पीति पूर्वमितः परं ॥

मामुवाच स्मितं कृत्वा पितामे वासवीसुतः॥१७॥ ब्रह्मोउ॥ दुर्जयैषा सुरैः स
भा·ष· वैर्मुनिभिश्च महात्मभिः॥ तामसे ज्ञानयुक्तैश्च योगिभिः पवनाशनैः॥१८॥
१२२ नाहं तां सर्वथा ज्ञातुं शक्तो मायां महाबलां॥ विष्णुर्ज्ञातुं न शक्तश्च तथा शंभुरु
मापतिः॥१९॥ दुर्ज्ञेया माया मायासृष्टिस्थित्यंतकारिणी॥ कालकर्मस्वभावाद्यै
र्निमित्तकारणैर्वृता॥२०॥ शोकं मा कुरु मेधावी तत्र माया बले किल॥ नैवत्र
विस्मयः कार्यो व्यं सर्वे विमोहिता॥ नारद उ॥ पित्रेत्युक्तकथाव्यासतमाद्य
छागतस्मयः आगतोस्म्यत्र पश्यंश्चैतीर्थानि च वरानि च॥२३॥ तस्मात्त्व
मपि संत्यज्य मोहं कौरवनाशनं॥ कालः क्षेपं सुखासीनः स्थानेस्मिन्कुरुस
त्तमः॥२४॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं॥ निश्चयं हृदये कृत्वा वि

हरस्व यथा सुखं॥२५॥ व्यास उ॥ ॥इत्युक्त्वा नारदो राजा न्नातो मां प्रतिबोध्य
च॥ अहं तच्चिंतयन्वाक्यं यदुक्तं मुनिना तदा॥२६॥ स्थितः सरस्वतीतीरे निर्मलेपा
पनाशने॥ का जातिर्वाहनायेतत्कृतं भगवतं मया॥२७॥ पुराणमुत्तमं नृपस
र्वसंशयनाशनं॥ नानाख्यानसमायुक्तं वेदशास्त्रस्य संश्रितं॥२८॥ संदेहो
त्र न कर्तव्यः सर्वथा नृपसत्तम॥ यथेंद्रजालिकः कश्चित्पांचाली हारवीकरे॥
२९॥ तत्वा नर्तयते कामं स्वेच्छया वशवर्त्तिनी॥ तथा नर्तयते माया जगत्स्थाव
रजंगमं॥३०॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं सदेवासुरमानुषं॥ पंचेंद्रियसमायुक्तं भवं
तीति विनिश्चयः॥३१॥ गुणास्तु कारणं राजन्सर्वेषां सर्वथा नयः॥ कार्यका
रणसंयुक्तं भवंतीति विनिश्चयः॥३२॥ त्रित्वास्त्रितस्वभावा गुणा माया

मा॰ प॰ समुद्भवाः॥शांतो घोरस्तथा मूढस्त्रयस्त्वेवं विधायतः॥३३॥ तत्समेतः पुमान्त्रिसंत
१३३ द्विहीनः कथं भवेत्॥ न भवत्येव संसारिरहितस्तु भिः॥३४॥ तथा गुणैस्त्रिभिर्हीनो
मृद्विहीनो घटो यथा॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्त्रयश्चामी गुणाश्रयः॥३६॥ कदा
चित्शांतियुक्तास्ते तथा प्रीतियुता पुनः॥ तथा विषादयुक्तास्ते भवंति गुणयोग
तः॥३७॥ ब्रह्मा कदाचित्सत्वस्थः शांतः समाधिमान्॥ प्रीतियुक्तो भवेत्सर्व
भूतेषु ज्ञानसंयुतः॥३८॥ पुनः सत्वविहीनस्तु रजोगुणसमावृतः॥ तदान
वेद्यो रूपः सर्वत्र प्रीतिसंयुतः॥३९॥ यदा तमोगुणाविष्टो वा कल्पेन न भवेद्वि
धिः॥ तथा विषादसंपन्नो मूढो भवति नान्यथा॥४०॥ माधवोपि सदा सत्वसंश्रि
तः सर्वथा भवेत्॥ तदा शांतः प्रीतियुक्तो भवेद्ज्ञानसमन्वितः॥४१॥ सेवयुते

रजोधिक्याद्प्रीतिसंयुतो भवेत्॥ घोरस्तु सर्वभूतेषु गुणाधिको रमापतिः॥४२॥
रुद्रोपि सत्वसंयुक्तो प्रीतिमान् शांतिमान् भवेत्॥ रजोपि मीलितः सोपि घो
रः प्रीतिविवर्जितः॥४३॥ तमोगुणयुतः सोपि मूढो विषादयुग्भवेत्॥ एते य
द्विगुणाधीनाः ब्रह्मा विष्णुहरादयः॥४४॥ अन्येषां चैव का वार्त्ता संसारेस्मिन्
नृपोत्तमः॥ मायाधीनं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं॥४५॥ तस्माद्राजन्न कर्त्त
व्यः संदेहो त्वकदाचन॥ देही मायापराधीनश्चेष्टते तद्वशानुगः॥४६॥ कदा
चित्कामनीभूत्वा याचते दानवं बलिं॥ बबलं भ्रतासुखेसात्तान्नारायणइति
स्फुट॥४७॥ कदाचिन्मीनदेहोसौ कदाचित्क मगनतिः॥ कदाचित्को

रूपश्चनरसिंहश्चतथाप्यसौ॥४८॥कल्पेकल्पेसदाविष्णुर्मायाधीनोमहीप

ते॥अवतारानसंख्यातान्करोतीतिमयाकृतं॥४९॥मूर्खोपिस्वेच्छयाकामं
कुत्सितेगर्भसंकटे॥निवासंचिंतयेत्कस्माद्धिएतत्रसमुक्तये॥५०॥पराधी
नविनाकोपिगर्भवासंसमाश्रयेत्॥यथानर्त्तयतेमायातथायंपुरुषश्च
रेत्॥५१॥इतिमखिलकथानांसारभूतंपुराणंनिखिलनिगमतुल्यं
सप्रमाणानुविद्धिंपठतिपरमभक्तावाद्यः॥शृणोतीतिभक्त्याभवतिध
नवान्नैज्ञानवान्मानवोत्र॥५२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणे

षष्टस्कंधेमायाबलवर्णनंनामएकत्रिंशोध्यायः॥ ॥इतिषष्टस्कंध
समाप्तः॥ ॥श्रीगोपीजनवल्लभायनमः॥ ॥श्रीलक्ष्म्यायनमः॥ ॥

भा०स० ॥ॐ नमः श्रीवासुदेवाय॥ ॥नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमु
१ दीरयेत्॥ ॥सूत उ०॥ ॥यां ब्रह्मा हरश्रीपतिनुतगं कृत्वा गुरोः॥ सर्वदा स्वर्थं त्वा वनकारकास्तु
रपतीन्दत्वा यशक्तिः क्रमात्॥ ब्रह्मांडं त्रिविधं तनोति पुरुषस्या लोकनाथै शिवा सा नः पातु सरस्व
ती गिरिसुता लक्ष्मीस्त्रिमाः शांतिदाः॥१॥ कृत्वेतां नापसादिव्यां कथां राजा मुहुर्मुनिः॥ व्यासं प
प्रच्छ धर्मात्मा परिक्षितः सुतः पुनः राजन्मेजय उ०॥ ॥स्वामिन्सूर्यान्वयानां च राज्ञां वंशस्य विस्तरं
॥तथा सोमान्वयानां च श्रोतुकामोस्मि सर्वथा॥ कथयानघ सर्वेषां कथां पापप्रनाशिनीं॥ चरितं नृ
पतीनां तु विस्तराद्वंशयोर्द्वयो॥२॥ इति राजर्षिणा पृष्टो व्यासः सत्यवतीसुतः॥ तमुवाच मुनिश्रेष्ट
ः प्रसन्नवदनो मुनिः॥ व्यास उ०॥ शृणु मम महाराज विस्तराद्गदतो मम॥ सोमसूर्यान्वयानां च त
थान्येषां समुद्भवं॥३॥ विष्णोर्नाभिसरोजाद्वै ब्रह्माभूच्चतुराननः॥ तपस्तप्त्वा समाराध्य महामायां मु राम० १

दुर्गमां॥७॥ तया दत्तवरो धाता जगत्कर्तुं समुद्यतः॥ नाशकन्मानसीं सृष्टिं कर्तुं लोकपितामहः॥
८॥ विपुलं सब्रुजे धावित्तैस्तस्यार्थं चतुराननः॥ न विस्तारं जगामाशु रचितापि महात्मना॥ मरीचिरंगिरा
त्रिश्च वसिष्ठो पुलहः क्रतुः॥ पौलस्त्यश्चेति विख्याताः॥१०॥ सप्तैते मानसाः सुता॥ रुद्रो रोषात्समु
त्पन्नो नारदोत्संगतस्तथा॥ दक्षोंगुष्ठात्तथान्येपि मानसाः सनकादय॥११॥ वामांगुष्ठाद्दक्षपत्नी जा
ता सर्वांगसुंदरी॥ वीरणी नाम विख्याता पुराणेषु महीपते॥ तथाशक्नीति नामा साप यातोथना
रदः॥ देवर्षिप्रवरः कामं ब्रह्मणो मानसः सुतः॥१२॥ जन्मेजय उवा॥ ॥अत्र मे संशयो ब्रह्मन्मह
क्तं भवता वृक्ष॥ वीरण्यां नारदो जातो दक्षादिति मदागतं॥ कथं सरक्षस्यांतु वीरण्यां नारदो मु
निर्जातो सौ ब्रह्मणः पुत्रो धर्मज्ञस्तापसोत्तम॥ विधिकिमि॥१५॥ दुमाख्यातं॥ भवता नारदस्य च॥
दक्षाज्जन्मास्य भार्यायां तद्वद स्वसविस्तरं॥१६॥ सूर्वदेहः कथं मुक्तः शापात्कस्य महात्मनः॥ नारदे

भा॰सं॰ नवक्तव्येन कस्माज्जन्म कृतं मुने ॥१७॥ व्यास उ॰ ॥ ॥ब्रह्मणा सोऽसमादिष्टो दक्षः सृष्ट्यर्थमादितः ॥
२ प्रजाः सृजेति सुतरां वृद्धिहेतोः स्वयंभुवा ॥१८॥ ततः पंचसहस्राणि जनयामास वीर्यवान् ॥ दक्षः प्र-
जापतिः पुत्रान्वीरण्यां बलवत्तरान् ॥ दृष्ट्वा तान्नारदः पुत्रान्सर्ववृद्धिपरान्प्रजाः ॥ उवाच प्रह-
सन्वाचं देवर्षिः कालप्रेरितः ॥२०॥ भुवः प्रमाणमज्ञात्वा स्रष्टुकामाः प्रजाः कथं ॥ लोकानां
हास्यतां यूयमन्विष्यथ न संशयं ॥ पृथिव्या वै प्रमाणं तु ज्ञात्वा कार्यः समुद्यमः ॥ कर्तुं कार्यस्य सिद्धि-
र्भविष्यति कृतो सौ सिद्धिमायाति नान्यथेति विनिश्चयः ॥२२॥ बालिशा बत यूयं वै यदज्ञात्वा भु-
वस्तलं ॥ समुद्यताः कर्तुं कार्यं सिद्धिर्न विष्यति ॥२३॥ व्यास उ॰ ॥ ॥नारदेनैव मुक्तास्ते हर्यश्वा दे-
वयोगतः ॥ अन्योन्यमूचुः सहितास्सम्यगाह मुनिः किल ॥२४॥ ज्ञात्वा प्रमाणमुर्व्यास्तु सुखं स्रक्ष्याम- राम॰
हे प्रजाः ॥ इति संचिंत्य ते सर्वे प्रयाताः प्रेक्षितुं भुव ॥२५॥ स्थले सर्वे परिज्ञातुं वचनान्नारदस्य च ॥ २

प्राच्यां केचिद्रता कामं दक्षिणस्यां तथापरे ॥२६॥ प्रतीच्यां तु मुने रापां तु कृतोत्साहाः समंत-
तः ॥ दक्षः पुत्रान्नतान्दृष्ट्वा पीडितान्तु शुचान्वितः ॥२७॥ अन्यानुत्पादयामास प्रजार्थं कृतनि-
श्चयः ॥ तेऽपि तथोद्यताः कर्तुं प्रजार्थमुद्यमं सुताः ॥२८॥ कर्तुं प्रजार्थमुद्यमं सुताः ॥ नारदः प्रह-
तान्दृष्ट्वा पूर्ववद्वचनं मुनिः ॥२९॥ बालिशा बत यूयं वै पदं ज्ञात्वा भुवः किल ॥ प्रमाणं तु प्रजा-
कर्तुं प्रवृत्ताः केन हेतुना ॥३०॥ श्रुत्वा वाक्यं मुनेस्तेऽपि मत्वा सत्यं विमोहिताः ॥ जग्मुः सर्वे यथा
पूर्वं भ्रातरश्चलितास्तथा ॥३१॥ तान्सुतान्प्रस्थितान्दृष्ट्वा दक्षः कोपसमन्वितः ॥ सशाप ना-
रदं रोषात्पुत्रशोकसमुद्भवात् ॥३२॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ नाशितास्मे सुता यस्मात्तस्मात्त्वाशम-
वाप्नुयात् ॥ पापेनानेन दुर्बुधे गर्भवासं वसेति च ॥ पुत्रो मे भव कामं त्वं यतो मे नाशिताः सुताः ॥
इति शप्तस्ततो जातो वीरण्यां नारदो मुनिः ॥३४॥ षष्टिं भूयोऽसृजत्कन्या वैरिण्यामिति नः श्रुतं ॥
शोकं विहाय पुत्राणां दक्षः परमधर्मवित् ॥३५॥ तासां त्रयोदश प्रादात्कश्यपाय महात्मने ॥ दश

भा०स०
3

धर्मायिसोमायसंप्रविशन्निह ॥३६॥ द्वैचैव भृगवे मादादेवत स्त्रोरिष्टनेमिने ॥ द्वे चैवांगिरसे कन्ये तथैवां
गिरसे पुनः ॥ तासां पुत्राश्च पौत्राश्च देवाश्च दानवास्तथा ॥ जाता बलसमायुक्ताः परस्परविरोधिनः ॥३८
॥ रागद्वेषान्विताः कामं परस्परविरोधिनः ॥ सर्वे मोहताश्चूराश्च वनतिमायिनः ॥३९॥ ॥ इति श्रीभा
गवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां पांसममस्कंधे व्यासजन्मेजयसंवादे प्रथमोध्यायः ॥१॥ ॥
जनमेजय उ० ॥ ॥ सम्यक्कथय हि महाभाग राज्ञां वंशं सु ॥ वंशं सुविस्तरं सूर्यान्वयप्रसूतानां धर्मज्ञा
नां विशेषतः ॥१॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि रविवंशस्य विस्तरं ॥ यथाश्रुतं मया पूर्वं नार
दाद् ऋषिसत्तमात् ॥ एकदा नारदः श्रीमान्सरस्वत्यास्तटे शुभे ॥ आजगामाश्रमे पुण्ये विचरन्वै यथा मु
निः ॥ दृष्ट्वाहमुत्थितस्तूर्णं मा स नारद ऋषिसत्तमं ॥ प्रणम्याज्ञिरसा पादौ संस्थितस्तु मुदान्वितः ॥४॥ तत
स्तस्मासनं दत्वा कृत्वार्हणमथादरात् ॥ विविध पूजयित्वा नमस्करं वंचभृत्यादरं ॥५॥ पावितोहं मुने स
म्यक् पूजनस्यागमनेन वै ॥ कथां कथय सर्वज्ञ राज्ञां चरितसंयुतां ॥६॥ सप्तमे स्मिन्मनौ नानावार्षिय 3

क

राजानः ———— ॥ तेषामुत्पत्तिचरितं परमाद्भुतं ॥ श्रोतुकामोस्म्यहं ब्रह्मन् सूर्यवंशस्य वि
स्तरं ॥ त्वमार्त्वा हि मुनिश्रेष्ठ समासव्यासपूर्वकं ॥ ॥ व्यास उ० ॥ ॥ इति पृष्टो मया राजन्नारदः प
रमार्थवित् ॥ उवाच प्रहसन्प्रीतः समाख्यातमुदावमा शृणु सत्यवतीसूनो राज्ञां वंशमनुत्तमं
पावनं कर्मसुखदं धर्मज्ञानादिभिर्युतं ॥१०॥ ब्रह्मा पूर्वं जगत्कर्ता नाभिपंकजसंभवः ॥ विष्णोरि
ति पुराणेषु प्रसिद्धः परिकीर्तितः ॥११॥ सर्वज्ञः सर्वकर्तासौ स्वयंभूः सर्वशक्तिमान् ॥ तपस्तप्त्वा
स विश्वात्मा वर्षाणामयुतं पुरा ॥१२॥ सृष्टिकामः शिवं ध्यात्वा प्राप्य शक्तिमनुत्तमां ॥ पुत्रानुत्पा
दयामास मानसांस्तत्र लक्षणान् ॥१३॥ मरीचिः प्रथितस्तेषां संभवत्सृष्टिकर्मणि ॥ तस्य
पुत्रोऽतिविख्यातः कश्यपः सर्वसंमतः ॥१४॥ त्रयोदशैव तस्यासन्भार्या दक्षसुताः किल ॥ देवाः
सर्वे समुत्पन्नाः दैत्या यक्षाश्च पन्नगाः ॥१५॥ पशवः पक्षिणश्चैव तस्मात्सृष्टिस्तु काश्यपी ॥ देवानां
प्रपितः सूर्यो विवस्वान्नाम तः स्मृतः ॥१६॥ तस्य पुत्रः सुविख्यातो वैवस्वतमनुर्नृप ॥ तस्य पुत्रस्त

भा॰स॰ ये इक्ष्वाकुः सूर्यवंशाविवर्धनि ॥१७॥ नवम्नम वन्मनुनास्तस्य मनोरिक्ष्वाकुपूर्वजाः ॥ तेषां नामानि रा
४ जेंद्र शृणुष्वैकमनाः शुनः ॥१८॥ इक्ष्वाकुरथनाभागो धृष्टः सयातिरेव च ॥ नरिष्यंतस्तथा प्रांशुर्न
भागारिष्ट सप्तमा ॥१९॥ करूषश्च पृषध्रश्च नवैते मानवाः स्मृता ॥ इक्ष्वाकुस्तु मनोः पुत्रः क्षव
तः समजायत ॥२०॥ तस्य पुत्रशतं चासीत् ज्येष्टो विकुक्षिरात्मवान् ॥ तेषां वंशा विस्तारं
संक्षेपेण निशामय ॥२१॥ शूराणां मनुपुत्राणां नाभागं तरजन्मनां ॥ नाभागस्य तु पुत्रो भूद
बरीषः प्रतापवान् ॥२२॥ धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजापालनतत्परः ॥ धृष्टात्तु धार्ष्टकं क्षत्रं ब्रह्मभू
तम जायत ॥२३॥ संग्रामकातरं सम्यक् ब्रह्मकर्मरतं तथा ॥ शर्यातिस्तनयस्त्वासीद्दानतो नाम
आप्यत्त । विश्रुतः ॥२४॥ सुकन्या च तथा पुत्री संतानं सुकन्यानामसुंदरी ॥ पितुः प्रिया च मातुः प्राणेस
र्वासां चातिवल्लभा ॥ अनगसन्नानिहरस्य ॥ सरो मानसरोपमं ॥ बधसोपानमार्गं च स्वच्छपा राम॰
नीयपूरितं ॥ हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपसेवितं ॥ दात्यूहसाकीर्णं सर्वपक्षिगणावृतं ॥२७ ४

२८

पंचधा कमलोपेतं चंचरीकसुसेवितं ॥ पार्श्वतश्च द्रुमाकीर्णं वेष्टितं पादपैः शुभैः ॥ तालैस्तालै
स्तमालैश्च पुन्नागाशोकमंडितं ॥ वटाश्वत्थकदंबैश्च कदलीखंडरंजितं ॥२९॥ जंबीरैर्बीजपूरैश्च
खर्जूरैः पूगसैस्तथा क्रमुकैर्नालिकेरैश्च चंपकैः केतकीवनैः ॥ यूथिकाजालकैः शुभ्रैः सप्तच्छद
न्निकागणैः ॥ जंबाम्रतिंतिडीभिश्च करंजकुटजावृतं ॥ पलाशनिंबखदिरैर्बिल्वामलकमंडितं ॥ ब
हूवकोकिलारावा केकास्वनविराजितं ॥३१॥ तत्समीपे शुभे देशे पादपानां गणावृते ॥ भार्गव
श्च वनस्थान्त तापसः संस्थितो मुनिः ॥३३॥ ज्ञात्वा सौ विजनं स्थानं तपस्तेपे समाहितः ॥ कृत्वा दृढा
सनं मौनमाधाय जितमारुतः ॥३४॥ इंद्रियाणि च संयम्य सक्ताहारस्तपोनिधिः ॥ जलपानादिरहि
तश्चकार सुमहत्तपः ॥३५॥ स वल्मीकोभवत्कृत्स्नं लताभिः परिवेष्टितः ॥ कालेन महता राजन् समा
कीर्णः पिपीलिकैः ॥३६॥ तथा ससंवृतो धीमान् मृत्पिंडवत्सर्वतः ॥ तप्यते स्मतदा राजन् वल्मीकेन
समावृतः ॥३७॥ कदाचित्स महीपालः कामिनीगणसंवृतः ॥ आजगाम सरो राजन्विहर्तुमिदमुत्तमं

३९

भा॰स ॥४२॥ सखीसमेता सुंदरीवृंदसंयुता सलिले ऽमले ॥ क्रीडासक्ता महीपाल बभूव कमलानना ॥ कन्या यौवन
मासाद्य विजहार सखीवृता ॥ कुसुमानि विचिन्वंती चंचला विद्युतोपमा ॥४४॥ सर्वाभरणसंयुक्ता रणच्चर
णनूपुरा ॥ चंक्रममाणा वल्मीकं च्यवनस्य समासदत् ॥४५॥ क्रीडासक्ता प्रविष्टा सा वल्मी
कस्य समीपतः ॥ ददर्श चास्य रंध्रे वै खद्योतवज्ज्योतिषी ॥ किमेतदिति संचिंत्य समुद्धर्तुं मनो द
धे ॥ गृहीत्वा कंटकं तीक्ष्णं त्वरमाणा कृशोदरी ॥४७॥ सा दृष्टा मुनिना बाला समीपस्था कृशो
दरी ॥ विचरंती सुकेशांता मन्मथस्येव कामिनी ॥ तां वीक्ष्य सुदती तत्र क्षामकंठस्तपोनिधि
॥ तामभाषत कल्याणि किं किमेतदिति स्फुटं ॥४९॥ दूरं गच्छ विशालाक्षि तापसोऽहं वरानने ॥
माभिंद्धि त्वं च वल्मीकं कंटकेन कृशोदरि ॥५०॥ तेनेत्थं प्रोच्यमानापि सा चास्य नश्रृणोति वै किंतु
खल्विदमिति सुका निर्बिभेदास्य लोचने ॥५१॥ दैवेन नोदिता भित्वा जगाम राजकन्यका ॥ क्रीडंती चा
क्रमाना सा किं कृतं तु मयेति वै ॥५२॥ चुक्रोध च ततः सोऽपि विद्धनेत्रः परमकातरो मात ॥ वेदनाभ्यर्दि ५

तः कामं परितापं जगाम ह ॥ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानां च तत्क्षणात् ॥ विशेषेण तु भूपस्य राजा
नां च समं ततः ॥५०॥ गजोष्ट्रतुरगाणां च सर्वेषां प्राणिनां तदा ॥ ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे शर्यातिर्दुःखि
तो नवत्प सैनिकैः कथितं तस्मै शकृन्मूत्रनिरोधनं ॥ चिंतयामास भूपालः कारणं दुःखसंभवे त्वपर
वि चिंताइत तो राजा सैनिकास्वजनांस्तथा ॥ गृहमागस्म चिंतातुः केनेदं दुःकृतं कृतं ॥५३॥ सरस
: पश्चिमे भागे वनमध्ये महातपाः ॥ च्यवनस्तापसः कामं तपश्चरति दुश्चरं ॥५४॥ केनाप्यपकृतं त
त्र तापसेऽग्निसमप्रभे ॥ तस्मात्पीडास्मसु संजाता सर्वेषामिति निश्चयः ॥५५॥ तपोवृद्धस्य वृद्धस्य
रोषणस्य विशेषतः ॥ केनापकृतमद्येह मान्यस्य महात्मनः ॥५६॥ ज्ञातं वाप्यथवाज्ञातं तस्येदं
फलमुत्थितं ॥ कृतं तु येः कृतं तस्य हेलनं तापसस्य ह ॥५७॥ इति पृष्टास्तु भूपेन सैनिका वेद
ना ह्विता: ॥ मा नो वाक्कायजनितं न विद्मोऽपकृतं वयं ॥५८॥ इति श्रीभगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे
द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥ व्यास उ॰ ॥ इति संपृच्छ्यमानास्तु सर्वान्राजा चिंताकुलस्ततः ॥ प

भा॰ स॰ ६ यदिच्छसुखंवस्तुंसात्वाचोत्तरेणचस्वयं॥॥पीड्यमानंजनंवीक्ष्यपितरंदुःखितंतथा॥विचिंत्यसम्य
जिनेदंसासुकन्याचेदमब्रवीत्॥२॥वनेमयापितःकामंवल्मीकोवीरुधावृतः॥क्रीडंत्यासुदृढोदृ
ष्टःछिद्रद्वयसमन्वितः॥खद्योतवद्दीप्तिमज्योतिषीवीक्षितेमया॥शूच्याविद्धेमहाराजखद्योत
वत्काकयापुनः॥जलक्लिन्नाततःसूचिमयादृष्टापितःक्षितौ॥हाहेतिचश्रुतःशब्दोमंदोवल्मीक
मंडले॥५॥एतत्कृत्वासपत्निस्सुकन्यावचनंनृप॥मुनेस्तदैलनंज्ञात्वावल्मीकंक्षिप्रमभ्यगा
त्॥६॥तत्रापश्यत्तपोवृद्धंच्यवनंदुःखितंभृशं॥स्फोटयामासवल्मीकंमुनिदेहावृतंनृपः
॥७॥प्रणम्यदंडवद्भूमौराजातंभार्गवंमुनिं॥तुष्टावविनयोपेतस्तमुवाचकृतांजलिः॥८॥
पुत्र्याममममहात्मन्क्रीडंत्याकृतंकृतं॥अज्ञानाद्बालयाब्रह्मन्कृतंतत्क्षंतुमर्हसि॥९॥
नक्रोधनाहिमुनयोभवंतीतिमयाश्रुतं॥तस्मात्त्वमपिबालायाःक्षंतुमर्हसिसांप्रतं॥१०॥ राम॰
व्यासउ०॥ ॥इतिश्रुत्वावचस्तस्यच्यवनोवाक्यमब्रवीत्॥विनयोपनतंदृष्ट्वाराजानंवाक्य ६

कोविदः॥११॥च्यवनउवाच॥ ॥राजन्नाहंकदाचिद्वैकरोमिक्रोधमण्वपि॥नमयोद्येवचा
प्रस्तंदुहित्रापीडितेनते॥नेत्रेपीडासमुत्पन्नाममचात्यनिरागसः॥तेनपापेनजानामि
दुःखितस्त्वंमहीपते॥१३॥किंकरोमिमहीपालनेत्रहीनोजराहतः॥अंधस्यपरिचर्यां
कःकरिष्यतिपार्थिव॥१४॥राजोवाच॥ ॥सेवकाबहवःसेवांकरिष्यंतितवानिशं॥क्षम
स्वमुनिशार्दूलस्वल्पक्रोधाहितापसाः॥१५॥च्यवनउवाच॥ ॥अंधोहंनिर्जनेराजन्तप
स्तप्तुंकथंक्षमः॥भवेयुःसेवकाःकिंतेकरिष्यंतिममप्रियं॥१६॥क्षमापयसिचेन्मांत्वंकुरु
मेवचनंनृप॥देहिमांपरिचर्यार्थंकन्यांकमललोचनां॥१७॥तुष्टेतयामहाराजपुत्र्यातवतपोवने
॥करिष्यामितपश्चाहंसामेसेवांकरिष्यति॥१८॥एवंकृतेसुखंमेस्यात्तवचैवभविष्यति॥संतुष्टे
मयिराजेंद्रसैनिकानांनसंशयः॥१९॥विचिंत्यमनसानृपकन्यादानंदुःखदं॥नचात्रहर्ष

मा॰ सं॰ णं किंचित्तापसोहं जितव्रतः ॥२०॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इत्यतिवचनं श्रुत्वा मुनेश्चिंतातुरोऽभवत् ॥ न
७ ददामि वाथ ददामि वा किंचिन्नोवाच भारत ॥२१॥ कथमंधाय वृद्धाय कुरूपाय सुतामिमां ॥ देवक
न्योपमां दत्वा सुखी स्यामात्मसंभवां ॥२२॥ को वात्मनः सुखार्थाय पुत्र्याः संसारजं सुखं ॥ हरते चा
मतिः पापं जानन्नपि शुभाशुभं ॥२३॥ प्राप्य सा यौवनं सुभ्रु पंचबाणशराहिता ॥ अंधं वृद्धं प
तिं प्राप्य कथं कालं विनेष्यति ॥२४॥ यौवने दुर्जयः कामो विशेषेण सुरूपया ॥ आत्मतुल्यं प
तिं प्राप्य किं नु वृद्धं विलोचनं ॥२५॥ गौतमं तापसं प्राप्य रूपयौवनसंयुता ॥ अहिल्या वासवेना
शु वंचिता वरवर्णिनी ॥२६॥ शप्ता च पतिना पश्चात् ज्ञात्वा धर्मविपर्ययं ॥ तस्मात्सुतां सुरूपां
च वृद्धां धाय ददाम्यहं ॥२७॥ कथं जानन्हि संसारस्थितिं परमदारुणां ॥ कूपे निक्षिप्य पुत्रीं राम॰
स्वां रूपयौवनसंवृतां ॥ कथं सुखमवाप्नोति राजन्संप्राप्य विशेषतः ॥ च्यवनं पश्चाविनावानां ७

प्रतीकारेण विघ्नेन ॥२८॥ तस्माद्भवतु मे दुःखं न ददामि सुकन्यकां ॥ इति संचिंत्य स पार्थि
विमनाः स्वगृहं ययौ ॥३०॥ सचिवांश्च समाहूय मंत्रं चक्रे तिदुःखितः ॥ भो मंत्रिणः ब्रूत किं वं
कर्तव्यं मयाधुना ॥३१॥ पुत्रीं ददामि विप्राय नो वा दुःखं सहाम्यहं ॥ विचारयध्वं मिलिता हि
तं स्यान्मम वः कथं ॥३२॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ ॥ किं ब्रूमो महाराज संकटेस्मिन्दुरासदे ॥ दुर्नगाय
सुकन्या तं गितं ज्ञात्वा प्रहस्येदमुवाच हे ॥ पितः कस्माद्भवानद्य चिंताव्याकुलितेंद्रियः ॥ मत्कृते
दुःखसंविग्नो विषण्णवदनोसि वै ॥३४॥ हन्म्यहं गत्वा मुनिं तं समाश्वास्य मयाहितं ॥ करिष्यामि
सन्त्नं मात्मदाने न वा पितः ॥३५॥ इति राजा वचः श्रुत्वा पितं यत्सुकन्यया ॥ तामुवाच प्र
सन्नात्मा सचिवानां च शृण्वतां ॥३६॥ राजोवाच ॥ ॥ पुत्री कथं त्वमंधस्य परिचर्यां विनेबला ॥
करिष्यति जरार्त्तस्य क्रोधनस्य विशेषतः ॥३७॥ कथमंधाय तां बाले रूपेणारतिसन्निभां ॥ दद्या

भा॰ स॰ मिजरगपाहं निर्घृणः सुखवांछया ॥३८॥ पुत्री पित्रा प्रदातव्या योग्यायातिबलायच ॥
धनधान्यसमृद्धाय नाधनाय कदाचन ॥४०॥ क्व ते रूपं विशालाक्षि क्वासौ वृद्धो वनेचरः ॥
तस्य सेवा त्वया पुत्री कथं कार्या महावने ॥ उटजे नियतो वासस्त्वत्कृते मम मनोहरं ॥ कल्प
नीयो बुजपत्राक्षी त्वत्कृते हमकृत्रिमं ॥ मरणं मे वरं कामं सैनिकानां तथाक्षयं न ते प्र
दानमेधापरेच्छ वने पिकभाषिणि ॥४२॥ भवितव्यं भवत्येव यथेयं वैवल्कजा मयहं ॥ सुस्थिरा भ
व सुश्रोणि त्वदास्ये धाय कर्हिचित् ॥४३॥ राज्यं तिष्ठतु वा यातु देहो यं च तथैव मे ॥ न त्वां या
स्याम्यहं कामं नेत्रहीनाय बालिके ॥४४॥ सुकन्या तं तदाभाषमाणं श्रुत्वा नंदनं पितुः ॥ प्रसन्न
वदनातीव खेदयुक्तं हसंत्यवि ॥४५॥ सुकन्योवाच ॥ ॥ न मे चिंता पितः कार्या देहि मां मु राम॰ ८
नये धुना ॥ सुखं भवतु सर्वेषां लोकानां मत्कृतेन हि ॥४६॥ सेवयिष्यामि संतुष्टा पतिं प

रमपावनं ॥ भक्त्या परमया चांधं वृद्धं च विजने वने ॥ सतीधर्मं करावापे चरिष्यामि सुसंमतं ॥
न भोगेच्छास्ति मे तात स्वस्थचित्तो भवानघ ॥४८॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्या मं
त्रिणो विस्मयं गताः ॥ राजा च परमप्रीतो जगाम मुनिसंन्निधौ ॥४९॥ गत्वा प्रणम्य शिर
सा तमुवाच तपोधनं ॥ स्वामिन् गृहाण पुत्रीं मे सेवार्थं विधिवद्विभो ॥ इत्युक्त्वास्मै ददौ पु
त्रीं विवाहविधिना नृपं ॥ प्रतिगृह्य मुनिः कन्यां भगवान् प्रससाद ह ॥५१॥ पारिबर्हं नज
ग्राह हर्षमानेन नृपेण ह ॥ कन्यामेवागृहीत्कामं परिचर्यार्थमात्मनः ॥ प्रसन्ने स्मिन्मुनौ जा
ते सैनिकानां सुखं तदा ॥ राज्ञश्च परमाह्लादः संजातस्तत्क्षणादपि ॥५३॥ गृहाण मम वासां
सि भूषणानि च मे पितः ॥ वल्कले परिधानाय प्रयच्छाजिनमुत्तमं ॥५४॥ वेषोहं मुनिपत्नीनां
कृत्वात्र पतिसेवनं ॥ करिष्यामि तथा तात यथा ते कीर्तिरच्युता ॥५५॥ भविष्यति भुवः पृष्ठे

भा॰स॰
५९

तथास्वर्गेरसातले॥परलोकसुखवापाहंचरिष्यामिदिवानिशं॥५६॥दत्तांधायचवृधायसुंदरीमां
तुमानव॥चिंतात्वयानकर्त्तव्यास्त्रीजनात्रासमुद्भवा॥अरुंधतीवसिष्टस्यधर्मपत्नीयथाभुवि
॥तथैवाहंभविष्यामिनात्रकार्याविचारणा॥५७॥अनुसूयायथासाध्वीभार्यात्रेःप्रथिताभु
वि॥तथैवाहंभविष्यामिपुत्रीकीर्त्तिकरीतव॥५८॥सुकन्यावचनंश्रुत्वाराजापरमधर्मवित्॥
दत्वाजिनंकरोदाशुवीक्ष्यतांचारुहासिनीं॥६०॥त्यक्त्वाभूषणवासांसिमुनिवेषधरांसुतां॥
विवर्णवदनोभूत्वास्थितस्तत्रैवपार्थिवः॥राज्ञ्यःसर्वास्तुतांदृष्ट्वावल्कलाजिनधारिणींरु
रुदुर्भृशंशोकार्त्ताविमनानाद्दवाभवन्॥६१॥तमाहृष्ट्वमहीपालःपत्नीभिःपरिवारितः॥ययौ
स्वनगरंराजन्मुक्त्वापुत्रींसुचान्वितः॥६२॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेतृती
योऽध्यायः॥३॥व्यासउवाच॥ गतेराजनिसावालापतिसेवापरायणा॥बभूवचतथा

ग्नीनांसेवनेधर्मतत्परा॥१॥फलान्यादायस्वादूनिमूलानिविविधानिच॥तथानीवारपाकादि
स्वाश्रमेसमकल्पयत्॥२॥पतिंतप्तोदकेनाशुस्नापयित्वामृगत्वचा॥परिवेष्ट्यशुभांदर्भा
करेधृत्वान्यवेशयत्॥तिलयवकुशानग्रेपरिकल्प्यकमंडलुं॥तमुवाचनित्यकर्मकुरुध्वंमु
निसत्तम॥तमुत्थाप्यकरेधृत्वासमाप्तेनित्यकर्मणि॥दत्वापावासस्तरेबालाभर्त्तारमुप
वेशयत्॥५॥पक्वाहृतानीपपक्वानिफलानिचनृपात्मजा॥भोजयामासच्यवनंनीवारान्नंसुसं
स्कृतं॥६॥भुक्तवंतंपतिंसंकृताचमनमुधतं॥उत्थाप्यपूगपत्राणिददावादरसंयुता
॥७॥गृहीतमुखवासंतंसंवेश्यपवस्त्रासने॥गृहीत्वाज्ञांशरीरस्यचकारसाधनंततः॥८॥
फलाहारंस्वयंकृत्वापुनर्गत्वास्यसंनिधौ॥प्रोवाचप्रणयोपेताकिमाज्ञापयसेविभो॥९॥
पादसंवाहनेच्छाकरोमियदिमन्यसे॥एवंसेवापरानित्यंबभूवपतितत्परा॥१०॥सायंहोमा

तु

भा॰स॰ नौ भामिनि ब्रूहि सत्यं शुचिस्मिते ॥२९॥ पुत्री कस्य पतिः कस्ते कथमुद्यानमागता ॥ एकाकिनी त
डागेस्मिन् स्नानार्थं चारुलोचने ॥३०॥ द्वितीया श्रीरिवाभासि कांता कमललोचने ॥ इच्छा
मस्त्वां वयं ज्ञातुं तत्वमाख्याहि शोभने ॥३१॥ कोमलौ चरणौ कांते स्थितौ भूमावनावृतौ ॥ हृद
ये कुरुतः पीडां चलंतौ नावकौ चनौ ॥३२॥ विमानार्हासि तन्वंगि कथं पद्भ्यां व्रजस्यदः ॥ अत्र
वृता त्वं विपिने किमर्थागमनं तव ॥ दासीशतसमायुक्ता न कथं न विनिर्गता ॥ वद सत्यं वरान
ने ॥३४॥ धन्या माता यया जाता धन्योसौ जनकस्तव ॥ वक्तुं वां नौ वरारोहे भर्तुर्भाग्यं तवान
घे ॥३५॥ देवलोकाधिका भूमिरियं पंकजलोचने ॥ पत्रेच्चरणौ कांतौ संपावयत भूतलं ॥
३६॥ सौभाग्याश्च मृगाः कामं ये त्वां पश्यंत्यनावृतां ॥ धन्याश्च पक्षिणः सर्वे भूरियं चातिपावना राम॰
॥३७॥ स्तुसाजं न वचा सत्यं सत्यं ब्रूहि सुलोचने ॥ पिता कस्ते पतिः क्वासौ द्रष्टुमिच्छाव सादरं ॥३८ ११

व्यास उवाच ॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा सवीनाती वसुंदरी ॥ तावुवाच त्रपाक्रांता देवपुत्रौ नृ
पात्मजा ॥३९॥ शर्यातितनयां वां मां वित्तं भार्यां मुनेरिह ॥ च्यवनस्य सतीं कांतां पित्रा दत्तां
यदृच्छया ॥ पतिरंधोस्ति मे देवौ वृद्धश्चातीव तापसः ॥ तस्य सेवामहोरात्रं करोमि प्रीतिमान
सा ॥४१॥ कौ युवां किमिहायातौ पतिस्तिष्ठति चाश्रमे ॥ तत्रागत्यातिथी साधू नवश्चाश्रमपावनौ
॥४२॥ तदाकर्ण्य च नासत्यौ तामुवाच नराधिप ॥ कथं त्वमसि कल्याणि पित्रा दत्ता वराधमे ॥
४३॥ भ्राजसेस्मिन् वनोद्देशे विद्युत्सौदामिनी यथा ॥ न्वेदेष्वपि तुल्याहि तव रूपेण कामिनि ॥
४४॥ त्वं दिव्यांबरयोग्यासि शोभसे नाजिनावृता ॥ सर्वाभरणसंयुक्ता न ते कमलपंकिनि ॥४५
अहो विधेरकलितं कुचेष्टितं यदत्र रंभोरु वने विषीदसि विशालनेत्रेंधमिमं ॥४६॥ पतिं प्रि
ये मुनिं समासाद्य जरातुरं त्वं ॥ वृथा कृते ते नयने सुशोभने न नवं वयः ॥४७॥ प्राप्य सुन्द

स॰ सपंडितेमनोनवैस्मेवन्नाराःसुसंधिताःपतंतिकस्मिन्पतिरीदृन्नास्तवा॥४८॥त्वमंधन्नायो
१२ नवयोवनावनेकृताविधात्राकिलमंदबुधिना॥नचैनमर्हस्यसितापनेक्षणेपतिंतमन्यंकुरु
जोवने॥हृयेवनेजीवितमंबुजेक्षणेपतिंचसंप्राप्यमुनिंगनेक्षणे॥वनेनिवासंचतथाजि
नांबरप्रधारणंजातमनावहेन्दरं॥५१॥अहोनवधांगिद्यौस्त्वमेकंपतिंकुरुधावहिता
किलावयो॥किंयौवनंमानिनिनेकरोषिवृथामुनिंसुंदरिसेवमाना॥किंसेवसेभोगविवर्जि
तंतंतथाक्षमंपोषणरक्षणाभ्यां॥सत्कामुनिंसर्वसुखापवर्जितंभजानवधांगिक्षयोस्त्व
मेकं॥तंनंदनेचैत्ररथेवनेधकुरुधकांतेप्रथितेविहारं॥अर्थेनहृधेनकथंहिकालंविनी॥क्षमे
मानिनिनिमानहीने॥भूपात्मजातेशुभलक्षणाच्चजानासिसंसारविहारभावं॥भोगैर्विही राम॰
नाविजनेवनेत्रकालेकथंवाहृयसेवृथावै॥तस्माद्भजस्वापिकभाषिणिचारुवक्रेनाथंद्वयो १२

स्तवसुखायविशालनेत्रे॥देवालयेषुचकृशोदरिभुंक्ष्वभोगान्सत्कामुनिंजरठमाशुनृपु
त्रपुत्री॥किंतेसुखंचात्रवनेस्तुनेसुकेशीवृधेनसार्धंविजनेमृगाक्षि॥सेवातयांधस्यनवे
वा॥पश्चकिंतेक्षमेनृपतिपुत्रीदुःखं॥शिशुर्मुरिव्ततमतीवसुकोमलाफलजलाहरणंरव
जुडुःघटं॥—————————— ॥६१॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेमत
मस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥नयोस्तत्राषितंश्रुत्वावेपमानानृपा
त्मजा॥धैर्यमालंब्यतेनत्रवभाषेमितभाषिणी॥१॥देवौवांरविपुत्रौचसर्वज्ञौसुरसमतौ
॥सतीमांधर्मशीलांचनैवंवदितुमर्हतं॥२॥पित्रादत्तासुरश्रेष्ठौमुनयोयोगधर्मिणे॥क
थंगच्छामितंमार्गंपुंश्चलीगणसेवितं॥३॥पितावांसर्वलोकस्यकर्मसाक्षीदिवाकरः॥कश्यप
स्वपसंभूतौनैवंभाषितुमर्हतः॥४॥कुलकन्यापतिंसत्काकथमन्यंभजेन्नरं॥असारेस्मिन्सं

मा॰स॰ सारेजानातिधर्मनिर्णयं॥यथेष्टंगच्छतांदेवौशापंदास्यामिवानघौ॥सुकन्याहंवरारोहापातिप
१३ तिभक्तिपरायणा॥६॥व्यासउवाच॥ ॥इत्याकर्ण्यवचस्तस्यानासत्यौविस्मितौनृप॥ताव
ब्रूतांपुनस्तेनांशंकमानौभयंमुने॥७॥राजपुत्रिप्रसन्नौनेधर्मेणवरवर्णिनि॥वरंवृणुसुश्रो
णितुष्टौदास्यावकामिनि॥जानीहिप्रमदेनूनमावांदेवभिषग्वरौ॥युवानंरूपसंपन्नंकरि
ष्यावःपतिंतव॥८॥ततस्त्रयाणामस्माकंपतिमेकतमंवृणु॥एतेनसमयेनावामामंत्र
यस्वशुचिस्मिते॥सातयोर्वचनंश्रुत्वाविस्मितास्वपतिंतदा॥गत्वोवाचतयोर्वाक्यंतापस्यामुके
यस्तुतं॥१०॥सुकन्योवाच॥स्वामिन्सूर्यसुतौदेवौसंप्राप्तावाश्रमे॥दस्रौमयादृष्टौदे
हौनासत्यौभृगुनंदन॥११॥वीक्ष्यमांचारुसर्वांगींजातौकामातुरौतुतौ॥कथितंचततंता
भ्यांपतिंतेनवयोवृतं॥दिव्यदेहंकरिष्यावश्चक्षुष्मंतंमुनिंकिल॥एतेनसमयेनाद्यतच्छृणुष्व १३

मयोदितं॥१४॥समानवयरूपंचकरिष्यावःपतिंतव॥ततस्त्रयाणामस्माकंपतिमेकतमंवृणु
१५॥तच्छ्रुत्वाहमिहायातापृष्टुंत्वांकार्यमद्भुतं॥किंकर्तव्यमतःसाधोविषमेस्मिन्कार्यसंकटे॥
१६॥देवमायातिदुर्ज्ञेयानजानेकपटंतयोः॥यदाज्ञापयसर्वज्ञतत्करोमितवेप्सितं॥च्यवनउ॰
१७॥गच्छकांतेद्यनासत्यौवचनान्ममसत्वरा॥क्रियतामाशुतत्कार्यंनात्रकार्याविचारणा॥
१८॥व्यासउ॰॥भर्त्रासासमनुज्ञातातावागत्यवचोब्रवीत्॥क्रियतामितिनासत्यौसमयेनसु
रोत्तमौ॥१९॥तच्छ्रुत्वाचाश्विनौवाक्यंतस्यास्तौक्रियतामिति॥ऊचतूराजपुत्रींतांपतिस्तववि
शत्वपः॥२०॥रूपार्थंच्यवनस्तूर्णंततोंभःप्रविवेशह॥अश्विनावपितद्राजन्सरःप्रविश
तौतदा॥२१॥ममज्जुस्तेत्रयस्तत्रतीरेराजसुतास्थिता॥पश्यमानापतिंतौचनिमग्नान्वि
मलेजले॥२२॥ततस्तस्मात्समुत्तीर्णास्त्रयस्तेसरसस्तटे॥तुल्यरूपादिव्यदेहायुवानःसदृशा

भा॰म॰ ःकिल ॥ २३ ॥ दिव्यकुंडलभूषाढ्याः समानवयसस्तथा ॥ तेत्रुवन्मुदिताः सर्वे वृणुष्व वरवर्णिनि
१४ २४ ॥ अस्माकमीप्सितं भद्रे पतित्वे वरयाधुना ॥ यस्मिन्वाप्यधिका प्रीतिस्तं वृणुष्व वरानने ॥ व्यासउ॰
सा दृष्ट्वा तुल्यरूपांस्तांस्समानवयसस्तथा ॥ एकस्वरांस्तुल्यवेषांस्त्रीन्देवसुतोपमान् ॥ २६ ॥ सा
तु संशयमापन्ना वीक्ष्य तान्सदृशाकृतीन् ॥ अजानती पतिं सम्यक् व्याकुला समचिंतयत् ॥ २७ ॥ त
किं करोमि त्रयस्तुल्याः कं वृणोमि न वेद्म्यहं ॥ पतिं देवसुतानां वै पुसंशये पतितास्म्यहं ॥ २८ ॥ इंद्र
जालं कृतं सम्यक् देवाभ्यामिह सर्वथा ॥ कर्तव्यं किं मयात्राद्य मरणं समुपागतं ॥ २९ ॥ न मया
पतिमुत्सृज्य वरणीयः कथंचन ॥ देवान्वा हन्ययोः कश्चिद्विलोपाममधारणा ॥ ३० ॥ इति संचिंत्य स
मनसा मायां विश्वेश्वरीं शिवां ॥ दध्यौ भगवतीं देवीं तुष्टाव च कृशोदरी ॥ ३१ ॥ सुकन्योवाच ॥ शरण्यां रम
त्वं जगन्मातः भासास्मिन्नुदुःखिता ॥ रक्ष मे धृसतीधर्मं नमामि चरणौ तव ॥ नमः पद्मोद्भवे दे- १४

वि नमः शंकरवल्लभे ॥ विष्णुप्रिये नमो लक्ष्मी वेदमातः सरस्वती ॥ ३३ ॥ जगदिदं त्वया सृष्टं सर्वं स-
स्थावरजंगमं ॥ पासि त्वमिदमखिलं तथासि कल्पसंक्षये ॥ ३४ ॥ ब्रह्माविष्णुमहेशानां जननी
त्वं सुसंमता ॥ आद्या त्वं प्रकृतिः पूर्णा पुरुषस्य प्रियह्वनी ॥ ३५ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदासि त्वं प्रा-
णिनां विश्वदात्मनां ॥ अज्ञानां दुःखदा कामं सेविता सुखसाधनं ॥ ३६ ॥ बुधिदासि त्वमज्ञा-
निनां मोक्षदा पुनः ॥ सिद्धिदा योगिनामंबे जयदा यज्ञदा पुनः ॥ ३७ ॥ शरणं ते प्रपन्नास्मि विस्म-
यं परमं गता ॥ पतिं दर्शय मे मातर्मग्नास्मि शोकसागरे ॥ ३८ ॥ देवाभ्यां रचितः कूटः कं वृणो-
मि विमोहिता ॥ सहायं कुरु सर्वज्ञे विदितं मे सतीव्रतं ॥ ३९ ॥ व्यासउ॰ ॥ एवं स्तुता तदा देवि त-
या त्रिपुरसुंदरी ॥ हृदये स्यास्तदा ज्ञानं ददावाशु सुखोदयं ॥ ४० ॥ निश्चित्य मनसा बुध्या
तुल्यरूपधरान्स्थितान् ॥ सा समीक्ष्य तु तान्सर्वानिव वव्रे बालस्वकंपतिं ॥ ४१ ॥ हृतेयच्यवने

देवौ संतुष्टौ तौ बभूवतुः ॥ सती धर्मं समालोक्य संप्रीतौ ददतुर्वरं ॥४२॥ भगवत्याः प्रसादेन प्र
सादेन प्रसन्नौ ॥ तौ सुरोत्तमौ ॥ मुनिमामंत्र्य नरसागमनायोद्यतावुभौ ॥४३॥ तज्ज्ञात्वा तु र
च्यवनो रूपं नेत्रे भार्यां च यौवनं ॥ हृष्टो ब्रवीन्महातेजा तौ नासत्यौ विदं वचः ॥४४॥ उपकारः कृ
तो युवाभ्यां सुरसत्तमौ ॥ किं ब्रवीमि सुखं प्राप्तं संसारेस्मिन्ननुत्तमे ॥४५॥ प्राप्य जायां सु
केशां तां दुःखं मे भवदन्वहं ॥ अंधस्याप्यतिवृद्धस्य भोगहीनस्य कानने ॥४६॥ युवाभ्यां नय
ने दत्ते यौवनं रूपमद्भुतं ॥ संपादितं ततः किंचिदुपकर्तुमिह ब्रुवे ॥४७॥ उपकारिणि मित्रे यो
नोपकुर्यात्कथंचन ॥ तं धिगस्तु नरं देवौ भवेच्च ऋणवान्भुवि ॥४८॥ तस्माद्वां वांछितं किं
चिद्दातुमिच्छामि सांप्रतं ॥ ऋणमोक्षाय देवेशौ कृतस्य सुकृतस्य च ॥४९॥ प्रार्थितं वां प्रदास्या
मि यद्दुर्लभं सुरासुरैः ॥ ब्रुवतां वां मनोदिष्टं प्रीतोस्मि सुकृतेन वां ॥५०॥ श्रुत्वा तौ तु मुनेर्वा

क्यममिमंत्र्य परस्परं ॥ नसत्यौ तु मुनिश्रेष्ठं सुकन्यासहसंस्थितं ॥५०॥ मुने पितुः प्रसादेन सर्व
मस्ति मनेप्सितं ॥ उक्तं ॥ सोमपानस्य वंचितौ वां सुरैः सह ॥५१॥ भिषजाविति देवेन निषिद्धौ
च मखे पुरा ॥ शक्रेण वितते यज्ञे ब्रह्मणः कनकाचले ॥५२॥ तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ यदि शक्तो
सि तापस ॥ कार्यमेतद्धि कर्त्तव्यं वांछितं वां सुसंमतं ॥५३॥ एतदिच्छावको ब्रह्मन् ॥ कुरु वां र
सोमपायिनौ ॥ पिपासास्ति सुदुःप्रापा तत्र ॥ समुपपास्यति ॥५४॥ च्यवनस्तु ततः प्राह
न श्रुत्वा वचनं तयोः ॥ यदहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः ॥५५॥ कृतो भवद्भ्यां वृद्धः
सन् त्यापं च भार्यावानिमां ॥ तस्माद्युवां करिष्यामि प्रीत्याहं सोमपायिनौ ॥५६॥ मिषतो
देवराजस्य सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ॥ राजस्तु वितते यज्ञे शर्यातेरमितद्युते ॥५७॥ इत्याकर्ण्य
वचो हृष्टौ तौ दिवं प्रतिजग्मतुः ॥ च्यवनस्तां गृहीत्वा तु जगामाश्रममंडलं ॥५८॥ इति

द

भा·स० श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे च्यवनोपाख्याने पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥जनमेजय उ०॥
१६ च्यवनेन कथं वैद्यौ तौ कृतौ सोमपायिनौ ॥ वचनं च कथं सत्यं जातं तस्य महात्मनः ॥१॥ शुनु
ष्यस्य बलं कीदृक् देवराजं प्रतिस्फुतो ॥ निषिद्धोऽभिषुतेनेन कृतौ सौ सोमपायिनौ ॥२॥ एतदाश्च
र्यधमत्ति विस्तरेण वदस्व नो ॥ चरितं च्यवनस्याग्र्यं श्रोतुकामोऽस्मि सर्वथा ॥३॥ व्यास उ०॥ निशा
मय महाराज चरितं परमाद्भुतं ॥ च्यवनस्य मरवे तस्मिन् शर्याते नृपविभारती ॥४॥ सुकन्यां सुंदरीं
प्राप्य च्यवनः सुरसन्निभः ॥ विजहाराश्रमे रम्ये देवकन्यामिवामरः ॥५॥ कदाचिदथ शर्यातिश्चा
पचिंतातुरा मृगयो ॥ पतिमाह वेपमाना वचनं रुदती प्रिया ॥६॥ राजन् पुत्री त्वया दत्ता मुनये
ध्यायकानने ॥ स्मृता बाला जीवतीति मोह दृष्ट्वा सर्वथा त्वया ॥७॥ गच्छ नाथ मुने स्तावदाश्रमं द्र
ष्टुमादरात् ॥ किं करोति सुकन्या सा प्राप्य नाथं तथाविधं ॥८॥ पुत्री दुःखेन राजर्षे दग्धास्मि १६

सर्वथा हृदि ॥ नामानय विकलाक्षीं नयवामांतरंतिके ॥ पश्यामि सर्वथा पुत्रीं कृशां च वल्क
लावृतां ॥९॥ अंधं पतिं समासाद्य दुःखमाजं कृशोदरीं ॥१०॥ राजोवाच ॥. ॥गच्छाम्यद्य विशा
लाक्षि सुकन्यां द्रष्टुमादरात् ॥ प्रियां पुत्रीं वरारोहे मुनिं तं शंसितव्रतं ॥११॥ व्यास उवाच ॥ एवमु
क्त्वा तु शर्यातिः कामिनीं शोकसंकुलां ॥ जगाम रथमारुह्य त्वरितश्चाश्रमं मुनेः ॥१२॥ गत्वा
श्रमसमीपे तु तमपश्यन्महीपतिः कामिनीं शोकसंकुलां जगाम रथमारुह्य त्वरितश्चाश्र
मं मुनेः ॥१२॥ ॥ मत्तानवयौवनसंपन्नं देवपुत्रोपमं मुनिं ॥१३॥ तं विलोक्यामराकारं विस्मयं
नृपतिर्गतः ॥ किं कृतं कुत्सितं कर्म पुत्र्या लोकविगर्हितं ॥१४॥ निहतोऽसौ मुनिर्वृधस्त्वनया स्वः
पतिकृते ॥ कामपीडितया कामं मंधन्यं नो नि निर्धनः ॥१५॥ दुःसहोऽयं पुष्पधन्वा विशेषेण
च यौवने ॥ कुले कलंकः सुमहाननया मानवे कृतः ॥१६॥ धिक्तस्य जीवितं लोके नूनं पुत्री

भा·स्क· पितुः सदा ॥ सर्वेषां येस्तु दुःखाय पुत्री भवति प्राणिनां ॥ मया तत्तु चिंतितं पूर्वं कृतं स्वार्थस्य सिद्
१७ धये ॥ वृथा यौ धायय वृद्धेना कन्यका नवयौवना ॥ १८ ॥ कन्या योग्याय दातव्या पित्रा सवन्निनाकि
त्र ॥ नाहं तो हि फलं प्राप्तं यादृशं वै कृतं मया ॥ १९ ॥ किं करोमि सुतां हन्मि दुःखजीं तां पापकारिणीं
स्त्रीहत्या दुःस्तरा कामं तथा पुत्र्या विशेषतः ॥ सूनुवंत्रात्सु विख्यातः सकलंकः कृतो मया ॥
लोकापवादो बलवान् दुःसहः जात्मा हि शर्वरजा ॥ २१ ॥ किं करोमीति चिंताध्यो यदा मंत्रः स पा
र्थिवः ॥ सुकन्यया तदेवास्तु दृष्टः श्चितां कुलः पिता ॥ २२ ॥ सा दृष्ट्वा तं जगामाशु सुकन्या पितुरं ति
के ॥ गत्वा पप्रच्छ भूपालं प्रेमपूरितमानसा ॥ २३ ॥ किं विचारयसे राजन् चिंताव्याकुलिताननः
॥ उपविष्टं मुनिं वीक्ष्य पुत्रा न मंबुजेक्षरो राघेहि पुरुषव्याघ्र प्रणमस्व पतिं मम ॥ मा विषादं त्व राम·
पश्चेष्टं कुरु मां प्रति मानवः ॥ २५ ॥ व्यास उ० ॥ इति पुत्र्या वचः श्रुत्वा शर्यातिः क्रोधपीडितः १७

प्रोवाच वचनं राजा पुरस्थां तनयां ततः ॥ २६ ॥ राजोवाच ॥ ॥ क्व मुनिश्च्यवनः पुत्रि वृद्धोंधस्ता
पसोत्तमः ॥ कोयं युवा मदोन्मत्तः संदेहोत्र महान्मम ॥ २७ ॥ मुनिः किं निहतः पापे त्वया दुःकृत
कारिणि ॥ नूतनोसौ पतिः कामात् कृतः कुलविनाशिनि ॥ २८ ॥ सोहं चिंतातुरस्त्वेनं प
श्यामाश्रम संस्थितं ॥ किं कृतं दुःकृतं कर्म कुलटाचरितं किल ॥ २९ ॥ विमग्नोहं दुराचारे शो
काब्धौ त्वत्कृतेधुना ॥ हत्वैनं पुरुषं दिव्यं मदमत्तं क्व मुनिं ॥ विहस्य तमुवाचाशु सा श्रुत्वा
वचनं पितुः ॥ गृहीत्वानीय जनकं चतुरें निकमादरात् ॥ च्यवनो सौ मुनिस्तात जामाता नेन
संशयः ॥ अश्विभ्यामीदृशः कामं कृतः कमलजोचन ॥ यदृच्छयात्र संप्राप्तौ नासत्यावाश्रमे
मम ॥ ताभ्यां करुणया नूनं च्यवनस्त्वीदृशः कृतः ॥ ३३ ॥ नाहं तव सुता तात तथैव पापका
रिणी ॥ यथा त्वं मन्यसे राजन् नवि मृतो रूपसंशये ॥ ३४ ॥ प्रणम्य त्वं मुनिं राजन् भार्गवं च्यव

भा॰स॰ नेपितः॥ मखस्य कारणं सर्वं कथयिष्यति विस्तरं॥३५॥ इति श्रुत्वा वचः पुत्र्याः शर्यातिस्तोषितस्त
१८ दा॥ प्रणनाम मुनिं तत्र गत्वा पप्रच्छ चादरात्॥ कथयार्य स्ववृत्तांतं भार्गवात्र यथोचितं॥ नयने
च कथं प्राप्ते क्व गतो ते जरा पुनः॥३६॥ संजातोऽत्र महान्मेऽस्ति रूपं दृष्ट्वाति सुंदरं॥ वद विस्तरतो ब्र
ह्मन् श्रुत्वाहं सुखमाप्नुवे॥३७॥ च्यवन उवाच॥ ॥नासत्यावत्र संप्राप्तौ तौ देवभिषजावु
भौ॥ अभिचारः कृतस्ताभ्यां कृपया नृपसत्तम॥३८॥ मया ताभ्यां वरो दत्तौ मे सुपकारहेतवे
करिष्यामि मखे राज्ञो भवंतौ सोमपायिनौ॥३९॥ एवं मया वचः प्रोक्तौ लोचने विमले तथा।
स्वास्योऽनवं महाराज संविश्यास्वासने शुभे॥४०॥ इत्युक्त्वा सत्कृतस्तेन सभार्यः पृथिवीपतिः॥
उपोपविष्टः कल्याणीं कथां चक्रे महामनाः॥ अथैनं भार्गवः प्राह राजानं परिसांत्वयन् राम॰
याजयिष्यामि राजंस्त्वां संभारानुपकल्पय॥४१॥ मया प्रतिश्रुतं ताभ्यां कर्त्तव्यौ सोमपौ १८

युवां॥ तत्कर्त्तव्यं नृपश्रेष्ठ तव यज्ञे तिविस्तरे॥४२॥ इंद्रं निवारयिष्यामि क्रुद्धं तपोबलेन वै॥
पाययिष्यामि राजेंद्र सोमं ताभ्यां मखे तव॥४४॥ ततः परमसंतुष्टः सयातिः पृथिवीपतिः॥
च्यवनस्य महाराज तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत्॥ संमान्य च्यवनं राजा जगाम नगरं पुनः॥ सभा
र्यश्चापि संतुष्टः कुर्वन्वार्त्तां मुनेः कृतां॥ मन्त्रास्तेह निपज्ञीपे सर्वकामसमृद्धिमत्॥ कार
यामास शर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमं॥४७॥ समानीय मुनीन्पूज्यान्वसिष्ठप्रमुखान्स सो॥
भार्गवो याजयामास च्यवनः पृथिवीपतिं॥४८॥ वितते यत्र यागे ते देवाः सर्वे सवासवाः॥
आजग्मुश्चाश्विनौ तत्र सोमार्थमुपजग्मतुः॥४९॥ इंद्रस्तु शंकितस्तत्र वीक्ष्य तावश्विना
वुभौ॥ पप्रच्छ च सुरान्सर्वान्किमेतौ समुपागतौ॥५०॥ चिकित्सकौ न सोमार्हौ केनानीता
विहेत्ति च॥ नाब्रुवन्नमरास्तत्र राज्ञस्तु वितते ध्वरे॥५१॥ अवदच्च्यवनः सोममश्विनोर्दैवयो

भा.स.
१९

स्तदा ॥ शक्रस्तं वारयामास मा गृहाणेति यो ग्रहं ॥५२॥ तमाह च्यवनस्तत्र कथमेतौ रवेः सुतौ ॥ न
गृह्णीतश्च नासत्यौ ब्रूहि सत्यं शचीपते ॥५३॥ नसंकरसमुत्पन्नौ धर्मपत्नीसुतौ रवेः ॥ केन दोषे
ण देवेंद्र नार्हसि सोमे भिषग्वरौ ॥ निर्णयोत्र मखे शक्र ॥५४॥ कर्त्तव्यः सर्वदैवतैः ॥ ग्राहयिष्याम्य
हं ग्राह्यौ कृतौ नाहं सुरोत्तम ॥ अश्विनौ सोमपा राजा मखाय मघवन्किल ॥५५॥ एतदर्थं करि
ष्यामि सत्यमेतद्वचनं विभो ॥ आभ्यां सुपकृतं शक्र दत्ते नेत्रे नवं वयः ॥५६॥ तस्मात्स्व सुपकार
स्तु कर्त्तव्यः सर्वथा मया ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥५७॥ चिकित्सकौ कर्मकरौ नासत्यौ निंदितौ सुरैः
उभावेतौ न सोमार्हौ मा गृहाण तयोर्ग्रहं ॥५८॥ च्यवन उवाच ॥ अहिल्याजारसंपृक्त कोपं चा
यनिरर्थकं ॥ वृत्रघ्न किं हि नासत्यौ न सोमार्हौ सुरात्मजौ ॥५९॥ एवं विवादे समुपस्थिते च न स्कं.
को पि वाचं तमुवाच नृप ॥ ग्रहं तयोर्भार्गवसत्तमस्तु नासंग्राहयामास तपोबलेन ॥६०॥६१॥ १९

इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दत्ते ग्रहे तु रा
जेंद्र वासवः कुपितो भृशं ॥ सोवाच च्यवनं तत्र दर्शयन्बलमात्मनः ॥१॥ मा ब्रह्मबंधो मर्यादां नेगं
कर्त्तुं त्वमर्हसि ॥ वधिष्यामि द्विषं त्वां विश्वरूपमिवापरं ॥२॥ च्यवन उवाच ॥ मावमंस्था महात्मान
नौ रूपद्रविणवर्चसौ ॥ यौ चक्रतुर्मां मघवन्वृंदारकमिवापरं ॥३॥ ऋते त्वां विबुधांश्चान्यान्
कथं वै रहितः सवं ॥ अश्विनावपि देवेंद्र देवौ विधिपरं तप ॥४॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ भिषजौ नार्हतः का
मं ग्रहं यज्ञे कदाचन ॥ यदि दित्ससि मंदात्मन् शिरः छेत्स्यामि सांप्रतं ॥५॥ व्यास उवाच ॥ अनादृत्य तु तत्र
सं वासवस्य च भार्गवः ॥ ग्रहं जग्राह तरसा भर्त्सयन्निव तं भृशं ॥६॥ सोमपात्रं प्रदातास्यां गृहीतं तु पि
पीषया ॥ समीक्ष्य बलभिद्देव इदं वचनमब्रवीत् ॥७॥ आभ्यां मयापि सोमं त्वं ग्रहीष्यसि यदि स्वयं
वज्रं ते प्रहरिष्यामि घोररूपमनुत्तमं ॥८॥ वासवेनैवमुक्तस्तु भार्गवः स्मितगर्वितः ॥ जग्राह वि

भा·स·
२०

धिक्त्वो ममस्विस्मामुत्तमं यहं ॥९॥ इंद्रोपि प्राक्षिपत्कोपाद्वज्रमस्मै स्वमायुधं ॥ पश्यतां सर्वदेवा
नां सूर्यकोटिसमप्रभं ॥१०॥ प्रेरितं च पतिं दृष्ट्वा च्यवनस्तपसा ततः ॥ स्तंभयामास बाहुं सः शक्र
स्यामिततेजसः ॥११॥ स्तंभयित्वा भुजं तस्य च्यवनो मंत्रवित्प्रभुः ॥ उत्सादनाय कृत्यां वै जुहवे मंत्रतोनलं
॥१२॥ कृत्यायास महाबाहुरिंद्रं हंतुं समुद्यतः ॥ हुतावाग्नौ ध्रुवं तद्यं मंत्रेण मुनिसत्तम प्रेरितं कृ
त्या समुत्पन्नाच्यवनं स्वतपोबलात् ॥ पुरुषः प्रबलः क्रूरः ह्यहत्कायो महासुरः ॥१४॥ मदोनाम म
हाघोरो भयदः प्राणिनामिह ॥ शरीरं पर्वताकारं तीक्ष्णदंष्ट्रं भयानकं ॥१५॥ चतस्रश्चायता दंष्ट्रा
योजनानां शतं शतं ॥ इतरे त्वस्य दशना बभूवुर्दशयोजनाः ॥१६॥ बाहू पर्वतसंकाशौ व्यायतौ
क्रूरदर्शनौ ॥ जीवा गिरिशृंगाण्यो ककोरा भीषणाभृतं ॥१७॥ नरवा व्याघ्रनरवप्रस्याः केशाश्चाती राम·
व भीषणाः ॥ शरीरं कज्जलाभं तु तस्य चातिभयानकं ॥१८॥ नेत्रे दावानलप्रख्ये भीषणे तिभयानके २०

हनुरेकः स्थितस्तस्य भूमावेकोद्दिवं गतः ॥१९॥ एवंविधः समुत्पन्नो मदोनाम महातनुः ॥ तं विलो
क्य सुराः सर्वे भयमाजग्मुरंहसा ॥२०॥ इंद्रोपि भयसंत्रस्तो युद्धाय न मनो दधे ॥ विवृत्य वदनं का
मं वज्रमाहोव संस्थितः ॥२१॥ व्यात्ताननो घोरदृष्टिर्ग्रसन्निव जगद्बलात् ॥ सप्रपिष्यन्स संक्रु
धः शतक्रतुमुपाद्रवत् ॥२२॥ चुक्रुशुश्च सुराः सर्वे हाहताः स्मः इति स्थिताः ॥ इंद्रः स्तंभितबाहु
स्तं मुमुक्षुर्वज्रमंतिकात् ॥२३॥ न समर्थः कपतिं तस्मिन्प्रहर्तुं पाकशासनः ॥ वध इत्थं सुरेर
शानस्तं वीक्ष्य कालसन्निभं ॥२४॥ सस्मार मनसा तत्र गुरुं सम्यक्प्रकोविदं ॥ स्मरणादाजगामाशु
बृहस्पतिरुदारधीः ॥२५॥ ज्ञानवान्गुरुराह दृष्ट्वा मदोमायाविनिर्मितः ॥ ज्ञात्वा को तिभयसंत्रस्तं सु
राश्च भयवेपिताः ॥२६॥ गुरुस्तस्य समयं दृष्ट्वा विपत्तिसहवां तदा ॥ विचार्य मनसा कृत्यं समुवाच पुरा
चीपतिं ॥२७॥ इंद्रः साध्योयमं मया मंत्रैस्त्वया वज्रेण वासव ॥ असुरो महसंजातस्तु यज्ञकुंडात्समुत्थितः ॥

भा॰स॰ २८॥ तपोबलमृषेः सम्यक् च्यवनस्य महात्मनः॥ अनिवार्यमिदं शक्र त्वया देवैस्तथा मया॥ वारणं
२१ याहि देवेश च्यवनस्य महात्मनः॥ स निवारयिता नूनं कस्मांचात्मकृतां किल॥ ३०॥ मुच्यमाने महा
भाग ब्रह्मस्तेजो त्रिदिवः सह॥ मुनिमभ्यास्य कुपितं कस्मात्संग्राममधुना॥ ३१॥ अहमप्येनमाधुष्म
न् क्वचनैः साम संयुतैः॥ आह्लादयामि तं क्रुद्धं क्षणात्त्वं शांतिमिदेष्यति॥ ३२॥ तापसाः क्षणकोपा
वै च्यवनस्तु विशेषतः॥ बलवान् भृगुपुत्रोयं तस्मात्त्वं शरणं व्रज॥ ३३॥ व्यास उवाच॥ ॥ इत्युक्तो गु
रुणा शक्रस्त्वागत्य मुनिं तदा॥ प्रणम्य शिरसा नम्रस्तमुवाच भयान्वितः॥ ३४॥ क्षमस्व मुनिशार्दू
ल ग्राम यासुरमुद्यतं॥ प्रसन्नो भव सर्वज्ञ वचनं ते करोम्यहं॥ ३५॥ सोमाद्य अश्विनावेतौ भवतम्प्रति
भार्गव॥ भविष्यतः सर्वमेतद्वचो विप्र प्रसीद मे॥ ३६॥ मिथ्या ते नोद्यमोद्योयं भवत्येव तपोधन॥ जा राम॰
ने त्वमपि धर्मज्ञ मिथ्या नैव करिष्यसि॥ सोमपावश्विनावेतौ त्वत्कृतौ च सदैव हि॥ ३७॥ भविष्यतः शक्र २१

यते कीर्तिः कामं भवेदिति मया यधिकृतं कर्म सर्वथा मुनिसत्तम॥ ३८॥ परीक्षार्थं तु विज्ञेयं भववी
र्यप्रकाशनं॥ प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन्मदं संहर चोत्थितं॥ ३९॥ कल्याणं सर्वदेवानां भूयात्तथा विधीय
तां॥ एवमुक्तस्तु शक्रेण च्यवनः परमार्थवित्॥ संजहार ततः कोपं समुत्पन्नं विरोधतः॥ एवमम्बा
स्य संविग्नं नागविस्तु मदं ततः॥ ४१॥ भ्रमजस्त्री पुपान्येषु द्यूतेषु मृगयासु च॥ मदं विभज्य देवेंद्रमाप्वार
स्य च किर्त्तेन या कृतं॥ ४२॥ संस्थाप्य च सुरान्सर्वान् मखमस्य भवत्त्वपत्॥ ततस्तु संस्कृतं सोमवास
वायमहात्मने॥ ४३॥ अश्विभ्यां सह धर्मात्मा पाययामास भार्गवः॥ एवं तौ च्यवनेनार्थ रविपुत्रौ भि
चिकित्सकौ॥ ४४॥ विहितौ सोमपौ राजन्सर्वथा तपसो बलात्॥ स सरस्त्वदपि विख्यातं जातक मणि
४५॥ यज्ञं समाप्य नगरं जगाम सचिवैर्वृतः॥ राज्यं चकार धर्मात्मा मनुपुत्रः प्रतापवान्॥ ४६॥ आ
नर्त्तस्तस्य पुत्रोभूद्दानत्वदिवतोभवत्॥ सोंतः समुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीं॥ ४७॥ आस्थ

भा०स० तोर्नुक्रविषपानानन्वादीनरिंदम॥ तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमं॥४८॥ रेवतीनामपुत्रीच
२२ सासुंदरीशुभलक्षणा॥ वरयोग्यायदाजातापुत्रीराजाथरेवतः॥४९॥ चिंतयामाससततंराजपुत्रा
न्कुलोद्भवान्॥ रैवतंनामगिरिमाश्रितःपृथिवीपतिः॥५०॥ चकारराज्यंबलवानानर्तेषुनराधि
पः॥ विचिंत्यमनसाराजाकस्मैदेयामयासुता॥५१॥ गत्वाप्रक्ष्यामिब्रह्माणंसर्वज्ञंसुरपूजितं॥ इति
संचिंत्यनृपालःसुतामादायरेवतीं॥ ब्रह्मलोकंजगामाशुप्रष्टुकामःपितामहं॥ यत्रवेदाश्चयज्ञा
श्छंदांसिपर्वतास्तथा॥५२॥ अप्सरसःसरितश्चासन्दिव्यरूपधराःस्थिताः॥ ऋषयःसिद्धगंध
र्वाःपन्नगाश्चारणास्तथा॥५४॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेस्तुवंतश्चतुराननं॥५५॥५६॥ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेसप्तमोऽध्यायः॥७॥ जनमेजयउवाच॥ संशयोयंमहान्ब्रह्मन्व राम०
र्ततेमेद्यमानसे॥ ब्रह्मलोकंगतोराजारेवतोरेवतीयुतः॥ मयापूर्वंश्रुतंकृष्णब्राह्मणेभ्यःकथां २२

नरे॥ ब्राह्मणोब्रह्मविद्यावान्ब्रह्मलोकमवाप्नुयात्॥२॥ राजाकथंगतस्तत्ररेवतीसंयुतःस्वयं॥
ससजीवःकथंप्राप्यभूर्लोकादितिसंशयः॥ मृतःस्वर्गमवाप्नोतिसर्वशास्त्रेषुनिर्णयः॥ मानु
षेणतुदेहेनब्रह्मलोकेगतिःकथं॥४॥ एतन्मेसंशयंनष्टंविवक्तुमर्हसिसांप्रतं॥ यथाराजागत
स्तत्रयत्रास्तेसप्रजापतिः॥५॥ व्यासउवाच॥ मेरोस्तुशिखरेह्येवंसर्वेलोकाःप्रतिष्ठिताः॥ इं
द्रलोकोग्निलोकोयाचसंयमनीपुरी॥६॥ तथैवसत्यलोकस्तुकैलासश्चतथापुनः॥ वैकुंठंस्तु
पुनस्तत्रवैष्णवंपदमुच्यते॥७॥ यथार्जुनःशक्रलोकेगतःपार्थोधनुर्धरः॥ पंचवर्षाणिकौंत
यस्थितस्तत्रसुराजये॥८॥ मानुषेणैवदेहेनवासवस्यचसन्निधौ॥ नृपेवान्येपिभूपालाःककुत्स्थ
प्रमुखाःकिल॥९॥ स्वर्लोकंगतपश्चासंतदेसाश्चापिमहाबलाः॥ जितेंद्रसदनंप्राप्यसंस्थितास्त
त्रकामतः॥१०॥ महाभिषःपुराराजाब्रह्मलोकंगतःस्वराट्॥ आगच्छंतीनृपोगंगामपश्यच्चातिसुंद
री॥ वायुनांबरमस्यास्तुतदैवापहृतंतदा॥ किंचिन्नग्रांनृपेणायदृष्टासुरनदीनृपा॥१२॥ स्मि

मा॰ से॰ २२

नेचकार कामात्मसापि किंचित्कहासवै॥ ब्रह्मणातौ तथा दृष्टौ शान्तौ कोपात्स्वपंनुवा॥१३॥ वैकुंठं तेपि सु
राः सर्वेपी ठिताः सहानवै॥ गत्वा हरिं जगन्नाथमस्तुवन्कमलापतिं॥ संदेहो नात्र कर्त्तव्यः सर्व
थानृपसत्तम॥ गम्याः सर्वेपि लोकास्तु मनिवानां नराधिप॥१४॥ अत्र वः पंक्तपुण्यानां ताप
सानां नराधिप॥ तथैव यजमानानां यज्ञानां भाविनात्मनां॥१५॥ जनमेजयउवाच॥ रैवतो रैव
तीकन्यां गृहीत्वा चारुलोचनां॥ ब्रह्मलोकं गतः पश्चात्किं कृतं तेन भूभुजा॥१६॥ ब्रह्मणा किं स
मादिष्टं कस्मै दत्ता सुता पुनः॥ तत्सर्वं विस्तराद्ब्रह्मन्कथयस्व ममाधुना॥१७॥ व्यासउवाच॥ ग
त्वा मय महीपालो राजा रैवतकः किल॥ पुत्र्यावरं परिप्रष्टुं ब्रह्मलोकं गतो परा॥१८॥ नोत्थावन्नमा
ने गांधर्वे स्थितो जग्मुः क्षणं क्षणं॥ तच्छ्रुत्वाव्यतिहृष्टात्मा सन्नायां तु सकन्यकः॥१९॥ समाप्ते तत्र
गांधर्वे प्रणम्य परमेश्वरं॥ दर्शयित्वा सुतां तस्मै स्वाभिप्रायं न्यवेदयत्॥२०॥ राजोवाच॥ ॥वरं क राम॰
थय देवेश कस्मै यं मम पुत्रिका॥ देया कस्मै मया ब्रह्मन्प्रष्टुं त्वां समुपागता॥२१॥ बहवो राजपु २२

त्रा मे वीक्षिताः कुलसंभवाः॥ कस्मिंश्चिन्मे मनः कामं नोपतिष्ठति चंचलं॥२२॥ तस्मात्त्वं देव
देवेश प्रष्टुमत्रागतोस्म्यहं॥ तदाज्ञापय सर्वज्ञ योग्यं राजसुतं वरं॥२४॥ कुलीनं बलवंतं च सर्वलक्ष
णसंयुतं॥ दातारं धर्मशीलं च राजपुत्रं समादिश॥२५॥ व्यासउवाच॥ तदाकर्ण्य जगत्कर्त्ता वि
नन्नृपतेस्ततः॥ तमुवाच हसन्वाक्यं दृष्ट्वा कालस्य पर्ययं॥२६॥ ब्रह्माउवाच॥ ॥राजपुत्रास्त्व
पाराजन्वारयेत्तद्येकृताः॥ अस्मात्कालेन ते सर्वे सपित्रपुत्रबांधवाः॥ सप्तविंशतिमो यंवद्वाप
रस्तु प्रवर्त्तते॥ वंशजास्ते॥ मृताः सर्वे पुरी दैत्यैर्विलुंठिताः॥ सोमवंशोद्भवस्तत्र राजा राज्यं प्रशास्
तिह॥ उग्रसेन इति ख्यातो मथुराधिपतिः किल॥ ययातिवंशसंभूतो राजा माथुरमंडले॥ उग्रसे
नात्मजः कंसः सुरद्वेषी महाबलः॥३०॥ दैत्यांशः पितरं गृह्य कारागारे न्यवेशयत्॥ स्वयं राज्ये दुरा
चारश्चकार मदगर्वितः॥ मेदिनी चातिभारार्त्ता बिभ्रत्या गोरूपगताः॥ दुष्टराजन्यसैन्यानां भारे
णातिभयाकुला॥ अंशावतरणं तत्र मंत्रितं सुरसत्तमैः॥३२॥ वसुदेवात्समुत्पन्ने कृष्णः कम

भा॰ म॰
२४

ल लोचनः ॥ दिव्यकांदेवरूपिण्यां योसौ नारायणो मुनिः ॥ ३३ ॥ तपश्चकार दुःसाध्यं धर्मपुत्रः सना
तनः ॥ गंगातीरे नरसखः पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥ सोवतीर्णो यदुकुले वासुदेवेति विश्रुतः ॥ तेनासौ
निहतः पापः कृष्णेन नृपसत्तम ॥ ३४ ॥ सेनायः राज्ञं वैदर्भ्यं हत्वारवलं सुतं ॥ कंसस्य स्वसुरः पापो
जरासंधो महाबलः ॥ ३५ ॥ आगत्य मथुरां क्रोधाच्चकार संगरं पुनः ॥ ३६ ॥ कृष्णेनाजौ जितः संख्ये ज
रासंधो महाबलः ॥ निरयामास युधा पश्चात् कालयवनं तं ... कृत्वा यानं महाशूरं ससैन्यं यवनाधि
पं ॥ कृष्णस्तु मथुरां त्यक्त्वा पुरीं द्वारवतीमगात् ... मयेनां पुरीं कृष्णः शिल्पिभिः सह संगतैः ॥
कारयामास दुर्गादिं हर्म्यप्रासादमंडितां ॥ ... जीलोधिरं पुरः कृत्वा वासुदेवः प्रतापवान् ॥ उग्रसे
नं च राजानं चकार वसुधावनीं ॥ ४१ ॥ यादवान् स्थापयामास द्वारवत्यां यदूत्तमः ॥ वासुदेवस्तु
तत्राद्य कर्त्ती बांधवैः सह ॥ ४२ ॥ तस्याग्रजस्तु विख्यातो बलदेवो हलायुधः ॥ शेषांशो मुशली वीरः २४

रेवरोस्मिन् तव संमतः ॥ ४३ ॥ संकर्षणाय देह्यास्तु कन्यां कमललोचनां ॥ रेवती बलभद्राय विवाहवि
धिना नृप ॥ ४४ ॥ दत्वा पुत्रीं नृपश्रेष्ठ गच्छ बदरिकाश्रमं ॥ तपस्तप्तुं सुरारण्ये पावनं कामदं नृणां ॥ ४५ ॥
व्यास उवाच ॥ इति राज्ञा समादिष्टो ब्रह्मणा पद्मयोनिना ॥ जगाम द्वारकां राजन् त्वरसा कन्य
यान्वितः ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वेनां बलदेवाय रेवतीं रेवतो नृपः ॥ आपृच्छ्य यादवश्रेष्ठं ययौ बदरिकाश्रमं ॥ ४६ ॥
तत्र कृत्वा तपस्तीव्रं नृपतिः कालपर्यये ॥ जगाम त्रिदशावासं त्यक्त्वा देहं सरित्तटे ॥ ४७ ॥ राजो
वाच ॥ भगवन् महदाश्चर्यं भवता समुदाहृतं ॥ रेवतस्तु स्थितस्तत्र ब्रह्मलोके सुतायुतः ॥ ४८ ॥
युगानां तु गतं तत्र ज्ञातं मेष्टोत्तरं किल ॥ कन्या हृष्टा न संजाता राजा वा तितरां तु किं ॥ ४९ ॥ एतावंतं तथा का
लमायुः पुनस्तपोः कथं ॥ ५० ॥ व्यास उवाच ॥ नजरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्नभयं नृप पुनः ॥ ऋतुच
क्रं भवति ब्रह्मलोके सदानघ ॥ मेरुं गतस्य त्रायतिः संततीरासु सेहिताः ॥ गताः कुत्रास्य ली
॥

भा॰स॰ सत्कालमपत्नीनाः नन्नतप्रमनोःक्षुवतः पुत्र उत्पन्नो वीर्यवत्तरः॥ इक्ष्वाकुरिति विख्यातः सूर्यवंशकर
२५ स्तु सः॥५३॥ तस्य पुत्रशतं राजन्निक्ष्वाको लगर्वितं॥ विकुक्षिः प्रथमस्तेषां बलवीर्यसमन्वितः॥५४॥ वि
कुक्षितादयो धर्ममाताः प्रथजस्तुतः॥ अयोध्यायां स्थितस्यानमिक्ष्वाकोरिति नः श्रुतं॥५५॥ शकु
निःप्रमुखाः पुत्राः पंचाशत्बलवत्तराः॥ अयोध्यायां स्थितस्यानमिक्ष्वाकोरिति नः श्रुतः उत्तरापथदेश
स्य रक्षितारः कृताः किल॥ दक्षिणस्यां तथा राजन्नादिष्टास्तेन तत्सुताः॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च रक्ष
णार्थं महात्मना॥५६॥ विकुक्षिस्तु स्थितः पार्श्वे सेवार्थं नृपतेः सुतः॥५७॥ इति श्रीभगवतीपुराणे
सप्तमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः॥८॥ व्यास उ०॥ कदाचिदष्टकाश्राद्धे विकुक्षिं पृथिवीपतिः॥ आज्ञाप
यत्संभूतो मांसमानय सत्वरः॥ मेध्यं श्राद्धार्थमधुना वने गत्वा सुतादरात्॥ इत्युक्तो सौ तथेत्याशु
जगाम वनमस्त्रभृत्॥२॥ गत्वा जघान बाणैः स वराहांच्छूकरान्मृगान्॥ शशांश्चापि परिश्रां २५

तो बुभुक्षितश्च विस्मृतास्य अष्टकां तस्य शशं चाददसौ वने॥ शेषं निवेदयामास पित्रे मांसमनु
त्तमं॥ प्रोक्षणाय समानीतान्दृष्ट्वा गुरुः शशान्मृगान्॥ शशं तु भक्षितं ज्ञात्वा तन्मध्ये तदनर्हकं॥५॥
भुक्तशेषं तु तच्छ्राद्धे प्रोक्षणीयमिति स्थितिः॥ राज्ञे निवेदयामास वसिष्ठः पाकदूषणं॥६॥ पुत्रस्य कर्म
तज्ज्ञात्वा नृपतिर्गुरुणोदितं॥ चुकोप विधिलोपात्तं देशान्निःसारयत्ततः॥७॥ शशाद इति विख्या
तजातो नात्मा नृपात्मजः॥ गतो वने विकुक्षिस्तु पितृकोपात्संयमः फलमूलेन वर्त्तयत काननीतवान्
धर्मतत्परः॥ पितर्युपरते राज्यं प्राप्तं तेन महात्मना॥ शशादस्तु करोद्राज्यमयोध्याधिपतिः स्वयं॥ य
ज्ञाननेकशः पूर्णान् चकार सरयूतटे॥१०॥ शशादस्याभवत्पुत्रः ककुत्स्थ इति विश्रुतः॥ तस्यैव ना
मभेदो वै चेन्द्रवाहः पुरंजयः॥११॥ जनमेजय उ०॥ नामभेदाः कथं जाता राजपुत्रस्य चानघ॥ कारणं
ब्रूहि मे सर्वं कर्मणा येन चाभवत्॥ व्यास उ०॥१२॥ शशादे स्वर्गते राजन्निक्ष्वाकुः परमार्थवित्॥

भा·स·
२६

राज्यं चकार धर्मज्ञः पितृपैतामहं बलात् ॥१३॥ तस्मिन्नेव समये देवा दैत्यैः पराजिताः ॥ हरिं ते शर
णं जग्मुस्त्रातारं समरकातराः ॥१४॥ तानाह भगवान्विष्णुर्देवदेवः सनातनः ॥ पार्ष्णिग्राहं करिष्या
मि भार्ययं तु शशादजे ॥१५॥ स हि निष्पत्य दैत्यान्संग्रामे सुरसत्तमाः ॥ आगमिष्यति धर्मात्मा
सहायार्थं धनुर्धरः ॥ हरेस्तु वचनाद्देवा जग्मुः सर्वे सवासवाः ॥ अयोध्यायां महाराज विकुक्षितनयं
मुने ॥१७॥ तानागतान्सुरान्राजा पूजयामास धर्मतः ॥ पप्रच्छागमने राजा प्रयोजनमतन्द्रितः
॥१८॥ राजोवाच ॥ ॥ धन्योऽहं पावितश्चास्मि जीवितं सफलं मम ॥ यद्गृहमागते देवा दृश्यन्ते
ने महत्तरम् ॥ ब्रुवन्तु कस्य दैवेशाः दुःसाध्यमपि मानवैः ॥ करिष्यामि महत्कार्यं सर्वथा नवना महा ॥२० राम·
देवा ऊचुः ॥ सहायं कुरु राजेन्द्र सखा भव शचीपतेः ॥ संग्रामे जय दैत्येन्द्रान्दुर्जयांस्त्रिदशैरपि २६
॥२१॥ राजोवाच ॥ पार्ष्णिग्राहो भवाम्यद्य देवानां सुरसत्तमाः ॥ इन्द्रो मे वाहनं तत्र भवेद्यदि सुराधिपः ॥२२

संग्रामेऽहं हनिष्यामि दैत्यान्देवकृतेऽधुना ॥ आरुह्येन्द्रं गमिष्यामि तस्य मे तद्ब्रवीम्यहं ॥२३॥ त
दोचुर्वासवं देवाः कर्त्तव्यं कार्यमद्भुतं ॥ पत्रं नवनरेन्द्रस्य सत्कार्ये जहि शचीपते ॥ लज्जमानस्तदा
शक्रः प्रेरितो हरिणा नृपं ॥ बभूव वृषभस्तूर्णं इन्द्रस्यैवापरो महान् ॥२५॥ तमारुह्य ततो राजा
सोऽसंग्राममगमन्नायवे ॥ स्थितः ककुदि येनास्य ककुत्स्थस्तेन चाभवत् ॥२६॥ इन्द्रो वाहो कृतो
येन तेन नामेन्द्रवाहकः ॥ पुरंजितं तु दैत्यानां तेनाभूच्च पुरंजयः ॥२७॥ जित्वा दैत्यान्महाबाहुर्द
त्तं तेषामयच्छत्पाणये ॥ स तस्य यच्छ सराजर्षिरिति सर्वं बभूव वृत्रहा ॥२८॥ ककुत्स्थस्यातिविख्या
तो नृपतिस्त्वस्य वंशजाः ॥ ककुत्स्थान्नु विराजानो बभूव विश्रुताः किल ॥२९॥ ककुत्स्थस्यानवसुतोऽथ
र्मपत्न्यां महाबलः ॥ अनेनादिविक्रान्तस्तस्य पृथुः पुत्रो निर्वीर्यवान् ॥३०॥ विश्वगश्वस्तु विज्ञेयः पृथोः
पुत्रो नराधिप ॥ आर्द्रस्तस्य सुतः श्रीमान् राजा वंशकरः स्मृतः ॥३१॥ तत्सुतो यौवनाश्वस्तु तेजवान्
बलवत्तरः ॥ श्रावंतो यौवनाश्वस्य यज्वा परमधार्मिकः ॥ श्रावंती निर्मिता येन पुरी शक्रपुरीसमा

ना.स.
२७

दृढाश्वस्तुपुत्रोभूद्बलवांस्तस्यमहात्मनः॥३२॥कुवलयाश्वःसुतस्तस्यबभूवपृथिवीपतिः॥धुंधुनामाद्दै
त्योदैत्यस्तेनासौपृथिवीतले॥३३॥धुंधुमारेतिविख्यातंनामप्रापतिविश्रुतं॥पुत्रस्तस्यदृढाश्वस्तुपाल
यामासमेदिनीं॥३४॥हर्यश्वस्यसुतःश्रीमान्हर्यश्वइतिविश्रुतः॥निकुंभस्तत्सुतःप्रोक्तोबभूवपृथिवीप
तिः॥संहिताश्वोनिकुंभस्यकृशाश्वस्तस्यवैसुतः॥प्रसेनजित्कृशाश्वस्यबभूवासत्वविक्रमः॥तस्यपुत्रोम
हाप्राज्ञोयौवनाश्वेतिविश्रुतः॥यौवनाश्वसुतःश्रीमान्मांधातेतिमहीपतिः॥३७॥मातुर्गर्भेनजातोसा
वुत्पन्नोजनकोदरे॥निःसारितस्ततःपुत्रोकुक्षिंभित्वापितुःपुनः॥३८॥राजोवाच॥ ॥नश्रुतंनचदृष्टं
वानवतोनाद्भुतं॥असंभाव्यंमहाभागतस्यजन्मयथोदितं॥३९॥विस्तरेणवदसाधुमांधातुर्जन्मका
रणं॥राज्ञोदरेयथोत्पन्नःपुत्रःसर्वांगसुंदरः॥४०॥व्यासउवाच॥ यौवनाश्वोनपत्योभूद्राजापरमधार्मि
कः॥भार्याणांचशतंतस्यबभूवनृपतेर्नृप॥४१॥राजाचिंतातुरःप्रायश्चिंतयामासनित्यशः॥अपत्यार्थंयौ राम.
वनाश्वोदुःखितस्तुवनंगतः॥४२॥ऋषीणामाश्रमेपुण्येनिर्विण्णःसचपार्थिवः॥मुमोचबहुनिःश्वासान्ता २७

पसानांचपश्यतः॥४३॥दृष्ट्वातंदुःखितंविप्राबभूवुश्चकृपालवः॥तमूचुर्ब्राह्मणाराजन्कस्माच्छोच
सिपार्थिव॥४४॥किंतेदुःखंमहाराजब्रूहिसत्यंमनोगतं॥प्रतिकारंकरिष्यामोदुःखस्यतवसर्वथा
॥४५॥यौवनाश्वउवाच॥ ॥राज्यंधनंसदश्वाश्चवर्तंतेमुनयोमम॥भार्याणांचशतंशुक्लंवर्ततेविश
दप्रभं॥४६॥नारातिस्त्रिषुलोकेषुकोप्यस्तिबलवान्मम॥आज्ञाकरास्तुसामंताःवृत्ताःतेमंत्रिण
स्तथा॥४७॥एकंसंतानजंदुःखंनान्यंपश्यामितापसाः॥अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गोनैवचनैवच॥
४८॥तस्माच्छोचामिविप्रेंद्राःसंतानार्थंदिवानिशं॥भवंतःसर्वशास्त्रज्ञास्तापसाश्चकृतश्रमाः॥४९॥
इष्टिंसंतानकामस्यपुत्रकंज्ञात्वादिशंतुमे॥कुर्वंतुममकार्यंवैकृपाचेदस्तितापसाः॥५०॥का
रयामासुरव्यग्रास्तस्येष्टिमिंद्रदेवतां॥कलशंस्थापितस्तत्रजलपूर्णस्तुवाडवैः॥मंत्रितोवेदमंत्रैश्च
पुत्रार्थंतस्यनृपतेः॥राजातद्यज्ञसदनंप्रविष्टस्तृषितोनिशि॥५२॥विप्रान्दृष्ट्वाप्रसुप्तांस्तुपपौ
मंत्रजलंस्वयं॥नापश्यंस्तंततोविप्रामंत्रितंविधिवद्धविः॥५३॥पीतंराज्ञातृषार्तेननज्ञानान्नृपोत्तम

भाग. २८

॥५५॥ उदरं कंकणं शंखं दृष्ट्वा प्राप्तं विस्मिता विशंकिताः ॥ पप्रच्छुस्ते नृपं केनेपीतं जलमिति द्विजाः ॥५६॥ इयं जलपी
तं विदित्वा तेन ज्ञातं दैवबलं महत् ॥ इष्टिं समापयामासुर्गतास्ते मुनयो गृहान् ॥५७॥ गर्भं दधार नृपति
स्ततो मंत्रबलात्तथा ॥ ततः काले उपावृत्ते कुक्षिं निर्भिद्य दक्षिणं ॥५८॥ पुत्रं निःकामसुतं मंत्रिणस्त
स्य नृपतेः ॥ देवानां कृपया तत्र न ममार महीपतिः ॥ कं धास्यति कुमारोयं मंत्रिणश्चुक्रुशुस्त्रियं
॥ तं देंद्रो देशिनीं प्राह मांधाता ते तिष्ठु वत्सयं ॥६०॥ सो भवद्बलवान्राजा मांधाता पृथिवीपतिः ॥ तदुद्भ
वस्तु नृपाः कथितस्तव विस्तरात् ॥६१॥ इति श्रीभगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥९॥
॥ ॥व्यास उवाच ॥ ॥ बभूव चक्रवर्ती स नृपतिः सत्यसंगरः ॥ मांधाता पृथिवीं सर्वां मिजयत्व
पत्नीश्च हार्दस्य वो स्मनयत्र स्तापयुः गिरिगुहासु च ॥ इंद्रेणास्य कृतं नाम त्रसदस्युरिति स्फुटं ॥
२॥ तस्य बिंदुमती भार्या शशबिंदोः सुताभवत् ॥ पतिव्रता सुरूपा च सर्वलक्षणसंयुता ॥३॥ त भाग.
स्यामुत्पादयामास मांधाता द्वौ सुतौ नृपा ॥ पुरुकुत्सं सुविख्यातं मुचुकुंदं तथापरं ॥४॥ पुरुकुत्स २८

स्त्वनरण्यः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ पितृभक्तिरतस्त्वानृप्रडस्यश्वस्तदात्मजः ॥५॥ हर्यश्वस्तस्य
पुत्रोभूद्धार्मिकः परमात्मवित् ॥ तस्यात्मजस्त्रिधन्वाभूदरुणस्तस्य चात्मजः ॥६॥ अरुण
स्य सुतः श्रीमान्सत्यव्रत इति स्मृतः ॥ सोभूदिच्छाचरः कामी निर्मर्यादोतिलोलुपः ॥ विवाहितां
विप्रभार्यां हृतवान्काममोहितः ॥ विवाहे तस्य विघ्नं च कारं नृपतेः सुतः ॥ मिलिता ब्राह्मणा
स्तत्र राजानमरुणं नृप ॥ ऊचुर्दुःखमिऽ दुःखार्ता हा हतास्मेति चाकसकृत् ॥९॥ पप्रच्छ राजा तान्वि
प्रान्दुःखितान्पुरवासिनः ॥ किं कृतं मम पुत्रेण भवतामशुभं द्विजाः ॥१०॥ तन्निशम्य द्विजा वा
क्यं राज्ञे विनयपूर्वकं ॥ तदोचुः स्त्वरुणं विप्राः कृताशीर्वचिना न्ववं ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ राजन्
तव सुतेनाद्य विवाहे विहितं किल ॥ विवाहिता हृता कन्या बलेन बलिनां वर ॥१२॥ व्यास उवा
च ॥ श्रुत्वा तेषां वचस्तथ्यं राजा परमधार्मिकः ॥ पुत्रमाह वृथा नामकृतं तेद्य कर्मणा ॥१३

ना·स· गच्छ त्वं सुमंदात्मन् दुराचार गृहान्मम ॥ न स्थातव्यं त्वया मंद विषये मम सर्वथा ॥१४॥ इत्युक्तः कुपितं पितरं प्रा
२९ ह क्व गच्छामीति वै मुहुः ॥ गुरुणा त्वमथो वा च श्वपाकैः सह वर्त्तय ॥१५॥ श्वपचस्य कृतं कर्म द्विजदा
रापहारणं ॥ तस्मात्तैः सह संसर्गं कृत्वा तिष्ठ यथासुखं ॥१६॥ नाहं पुत्रेण त्वयाथी तत्वया द्यकुलपां
सन ॥ यथेष्टं व्रज दुष्टात्मन् कीर्त्तिर्नाशः कृतस्त्वया ॥१७॥ स निशम्य पितुर्वाक्यं कुपितस्य महा
त्मनः ॥ निश्चक्राम पुरात्तस्मात्त्वरमाणः पक्कणं ययौ ॥१८॥ स सत्यव्रतस्तदा तत्र श्वपाकैस्सह वर्त्तते
धनुर्बाणधरः श्रीमान्कवची करुणाजय ॥१९॥ यदा निष्कासितो पित्रा कुपितेन महात्मना ॥
गुरुणाथ वसिष्ठेन प्रेरितोसौ महीपतिः ॥२०॥ तस्मात्स सत्यव्रतस्तस्मिन्बभूव रोषसंयुतः ॥ वसिष्ठे
धर्मशास्त्रज्ञे त्यजत स्तु निवारणात् ॥२१॥ केनचित्कारणेनाथ पिता तस्य महीपतिः ॥ पुत्रार्थे
सोतपस्तप्तुं पुरं गत्वा वनं गतः ॥२२॥ न ववर्ष तदा तस्मिन् विषये पाकशासनः ॥ समा द्वाद २९

श राजेंद्र तेनाधर्मेण सर्वथा ॥२३॥ विश्वामित्रस्तदा दारांस्तस्मिंस्तु विषये नृप ॥ संन्यस्य कौशिकीतीरे
चचार विपुलं तपः ॥२४॥ कांतारे तत्र संजाते नार्या वै कौशिकस्य ह ॥ कुटुंबभरणार्थाय दुःखि
शिनी ता वरवर्णिनी ॥२५॥ बालकान्क्षुधितान्दीनान् रुदंतः प्रेक्ष्य पतिव्रता ॥ याचमानांश्च नीवा
रकष्टमापपतिव्रता ॥२६॥ चिंतयामास दुःखार्त्ता बालकान्वीक्ष्य क्षुधान्वितान् ॥ नृपोनास्ति
पुरेस्य धर्मं कं व्रजामि करोमि किं ॥२७॥ शालीं छ हृत्तिः भिक्षितः साध्या वन हंत्रि च ॥ रुदंति बाल
काः कामं धिग्मे जीवितमद्य वै ॥२८॥ धनहीनां च मां त्यक्त्वा न पत्न मुं गतः पतिः ॥ न जानाति स
म यो पि दुःखितो धनवर्जिता ॥२९॥ बालानां भरणं केन करोमि पतिना विना ॥ म्रिष्यंति सु
ताः सर्वे क्षुधया पीडिता भृशं ॥३०॥ एकं सुतं तु विक्रीय द्रव्येन क्रियतां पुनः ॥ पालयामासि
सुतानन्यानेष मे विहितो विधिः ॥ सर्वेषां मारणं नाद्य युक्तं मम विपर्यये ॥ कालस्य किल कांना

रे विक्रीणामि यात्मजं ॥३२॥ कृतपंकविनं कृत्वा संचिंतसमनयासती ॥ मार्गे गरकुनाबधाग्लेपुत्रं
विनिर्गता ॥ मुनिपत्नी गले बध्वा मध्यमं पुत्रमौरसं ॥ शेषस्य भरणार्थाय गृहीत्वा चलिता गृहात्
३४॥ दृष्टा सत्यव्रतेनार्ता तापसी शोकसंयुता ॥ पप्रच्छ नृपतिस्तां तु किं चिकीर्षसि शोभने ॥३५
रुदंतं बालकं कंठे बध्वा नयसि क्वाधुना ॥ किमर्थं चारुसर्वांगी सत्यं ब्रूहि ममाग्रतः ॥३६॥ ऋषिपत्न्युवा
च ॥ विश्वामित्रस्य भार्याहं पुत्रोऽयं मे नृपात्मज ॥ विक्रेतुमौरसं कामं गमिष्यामि परासुतं ॥ अन्नं नास्ति
पतिर्मुक्त्वा गतस्तप्तुं तपः क्वचित् ॥ क्षुधार्ता विक्रिणाम्येनं शेषस्य भरणाय वै ॥३८॥ राजोवाच ॥
रक्ष पुत्रं पतिव्रते हास्यामि भक्षणं तव ॥ यावदेव पतिस्तेत्र वनाद्वै नागमिष्यति ॥३९॥ वृक्षे तव आश्रमा
मासे भक्षं किंचिन्निरंतरं ॥ बंधयित्वा गमिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ॥४०॥ इत्युक्ता सा तदा तेन
राज्ञा कौशिककामिनी ॥ विबंधं तनयं कृत्वा जगामाश्रममंडलं ॥४१॥ सो नवक्रा जवोना मग ३०

लबंधान्महान्नपात्मा ॥ सा सुतं स्वाश्रमे नीता मुमोद बालकैर्युता ॥४२॥ सत्यव्रतस्तु भक्त्या च कृप
या च प्रतिज्ञया ॥ विश्वामित्रकलत्रं तन्बभार विनयेस्थितः ॥४३॥ मृगान् हत्वा वराहांश्च महिषांश्
च वने चरान् ॥ विश्वामित्रवनाभ्यासे मांसं वृक्षे बबंध ह ॥४४॥ ऋषिपत्नी गृहीत्वा तन्मांसं पुत्रा
न्पुपोष ह ॥ निवृत्तिं परमां प्राप प्राप्य भक्ष्यमनुत्तमं ॥ अयोध्यां चैव राज्यं च तथैवांतःपुरं मुनिः ॥
गते राज्ञि वने तस्मिन्वसिष्ठः पर्यरक्षत ॥४६॥ सत्यव्रतोऽपि धर्मात्मा ह्यतिष्ठन्नगराद्बहिः ॥ पि
तुराज्ञां समाध्याय सोपांशुव्रतमास्वने ॥४७॥ सत्यव्रतोपि बाल्याद्वै कस्मिंश्चित्कारणान्नृप ॥
वसिष्ठे चाधिकं मन्युं धारयामास नित्यदा ॥ सकामा नं वने पित्रा धार्मिष्ठं च प्रियं सुतं ॥ न वार
यामास मुनिर्वसिष्ठः कारणेन ह ॥ पाणिग्रहणमंत्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ जानन्नपि
स धर्मात्मा विप्रहाराग्रहे ग्रहे पं एकस्मिन्श्वाविहविसे रण्ये मृगालाभे महीपतिः ॥ वसिष्ठस्य च गां

भा॰स॰
३१

द्रोहेपीसपरपक्षनमध्यगा ॥५२॥ तेजयानसुधार्मस्तु क्रोधान्मोहाच्च दस्युवत् ॥ वृक्षे बंधन
न्मांसं चैवं स्वयमभक्षयत् ॥५३॥ कृषिक्त्री सुतान्स्व वरि भोजयामास नित्यवत् ॥ मन्यमाना
मृगस्येति तिनगोरिति पतिव्रता ॥५४॥ वसिष्ठस्तु हतां दोग्ध्रीं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तमब्रवीत् ॥ दुरात्मन्किं
कृतं पापं धेनुघातात्पिशाचवत् ॥५५॥ एवं ते शंकवः क्रूराः पतंतु त्वरितास्त्रयः ॥ गोवधाद्दा
रहरणात्पितुः क्रोधात्तथा नृपात् ॥५६॥ त्रिशंकुरिति नाम्ना वै भुवि ख्यातो भविष्यसि ॥ पिशाच
रूपः पापात्मन स्पर्शः सर्वदेहिनां ॥५७॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवं शप्तो वसिष्ठेन तदा सत्यव्रतो नृ
पः ॥ चचार च तपस्तीव्रं तस्मिन्नेवाश्रमे स्थितः ॥५८॥ कस्यचिन्मुनिपुत्रात्तु प्राप्य मंत्रमनुत्तमं ॥ ध्या
यन् भगवतीं देवीं प्रकृतीं परमां शिवां ॥५९॥ इति श्रीभगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे दशमोऽध्या
यः ॥१०॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ वसिष्ठेन च शप्तोसौ त्रिशंकुर्नृपतेः सुतः ॥ कथं शापाद्विनि 31

मुक्तस्तन्मे ब्रूहि महामते ॥१॥ व्यास उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु तस्मात् शापात्पिशाचत्वमवाप्तवान् ॥ तस्मि
न्नेवाश्रमे तस्थौ देवीभक्तिपरायणः ॥२॥ कदाचिन्नृपतिस्तत्र जपन्वा मंत्रं नवाक्षरं ॥ होमं यं ब्राह्म
णानां त्वा प्रणम्योवाच भक्तितः ॥३॥ भूमिदेवाः शृणुध्वं मे वचनं प्रणतस्य च ॥ ऋत्विजा मम सर्वेत्र भवतः
प्रभवंतु दृढं जपस्य च दशांशेन होमः कार्यो विधानतः ॥ भवद्भिः कार्यसिद्ध्यर्थं वेदविद्भिः कृपापरैः
॥५॥ सत्यव्रतोहं नृपतेः पुत्रो ब्रह्मविदांवराः ॥ कार्यं मम विधातव्यं सर्वथा सुखहेतवे ॥६॥ तच्छ्रुत्वा
ब्रह्मणास्तत्र तमूचुर्नृपतेः ॥ त्वं नस्त्वं गुरुणा शप्तः पिशाचत्वं महामते ॥७॥ कथं यज्ञा मेह राजे
धर्मेलां ब्रह्मयोनिना ॥ पिशाचत्वमनुप्राप्तं सर्वलोकेषु गर्हितं ॥८॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तन्निशा
म्य वचस्तेषां राजा दुःखमवाप ह ॥ धिक्जीवितमिदं मेत्र किं करोमि वनेस्थितः ॥९॥ पित्रा चाहं
परित्यक्त वातस्वगुरुणा नृवां ॥ राज्याद्भ्रष्टः पिशाचत्वमनुप्राप्तः करोमि किं ॥१०॥ तदा घूघुतरां

कृत्वा चितां काष्ठैर्नृपात्मजः॥ कृत्वास्नानं ताभिर्वे तत्रापि संस्थितः प्राञ्जलिरग्रतः॥१९॥ ज्ञात्वा नगवत्नीतं तुम
र्तुकामं महीपतिं॥ आजगाम तदाकाशे भस्मसंस्थं तपचाग्रतः॥२०॥ दत्वा पदर्शनं देवी तमुवाच नृ
पात्मजं॥ मैंडा मूढा महाराज मेघगंभीरया गिरा॥२१॥ किं तेऽद्य वसितं साधो मद्भक्तस्य कृतात्मने॥
भवेशोकर्तुमिच्छामि पापाचारस्य चेष्टितं॥२२॥ स्थिरो भव मरौ नागपितानेजरसान्वितः॥ राज्यं र
ताव नेकाम्यं गतासि तप॥२३॥ से किल विषादं त्यज मेधाविन् स्वःपरस्थे हनिस्वथा॥ नेतुं त्वामागमि
ष्यंति सचिवाश्च पितुस्तव॥२४॥ मत्प्रसादात् पिता न त्वामभिषिंच्य नृपासने॥ वनं प्रव्राजितः क्वा
मं गमिष्यसे प निश्चय॥२५॥ इत्युक्तान्तर्दधे देवी तत्रैवानरधीपते॥ राजपुत्रो विरमितो मरणात्स्वा
वकान्ततः॥ आयोध्यायां तदा गत्य नारदेन महात्मना॥ कृत्वा तं सर्वमारव्यातं राज्ञे सकलमादि
तः॥२७॥ श्रुत्वा राजा च पुत्रस्य तत्तथा मरणोद्यमं॥ खेदमापातिमनसा सुज्ञो च बकुधानृपः॥ ३२

सचिवानाह धर्मात्मा पुत्रशोकपरिप्लुतः॥ त्यातं भवद्भिरसुत्रं पुत्रस्य मम चेष्टितं॥ त्यक्तो मया वने
धीमान्सुतः सत्यव्रतो मम॥ आप्तपासीगतः सद्य राज्याहः परमात्मवित॥२९॥ स्थितस्तत्रैव विजने
धनहीनः समान्वितः॥ वसिष्ठेन तथा त्यागः पित्राच महद्वा॥२२॥ सोद्य दुःखेन संतप्तः प्रवेष्टुं च
कृताशनं॥ उद्यतः केन चित्तत्र निषिद्धः संस्थितः पुनः॥२५॥ तस्मा गच्छंतु ते शीघ्रं ज्ञेष्टं पुत्रं म
हाबलं॥ आश्वास्य वचनैरक्तं नरसेवा नयंतु तं॥२६॥ अभिषिच्य सुतं राज्ये तोरसंपाल तक्षमं॥ व
नं यास्याम्यहं गां नो दं तपसे कृतनिश्चय॥२७॥ इत्युक्ता मंत्रिणः सर्वान्प्रेषयामास पार्थिवः॥ तसै
वा नपनार्पं तु प्रीतिप्रवणमानसः॥२८॥ ते गत्वानं समाश्वास्य मंत्रिणः पार्थिवात्मजं॥ अयोध्यायां महा
त्मानं मानपूर्वं समानयन्॥ सहस्र्राश्च स व्रतं राजा दुर्बलमलिनां वरं॥ जटाकूर्चधरं क्रूरं चिंतुरमवि
तपव॥३०॥ किं कृतं निष्ठुरं कर्म मया पुत्रो विवासितः॥ राज्याहः स्वातिमेधा वीजानता धर्मनिश्चयं॥३१॥

ना०स० इतिसंचिंत्यमनसातमालिंग्यमहीपतिः॥आसनेस्वसमीपस्थेसमाश्वास्योपवेशयत्॥३२॥उपविष्टंमुनिं
३३ राजाप्रेमहृष्टमुवाचह॥प्रेमगद्गदयावाचानीतिशास्त्रविशारदः॥३३॥राजोवाच॥ ॥पुत्रधर्मेमतिः
कार्यामाननीयामुखोद्भवाः॥न्यायागतंधनंग्राह्यंरक्षणीयाःसदाप्रजाः॥नासत्यंक्कापिवक्तव्यंना
मार्गेगमनंक्वचित्॥कर्तव्यंपूजनीयश्चसाधुभिश्चतपस्विनः॥३४॥हंतयारस्यवःकाममिंद्रियाणां
तथाजयः॥कर्तव्यःकार्यसिध्यर्थंराजपुत्रसदैवहि॥३५॥मंत्रस्तुसर्वथागोप्यःकर्तव्यःसचिवैःसह॥नो
पेक्ष्योल्पोपिक्षतिनारिपुःसदात्मनासुत॥३६॥नविश्वसेत्परासक्तंसचिवंविनयान्वितं॥चराःसर्वत्रयो
क्तव्याःशत्रुमित्रेषुसर्वथा॥३८॥धर्मेमतिःसदाकार्यादानंदेयंचपर्वसु॥शुष्कवादोनकर्तव्योदुष्ट
संगंचवर्जयेत्॥३९॥यष्टव्याविविधायज्ञाःपूजनीयामहर्षयः॥नविश्वसेत्स्त्रियंक्कापिस्त्रैणंद्यूतरतं
नरं॥४०॥असाद्दरीनकर्तव्योमृगयायांकदाचन॥द्यूतमद्येतथागेयेनृत्येवारवधूषुच॥४१॥ङः

खेचारैश्चतान्संप्रज्ञानांसततंसुत॥परस्परंवावैरेणकर्तव्यंतन्निवारणं॥४२॥ब्राह्मेमुहूर्तेकर्तव्य
मुत्थानंसर्वथासर्वदा॥प्रातःस्नानादिकंकर्मविधेयंविधिवत्त्वया॥४३॥कृत्वानित्यविधिंसम्यक्गंतव्यंसवि
जान्॥समाहूयचपृष्टव्यंधर्मशास्त्रस्यनिर्णयं॥४४॥संपूज्यब्राह्मणान्पूज्यान्वेदवेदांगपारगान्॥
गोहिरण्यादिकंदानंदेयंपात्रेषुसर्वदा॥४५॥अविद्वान्ब्राह्मणःकोपिनैवपूज्यःकदाचन॥आहारा
दधिकंनैवदेयंमूर्षायकर्हिचित्॥४६॥वाल्मनावाल्ययापुत्रयत्नतंधर्मलंघनं॥अतःपरंनकर्तव्यंक्व
चिद्विमावमाननं॥ब्राह्मणानूनमिन्द्वाश्चमाननीयाःप्रयत्नतः॥कारणंक्षत्रियाणांवैद्विजाएवनसं
शयः॥अश्वोग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रंमश्मनोलोहमुत्थितं॥४८॥तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यतिगत
स्मात्ब्राह्मणाविशेषेणमाननीयामुखोद्भवाः॥दानेनविनयेनैवसर्वथामूर्तिमिच्छता॥इदंउनीतिःसदा
कार्याधिमर्त्रशास्त्रानुसारतः॥५०॥कोत्रासमस्पर्शयदःकार्योनूनंन्यायागतस्यहि॥५१॥ ॥इतिश्री

भगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥११॥ व्यास उवाच ॥ ॥एवं प्रबोधितो पित्रा त्रिशंकुः
प्रणतोऽनघः ॥ न ययौ पितरं प्राह प्रेमगद्गदया गिरा ॥ विप्रानाहूय मंत्रज्ञान् राजा वेदविशारदान् ॥१॥ अभि
षेकाय संभारान् कारयामास सत्वरः ॥ सलिलं सर्वतीर्थानां समानाप्य विशांपतिः ॥२॥ प्रकृतीश्च समा
हूय सामंतान् नृपतींस्तथा ॥ पुण्येऽह्नि विधिवत्तस्मै ददावासनमुत्तमं ॥३॥ अभिषिच्य सुतं राज्ये त्रिशं
कुं विधिवत्पिता ॥ तृतीयमाश्रमं पुण्यं जग्राह सह भार्यया ॥ पुण्ये त्रिपथगाकूले चचार दुश्चरं तपः
कालेन प्राप्य पौ स्वर्गं पूजितस्त्रिदशैरलं ॥ इंद्रासनसमीपस्थ रराज रविवत्सदा ॥५॥ राजोवाच ॥ पूर्वं भ
गवता प्रोक्तं कथा योगेन सांप्रतं ॥ सत्यव्रतो वसिष्ठेन शप्तो दोग्ध्रीवधात्किल ॥६॥ कुपितेन पिशाचत्वं प्रा
पितो गुरुणा ततः ॥ कथं मुक्तः पिशाचत्वाद्धित्वा तन्मुनिशापं प्रभो ॥७॥ न सिंहासनयोग्योऽपि हि वेद्यापसम
न्वितः ॥ मुनिना मोचितः पापात्किमन्येन च कर्मणा ॥ एतन्मे ब्रूहि विप्रर्षे शापमोक्षस्य कारणं ॥ आनीतस्तु

कथं पित्रा स्वयं हेतो दृशाकृतिः ॥९॥ व्यास उवाच ॥ ॥वसिष्ठेन च शप्तोसौ यदा पिशाचतां गतः ॥ दुर्वे
षश्चाति दुर्धर्षः सर्वलोकभयंकरः ॥१०॥ यद्देवोपासिना देवी नन्नाससत्यव्रतेन हि ॥ तया प्रसन्नया राजन्
दिव्यदेहः कृतः क्षणात् ॥११॥ पिशाचत्वं गतं तस्य पापं चैव क्षयं गतं ॥ विपाप्मा चाति तेजस्वी संवृतस्तत्
कृपामृतात् ॥१२॥ वसिष्ठोऽपि मुनिः शांतो जातः शक्तिप्रसादतः ॥ पितापि भवतुष्टास्य प्रेमयुक्तस्तु तुष्टवान् ॥
॥१३॥ राज्यं प्रशास्य सधर्मात्मा मृते पितरि पार्थिवः ॥ इजे च विविधैर्यज्ञैर्देवीं देवैः सनातनं ॥१४॥ तस्य पुत्रो बभू
वाथ हरिश्चंद्रः सुतोत्तमः ॥ लक्षणैः शास्त्रनिर्दिष्टैः संयुतश्चातिसुंदरः ॥१५॥ युवराजं सुतं कृत्वा त्रिशं
कुः पृथिवीपतिः ॥ मानुषेण शरीरेण स्वर्गं भोक्तुं मनो दधे ॥१६॥ वसिष्ठस्याश्रमं गत्वा प्रणम्य विधिवन्नृ
पः ॥ उवाच वचनं प्रीतः कृतांजलिपुटस्तदा ॥१७॥ राजोवाच ॥ ॥ब्रह्मपुत्र महाभाग सर्वमंत्रविशा
रद ॥ विज्ञप्तिं मे प्रसन्नस्त्वं श्रोतुमर्हसि तापस ॥१८॥ इच्छा मेऽद्य समुत्पन्ना स्वर्गलोकसुखाप्तये ॥ त्वं ने

ना·म· नैवशरीरेणभोगान्भोक्तुमर्मानुषान्॥२०॥अप्सरोभिश्चसंवासःक्रीडनंनंदनेवने॥देवगंधर्वगानं
३५ चश्रोतव्यंमधुरंकिल॥२१॥याजपत्वंमहाभागतादृशोनमखेनमे॥यथानेनशरीरेणवसेलोकंत्रि
विष्टपं॥२२॥समर्थोसिमुनिश्रेष्ठकुरुकार्यमिमाधुना॥प्राप्यपाश्रमुखंक्त्वादेवलोकंदुरासदं॥२३॥
वसिष्ठउवाच॥राजन्मानुषदेहेनस्वर्गेवासःसुदुर्लभः॥मृतस्यहिध्रुवंस्वर्गःकथितःपुण्यकर्मणां
तस्माद्विरामधर्मज्ञदुर्लभाद्यमनोरथात्॥कुरुयज्ञान्महाभागमृतःस्वर्गमवाप्स्यसि॥२५॥व्यासउ०
इत्याकर्ण्यवचस्तस्यराजापरमदुर्मनाः॥उवाचवचनंभूपोवसिष्ठंपूर्वरोषिणं॥२६॥नत्वयाजपसे
ब्रह्मन्गर्वविष्टाच्चमादृशात्॥अन्यंपुरोहितंकृत्वापजिष्येकिलसांप्रतं॥२७॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्य
वसिष्ठःकोपसंयुतः॥सशापनृपतिंभूपश्चांडालोभवदुर्मते॥२८॥अनेनतुंशरीरेणश्वपचोभवस राम·
त्वरः॥स्वर्गंकृतवपापिष्ठसुरभीवधदूषित॥२९॥ब्रह्मपत्नीहरोद्धन्त्वधर्ममार्गविरोधमः॥कृतेस्व ३५

ना·म· र्गगतिःपापमृतस्यापिकृतोन्यथा॥३०॥व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्तोगुरुणाराजात्रिशंकुस्तक्ष॥णा
३६ त्॥देहेचंदनलेपस्तुविट्गंधोत्यनवत्ततः॥३२पि॥तत्रतेनशरीरेणबभूवश्वपचाकृतिः॥३१॥कुंड
लेश्रमयेकर्णेजातेतस्यचतत्क्षणात्॥देहेचंदनलेपस्तुविट्गंधोत्यनवत्ततः॥३२॥नीलवर्णोपि
संजातेदिव्येपीतांबरेतनौ॥गजवर्णोभवद्देहःशापात्तस्यमहात्मनः॥३३॥दृष्ट्वानंदोनिजंदेहंरा
जादुःखमवापह॥नजगामगृहेदीनोवनमेवाभितोययौ॥३४॥चिंतयामासदुःखार्तस्त्रिशंकु
ःशोकविकलः॥किंकरोमिकगच्छामिदेहेनानेननंदितः॥३५॥कर्तव्यंनैवपश्यामियेनमेदुःसं
क्षयः॥गृहेगच्छाम्यचेत्पुत्रःपीडितोद्यभविष्यति॥३६॥भार्यापिश्वपचंदृष्ट्वानांगीकारंकरिष्या
ति॥सचिवानादरिष्यंतिवीक्ष्यमामीदृशंपुनः॥३७॥ज्ञातयोबंधुवर्गाश्चसंगतिंनभजिष्यति॥स
र्वेस्वकस्यमेन्तेजीवितान्मरणंवरं॥३८॥विषंवाभक्षयित्वाद्यपतिष्यामिजलाशये॥कृत्वाकं

भा॰ म॰
३६

उपात्रांचदेहे सागं करोम्यहं ॥ अयो वाञ्छितेदेहं जुहोमि विधिवक्रमात् ॥ कृतवानस्त्रानं भागा नस
जामिह षिनान्त्यत्रं ॥ आत्महत्या न वेन्नूनं पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥ स्वपचत्वं च त्वापस्य हत्यादोषात्र
वेदिह ॥ पुनर्विचार्य नृपालश्चेतसा समचिंतयत् ॥ आत्महत्या न कर्त्तव्या सर्वथैव मयाधुना ॥ नो
क्तव्यं स्वकृतं कर्म देहेनानेन कानने ॥ भोगेनास्य विपाकस्य भविता सर्वथा क्षयः ॥ ४३ ॥ प्रारब्धकर्म
णां भोगाद्दन्यथा न क्षयो भवेत् ॥ तस्मान्मयात्र भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ ४४ ॥ कुर्वन् पुण्या
श्रमावासस्तीर्थनिसेवनेन तथा ॥ स्मरणं चांबिकायास्तु साधूनां सेवनेन तथा ॥ ४५ ॥ एवं कर्मक्षयं
नूनं करिष्यामि विनैव सन् ॥ भाग्ययोगात्कदाचित्तु भवेत्साधुसमागमः ॥ ४६ ॥ इति संचिंत्य मन
सा सक्त्वा नगरं नृपः ॥ गंगातीरे गतः शोकं मुंचन् तत्रैव संस्थितः ॥ ४७ ॥ हरिश्चंद्रेण न त त्यातेपि रा॰ म॰
तुभ्यापस्य कारणं ॥ दुःखितः सचिवान् तत्र प्रेषयामास पार्थिवः ॥ ४८ ॥ सचिवास्तत्र गत्वाथ तम् ३६

चुः प्रश्रयान्विताः ॥ महाराज श्वपचाकारं निश्चमंतं मुक्तिमुक्तिः ॥ ४९ ॥ राजन् पुत्रेण ते नूनं प्रेरिता
स्समुपागतान् ॥ अवेहि सचिवास्तेन हरिश्चंद्रेण संस्थितान् ॥ ५० ॥ युवराजा सुतः प्राह यत्
त्वत्तः शृणु पार्थिव ॥ आनयध्वं नृपं भूपं सम्मान्य पितरं मम ॥ तस्माद्राजन् त्वमागच्छ कुरु राज्यं गतव्य
थः ॥ सर्वां सर्वे गमिष्यंति सचिवाश्च प्रजास्तथा ॥ ५१ ॥ गुरुं प्रसादयिष्यामः शापानुग्रहतवे ॥ प्रसन्नो
सौ महातेजा दुःखस्यांतं करिष्यति ॥ ५२ ॥ इति पुत्रेण ते राजन् कथितं बहुधा किल ॥ तस्मादागमनं मे
वाश्रुत्वा च तान् निजसचिवान् ॥ ५३ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति तेषां नृपः श्रुत्वा भाषितं श्वपचाकृतिः ॥ स्व
गृहे गमनाया सुमतिं कृतवान् ह ॥ ५५ ॥ तानुवाच पुनर्वाक्यं व्रजंतु सचिवाः पुरं ॥ गत्वा पुत्रं महात्मा
गात्तु वंतु वच नम ॥ ५६ ॥ नागमिष्याम्यहं पुत्र कुरु राज्यमतंद्रितः ॥ मानय त्वं ब्राह्मणान् देवान्य
जन्यज्ञैरनेकशः ॥ ५७ ॥ नाहं श्वपचवेषेण गर्हितेन महात्मभिः ॥ आगमिष्यामि योध्यायां सर्वे गच्छंतु स

भा॰स॰ माचिरं ॥५९॥ पुत्रं सिंहासने स्थाप्य हरिश्चंद्रं महाबलं ॥ कुर्वंतु राजकार्याणि यूयं तत्र ममाज्ञया द्विज
४७ साष्टांगं दितं ततस्ते तु रुदंतु दुःखातुरा नृपं ॥ सचिवा निर्ययुस्तूर्णं नितिं प्रणम्य वनाश्रमात् ॥ अयोध्या
यामथ ॥ सपुण्ये कि विधिपूर्वकं ॥ अभिषेकं ततश्चक्रु हरिश्चंद्रस्य सूरयः ॥६१॥ अभिषिक्तस्तु
तेजस्वी स बिभौ तु नृपाज्ञया ॥ राज्यं च कार धर्मिष्ठः पितरं चिंतयन् नृपं ॥६२॥ इति श्री भगवतीपुरा
णे सप्तमस्कंधे हरिश्चंद्रोऽध्यायः ॥१९॥ राजोवाच ॥ ॥ हरिश्चंद्रे कृते राजा सचिवैर्नृपशासनात्
॥ त्रिशंकुस्तु कथं मुक्तस्तस्माच्चांडाल देहतः ॥१॥ मृतो वा वनमध्ये किं गतो रविसुतालयं ॥ गुरुणा
वा कृपां कृत्वा शापात्तस्माद्विमोचितः ॥ एतद्वृत्तांतमखिलं कथय स्व ममाग्रतः ॥ चरितं तस्य नृप
तेः श्रोतुकामोस्मि सर्वथा ॥३॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अभिषिक्तं सुतं कृत्वा राजा संतुष्टो राजा सं राम॰
तुष्टमानसः ॥ का जाति विहाय नंतत्र च कार चिंतनं पंछि वा ॥ एवं गच्छति काले तु तपस्तप्त्वा समाहितः ॥ ३७

दक्षद्वारा सुताद्दिश्च न दागात् कौशिको मुनिः ॥ आगत्य स्वजनं दृष्ट्वा सुस्थितं मुदमाप्नुवान् ॥ भार्यां पप्र
च्छ मेधावी स्थितां मग्ने सपर्यया ॥६॥ दुर्भिक्षे तु कथं कालस्त्वया नीतः सुलोचने ॥ अन्नं विना त्विमे बा
लाः पालिताः केन तद्वद ॥७॥ अहं तपसि संबद्धो नागतः शृणु सुंदरी ॥ किं कृतं तु त्वया कांते विना द्रव्ये
णतो भने ॥८॥ मयाचिंता कृता नाथ ऋताकांतार मद्भुतं ॥ नागतोहं विचार्येवं किं करिष्यामि निर्ध
नः ॥९॥ अहमप्यति वामोरु पीडितः क्षुधया वने ॥ विश्वामोर भावे न कुत्र विदूपचा जयेण्प कणं
सुखितं दृष्ट्वा क्षुधया पीडितो नृपं ॥ मद्दानसं तु परिज्ञाय भक्षार्थं समुपस्थितः ॥ पद्मानां डंसमुद्धाय
पक्कं च भातजाघनी ॥ गृहीत्वा मिक्षणा यावित्तद्राजा तस्तुतेनवै ॥११॥ दृष्टः कस्त्वं कथं प्राप्तो गृहे मे
निशि सादरः ॥ ब्रूहि कार्यं किमर्थं त्वं मुद्वारयसि भाजनं ॥१२॥ इत्युक्तः श्वपचे नाहं क्षुधया पीडितोब्रवं
तमवोचं सुकेशांते का मंग कद्याशिरा ॥१४॥ ब्राह्मणोहं महाभाग तपसः क्षुधयार्दितः ॥ कोर भाव मन्

भा-म० माशे भक्ष्यं प्रपश्यामि नांडको ॥ चौरभावेन संप्राप्तस्तिपिस्से महामते ॥ क्षुधितो स्मि दद स्वात्त्वां मांसम
३८ प्रि सुसंस्कृतं ॥१५॥ विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ श्वपचस्तु वचः श्रुत्वा मामुवाच मुवाच शुचिस्मिते ऽशुभं
माकुरु त्वं महाप्राज्ञ जानीहि श्वपचालयं ॥ दुर्लभं रत्नमानुष्यं तथापि च द्विजन्मतां ॥ द्विजत्वे ब्राह्मणत्वं
च दुर्लभं मेस्मि तेन किं ॥ पञ्चलाहारे क्त्वभिः सर्वथा लोकमिच्छता ॥ अभाग्याम्मनुना प्रोक्ता कर्म
णा सप्त चांत्यजा ॥१९॥ जातो हं कर्मणा विप्र श्वपचो नात्र संशयः ॥ तथैव मांसमनुष्यमवेहि श्वा नजाय
नी ॥ भ्मात्रिवारयामि भक्षात्त्वां न जेमेनां जमा द्विज ॥ ॥२१॥ विश्वामित्र उवाच ॥ सत्यं वदसि धर्मज्ञ मतिस्ते
विशदांतज ॥ तथाप्यापद्धर्मस्य सूक्ष्ममार्गं ब्रवीम्यहं ॥२२॥ देहस्य रक्षणं कार्यं सर्वथापदि मानव ॥
पापेनापि पुनः कार्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥२३॥ दुर्गतिस्तु भवेत्पापादनापदि न चापदि ॥ मरणान्क्षुधि राम०
तस्याघ नरकं नात्र संशयः ॥ तस्मात्क्षुधाधहरणं कर्तुं त्वं श्रुभमिच्छता ॥ तेनाहं चौर्यधर्मेण देहरक्षां क ३८

रोम्यघ ॥२५॥ अनष्टा नक्षणे चौर्येपि साप कथितं बुधैः ॥ यो न वर्षति पर्जन्यं तं तु तस्मै न विष्यति ॥२६
विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ इत्युक्तैव वचने कांते पर्जन्यः सहसा पतत् ॥ गगनाधस्तिहस्ताभि धाराभिरभिकांर
क्षित ॥२७॥ मुदितो हं घनं वीक्ष्य वर्षंतं विद्युता सह ॥ तदा हं पक्करां सत्क्वा निर्गतः परया मुदा ॥२८॥ नाक
ष पत्वं वरारोहे कालो नीतस्त्वयाकथं ॥ कांतारः पद्मदां त्यक्त्वा निर्गतः परया मुदा ॥ रमः कूररक्षय
कस्त्वाणि नामिह ॥२९॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पतिमाह प्रियंवदा ॥ शृणु मया यथा
नीतः कालः परमदारुण ॥ त्वगते तपिमुनिश्रेष्ठ दुर्भिक्षः समुपागतः ॥ अन्नार्थं पुत्रकाः सर्वे बभ्रुवुर्भ्या
तिः खिन्नाः ॥३१॥ क्षुधितान्बालकान्वीक्ष्य नीवारार्थं विने वने ॥ भ्रांता हं विनयाविष्टा किंचित्प्राप्तं फलं
न हा ॥ एवं च कतिचिन्मासाः नीवारैरतिवाहिताः ॥ तदभावे मया कांत चिंतितं मनसा पुनः ॥३३॥ न
भिक्षा कि लभ्यते न हि नीवारा नास्तिकानने ॥ न वृक्षेषु फलान्यत्र मूलानि धरातले ॥३४॥ क्षुधया पीडि

ना०म० ताबालारुदंतिक्षुधातुराः॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकिंब्रवीमिरुजार्दिता॥३५॥ एवंसंचिंत्यमनसानि
३९ श्चयस्तुमयाकृतः॥ पुत्रमेकंददाम्यद्यकस्मैचिद्धनिनेकिल॥३६॥ गृहीत्वातस्यमूल्यंतेनद्रव्येणवा
लकान्॥ पालयेनक्षुधाक्रांतान्नैनंमोपायोस्तिपालने॥ इतिसंचिंत्यमनसापुत्रोगृहीतोमया॥ विक्र
यार्थंमहाभागकंठमानीतोक्षुधातुरः॥३७॥ कंठमानंगृहीत्वैनंनिर्गताहंगतद्गृहात्॥ तदायमस्यवनोर
मार्गेमामुद्वीक्ष्यक्षुधातुरां॥३८॥ पप्रच्छमांसराजर्षिःकिंस्माद्रोदिषिबालकः॥ तदाहंतमुवाचेदंवचनंमु
निसत्तम॥४०॥ विक्रयार्थंनीयतेमेबालकोद्यमयानृप॥ श्रुत्वामेवचनंराजाकृपार्द्रहृदयस्ततः
॥४१॥ मामुवाचत्वहंयाहिगृहीत्वैनंकुमारकं॥ भोजनार्थंकुमाराणामामिषंविहितंतव॥ मापपिर
ष्याम्यहंनिसंयावन्मुनिसमागमः॥ अहन्यहनिभूपालोवत्सेस्मिन्मृगशूकरान्॥ विन्यस्यपातिहत्वा राम०
सौमसहंदयपात्विनर॥४३॥ तेनैतेबालकाःकांतपालितावृजिनास्सदा॥ वसिष्ठेनाथराजेसौसौभू ३९

पतिर्मिमकारणात्॥४४॥ कस्मिंश्चिद्दिवसेमांसंनप्राप्तेतेनकानने॥ हतोदोग्ध्रीवसिष्ठस्यतेनासौ
कुपितोमुनिः॥४५॥ त्रिशंकुरितिभूपस्यकृतंनाममहात्मना॥ कुपितेनवधाद्धेनोश्चांडालश्चकृ
तोनृपः॥४६॥ तेनाहंदुःखिताजातास्तस्यदुःखेनकौशिक॥ श्वपचत्वमसौप्राप्तोमत्कृतेनृपनंदनः॥४७
येनकेनाप्युपायेनभवतास्यतेःखि(?)॥ मत्कृतेतुमकर्त्तव्यास्तपसामवलेनह॥४८॥ व्यासउवाच
इतिभार्यावचःश्रुत्वाकौशिकोमुनिसत्तम॥ तामाहकामिनींदीनांसांत्वपूर्वंकृतद्वह॥४९॥ विश्वा
मित्रउवाच॥ मोचयिष्यामितंशापात्नृपंकमलजोचने॥ उपकारःकृतोयेनकांताराद्रक्षितासिवै॥ वि
द्यातपबलेनाहंकरिष्येदुःखसंक्षयं॥५०॥ इत्याश्वास्यप्रियांतत्रकौशिकःपरमार्थवित्॥ चिंतयामा
सनृपतेःकथंस्याद्दुःखनाशनं॥५१॥ सविमृश्यमुनिस्तत्रजगामयत्रपार्थिवः॥ त्रिशंकुःपक्कणे
हीनःसंस्थितःश्वपचाकृतिः॥५२॥ आगच्छंतंमुनिंदृष्ट्वाविस्मितोसौनराधिपः॥ दंडवत्निपपा

भा·स० नोर्व्यापादयोस्तरसामुने:॥५४॥गृहीत्वातंकरेनूपंपतितंकौशिकस्तदा॥उत्थाप्योवाचवचनंसांत्वपूर्वं
६० द्विजोत्तमः॥५५॥मत्कृतेत्वंमहीपालशप्तोसिमुनिनाधुना॥वांछितंतेकरिष्यामिब्रूहिकिंकरवाणि
ते॥राजोवाच॥ ॥मयासंप्रार्थितःपूर्वंवसिष्ठोमखहेतवे॥मांयाजयमुनिश्रेष्ठकरोमिमखमुत्तमं॥
५७॥तथेच्छिंकृतविप्रेंद्रयथास्वर्गंव्रजाम्यहं॥अनेनैवशरीरेणत्यक्त्वालोकंसुरालयं॥५८॥कोपंकृ
त्वावसिष्ठोसौमामुवाचसुदुर्मते॥मानुषेनहिदेहेनस्वर्गेवासःकृतस्तव॥५९॥पुनर्मयोक्तोभगवा
न्स्वर्गमिच्छेन्चानघ॥अन्यंपुरोहितंकृत्वायजिष्येयज्ञमुत्तमं॥६०॥तदोक्तेनैवशप्तोहंचांडालोभवि
तासिवै॥मामवमन्यपुरोधात्वंकर्तुमिच्छसिपन्नृप॥६१॥इत्येतत्कथितंसर्वंकारणंशापसंभवंमम
मदुःखविनाशायसमर्थोसिमुनीश्वर॥६२॥इत्युक्त्वाविररामासौराजाशापरुजार्दितः॥कौशिको राम·
पिनिराकर्तुंशापंतस्यव्यचिंतयत्॥६३॥ ॥इतिश्रीभगवतीपुराणेसप्तमस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ६०

॥१३॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥विचिंत्यमनसाकृत्यंगाधिसूनुर्महातपाः॥प्रकल्प्ययज्ञसंभारान्मुनीना
मंत्रयत्तदा॥१॥मुनयस्तन्मखंज्ञात्वाविश्वामित्रनिमंत्रिताः॥सत्रेगंतुमनश्चक्रुःकुलसंप्रश्नसं
प्रमुखास्ततः॥२॥ज्ञात्वानुवाचवसिष्ठोयंयोप्यापंसत्रवाडवाः॥कर्त्तायत्रपिशाचोस्तिपुरोधाक्षत्रिया
धमः॥३॥यद्येष्टमन्त्रमुक्त्वात्रचांडालस्यद्विजोत्तमाः॥पवित्रावोनविष्येनिःक्षत्रियाचापरिरितं॥
ध॥इतितेवचनंश्रुत्वावसिष्ठस्यद्विजोत्तमाः॥नययुस्तन्मखेराजन्विश्वामित्रनिमंत्रिताः॥५॥गाधिर
सूनुस्तदाज्ञायविमनाश्चातिदुःखितः॥आजगामाश्रमंतत्रयत्रासौनृपतिःस्थितः॥६॥तमाहकौ
शिकःक्रुद्धोवसिष्ठेननिवारिताः॥नागताब्राह्मणाःसर्वेयज्ञार्थंनृपसत्तम॥७॥पश्यमेतपसःसि
द्धिंयथात्वांसुरसद्मनि॥प्रापयामिमहाराजवांछितंतेसदेवहि॥८॥इत्युक्त्वाचासिंगृह्यहस्तेनमु
निसत्तम॥ दद्दौपुण्यंतदातस्मैतपसोपार्जितंमहत्॥९॥दत्वाथसुकृतंराज्ञेतमुवाचमहीपतिं॥

पश्येष्टंगच्छराजेंद्रत्रिविष्टपमतंद्रितः॥१०॥पुण्येनममराजर्षेविकृताकृतिनेनच॥याहिशक्रपुरीं
प्रीतःस्वस्तितेस्तुसुरालये॥११॥व्यासउवाच॥ ॥इत्युक्तवतिविप्रेंद्रेत्रिशंकुस्तरसाततः॥उत्पपातय
थापक्षीवेगवान्तपसोबलात्॥१२॥उत्पपातगगनेराजागतःशक्रपुरींयदा॥दृष्टोदेवगणैस्तत्रक्रु
द्धांडालवेषभाग्॥१३॥कथितोसौसुरेंद्रायकोपमापातिसत्वरः॥गगनेदेवतःपापोदृश्यःश्वपचा
कृतिः॥१४॥सहसोत्थायशक्रस्तमपश्यत्पुरुषाधमं॥ज्ञात्वात्रिशंकुमपिसोनिर्भिद्यतरसाब्रवीत्॥
१५॥श्वपचःकस्मायासिदेवलोकेजुगुप्सित॥पतपापमतेभूमौनात्रस्थानंतवोचितं॥१६॥इत्युक्तः
स्खलितःस्वर्गाच्छक्रेणामित्रकर्षिन॥निःपपाततदाराजाक्षीणपुण्योयथामरः॥१७॥पतन्नुवाचो
च्चैर्नृपालोविश्वामित्रेतिचासकृत्॥पतामिरक्षदुःखार्तंस्वर्गाच्चलितमाश्रमं॥१८॥तस्यतत्क्रं
दितंराजन्पततःकौशिकोमुनिः॥श्रुत्वातिष्ठेतिचोवाचपतंतंवीक्ष्यभूपतिं॥१९॥वचनात्तस्यत

त्रैवस्थितोसोगगनेनृपः॥मुनेस्तपःप्रभावेनस्ववर्जितोपिसुराजयात्॥२०॥विश्वामित्रोप्यपस्पृष्ट्वाच
कारेष्टिंप्रविस्तरां॥विधातुंनूतनांसृष्टिंस्वर्लोकंद्वितीयंतथा॥२१॥तस्योद्यमंतथाज्ञात्वात्वरितस्तुशची
पतिः॥तत्राजगामसहसामुनिमाहतगाधिजं॥२२॥किंब्रह्मन्क्रियतेसाधोकस्मात्कोपसमाकुलः
अलंसृष्ट्यामुनिश्रेष्ठब्रूहिकिंकरवाणिवः॥२३॥विश्वामित्रउवाच॥ ॥स्वर्गंनयमहीपालंस्तुतंतद्
वनाद्विभो॥ममैवप्रीतियोगेनत्रिशंकुंचातिदुःखितं॥२४॥व्यासउवाच॥ ॥तस्यतन्निश्चयंज्ञात्वातु
राषाडुत्तिशंकितः॥तपोबलंविदित्वाग्रमोमिसोवाचवासवः२५॥दिव्यदेहंनृपंकृत्वाविमानवरसं
स्थितं॥आपृच्छ्यकौशिकंशक्रस्ततोनिजपुरीमगात्॥गतेनेत्रानमरवेस्वर्गेत्रिशंकसहितेततः॥
विश्वामित्रःसुखंप्राप्यस्वाश्रमेसुस्थिरोभवत्॥२७॥हरिश्चंद्रोथनच्छ्रुत्वाविश्वामित्रोपकारकं॥
पितुःस्वर्गमनंकामंमुदितोराज्यमन्वशात्॥२८॥अयोध्याधिपतिःक्रीडांचकारसहभार्यया॥

भा० म०
६२ रूपयौवनचातुर्ययुक्तपाप्नीतिमेपुनः ॥२९॥ अनीनकाजायुवतीनमागर्भवतीयनृत ॥ तदातिंता
तुरोराजाबभूवातीवदुःखितः ॥३०॥ वसिष्ठस्याश्रमंगत्वाप्रणम्यशिरसामुनिं ॥ अनपत्यकृतांचिंतां
गुरवेसमवेदयत् ॥ राजोवाच ॥ ॥ब्रह्मन्किंत्वंनजानासिदुःखंमेपरमाद्भुतं ॥ नभुंजेहंयथाकामं
नस्वपेसुरतसंयुतः ॥३२॥ वधूतेपरमोद्विग्नाचौब्याचातिपतिव्रता ॥ लक्ष्मीमांगृहदायानैवधर्मला
नैवपत्रपति ॥३३॥ दग्धाशोकाग्निनाकांतादीनेवप्रतिभातिमे ॥ नोगेकरोतिश्टंगारंनानंदेनचव्रा
षते ॥३४॥ दैवपज्ञोसिनवान्कामंमंत्रविद्याविशारद ॥ तपापंकुरुधर्मज्ञसंततेर्ममिमानद ॥ अपु
त्रस्यगतिर्नास्तिजानासिद्विजसत्तम ॥ कस्मादुपेक्षसेजानन्दुःखंममचव्राक्रिमान् ॥३६॥ कजवं
कास्तिमेधन्योपेशिश्वछलयंतिहि ॥ मंदभाग्योहमनिशंचिंतयामिदिवानिशं ॥३७॥ व्यासउवाच
इत्याकर्ण्यमुनिस्तस्यनिर्वेदमिश्रितंवचः ॥ संचिंत्यमनसासम्यक्तमुवाचविधेःसुतः ॥३८॥ ६२

वसिष्ठउवाच ॥ ॥सत्यंब्रूषेमहाराजसंसारेस्मिन्नविघ्नते ॥ आनपत्यसमंदुःखंप्राणिनांक्षेत्रादंनः
हितस्मात्त्वमपिराजेंद्रवरुणंयादसांपतिं ॥ समाराधययत्नेनसतेकार्यंकरिष्यति ॥४०॥ वरुणा
दधिकोनास्तिदेवःसंतानदायकः ॥ तमाराधययथाभिष्टकार्यसिद्धिर्भविष्यतिदैवंपुरुषकारंहिमानंतीया
विमोनृभिः ॥४१॥ उद्यमेनविनाराजन्कार्यसिद्धिःकथंभवेत् ॥ न्यायनस्तुनरैःकार्यउद्यमस्तत्त्वदर्शिभिः
॥४२॥ कृतेतस्मिन्भवेत्सिद्धिर्नान्यथानृपसत्तमं ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वागुरोरमिततेजसःप्रणम्यनि
र्ययौराजातपसिकृतनिश्चयः ॥ गंगातीरेशुभेस्थानेकृतपत्न्यासतोनृपः ध्यायन्स्माराधरंचित्तेच
चारस्वदुश्चरंतपः ॥ एवंतपस्तपस्तस्यप्रसन्नश्चेतनाद्दष्टिगोचरः ॥४५॥ कृपयानृपमहाराजप्रसन्नमुख
पंकजः ॥ हरिश्चंद्रमुवाचेदंवचनंयादसांपतिः ॥ वरंवरयधर्मज्ञतुष्टोस्मितपसातव ॥४६॥ ॥रा
जोवाच ॥ ॥अनपत्योस्मिदेवेशपुत्रंदेहिसुखप्रदं ॥ कृपांत्वंपापहारार्थमुद्यमोयंमयाकृतः ॥४७

भा०स० व्यास उवाच॥ ॥नृपस्य वचनं श्रुत्वा प्रगल्भं दुःखितस्य च॥ स्मितपूर्वं ततः प्राह प्रीतमानः पुरतः स्थितं
४३ ॥४८॥ वरुण उवाच॥ ॥पुत्रो यदि न वे राजन् तव मनस्यभिवाञ्छितः॥ सिद्धकार्यस्ततः पश्चात् किं करि
ष्यसि मे प्रियं॥ यदि त्वं तेन पुत्रेण मां यजे पावितः शंकितः॥ राज्ञां बंधेन तेनैव ददामि नृपते वरं॥५०
राजोवाच॥ ॥देव मे यातु वंध्यत्वं यजिष्येहं जलाधिप॥ पशुं कृत्वा तु तं पुत्रं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥५१॥ वंध्य
त्वं परमं दुःखमसह्यं नु विमानद॥ तस्माद्देहि सुतं शुक्लं शोकाग्निशमनं नृणां॥५२॥ वरुण उवाच॥
भविष्यति सुतः कामं राजन् गच्छ गृहाय वै॥ सत्यं ते वचनं कार्यं यद्ब्रवीषि ममाग्रतः॥५३॥ व्यास उवाच
इत्युक्तो वरुणेनासौ स्वस्थं च्छो गृहं ययौ॥ भार्यायै कथयामास वृत्तांतं वरदानजं॥५४॥ तस्य भार्याशिते
पूर्वं बभूवाति मनोहरा॥ पट्टराज्ञी शुभा नाम्ना शैव्या धर्मपत्नी पतिव्रता॥५५॥ काले गतं तु गर्भं सा दधार ख
रवर्णिनी॥ बभूव मुदितो राजा श्रुत्वा दोहदचेष्टितं॥५६॥ कारयामास विधिवत् संस्कारान् नृपतिस्त ४३

दा॥ मासेथ दशमे पूर्णे सुषुवे सा शुभे दिने॥ ताराग्रहबलोपेते पुत्रं सुरसुतोपमं॥ पुत्रो जाते नृपः स
स्नात्वा ब्राह्मणैः परिवेष्टितः॥५८॥ चकार जातकर्मं तु दत्वा दानानि भूरिशः॥ उत्सवस्तु गृहे तस्य पुत्र
जन्मसमुद्भवः॥ बभूव परमोदारः धनधान्यसमृद्धिमत्॥ विशेषदानसंयुक्तो गीतवादित्रसंकुलः॥ ६
इति श्रीभगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ ॥व्यास उवाच॥ ॥प्रवृत्ते सदने तस्य पु
त्रजन्ममहोत्सवे॥ आजगाम तदा पाशी विप्रवेषधरः शुभः॥१॥ स्वस्त्युक्त्वा नृपं प्राह वरुणोऽहं निशा
मय॥ पुत्रो जातस्त्वया धीर यजानेन नृपाशु मां॥ सत्यं कुरु वचो राजन् यत्त्वोक्तं भवता पुरः॥ वंध्यत्वं तु
गतं तेद्य वरदानेन मे किल॥३॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा चिंतामवाप ह॥ कथं हन्मि सुतं जातं कुजनं
तुं शुभाननं॥ लोकपालः समायातो विप्रवेषेण वीर्यवान्॥ न देवदेवनं कार्यं सर्वथा शुभमिच्छता पपु
त्रस्नेहः सुदुरुच्छेद्य सर्वथा प्राणिभिः स्मृतः॥ किं करोमि कथं मे स्यात् सुखं संततिसंभवं॥६॥ राजोवाच॥

भा.स. धैर्यमालंब्य नृपालस्तेन लाभतिपून्नचा ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं युक्तं विनयपूर्वकं ॥ ७ ॥ राजोवाच ॥ देव
७७ देवनवानुज्ञां करोमि करुणानिधे ॥ वेदोक्तेन विधानेन समस्तं च बहुदक्षिणं ॥ ८ ॥ पुत्रे जाते दशाहांते क
र्मयोग्यो भवेत्सिता ॥ मासेन शुध्यते माता तं पतीतत्र कारणं ॥ ९ ॥ सर्वज्ञोसि भवेत्स्त्वं धर्मज्ञानासि र
शाश्वतं ॥ कृपां कुरु दीनबंधो क्षमस्व परमेश्वर ॥ इत्युक्तस्तु भवेनो तं प्रत्युवाच जनाधिप ॥ स्वस्तिते
स्तु गमिष्यामि कुरु कार्याणि पार्थिव ॥ ११ ॥ आगमिष्यामि मासांते यष्टव्यं सर्वथा त्वया ॥ कृतोत्थानि
कमाचारं पुत्रस्य नृपसत्तम ॥ १२ ॥ इत्युक्तांतिर्दधे विश्व राजानं पाशसंपतिः ॥ हरिश्चंद्रोमुदं प्राप गते
१३ पाशिनि पार्थिवो ॥ कोटिशः प्रददौ गा वै यथेष्टो धी हेमभूषिताः ॥ विप्रेभ्यो वेदविद्भ्यश्च तथैव तिलपर्वताः
१४ ॥ राजा पुत्रमुखं दृष्ट्वा सुखमाप महत्तरं ॥ नामस्य रोहितास्येति चकार विधिपूर्वकं ॥ पूर्णे मासि ततः राम.
पाशी विप्रवेषेण नृपं प्रस्यसंभवजदक्षिणं ॥ वालोपमकृतभ्रूजगर्भके शोनसंमतः ॥ १६ ॥ प्रज्ञायप ७७

ते ॥ आजगाम गृहे सद्य यजस्वेति ब्रुवन्मुहु ॥ वीक्ष्य तं नृपतिर्दुःखं निमग्नः शोकसागरे ॥ प्रणिपत्य
कृतातिथ्यं तमुवाच कृतांजलिः ॥ १७ ॥ दिष्ट्याद्य देव मा पातो गृहे मे पावितं प्रभो ॥ मसंरवं करोमि
वाधीधीमाविधिवद्वांछितं नत्वाँ अदंतोन पशुश्चाध्यह सा कुर्वे देवाहि नि ॥ तस्माद्दंतोद्भवांते हं कार
ष्यामि महन्मखं ॥ १९ ॥ वासउवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्तेन वरुणो न थेत्युक्त्वा यथावथा ॥ हरिश्चंद्रो मु
दं प्राप्य विजहार गृहाश्रमे ॥ २० ॥ पुनर्दंतोद्भवं ज्ञात्वा प्रचेता द्विजरूपवान् ॥ आजगाम गृहे तस्य कु
रु कार्यमिति ब्रुवन् ॥ २१ ॥ नृपालोपि जलाधीशं वीक्ष्य प्राप्तं द्विजाकृतिं ॥ प्रणाम्यासनसन्मानैः पूजया
मास सादरः ॥ २२ ॥ स्तुत्वा प्रोवाच वचनं विनयानतकंधरः ॥ करोमि विधिवत्कामं मखं प्रबलदक्षिणं
॥ २३ ॥ बालोपमकृतस्त्वं जगर्भके शोन संमतः ॥ यज्ञार्हपशुकरणेम पाहधमुखाछ्रुतं ॥ २४ ॥ तावक्ष
मस्व हे देव शाविधिं जानासि शाश्वतं ॥ यज्ञार्थं पशुकरणे मया हद्धमुखाछ्रुतं कर्तव्यं सर्वथा यज्ञो मुंडर

भा·स· नांतेशिशोः किल ॥२५॥ तस्येति वचनं श्रुत्वा प्रचेता प्राह तं पुनः ॥ प्रतारयसि मां राजन्पुनः पुनः प्रब्रुवन् ॥
४५ २६॥ यद्दिने सर्वसामग्री वर्त्तते ते नृपतेऽधुना ॥ पुत्रस्नेहनिबद्धस्त्वं कथं वंचयसे हि मां ॥२७॥ क्षौरकर्मविधिं कृ
त्वा न करोमि मखं यदि ॥ तदाहं दारुणं शापं दास्ये कोपसमन्वितः ॥२८॥ अद्य गच्छामि राजेंद्र वचनात्तव
मानद ॥ न मृषा वचनं कार्यं त्वयेक्ष्वाकुकुलोद्भव ॥२९॥ इत्याभाष्य ययौ वाद्य प्रचेता नृपतेर्गृहात् ॥ राजा
परमसंतुष्टेन नंदनं वदते तदा ॥३०॥ चूडाकरणकाले तु प्रवृत्ते परमोत्सवे ॥ संप्राप्तस्तत्र सा पात्री नव
नं नृपतेः पुनः ॥ अपरां के सुत मा राजा पराज्ञी नृपतिसंन्निधौ ॥ उपविष्टा कृपाकाले नरदेव वरुणोऽभ्यगात् ३१
कुरु कार्यमिति स्पष्टं वचनं कथयन्नृप ॥ विप्ररूपधरः श्रीमान्प्रत्यक्ष इव पावकः ॥३३॥ नृपतिस्तं समा
लोक्य बभूवातीव विक्लवः ॥ नमस्कारं ततो साक्षात्कृतांजलिपुटः पुरः ॥३४॥ विधिवत्पूजयित्वा तं राजो
वाच विनीतवत् ॥ स्वामिन्कार्यं करोम्यद्य मखस्य विधिपूर्वकं ॥३५॥ वक्तव्यमस्ति तत्रापि श्रृणुष्वैक ४५

मना विभो ॥ पुत्रं चेन्मन्यसे स्वामिन्नब्रवीमि युक्तिसंयुतं ॥३६॥ ब्राह्मणक्षत्रियो वैश्यपल्लयो वर्णाद्वि
जातयः ॥ संस्कृतास्त्वन्यथा शूद्रा एवं वेदविदो विदुः ॥३७॥ तस्मादयं सुतो मेद्य शूद्रवद्वर्त्तते विभुः ॥
उपनीतः कृपा ईस्यादिति वेदेषु निर्णयः ॥३८॥ राज्ञामेकादशे वर्षे स होपनयनं स्मृतं ॥ अष्टमे ब्रा
ह्मणानां च विशां च द्वादशे किल ॥३९॥ दयसे यदि देवेश दीनं मां सेवकं तव ॥ कर्त्तोपनीय कत्तास्मि
पशुना यज्ञमुत्तमं ॥४०॥ लोकपालोसि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ मम मे यद्वचः सत्यं तत्कुरुष्व भव
नं विभो ॥४१॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दयावान्यादसांपतिः ॥ मित्युक्त्वा ययौ वाश्रु प्रस
न्नवदनो नृप ॥४२॥ गते प्रचेतसि राजा बभूवाति मुदान्वितः ॥ सुखं प्राप्य सुतस्यैव राज्ञी मुदमवापह
चकार राजा कार्याणि हरिश्चंद्रस्तदा नृप ॥ कालेन व्रजता पुत्रो बभूव दशवार्षिकः ॥४४॥ तस्योपवीत
सामग्रीं विभूतिमहतीं नृपः ॥ चकार ब्राह्मणैः शिष्टैरन्वितः सचिवैस्तथा ॥ एकादशे सुतस्याद्वे ब्रत

मा॰म॰
७६

बंधविधेर्नृप॥ विद्यते विधिवत्कार्यं चिन्तनेचिंता पुत्रः॥ ४६॥ वर्त्तमाने तथा कार्ये उपनीते कुमारके॥
आजगामाप वरुणो विप्रवेषधरस्तदा॥ ४७॥ तं वीक्ष्य नृपतिस्तूर्णं प्रणम्य पुरतः स्थितः॥ कृतांजलि
पुटः प्रीतः प्रत्युवाच सुरोत्तमं॥ देव स्त्नोपवीतोयं पश्य योग्योस्मि मे सुतः॥ प्रसादात्तव मे शोको गतो वं
ध्यापवादजः॥ ४८॥ कर्त्तुमिच्छाम्यहं यज्ञं प्रभूतवरदक्षिणं॥ समये श्रृणु धर्मज्ञ सत्यसंध ब्रवीम्यहं॥
५०॥ समावर्त्तनिकं मौंजीं करिष्यामि तवेप्सितं॥ यज्ञं कुरु दयां देव तं वै वक्तुं त्वमर्हसि॥ ५१॥ वरुणस्तं
प्रत्याह पश्यामो राजन्पुत्रप्रेमाकुलस्तु मां॥ सुकृमुत्क्रमतिं कृत्वा युक्तियुक्तां महामते॥ ५२॥ गच्छाम्य
द्य महाराज कृवसान वनोहितः॥ आगमिष्यामि समये समावर्त्तनिकर्मणो॥ ५३॥ इत्युक्त्वा प्रययो पाशीति
मापृच्छ्याविप्रांपने॥ राजा प्रमुदितः कार्यं चकारस्वतयोत्तुरं॥ ५४॥ आगते वरुणे दृष्ट्वा कुमारो तिविचक्ष
णः॥ पश्चात्स पसमं सर्वं ज्ञात्वा नरश्चिंतातुरो भवत्॥ शोकस्य कारणं राज्ञः पर्यपृच्छदिने सुतः॥ ज्ञाता ७६

त्मवधमापृच्छान्नगमनाय मतिं दधौ॥ ५५॥ निश्चयं परमं कृत्वा संमंत्र्य सचिवात्मजैः॥ उपपोतगरात्र
स्माल्लिति वनमप्यसौ॥ ५६॥ गते पुत्रे नृपः कामं दुःखितो नृपसत्तम॥ प्रेरयामास दूतान्स्वान्त
स्यान्वेषणकाम्यया॥ ५७॥ एवं गते च काले नौ वरुणस्तमुदं गतः॥ राजानं शोकसंतप्तं कृपयत्नमि
ति ब्रुवन्॥ राजा प्रणम्य तं प्राह देवदेव करोमि किं॥ न जाने क्वापि पुत्रो मे गतस्त्यक्त्वा भयाकुलः॥ ५८
सर्वत्र गिरिदुर्गेषु मुनीनामाश्रमेषु च॥ वीक्षितो मम दूतैस्तु न प्राप्तौ पादसोपनेः॥ ५९॥ आज्ञापय महा
राज किं करोमि गते सुते॥ न मे दोषोत्र सर्वज्ञ मा प्रदोषस्तु सर्वथा॥ ६०॥ व्यास उवाच॥ ॥ इति नृप
वचः श्रुत्वा प्रचेताः कुपितो भृशं॥ तं शशाप नृपं क्रोधात् कंपितस्तु पुनः पुनः॥ ६१॥ नृपते हं त्वया प्र
स्माद्वञ्चतश्च प्रवंचितः॥ तस्माज्जलोदरो व्याधिस्त्वां तु दुःखातिदारुणः॥ ६२॥ व्यास उवाच॥ ॥ इति
शप्तो महीपालः कुपितेन प्रचेतसा॥ पीडितो भूत्तदा राजन्व्याधिना दुःखदेन तु॥ ६३॥ एवं शप्त्वा

भा॰स॰
६७

नृपं पाशी जगाम निजमास्पदं ॥ राजा प्राप्य महद्दुःखं बभूवातीव दुःखितः ॥४५॥ इति श्रीभागवते [illegible]
सप्तमस्कंधे पंचदशोध्यायः ॥१५॥ व्यास उवाच ॥ गतेऽथ वरुणे राजा रोगेणातीव पीडितः ॥ दुःखाद्दुःख-
तरं प्राप्य व्यथितोऽभूच्छतं तदा ॥ कुमारो सौ वने श्रुत्वा पितरं रोगपीडितं ॥ गमनाय मतिं तत्र चका-
र स्नेहयंत्रितः ॥२॥ संवत्सरे व्यतीते तु पितरं द्रष्टुमातुरं ॥ गंतुकामं तु तं ज्ञात्वा शक्रस्तत्राजगाम
ह ॥३॥ वासवस्तु तदा रूपं कृत्वा विप्रस्तु सत्वरः ॥ वारयामास युक्त्या वै कुमारं गंतुमुद्यतं ॥४॥ इंद्र
उवाच ॥ राजपुत्र न जानासि राजनीतिं सुदुर्लभां ॥ अतः करोषि मूढ त्वं गमनाय मतिं हृ-
या ॥ मद्वाक्यं महाभाग कुरु त्वं च निजश्रयात्मनं ॥ हवने कारयिष्यति प्रज्वलिते विभावसौ ॥ आत्मा
हि वै जायते पुत्रः सर्वेषां प्राणिनां खलु ॥ तस्यैव हननार्थं सति पुत्र दशरथनादपः ॥७॥ आत्मनो देह- राम॰
रक्षार्थं हि तात्वीव ध्यत्वं सुतं ॥ हवनं कारयिता सौ रोगमुक्तो भविष्यति ॥ तस्मात्त्वया न गंतव्यं ६७

राज्यार्थे सर्वथा पुनः ॥ एवं निषेधितस्तत्र वासवेन नृपात्मजः ॥९॥ वनमध्ये स्थितं कामं पुनः संवत्स-
रं नृप ॥ श्रुत्वा तं दुःखितं श्रुत्वा हरिश्चंद्रस्तदात्मजः ॥१०॥ गमनाय मतिं चक्रे मरणे निश्चयात्मकः ॥ पु-
रा पाहुद्विजरूपेणागत्याग तच्चरोहितं ॥११॥ निवारयामास सुतं युक्तिवाक्यैः पुनः पुनः ॥ हरिश्चंद्रो
ति दुःखार्तो वसिष्ठस्य स्वपुरोहितं ॥१२॥ पप्रच्छ रोगनाशाय तन्त्रोपायं सुनिश्चितं ॥ तमाह ब्रह्मणः
पुत्रोपायं कुरु नृपोत्तम ॥ क्रीपा क्रीतेन पुत्रेण रोगनाशो भविष्यति ॥ पुत्रा दश विधाः प्रोक्ताः शा-
स्त्रे वेदविदादिभिः ॥ द्रव्येणानीयते स्मात्त्वं पुत्रं कुरु मखोत्तमं ॥ वरुणोपि प्रसन्नः सन् सुखकारी
भविष्यति ॥ लोभात्कोपि द्विजः पुत्रं महासप्तनिस्वराडूजन ॥ एवं प्रचोदितो राजा वसिष्ठेन महात्म-
ना ॥ प्रधानं प्रेषयामास तदन्वेषणकाम्यया ॥१७॥ अजीगर्तो द्विजः कश्चिद्विषये तस्य भूपते ॥
तस्यासंश्च त्रयः पुत्रा निर्धनस्यातिदीनस्य ॥१८॥ प्रधानेनाप्यसौ दृष्टो पुत्रार्थं दुर्बलो द्विजः ॥ गवां

भा·स० ज्ञातंरद्दानीनिदेहिपुत्रंमखायवै॥१९॥शुनःपुच्छःशुनःशेफःशुनोलांगूलइत्यमी॥तेषामेकत
६८ मंदेहीदद्दानीनेगवांशतं॥२०॥अजीगर्त्तस्तुतच्छ्रुत्वासुधयापीडितोभृशं॥पुत्रंचैकतमंतेभ्य
विक्रेतुंवैमनोदधे॥२१॥कार्पाधिकारिणोत्येष्टमलाताभावदाद्दमुं॥कनिष्ठमरहत्मान्माताममै
षशक्तिवादिनी॥२२॥मध्यमेचशुनःशेफंददौगवांशतेनच॥आनतायपशुंचक्रेनरमेधेनराधिपः
२३॥रुदंतंदुःखितंदीनंवेपमानंभृशातुरं॥यूपेबध्वंनिरीक्ष्यासुंचुक्रुशुर्मुनयस्तदा॥२४॥त्रामिनानार
देशात्त्वंतमाजंभपितुंशितुंत्रिशं॥नाहंद्विजसुतंदीनंरुदंतंकरुणंभृशं॥२५॥नहनिष्यामितोभार्थमि
सुवाचप्पसौतदा॥इत्युक्त्वाविररामासौकर्मणोदुष्कराद्यथा॥२६॥राजासभ्यासहानाइकिंकर्त्तव्यमि
तिद्विजः॥जातःकिलकिलाशब्दोजनानांक्रोशतांतदा॥क्रंदमानेशुनःशेफेमायांमृत्रामद्भुतः॥ राम·
अजीगर्त्तस्तिहोत्थायतमुवाचनृपोत्तमं॥२८॥राजन्कार्यंकरिष्यामितवाहंसुस्थिरोभव॥वेतनंद्विगु ६६

णंदेहिहनिष्यामिनवाकिल॥२९॥कर्त्तव्यंमखकार्यंवैमयातेधनार्थिना॥दुःखितस्यकृतार्थस्य
राजसूपक्षमिथ्येये॥३०॥व्यासउवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्यहरिश्चंद्रोमुदान्वितः॥तमुवाचदशास्य
द्यगवांदानमनुत्तमं॥३१॥तदाकर्ण्यपितातस्यपुत्रंहंतुंसमुद्यतः॥तेनेनाकुलचित्तोसौशाणमित्
रेकृतनिश्चयः॥३२॥समुद्यतंचतंदृष्ट्वाजनाःसर्वासमहस्वरं॥चुक्रुशुश्चेतराडुःखात्ततोहाहेतिगद्
यत्नसुं॥३३॥पिशाचोयंमहापापःक्रूरकर्माद्विजाकृतिः॥निर्दयःस्वसुतंहंतुंमुद्यतःकुलपांसनः॥
धिक्चांडालकिमेतत्त्वंपापकर्मचिकीर्षितं॥हत्वासुतंधनंप्राप्यकिंसुखंतेभविष्यति॥३५॥आत्मा
वैजायतेपुत्रःस्वांगाद्देहेवभाषितं॥तत्कथंपापबुधेत्वमात्मानंहंतुमिच्छसि॥३६॥एवंकुलाहलेतत्र
जातेकौशिकनंदनः॥समीपंनृपतेर्गत्वातमुवाचदयातुरः॥३७॥विश्वामित्रउवाच॥राजन्मुंचशुनःशे
फंरुदंतंनृशंदुःखितं॥क्रतुस्तेनविनापूर्णोरोगनाशश्चसर्वथा॥३८॥नास्तिदयासमंपुण्यंपापं

मा॰स॰ हिंसासमं नहि ॥ रोगिराणां रोचनाय यि नोहने यं विचारय ॥ ३९ ॥ आत्मदेहस्य रक्षार्थं परदेहनिकृंतनं
६७ ॥ न कर्तव्यं महाराज सर्वथा साधुनमित्थता ॥ ४० ॥ दयया सर्वभूतेषु संतुष्ट्या येन केन च ॥ सर्वेन्द्रियोप
शांत्या च तुष्यत्याशु जगत्पतिः ॥ ४१ ॥ आत्मवत्सर्वभूतेषु चिंतनीयं नृपोत्तम ॥ जीवितव्यं प्रियं नूनं स
र्वेषां सर्वदा किल ॥ ४२ ॥ त्वमिच्छसि सुखं कर्तुं देहेह त्वात्वमुं द्विजं ॥ कथं नेच्छेदसौ देहं रक्षितुं स्वं सुखा
स्पदं ॥ ४३ ॥ पूर्वजन्मकृतं वैरं नानेन सह ते नृप ॥ येनामुं हंतुकामस्त्वं द्विपुत्रं निरागसं ॥ ४४ ॥ योयं
हंति विना वैरं स्वाकामः सततं पुनः ॥ हंतारं हंति सं प्राप्य जननं जननांतरे ॥ ४५ ॥ जनकोस्य सुदुष्टा
त्मा येनासौ नेसमर्पितः ॥ स्वात्मजो धनलोभेन पापाचारः सुदुर्मतिः ॥ ४६ ॥ इष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि
गयां व्रजेत् ॥ यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ४७ ॥ देशमध्ये तु यः मध्ये तु यः कश्चित्पापक राम॰
र्मसमाचरेत् ॥ षष्ठांशं तस्य पापस्य राजा भुंक्ते न संशयं ॥ ४८ ॥ निषेधनीयो राज्ञा सोपानकं कर्तुमु ६७

पतः ॥ स्वरूपं वृत्तं समुत्पन्नस्त्रिशंकुतनुजोसि वै ॥ ४९ ॥ आपस्त्वं नाथ वित्तस्मात्कर्तुमिच्छसि पार्थि ॥
व ॥ मोचनात्मुनिपुत्रस्य करणाद्वचने मम ॥ ५० ॥ तव देहे सुखं राजन्भविष्यति विचारणात् ॥ पिता
ते शापयोगेन चांडालत्वमुपागतः ॥ ५१ ॥ मयासौ नेन देहेन स्वर्गे किं प्रापितः किल ॥ तेनैव भीतियो
गेन क्रूरमेव चनं नृप ॥ ५२ ॥ मुंचेनं बालकं दीनं रुदंतं भृशमातुरं ॥ ५३ ॥ याचितोसि मया नूनं यज्ञेस्मि
न्राजसूयके ॥ प्रार्थनां भंगजं दोषं कथं त्वं नावबुध्यसे ॥ प्रार्थितं सर्वथा देयं मखेस्मिन्नृपसत्तम ॥ अ
सघापापमेव स्यात्तव राजन्न संशयं ॥ ५४ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा कौशिकस्य त्रिशं
कुजः ॥ प्रत्युवाच मुनिं राजा स्वकार्ये कृतनिश्चयः ॥ रोगार्त्तो निमया रक्षो मरतोयं मुनिसत्तम ॥ किमर्थं
त्वं विधानाय याचसे घपशुं मम ॥ जलोदरेण गाढं पकुः खितोहं भृशं मुने ॥ तस्मान्न मोचयाम्येनं म
न्यस्वार्थय कौशिक ॥ ५५ ॥ न त्वपाधइवः कार्यः कार्येस्मिन्मम सर्वथा ॥ कर्तुं मे रोगग्रस्तस्य दयावा

भा·स·
४८

न्नवधमर्हति ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञो विश्वामित्रोऽतिकोपनः ॥ बभूव दुःखसंतप्तो वीक्ष्य दीनं द्विजात्मज
म् ॥ ५३ ॥ इति श्रीभगवतीपुराणे सप्तमस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ रुदंतं तं समालो
क्य विश्वामित्रो दयातुरः ॥ शुनःशेफमुवाचेदं गत्वा पार्श्वेऽतिदुःखितं ॥ १ ॥ मंत्रं प्रचेतसः पुत्र मयो
क्तं मनसा स्मर ॥ जपतस्तव कल्याणं भविष्यति ममाज्ञया ॥ २ ॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा शुनःशेफः सु
चाकुलः ॥ मंत्रं जजाप मनसा कौशिकोक्तं स्फुटाक्षरं ॥ ३ ॥ जपतस्तत्र तस्याशु प्रचेतातिकृपायुतः
प्रादुर्बभूव सहसा प्रसन्नो नृपबालके ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा समागतं सभ्याः विस्मयं परमं गताः ॥ तुष्टुवुर्वरु
णं सर्वे मुदिता दर्शनेन ते ॥ ५ ॥ राजातिविस्मितः पादौ प्रणनाम रुजातुरः ॥ बद्धांजलिपुटो देवं तुष्टा
व पुरतः स्थितं ॥ ६ ॥ हरिश्चंद्र उवाच ॥ देवदेव कृपासिंधो पापात्माहं सुमंदधीः ॥ कृतापराधः कृपणः पा
वितः परमेष्ठिना ॥ ७ ॥ मया ते पुत्रकामेन दुःखेन हेलनं कृतं ॥ क्षंतव्यं प्रभुणा काममपराधं सुदुर्मतेः ॥ ४८

॥ ८ ॥ स्वार्थी दोषं न जानाति तस्मात्पुत्रार्थिना मया ॥ वंचितस्त्वं देवदेव भीतेन नरकाद्विभो ॥ अपुत्रस्य
गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥ भीतोऽहं तेन वाक्येन तस्मात्ते हेलनं कृतं ॥ ९ ॥ नाशस्य दूषणं चिंत्यं नूनं र
सानवता विभो ॥ दुःखितोऽहं रुजाक्रांतो वंचितः स्वसुतेन ह ॥ १० ॥ न जानेऽहं महाराज पुत्रो मे क्व गतस्त्व
तः ॥ वंचयित्वा वनेऽभीतो मरणाज्जनकं कृपानिधे ॥ ११ ॥ मयायं द्रविणं दत्त्वा गृहीतो द्विजबालकः ॥
यज्ञोपक्रीतपुत्रेण मारब्धस्तव तुष्टये दर्शनं तेऽद्य संप्राप्य गतं दुःखं ममाद्भुतं ॥ जलोदरकृतं सर्वं
प्रसन्ने त्वयि सांप्रतं ॥ १३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राज्ञो रोगातुरस्य च ॥ दयावान् दे
वदेवस्तं प्रसन्नो वाच नृपोत्तमं ॥ १४ ॥ ॥ वरुण उवाच ॥ मुंच राजं शुनःशेफं स्तुवंतं मां भयातुरं ॥ यज्ञो
ऽयं परिपूर्णस्ते रोगमुक्तो भवाऽनघ ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा वरुणस्तूर्णं राजानं विगदं तदा ॥ चकार पश्यतां तत्र
सदस्यानां सुसंस्थितं ॥ १६ ॥ विमुक्तोऽसौ द्विजः पाशाद्वरुणेन महात्मना ॥ जयशब्दस्तदा तत्र संजा

नो मखमंडपे ॥१७॥ राजा प्रमुदितः सद्यः रोगान्मुक्तः सुदारुणात् ॥ यूपान्मुक्तः शुनःशेफो बभूवाती
व सुस्थितः ॥१८॥ ऋत्विजस्तं मखं पूर्णं चक्रु रविपशुं पशुं ॥ शुनःशेफस्तदा सभ्यानित्युवाच कृतांज
लिः ॥१९॥ भो भोः सभ्याः सुधर्मज्ञाः ब्रुवंतु धर्मनिर्णयं ॥ वेदशास्त्रानुसारेण यथार्थवादिनः किल ॥२०॥
पुत्रोऽहं कस्य सर्वज्ञाः पिता मे कोऽद्य तः परं ॥ भवतां वचनात्तस्य व्रा रणं प्रव्रजाम्यहं ॥२१॥ व्यास उ०॥
इत्युक्ते वचने तत्र सभ्याः प्रोचुः परस्परं ॥ अजीगर्तस्य पुत्रोऽयं कस्यान्यस्य भवेदसौ ॥२२॥ अंगाद
गात्संप्रसूतः पालितस्तेन प्रीतितः ॥ विक्रीतस्तेन तातेन द्रव्यलोभात्सुतः कृतः ॥२३॥ पुत्रोऽयं धन
दानाच्च राज्ञस्तत्र न संशयः ॥ अथवा वरुणस्यैष पाशान्मुक्तोऽयमेन वै ॥२४॥ अन्नदानाभ
यत्राता तथा विद्याप्रदश्च यः ॥ यस्तथा वीर्यप्रदस्तातस्तथैते पितरः स्मृताः ॥२५॥ स्वपितुर्वापि राम
राज्ञोऽथ वरुणस्य च निश्चितिः ॥ कस्य पुत्रेति संचिंत्य सक्रुवंतु धर्मवित्तमाः ॥२६॥ तदा केचित्तु ६०

प्राहु केचिदजीगर्त्तस्तथा परे ॥ वरुणस्येति संवादे निर्णयं न च पुश्रुते ॥२७॥ इत्थं संदेहमापन्ने न वे शि
ष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ सभ्यान्विवदतस्तत्र सर्वज्ञः सर्वपूजितः ॥२८॥ शृणुध्वं भो महाभागाः निर्ण
यं कृतिसंमितं ॥ रोचते यदि वः सर्वान्मम वाक्यं सदोसदात् ॥२९॥ निःस्नेहेन यदा पित्रा विक्रीतो
यं सुतः शिशुः ॥ सबंधस्तु गतस्तस्य तदैव धनसंग्रहात् ॥३०॥ हरिश्चंद्रस्य संजातः पुत्रो यौक्री
त एव च ॥ यूपे येन वोपदाराज्ञात दानस्य न वै सुतः ॥३१॥ वरुणस्तु स्तुतो नेन तेन तुष्टेन मोचितः ॥
तस्मान्नायं महाभागाः यत्सौख्यप्रवेतसः ॥३२॥ यो यं स्तौति वेदमंत्रैः सोऽपि तुष्टो ददाति च ॥
धनं प्राणान्तपुष्टत्वाज्ञेय यथा यो यं क्ति तेषितं ॥३३॥ कं ॥३४॥ कौशिकस्य सुतश्चायं मरणा
द्येन रक्षितः ॥ मंत्रं दत्वा महावीर्यं वरुणस्याति संकटे ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कृतावाक्यं वसिष्ठस्य
वोदरस्तुः सभासदः ॥ विश्वामित्रस्तु जग्राह तं करे दक्षिणे तदा ॥३६॥ एहि पुत्र गृहं मेत्वमितकृ

भा.स. प्रेमेपूरितः ॥ शुनःशेफो जगामाशु तेनैव सह सत्वरः ॥ ३७ ॥ वरुणस्तु प्रसन्नात्मा जगाम वरु
५० णालयं ॥ ऋत्विजश्च तथा सभ्याः स्वगृहान्विप्रपुंगवाः ॥ ३८ ॥ राजापि रोगनिर्मुक्तो बभूवाति मुदान्वि
तः ॥ प्रजास्तु पालयामास सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ ३९ ॥ रोहितास्यस्तु तच्छ्रुत्वा वृत्तांतं वरुणस्य ॥ आ
जगाम गृहं प्रीतः दुर्गमाद्वनपर्वतात् ॥ दूता राजानमभ्येत्य प्रोचुः पुत्रं समागतं ॥ मुदितोसौ जगा
माशु सन्मुखः कोशलाधिपः ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा पितरमायांतं प्रेमोद्रिक्तं सुसंमतं ॥ दंडवत्पतितो भूमा
वश्रुपूर्णमुखः शुचा ॥ ४२ ॥ राजापि तं समुत्थाप्य परिष्वज्य मुदान्वितः ॥ समाघ्राय सुतं मूर्ध्नि पप्रच्छ
कुशलं पुनः ॥ उत्संगे तं समारोप्य मुदितो मेदिनीपतिः ॥ ४३ ॥ उष्णैर्नेत्रजलैः शीर्षे ह्यभिषेकमथा
करोत् ॥ ४४ ॥ राज्यं शशास तेनासौ पुत्रेणातिप्रियेण च ॥ वृत्तांतं नरमेधस्य कथयामास वि राम.
स्तरात् ॥ ४५ ॥ राजसूयं क्रतुवरं चकार नृपसत्तमः ॥ वसिष्ठं पूजयित्वाथ हेतोरमकौरो द्विजः ॥ ५०

॥ ४६ ॥ समाप्तेथ मखे तस्मिन्वसिष्ठोतीव पूजितः ॥ शक्रस्य सदनं रम्यं जगाम मुनिराद्रात् ॥ ४७
विश्वामित्रोपि तत्रैव वसिष्ठेन च संगतः ॥ मिलितौ तौ स्थितौ देवसदने मुनिसत्तमौ ॥ ४८ ॥ विश्वामि
त्रोथ पप्रच्छ वसिष्ठमतिपूजितं ॥ वीक्ष्य विस्मयचित्तस्तं सभायां तु शचीपते ॥ ४९ ॥ विश्वामित्र उ॰
केयं पूजा त्वया प्राप्ता महती मुनिसत्तम ॥ कृता केन महाभाग सत्यं ब्रूहि ममांतिके ॥ ५० ॥ वसिष्ठ उ॰
यजमानोस्ति मे राजा हरिश्चंद्रः प्रतापवान् ॥ राजसूयः कृतस्तेन राज्ञा सर्ववेदक्षिणः ॥ ५१ ॥ नेदृशो
स्ति नृपश्चान्यः सत्यवादी धृतव्रतः ॥ दाता च धर्मशीलश्च प्रजारंजनतत्परः ॥ ५२ ॥ तस्य यज्ञे मया पूजा
प्राप्ता कौशिकनंदन ॥ किं पृच्छसि पुनः सत्यं ब्रवीमि कृत्रिमं द्विज ॥ ५३ ॥ हरिश्चंद्रसमो राजा न भूतो न
भविष्यति सत्यवादी तथा दाता शूरः परमधार्मिकः ॥ ५४ ॥ व्यास उ॰ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो
तिकोपनः ॥ बभूव क्रोधसंरक्तलोचनः प्रब्रवीत्वितं ॥ ५५ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ एवं स्तौषि नृपं विधामि

भा०स० ष्यावादिनंकपटमिषं॥वंचितोवरुणोयेनयेनप्रतिश्रुत्यसम्यक्पुनः॥५६॥ममजन्मार्जितंपुण्यंत
५१ पसःपठितस्यच॥तदीयंदानपुण्यंसर्वंग्रहणंकुरुमहामते॥अहंचेन्नृपंसधनंकरोम्यतिसंस्तुतं॥असत्य
वादिनंकाममहातारंमहाबलं॥५७॥आजन्मसंचितंसर्वंपुण्यंतवभवत्विति॥अन्यथात्वत्कृतंस
र्वंममैवेतिपणंब्रुवे॥त्वहंकृत्वातथातौतुविवदन्तौमुनीतदा॥स्वाश्रमौस्वर्गलोकाच्चगतौपरमको
पनौ॥५९॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥व्यासउवाच॥कदाचिद्ध
रिश्चंद्रस्तुमृगयार्थंवनंगतः॥अपश्यद्रुदतींबालांसुंदरींचारुलोचनां॥१॥तामपृच्छन्महाराजःका
मिनींकरुणापरः॥पद्मपत्रविशालाक्षीकिंरोदिषिवरानने॥२॥केनासिपीडितात्यर्थंकिंतेदुःखंवदाद्य
मे॥काचत्वंविजनेघोरेकस्तेभर्त्तापितातथा॥३॥अनवाधयन्निराज्येमेराक्षसोपिपराङ्गनां॥नेह राम
न्मितरसाकांतेपस्तांबाधयतेनरः॥४॥ब्रूहिदुःखंवरारोहेत्वत्याभवकृशोदरि॥विषयेममपा ५१

पात्मानतिष्ठंतिसुमध्यमे॥५॥इतिनिशम्यवचःश्रुत्वानारीतमब्रवीन्नृपमप्रमृज्याश्रूणिवदनात्कर
रैश्चंद्रनृपोत्तमं॥६॥नार्युवाच॥ ॥राजन्मांबाधतेत्यर्थंविश्वामित्रमहामुनिः॥तपःकरोतियद्घोरं
मदर्थंकौशिकोमुने॥७॥तेनाहंदुःखिताराजन्विषयेतवसुव्रत॥विधिमांकमलाकामंपीडितामु
निनाभृशं॥८॥राजोवाच॥ ॥स्वस्थाभवविशालाक्षिनतेदुःखंभविष्यति॥तमहंवारयिष्याम्यहं मु
निंतपपरायणं॥९॥साश्वास्यप्रियंराजानरसामुनिसन्निधौ॥गत्वाप्रणम्यशिरसातमुवाचम
हीपतिः॥स्वामिन्किंक्रियतेत्यर्थंतपसादेहपीडनं॥किमर्थंतिसमारंभोब्रूहिकामंमहामते॥वां
छितंतवगाधेयकरोमिसफलंकिल॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठतरसालंतपसालमतःपरं॥विषयेममसर्वज्ञन
कर्त्तव्यंसुदारुणं॥लोकपीडाकरंघोरंतपःकेनापिकर्हिचित्॥१३॥इतिनिषेधितोराज्ञाविश्वामित्रो
महातपाः॥मनसाक्रोधमापन्नगतोसौकौशिकोमुनिः॥१४॥सगत्वाचिंतयामासनृपकृतमसं

भाग· प्तं॥ वसिष्ठस्य च संवादं तपसा प्रतिषेधनं॥१५॥ प्रतीक्ष्य च कियत्कालं विमृश्य च पुनः॥ राज
५२ नं प्रति गाधेयः प्रतिकारमथाकरोत्॥१६॥ विचिंत्य बहुधा चित्ते दानवं मोदविग्रहं॥ प्रेषयामा
स नदेहं विधाय सूकराकृतिं॥१७॥ सो निकायो महाकोलः कुर्वन्नादं सुदारुणं॥ राज्ञा उपवने
प्राप्तस्त्रासयन्रक्षकान्नरः॥१८॥ मालतीर्नीचरखंडान्निपृथिकान्निच — — — ॥ पोथेन निरखन
न्भूमिं समुन्मूलयत द्रुमान्॥१९॥ चंपकान्केतकीखंडान्मल्लिकानां च पादपान्॥ कद
लीरं नुत्री रम्भाः निचरवानस्तु नाम्नून्मृदन्॥२०॥ मुचुकुंदान्नशोकांश्च बकुलांस्तिलकांस्तथा
॥ उन्मीलयकदनं तत्र चकार सूकरो वनं॥ वाटिकारक्षकाः सर्वे उद्वुर्गहिताः सुधा॥ हाहेतिचु
कुशुस्तत्र मा जाकारान्नृशातुरा॥२२॥ वाणैः संताड्यमानोपि पिदान्नचु सुनेम्रपः॥ रक्षका राम
न्पीडयामास कोलः कालसमद्युतिः॥२३॥ नराणे नेतिनिया क्रांता राजानं शरणं ययुः॥ तम् ५२

चुक्रुशुर्हित्वा ईवेपमानाभयाकुलाः॥२४॥ नानागतान्समालोक्य भयान्नितृपतिस्तदा॥ पप्रच्छ
किंनयं कस्मात्कुत्र वा प्रबुवंतु नः॥२४॥ नाहं बिनेमि देवेभ्यो राक्षसेभ्यश्च रक्षकाः॥ कस्माद्भयं स
मुत्पन्नं तद्ब्रुवंतु ममाग्रतः॥२५॥ हा॥ न्मिचैकेन बाणेन तं शत्रुं दुर्गगं किल॥ यो मे रात्रिस्समुत्पन्ने
रत्यायुः पाप्मातिः खलः॥२६॥ देवो वा दानवो वापि तं। निहन्मि निशितैः शरैः॥ क तिष्ठति किंयद्रूपः किंप्र
बलसमन्वितः॥२७॥ मा जा कारा रा कचुः॥ ॥ न देवो न च दैत्यो सिन यक्षो न च किन्नरः॥ कश्चित्को
लो महाकायो राजन्तिष्ठति कानने॥२८॥ पुष्पवृक्षान्निमृद्नन्मुखेनोन्मीलयत्यसौ॥ विदीर्णंति
व नं सर्वं सूकरेणातिरंहसा॥२९॥ वित्रिरवेल्लां छिन्ना स्मा मिथ्यपदे केकि टैस्तथा॥ न विन्नेति महारा
ज हंतुमस्मानुपाद्रवत॥३०॥ व्यास उवाच॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां राक्रोधसमाकुलः॥ अश्वमारु
ह्य तरसा जगामोपवनं प्रति॥३१॥ सैन्येन महता युक्तो गजाश्वरथसंयुतः॥ पदातिवृंदसहितः प्राप

भा.स. स्त्वद्वनमुत्तमं ॥३१॥ तत्रापश्यन्महाकोलं घुघुरितं भयानकं ॥ वनं भग्नं च संवीक्ष्य राजा क्रोधयुतोऽभ
५२ वत् ॥३२॥ चापे बाणं समारोप्य विकृष्य च शिलाशितं ॥ तं हंतुं शूकरं पापं तरसा समुपाक्रमत् ॥
३३॥ दृष्ट्वा कोलोपि राजानं चापहस्तं रुषाकुलं ॥ सन्मुखोभिद्रवत्तूर्णं कुर्वन्निनादं सुदारुणं ॥३४
तमायांतं समालोक्य वाराहं विकृताननं ॥ मुमोच विशिखं तस्मिन् हंतुकामो महीपतिः ॥३५॥ वं
चयित्वाथ तद्बाणं शूकरस्तरसा वनात् ॥ निर्जगाम महावेगस्तमुल्लंघ्य नृपं तदा ॥३६॥ गच्छंतं तं स
मालोक्य राजा कोपसमन्वितः ॥ विकृष्य सशरं चापमश्वेनानुययौ मृगं ॥३७॥ क्षणात् दृष्टिपथं रा
ज्ञः क्षणाद्दूरं विनिर्गतः ॥ कुर्वन् कुत्सितां मायां शूकरः समुपाद्रवत् ॥३८॥ हरिश्चंद्रोपि गच्छंतं कु
पितोनुजगाम ह ॥ अश्वेन वायुवेगेन विकृष्य च शरासनं ॥३९॥ इतस्ततस्ततो सैन्यमगमच्च वना राम
तरं ॥ एकाकी नृपतिः कोलं व्रजंतं समुपाद्रवत् ॥४०॥४१॥ मध्याह्नसमये राजा संप्राप्तो विजने वने ५२

॥ तृषितः क्षुधितोत्यर्थं बभूव श्रांतवाहनः ॥४३॥ शूकरो दर्शनं प्राप्तो राजा चिंतातुरो भवत् ॥ मार्गभ्र
ष्टः निविपिने दारुणे दीनवत्स्थितः ॥४४॥ किं करोमि क्व गच्छामि न सहायोस्ति मे वने ॥ न जाने नगरं के
स्यां दिशि क्व वागतोस्म्यहं ॥४५॥ न मनुष्यो वने मार्गको मे दर्शयिता भवेत् ॥ अज्ञानस्य पथं क्व व्र
जामीति विचिंतयत् ॥४६॥ एवं चिंतयतस्तत्र विपिने जनवर्जिते ॥ राजा चिंतातुरः प्राप्य ददर्श सवि
मलोदकं ॥४७॥ अश्वं दृष्ट्वा मुदितो राजा पाययित्वा तुरंगमं ॥ अथ प्राड्ड्रीपविमलं पपौ पानीयमंजसा
॥४८॥ जलं पीत्वा नृपस्तत्र सुखमाप महीपते ॥ इत्येवं नगरं गंतुं दिग्भ्रमेणागतिमोहितः ॥ विश्वामित्र
स्तु संप्राप्तो वृद्धब्राह्मणरूपवान् ॥ गच्छन्नाम वीक्ष्य राजानं प्रीतिपूर्वं द्विजोत्तमं ॥५०॥ नमस्कृत्वा च प
गाधेयः प्रणम्य तं नृपोत्तमं ॥ स्वस्तिनेस्तु महाराज किमर्थमिह चागतः ॥५१॥ एकाकी विजने राजन्
किमत्र ते चिकीर्षितं ॥ ब्रूहि सर्वं स्थिरो भूत्वा कारणं नृपसत्तम ॥५२॥ राजोवाच ॥ ॥ शूकरोतिमहा

कायोबलवान्पुष्पकाननं॥समुपेत्यममहृष्टश्चकोभग्नवान्पुष्पपादपान्॥५३॥तंनिवारयितुंदू
रेकृत्वाचकार्मुकं॥ससैन्योहंस्वनगरान्निर्गतोमुनिसत्तम॥५४॥गतोसौहृदकायासापोमायावी
कापिवेगवान्॥दृष्टतोहमिहप्राप्तःसैन्यकापितंमम॥५५॥५६॥क्षुधितस्तृषितश्चाहंसैन्यस्त्व
इस्त्विहागतः॥नजानेपुरमार्गंचतथासैन्यगतिंमुने॥५७॥दर्शयाद्यपथंसाधोव्रजामिनगरंप्रति।
ममात्रभाग्ययोगेनप्राप्तस्त्वंविजनेवने॥५८॥अयोध्याधिपतिश्चाहंहरिश्चंद्रेतिविश्रुतः॥राजसू
यस्यकर्त्तास्मिवांछितार्थप्रदःसदा॥५९॥धनेच्छायदितेब्रह्मन्यज्ञार्थंद्विजसत्तम॥आगंतव्य
मयोध्यायांदास्यामिविपुलंधनं॥६०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेवंशानुवर्णने
ऽष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इतितस्यवचःश्रुत्वाभूपतेःकौशिकोमुनिः॥प्रहस्य
प्रत्युवाचेदंहरिश्चंद्रंतदानृप॥१॥राजन्तीर्थमिदंपुण्यंपावनंपापनाशनं॥स्नानंकुरुमहाभाग

पितृणांतर्पणंतथा॥कालःशुभतमोस्तीहस्तीर्थेस्नात्वाविशांपते॥दानंदत्स्वराजन्नत्रपुण्यती
र्थेध्रुवप्रियाः॥३॥प्राप्यतीर्थंमहापुण्यमस्नात्वायस्तुगच्छति॥सभवेत्पापभाग्भूनमितिस्वायंभु
वोऽब्रवीत्॥४॥तस्मात्तीर्थवरेराजन्कुरुपुण्यंस्वशक्तितः॥दर्शयिष्यामिमार्गंतेगंतासिनग
रंततः॥५॥आगमिष्याम्यहंमार्गदर्शितार्थंतवानघ॥त्वयासहाद्यकाकुस्थतवदानेनतोषि
तैः॥तच्छ्रुत्वावचनंराजामुनेःकपटपंडितं॥वासांसुत्तार्यविधिवत्स्नातुमभ्याययौनदीं॥बंध
यित्वाहयंवृक्षेमुनिवाक्येनमोहितः॥अश्ववत्तृष्णाविमोगेनतदर्शस्तुतदाभवत्॥७॥राजास्नानवि
धिंकृत्वासंतर्प्यपितृदेवता॥विश्वामित्रमुवाचेदंस्वामिन्दानंददामिते॥८॥यदिच्छसिमहाभाग
तत्तेदास्यामिसांप्रतं॥गावोभूमिंहिरण्यंचगजाश्वरथवाहनं॥९॥नादेयंमेकिमप्यस्तित्वत्तम
नकृतंपुरा॥राजसूयेमखश्रेष्ठेमुनीनांसंनिधावपि॥१०॥तस्मात्त्वमिहसंप्राप्तस्तीर्थेस्मिन्स

मा·मि० वरेमुने॥ यत्तेस्ति वांछितं ब्रूहि ददामि चिंतितं तव॥११॥ विश्वामित्र उवाच॥ ॥मया पूर्वं श्रुतो
५५ राजन् कीर्तिस्ते विपुला भुवि॥ वसिष्ठेन च संप्रोक्तो दाता नास्ति महीतले॥१२॥ हरिश्चंद्रो नृपश्रे
ष्ठः सूर्यवंशी महामतिः॥ तादृशो नृपतिर्दाता न भूतो न भविष्यति॥१३॥ पृथिव्यां परमोदार
त्रिशंकुतनुजो यथा॥ अतस्त्वां प्रार्थयाम्यद्य विवाहो मेस्ति पार्थिव॥ पुत्रस्य च महाभाग तदर्थं दे
हि मे धनं॥१४॥ राजोवाच॥ ॥विवाहं कुरु विप्राग्र्य ददामि प्रार्थितं तव॥ यदिच्छसि धनं कामं दा
तास्मि वांछितं तव॥१५॥ व्यास उ०॥ ॥इत्युक्तः कौशिकस्तेन वचनान्तसरोमुनिः॥ उद्धाम मा
यां गांधर्वीं पार्थिवाय प्रदर्शयत्॥१६॥ कुमारः सुकुमारश्च कन्यां च दशवार्षिकीं॥ एतयोः का
र्यमिष्पद्य कर्त्तव्यं नृपसत्तम॥१७॥ राजसूयाधिकं पुण्यं गृहस्थाश्रमदानतः॥ भविष्यति तवा राम·
द्यैव विप्रपुत्र विवाहनात्॥१८॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा मोहितस्तस्य मायया॥ तथेति च प्रतिज्ञा ५५

य नो वाचान्यं वचस्तदा॥१९॥ दिग्भूत इति विख्यातो बभूव तन्मना नृपः॥ कृतोद्वाह विधिना वि
श्वामित्रोब्रवीन्नृपं॥२०॥ वेदीमध्ये नृपाद्य त्वं देहि दानं यथेप्सितं॥२१॥ राजोवाच॥ ॥किं ते भी
ष्टं द्विज ब्रूहि ददामि वांछितं किल॥ स्थिरेयमिति संसारे यत्र कामोस्मि सांप्रतं॥२२॥ अर्थं हि
जीवितं न स्थिरं न च प्राप्यं येन वै॥ नार्जितं यशः शुद्धं परलोकसुखप्रदं॥२३॥ विश्वामित्र उ०
राज्यं देहि महाराज वराय सपरिच्छदं॥ गजाश्वरथरत्नाढ्यं वेदीमध्ये च श्रद्धया॥२४॥ व्यास उ०
मोहितो मायया तस्य श्रुत्वा वाक्यं मुनेर्नृपः॥ दत्तमित्युक्तवान् राज्यं मविचार्य यदृच्छया॥२५
गृहीतमिति तं प्राह विश्वामित्रोतिनिष्ठुरः॥ दक्षिणां देहि राजेंद्र दानयोग्यं महामते॥२६॥ द
क्षिणारहितं दानं निःफलं मनुरब्रवीत्॥ तस्माद्दानफलाय त्वं यथोक्तां देहि दक्षिणां॥२७॥
विचिंत्यस्तु तदा राजा तमुवाचाति विस्मितः॥ ब्रूहि किंयद्धनं तुभ्यं प्रदेयं स्वामिन्मया पुनः॥ दक्षि

ना॰स॰ णानिःकपंसाधोवदयावस्नमाणकं॥दानपूर्वेप्रदास्यामिस्वस्योनवतपोधन॥२०॥विश्वार
५६ मित्रस्तुतछ्रुत्वातमाहमेदिनीपतिं॥हेमभारद्वयंसार्धंदक्षिणांदेहिसांप्रतं॥दास्यामीतिप्रति
श्रुतस्तस्यैराज्ञातिशंकितः॥चिंतातुरोजगामाशुहयमारुह्यमारुतः॥रतस्तत्रेवसैनिका
स्त्रस्पवीक्ष्यमाणाःसमागताः॥दृष्ट्वामहीपतिंप्यंतुष्टुवुस्तेमुदान्विताः॥३२॥राजानोवाच
वृत्तांतंतेभ्यःकिंचिदुमाश्रुतं॥चिंतपन्स्वकृतंकर्मपयावाश्रुगृहंनृपः॥३३॥किंमयाद्यकृतंद्य
तंसर्वस्वंपरसमर्पितं॥वंचितोहंद्विजेनात्रवनेपाटच्चरैरिव॥३४॥राज्यंसोपस्करंसर्वमपात्र
स्मैप्रतिश्रुतं॥भारद्वयंसुवर्णस्यसार्धंचदक्षिणापुनः॥३५॥किंकरोमिमतिर्भ्रंशात्वज्ञातेकृप
टंमुने॥प्रतारितोहंसहसाविश्वामित्रेणवैवने॥नजानेभाविमेकार्यंहाहादैवकिंभविष्यसि॥इति राम
चिंतापरोराजागृहंप्राप्नोतिविकलः॥३७॥पतिंचिंतातुरंदृष्ट्वाराज्ञीपप्रच्छकारणं॥किंप्रभोचि ५६

२८

मनासित्वंकाचिंताब्रूहिसांप्रतं॥वनात्सुत्रःसमायातोराजस्सूयःकृतःक्रतुः॥कस्माच्छोचसिरा
जेंद्रशोकस्यकारणंवद॥२९॥नारातिर्विद्यतेकोपिबलवान्दुर्बलोपिवा॥करुणोपिसुसंतुष्टःकृ
तकृत्योसिभूतले॥चिंतयासीयतेदेहोचिंतासमास्मृता॥सजातोनृपशार्दूलस्वस्थोभवविचक्षण॥३१
तंनिशम्यप्रियावाक्यंप्रीतिपूर्वंनराधिपः॥नोवाचकिंचिच्चिंतायाःकारणंचश्रुतामृतं॥भोजनंनच
कारासैचिंताविष्टस्तथानृपः॥सुषापशयनेशुभ्रेनापनिद्रांतथापिसः॥३३॥प्रातरुत्थायचिंतान्वो
याव॥संध्यादिकंकृपं॥करोतिनृपतिस्तावद्विश्वामित्रःसमागतः॥३४॥स्वत्वानिवेदितोराज्ञेमु
निःसर्वस्वहारकः॥आगतोवाचराजानंप्रणमंतंपुनःपुनः॥३५॥विश्वामित्रउवाच॥राजन्त्वज
स्वराज्यंमेदेहियच्चप्रतिश्रुतं॥सुवर्णंनृपशार्दूलसमस्वाश्रवसांप्रतं॥३६॥हरिश्चंद्रउवाच॥ ॥
स्वामिन्राज्यंतवेदंवैमपार्तंतेकिमधुना॥सक्रान्यत्रगमिष्यामिमाचिंतांकुरुकौशिक॥सर्वं

भा·स० स्वं मम ते ब्रह्मन् गृहीतं विधिवद्विभो ॥ सुवर्णदक्षिणां दातुमशक्तोऽस्मि द्विजाधुना ॥ ३८ ॥ का॰
५७ वहामि तेनाद्य याचस्व साधनागमः ॥ पुनश्च कालयोगेन तद्दास्यामि मन्यथा ॥ इत्युक्त्वा नृपति
ः प्राह पुत्रं भार्यां च साध्वीं ॥ राज्यमस्मै प्रदत्तं वै मया तीर्थे सविस्तरं ॥ ४० ॥ हस्त्यश्वरथसंयुक्तं रत्नहे
मसमन्वितं ॥ सकोशानि शरीराणि सर्वं चास्मै समर्पितं ॥ ४१ ॥ त्यक्त्वायोध्यां गमिष्यामः कृत्वा चि
ह्नं गकरे ॥ गृहीत्वेदं मुनिः सम्यक् राज्यं सर्वसमृद्धिमत् ॥ ४२ ॥ इत्याभाष्य सुतं भार्यां हरिश्चंद्रस्त्वमंदि
रात् ॥ विनिर्गतः सुधर्मात्मा मानयन् हि द्विजोत्तमं ॥ ४३ ॥ व्रजंतं नृपतिं वीक्ष्य भार्यापुत्रावुभावपि चि
तातुरौ सुदीनास्याजग्मतुः पृष्ठतस्तदा ॥ ४४ ॥ हाहाकारो महानासीन्नगरे वीक्ष्य तान् व्रजन् ॥
चुक्रुशुः प्राणिनः सर्वे साकेतपुरवासिनः ॥ ४५ ॥ हा राजन् किं कृतं कर्म कृतः कष्टं समागतं ॥ वं राम·
चितोसि महाराज वंचनापंडितेन ह ॥ ४६ ॥ सर्वे विप्रास्तदा दुःखं संप्रापुर्यांतं महीपतिं ॥ विलोक्य ५७

भार्यपासार्धपुत्रेण गच्छमहात्मना ॥ ५७ ॥ निनिंदुर्ब्राह्मणं ते तु निर्गच्छंतं पुरौकसः ॥ धृत्वापि मितिर
भाषं ते दुःखार्ता ब्राह्मणादयः ॥ ५८ ॥ निर्गतस्तु नगरात्तस्माद्विश्वामित्रः क्षितीश्वरं ॥ गच्छंतं तमुवाचे
दं समेत्य निष्ठुरं क्व भार्द दक्षिणायाः सुवर्णं मे दत्वा गच्छ नराधिप ॥ नाहं दास्यामि वा ब्रूहि मया सत्कृतं सु
व हं किं ॥ ६० ॥ राज्यं गृहाण वा सर्वं लोभश्चेद्धृदि वर्तते ॥ दत्तं चेन्मन्यसे राजन् देहि यत्प्रतिश्रुतं ॥
६१ ॥ एवं ब्रुवंतं गाधेयं हरिश्चंद्रो महीपतिः ॥ प्रणिपत्य सुदीनात्मा कृतांजलिपुटोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ इ
ति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ हरिश्चंद्र उवाच ॥ गत्वा दत्वा
ते हिरण्यं वै नकरिष्यामि भोजनं ॥ प्रतिज्ञा मे मुनिश्रेष्ठ विषादं त्यज सुव्रत ॥ १ ॥ सूर्यवंशसमुद्भूतः क्ष
त्रियोऽहं महीपतिः राजसूयस्य यज्ञस्य कर्ता दाता च वांछितं ॥ २ ॥ कथं करोमि नाकारं स्वामिन् दत्वा
परं वयं ॥ अवश्यमेव दातव्यमृणं ते द्विज सत्तम ॥ ३ ॥ स्वस्थो भव महाभाग स्वामि सुवर्णेन मनेप्सितं ॥

किंचित्कालं प्रतीक्षस्व यावत्स्नामोम्यहं धने ॥४॥ कृतस्ते भविता राजन्धनमाप्तिरतः परं ॥ गतं राज्यं तथा
कोशबलं चैवार्थसाधकं ॥५॥ वृथा त्वां तेमद्दीपालधनार्थं किं करोम्यहं ॥ निर्धनं त्वां च जानेन पीडयामि
कथं नृप ॥६॥ तस्मात्कथय भूपाल न दास्यामीति सांप्रतं ॥ सत्काव्यं महतीं कामं गछाम्यहमतः परं ॥७
यथेष्टं व्रजराजेंद्र भार्यापुत्रसमन्वितः ॥ सुवर्णं नास्ति किंतु मे दद्यामीति वदाधुना ॥८॥ व्यास उवाच ॥
छलवाक्यमिदं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य भूपतिः ॥ प्रत्युवाच मुनिं ब्रह्मन्धैर्यं कुरु ददाम्यहं ॥९॥ न सा गिरं के
हरिश्चंद्र उवाच ॥ न सिद्धं ह्यसाजिका प्रतिश्रुतसनाकारं ब्रुवने तु या ॥ सूर्यवंशोद्भवानां वै मुखे भवति सर्वथा
॥१०॥ ममदेहोस्ति भार्यायाः पुत्रस्य च धनाम्य यः ॥ क्रीत्वा देहत्रयं नूनं ऋणं दास्यामि ते द्विजो ॥ ग्राह
कं पत्र पश्य विभैं द्वाराणस्यां पुरि भद्रो ॥ दासभावं गमिष्यामि सदारोहं सपुत्रकः ॥११॥ गृहाण कांचनं
पूर्णं सार्धं भारद्वयं मुने ॥ मूल्येन दत्वा नः सर्वान्संतुष्टो भव कौशिक ॥१२॥ जयेन रक्षं नैते नरक्षं रक्षं

शिथिलवंधनात् ॥ सुरवं हत्न गने क्षरक्षं इव नि पलं कात ॥१॥ को मोदते किमाश्चर्यं कः पंथा
का च वार्त्तिका ॥ वद मे चतुरः प्रश्नान्मृता जीवंति बांधवाः ॥२॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पंच मेहनि
षष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे ॥ अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदके ॥३॥ अहन्यहनि भूतानि
नि गछंन्ति यममालयं ॥ शेषाः स्थावरमिछंति ॥ किमाश्चर्यमतः परं ॥४॥ तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो वि
न्ना नैको ऋषिर्यस्य वचः प्रमाणं ॥ धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पंथा ॥५॥
अस्मिन्महामोहमये कटाहे सूर्याग्निना रात्रिदिवेंधनेन ॥ मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेन भूतानि
कालः पचतीति वार्त्ता ॥६॥ [redacted] ॥

शुभंमस्तु: श्रीरस्तु: संपूर्णः ॥

भा.प्र.

५०

राम

५९